This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

J. H. KRELAGE.

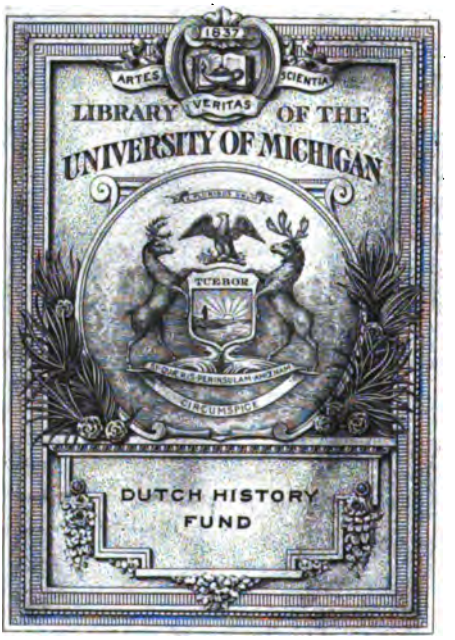

Digitized by Google

AP
14
.V123

Digitized by Google

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1854.

Digitized by Google

Digitized by Google

VADERLANDSCHE

LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

Kunsten en Wetenschappen,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

TOT FRAAIJE LETTEREN, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN BETREKKELIJK.

EERSTE STUK.

VOOR

1854.

BOEKBESCHOUWING.

TE AMSTERDAM, BIJ

P. ELLERMAN.

1854.

Digitized by Google

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Dutch Lit.
Tuffoff
10-3-24
10842

Het beeld van J. F. VAN OORDT, J.WZ., *Ridder der Militaire Willems-Orde, Vierde Klasse, laatst Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Leiden; geschetst door* H. M. C. VAN OOSTERZEE, *Predikant te Oirschot. Met Portret. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebroeders Muller. 1853. *In gr. 8vo.* 217 *en* 87 *bl. f* 2 - 90.

Is het altijd eene zware taak, eene hagchelijke onderneming zelfs, om het beeld van een' afgestorvene naar waarheid te schetsen; die taak is te zwaarder, naarmate de man, wiens beeld geschetst moet worden, meer verschillend, en niet altijd even gunstig, beoordeeld is; en te hagchelijker wordt die onderneming, wanneer hooge ingenomenheid met hem, en veeljarige vriendschap voor hem zouden kunnen schaden aan de onpartijdigheid en daardoor aan de waarheid der voorstelling. Evenwel ontbreekt het niet, ook in onze letterkunde, aan voorbeelden die ten bewijze strekken, hoe gelukkig somwijlen hierin slagen kan, wie, bij gunstigen aanleg en opregte waarheidsliefde, onder zorgvuldige voorbereiding doet wat hij vermag. En wij aarzelen niet, om, als onze overtuiging, uit te spreken, dat het getal dier voorbeelden met dat van den Heer VAN OOSTERZEE vermeerderd is, die ons, nog binnen het jaar na het afsterven van Prof. VAN OORDT, dit boekdeel toezendt, waarin diens beeldtenis zóó wèlgelijkend geteekend is, dat wij er hem volkomen in hebben teruggevonden.

Deze lofspraak klinkt stout, maar is, naar onze meening, toch niet overdreven. Wij verwachten, dat allen, die met ons den genoemden Hoogleeraar meer of minder van nabij gekend hebben, haar ten volle beamen zullen. Er is bovendien in de schets, door VAN OOSTERZEE ontworpen, eene zeldzame volledigheid, die haar aanbeveelt, en eene allergelukkigste *dispositie*, waardoor elke bijzonderheid van zijn leven en zijn karakter, van zijne lotgevallen en verrigtingen, op hare regte plaats gesteld is en het vereischte licht ontvangt. Wij

Digitized by Google

weten in waarheid niet, wat wij tot zijne gedachtenis meer of beters begeeren zouden, dan ons hier geleverd is, en wenschen dan ook allereerst VAN OOSTERZEE-zelven met zijnen volbragten arbeid, en daarna vooral de betrekkingen, vrienden en talrijke leerlingen van den ontslapene geluk met dit gedenkschrift, dat hunne eigene herinneringen aanvult, verlevendigt en duurzaam bewaart, ook voor de nakomelingschap. Ja, wij gaan verder en bevelen de lezing daarvan aan allen aan, die in onze dagen zich wenschen bekend te maken met den oorsprong, de eigenaardige rigting, en de godgeleerde denkwijze der zoogenaamde *Groninger* School, die nog in zoo menig opzigt uit onkunde onjuist en onbillijk beoordeeld wordt.

Het is er echter verre af, dat deze levens- en karakterschets, ofschoon door de hand der vriendschap geteekend, eene doorgaande lofrede behelzen en enkel dienen zou om den man te verheerlijken, die nevens velerlei voortreffelijks ook zijne zwakheden en eigenaardige gebreken had. Worden zij al niet, wat naauwelijks te verwachten was, en, indien het geschied ware, strenge berisping verdiende, breed uitgemeten, zij worden echter ook niet schroomvallig verheeld en treden zelfs, waar het noodig is tot de regte kennis zijner persoonlijkheid, duidelijk aan het licht. Het was den Schrijver blijkbaar om waarheid te doen, en daardoor was hij dan ook volkomen in staat, om menige scheeve en ongegronde oordeelvelling over VAN OORDT en sommige zijner handelingen te regt te wijzen. Hij doet dat echter zonder bitterheid en met zóó groote gematigdheid, dat zelfs de meest verklaarde tegenstander er zijne hulde niet aan ontzeggen kan.

Vraagt iemand, wat VAN OOSTERZEE, die toch niet onder VAN OORDT's leerlingen behoort en door zijne tegenwoordige zoowel als vroegere standplaats verhinderd was om hem van nabij gade te slaan, de bevoegdheid schonk, en de vrijmoedigheid tevens, om over hem te schrijven; hij wete, dat VAN OOSTERZEE te *Utrecht* studerende er VAN OORDT heeft leeren kennen, die toen aldaar de Evangeliebediening vervulde, en, van toen af onder het getal zijner vertrouwde vrienden opgenomen, tot aan zijnen dood toe met hem in naauwe vriendschapsbetrekking heeft gestaan. Hij heeft bovendien van alle kanten berigten ingewonnen aangaande VAN OORDT's jeugd en jongelingsjaren, vorming en vroegere lotgevallen, en roemt

Digitized by Google

in de Aanteekeningen de welwillendheid van velen, die hem daarbij ten dienste stonden. Verder was hij volledig bekend niet enkel met 's mans uitgegevene geschriften, maar had ook de vrije beschikking over de papieren en bescheiden, in zijne nalatenschap voorhanden, waaruit hij zelfs nu en dan mededeelt wat hem voor zijn doel te stade kwam. En eindelijk blijkt het uit zijn boek, dat het hem allerminst ontbreekt aan dat getrouw geheugen, aan die naauwkeurige kennis van den geest en de omstandigheden des tijds, waaronder VAN OORDT optrad en leefde, en aan dien echt menschkundigen blik, welke voor de taak, die hij vrijwillig op zich nam, volstrekt onmisbaar waren. Inderdaad, niet ligt kon er iemand onder VAN OORDT's talrijke vrienden van vroegeren en lateren tijd worden aangewezen, die al deze vereischten zóó gelukkig in zich vereenigde als de bekwame Predikant van *Oirschot*. Had, b. v., een zijner voormalige ambtgenooten aan de *Groninger* Hoogeschool de pen opgevat, wij twijfelen zeer, of de voorstelling, ook bij opregte waarheidsliefde, zóó onpartijdig en getrouw had kunnen uitvallen. En zeker ware, te midden van menigvuldige bezigheden, het gedenkschrift in dat geval niet zóó spoedig na het overlijden in het licht verschenen, als thans geschied is.

Maar genoeg reeds, en welligt meer dan genoeg, om regt te laten wedervaren aan VAN OOSTERZEE's onmiskenbare verdiensten. Wij althans zouden ongaarne, door hier nog meer bij te voegen, onze eigene waarheidsliefde in verdenking brengen. Daarom houden wij onze taak voor volbragt, wanneer wij kortelijk den inhoud en gang van dit geschrift zullen hebben opgegeven.

Het is, na eene gepaste Inleiding, in vier Hoofdstukken verdeeld, waarvan het Eerste VAN OORDT voorstelt in zijne vorming en aanvankelijke ontwikkeling. Hier komen zijne afkomst, zijn eerste onderwijs, ook op de *Latijnsche* School onder NODELL, zijne jeugdige dichtproeven, zijne Akademische en godgeleerde studiën met zijne Dissertatie ter sprake. Het Tweede Hoofdstuk schetst hem als Evangeliedienaar, eerst te *Nederlangbroek*, daarna te *Alkmaar* en eindelijk vooral te *Utrecht*, waarbij over zijne leerredenen, hare eenvoudigheid en oorspronkelijkheid, haar praktikaal karakter, en hare voordragt, zijne hooge ingenomenheid met de Evangeliebediening

Digitized by Google

en getrouwheid in de vervulling van zijn dienstwerk veel belangrijks en leerzaams gezegd wordt. Ook zijne belangstelling in en werkzaamheid voor Bijbel- en Zendelinggenootschappen en dergelijke inrigtingen wordt daarmede op gepaste wijze in verband geplaatst. En zeker heeft hij, die meer geschikt was voor het praktische leven, dan voor het studeervertrek, te *Utrecht* het toppunt van zijnen roem bereikt. Althans, hoe hoog ook zijn Akademisch onderwijs gewaardeerd zij, vooral te *Groningen*, als Hoogleeraar heeft hij minder uitgemunt. Toch is daarom het Derde Hoofdstuk, dat ons in hem den Godgeleerde en Hoogleeraar te aanschouwen geeft, niet het minst belangrijke. Wij vinden hier niet enkel het ontstaan der *Groninger* School beschreven, op eene wijze die haar eigenaardig karakter aan het licht brengt, maar ook hare ontwikkeling, rigting, betrekking tot allerlei verschijnselen op theologisch en godsdienstig gebied, en in het bijzonder tot VAN OORDT, wiens zelfstandigheid als Godgeleerde hierdoor helder aan het licht komt, en wiens beschouwing der Godgeleerde Wetenschap in het algemeen breedvoerig wordt opgegeven. Ook zijn onderwijs in het exegetisch-historisch, philosophisch en praktisch gedeelte der Godgeleerdheid wordt hier naauwkeurig beschreven. En dit gedeelte trok te meer onze opmerkzaamheid tot zich, omdat VAN OORDT geene uitgebreide geschriften heeft nagelaten, die van zijne geleerdheid getuigen, maar zich vergenoegd heeft met het schrijven van eenige, en daaronder hoogst belangrijke, verhandelingen in het Tijdschrift: *Waarheid in Liefde*. Het Vierde Hoofdstuk doet hem ons kennen in allerlei maatschappelijke betrekkingen, als lid van hoogere kerkelijke besturen, vooral meermalen van de Synode; als lid van den Kerkeraad, bijzonder te *Leiden* in de beruchte zaak van het huiszittenhuis; in zijn verschillend beoordeeld krijgsmansleven in 1830 en 1831; in zijn huiselijk leven; in zijne laatste ligchaamssmarten; in zijnen dood, en geeft het verhaal van zijne begrafenis. Men ziet, zijne lotgevallen en werkzaamheden leveren eene vrij groote verscheidenheid van bijzonderheden op, veel grootere althans, dan de levensloop van verreweg de meeste Hoogleeraren. En geene enkele bijzonderheid vonden wij hier voorbijgegaan. Zelfs de valsche geruchten, die er te eenigertijd ten zijnen nadeele geloopen hebben, worden met bescheidenheid en kennis van zaken besproken.

Digitized by Google

Ja, wat in de levens- en karakterschets-zelve geene voegzame plaats kon vinden en toch niet onvermeld mogt blijven, is opgenomen onder de Aanteekeningen, die daaraan zijn toegevoegd en soms nog belangrijke uittreksels en mededeelingen behelzen. Eene lijst zijner schriften naar tijds-orde der uitgave besluit het geheel, dat, met zijn wèl uitgevoerd, ofschoon, onzes bedunkens, niet sprekend portret, een geschenk uitmaakt, waarvoor wij de Uitgevers zoowel als den bekwamen Schrijver onzen welgemeenden dank toebrengen. Moge het in veler handen komen en den naam van den waardigen man, wiens beeld het ons vertoont, ook aan de nakomelingschap bekend maken, om haar regtvaardig oordeel over hem en onze dagen te leiden en te besturen!

Nieuwe beschouwingen van JEZUS' *persoon en werkzaamheid. Door* S. HOEKSTRA. *II Deelen. Te Medemblik, bij* K. H. Idema. 1852. *In gr.* 8*vo.* 322 *bl. f* 3-:

De titel van dit boek lijdt aan tweevoudige dubbelzinnigheid, die opheldering vereischt. Vooreerst blijkt het niet duidelijk, wie er de schrijver van is. Er zijn namelijk twee Doopsgezinde Leeraars in ons Vaderland, die den naam dragen van S. HOEKSTRA, om niet te spreken van meer anderen, die, aan hen verwant, denzelfden geslachtsnaam voeren. Nu moet men weten, dat het niet de *Rotterdamsche* Leeraar is, die vroeger te *Akkrum* werkzaam was en van wien wij in den laatsten tijd menig belangrijk geschrift ontvingen; maar de oudere van *Twisk* in *Noord-Holland*, die deze *nieuwe beschouwingen* in het licht gezonden heeft, nadat hij zich ook vroeger reeds door eene en andere uitgave had bekend gemaakt. Het komt ons wenschelijk voor, dat de verwarring, die er soms bestaat tusschen deze beide naamgenooten, zoo veel mogelijk weggenomen worde, daar toch waarschijnlijk de een ongaarne het werk des anderen voor zijne rekening zou willen nemen. Ten anderen vraagt een ieder, op het lezen van den geheimzinnigen titel, waarom toch deze beschouwingen van JEZUS' persoon en werkzaamheid *nieuwe* genoemd worden. Zou het zijn omdat zij zich aankanten tegen eene *oudere* en misschien verouderde beschouwingswijze? Of, omdat daarin

Digitized by Google

zoo bij uitnemendheid veel *nieuws* wordt aangetroffen, dat elders niet te vinden is? Het schijnt echter, dat zoo min de eene vraag als de andere, naar de bedoeling des Schrijvers, bevestigend kan beantwoord worden. Om de uitdrukking wèl te verstaan, moet men weten, dat HOEKSTRA vóór twaalf jaren een werk heeft uitgegeven, getiteld: JEZUS *in zijne verhevenheid, beminnelijkheid en hooge waarde voor menschen*, dat in Twee Deelen niet minder dan vier-en-twintig voorstellingen bevat. Daarop laat hij nu deze *nieuwe* beschouwingen, zestien in getal, volgen, die hij meent, dat voor de vroegere niet behoeven te wijken; ook omdat hem allengs meerder licht over de Evangeliën is opgegaan. Daar wij echter dien vroegeren arbeid niet dan bij name kennen, zoo nemen wij de vrijheid, om ons van alle vergelijking van deze twee bundels te ontslaan, en vergenoegen ons met de enkele aankondiging van hetgeen ons thans wordt aangeboden.

Ons oordeel daarover is, helaas! niet gunstig, en, hoe gaarne wij goedkeuren en prijzen zouden, wij komen er voor uit, dat wij met den inhoud en de uitgave geen' vrede hebben. Daarom verwonderen wij ons te meer, dat ons reeds eene en andere gunstiger beoordeeling onder de oogen gekomen is, en achten wij ons verpligt, om onze uitspraak met bewijzen te staven. Het spreekt echter van zelf, dat wij daarvoor in dit Tijdschrift slechts over beperkte ruimte te beschikken hebben, terwijl wij, indien dat noodig ware, kunnen verzekeren, door geene partijdigheid of persoonlijke veete bestuurd te worden. Wij kennen den Heer HOEKSTRA niet dan bij name.

De beschouwingen, ons hier aangeboden, handelen over *de vroegtijdige godsvrucht van* JEZUS, LUK. II: 41—51; over JEZUS *als hemelling op aarde*, JOH. III: 31—36; over JEZUS *als Lam Gods, den wegnemer der zonde*, JOH. I: 29; over *de keus eener woonplaats door* JEZUS, MATTH. IV: 12—16; over *de wijze, waarop* JEZUS *zijne werkzaamheid als Messias begon*, MATTH. IV: 17; over *de keus van bestendige volgelingen door* JEZUS, MATTH. IV: 18—22; over *de doorgaande werkzaamheid van* JEZUS, MATTH. IV: 23—25; over JEZUS *bij het zien van den ongunstigen zedelijken toestand der menschen*, MATTH. IX: 36—38; over JEZUS, *voorziende in de behoeften en nooden, die soms aan het dienen van Hem verbonden zijn*, MATTH. XV: 29—38; over *de zelfstandigheid van* JEZUS *in zich niet te schikken naar het vooroordeel der*

Digitized by Google

menschen, MATTH. XI: 16—19; over *zijne zelfstandigheid bij de vijandige gezindheid van allen, die Hem omringden*, JOH. VIII: 29; *hoe* JEZUS *misbruiken in de godsdienst trachtte te herstellen*, LUK. VI: 1—11; over JEZUS, *hoog ingenomen met de eerbetooning dergenen, die door Hem beweldadigd zijn*, LUK. VII: 36—50; over JEZUS, *ongevoelig voor het eerbetoon van aanzienlijken*, MARK. X: 17—25; over *de opstanding van* JEZUS *als teeken zijner Goddelijke waardigheid voor hardnekkige zondaars*, MATTH. XII: 38—40; en eindelijk, *hoe* JEZUS *zich tegenwoordig nog met ons bemoeit*, naar *Openb:* III: 20. Deze beschouwingen zijn blijkbaar opgesteld om voor de Gemeente uitgesproken te worden, en waarschijnlijk daartoe ook gebruikt. Zij zijn dan ook alle van eenig toepasselijk onderwijs en bestuur voorzien, en eindigen meestal in regtstreeksche toespraak. Dat de gekozene onderwerpen, ofschoon daarom niet onbelangrijk, toch ook niet van dien aard zijn, dat zij den Heer uit de meest gewigtige oogpunten ons te beschouwen geven, valt bij eenige opmerkzaamheid duidelijk genoeg in het oog. Er had althans eenige meerdere verscheidenheid kunnen zijn in acht genomen. En de bedenking ligt voor de hand, dat soms, bij de behandeling van eenig belangwekkend verhaal, de keuze van het oogpunt gelukkiger had kunnen zijn. De pericope van *de boetvaardige zondares*, b. v., doet ons van den Heer nog wel iets meer kennen, dan enkel zijne hooge ingenomenheid met de eerbetooning der door Hem beweldadigden; en van het gebeurde met *den rijken jongeling* liet zich nog wel iets anders zeggen, dan dat de Heer ongevoelig was voor het eerbetoon van aanzienlijken. Maar, dit daargelaten, ook de behandeling laat niet weinig te wenschen over. Zij is doorgaans even omslagtig als oppervlakkig en koud, en dringt zoo weinig diep door, dat de indruk reeds is uitgewischt eer men genaderd is tot het einde. Dit geldt vooral ook van het toepasselijk onderwijs, dat alle kracht, allen nadruk mist, en naar de verschillende behoeften der menschen weinig is ingerigt. En de stijl heeft niets waardoor hij zich onderscheidt of aanbeveelt. Hiermede is nu natuurlijk niet gezegd, dat hier niet veel zou worden aangetroffen dat goed is en behartiging verdient. Hoe zou dit ook anders kunnen en van een' Christenleeraar te verwachten zijn? Maar het geheel dezer beschouwingen is van dien aard, dat zij zonder schade on-

Digitized by Google

gelezen kunnen blijven, en sommige gedeelten komen ons zelfs berispelijk voor. Men oordeele!

In de tweede beschouwing wordt JOH. III: 31—36 in zijn geheel aangemerkt als bevattende woorden van JOHANNES *den Dooper;* dat ons, vooral met het oog op vs. 36, onwaarschijnlijk voorkomt. En volgens die woorden wordt JEZUS nu voorgesteld als *een hemelling op aarde;* en, alsof er meer zulke hemellingen waren, wordt er zelfs gezegd: dat »zij het zoo gaarne zien en er zulk een hoog belang in stellen, dat ook alle andere even zalig zijn als zij zelve", en dat: »mag iemand hunner daartoe werkzaam zijn, hij zich dit tot zulk een' eer en genoegen rekent." Aangaande den inhoud van vs. 36 lezen wij: »Ik kan niet denken, dat er eenig mensch bestaat, of hij begrijpt hetgene hier wordt toegezegd, en gevoelt er de waarde van, en strekt er zijne verlangens naar uit", alsof de dagelijksche ondervinding niet juist het tegendeel leerde! Maar *gelooven in* JEZUS is dan ook bij HOEKSTRA niets meer dan: »zich overgeven aan zijne leiding en besturing", zonder dat dit te dier plaatse nader ontwikkeld wordt. Het schijnt wel, dat met het *ongeloof*, dat daartegen overstaat, enkel bedoeld wordt: »het verwerpen van dien goddelijken spreker", het »in den wind slaan van zijne liefderijke, krachtige vermaningen", zonder meer. — In de derde beschouwing, over JEZUS als *het Lam Gods*, wordt de meening voorgestaan, dat de Dooper met die uitdrukking, ofschoon aan JES. LIII ontleend, enkel gedoeld heeft op »geheel de zachtmoedige, gedweeë, weêrlooze persoonlijkheid" van JEZUS, en niet tevens op den lijdensweg, dien Hij betreden zou; althans niet in zóó verre, als Hij daardoor juist gezegd zou moeten worden »de zonde weg te nemen". Eene onbestemde *invective* tegen »het voorheen aangenomene, maar nu reeds verouderde en ongerijmde begrip, dat de lijdende JEZUS de straffen zou gedragen hebben, die de menschen om hunne zonden van Godswege hadden verdiend", leidt tot de voorstelling, dat »Hij enkel door het weerloos ondergaan der straf", die de ongeregtigheid der menschen hem aandeed, enkel »door zich daarin als het Lam Gods te openbaren, onze verlossing van de zonde bewerkt" zou hebben. »Hij, die in den rei (de rij) der godsgezanten het Lam Gods mogt heeten" — zoo lezen wij — »die, aan het kruis

Digitized by Google

hangende, op het treffendst als Lam Gods zich openbaarde, Hij heeft volkomen volbragt wat vóór Hem niemand volbrengen kon, Hij heeft de zonde uit de wereld weggenomen, en neemt die nog bij voortduring weg bij allen, aan wier verstand en hart Hij zich, door de prediking des Evangelies, als Lam Gods kennen doet." — Zonderling klinkt het, als er (D. I, bl. 117) gezegd wordt, tegenover de meer aanzienlijken, voor wie het Christendom minder bestemd zou zijn: »Neen, het is de gemeene man, die in zijne eenvoudigheid tot een zuiver belijden en getrouw betrachten van het Evangelie het meest in staat is; het is de gemeene man, die met de uiterste behoedzaamheid het bewaart in deszelfs oorspronkelijke zuiverheid" enz. Indien dit zóó ware, zou het tot aanbeveling van het Christendom strekken? — Vreemd is het, dat (bl. 126) niet slechts geklaagd wordt over »het gevoel van eigenwaarde en meerderheid", eigen aan »lieden van dusgenaamden geestelijken stand", maar dat er ook gezegd wordt aangaande de hoogere »godsgezanten, die vóór JEZUS geweest zijn, van MOZES af tot JOANNES den Dooper toe", dat evenzeer bij hen allen »het gevoel van eigenwaarde hoog gespannen was", dat ook »in hunnen boezem een zekere trots huisvestte, waardoor zij aan anderen hunne meerderheid lieten gevoelen", terwijl daarentegen bij JEZUS, die »geheel *Galilea* omging", iets dergelijks niet gevonden werd. — Wij lezen D. II, bl. 36: »Ik vertrouw van een' iegelijk uwer, dat, wanneer gij op het een of ander in u opmerkzaam wordt gemaakt, hetwelk in strijd is met de eischen van JEZUS Koningrijk, gij dit dan ook terstond erkennen zult en op zinsverandering u toeleggen, en dat, wanneer gij struikelt, dit alleen uit zwakheid geschiede, en niet met opzet, niet uit onwil, om andersgestemd te zijn!" Wie bij het toepasselijk onderwijs, dat hij der Gemeente toedient, van zulk een onnoozel goed vertrouwen uitgaat, dat door de dagelijksche ervaring gelogenstraft wordt, kan hij van zijnen arbeid eenige goede vrucht verwachten? En zou zulk een Prediker wel eens zich-zelven kennen? — Wat bl. 74—76 voorkomt over »het groote voorregt", ons geschonken, »dat wij in de godsdienst niets behoeven te verrigten, waarvan wij geene reden weten, alleen omdat het ons geboden is; dat wij Christenen zijn door het geloof, dat van ons zelven uitgaat, en niet door

Digitized by Google

het gezag, dat van JEZUS, den Zone Gods, uitgaat", is weinig minder dan wartaal en onzin. En als er gezegd wordt met schijnbaren ernst: »Broeders en zusters! volbrengen wij toch de verordeningen van onze Christelijke godsdienst!" dan vragen wij: welke meent gij? — Tot regt verstand van het gebeurde ten huize van SIMON den Farizeër wordt verondersteld (bl. 83), dat JEZUS aan hem eene wonderdadige genezing zou hebben verrigt, en die veronderstelling hiermede aanbevolen: dat anders het vervolg onverstaanbaar voor ons zijn zou. Wij nemen de vrijheid dit evenzeer te ontkennen, als de opmerking tegen te spreken, dat het woord »vergeven", door JEZUS gebezigd, »ons alle reden geeft, om te denken, dat Hij hen beide (SIMON en de boetvaardige zondares) van kwalen had verlost, die zij-zelve zich door een ergerlijk zondig gedrag berokkend hadden. »Waarschijnlijk" — wordt er bijgevoegd — »was het niet oorbaar, die kwalen ten aanhooren van de aanwezige gasten met name te noemen." Hoe bij uitnemendheid kiesch! — Is het de Evangelische voorstelling van de weldaad der »vergeving van zonden", door JEZUS aangebragt, als er bl. 96 gezegd wordt, dat »dit niet zoo te verstaan is, dat zondaren nu werkelijk deze uitnemende weldaad bezitten en er staat op mogen maken"? »Het is" — zoo lezen wij verder — »voor niets meer te houden, dan voor een aanbod, dat JEZUS, de Zoon Gods, in naam zijns Vaders doet. Zij alleen worden dezelve werkelijk deelachtig, die ze aannemen met een gevoelig erkentelijk hart, en hiervan krachtige proeven geven." — Dat hier van de diepe menschkundige wijsheid, door den Heer ten toon gespreid in zijn gedrag omtrent den rijken jongeling, niets begrepen is, behoeven wij, na het reeds medegedeelde, te naauwernood te verzekeren. Er wordt, b. v., uit afgeleid, dat »aanzienlijken, even als elk ander, de pligten der zedelijkheid vervullen moeten, zoo zij het eeuwige leven willen beërven." En tot de Leeraars, »wier ambt hoofdzakelijk bestaat, in de Gemeente te leeren onderhouden, wat JEZUS, de Heer, geboden heeft", wordt de vermaning gerigt, om »toch de aanzienlijken der Gemeente niet als de waardigste leden te beschouwen en hunne gebreken voorbij te zien. Hoe ligt toch" — 't klinkt fraai! — »komen zij dán vooral hiertoe, als hunne inkomsten ontoereikende zijn om in de behoeften van zich en de hunnen te

Digitized by Google

te voorzien, en zij dus in dit opzigt die aanzienlijken noodig hebben!" — Wat beteekent het, zal menigeen vragen, die van eene zoo oppervlakkige en onware opvatting des Evangelies, als hier gevonden wordt, zich geen begrip kan vormen, dat wij bl. 134 lezen: »Ik wek u op, om u bepaaldelijk aan JEZUS te houden, als zijnde dit volstrekt noodig om zalig te worden; doch ik bedoel daarmede niet een stipt volgen van Hem en een naauwkeurig volbrengen van zijnen wil, en beweer niet, dat daaraan niets mag haperen, zoo gij deel aan de zaligheid zult verkrijgen!" — Dat, eindelijk, de titel der laatste beschouwing: »hoe JEZUS zich tegenwoordig nog met ons bemoeit", allerongelukkigst en zelfs aanstootelijk is, behoeft naauwelijks gezegd te worden. Ook haar inhoud laat veel te wenschen over en is tamelijk ondoordacht neêrgeschreven. Er wordt, b. v., eerst gezegd: »Nadat door de zorg van den Zaligmaker ons het Evangelie verkondigd is, hebben wij door het geloof Hem als onzen Zaligmaker aangenomen en ons plegtig aan Hem verbonden." En dan volgt, bijkans onmiddellijk daarop, de belijdenis: »dat wij veelmeer als wereldlingen dan als burgers van het Koningrijk der hemelen geleefd hebben, en soms tijden achtereen Hem en onze betrekking tot Hem uit het oog hebben verloren." Armzalig geloof, dat zulke vruchten draagt! Is dat nu het geloof, waarop onder de Doopsgezinden te *Twisk* de Heilige Doop bediend wordt? Zijn dat de vruchten van den Bejaarden-Doop, door HOEKSTRA onlangs zóó vinnig voorgestaan en verdedigd?

Maar wij gaan niet verder. Slechts deze verzekering nog: dat wij de medegedeelde proeven met vele andere kunnen vermeerderen, indien het noodig zijn mogt; daar het boek, dat niet vatbaar is om tot in alle bijzonderheden toe beoordeeld te worden, krielt van allerlei grove gebreken, en vooral van zulke onbekookte passages, als wij hebben opgedischt. En dat boek is nog onlangs in den *Tijdspiegel*, zoo wij meenen, en zelfs in *Waarheid in Liefde*, ofschoon met eenig voorbehoud, aangeprezen geworden! En de man, die het geschreven heeft, treedt van tijd tot tijd in die en andere Tijdschriften als medearbeider op! Wij begrijpen het niet.

Digitized by Google

De tweede dood (,) *en de eeuwigheid der straffen. Twee Leerredenen over Openb.* II *vs.* 11; *uitgesproken door* ATHANASE COQUEREL, *Predikant bij de Hervormde Gemeente te Parijs. Te Amsterdam, bij* L. F. J. Hassels. 1851. *In kl.* 8*vo.* 92 *bl. f* :- 60.

De geloofsovertuigingen van den ijverigen en talentvollen Schrijver zijn uit zijne andere werken, inzonderheid uit zijn »*Christianisme expérimental*", bekend. Van de leerstellingen die in het laatste boek des laatstgenoemden werks zijn vervat, bieden deze twee preken »in voor den kansel geschikte vormen" (??) slechts de ontwikkeling aan. In het Bijbelwoord dat tot *motto* dient, is, afwijkende van den *Griekschen* grondtekst, onze vertaling: »van den tweeden dood *beschadigd worden*", vervangen door de uitdrukking: *ondergaan.* In de eerste dezer toespraken wordt de aard van dien tweeden dood uiteengezet. Uit analogie met den eersten dood [het besluit van dit aardsche leven], wordt de tweede dood [slechts een beeld, om de kwellingen des toekomenden levens voor de boozen aan te duiden (!)], met deze drie kenmerken omschreven: »Gelijk de eerste dood van vele dwalingen en begoochelingen omtrent aardsch geluk terugbrengt, zoo de tweede van die omtrent zedelijk bedrog en de ijdele werken der duisternis. Gelijk de eerste ons arm maakt van aardsche, zoo de tweede van hemelsche schatten. De eerste zal ons berouw niet wegnemen, maar verlevendigen, de tweede insgelijks; de eerste scheidt ons van onze dierbaren, de tweede maakt eene scheiding tusschen boozen en regtvaardigen: ofschoon niet stoffelijk of plaatselijk, daar de betrekking en het verkeer tusschen boozen en regtvaardigen zal voortduren."

Men gevoelt reeds, wat men, bij zulk eene vergeestelijking en subjectivering van alle voorstellingen die op de »laatste dingen" betrekking hebben, in de tweede leerrede moet wachten, waarin de S. omtrent den duur van dezen tweeden dood uitspraak doet. Geheel in den geest van het oudere Rationalisme (waarvan overigens COQUEREL's overtuiging slechts eene beschaafde, behendig verfijnde reproductie is), worden de oude bedenkingen weder te voorschijn gebragt, om de noodzakelijkheid eener »wederoprigting aller dingen" te be-

Digitized by Google

wijzen; ditmaal niet zoo zeer uit de onbestaanbaarheid van het leerstuk van de eeuwige verwerping der boozen met Gods, dan wel met 's menschen natuur. Merkwaardig is in deze leerrede de kenschetsing van de drie standpunten, die elk onhoudbaar leerstuk in de overtuiging der geloovigen achtereenvolgens innemen moet, totdat het als ongerijmd wordt ter zijde gelegd.

Met hoogen ernst geven wij ons ongunstig oordeel over dit boekje te kennen. Zijn inhoud strijdt tegen de leer des Bijbels, evenzeer als die opvatting welke bepaald aan de zijne tegenovergesteld is. De H. Schrift toch geeft wenken voor beide, niet bepaald en uitgewerkt genoeg om aan eene tegenspraak te kunnen denken; maar bepaald en stellig genoeg om aan den éénen kant in ootmoedige hope voor de wederoprigting aller dingen ruimte te laten in ons hart, en aan den anderen kant alles wat den vreeselijken ernst der zonde zou kunnen ontzenuwen, verre te houden van ons geweten. Nergens wordt verder in deze toespraken aan den zamenhang van het tekstwoord gedacht, en de hoofdwaarheid des Christelijken geloofs, in 't voorgaande vers uitgedrukt, in haar regt gelaten: »zijt getrouw tot den dood, en *ik*, JEZUS, zal u geven de kroone des levens." In al de redeneringen, hier tot 92 bladzijden voortgesponnen, wordt nergens de hope des Christens voor dit en het volgende leven met CHRISTUS' persoon en werk in betrekking gesteld. Voorwaar, de *Parijsche* Gemeente, die COQUEREL, den 10den en 17den November 1850, deze leerredenen heeft hooren uitspreken, moet wel arm in stichting en opwekking en vervreemd van CHRISTUS zijn huiswaarts gekeerd; hoe aantrekkelijk ook én de vorm der rede, én de voor de »liberale" ligtzinnigheid zoo geruststellende inhoud hun welligt zal geweest zijn.

Wij voor ons begrijpen niet, wat den Vertaler tot het overbrengen van deze twee zoogenoemde »leerredenen" heeft genoopt. Hij-zelf heeft overigens, uitgezonderd de onverstaanbaarheid van den eersten volzin, zijne taak goed volbragt. Doch, daar vooreerst COQUEREL's »krachtige, korte stijl" bij de overbrenging in 't *Hollandsch* lijden moest, en ten anderen de lezers van wier gading dit boek zal zijn, toch voor 't grootste gedeelte wel de *Fransche* taal zullen verstaan — waarom het ding niet onvertaald gelaten? J. H. G.

Digitized by Google

PAULUS, *door* ADOLPHE MONOD. *Uit het Fransch. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff en Zoon. 1853. *In kl.* 8*vo.* 200 *bl. f* 1-80.

Indien wij niet overtuigd waren dat, hoe hoog onze lofspraak ook gestemd zij, toch de ervaring de beschrijving zou te boven gaan, wij zouden aarzelen te schrijven wat wij toch met volle overtuiging verklaren: in deze leerredenen is de uitstekende MONOD digter aan het ideaal genaderd dan iets anders dat ons bekend is op het gebied der Christelijke prediking. Wat in den Schrijver van »de Vrouw" — »Wie heeft dorst", en dergelijke geschriften, hoe meer men ze leest, des te meer bewondering wekt, datzelfde wordt ook hier gevonden. Eene mannelijke welsprekendheid, die zonder omwegen haar doel treft; eene innigheid en gloed van inhoud, die zich van zelve de heerlijkste vormen schept; eene overtuigingskracht, die wegsleept zonder één oogenblik te overrompelen; een heilige ernst, die boeit en sticht, nog afgezien van de waarheid der *détails;* boven alles, een innig geloof, dat in zijne woorden trilt en ons toeroept: het geldt hier uw' eeuwigen vrede! Bedriegen wij ons niet, dan zal den Christenleeraar MONOD later eene plaats worden toegekend onder de Kerkvaders der IX^de^ eeuw. Daarom juichen wij elke poging toe, om hem ook bij ons bekend te maken, vooral wanneer die zoo goed slaagt als deze. De Vertaler heeft over het algemeen »naauwkeurigheid en juistheid aan een' ongedwongen stijl" gepaard. Wel misten wij de eerste twee hoedanigheden, waar, pag. 1, *la crise* door *den schok;* pag. 5, *la clef de voûte*, met opoffering eener schoone vergelijking, door *den sleutel;* pag. 90, *sa portée*, in vrij verwarrende tegenspraak met de pag. 99 volgende uitlegging, door *hare rigting* vertaald worden; — wel zegt de Vertaler, met de woorden, pag. 89: »dat de praktijk hare waarde bijna van eene theorie ontleent", en, pag. 101: »de taak van PAULUS voor die van SAULUS te verwisselen", juist het tegendeel van de bedoeling des Schrijvers; — wel vonden wij met leedwezen de schoone woorden: *convertir votre conversion*, p. 121, door »*uwe bekeering te veranderen*", en, p. 90: *entrer dans sa pensée*, door »*indringen in zijne gedachte*" vertaald: — maar wij weten dat MONOD te vertalen eene hoogstmoeijelijke, het onnavolgbaar puntige

Digitized by Google

van vele zijner gezegden *juist* over te brengen eene schier ondoenlijke taak is. Daarom echter hadden wij, hier en daar, waar volledige woordelijkheid ongeraden was, nog eenige meerdere vrijheid van vertaling gewenscht, (b. v. niet overal het *Fransche* JESUS-CHRIST door volle uitdrukking der twee namen te vertalen). Wij zien af van ons eerst opgevat voornemen om een' korten inhoud dezer toespraken mede te deelen (*); want het geraamte geeft van 't ligchaam nog geen denkbeeld, en wij hopen dat de meesten onzer lezers het boek-zelf zullen leeren kennen. Inzonderheid van de II^de^, IV^de^ en V^de^ toespraak voorspellen wij hun onuitsprekelijk veel genot. Moge het werk vooral hen in handen en in de harten komen, die zich voorbereiden tot het »treffelijk werk", waaraan MONOD zijne heerlijke talenten wijdt. Nevens de Lessen over de Pastoraal-Theologie van VINET, durven wij dit werk gerustelijk een zoodanig noemen, waarin alle pastorale en homiletische wijsheid, die uit boeken te verkrijgen is, vol ziel en gloed voor hunne oogen leeft. Wij noodigen hen dan tot rijpe en ernstige overweging van de treffend-ware zielkundige wenken, op pag. 25 en volg. en pag. 174 en volg. gegeven, en gelooven dat de lezing van het geheele werk de innigheid zal vermeerderen, waarmede zij den Schrijver zullen nazeggen (pag. 106): »U zij mijn dank toegebragt, o mijn God! dat gij te midden van zoo vele leeringen in welker geloof hare aanhangers zelfs niet kunnen volharden dan onder beding dat ze zich de oogen uitgraven, dat Gij mij eene leer hebt gegeven om te gelooven en te verkondigen, die ik telkens

(*) Zij beschouwen PAULUS achtereenvolgens uit de volgende oogpunten. I. Zijn werk, hoe hij „overvloediger heeft gearbeid dan zij allen." II. Zijn Christendom, of zijne tranen waarmede hij den Heer heeft gediend en gepredikt. III. Zijne bekeering. IV. Zijne persoonlijkheid of zijne zwakheid — hoe hij magtig was, wanneer hij zwak was. Eindelijk, V. Zijn voorbeeld, hoe al het voorgaande ons opwekt om zijne navolgers te zijn, gelijk hij van CHRISTUS was. De ééne gedachte, wier band deze toespraken tot één geheel omslingert, en die niet alleen in het Voorberigt, maar ook aan het einde van elke leerrede wordt uitgedrukt, is deze: dat PAULUS de type is van dat volk van God, aan welks vergadering ook de Schrijver zijne krachten wijdt: „een volk dat, wandelende door de genade van CHRISTUS, op het voetspoor van CHRISTUS, in de liefde van CHRISTUS", de wereld redt door het Evangelie te handhaven.

Digitized by Google

hechter, telkens waarachtiger vind, hoe meer ik er mij in verdiep: en wier duisterheden, die niet anders zijn dan nevelen, welke onze beperkte geest in alle dingen ontmoet, het overvloedig en vreedzaam licht van zoo vele bijeenverzamelde bewijzen niet kunnen verstoren." J. H. G.

Bidt voor ons! Eene stemme uit Frankrijk aan de Protestanten in Nederland. Ontboezeming door J. BRAUN. *Ten voordeele van de Protestanten in Frankrijk. Te Amsterdam, bij* W. H. Kirberger. 1853. *In gr.* 8*vo.* 31 *bl.* *f* :- 50.

De ons geheel onbekende Schrijver van dit dichtstukje, dat als zoodanig geene hooge waarde bezit, doch daarop ook geene aanspraak maakt, hoorde daags na 's Konings verjaardag te *Amsterdam*, in de Waalsche Kerk, den Eerw. GRANDPIERRE, Predikant te *Parijs*. Zijne belangstelling in het lot onzer Protestantsche geloofsbroeders in *Frankrijk* werd daardoor verhoogd, en hij gevoelde zich opgewekt om hetgeen hij toen dacht in dichtmaat te brengen, en voorts met een paar aanteekeningen in het licht te zenden. In ons Vaderland is na dien tijd, met betrekking tot het Protestantisme, veel gebeurd, dat deze *brochure* van die zijde eenigzins tot een *hors de saison* maakt. Ook uit dezen hoofde meenen wij te kunnen volstaan, met het boekje eenvoudig aan te kondigen, hulde doende aan de goede bedoeling van den Schrijver.

Nederland en Venetië, door Mr. J. C. DE JONGE, *Staatsraad, Archivarius van het Rijk. Te 's Gravenhage, bij* de Gebroeders van Cleef. 1852. *In gr.* 8*vo. XIII en* 483 *bl.* *f* 4 - 80.

De laatste arbeid van een' man, die zich door meer dan één verdienstelijk en uitvoerig werk een' wèlverdienden naam op het gebied der *Nederlandsche* letteren en geschiedenis verworven heeft; een arbeid, die daardoor gewis met te meer erkentenis en welgevallen ontvangen, met te meer liefde gelezen en gebruikt zal worden.

> Waer is paer van vernuft en van kraften zoo kloeck,
> Als de Leeuw met het swaert en de Leeuw met het boeck?

Digitized by Google

Zoo riep de werkzame Schrijver met den bekenden *Muider* Drost uit, toen hij DARU's *Histoire de Vénise* las en zijne gedachten daarbij als van zelf naar dat andere Gemeenebest getrokken voelde, dat met dat van *Venetië* zooveel gelijks had, en wel te regt er in HOOFT's rijmen aan gepaard werd; al was de bloei van het eerste reeds aan het dalen, toen het andere eerst zijn vollen groei en ontwikkeling te gemoet ging. Die gedachte aan beiden intusschen, door het lezen dier *Histoire* opgewekt, vestigde des Heeren DE JONGE's »aandacht op de betrekkingen, die er zoo in het staatkundige, als in handel, kunsten, wetenschappen, en letteren tusschen *Nederland* en *Venetië* bestaan hebben, en verlevendigde den lust, om opzettelijk te onderzoeken, welke die betrekkingen geweest waren, en in hoe verre zij verdienden nader bekend te worden. De groote voorraad van *Venetiaansche* Staatsstukken, de Brieven en Journalen der *Nederlandsche* Gezanten bij de Republiek van *Venetië*, en vele andere belangrijke bescheiden, in 's Rijks Archief voorhanden; de rijke schat van Handschriften en Boeken der Koninklijke Bibliotheek, en de hulpvaardigheid en inlichting van onderscheiden letterkundige vrienden stelden (hem) in staat, dat onderzoek te doen. De uitkomst daarvan beantwoordde aan (zijne) verwachting niet slechts, maar overtrof die", en de vrucht van zijn onderzoek en arbeid was het boek, met welks aankondiging wij ons thans bezig houden. »Naar den aard van het onderwerp" — het zijn des Schrijvers woorden — »is het in drie Hoofdstukken verdeeld. In het eerste worden beschreven de staatsbetrekkingen, in het tweede de handelsbetrekkingen, en in het derde de kunst-, wetenschappelijke, en letterkundige betrekkingen."

Belangrijk is het wat de eerste betreft bovenal, de aanleiding en omstandigheden na te gaan, waaronder zij het eerst werden aangeknoopt. Zij hadden vooral in datgene haren oorsprong, waarop vooreerst nog geheel de aandacht en inspanning van den jonggeboren, aan *Spanje's* heerschappij ontrukten Staat gevest moest zijn — den weêrstand tegen datzelfde *Spanje*, welks magt ook *Venetië* te bestrijden of althans te vreezen had. En zoo als *Venetië* tot *Spanje* stond, stond *Nederland* tot den Paus; gelijk, omgekeerd, *Venetië* tot den Paus, als *Nederland*, wat den dadelijken voet van vijandigheid betrof, tot *Spanje*. *Spanje* bestreed het, gelijk het den Paus moest vreezen; den

Digitized by Google

Paus, die met *Venetië* in strijd was, dat van zijne zijde *Spanje* vreezen moest. Die Paus — PAULUS V — had, door eenige maatregelen van de *Venetiaansche* Regering, die op kerkelijk gebied terugwerkten, verstoord, haar Senaat in den ban gedaan en het Gemeenebest-zelf onder Interdict gesteld. De Senaat echter, door den beroemden Broeder PAOLO SARPI opgezet, had zich schrap gezet, de openbaarmaking der Pauselijke bullen verboden, en tevens bepaald, dat alle geestelijken, die zich naar dat Interdict zouden willen gedragen, ter stad zouden uitgewezen worden. De Jezuïten waren daarop de eenigsten, die zich, hoewel slechts gedeeltelijk, aan het Pauselijke vonnis stoorden; het gevolg was, dat zij uitgewezen en voor altijd gebannen werden; ook duurde het vijftig jaar eer zij terugkeerden.

PAOLO SARPI was een Protestant in den monnikspij, gelijk BOSSUET hem te regt genoemd heeft; hij ging, in zijne vrome wenschen, blijkbaar op niets meer of minder uit, dan de hervorming van *Venetië;* en de omstandigheden en zijne eigene weinig krachtige optreding, daar hij die hervorming in 't geheel slechts onder het mom van Katholicisme ter sluiks kon binnenbrengen, maakten, dat het bij die vrome wenschen in *Venetië* steeds gebleven is. Vandaar dat hij-zelf in die omstandigheden dan ook ten vurigste eene verandering en dus wel een hevigen oorlog wenschte, van welken-alleen hij eene omkeering scheen te durven hopen. De bemiddelende rol, die de *Fransche* Koning, de beroemde Vierde HENDRIK, speelde, verijdelde zijne wenschen en was de hoofdaanleiding dat het tot geen oorlog kwam. Dat er, behalve SARPI, velen in *Venetië* tot het Protestantisme overhelden, is bekend; al schijnt het door den Schrijver opgegeven getal wat overdreven. (*) Hoe 't zij, in die Protestantschgezindheid van velen en meer nog voorzeker in de verhouding tot den Paus en *Spanje*, was er aanleiding te over voor *Nederland* en *Venetië* om de handen

(*) „*Duizenden*" — zegt hij — „stonden gereed, zich bij de eerste gunstige gelegenheid openlijk voor het Protestantisme te verklaren." Eene opgave, die gewis grootendeels voor rekening der overdreven voorstelling en den vurigen wensch, dat het zoo zijn mogt, van den berigtgever, FRA PAOLO, zelf komt. Er wordt toch slechts van meer dan duizend *Venetianen* gesproken, die van 't Pausdom waren afgevallen.

Digitized by Google

tot een verbond ineen te slaan. Naar het schijnt was het de Hugenoot DUPLESSIS-MORNAY, die het eerst een gezantschapsverkeer tusschen beide Staten te weeg wist te brengen. Zoo vermoedt de Heer DE JONGE te regt, uit een stuk dat hem trouwens eerst na het afwerken van zijn boek in handen kwam, en waarvan hij genen voor den schrijver houdt. (*) De zaak toch wordt door MORNAY's *Correspondance* bevestigd. Den 20sten Mei 1610 schrijft hij aan VAN DER MIJLE, den eersten *Nederlandschen* Gezant in *Venetië*: »Ik heb God uit al mijn hart gedankt voor het genoegen dat gij geput hebt uit uwe zending naar *Venetië*. Ook had ik mij wel gewacht die voor te slaan, zoo ik die zaak niet helder had ingezien." (†) Te vergeefs hadden de Pauselijke Nuntius en de *Spaansche* Gezant te *Venetië* de verbindtenis met het Gemeenebest der *Vereenigde Nederlanden* zoeken te voorkomen; de eerste had zelfs beloofd, dat men de tienden der geestelijke goederen, op het gebied der Republiek, twaalf jaren lang zou laten vallen, zoo men den Gezant van zulk een ketterschen Staat niet ontvangen wilde. (§) Het mogt echter niet baten. VAN DER MIJLE kwam, en werd met eene plegtigheid ontvangen, als slechts Koninklijke Gezanten plagt te gebeuren. Weldra werd nu ook van *Venetiaansche* zijde een Gezant naar den *Haag* gezonden, in den persoon van TOMASO CONTARENI, en de lezers,

---

(*) Zie bladz. 452. Deze later gevonden stukken dankte de Heer DE JONGE aan den eerst in de laatste maanden toegevoegden beambte, thans waarnemenden Rijks-Archivarius, Dr. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK (zie bladz. 451); zij kwamen dezen, naar des Heeren DE JONGE's zeggen, „toevallig in handen, op eene plaats waar zulks niet verwacht werd." Het moet zeker eenige bevreemding baren, dat een beambte, die slechts weinige maanden werkzaam is, een pak vindt op eene plaats, waar de hoofdbeambte, die veertig jaren werkzaamheid telt, die stukken, die voor zijn eigen geschrift zoo belangrijk waren, niet ontdekt heeft. Kan er, vraagt men onwillekeurig, *mag* er voor het hoofd van 's Rijks-Archief, na veertig jaren diensttijd en verkeer op dat Archief, zulk eene plaats bestaan? De Heer DE JONGE echter, men is gedrongen het te erkennen, heeft bij zijn ijverigen arbeid als Schrijver steeds meer uit het Archief geput, dan hij er wel als Archivarius in werkzaam schijnt geweest te zijn. De zaak ware anders onverklaarbaar.

(†) Zie *Mémoires et Correspondance de* DUPLESSIS MORNAY. *A Paris, chez* TREUTTEL *et* WÜRTZ. 1825. T. XI, p. 84.

(§) Zie, bij DE JONGE, bladz. 25.

Digitized by Google

die bij den Heer DE JONGE het verhaal vinden kunnen van de plegtige ontvangst der *Nederlandsche* Gezanten in *Venetië*, mogen hier, naar het berigt dat nog in *Weenen* voorhanden is, en onlangs door een *Duitscher*, den Heer WURM van *Hamburg*, is medegedeeld, een en ander lezen, dat de *Venetiaan* aan zijne Regering berigtte. (*) »De Vereenigde Gewesten" — zoo zegt hij — »brengen onder de dingen, die voor ons en hen gelijk zijn, den regeringsvorm bij, en de zee, die hunne kusten, als de onzen, bespoelt. Zij hebben, naar hun zeggen, hunne vrijheid sedert 1700 jaar met de wapenen gehandhaafd, en leggen inderdaad een groot verlangen naar eene verbindtenis met ons aan den dag. Zij hebben het verstaan, om hunne handelszaken te vestigen en steeds op kosten van anderen uit te breiden. Ik geloof dus, dat het best zal zijn, hun voorslag wèl te overwegen; want zoo het hun niet naar wensch ginge, waren zij in staat hun voornemen langs anderen weg door te zetten, tot een niet gering nadeel onzer Republiek." Met groote achting spreekt CONTARENI vervolgens van de kracht en dapperheid der *Nederlanders*. Hij heeft een prachtigen wapenschouw bijgewoond. »Het geheele volk" — zegt hij — »mint den oorlog zeer, en is in waarheid zoo geoefend, dat ieder hunner gemeene krijgers bij ons een voortreffelijk hopman zijn zou. De wapenstilstand met *Spanje* — het twaalfjarig Bestand — is gesloten. *Spanje* is er in toegetreden, daar het de bewustheid had den Staten niet te kunnen schaden. De Aartshertog ALBERT is afgemat en uitgeput. Eindelijk" — zoo besluit hij — »men toont in *Nederland* niet slechts de beste gezindheid omtrent *Venetië*, maar verwacht er ook, dat in alle manieren de beste verstandhouding en vriendschap zal plaats grijpen; men heeft mij het bewijs gegeven, hoe zeer men een aanvallend en verdedigend verbond begeert. Wij moeten dus deze Staten als vrienden beschouwen en ons veel aan hunne vriendschap laten gelegen liggen, want zij hebben goede en degelijke strijdkrachten, vooral ook ter zee, en zij zouden ons bij tijd en wijle niet weinig van nut kunnen zijn."

(*) De Heer WURM had dit berigt doen afschrijven en aan den Heer DE JONGE toegezonden; de dood had echter dezen reeds weggenomen vóór hij er kennis van kon nemen.

Digitized by Google

Het vervolg van de staatsbetrekkingen tusschen *Nederland* en *Venetië* beantwoordde echter niet aan den ijver, waarmede men van weêrszijden begonnen had, en de vruchten, die men er zich van had voorgespiegeld. In 1616, toen *Venetië* met *Oostenrijk* en de *Uscoken* in strijd was, wendde het zich tot *Nederland* om bijstand, en dit gaf Graaf JOHAN ERNST *van Nassau* verlof, met zijne 3000 aangeworven man voor *Venetië* te strijden; reeds in het volgende jaar echter bezweek deze voor de vermoeijenissen en de hitte van de hem ongewone luchtstreek. De nog vóór hare geboorte gesmoorde zamenzwering van 1618 (*) gaf aanleiding, dat *Nederland* en *Venetië* den band nog naauwer toehaalden, die beide verbond, en baande den weg tot eene Alliantie, voor den tijd van vijftien jaren aangegaan; bij welke, o. a., in geval van oorlog, voor een van beide Gemeenebesten, eene ondersteuning van de andere van 50,000 's maands werd toegezegd. (†) Die Alliantie werd den 31sten December 1619 geteekend, en toen dus, twee jaren later, het twaalfjarig Bestand ten einde en de oorlog met *Spanje* weder begonnen was, had *Nederland* op de geldelijke ondersteuning van *Venetië* aanspraak. Reeds de eerste uitbetaling van *Venetië* echter liet 11 maanden lang op zich wachten; een eerste begin van verslapping, dat weldra van weêrszijden op gelijke wijs vervolgd werd. Men gewende zich namelijk allengs uitzonderingen te doen gelden, spitsvondige uitleggingen te berde te brengen, voorslagen en eischen te doen en af te slaan. Men leze bij den Heer DE JONGE-zelf de geschiedenis dier zoo spoedige verkoeling in geheel haren loop na. (§) Vier verschillende *Venetiaansche* Gezanten zag *Den Haag* binnen vier jaren in zijne straten; den een nam men het euvel af, dat hij *Nederlanders* bij de mis, in zijn huis gehouden, toeliet; een anderen nam zijn huiswaard deur en vensters weg, om hem tot betaling zijner huur te dwingen; hetgeen, als van zelf spreekt, aanleiding gaf tot »velerlei moeyelijkheden", oneenigheden en twisten. (**) De verhouding tot *Venetië* was dan ook, bij den vrede van *Munster* zoo

(*) Zie daarover DE JONGE, naar RANKE, bladz. 78 en volg.

(†) De afbeelding van den gedenkpenning ter gedachtenis van dat verbond geslagen, versiert het titelblad van des Heeren DE JONGE's boek.

(§) Bladz. 190 en volg.

(**) Bladz. 208 en volg.

Digitized by Google

veranderd, dat, terwijl men in 1632 op het betalen der achterstallige gelden, ten bedrage van 40 ton gouds, aandrong, onder bedreiging anders met *Spanje* vrede te maken, men dien van *Munster* sloot, na zelfs *Venetië's* aangeboden bemiddeling uitdrukkelijk te hebben afgeslagen. (*) Het gevolg is bekend; de geheele stand van zaken veranderde zoodanig, dat wie vroeger vijanden waren, nu weldra vrienden en bondgenooten werden; met *Spanje* en *Oostenrijk* trad men in een verbond tegen *Frankrijk*, en later, onder WILLEM III, sloot men zich zelfs aan *Spanje* en — den Paus aan.

Toen daarop, twintig jaren later, in het jaar 1668, *Venetië*, *Nederlands* bijstand tegen de *Turken* verlangende, om vernieuwing van het vroegere verbond aanzocht, werd dit dezerzijds, »voornamelijk op grond, dat men daardoor den handel en de zeevaart der ingezetenen aan groote verliezen zou blootstellen", afgeslagen. Men verklaarde: »onzijdig te willen blijven. En ten bewijze dat dit ernst was, weigerde men gelijktijdig aan de *Verhevene Porte* den bijstand in schepen, volk en krijgsbehoeften, door haar gevraagd." (DE JONGE, bladz. 261.) Slechts het in dienst treden van *Nederlandsche* koopvaarders en soldaten bij de *Venetianen*, om den *Turk* met hen te bestrijden, had men gedurende al de jaren van den voortdurenden strijd tegen *Turkijë* oogluikend toegelaten; slechts daarop ziet het, wanneer VONDEL zingt, hoe:

„Hollants zeeleeuw handhaeft snedigh
Sint Markusleeuw en staet nooit ledigh."

of:

„De leeuw van Hollant, niet gezint,
Meer Kristensch bloet te storten,
Loopt met Sint Markusleeuw voor wint,
Den Turk zijn vleugels korten."

(*) Zie bladz. 201 v. en bladz. 241. „De *Venetiaansche* gezant en gevolmagtigde CONTARENI had aan de *Nederlandsche* gevolmagtigden aangeboden, als bemiddelaar tusschen dezen Staat en *Spanje* op te treden, en drong er meermalen op aan. De Republiek stelde daarop hoogen prijs, dewijl zulks tot verhooging van haren roem en waardigheid strekken zou. Doch onze gezanten wezen, op last van H. HoogMogenden, dat aanbod beleefdelijk van de hand. Men begreep dat zulk eene bemiddeling onnoodig was, omdat *Spanje* — naar den vrede haakte."

Digitized by Google

De beide door *Venetië* met den *Turk* gesloten vredesverdragen, in 1699 en 1718, werden onder *Nederlandsche* bemiddeling gemaakt.

Wat de handelsbetrekkingen tusschen de beide Gemeenebesten aangaat, een handelsverbond werd er nimmer tusschen hen gesloten. *Venetië* zocht steeds, tot eigen nadeel, zijn handel door beperkende maatregelen van uitsluiting te begunstigen. Daarbij konden de *Venetianen* »den bewoners dezer gewesten, nadat deze in het bezit der voortbrengselen van het Oosten gekomen waren, te weinig aanbieden om op een voordeeligen handel te kunnen rekenen, en in 't algemeen konden zij evenmin varen als markten tegen de *Nederlanders*, die in spoed en goedkoopheid alle zeevarende natiën overtroffen." (bladz. 305.) De *Nederlandsche* handel en scheepvaart met *Venetië* behield echter steeds leven, vooral door het in dienst treden bij *Venetiaansche* kooplieden; welker ladingen men dan naar *Alexandrië* en andere plaatsen bragt, om van daar koopwaren naar *Venetië* terug te voeren. (blad. 306.) Van den *Munsterschen* Vrede af ging dat leven echter allengs meer en meer kwijnen, en nam de handel en scheepvaart der onzen met en op *Venetië* van lieverlede af. Eindelijk bragt de *Engelsche* oorlog van 1780 en volgende jaren daaraan een gevoeligen slag toe. (bladz. 311.)

In kunsten en wetenschappen komt bovenal de schilderkunst in aanmerking; zulke meesters in 't koloriet als de *Venetiaansche* school voortbragt, konden niet anders dan ten gunstigste op de *Nederlandsche* schilders werken. Ook de toonen boekdrukkunst gaven aanleiding tot veelvuldig verkeer. Het wetenschappelijk verkeer vervolgens, was vooral ten tijde van den bloei der *Nederlandsche* letteren levendig. Reeds »in de tweede helft der zeventiende (echter) en vooral in de achttiende eeuw namen (echter) de wetenschappelijke en letterkundige betrekkingen tot *Venetië* merkbaar af en hielden eindelijk geheel op." (bladz. 397.)

V.

Les Hollandais au Brésil, notice historique sur les Pays-Bas et le Brésil au XVIIe Siècle. Par P. M. NETSCHER, Lieutenant de Grenadiers dans l'Armée Royale des Pays-Bas.

Digitized by Google

Avec Portrait, Fac-similés et Carte. A la Haye, chez *Belinfante Frères*. 1853. *In groot formaat. XXXII en* 209 *bl. f* 3 - 60.

De nadenkende, in de geschiedenis zijns vaderlands niet onbedreven lezer zal, wanneer hij van *Brazilië* ziet gewagen, zich herinneren, hoe, in de eerste helft der zeventiende eeuw, de *West-Indische* Maatschappij in het bezit is geweest van de noordelijke helft der kustenstreek, over eene groote uitgestrektheid van het oostelijke *Zuid-Amerika*, en hoe, hoofdzakelijk door verwaarloozing onzerzijds, eene bezitting is verloren gegaan, die voor het vaderland van buitengewone waarde had kunnen worden. Elk die met de gebeurtenissen van de negentiende eeuw bekend is, weet ook, hoe *Brazilië* ten toevlugtsoord aan het Koninklijke Huis *van Braganza* heeft gestrekt, toen NAPOLEON het *Spaansche* schiereiland veroverde, en hoe de ontwikkeling van dat rijk daardoor is bevorderd geworden, zoodat het onder Keizer PEDRO I zich van het moederland heeft afgescheurd, en sedert als een onafhankelijk Keizerrijk heeft weten te handhaven. Tot nog onlangs werd *Brazilië* »het land van goud en edelgesteenten" genoemd. Het zou ontegenzeggelijk met sneller schreden in de ontwikkeling der nijverheid vooruitgaan, waren niet onder de zes millioen inwoners drie millioen negerslaven, en ongeveer een millioen *Indianen*, die voor een groot gedeelte woest en onbedwongen de binnenlanden bewonen, en bij velen van welke, zoo als de *Kabokles*, niet de minste beschaving wordt gevonden. De blanken maken nog niet volkomen een zesde van de geheele bevolking uit, en hun getal zal vooreerst niet sterk toenemen, omdat de landverhuizing uit *Europa* derwaarts door het *Braziliaansche* Gouvernement niet voldoende ondersteund wordt. Het is niet genoeg den landverhuizers een stuk boschland ter ontginning te geven, wanneer dit niet gepaard gaat met ondersteuning in levensmiddelen en andere behoeften, toereikend en langdurig genoeg om te zorgen dat hij van kommer, honger en ziekte niet bezwijke. De landverhuizers die er zonder ondersteuning van het Gouvernement aankomen, en niet over ruime geldmiddelen kunnen beschikken, lijden gebrek van het oogenblik af dat zij te *Rio Janeiro* aan land stappen.

Ditzelfde *Brazilië* was, gedurende een dertigtal jaren, het

Digitized by Google

tooneel van wapenfeiten en heldendaden van *Nederlanders;* en het is dáárvan dat de Heer NETSCHER zijnen lezers een fiks geschilderd tafereel voor oogen stelt. Uit de opgave zijner bronnen (*Liste raisonnée des sources*) blijkt ons, hoe hij niet alleen *Nederlandsche*, maar ook *Fransche*, *Engelsche*, en vooral *Portugesche* Schrijvers heeft geraadpleegd, en in de bewaarplaatsen van het Rijks Archief de schatten heeft nagespoord, welke aldaar zijn weggelegd en den onderzoeklievenden navorscher gereedelijk worden geopend. — Na die opgave volgt eene Chronologische tafel van de gebeurtenissen, in het werk ter sprake gebragt.

Het Eerste Hoofddeel, van 1500 tot 1621, behelst den oorsprong der kolonisatie in *Brazilië* en de togten der *Hollanders* naar *Zuid-Amerika* vóór de stichting der *West-Indische* Maatschappij.

Het Tweede Hoofddeel, van 1621 tot 1636, vangt aan met de oprigting der *West-Indische* Compagnie, op welke USSELINCX, die reeds in 1606 en 1607 had getracht de Staten van *Holland* en *Zeeland* tot het oprigten van zoodanige Maatschappij over te halen, veel invloed had. Daarop volgen de togten der *Nederlanders* naar *Brazilië*, en hunne heerschappij aldaar. — Na de roemrijke togten van WILLEKENS en PIETHEYN, en de kleine volkplanting aan de *Wiapoke*, is vooral belangrijk de togt in 1630, onder den Admiraal LONCQ en den Kolonel WAARDENBURG. Op *Olinda* en het *Recief* waait de *Nederlandsche* vlag, en van nu af begint de *Nederlandsche* magt zich in *Brazilië* uit te breiden. SCHKOPPE, VAN CEULEN, LICHTHARDT en ARTICHOFSKY worden naar verdienste vermeld. Op bl. 80 worden de ontzaggelijke uitrustingen van de *West-Indische* Maatschappij, gedurende de veertien jaren van 1623 tot en met 1636, en de groote nadeelen aan *Spanje* in dat tijdsverloop veroorzaakt, opgesomd. Maar, zoo als de geachte Schrijver (bl. 81) te regt aanmerkt: »*La prospérité de la Compagnie reposait sur de fausses bases; tandis que ses relations avec la nouvelle Neérlande, la Sénégambie et la côte de Guinée acquéraient chaque jour plus d'importance, le commerce avec le Brésil restait à peu près nul; tout l'avantage qu'on y remportait était le butin pris sur l'ennemi.*"

Het Derde Hoofddeel, van 1636 tot 1644, behandelt het tijdvak waarin Graaf JOAN MAURITS *van Nassau* aan het hoofd

Digitized by Google

stond der *Nederlandsche* Kolonie in *Brazilië*. Het is een tijdvak van bloei en voorspoed, waartoe de wijze maatregelen van Graaf MAURITS zeer veel bijdroegen. De *Nederlandsche* Kolonie was schaars bevolkt. *Hollanders*, *Portugezen* en *Indianen* maakten de vrije bevolking uit, en *Negers*, uit *Afrika* gehaald, werden als slaven gebruikt op de suikerplantaadjen. Men had behoefte aan uitbreiding van de vrije blanke bevolking, maar bepaaldelijk aan die der *Nederlanders* om den *Portugezen* tot tegenwigt te strekken. Hoe nadrukkelijk Graaf MAURITS op voorziening in deze laatste aandrong; hij vond noch bij de Bewindhebbers der *West-Indische* Compagnie, noch bij de aandeelhouders een open oor. Men zag niet in, hoe veel gepaste maatregelen om de *Nederlandsche* bevolking te versterken, tot behoud der Kolonie, evenzeer als tot vermeerdering der inkomsten konden bijdragen.

Het Vierde Hoofddeel, van 1644 tot 1661, betreft den snellen achteruitgang der *Nederlandsche* magt in *Brazilië*. De Heer NETSCHER (bl. 141) geeft er deze redenen van: »*Après le départ de l'illustre Gouverneur du Brésil* (Graaf MAURITS), *toute énergie disparut de la Colonie. Il était le seul qui, par l'affabilité de son caractère, par une juste sévérité et une sage modération, sut constamment maîtriser et calmer l'esprit de mécontentement toujours croissant des populations portugaises.*" — Het duurde ook geene tien jaren na het vertrek van dien hoogstverdienstelijken Gouverneur, of de *West-Indische* Compagnie bezat in *Brazilië* geen duimbreed gronds meer.

Hoezeer de Bewindhebbers dier Compagnie, als ook de Algemeene Staten, in dezen geenszins van verregaand verzuim zijn vrij te pleiten, mogen wij echter ook niet verzwijgen hetgeen de Schrijver over het verlies der Kolonie (bl. 164) zegt. »*Il eut été impossible à qui que ce fût, même avec des forces militaires imposantes, de dompter l'insurrection. Les Portugais au Brésil étaient animés de deux puissantes passions: le désir de recouvrer leur nationalité, et l'antipathie religieuse. Contre de pareils adversaires les plus vigoureux efforts restent sans effet.*"

In de »*Conclusion*" wordt met vlugtige trekken geschetst welk lot verder aan de *West-Indische* Maatschappij ten deel viel, en hoe in deze eeuw (1828) een schaduwbeeld van zulk eene Maatschappij in het leven werd geroepen.

Zeer belangrijk zijn de Aanteekeningen; zij loopen van

Digitized by Google

bl. 169 tot 209. Menige bijzonderheid, die in het werk-zelf geene plaats kon vinden, is daarin opgenomen. Bovendien worden er de tegenstrijdigheden tusschen de berigten van verschillende Schrijvers met onpartijdigheid getoetst, en met een helder oordeel beslist.

Het werk is, zoo als de lezer reeds heeft kunnen opmerken, zeer verdienstelijk. De Heer NETSCHER heeft geene moeiten geschroomd, en vooral over de gebeurtenissen in het midden der zeventiende eeuw in *Brazilië* voorgevallen, een nieuw licht verspreid.

Op den titel wordt van een portret, van fac-simile's en eene kaart gesproken. Het portret is dat van Graaf MAURITS, naar eene schilderij van MIEREVELDT en FLINCK. De fac-simile's bevatten onderscheidene handteekeningen, en daaronder ook die van PIET HEYN. De kaart, door den Schrijver-zelf vervaardigd, vertoont het noordelijk *Brazilië*, en wijst de grenzen aan van het *Nederlandsch* gebied in 1641, toen het zijne grootste uitgestrektheid had verkregen. Diep landwaarts in gaat het echter niet. — Van de Uitgevers BELINFANTE is men eene keurige uitvoering gewoon; evenwel kunnen we ons niet weêrhouden te betuigen, dat de uitvoering van dit werk inderdaad fraai mag heeten.

Mr. J. VAN DER LINDEN *en Mr.* J. D. MEIJER, *als Regtsgeleerden herinnerd door Mr.* M. C. VAN HALL, *Staatsraad in buitengewone dienst, Kommandeur der Orde van den Nederlandschen Leeuw, President van de Arrondissements-Regtbank te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* de Wed. L. van Hulst en Zoon. 1853. *In gr.* 8*vo. XII en* 118 *bl. f* 1 - 50.

Het aankondigen van een boekwerk als het voor ons liggende, behoort tot de genoegelijkste bezigheden der Redactie van een Wetenschappelijk Tijdschrift; maar het voorregt, zulke degelijke, voortreffelijke geschriften te ontmoeten, ondervindt zij, helaas, maar al te zeldzaam.

Welk een stijl, bij grondige zaak- en menschenkennis in den vijf-en-tachtig-jarigen Regtsgeleerde, Dichter, en Redenaar! Welk eene verheven nederigheid in de opdragt aan den Voorzitter van het Provinciaal Geregtshof, Mr. W. D. CRAMER!

Digitized by Google

Waarlijk, die opdragt is een modèl, en behoort, naar onze meening, tot het schoonste dat er in het *Nederduitsch* bestaat.

VAN DER LINDEN en MEIJER — twee namen, die bij ouderen van dagen, welke die mannen kenden en waardeerden, de treffendste herinneringen verlevendigen, en den jeugdigen regtsgeleerde in liefde voor de wetenschap en den praktischen werkkring des regts doen ontvlammen! Met bewondering rust het oog op de klassieke voortbrengselen van hunne studie en hunnen geest!

De bijzondere betrekking waarin de achtenswaardige Schrijver tot beide die hooggeschatte mannen stond, maakte hem bij uitnemendheid geschikt om ieder hunner een krans te vlechten, en die beide kransen aaneen te strengelen en zamen te verbinden, om alzoo de gedachtenis van deze beide »Priesters der geregtigheid", die bij veel verschil van opleiding, vorming, oefening en levenswijze, toch ook gewigtige punten van overeenstemming hadden in werkzaamheid, oordeel, geestkracht en ervaring, gelijkelijk voor de nakomelingschap te bewaren.

Men vindt hier dan, na de opdragt, eene korte Inleiding, van bl. 1—4: het levensberigt van VAN DER LINDEN, bl. 5—46; benevens een vers en brief van BILDERDIJK, en een feestdronk van den S. op 1 Maart 1824 aan VAN DER LINDEN gewijd, als bijlagen, van bl. 47—54; vervolgens de levensschets van MEIJER, van bl. 55—102; eene autographie van beide mannen maakt den overgang tot het laatste gedeelte van dit werk: eene vergelijking tusschen VAN DER LINDEN en MEIJER, van bl. 103—115.

Het valt gemakkelijk te gissen, dat hier vele wetenswaardige bijzonderheden uit beider leven bijeenverzameld zijn, welke van elders minder bekend waren: dit is vooral het geval ten aanzien van VAN DER LINDEN; wiens nagedachtenis nimmer te voren een openlijk blijk van hulde gebragt was. In dat opzigt is dit geschrift dubbel merkwaardig.

De hooggewaardeerde grijsaard, die zijne herinneringen en aanteekeningen zoo zorgvuldig geraadpleegd en zoo schoon wedergegeven heeft, bragt tevens onwillekeurig, door de vereering der nagedachtenis van twee mannen, met welke hij een zoo waardig klaverblad uitmaakt, een hoeksteen aan tot

Digitized by Google

het gedenkteeken, hetwelk ook zijne geschriften, gelijk de hunne, eenmaal voor hem zullen vormen, en hetwelk de geschiedenis der Regtsgeleerdheid, met de hunne, voor vergankelijkheid zal blijven bewaren.

Geschiedenis der Christelijke Kerk, in tafereelen. Tweede Deel. Tweede tijdvak. Met platen. 1ste—7de *Aflev. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1853. *In groot formaat.* 132 *bl. Bij inteekening elk vel* ƒ : - 10; *iedere plaat* ƒ : - 35.

De aard van dit werk, zoo als hij op den titel is uitgedrukt, geeft het regt niet om er eene afgeronde, alles omvattende, streng wetenschappelijk bearbeide geschiedenis der Christelijke Kerk in te verwachten. Wie deze begeert neme GIESELER, NEANDER of SCHRÖCK in handen. Het werk is niet beter te vergelijken dan bij eene schilderijen-zaal, in welke de belangrijkste tooneelen uit het Christelijke leven ten toon hangen.

Zeven Afleveringen van het Tweede Deel, met eene zinrijke titelplaat, fraai uitgevoerd, en eenvoudig verklaard door Professor MOLL, liggen voor ons; zij verplaatsen den lezer in het tijdvak van KONSTANTIJN *den Groote* tot Paus GREGOOR *den Groote*. Het eerste tafereel, van TER HAAR, schetst de zegepraal des Christendoms over de Heidensche eeredienst. »Wij zijn" — zegt de Schrijver — »tot een groot en gewigtig keerpunt in de wereldgeschiedenis, zoowel als in de geschiedenis van CHRISTUS' Kerk op aarde genaderd. Was de zonne der geregtigheid, die bestemd was om geheel de wereld te verlichten, in het Oosten opgegaan — in het Westen zien wij onverwacht voor de uitgeputte en afgestredene Christenheid, toen zij nabij scheen aan haren ondergang, het licht verrijzen te midden van de duisternis. De bloedroode toorts der vervolging, die nog onder de regering van DIOCLETIAAN zoo dreigend werd opgestoken, en aan de Gemeente des Heeren eene geheele vernietiging voorspelde, wordt eensklaps gebluscht, en de hand des magtigen heerschers, die geheel de wereld aan zijn gebied heeft onderworpen, wuift met den olijftak des vredes. De storm, die zich gedurende twee eeuwen met telkens vernieuwd en bulderend geweld verhief, en slechts bij

Digitized by Google

korte tusschenpoozen had geslapen, heeft eindelijk uitgewoed, om vervangen te worden door dagen van uitwendige rust en vrede, als door het suizen eener zachte koelte. De Christelijke Godsdienst, tot hiertoe als de gezworene vijandin van den *Romeinschen* Staat beschouwd en veracht, zullen wij wel niet aanstonds tot godsdienst van Staat, maar toch tot zijn bevoorregte gunsteling verheven zien. De zoo lang vervolgde, wreed verdrukte en mishandelde slavin zal als gebiederes te voorschijn treden, en voor de ketenen die zij droeg, kroon en schepter dragen. Geene katakomben, geene sombere grafgewelven of spelonken zullen langer de plaats der onderlinge zamenkomsten voor de Christenen zijn, maar allerwege zullen wij prachtige basilieken als Christenkerken zien verrijzen. De Opzieners der Gemeente, tot hiertoe in zelfverloochening geoefend, en geroepen, om, in navolging van hunnen Heer, het kruis te verdragen en de schande te verachten, zullen hoog in eer en aanzien klimmen, en de armoede der Kerk zal in een' steeds aangroeijenden rijkdom worden herschapen. Wel moeten wij het betreuren, dat die uitwendige rust en aardsche voorspoed onder de voornaamste oorzaken moeten geteld worden van het toenemend bederf, dat de Kerk in hart en aderen heeft aangetast en doordrongen; wel moet de opmerking ons met levendig smartgevoel vervullen, dat de Christenheid, ongedachtig aan het woord van haar' verheven en Goddelijken Stichter: »Mijn Koningrijk is niet van deze wereld!" hoe meer de wereld Christelijk werd of Christelijk heette, meer der wereld gelijkvormig is geworden; maar toch blijft de gebeurtenis — — — allergewigtigst, en allerweldadigst in hare gevolgen."

KONSTANTIJN *de Groote* staat op den voorgrond, en achter hem staan zijne zonen, die onder de grootheid huns vaders als wegzinken. De weg van TER HAAR om tot eene beslissing te komen over het lichtende kruis aan den hemel, is, naar ons gevoelen, de ware. — De karakterschildering van KONSTANTIJN getuigt van des Schrijvers bevoegdheid om mannen der oudheid te beoordeelen. Alleen dunkt ons, dat de Keizer ten opzigte van de vonnissen tegen CRISPUS en FAUSTA iets méér dan ontschuldiging verdient. Het vonnis tegen den eersten, indien het feit, waarmede hij beticht werd, gepleegd ware, zou hard, doch niet onregtvaardig zijn geweest, en wij

Digitized by Google

beklagen den Vorst, wien dit vonnis tegen zijn zoon door misleiding werd afgedwongen. Dat hij daarna eene snoode vrouw, te misdadiger omdat ze zijne gade was, ter dood verwees, was na het gebeurde niet onnatuurlijk: zij had den zoon onschuldig doen sneven, en het hart des vaders met bloedschuld bezwaard; zij had dubbel den dood verdiend.

Het tweede tafereel, van den Hoogleeraar DOMELA NIEUWENHUIS, geeft den val des Heidendoms te aanschouwen. In JULIAAN vertoonden zich de laatste trekkingen van eene stervende eeredienst, die eeuwen lang het verstand en hart had bezield en bestuurd. JOVIAAN en diens naaste opvolgers staarden op het overschot zoo als men staart op een gestorvene, van wien men zeggen moet dat hij grootsche dingen gedaan heeft, ofschoon men hem haat. THEODOSIUS verbrandde de overblijfselen en gaf de assche aan de winden prijs, en de Christelijke Kerk werd erfgename van den invloed op het Staatsgezag; met dit onderscheid, dat haar Bisschop niet gelijk de heidensche opperpriester een dienaar, maar de voogd, zoo niet de beheerscher van den Staat werd.

De Hoogleeraar VETH hangt van de vervolgingen der Christenen in *Perzië* een somber tafereel op, hetwelk alleen getemperd wordt door de voortgangen des Christendoms in *Abyssinië*, *Arabië* en elders. Deze voorstelling is meer wetenschappelijk dan aanschouwelijk. Gaarne erkennen wij echter, dat er inspanning toe behoort om zulk eene veelomvattende geschiedenis in zulk een klein bestek zamen te persen.

Meer aangenaam is het tafereel van den Heer MOLL, dat de uitbreiding der Christelijke Kerk onder de nieuwe bewoners van *Europa* voorstelt. Bij den rijkdom der stof was hij gedwongen eene keuze te doen, opdat de wijze waarop de waarheid ook nu aan de heidenen werd medegedeeld, en de middelen en personen waardoor dit geschiedde, in hunne natuur en meest karakteristieke trekken den lezer duidelijk voor den geest wierden gebragt. Hij vestigt met zekere voorliefde het oog op *Schotland* en *Ierland*. Aan het leven en werken van PATRICK en COLUMBO wijdt hij vooral zijne aandacht en doet die mannen, in hunnen onbegrensden ijver voor het rijk van waarheid en licht, allergunstigst, zoo als zij dat verdienen, kennen.

De Eerwaarden VAN DER POT en VAN OOSTERZEE hebben

Digitized by Google

eene schoone taak lofwaardig volvoerd. Als in eene beeldengalerij hebben zij een drietal Ooster- en een drietal Westerlingen geplaatst, die eeuwen na hunnen dood door hunne geschriften nog het licht verspreidden, dat hunne geesten bestraalde.

Eene bepaald wetenschappelijke behandeling: eene breede lijst van de namen der oude Schrijvers, en van de titels en den inhoud hunner werken, ware hier geheel misplaatst geweest. Daarom hebben zij ook alleen die mannen voorgesteld, welke, als vertegenwoordigers van hunnen tijd, boven alle anderen hebben uitgemunt. Het vijfde tafereel bevat BASILIUS *den Groote*, GREGORIUS *van Nazianze* en GREGORIUS *van Nyssa*, en het zesde: HIERONYMUS, AMBROSIUS en AUGUSTINUS. Welke mannen! en wij voegen er in éénen adem bij: welk eene behandeling! Hunne karakters als menschen en als mannen der Kerk; hun werk; hunne geschriften — alles is uitmuntend geteekend. Met eerbied staren wij die mannen aan, uit welke de Heer zijnen Geest deed spreken, en roemen hen als de toongevers in eene schoone eeuw der Christelijke Kerk en letterkunde; want hun leven was de praktijk van hunne leer; en hunne leer was zoo zuiver als het Christelijk begrip in dien tijd onder menschelijke opvatting wezen kon.

Het zevende en het achtste tafereel zijn een paar bloemstukken van de hand van TER HAAR, en aan wien konden zij beter en gelukkiger zijn toevertrouwd, dan aan den bekroonden Schrijver der Verhandeling over den invloed van het Christendom op de poëzij? Hij heeft dan ook eene beschouwing van de poëzij der Christelijke Kerk in het Oosten en Westen gedurende dit tijdvak, met blijkbare voorliefde bewerkt. Reeds de aanhef getuigt van den heiligen invloed die hem bezielde:

»Om tot den vroegsten oorsprong der Christelijke poëzij op te klimmen, zouden wij ons moeten verplaatsen in den zaligen nacht, waarin de Heiland der wereld werd geboren. Het lied, toen door Engelen op aarde gezongen, kan als de aanhef of het praeludium gelden van het groot en veelstemmig koraalgezang, dat al de eeuwen door, in de meest verschillende talen, in de tempelen der Christenen zou weergalmen. De lofzangen van een' ZACHARIAS, een' SIMEON en van de beweldadigde Moeder des Heeren, waren de eerste knoppen en bloesems eener plant, wier loten, verre naar het Westen,

Digitized by Google

Noorden en Zuiden overgebragt, ook dáár de geurigste vruchten zouden dragen, en in dien zin kunnen wij zeggen: de Christelijke poëzij is even oud als het Christendom zelf. Naauwelijks waren er gemeenten in *Palestina*, *Syrië*, en op de westkust van *Klein-Azië* gevestigd, of wij ontdekken de sporen van liederen, die door de eerste Christenen met en benevens de Psalmen, aan den morgen van den dag des Heeren of aan hunne liefdemaaltijden werden gezongen. En hoe zou de goddelijke gave der dichtkunst geheel hebben kunnen ontbreken bij de vroegste belijders eener godsdienst, welke zoo geheel geschikt was om de diepste snaren des gevoels te doen trillen, en de heiligste geestverrukking in de ziel te doen ontwaken; eener godsdienst, welke met de gewijde oorkonden des Ouden Verbonds den rijken schat van dichterlijke denkbeelden had geërfd, welke in de schriften der Profeten, in het Boek van JOB, en bovenal in DAVIDS Psalmen zijn uitgestrooid? De oudste liederen der Christelijke Kerk waren dan ook meest op de leest der oude Psalmen geschoeid, en eene der vroegste ons bekende hymnen, die vermoedelijk van de tweede eeuw dagteekent, is geheel uit de gewijde toonen zamengevloeid die eens van DAVIDS harp hadden geklonken."

Aan een niet ruim bestek gebonden, bepaalt de Schrijver de aandacht uitsluitend bij die dichters welke als typen van de in dit tijdperk beoefende poëzij mogen gelden.

EFREM de *Syriër*, SYNESIUS en GREGORIUS *van Nazianze* zijn in het Oosten helden, en uit den overvloed van het Westen kiest hij, na vermelding van de Ambrosiaansche liederen, PRUDENTIUS, die de meest verschillende dichtsoorten met geluk beoefend heeft. Het valt bij de geleverde proeven van HIPPOLYTUS' en EULALIA'S marteldood, en het begrafenislied, moeijelijk te beslissen, wie van beiden de grootste dichter zij geweest: PRUDENTIUS of zijn gelukkige vertolker.

TER HAAR maakt ons met de persoonlijkheid der dichters bekend, beoordeelt onpartijdig de kunstwaarde van hunne werken, en geeft hun verdienden roem, maar verzwijgt ook hunne gebreken niet.

Dankbaar voor het genot dat zij ons geschonken hebben, stappen wij van deze tafereelen af, die een wezenlijk en blijvend sieraad zijn van onze letterkunde. Moge men er de verdienste van eene volledige Kerkelijke Geschiedenis aan

Digitized by Google

betwisten; zij maken eene kostbare verzameling van schilderijen en standbeelden uit die de geschiedenis levendig en krachtig uitspreken.

H. J. H. S.

Gedichten van ALBERTINE KEHRER. *Met portret en fac-simile. Bijeenverzameld door haren broeder* J. K. W. KEHRER. *Met een Voorberigt van Dr.* NICOLAAS BEETS. *Te Amsterdam, bij* de Erven D. Onder de Linden en Zoon. (Metzler & Basting.) 1853. *In kl.* 8*vo. VIII en* 113 *bl. f* 1-50.

ALBERTINE KEHRER overleed, na eene langdurige smartelijke ziekte, in den jeugdigen leeftijd van 26 jaren, en haar broeder verzamelde deze hare dichterlijke nalatenschap. Het bundeltje wordt niet alleen geopend met een voorberigt van den Eerw. BEETS, maar ook gesloten met een levensberigt der ontslapene door den Heer A. J. VAN DER AA, dat óók wel verdiend had op den titel genoemd te worden. Men behoeft die twee stukken, en nog twee dichtstukjes haar toegezongen, het eene door J. J. L. TEN KATE, het andere door A. VAN DER HOOP JRS.ZOON, en als Bijlagen in het bundeltje gevoegd, maar te lezen, om overtuigd te worden, dat zij niet alleen beminnenswaardig en bemind was in den kring van hare familie, maar ook buiten dien kring werd gewaardeerd en gevierd. De meestal stichtelijke verzen, die het boekjen bevat, al blinken zij niet uit door trekken van vinding of schitterende sporen van poëtische verheffing, zijn allezins waardig om gelezen te worden en bewaard te blijven tot hare gedachtenis; — en wanneer men nu dit alles te zamenvat, dan is er, Ref. gevoelt zulks, wel eenige reden tot verwondering, dat het bundeltje in dit Tijdschrift niet reeds eenige maanden vroeger is aangekondigd. Doch er waren ook, voor hem, gegronde redenen tot uitstel. Toen de Gedichten hem werden toegezonden bloedde zijn hart over het lijden en sterven eener beminde jeugdige vriendin van 22 jaren, die óók, gelijk de ontslapene dichteresse, was bedeeld niet alleen met tijdelijke middelen en vergankelijke schoonheid en bevalligheid, maar met schatten van godsvrucht, deugd, zedigheid, talent, en beminnelijke hoedanigheden; eene maagd die haar geloof en hare hope, gelijk zij die in het lijden

Digitized by Google

betoonde door vroom geduld, in de ure des doods bezegelde door een afscheid, niet om te sterven; maar om te gaan slapen: zoo als zij dan ook daarop, als een kind op ouderzorg gerust, zich kalm uitstrekte en ongemerkt insliep voor de eeuwigheid. In die stemming verstond hij volkomen de treurende harten der verwanten van ALBERTINE KEHRER, en de inspraak in het broederlijk gemoed, die de aanleiding was geweest tot het uitgeven van deze dichterlijke nalatenschap; doch er dadelijk over te schrijven zou hem te zwaar zijn gevallen. En dan was er ook nog eene andere reden, die noch de ontslapene, noch hare gedichten, maar alleen het slot des voorberigts van den Eerw. BEETS betreft. Hij vindt den naam van »Volleerde discipelinne VAN onzen Heer", dáár, in de uitstorting van 't hoogschattend gevoel voor hare godsvrucht, aan de ontslapene gegeven, te poëtisch niet alleen voor het proza; maar zelfs eenigzins aanstootelijk en misschien gevaarlijk. Den schoonen, veelomvattenden naam van »volleerde", ja, van »voltooide Christinne" wie zou dien niet schenken aan vrome vrouwen en maagden, die een zoo godvruchtig leven bekroonen met zulk eene godsvrucht in den dood? Maar den naam van *»volleerde discipelinne* VAN *onzen Heer*" kan die gepast zijn, zelfs voor de rijkste in werken van liefde en zelfopoffering, voor de in haar geloof en hoop beproefdste en standvastigste van alle Christinnen, die niet met de Vrouwen des Nieuwen Verbonds in den persoonlijken omgang met JEZUS hebben gedeeld? (*) — Ref. zou geen vrede hebben met zich-

(*) De afkeuring van dien mystieken naam staat bij Ref. ook in verband met jeugdige herinneringen. Als „*discipelinnen* VAN DEN HEER" beschouwden elkander, of ten minsten zich-zelven, zoo niet alle dan toch de overdrevenste van de overgeloovige oefeningzusters te *Amsterdam*, in het begin van deze eeuw. Er werden daar toen op zolders of in andere ruime lokalen godsdienstige vergaderingen gehouden, „*oefeningen*" genaamd; in welke mannen en vrouwen van minderen stand bijeenkwamen, en onder 't gehoor van onbevoegde leeraars (meestal ambachtslieden) elkander opbouwden in hetgeen zij 't geloof noemden. Als knaap heeft Ref. eene dier vrouwen (eene werkster) meermalen hooren vertellen „hoe de Heere haar dikwerf verscheen en met haar sprak." — Het discipelinschap had dien verdichten of gewaanden persoonlijken omgang met den Heere tot grondslag, en hing af, volgens het voorgeven of de inbeelding dier huichelende, of óp dat punt waanzinnige dweepster, van de volkomenheid in vereenzelving met den Heiland. Of de

Digitized by Google

zelven, wanneer hij zijn gevoelen omtrent dat slot des voorberigts moeste verbloemen; doch hij zou ook, om verschillende redenen, even ongaarne dat gevoelen terstond na de verschijning des bundels hebben uitgesproken.

Sedert is over dien bundel reeds veel geschreven. De Heer POTGIETER — welligt onder den indruk van dien zelfden mystieken naam — heeft de Gedichten beoordeeld op eene wijze die smartelijk is geweest voor velen, en de Heer BEETS heeft daar een antwoord op laten volgen, dat niet aangenaam kan zijn geweest voor den Heer POTGIETER. Het laatste woord in dien twist is zeker nog niet gedrukt, en Ref. is niet geneigd dien te helpen verlengen; ofschoon hij in meer dan één opzigt nuttig is; zelfs voor den naam van de ontslapene Dichteresse, die er eene veel uitgebreidere bekendheid door gekregen heeft, dan de Gedichten op zich-zelven hem ooit hadden kunnen verschaffen. Ref. bepaalt zich derhalve tot de eenvoudige uiting van zijn gevoelen omtrent dien naam in het Voorberigt, en stapt daarmede van eene zaak af, tot welke de Gedichten in geen ander verband staan, dan dat velen er van uitboezemingen zijn van blakende godsvrucht.

De poëtische nalatenschap bestaat uit vier-en-twintig oorspronkelijke, en vijftien vertaalde dichtstukjes. Onder de laatsten zijn SCHILLERS *Kindermoordenares*, en *De dood der tempelridders* naar RAYNOUARD; de overige dertien zijn naar SPITTA. De stijl dier Gedichten is krachtig en helder, en de verzen zijn doorgaans glad en vloeijend, hoewel die in trippelmaat, hier en daar, waar verschillende soorten van voeten (wel niet opzettelijk) ondereen zijn gemengd, nog eenige verbetering zouden behoeven. Wij merken dit aan met het oog op een waarschijnlijken tweeden druk. Een der twee groote meesters in de kunst, wier namen aan deze Gedichten als verbonden zijn, zal ze dan wel willen zuiveren van de foutjes, die zeker

---

leerwijze van eenig predikant dat bij- en overgeloof toen bevorderde weet hij niet; maar de herinnering uit zijne kinderjaren was bij Ref. krachtig genoeg om hem te doen schrikken, om der gevolgen wille, bij 't zien van dien verleidelijken mystieken naam, gevloeid uit eene zoo geachte en invloedrijke pen. — Mogelijk is het de bedoeling geweest te schrijven: „*volleerde discipelinne* VOOR *den Heer*", in verband met de Hoogere leering die gezaligden namaals in de aanschouwing des Heeren verbeidt.

Digitized by Google

voor een gedeelte maar pennefouten zijn, zoo als *'t* in plaats van *het*, op bladz. 1 vers 6, en *heiligen* in plaats van *heilgen*, op bl. 2 vers 10. Hoe gewoon overigens het struikelen in trippelmaat is, blijkt ook aan het Gedichtje van den verdienstelijken VAN DER HOOP, waarin de maatgang verbroken is in de regels 5, 6, 8, 11, 13, 14, 15, en 16, door de geheel overbodige woordjes *Neen*, *op*, vijfmaal *En*, en *hun*; bij wier weglating ook de stijl zou gewonnen hebben. — In het *Paschalied* der Dichteresse, op bl. 31, wordt JEZUS de Koning genoemd van de *zon*, en wordt de aarde *gezien* door *vrede* en *luister*. Bij den herdruk kan ook dit gemakkelijk verbeterd worden.

Wij hebben reeds met andere woorden gezegd, dat de Gedichten geene treffende blijken dragen van poëtische vinding; zij getuigen niet van eene zeer levendige verbeeldingskracht; noch munten uit door hooge vlugt of diepte van gedachten; maar zij dragen veelvuldige bewijzen van een helder en vernuftig verstand, en van een diep, warm gevoel, en hebben daarbij, in 't verdienstelijke van den stijl en der versificatie, schoonheden van den tweeden rang, die in méér poëtische werken niet altijd worden gevonden. — In de groote ingenomenheid van den Heer BEETS met de *meditatie* (de beste naam misschien voor een half-romantisch half-didaktisch gedicht) *Een zonnestraal* kunnen wij echter niet deelen. Als eene onervaren maagd oordeelt over de smart eener vrouw of moeder bij 't verlies van haren echtgenoot of van een eenig kind, moet zij wel mistasten. Hoe zou een blinde de kleuren beschrijven! — De geboren Dichter moet van degenen in wie men als leeft en ademt nog niemand door den dood verloren hebben, om zich te kunnen verbeelden dat de smart bij zulk een verlies gelenigd kan en moet worden door een zonnestraal op een *Ecce homo* in prent; en dat zij die daardoor niet terstond vertroost wordt, geene goede Christin zoude zijn. Dat is te sterk; vooral onder Protestanten die aan geene andere beelden van het Goddelijke waarde hechten, dan aan die welke zij dragen in hunne harten. De Algoedheid-zelve zorgt voor beteren troost. En waardoor? Door de almagt der smart in de eerste uren en dagen, die tranen doet storten: als er geene tranen meer zijn keert de kalmte terug; maar tot zoo lang heeft de zielsbedroefde geene oogen voor

Digitized by Google

zonnestralen of prenten. Wij, voor ons, keuren dat gedichtje het allerminste uit den bundel: de verzen zijn vloeijend genoeg; maar de fabel en de leering rusten op verkeerd vernuft en verkeerd gevoel. Dat echter lag alleen aan de onervarenheid der ontslapene Dichteresse, die ook nog maar eene *ontluikende* Dichteres was. In het tijdperk dier zoogenaamde ontluiking begaat ieder zulke en andere zonden in menigte. Er is geen Dichter of Dichteres, hoe voornaam ook, die dit zal ontkennen. Te oordeelen naar de proeven uit de ontluikingsperiode van ALBERTINE KEHRER, zou zij eene uitmuntende Dichteres geworden zijn, en dan waarschijnlijk die *Zonnestraal* niet, of niet zóó hebben doen drukken.

Wij beminnen de godsdienstige harp, die te zelden bij ons bespeeld wordt, en zouden wel wenschen zelf geroepen te zijn om in hare snaren te grijpen. Dit zeggen toont genoeg hoe wij denken over den geest der Gedichten — en daarmede moet Ref. den bundel vaarwel zeggen, wijl de hem toegestane ruimte reeds overschreden is. Hij heeft de jeugdige ontslapene niet gekend, maar gevoelt innig dat het Vaderland in haar eene veelbelovende Dichteres heeft verloren, en verheugt zich dat de zorg van bloedverwanten en vrienden dit haar nagelaten werk in druk heeft doen uitgaan.

Tot eene proeve kiezen wij een der kleinste, maar door den schier mannelijken stijl, en den gloed des verlangens die er in wordt uitgedrukt, zeker niet der minste Gedichten:

VERLANGEN.

O! een gloeijend verlangen doortintelt mijn borst
Naar de aanschouwing van 't eeuwige schoon;
O! mij kwelt een onleschbare, een brandende dorst.....
Wordt mij *nimmer* verkwikking geboôn?
Onuitsprekelijk heimwee naar 't zuiver genot
Der Natuur in oorspronklijke pracht,
Grootsch en schoon als ze kwam uit de hand van haar God —
Wordt *nimmer* uw kwelling verzacht?

O mijn God, schiept ge in mij een verlangen zoo rein
Opdat eeuwig die zucht onbevredigd zou zijn?

Of — maakt dat genot, dat op aarde me ontvlugt,
Eens een deel uit der hemelsche vreugd?

Digitized by Google

Eens een deel uit van Edens herwonnen genucht,
Welks hope mijn boezem verheugt?
Een deel van dat heil, dat geen oog heeft aanschouwd,
Dat geen sterfelijk oor nog vernam,
Welks volheid geen menschelijk hart werd vertrouwd
In geen's menschen verbeelding ooit kwam?

Het antwoord op die vragen is voor de gezaligde reeds geene verborgenheid meer. Moge haar aandenken in zegening blijven bewaard, en mogen er velen in het bezit treden van deze hare nalatenschap, en mede erfgenamen worden van de godsvrucht die hare pen en haren wandel bestuurde!

W.

Beelden uit het verleden. *Door* G. P. KITS VAN HEYNINGEN, *Predikant te Oudewater.* *Te Utrecht*, *bij* W. H. van Heyningen. 1853. *In gr.* 8*vo.* *f* 3-25.

Welke beelden worden ons hier door den Eerw. Schrijver voorgesteld? — Hij noemt ze eenvoudig: *Beelden uit het verleden*, en gij vraagt: welk verleden? — Uit het verleden zijner kindsche dagen? — Uit het verleden van zijn studententijd? — Gij vergist u; de Schrijver verbergt zich met zedigheid, en onthaalt u niet, als zoo menig jeugdig auteur, op zijn eigen *ik*. Hij voert ons verre van het hedendaagsche leven, en staat met ons stil op het heilig grondgebied der gewijde geschiedenis. Uit dat verre verleden, dat voor onzen geest in een wasemachtig verschiet in het Oosten gloort, riep hij gedaanten op, die ons niet vreemd zijn, en die wij als oude vrienden uit de Bijbelsche tooneelen aanstonds herkennen.

Alle boeken geven ons beelden oneindig verscheiden zoo in gestalte als in grondstof — maar elk boek geeft ons ook een zeker beeld van den Schrijver, voor zoo verre het de spiegel is zijns gemoeds, en ons zijne rigting en zijn smaak openbaart. Zoo krijgen wij dan ook door *deze* beelden uit het verleden een beeld van den Schrijver voor ons, dat ons voor hem inneemt, omdat een edel gevoel ons uit de beelden van het verleden tegenademt, met warme liefde voor de gewijde verhalen; maar toch noemen wij zijne onderneming zeer gewaagd

Digitized by Google

en zijne taak niet gemakkelijk. Niet omdat wij vreezen, dat zijne proeve van Bijbelsche romantiek den eerbied voor de Heilige Schriften zal schaden, maar omdat het schier onmogelijk is aan de eischen des lezers te voldoen. — Gij beweegt u niet op het veld van vrije fantasie: elk lezer heeft op het gewijde gebied zijne possessiën — en de beelden, die gij schetst, zijn hem geene vreemden, maar het zijn zijne oude kennissen — en in die bekendheid, ze zij juist of onjuist, is een schier onoverkomelijke hinderpaal om te voldoen!

Wij hebben RIZPA bewonderd en bemind en een hart voor MEPHIBOZETH gehad bij ons klein vragenboekje; — wij maakten kennis met BARABAS en MALCHUS op de kinderkatechisatie; — MARIA MAGDALENA werd ons dierbaar aan moeders schoot, en — wij mogten nu meer of minder met verbeeldingskracht bedeeld zijn — wij hebben al die personen op onze eigen hand geïdealiseerd en gefatsoeneerd, naar onzen smaak en op onze wijze; die beelden zijn met ons opgegroeid en in onze voorstelling geworteld; en wij zijn gewoon geene andere klanken van hunne lippen te vernemen, dan beknopte spreuken, rijk in zin, karig in woorden. De oneindige afstand, die ons van hen scheidt, zet hun eene stille geheimzinnige majesteit bij, en omhult hen met een tooverwaas van Oostersche poëzij, waarvoor onze moderne woorden te stijf en te koel zijn; — ja, wij zijn overtuigd dat er geen ondankbaarder arbeid is dan de zoogenaamde Bijbelsche romantiek, en durven bijna vooronderstellen, dat de Schrijver zelf onvoldaan over zijn arbeid moet zijn, zoodra hij den Bijbel er bij opslaat: ofschoon wij hem onze toejuiching gaarne toebrengen over eene taak, die hij zoo wèl volbragt heeft. Maar lees b. v. II *Samuël* XXI, en sta dan stil bij vs. 10. »Toen nam RIZPA, de dochter van AJA, eenen zak en spande dien uit op een rotssteen, van het begin van den oogst tot dat er water op hen [hare gedoode zonen] drupte van den hemel, en zij liet het gevogelte des hemels op hen niet rusten des daags, noch het gedierte des velds des nachts"... De Eerwaarde Schrijver vergeve het ons als wij belijden, dat de lezing van deze beknopte beschrijving ons toch nog méér in het hart heeft gegrepen, dan de vele schoone bladzijden, die hij aan de nagedachtenis dezer getrouwe moeder heeft toegewijd. — Eenig, onvergelijkelijk Bijbelboek! Welke onnavolgbare poëzij ligt

Digitized by Google

er in uwe losse trekken! Welke rijkdom van kracht en gevoel in uwe kinderlijke eenvoudigheid!

Het behoeft evenwel geen betoog, dat niet allen oor en hart voor dat verheven schoon hebben, en dat menigeen op den Bijbel nederziet als ware er geen aasje poëzij of schoonheid van tafereel in te vinden — en uit dien hoofde kan deze wijze van bewerken eene zeer goede en heilrijke zijde hebben. Zij zal toch altoos den vriend des Bijbels aangenaam bezig houden, en den bevooroordeelde misschien van zijne miskenning overtuigen.

De voorstelling der diep ongelukkige moeder is eenvoudig, roerend, en niet zonder die waardigheid, die onze verbeelding van tooneelen uit het grijs verleden eischt. De stijl heeft echter hier en daar iets gemaakts door een uitheemschen vorm van zinbouw als op bl. 18: »de moederlijke berisping, verdiend als zij was;" — 23: »de hand, sidderend en koud als die was;" — 24: »vertoornd als zij was;" — blz. 78: »waarom het mij leed doet, dat ik haar zooveel smart berokkende, der arme vrouw!" — Ook stoot men hier en daar op een min gekuischt woord, dat in zoo deftigen stijl eenigermate plat klinkt, als b. v. dat: »laf" op blz. 7. Dit zijn altemaal kleinigheden, maar het klinkt ons vreemder in de ooren, als men Bijbelsche personen on-Bijbelsche woorden hoort bezigen, als b. v. BARABAS zich van ons zwak *godsdienstig* of van *vaderlandsliefde* bedient; of van *aan de wereld wedergegeven te worden* spreekt, juist in den omgekeerden zin, waarin wij het PAULUS hooren bezigen. Het doet ons ook onaangenaam aan als MARIA MAGDALENA van *Zondag* spreekt — *cela jure!*

Hoe aardig de vinding van *Barabas* ook zij, zijne stemming behaagt ons niet. Hij mist dat kenschetsende karakter der eerste belijders — die vaste onwankelbare hoop, dat ongeschokte geloof, die zielrust van den vrede Gods die alle verstand te boven gaat! De eerste Christenen waren vreemd zoowel aan de kunstmatige ongeloovigheid der orthodoxen, als aan de twijfelzucht der wijsgeeren; en liever hadden wij uit een zoo sterk sprekend karakter dat volmondig »ik weet in wien ik geloof," — »die in den Zone Gods gelooft heeft het eeuwige leven" — gehoord, dan zijne onzekere uitroepen. Hoeveel beter zou eene aanhaling uit JESAIA hem

Digitized by Google

gepast hebben: »om onze overtredingen is Hij verwond, enz.," dan het flaauwe: »het is immers mijne schuld niet geweest dat de Heiland stierf." — Waarom hem niet liever eene van JOHANNES' kernspreuken op *Golgotha* laten bepeinzen als: »alzoo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij Zijn eenig geboren Zoon heeft gegeven, opdat een iegelijk die in Hem gelooft, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe!" — in plaats van hem op de lippen te leggen een onzeker: »Goede God! dat mijne rust toch niet ijdel mogt zijn!"

In *Barabas* en *Malchus* is de stijl losser, en toch niet minder waardig; *Maria Magdalena* is een levendig verhaal, dat aangenaam bezig houdt. De opvatting der bezetenheid laten wij voor rekening der nieuwere Theologie. Met eene andere daemonologie waren er groote bezwaren tegen dit verhaal geweest, daar het moeijelijk uit de Schrift zou zijn te staven, dat bezetenheid het deel eener ware discipelinne des Heeren zijn kon; vermits de zonde de weg schijnt te zijn langs welken de daemonische invloeden magt over den mensch oefenen. Men gedenke aan SAUL, DAVID, JUDAS. En is het een onschuldige welken PAULUS den Satan overlevert? — Maar de Schrijver komt alles te boven, door bezetenheid gelijk-beteekenend te stellen met waanzin. Onwaarschijnlijk kwam het ons voor, dat ELEAZAR de ontzettende verandering, die de wonderdadige genezing op MAGDALENA gemaakt heeft, niet schijnt op te merken, als zij tot de ouderlijke woning wederkeert; en het heeft ons verwonderd dat in het laatste gedeelte geen gebruik is gemaakt van de zalving des Heeren tot zijne begrafenis, en van zijne ontmoeting met MARIA MAGDALENA na zijne opstanding: waaraan voor het slot die kracht ware te ontleenen geweest, die er nu aan ontbreekt. Maar in weerwil van onze aanmerkingen erkennen wij het verdienstelijke van dezen arbeid, en bevelen dien ruimschoots aan.

MINA *en* BETZY, *door* J. HOEK. *Tweede druk. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1853. *In gr.* 8*vo.* ingen. *f* 1 - 60; geb. *f* 1 - 90.

MINA en BETZY, en BETZY en MINA, van voren af aan tot het einde toe. — Ziedaar den inhoud van het boek, waarvan wij een tweeden druk voor ons hebben! MINA en BETZY van bin-

Digitized by Google

nen en van buiten, van het hoofd tot de teenen — portretten ten voeten uit! Inderdaad, wij vreezen dat het portretten zijn — want, ja, er zijn zulke vrouwen. O, die ongelukkige pedanterie in sommige: hare correspondentie te willen uitgeven! — MINA en BETZY! op uwe gewetens zal het branden, dat gij — zoo huiselijke vrouwtjes! — uwe zusters verleidt om de tapisserie- en stopnaald, de haak- en breipen, met de schrijfpen te verwisselen. Zijn 't geene portretten, dan toch zal de hand van menige vrouw aan 't kladden zijn gegaan, die er nooit aan gedacht zou hebben, als de heer HOEK zijn talent van imiteren niet verspild had aan de nabootsing van soeperige vrouwenbrieven. Oorspronkelijk vrouwengeschrijf is uit den aard reeds onderhevig aan waterzucht, (*) en dáár nog eene návolging van! Het boek is kalm, zeer kalm — niet hoogdravend — o volstrekt niet — gij kunt het aan het zenuwachtigste meisje cadeau maken; zij hoeft niet te weenen om het rampspoedig lot van BETZY, niet te lagchen om de vreemde avonturen van MINA; — 't is alles gelijksvloers: — gij vindt nergens verheffing, nergens beweging, nergens verrassing, en MINA en BETZY staan daar als een paar tuinbeelden aan den ingang van een laantje, dat regt op 't huis aanloopt. Bij elken nieuwen brief zegt gij: wacht, nu zal het komen! — Vergeefs; gij rekt uw geduld; gij legt u op, niet meer te geeuwen, en als gij eindelijk zuchtend de laatste bladzijde hebt mogen bereiken, dan zegt ge van ganscher harte: dat ge nog liever den ruwen, maar ongekunstelden omgang van een paar *dames de la halle* zoudt aanstaren, dan weder dien van zulk een paar beschaafde, over-zoetsappige vrouwtjes, die zoo met kracht en geweld aardigheden bijeen scharrelen, en zoo haar uiterste best doen om lief en nederig te zijn. De dominés vrouw is een model voor dominés vrouwen, een duifje zonder gal! BETZY is óók een engeltje — al is ze ongelukkig verliefd op een getrouwd man; waarover trouwens hare vriendin haar in het minnelijke ook een woordje zegt; maar o zoo zacht! vooral niet scherp! — En ondanks een heel klein, toch vriendelijk gehaspel, vindt MINA de brieven van BETZY, en BETZY de

(*) Onze lezeressen moeten 't weten dat het eene dame is die dit schrijft. Hoe zou 't ooit in ons mannen kunnen opkomen, dien aanleg voor waterzucht te vermoeden! DE RED.

Digitized by Google

brieven van MINA, dol prettig — jammer voor ons, dat wij in die admiratie niet kunnen deelen: wij vinden ze, helaas, magtig vervelend, dikwijls beuzelachtig, en zelfs wel eens regt kinderachtig....

Maar — roepen ons de vriendinnen van het verhevene paar toe — vermetele Ref.! hoe durft gij MINA en BETZY zoo bar aanzien, die wij met open armen ontvangen hebben? — Wij begrijpen hoe dat laatste gekomen is: men heeft gemeend, en ook wij hebben gemeend, dat het boek een noodzakelijk vervolg op de *Pastorie van Mastland* zou zijn; maar de brieven van M. en B. zijn papier met letters gezwart, en de Schetsen van *Mastland* zijn tafereelen met levende wezens gestoffeerd. In het gebeuzel van M. en B. is gemaaktheid voor naïviteit, en platheid voor vrijen toon genomen. Wij missen er de spranken van geest in, die er ons meê zouden kunnen verzoenen, en vragen: of de Heer HOEK de vrouwen dan tot eeuwig beuzelen veroordeelt? Is het niet genoeg, dat de kleinigheden der dagelijksche huiszorgen haar als in een maalstroom rondvoeren; en mag zij dan in het oogenblik van verpoozing en lectuur zich niet eventjes boven dat gelijkvloers verheffen? Moeten nog tot hare stichting alle wissewasjes voor haren geest gesteld worden, zelfs dan als men haar wat beters kan geven? — Wij bidden den Heer H. als hij weêr MINA's en BETZY's ontmoet — die in hare nederigheid durven zeggen, dat zij óók wel als BREMER zullen schrijven, als zij de naald maar eerst in 't spek gestoken hebben — haar dan te vragen: of ze niet eerst nog wat slaapmutsen willen breijen; of wat naaiwerk willen afdoen voor Vlijtige en Eerlijke Armoede; of wat sokken leveren aan 't *Rotterdamsche* Zendelinghuis? Hij vereere haar, bidden wij hem, de *Aglaja's*, om die nog eens door te werken en te zien of daar niet eene wedergade van is te verzinnen, eer zij ons met een bundel brieven bestormen. Als alle KEETJES en SAARTJES en KOOSJES en MARIA'S op het voetspoor van MINA en BETZY hare brieven gaan uitgeven, moet men treurige faillissementen van de magazijnen van zephyrwol en vloszijde te gemoet zien. Wij weten overigens dat de Heer H. beter schrijft, als hij 't vrouwelijke maskeradepak afwerpt, en ontmoeten hem daarom liever in zijn eigen costuum dan gewikkeld in sjaals van zulke MINA's en BETZY's

Digitized by Google

De dagen van BRUCE. *Tafereelen uit de geschiedenis van Schotland in het begin der* XIV^de^ *eeuw. Uit het Engelsch van* GRACE AGUILAR. *In drie Deelen. Te Amsterdam, bij* Joh. van der Heij en Zoon. 1853. *In gr.* 8*vo.* 872 *bl., met allegorischen band. f* 8 - 80.

WALLACE is als een offer voor de onafhankelijkheid van *Schotland* gevallen, maar opgevolgd door den zegevierenden ROBERT BRUCE, die de kroon van *Schotland* gedragen heeft trots de overmagt der Engelsche vorsten. Deze is de held der geschiedenis en naast hem zijn broeder NIGEL, die echter den dood vindt op het schavot. In hooge mate belangrijk zijn de bedrijven van de voornaamste in het werk voorkomende personen. Wij ontmoeten er, behalve ROBERT BRUCE en NIGEL, den edelen en grootmoedigen DOUGLAS, en den dapperen ALAN, die in de gelederen der *Schotten* strijdt en na vele lotsverwisselingen de echtgenoot wordt van ISOLINE, eene nicht des konings. Komen de ridderlijke deugden der mannen in dit verhaal schitterend uit, niet minder is dit het geval ook met de deugden der vrouwen. In de gravinne VAN BUCHAN vinden wij blakende vaderlandsliefde met de teederste liefde voor hare kinderen vereenigd; in NIGEL'S verloofde en echtgenoote de onwankelbare trouw, in koningin MARGARETHA de zachtmoedigheid en lijdzaamheid van het vrouwelijke karakter uitmuntend voorgesteld. Tegenover dat alles staan de heerschzucht en trots van *Engelands* koning; de laffe vleijerij van zijn hof; de edele drift zijner volgelingen; het verraad van eenen COMIN, en de laagheid en 't laf berouw van den graaf VAN BUCHAN.

Wel is het verhaal een tafereel van ontzettend krijgsrumoer en hevigen, bloedigen strijd; maar onder dat alles wordt men verrast en verkwikt door eene onderhoudende afwisseling van nu eens aangename, dan weder bedroevende, maar altijd treffende familie-tooneelen. Het geheel en de *details* zijn verdienstelijk en het werk mag veilig onder de beste historische romans worden gerangschikt.

De vertaling is vloeijend; de uitvoering loffelijk.

Digitized by Google

1848, *of Nacht en Licht. Geschiedkundige roman van* F. LUBOJATZKI. *Naar het Hoogduitsch. III Deelen. Te Amsterdam, bij* B. Eisendrath. 1852. *In gr.* 8*vo.* 696 *bl. f* 6 - 20.

Het jaar 1848 aanschouwde de volkskracht een oogenblik als in vollen glans, maar ook het verwoestende vuur, waarin zij zich oploste en te niet ging. Het was een tijd rijk in lessen voor vorsten en volken tot beteugeling van misbruik van magt en tot waarschuwing tegen bandeloosheid.

LUBOJATZKI heeft, niet zonder talent; den strijd dier dagen geschetst, waarin de onbuigzame METTERNICH zijn vaderland moest ontvlugten, de *Oostenrijksche* Monarch uit zijne residentie gedreven, en de koning van *Pruissen* gedwongen werd het hoofd te ontblooten voor hen die gevallen waren in den strijd tegen zijne regering. Het verhaal is levendig genoeg, en moeijelijk te schetsen. De voornaamste personen zijn ISTOCK en HELENA, kinderen van den Hertog *van Reichstadt*, die bij de plundering van een landgoed verloren werden. POHLAND is de redder van het meisje, en neemt haar tot zijne pleegdochter aan. Eene familie VON FALKENHAYN, met twee zonen, EGON en RUDOLPH, speelt eene belangrijke rol; en niet minder gewigtig, maar afschuwelijk is de rol van HIERONIMUS een jezuït, die blijkt de eigenlijke vader van RUDOLPH te zijn. ISTOCK sterft bij het beleg van *Weenen*, maar komt stervende nog in het huis zijner moeder; waar ook HELENA zich bevindt, doch in eenen staat van zinsverbijstering, ten gevolge van eene ongelukkige liefde voor vorst LICHNOWSKI, die later in een oproer wordt vermoord.

De vorsten van *Oostenrijk*, *Pruissen* en *Denemarken* worden door den S. in een gunstig, maar de Aartshertogin SOPHIA in een niet gunstig licht geplaatst. Hij ziet overigens de overdrijving der strijders voor de vrijheid, niet voorbij; ofschoon hij blijkbaar tot hunne partij behoort, en liever den dapperen KOSSUTH op den troon van *Hongarije* had gewenscht.

Ref. meent het werk te kunnen aanbevelen, ook om de fiksche schildering der karakters. De vertaling en druk, het papier en de correctie verdienen lof. Het vignet is niet zeer bevallig, en voor elk der deelen had wel een afzonderlijk vignet geplaatst mogen worden.

Digitized by Google

De pligten der vrouw. Naar het Engelsch van GEORGINA BENNET, *door* J. B. RIETSTAP. *Te Utrecht, bij* N. de Zwaan, 1852. *In gestempelden zwart linnen band. In kl. form.* 95 *bl. f*: - 75.

Wij bevelen dit welgeschreven en fraai uitgevoerde boekje onze huismoeders en jonge dochters aan. Het is, zoo als de vertaler zegt, klein maar rein, en bevat veel goeds omtrent hetgeen de vrouw behoort te zijn op elk standpunt en in elken toestand des levens. GEORGINA BENNET schildert de vrouw in hare roeping en verpligting, verheelt hare zwakheden en afwijkingen niet, en geeft bruikbare lessen voor den omgang met huisgenooten, voor de opvoeding van kinderen, en bij het betoonen van liefdewerk. Hare beschouwingen zijn eenvoudig en natuurlijk; zij overdrijft niet. Men kan niet zeggen, dat de pligten, die zij voorschrijft, gelezen, maar niet beoefend kunnen worden. Evenwel zou het boekske nog meer waarde hebben als zij het Christendom niet eenigermate had voorbij gezien. Niet dat wij hare opleiding onchristelijk noemen, maar zij wijst niet bepaaldelijk de regte bron aan, uit welke de vrouw in alle omstandigheden des levens wijsheid en kracht kan putten. De edelste huisvrouwen en moeders waren altijd *vrome* vrouwen. Wie deze anderzins wèlgeschrevene »pligten" leest, zal daarom wèl doen er de lezing aan te verbinden van het uitmuntende boek dat JULIUS KAVANAGH over de Christelijke Vrouwen geschreven heeft.

KLAARTJE. *Een tafereel uit de volksklasse. Naar het Hoogduitsch van* MARIA NATHUSIUS. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1853. *In kl. form.* 134 *bl. f*: - 90.

Een lief verhaal dat zich, ook in onze taal, als men op enkele *Germanismen* niet let, met veel genoegen laat lezen. Het is boeijend geschreven, en heeft eene edele strekking. Men vindt er de lotgevallen van een meisje uit de lagere volksklasse, dat hoog op wil, maar laag nederkomt; dat hare schoonheid als lokaas aanbiedt, en de hand aanneemt van een man, die haar in 't ongeluk stort. Het ongeluk brengt haar tot inkeer, en beurt haar op naar den hemel. Zij vindt, waar zij vroeger nooit aan gedacht had: vrede des gemoeds, en met

Digitized by Google

dien vrede ook tevredenheid met den kring, waarin zij geboren en opgevoed is.

Wie jonge dochters uit de volksklasse kent, die voor de gevaren van KLAARTJE blootstaan, geve haar dit boekjen in de handen; misschien worden zij er door genezen van hare ijdelheid, en voor langdurig berouw en lijden behoed.

De Aardbol, *door* F. J. HOUWEN. *Tweede herziene druk. Te Groningen*, *bij* F. Folkers. 1853. *In* 12*mo*. 89 *bl*. *f*: - 20.

Dit nuttige werkje beleeft den tweeden druk, en is er meer waard. Het bevat een rijkdom van wetenswaardige zaken, en is in een zeer onderhoudenden toon geschreven. Voor schoolgebruik beveelt Ref. het gaarne aan. Sommige phrasen zouden we wel gewijzigd willen zien, zoo als b. v. op blz. 70, waar te lezen staat: »elk meent de gelukkigste op den aardbodem te zijn." Ref. gelooft, dat dit weinig met de waarheid overeenkomt. Het vers achter het boekje gaat, vooral in de eerste regels, eenigzins mank in de cadans en versificatie. De uitvoering komt met het doel waartoe dit werkje bestemd en geschikt is, geheel overeen, en de prijs is gering.

Het Kersfeest, *de blijde Paaschdag en de Pinkstermorgen. Drietal verhalen*, *door den Schrijver van*: »*Geene rozen zonder doornen*." *In kl*. 4*to en gestempelden band*. 100 *bl*. *f* 1 - 50.

Het eerste boekje van Tante Jans met gekleurde plaatjes. 132 *bl*. *f* 1 - : — *Beide te Amsterdam*, *bij* G. W. Tielkemeijer.

Een paar lieve kinderwerkjes, die wij echter slechts met weinige woorden kunnen vermelden. — Met genoegen lazen wij het drietal stukjes, waarin de Schrijver de gedachten, die ook kinderen op de hooge feestgetijden des Christendoms bezielen, met voorvallen verbindt, even leerrijk voor het verstand als weldadig voor hunne jeugdige harten.

Het boekje van Tante Jans zal de kleinen aangenaam zijn, al ware het enkel om de verscheidenheid van den inhoud. Wij vinden er stukjes in proza en dichtmaat; zoo wel raadselen als vertellingen. Beide de werkjes, gelijk vele andere van werkzame kindervrienden, verdienen aanbeveling.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Nagelaten Leerredenen van J. F. VAN OORDT, J.W.Z., *Hoogleeraar te Leyden. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebroeders Muller. 1853. *In gr.* 8*vo.* 332 *bl.* *f* 3-50.

Bekend is het, dat de Hoogleeraar VAN OORDT zelf niet gunstig dacht over het uitgeven van preken, die toch bepaald voor den kansel geschreven worden, en het niet slechts in vele anderen afkeurde, maar ook voor zich-zelven, zoo veel mogelijk, vermeed. Maakte hij daarop soms eene uitzondering, het was dan bij eene bijzondere gelegenheid of tot bereiking van een bepaald doel, gelijk het geval is geweest bij de uitgave van zijnen bundel, getiteld: *het Kruis van* CHRISTUS. Desniettemin ontvangen wij, na zijn overlijden, deze *nagelaten Leerredenen*, door zijnen zoon, Dr. J. W. G. VAN OORDT, bezorgd en met eene korte Voorrede in het licht gezonden. Wij eerbiedigen gaarne de redenen, die hem, in overleg met anderen, bewogen hebben tot deze uitgave, en kunnen het begrijpen, welk eene aangename en welkome gave hij daardoor geschonken heeft aan de vele leerlingen en vrienden van zijnen vader. Maar toch, als het er nu op aankomt, om dezen bundel aan een gestreng oordeel te onderwerpen en den uitslag daarvan openbaar te maken, dan ontzinkt ons daartoe de moed, en wij geven het voornemen op, dat bij ons bestaan heeft, om eens naauwkeurig te gaan onderzoeken, in hoeverre en met welk regt er hier van *modellen van kanselwelsprekendheid* sprake zou kunnen zijn. Zonder toch de vele deugden dezer Leerredenen of de uitstekende begaafdheden van den ontslapen Hoogleeraar, die ze vervaardigd heeft, te willen voorbijzien of verkleinen, komen wij er met overtuiging voor uit, dat zij, met hoe groote toejuiching ook aangehoord, dien veelbeteekenenden eernaam niet verdienen. Tegen die deugden staan, in ons oog, gebreken over, waardoor zij ontsierd worden, en in het algemeen beantwoorden zij niet aan dát hooge ideaal van kanselwelsprekendheid, dat ons voor oogen zweeft. Wèl zijn wij der onpartijdigheid schuldig, te erkennen

Digitized by Google

dat die gebreken onder het hooren minder werden opgemerkt, daar VAN OORDT ze levendig voordroeg en met nadruk en overtuigende kracht wist uit te spreken. Maar daarom juist achten wij het onbillijk en gewaagd, om thans, nu zij dáár gedrukt vóór ons liggen en 's mans voordragt allengs in vergetelheid geraakt, den gevierden kanselredenaar te beoordeelen naar deze nagelaten opstellen. Misschien zou hij ook, indien hij ze immer had uitgegeven, hier en daar nog al iets gewijzigd en verbeterd hebben. Zeker zou de correctie naauwkeuriger geschied zijn, die nu, omdat men niet durfde afwijken van het geschrevene, te wenschen overlaat. Hoe dit zij, wij leggen den maatstaf liefst uit de hand, die ons in de Voorrede onvoorzigtig is toegereikt, en vergenoegen ons met de bloote aankondiging dezer Leerredenen en de opgave van het vele goede en voortreffelijke, dat wij daarin hebben aangetroffen.

Het zijn bij voorkeur stukken uit lateren tijd, die in dezen bundel zijn opgenomen, omdat zij, naar het oordeel van des Stellers vrienden, in naauwkeurigheid van bewerking boven de vroegere uitmunten. Ook zijn de onderwerpen, daarin behandeld, van genoegzame verscheidenheid, om tot de lezing uit te lokken. Sommigen munten zelfs door nieuwheid van keuze genoeg uit, om de opmerkzaamheid meer bijzonder tot zich te trekken. Wij rekenen daaronder vooral de vijfde, over MATTH. XI: 19ª, waarin JEZUS CHRISTUS wordt voorgesteld als *ons voorbeeld in het genot en gebruik van de goederen en genoegens des levens*, een opstel, reeds te *Nederlangbroek* vervaardigd, toen v. O. nog geen vijftien maanden Predikant was, en later slechts in kleinigheden veranderd; de negende, over *Hebr.* X: 9ª, getiteld: *het oude en het nieuwe, offers en godsvrucht*; en de tiende, over *Rom.* VIII: 4, handelende over de *vervulling van het regt der wet door vrijheid der wet.* Maar ook de overige, waarin meer gewone onderwerpen besproken worden, zijn daarom, naar inhoud en wijze van behandeling, niet gewoon. De eerste, b. v., die *het geloof* beschouwt *als het door God gewilde werk des menschen*, naar JOH. VI: 29, heeft ons bij uitnemendheid behaagd. Na eene vrij uitvoerige tekstverklaring, die de kracht van JEZUS' woord aanwijst uit den zamenhang waarin het voorkomt, wordt eerst het geloof beschouwd als een werk, eene daad des menschen, daar het zoo

Digitized by Google

overal voorkomt in de H. Schriften, in den aard der zaak ligt, en overeenkomt met de geheele inrigting van het Evangelie. En daarna wordt er tot zulk een geloof krachtig opgewekt, omdat het is het werk dat God van ons wil, het éénige dat God van ons wil, en ook het eenige werk *tot zaligheid*. Ook de vierde hebben wij met stichting gelezen, waarin *het Evangelie* wordt voorgesteld als *de bron der ware wijsheid*. De tekst, *Col.* II: 3, schijnt van CHRISTUS te spreken, maar moet, naar de betere lezing van vs. 2, in dier voege worden opgevat, dat PAULUS aangaande *de verborgenheid Gods* verklaart dat daarin *al de schatten der wijsheid en der kennis verborgen zijn*. En die *verborgenheid* is, naar het verband, niets anders dan het Evangelie. Dit een en ander wordt op zeer gepaste wijze in het licht gesteld; en geheel deze Leerrede, ofschoon wij gewenscht hadden, daarin meer rustpunten aangegeven te zien, spreekt van het Evangelie met zóó hooge ingenomenheid, dat wij onder het lezen bemerken kunnen, hoe zeer den Steller zijne Evangeliedienst, waarvan bij het uitspreken juist vijf-en-twintig jaren verstreken waren, ernstig ter harte ging. Opmerking verdient niet minder de achtste, die over de *verschijning van* JEZUS *aan ruim vijf honderd broeders na zijne opstanding*, 1 *Cor.* XV: 6 vermeld, handelt. Daarbij ligt de niet gewone meening ten grondslag, dat JEZUS door die broeders niet juist op éénmaal, d. i. te gelijk, gezien zou zijn, maar slechts één's, in tegenoverstelling van de twaalve en andere opzettelijke getuigen van JEZUS, aan welke Hij zich na zijne opstanding onderscheidene malen levend vertoond heeft. Zonder nog deze opvatting te willen goedkeuren, erkennen wij gaarne dat daardoor deze Leerrede veel eigenaardigs heeft, waardoor zij zich onderscheidt; terwijl dit berigt van PAULUS voorts wordt aangemerkt als eene hoogst gewigtige getuigenis voor de zekerheid van de opstanding des Heeren, als eene bijdrage tot de kennis van den opgewekten Heer, en als eene aanleiding om ons te bepalen bij en te bevestigen in onze Christelijke hoop. Bij dit laatste punt wordt van de woorden: *en sommigen ook zijn ontslapen*, een zeer gepast en verrassend gebruik gemaakt. De laatste Leerrede eindelijk draagt den stempel van uitnemende gepastheid en heiligen ernst. Zij handelt over de wonderspreuk, die MATTH. XIII: 12 voorkomt, en, naar aanleiding daarvan, over

Digitized by Google

het regt gebruik van hetgeen God schenkt tot 's menschen verlichting en zaliging. Zij beschouwt het tekstwoord: als een woord der wijsheid, door den Heer voor zijne tijdgenooten gesproken; als een woord van waarheid, overal en ten allen tijde in het zedelijke rijk van God te aanschouwen; en als een woord van zelfbeproeving, vermaning en opwekking, voor ons steeds, en bijzonder ook op dezen dag en in dit uur, gewigtig. Uitgesproken op den gedenkdag van *Waterloo* en tot sluiting van het Akademiejaar, komt ons deze Leerrede voor, zeer gelukkig te zijn uitgevallen. Wij willen hiermede echter niets te kort doen aan de verdiensten der overige stukken, die in dezen bundel zijn opgenomen. Zóó zeer verschillen zij ook, onzes inziens, niet onderling in waarde, dat de eene hoog boven de andere zou te stellen zijn. De tweede prijst met *Ps.* CVII: 43 *wijze behartiging* aan *van de gebeurtenissen der wereld en de lotgevallen der menschen als weldadige beschikkingen van God;* de derde, naar JOB XXVIII: 28, *de godsvrucht* als *de ware wijsheid;* de zesde spreekt over *de heilige vreugde van* JEZUS, volgens LUK. X: 21ª; de zevende stelt, volgens JOH. II: 11ᵇ, *de wonderen van* JEZUS voor als *openbaringen zijner heerlijkheid*, en de elfde, eindelijk, behandelt de gelijkenis der stugge kinderen, LUK. VII: 31—32. Zoo keeren wij tot de drie eerstgenoemden terug. In die over MATTH. XI: 19ª, die tot de zeer ongemeene behoort, vinden wij eerst het beeld van JEZUS in eenige trekken uit zijne geschiedenis geteekend, met aanwijzing, *dat* en *hoe* de Zoon des menschen is gekomen »etende en drinkende". Rijk is de ontwikkeling in deze drie bijzonderheden: JEZUS onttrok zich niet aan de wereld of aan de genoegens des gezelligen levens — was, te midden daarvan, steeds een voorbeeld van matigheid en zelfverloochening, waardoor Hij van de wereld en hare genietingen nooit beheerscht werd — en bezigde ook deze tot zijne eigene bestemming en anderer zaligheid, zoodat Hij zelfs daarover heerschte. En hiervan wordt dan ten anderen de toepassing op ons-zelven gemaakt, of wel zulk een gedrag als voorbeeld voor ons Christelijk leven ons aangeprezen. De wijze waarop dit hier geschied is, getuigt van grondige menschenkennis en heldere levensaanschouwing. Het onderwerp der negende Leerrede, over *Hebr.* X: 9ª, wordt beschouwd als eene zaak: reeds onder het O. Verbond gevoeld en erkend — door JEZUS

Digitized by Google

CHRISTUS in het N. Verbond verwezenlijkt, en — voor den Christen door hetgeen JEZUS deed verbindend (*). Behalve dat deze Leerrede de bewijzen oplevert, dat de Steller diep was ingedrongen in den *Brief aan de Hebreën*, waaruit de tekst ontleend is, en de reinigende kracht van den dood van CHRISTUS in helder licht plaatst, is zij ons ook merkwaardig van wege hetgeen daarin tegen het einde (bl. 249) voorkomt. Men kan er uit zien dat hij verre af was van te ontkennen, dat CHRISTUS ook door zijnen dood eene verzoening is voor onze zonden. Wat, eindelijk, de tiende betreft: de wèlgekozen Inleiding loopt over *vrijheid* en *wet*, twee tooverwoorden onzer dagen, die lijnregt tegen elkander over staan. En als er nu, volgens PAULUS' woorden, *Rom.* VIII: 4, zal worden aangewezen dat *door vrijheid van wet alleen vervulling is van het regt der wet*, dan geschiedt dit door zoowel de wet en hare werking als de vrijheid en haar streven in beider waren aard voor te stellen. In vrijheid der wet, namelijk, ligt het middel, het vereischte ter vervulling van het regt der wet; en, omgekeerd, in vervulling van het regt der wet ligt het doel en tevens het kenmerk der vrijheid. Dit betoog, ofschoon zoo min mogelijk afgetrokken en dor, is de vrucht van te diep wijsgeerig nadenken, om niet verheven te zijn boven de bevatting van gewone hoorders, maar verdient des te meer nagelezen en behartigd te worden door allen die het wezen des Christendoms regt verlangen te verstaan.

Zullen wij nu nog in het breede uitweiden over den preêktrant van VAN OORDT? Over het algemeen kunnen wij ons wel vereenigen met het gunstig oordeel, door zijnen lofredenaar, H. M. C. VAN OOSTERZEE, daarover onlangs geveld (†). De inhoud zijner Leerredenen laat, wat gepastheid, belangrijkheid, degelijkheid, diepte en vooral praktikale strekking betreft, zeer weinig te wenschen over. De meeste zijn in meerdere of mindere mate gelegenheidspreken, en van allerlei verschijnselen des tijds en voorvallen des dagelijkschen levens

(*) Er is bls. 235 eene zinstorende drukfout ingeslopen. Er staat, reg. 24 v. b.: *beschaduwen*, in plaats van *beschamen*.

(†) *Het beeld van* J. P. VAN OORDT, J.WZ. *geschetst*, *'s Bosch*, 1853; waarvan hiervóór reeds verslag is gegeven. (1854, bls. 1.)

Digitized by Google

wist hij partij trekken. Hij sprak voorts omdat hij geloofde en zoo als hij geloofde, zonder zijne Christelijke overtuiging te verbloemen. Men kan van hem in de opvatting der Christelijke waarheid verschillen; men kan wenschen, dat hij sommige bijzonderheden, daartoe betrekkelijk, meer op den voorgrond mogt hebben geplaatst: maar ontkennen, dat de persoon van den Heer JEZUS CHRISTUS bij hem allerwege op den helderen voorgrond staat, dat hij op het geloof in Hem en de duurzame, heiligende geloofsgemeenschap met Hem allerwege ernstig aandringt, en met den Apostel van ganscher harte betuigt: *de zaligheid is in geenen anderen*, ontkennen kan men dat niet. In zooverre is deze bundel van nagelaten Leerredenen een bewijsstuk te meer tegen den laster, waaraan VAN OORDT in de laatste jaren zijns levens met zijne *Groningsche* ambtgenooten onverdiend heeft ten doel gestaan, alsof zij den Christelijken leerstoel slechts beklommen om de Godheid van CHRISTUS te bestrijden en zijn bloed als met voeten te treden. En is hij-zelf nu reeds voor hooger regtbank geroepen, het ware onbescheiden, om nu nog, aan het einde onzer beoordeeling, tegen hem in te brengen wat er, zoo wij meenen, aan den vorm zijner opstellen, en vooral aan den niet gelukkigen stijl ontbrak. VAN OORDT zelf heeft de kritiek ontwapend, door met de hem eigene rondborstigheid te belijden, hoe zeer hem die gebreken bekend waren. Maar juist omdat hij ze kende en betreurde, zonder dat hij ze wist te verhelpen, zou hij misschien zulk een bundel Leerredenen niet ligtelijk hebben uitgegeven en allerminst als *modellen van kanselwelsprekendheid*.

Preken voor zeelieden, ten gebruike aan boord. Uit het Engelsch van GEORGE BURDER, *door Dr.* E. B. SWALUE, *Predikant bij de Herv. Gemeente te Amsterdam. Met eene Voorrede van* W. JAMIESON, *Predikant bij de Eng.-Episcopale Gemeente te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1858. *In kl. form. XII en* 160 *bl. f* 1-25.

In de laatste jaren is de zeemansstand méér dan vroeger een voorwerp van zedelijke zorg geworden. Men moet aan eene zeehaven wonen, om er de noodzakelijkheid van te

Digitized by Google

beseffen. Wij — die de zeelieden kunnen gadeslaan vóór dat de touwen der schepen ten vertrek worden losgemaakt, en nadat de bodems rijk bevracht het *Nieuwe Diep* zijn binnengeloopen — wij zullen ons wel wachten de tafereelen te schetsen, van welke zulke havens dikwerf de schouwplaatsen zijn. Liever doen wij eene enkele vraag: wat is de reden, dat, zoodra een schip het anker voor *San-Francisco* laat vallen, de bemanning voor het grootste gedeelte den bodem verlaat? Is zij de bedwelming en verleiding van den gouddorst? Wij sluiten dien niet uit; maar de voornaamste reden is een diep beklagenswaardig gemis. De zeeman — behoudens eerbiedwaardige uitzonderingen — heeft geen godsdienstig geweten. De ruwheid in vormen verstompt het godsdienstig gevoel. En als de jonge matroos achter den mast komt, waar beschaafder toon heerscht, begint hij doorgaans zich voor zijn eigen god te houden, en denkt niet aan de Hoogere Magt. Die jongeling wordt man en gezagvoerder; maar zou hij de Zondagviering invoeren en godsdienstig leven aan boord bevorderen? Is het niet genoeg, wanneer het volk doet waarvoor het scheep is gekomen? Zóó wordt de zelfzucht het geweten aan boord. En toch, iets meer moet den zeeman bezielen en doordringen, om hem niet in een roes van zinbedwelming, maar met overtuiging te doen zeggen, dat het goed en aangenaam is op zee te zijn. Dat is de gemeenschap met God; het geloof aan, de vreeze voor, het vertrouwen op de Alwetende, Alvoorzienige, maar ook Alvergeldende Oppermagt. Wie hem dát leert, doet een werk boven alle waardering verdienstelijk. KINDERMANN heeft in zijn *Zeemanshandboek* bijzonder den half-beschaafden een kompas gegeven, dat hen behoeden kan tegen de klippen des ongeloofs, en SWALUE heeft eerst den zeeman het gebed op de lippen gelegd, en geeft hem nu deze Leerredenen met eene gepaste Voorrede van den gemoedelijken JAMIESON.

Wij laten de opgave van den inhoud hier volgen. I. De wonderen van God in de diepte; *Ps.* XCV: 5. II. Gepaste overdenkingen bij het begin eener zeereis; HAGGAI I: 5. (Het woord „gepaste" is hier overtollig). III. Boete en bekeering; *Hand.* III: 19. IV. De weg der zaligheid; *Hand.* XVI: 17. V. De arke NOACHS; *Hebr.* XI: 7. VI. Het anker der hoop; *Hebr.* VI: 19. VII. Het kompas; *Ps.* CXIX: 185. VIII. De

Digitized by Google

storm; *Ps.* CVII: 23—28. IX. Dankbetooning voor redding; *Ps.* CVII: 32. X. Op den dood van een scheepsmakker; *Spreuken* XIV: 32. XI. Over het zoeken van den Heer; JES. LV: 6. XII. Des zeemans gelukkige wederkomst; *Ps.* CVII: 30.

Om de bruikbaarheid te bevorderen zijn de teksten bij de inhoudsopgave uitgeschreven, en bij elke Leerrede eenige Hoofdstukken uit den Bijbel, en eenige Psalm- en Gezangverzen aangewezen, die er bij gelezen en gezongen kunnen worden.

Men ziet, er is gezorgd voor gepastheid en afwisseling. In sommige preken is iets vreemds, doch dat zal aan boord niet gemerkt worden. Zij zijn, namelijk, zoo gesteld, dat men ze ook als vertoogen in stille eenzaamheid voor zich-zelven kan lezen. Zoo heeft de zeeman er nut van, ook wanneer er aan boord geen kerk wordt gehouden. Overigens zijn zij niet op den matrozenleest geschoeid, maar toch allezins geschikt om aan matrozen te worden voorgedragen, die, als zoodanig, door stand en leefwijze misschien verwilderd, maar toch evenzeer geroepen zijn tot de erfenis der heiligen in het licht. Het is volkomen waar wat JAMIESON er van zegt:

»Met veel eenvoudigheid, ernst en welwillende belangstelling dringen zij op het Evangeliewoord aan: Laat u met God verzoenen. — Zij verklaren, en dit niet toevallig, noch ter loops of oppervlakkig, maar overal met rondheid, volledigheid en naauwkeurigheid naar de H. Schrift, den van nature geheel bedorven staat van den mensch en zijnen volkomen hulpeloozen en hopeloozen toestand, wanneer hij van den dierbaren Zaligmaker wordt afgescheiden, die in elke preek in al zijne magt en bereidwilligheid om zalig te maken, wordt voorgesteld; en, terwijl zij het onderscheid tusschen het werken om het leven en het werken uit het leven in het oog houden, verbinden zij steeds de magt van het Evangelie met deszelfs genade, den heiligenden Geest met den verzoenenden Zaligmaker; en door de krachtige beweegreden van verlossende magt, gepaard met verlossende liefde, drukken zij steeds de belofte en den eisch van JEZUS op het hart: »uwe zonden zijn u vergeven; ga heen en zondig niet meer!" "

Wij hopen dat deze niet kostbare, maar wel kostelijke bundel welhaast aan elk boord van onze koopvaardijvloot moge gevonden worden. De zorgvuldige moeder, die den vertrekkenden knaap op zijne uitreis zoo veel toevoegt als er maar

Digitized by Google

geborgen kan worden, legge stil dit bundeltje naast het Nieuwe Testament in zijne kist. Hij zal 't op zee wel vinden, en als vader vóóraan een kort woord geschreven heeft, zal 't goed doen. De wilde jongen plengt er misschien een traan op, waar er vroeger een van zijne moeder op viel. Dit maakt het boek kostbaar ook in den eenvoudigsten band. Wij wenschen onzen Kapiteinen toe, dat zij zich boven de valsche schaamte (die menigeen weêrhoudt te doen wat zijn hart hem aanraadt) verheffen, en deze Leerredenen des Zondags aan hun boord doen voorlezen, of 't zelf doen. Zij hebben niet noodig daar een preektoon bij aan te nemen. De gezagvoerder leze voor het volk gelijk de vader voor zijne kinderen. JANMAAT noemt hem toch reeds „de oude". Welnu, hij zij dat! Des Zondags vooral sta hij voor de bemanning als een vader, die, met dit kompas in de hand, zijne jongens den regten koers leert naar beter land.

H. J. H. S.

De strijd tusschen MACKAY *en* CHRISTOPHILUS, *met aanteekeningen en bijvoegsels, uitgegeven door Dr.* J. C. ZAALBERG, PZ., *Predikant te Hendrik-Ido-Ambacht. Te Dordrecht, bij* P. K. Braat. 1853. *In gr.* 8*vo.* 100 *bl.* *f* 1-25.

Strijd- en twistschriften te beoordeelen, is eene zeer moeijelijke taak. Wie daartoe geroepen wordt, wat zal hij doen? Zich mede in den strijd mengen en *pro* of *contra* adviséren? Den overwinnaar zoowel als den overwonneling aanwijzen? Of zal hij zich op een onzijdig standpunt zoeken te plaatsen, en met de opmerking, dat er *Iliacos intra muros peccatur et extra*, zich vergenoegen, alsof daarmede de twistzaak ware afgedaan? Of wel, zal hij de twistenden trachten tot elkander te brengen en den vrede voor te bereiden? Indien hij, zonder onregt te plegen of der waarheid te kort te doen, dit laatste vermag, dan verrigt hij zeker een edel werk, waarop hij zegen kan inoogsten. Maar hoe zelden is hij er toe in staat, en hoe weinig gelukt hem dit, ook als hij meent het te kunnen! Wij althans zien daarop, voor zooveel den strijd tusschen MACKAY en CHRISTOPHILUS betreft, volstrekt geene kans. Dat twisten over kerkelijke regtzinnigheid en formuliergezag

Digitized by Google

zal nog wel vooreerst niet ophouden, al heeft het ook, gul gesproken, voor ons alle waarde verloren. En zoo lang het voortduurt, zal wel aan de eene zoowel als aan de andere zijde de hevigheid, aan godsdienststwisten eigen, zich niet verloochenen. En bij elk nieuw strijdschrift zal wel nu eens deze en dan die partij koning blijven kraaijen. Toch heeft het, tot op zekere hoogte, zijne nuttigheid, den strijd met opmerkzaamheid na te gaan en de van weerskanten aangevoerde bewijzen naauwkeurig te wegen. En dan komen wij er voor uit, dat MACKAY, onzes inziens, door CHRISTOPHILUS verslagen is. Op alle punten weert C. den aanval zegevierend af en brengt hij zijne tegenpartij in het naauw. Het standpunt van MACKAY is, meenen wij, op Protestantsch grondgebied onhoudbaar. Van tweeën één: òf hij moet het opgeven, òf tot de onbewegelijke Roomsche Kerk overgaan. De stelling, door hem voorgestaan: *ik geloof wat de Kerk gelooft*, is zuiver Roomsch, al voegt hij er ook bij, *omdat het geloof der Kerk gegrond is op en overeenkomt met de H. Schrift.* En wanneer dan nog de verdediging zijner stelling zóó geschiedt, als door hem geschied is, dan moet zij, bij naauwkeurig onderzoek, onvermijdelijk vallen. Maar daarmede is nu nog volstrekt niet gezegd, dat het geschrijf van CHRISTOPHILUS onze onbepaalde goedkeuring heeft weggedragen, en dat wij met deze afzonderlijke uitgave zijn ingenomen. Wij hebben achting voor zijne bekwaamheid en prijzen zijnen ijver. Wij erkennen, dat er tijden en omstandigheden zijn, waarin gesproken, krachtig en met nadruk gesproken moet worden. Maar daaruit volgt nog niet, dat MACKAY's uitvallen bij voorkeur beantwoording zouden verdienen, en nog veel minder, dat ZAALBERG daartoe zou geroepen zijn. Hoe vlug hij ook zijn moge, er ware voor hem, in den eersten tijd zijner Evangeliebediening, nog wel iets nuttigers te doen dan strijd te voeren. Ook ontbreekt het hem daartoe op zijnen jeugdigen leeftijd nog een weinig aan de vereischte bezadigdheid en heiligen ernst. De toon waarop hij schrijft, is ons dan ook doorgaans te heftig, niet kalm en waardig genoeg. En — waartoe het verzwegen? — zulk strijdvoeren heeft uit den aard der zaak ligtelijk een hoogst ongunstigen invloed op de vorming van het karakter. Er zijn voorbeelden van Evangeliedienaren, die daardoor op latere jaren, bij hoogst voortreffelijke gaven, zeer lastige en

Digitized by Google

onverdragelijke menschen geworden zijn, zeker tot groote schade voor de vrucht van hunnen arbeid in de Gemeente. Wij vertrouwen dat dit bij ZAALBERG het geval niet zijn zal, en koesteren van hem daartoe te goede gedachten. Maar hij volge dan toch onzen raad op, om vooreerst van zulk twisten zich zorgvuldig te onthouden en de waarheid, die hem boven alles dierbaar zijn moge, in liefde te betrachten! En wat MACKAY betreft: indien de ontvangene teregtwijzing hem, zoo als wij vreezen, niet overtuigd heeft van zijn ongelijk, dan moge hij zien, hoe hij, voortgaande op zijnen weg, zich eenmaal verantwoorde voor den Heer, die ons, ook naar onze woorden, oordeelen zal!

Hiermede meenen wij genoeg gezegd te hebben van een geschrift, waarvan wij ons de herlezing liefst gewenscht hadden te mogen besparen.

De wederkeerige opvoeding. Een woord voor ouders en kinderen; door A. RUTGERS VAN DER LOEFF, *Theol. Doct.* (,) *en Pred. te Leyden. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1853. *In kl.* 8*vo.* 63 *bl.* *f* : - 50.

Wij verblijden ons, dat de Heer RUTGERS VAN DER LOEFF deze beide stukjes, oorspronkelijk voorlezingen, nadat zij aan den *Evangeliespiegel* waren afgestaan, op verzoek van sommige zijner vrienden afzonderlijk heeft uitgegeven en verkrijgbaar gesteld. Zij verdienen algemeen verspreid te worden. Het eerste, dat *over de opvoeding van kinderen tot godsdienst* handelt, bevat een rijken schat van waarheid en menschenkennis, en is regt geschikt om ernstig gestemde ouders te besturen bij het gewigtig werk der opvoeding. Het andere, *over de opvoeding van ouders door kinderen*, munt niet minder uit, en beveelt zich te meer aan naar mate het onderwerp meer ongemeen en belangrijk is. Het spreekt echter van zelf, dat zoo min het eene als het andere in dit klein bestek volledig behandeld en uitgeput zou zijn. Veeleer zijn het slechts wenken, die hier gegeven worden, maar wenken, op wijsheid en ervaring gegrond, en die, in beoefening gebragt, onder hoogeren zegen goede vruchten beloven. Of de inhoud niet

Digitized by Google

nog leerzamer en vooral onderhoudender had kunnen zijn, indien hier en daar het gezegde door wèlgekozene voorbeelden, die op dit gebied in menigte voorhanden zijn, ware opgehelderd, laten wij onbeslist. Maar wij verbergen onze bevreemding niet, dat dit gulden boekske genoemd is *een woord voor ouders en kinderen.* Wat *kinderen* er uit leeren zullen, weten wij niet; zelfs zouden wij er schade van vreezen indien zij het lazen; en zeker gaat het vèr boven hunne bevatting. Maar aan *ouders* raden wij de lezing en herlezing en vooral de behartiging er van ten sterkste aan, en niemand, of hij moest door vooroordeelen beheerscht zijn, zal er zich den aankoop van beklagen. Gods zegen ruste er op in de ruimste mate!

Oratio de accurato antiquitatis Hebraïcae studio, Theologo Christiano magnopere commendando; quam habuit ABRAHAM KUENEN, Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. et Theol. Doct., a. d. XII m. Martii a. MDCCCLIII, quum extraordinariam Theologiae Professionem in Academia Lugduno-Batava solemni ritu auspicaretur. Lugd.-Bat., apud *P. Engels.* MDCCCLIII. 36 pagg. *f* : - 60.

De Heer KUENEN heeft op jeugdigen leeftijd, terwijl hij nog te naauwernood de Hoogeschool verlaten had en nog slechts onder het getal der Kandidaten tot de H. Dienst was opgenomen, eene hoogst gewigtige taak aanvaard, het Hoogleeraarambt namelijk in de Godgeleerdheid te *Leyden.* Naarmate eene dergelijke eer zeldzamer is — wij herinneren ons enkel den grooten, éénigen BORGER, wien iets soortgelijks in hetzelfde vak wedervaren is, sedert het begin dezer eeuw — naar die mate is ook de verwachting van hem te hooger gespannen. Naauwelijks vernamen wij dat zijne inaugurele *Oratie*, met algemeene goedkeuring aangehoord, in het licht verschenen was, of wij namen haar belangstellend ter hand, en vonden ons niet teleurgesteld. En nu zij ons ter beoordeeling wordt toegezonden, aarzelen wij niet te verklaren: dat wij, zoowel in de keuze des onderwerps als in de wijze waarop het behandeld is, den bekwamen man herkend hebben, die doorslaande blijken geeft van grondige geleerdheid,

Digitized by Google

heldere, wetenschappelijke inzigten en een nederigen zin. De loop zijner eigene vorming en de bestemming, hem bij de *Leydsche* Faculteit aangewezen, bragten hem er toe om te spreken *over het belang der Hebreeuwsche Oudheidkunde voor den Christelijken Godgeleerde.* Dat dit belang dikwijls voorbijgezien en, vooral sedert de Hoogleeraren in de Oostersche Letterkunde een deel uitmaken van de Literarische Faculteiten, over het algemeen zeer verwaarloosd is, behoeft geene herinnering. Voor menigeen, wij twijfelen er niet aan, is zelfs dat hoog belang in menig opzigt zeer twijfelachtig. Wij vinden het echter hier zoo bondig, krachtig, veelzijdig ontwikkeld en in het licht gesteld, dat zelfs de meest hardnekkige tegenstander er door overtuigd moet worden. Na met kennis van zaken het noodige gezegd te hebben over de beoefening-zelve der *Hebreeuwsche* Oudheidkunde, wordt door KUENEN met groote scherpzinnigheid aangewezen wat winst daaruit te verkrijgen is voor de historische, systematische en praktische Godgeleerdheid. Voor de historische, die de uitlegkunde en de Bijbelsche Theologie mede omvat, is die winst wel verreweg de meest overvloedige; maar toch ook met opzigt tot de beide andere gedeelten is zij geenszins verwerpelijk. En gelijk wij ons, op grond van zijn betoog, overtuigd houden, dat hij de geschikte man zal zijn, om het genoemde vak op de meest vruchtbare wijze dienstbaar te maken aan de vorming onzer *Leydsche* Theologen, zoo verblijden wij ons vooral, dat hij getoond heeft op het gansche gebied der Godgeleerdheid geheel te huis te zijn. Wat is er van zulke *fausta auspicia* niet te verwachten voor den bloei van Wetenschap en Kerk! Het worde den jeugdigen Hoogleeraar vergund, daaraan gedurende eene lange reeks van jaren met onverdroten ijver te arbeiden, en de Akademische jongelingschap stelle het voorregt op prijs, haar in zijn bezit en onderwijs geschonken!

Praktische handleiding tot de studie der Hebreeuwsche taal, volgens de Spraakkunst en met eene Voorrede van Prof. VETH, *ter dienste van eerstbeginnenden, die zich door eigen oefening voor de Akademische lessen willen voorbereiden, door* J. H.

Digitized by Google

DE GREEF, *Theol. Doct.* (,) *en Predikant te Maastricht. Te Amsterdam, bij* L. F. J. Hassels. 1853. *In gr.* 8vo. *XVI en* 86 *bl.* *f* 1-:

Wij begroeten dit nette boekske met vreugde, want het verwezenlijkt een plan, dat door Ref. reeds vóór ruim drie jaren geopperd, doch door zijne beroeping naar *Doesburg* in de pen gebleven is. Aldaar met het onderwijs in het *Hebreeuwsch* belast, gevoelde ik spoedig het gemis eener geschikte Handleiding voor eerstbeginnenden, en vervaardigde toen naar de behoefte, die mij hier scheen te bestaan, vooreerst voor eigen gebruik, mijne *Hebreeuwsche Rudimenta*. Daarin heb ik slechts het alleronmisbaarste opgegeven om te leeren lezen, en vervolgens het werkwoord uitvoerig behandeld, ten einde de jonge lieden goed te leeren conjugeren. Hierin heb ik mij in de verte naar *de Verkorte Grieksche Spraakkunst* van ENGER gericht. Wanneer mijne discipelen mijne *Rudimenta* in het hoofd hebben, geef ik hun de *Beknopte Hebreeuwsche Spraakkunst* van Prof. VETH in handen, en zoek ze daarin den weg te doen vinden, opdat zij zichzelven, wanneer zij aan de Hoogeschool gekomen zijn, verder mogen kunnen helpen. Voor dit laatste nu vind ik het boekje van Dr. DE GREEF een zeer bruikbaar hulpmiddel, en heb het daarom terstond ingevoerd. Ten einde deze mijne gunstige meening te staven en ook anderen tot dezelfde handelwijs op te wekken, wil ik het boekje naauwkeuriger beschrijven.

Na eene aanprijzende Voorrede van Prof. VETH volgt het Voorberigt van den Schrijver. Niemand sla dit over, gelijk men zoo vaak met voorberigten doet, als die slechts dienen om de eerste bladzijden van een boek te vullen; want dit Voorberigt is eigenlijk eene Inleiding.

Na gezegd te hebben waarom hij zijn boek geschreven heeft, geeft Dr. DE GREEF eene aanwijzing: hoe men de Spraakkunst van Prof. VETH bestuderen moet, om het zóó ver te brengen, dat men *partes* kan gaan maken, en waarschuwt daarbij te regt tegen overhaasting. Nu volgt de aanwijzing: hoe men met vrucht *partes* maken kan, en dit is eigenlijk de *quintessence* van het boek. Het is eene aanwij-

Digitized by Google

zing tot het *partes* maken van *Hebreeuwsche* woorden met behulp van de Spraakkunst van Prof. VETH; ten einde daardoor niet alleen de woorden waarmede men juist bezig is, te leeren verstaan, maar tevens in die Spraakkunst eigenlijk gezegd te huis te komen. Daartoe heeft de Schrijver het eerste Hoofdstuk, en eenige verzen van het tweede, van het *Boek der Rigteren* op de volgende wijs behandeld. Hij plaatst achter ieder woord de paragraphen der Spraakkunst, die tot opheldering van dat woord moeten nageslagen worden; zoodat de leerling die slechts heeft op te zoeken, om alles van het woord te vinden wat de Spraakkunst hem leeren kan. Wanneer dit somtijds nog niet genoeg is, wordt er hier en daar eene noot bijgevoegd, waarin opheldaringen voorkomen, gedeeltelijk aan de *Grammatica Hebraea* van Prof. ROORDA ontleend, doch die dan uitgeschreven, niet bloot door nommers aangewezen worden. Om nu alle misverstand te voorkomen, heeft de Schrijver vóór het eerste Hoofdstuk van de *Rigteren* nog eene lijst van eenige woorden met de paragraphen van VETH's Spraakkunst er nevens geplaatst, en vervolgens die paragraphen besproken, ten einde het verband tusschen dezelve en het woord, dat er door verklaard wordt, aan te wijzen.

Wanneer iemand dit gelezen heeft, zal hij ligtelijk onze ingenomenheid met het boekske begrijpen; en toch vreezen wij dat weinigen het zullen gebruiken, niet omdat het boekske niet goed is, maar omdat de meeste jonge lieden voor zulk eene geregelde werkzaamheid weinig lust hebben. Het zou ons zeer verheugen, wanneer wij hoorden dat het werkje van Dr. DE GREEF door studenten-vereenigingen ter beoefening van de *Hebreeuwsche* taal, zoo als b. v. door BERESCHIT, werd gebruikt. Dáár kan het zeer veel nut doen, waar de een den ander kan helpen en aan het werk houden. Vooral voor hen die reeds iets van het *Hebreeuwsch* weten, al is het niet meer dan ik in mijne *Rudimenta* heb zoeken te geven, is dit werkje zeer aan te prijzen, en in het algemeen zal niemand, die het aandurft, zich de daaraan bestede moeite beklagen; ja, het zal hem voor het vervolg veel moeite besparen.

Vraagt men mij: of ik er volstrekt geene aanmerkingen op heb; dan moet ik zeggen: dat mijne aanmerkingen weinig in

Digitized by Google

getal zijn. Op blz. XI, regel 11, spreekt de Schrijver van eene vlugtige vokaal, zijnde de *Saegôl*. Hij meent hier zeker de *Segôl;* althans dit volgt, mijns inziens, uit de theorie en uit de woorden van Prof. VETH (zie § 4). Op blz. 7 en 17 staat eene polemiek tegen WINER. Op zich-zelve heb ik tegen deze polemiek niets, maar in een werkje als dit vind ik haar minder goed. Die dit boekje nog moeten gebruiken, zijn voor polemiek nog niet rijp. Op blz. 29 staat eene verklaring van den *Maetheg* in het woord *béth* in *Rigt.* I: 35, die mij minder gelukkig voorkomt. De syllabe, waar de *Maetheg* op staat, is door de verbinding van dit woord met het volgende door eene volledige lettergreep van den klemtoon gescheiden, en dus moet de *Maetheg* volgens VETH § 12, 1 verklaard worden. (Zie ENGER, *Verkorte Grieksche Spraakkunst*, § 7, 2.)

Daarentegen hebben wij nog een paar goedkeurende aanmerkingen. Wij danken den Schrijver voor zijne verklaring van den *keri* en *kethib* op blz. 12, en voor zijn raad om de zoogenaamde *nota relativi* in het *Latijn* door *nempe* te vertalen (zie blz. 10 en 34). Hierdoor heeft hij aan de jonge lieden, die zijn werkje zullen gebruiken, eene wezenlijke dienst bewezen.

Wij hopen dat deze aankondiging moge strekken om het geschrift van Dr. DE GREEF in veler handen te brengen.

D. BURGER, JR.

De opvoeding van den mensch ter zelfbeheersching. Naar de tweede Hoogduitsche uitgaaf van Dr. J. C. G. JOERG, *Hoogleeraar in de Geneeskunde aan de Universiteit te Leipzig, enz. Te Amsterdam, bij* L. F. J. Hassels. 1850. *In kl.* 8*vo.* 66 *bl.* *f* : - 70.

Oude geschriften zijn niet altijd te versmaden, dacht Ref., toen hij dit voor de aankondiging eigenlijk reeds te oude werkje ontving en inzag. De lezing van het kleine boekske heeft hem overtuigd, dat die gedachte gegrond is.

Als een grijsaard van zeventig jaren, wiens geheele leven aan de beoefening en het onderwijs der geneeskunde was toegewijd, zich nederzet om de voorschriften wereldkundig te

Digitized by Google

maken van zijne veeljarige ondervinding, dan heeft dat eene niet geringe beteekenis. Ref. meent tot bekendmaking van de strekking van dit kleine geschrift niet beter te kunnen doen, dan eenige zinsneden uit de Voorrede des Schrijvers en eenige regelen uit het Naschrift van den Vertaler hier over te nemen.

»Waar ik mijn blik ook henen wende, ontwaar ik meer ligchamelijk of zedelijk bedorven en zieke dan gezonde menschen, [; menschen,] die zonder kracht om zich zelven te beheerschen, her- en derwaarts geslingerd worden.

»Voor ieder, die het thans levend geslacht opmerkzaam beschouwt, is het duidelijk, dat daaronder slechts weinigen worden aangetroffen, die opgewassen zijn tegen ernstige inspanning of volharding eischende werkzaamheden, terwijl de geschiktheid en standvastigheid, noodig tot het uitvoeren van grootsche daden, nog veel schaarscher is.

»Indien ge nu het grooter deel uwer tijdgenooten, die opkomen en verdwijnen, nagaat van hunne geboorte tot hun graf, dan valt u in 't oog, dat weinigen het laatste en natuurlijke tijdperk des levens: de grijsheid, bereiken; grootendeels het gevolg van vergrijpen tegen een natuurlijk dieët. (JOERG.)

»Wèl heeft de eenvoudige Gezondheidsleer een dunne sleep van volgelingen en weinigen zijn er, die, toegerust met eene onontbeerlijke zelfbeheersching, zich houden aan eene strikte naleving harer weldadige wetten. Daarom is 't gewis de roeping van den Geneesheer, dat hij zich bewege buiten den cirkel, dien de gewoonte en de sleur om hem heengetrokken hebben; dat hij niet slechts optrede, als een, *die ziekten geneest*, gelijk de algemeene stem van hem vergt, maar dat hij ook zijn invloed poogt te gebruiken om *ziekten te voorkomen*." (H. RIEHM.)

Meer is er tot aanprijzing van deze beknopte, wèlgeschrevene Gezondheidsleer niet noodig; hoewel er véél meer van gezegd kan worden. Zij is vol nuttige voorschriften, heilzame wenken en regelen. Wie zijne gezondheid lief heeft, en hooge en langdurige rente wenscht te genieten van 't hem aanvertrouwde kapitaal zijns levens, schaffe zich dit werkje aan; hij zal zich die geringe uitgave niet beklagen: vooral dan niet als hij de lessen er in vervat opvolgt.

L. H. V.

Digitized by Google

Nadeelige ligchaamshoudingen en kwade gewoonten der kinderen, benevens opgave der middelen daartegen, ten dienste van ouders en opvoeders. Door Dr. DANIEL GOTTLOB MORITZ SCHREBER, *Praktiserend Geneesheer en Hoofd-Directeur van het Orthopaedisch Instituut te Leipzig. Uit het Hoogduitsch vertaald. Met* 16 *Figuren. Te Utrecht, bij* W. F. Dannenfelser. 1853. *In* 12*mo.* 87 *bl.* *f* :-85.

Wie nog twijfelen mogt aan de waarheid, dat in onze eeuw de behoefte aan het behoud en de ontwikkeling der zedelijke en ligchamelijke krachten algemeen en diep wordt gevoeld, heeft slechts een blik te werpen op de uitgebreide literatuur, die allengs op het gebied der gezondheidsleer ontstaat. Wel is het waar, dat de Regeringen en het volk nog niet algemeen de waarde dier leer beseffen; maar dit moet men meer zoeken in onkunde, dan in gemis van overtuiging omtrent de verbastering en verzwakking van het menschelijke geslacht. Men beschouwt over het algemeen de zorg voor de gezondheid als eene lastige zaak, daar zij hervorming van grondslagen en beginselen wil, en zulk eene poging niet weinig heeft te kampen met de aangeboren zucht tot gemak en de zorgeloosheid, die de meeste menschen aankleeft. Intusschen, er is geen twijfel aan, of ook *Nederland* zal eenmaal den grooten weg moeten inslaan, dien andere landen reeds betreden; en de vraag naar positieve resultaten, die elders zoo bevredigend wordt beantwoord, zal eindelijk ook hier het verschil aanwijzen tusschen wezen en schijn.

Geen tijdperk des levens vereischt meer omzigtigheid en bestuur dan het kindsche; waarin het ligchaam wordt ontwikkeld en voorbereid voor dien leeftijd, welke, zoowel voor het individu als voor de maatschappij, de vruchten moet afwerpen in vroegeren leeftijd gezaaid.

Het is waar, de invoering der gymnastie pleit voor de pogingen, die men wil aanwenden tot oefening en ontwikkeling der ligchaamskrachten, waarmede die der ziel zoo innig zamenhangen; maar de oorzaken van vele ziekten en gebreken ontsnappen veelal aan het oog, en men ontwaart slechts de gevolgen. Om die oorzaken te leeren kennen en vermijden, heeft de Schrijver dit werkje zamengesteld. Wij deelen

Digitized by Google

er den inhoud van mede, om den lezer het geheel te doen overzien:

Eerste Afdeeling: Nadeelige ligchaamshoudingen en kwade gewoonten der kinderen tot aan hun zevende jaar. — Tweede Afdeeling: Nadeelige ligchaamshoudingen en kwade gewoonten bij kinderen, tusschen het zevende en vijftiende jaar, gewoonlijk voorkomende: 1. Het liggen. 2. De regte stand in 't algemeen. 3. Het zitten. 4. Het staan, gaan, loopen, springen. 5. Bewegingen en houdingen bij spelen en vermaken. 6. Beweging en houding bij den ligchamelijken arbeid. 7. Invloed der kleeding op de houding des ligchaams en op de gewoonten. — Slot.

De Schrijver heeft de oorzaken en hare nadeelige uitwerking eenvoudig en duidelijk in het licht gesteld en aangetoond; terwijl de middelen tot bestrijding eveneens eenvoudig zijn en gemakkelijk toe te passen.

Over 't algemeen echter dient meer op het nut van ligchaamsbeweging en oefening, dan wel op dat van werktuigen de aandacht gevestigd te worden.

Ref. beveelt de lezing van dit werkje ten sterksten aan. Het is voor ouders en opvoeders van het meeste belang, indien zij — en wie hunner zou dat niet? — waarlijk belang stellen in de toekomstige welvaart en het geluk der aan hen toevertrouwde kinderen.

Druk, papier, vertaling enz. verdienen goedkeuring.

L. H. V.

Keur der nieuwste en belangrijkste Reisbeschrijvingen, voor de jeugd bewerkt door P. VAN OS, *Instituteur te Sneek. Jaargang* 1852. *Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1852. *Aflev.* 1—11, *zijnde het Eerste en Tweede Deel, elk Deel met vier plaatjes,* 263 *en* 256 *bladz. in kl.* 8*vo. De twee Deelen f* 3-60.

Wij hebben hier den eersten Jaargang eener keurlezing uit de nieuwste en belangrijkste reisbeschrijvingen, voor de jeugd bewerkt. In een berigt zegt de S.: dat hij »het genoegen heeft gehad, van verschillende kanten, betuigingen van goedkeuring over zijnen arbeid te ontvangen", en, uit dien hoofde, »met opgewektheid" voornemens is zijne taak te vervolgen. —

Digitized by Google

Het is zoo: wèlgeschrevene reisbeschrijvingen — waarin velerlei lotgevallen en ontmoetingen van reizigers voorkomen, waaruit men leert hoe veel de mensch kan uitstaan, en hoe uit de hagchelijkste omstandigheden redding mogelijk is — zijn leerzaam voor de jeugd zoowel als voor den rijperen leeftijd. Worden daarbij beschrijvingen gevoegd van belangrijke zeden en gewoonten van andere, hetzij meer, hetzij minder beschaafde of onbeschaafde natiën, met duidelijke, wetenschappelijke, niet te wijdloopige opgaven van de voortbrengselen uit de drie rijken der Natuur, dan verruimt dat den gezigtskring der lezers, terwijl het hen aanspoort tot vergelijking met de voorwerpen die zij rondom zich hebben.

Menigeen zal zich te binnen brengen, hoe hij bij het lezen van Reizen nu en dan gestuit is op eene ontleding van het waargenomene, die hem, als aan de wetenschap van den Schrijver vreemd, langwijlig of onverstaanbaar werd en geen belang inboezemde. Gebeurt dat bij volwassenen, hoe veel te meer dan bij jonge lieden! Uit dien hoofde heeft de Heer VAN OS begrepen een nuttig werk te zullen doen als hij de nieuwste reisbeschrijvingen voor de jeugd bewerkte en bij maandelijksche Afleveringen uitgaf.

Het werk begint met de »Reizen der *Engelschen* ter ontdekking eener noordwestelijke doorvaart door de noordelijke *IJszee* naar den *Stillen Oceaan*". Zij worden door eene Inleiding voorafgegaan; die wel iets meer van dergelijke vroegere togten had mogen behelzen. Met een enkel woord echter is daarbij gedacht aan der *Nederlanderen* overwintering op *Nova Zembla*.

Voorts behelst het Eerste Deel »PARRY's derde reis naar de Noordpoolgewesten", loopende tot bladz. 50, waarop »BEECHEY's reis naar den *Stillen Oceaan* en de *Behringstraat*" het Deel verder aanvult. Velerlei zijn de ontmoetingen van *The Blossom* op den togt naar de Poolgewesten, en gewis niet het minst onderhoudend is hetgeen er voorkomt over het eiland *Pitcairn* en de kolonie door *Engelsche* matrozen, nu sedert meer dan zestig jaren op *Pitcairn* gevestigd.

Uit PARRY's reize nemen wij een voorbeeld over van liefde tot de jongen, zeldzaam onder verschillende diersoorten, maar dat bij de walrussen gevonden wordt (bl. 32). »Een nog jong dier viel in de magt der jagers, die het met eene harpoen

Digitized by Google

aan land trokken. Terwijl dit geschiedde, kwam een groote wijfjeswalrus, de moeder van het jong, naderbij, en legde hare bezorgdheid niet slechts door allerlei angstige bewegingen aan den dag, maar men zag ook zeer duidelijk, dat haar van droefheid en angst de tranen over het gezigt liepen. Desniettemin sleepten de ongevoelige jagers het arme jonge dier weg, en troosteloos en wanhopig zag de beangste moeder het na. Thans merkte een officier der *Fury* [naam van het schip], die van eene andere zijde het dier genaderd was, dat een tweede groote walrus in aantogt was, en gemakkelijk herkende hij aan de sterke slagtanden het mannetje van deze diersoort. Wat hij nu zag, scheen hem bijna ongeloofelijk te zijn, en toch was het zoo, want ook anderen, die deze dieren hebben gadegeslagen, hebben soortgelijke opmerkingen gemaakt. Toen het mannetje namelijk merkte dat het jong ontbrak, werd het zeer toornig, terwijl het wijfje vele tranen vergoot en door liefkozingen van allerlei aard zijne gramschap zocht te doen bedaren. Doch de toorn van het mannetje werd steeds grooter; eindelijk pakte hij het wijfje aan en stiet het met zulk een geweld tegen de ijsbrokken dat het bijna in onmagt viel. Toen hij eindelijk welligt ook zelf begreep dat door dit alles het geroofde jong niet weêrgebragt werd, overmande ook hem de droefheid, en beide dieren weenden nu als 't ware om strijd, terwijl zij elkander door liefkozingen van tijd tot tijd tot bedaren zochten te brengen. Hoe ligt het den officier ook gevallen zou zijn, een der beide dieren door een schot te dooden, zoo kon hij echter daartoe niet besluiten."

Van de *Gambier-eilanden*, van *Otaheite*, de *Sandwichs-eilanden*, *Kamschatka* enz. zullen wij enkel herinneren, dat de jeugdige lezers over die oorden veel wetenswaardigs, op onderhoudende wijze verhaald, in het Eerste Deel zullen aantreffen.

In het midden der zesde Aflevèring vangt het Tweede Deel aan, en wordt de togt van *The Blossom* voortgezet. Het behelst den terugkeer uit het Noorden naar de *Stille Zee*, eene tweede reis naar de *Behringstraat*, en de terugreis van Kapitein BEECHEY naar *Europa*. — *Californie*, vijf jaren geleden bij velen niet eens bij name bekend, thans als het goudland vermaard, leert men uit de reize van *The Blossom* kennen zoo als het vroeger was. — De zoo onvolkomen bekende *Lieukieu-* of *Lioe-kioe-eilanden*, welke onder *Japan's* gezag staan,

Digitized by Google

werden bezocht en de zonderlinge gebruiken der eilanders kenbaar gemaakt. Duidelijk is het, dat aldaar, even als in *Japan*, de omgang met andere natiën geschuwd wordt. De straffen en pijnigingen, waaraan de beschuldigden bloot staan, herinneren den lezer de wreedheid door de *Japannezen* bij hunne straf-oefeningen aan den dag gelegd.

De Heer VAN OS maakt ook melding van het gebruik, onder de *Europesche* Zeemogendheden in zwang, om onbewoonde eilanden, of ook eilanden door wilde stammen bewoond, zich toe te eigenen en te benamen. Wij lezen deswege op bl. 208: »Het is onder alle zoogenaamde zeemogendheden aangenomen, dat een tot hiertoe onbekend en onbewoond land aan dat volk in eigendom behoort, welks zeevaarders het ontdekken. Onze Kapitein BEECHEY kon alzoo niet nalaten van deze gelegenheid gebruik te maken. Hij liet daarom eene koperen plaat met een opschrift aan een boom spijkeren, en verklaarde daardoor het eiland, hetwelk hij, naar den beroemden *Britschen* Staatsman ROBERT PEEL, het *Peel-eiland* noemde (*Britsch* eigendom?); aan de haven gaf hij, ter eere van den overledenen Bisschop van *York*, den naam van *Lloyd's-haven*."

Naar deze beide Deelen of den Eersten Jaargang komt het ons voor, dat de Heer VAN OS zijne bewerking met oordeel behandelt, en deswege lof en aanmoediging verdient.

De Uitgevers hebben zorg gedragen voor eene nette uitvoering. Op papier en letter is niets aan te merken, en de plaatjes zijn niet onaardig. Een ruim debiet verdient derhalve deze nuttige »Keur".

Zes maanden in Natal en onder de Hollandsche Boeren van de Kaap-Kolonie. Uit het Engelsch van CHARLES BARTER, ESQ. *Met eene afbeelding van Pieter-Maritzburg. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. *In gr.* 8*vo. VI en* 331 *bl. f* 3-50.

Wij weten van het land van *Natal*, op de zuid-oostkust van *Afrika*, nog weinig meer, dan dat het, nu vijftien of zestien jaren geleden, door onze stamgenooten in bezit genomen, toen ten deele ontgonnen, en door de meesten hunner sedert wederom verlaten is, ten gevolge der kwellingen hun door het *Britsch* Gouvernement aangedaan. Voegen wij er nog bij,

Digitized by Google

dat het niet onbekend is, hoe men tegenwoordig tracht het door *Engelschen* te koloniseren, dan zullen wij nagenoeg alles hebben medegedeeld wat er in *Nederland* van dat landschap bekend is. Aan het *Britsche* kolonisatie-plan hebben wij dit werk te danken.

Het boek van BARTER voert in het *Engelsch* den eigenaardigen titel: *The Dorp and the Veld; or six months in Natal.* Voor ons echter is de meer eenvoudige titel, zoo als die is uitgebreid, verkieslijk. De geleerde Schrijver — want dat is de Heer BARTER, volgens den *Engelschen* titel — toont een man te zijn die daar, onder de landverhuizers, bijzonder wel op zijne plaats was, en levert ook bewijzen, dat hij in *Noord-Amerika* landstreken heeft bezocht door de landverhuizing in ontginning gebragt. Wij ontmoeten er vergelijkingen, welke hare waarde hebben voor elk die zich tot landverhuizing genegen gevoelt.

De verschijning van »*Zes maanden in Natal*" is vooral van belang in het tegenwoordige oogenblik, nu de Heer J. STUART uit die streken is hier gekomen, om eene groote uitgestrektheid lands voor landverhuizers, tot zeer lagen prijs, aan zijne landgenooten aan te bieden. Het is wel niet te ontkennen, dat *Natal* — of, zoo als de Heer LAUTS zegt, *Natalia* — niet juist hetzelfde is als de *Trans-Vaalsche* Republiek; evenwel, men vindt er dezelfde voortbrengselen uit het dieren- en het plantenrijk, en ook grootendeels hetzelfde klimaat. Daarenboven zijn de inboorlingen: blanken en zwarten (namelijk *Kaffers*), in het eene en in het andere gebied dezelfde. Uit dit boek kan men derhalve het land leeren kennen, dat voor den *Nederlander* is geopend om er zich als landbouwer en veeboer te vestigen.

De Heer BARTER schildert met veel levendigheid wat hij gezien en ondervonden heeft; zoodat men met genoegen hem op zijne togten vergezelt, of zijne bedenkingen en bespiegelingen verneemt. Reeds te *D'Urban*, bij zijne landing in *Port-Natal* of de *Natal-baai*, is hij getroffen door het onregelmatig, maar te gelijk schilderachtige voorkomen der plaats. »Hier vertoonde zich aan ons oog een net, klein, tigchelsteenen huisje, met eene groene verandah en een laag met riet gedekt dak; dan weder een gebouw uit horden en pleister [met leem bepleisterde horden] zamengesteld, hetwelk, schoon niet meer

Digitized by Google

zijnde dan eene lange rij van schaapshorden met pleister overstreken, toch eene zeer gemakkelijke woning daarstelt. — Hier stond een vreemdsoortig gebouw van geribd ijzer, daar eene kafferhut van takken en gras opgerigt, dat er uitzag als eene groote en zeer ruwe bijenkorf; vlak er naast een houten huis, en een of twee voetstappen verder eene steenen of tigchelsteenen woning van twee verdiepingen. Huizen van allerhande soort was men bezig te bouwen, terwijl hier en daar eene menigte tenten aantoonde dat pas aangekomen landverhuizers hier de eerste proef doorstonden van de ongemakken eener volkplanting, en den voorgrond van de schilderij voltooiden." — Men ziet dat ook de vertaling vrij goed leest, hoewel de een of ander welligt geen vrede zal hebben met die »steenen woningen, die *een of twee voetstappen* van een houten huis verwijderd zijn". De Schrijver spreekt, namelijk, van *een of twee voorbeelden* van steenen gebouwen van twee verdiepingen, in de nabijheid van een planken huis. — Zoo toont de Vertaler meermalen ook elders, in den geest des Schrijvers niet te zijn doorgedrongen, of de eigenlijke beteekenis niet te hebben gevat. — Men leest b. v. op bl. 105: »Wij zijn nu in het district van de *Vaal-rivier*, de noordelijkste afdeeling van het regentschap der *Oranje-rivier*." Dat REGENTSCHAP bestaat niet, maar de Schrijver noemt die landstreek: »*Orange River Sovereignty*" (bl. 81). Zoo is het, en in onze taal noemt men het *de Souvereiniteit*. De vier districten, waaruit dát *gebied* bestaat, zijn: *Bloemfontein*, *Caledon*, *Winberg* en *Vaal-rivier*. — BARTER spreekt op dezelfde bladzijde (81) van eene hoogvlakte van 50,000 vierkante (*Eng.*) mijlen, maar die vlakte wordt door den Vertaler tot 5,000 ingekrompen. — Zoodanige misstellingen maken de overzetting wel eens onverstaanbaar. Op andere plaatsen is de uitlegging geheel verkeerd, zoo als op bl. 184 het woord *Yankees*.

Op bl. 23 spreekt de reiziger van de *Duitsche* volkplanting tusschen *D'Urban* en *Pieter-Maritzburg*, door den Heer BERGTHEIL aangelegd. Ze heet hier *Germantown*, ofschoon anderen ze *Germany* (*Duitschland*) noemen. Zij bestond toen ruim twee jaren, en was bepaaldelijk aangelegd met het oog op den katoenbouw. Vergissen wij ons niet, dan was daartoe in de *Kaapstad* eene Maatschappij bij aandeelen gevormd. Hier leest

Digitized by Google

men: »De tijd van den oogst was lang voorbij, en men verhaalde ons dat, uit gebrek aan arbeiders, een groot gedeelte van de katoen op den grond zelf moest verkwijnen en alzoo verloren gaan." Daaruit schijnt men te moeten opmaken dat die Kolonisatie mislukt is.

Op piquante wijze wordt de reis verhaald door den Schrijver gedaan, met twee andere *Engelschen*, die van de *Algoa-baai* waren vertrokken om in *Natal* een grondstuk te zoeken, waar zij zich konden vestigen en het land ontginnen. BARTER zegt te dier gelegenheid (bl. 55): »Het lot wilde niet dat ik een bewoner zou worden van dit *Hollandsch* Arcadia. Mijne plannen ondergingen eene plotselinge verandering, en dit werd veroorzaakt door een van die toevallen, welke wel vreemd schijnen, maar die alle dagen kunnen voorvallen in een zwervend leven." — Dacht onze reiziger zóó toen hij pas begonnen was zijne reis door het land van *Natal* te beschrijven, aan het slot van zijn verhaal was hij wel degelijk voornemens daar »voor eenigen tijd, welligt wel voor zijn geheele leven, zijne woonplaats" te vestigen.

Eigenaardig is, bij den aanvang dier reize (bl. 56), de beschrijving der *Afrikaansche* wagenzweep. Zij volge hier: »Het wordt voor eene groote bekwaamheid in de Kolonie gerekend, zulk een slag in de *Afrikaansche* zweep te brengen, die, even als het klappen met een vliegenslag, niet zonder gedurig daarmede om te gaan, kan worden verkregen. Inderdaad, deszelfs (?) vervaarlijke lengte, de steel van veertien voet, met eenen slag van misschien vijf-en-twintig, maakt het een even onhandig werktuig in de handen van een nieuweling, als het van eene vreeselijke uitwerking is in de handen van een die er mede weet om te gaan. Onze voerman AÄRON zal, als hij voor op den wagen staat, met even groot gemak uit de voorste ossen van een span van veertien [namelijk zeven juk], schier veertig voeten van hem af, het bloed te voorschijn halen, als hij den achtersten os treft, die vlak aan zijne voeten is."

Hoe ongunstig de Schrijver over de *Bosjesmannen* (is *Boschjesmannen* niet beter?) oordeelt, kan men vernemen op bl. 69. »Er bestaat slechts één middel tegen dit kwaad [hunne stoute rooverijen], de volkomene uitroeijing van deze *kinderen der mist*, zoo als zij genoemd worden, waarop men krachtens de wet

Digitized by Google

geen verhaal krijgen kan, en die men moeijelijk in bedwang kan houden; en dit zou ook reeds lang zijn ten uitvoer gebragt door de Kolonisten zelven, indien het Gouvernement niet geweigerd had deze onderneming te bekrachtigen. Intusschen zijn er nog geene beslissende middelen in het werk gesteld om de Maatschappij van deze pest te bevrijden. Het zou wezenlijk schijnen als of zij opzettelijk werden gespaard, gelijk ander schadelijk gebroed, ten einde Harer Majesteits troepen eene gedurige jagtpartij te verschaffen, die dankbaar moeten zijn voor eene zoo eervolle onderscheiding. Indien dit het geval ware, hoe eerder dan een generale marsch werd geslagen en het wild in zijn nest zelf opgejaagd, des te beter."

Velerlei ontmoetingen, ook van vrolijken of grappigen aard, worden door BARTER met luim medegedeeld, zoo als b. v. op bl. 72, 74, 75, 180 en 181, en een aantal andere plaatsen, die den lezer onwillekeurig een glimlach afpersen en de gevatheid, het zelfvertrouwen of den moed van den een of ander doen bewonderen. — In zijn omgang met de Boeren bleef den S. niet verholen, hoe zij in het algemeen tegen de *Engelschen* vooringenomen zijn. Evenwel moeten wij erkennen dat hij hun meestal regt laat wedervaren, hunne goede hoedanigheden niet verzwijgt, en niet verheelt dat zij in hunnen afkeer van het *Britsch* Gouvernement het regt op hunne zijde hebben. — Hij is evenwel *Engelschman;* het rouwt hem geenszins, dat het land van *Natal*, door het vertrek der *Hollandsche* Boeren, voor den *Britschen* landverhuizer open ligt; ja, hij rekent er op, dat het landschap benoorden de *Vaal-rivier* ook eenmaal onder de *Britsche* oppermagt zal bukken. — Zie hier eene belangrijke plaats, door den Vertaler, niet ten onregte, *a very crafty language* genoemd. — Men herinnere zich echter dat, toen BARTER dat schreef, de Republiek benoorden de *Vaal-rivier* nog niet door *Groot-Brittanje* als onafhankelijk was erkend.

Blz. 84: »Over gindsche bergketen, over de verwijderde *Vaal-rivier*, ver naar de boorden van den *Limpopo*, waarvan de loop nog een raadsel is voor de aardrijkskundigen, zijn zij de *Britsche* heerschappij en de *Britsche* bemoeijing met hunne aangelegenheden, ontvlugt. Daar houdt zich de kleine Republiek in veilige onbekendheid staande, en blijft aan de overzijde onze magt tarten. En laat hen daar dan ook blijven,

Digitized by Google

daar zij zelve het zoo verkiezen. — Wij zouden zeer gaarne gezien hebben, dat zij onder ons gebleven waren, en zich met ons hadden vereenzelvigd, in de hoop dat door een naauwen en gedurigen omgang alle vooroordeel en verbittering van beide zijden van lieverlede zouden zijn weggevallen. — Maar wij willen hen nu in hunne ballingschap niet verontrusten; wij hebben voor alsnog onze handen vol genoeg. Laat hen echter niet denken, zelfs deze verwijderde wildernissen als een onvervreemdbaar eigendom tot hunne nakomelingschap te doen overgaan, — want zoo zeker als de *Oranje-rivier* in den *Atlantischen Oceaan* stroomt, of de *Nijl* in de *Middellandsche Zee*, zoo zeker zal de moed en de volharding der *Anglosaksers* hunne magt, ja zelfs hunne taal en hunne beschaving doen heerschen over dit geheele land van *Abyssinië* tot de *Kaap*, en van het Kanaal van *Mozambique* tot aan de kolonnen van *Herkules*."

Wij stappen hiermede van dit belangrijke en onderhoudende reisverhaal af, maar verzekeren diegenen onzer landgenooten, welke naar *Zuid-Afrika* als landverhuizers wenschen te gaan, dat zij er veel behartigenswaardige wenken en aanwijzingen in zullen vinden. Van de kosten eener boerderij van 600 morgen, met het wol- en hoornvee, en van een woonhuis, vinden zij er de berekening of raming op bl. 128 en 133.

Een ruim vertier kan wel niet missen aan dit fraai uitgevoerd boekwerk ten deel te vallen.

De Landverhuizing naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Te Bergen-op-Zoom, bij J. C. Verkouteren. 1853. *In gr.* 8*vo.* 112 *bl.* *f* 1 -:

Volgens de dagbladen maken zich in verschillende oorden des lands weder familiën gereed, om het vaderland te verlaten, en in de *Vereenigde Staten* een beter en aangenamer lot te zoeken, dan hun hier is ten deel gevallen. Wij haasten ons dáárom dit hoogst belangrijk, wèlgeschreven, en van 't begin tot het einde boeijende werk, waarop wij uitvoeriger denken terug te komen, onverwijld vóórloopig aan te bevelen. Men vindt er, door een zaakkundig en gemoedelijk *Nederlander*, alles in vermeld en behandeld wat de landverhuizer naar *Noord-Amerika* te weten noodig heeft, en ook ál wat hij er

Digitized by Google

heeft te wachten. Dit laatste, zelfs bij een zoogenaamd welgelukken der verhuizing, is zoo weinig aanlokkelijk, dat men niet zonder deernis kan denken aan hen, die den grond hunner geboorte vaarwel zeggen, om in de *Vereenigde Staten* een welstand en geluk na te jagen, die er, voor hen, niet zijn te vinden. Het werk draagt den onmiskenbaren stempel der waarheid, en is wel berekend om ernstig over de gevaren, kwade kansen, en zelfs zoogenaamde goede uitkomsten der onderneming te doen nadenken. Wij gelooven dat de verstandigen onder hen wier afreize reeds is vastgesteld, na de lezing van dit werk, hun vertrek in nader beraad zullen nemen; ja, geheel er van af zullen zien, wanneer 't hun niet bewezen wordt, dat de Schrijver aan de waarheid heeft te kort gedaan. De prijs van het werk is betrekkelijk gering, en elke menschenvriend, die het leest, zal het gewis als een pligt beschouwen te helpen zorgen, dat niemand als landverhuizer van hier naar *Amerika* ga, zonder het insgelijks gelezen te hebben. Wij wenschen 't uit dien hoofde zoo spoedig mogelijk algemeen bekend, en hopen dat deze aankondiging daartoe bij moge dragen. De Schrijver heeft alle aanspraak op de dankbaarheid der belanghebbenden voor zijn nuttigen arbeid. Moge het werk door de zorg van wèldenkenden in de handen komen van alle diegenen voor welke het hoofdzakelijk is bestemd!

ANNA MARIA VAN SCHURMAN. *Door Dr.* G. D. J. SCHOTEL, *Predikant te Tilburg. Met portret en fac-simile. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. *In gr.* 8*vo.* *f* 4 - 90.

ANNA MARIA VAN SCHURMAN! dat is een naam die aan niemand vreemd is. Wie zou haar niet kennen, die geleerde vrouw die spinnekoppen at, die in een ommezien portretten boetseerde, en die ten laatste krankzinnig werd van dweepzucht! — Met die jammerlijke kennis stelt men zich tevreden, en zeer weinigen hebben lust om zich beter te onderrigten aangaande eene vrouw, die het publiek tegen zich inneemt, door hare geleerdheid zoowel als door haren smaak in spinnekoppen en dweeperij. Maar zie, daar komt de volijverige *Tilburgsche* navorscher en trekt zich de eer der miskende

Digitized by Google

jonkvrouw echt ridderlijk aan; hij rukt de gordijn der vooroordeelen weg, die de schoone gestalte omfloersd had; met voorbeeldeloos geduld en voorbeeldige volharding spaart hij geene moeite om zijne bouwstof van alle kanten bijeen te brengen; hij ordent alles met kunst, schikt alles met smaak — en een heerlijk gebouw rijst op, waarin wij met de wijze maagd kennis maken, haar zien zoo als zij was, zoo als zij dacht, handelde, leefde, in haren tijd, onder hare vrienden, en voor hare oefeningen in kunst en wetenschap. Wie met den grooten hoop de miskenning van deze vrouw heeft gedeeld, moge nu beschaamd tot de edele gestalte opzien, en in haar niet alleen het ontwikkeld hoofd, maar ook het gevoelvol liefhebbend vrouwenhart leeren kennen, dat nog magtiger was dan dat rijke hoofd; ja, te magtig, omdat het haar verlokte tot stappen, die een bloot verstandelijk overleg zou hebben afgekeurd, zoo als, b. v.: het betrekken van LABADIE'S woning, het deelnemen aan dwaasheden, waartoe de Labadisten allengs vervielen, ja, hare geheele aansluiting aan die kleine sekte, die ook door den Schrijver met zoo onpartijdige gematigdheid in het ware licht is gesteld, zoo wel in hare warme godsvrucht als in hare afdwalingen. Zoo regtvaardig en onbevooroordeeld is geheel het uitmuntend geschrift, dat niet minder van de groote kennis en 't doordringend onderzoek, dan van de waarheidsliefde en het godvruchtig gemoed des Eerw. Schrijvers getuigt. Hoe veel belangstelling weet hij ons, van den aanvang af, voor dat vrome kind van godvreezende ouders in te boezemen; wie oogt de schrandere vrouw niet met verbazing na bij dat onvermoeid voortschrijden op de baan der wetenschappen: wie vreest niet dat zij enkel geleerdheid, enkel kunst zal worden; dat al het aanminnige der vrouwelijke natuur daarbij zal verloren gaan; dat de wierookwolken, haar zoo kwistig toegezwaaid, ligt allen zin voor huiselijk leven, alle gevoel voor teedere banden verstikken zullen? — Doch, worden wij genoopt ons onder hare eerbiedige bewonderaars te scharen, zij wint ook al de ingenomenheid van ons hart, als wij die hooggevierde, schier vergode vrouw vrijwillig al dien roem, al die glorie zien ten offer brengen aan hare kinderlijke liefde voor twee hoog bejaarde ziekelijke moeijen. Het boekvertrek, waar de grooten der aarde haar hulde bragten, wordt blijmoedig verruild tegen de

Digitized by Google

stille vergeten ziekenkamer; en dat niet voor eene poos, om effect te maken, maar eene reeks van jaren achtereen bleef zij daar zorgen en waken met de teederheid en de trouw eener dochter. De Godsdienst was haar beschermengel geweest, en had haar hart met het ondoordringbaar schild des geloofs beveiligd, om, door de mannelijke geestes-oefeningen heen, een maagdelijk gemoed vol warmte en teederheid te bewaren. Hoe laat zich nu uit haar vurig gemoed haar enthusiasme verklaren voor DE LABADIE; voor den man die haren geest bevrijden kwam van Voetsiaansche bekrompenheid en wetsche banden, om haar een vrij en ruim Evangelie te openen! En wie bejammert het niet, dat zij en hij, als zoo vele uitstekende Christenen, schipbreuk leden op de klip van eene gezuiverde Kerk te willen stichten, en de herstelling aller dingen, of eene wederbrenging tot den oorspronkelijken staat des menschdoms na te jagen! Met klimmende belangstelling laat het geheele werk zich lezen. De rijke stof is keurig en zorgvuldig bewerkt, en over het geheel ligt eene edele rust en waardigheid verspreid, die aan zulk een Schrijver en aan zulk een onderwerp passen.

Het werk is met menig snedig gezegde en geestige aanhaling versierd, en toch met zoo veel gemoedelijken ernst, met zoo veel kieschheid en gevoel geschreven; ja, de gebreken en dwalingen zijn, zonder verbloeming, zoo bescheiden behandeld, als had de jonkvrouw het zelve moeten lezen. In één woord: alle hulde aan den waardigen Schrijver! Deze »ANNA MARIA" zet de kroon op zijne werken. — Ook de Uitgevers lieten niets aan de uitwendige gedaante des boeks ontbreken. Het kan niet anders, of »ANNA MARIA" zal zich vele vrienden verwerven. Wie er lust toe heeft, kan den Schrijver in zijne navorschingen op den voet volgen, want eene reeks van aanteekeningen en bijlagen leggen ons de bronnen bloot, waaruit is geput, en verhoogen de waarde van het boek voor den belangstellenden onderzoeker.

De Scharlaken Letter, een verhaal door NATHANIËL HAWTHORNE. *Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1853. *In gr.* 8*vo.* 840 *bl. f* 3-60.

Het is niet altijd aangenaam een roman aan te kondigen. Uit een historisch werk deelt men onbedwongen den inhoud

Digitized by Google

mede, en bouwt daar de beoordeeling op als op een hechten grond; maar de inhoud van een roman moet voor het publiek geheim blijven. Ware dat anders, dan voldeden wij de nieuwsgierigheid van onze lezers, door hun de fabel mede te deelen van dit verhaal van een Schrijver eerst kortelings bij ons bekend geworden, maar die er buiten twijfel grooten naam zal maken.

HAWTHORNE werpt diepe blikken in 't menschelijk hart. Zijn gevoel is levendig, zijne verbeelding stout, en zijn stijl krachtig en boeijend.

Het werk is een tafereel van het booze in den mensch. Er treden weinig personen in op, maar toch is er handeling genoeg. De hoofdpersoon is eene gevallene, beklagenswaardige vrouw. Het eerst zien wij haar op 't schavot, om haar vergrijp ten toon gesteld. Zij staat daar voor 't oog der menigte met eene zuigeling, de vrucht van verboden hartstogt, op den arm, en eene scharlaken schandletter A. (*adultère*) op de borst; gedoemd om dat eerloos merk tot aan haren dood te dragen.

Het lot, de toestand, en het gedrag dezer vrouw zijn uitmuntend geteekend. Waar wij haar ontmoeten, herkennen wij haar terstond. Zij ziet in, dat zij verkeerd heeft gehandeld; haar berouw is hevig, maar twijfelachtig; zoodat de verkeerdheid er niet door is uitgedreven, maar zich er achter verschuilt. Zij voelt het kwaad door de letter, welke de maatschappij op hare borst deed drukken: die letter brandt op haar hart; maar 't kwaad werd er niet door uitgebrand.

Treurig is haar toestand geweest, vooral in de eerste tijden na de onteerende straf-oefening. »Onophoudelijk voelde zij de tallooze angels der smart, die het nooit uitstervend, altijd voortwerkend vonnis van het Puriteinsche Geregtshof in hare ziel deed dringen. Geestelijken bleven op de straat staan, om woorden van vermaning te spreken, die eenen volkshoop met zijnen spotlach en zijne verachting rondom de arme schuldige vrouw heenriepen. Als zij eene kerk binnentrad, in het vertrouwen dat zij zou mogen deelen in den sabbaths-glimlach des algemeenen Hemelschen Vaders, dan was het dikwijls haar lot om te hooren, dat zij zelve het onderwerp werd der toespraak. Zij begon vrees voor kinderen te gevoelen, want deze hadden van hunne ouders een onbestemd denkbeeld ingezogen van iets vreeselijks in deze huiveringwekkende vrouw, die

Digitized by Google

altijd zwijgende door de stad sloop, zonder iemand tot haar gezelschap te hebben, dan één eenig kind. Daarom lieten zij haar eerst voorbijgaan en vervolgden haar dan op eenen afstand met schrille kreten en het uitspreken van een woord, dat voor hunnen eigenen geest geene duidelijke beteekenis had, maar dat daarom niet minder vreeselijk was voor haar, als komende van lippen die het zonder bewustheid uitspraken. Het scheen eene zoo wijde verbreiding van hare schande te zijn, dat de geheele natuur die kende; het zou haar geen gruwzamer smart hebben gedaan, al hadden de bladeren der boomen de sombere geschiedenis onder elkander gefluisterd, al had het zomerwindje die gemurmeld, al had de winterstorm die luide uitgebulderd! Eene andere eigenaardige pijniging werd gevoeld in den blik van een nieuw oog. Als vreemden nieuwsgierig naar de scharlaken letter staarden — en geen hunner, die dit ooit verzuimde! — dan brandden zij die als het ware op nieuw de ziel van HESTER in, zoodat zij somtijds zich naauwelijks kon weêrhouden, maar toch altijd weêrhield, om het teeken met hare hand te bedekken. Maar van den anderen kant had ook weder een oog dat er aan gewoon was, zijne eigene wijze om haar grievend te kwetsen; de koele blik van gemeenzame bekendheid daarmede was ondragelijk." Van het begin tot het einde, met één woord, had HESTER PRYNNE de vreeselijkste marteling te verduren, als zij voelde dat een menschelijk oog op het teeken rustte; de plek vereeltte nooit; zij scheen integendeel gevoeliger te worden door dagelijksche marteling.

Dit gevoel had haar van lieverlede losgemaakt van de gewone begrippen van zedelijkheid in 't maatschappelijk leven. De scharlaken letter was haar »paspoort" op een gebied, dat andere vrouwen niet durven betreden. Schande, wanhoop en eenzaamheid hadden haar sterk gemaakt, maar ook veel verkeerds geleerd, omdat hare sterkte in verharding ontaardde. Vandaar, dat zij, na zoo veel verdriet en kommer, die haar beleedigden, zich weder in de armen der verzoeking wierp, en haren boezem tot hoofdpeluw der innigste genegenheid aanbood aan den man, van wien zij immer moest gescheiden blijven. Zij zou aldus op nieuw gevallen zijn, maar wordt staande gehouden, en slijt hare overige dagen als zuster van liefdadigheid. Dat dit zoo zijn kon is niet onbegrijpelijk; maar wij

Digitized by Google

begrijpen niet goed, hoe de Auteur zijne heldin kon doen gelooven dat er te eeniger tijd eene nieuwe waarheid zou worden geopenbaard, die de betrekking tusschen man en vrouw op eenen vasteren grondslag van weerkeerig geluk zou vestigen. Wij gelooven dat het Christendom haar door het huwelijksverbond, niet op stoffelijke berekening, maar op zedelijke liefde gevestigd heeft, zoo dat de bekende lierzang van VONDEL in de *Gysbrecht van Aemstel* geene uitdrukking is van dichterlijke verbeelding, maar van duurzame waarheid. Maatschappelijke behoeften, betrekkingen en toestanden hebben wel eens voor het Christelijk idée, oude idéen in de plaats geschoven; doch er is geene nieuwe openbaring noodig om hunne verkeerdheid te doen blijken. Het Communisme beproeft het nog, en verdierlijkt den mensch door het genot te stellen in de plaats van de liefde, die lust en leed inwacht en geduldig het leed verdraagt; maar het Christendom heeft nog kracht genoeg om als eene blijvende, nooit verouderende waarheid te werken ook op de verouderde en bedervende maatschappij.

HESTER PRYNNE heeft een kind bij zich, en op eenigen afstand den niet bekenden medepligtige aan haren val, en ook haren zich onbekend houdenden verraden echtgenoot. Haar dochtertje, dat zij PAREL noemt, is, op de vleugelen na, een waar Elfenkind. De romandichter heeft al zijne kunst aan haar ten koste gelegd.

De medepligtige is een jong, bekwaam, begaafd predikant, ARTHUR DIMMISDALE. Hij verbergt zijn misstap voor de wereld, maar niet voor zich-zelven. Berouwvol huichelaar, heeft hij meer spijt van de daad, dan dat hij zich bekeert. Hij troost zich met de leugen, de ledigheid, den dood. De Schrijver heeft hem een beul toegevoegd, die 't vuur der hel in zijn binnenste stookt, maar geen hemelschen Vader gegund, die geneigd is tot vergeven. Men meent bijkans, dat de predikant de publieke opinie voor zijnen God aanziet, want hij denkt dat 't hem rust zou geven, als hij openbaar voor de menschen zijne misdaad kon belijden. Zijne preken, met toejuiching aangehoord, zijn de uitingen van zijn inwendigen strijd en zelfbeschuldiging, maar 't volk ziet de brandende wonde in

Digitized by Google

zijn hart voor een vuur van den heiligsten ootmoed aan. Er ligt diepe waarheid in de schildering van dezen gemoedstoestand, waarin het gefolterd hart zijne zonden voor God verzwijgt. Historisch vinden wij dien in DAVID gedurende zijnen somberen staat, na het overspel met BATHSEBA, vóór dat NATHAN hem aan zich-zelf ontdekt, en hij drukte haar uit: »toen ik het wilde verzwijgen, versmachtte mijn gebeente."

DIMMISDALE zoekt in een onbewaakt en hem verrassend oogenblik zoo niet rust, ten minste afleiding en verademing door terugkeer tot het verkeerde, dat hem jaren lang gefolterd had. Schrikkelijk is de teekening van den strijd van het kwade beginsel tegen al wat er nog goeds in hem is overgebleven. Eindelijk echter zegepraalt het goede beginsel, en brengt hem tot de vrijwillige bestijging van het schavot, nadat hij bij eene feestelijke gelegenheid in de kerk eene schitterende rede heeft uitgesproken. Wij zouden liever gezien hebben, dat de Schrijver den boeteling eene andere plaats hadde aangewezen, om zijn hart uit te storten; maar dat had minder effect gedaan. Hij zou 't dan ook misschien niet hebben kunnen doen leunende op den arm van HESTER. Intusschen zien wij er nu meer de boete van JUDAS in dan het berouw van PETRUS.

Wij noemden daar straks ook den echtgenoot van HESTER. Hij is een oud, somber, misvormd geleerde, die bovendien, terwijl hij elders wetenschappelijke nasporingen deed, zijne jonge gade, die hem niet beminde, aan verleiding ter prooi liet. Na geruimen tijd, komt hij te *Boston* terug, om in de armen zijner vrouw uit te rusten, maar vindt haar op 't schavot. Nu komt er iets ontzettends in hem. Hij ziet zijne vrouw in de gevangenis, en verbreekt den band, die haar aan hem gebonden hield. PRYNNE neemt den naam aan van ROGER CHILLINGWORTH, en begint te leven voor den haat, omdat hij de liefde heeft verloren; voor de wraak, omdat hij zich onherstelbaar beleedigd gevoelt. Genade heeft geene rol in dit treurspel. Hij zoekt den schuldige, zijn geoefend oog ontdekt dien, en hij valt op zijn slagtoffer aan als een vampyr die alle bloed afzuigt, als een »nachtspook" dat den ongelukkigen wakenden met schrikkelijke droomen benaauwt.

» Hij was zijn onderzoek begonnen, gelijk hij zich verbeeldde, met de strenge en gelijkmatige onzijdigheid van eenen reg-

Digitized by Google

ter, die enkel de waarheid zoekt, alsof de vraag hier niet anders gold, dan de in de lucht getrokken lijnen en figuren van een meetkunstig vraagstuk, in plaats van menschelijke hartstogten en hem-zelven aangedaan onregt. Doch naarmate hij verder ging, maakte zich eene vreeselijke betoovering, eene soort van woeste, ofschoon nog altijd kalme noodlottigheid van den ouden man meester, en liet hem niet weder los, voor dat hij aan haren eisch geheel had voldaan. Hij groef nu in het hart van den armen predikant, gelijk een mijnwerker die goud zoekt, of liever als een doodgraver die een graf opgraaft, of er misschien een juweel met den doode mogt zijn begraven, ofschoon hij de meeste kans heeft van niets te vinden. Wee zijner eigene ziel, zoo deze ware wat hij zocht.

» Somtijds flikkerde er een licht uit de oogen van den geneesheer [dit was HESTERS echtgenoot], blaauw en onheilspellend als de weerglans van een fornuis, of laten wij liever zeggen, gelijk eene van die flikkeringen van spookachtig vuur, dat uit BUNYANS deur op den heuvel schitterde, en op des pelgrims gelaat sidderde. De grond, waar deze sombere mijndelver arbeidde, had misschien teekenen getoond die hem aanmoedigden.

» Deze man," zeide hij in een van die oogenblikken tot zich zelven, » hoe zeer ze hem achten, hoe geestelijk hij schijnt, heeft van zijnen vader of van zijne moeder eene sterke dierlijke natuur gekregen. Laten wij wat verder doorgraven in de rigting van die ader."

Hij zette die taak onbarmhartig voort, en zoo werd de beleedigde echtgenoot van lieverlede een duivel. Zeven jaren wijdde hij zich aan de onophoudelijke ontleding van een hart vol marteling, en vond er zijn eenigst genot in, de martelingen, die hij ontleedde, te verzwaren.

En toch ontviel zijn offer hem onverwachts. Dat laatste tooneel op het schavot, dat niets anders was dan de uitwerking van 't vergift in zoo groote hoeveelheid toegediend, lag buiten den tooverkring, dien hij om zijne prooi had getrokken. Maar nu was ook zijne rampzalige, den mensch onwaardige levenstaak afgeweven. » Al zijne sterkte en geestkracht — de kracht van ziel en ligchaam — scheen hem op eens te be-

Digitized by Google

geven, zóó zeer, dat hij letterlijk zamenkromp, wegschrompelde en bijna uit het oog verdween, als een ontworteld onkruid, dat in de zon verdort. Die ongelukkige man had het beginsel zijns levens doen bestaan in het najagen en stelselmatig oefenen van wraak, en toen door de volkomenste zegepraal en voleindiging dat kwade beginsel niets meer had om zich te steunen en te voeden; toen er, met één woord, geen duivelen-werk voor hem op aarde meer te doen was, bleef er voor den ontmenschten sterveling niets over, dan heen te gaan waar zijn meester werk en loon voor hem zou vinden."

Zoo verging de haat; zoo verging ook eene ongelukkige liefde, die geen voedsel had, omdat de bron onrein was.

Wij vertrouwen zonder onbescheidenheid eenigzins den geest en aard van dit meesterstuk te hebben blootgelegd, dat den beminnaren van roman-lectuur buiten allen twijfel zal boeijen en voldoen, en ook rijke stof tot nadenken geeft, omdat er de schuilhoeken van het hart in worden doorzocht: waarbij het ook zigtbaar wordt, hoe eene schitterende verdienste soms ongeneeslijke kwalen des gemoeds verbergt; hoe ieder bloot staat voor den val; hoe verschrikkelijk de gevolgen zijn van enkele misstappen, die de eer, de rust, de zaligheid welligt doen verloren gaan, en alle menschelijkheid in den mensch kunnen verwoesten.

ALICE MONTROSE. *Naar het Engelsch van* MARIA J. MAC-INTOSH, *Schrijfster van:* »MARY *en* EVELINE, *of droomen en ontwaken*"; »ISABEL *en* GRACE, *of wezen en schijn*". *Twee Deelen. Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1853. *In gr.* 8*vo.* 645 *bl.* *f* 7-20.

Wie »*Mary en Eveline*" gelezen hebben, zullen met gunstige vooringenomenheid dit werk openen. En waarlijk »*Alice*" is niets minder dan de vroegere scheppingen der rijkbegaafde, fijngevoelige vrouw, die niet slechts talent bezit, maar het ook dienstbaar weet te maken aan de verheerlijking der waarheid.

De »*Alice*" heeft haren oorsprong te danken aan een oogmerk, het hart eener vrouwe dubbel waardig. Wij zien niet

Digitized by Google

gaarne de vrouw hare pen tot een wapen van aanval spitsen. Zij is niet op hare plaats wanneer zij de vierschaar spant over Staatslieden; of over staatkundige of kerkelijke geschillen uit de hoogte beslist. De olijftak voegt in hare hand; in haar gemoed wone liefde, die vooroordeelen wegneemt, den haat overwint, en de zegepraal der waarheid bevordert.

In dat licht verschijnt de Schrijfster. Zij wil medewerken om de vooroordeelen, welke de Noordelijke en Zuidelijke Staten van *Noord-Amerika* van elkander scheiden, te doen verdwijnen. Haar doel is heerlijk, en het middel beantwoordt er aan. — De Schrijfster is in de keuze van haar personeel ongemeen gelukkig geweest. Zij geeft in de karakters van ROBERT GRAHAM, MONTROSE, ALICE, MARY en anderen, getrouwe voorstellingen van de geaardheden den inboorlingen van de N. en Z. Staten eigen. Wij zouden te veel plaats behoeven om dit in bijzonderheden te staven; maar wat wij niet verzwijgen willen is de kieschheid, waarmede zij alle stuitende en ergerlijke tooneelen vermijdt, die door zoo menig Schrijver, helaas, gezocht worden; in den waan, dat zij een behagelijk effect maken. Een der personen heeft zich aan een schurkenstreek van de ergste soort schuldig gemaakt. Op zijn tijd wordt hij ontmaskerd, en de vergelding?..... De ellendige wordt overgelaten aan de hand van Dien, die zoo menig kwaaddoener uit den nacht der zonde tot het licht der deugd geroepen heeft. Het gevoel is daar meer voldaan bij, dan wanneer wij den booswicht naar het schavot hadden moeten vergezellen.

De Schrijfster heeft treffende toestanden geschetst, en dáár vooral waar zij de aandacht op het slavenleven vestigt, schildert zij meesterlijk, minder nog omdat de compositiën zoo fraai zijn, dan wel omdat zij de waarheid geeft, zoo als zij die gedurende meer dan twintig jaren met eigen oog aanschouwde.

Het werk gelezen hebbende begrijpt men ligt, dat vooral hare beschouwingen over het slavenleven, dien grooten twistappel tusschen het Noorden en Zuiden, veel opziens baren en ruimen bijval verwerven moesten. Zij treedt niet op tegen BEECHER STOWE'S »*Negerhut*" als begunstigster der slavernij; maar geeft eene voorstelling, die ook in de »*Negerhut*" is aan te wijzen; en als de slavenhandelaar op *Montrose-hall* met een

Digitized by Google

duivelen-blik begeerig naar prooi rondgluurt, boezemt zij afschuw in van den slavenhandel. Waren echter alle de zwarte kinderen van ADAM aan CATO in de »*Alice*", en aan TOM in de »*Negerhut*" gelijk, dan zou men het negerras voor het edelste menschenras moeten houden. Evenwel, de Schrijfster zegt, dat die CATO werkelijk heeft bestaan in iemand, dien men in hare familie op gelijke wijze lief had en eerde. Wij gelooven nogtans, dat men omzigtig moet zijn in het oordeelen over den aard der *Negers;* opdat de uitzondering niet voor den regel worde gehouden. — Wat daarvan zij: niet slechts het medelijden, maar de regtvaardigheid vooral verheft zich tegen den slavenhandel en de slavernij.

Wij eindigen met ook den Heer SIJBRANDI lof toe te zwaaijen voor de sierlijke en smaakvolle uitgave van dit fraaije en ook goed vertaalde verhaal.

De Roman van Blijdendal. Uit het Engelsch van NATHANIEL HAWTHORNE, *door* C. M. MENSING. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1853. *In gr.* 8vo. *VIII en* 265 *bl.* *f* 2-90.

Wie de voortbrengselen van NATHANIËL HAWTHORNE kent, weet dat die Schrijver niet tot de gewone romandichters behoort, bij wier verhalen de ontknooping reeds in het oog springt, eer men een vierde gedeelte van 't werk heeft gelezen. Bij het openen zijner verhalen voelt men, daarentegen, ook geene lastige nieuwsgierigheid, en de hand, die anders als werktuigelijk zoo ligt de laatste bladzijde opslaat, blijft in rust. Aldus spant de Dichter ons denkvermogen en onze verbeelding in. Elke passage is minder of meer boeijend schoon. In het denkbeeld, dat hij beligchaamt, rust en werkt te gelijk zijne kracht. Hij brengt ook geen vermoeijend groot getal personen ten tooneele. Slechts weinigen voert hij op, maar zij hebben allen beteekenis. Hoe zij aanvankelijk als in een geheimzinnig donker zich verbergen, van lieverlede worden zij helder, vervolgens doorschijnend, en eindelijk geeft de Dichter u zijne ziel-mikroskoop in de hand, om tot op den bodem van hunne harten te zien. De mensch in zijne neigingen en driften, de maatschappij in haar woelen en wroeten, streven

Digitized by Google

en jagen naar de verwezenlijking van... droomen, zijn de voorwerpen van zijne wijsgeerig-dichterlijke beschouwingen.

De roman die vóór ons ligt draagt een vrolijken titel, en als wij een triviaal woord mogten gebruiken, dan noemden wij hem een kluchtspel van de verbetering der wereld door het stof.

Wij moedigen onze lezers sterk aan, om dit *»Blijdendal"* eens te bezoeken. Zij zullen er eene half en half Communistisch-Socialistische proef zien nemen, om door een plan van vrijwilligen handen-arbeid het lot der wereld te verbeteren; ofschoon niemand er zoo dwaas is, om als een goedgeloovige *Franschman* — ik weet niet meer welke — te denken, dat de stof, als hun plan gelukte, zóó veranderd zou worden, dat de zee dan uit limonade zou bestaan.

De S. brengt ons in kennis met COVERDALE, een hupschen jongen; hij schildert zich-zelf als een magteloozen Dichter, die het leven intreedt met een schat van verheven denkbeelden, welke te gelijk wegsterven met het vuur zijner jeugd. Naast hem vinden wij een philanthroop, HOLESWORTH, die met zijn gedrag staaft, dat wanneer de zoogenaamde philanthropie, tot eene levensroeping gemaakt, nuttig kan zijn door den krachtigen stoot, dien zij der maatschappije geeft, zij toch ook gevaarlijk is voor hem, wiens heerschende hartstogt zij wordt. Nevens die beide mannen ontmoet men twee vrouwen: ZENOBIA en PRISCILLA; van welke de eene de enge beperkingen harer sekse trotseert, en de andere een zwak meisje is, met trillende zenuwen en de eigenschappen eener SIBYLLE. Het overige personeel is bijwerk en klein in getal; doch niemand er van zou gemist kunnen worden.

Als het den lezer gaat gelijk ons, dan komt hij niet onvoldaan uit *Blijdendal* terug, maar brengt een schat van leerzame en nuttige gedachten t'huis met de ervaring, dat de oude wereld nog niet oud genoeg is om voor eene splinternieuwe plaats te maken, en dat vele zoogenaamde hervormers en philanthropen hunnen tijd en hun leven verkwisten met hoogvliegende gedachten, die in de lucht te huis behooren en op de aarde geene woning vinden kunnen.

Digitized by Google

Vriendschap en Laagheid, een verhaal uit het Engelsch. Te Amsterdam, bij J. D. Sijbrandi. *In gr. 8vo. 327 bl. f 3-60.*

Dit boeijend verhaal bevat, in een scherp contrast van licht en duisternis, een engel en een satan. De ongenoemde Auteur schildert den laaghartigen, verraderlijken en wraakgierigen OVERDALE zoo verschrikkelijk af, dat het moeite kost aan de mogelijkheid des bestaans van zulk eenen mensch te gelooven. Het slagtoffer zijner onnatuurlijke wraakzucht is een man rein van ziel, en met een hart in den boezem dat warm klopt voor het geluk van zijnen evenmensch, en niet aarzelt ook de grievendste beleediging grootmoedig te vergeven. Maar de Heer HEYWOOD scheen ons voor een Regtsgeleerde somtijds meer goedwillig dan schrander; ten minsten een maar eenigzins geoefend menschkundig oog zou door overdreven, tot walgens toe herhaalde betuigingen van berouw en leedwezen, niet zoo zijn verblind geworden; vooral niet na het ontvangen van eene zoo duidelijke als ernstige waarschuwing uit bevoegden mond. Het karakter van BAMPFYLD is uitmuntend geteekend. Hij is de wrekende Nemesis tegenover de boosheid, en de beschermengel der belaagde deugd. De echtgenoote van OVERDALE, eene zonderlinge, hooghartige vrouw, is haren slechten echtgenoot waardig; hoewel rondborstiger en minder huichelend, deinst zij toch voor geene schanddaad terug. — De uitspraak der Jury tegen HEYWOOD hadden wij, na de onvoldoende bewijzen, die bovendien ontzenuwd werden door de uitmuntende pleitrede van LEONARD, den zoon des beklaagden, niet zoo verwacht. Wij kunnen ook niet goed begrijpen, waartoe de épisode moet dienen van den officier, die een jongeling bij ontdekten sluikhandel doodelijk gewond heeft.

Maar de totaal-indruk is gunstig. De stijl is goed, en het doel edel. Het verhaal bevestigt de troostrijke waarheid, dat de deugd, hoe schandelijk aangerand en door laster vervolgd, onder Hoogere bescherming staat. De Schrijver heeft een drama geschetst, in welks lijst menig vers uit den zeven-en-dertigsten Psalm zou kunnen geschreven worden.

Digitized by Google

Winteravond-vertellingen door H. C. ANDERSEN. *Vertaald door* C. M. MENSING. *Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1853. *f* 1 - 25.

Eens trok een juweeltje van ANDERSEN mijne aandacht in de kleine boekerij van een kind. De jeugdige eigenaar was er nog al mede in zijn schik; doch papa en mama hadden 't zoo laf gevonden, en dáárom was 't aan hém gegeven. Het was dan ook maar een vertelsel van een arm klein eendje! — Zulke papaas en mamaas zijn er wel meer, en die zouden MATTHIAS CLAUDIUS óók wel ter zijde schuiven. Voor dezulken zijn ook déze *Winteravond-vertellingen* niet geschreven. Maar wie het orgaan heeft om de bevallige, reine gedachtebeelden van eene dichterlijke ziel te vatten, en een uitnemend humor te verstaan; wie met meesterhand de fijnste schakeringen des gevoels, de dwalingen van het hart, en de toestanden uit verschillende levensverhoudingen geboren, in de luchtige gestalte, in de losse omtrekken van bekoorlijke gelijkenissen wil geteekend zien, die geniete dit voortreffelijk boeksken, waarmede de Heer MENSING ons eene liefelijke vertroosting heeft geschonken, na zoo veel alledaagsch, en middelmatigs, als ons schier overstelpt. Het is zeer moeijelijk eene keuze te doen onder deze vertellingen, ofschoon sommigen onze bijzondere ingenomenheid wekten. 't Is alles luim, 't is alles ernst; lach en weemoed dooreen; overal waarheid, ziel, leven; veelal satire; ja, maar die niet kwetst of krenkt: — zij treft en overtuigt, en doet dat kort en beknopt, zonder ballast van woorden of omhaal van toelichting. Wie het vatten kan, die vat het — en wie het niet vat, die leest maar een sprookje, en geeft het aan een kind. — Het uiterlijk is geheel in overeenstemming met het aangename van den inhoud. Formaat en druk, de eenvoudige nette titel, het allerliefst vignet zijn den smaakvollen Uitgever waardig.

Dr. A. DE JAGER, *Redevoering op de buitengewone Vergadering der Onderwijzers-Vereeniging in het achtste Schooldistrikt van Zuid-Holland, gehouden den* 23*sten Julij* 1853. *Te Rotter-*

Digitized by Google

dam, bij Gebr. Hendriksen. 1853. *In gr.* 8*vo. VI en* 32 *bl.* *f* :-60.

Het doet Ref. leed, niet vroeger in de gelegenheid te zijn gekomen om deze Redevoering aan te kondigen. Zulke werken hebben behoefte aan eene spoedige afdoening. Evenwel, de inhoud is belangrijk zoo wel nu als toen zij werd voorgedragen, en het is hem ook thans een genoegen, zulk een welgemeend en wèlgeschreven woord over volksonderwijs en onderwijzers te kunnen aanprijzen. Van het denkbeeld »volksonderwijs" is dat van het belang des onderwijzers maar al te dikwijls gescheiden; over het tegenwoordige volksonderwijs en de onderwijzers van heden wordt maar al te dikwijls een verkeerd oordeel geveld. Deze gedachten kwamen bij Ref. dikwerf op, en hij dankte er den Schrijver voor, dat hij die twee gedachten, en nog meer, zoo uitmuntend heeft ontwikkeld. Hij zegt het den bekwamen man na: »de onderwijzer heeft óók het regt over de belangen van zijnen stand te spreken, waar het te pas kan komen", en hij voegt er bij: de bekwame onderwijzer is daartoe verpligt; want wie zal den Staatsman beter kunnen voorlichten, dan de man die meester is in zijn vak, door kunde en ervaring? — Moge dit werkje van Dr. DE JAGER in veler handen zijn, vooral in die van hen welke invloed op den gang der zaken kunnen uitoefenen, en daaraan geene uitsluitende rigting willen geven. Ref. is overtuigd, dat wie deze Redevoering onbevooroordeeld leest, ook voor de waarheid die zij bevat niet ontoegankelijk zal blijven.

Tijdrekenkundig Schoolboek, door H. SLUYTERS, *Instituteur te Kapelle, in Zeeland. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1853. *In kl.* 8*vo.* 72 *bl.* *f* :-30.

Toen wij verslag gaven (*Vaderl. Letteroefeningen* voor 1853, bl. 464) van het *Handboek der Tijdrekenkunde*, spraken wij tevens over het toegezegde: *Tijdrekenkundig Schoolboek*, en zeiden; »De Heer s. zal, gelooven wij, wèl doen met in dat Schoolboek niet te veel op te nemen; want het Handboek is meer geschikt voor volwassenen dan voor schoolleerlingen,

Digitized by Google

zelfs van de hoogste klasse". Wij dachten dus niet, dat het *Schoolboek* zich geheel zou bepalen tot opgaven ter toepassing van de stellingen en opgaven in het *Handboek*. Dat is evenwel zoo. Reeds in de Eerste Afdeeling wordt de leerling verzonden naar § 6, bladz. 5, van het *Handboek*. In de Vijfde Afdeeling (bl. 17) wordt men verzonden naar § 1—6, op bladz. 77; met de aanbeveling evenwel om te zoeken den Zonnecirkel en de Juliaansche Zondagsletter van een twintigtal, tot die Afdeeling behoorende, opgaven. Het *Schoolboek* behelst dus niets anders dan de praktijk, zoo als men het noemt, van het *Handboek*. Voor die schoolleerlingen voor welke het *Handboek* niet te hoog is, werd dit *Schoolboek* bestemd.

Men moet echter den Heer SLUYTERS den lof geven, dat hij zijne voorstellen belangrijk heeft weten te maken. De opgaven zijn aan de geschiedenis ontleend, en betreffen meestal personen uit de oude of nieuwe geschiedenis; inzonderheid komen er *Nederlanders* in voor. Zoo lezen wij op bl. 5, N°. 11: »HUGO DE GROOT, een der grootste mannen van zijnen tijd, werd in 1618 tot eene altoosdurende gevangenis op *Loevestein* verwezen, waaruit hij echter, in 1621, door beleid van zijne vrouw, MARIA VAN REIGERSBERG, geholpen door hare dienstmaagd, ELSJE VAN HOUWENING, door middel van eene boekenkist, waarin hij zich verborgen had, verlost werd." In die opgave moet, naar aanleiding van § 18 en 19 van het *Handboek*, gezocht worden, of die jaren al of niet schrikkeljaren zijn. — In de volgende opgave (bl. 41) moet, ingevolge § 12—14, op bl. 119 van het *Handboek*, gezocht worden naar de Juliaansche *Epacta* van het daarin voorkomende jaartal. »In 1753 werd te *Leiden* JAN DAVID PASTEUR geboren, een voornaam Schrijver, die de Regtsgeleerdheid beoefende, maar zich ook met vlijt op de Natuurkundige Wetenschappen toelegde. Hij bekleedde onderscheidene aanzienlijke posten, en overleed in tachtigjarigen ouderdom, eene *Beknopte Historie der Zoogdieren*, en een tooneelspel: *De Pruissen in Noord-Holland*, nalatende". Voor zoo veel den behandelden persoon aangaat, behelst deze opgave menige onnaauwkeurigheid. De omwenteling van 1795 vond hem Ontvanger der Convoijen en Licenten te *'s Gravendeel;* van toen af ontmoet men hem op het tooneel der Staatkunde;

Digitized by Google

hij werd Lid van de Eerste Nationale Vergadering enz. Later vatte hij de vertaling van belangrijke werken op nieuw ter hand, waaronder de »*Reize rondom de wereld door* JAMES COOK" niet mag vergeten worden. — Zoodanige vergissingen of fouten vindt men ook elders, zoo als bij IMMANUËL KANT (bl. 35), DIRK REMBRANTZ. VAN NIEROP (bl. 65), bij NIEUWENTIJD (bl. 66), en anderen meer.

Doch reeds genoeg om het »*Tijdrekenkundig Schoolboek*" te doen kennen. Voor hen die het *Handboek* van denzelfden Schrijver met vrucht willen gebruiken, achten wij het onmisbaar.

De Koopmansleerling. Naar het Hoogduitsch van F. NOBACK, *voor Nederlanders bewerkt door Mr.* M. A. M. 'S GRAVESANDE GUICHERIT. *Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. 1853. *In gr.* 8*vo.* *f* 2-25.

Dit werkje is hoofdzakelijk geschreven met het doel, om aan jongelingen, die zich aan den handelstand wijden, een juist begrip te geven van hetgeen hen in die loopbaan te wachten staat; hun eenige wenken mede te deelen omtrent hunne pligten en gedragingen, en eindelijk om hen met de eerste gronden van den handel (maten-, munten- en gewigtenstelsel der belangrijkste plaatsen) bekend te maken. In vele opzigten is het boeksken lezenswaardig, hoofdzakelijk wat de vrij uitvoerige schets van eene geschiedenis des handels, en de beschouwing omtrent het nut en de hooge belangrijkheid van den handel betreft. Andere punten echter, ofschoon niet van belang ontbloot, behooren, naar onze meening, minder op *Nederlandschen* bodem te huis. De hooge waarde der handelscholen, o. a., zal hier te lande nog altijd moeten blijken; daar tot dus ver de sympathie voor de eenige (te *Amsterdam*) gevestigde nog gering, en het door haar gestichte nut nog niet noemenswaard is. — Ook is ál het gezegde over den koopmansleerling, zijne verpligtingen enz., meer bepaald voor *Duitschland* geschikt, en kan slechts weinig belang inboezemen hier te lande, waar (gelijk de Vertaler zelf, in de noot op bl. 247, aanmerkt) de Gilden zijn afgeschaft, en waar zelfs gedurende

Digitized by Google

hun bestaan hunne vormen, leerjaren enz. niet op den eigenlijken handelstand zijn toegepast geworden. Intusschen ware 't, naar het bescheiden oordeel van Ref. te wenschen, dat het zoogenaamde *»hänslen"* (bl. 144) met regtvaardigheid ook op de jongste bedienden in den tegenwoordigen tijd wierde toegepast. Menig kantoor zou er bij winnen, dat zich thans, om een naastbestaanden of eenig vriend te believen, met een soms half volleerden schoolknaap behelpen moet, die toch in eenig opzigt als een rad in de groote machine medegeteld en als zoodanig geacht moet worden. Zulke jongelieden zullen welligt de schouders ophalen bij het gezegde op bl. 237 en volg. over de onnatuurlijke, algemeene gewoonte van het rooken, het gevaarlijk gebruik van sterken drank, en de onzalige gevolgen van het spel, maar mogen toch wel bedenken, dat die wenken en vermaningen even goed voor den *Nederlandschen* als voor den *Duitschen* koopmansleerling geschreven zijn. De koffijhuizen van den tweeden en derden rang kunnen daaronder lijden; maar zij-zelven zullen er zich wèl bij bevinden.

De slotsom van onze beschouwing is, dat het boekje alle aanprijzing verdient, inzonderheid bij ouders en voogden, als geschenk voor zonen of pupillen bij hunne intrede in de handelswereld. De vertaling en correctie zijn met zorg volbragt, en papier en druk laten niets te wenschen over.

Proeve eener Inleiding ter beoefening van het Krijgswezen, door G. J. STIELTJES, *Majoor der Artillerie en Kommandant van het Korps Pontonniers, Ridder der Orde van den Nederl. Leeuw en van de Eikenkroon van Luxemburg. Met eene plaat. Te Zutphen, bij* A. E. C. van Someren. 1853. *In gr.* 8*vo.* 140 *bl.* *f* 1 - 30.

Wie in een beknopt bestek een algemeen overzigt verlangt te hebben van de zamenstelling en den werkkring der onderscheidene deelen van een leger, zal van dit werkje met vrucht gebruik kunnen maken. De eenigzins wetenschappelijk geoefende krijgsman vindt er, wel is waar, weinig in, dat zijne kennis kan vermeerderen; maar het is allezins aan te bevelen aan hen die het krijgswezen aanvankelijk beoefenen, b. v.:

Digitized by Google

aan Officieren en Onder-officieren der Schutterij; Onder-officieren van het staande leger, die zich door eigen studie tot het afleggen van een Officiers-examen willen voorbereiden; en allen, die eenigermate met de beginselen der krijgswetenschap wenschen bekend te worden. — Vele daarbij te raadplegen werken (de vermelding alleen van de deugdelijkste ware voor oningewijden beter geweest) zijn achter de behandeling van elke wapensoort vermeld.

De verschillende wapens zijn vlugtig behandeld; alleen aan de artillerie met den aankleve er van is meerdere zorg gewijd. Wat over *Versterkingskunst*, *Vestingbouw* en *Aanval en Verdediging van sterkten* gezegd wordt, is wel belangrijk, maar bevat toch niets meer dan hetgeen daarover in andere krijgswetenschappelijke werken wordt gevonden.

Een enkel foutje is ingeslopen op blz. 14: wat aldaar van de tirailleurkompagniën wordt gezegd, is voor alsnog geene waarheid geworden. Het Instructie-Bataillon en het Depôt van Discipline zijn niet vereenigd, en het eerste heeft niet *drie*, maar *vier* kompagniën, waarvan de vierde bestaat uit jongelingen tot het kader voor de dienst in onze Overzeesche Bezittingen bestemd. Misschien echter was het werk vóór de bijvoeging dezer kompagnie reeds ter perse.

Jammer dat de stijl, taal, spelling en interpunctie veel te wenschen overlaten. *Dezelve*, *daarstellen*, *zich* (voor *elkander*) en menig ander verkeerd of onbruikbaar woord; verschillende spelling van een en hetzelfde woord (b. v.: *corps* en *korps*); wispelturig gebruik van hoofdletters; gebrekkige woordvoeging, enz. vindt men op bijkans elke bladzijde. Ten bewijze een paar stalen:

Blz. 7. *Marechaussée.* »Dikwijls in geringe (kleine) detachementen of brigades opgelost, staan zij veelal op zich zelve(n) en kunnen daardoor in moeijelijke omstandigheden verkeeren (komen), vermits (terwijl) van hunne geestkracht belangrijke zaken kunnen afhangen."

Blz. 10. »Men wachte zich echter, hen niet (?) als Tirailleurs te bezigen, maar hen steeds in bedekte stellingen te plaatsen, waar zij aan geene Kavallerie-aanvallen bloot staan."

Blz. 19. »In navolging van vreemde magten (?), hebben wij

Digitized by Google

gehad Kurassiers, Lanciers, Huzaren en Dragonders; thans hebben wij allen (alleen) 4 regementen Dragonders en twee escadrons zoogenaamde Limburgsche Jagers. Twee der Dragonderregementen zijn gewapend geweest met karabijn, waarop bij gevecht te voet de lange regte sabel, bij wijze van bajonet, kan geplant (?) worden, eene inrigting (?) die door de meeste Kavallerie-Officieren als zeer ondoelmatig wordt (werd) beschouwd en daarom weder verlaten (?) is als eene mislukte proef, die nog al kostbaar is geweest."

Een lief artikeltje: *de Marketentsters* (blz. 56), willen we in zijn geheel als uittreksel geven; niet omdat het een der belangrijkste is, maar omdat het, in een kort bestek, zoo veel schoons en waars bevat, over een zeldzaam behandeld onderwerp.

»Na alle deelen, waaruit een leger bestaat, kortelijk te hebben geschetst in hunnen werkkring, schiet ons nog over een woord te zeggen over eene nuttige en onmisbare klasse, namelijk de kompagnie(s-) vrouwen of marketentsters. Bij alle legers en in alle werelddeelen (deze bijvoeging is overbodig) zijn deze vrouwen van een onberekenbaar nut. Eerstens als waschvrouwen voor de zindelijkheid en reinheid der troepen; tweedens om als ambulante s(z)oetelaarsters den soldaat, ja zelfs de Officieren van de benoodigde (noodige) verkwikkingen te voorzien, en ten derde om den moed der soldaten staande te houden, zoowel bij de menigte ontberingen en vermoeijenissen, die hij (zij) moet (-en) doorstaan, als bij de gevaren, waaraan hij (zij) dikwijls is (zijn) blootgesteld. Want de tegenwoordigheid van die zwakke kunne doet den bloodaard of weinig veerkracht bezittenden soldaat meer beducht zijn voor hare (de) scherts en op(aan)merkingen, gewoonlijk niet spaarzaam toegedeeld door haar, die alle gevaren en ontberingen helpen (helpt) dragen (die in.... met hem deelt) dan voor de berispingen of aan(ver)maningen der Officieren. — De marketentsters zijn gewoonlijk goede four(r)ageersters en kunnen gemakkelijker iets verkrijgen dan de soldaat, omdat zij zwakker, (vrijer), slimmer en geduldiger zijn dan deze (hij). Bij het verplegen van een gekwetste is eene vrouwenhand zachter dan die van een man, en in gevaarvolle oogenblikken heeft eene vrouw dikwijls groote geestkracht en tegenwoor-

Digitized by Google

digheid van geest (kracht en tegenw. v. g.), en het mangelt niet aan voorbeelden van groote moedbetooning en koenheid, die menige vrouw het eerekruis heeft doen erlangen."

Ondanks de gebreken echter van taal, stijl, enz. blijft deze »*Proeve*" eene vrij belangrijke bijdrage tot de militaire letterkunde, waaraan de Majoor STIELTJES reeds zoo veel goeds heeft geleverd.

V. W.

Schets van het leven en de krijgsverrigtingen des Hertogs van Wellington. Vertaald uit de Illustrated London News van 18 *September* 1852. *Door* D. BOMHOFF, H.ZN. *Te Zutphen, bij* A. E. C. van Someren. 1852. *In gr.* 8*vo.* 134 *bl. f* 1 - :

Deze Schets is klaarblijkelijk door een der vurigste vereerders van den ontslapen Hertog geschreven: lof is het hoofd-element. Krijgskundige waarde heeft zij niet, want vele zaken zijn scheef, eenzijdig, en zonder begrip er van te hebben, voorgesteld. Wat beteekent het voorb., dat men in de *Indiën* op een tien-, ja twintigmaal in getal sterkeren, doch ongeregelden hoop eene overwinning behaalt met geregelde en goed gedisciplineerde troepen? Over WELLINGTONS krijgsbedrijven in *Portugal* en *Spanje* bestaan verschillende oordeelkundige geschriften, en nopens die bedrijven bevat de Schets niets nieuws. — Evenwel kan zij met genoegen gelezen worden door hen wien het enkel te doen is om eene onderhoudende lectuur; en het boekje is dáárom den zoodanigen en voor Leesgezelschappen aan te bevelen.

De vertaling is vlot. Enkele verkeerde benamingen van het technische in krijgszaken hinderen niet; daar het krijgskundige hier toch als bloot verhaal eenige waarde heeft.

V. W.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

De Bijbel, ten gebruike van kinderen, bewerkt door S. VAN DISSEL, *Rustend Predikant, te Leyden. Onder medewerking van* C. S. ADAMA VAN SCHELTEMA, *Predikant te Amsterdam. Aflev.* 1—6. *Te Leyden, bij* D. J. Couvée. 1852. *In kl.* 8*vo.* 384 *bl. f* 3-:

Het is eene groote verdienste van het Bijbelgenootschap, dat het den geheelen Bijbel verspreidt. De Bijbel heeft zijne waarde, behalve in veel anders, in zijne volledigheid. »Uittreksels van de Heilige Schriften" — zeide een groot Redenaar — »zijn even weinig de Bijbel, als eene verzameling van merkwaardigheden uit de drie rijken der schepping de *Natuur* zelve zijn; zulk een kabinet kan tot gids en leiddraad van oefening strekken, om de rijkdommen der Natuur te beschouwen, maar zal nimmer van de noodzakelijkheid ontslaan, om het onuitputtelijke verband als op het tooneel zelf gade te slaan."

Zoo denken wij over elke vervorming van den Bijbel. Intusschen dringen wij onze overtuiging niet aan anderen op, noch veroordeelen alles wat anderen meenen anders te mogen doen, indien wij zien, dat het gedaan wordt met lofwaardige oogmerken. En het oogmerk van den Heer VAN DISSEL komt ons voor niet onlofwaardig te zijn. Hij wil bijeenverzamelen wat Christelijke huisvaders en huismoeders het liefst door hunne kinderen gelezen hebben. Beknopt en volledig wil hij daartoe de verhalen des O. en N. Testaments naar tijds-orde rangschikken. Gepaste verdeelingen zullen rustpunten aanbieden; opschriften zullen het geheugen en een goed overzigt te hulp komen; stukken zullen ingevoegd worden uit de dichterlijke, zedekundige en profetische Boeken, als ook uit de Brieven der Apostelen; aanmerkingen zullen beknopt aan den voet der bladzijden worden gesteld.

Ziedaar, nagenoeg, het programma der onderneming. Wij hebben de historische geschriften gelezen, en kunnen niet anders zeggen, dan dat de uitvoering aan het programma beantwoordt.

Digitized by Google

Nu en dan vonden wij redenen tot aanmerking; enkelen daarvan laten wij volgen.

De aanmerking onder bl. 44: *»namelijk uit voorzorg tegen vergiftiging"*, begrijpen wij niet, en nog minder hoe VAN DISSEL er toch aan gekomen is. Hoe zou POTIFAR het bestuur van zijn gansche huis aan iemand hebben opgedragen van wien hij duchtte dat hij hem vergeven zou? — De zaak ligt eenvoudig in de *Egyptische* spijswetten.

De treffende rede van JUDA voor JOZEF is door de bekorting ten eenenmale verlamd.

De aanmerking op het verhaal van de verschijning des Engels aan BILEAM had, naar het ons voorkomt, wel weggelaten kunnen worden. De wonderen uit dat tijdperk laten zich voor de jeugd niet beredeneren. Daarenboven zijn wij met opheldernde onweders niet sterk ingenomen. In het laatst der vorige eeuw hadden de uitleggers die alles door de Natuur verklaarden, tot in het onnatuurlijke toe, ongemeen veel met onweders op. Zij lieten, b. v., om HENOCH's wegneming natuurlijk te verklaren, hem door den bliksem doodslaan. — Het heugt ons ook nog, dat men, om het wonder weg te nemen, den donder op den weg naar *Damaskus* tot SAULUS *Hebreeuwsch* deed spreken.

Door inkorting benadeelt VAN DISSEL het naïve van 1 SAM. XXI. Minder getrouw aan den oorspronkelijken tekst geeft hij deze woorden (bl. 183): »Ook gaf hij hem het zwaard van GOLIATH omdat DAVID geene wapenen had. (Dit nu zag een man, de aanzienlijkste onder de herders van SAUL, wiens naam was DOËG, een *Edomiet*.)" Zoo als de oorspronkelijke Schrijver het verhaalt, vroeg DAVID een zwaard ter leen, *omdat* hij DOËG ontdekte, en in de nabijheid diens mans voor zijne veiligheid vreesde.

Hier en daar hebben wij met leedwezen het een en ander gemist, dat er, naar ons oordeel, behoorde gevonden te worden; bij voorbeeld: de triomfliederen, en vooral het zegelied van MOZES na de redding uit de hand des *Egyptischen* Konings. Zulke liederen mag men der jeugd wel in handen geven. Schift men ze uit, om eenvoudigheid te bevorderen, dan handelt men, dunkt ons, als een tuinier, die, om zijn tuin eens regt eenvoudig te maken, de bloemen uitroeit.

Onze aanmerkingen doen den Schrijver zien, dat wij met

Digitized by Google

aandacht hebben gelezen. Van ons standpunt kunnen wij 't niet goedkeuren, maar wij keuren 't ook niet af, en wenschen dat het strekken moge, gelijk hij hoopt, niet om den Bijbel te doen ter zijde leggen, maar, integendeel, om dien dikwerf te doen openslaan.

H. J. H. S.

Zonde en Geloof, of ontmoetingen en verhalen uit mijne Evangeliebediening; door J. P. VAN BERKUM, *Predikant te Wolsum en Westhem. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1853. *In gr.* 8*vo.* 246 *bl. Met titel en vignet in steendruk. f* 2-70.

Dat een Evangeliedienaar merkwaardige ontmoetingen in zijne herderlijke loopbaan heeft is allezins natuurlijk: menigmalen komt hem iets voor, dat hij in zijne herinnering wenscht te bewaren, ook opdat het later hem nuttig zij. Maar die voorvallen, in verhalen ingekleed, in het licht te geven, achten wij nog al gewaagd, wanneer men dat doet met zijnen naam. Men kwetst zoo ligt, al heeft men den sluijer der inkleeding zóó digt over de personen gespreid, dat men die veilig kan rekenen tegen ontdekking. Het veld voor gissing is zelfs dáárdoor te grooter geworden, en de wereld meent al ligt toespelingen te vinden, waar de Schrijver volstrekt er niet aan heeft gedacht. Wij achten het b. v. onmogelijk, dat men (ofschoon, misschien ten onregte) plaatsen en personen niet zal ten toon gesteld rekenen in het laatste verhaal, hetwelk eenige van de kuiperijen openlegt, die 't gevolg zijn van de verkiezing der Predikanten door Floreenpligtigen. En waar men nu zijn eigen beeld aldus meent te vinden, zal het daar niet verbitteren, veeleer dan te verbeteren? Van dien kant deed, gelooven wij, een ander medebroeder voorzigtiger, toen hij, over *Mastland* schrijvende, na reeds lang eene standplaats verlaten te hebben die naar *Mastland* gelijken kon, evenwel zich in eenen mantel wikkelde, van welken de Schrijver 't niet kan helpen, dat hij door den tijd zoodanig is afgesleten, dat men er nu, als ware 't maar een netwerk, den ganschen persoon door heen kan zien.

Afgescheiden van deze bedenking, moeten wij zeggen dit negental verhalen met genoegen te hebben gelezen. Zij kunnen

Digitized by Google

méér doen dan aangenaam bezig houden: zij kunnen nut stichten, wanneer men ze leest niet uit ijdele nieuwsgierigheid, maar om onderwezen en verbeterd te worden. Sommige verhalen tasten gebreken aan, die op het platte land onder min verlichte menschen, méér dan men denkt, de bronnen zijn van huiselijke en geestelijke ellende; zoo als, onder anderen, het loterij-spel en het onzinnig bijgeloof. De menschen worden ten tooneele gevoerd zoo als zij zijn en spreken, ook over de regtzinnigheid en wat daarbij behoort. VAN BERKUM bezit de gave van naauwkeurig op te merken, en met levendigheid te verhalen. Hier en daar echter doelt hij op plaatselijke gebruiken, die elders niet terstond worden verstaan. Zoo zal men niet begrijpen wat de Schrijver bedoelt, wanneer hij den 12den Mei eenen „gewigtigen dag in de jaarboeken der armen" noemt, tenzij men wete dat in vele streken van *Vriesland*, zoo niet algemeen in die Provincie, de huishuur dien dag ingaat en eindigt — een gevolg nog van de invoering des nieuwen stijls.

Het Licht op den Kandelaar. Een woord van ernst en vrede, uitgesproken door C. E. VAN KOETSVELD, *'s Gravenhage* 17 *April* 1853. *Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1853. *In gr.* 8*vo.* *f* : - 30.

Rome's Overwinnaar. Toespraak en gebed, gehouden te Rotterdam in de Zondagsavond-Godsdienst-oefening van 10 *April* 1853, *door* J. J. VAN OOSTERZEE. 12e 1000. *Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1853. *In gr.* 8*vo.* *f* : - 25.

Waakt en werkt. Opwekkings-Rede om als Protestanten waakzaam en werkzaam te zijn. Naar Openb. III: 11b. *Door* P. DE GRIENT DREUX, *Predikant te Witmarsum. Te Franeker, bij* C. Ippius Fockens. *In gr.* 8*vo.* *f* : - 25.

Tweetal Leerredenen, naar aanleiding van de Pauselijke Allocutie op den 7den *Maart* 1853. *Door* M. A. JENTINK, *Predikant te Harlingen. Te Franeker, bij* denzelfden. *In gr.* 8*vo.* *f* : - 60.

Wij hebben de boven aangekondigde Leerredenen bij elkander gevoegd, omdat zij allen haren oorsprong verschuldigd zijn

Digitized by Google

aan de zoo veel gerucht gemaakt hebbende Pauselijke Allocutie, die waarlijk ook van dien aard was, dat zij in het Protestantsche *Nederland* voor het tegenwoordige de stof niet alleen van ernstige Staatkundige, maar ook van Godsdienstige overweging leverde, en voor de toekomst met waakzaamheid dient herdacht en in het oog gehouden te worden.

N°. 1. Eenstemmig met onze zienswijze aangaande de Pauselijke toespraak, voelde de Eerw. VAN KOETSVELD zich opgewekt, »om op een tijdstip, zoo beslissend misschien voor eene nog onbekende toekomst, een woord te spreken van *ernst*, maar ook van *vrede*, van kracht, maar niet minder van liefde", en wij mogen vertrouwen, dat hij voor velen niet te vergeefs zal hebben gesproken.

Van de juistheid, waarmede de Schrijver gewoon is, het thema dat hij behandelen wil, aan zijn tekst te ontleenen, — van de gemakkelijke en eigenaardige wijze, waarop hij het weet te ontwikkelen, en van het veelzijdig gepast gebruik, dat hij, bevattelijk voor allen, er van weet te maken, hebben wij in deze Leerrede over LUC. VIII: 16 eene nieuwe proeve.

Na eene duidelijke verklaring van den tekst bepaalt hij zijne hoorders, in het eerste deel, bij den aard van het Evangelie, zoo als deze door den Heer in zijne gelijkenis wordt aangewezen: als een licht dat niet verborgen kan en mag blijven, en waardoor alzoo het denkbeeld van *openlijke*, en daardoor tevens *vrije* werking der Goddelijke waarheid is uitgedrukt. In het tweede deel wordt die zelfde *openbaarheid*, die alleen *vrije* werking eischt, beschouwd als het *kenmerk*, en tevens de *kracht*, en de *roem* der Hervorming. Eindelijk wordt, in het derde gedeelte, in die zelfde *openbaarheid* die alleen *vrijheid* eischt, en zoo wel de aard van het Evangelie is, »een regel" gezocht »voor onze dagen", en wel: voor onze *wenschen*, onze *gedragingen*, onze *gebeden*.

Men ziet hoe geleidelijk hier alles afloopt, en hoe de Eerw. VAN KOETSVELD de kunst verstaat, om, terwijl het onvruchtbaar en donker Romanisme woelt en werkt, daarvan gebruik te maken, om het zaligend Evangelie in het helderst licht te plaatsen, en zijne hoorders tot eene onverdeelde waardering er van aan te sporen.

Met dat alles willen wij toch niet gerekend worden, elke

Digitized by Google

hier voorkomende uitdrukking als de onze over te nemen, of in elke zienswijze des Schrijvers te deelen; een paar aanmerkingen houde hij ons daaromtrent ten goede. Op bl. 9 wordt de Kerkhervorming de roemrijke geboortedag van ons Protestantisme genoemd; maar, daar het Protestantisme niets anders is dan het zuiver Evangelie, en de Kerkhervorming als de restauratie er van beschouwd moet worden, zoo kan men ook onmogelijk de zestiende eeuw opgeven als het tijdstip zijner geboorte. Dat de Romanist zulks doet, is te begrijpen, omdat hij het Protestantisme als eene nieuwe leer wil doen voorkomen; maar de Eerw. VAN KOETSVELD is met ons te zeer van het ijdele dezes voorgevens overtuigd, dan dat hij door eene dubbelzinnige uitdrukking er voedsel aan zoude hebben willen geven.

Durft hij voorts (bl. 21) de zoo gevreesde (en onder ons ingevoerde) Hiërarchie als een betrekkelijk gunstig verschijnsel des tijds beschouwen, schemert hem daardoor van verre de hoop toe, dat het Roomsche Kerkgenootschap misschien meerdere zelfstandigheid, verdraagzaamheid, en onafhankelijkheid zal ontwikkelen: wij voor ons rekenen dat alles onder de *pia vota*. Met moeite houdt zich reeds de Gallicaansche Kerk tegenover de Hiërarchie staande, en welke grond van hope is er op zelfstandigheid, verdraagzaamheid en onafhankelijkheid eener Bisschoppelijke magt in *Nederland*, die door *Rome* zelf ingesteld, geheel van *Rome* afhankelijk, ook alleen *Rome's* belang bedoelen en bevorderen zal? Wij geven het aan niemand in milde Protestantsche denkwijze toe, maar zijn innig overtuigd, dat *Rome* een grooten stap voorwaarts gedaan heeft ter bereiking van verdere bedoelingen, en wij gelooven daarom, dat het in onze dagen dubbel noodig is, waakzaam te zijn, waar een vermeerderd gevaar ons boven het hoofd hangt. Ja, de kracht van *Rome* is de korenmaat, en de kracht van het Protestantisme is de kandelaar, maar opene toch elk Protestant de oogen en zie hoe hoog de korenmaat is opgeheven, om ze bij gelegenheid op den kandelaar te laten vallen, en, zij het ook met geweld, het licht uit te dooven!

In een Naschrift verklaart zich de Schrijver nader over het een en ander, wat minder op den kansel had gevoegd, en wij reiken hem gaarne de hand in alles waar het op eene *wèlbegrepene* verdraagzaamheid aankomt.

Digitized by Google

N°. 2. Het geheimzinnig tooneel waarop het Negentiende Hoofdstuk der *Openbaring van* JOHANNES wijst (uit welks 16e vers, het 2e gedeelte, de *Rotterdamsche* Leeraar zijn tekst ontleende), duidt, gelijk hij te regt (bl. 8) aanmerkt, den zegepralenden intogt aan van den Heer in den hemel, als overwinnaar van het heidensche *Rome!* De woorden van den tekst: *Koning der Koningen, en Heer der Heeren*, regtvaardigen allezins de drievoudige lofspraak, welke er aan gegeven wordt, van, namelijk: *den geest te verheffen, het hart te vernieuwen, het leven te heiligen;* en het zijn deze hoofddenkbeelden, die door den Eerw. VAN OOSTERZEE wegslepend en treffend, in een vloed van woorden, in deze zijne *toespraak* worden ontwikkeld. Het ontbrak hem daarbij geenszins aan de gelegenheid, van welke hij ook een gepast gebruik gemaakt heeft, om zijne Gemeente menig woord van opbeuring, ernst en liefde te doen hooren tegenover *Rome*, wiens houding en invloed van dien aard is geworden, dat slechts de oppervlakkigheid en onverschilligheid ze niet als bedenkelijk beschouwen kan. Wij kunnen ons daarom niet weêrhouden het volgende af te schrijven: »Ook in ons Vaderland durft het van Regten gewagen, die slechts op ontkenning van feiten gebouwd zijn, en wat er van wordt, als de magt bij het regt wordt verkregen, gaat naar *Toscanen*, en ziet! Neen, ziet niet enkel daar, ziet in *Hongarijën* die vier millioenen Protestanten door één raadsbesluit naar de hart-ader van hun hooger leven gestoken; ziet in *Engeland* die werkzaamheid van een aangematigd oppergezag; ziet in *Frankrijk* die beperkende grenzen onder Pauselijken invloed aan de Predikers van het Evangelie gesteld; ziet wat in *Nederland* in de laatste weken gebeurd is, en huivert vrij voor de toekomst! Zegt niet: »dat zij verre", als wij van bedreiging of ondermijning van dierbare voorregten spreken. »Dat zij verre" zeiden ook eenmaal de Joden, toen de Heer hun voorspelde, dat Gods Koningrijk van hen weggenomen zou worden, en binnen veertig jaren was stad en tempel verwoest!"

Onder het lezen vroegen wij ons: of de Eerw. VAN OOSTERZEE wel niet eens te veel botviert aan de zucht voor Antithesen, en of deze wel altijd gepast zijn? Welken gezonden zin kan toch eene Antithese als de volgende hebben: »het zengend Zuiden waar de adem des H. Geestes verkoeling en lafenis toe-

Digitized by Google

ruischt"? En zoude het geringste getal zijner hoorders wel begrepen hebben, dat hij op de gevolgen van den oorlog van *Engeland* met *China* het oog had, toen hij »van het verre Oosten" sprak, »waar eene bres in zijn aangestooten muur (?!) het Hemelsch Rijk voorbereidt, om een wingewest van het Koningrijk der hemelen uit te maken"?

Doch wij onthouden ons van verdere aanmerkingen, en verheugen ons in den voorbeeldeloozen aftrek dezer toespraak, welke met een gebed van ruim zeven bladzijden gesloten wordt.

Dank zij den Eerw. VAN OOSTERZEE gezegd, dat hij met de uitgave aan de eischen des oogenbliks heeft willen toegeven, en zeker behooren wij onder hen die zijne woorden met hooge stichting gelezen hebben.

N°. 3. In eene krachtige toespraak, bij wijze van Voorrede, heeft de *Witmarsumsche* Leeraar, P. DE GRIENT DREUX, zijne Opwekkingsrede aan zijne Mede-Protestanten opgedragen, en daaraan heeft hij, naar ons oordeel, wèlgedaan. De krachten toch der Hiërarchie ontwikkelen zich in onze dagen niet tegen de eene of andere afdeeling der Protestantsche Kerk, maar doelen op den ondergang van het geheele Protestantisme, welks consequente vijand door alle eeuwen heen *Rome* is, en waartegen het, onder allerhande vormen, een strijd op leven en dood zal blijven voeren.

Openb. III: 11b: »Houdt wat gij hebt, opdat niemand uwe kroon neme", geeft als tekst den Spreker aanleiding om eerst kortelijk te herinneren welke de kroon is, die wij als Protestanten bezitten; waarna hij voorts aantoont, dat er gevaar bestaat, dat ons die kroon zal worden ontnomen; het laatste gedeelte is gewijd aan opwekking om *waakzaam* en *werkzaam* te zijn, opdat wij behouden wat wij hebben. Op eene zeer geregelde wijze ontwikkelt de Schrijver zijn plan, en bijaldien hij waardig was met belangstellende aandacht gehoord te worden, niet minder verdient hij gelezen te worden, nu zijn kanselarbeid het licht ziet.

Onder de verdiensten dezer Leerrede rekenen wij zeker niet de minste hare populariteit; want bij heldere voorstelling van hetgeen de kroon der Protestanten uitmaakt: vrijheid van geweten, — het bezit der H. S., — de vrije ontwikkeling van het opkomend geslacht naar het Evangelie, en eene Godsdienst, die geest en hartverheffend, den krachtigsten invloed

Digitized by Google

kan uitoefenen op ons leven en werken; — wordt ook duidelijk aangewezen waarin het gevaar besta om die kroon te verliezen, waartoe men oplettend wordt gemaakt: op hetgeen *Rome* wil, op de vorderingen die het gemaakt heeft, en op den nood van het oogenblik. En wat de hoofdredenen belangt, die den Protestant tot waakzaamheid en werkzaamheid behooren op te wekken, deze worden met zoo veel klaarheid zelfs den eenvoudigste onder het oog gebragt, als wij het nog zelden zagen. Veel te lang heeft men, door allerhande redenen daartoe genoopt, òf gezwegen, òf niet zóó gesproken, als men in het dringend belang van het Protestantisme had moeten spreken. Wij huldigen daarom van heeler harte de getrouwheid aan de heiligste zaak, en den moed des Schrijvers, en terwijl wij over zijn arbeid Gods zegen afbidden, en dien in veler handen wenschen, nemen wij zijne woorden aan het slot der Voorrede als de onze over: »Laat ons strijden met alle bezadigdheid, en met eerlijke wapenen in den geest der gematigdheid, maar tevens der kracht. Ja! laat ons strijden tegen *Rome*. *Waken* is niet meer genoeg, *werken* is voor ons de eisch van dezen tijd."

N°. 4. Twee onderwerpen: *het voorbeeldig antwoord*, naar 1 *Kon.* XIII: 8ª, en: *het voorbeeldelooze Paaschfeest*, naar 2 *Kon.* XXIII: 22ª, worden in deze beide Leerredenen door den Eerw. JENTINK behandeld. De Paus juichende met zijne Kardinalen over zijne in *Nederland* zonder strijd behaalde overwinning; de hoon onzen Vaderen, en den Vader des Vaderlands aangedaan; de vervalsching onzer geschiedenis, en de betwijfeling en loochening onzer regten bij de tijding van de invoering der Hiërarchie, die bij de Hervorming was afgebroken — ziedaar, wat billijk den *Harlingschen* Leeraar drong, om een ter zake dienend woord tot zijne Gemeente te spreken. En dit heeft hij ook gedaan, en daar zijne opstellen het licht zien, wenschen wij, zonder in bijzonderheden over hunne homiletische waarde te treden, dat zij ál dat nut mogen stichten, dat de Schrijver met de uitgave gewisselijk bedoeld heeft.

Twee zinstorende drukfouten zijn ons bij de lezing in het oog gevallen: bl. 9, reg. 3 v. b.: opregt voor opzigt, en bl. 21: Pacha voor Pascha. Is het wel historisch juist, dat men vóór JEROBEAM van geene Staatkundige partijen wist in

Digitized by Google

Israël? (bl. 19.) Heerschte er niet veelmeer altijd naijver tusschen *Ephraïm* en *Juda?* En heeft zich dit niet allerduidelijkst geopenbaard in de scheuring van het Davidische Rijk?

A. P.

Afscheids-preek, gehouden den 1sten Mei 1853, *te Medemblik, door* C. BOON, *Theol. Doct. en Predikant. Te Meppel, bij* H. ten Brink. 1853. *In gr.* 8*vo.* 31 *bl. f* : - 30.

Intree-preek, gehouden den 8sten Mei 1853, *te Zuidwolde, door* denzelfden, *bij* denzelfden. *In gr.* 8*vo. IV en* 24 *bl. f* : - 25.

De oogenblikken waarin een Leeraar zijne Gemeente verlaat en eene nieuwe binnentreedt, zijn altijd belangrijk; zijne woorden daarbij zijn uit hunnen aard geschikt om indruk te maken. In de eerste geeft hij een overzigt van zijn woord en werk tot een aandenken; in de laatste ontsluit hij een blik in de toekomst. Van daar de begeerte van velen om het gesprokene te bezitten. Preken als deze hebben dan ook meer een bijzonder dan algemeen belang. Het zijn eene soort van familie-stukken, dierbaar aan de leden, al halen vreemden er de schouders bij op. Zulke preken moesten eigenlijk niet aan de kritiek onderworpen worden. Lof hebben ze niet noodig, en afkeuring krenkt niet hém alleen die ze uitsprak, maar ook zijne genegen bekenden voor wie ze bestemd zijn; gelijk elke familie zich gekwetst zoude achten, wanneer iemand het geschenk eens vaders aan zijne kinderen bedilde of misprees. Doch wat daarvan zij, de beide Leerredenen van Dr. BOON liggen vóór ons en men vraagt ons oordeel.

De Schrijver gaf ze uit, opdat — zegt hij — »de Gemeenten in welke ik vroeger arbeidde alzoo getuigenis ontvange, dat ik voortaan geen anderen weg zal inslaan, dan welken ik vroeger betrad, welke getuigenis mijne intree-preek kan leveren: terwijl de Gemeente in welke ik nu begon te arbeiden, achtgevende op den inhoud mijner vorige prediking, en ziende de overeenstemming van deze met mijne toekomstige, bekennen mogt, dat eene prediking, welke zich-zelve alzoo gelijk blijft, wel voor de overtuiging, de goede trouw en den

Digitized by Google

heiligen ernst van den prediker pleit." — Men ziet hieruit, dat Dr. BOON zich-zelven gansch niet op den achtergrond plaatst.

Intusschen, zoo wel de teksten als de behandeling zijner preken mogen gepast en gelukkig heeten. Der Gemeente van *Medemblik* bidt hij toe, met de woorden van den Heer, LUK. XXII: 32b: »dat uw geloof niet ophoude!" — en zijn eerste woord te *Zuidwolde* is, naar aanleiding van LUK. XVII: 5b: »vermeerder ons het geloof!" — In de intree-rede belooft hij niet meer dan hem vrijstaat, en verklaart hij zijne hulp van Boven te zoeken, van waar hem en zijne Gemeente, zoo beiden willen, de vermeerdering des geloofs niet zal onthouden worden.

In zijn afscheidswoord komt zijne persoonlijkheid sterk uit, en het blijkt, dat hij te *Medemblik*, door eigen of door anderer schuld, niet altijd op rozen heeft gewandeld. »De dag van vrolijkheid" — zegt hij — »die lang had geduurd, is ondergegaan met mijne komst herwaarts. Ik wil niet over de juistheid uwer meening spreken, of ik al of niet met den Apostel getuigen kon van zorgen, die naar 's Heeren wil niet tot *bezorgdheid* mogen leiden; genoeg, ik heb niemands brood begeerd, en ik ben niemand tot last geweest. Maar ik kan getuigen van moeite en verdriet, van grieve en smaad mij aangedaan. Ik wete niet de heiligheid mijner roeping, om als een getrouw dienaar van JEZUS CHRISTUS altijd de waarheid voor te staan, voor regt en geregtigheid te ijveren, te hebben verzaakt; ik heb naar die gevraagd en die voor oogen gehouden, waar 't noodig was, dat ik als Leeraar der Gemeente, of als Lid van de Maatschappij, voor de belangen en regten van de eene of de andere, of ook voor die der Kerk, of van bijzondere personen optrad en streed. Maar wat heb ik gevonden? Tegenwerking in plaatse van medewerking; mijne woorden verkeerd, of daden en woorden mij toegedacht, die verre van mij waren, en gedachten en gezindheden mij toegeschreven, die ik niet met een enkel woord had aan den dag gelegd! Vond ik tegenover die miskenning, dat anderen mijne beginselen en bedoelingen hulde deden en erkenden, weinigen hunner stonden mij openlijk ter zijde. Flaauwheid, menschenvrees, zelfzucht pleegden verraad aan de zaak van waarheid en regt! De trouw en de waarachtige en volijverige liefde heb ik maar gevonden bij enkelen!" — Niet vleijend

Digitized by Google

inderdaad voor de hoorders. Van zich-zelven, van zijn gezin, ook van zijne kleine kinderen, spreekt de Leeraar met ingenomenheid en hoogen lof.

Wij kunnen deze preek niet uit de hand leggen zonder te spreken over twee plaatsen, van welke de eene ons hindert en de andere ons ergert. Op bl. 29, in de rede tot het Stadsbestuur, klaagt de S. over de verplaatsing van het Instituut, en wie zijner hoorders zou daar niet in gedeeld hebben? Doch als hij er op laat volgen: »maar wat baat het den vlotelingen zich te beklagen over den man die hen verried, en de vloot heeft overgegeven?" dan veroorlooft hij zich iets, dat op den kansel, naar ons gevoelen, niet past. Immers hij doelt daar op de bekende overgave van de *Hollandsche* vloot aan de *Engelschen*, zeker niet uit verraad, maar in den Bataafschen tijd. Doch er is méér. Op bl. 27 zegt hij, in de toespraak aan zijne Ambtsbroeders uit de Hervormde en Doopsgezinde Gemeenten: »hoe bij verwaarloozing van de prediking, bij veronachtzaming van hare belangen, bij verachting van de tafel des Heeren, eene Gemeente te gronde gaat, dit bewijst eene eertijds bloeijende Zustergemeente te dezer plaatse!" — Die uitval moet, dunkt ons, tegen de Luthersche Gemeente te *Medemblik* en haren Leeraar in 't bijzonder zijn gerigt; want buiten de Hervormde en Doopsgezinde Gemeenten is er geene andere, die hij Zustergemeente noemen kon. Maar wie riep hem om zulk eene harde beschuldiging dien zijner ambtgenooten als in het aangezigt te werpen; eene beschuldiging die den aangeklaagde dwingt, om, indien zij waarheid bevat, zijne bediening neder te leggen, of anders hem die haar uitsprak te verpligten tot herroeping van het gesprokene: want bij zulk eene aantijging mag de betrokken Leeraar niet onverschillig blijven. Doch de zaak zij waar of onwaar, wat regt of reden had de Heer BOON om zich met haar te bemoeijen, en den kansel door hatelijkheden te ontheiligen? — Noemt hij dat optreden voor regt en belang? Voor velen zal het een sleutel zijn op de moeite en het verdriet, de grieve en den smaad, die hij zegt gehad en geleden te hebben.

Wij wenschen den Heer BOON toe, dat hij te *Zuidwolde*, zonder anderen te kwetsen, en noodeloozen strijd uit te lokken, zijne eigene Gemeente zóó opbouwe, dat zij steeds toeneme in het geloof, maar ook in de liefde die geen twist

Digitized by Google

zoekt, maar de zwakheden van anderen draagt en hunne feilen bedekt.

H. J. H. S.

Bijbelsche Vertroostingen en Godsdienstige Overdenkingen, naar den Hand-Bibel für Leidende, van J. C. LAVATER; *uit het Fransch van Mevr.* G. C. VERMEHR, *geb.* BROUWER. *Door* A. VAN DER HEIDE, *Onderwijzer in de Nederduitsche en Fransche talen te Leeuwarden. Nieuwe uitgave. Te Leeuwarden, bij* V. Meursinge. 1853. *In gr.* 8*vo.* 127 *bl.* *f* 1 - 20.

Dit boekske, reeds in 1839 in het licht verschenen, maar toen, zoo 't schijnt, weinig verspreid en bekend geworden, treedt thans, bij wijze van *nieuwe uitgave*, zonder uitverkocht te zijn, andermaal te voorschijn en vraagt onze aanbeveling. Wij willen haar niet terughouden, omdat het oorspronkelijk afkomstig is van een groot en goed man, wiens bezielde woorden, ook omdat hij-zelf in de lijdensschool geoefend is, zich den weg weten te banen tot het beproefde hart, en overvloedige vertroostingen mededeelen naar elks verschillende behoeften. Ofschoon de inhoud niet rijk en de toon hoogst eenvoudig is, zal het, meenen wij, allerwege met stichting kunnen gebruikt worden. Men wete echter, dat men hier slechts een klein gedeelte van LAVATER's werk terugvindt, eerst door Mevr. VERMEHR in het *Fransch* overgebragt en daarna door den Heer VAN DER HEIDE in ónze taal. Tegen zulk eene herhaalde overgieting, waarbij de fijnste geesten ligt vervliegen, bestaan bij ons overigens gewigtige bedenkingen, en, indien zij thans geschied ware, zouden wij ons verpligt achten, om daartegen de stem te verheffen, al laat zich overigens deze vertaling vloeijend genoeg lezen. Ook begrijpen wij niet waartoe zulk een boekske met zóó vele verschillende namen op den titel overladen is — de naam van LAVATER ware op zich-zelf genoeg — noch weten wij de oorzaak op te geven, waaraan het is toe te schrijven, dat de eerste uitgave zóó weinig debiet gevonden heeft. Hoe dit zij, wij nemen van onze bovenstaande aanbeveling niets terug, en zullen ons verblijden met den Uitgever, indien dit goede zaad, onder den Goddelijken zegen, eenige goede vruchten mag voortbrengen.

Digitized by Google

Christelijk Zondagsblad, onder Redactie van J. J. SWIERS, *Predikant te Havelte. Jaargang* 1853. *Eerste Stuk. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. *In gr.* 8*vo.* 104 *bl. f* 2-60.

Groot is het aantal van periodieke geschriften, die zoowel wekelijks als maandelijks, soms om de twee of drie maanden, in het licht verschijnen, om het Christelijk leven in de Gemeente te wekken en te bevorderen. En met elk jaar neemt nog dat aantal toe, daar de oudere gemeenlijk stand houden, terwijl er zich nieuwere bijvoegen. Zeker doen deze laatste aan de reeds bestaande afbreuk, en kwijnen sommigen, die vroeger in vollen bloei waren. Maar dat is nu eenmaal het lot van al het ondermaansche, dat het een tijd van opkomst heeft en daarna van verwelken en vergaan. Aan dat gevaar is geen Tijdschrift, hoe uitnemend ook, ontheven. Wij vragen dan ook slechts: van welk gehalte en hoedanige strekking de nieuwelingen zijn, die zich beginnen te vertoonen? En dan zouden wij wenschen, hen over 't algemeen met zóó veel lof en goedkeuring te kunnen welkom heeten, als waarmede wij dit *Christelijk Zondagsblad* begroeten. Het is in een regt Christelijken geest en zeer behagelijken vorm geschreven, voor zoo verre wij het mogen beoordeelen naar dit Eerste Stuk, dat ons in handen kwam. Wij vermoeden, dat er, in den loop des vorigen jaars, nog drie andere soortgelijke Stukken verschenen zijn, die ons echter tot heden toe niet gewierden. En onlangs vernamen wij, dat het, met het begin van dit jaar, eene groote verandering en uitbreiding, vooral ook van het getal der medewerkers, heeft ondergaan, waardoor het, verondersteld dat inrigting en inhoud dezelfde gebleven zijn, nog meerdere aanprijzing verdienen zou. Ten vorigen jare stond, blijkens den titel, de Heer SWIERS van *Havelte* als Redacteur aan het hoofd, en hem stonden slechts *acht* medewerkers ter zijde. Wat zij in dit Eerste Stuk geleverd hebben zullen wij kortelijk mededeelen.

Het eerste opstel, getiteld: *de eerste morgen des jaars*, hangt met het tweede, dat ten opschrift draagt: CHRISTUS *'s menschen veilige gids door het land zijner vreemdelingschap*, zóó onafscheidelijk zamen, dat wij niet begrijpen, waartoe de splitsing heeft moeten dienen. Beide zijn van de hand van

Digitized by Google

Ds. BROUWER, van *Oudkerk*, en laten zich aangenaam lezen, ofschoon het tweede opschrift weinig voegt bij den aangeschreven tekst: *Ps.* CXIX: 19, waar van *Gods geboden* gesproken wordt, en het, onzes inziens, er niet dóór kan, om eenvoudig te zeggen: *zóó sprak de Israëliet; wij, Christenen, nemen de bede van den Dichter aldus over: »verberg ons* JEZUS CHRISTUS *niet!"* Het derde opstel, van Ds. VERWEY, van *Winschoten: de dag des Heeren*, is, ofschoon kort, regt gepast voor het oogmerk van dit Blad. Het vierde handelt, naar aanleiding van JOH. XIII: 34, 35, over *het nieuw gebod der liefde*, en wordt voortgezet in het vijfde. Er is aan den vorm blijkbaar veel zorg besteed door den ongenoemden Schrijver; maar ook de inhoud is belangrijk genoeg. Wij zouden daarbij echter gewenscht hebben, dat hij, met regt drukkende op de benaming: *nieuw* gebod, rekenschap had gegeven van hetgeen, schijnbaar daarmede in strijd, voorkomt 1 JOH. II: 7 en 2 JOH. 5. Het zesde bevat slechts eenige *verspreide gedachten over kerk en kerkelijk leven*, die echter evenmin onbelangrijk zijn als de *gedachten en opmerkingen* van Dr. DOORENBOS, van *Peins*, in het tiende. Met groot genoegen lazen wij het zevende, over *de ware regtzinnigheid*, dat, ofschoon het niets nieuws bevat, duidelijk en overtuigend handelt over een in onze dagen door velen nog maar niet regt begrepen onderwerp. Ds. GOUDSCHAAL, van *Scheemda*, is er de Schrijver van. Dr. MELJER, van *Wolvega*, handelt in het achtste regt nuttig over *moedervreugde, geheiligd door het geloof*, naar het voorbeeld van HANNA, 1 SAM. I: 26—28. Minder behaagde ons de *korte aanwijzing*, zoo als de lange titel luidt, *van de liefde onzes Heeren* JEZUS CHRISTUS *jegens menschen, in zijne woorden aan het kruis gesproken; of in de zoogenaamde kruiswoorden*, geschreven door Dr. DOORENBOS. Het kan zijn, dat het aan ons hapert; maar de stof scheen ons te óverbekend en de behandeling te oppervlakkig, althans niet vol en rijk genoeg. Ook zouden wij het woord door JEZUS tot zijne moeder gesproken, vóór de zaligspreking des boetvaardigen moordenaars plaatsen op, zoo wij meenen, goeden grond. Ook het elfde stukje, van den Redacteur, dat, voor het Paaschfeest bestemd, *de heerlijke vruchten van* JEZUS' *opstanding* beschrijft, is vrij eenvoudig, maar overigens op aangenamen toon en in een zeer goeden geest geschreven. Over het algemeen zouden wij in dit *Christelijk*

Digitized by Google

Zondagsblad wat meer diepte verlangen, en vooral wat meer praktikale Schriftbeschouwing. Misschien ware het ook goed, dat er onder de medewerkers gevonden werden van meer verschillende rigting. Maar wij meenen, dat hierin voor den nieuwen Jaargang eenigermate voorzien is. En, naar deze eerste proeve beoordeeld, durven wij het wel aanbevelen, wenschen het vele lezers toe, en zullen ons verblijden, wanneer het, onder Gods zegen, nut en stichting aanbrengt en dienstbaar is aan de vruchtbaarheid der Zondagsviering in de Gemeente. Moge het vooral op de verschillende behoeften der lezers letten en den ganschen rijkdom van het Evangelie van Gods genade in CHRISTUS uitspreiden voor hunne oogen!

Antwoord aan den Heer C. BROERE, *R. C. Priester en Hoogleeraar aan het Seminarie te Warmond, door* G. BARGER, *Pred. bij de Herv. Gemeente te Delfshaven. Te Rotterdam, bij* M. Wijt en Zonen. 1853. *In gr.* 8*vo.* 39 *bl.* *f* :-40.

Het *bezadigd woord*, door den Heer BROERE in der tijd tot zijne *welgezinde Protestantsche landgenooten* gerigt, is, zoo veel wij weten, aan de Redactie van dit Tijdschrift niet toegezonden en valt alzoo niet binnen het bereik onzer beoordeeling. Waarmede de *Vaderlandsche Letteroefeningen* verdiend hebben om onder de *welgezinde* Protestanten niet mede gerekend te worden, weten wij niet; maar dit weten we, dat wij het *Antwoord* van den Eerw. BARGER, dat wij nog verzuimd hebben aan te kondigen, met genoegen gelezen hebben, ofschoon wij den toon een weinig meer bezadigd en minder scherp zouden hebben gewenscht. Wij zien niet in, al achten wij overigens, onder den invloed der Protestantsche beweging des vorigen jaars, dien toon verschoonlijk, waartoe het dienen moet, den tegenstander zoo veel vinnigs en hatelijks toe te duwen. Zeker, daar is eene edele verontwaardiging, die, eenmaal opgewekt, hare woorden niet al te angstig weegt; maar zoodra de pen gevat is om voor de drukpers te schrijven, moet zij, meenen wij, bekoeld, althans door geloof en liefde bestuurd en geheiligd worden. Voor het overige echter bevat dit tegenschrift veel goeds en waars, en verdient gelezen te worden door elk die gevaar loopt om door BROERE's *bezadigd*

Digitized by Google

woord zich te laten verschalken. Daartoe is het ook blijkbaar bestemd en zeker niet zonder nut en zegen geweest. Wij danken er den Eerw. BARGER voor, en wenschen van tijd tot tijd meer van hem te ontvangen, dat bij ons onbepaalde goedkeuring vinden kan; liefst geene strijdschriften echter, of het moest zijn ten voordeele eener zóó goede en deugdelijke zaak, als hij hier voorstaat, en tegenover zulke sluwe redeneringen, als hij hier ontmaskerd heeft.

Natuur en Landbouw in betrekking tot elkander beschouwd, door CARL SIGISMUND. *Ten behoeve van den practischen landbouw. Uit het Hoogduitsch vertaald door* M. J. VAN OVEN. *Te Utrecht, bij* W. F. Dannenfelser. 1853. *In* 12*mo.* 198 *bl. f* 1 - 50.

Men vindt hier de volgende zaken behandeld: — Verbazende ontwikkeling van het fabriekwezen; — vergelijking van den landbouw daarmede; — belangrijkheid der natuurkundige wetenschappen in 't algemeen voor den landman, en der kennis van de insecten in 't bijzonder; — beschrijving van de huishouding der mieren, der bijen en der tormieten; — over den mierenleeuw; — de sprinkhanen; — gebruik der insecten tot verschillende oogmerken, en groote nuttigheid van sommige insecten; — algemeene aanmerkingen over de insecten; — schadelijke insecten en hunne verdelging: — de klander; — de aardvloo; — de veelvraat; — de gemeene schorskever; — de pikzwarte watertor; — de meikever; — de korenmot; — het witje; — de ringelrups- en de processierups-vlinder; — de winternachtsvlinder; — de bremsen; — de slakken; — de mieren, bladluizen, vliegen; — de nuttige insecten; — de bijenteelt; — de zijdeteelt; — het aankweeken van wormen of larven.

De landbouw van ons Vaderland bekleedt eene eervolle plaats naast dien van andere landen, en vooral is hij verre boven dien van *Duitschland*, zoo als de Schrijver het voorstelt, verheven.

Wel is het waar, dat de Natuurkundige Wetenschappen nog slechts weinig beoefening vinden bij onze landbouwers; maar toch wordt er zeer veel voor hare invoering gedaan: getuigen onze landbouwscholen, onze openbare lessen in de land-

Digitized by Google

bouwkunde, onze landbouwkundige Musea, enz. Geschriften die strekken kunnen om de kennis der Natuur bij den landman te vermeerderen, zijn er mede vele; maar of ze in den vorm wel allen doelmatig zijn is twijfelachtig. Dit werkje bezit evenwel de noodige eigenschappen om 't ingang te doen vinden, en bevat menige aangename en treffende bladzijde, die niet alleen belangstelling in, maar ook zucht tot beoefening van de Natuurkunde kan opwekken. Het verdient dus aanbeveling. Intusschen mag Ref. niet onopgemerkt laten, dat het wat vlug is afgewerkt, zoodat het zijn *Germaanschen* oorsprong dikwijls verraadt. De uitvoering en het papier zijn overigens goed, en de letter, hoewel niet fraai, is duidelijk.

Vervolg op den strijd van de matigheid tegen de afschaffing, door S. P. SCHELTEMA, *Med. Doctor te Arnhem. Te Arnhem*, bij W. H. Stenfert Kroese. 1852. *In gr.* 8*vo.* 97 *bl.* *f* 1-:

De Hoogleeraar SCHROEDER VAN DER KOLK heeft eene Voorlezing gedaan tot weêrlegging van een geschrift van Doctor SCHELTEMA, waarin de matigheid aangeprezen, de afschaffing bestreden is. Ref., ofschoon een verklaarde vijand van onmatigheid in het gebruik van sterken drank, behoort nog niet tot de afschaffing, omdat de zaak der afschaffing, naar zijne meening, nog op gebrekkige grondslagen rust, en dáárom niet aan de behoefte, niet aan de verwachting kan beantwoorden. Dit zij genoeg om op de hoogte te brengen, van waar Ref. den strijd beschouwt, die nog lang gevoerd kan worden zonder tot eene stellige beslissing te komen.

De beide partijen handelen over een brief van een geneesheer te *Ehrenbreitstein;* maar Ref. moet bekennen, dat die brief, naar zijn gevoelen, zoo wel door Prof. VAN DER KOLK als door Dr. SCHELTEMA verkeerd wordt opgevat; beide hebben dien te zeer uit hun bijzonder standpunt beoordeeld; hetgeen ook daaraan kan liggen, dat hij wat duister is. Dr. SCHELTEMA had misschien beter gedaan met dien geneesheer meer bepaalde vragen voor te leggen; doch in alle gevallen schijnt er niet veel ter gunste van den eersten interpretator in gelegen te zijn. Daarbij komt, dat in *Duitschland* slechts sprake is van brandewijn, die, zoo als men weet, veel minder nadeelig werkt

Digitized by Google

dan de jenever. Wij laten echter de uitspraak omtrent dezen strijd volgaarne aan het oordeel van den lezer, en bewaren ook liever het zwijgen omtrent hetgeen Dr. S. tegen den Heer MOLL aanvoert. Evenwel, dat de aardappelziekte eene straf zou zijn voor het jeneverdrinken, kan Ref. niet aannemen; de ziekte der druiven zou dan ook beschouwd moeten worden als eene straf voor de wijndrinkers, dus ook voor hen die den wijn niet in de afschaffings-artikelen hebben opgenomen, hoewel ook hij het verderfelijke beginsel bevat, dat men bestrijdt.

De arme heeft gebrek aan goed voedsel, en om den honger tot zwijgen te brengen neemt hij verkeerdelijk tot sterke dranken zijne toevlugt. Wie aan voedzame spijzen geen gebrek heeft, zal zelden tot het misbruik van sterken drank geraken. De eerste taak der afschaffing is dus: te zorgen, dat de arme en minvermogende goed en genoegzaam worde gevoed; zoo lang zij niet daarin slaagt, zal zij geene algemeene, geene duurzame vruchten dragen. Dat zelfde is ook van toepassing op de ontucht. Wordt het lot der echtverbindtenissen beter verzekerd, worden de arbeid en het arbeidsloon in overeenstemming gebragt met de behoeften der gezinnen, dan zal de ontucht van lieverleê afnemen. — Wil men een repressief middel: men straffe dan wie in dronkenschap op de straat wordt aangetroffen, wegens schending van de goede zeden. Of de zeden door ontucht of door dronkenschap geschonden worden, is toch inderdaad hetzelfde. — Dit een en ander wordt ook door Dr. S. beweerd.

Het Tweede gedeelte van het geschrift is eene beschouwing van het Cellulaire gevangenisstelsel. Ref. houdt mede de doodstraf voor ongeoorloofd, omdat het, naar zijn gevoelen, niemand gegeven is over het leven van zijnen evenmensch te beschikken. Maar in dien geest acht hij eene veeljarige eenzame opsluiting evenmin geoorloofd; omdat de gevangene door de eenzaamheid schier geheel onbruikbaar moet worden voor de zamenleving, indien zijn verstand er niet door verbijsterd wordt, zoo als meermalen gebeurd is. Dr. S. wil daarom ook de Cellulaire gevangenisstraf beperkt, en de gevangenen door arbeid dienstbaar gemaakt hebben aan de Maatschappij.

Het Derde gedeelte handelt over de bestrijding van het Pauperisme, waartoe Dr. S. verspreiding der armen uit de

Digitized by Google

steden naar het land, en opleiding der arme kinderen in gestichten aldaar aanbeveelt. Hij geeft daarbij een gedeelte van een geschrift van den Heer VAN KONIJNENBURG, dat nagenoeg dertig bladzijden, en dus bijkans een derde van het geheele werkje beslaat. Eene ontschuldiging daarover is dan ook niet geheel overbodig.

Het werkje is intusschen een nieuw bewijs van de begaafdheid en kennis des Schrijvers, en wij bevelen 't elk die in deze onderwerpen belang stelt, ter lezing aan.

Druk en uitvoering zijn goed.

Over eenige Voedingsmiddelen voor den mensch, bij schaarschheid of gebrek. Door L. A. VAN MEERTEN, *voorheen Secretaris van het Geneeskundig Bestuur der Land- en Zeemagt, enz. Te Delft, bij* W. N. C. Roldanus. 1853. *In gr.* 8*vo.* 61 *bl.* *f* :- 60.

Er is in de laatste jaren veel over de voedingsmiddelen geschreven. Het is ook niet tegen te spreken, dat met de tegenwoordige veranderingen in de Maatschappij, en de daaraan verbondene vermenigvuldiging der menschen, de behoefte aan levensmiddelen toeneemt, en ook de aard derzelve niet onverschillig is. Het is nog geene twee eeuwen geleden, dat men den aardappel bij ons nog niet kende; zijn gebruik was in den beginne zeer beperkt, en, gelijk alles wat nieuw is, werd hij slechts langzaam ingevoerd, totdat hij hier eindelijk het algemeenste voedingsmiddel van den mensch is geworden. Nu zich in den aardappel gedurig ziekte openbaart, heeft men naar middelen gezocht, om weder meer onafhankelijk van deze vrucht te kunnen worden. Vele menschenvrienden zijn er opgestaan en hebben middelen aangewezen, niet slechts tot redding in den nood, maar ook tot vermeerdering van voedsel in gewone tijden. Zoo wees men, b. v., op de zetmeelhoudende zelfstandigheden, uit planten en vruchten verkregen, die thans worden weggeworpen of weinig in gebruik zijn. Het spreekt van zelf, dat de invoering van zulke nieuwigheden tegenstand ontmoet, en dat de uitkomsten eerst dán gekend kunnen worden als de cultuur in eene zekere verhouding is gebragt tot de behoefte en het gebruik.

Digitized by Google

Onder de nuttige geschriften van den dag over dit onderwerp behoort zonder twijfel het werkje, dat wij nu aankondigen.

Men vindt er eerst eene aanwijzing van de voedingsmiddelen die beter en in ruimere mate voor het vee kunnen gebruikt worden; zoo als: bedorvene of bevrozene aardappelen; beetwortels, twijgen en schors van vele boomen, wier, gras, klaver, en velerlei loof; een knolwortel, *overbies* genaamd; ook gedroogde en tot poeder gebragte afval van leder; voorts het gereinigde en door stoom gaar gemaakte vleesch van gestorvene dieren, en grom en ingewanden van visschen.

Als aanbevelenswaardige voedingsmiddelen voor den mensch noemt v. M. de *Turksche* weit of tarwe, en de pompoenen of kalabassen. Als graansoort, thans minder of wel geheel niet voor den mensch geteeld, noemt hij de haver; voorts wijst hij op de paardeboonen, mangelwortels enz.

Handelend over de zeer noodzakelijke dierlijke voedsels, wijst de Schrijver op melk en karnemelk, op visch, en op beenderengelei, en in het bijzonder op konijnenvleesch. — Hij wijdt een zeer uitvoerig artikel aan de beenderengelei, en haalt vele wetenswaardige bijzonderheden aan, om deze weder ernstig onder de aandacht te brengen. Men ziet daaruit, dat het in onbruik geraken van de beenderengelei méér is toe te schrijven aan de moeite der bewerking, dan aan de verkregene resultaten. Het geheel wordt ook met een plan tot soepbereiding, vooral berustende op het gebruik van beenderengelei, besloten. De zuivere soda wordt daarin tot spoedige weekmaking van de erwten aangeprezen. — Het werkje is der lezing en behartiging waardig, en getuigt van des Schrijvers zucht om den evenmensch te dienen. Eere zij hem daarvoor, en de voldoening van te ondervinden dat hij niet te vergeefs heeft gearbeid.

Handleiding tot een zuinig Gasverbruik. Geschiedenis, behandeling en voordeelen van het gas, boven alle andere wijzen van kunstmatige verlichting; benevens eene duidelijke verklaring van het zamenstel en gebruik van den meter. Te Utrecht, bij N. de Zwaan. 1853. *In kl.* 8*vo.* 156 *bl.* *f* 1 - :

Het is wel eenigzins vreemd, dat elke ontdekking of uit-

Digitized by Google

vinding, hoewel gewaardeerd als bewijs van den voortgang der wetenschap, zoo veel tegenstand ontmoet en met zoo veel vooroordeelen heeft te kampen, wanneer men beproeft haar ten nutte of tot veraangenaming van het gewone leven toe te passen. Het is alsof de mensch de middelen tot verbetering van zijnen toestand niet zonder wrevel ontvangt.

Dr. CLAYTON, Deken van *Kildare*, is de eerste geweest, die gas uit kolen heeft gestookt; ofschoon vóór hem THOMAS SHIRLEY reeds in 1659 proeven heeft genomen met het zich uit de aarde ontwikkelende gas. In 1792 heeft MURDOCH, in *Cornwallis*, het eerst de verlichting met gas, door een toestel van buizen, voorgesteld; maar én bij de Regering én bij het publiek vond de zaak een ongeloofelijken tegenstand; en zelfs de beroemde scheikundige Sir HUMPHREY DAVY vroeg: of de koepel der St. Paulus-kerk te *Londen* wel groot genoeg zou zijn voor gashouder. Doch de ondernemers waren doordrongen van het gewigt hunner zaak, en gelukkig met een geest van onwankelbare volharding begaafd. Thans bestaat de verlichting met gas over bijna geheel de beschaafde wereld. Er zijn nog bezwaren van kostbaarheid aan verbonden tegen het huiselijk gebruik, en vooral tegen het gebruik in de keukens en werkplaatsen; maar ook dáár zal het meer en meer veld winnen, om het gemakkelijke en de zindelijkheid. Het grootste bezwaar tegen eenvoudig huiselijk gebruik ligt wel in de kostbaarheid der meters en van hunne contrôle.

De onderwerpen in het aangekondigde boekje behandeld zijn de volgenden: — Geschiedenis der gasverlichting; — steenkool; — chemische bestanddeelen van het gas; — verbranding; — gasbereiding; — de gasmeter of meter; — beschouwing van de hoedanigheid en den prijs; — de zuinigheid van kolengas; — koken door gas; — stoken door gas.

De lezing en overweging van dit werkje is iederen gasverbruiker aan te bevelen. De in den tekst gevoegde houtsneê-figuren zijn allezins geschikt om de zaak voor elken lezer duidelijk te maken.

Aardrijkskunde in Reizen voor de Nederlandsche Jeugd. Vrij naar het Fransch van D. LÉVI. *Bewerkt door* I. J. J. SNEL-

Digitized by Google

LEBRAND, *Instituteur te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* L. F. J. Haspels. 1853. *In kl.* 8*vo.* 136 *bl.* *f* :- 60.

Het is bekend, dat het werk van D. LÉVI (ALVARÈS) op middelbare en zelfs aanzienlijke kostscholen onder de Leerboeken is opgenomen. Wij hebben het echter steeds betreurd, dat daar een *Fransch* Leerboek voor de aardrijkskunde in gebruik is, omdat, al zij het ook goed geschreven, en er op de behandeling niets aan te merken, de benamingen toch altijd *Fransch* zijn, en ook het standpunt waarop de Schrijver zich geplaatst heeft, niet bij voorkeur geschikt is voor de *Nederlandsche* jeugd. Maar wij hebben bovendien in het *»Abrégé méthodique de Géographie Générale ou Études Géographiques"* vele onnaauwkeurigheden gevonden, en eene wijze van voorstelling waaraan wij in *Nederland* bij het onderwijs der aardrijkskunde niet gewoon zijn.

Een gedeelte van het werk van LÉVI heeft gediend om deze *Aardrijkskunde in Reizen voor de Nederlandsche Jeugd* zamen te stellen. Het bevat drie gedeelten. Na eene Inleiding over de kosmographie of wereldbeschrijving en over de Natuurkundige aardrijksbeschrijving, bestaat het Eerste gedeelte uit Reizen door de vijf deelen der aarde, met de meest mogelijke beknoptheid voorgesteld. Zij beginnen op bladz. 7. Het Tweede gedeelte, eene: Reis om de wereld, zonder bijzonderheden, is de *»Tour du monde, sans détails"* van LÉVI. Hier vindt men méér dan een geraamte, en de voorstelling laat zich ook met méér genoegen lezen. Dit gedeelte vangt aan op bl. 32. — Het Derde gedeelte: Reis om de wereld, met eenige bijzonderheden, *»Tour du monde, avec quelques développements"*, beginnende op bl. 43, geeft belangrijke zaken omtrent hetgeen er in behandeld wordt.

De S. zegt in het Voorberigt, dat hij, wat de statistieke opgaven betreft, vooral »MAC CULLOCH's *Dictionnary*" heeft gevolgd. Zonder dit werk bij de hand te hebben, willen wij hem gaarne gelooven, dewijl vele cijfers niet met LÉVI overeenkomen. Doch naar óns gevoelen had de vertaling of navolging in méér opzigten vrijer behooren te zijn; dan zouden er meer onnaauwkeurigheden in het werk van LÉVI zijn vermeden geworden.

Als reisverhaal bevalt het werk ons niet; want het is niet

Digitized by Google

genoeg te zeggen: »Wij vangen onze reizen door de Staten der wereld met *Europa* aan", enz. — »Ten eerste zien wij in het N.", enz. — »In het midden doorloopen wij", enz. — »Ten Z. *Frankrijk* verlatende" enz., wanneer er overigens geene aaneenschakeling of geleidelijke volg-orde wordt in acht genomen. Bovendien is het zonderling eene reis aan te vangen, zoo als die in het Eerste gedeelte op bl. 11. Wij lezen daar:

»*Afrika.* — *Afrika* wordt begrensd: ten N. door de *Middellandsche Zee;* — ten W. door den *Atlantischen Oceaan;* — ten Z. door de *Groote Zuidzee;* — ten O. door de *Indische Zee*, de *Roode Zee* en de landëngte van *Suez.*

»*Afrika* wordt in 19 voorname deelen verdeeld. Wij komen aan het land van *Natal* aan, en zien *Monomotapa*, *Mozambika*, *Zanguebar*, en wij varen langs de kusten van *Ajan* en *Adel;* komen vervolgens door de *Straat van Bab-el-Mandeb;* en wij bezoeken *Abyssinië*, *Nubië*, *Egypte;* wij bevinden ons nu in het N. van *Afrika* en zeilen langs *Tripoli*, *Tunis*, *Algiers*, *Marokko*, en gaan vervolgens *de Straat van Gibraltar* door; verder langs de kusten der woestijn *Sahara*, *Senegambië*, *Opper- en Neder-Guinea;* ten N. waarvan zich bevindt *Nigritië* of *Soudan;* wij zien het *Kafferland*, het land der *Hottentotten*, en komen eindelijk aan de *Kaap-Kolonie*, waar wij ons naar *Amerika* inschepen."

In de volgende optelling der voornaamste Staten en hoofdsteden van *Europa* is LÉVI gewis op den voet gevolgd (bl. 7): »De grootste Staten zijn: *Frankrijk*, *Rusland*, de *Brittannische Eilanden*, *Oostenrijk* en *Pruissen. Parijs*, *Londen*, *Rome*, *Weenen*, *St. Petersburg*, *Constantinopel*, *Berlijn*, *Amsterdam* behooren tot de voornaamste steden."

Op bl. 13 lezen wij: »*Australië* of *Nieuw-Holland*, *Van Diemensland*, de groep van *Tasmania* of *Nieuw-Zeeland*" enz. Nimmer hebben wij hier *Nieuw-Zeeland* met den naam van *Tasmania* zien bestempelen. De *Engelschen* trachten den naam van *Tasmania*, in plaats van *Van Diemensland*, ingang te doen vinden. Dewijl daarmede aan onzen grooten Zeevaarder TASMAN hulde bewezen wordt, hebben wij er niets tegen; te meer omdat in het noorden van *Nieuw-Holland* een ander *Van Diemensland* wordt gevonden. — Ook heeft de S. waarschijnlijk deze fout ingezien en daarom op bl. 112 gesproken van »*Van Diemensland* of *Tasmania*".

Digitized by Google

Het Schiereiland *Malakka* (bl. 21) heet te bevatten: »de steden *Liger*, *Pantani*, *Malakka*, de hoofdstad, aan de straa van dien naam, *Queda*". — De stad *Malakka*, onder de *Portugezen* en *Nederlanders* zoo aanzienlijk en bloeijend, is tegenwoordig van geringe beteekenis, en zoo al eene hoofdstad, dan is zij maar de hoofdplaats van een onbeduidend gebied. *Patani* (niet *Pantani*), en *Ligor* (niet *Liger*), beide op de oostkust van het Schiereiland, zijn óók hoofdplaatsen, en zoo zijn er meer op het *Maleische* Schiereiland.

In de *Kaap-Kolonie* (bl. 25) ligt niet de *Kaapstad* ten Z. van de *Tafelbaai*, en zijn niet *Georgetown* en *Bathurst*, na de *Kaapstad*, de voornaamste plaatsen. Vergissen wij ons niet, dan verdienen *Stellenbosch*, *Tulbagh* en *Grahamstad*, na de *Kaapstad*, het eerst in aanmerking te komen.

Doch wij eindigen. Evenwel, daar valt ons oog weêr op bl. 112, die meer dan ééne onnaauwkeurigheid bevat. Er staat, onder anderen: »Ik zie *Sidney*, de hoofdstad der *Engelsche* Bezittingen; — *Port-Jackson*, eene der beste havens van *Nieuw-Holland*. — *Botany-bay* is eene zeer ruime baai, door COOK ontdekt. De *Engelschen* zenden hunne misdadigers naar die Kolonie." — *Sydney* (niet *Sidney*) is slechts de hoofdstad van *Nieuw-Zuid-Wallis* of van de Zuid-Oostkust. Men telt op de Zuidkust: de Kolonie *Victoria* of *Port-Philip* en *Zuid-Australië*, en op de Westkust: *Zwanen-rivier* of *West-Australië*. — *Port-Jackson* is de haven van *Sydney*. — *Botany-Bay*, in de nabijheid van *Sydney*, wordt tegenwoordig niet meer genoemd; zo staat verre achter bij de voordeelen welke *Port-Jackson* der zeevaart aanbiedt. — Reeds sedert eenigen tijd is *Nieuw-Zuid-Wallis* geene Strafkolonie meer.

Wij gelooven, om de vele onnaauwkeurigheden die het werk bevat, dat het beter ware geweest als de »*Tour du monde*" van LÉVI maar onvertaald ware gebleven.

Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, door Prof. L. G. VISSCHER. *Tweede Deel, 1e en 2e Stuk. Te Utrecht, bij* Dannenfelser en Doorman. 1852 *en* 1853. *In gr.* 8*vo.* 264 *bl. f* 2 -:

Gelijk men weet, heeft de Schrijver dezer *Geschiedenis* reeds

Digitized by Google

in haar Eerste Deel, haar meer »als eene dorre schets" gegeven, »nog door vele kleine aanteekeningen tot meerder volledigheid te brengen, maar die intusschen de meest noodzakelijke aanwijzingen bevat, en bij eene inwendige beschouwing der aangegevene geschriften niet zonder gemak zal wezen." Ook deze beide Eerste Stukken van het Tweede Deel beantwoorden geheel zoowel aan die dorheid, als aan dien eisch van gemak, daar zij voortgaan de gemelde »meest noodzakelijke aanwijzingen" te geven, hier en daar »door vele kleine aanteekeningen tot meerder volledigheid te brengen". Bij het doorloopen der stukken zal ons dat van zelf in het oog vallen, al zullen wij daarbij tevens de opmerking niet kunnen weêrhouden van de ongelijkmatigheid, waarmede de Schrijver in het behandelen der verschillende boeken en personen te werk is gegaan. Wij vinden hem in de 264 bladzijden, die hier vóór ons liggen, van den tijd der Hervorming tot dien van den Derden WILLEM *van Oranje* gevorderd; in de poëzy echter niet verder dan van onze eerste Hervormde Psalmdichters tot KAMPHUYZEN, al is hij in zijn verslag omtrent het proza tot BALTHAZAR BEKKER gekomen; waarschijnlijk zullen wij in het Derde Stukje het geheele tijdvak voor beiden — dicht- en ondicht — gelijkelijk vinden ten einde gebragt, om dan in het Derde Deel de jaren van 1702 tot heden te zien behandelen. Op de eerste bladzijden van dit Tweede Deel komen, na eene korte schets der Herlevings- en Hervormingsdagen en hunne werking, MARNIX en COORNHERT »aan het hoofd onzer ontluikende Letterkunde" voor, en worden naar verdiensten gewaardeerd; omtrent den eersten zouden wij slechts verlangen te vernemen, van waar de Schrijver weet, dat het Geuzenliedjen: *Ras zeventien Provincen* (*), dat op de wijs van zijn *Wilhelmus* gedicht is, evenzeer door hem is »vervaardigd"; en van den laatsten hadden wij bij de vermelding zijner verschillende geschriften (bl. 13) ook zijne vertaling van BOCCACIO willen vermeld zien. Onder onze eerste Geschiedschrijvers uit dit tijdvak — al ware hij eigenlijk wegens zijn beroep en standpunt beter nog tot het vorige gebragt — vinden wij (bl. 24) PIETER JACOBS VAN THABOR genoemd, wien

(*) Opgenomen met de overige Geuzenliederen in de *Nederlandsche Geschiedzangen*, *Amst.* bij FREDERIK MULLER. D. II, bl. 20.

Digitized by Google

wij echter een meer bepaalden lof dan het »lezenswaardig", dat hem geschonken wordt, hadden willen zien geven; de kinderlijke eenvoud zijner opvatting en voordracht is met dat onbepaalde woord volstrekt niet voldoende erkend en gewaardeerd; wie een keurig staaltjen van beiden genieten wil, verwijzen wij op hetgeen wij in de *Nederlandsche Geschiedzangen* (D. I, bl. 169) over Grooten PIER van hem opnamen. Op de volgende bladzijde komt de onjuiste opgave voor, dat Mr. JACOB VAN WESEMBEECKE zijn verhaal van 't gebeurde in 1565 en 1566 in het *Nederlandsch* zou opgesteld hebben. Had de Schrijver ook maar den titel van 't aangehaalde boek naauwkeurig gelezen, dan hadde hij daar gevonden: »*beschreven in 't Franschoys door Mr.* J. V. W., *ende nu* (d. i. 1616) *in onze Nederlantsche tale overgeset*". Na WESEMBEECKE wordt JAN FRUITIERS genoemd, maar diens *Waerachtige Legende van Jan de Witte* hier althans onvermeld gelaten, en eerst later (bl. 110), als ware er hier niet over hem gesproken, aangegeven; verkeerdelijk echter op het jaar 1596, gelijk zijne *Geschiedenis van Leiden's beleg* op 1577, daar het eerste reeds in 1577, het laatste in 1574 voor het eerst verscheen; van beide die eerste uitgaven zie men de exemplaren in de *Bibl. Thysiana.*

Het *Offer des Heeren*, bladz. 26 onder de Martelaarsboeken in proza vermeld, is een relaas in dicht der verschillende Doopsgezinde martelaren; enkele proeven er uit vindt men in de aangehaalde *Nederl. Geschiedzangen* (D. I, bl. 162 en volg.). Bladz. 33 wordt melding gemaakt van AUGUSTINUS' meening, dat VIRGILIUS de komst van CHRISTUS voorspeld zou hebben; daarbij had op de bekende 4e *ecloga* kunnen gewezen worden en haar: »*nascens puer, quo..... surget gens aurea mundo*", enz. Onder de Rederijkers vinden wij (bladz. 79) eene welverdiende eereplaats aan JOH. BAPT. HOUWAERT ingeruimd, en daarbij, een paar bladzijden verder, zijn Bericht en Lied op de *Triumphelycke inkomst van* MATTHIAS aangehaald. Den Schrijver stond daarbij geene andere bron dan VAN LOON'S gedeeltelijke vermelding in zijne *Historiepenningen* ter dienste, uit welke ook wij, bij gebrek eener meer volledige, voor de *Geschiedzangen* putten moesten; sedert gewerd ons van elders HOUWAERT's geschrift zelf, waaruit wij voorts de laatste coepletjens afschreven en hier thans voorloopig willen meêdeelen. Na het zeggen, dat MATTHIAS, »al is

Digitized by Google

hy jonck van jaren, daerom niet beswaert" behoeft te zijn, en dat »POMPEJUS was ervaren, al was hy onghebaert", vervolgt HOUWAERT aldus:

En Scipio deê swichten
Der Poeners moet en vreught,
Doen hy se quam bevichten
Sijnde in jonge jeught;

En Alexander moedich,
Die men den Grooten noempt,
Voor jonck ende voorspoedich
Is niettemin beroempt.

Betrout op Godt almachtich
En weest van moede coen,
Al is de vyant crachtich,
Hij en can ons niet doen.

Orlof, Prince, hiermede,
En welghecomen sijt
Tot Brussel in de stede
Nu en tot aller tijt.

Godt, die u heeft vercoren,
Verleen u goeden raet,
Eertshertoch hooghgheboren,
En bevry u van 't quaet.

Wanneer de Heer VISSCHER (bladz. 112) ROEMER VISSCHERS tweede dochter reeds *drie* jaren na de oudste geboren laat worden, zal dat wel eene schrijf- of druk-feil wezen; TESSELSCHADE zag, als bekend is, eerst in 1594, en dus *tien* jaren na ANNA, het eerste levenslicht. Bij de opgave der verschillende uitgaven van des ouden ROEMERS geestige dichten, had de *Uitgelezen Brabbeling van Roemer Visscher*, *Amst.* bij FRED. MULLER, 1851, vermelding en aanprijzing verdiend. Van de aanmerking (bladz. 114 v. o.) bij de aanhaling der raadsels gemaakt, verklaren wij noch de bedoeling noch de gepastheid recht te vatten, en vinden ze in ieder geval geheel overtollig. (*) Van bladz. 153 tot 158 behandelt de Heer VISSCHER

(*) Men oordeele: „thans zijn wij beschaafder en raden en gissen niet meer, maar spreken stout weg over alle gebeurtenissen van den dag, en bij voorkeur over dingen, die men (lees altoos: *wij*) niet verstaat".

Digitized by Google

de beide helden uit de Remonstrantsche vervolging: PASCHIER DE FYNE en KAMPHUYZEN. Het verheugde ons de „litterarische verdiensten" des eersten bepaaldelijk door den Schrijver te hooren vermelden; zij werden tot dus ver niet slechts geheel over 't hoofd gezien, maar waren, zoo goed als de merkwaardige man zelf, hoe vreemd het luiden moge, bij de minsten onzer landgenooten bekend; *Paschier de Fyne, naar zijn leven en schriften* (*'s Hertogenbosch*, bij Geb. MULLER) moge aan die zoo onverdiende miskenning thans voor goed een einde maken; het kan tevens den Heer VISSCHER gelegenheid geven tot wijziging en verbetering van enkele onnaauwkeurigheden in het kort verslag van 's mans levensloop. Van KAMPHUYZEN beklaagt gene mede te regt, dat hij niet meer nog, dan het geval is, gekend en, ook in zijne Proza-werken, gelezen wordt; de onjuiste opgave van zijn doodsjaar volgens RABUS (bladz. 156) had hij achterwege kunnen laten na het geschrevene daaromtrent in de *Aanteek.* van Prof. DE CRANE en de *Vaderl. Letteroefeningen* voor Mei 1853. — Op de volgende bladzijden (165 en volg. en 185 en volg.) vinden wij DESCARTES en SPINOZA behandeld; daar ons van den eersten geen ander *Nederlandsch* geschrift bekend is, dan het briefjen aan den horlogiemaker BRANDT, in den *Letterbode* voor 1853 meêgedeeld; noch van den ander, dan eenige brieven, zou men zich over hunne vermelding in eene Geschiedenis der *Nederl.* Letterkunde min of meer verwonderen mogen, gave niet beider, en vooral des eersten invloed op geheel hun tijdvak daarop regt. Wat DESCARTES betreft, is zijn verblijf op den huize *Endegeest* vergeten, en hadde zijn welsprekende leerling HEEREBOORT eene uitvoerige vermelding verdiend, te meer, daar hij, uit het weinige *Nederlandsch*, dat ons van zijne hand is bewaard gebleven, eene even wèlversneden pen in de landstaal blijkt gevoerd te hebben, als die ons uit de Verzameling zijner *Latijnsche* schriften voor deze taal is kenbaar geworden. Wanneer wij in de gelegenheid zullen zijn ons *Nederlandsch Proza* (*) te vervolgen,

(*) Te *Amsterdam*, bij GEBHARD EN C°. 1851. Het mag zeker een blijk van weinig belangstelling in de geschiedenis onzer moedertaal heeten, wanneer men ziet, dat een werkjen, van slechts *f* 1.75, dat eene doorloopende reeks van proeven uit de tot dus ver geheel onbekende geschriften onzen oudste proza-letteren (van 1229—1476) geeft, en waarin wij dat tijdvak als

Digitized by Google

zullen wij daarvan kunnen doen blijken; wij hopen buitendien weldra eenige bladzijden aan HEEREBOORT en zijne lotgevallen, tevens ook als eene zede-schets van zijne dagen, te kunnen wijden. Ook SPINOZA komt niet zonder eene enkele onnaauwkeurigheid vrij; zoo wordt, b. v., *Voorburg* als zijne laatste woonplaats aangegeven, daar hij dit toch al ras met *den Haag* verwisselde, waar hij daarentegen ettelijke jaren zijn verblijf hield. De uitdrukking, dat »de Gereformeerde Theologanten *den armen brillenjood* zoo in het naauw drongen, dat hij met zijne *Ethica* niet aan het licht durfde komen", behoort tot den bekenden ondeftigen schrijftrant van den Heer VISSCHER. Een »brillenjood" heeft, daarenboven, een geheel ander beroep dan het slijpen van glazen ten behoeve der wetenschap. De door hem zelf aangevoerde regelen uit BALTH. BEKKER's *Kerk. Historie* (bl. 213) hadden hem daaromtrent kunnen inlichten; SPINOZA toch »geneerde zich", volgens dezen, »met allerlei glazen ten behoeve der gezichtkunde meetkunstig te bereiden". Aan BEKKER zelf zijn, behalve bladz. 194—215 van het *Tweede Stuk*, nog de XXIV bladzijden van het Aanhangsel gewijd, die eene opgave van alle zijne werken, en al wat voor, tegen en over hem geschreven is, behelzen; eene uitvoerigheid die ons even weinig met de ruimte aan anderen geschonken overeen schijnt te brengen als de uittreksels uit UYTENBOGAERT's preeken, die bladz. 219 tot 232 beslaan, en zoo al in eene bloemlezing misschien te dulden, in eene *»beknopte Geschiedenis der Letterkunde"* ligt te missen, en met meer noodige zaken te verwisselen waren. De Heer VISSCHER, hoe verdienstelijk hij zich overigens met zijne schets voor de *Nederlandsche* Letterkunde make, blijft echter in het algemeen wel wat slordig omgaan zoo met den inhoud als den vorm van zijn boek; wat den laatsten betreft voeren wij, behalven de aangehaalde uitdrukking omtrent SPINOZA, nog de volgende staaltjens aan, die ons onder meer in 't oog vielen: »(De Labadisten besloten) de viering van het Heilig Avondmaal met eene algemeene verrukking, zoodat men.....

---

in een levend en sprekend beeld ons voor oogen zien gevoerd, nog niet zóó veel aftrek heeft gevonden, dat de Uitgever ondernemen kan het vervolg ter perse te leggen. Moge de herlevende study onzer taal en letteren aan dergelijk treurig verschijnsel weldra een einde maken.

Digitized by Google

met dansen en kussen besloot. Tijdgenooten voegen daar nog etcetera's bij" (bl. 137), en: »naar het schijnt, moeten zij zich van nu af veel ordentelijker gedragen hebben". Bladz. 215 lezen wij, dat der Predikanten »groote gebrek was opvoeding en voornamelijk goede smaak"!! Bladz. 178 vinden wij de »*Frauleinen* van Aarsens" vermeld, en bladz. 175 trof ons de bij een Hoogleeraar der *Nederlandsche* taal ergerlijke wanspelling: YPE*IJ*.

(*Ingezonden.*) v. V.

Christelijke Vrouwen, geschetst als voorbeelden van godsvrucht en liefdadigheid. Vrij bewerkt naar het Engelsch van JULIA KAVANAGH, *door* C. S. ADAMA VAN SCHELTEMA. *Met drie portretten. Twee Deelen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1853. *In gr.* 8*vo. VIII en* 638 *bl. f* 6-90.

In vorige eeuwen was het hart alleen het archief, waarin de stille deugden van moeders, zusters en echtgenooten weggesloten en bewaard werden. In dezen tijd van openbaarheid eischt men de mededeeling ook van 't geen anders zorgvuldig verholen bleef. De openbaarmaking echter zal wel altijd onvoltooid blijven, en de drukpers zou haar overig werk moeten staken, indien alles beschreven en gedrukt wierd wat door de vrouw gedacht, gevoeld en gedaan is tot opvoeding en veredeling der menschheid. Daarenboven, wie zal de diepte van het hart der vrouw peilen; en welke vrouw zal haar gemoed geheel ontsluiten? Er is nog meer: hoe vele groote en vereeuwigde helden in Staat en Kerk hebben, zonder dat zij de bewustheid er van behielden, hunne ontwikkeling aan de leidende hand eener moeder te danken gehad! De eeuwigheid zal het openbaar maken, hoe vele NONNA's, ANTHUSA's en MONIKA's er bestaan hebben.

Wat de vrouw sinds achttien eeuwen geworden is, heeft zij aan het Christendom te danken, gelijk zij wederkeerig eenen weldadigen invloed op het Christelijk leven heeft uitgeoefend. Het was inderdaad als of de vrouw in de oude wereld onder den vloek der eerste moeder lag, en waar de Evangeliezon nog niet is opgegaan, daar is haar lot nog niet veel anders. De vrouw in het Westen was de slavin des mans; bijkans

Digitized by Google

alleen bestemd om zijne behoefte aan zingenot te bevredigen en zijn stamboom te doen bloeijen. Onder min beschaafde volken was zij tot harden arbeid gedoemd, terwijl de man ten oorlog uitging of zich met de jagt verlustigde. Onder beschaafde Natiën was zij een voorwerp van weelde, dat men behield of verwierp, naar mate het beviel of mishaagde. In het Oosten was zij eene koopwaar, eene zaak die met jaloersche zorg, als een juweel in eene verborgen lade, afgesloten en van alle zelfwerkzaamheid beroofd werd. Maar toen het Evangelie uit den hemel daalde, en de Zoon van God zich aanbood, om, door zelfopoffering, den vloek op te heffen die er lag op het menschelijk geslacht, werd de vrouw weder vrij gemaakt en in hare regten hersteld. De geschiedenis van JEZUS' leven is der vrouwe een roem. Vrouwen waren de vriendinnen van den Heer en verzorgden Hem. Bij MARTHA en MARIA te *Bethanië* vergat Hij het leed, dat *Jeruzalem's* Wetgeleerden Hem berokkenden. Toen ABRAHAM'S zonen schreeuwden: »kruist hem!" riep eene *Romeinsche* vrouw den regter toe: »vergrijp u niet aan dezen regtvaardige!" Terwijl *Jeruzalem's* burgers in de handen klapten bij het uitdrijven van hunnen Koning, beschreiden *Jeruzalem's* dochteren het lot van den kruisdrager, en terwijl zijne jongeren vreesachtig vloden, had eene vrouw alleen den moed om onder het kruis van haren zoon te staan, terwijl zijn bloed afdruppelde op hare moederlijke borst.

Dat leven, van den hemel opgewekt, is door de eeuwen ontwikkeld, en, ofschoon 't niet is goed te keuren, laat het zich toch zeer wel begrijpen, hoe de mannen der middeleeuwen, met bekrompen kennis drijvende op den stroom der verbeelding, er toe te brengen waren, om de moeder des Heeren te verheerlijken als eene koninginne des hemels, en indachtig hoe hunne eigen moeder voor hen bad, ook in leven en sterven in de bescherming van de vergoodde Moedermaagd eene toevlugt te zoeken.

De geschiedenis der mannen bevat het werken des Christendoms, maar die der vrouwen het leven dat dit werken doordrong en bezielde. Daarom zijn wij het volmaakt eens met den Eerw. ADAMA VAN SCHELTEMA, dat een schoon denkbeeld de Schrijfster van dit werk vervulde, toen zij besloot om de vrouwen te schetsen, die als vriendinnen des Heeren door godsvrucht en liefde hebben uitgemunt.

Digitized by Google

JULIA KAVANAGH had dus niet het voornemen om grootsche en schitterende tafereelen op te hangen, of een gloor van roem om de slapen te buigen van zusteren die op het openbaar tooneel der wereld hebben uitgeblonken; — zij stelde zich alleenlijk voor: eene palmenkroon te vlechten voor zulke vrouwen die haar leven aan de stille beoefening van liefde en weldadigheid hebben gewijd.

Zij treedt als met de fakkel der waarheid achttien eeuwen door, en beschouwt met een verlicht oog de schare der edelen, die een zegen waren voor de menschheid. Eerst wandelt zij door de galerij der *Romeinsche* Christelijke vrouwen, tot aan de middeleeuwen, en doet zien, hoe de vrouw het leven in huis, in de maatschappij, op den troon, en voor het altaar heiligde.

Dán doorloopt zij de middeleeuwen, voor dezen een bloemengaard, voor genen eene wildernis; dat tijdperk van grootmoedige deugd en schrikwekkende ongeregtigheid; hetwelk zich onderscheidde door kolossale vormen, krijgsrumoer, en kerkgebaar, door overdrijving in goed en in kwaad, dewijl verstand, gevoel en verbeelding nog met elkander worstelden om de heerschappij over den mensch. *Europa* trad, sedert de vestiging der landverhuizende volkstammen, in eene overgangsperiode, welke den staat en toestand voorbereidde, waarin het Westen nu verkeert. De hartstogt was, even als bij den jongeling, een prikkel tot edel of snood bedrijf. Het Christendom was onder die volken gekomen als een buit op het overwonnen *Rome* behaald, en leidde de barbaren op tot beschaafdheid. De Kerk vervulde bij hen de taak eens paedagoogs, en de vrouw, hier als non, dáár als vorstin, meest als de moeder of echtgenoot van een vorst, staatsman of geleerde, volbragt den moederpligt.

De geest der opgewondenheid had behoefte aan zachte tempering, en de Godsdienst bragt hem ook niet op eens tot kalmte: — zij wijzigde hem slechts, en bragt zelfs die wijziging maar langzaam tot stand. Echter heeft het Christendom veel aan de *Germaansche* vrouwen te danken. Zij omhelsden 't, uit beweegredenen gelijk aan die welke de eerste Christenbekeerlingen gedrongen hadden, en in haren toestand nog krachtiger werkten, door de verlaging en onkunde waarin zij verkeerden, en door de hardheid waarmede zij bejegend werden.

Digitized by Google

Op dezulken die met de goederen dezer wereld niet bevoorregt zijn, zullen de beloften van een toekomend leven in heerlijkheid altijd met dubbele aantrekkelijkheid werken. Uitgesloten van een werkdadig en verstandelijk leven, veracht en onderdrukt in het huisgezin, zochten de vrouwen der barbaren met vreugde toevlugt in een geloof dat het gemoed verteedert en de ziel verheft. Zij hadden maar weinig persoonlijken invloed, en daardoor werd haar ingrijpen in het werkelijk leven aanvankelijk weinig bespeurd; maar de deugden des Christendoms, reinheid, matigheid, vergevingsgezindheid, vereenigden zich gemakkelijker met het karakter der vrouw, dan met dat van den man, en alzoo kreeg de zwakkere sekse als van zelf eene zedelijke meerderheid boven de sterkere, die zelfs door de ruwheid van die donkere tijden merkbaar henen straalt.

In het derde tijdperk, sedert de Hervorming, bezoekt de Schrijfster nog wel nu en dan eene kloostercel en de vereenigingen der Zusters van Liefde en andere; maar doorgaans verkeert zij nu toch meer in het huisgezin en in het maatschappelijk leven. Genoegelijke en leerzame oogenblikken schenkt zij ons bij de kennismaking met: CATHARINA VAN BORA, LUTHER'S gade; OLYMPIA MORATA, die beroemde vrouw, in welke *Golgotha* den *Olympus* slechtte; ELISABETH van *Saksen;* DOROTHEA SIBYLLA, Hertogin van *Liegnitz;* LOUISE, Prinses van *Oranje*, Keurvorstin van *Brandenburg;* Madame DE CHANTAL, en andere uitstekende vrouwen meer, te veel om hier bij name te noemen.

Het laatste tijdperk omvat de laatstverloopene en de tegenwoordige eeuw. De reeks der edelen is niet ingekrompen. Met dankbaren zin staren wij op ELISABETH FRY en SARA MARTIN, die haar leven, haar geheel aanzijn hebben toegewijd aan het edel pogen om ellendigen, verdwaalden, bedorvenen aan de Maatschappij, aan zich-zelven, aan den Heer terug te geven. CHARLOTTE ELISABETH is niet opgenomen: misschien heeft de Schrijfster dit nagelaten omdat zij zich openlijk tegen hare levensbeschrijving verklaarde; doch er is niets bij verloren, want die werkzame vrouw heeft haar leven en werk met groote openhartigheid zelve blootgelegd.

Met genoegen hebben wij gezien, hoe de bekwame Vertaler bij de vrouwen die hij-zelf heeft ingevoegd, ook eene plaats heeft gegeven aan onze landgenoote VAN MEERTEN, geb.

Digitized by Google

SCHILPEROORT. Deze waardige vrouw, die, meer dan veertig jaren lang, jong en oud, kinderen des voorspoeds en lijdende harten met woord en pen ten zegen was, verdient dat ten volle. Nu kan zij den haar geschonken lof niet meer voor vleijerij aanzien. In haar leven zou de edele vrouw hare plaatsing in dit Christelijk Walhalla welligt voor eene heiligschennis hebben verklaard. Had de Vertaler levenden willen prijzen, hoe menige vrouw, die te *Amsterdam*, *Groningen* en elders werkzaam is om het treurig lot van verlatenen en verdoolden te verbeteren, had hij kunnen noemen. Wij kennen er enkelen van, maar de Vader der liefde kent ze allen.

Wij hebben dit werk met klimmend genoegen gelezen. De Schrijfster steekt geene loftrompet, maar verhaalt slechts op eene wijze die inneemt en onderhoudt, het verstand verlicht en het gemoed verkwikt, bij zoo veel verkeerds als waartoe de mensch van nature geneigd is. Zij heeft zich niet bepaald tot een enkelen landaard, of tot vrouwen van een zelfden kerkvorm; maar allen die één waren in liefde tot den Heer, en daardoor zusters waren in het geloof, hoe overigens gescheiden door tijden, landen, taal en geloofsvormen, heeft zij zamengebragt, zoo als wij vertrouwen mogen dat zij te zamen zijn in den hemel.

Men denke ook niet, dat zij de oogen gesloten heeft voor die verkeerdheden, welke zelfs den besten der menschen aankleven en besmetten. Hadde zij dit gedaan, dan ware de historische hoogere waarde van haar werk in de ijdelheid der romantische verdichting verdampt. Maar, neen, waar zij overdrijving bespeurde, liet zij die niet onopgemerkt. Tot eene proef uit velen geven wij haar oordeel over ELISABETH FRY'S onthouding van muzijk.

»De muzijk liet zij varen alleen om de opwekking van geest, die zij te weeg brengt; hieromtrent moeten wij echter opmerken, dat, zoo opwekking van geest reeds in zich zelve zondig moest heeten, dan iedere weg verkeerd zou te noemen zijn, waarin het hart tot verhevene en edele aandoeningen wordt geprikkeld; wij zouden dan de innerlijke ontroering niet mogen dulden, die het waarachtig schoone bij het hooren of aanschouwen in ons wekt, en het zou verkeerd zijn om als DAVID aan de geestverrukking der godsvrucht toe te geven en hare magtige gewaarwordingen in bezielde klanken uit te storten.

Digitized by Google

»De hooge geestverrukking der godsvrucht is niet haar edelste deel, gelijk zij dat evenmin is in kunst of genoegen; maar zij bestaat, zij is een eigenaardig deel van ons wezen, en laat zich daarom niet ongestraft verloochenen of onderdrukken. Van alle denkbeelden, die het menschelijk hart kunnen beheerschen, is er geen dat meer opwekt en hooger stemt, dan de ware voorstelling van onze betrekking tot God; deze geeft aan het aardsche leven zijn doelwit en bezieling, en geeft voor ons eene gedaante aan de hooge verborgenheden der ons wachtende toekomst.

»Die onverbroken kalme stemming der ziel, welke uit een scheef begrip van Godsdienst door velen is nagejaagd, zou, ware zij mogelijk, de dood en niet het leven voor onze ziel zijn. Alleen de Allerhoogste kan eene nimmer rustende werkzaamheid met eene eeuwige rust vereenigd kennen; in onzen levenskring bestaat die toestand niet; de Natuur die ons omringt, is niet altijd kalm, maar heeft schakeringen en geluiden, die opwekkender zijn, dan de schoonste kunstmuzijk. Zoo kunnen wij er dan wel naar streven om de opwellingen en uitstortingen van den ons geschonken geest te beletten, maar het zal ons nooit ten volle gelukken. Wanneer wij den indruk van het aangename en schoone geweld aandoen, zullen andere, min reine gewaarwordingen daarvoor in de plaats treden. God beschikte ons den aanleg tot edele bezieling, als een tegengift tegen de lage zorgen des levens, en tegen al die onreine prikkels, die onze booze zelfzucht bevorderen en dienen. Zouden wij in vermetel pogen wijzer willen zijn dan onze Heilige Formeerder!"

Hoe helder gedacht! Geen zweem is hier van een ziekelijk mysticisme, dat zoo menig werk in dit *genre* bederft. Daarom wenschen wij ook dit boek in veler handen, en vooral in die onzer huismoeders en jonge dochters. Mogten zij dit schoone woord van JULIA KAVANAGH, waarmede zij van hare lezeressen afscheid neemt, overnemen en in 't harte bewaren: »In elken stand en iederen kring vermag de vrouw zoo veel, als zij staat in het geloof, en de liefde van CHRISTUS haar dringt. Gods kracht wordt in zwakheid volbragt; dat zij uwe levensspreuk, en het zal hier reeds uw roem worden: ik vermag alle dingen door CHRISTUS, die mij kracht geeft. Waar die roem leeft in het hart, daar is het sterven zacht, de dood gewin, en de toekomst eene heerlijkheid zonder grenzen of eindo."

Digitized by Google

Eene Star in den nacht. Schetsen uit het laatst der XV^de^ eeuw; door ELISE, *Schrijfster van: »*HERMINE". *Twee Deelen. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 185¾. *In gr.* 8*vo.* 724 *bl. f* 7 - 90.

Onze tijd onderscheidt zich ook dáárdoor, dat vele vrouwen de pen voeren, en op het gebied der Fraaije Letteren naam en roem trachten te verwerven. Dat sommigen er van beter den tijd zouden besteden wanneer zij zich tot zediger arbeid bepaalden, is, naar veler oordeel, niet te betwijfelen; maar men zou geheel gevoelloos en onbillijk moeten zijn, als men niet gaarne erkennen wilde, dat ook onder onze Vaderlandsche Schrijfsters eenigen zijn, die op onverdeelde hoogachting en bewondering aanspraak hebben. Namen te noemen ware hier overbodig. Zij mogen sieraden heeten van onze Letterkunde, en ELISE, die ons weder deze »*Star in den nacht*" aanbiedt, behoort tot dat uitverkoren getal. Welk een opgang heeft hare *Hermine* niet gemaakt! Het is waar, de Heer s. heeft dat werk aan eene scherpe analytische kritiek onderworpen; maar de uitspraak des publieks heeft het door hem uitgesproken vonnis niet bekrachtigd. Wij voor ons gelooven, dat de strenge kritikus de fijn en diep gevoelende Schrijfster niet juist en volkomen heeft begrepen, en meenen, dat het niet billijk, maar gelukkig ook verkeerd is, wanneer men elk gevoel dat dieper gaat dan hetgeen de Natuur ons-zelven geschonken heeft, voor ziekelijk verklaart. Zoo zoú de materialist het volle regt hebben, om het geloof aan een zich-zelf openbarenden God, en de daarop steunende vroomheid, een ziekte-verschijnsel te noemen. Het is niet onmogelijk, dat die beoordeeling de gevoelige Schrijfster eenigzins getroffen hebbe; maar zij trooste zich dáármede, dat én haar talent én haar arbeid zulk eene breede, zij 't dan ook scherpe kritiek zijn waardig gekeurd. Overigens versterke 't haar in ootmoed, die schoone deugd, welke steeds, ook te midden der wierookwalmen van den lof, frisch en onbelemmerd kan ademhalen, en trekke zij er ál het voordeel uit, dat de beoordeelaar bedoeld of niet bedoeld heeft.

Nu heeft zij op nieuw een werk voltooid aan haren verkregen roem waardig. Zij noemde het: »*Eene Star in den nacht*".

Digitized by Google

De titel is, dunkt ons, wat te algemeen; want de nacht laat duizend starren zien en wij zijn daaraan gewoon; één komeet daarentegen trekt aller aandacht. Alleen wanneer het stormt, en eene windvlaag slechts nu en dan het wolkenkleed openscheurt, worden oog en ziel verkwikt als eene heldere star door de opening flonkert, als ware 't om ons toe te roepen: »wij zijn er nog; al stormt het rondom u!" — De Opdragt van het werk is aan eene doode gerigt, en de beoordeeling daarvan behoort alzoo niet aan de levenden.

ELISE heeft het veld der geschiedenis als bedauwd en bebloemd door den adem haars gevoels en van hare verbeelding. Niet dat zij een historischen roman heeft geleverd; maar zij heeft eene romantische historie op het sierlijk voetstuk der verbeelding geplaatst. Het is goed, dat zij dit zelve verklaart; immers daardoor is zij gevrijwaard tegen de beschuldiging van gebrek aan eenheid, niet genoeg gedekt door den titel, omdat het boek niet een bundel van verhalen, maar slechts één verhaal met één hoofdpersoon bevat. Wat toch, om slechts iets te noemen, kon der romantische verdichting in den weg staan, om het ongelukkig lot der vervolgde Hertogin van *Milaan* met den held van hare geschiedenis in verband te brengen; maar het geweten van geschiedkundige trouw en waarheid weêrhield haar, en maakte haar op historisch terrein stationair, omdat de fantazie slechts het voetstuk moest leveren tot het historische beeld. Hoe breed intusschen is het veld der geschiedenis dat zij bewandelt; welk een schitterende tijd; wat belangrijke tooneelen! ELISE bezoekt *Florence*, *Milaan*, *Rome* en *Napels*. Zij doet ook een uitstap naar *Parijs*. — Maar *Italië!* — Wie acht het, in de tegenwoordige prozaïsche dagen zelfs, niet een hoog voorregt, dáár onder den schoonen Hesperischen hemel te verwijlen! Hoe veel schooner en belangrijker echter was *Italië* tegen het einde der vijftiende eeuw, toen het met eene glorie van eer en roem was omstraald; toen de rijkdommen van het verre *Indië* in zijnen schoot gestrooid werden, terwijl het koudere Noorden in zijne behoeften voorzag.

Italië heeft, door in de vijftiende eeuw eene rugwaartsche rigting te volgen, zijne bestemming gemist. Eeuwen lang beheerschte het een groot gedeelte der wereld. *Rome* viel door eigen zwaartevracht onder den last der weelde en harer uit-

Digitized by Google

spattingen, toen de mannenkracht der *Germanen* het aanraakte. Het zou geheel van 't wereldtooneel verdwenen zijn, als niet in de hoofdstad der oude wereld eene andere magt grooter heerschappij hadde verworven op het gebied des geestes, dan ooit de Caesars bezaten of begeerden. De *Romeinsche* Keizer liet, bij de worsteling van het Christendom, de innerlijke overtuiging vrij, indien slechts de hand voor zijne beeldtenis eenige korrelen wierooks op het altaar strooide. De Priester, die later zijnen geestelijken titel, als buit op het heidendom veroverd, in bezit nam, vroeg het geweten ten offer op het altaar, dat hij voor CHRISTUS, Wiens persoon hij-zelf vertegenwoordigde, had opgerigt. Waar ook de middeleeuwsche Caesar Romanus zijn hof hield, in *Frankrijk*, in *Duitschland*, of zelfs in *Italië*, *Rome* was geestelijk de hoofdstad van het Christelijk geworden Westen. Staatkundig en Maatschappelijk werd *Italië* een worstelperk voor het *Germaansche* en *Romaansche* beginsel, een tijd lang door *Gibellijnen* en *Welfen* vertegenwoordigd. En toch nam *Italië* weder toe in bloei en welvaart. De zucht naar vrijheid ontkiemde, en met haar ontwikkelden zich handel en nijverheid.

Italië's vrije steden, allerguustigst gelegen voor de toenmalige handelswegen, werden rijk en magtig, beschaafd en weelderig, en toen de *Turksche* Halve Maan op de Sint Sofiakerk werd geplaatst, vloden de *Grieken* uit *Constantinopel* naar *Italië*. Zij bragten er de oude schatten van *Hellas*, en in *Florence* en *Milaan*, in *Ferrara* en *Rome* werden de eeuwen lang gesloten Akademiën van *Athene* heropend, en de wijzen van *Tusculum* zoo wel als HORATIUS en VIRGILIUS schenen uit de graven opgestaan.

Kunsten en Wetenschappen bloeiden in *Italië*, terwijl 't overige *Europa* nog in den zwarten nacht der barbaarschheid bedolven lag. In *Italië* was een nieuwe dag aangebroken — maar neen, het was slechts de oude dag met eene kunstzon verlicht, en daarom viel de avond zoo spoedig. Het Westen was Christelijk geworden, en *Italië* deed een terugtred naar 't heidendom, en wat er Christelijks overbleef, werd in heidensche vormen geprangd. In den dampkring van den *Olympus* lieten de *Italianen* zich beheerschen door de zucht om Goden buiten den eenig levenden God te kiezen. Zij vonden de kunst en

Digitized by Google

vereerden haar in wulpsche vormen, doch maakten haar tot den afgod hunner ijdelheid, zoodat er de wijding der Godsdienst aan ontbrak. De wetenschap wilde alleen weten, en koos niet God, maar zich-zelve ten voorwerp. Men zette zich in de School van PLATO, die bij den *Italiaan* hooger stond dan CHRISTUS. Zoo was 't zelfs te *Rome* geschapen, en de Hoogepriester der Christenheid las duizendmaal liever de weelderige Oden van ANAKREON, dan de ernstige Brieven van PAULUS.

Heerlijke, maar verkeerd gebruikte tijd! — Wie met verachting op de wetenschappelijke navorschingen der oude, beroemde *Grieken* nederziet, tast de regten van 't gezond verstand aan; wie die edele mannen, welke hun leven in 't zoeken naar waarheid besteedden, der vergetelheid waardig keurt, heeft zelf nooit behoefte aan waarheid gevoeld, en is vreemd aan waarheidszin; wie de kunstbeelden der Ouden kan smaden, is een type van wansmaak; — maar wie beweert, dat zij reeds in 't volle bezit der waarheid waren, ja, dat deze beter bij hen geleerd wordt, dan van Dien, die het Licht der Wereld is, en op de aarde nederdaalde om haar de eeuwige, onveranderlijke waarheid te verkondigen, is gelijk aan den bevangene van geest, die beweert, dat het reeds middag is als de zon eerst in het Oosten opkomt. Zoo was de dwaling in *Italië*; zoo te *Florence*. ELISE stelt dat in een vollen dag.

Met eenen scherpen blik, maar niet minder met smaak en gevoel, beschouwt en schetst zij het leven en streven aan het beroemde hof van den luisterrijken LORENZO. Zij begrijpt hare personen, en voert die waardig ten tooneele. Wij worden als verplaatst in den praalvollen bloeitijd van Letteren, Kunst en Smaak, en zien wat er is; maar ontdekken ook wat er ontbreekt: de genius der waarheid, die het geheel had kunnen en moeten bezielen.

Onder die menschen treedt SAVONAROLA op, als boetprediker, als hervormer, als profeet. Hij is de held van 't verhaal. ELISE heeft dien buitengewonen man grondig bestudeerd, en niet opgesmukt met kleuren van verdichting. Hijzelf heeft te veel en te goed gesproken, om hem verdichte woorden in den mond te leggen, en te veel degelijks gedaan, om hem in romantische toestanden te verwikkelen.

SAVONAROLA, zoo als hij gevormd was, en zijnen tijd be-

Digitized by Google

schouwde en beoordeelde, moest wel met de toongevers te *Florence* in strijd geraken. Gaarne zouden wij gezien hebben, dat de Schrijfster nog wat dieper ware ingedrongen in de verbastering der Kerk: dan zou zij levendiger en duidelijker hebben kunnen uitwerken, waaraan het is te wijten geweest, dat geestvolle mannen, die de Ouden lazen, bestudeerden, verstonden en bewonderden, afkeerig werden van het Christendom, zoo als zich dat vertoonde in de geestelooze vormen der Roomsche Kerk van hunnen tijd.

Wij zijn er aan den kieschen smaak van ELISE dank voor verschuldigd, dat zij het gevoel harer lezers niet op de proef heeft gesteld door de gruwelen te malen, die *Rome* in de dagen van SAVONAROLA bezoedeld hebben; ofschoon zij de ondeugden van den beruchten BORGIA geenszins bemantelt. De tooneelen te *Milaan* zijn 't meest romantisch, en toch heeft zij de historische waarheid getrouw bewaard. Men huivert voor dat gelukkig Land, hetwelk, bij 't licht van Kunst en Wetenschap, zich zedelijk ongelukkig maakte, en door 't verspillen zijner stoffelijke krachten zijne toekomst voor langen tijd heeft verbeurd.

De ruimte ontbreekt ons om proeven te geven van de menigvuldige schoonheden van dit verhaal, en indien wij ruimte hadden zouden wij verlegen staan met de keuze: het sterfbed van LORENZO; de tooneelen uit het lijden van ISABELLA; of de laatste dagen van SAVONAROLA. Dit werk is eene kroon op al den vroegeren arbeid der begaafde Schrijfster. De inhoud is waar; de vorm schoon; de strekking goed; de stijl minder bloemrijk dan anders, maar juist dáárom nog hooger van waarde.

Wij hebben dit verhaal met steeds klimmende belangstelling gelezen. ELIZES held was ook óns niet vreemd; integendeel, wij hadden in den geest reeds menig uur binnen de muren van *San Marco* doorgebragt. De Schrijfster ontvange dank en hulde voor het genoegen bij haar uitmuntend werk gesmaakt, en den Uitgeveren zij lof geschonken voor de fraaije uitvoering, die hun eere aandoet.

H. J. H. S.

Digitized by Google

Nederlandsche Geschiedzangen, naar tijdsorde gerangschikt, en toegelicht. Tweede Deel. 1572—1609. *Te Amsterdam, bij* Frederik Muller. 1852. *In kl.* 8*vo. XX en* 408 *bl. f* 4-90; *in gr.* 8*vo. f* 6-80.

Bij de aankondiging van het Eerste Deel (zie het N°. van dit Tijdschrift voor November 1852) hebben wij den Verzamelaar verdienden dank toegebragt, en gezegd dat zich menigeen voor dit werk aan hem verpligt zal gevoelen. Wij hebben echter, om opgegeven redenen, toen den wensch uitgesproken dat in de volgende Deelen niet *alles* mogte opgenomen worden wat ons voorkwam als geschiedzang door den Heer v. te kunnen worden beschouwd, zonder evenwel eene plaats in de Geschiedenis waardig te zijn. Daaromtrent vinden wij achter het berigt aan den *»vriendelijken Lezer"*, waar het Tweede Deel mede geopend wordt, eene teregtwijzing, in welke die wensch als niet gegrond wordt voorgesteld, omdat — meent de Schrijver — deze geschiedzangen alleen moeten gelezen worden door dezulken *»die zich een daarbij omschreven standpunt durven toekennen"*. Wij gelooven dat het getal dergenen die toegankelijk zijn voor het soort van Stoïcisme, aan dat standpunt verbonden, veel kleiner is dan de S. denkt; en indien dan het werk — gelijk hij dat erkent, door 't alleen voor *die* klasse van lezers geschikt te keuren — niet in *alle* handen voegt, zou men de vraag mogen doen: hoe 't te verhoeden zou zijn, dat het niet ook gelezen wierde door anderen? Het ware, dunkt ons, goed geweest die teregtwijzing niet te plaatsen; te meer omdat zij overbodig is, gelijk ook die vraag nu overbodig zoude zijn, vermits de S. in dat berigt aan den Lezer zegt: *besloten* te hebben *niet alles* op te nemen wat er verder op het Kerkelijke en op het Staatkundige gebied voorhanden is, maar slechts stalen daarvan te leveren, om den loop der Geschiedenis in het oog te houden. Dáármede toch wordt de gegrondheid van onzen wensch gestaafd, en ook er aan voldaan, en wordt tevens de gestelde voorwaarde van geschiktheid om het werk te lezen, voor een groot gedeelte weder opgeheven. Wij danken den Heer v. voor dat besluit, en wenschen er hem en den Uitgever geluk mede.

De zangen en liederen in dit Tweede Deel (omtrent twee honderd stuks) betreffen de gebeurtenissen van 1572 tot 1609.

Digitized by Google

Zij beginnen met het innemen van *den Briel*, en eindigen met dank- en vreugdezangen over het Bestand, en een paar kluchtige afscheidsgroeten aan de met weerzin naar huis gaande krijgsbenden. Het dunkt ons jammer, dat de Verzamelaar niet heeft opgegeven, of heeft kunnen opgeven, in welk jaar elk der zangen en liederen is gemaakt; want zoo als die naar tijdsorde zijn gerangschikt, kunnen ze doen gelooven, dat de nieuwere versmaten en versbouw van ouder dagteekening zijn dan werkelijk het geval is. Wij hebben vroeger reeds aangemerkt, dat, naar ons gevoelen, de herschepping van onze dichtkunst geacht moet worden een gevolg te zijn geweest van de geestdrift opgewekt door het Verbond der Edelen in 1566; maar dat eerst aan de Gedichten van JAN VAN HOUT merkbare vooruitgang is te bespeuren. Als dat zoo is, kunnen b. v. de stukken die hier op 1572 voorkomen bezwaarlijk van 1572 zijn; maar moeten die òf later zijn gemaakt, òf later aanmerkelijk zijn beschaafd. Met de stukken van omtrent 1600 en daarna kan 't ánders zijn. De dank- en vreugdeliederen over het Bestand en de grappige afscheidsgroeten aan de aftrekkende vreemde soldaten zullen wel in 1609 zijn geschreven. VAN HOUT genoemd hebbende, kunnen we niet nalaten onze verwondering te uiten, dat op 1577 niet opgenomen is zijn voor dien tijd fraaije, echt dichterlijke lierzang op het slechten van het kasteel *Vreeburg* te *Utrecht*, nadat de *Spanjaarden* er uit waren verdreven. Het in alle opzigten onbeduidende:

Wie wil hooren een nieuw liet,
Dat sal ick u singen,
Watter cortelingen is gheschiet
Dat sal ick nu volbringhen,
Van de Spaengiaerts alghemeen,
Zy waren op Vreborch groot en cleen,
Zy wilden den haen gaen maken,
Zy meenden wel te kryghen buyt,
Maer sy moesten ter poorten wt,
Hoe sullen zy in Spaengiën raken?
Zy maeckten daer soo groot geclach,
Zy comen onnoosel kijcken —

dat onder het opschrift: »De Spanjaerts uit *Utrecht*" (bl. 196—199) gevonden wordt, zou men gaarne gemist hebben voor VAN HOUTS:

Digitized by Google

De kloeck' en mannelicke kracht,
Al sins een langen tijd veracht,
Tot onder in de snee versmadelick ghedoken,
Komt, naer de son sijn gulden rat
Ghedreven heeft het oude pat,
Den voorghestelden tijd gheweldigh uitghebroken.

Al ist dat men het leeuken naeckt
Van jonghs op voet, en huislick maeckt,
Zijn leeuwen-aert en sal daerom noch niet verflauwen:
Want als men hem ten lesten terght,
En tot verstorenisse verght,
Bruickt hy strax sijn gheweld, sijn tanden steert en klauwen.

So ginght met u, o stad Utrecht enz.

Ghelijck een vader doet die roey voor 's kinders ogen,
Most gy, al wast om dragen hert,
Veel spijt, veel leed, veel hoon, veel smert,
Rechts of gy slaeven-waert enz.

Terwijl de kinderkens sijn cleen
So werd by hen met schrick gheleen
De roede voor de schou ghestelt uit haren handen,
Maer als sy meerder sijn bedaegt,
Siet men se dees, daer met gheplaegt
Sy voormaels sijn gheweest, al heimelick verbranden.

Men vindt dezen lierzang in zijn geheel in BOR, in de *Gedichten van* STRICK VAN LINSCHOTEN, en in het *Woordenboek der Nederduitsche Dichters* van WITSEN GEYSBEEK op 't artikel HOUT (JAN VAN).

In het algemeen wordt in de Liederen niet dikwerf iets gevonden dat zweemt naar hetgeen men tegenwoordig onder poëzij verstaat. Van dichterlijke verheffing troffen wij slechts enkele malen eenig spoor aan; zoo als b. v. in het lied over de onoverwinnelijke vloot, bl. 303:

O groote zee, ik bid u, seght my, als
Dees sware last was op dijn natten hals
Zijn dijn schoudren als doen niet moe geweest;
— — — — — — — — — —
Woutstu dy niet als doen wel onderwinden
Om schip en volck in dijn balgh te verslinden?
Hemelen en aerd' zeght (seght) my, als gy daer zaeght enz.

Vele der stukken doen aan liedjes denken zoo als die nog

Digitized by Google

heden, op markten en andere drokke plaatsen, kunsteloos genoeg door liedjeszangers, bij bonte afbeeldingen van gevechten of moorden, voor de boeren en geringe burgers worden opgedeund. Dat zij op dezelfde wijze gediend hebben schijnt dikwijls genoeg aan den aanhef te blijken; *Hoort toe, ghy mannen ende wyven!* — *Wie wil hooren een nieuw liet!* — *Hoort toe alleghemeyne, Al nae een goet nieu liet!* — *Hoort allegaer in 't openbaer!* — *Wie wil hooren een droevich liet!* — *o Broeders hoort, Ick sal elck gaen belyden!* — *Hoort toe al te samen in 't gemeyne, groot ende cleyne!* — Hunne kunstwaarde gaat ook die van de bedoelde liederen der tegenwoordige marktzangers niet te boven. Maar zijn ze inderdaad, gelijk wij vermoeden, liederen die in de laatste jaren vóór, en in de jaren van 't Bestand, door zingende speculanten op den volkssmaak aan openbare plaatsen zijn uitgegalmd, dan verhoogt dat de waardij van deze verzameling voor den liefhebber, wijl die straatdeunen om hunne geringe kunstwaarde doorgaans spoedig geheel vergeten worden, verloren gaan, en van de meesten na korte jaren geen exemplaar meer te krijgen is, al wilde men 't opwegen met goud. Zij bewijzen dan ook, hoe vol het volk was van de gebeurtenissen der veertig jaren, want de zangers en hunne rijmwerkers kozen, natuurlijk, wat door het gemeen het liefst gehoord, het gretigst gekocht, en het best betaald werd.

Onder het aantal stukken van anderen aard zijn er die van reeds groote zorg in de zamenstelling blijken dragen, zoo als b. v. het didactisch gedichtje (bl. 139) in strophen van vijf alexandrijnen, van welke de vijfde regel steeds eene sententie bevat;

Daer blyschap in huis is staet druck achter de deur.

Goede vrienden in noot malkander niet begeven.

Armoede soeckt liste, en baert oock cloeck verstant.

---

t Schip mag wat hellen, dan 't rijst wel weer in 't lest.

Geluckich is de stad, die Godt de Heer bewaert.

Godt wilse helpen, die belast zijn en beladen.

Voorts naamverzen, twee-zinnige verzen en dergelijken; teekenen van sommiger smaak voor het kunstige (ook gekunstelde) in het werktuigelijke der Gedichten. In de *Bestands-waar-*

Digitized by Google

schuwing (bl. 399) vindt men ook een staaltje van het smakeloos woordenklank-spel:

O ghy vereenicht land, bestandich eer ghebleken,
Te rechte nu beswaert om van bestandt te spreken,
Met die u niet bestaen te maken een bestandt,
Bestondet u zoo ras het bestant weer te breken,
Bestandich eer ghemaeckt met 't gheheel Nederlandt?
Door onbestandich standt soo comdy in de schandt,
't En can niet wel bestaen sulcx onbestandich dryven,
Soo ghy bestandich bleeft, soo waert ghy haest vermant enz.

Inzonderheid blijkt de smaak voor het kunstige in de coupletvormen van eenige liederen. Een der moeijelijksten is die op bl. 242, maar hij is zelfs den maker te zwaar gevallen; want het dubbelrijm van 't tweede vers ontbreekt alreeds in het derde couplet. Voor mededeeling achten wij 't hier niet geschikt, om 't min kiesche van enkele woorden, en omdat het een schimplied is, niet algemeen welsmakelijk. Aan schimpdichten heeft men 't van weêrszijde niet laten ontbreken: er worden daar eenige stalen van geleverd. Ook het »*Lof*" uit *de Historie* BALTHASARS GEERARDT is hier opgenomen. Doch het is niet wel mogelijk, zonder te breedvoerig te worden, een voldoend overzigt te geven van den inhoud. Hij bevat veel; te meer daar de druk ongemeen compres is, en bovendien van korte verzen twee op één regel zijn gedrukt. Als elk der verzen een afzonderlijken regel besloeg, zou 't boek véél méér bladzijden bevatten.

De geschied- en taalkundige toelichtingen van den Verzamelaar komen den lezer zeer te stade; maar zij hadden, op sommige plaatsen, nog iets volledigers kunnen zijn. Bij 1587 en 1588 *een schraal en een voordeelig Jaar* (bl. 300) b. v. zoekt men te vergeefs: welke *hoeveelheid* koren te *Brussel* in 1587 achttien rinsguldens gold, en vervolgens naar den inhoud van een *sister*, een *gelte*, een *steen*. Die niet kennende kan men zich geen volkomen denkbeeld maken noch van de duurte in het eene, noch van de goedkoopheid in het tweede dier jaren.

Daarmede stappen wij van dit Tweede Deel af en zien de volgende Deelen met belangstelling te gemoet.

Groot en Goed. Prenten-Magazijn voor de Jeugd, tot nut en uitspanning. N°. 1—10. *Te Purmerende, bij* J. Schuitemaker. 1853. *In gr. folio. f* 2-25.

De Uitgever-zelf schetst dit eenvoudig, maar niet onbelangrijk werk in een Vóórwoord. Zijn oogmerk is geweest: eene Verzameling van prenten voor jonge kinderen te leveren, door welke hun, als spelende, beginselen van kennis en wetenschap worden medegedeeld. Om algemeen verkrijgbaar te kunnen worden moesten zij goedkoop zijn. Pronkstukken van teekening en gravure, fraaije proeven van houtsnee-druk kon hij voor lagen prijs niet aanbieden, maar fraaije afbeeldingen zijn

Digitized by Google

ook tot bereiking van het oogmerk niet volstrekt noodig. Het komt op de boven- en bijschriften méér aan dan op de afbeeldingen, die voldoende zijn wanneer zij den inhoud der eersten aanschouwelijk, en daardoor 't van buiten leeren gemakkelijk maken. Had hij fraaije gravuren en drukken willen leveren, dan ware de onderneming mislukt door hare kostbaarheid, of de prijs der prenten had niet goedkoop genoeg kunnen zijn voor mingegoeden. Dit is nagenoeg de korte inhoud en strekking van 't geen op eene der binnenzijden van den omslag van elk Nommer gedrukt staat, en het werk komt daarmede overeen. De waarde der afbeeldingen, zoo in teekening als gravure, is verschillende. Van een gedeelte schijnen de houten reeds zeer oud te zijn, van een ander gedeelte (het grootste) zijn ze nog geheel nieuw; wij vinden echter, hoezeer de afbeeldingen geene aanspraak maken op fraaiheid, dat er onder de nieuwe gravuren, die over het algemeen behagelijk zijn, méér dan eene is, in N°. 8 en 9 b. v., die fraai zou mogen heeten, wanneer aan den druk meer kosten en tijd hadden besteed kunnen worden. Intusschen komt het inderdaad bij jonge kinderen weinig op de kunstverdienste der prenten, maar hoofdzakelijk dáárop aan, dat ze hen voldoen en hunne nieuwsgierigheid opwekken. In verband met den tekst — en de onmisbare moederlijke leiding, want uit eigen aandrift leeren de kleinen niet uit het hoofd — is het werk voor jonge kinderen inderdaad een aangenaam en nuttig geschenk, waarmeê ze lang kunnen bezig zijn. De inrigting er van is doelmatig. Het werk bevat 192 prenten en daarop omstreeks 1000 afbeeldingen. Elke afbeelding heeft boven zich een woord in proza, en beneden een klein, eenvoudig versje, tot verklaring van den inhoud. Boven elk historisch feit uit de Vaderlandsche Geschiedenis is ook het jaartal genoemd, waarin het feit heeft plaats gehad. Dit laatste vooral is zeer nuttig. De 192 prenten zijn, soort bij soort gevoegd, in tien gekleurde, stevige omslagen, en de inhoud van elken omslag staat op den voorspiegel gedrukt. Zij betreffen: N°. 1. de Vaderlandsche Geschiedenis, met 120; N°. 3. de deugden en spelen, met 86; N°. 4. de Natuurkunde, met 48; N°. 5. de Bijbelsche Geschiedenis, met 192; N°. 6. de Spreekwoorden, met 48; N°. 7. de Dierenwereld, met 168; N°. 8. de levens van beroemde *Nederlanders*, met 64; N°. 10. eenige neringen en vertellingen, met 56 afbeeldingen. N°. 2 bevat, voor de Aardrijkskunde, 28 landkaartjes en 84 afbeeldingen, en in N°. 9 ontvangt men zestien geïllustreerde liedjens met bijgevoegde tweestemmige muzijk. Dit laatste Nommer is minder voor kleine kinderen berekend, maar kan tot eene proeve strekken van soortgelijke prenten voor gróóte kinderen niet alleen, maar zelfs voor volwassenen. Mét den Uitgever en de Besturen van Genootschappen, die hem (zegt hij) voorstellen hebben gedaan, om ook in andere bepaalde rigtingen te doen arbeiden, — b. v. voor die behoeftigen wier belang 't medebrengt eenige werktuig- of landbouwkundige kennis te bezitten, of ook in 't algemeen tot aanprijzing van matigheid en wering van misbruik

Digitized by Google

van sterken drank — gelooven wij, dat werkelijk zulke goedkoope verzamelingen van afbeeldingen en tafereelen, wanneer zij plan- en doelmatig gekozen en geordend, goed geteekend en gegraveerd, en door goede duidelijke bijschriften toegelicht of verklaard worden, ook door volwassenen van den minderen stand gretig gezocht zullen worden, en invloed kunnen hebben op hun werken en leven, ten hunnen voordeele en nutte. — Ten aanzien van de kinderprenten leest men op den omslag: »dat deze Collectie als compleet beschouwd wordt"; maar dat is verkeerd. De verzamelingen van historische afbeeldingen vooral hebben aanvulling noodig: er ontbreekt véél aan eer zij voor compleet zijn te houden. Als de Uitgever zijn werk geheel aan het doel wil zien beantwoorden, ga hij vlijtig voort tot die verzamelingen, onder de leiding van een bekwamen geschiedkundige en een knappen teekenaar, steeds nieuwe centsprenten te leveren; dan zullen eenmaal dááruit alle de belangrijke feiten der Vaderlandsche Geschiedenis, in Chronologische orde, door de kinderen aan moeders schoot al spelende in het geheugen kunnen opgenomen worden.

De bijschriften op rijm zijn kort en eenvoudig, maar konden ten deele levendiger zijn. Voor het grootste gedeelte (N°. 1, 5, 7, 8 en 10) zijn ze in de alexandrijnsche maat, die voor jonge kinderen wat lang en niet los genoeg is. Het zal goed zijn als voor de bijschriften onder verder te leveren afbeeldingen (vooral de historische) kortere versmaten worden gebruikt. Naar mate die, bij herdruk, in de verzamelingen op hare plaatsen worden ingevoegd, zal ook dáárin eene aangename afwisseling van maat ontstaan. In de N°s. 3, 6 en 9 echter vindt men de verscheidenheid van kortere maten, die 't van buiten leeren zoo gemakkelijk maakt. De versjes in die Nommers zijn meest allen zoetvloeijend en lief. De N°s. 2 en 4 hebben bijschriften in proza. In sommigen van die onder de afbeeldingen van steden is verzuimd het aantal inwoners te noemen; maar dat is bij volgende drukken ligt te herstellen.

In het algemeen vinden wij 't een goed en vernuftig denkbeeld van den Heer SCHUITEMAKER om kinderprenten aldus tot leerzame geheelen te verbinden, en verdient hij lof voor 't geen reeds nu, bij onvoldoende middelen, door hem geleverd is, en ondersteuning voor het vervolg. Het werk zal volledíger en de gravuren zullen beter worden, naar mate het meer bijval en aftrek vindt. Alles komt nu aan op het debiet, dat groot moet wezen reeds alleen om de kosten te dekken; want de tien kapitale, sierlijke Nommers in stevig, met gekleurd papier omplakt bord, zijn uiterst goedkoop voor dien geringen prijs van *f* 2.25. Wij zouden bijkans denken, dat hij 't werk te goedkoop heeft gesteld. Hoe dat zij, wij bevelen het zéér in de algemeene aandacht, en wenschen er den ruimst mogelijken aftrek aan toe, opdat de Uitgever kunne voortgaan 't te verbeteren en vooral 't historische gedeelte volledig te maken.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Het Leven van JEZUS, *voor jonge lieden, door* JOHANNA. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1853. *In kl.* 8*vo.* 440 *bl.* *f* 2 - 90.

»Het Leven van JEZUS" — ziedaar voor het geheele menschdom een woord vol rijkdom, kracht en diepte. Is er een tweede van wiens leven hetzelfde kan gezegd worden? Neen: JEZUS staat voor ons, voor allen in de menschenwereld, geheel éénig, gelijk de zon aan den hemel, met welke Hij zich vergeleek. Men moge Hem kennen of niet, haten of liefhebben, Hij grijpt op alles in, en men kan evenmin zich aan zijnen invloed onttrekken, als zich buiten de werking der zon plaatsen, al sluite men hare stralen ook af. Het Leven van JEZUS is de Geschiedenis van den eersten dag der tweede schepping. Nog eens sprak de Almagt: »Er zij Licht!" en Serafijnen anwoordden op *Efrata's* beemden, dat er Licht was. De week der volgende scheppingsdagen zal voortgaan, tot de voleinding een nieuwen dag van rust zal schenken. Er is geen mensch die de hooge belangrijkheid van JEZUS' Leven in twijfel trekt; zelfs de aanvallen van den ongeloovige, die zich een wijsgeer noemt, bewijzen JEZUS' buitengewone waarde, en dat de aanvaller evenveel van wijsgeerig denken weet, als de zonderling van gezond verstand, die op den helderen middag beweerde dat de zon niet scheen, en bij eene lamp zat te werken.

Het Leven van JEZUS is, behalve in 't hart van den mensch, in de gedenkschriften van een viertal mannen bewaard, die, wanneer zij 't hadden kunnen verdichten, vier wonderen in plaats van één zouden hebben gewrocht; want wie zulk een ideaal, in zulke vormen als waarin de Evangelisten 't hebben voorgesteld, scheppen kon, zou een éénig verschijnsel wezen, waarnaast de Geschiedenis geen tweede te plaatsen heeft. Doch dáárom ook zijn de Evangeliën blijvende gedenkstukken, voor ieder te lezen en verder te bearbeiden. Het geheel, dat zij vormen, is gelijk aan eene bron, die nimmer opdroogt, uit

Digitized by Google

welke ieder scheppen kan, en door welker wateren elk die er van drinkt gevoed wordt en zich versterkt gevoelt. De geletterde en de ongevormde, de jonkvrouw in hare burg en de arbeider in zijne hut hebben hetzelfde deel aan hare schatten, even als aan de stralen der zon, die voor den rijke niet warmer of lichter is dan voor den behoeftige. Van dáár ook, dat de beschouwing van JEZUS' Leven zich met elken vorm verdraagt. De Wijsgeer vindt er stoffe in voor zijn denkend verstand; de Kritikus voor zijn schiftend oordeel; de Dichter voor zijne verbeelding; de Kunstenaar voor beitel of penseel; het eenvoudig gemoed voor kinderlijke opvatting, en het geweten put er kracht uit voor zijne heerschappij over den wil.

De beschrijving van JEZUS' Leven is een volksboek voor geheel de wereld. Een iegelijk kan het verstaan, en niemand, die voor 't ware en goede vatbaar is, zal er het schoone van miskennen. Het Leven des Heeren kan ook door kinderen gelezen worden, en is hun niet minder verstaanbaar dan een brief hun toegezonden door de vaderlijke hand en gevloeid uit het vaderlijke hart. Wie heeft ooit er aan gedacht het leven van ALEXANDER *den Groote*, van PLATO, van CAESAR tot een boek voor kinderen te bewerken? In alle die levens ontbreekt de stoffe voor hunne bevatting en belangstelling geschikt; maar zij ontbreekt niet in de Geschiedenis van den Zone Gods en des Menschen. Zeker lazen de meesten onzer lezers het Leven van JEZUS door VAN OOSTERZEE bewerkt, en hoe veel hebben zij daarbij genoten; maar toch zal wel niemand hunner beweren, dat de vorm van bewerking door dien hoogst begaafden Godgeleerde gekozen, de *eenig* gepaste zoude zijn. Ook de eenvoudigste beschouwende voorstelling heeft waarde. Het boek van JOHANNA, dat nu vóór ons ligt, bewijst dat op nieuw. De Levensgeschiedenis des Heeren door eene vrouw bewerkt, vervult ons reeds vooraf met aangename verwachtingen. Vrouwen, immers, waren bij zijne omwandeling op aarde bij uitnemendheid met Hem bevriend. Zelfs terwijl *Jeruzalems* burgers hem dreven naar het kruis! beweenden Hem *Jeruzalems* dochteren. Waar het ware, het schoone en het goede zich vereenigen, moet het vrouwelijk hart zich wel voelen aangetrokken.

Wij vinden hier geene diepzinnige onderzoekingen, geene vernuftige gissingen, geene scherpe oordeelkundige aanmer-

Digitized by Google

kingen, geene schoolsch-dogmatische ontwikkeling; neen, slechts eene zachte, wij zouden haast zeggen, naïve voorstelling van JEZUS' Leven, zoo als die voor den geest en het gemoed van jonge lieden zeker het aangenaamst en doelmatigst is.

Laat ons van de Schrijfster-zelve vernemen wat zij omtrent haren arbeid mededeelt: »Uit eigene behoeften" — zegt zij — »die van anderen afleidende, heb ik zoo veel mogelijk getracht eene geregelde en aaneengeschakelde beschouwing van de ons bekende lotgevallen en daden onzes Heeren te geven. Het evenzeer wenschelijk achtende, door eene juiste plaatselijke beschrijving de aanschouwelijkheid te bevorderen, heb ik gemeend er eene kaart van *Palestina* te moeten bijvoegen. Ook heb ik getracht het hoofddenkbeeld: »JEZUS CHRISTUS, Gods Eengeboren Zoon, beloofd aan de vaderen, in de volheid des tijds verschenen als de Zaligmaker der wereld", levendig in het oog te doen vallen, door boven elke afdeeling een toepasselijken tekst uit het Oude Testament te plaatsen, waardoor het heerlijke verband tusschen het Oude en Nieuwe Verbond zoo zeer uitkomt.

»Mijne overtuiging omtrent punten, waarover onvermijdelijk geschil onder geleerden bestaat, heb ik onderworpen aan het oordeel van een Godgeleerde, die mij zijne voorlichting bereidvaardig had toegezegd, en daarna vrijmoedig geschreven, met het oog op God, Wiens genadige liefde eens alle dwaling zal oplossen in het triomflied ter eere van Zijnen Eengeboornen."

De uitvoering heeft hare hoop niet beschaamd. Wij althans hebben haar boek met welbehagen gelezen. Eenvoudig en helder is hare voorstelling, de stijl gekuischt, en waardig aan het onderwerp. Niet enkel jonge lieden, maar ook ouderen van dagen, die geene wetenschappelijke werken in handen krijgen, zullen het met vrucht en voordeel lezen. JOHANNA heeft hare taak zóó afgewerkt, dat zij door 't eenvoudige der opvatting alle tegenspraak den pas heeft afgesneden. Zij geeft het water zoo als zij het uit de bron geschept heeft; is 't wonder dat het zijne klaarheid behoudt! Ook zijn hare opmerkingen zóó juist, dat ze over het algemeen wel bijval moeten vinden.

Wij wenschen JOHANNA geluk met dit werk, dat haren aangenomen naam in eere zal brengen onder de menschen, en in haar-zelve zal het loon groot zijn, wanneer de Heer haar

Digitized by Google

door zijnen Geest de getuigenis geeft: »gij hebt wèl van mij geschreven". Dat loon wenschte zich VAN OOSTERZEE. Er is ook geen beter.

H. J. H. S.

De Weg des Geloofs, of het beeld van den waren geloovige gekenschetst. Naar het Engelsch van JOHN ANGELL JAMES, *Schrijver van: »Bestuur en Aanmoediging", »de Olijftak en het Kruis", enz. Door* ELISABETH JOHANNA HASEBROEK. *Te Amsterdam, bij* W. H. Kirberger. 1853. *In gr. 8vo. VIII en* 407 *bl. f* 3 - 90.

Wij hebben in langen tijd geen asketisch werk gelezen, dat onze aandacht zoo zeer boeide en gespannen hield als dit boek van ANGELL JAMES. Het is eene heldere afspiegeling van het levend Christendom, dat niet ter katechisatie gaat om het verstand met afgetrokken leerbegrippen te overladen, maar eene belijdenis uitspreekt, die op handel en wandel wordt toegepast, en nog in de ure des doods verstaan wordt.

De Schrijver heeft willen spreken van datgene hetwelk door ieder wordt gehouden voor het hoofdbeginsel van het geestelijk leven, van het Christelijk karakter, en van een onberispelijken wandel. Hij waarschuwt ernstig tegen 't verkeerd begrip en misbruik van hetgeen men noemt bevindelijke Godsdienst, dat wij echter, om alle misverstand voor te komen, liever levenservaringen zouden noemen. Te regt houdt hij den mensch voor een wezen, dat onderscheidene eigenschappen, dat een hart, een wil, en een geweten; dat een verstand en de kiem van allerhande neigingen bezit. De Godsdienst is bestemd die allen onder haar bestuur te nemen, want zij legt haar beslag op het geheele bestaan des menschen. In den regel echter is men vaak ál te gereed, om haar tot iets eenzijdigs en beperkts te verlagen. Onderscheidene scholen zijn elkander opgevolgd, die elke aan de Godsdienst eenen uitsluitenden invloed op deze of die eigenschap van de ziel hebben toegekend. Sommigen bepaalden dezen invloed tot het verstand, waarbij alle werkingen des harten worden uitgesloten; hunne Godsdienst was als een ijskegel: helder, klaar, maar koud. Anderen wederom beperkten dien tot het hart; hun gemoedsbestaan was óverprikkeld en niet

Digitized by Google

gezond. Nog anderen besluiten hunne Godsdienst geheel en al in de verbeelding; zij maken er eene soort van poëzij van, die wel den geest verrukt en opvoert, maar het verstand ongevormd, den wil ongebogen, en het geweten onverlicht laat.

JAMES is van oordeel, dat tot eene ware Godsdienst vereischt wordt, dat wij beginnen hare hoofdwaarheden aan te nemen door de oefening van een verstandelijk geloof; deze waarheden moeten voorts haren invloed doen gelden op de genegenheden van het hart, en zich eindelijk in wandel en bestaan voor aller oogen kenbaar maken. »Wij kunnen ons" — zegt hij — »geene ware Godsdienst denken, die den geheelen mensch niet in beslag zou nemen; wij kunnen ons geene waarachtige openbaring voorstellen, die niet berekend zijn zou ons zulk eene Godsdienst aan te brengen. En het is juist de roem des Christendoms dat het dit doet. Het rigt zich tot alle onze eigenschappen; het treedt in alle onze stands-verwisselingen; het is voor ieder deel van ons bestaan berekend. En is dit waar, dan moet ook het geloof het hoofdbeginsel wezen van ons leven; dan kan er geene volmaakte Godsdienst zijn zonder een volmaakt geloof. Dan kan geen van onze Godsdienstpligten worden nagekomen, hetzij die betrekking heeft op God den Vader of op JEZUS CHRISTUS, of op de Voorzienigheid of op de genade, op God of op de menschen, op de regtvaardigmaking of op de heiligmaking, op voor- of tegenspoed, op leven, dood of eeuwigheid, die niet de oefening van het geloof in zich besluiten zou. Het geloof is in het bestaan van den Christen het levensbloed, dat, uitgestroomd uit het vernieuwde hart, aan het geheele wezen van de godsvrucht warmte, gezondheid en krachten mededeelt. Waar het geloof niet doordringt, daar is alles dood en koud. Het is de pols der ziel, die door een flaauwer of sterker slag den waren staat der zielsgezondheid, haar meer of minder welzijn aanduidt."

Het geheele boek is een bewijs voor die waarheid. In dertien vertogen stelt de Schrijver het beeld voor van den waren geloovige. Eerst beschrijft hij het geloof in 't algemeen; maar men zou zich uitermate bedriegen, als men meende dat JAMES zich tot algemeenheden bepaalde. Dán stelt hij het geloof voor in verband met de regtvaardigmaking en in be-

Digitized by Google

trekking tot de heiligmaking, zoo als de eerste van God komt, de laatste in den mensch werkt. En zoo, ofschoon hij zijne lezers overtuigt, dat het geene doodelijke lijdelijkheid is, gaat hij voort met de blijdschap in het werk des geloofs, en zijne zegepraal over de wereld te schilderen. Vervolgens bepaalt hij zich bij de waarde des geloofs, in den gebede en zoo als het zich onder het gehoor des Woords openbaart. Met juistheid meet hij de grootheid des geloofs af, dat van zich-zelven verzekerd is, en roemt het ten aanzien van de zegeningen des levens, en in zijne oefening onder droefenis. Eindelijk doet hij de kracht en de waarde des geloofs in betrekking tot den dood en den hemel uitkomen.

Men spreekt tegenwoordig veel en gaarne van Evangelisch: zoo iets, dan verdient dit werk dat *epitheton*. De inhoud is rijk, de vorm deftig en edel. Het boek van JAMES verdient alle aanbeveling tot voorlezing in den huiselijken kring. Elk vertoog omvat een dertigtal bladzijden, en is dus niet te kort, ook niet te lang. Zoo zal men dertien avonden een genot hebben, dat na de lezing niet vervliegt, en zijn eigen belang bevorderen als men de lezing herhaalt.

De Heer JAMES houdt het verstand bezig, zonder het af te matten; treft het gevoel, zonder het op te winden; werkt op de verbeelding, zonder haar te overspannen; grijpt het geweten aan, dat het zijne stem moet uitbrengen; en roept den geheelen mensch tot CHRISTUS, gelijk de dageraad allen slaap verdrijft en de oogen voor het licht der zon ontsluit.

Wij zouden ons oordeel met onderscheidene proeven kunnen staven, maar kiezen slechts die welke ons bij het openslaan des boeks voor de hand komt. Als men, haar lezende, in de aanschouwelijke voorstelling des Schrijvers iets van zich-zelven vindt, erkenne men of JAMES niet menschkundig de pen voert.

»Wij willen gindsche groep op haren teruggang (uit het gehoor der prediking) een oogenblik beluisteren. »Welk een welsprekend stuk!" roept de een uit. »En welk eene fraaije stem!" herhaalt de ander. »En welke bevallige gebaren!" zegt een derde. »Welk een genie, welk eene beeldspraak, en wat zeggingskracht! Welk een voortreffelijk verstandelijk outhaal! Hij is ontegenzeggelijk de eerste spreker van zijn tijd!"....

Digitized by Google

Hoeveel geloof, meent gij wel, dat er in een en ander wordt gevonden? Dit alles zou van elke openbare voorlezing kunnen gelden, en niet veel meer vroomheid dan bij alles anders, is bij het hooren van die preek te pas gekomen. Doch voegen wij ons bij een volgend gezelschap. »Indien", dus spreekt een ernstig en nadenkend hoorder: »indien wij ons nut niet doen met zulk eene duidelijke en volledige uiteenzetting der meest aangelegene waarheden, — met zoodanige nadrukkelijke vermaningen en zulke getrouwe teregtwijzingen — dan zal het op onze eigene rekening komen." — »Ja", herneemt een tweede, »wij behoorden ons meer ernstig toe te leggen op het werk van onze zaligheid. Nimmer stonden de belangrijke onderwerpen der Openbaring mij duidelijker voor den geest, en nooit had ik een zaliger gevoel van hunne kracht." — »Neen", dus laat zich een derde hooren, »nooit ben ik inniger overtuigd geworden van de boosheid van de zonde, of van het noodwendige der verzoening, of van de heerlijkheid des Evangelies, gelijk het juist voor onzen diep verloren staat geschikt is." — »Tot heden toe", — zegt nu een vierde, »heb ik het er voor gehouden, dat ik een regt gevoel had van de waardij van mijnen Zaligmaker, doch heden heeft de luister zijner heerlijkheid al wat ik daarvan kende overschenen." Dit is geloof, geene verbeelding; dit is vroomheid, en niet louter smaak. Oneindig beter is het, bij het verlaten van het heiligdom geen woord te spreken, dan zich in praatjes van den dag te verdiepen. Hoe spoedig worden de goede indrukken alsdan niet uitgewischt. Hoe pikken dan de vogelen des hemels met gretigheid de uitgestrooide zaden op. Weldadige overtuigingen worden aldus in de geboorte gesmoord; goede voornemens aan de vergetelheid prijs gegeven. In den goeden ouden tijd was de vrome vader des gezins gewoon in het kalme avond-uur.... het gehoorde des te dieper nog in zijn geheugen te prenten, en hoe voordeelig zou het zijn voor zijne dienstboden en kinderen, daar het hun ten spoorslag zou verstrekken met te meer naauwgezetheid hunne aandacht bij het gesprokene te bepalen. Ouders! welk een gezegend middel zou het wezen om uwe eigene overtuiging aan uw kroost op het gemoed te drukken. Helaas! hoe zeldzaam vernemen kinderen in den huiselijken kring iets anders dan de veroordeeling van het gehoorde, dan een gispen van hetgeen men

Digitized by Google

wijzer zou doen te betrachten! Wien kan het verwonderen, indien die kinderen minachtend over eenen leeraar leeren denken, dien zij in dier voege der bespotting zagen prijs gegeven, of dat zij aan het bijwonen van een tooneelspel of het lezen van een roman de voorkeur geven boven het gaan hooren van die zoo sterk gegispte preken."

Leerrede over de aanbidding Gods in geest en waarheid, naar aanleiding van JOHANNES IV: 23 *en* 24; *uitgesproken den* 6*den November* 1853, *op den gedenkdag der Hervorming, door* E. B. SWALUE, *Theol. Doct., en Pred. te Amsterdam. Uitgegeven ten voordeele der Evangelische Gemeente te Lize-Seraing. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1853. *In gr.* 8*vo.* 23 *bl.* *f* : - 40.

Hoewel volstrekt historisch, is het toch opmerkelijk, dat zij die God alleen in geest en waarheid dienen, juist den dag vóór dien, op welken de Roomsche Kerk, die den priester tusschen God en den mensch plaatst, alle heiligen huldigt, toewijden aan 't herdenken van de Hervorming, die den mensch met de kracht der waarheid vrijmaakt en ontslaat van opgedrongen gezag. In plaats van alle heiligen aan te roepen, bidt de Protestant God en God alleen aan.

Dr. SWALUE heeft dit eenvoudig en duidelijk betoogd in deze Leerrede, welke hij door de drukpers, dat veelvermogend voertuig onzer eeuw, verder wil gebragt hebben dan tot de Gemeente die ze hoorde uitspreken. Hij beschouwt de uitspraak van onzen Heer zoo wel in haar verband als in haar verheven zin, die het wezen van de ware Godsdienst uitdrukt, door JEZUS gesticht; en dán gaat hij na, hoe die aanbidding, in de Christelijke Kerk verwezenlijkt, langzamerhand verbasterd en vernietigd is. Hij herinnert hoe zij door de Kerkhervorming tot hare oorspronkelijke zuiverheid teruggeroepen en hersteld is, en eindigt met eene opwekking om haar rein te bewaren, en alzoo den zegen des Evangeliums en der Hervorming dankbaar te erkennen en te genieten.

Zoo geleidelijk als deze verdeeling is, loopt ook de uitwerking natuurlijk af. De Leerrede, hoewel op een bepaalden dag uitgesproken, verdient op elken anderen dag gelezen, en

Digitized by Google

altijd nageleefd te worden. Wij althans wenschen, dat dit heldere woord algemeen worde opgenomen. Het doel der uitgave is edel en lofwaardig. Wie er belang in stelt het te bevorderen, en uit dien hoofde de zaak wenscht te kennen, waaraan hij een penning van liefde schenken kan, leze wat SWALUE er van gemeld heeft in het in 1853 laatst verschenen Nommer van het Maandschrift door den Ring van *Amsterdam* uitgegeven.

Het wezen der Hervorming. Leerrede over 1 *Kor.* III: 11—15, *uitgesproken door* J. H. SCHOLTEN, *Hoogleeraar te Leyden, op den Gedenkdag der Kerkhervorming. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebroeders Muller. 1853. *In gr.* 8*vo.* 30 *bl.* *f* :-30.

In deze Leerrede, over wier uitgave wij ons verblijden, geeft de Hoogleeraar SCHOLTEN eene nieuwe proeve van zijne groote bekwaamheid, van de helderheid zijner inzigten, en de overtuigende kracht, waarmede hij ze weet voor te dragen. Men vindt hier wat de Apostel PAULUS t. a. p. zegt aangaande de Christelijke Kerk, op de Hervorming overgebragt, en, overeenkomstig de gelegenheid van haren Gedenkdag, gesproken: over den grondslag, waarop zij rust, vs. 11; den aard van hare werkzaamheid, vs. 12; de verwachting, die zij koestert, vs. 13, 14, en den geest, die haar moet kenmerken, vs. 15. Vinding, ontwikkeling, aanwending der stof, naar de behoeften onzer dagen, zijn boven onzen lof verheven. Er komen hier en daar gedeelten voor die algemeene behartiging verdienen. Maar het gehéél, zoo als het daar vóór ons ligt, verdient gelezen en ter harte genomen te worden. Er is eene kracht van waarheid in, die niet kan nalaten hare werking te doen op het onbevooroordeeld gemoed. En mogt men ook meenen in sommige opzigten van den Hoogleeraar te moeten verschillen, men zal toch, na de lezing, eindigen moeten met hulde te doen aan de openheid, den nadruk en den heiligen ernst, waarmede hij zich uitspreekt.

Slechts ééne aanmerking, die hij ons ten goede houde! Er wordt in deze Leerrede, even als in de vroeger door hem uitgegevene, vrij sterk gepolemiseerd tegen de meer bekrompene rigting, die zich tracht te doen gelden in de Hervormde

Digitized by Google

Kerk. Wij stemmen toe, dat zulke polemiek, mits met gematigdheid en kalmte gevoerd, noodig zijn kan op den predikstoel, en in onze dagen wel eens noodig is. Maar kan dit toch ook niet overdreven en de stichting der Gemeente er door benadeeld worden? En zou het ook wel altijd doel treffen? Het is toch te verwachten, dat er betrekkelijk weinigen zullen gevonden worden onder 's Hoogleeraars toehoorders, die op zulk een meer bekrompen standpunt staan. En de overigen zou het kunnen beginnen te vervelen, dat er zoo gedurig wordt te velde getrokken tegen de andersdenkenden, die toch immers voor het meerderdeel dwalen ter goede trouw en méér behoeven, dan eene enkele teregtwijzing, om van hunne dwaling afstand te doen. Hoe dit ook zij, in de Leerrede die wij hier aankondigen, achten wij de bedoelde polemiek allerminst misplaatst. En in zoo verre ontneemt deze bescheidene bedenking niets aan hare hooge waarde, boven aangeduid. Wij eindigen daarom ook met vernieuwde aanbeveling.

De val van het laatste bolwerk der Protestanten in Frankrijk, La Rochelle, in 1627. *Door* CHONIA. *Twee Deelen. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1853. *In gr.* 8*vo.* 699 *bl. f* 6 - 75.

De Heer KINDERMANN heeft onder de Protestantsche vlag van *La Rochelle* zijnen naam geopenbaard, doch met die ontdekking slechts weinigen verrast; want bijkans ieder wist reeds wie CHONIA was. De wakkere Schrijver behoefde ook waarlijk zijnen naam niet te verbergen, en wel allerminst voor dit werk, hetwelk onder zijne Voorrede dien draagt. Het was een gelukkige greep van hem, den val van *La Rochelle* te behandelen, en hij heeft geene moeite of inspanning ontzien, om dit werk eene blijvende geschiedkundige waarde te geven. Zijne bronnen-studie was rijk, en hij geeft de geschriften en stukken op, welke hem ter dienste stonden. Een vreemd verschijnsel bij eenen roman! Maar wij zullen ons ook wel wachten dit boek een roman te noemen. Het is eene historische schilderij, wel versierd met keurig bijwerk uit de verbeelding des schilders, maar die toch *La Rochelle*, met wie er in,

Digitized by Google

en vóór, en rondom waren, naar het leven terug geeft. KINDERMANN heeft zelfs die stad bezocht. Zij heeft als voor zijnen kunsttoestel gezeten, en de indruk, zoo als een Dichter of Schilder — beide zijn poëten — dien ontvangt, getrouw, doch beademd door zijn genie, teruggegeven.

De Schrijver — om meer tot den prozaïschen toon eens eenvoudigen Referents terug te keeren — behandelt een onderwerp, waarvan de *intrigue* niet schuilt in een liefdeshandel, maar in Staatsbelang, Staatszucht en kwalijk verholen Godsdiensthaat.

Frankrijk werd, in 1627, beheerscht door eenen zwakken Koning en eenen krachtvollen Minister, die zijnen naam in zijn vaderland, in *Europa* vereeuwigd heeft. De moord van HENDRIK IV, wiens langer leven het lot van *Europa* waarschijnlijk eene andere rigting zou gegeven hebben, had *Frankrijk* in een poel van verwarring gedompeld. Bij zijnen dood was LODEWIJK XIII een kind, en de staatzuchtige MARIA DE MEDICIS, de Koninginne-Weduwe, nam het bestuur in handen. De gevolgen waren zoo als die in een Land waar partijschap woelde zich lieten verwachten. *Frankrijk* was toenmaals in twee groote partijen verdeeld, die niet alleen voor godsdienstige belijdenis streden, maar ook door staatzuchtige oogmerken gedreven werden. 't Waren de Roomschgezinden en de Protestanten, en, wanneer zij met de kroon in onmin kwamen, was hun verzet gevaarlijk genoeg voor het despotisme.

Het Edikt van *Nantes* had den Hugenoten eene magt in handen gegeven, later nog door goede gunst des Konings merkelijk vergroot, en hen met zulke buitengewone voorregten toegerust, dat zij inderdaad een Staat in den Staat uitmaakten. Zij waren niet toegelaten slechts en beschermd door de wet, maar bezaten ook bijkans Souvereine regten. De Hugenoten hadden eene eigen legermagt, waarover zij bevelhebbers aanstelden, en een zeker getal van welbemuurde steden en sloten. *Rochelle* was hun middelpunt, eene tweede hoofdstad van eene tweede magt in het rijk. HENDRIK, die voor het bezit des troons en voor de rust des Lands zijne uitwendige belijdenis verzaakte, had die voorregten toegestaan aan zijne voormalige geloofsgenooten en oude vrienden, om ze gerust te stellen omtrent zijn eigen persoon, en ze te beveiligen in de toekomst tegen de aanrandingen hunner oude vijanden, die

Digitized by Google

den vrede teekenden, omdat het hun aan magt ontbrak, om ze, gelijk vroeger de *Albigenzen*, van de aarde te verdelgen.

Die onnatuurlijke toestand kon niet voortduren zonder botsing, te minder nog, daar ontevredenen met de regering aldaar een steunpunt zochten, waar zij meenden buiten haar bereik te zijn. Wij houden het er voor, dat een welingerigt en krachtig Staatsbestuur dien staat van uitzondering moest zoeken uit den weg te ruimen. Zoo dacht men er ook over in het *Fransche* Kabinet, maar men bedoelde te gelijk nog iets meer. Men wilde niet slechts den Hugenoten hunne bolwerken ontmantelen, om ze met de overige burgers van den Staat gelijk te maken voor de wet, maar ze ook tot weerloosheid brengen, om ze, te gelegener tijd, uit te roeijen dóór de wet, of liever door het *bon plaisir* eens Konings, die er vroom of goddeloos genoeg toe was.

Die dit werk begon, en den Protestanten hunne stoffelijke kracht ontnam, was de Kardinaal JEAN ARMAND DU PLESSIS, Hertog van *Richelieu*. In 1584 te *Parijs* geboren, werd hij in 1606 Bisschop van *Luçon*. In de gunst der Regentes zich gedrongen hebbende, werd zijn invloed weldra grenzenloos. Zijn toestand was intusschen moeijelijk genoeg. Moeder en zoon waren elkander vijandig. Hij wist ze te verzoenen, en bevordering was zijn loon. In den jare 1623 werd hij vereerd met het geestelijk purper, en in 't volgende jaar aan 't roer van 't Staatsbewind geplaatst, zoodat de Koning, in schijn alles besturende, inderdaad niets meer was dan de eerste passagier aan boord, wien de schipper het pavilloen toestond. Op zijn hoog standpunt werd hij door meest allen gehaat en gevreesd; de Koninginne-Moeder vloekte hem, omdat zij ondervond, dat zij in zijne sluwe hand niets meer dan een werktuig geweest was; de hooge adel voelde zich door zijn alvermogen gekrenkt, en had de Koning zijne hulp kunnen missen, de *Bastille* ware zijne woning geworden. En toch wist die man zijne tegenstanders, willens of onwillens, in zijne werktuigen te herscheppen, en alle zijne oogmerken te bereiken. De verwijdering der trotsche MARIA DE MEDICIS, de vernietiging van den *Oostenrijkschen* invloed op de *Europesche* Staatkunde, en de beteugeling der Hugenootsche Staatskracht achtte hij noodwendig, om *Frankrijks* gezag naar buiten en geluk van bin-

Digitized by Google

nen te verzekeren. Niet dat hij om het laatste te bereiken een kruistogt deed ondernemen, hij maakte er eene politieke zaak van. De Kerk was bij hem, hoezeer hij den Kardinaalshoed droeg, aan Staatsbelang ondergeschikt; daarom was hij geen vriend van de Jezuïten; daarom ondersteunde hij GUSTAAF ADOLF, den edelen kampioen voor het Protestantisme in *Duitschland*, en de *Nederlanders* in hunnen strijd tegen *Spanje*. Genoeg; hij besloot den Hugenoten te ontnemen wat hij meende dat der kroon alleen toekwam, en ze te laten behouden waarop hun geweten aanspraak had.

Tot dit einde moest vóór alle dingen *La Rochelle* vallen, ontmanteld en onder het volstrekt gezag der kroon teruggebragt worden. In *Languedoc* werden de Protestanten door den Prins VAN CONDÉ aangevallen. RICHELIEU, aan wien onlangs de hooge betrekking van Groot-Admiraal was opgedragen, sloeg in persoon het beleg voor *La Rochelle*, en wierp — een meesterstuk van waterwerkbouwkunde — een dijk van zeven-honderd-veertig toisen door de zee, die de gemeenschap naar buiten afsloot. Door hare *Nederlandsche* geloofsbroeders aan haar lot overgelaten, door *Engeland* kwalijk ondersteund, of, liever, verraden, hield de stad het zeven maanden vol tegen eene vijandelijke legermagt, welke door de tegenwoordigheid des Konings werd aangemoedigd. *La Rochelle* viel, niet door het zwaard, maar door den honger.

Deze treurige geschiedenis heeft KINDERMANN behandeld met waardigheid, met smaak, met een helder oog, fijn gevoel en gelukkige hand. De eerste Hoofdstukken verdienen eene plaats naast de tooneelen die BUNGENER aan 't hof van den Vijftienden LODEWIJK opvoert. JEAN GUITON FARINE, LA FORÊT, SALBERT en Mevrouw PROSNI heeft hij bij voorkeur uitgelezen als vertegenwoordigers van hetgeen duizenden in *Rochelle* dachten, als voorbeelden van hetgeen zij deden en leden.

Wij deelen in de rampen der stad, en het wordt ons, onder de lezing, als of wij in de geprangde veste zijn overgevoerd. Wij koesteren eerbied voor de standvastigheid waarmede die burgers een lijden verduurden, hetwelk aan hen staafde, dat honger scherper is dan het zwaard; en zeggen dank aan hem, die hun treurig lot alzoo heeft geteekend, dat hij de liefde boven die akeligheid doet uitkomen. Zoo boeit hij het oog en roert het hart. Eene enkele proef, hoe hem dit gelukt, moge hier

Digitized by Google

niet misplaatst zijn. Wij gaan in den bangen dag des hongers, met nog banger morgen, aan zijne hand de burgers van *La Rochelle* vergezellen aan den disch des Heeren.

»Het is de 27ste Augustus, de dag den Heer gewijd, welks plegtigheid nog wordt verhoogd. Die dag roept de Gemeente ter viering van het gedachtenisfeest van den Heiland der wereld. Men zal aan het: »doet dat ter mijner gedachtenis!" gehoor geven, etend van het brood en drinkend uit den beker, waarmede Hij dat weemoedwekkende, hartverheffende feest eens instelde. Lijdenden zullen den Lijder gedenken, maar die in de kracht des geloofs over het bangste triomfeerde; veegen en als stervenden zullen den Stervende gedenken, maar die in zijnen dood den dood overwon. En daarvoor heeft men brood, daarvoor heeft men wijn. De kostbare gave is geschonken, gespaard. Hier wordt zij uitgedeeld aan allen. Wie erkent hier niet een sprekend, treffend, heerlijk beeld van het Evangelie des Kruises, dat aan allen schenkt wat niemand had, waar dat Evangelie in de kracht van een ootmoedig, heiligend geloof wordt omhelsd, dat ons de heerlijkste, onmisbare gave aanbiedt.

»Stilte heerscht in *La Rochelle* ook dien morgen; maar eene andere dan de doffe beklemmende, die er anders heerscht. Dag en feest tillen en verheffen reeds bij voorraad. Velen voelen zich in het vroege morgenuur, bij de huiselijke Godsdienst-oefening en het voorbereidend gebed, reeds op de gezegende hoogte gesteld, waar druk en drang der aarde en nood der aarde kleiner, ligter worden. — »Denkt aan mij!" — vragen kranken en zwakken den hunnen, nu het klokgebom tempelwaarts roept; — zij zullen in den geest daar tegenwoordig zijn.

»En velen gaan er op, mogen er ook velen belet zijn daarin te deelen, en slapen er velen bereids den laatsten diepen slaap, die daarop mede hadden gehoopt, hunne plaatsen hier als in hunnen kring ledig latende. — Flaauw wordt het gezang aangeheven; tuigend van magteloosheid, van aandoeningen, heilige, schokkende aandoeningen, blijft menige stem in de keel steken; de stem wil niet ten beklemden gorgel uit. Het is eene hulde der liefde aan menigen ontslapen dierbare gebragt. — Doch weg wat belet en hindert! Hoort hen zich vermannen! De smart ten onder, waar die het hart belet

Digitized by Google

zich te verheffen! Hier voor den Heer en den Hemel geleefd! En die gedachte geeft moed en sterkt. Krachtiger ook, slechts hier en daar nog door snikken afgebroken, klinkt het nu door de kerkgewelven, als de Gemeente een nieuw vers aanheft:

Si seulement que quand un val viendroije,
D'ombre de mort rien de mal ne craindoije.
Car avec moij tu es à chacune heure,
Puis ta houlette et conduite m'asseure:
Tu enrichis de vivres nécessaires,
Ma table aux yeux de tous mes adversaires.

»SALBERT gaat de Gemeente voor in het gebed. Hoe kan het anders dan vurig, geloofsmoed ademend zijn geweest? Het is een dringend klemmen aan God en den Heer van de menschen die zich aan Hem willen houden. Dáár is de eenige heul van het zondig, dáár de eenige troost van het bange, het lijdende hart. Wat zult gij, broeder! voor uwe broederen hebben? Wat biedt gij hun aan, die wachten op het woord dat van uwe lippen komt?

»*Den drinkbeker, dien de Vader mij gegeven heeft, zal ik dien niet drinken?*"

»Waar was gepaster woord voor zulke vereeniging? Waar bijna was vergadering, meer voor zulk een woord geschikt?

»En ziet, het wordt bevestigd, dat het Woord Gods levendig en krachtig is, hier aan zwakken, schier bezwijkenden, die terughuiveren konden van den drinkbeker, den bitteren, hun niet zonder God op de hand gezet. Ziet, hoe zij moed erlangen om dien tot op de heffe te ledigen, mogen ook de laatste teugen de bitterste zijn, te bitter zouden wij ze in onzen tijd van rust maar ook van verslapping keuren. Daar wordt de belofte bewaarheid: »Maar wie drinkt van het water dat ik hem zal geven, die zal nimmermeer dorsten; maar het water dat ik hem zal geven, zal in hem een fontein des waters worden, die in het eeuwige leven springt." Nieuwe kracht bezielt hen. Zij zijn bereid om te dulden, te dragen, te werken, te sterven voor hunnen Heer. Bij het: »Hem getrouw tot in den dood, die tot den dood getrouw was jegens ons!" waarmede de Spreker de korte toespraak eindigt, leeft dat besluit in der meesten hart.

»En ziet nu hen naderen ten Nachtmaalsdisch!

Digitized by Google

»Het hart leeft bij den Heer; doch hoe dat bindt aan elkanderen, hoe dat sterkt en heiligt tot alles!

»Gemeente onder het kruis, zij het kruis van den Heer u ten zegen geworden! Wie volhardt tot aan het einde, die zal zalig worden — en gij hebt volhard."

Zulke treffende tooneelen vindt gij er meer, wij behoeven ze niet aan te wijzen; alleen vergunne ons de Schrijver een paar aanmerkingen, die ons op het hart liggen, heuschelijk hem mede te deelen.

Met het karakter dat hij Mevrouw DE LA GOUTE toekent hebben wij vrede, want het zal historisch waar zijn; doch waartoe die vrouw in hare verregaande trotschheid en liefdeloozen zin voorgesteld als een type van streng vasthouden aan Calvijnsche leerbegrippen, en orthodoxie gebrandmerkt als de moeder van onzedelijkheid? Het spijt ons om twee redenen: vooreerst is het verhaal nu niet, wat het moest, kon en verdiende te zijn, voor ieder even aangenaam; en ten andere houden wij die gevolgtrekking gewaagd, min heusch, onwaar. Het grootst gedeelte des volks is nog, bewust of onbewust, gehecht aan de belijdenis der vaderen, nog orthodox; maar is het onzedelijk? Doorgaans is de praktijk beter dan de leer. Het is opmerkelijk, dat, in weerwil van de overstrenge predestinatie-leer in de Hervormde Kerk, de behandeling der zedekunde vroeger in haren boezem met meer vrucht beoefend werd, dan in de op dit punt mildere Luthersche Kerk. Maar bovendien, terwijl de steildenkende Predikanten in *Nederland* hemel en aarde bewogen, om de fel geprangde vest ter hulp te snellen, lieten de meer ruim gezinde Staatslieden het arme *La Rochelle* aan zijn treurig lot over.

Onze tweede aanmerking is van anderen aard en van minder gewigt, doch, zoo als het ons toeschijnt, van belang genoeg, om haar den rijkbegaafden Schrijver ter overweging aan te bieden. Wij hebben het in zijn »beeld van KAMPHUYSEN" over het hoofd gezien, dat hij zijne personen, wanneer 't hem gelustte, liet spreken in den spraaktoon der eeuw waarin zij leefden; omdat het kon, ofschoon het ons, door wien of wie het gedaan worde, als wansmakelijk toeklinkt: maar minder begrijpen wij, dat hij de *Franschen* te *Rochelle* het *Hollandsch* der zeventiende eeuw doet spreken. Wij bevelen hem ten hoogste aan op zijnen stijl te letten. Een man

Digitized by Google

die op zulk eene hoogte staat, waarop wezenlijke verdiensten alleen hem geplaatst hebben, mag niet anders dan zuiver *Hollandsch* schrijven.

H. J. H. S.

PANTHEON. *Tijdschrift ter verspreiding van nuttige kennis. Gewijd aan Letterkunde, Geschiedenis, Schoone Kunsten, Land- en Volkenkennis, Staatswetenschappen, Levensbeschrijvingen, en alle Natuurkundige Wetenschappen in hare betrekking tot het dagelijksche leven. Eerste Deel. Met tusschen den tekst gedrukte figuren. Te Utrecht, bij* W. H. van Heyningen. 1853. *In gr.* 8vo.; *de prijs van elk Nommer:* f : - 25.

Van dit Tijdschrift verschijnen elke maand twee Afleveringen, die jaarlijks te zamen twee boekdeelen vormen, elk van 24 vellen druks. Om de menigte en verscheidenheid van de daarin behandelde onderwerpen te leeren kennen, deelen wij den inhoud mede van het Eerste Deel. Hij is als volgt: — LETTERKUNDE: — de Literatuur en hare verhouding tot de beschaafde zamenleving van onze dagen; — een vlugtige blik op *Noord-Amerika;* — gedachten over het verband tusschen Zedelijkheid en Kunst; — de *Vlaamsche* beweging. — GESCHIEDENIS: — schets van de geschiedenis der Armoede in *Nederland;* — bijdrage tot de geschiedenis van het St. Elmusvuur. — SCHOONE KUNSTEN: — algemeene opmerkingen over Toonkunst; — over de Teeken- en Schilderkunst, hare waarde voor wetenschap en industrie, en haren invloed op beschaving. — LAND- EN VOLKENKENNIS: — de Steurjagt op de *Ural-rivier;* — iets over *Kiew;* — de Verdedigingsmiddelen van *Nederland;* — eene reis op de *Missisippi.* — STAATSWETENSCHAPPEN: — iets over Doodstraf; — algemeene opmerkingen over Staatsschulden, Beurzen, Banken, Actiën, Fabrieken, Werktuigen, Overbevolking, Armoede. — LEVENSBESCHRIJVINGEN: — ALEXANDER VON HUMBOLDT. — NATUURKUNDIGE WETENSCHAPPEN: — aard en waarde van de wetenschap der Natuur; — schetsen uit het gebied der toegepaste Scheikunde; — wat leert de Zoölogie, en op welke grondslagen rust zij? — iets over Brood en zijne vervalschingen; — de Scheikunde, de huisvriendin des landmans; — over Gletschers. —

Digitized by Google

ALLERLEI: — Eeretempel der 19de eeuw; — over *Panama;* — *Engelsche* en *Amerikaansche* damesstrijd; — vet uit turf; — hagedissen op *Jamaika;* — de parelvisscherij in den *Perzischen* zeeboezem; — hoe men de verzamelplaatsen van honig kan opsporen; — hoeveelheid suiker, die in verschillende landen verkregen en verbruikt wordt; — de slangen van LAOKOON; — kosten ter huisvesting van misdadigers in *Engeland;* — kleine planeten; — Chronologisch overzigt van de reizen rondom de wereld; — wat eene arbeiders-familie in *Pruissen* in een jaar verteert; — een woord over HARRIËT BEECHER STOWE en hare familie; — een woord over de kwik-thermometers; — tabel van de lengte en het gewigt (beide gemiddeld) van mannen en vrouwen met betrekking tot den ouderdom; — een aanbevelenswaardig boek van populair-wetenschappelijken aard; — steenkolen in *Engeland*, *Schotland*, *Ierland* en *Frankrijk;* — potlood; — open brief aan den Heer B. W. STOOF.

Het zou moeijelijk zijn verslag te doen van den inhoud en de waarde van elk dezer artikelen; maar de lezer zal dat ook niet van ons verwachten. De verdienstelijke Schrijvers, die hunne talenten aan dit Tijdschrift wijden, zoo als de Heeren REES, COSTER, GUNNING, VITRINGA, MULDER, VAN GEUNS, DE BORDES, RAUWENHOFF, STOOF, DONKERSLOOT, VAN DER MEULEN, zijn genoeg bekend om een gunstig en aanbevelend oordeel, hetwelk Ref. bescheidenlijk over dit werk uitbrengt, te regtvaardigen. Eene lectuur als deze verdient in beschaafde kringen niet vruchteloos te worden gezocht. Sommige stukken zijn ook geschikt om minder beschaafden tot een aangenaam en nuttig onderhoud te dienen, ofschoon het werk over het algemeen zich daartoe minder aanbeveelt. Vele der stukken zijn in zeer hooge mate belangrijk, zoo als, b. v., die over de geschiedenis der armoede, en ALEXANDER VON HUMBOLDT; maar wij willen daarmede niets op de verdienste van andere stukken afdingen.

Druk, papier en uitvoering zijn goed. Ook de correctie; die in de laatste Afleveringen veel is verbeterd.

Wij wenschen den Uitgever het ruime debiet toe, hetwelk de onderneming verdient, en 't zal ons aangenaam zijn als deze aankondiging tot de instandhouding van dit Wetenschappelijk Tijdschrift helpt bijdragen.

V.

Digitized by Google

Bijdrage tot het onderzoek naar de oorzaken der geslachts-verhouding bij de geboorten, door L. JANSE, BZ., *Directeur der Gasfabriek, Lector in de Natuurkunde, Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. Te Middelburg, bij* de Gebroeders Abrahams. 1853. *In gr.* 8*vo.* 171 *bl.* *f* 3-75.

Wie nog mogt twijfelen aan het streven der Natuur- en Geneeskundige Wetenschappen naar positieve kennis, behoeft slechts een blik te slaan op de pogingen om door de statistiek eene grondige kennis te verkrijgen van de wetten der Natuur, en van de oorzaken der voorkomende afwijkingen, in reeksen en getallen die, zonder eene beredeneerde statistiek, voor de uitkomsten van normaalwetten zouden worden aangezien.

Het vraagpunt, tot welks beantwoording deze bijdrage bestemd is mede te werken, is de bijkans vaste verhouding, die men waarneemt in het verschijnsel, dat de mannelijke geboorten de vrouwelijke geboorten overtreffen.

Het is wel de moeite waard, dat wij den hoofdinhoud van dit met veel zorg bewerkt geschrift hier kortelijk mededeelen; het kan den lezer ook een denkbeeld geven van den veelbeteekenenden omvang der vruchten van de statistiek.

EERSTE HOOFDSTUK. Leer der oorzaken, waardoor het geslacht der nakomelingen zou benadeeld worden. § 1. *Verhouding der geslachten bij de dieren en den mensch.* Bij de dieren is de geslachtsverhouding verschillend; zoo is zij, b. v., bij de zwemvogels nagenoeg gelijk; bij de herkaauwende dieren is het getal der mannelijke geringer; [bij het kattengeslacht vindt men 20 katten tegen éénen kater]; bij de visschen overtreffen de mannelijke de vrouwelijke nagenoeg met het dubbele. Bij de menschen schijnen 17 jongens tegen 16 meisjes geboren te worden. — § 2. *Verhouding der conceptiën.* Ook hierin schijnt dezelfde verhouding ongeveer plaats te hebben als bij de geboorten, en is er welligt een geringer verschil (?) wegens de grootere moeijelijkheden bij de geboorte van jongens, ten gevolge van de grootte des hoofds. — § 3. *Oorzaken der geslachtsbepaling.* De constitutie of de invloed van het gestel schijnt te leeren, dat sterke constitutiën meer jongens voortbrengen, vooral bij groote werkzaamheid der ouders. Ook

Digitized by Google

de vruchtbaarheid doet in de tweeling- en drielinggeboorten eene grootere hoeveelheid mannelijke geboorten opmerken. De invloed der eerstgeboorte op het geslacht der volgende kinderen zal wel betwijfeld mogen worden; ofschoon men heeft gewild, dat door de eerste zwangerschap een zekeren typus aan de geslachtsverrigtingen der vrouw zou worden medegedeeld. — § 4. *Steden en Platteland.* De statistiek doet gelooven, dat er betrekkelijk steeds meer jongens in de steden dan op het platteland geboren worden. — § 5. *Vergelijkende verhoudingen voor Middelburg en Brouwershaven.* — § 6. *Jaren van oorlog en vrede.* In jaren van oorlog moet die verhouding eveneens ter gunste van de mannelijke geboorten blijven bestaan. — § 7. *Polygamie en polyandrie.* Bij de eerste schijnen minder mannelijke geboorten plaats te vinden; bij de polyandrie blijkt het, uit verschillende waarnemingen, dat meer jongens worden ter wereld gebragt. — § 8. *Stammen en rassen.* Hier leert het onderzoek, dat bij vermenging van rassen niet slechts krachtiger voorwerpen, maar ook betrekkelijk meer jongens worden geboren. Opmerkelijk is het vooral, dat de Joden vruchtbaarder zijn dan de Christenen; dat de sterfte bij hen minder is; en dat de verhouding van mannelijke tot vrouwelijke geboorten zich bij hen meer dan elders ter gunste der eersten openbaart. — § 9. *Jaargetijden in het algemeen.* Hun invloed wordt uitgedrukt in de volgende vijf paragraphen. — § 10. *Jaarlijksche temperatuur.* Het klimaat schijnt geenen belangrijken invloed uit te oefenen. — § 11. *Maandelijksche geboorten.* In de zes wintermaanden hebben veel meer geboorten plaats, dan in de zes zomermaanden. In ons Land valt het *maximum* in Maart en het *minimum* in Augustus; derhalve is de maand Mei het gunstigste, de maand October het ongunstigste voor de conceptiën. — § 12. *Maandelijksche huwelijken.* Deze paragraaf staat ook in verband tot de volgende. — § 13. *Maandelijksche huwelijken voor Middelburg, met betrekking tot de maandelijksche geboorten.* Het tijdstip der huwelijksvoltrekkingen toont weinig invloed uit te oefenen op de verdeeling der geboorten. — § 14. *Maandelijksche geslachtsverhoudingen.* Het grootste aantal mannelijke geboorten valt, zoo het schijnt, in het grootste aantal geboorten, en het grootste aantal vrouwelijke geboorten, daarentegen, in de geringste hoeveelheid geborenen. De meeste vrouwelijke geboorten hebben

Digitized by Google

plaats in de maanden waarin de minste geboorten over het algemeen geschieden. — § 15. *Vergelijking der geboorteverhoudingen met de temperatuur.* De geboorten schijnen te verminderen als de temperatuur toeneemt; en omgekeerd. — § 16. *Echte en onechte geboorten.* De verhouding der echte geboorten overtreft verre die der onechte; maar de conceptiën in en buiten het huwelijk toonen geen invloed daarvan aan op de geslachtsverhouding. — § 17. *Beschaving.* In beschaafde landen neemt de vruchtbaarheid standvastig af; eveneens de geslachtsverhouding der geboorten. — § 18. *Ouderdom der ouders.* De meerdere ouderdom van één der ouders blijkt op de geslachtsverhouding der geboorte eenen overwegenden invloed uit te oefenen. — § 19. *Waarnemingen op den ouderdom.* — § 20. *Waarnemingen van* HÖFACKER *en* SADLER. — § 21. *Waarnemingen voor Pruissen.*

TWEEDE HOOFDSTUK. Nieuwe waarnemingen betreffende den invloed van den ouderdom der ouders op het geslacht der kinderen. — § 22. *Inleiding.* — § 23. *Wijze van waarneming.* — § 24. *Hoofdresultaten.* Deze en de volgende paragraphen zijn geheel gewijd aan statistieke opgaven, als: — Vruchtbare huwelijken; 1°. gerangschikt naar den ouderdom des mans, 2°. naar den ouderdom der vrouw. — Huwelijken van welke geene geboorten opgegeven zijn. — Vruchtbare huwelijken. — Ouderdom der ouders bij de huwelijksvoltrekking; 1°. arithmetisch verschil in het algemeen, 2°. id. in het bijzonder. — Arithmetisch verschil in den ouderdom der ouders. — Wezenlijke ouderdom der ouders. — Betrekkelijke vruchtbaarheid der huwelijken. — Invloed van den betrekkelijken ouderdom der ouders. — Betrekkelijke ouderdom der ouders. — Invloed van weduwnaars en weduwen. — Invloed van den ouderdom der ouders op de eerstgeborenen en de opvolging der geslachten. — Ouderdom der ouders bij de geboorte der kinderen. — Vergelijking van de verhoudingen van den ouderdom der ouders bij de huwelijksvoltrekking en bij de geboorte der kinderen.

Eindelijk volgen het Besluit, en de Aanteekeningen.

Ziedaar eene opgave van den inhoud; doch om haar goed te verstaan dient men zelf het boek te raadplegen.

Ref. beschouwt dit werk als eene belangrijke bijdrage tot de leer der statistiek, en den Schrijver komt lof toe voor dien

Digitized by Google

droogen, vervelenden, moeitevollen, en niet dankbaren, maar toch nuttigen arbeid. Het boek bevat verschillende tabellen, en eene uitslaande plaat, die hare verdienste heeft voor de kennis van de betrekkelijke vruchtbaarheid der huwelijken. De geheele arbeid getuigt van groot geduld en vlijt.

Intusschen mogen wij niet onopgemerkt laten, dat het werk wel eenigzins mank gaat aan te groote breedvoerigheid: voor sommige rubrieken ware alleen het *resultaat* des onderzoeks, dunkt ons, voldoende geweest. Maar 't geen zeer te bejammeren schijnt, is het ontbreken van het geneeskundig element. Immers men mist hier geheel de nasporing van physiologische invloeden, zoo als, b. v., die van den algemeenen gezondheidstoestand, van de verbeelding, voorstelling en ziels-indrukken der moeders, welke bij den onderdom der ouders, bij den echten en onechten staat, bij den ongelijken onderdom der ouders, wel verdienden genoemd te worden. Wel is het waar, dat de onderzoekingen daaromtrent geene statistieke opgaven zullen verschaffen; maar men mag toch zulke momenten niet onaangeroerd laten, zoo als de Schrijver dan ook, hier en daar, ze herinnerd heeft, als het onwillekeurig aan hem scheen opgedrongen te worden. Het schijnt Ref. toe, dat het vruchtbaarste terrein tot verklaring der vruchtbaarheid en geslachtsverhouding der geborenen dát is: van de voeding, leefwijze, zeden, ligchamelijke en zedelijke ontwikkeling, maatschappelijken toestand, verkeering der volkeren, enz. Blijkbaar toch is het, dat, b. v., in steden de vruchtbaarheid grooter is en de geslachtsverhouding anders dan op het platteland, en daarin vinden wij grond te veronderstellen, dat de door den Schrijver behandelde vraag nagenoeg geheel in het gebied van den zedelijken en ligchamelijken toestand der menschen ligt opgesloten. Het is, naar Referents gevoelen, bijkans aan geen twijfel onderhevig, dat de overwegende genegenheid der echtgenooten zich uitdrukt in het geslacht, en zelfs in het ligchaam en den geest der kinderen; zoodat men niet zelden een ongeoorloofden hartstogt in het kind zal erkennen; ten bewijze van den grooten invloed, dien psychische toestanden in dezen kunnen uitoefenen. Het ligt geenszins binnen den kring der statistieke waarnemingen, maar wel degelijk binnen dien eener beredeneerde statistiek.

De Schrijver beweegt zich natuurlijk enkel op statistisch

Digitized by Google

gebied, en wij kunnen aan hem geene eischen doen als geneeskundige, maar zouden toch de zamenwerking in zulke gevallen met een kundig geneesheer gewenscht achten.

De uitvoering doet de pers der Heeren ABRAHAMS alle eer aan en mag uitstekend worden genoemd. De prijs schijnt oppervlakkig hoog te zijn, maar is het inderdaad niet.

V.

Beginselen der Volkshuishoudkunde, door Mr. B. D. H. TELLEGEN. *Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1853. *In kl.* 8*vo.* 48 *bl.* *f* :-50.

De geachte S. heeft er zich inzonderheid op toegelegd *kort te zijn;* hij was daarbij slechts voor ééne klip vervaard: *duister te worden;* er zijn echter méér klippen, waarvoor men zich bij het betrachten van groote beknoptheid wachten moet, inzonderheid, waar men voor jonge lieden schrijft en eene schets maakt; die klippen heeten: *afgetrokkenheid* en *onvolledigheid.* Het is niet moeijelijk, de Volkshuishoudkunde tot weinige hoofdstellingen terug te brengen; maar men loopt gevaar, dat deze onderhoudende en belangwekkende wetenschap daardoor voor het jeugdig verstand veel van hare eigenaardige bekoorlijkheden verliest. Het is wel waar, dat de onderwijzer zulks bij de ontwikkeling der stellingen kan aanvullen; maar daartoe wordt een bijzondere *tact* vereischt, die niet ieder gegeven is, en die, wanneer hij bij het onderrigt, naar eene dorre schets gegeven, ontbreekt, de wetenschap zelve vervelend, althans weinig aanlokkelijk maakt. Zoo is het ook met onvolledigheid gesteld: de meeste Schrijvers over Staat- of Volkshuishoudkunde staan te kort stil bij hetgeen het gebruik en verbruik der rijkdommen betreft, en eene schets moet toch geheel volledig zijn ten aanzien der hoofdbeginselen.

Het komt Referent voor, dat de Heer TELLEGEN, wien hij den lof van *kort* te zijn niet wil betwisten, en wien hij niet beschuldigt van *duister* te zijn, zich voor de beide aangewezen klippen niet voldoende heeft gewacht: zijne schets is niet onderhoudend, en zijne schets is niet volledig. Het eerste gebrek vult hij voorzeker aan in zijne mondelinge toelichting, want het boekje (waarvan druk en papier onverbeterlijk zijn) is bestemd tot leiddraad bij het door den S. gegeven onderrigt

Digitized by Google

in dit vak, aan de Landhuishoudkundige School te *Groningen*; hij zal daarbij door voorbeelden, door historische herinneringen, door te wijzen op de praktijk der Volkshuishoudkunde, ongetwijfeld zijne discipelen weten te boeijen; maar, voor anderer nut, te wier behoeve het in den boekhandel gegeven is, mogt hij met een enkel woord, als bij tusschenstelling, den te bewandelen weg hebben aangewezen. En, hoe is het met het onvolledige? Ja, ook dit kan de S. uitmuntend aanvullen, — maar dan laat hij zijn leiddraad los; b. v. als hij op bl. 32 de woorden *armen* en *belastingen* bezigt, kan hij daarbij in zeer uitvoerige ontwikkeling treden omtrent voorkoming, vermindering, leniging van armoede, enz., omtrent de hoofdverdeeling der belastingen, de meerdere of mindere doelmatigheid van de eene soort boven de andere, enz., — maar zijn boekje laat hem — en zijne navolgers, die het gebruiken mogten — te veel vrij, omdat de schets zich in geene bijzonderheden inlaat.

Wij willen daarom deze aankondiging niet besluiten zonder nog te wijzen op een ander, allerliefst boekje, met het doel geschreven om aan de jeugd de afgetrokken denkbeelden der Volkshuishoudkunde op eene onderhoudende wijze voor te stellen; een boekje, hetwelk met en nevens het hier aangekondigde regt bruikbaar zijn zal; het is wel niet zoo kort, doch, naar rato, wel zoo goedkoop: wij bedoelen de *Grondtrekken der Staathuishoudkunde*, door W. ELLIS, uit het *Engelsch* vertaald door Mr. H. HOOFT GRAAFLAND, circa 140 bladz. voor — 90 cents, uitgegeven bij B. DEKEMA, te *Utrecht*.

Proeve van onderzoek naar de hoofdbehoeften der Strafregtspleging, als grondslag eener nieuwe inrigting van het Regtswezen in Nederland, door Mr. A. W. WICHERS. Te Amsterdam, bij J. D. Sijbrandi. 1853. *In gr. 8vo. 79 bl. f* :-90.

Menig Regtsgeleerde hier te Lande heeft reeds zijn vernuft gespitst, om middelen uit te denken ter verbetering en vereenvoudiging onzer Strafwetgeving en Strafregtspleging. Klagte over de langdurige en kostbare, dikwerf onnoodige instructie der (criminele) strafzaken, en de gevoelde behoefte aan een middel om tegen feitelijke dwaling van den strafregter eenen

Digitized by Google

voldoenden waarborg te geven — ziedaar de hoofd-aanleidingen tot een aantal nieuwe stelsels en nieuwe beoordeelingen van reeds elders geopperde denkbeelden of voorgedragen stelsels.

Over het eerste punt was men het tamelijk spoedig eens, dat in eene reeks van zaken de voorafgaande instructie zou kunnen worden bekort of afgeschaft. Dit kon geschieden langs tweeërlei weg: hetzij door te bepalen, dat in zekere categoriën van misdrijven eene instructie, of immers de verwijzing naar het hoogere Geregtshof onnoodig zoude zijn; hetzij door aan die misdrijven het karakter te ontnemen waardoor dusverre de verwijzing verpligtend was gemaakt. Ofschoon de geachte Schrijver het eerste middel in toepassing tracht te brengen (bl. 53 en volg.), erkent hij echter ook het laatstgenoemde als uitvoerbaar (bl. 4, Aant.): en het is juist dit middel hetwelk ook de Regering onlangs heeft aangegrepen, bij het aanbieden aan de Staten-Generaal van een Ontwerp van Wet, *houdende eenige veranderingen in de bestraffing van misdrijven;* ofschoon toch aan de volledigheid daarvan wel iets schijnt te ontbreken.

Meer bezwaar heeft het andere punt: het appèl in strafzaken (criminele). Erkent men vrij algemeen de wenschelijkheid van zoodanig appèl, van den anderen kant ontveinst men zich de daaraan verbonden moeijelijkheden niet: meer kosten, langer duur der processen en voorloopige gevangenis, het herhaald hooren van getuigen, aanwijzing van een hooger regterlijk collegie hetwelk die appellen zal behandelen, en wat dies meer zij. De kundige S., wiens werkje wij vóór ons hebben, heeft er, in verband met het zoo even behandelde punt, en met andere daarbij komende nevenquaestiën, het volgende op uitgedacht. Aanmerkelijke vermindering van de gevallen waarin voorafgaande instructie plaats heeft; maar, in geval van instructie, eene volledige en *beëedigde* instructie (met terugkeer, in zoo verre, tot de *Fransche instruction criminelle*); daarentegen, het niet weder hooren der getuigen op de openbare teregtzitting in eerste instantie; in geval van volledige bekentenis, geen appèl, maar alleen cassatie; in geval van ontkentenis, vrijspraak — of eene schuldigverklaring zonder uitspraak van straf, maar met verwijzing naar den hoogeren regter, die dan, voor zooveel noodig, op nieuw de getuigen hoort: die hoogere regter zou zijn een Raad van Justitie in de hoofd-

Digitized by Google

plaatsen der onderscheidene Provinciën, met uitzondering van *Drenthe* en *Utrecht*.

Dit stelsel wordt uitvoerig aanbevolen en tegen verschillende bedenkingen verdedigd, alles met het oog op het eigenlijke thema des S., dat in onze strafregtspleging te weinig waarde gehecht wordt aan het schriftelijk deel der regtspleging.

Er is onbetwistbaar veel goeds, veel geniaals in het plan van den S.; ofschoon het ons niet in alle opzigten heeft bevredigd; maar de strekking van dit Tijdschrift brengt niet mede, dat wij in eene uitvoerige beoordeeling of wederlegging treden.

Vraagt men naar de wijze van behandeling, wij achten die niet zonder talent, maar wel wat omslagtig en langwijlig; de S. heeft vooral bijzonder lang werk om ter zake te komen, en spreekt veel over het al of niet gepaste om de regelen van bewijs in de Wet op te nemen; zonder dat zulks tot eene bepaalde beslissing leidt, althans niet in verband met het overige van het geschrift.

Wij hopen intusschen, dat het boekje niet zal ontsnappen aan de aandacht van Minister, Volksvertegenwoordiging, Commissiën, enz. Wrijving van denkbeelden doet de waarheid uitkomen.

B.

Vierde Verzameling van Regtsgeleerde Adviezen. Te 's Gravenhage, bij de Gebr. van Cleef. 1852. *In gr. 8vo. VI en* 243 *bl. f* 2 - 50.

Vijf jaren zijn er verloopen sedert de Derde Verzameling van Regtsgeleerde Adviezen het licht zag. De Uitgevers wenschen dat dit lange uitstel niet worde toegeschreven hetzij aan toeval, hetzij aan verflaauwden ijver en lust; veelmin, dat men daarin het bewijs zou willen zien, dat de stof voor regtsvragen en adviezen langzamerhand zou uitgeput raken. Zeer juist is de opmerking, dat die stof nooit is uitgeput. De ware reden ligt hierin, dat de Verzamelaars in de keuze der te behandelen vragen (en wij zijn hun daarvoor dankbaar) keurig

Digitized by Google

zijn geweest, d. i., alleen de zoodanige hebben bewerkt die inderdaad twijfelachtig schijnen kunnen, en die, zoo veel mogelijk, nieuw zijn, of althans tot nieuwe beschouwingen kunnen aanleiding geven.

Of zij steeds aan dit voornemen getrouw bleven, zou hier en daar kunnen betwijfeld worden. Doch wij kunnen noch mogen voor dit Tijdschrift in eene beoordeeling treden. Wij bepalen ons tot de opmerking, dat deze Verzameling, die bij de vorige niet behoeft achter te staan, den Jurist zeer is aan te bevelen.

Het werk is in vier Afdeelingen gesplitst, en bevat 63 adviezen over vraagpunten van: *a.* Staatsregt; *b.* Burgerlijk Regt en Regtsvordering; *c.* Handelsregt; *d.* Strafregt en Strafvordering.

Wij wenschen den *Haagschen* Praktizijns lust en ijver toe, om met moed eene Vijfde Verzameling aan te leggen en even gelukkig (misschien wat spoediger?) te voltooijen.

B.

LUTTENBERG'S *Chronologische Verzameling der Wetten en Besluiten betrekkelijk het Openbaar Bestuur in de Nederlanden, sedert de herstelde orde van zaken in* 1813; *voortgezet door* L. N. SCHUURMAN, *Secretaris der stad Zwolle. Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1852 *en* 1853. [*De thans te vermelden stukken loopen over de jaren* 1829, *VIII en* 103 *bl.;* 1830, *VII en* 94 *bl.;* 1831, *VIII en* 127 *bl.; alsmede de Alphabetische Inhouds-opgave van* 1821 *tot* 1830, *L bl.*] *In gr.* 8*vo.* *f* 3 - 73[5].

Met onvermoeiden ijver gaat de waardige *Zwolsche* Secretaris voort, het door den dood afgebroken werk van LUTTENBERG te voltooijen. LUTTENBERG! Een naam die niet slechts herinnert voortreffelijke administrative hoedanigheden, eene massa geleerdheid, een schranderen blik vooral in het armwezen geworpen, maar vooral ook de buitengewone diensten die het *stelsel van openbaarheid* aan hem dank wijt: hij heeft in menigen chaos orde gebragt, en voor menigen ambtenaar of geleerde vóórgearbeid en het werken gemakkelijker

Digitized by Google

en aangenamer gemaakt. Jammer maar, dat de meesten van zijne talrijke en lijvige Verzamelingen zoo duur zijn.

Wat deze voortgezette Chronologische Verzameling betreft, mogen wij gereedelijk verwijzen naar onze meer uitvoerige beschouwing van de laatst voorafgegane Stukken, in dit Tijdschrift, voor Julij 1853. Het ligt toch in den aard der zaak, dat de bewerking steeds gelijkvormig blijft; en deze is tevens de grootste lofspraak, die men er aan geven kan, omdat de bewerking goed en doelmatig is.

De Alphabetische Inhouds-opgave maakt de nasporing over de jaren 1821 tot 1830 nu weder gemakkelijker.

Zes Jaren in Suriname. Schetsen en Tafereelen uit het Maatschappelijke en Militaire leven in deze Kolonie, door A. KAPPLER, *vroeger in Nederlandsche dienst. Eerste en Tweede Stuk. Te Utrecht, bij* W. F. Dannenfelser. 1854. *In gr.* 8*vo. IV en* 128 *bl. f* 1 - 30.

Reisverhalen vinden altijd lezers, vooral wanneer de lotgevallen en ontmoetingen des reizigers op eene boeijende wijze worden medegedeeld. Blijkt bovendien dat de Schrijver door waarheidsliefde is bezield geweest, en dat zijn verhaal de kennis van landen en volken vermeerdert, dan wordt het ook door hen ter hand genomen die meer dan enkel verpozing zoeken van dorre werkzaamheden of van inspanning des geestes. De Schetsen en Tafereelen die wij nu aankondigen, betreffen het maatschappelijke en militaire leven in de Kolonie *Suriname*, en zijn daarom alreeds van groote belangstelling verzekerd. Er wordt toch tegenwoordig zoo veel gesproken over de slaven-émancipatie in onze *West-Indische* Koloniën, dat een werk waarin men bijzonderheden verwacht over de behandeling en de levenswijze der slaven, reeds van zelf de aandacht wekt. In die verwachting wordt men hier niet te leur gesteld. Bovendien behoort de Schrijver geenszins tot de gewone reizigers: als soldaat brengt hij den lezer op een tooneel waarvan de nieuwheid een frisch leven aan de verhaalde lotgevallen bijzet.

KAPPLER is als soldaat in *Nederlandsche* dienst naar *Suriname*

Digitized by Google

gegaan, in de Kolonie heeft hij ruim twee jaren als zoodanig gediend, en in de eerste twee Afleveringen van het werk deelt hij zijne ontmoetingen als soldaat mede. Wij worden dus in staat gesteld, blikken in het militaire leven in onze Koloniën te werpen, en zij kunnen niet geacht worden verblijdend te zijn. — Naar waarheid zegt hij in de Voorrede: »Er bestaan onderscheidene reisbeschrijvingen over *Suriname*, doch geen der Schrijvers, STEDMAN misschien uitgezonderd, heeft zich in toestanden bevonden zoo als ik; — is gelijk ik aan de hitte der keerkringsgewesten en hunne stortregens blootgesteld geweest; — heeft de plaag der moskieten ondervonden, lange nachten doorwaakt, of mede aangezeten aan den nederigen soldatendisch; — daarom hebben zij, bij het bekoorlijke dat de Natuur tusschen de keerkringen oplevert, de schaduwzijde over het hoofd gezien, of althans haar niet uit ondervinding beschreven."

Hieruit kan men reeds nagaan, dat de Schrijver, uit zijne eigene ondervinding puttende, aanleiding zal vinden om te verhalen wat wij elders te vergeefs zoeken. Hij behoeft niet te vreezen dat men hem van laster zal beschuldigen, want hij verhaalt wat hij gezien en ondervonden heeft, en zou des noods kunnen zeggen: op dien dag en op dat uur, in 't bijzijn van dien of dien, is dat en dat gebeurd. — Als aanschouwelijk schetst hij hoe de ondeugd van dronkenschap, die in ons Vaderland in alle maatschappelijke betrekkingen veel onheils aanrigt, en zelfs misdaden doet plegen, ook bij den krijgsmans-stand diep is geworteld, en de discipline meer dan bemoeijelijkt. De »Zes jaren in *Suriname*" lezende, leert men inzien hoe het misbruik van sterken drank de kosten van aanwerving en verpleging van den militair op eene onbegrijpelijke wijze verhoogt, en tot een cijfer doet klimmen waarvan men zich oppervlakkig geen denkbeeld kan vormen. Men leert inzien dat wanneer, in plaats van misbruik, onthouding van sterken drank bij de troepen bestond, eene minder talrijke bezetting dan de tegenwoordige in de Kolonie veel méér zou kunnen uitrigten. Men verwondert zich na dat alles inderdaad, hoe de *Nederlandsche* krijgsmagt in de Koloniën nog zoo veel groots verrigt, zoo vele vermoeijenissen doorstaat, als waarvan ons de berigten en dag-orders de bewijzen leveren. — Intusschen is het ook onbegrijpelijk, dat de Officieren, van den

Digitized by Google

Generaal af tot den Luitenant toe, niet met strengheid de bestaande disciplinaire reglementen omtrent de dronkenschap toepassen, of meer afdoende reglementen daarstellen en in toepassing brengen. Zou het dan onmogelijk wezen bij de krijgsmagt het gebruik van sterken drank geheel te weren!

Ieder die wèl denkt zal met smart vernemen wat hier over het misbruik van sterken drank te lezen is. Op bl. 8 spreekt K. van de als onbruikbaar uit de Koloniën terugkeerende militairen. »Dikwijls vol ligchaamsgebreken, en door het onmatig gebruik van brandewijn in hunne geestvermogens zoodanig verzwakt, dat van hen in 't geheel niets goeds meer te verwachten is, verbeiden deze lieden hun ontslag, hun pensioen of gratificatiën, waarmede zij zich in goedkoope plaatsen van *Holland* (*Nederland*) bij boeren in de kost besteden, maar zelden eenen hoogen ouderdom bereiken; daar klimaat en levenswijze niet gunstig zijn voor hun gebrekkelijk en verzwakt ligchaamsgestel. Gedurende mijn verblijf te *Harderwijk* kwamen er eenige transporten uit de *Oost* aan. De meesten hadden hunne bezittingen reeds in de eerste haven de beste verkocht, en beefden bij den minsten guren wind als een juffersschoothondje."

Te *Harderwijk* was K. het leven spoedig moede, en verzocht hij om bij die manschappen te worden ingedeeld welke naar *Suriname* bestemd werden. Bij het vertrek van *Harderwijk* was de matigheid geenszins de godin dier manschappen. »Dat velen van ons detachement beschonken waren, is na te gaan. Ook bragten sommigen, ofschoon er te voren streng gevisiteerd was, nog brandewijn aan boord, zoodat er den geheelen dag twist en vechtpartijen voorvielen en aan eenige rust niet te denken was." — Aan boord en op reis, toen er geen sterke drank was, hadden er ook geene buitensporigheden of straf-oefeningen plaats; de militairen vermaakten zich toen rustig met het lotto- en andere spelen.

Met leedwezen verneemt men hoe weinig de soldaat te *Paramaribo* geacht wordt. Wij hopen dat het tafereel wat sterk gekleurd, en, in allen gevalle, tegenwoordig niet meer van toepassing moge wezen. Op bl. 33 zegt K.: »Verreweg de grootste helft van het corps is, helaas! aan deze ondeugd (dronkenschap) verslaafd, en daar de prijs van den jenever te hoog is, dan dat de soldaat zoo veel hij er van wenscht te

Digitized by Google

gebruiken, kan bekostigen, wordt die door den goedkooperen suikerbrandewijn, hier *dram* geheeten, vervangen. Het is opmerkelijk tot welk eene hoogte enkelen het in 't drinken gebragt hebben. Dit is de reden waarom de soldaat bij alle inwoners der Kolonie in een kwaad daglicht staat, en, ondanks zijne blanke kleur, zelfs door de *Negers* niet geacht wordt."

Een ander tegenwoordig veel besproken onderwerp is de slavernij. — Aan de eene zijde begrensd door de *Britsche* Koloniën, waar de slaven-eigenaars ruime schadevergoeding hebben genoten, en aan de andere zijde door de *Fransche* Kolonie *Cayenne*, waar de omwenteling van 1848 de slavenhouders op de meest willekeurige wijze van hun eigendom heeft beroofd, bevindt zich *Suriname*, wat de émancipatie-questie aangaat, in een allermoeijelijksten toestand. De slaven loopen weg, en zoeken eenerzijds over de *Marowyne* te komen, en anderzijds over de *Corantyne*, waar zij door *Engelschen* of *Franschen* niet teruggegeven worden. Dat het onder zulke omstandigheden hoogst moeijelijk is zijne slaven te bewaren, gevoelt ieder gemakkelijk. Uit dien hoofde is het niet waarschijnlijk, dat zwart gekleurde schilderingen van mishandeling, welke den slaven in *Suriname* wordt aangedaan, waarheid behelzen. Immers, ieder die de Kolonie kent, weet, dat den plantaadje-*Negers* het wegloopen te beletten, schier niet mogelijk is. En daaraan zou men zich toch, bij mishandeling der slaven, nu veel meer dan vroeger blootstellen. Om dat te begrijpen behoeft men nog geen vriend van de slavernij te wezen; en, onzes inziens, zijn het de plantaadje-eigenaars-zelven die de émancipatie der slaven op het vurigst wenschen; mits zij voor het gemis van dien eigendom behoorlijk schadeloos gesteld worden, zoo als in de *Engelsche West-Indiën* is geschied. Dan toch zullen ze verlost zijn van den angst voor het wegloopen der *Negers*, waarin zij nu onophoudelijk verkeeren. — Doch laten wij den Schrijver hooren, die, als geheel onpartijdig in de quaestie, deswege in zijne Voorrede het volgende zegt. »Het gevoelen aangaande de slavernij, waaronder de arme zwarten zuchten, had eene nog onaangenamer werking op de verbeeldingskracht, die zoo dikwerf het ware en waarschijnlijke verwerpt, en zich daarentegen aan het fabelachtige en ongeloofelijke hecht. Dit werd somtijds nog vermeerderd met de

Digitized by Google

overdreven berigten van Roomsch-Katholieke en Protestantsche Zendelingen, die, in het belang hunner Congregatiën en Missiën, de toestanden schilderden of hunne daden opsmukten, om aan vrome zielen afgrijzen in te boezemen, hun medelijden op te wekken en tot milde bijdragen te bewegen." — Op bl. 51 en volg. geeft KAPPLER eene beschrijving van de plantaadje-slaven en van den toestand waarin zij verkeeren, op eene onopgesmukte en eenvoudige wijze, die ons voor de waarheid zijner berigten borg is. Hij begroot het getal slaven op de plantaadjen aanwezig op ruim 40,000 koppen, terwijl de blanken, die de plantaadjen bewonen, te naauwernood op 1000 kunnen berekend worden. Zoo dáár als elders leze men in de beide Afleveringen wat van den toestand der plantaadje-slaven wordt medegedeeld, en men zal zich overtuigen dat er in *Suriname* weinig stoffe is voor tafereelen als in »*Uncle Tom*".

Van zijne levenswijze op een der wachtposten van het cordon geeft K. zijnen lezers een belangrijk verhaal. »Sints ik alleen was (namelijk als blank soldaat; een *Neger*-soldaat was bij hem), kookte ik mijn eigen pot; mijn ontbijt bestond uit boschthee (bladen van zekere heliotrope) of uit Cumu, waarbij geroosterde bananen of brood met visch, in heete asch gebraden, gegeten werd; des middags kookte ik den algemeenen kost, bananen, hetzij geheel, met spek, of in stukken gesneden en in water tot eene brei gekookt, met vleesch of visch. Mijn avond-maaltijd bestond uit hetgeen er 's middags was overgeschoten. Zoodanig was mijne keuken-ceel enz. Ofschoon soldaat, genoot ik eene onbeperkte vrijheid; nooit joeg mij de winkelbel (K. was vroeger winkelbediende geweest), die ik zoo dikwijls verwenscht had, van mijnen soberen maaltijd op."

Op een togt naar een afgelegen post had hij, behalve geweer, sabel, en ransel met kleedingstukken, ook nog ongeveer 30 pond leeftogt te dragen. Toch ging het, in weerwil van velerlei moeijelijkheden van den weg, welgemoed voorwaarts. »Dikwijls" (zegt hij, bl. 15) »noodzaakten verbazend groote, omvergevallen boomen ons eenen omweg te maken of er over heen te klauteren. Over diepe, snel stroomende kreken lagen somtijds alleen staken, ter dikte van eenen arm, waar men, op de wijze der koorddansers, balancerende moest overgaan. Wij vonden twee groote schildpadden, die wij voor onzen

Digitized by Google

avondmaaltijd meênamen. 's Avonds ten vijf ure bereikten wij eenige uit palmbladen zamengestelde hutten, die door vroegere patrouilles tot nachtverblijf waren opgeslagen. Hier hielden wij halt om te overnachten. Weldra brandde er een vrolijk vuur; de schildpadden werden geslagt; bananen, welke de *guides* medegenomen hadden, gekookt, en in de schaal eener schildpad tot *tom-tom* (pudding van bananen) gestampt. Dit was een heerlijke maaltijd."

Men ziet het hoe KAPPLER op eene aangename en onderhoudende wijze verhaalt, en hoe de lezer in zijn werk met den toestand van *Suriname* en deszelfs bewoners, zoo blanken als kleurlingen, kan bekend worden. De »Schetsen en Tafereelen" zullen ongetwijfeld vele lezers vinden. — Alvorens van de twee Afleveringen afscheid te nemen, zullen wij nog eenige regels omtrent de pligten van den plantaadje-Directeur afschrijven (bl. 45). »De behandeling der Negers vereischt, vooral in den tegenwoordigen tijd, zeer veel omzigtigheid en koelbloedigheid, zoo wel als ondervinding, en eene, al is het slechts oppervlakkige kennis der geneeskunde, om hunne zoogenoemde ziekten, die zij somtijds voorwenden, om vrij van het werken te zijn, van hunne wezenlijke ziekten en gebreken te kunnen onderscheiden. Hunne menigvuldige bedriegerijen, hnn bijgeloof, en hunne fetichen kunnen niet altijd op zulk eene wijze gestraft worden als zij wel verdienen. Kortom, er behoort veel toe om hen tot voordeel van hunnen eigenaar zoodanig te behandelen, dat er onder hen vrees heersche, die hier toch alleen den grond der gehoorzaamheid uitmaakt, en hunne fouten evenwel met toegeeflijkheid te straffen."

Wij hopen dat de verdere Afleveringen van dit met zorg gedrukte boekwerk spoedig volgen zullen.

Handboek voor de kennis van Rusland. Ten dienste van Handelaren, Onderwijzers, Beoefenaren van Land- en Volkenkunde, en voorts van elken beschaafden lezer, door H. DIJKEMA; *ook onder den titel van: Rusland geschetst zoo als het is, naar eigen aanschouwing, door* H. DIJKEMA. (*Derde en laatste Deel der Reizen naar, in en door Rusland.*) *Te Groningen, bij* K. de Waard. 1853. *In gr. 8vo. XII en* 440 *bl. f* 3 - 90.

In eenen tijd waarin dagelijks ieder met angstige bezorgd-

Digitized by Google

heid naar de Couranten grijpt, om te zien hoe 't gaat met den oorlog tusschen de groote Westersche Mogendheden en *Rusland*, is de begeerte natuurlijk om kennis te maken met het geschrift van een ooggetuige, die van *Ruslands* toestand, hulpbronnen, en krijgswezen wat zal kunnen vertellen. Is die ooggetuige een landgenoot, op wiens onpartijdigheid wij meenen te kunnen rekenen, dan is zijn werk dubbel welkom. Als zoodanig beschouwden wij het »Handboek voor de kennis van *Rusland*" van den Heer DIJKEMA, en wij hebben 't met bijzonder genoegen gelezen. Nu eens geeft hij statistieke berigten over het *Russische* Rijk, dán weder bijzonderheden over de Landhuishouding, — het eigenlijke vak van den Schrijver, — doch verzuimt niet dit af te wisselen met levendige tafereelen van de zeden en gebruiken der verschillende standen van de maatschappij, waardoor hij aanschouwelijke beelden voorstelt van het leven van den adel, en der lijfeigenen, en van de buitenlandsche directeurs der uitgestrekte goederen van de *Russische* edellieden in de Steppen, en van de vreemde kolonisten, en andere buitenlanders die in het uitgestrekte Rijk fortuin zijn komen zoeken.

Volgens den titel hebben wij nu vóór ons het Derde Deel van des Heeren DIJKEMA's Reizen *naar*, *in* en *door Rusland*. Het Eerste Deel, getiteld: »Aanteekeningen gehouden op eene Reis naar *Sint Petersburg*", kwam reeds in 1845 in het licht, en vier jaren later, als Tweede Deel, de »Winterreis door *Rusland*". De Schrijver, een *Groningsche* Landhuishoudkundige, ging naar *Rusland* om op de goederen van den Graaf VAN HEIDEN (zoo wij meenen *Russisch* Admiraal doch geboren *Nederlander*, en verwant aan den Graaf VAN HEIDEN die Lid van de Staten-Generaal is), het eene met 47, het andere met 26 boeren huisgezinnen, de misslagen of verkeerdheden te onderzoeken, en de inrigting der werkzaamheden op beteren voet te brengen. — Dáár bleef hij, naar het schijnt, anderhalf jaar. Door de *Oostzee* was hij naar *Rusland* gekomen, en door de *Zwarte Zee* keerde hij terug.

Over de land- en zeemagt van het *Russische* Rijk kan men eenige opgaven vinden op bl. 332 en volgg.; ook over *Ruslands* politiek verneemt men belangrijke zaken. Men zie, onder anderen, hoe het spioneren in het buitenland tot een stelsel is gebragt. Op bl. 385 leest men deswege: »Uit een en ander

Digitized by Google

blijkt alzoo dat het *Petersburger Kabinet* van alles onderrigt is wat er in geheel de beschaafde wereld op het gebied der staatkunde omgaat. Het kan alzoo vóóruit maatregelen beramen voor 't bereiken van zekere oogmerken, en op sommige zaken een' invloed uitoefenen, waarvan de politiek van geheel *Europa* den oorsprong noch het oogmerk weet op te sporen; alles wat men weet, is: men ziet de verschijnsels, en besluit daaruit natuurlijk tot eene werkende oorzaak, maar die is geheel verborgen. Zeer onlangs nog vertoonde de fijn geslepene politiek van *Rusland* zich weder zegevierend in de bekende *Turksche* leening-kwestie, die reeds vormelijk was gesloten, maar (*waarvan*) de ratificatie door den Sultan geweigerd (*werd*). *Rusland* bood schatten van zijne zilverroebels aan, en de politiek der daarbij betrokkene Natiën werd door die van den *Russischen* adelaar overvleugeld."

Zeer veel belangrijks vindt men over de paardenfokkerij, over de steppenpaarden, de paardenmarkten, waar duizenden paarden worden verhandeld (op de markt te *Charkow* worden tot 500,000 stuks aangevoerd), alsmede over de schapenfokkerij, terwijl voor de veredeling van paarden en schapen groote sommen door de aanzienlijke grondbezitters worden uitgegeven. Graaf RAZUMOFSKI bezat niet minder dan 60,000 merinos-schapen. Ook Cashmir-geiten worden in *Rusland* aangekweekt; zoodat de lakenweverij en de fabrikaadje van fraaije shawls op eene uitgestrekte schaal worden gedreven. Dat er groote wolmarkten worden gevonden, behoeft geene herinnering. Er zijn er waar tot ongeveer vijf miljoen Ned. pond wol wordt verhandeld. Zoo kolossaal is bijna alles in *Rusland!*

Eene beschrijving van de Steppen in het algemeen levert de Schrijver reeds in den aanvang van het boekdeel. Die maagdelijke bodem lijdt veel wegens gebrek aan water, en van daar is het dat op de Hooge Steppen boom noch struik wordt gevonden. Na de dooi van het dikke sneeuwkleed is de groeikracht groot, doch het water graaft zich niet zelden diepe geulen, door welke het verwoestend heenstroomt. Maar hooren wij hoe de Heer DIJKEMA de steppenbewoners beschrijft op eene kermis te *Bachmuth* bijeengekomen; 't zijn:

Bl. 10: »Kermisgasten in ruige schaapspelsen gewikkeld, met dito mutsen; anderen met graauwe jassen van grof kauber, en eene muts of ook een kap, die daaraan vastgemaakt

Digitized by Google

is. Is de kap niet noodig, dan heeft hij de pelsmuts op, en de kap slingert hem op den rug; overvalt hem eene sneeuwbui, dan trekt hij de kap over de ooren. 't Zijn alle langgebaarde mannen met monsterstevels of bastschoenen geschoeid. *Geschoeid* zeg ik, want het is een schoeisel van lindeboomenbast gevlochten, en 't zijn geen *korfjes*, zoo als zeker *Fransch* Reiziger, *curieus* genoeg, zijnen lezers heeft opgedischt, daar hij zegt, volgens de *Nederlandsche* vertaling: *de boeren hebben korfjes aan de voeten.* Deze lieden nu behooren tot het lijfeigenras. Nog bezig met de beschouwing van deze kerels, hoort gij achter u roepen, schreeuwen en vloeken om ruim baan. 't Zijn *Donsche* kozakken, op vlugge paardjes gezeten, met lange zweepen of lansen gewapend: ze drijven hunne veekudden ter markt. — Ter zijde ziet gij eenige mannen in vreemden tooi; met paardenhuiden of kalfsvellen omhangen, stappen ze met deftigen tred langzaam door de menigte. Hoog van gestalte, van eene rustige houding, fier voorkomen, geschoren kin met knevelbaard, herkent gij ze reeds van verre. Dit zijn onze buren, de *Tartaren* uit de *Nogaï-Step.* Dat ze geen lijfeigenen zijn, kunt ge lezen op 't fier gelaat, waarop zelfgevoel, de teelt van vrijheid, zich afspiegelt. — Nevens hen ziet ge een vreemdeling; hij heeft de landskleeding slechts voor een gedeelte aangenomen; hij is de kolonist, een *Duitsch* landbouwer in de Steppen. Deze vlijtige landman is 't voorwerp van haat of verachting van allen. Ter nedergedrukt door dit leedgevoel, ziet gij hoe hij door de menigte sluipt, naar alle zijden schouwt, en op zijne wijze spekuleert. — Maar dat volk dáár: 't lijken wel half wilden? 't Is een gezelschap mannen en vrouwen, die voor de kermisgasten dansen, zingen en spelen, om de vreugde te vermeerderen. Mannen met koolzwart, sluik nederhangend haar, zwartbruine oogen, waarvan de uitdrukking u raadselachtig is, ziet gij dáár op de *balaleika* (viool met drie of twee snaren) strijken; de vrouwen zingen, en de meisjes dansen; dat zijn de zoo beruchte Zigeuners of Heidens, ook al steppenbewoners. — Hier en daar zie ik een, en soms twee of drie heel voorname Heeren bij elkander; ze zijn uitgedost in kostelijke pelsen, met fraaije mutsen, overlaarzen van beerenpels, van hoedevilt, of ook *galoches* van gom-élastique; zij spreken *Russisch*, *Fransch* en *Duitsch* door elkander. Wie zijn deze? 't Zijn *Russische* adelijken, grondbezitters; *Russische* en *Duitsche* Directeurs van de groote landgoederen enz.

De beschrijving van het landgoed van den Generaal P., — vroeger Kommandant van *Taganrog*, — die zich in de Steppen had teruggetrokken, zal (bl. 21 en volg.) met belangstelling gelezen worden. Eene wandeling, na den maaltijd, daar aan huis, mogen wij onzen lezers niet onthouden. »Eene vrouwelijke bediende hangt de dame de sjaal om; bedienden openen eene rij tegenover elkander staande deuren, en nu houdt men eene *promenade* binnen 's huis, waartoe vijf vertrekken van den zijvleugel het wandelpad aanbieden. 't Meublement was prachtig, maar niet opeengestapeld. In ieder vertrek ziet men het rijkgewerkte reliquiënkastje met het Christusbeeld, de Moedermaagd of een Heilige van zilver; met een kostbaar geweven, met goud gewerkt gordijntje behangen, in den hoek der zaal tegenover de deur geplaatst. Prachtige sofa's, stoelen, tafels met bladen van het fraaije groen geaderde inlandsche marmer, met pendules, prijkten in moderne pracht op de kostelijk ingelegde vloeren. Slechts weinige schilderijen, teekeningen of familieportretten versierden de wanden. De vertrekken waren niet behangen, of met tapijten belegd, slechts één uitgezonderd; de muren waren sneeuwwit, en de gladgewrevene vloeren met verschillend gekleurd hout kunstig ingelegd. Na een half uurtje wandelens zette men zich in een kleiner vertrek op de zwellende sofa's ter ruste."

Ten aanzien van hetgeen de Schrijver in het algemeen zegt over de natuurlijke gesteldheid van den bodem, over de Natuurvoortbrengselen, de klimatologie der verschillende gewesten, de Geschiedenis, de Nijverheid, den Handel, de Kunsten, Wetenschappen, Taal en Letterkunde, verwijzen wij naar de laatste bladzijden van het Zesde, naar het Zevende, Achtste en Negende Hoofdstuk. — Over de volks-stammen en de Godsdienstige Geloofsbelijdenissen der bevolking kunnen wij niet geheel zwijgen. — Een *Duitsch* dorpje, waar Doopsgezinden woonden, herinnerde D. *Friesche* gebruiken. Over die en andere kolonisten worden bijzonderheden medegedeeld op bl. 278 en volg. De statistiek van de bevolking der Gouvernementen, met de hoofdplaatsen en de uitgestrektheid, volgens eene *Russische* Aardrijksbeschrijving van het jaar 1832 (bl. 213), vergelijke men met het opgegevene omtrent de *Slavonische* volksstammen in en buiten *Rusland*, alsmede van de verschillende Kerkgenootschappen waartoe zij in *Rusland* behooren.

Digitized by Google

Van de toekomst aan *Rusland* beschoren, kan men zich een denkbeeld vormen, wanneer men, wat over de beschaving door het Christendom, op *Rusland* toegepast, wordt gezegd (bl. 289), vergelijkt met deze zinsnede (bl. 316): »De aangeborene geschiktheid van den *Rus* om aanstonds de werkstukken van anderen na te maken, vertoont zich in de duizende verscheidenheden van deze fabrikaten". Men overwege daarbij (bl. 324): »Wat zullen de gevolgen zijn voor *Rusland*, wanneer de thans in aanbouw zijnde spoorweg zal voleindigd, en 't plan verwezenlijkt zijn, dat *Rusland*, door een net van spoorwegen overdekt, de afgelegenste gewesten met de zeehavens, en alzoo met geheel de buitenwereld zal hebben vereenigd? De gevolgen zullen immers onmisbaar moeten zijn, dat geen land in *Europa* door de ijzerbanen zóó veel zal winnen; omdat de natuurproducten in geen land van *Europa* zoo goedkoop zijn, en daarom op de wereldmarkten ook het meest in prijs zullen stijgen."

Het reizen in de Steppen heeft gevaren van velerlei aard. In den winter de drieërlei sneeuwstormen, zoo als de Schrijver-zelf ondervond, toen hij, met den Graaf VAN HEIDEN op weg, door den *zamet* overvallen werd, tijdens de koetsier het spoor in de sneeuw verloren had (bl. 30). De nacht moest te midden van den sneeuwstorm in het open veld worden doorgebragt. »'t Gevaar was tweeledig, namelijk, van dood te vriezen, of door wolven te worden verscheurd." — In het begin van den winter bij invallende vorst, en in het voorjaar bij ingevallen dooi zijn de kleiwegen en de rivieren verscheidene dagen geheel onbruikbaar. Dan blijve iedereen te huis. — De afstanden zijn vaak zoo groot, dat men den nacht in de open lucht kan doorbrengen, of zijne toevlugt moet zoeken in eene ellendige boerenherberg. — In *Zuid-Rusland* wordt aan het nachtverblijf in het open veld de voorkeur gegeven, uit vrees van vermoord te zullen worden. Zoo ging het onzen reiziger, toen hij, *Rusland* zullende verlaten, naar *Kertsch* zich op weg begaf. Bij de zevendaagsche reis van *Nowo-Tscherkask*, met een ossenwagen, waren de maatregelen van voorzorg tot beveiliging van het leven van den Heer D. niet weinig (bl. 388). (Men leest er tevens hoe sobertjes de reiziger zich moest behelpen.) Ongelukkig komt D. in eene kroeg waar een edelman, met zijne beide bedienden, was vermoord geworden. Hij

Digitized by Google

vernam dit eerst van zijnen voerman toen hij er reeds was. Wij durven niet afschrijven hoe hij zich uit dien gevaarlijken toestand redde, daar dit verslag anders te groot zou worden. Op zijne verdere reis had hij nog een paar ontmoetingen, waar waakzaamheid en beradenheid hem uit den nood reddeden.

Te *Odessa* bezocht de Heer DIJKEMA een landgenoot, BERNARD VAN DER VLIES, Ingenieur van den Waterstaat, Directeur der haven van *Odessa*, en Ridder van verscheidene Orden. Van dezen vernemen wij hoe men in *Rusland* tot eer, aanzien en fortuin kan komen, en toch verre van gelukkig zijn (bl. 436). De eerbiedwaardige grijsaard lichtte de zaak toe. »Nooit heb ik mij laten besteken, nimmer verkeerde handelingen van mijne superieuren willen goedkeuren, noch de schurkerijen der ondergeschikten toelaten. Met zoodanig karakter is 't in *Rusland* voor een eerlijk man bijna niet uit te houden."

Men heeft gezien wat men al in dit belangrijke »Handboek voor de kennis van *Rusland*" vinden zal. Op eene onderhoudende wijze verhaalt de Schrijver wat hij gezien en waargenomen heeft, zoodat, én wat Landhuishoudkunde, én wat Land- en Volkenkunde aangaat, het als eene wezenlijke aanwinst is te beschouwen. Is de stijl al eens hier of daar wat verwaarloosd, wie zal dat den bekwamen Landhuishoudkundige, die overigens met kennis van zaken spreekt en juist oordeelt, zoo hoogelijk ten kwade duiden? Wij wenschen dit werk een ruim vertier toe, wijl het dat allezins verdient.

De Vrouw, om en in de Pastorie. *Door* PAULINE B. *Te Amsterdam, bij* Johannes van der Hey en Zoon. 1853. *In gr. 8vo.* 356 *bl.* *f* 3 - 80.

Van het genoegen en nut dat *de Pastorie van Mastland* heeft gegeven en nog bij voortduring geeft, is reeds zoo vaak gesproken, dat het overbodig zou zijn den lof van dat uitmuntend werk nog te vermeerderen. Maar dat in zijne soort éénige boek heeft ook eene minder aangename uitwerking: het is de navolgingsmanie die bij zoo velen ontstaan, maar bij allen geheel of ten deele mislukt is. Toen wij *de Vrouw, om en in de Pastorie* in handen kregen, zeiden we onwillekeurig: Schrij-

Digitized by Google

ver van *Mastland!* weder eene die u heeft willen volgen; als het mislukt is hebt gij 't op uwe consciëntie, en nieuwe stof er bij om u te ergeren! Het uitwendige intusschen maakte een gunstigen indruk: papier, druk en Uitgever deden ons denken aan het voortreffelijk *Amsterdamsche Maandschrift voor beschaafde Christenen;* ook het vignet is levendig en vrij goed op BLOMMER's steendrukkerij uitgevoerd. De titel echter deed ons reeds vreezen, dat wij de vrouw meer *om* dan *in* de pastorie zouden ontmoeten; dat *om* met opzet voorop was geplaatst; dat wij haar dus meer zouden ontmoeten waar zij *niet*, dan waar zij wèl behoorde. Wij vreesden in PAULINE B. meer eene vrouw van den huize dan wel eene huisvrouw te zullen vinden. En hoe werd die vrees bewaarheid! Immers die PAULINE, die voor een model van eene predikantsvrouw wil doorgaan, treedt niet alleen telkens uit haren werkkring en in dien van haren man, maar matigt zich ook oneindig meer aan dan eenen predikant of eener predikantsvrouw voegt; méér ook dan anderen dulden zouden. De Schrijfster treedt gestadig op den voorgrond en is blijkbaar met zich-zelve ingenomen; zij verheft zich hemelhoog, vooral wegens hare schranderheid, tact, Godsdienstig gevoel, enz. Ook hare nederigheid roemt zij, zeggende: te willen zijn wat eene dominé's vrouw wezen moet: »dienares der dienaressen". Intusschen blijkt het den lezer spoedig, dat die verklaring in haren mond eene beteekenis heeft als die van GREGORIUS I, die zeide als Paus *servus servorum*, knecht der knechten, te zijn, maar om die zoo diepe verootmoediging verdiende *dominus dominorum*, *heer der heeren*, te wezen. Alles kan zij, alles pakt zij aan, zij trekt overal en naar een ieder heen, en waar zij verschijnt daar verdwijnen bijgeloof en ongeloof, luiheid, twist, allerlei zonde en ondeugden. Alles onderneemt zij, en al wat zij onderneemt gelukt haar. In alles en op allen behaalt zij eene even glansrijke als spoedige overwinning; zij heeft de geheimzinnige gave om terstond te roeren, te treffen, te overtuigen. Eenige van hare daden, die zij vermeldt, deelen wij tot proeve mede. Een aan den drank verslaafden luitenant doet zij den drank verfoeijen; — tusschen twee dorpspartijen brengt zij verzoening te weeg; — zij brengt eenen waanzinnigen dweeper te regt; — zij weet te bewerken dat er een orgel in de kerk komt; — daaruit ontstane vijandschap ruimt zij spoedig door eene list uit den weg; —

Digitized by Google

smaak voor muzijk- en zang-oefening brengt zij onder de dorpelingen; — verzoening weet zij onder de Ring-predikanten te bewerken; — eene aan den drank verslaafde vrouw en moeder brengt zij tot inkeer; — zij rigt eene bewaarschool op, waarover zij zich hoogelijk doet prijzen door dorpelingen en vreemdelingen; — bijgeloovige vrouwen geneest zij van het bijgeloof; — armen brengt zij aan het leeren en lezen; — allerlei winteravond-vermaken voert zij in; — een zedeloos lid der Gemeente wordt door haar aan Kerk en Maatschappij teruggegeven; — oneenigheid over eene armenbank, hoe hoog ook geloopen, doet zij ophouden; — geschillen over plaatsen in de kerk legt zij bij: niet haar man, maar zij overlegt daartoe met de Kerkvisitatoren; — allerlei andere Kerkezaken brengt zij in orde; — een ligtzinnigen matroos brengt zij met één woord tot inkeer; — een man dien men tot de Roomsch-Katholieke Kerk poogde over te halen en die reeds weifelde, doet zij zijne dwaling inzien en bewaart hem voor afval; — eene menigte menschen van allerlei rang worden door haar tot bijbellezen, godsdienst en geloof gebragt; — eene door het onweder van alles beroofde Roomsche weduwe wordt door haar op verzoek van den pastoor verzorgd; — eene zelfmoordenares (in het leven teruggeroepen) wordt óók door haar tot geloof en onderwerping gebragt, waarop een gelukkig huwelijk met eenen makelaar volgt. PAULINE speelt ook dáár weder de hoofdrol: zij bestuurt daar álles, inzonderheid de partijen en volksfeesten, die zij vernuftig uitdenkt, en uitvoert tot aller genoegen en verwondering. Ook bij den Burgemeester regelt zij doopmaal en doopfeest, als of zij te huis ware; zoo mede bij den Doctor 't verlovingsfeest zijner dochter. Eveneens is de dominé'svrouw vooraan bij kermissen, paaschbruidjes, Gilden, St. Nikolaas, enz. Een regt onderwets avontuur geeft haar weder veel drokte. Een schatrijk *Utrechtsch* echtpaar komt onverwacht op het dorp, om de goederen die 't daar bezit te laten bezigtigen door zijne kinderen; de paarden raken bij het dorp op hol, het rijtuig breekt, er hebben kleine kneuzingen bij plaats — de dominé'svrouw loopt, snel als een haas, van de strijktafel om dáár te redderen: zij neemt de vreemdelingen in de pastorij op, verpleegt ze, en laat die rijken uit dankbaarheid veel geld geven voor de dorpelingen; — zij legt daarvoor mede een Joodsch feest aan; zangwedstrijden, enz., álles doet zij uit dat ongeval geheel gezocht voortkomen. — In

Digitized by Google

de Gemeente brengt zij nog vele zaken en personen in één oogenblik te regt; onder anderen eenen man die vóór het uitspreken van den zegen de kerk uitging; — eene jufvrouw, uit *Deventer*, die geene Gezangen wilde zingen; — eene vrouw die den dominé verkettert over zijne Triniteits-leer; — anderen, die verstoord zijn over Avondmaals- en Doopsbediening; — eenen gepensioneerde die steeds een half uur te laat in de kerk kwam, enz. — Vervolgens weet zij de zangkunst in de Gemeente te verheffen door zangscholen en eenen nieuwen voorzanger. — Ook in de dorps-school verschijnt zij; haar invloed en gezag bij onderwijzers en kinderen zijn schier onbeperkt. — Een oogstfeest stelt zij in. — Bij het doen van belijdenis van jonge meisjes is PAULINE natuurlijk weder tegenwoordig; zij weet ongemerkt de jonge aannemelingen in het antwoorden op den weg te helpen, en maakt diepen indruk, oneindig meer dan haar man die de heilige handeling bestuurt. — Eene vloekster brengt zij tot inkeer; — nog eenen ongeloovige tot het geloof; — eene kwaadspreekster verbetert zich door haar; — dierenplagers doet zij de dieren beter behandelen, enz. Doch genoeg hier en daar uit den loop des boeks medegedeeld, om eenig denkbeeld van dien eigenwaan te geven. — Méér ergernis geven nog die menigte uitdrukkingen waarin zij zich over al hare wonderdaden laat prijzen. Na eens weder, op hare wijze, zeer bij de hand geweest te zijn, zegt zij, met niet geringe zelfvoldoening (bl. 11): »zie, PAULINE! (zeide ik tot mij zelve), zoo moet eene dominé'svrouw gevat wezen, om alle aanleiding tot oneenigheid dadelijk te verbannen". Bl. 79 noemt haar man haar »ééne uit duizend". Bl. 84: »een der heeren verhief zich: Mevrouw is onze COLUMBUS met zijn ei. Toen niemand aan de gansche tafel zijn ei kon doen staan, duwde hij het er hard op, en het stond. O, dit hadden wij allen kunnen doen! Welnu, doet het dan maar. Juist zoo gaat het ons hier. Waarom riepen wij niet dadelijk: eene nieuwe lijst maar! Maar wij zaten te muffen, als of we wilden gaan brommen". Bl. 249 laat ze haren man zeggen: »PAULINE! nu ziet ge er bekoorlijk uit". Bl. 285 schrijft de eene vriendin aan de andere — welke brief PAULINE zeker in de handen is gekomen —: »die dominé, vooral zijne vrouw blijven mij eeuwig gedenkwaardig. Wat gaf zij zich met ons eene moeite, om ons goede beginsels in te planten en ons ligchaam rein te

Digitized by Google

bewaren! Hoe gelukkig is HELMINE met zoodanig eene moeder! — — — En de goede, vlugge, wijze mevrouw, niet waar? zij kwam ons vóór de Katechisatie de les goed overhooren en nader uitleggen. Wat was ze blij, als we een goed antwoord gaven! Die handdruk van goedkeuring, voelt gij dien nog niet, lieve vriendin? De zoete herdenking er aan doet mij nu nog een traan in het oog zwellen. — — — Aan haar (de dominé's-vrouw) hebben wij grootendeels zoodanige ledematenbevestiging te danken. Eens en tweemaal, toen andere nieuwe leden dominé voor soortgelijke bevestiging kwamen dankzeggen, wees hij op zijne vrouw, met de woorden: aan haar meer dan aan mij; zij vond het uit, ik heb er maar wat aan gewijzigd. — O, vriendin! hoe lief moeten wij haar hebben dat zij zoo wijs, zoo vroom was." — Eenen brief van hare moeder deelt zij mede, waarin die moeder PAULINE eene kleine SALOMO en eene halve ALEXANDER (*de Groote*) noemt. Geen wonder, dat zij ook in alles haren man leidt, en raadt in datgene wat zij-zelve niet kan doen, want het pastorale werk schijnt de man geheel aan de vrouw over te laten. Zelve verklaart zij (bl. 103): »het vrouwtje in de pastorie blaze haren gemaal dikwijls in de ooren: Lievert! houd veel, en veel gelegenheidspreken. Eene gelegenheids-preek is het a b c der overtuiging"; bl. 105: »boven alle vrouwen zij de predikantsvrouw: profetes, priesteres, koningin!" — De preken en preekwijze van haren man moeten bij de volmaakte vrouw eene scherpe kritiek ondergaan. Den eersten keer toen haar man doopte beviel haar de tekst niet; daarom is zij dien ook reeds vergeten. De preek-zelve, ja, die was nog al naar haren smaak. Maar geheel ongemoeid had zij den goeden man niet kunnen laten; men oordeele slechts (bl. 24): »ik had hem verzocht, dat hij mij het oude Doopformulier geheel zou voorlezen, hoewel ik het eenige keeren had ingezien, om naauwkeurig te weten, wat ik als doopgetuige moest beloven. Trouwens men mag niets op zich nemen, zonder het vooraf wèl te verstaan. De geheele voorlezing van dat Formulier was gepast voor mijnen man, als het waarheid is, dat het voor eerstbeginnenden werd opgesteld. Er komen wel uitdrukkingen in voor, die beter konden wezen; maar" (en hier komt weder eene mooije logische redenering) »komt aan, heeren van de school! voorstanders van nieuwigheden, en verbeteraars van het oude!

Digitized by Google

komt, vervaardigt een Doopformulier, waar niets op af te dingen valt! Zoolang door geen menschenkind een volmaakt werk kan geleverd worden, zal men zich met uw, of met eens anders gebrekkelijk stuk behelpen moeten. En onder de roos gezegd, mijn wijze gemaal hunkerde ook naar nieuwe formuliertjes; ik vreesde, dat hij met mij eene nieuwigheid beginnen zoude; en daar ik wist, dat zulks aan het gros der Gemeente geenszins zou behagen, kwam ik hem voor. Men zoude al zeer ligt gezegd hebben: ziet dat nufje! omdat het domine's-vrouw en petemoei is geworden, moet manlief wat nieuws uitvinden; van die bemoeial zullen we wel wat last hebben! — — — Hij las het (Doopformulier) voor, naar kunst en naar eisch, voegde er hier en daar een woordje tot verklaring in, en verwierf den lof: zoo mooi hoorden wij het nooit! Zoo voelt men, wat er in zit. Nu begrijpen we, waarom onze brave voorouders er zoo veel mede op hadden."

»Ook ik werd er diep door getroffen, niet alleen omdat eene predikantsvrouw in alle gewigtige zaken toonen moet gevoelig te zijn (!!), maar ook door de indrukmakende voorlezing, zoodat ik mij niet bedwingen konde, en mijn *ja* enkel door eene buiging aanduiden, maar zelfs den klank er van moest ik doen hooren. Men zeide later algemeen: »zoo iets hebben wij nog nooit bijgewoond, zoo moest het altoos wezen!" en over dat *ja* werd ik nog langen tijd geprezen." (IJdele vrouw!)

Het is natuurlijk, dat eene vrouw die zich zoo met het dienstwerk van haren man bemoeit, ook wel op zijne studeerkamer zal redderen. Hooren wij haar-zelve: »Nu zijn we op de geleerdheidskamer. Manlief roept: »Studentenkoor, het lijkt wel, niet waar?" Die geleerde lui! Het ruikt hier naar de stof. Om de maand mag men nog naauwelijks vegen, en dan moet het nog steelsgewijze geschieden. Pater zegt: *de geleerdsten zijn het morsigste.* Maar dan zijn ze juist het tegenovergestelde van hetgeen ze zijn, want geleerdheid is zoo schoon, zoo rein! Iets heb ik op de studeerkamer veranderd, eerst onder een brommertje van mijnen baas, thans galmt hij het uit: gemak, gemak. Wel te verstaan hij had zijne boeken in kasten, twee rijen achter elkander, en dan nog dwars over elkander, het was een wirrewar! Ik ging ook al eens snuffelen, maar dán kon ik het tweede, nu het eerste deel niet vinden — dit geld- en tijdverlies met verlies van vrolijken luim, het mogt immers

Digitized by Google

niet langer? Een mooi praatje, een fraai uitlegje, en — ik won! Ik mogt langs al de muren planken laten slaan, met de boeken alle maar op ééne rij. Nu behoeft men niet te zoeken. In dat vak staan de godgeleerde werken, daar de wijsgeerige, ginds de zedekundige, hier de natuurkundige, en er naast romans en poëzij; die hoek draagt zoo wat rommel, en deze planken bevatten historiën, reisbeschrijvingen; hier is eene plank voor mij, en er onder voor de kinderen (d. i. voor *de boeken* van jufvrouw en kroost, die anders op vaders studeerkamer minder voegen.)" — Geheel eenig is PAULINE B. ook in het nemen van voorzorg-maatregelen tegen mogelijke ongelukken. Zij schrijft toch (bl. 108): »Allen slapen we boven. Dit is niet alleen gezonder dan beneden, maar ook veiliger. Boven zijn de dieven niet zoo terstond bij u, boven is het ook rustiger. Wij sluiten de trapdeur vast, bewaren ons beste goedje boven, en dreigt ons eenig onheil, het touw van de klok op het dak hangt in onze slaapkamer; niet aan het bed, want men heeft voorbeelden, dat de bliksem langs een klokkezeel afdaalde. Dan heb ik nog, ziet maar, op zijn scheeps, eene ladder van touw doen maken, aan eenen haak in de kamer vastgemaakt, en die dan tot op den grond nederhangt: op- en afklimmen is alzoo niet moeijelijk. En als ik of mijne kinderen eens onverhoeds uit het venster moesten, ziet, dan heb ik deze parachûte of valscherm laten maken, om zonder gevaar het venster uit naar beneden te kunnen zakken. Bovendien is op elke slaapkamer een trekker aan dezelfde bel voor alle bovenkamers: zoodra men deze bel hoort, moet iedereen opvliegen." — Ook de andere mededeelingen over hare huishouding zijn weinig belangrijk, zoo als de inrigting van zolder en kelder, haar afkeer van koper, hare vóórliefde voor water enz. Een staaltje er van deelen wij nog mede (bl. 112): Vóór dat wij ons zoet watertje met het geboterd sneedje gebruiken, regel ik keuken-, huis-, tuinwerk, loop met man en maag den hof op en neêr (ik heb het geluk, dat het bovenste gedeelte zestien voet hooger is, dan het laagste), zoo verkrijg ik lucht, bloed, kracht, alles versch. O des morgens vroeg buiten, dan geniet men gelijk ADAM in zijne eerste dagen met zijne EVA genoot, men is in het paradijs! Maar ten negen, om elf ure, ach dan nadert slangsgewijze de afleiding, de misleiding, de verleiding, en we zijn in het paradijs verloren!

»Ieder onzer doet voorts zijne taak tot elf ure; ik breng

Digitized by Google

mijnen man drie, versche, ongekookte eijeren: twee voor hem, één voor mij, die wij uitslorpen, met gratie. Een elf uurtje bij ons, tot onder nul." — De mededeelingen (bl. 255—258) over het waterdrinken van predikanten op den predikstoel zijn verregaand onwaarschijnlijk en onkiesch; hare redenering daarover deed ons vreezen, dat die PAULINE B. op dat punt eene manie heeft. — Vreemde woorden en onaangename uitdrukkingen vindt men er vele, zoo als: *wanvormig*, *menschje*, *eetfabriek*, *inbeuren* (voor beuren of ontvangen), *zuiperij*, *mijn vreedzame man had slaap noch gaap*, enz.

Wij meenen ons afkeurend oordeel over dit werk hiermede genoegzaam gestaafd te hebben; ontbraken lust en ruimte ons niet, wij zouden er nog veel, vooral van hare ten eenemale onnatuurlijke voorbereiding tot den dood, kunnen bijvoegen. Een boek in dat *genre* zoo vol eigenwaan en laffe zelfverheffing, met zoo weinig degelijks hebben we in jaren niet gelezen. — Gelukkig is eene dominé'svrouw als PAULINE B. eene uitzondering. Zij is op verre na geene type van eene solide *Hollandsche* dominé'svrouw, die nederig van harte stil in den lande leeft, en slechts dáár eene hulpe voor den man in de Gemeente is waar hij hulpe noodig heeft, en die geene begeerte heeft om den herderstaf van den man in de handen te nemen. De waarlijk verstandige en gemoedelijke predikantsvrouw kent ook beter dan PAULINE B. de moeiten die de predikant in zijn ambt schier dagelijks ondervindt; zij waagt het niet om zich met allerlei Kerkelijke zaken in te laten.

Wij eindigen met de verklaring: dat wij geheel instemmen met hetgeen de Schrijfster op bl. 57 zegt; »helaas! helaas! er zijn vrouwen, die soms gecommandeerd moeten worden". — Ja, het is zoo, en onder die vrouwen behoort ook PAULINE B. Haar man commandere haar de pen neder te leggen en met vernieuwden moed de breikous op te vatten, hare huishouding in orde te houden, te leven voor haren man en hare kinderen, en door hare huiselijkheid inderdaad een voorbeeld te worden voor andere vrouwen.

†—.

Theophania. Romantische lectuur ter bevordering van Christelijk leven, voor Leesgezelschappen en Huisgezinnen; onder medewerking van H. A. BENIT, H. VAN BERKUM, J. F. VAN BINSBERGEN, L. J. W. TEN BOKKEL, P. DUYS, P. PARSON, A. RADIJS, J. HERMAN DE RIDDER, J. F. UILKENS, *en anderen. Jaargang* 1852. *Twee Deelen. Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1853. *In gr.* 8*vo.* 780 *bl.*

Wie zoude in dezen tijd, nu bijgeloof en ongeloof — veelal uit materiële oorzaken geboren en door haar gekweekt — strijd voeren tegen het Christelijk geloof en echt Christelijke beginselen, niet elke poging toejuichen om dat geloof te verspreiden en te versterken, en het Christelijk leven op te wekken? Im-

Digitized by Google

mers, dáar waar dát leven is, waar CHRISTUS leeft, dáár zal het goed zijn: liefde en zegen zullen er wonen en geluk verspreiden; lust zal er zijn om te werken, moed om te strijden, sterkte in rampen en tegenspoeden. Is er Christelijk leven bij het geheele volk, wordt het onder alle rangen en standen gevonden, kan men het opmerken van de armoedige hutten af tot in de prachtige woningen der aanzienlijken, dán zal het goed zijn in den lande. Goed zal het dáár zijn, al is ook de Staats-inrigting gebrekkig, al zijn ook de wetten in strijd met de ontwikkeling; vrede en orde zullen er niet worden gestoord. — Intusschen worden de woorden: Christelijk geloof en Christelijk leven niet zelden allerschandelijkst misbruikt. Aan stellingen die lijnregt in strijd zijn met de duidelijke, eenvoudige, gezonde Evangelieleer, zelfs aan een dikwerf zeer berispelijk leven, durft men wel eens die namen te geven. Zoo is het echter niet bij *Theophania*. Dat werk beantwoordt aan den schoonen titel: *Theophania* (*verschijning Gods* of, in welke beteekenis het vooral bij de Kerkvaders voorkomt, *verschijning van Christus*). In elk stuk is 't blijkbaar, dat het doel is: Gods wil en het Evangelie van CHRISTUS nader bekend te maken en ter beoefening aan te dringen, door het heerlijke der eindelijke zegepraal van deugd en geloof. Dat geschiedt door middel van kleine verhalen, novellen, anekdoten, enz. — Niet allen vinden voor zoodanige zaken dien vorm verkieselijk; sommigen zelfs keuren dien sterk af; maar wij voor ons gelooven dat het goede onder de meest mogelijke vormen moet aangeboden worden, om het voor allen aantrekkelijk te maken. Daarom keuren wij ook den vorm van *Theophania* niet af, te minder omdat de heilige waarheden en voorschriften reeds in alle mogelijke kleederen gehuld zijn, en omdat het romantisch gewaad thans een mode-gewaad is bij het lezend publiek, en daarenboven reeds ontelbare malen met goed gevolg voor Godsdienst en deugd is gebezigd.

Méér dan den geest en de strekking ter sprake te brengen van zoodanig werk rekenen wij niet kiesch, tenzij men elke afdeeling afzonderlijk beoordeele. Immers, waar velen te zamen bragten tot één doel; waar, daarenboven, geen stuk is dat bepaalde afkeuring verdient, rekenen wij de afzonderlijke vermelding van enkelen onvoegzaam. — Wij willen alleen onzen lezers herinneren dat de vóór ons liggende twee Deelen van *Theophania* bij maandelijksche Afleveringen zijn verschenen, en hun opgave doen van den inhoud. — In het Eerste Deel vindt men: *Rijnwal*, door P. DUYS; *De arme Rijke*, door H. A. BENIT; *De Nieuwjaarswensch*, door OLIVIER; *Twee Neven*, door P. DUYS; *Het versmade Bloemkorfjen*, door J. HERMAN DE RIDDER; *De Stem des Heeren*, door A. RADIJS; *De oude Vrijster* (eene karakterschildering), door P. DUYS; *Catharina*, door H. A. BENIT; *De Familie Leijenberg*, door OLIVIER; *Mina en hare Familie*, door P. DUYS; *Hoe het op Veldzigt ging*, door H. VAN BERKUM; *Vrouwelijke grootheid en edele zelfopoffering* (uit het Dagboek van een Dorpspredikant), door TH. F. UILKENS; *Het Gebod des*

Digitized by Google

Vaders, door OLIVIER; *Zoo leert men bidden*, door OLIVIER; *Ook het onaangename des levens en wat ons kwaad schijnt, is goed en nuttig*, door A. RADIJS; *Elizabeth Staal*, door L. J. W. TEN BOKKEL; *Geluk uit Ongeluk*, door P. DUYS. — De inhoud van het Tweede Deel is: *De Pleegdochter*, door MINA; *Als de nood op het hoogste is, is gewoonlijk de redding nabij* (eene épisode uit het leven van Koning WILLEM I); *De Pleegdochter*, door MINA (vervolg); *Een Nacht in de Wolken*, naar E. SOUVESTRE, door H. J. T. G.; *Het Striknet der zonde*, door J. F. VAN BINSBERGEN; *De twee Zinspreuken*, naar E. SOUVESTRE, door H. J. T. G.; *De noodlottige Pruik; Wat men voor geen geld koopen kan*, naar E. SOUVESTRE; *Vroomheid van den Admiraal* MICHIEL ADRIAANSZ. DE RUYTER; *Ontwaak, gij die slaapt*, door P. PARSON; *Een Broeder*, door L. J. W. TEN BOKKEL; *Het hoogste Lot*, door H. VAN BERKUM; *Het Perkement van den Moorschen Doctor*, naar E. SOUVESTRE, door H. J. T. G.; *Edelmoedigheid in ongeluk en geluk; Waarom?* door B.; *Een tafereel uit de Egyptische Kerk in de derde eeuw*, naar het *Engelsch*, door L. V.; *De Oom uit Amerika*, naar E. SOUVESTRE, door H.; *Uittreksels uit het Dagboek van Broeder Bartholomeus*, uit het *Engelsch; De Kersavond; Doe wel en zie niet om* (W. O. VON HORN naverteld); *Het Kersfeest in Zweden.*

Titel en vignetten doen de Koninklijke lithographie van den Heer MIELING eer aan. Druk en papier zijn minder aangenaam; de eerste is te compres, het laatste eer geel dan wit.

Wij wenschen dat *Theophania* opgenomen worde in Leeskringen en Huisgezinnen, en aldus bevorderlijk zij aan de opbouwing van het rijk van Godsvrucht en deugd, en voor velen ten zegen.

†—.

Liefde en pligt. Naar het Engelsch van Mrs. BURY, *Schrijfster van: »Zelfverloochening", »de Echtbreeksters" enz. Twee Deelen. Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1851. *In gr.* 8*vo.* 562 *bl. f* 6-:

Dat deze roman zoo laat wordt aangekondigd, is noch aan de Redactie, noch aan Referent te wijten. Het boek zal zijnen loop door de Leesgezelschappen wel reeds volbragt hebben. Wij bepalen ons dan ook tot een enkel woord voor hen die 't werk nog niet mogten kennen. Het verhaal is allezins waardig door vrouwen, vooral uit den beschaafden stand, gelezen te worden. De karakters zijn fiks geteekend, de loop der gebeurtenissen is onderhoudend, de stijl gekuischt, de toon edel en Godsdienstig. Wordt het voor een *axioma* gehouden, dat de liefde alles overwint, hier wordt de waarheid gestaafd: dat het pligtgevoel sterker kan zijn dan de liefde.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Chartae Theologicae, librorum censuras et doctrinae sacrae miscella continentes. Auditorum imprimis, qui sibi fuerunt vel sunt, in usus edidit HERMANNUS BOUMAN, Theol. Doct. et in Academia Rheno-Trajectina Prof. Liber I. Trajecti ad Rhenum, apud *C. van der Post, Jm.* 1853. Forma 8v. maj. pagg. 192. Const. *f* 1 - 80.

Naar mate de geleerde BOUMAN, wien niet alleen een schat van wetenschap maar ook een hoogst sierlijke Latijnsche stijl ter dienste staat, spaarzaam is met het mededeelen der vruchten van zijne nasporingen, werden deze Theologische Mengelschriften zeker met te grooter belangstelling ontvangen, in de eerste plaats door 's mans leerlingen, aan welke de innemende brief is gerigt, die de verzameling opent. Ref., die vóór vele jaren het voorregt had, de lessen van Prof. BOUMAN over de kritiek en over de uitlegging des N. V. en hare regelen, alsmede over de Natuurlijke Godgeleerdheid te hooren, verplaatste zich bij het lezen van dien brief in zijnen Akademie-tijd, aan welken hij onlangs nog méér dan anders met weemoed dacht, na het overlijden van een zijner hoog geschatte leermeesters, den voortreffelijken ROIJAARDS, in wien Kerk en Wetenschap zoo onbegrijpelijk — bijna schreven we: onherstelbaar — veel hebben verloren. Op nieuw werd de gedachte aan dezen uitmuntenden man, bijna dertig jaren ambtgenoot en vriend van den Schrijver dezer *Chartae*, bij ons opgewekt, toen des laatsten woorden (pag. 2, 3) ook óns zoo vele afgestorven studie-broeders voor den geest riepen, die na korter of langer dienst van hunnen aardschen post werden afgeroepen. En al hadde de *prolusio* van onzen geëerden leermeester BOUMAN, in den vorm van een vriendschappelijk schrijven aan zijne voormalige en tegenwoordige leerlingen, geenen anderen indruk bij ons achtergelaten, dan dat we ons het vierde eener eeuw terug droomden bij de *alma mater Trajectina*, in 't Voetius-steegje, of op het Munster-kerkhof of de Nieuwe gracht, aan HERINGA's hand geleid wordende tot helder inzien

Digitized by Google

in de Bijbelwaarheid, of onderwezen in de ambtspligten die ons wachtten — door BOUMANS naauwkeurige, in allersierlijkst Latijn voorgedragen lessen gebragt tot die van oppervlakkigheid warsche exegese, op wier kleinigheidsgeest onze *Duitsche* naburen toen nog (na RÜCKERT, LÜCKE, OLSHAUSEN en anderen is het beter geworden) wel eens met een medelijdenden glimlach neêrzagen — en onder ROIJAARDS' geleide de velden der algemeene en vaderlandsche Kerkhistorie bewandelend in de manier zoo als wij bij VAN HEUSDE hadden geleerd de wereldgeschiedenis te overzien; — 't zou ons na zoo veel jaren en zoo veel andere indrukken goed zijn geweest, voor eene wijle in den geest »jong te worden op nieuw", en onze oude leermeester, die ons later bij elke ontmoeting een hartelijk vriend zijner oude *Commilitones* bleek, zou aanspraak hebben op onzen dank en dien van velen nevens ons.

Maar ook als wetenschappelijke bijdrage hebben we deze *Chartae* met ingenomenheid ontvangen en gelezen. Zullen we er ons oordeel over zeggen? 't Zou niet geschieden kunnen dan met eene — ware 't al bedekte — aanmatiging, die ons, door werkkring en levensloop van de eigenlijke studiën zelfs eenigermate verwijderd, kwalijk voegen zou, althans tegenover een ouderwetsch-Hollandschen, soliden Geleerde als Prof. BOUMAN. Ook zou »beoordeeling" van zelf eindigen in »aanprijzing", en — de Uitgever, een exemplaar van deze *Chartae* aan dit Tijdschrift toezendende, heeft bepaald: er »geenerlei aanprijzing" voor te verlangen, — »maar alleen eenige aankondiging". 't Zij dan genoeg te zeggen, dat onder de *librorum censurae* breeder behandeld worden twee Commentaren over Boeken des O. en even zoo vele des N. V., te weten: THENIUS over de Boeken *der Koningen*, en HIRZEL over de *Jobeïde* (op nieuw uitgegeven door OLSHAUSEN): beide een gedeelte uitmakende van het *Kurzgefasster* (*cum grano salis!*) *exegetisches Handbuch zum A. T.*; alsmede H. A. W. MEIJERS *Kommentar* over den Brief aan de *Galaten*, en dien van LÜNEMANN over de beide Brieven aan de *Thessalonicensen:* beide insgelijks behoorende tot eene verzameling, door eerstgenoemden uitgegeven onder den titel: *Krit.-exeg. Komment. üb. d. N. T.* — Korter worden vermeld: ANGERS *Synopsis Evang.* en de *Briefwechsel* van SCHLEIJERMACHER *mit* GASZ, en voorts een paar verbeteringen opgegeven op des Schrijvers *Memoria Clarissii.* —

Digitized by Google

Daarna vindt men het een en ander over de kortelings overleden *Duitsche* Theologen: BRETSCHNEIDER, RÖHR, WEGSCHEIDER, AMMON, PAULUS, DE WETTE en NEANDER. — Vervolgens iets met betrekking tot CICERO's Philosophie, en eenige Theologische Theses (te weinig ontwikkeld om er veel aan te hebben), en eindelijk bijvoegels en verbeteringen.

Ziedaar aan het verzoek tot »aankondiging" voldaan. Maar »voldaan" hebben we er ons-zelven niet in; hoewel een dieper treden in den rijkdom van zaken zeker *non hujus loci* zou wezen. Piëteit gebiedt ons den Hoogleeraar te danken voor zijn belangrijk geschenk, en hem kracht en opgewektheid toe te wenschen om *librum primum* geen *librum unicum* te laten blijven.

o—t. v. o.

Over het Goddelijk gezag van de Schrijvers en de Boeken des Nieuwen Verbonds. Uit het Fransch van M. CHENEVIÈRE, *Doctor in de Godgeleerdheid, Predikant, Hoogleeraar en Conrector der Academie te Genève. Te Zutphen, bij* A. E. C. van Someren. 1851. *In gr.* 8*vo.* 87 *bl. f* : -70.

Wij kunnen niet onvoorwaardelijk instemmen met den hoogen lof, elders en ook door den ongenoemden Vertaler (H. te G.) aan dit boeksken toegezwaaid, dat ons, ofschoon reeds in 1851 in het licht gezonden, eerst onlangs ter beoordeeling in handen kwam. Het is bekend, dat het gewigtig onderwerp, waarover het handelt, in de laatste jaren ook onder ons meermalen besproken, en zelfs tot eene oorzaak geworden is van veelvuldig twistgeschrijf. Nu valt het wel niet te ontkennen, dat de opvatting van het Goddelijk gezag der Schrift die hier wordt voorgestaan, eene zeer gematigde is, die ongeveer het midden houdt tusschen de óngeloovige en de óvergeloovige meeningen van onze dagen. Gaarne doen wij dan ook hulde aan het kennelijk streven van den geëerden Schrijver om de begrippen van *gezag*, *ingeving*, *onfeilbaarheid* aannemelijk voor te stellen en daardoor, zoo mogelijk, te handhaven. Maar dit juist is het, wat wij in hem afkeuren en anders wenschten, dat hij zich daarbij geplaatst heeft op het standpunt van het *rationalistische supranaturalisme*, gelijk men het pleegt te noemen,

Digitized by Google

dat, zoo wij meenen, heeft uitgediend. Het ligt, zeiden we, midden tusschen de beide uitersten, die wij betreuren, in, en de waarheid staat, naar ons inzien, daar verre boven. Van daar dat hier, met opzigt tot de H. Schrift, dezelfde onbestemdheid van begrippen gevonden wordt, die wij allerwege meenen te ontdekken waar niet vóóraf behoorlijk onderscheid gemaakt is tusschen *Bijbel*, *Evangelie*, *Openbaring*, *Woord van God*, en wat dies meer zij. Zoo lang het niet vast staat onder de Godgeleerden wat men daaronder te verstaan heeft, loopt elke bewijsvoering gevaar in een woordenstrijd te ontaarden. Aan het *Woord van God* kennen wij volstrekte onfeilbaarheid toe; het *Evangelie* is ons de éénig volmaakte en onveranderlijke kenbron van de waarheid die in CHRISTUS is, en Gods *Openbaringen*, vroeger en later geschied, hebben voor ons het allerhoogste gewigt. Maar als er nu van het gezag des *Bijbels* sprake is, dan vreezen wij voor schromelijke spraakverwarring, ten zij men naauwkeurig de betrekking bepale waarin *de Boeken des O. en N. Verbonds* staan tot dat *Woord van God*, die *Openbaringen*, dat *Evangelie*, dat daarin vervat is. Deze bedenking neemt echter niet weg, dat er uit dit geschrift veel goeds te leeren valt; vooral daar het is ingerigt naar de vatbaarheid van ongeleerden; geschreven is in een populairen, levendigen, warmen toon; en hartelijken ijver ademt voor de handhaving van de goede zaak des Christendoms. Men meene slechts niet, dat het Godgeleerd vraagstuk van den dag hiermede zou zijn opgelost! Vóór eenige jaren heeft de werkzame VAN HEYNINGEN, nu reeds overleden, die oplossing onder ons ongeveer op dezelfde wijze beproefd, zonder daarin, naar het oordeel van deskundigen, geslaagd te zijn. Wij verwachten dat dit geschrift, even als het zijne, welhaast aan de vergetelheid zal zijn prijs gegeven. Misschien ware het daarom zelfs beter geweest, als wij deze late aankondiging maar hadden teruggehouden.

Iets over den Eed, hoofdzakelijk op grond van MATTH. V: 33—37. *Uit het Hoogduitsch van* FREDERIK WEST, *Leeraar te Dessau. Met een Bijvoegsel van den Vertaler. Te Purmerende, bij* J. Schuitemaker. 1853. *In gr.* 8*vo.* 41 *bl.* *f* :-40.

Dit *Iets* had, onzes inziens, onvertaald kunnen blijven; of

Digitized by Google

althans, eenmaal vertaald zijnde, niet afzonderlijk behooren uitgegeven te worden. Wat den ongenoemden Vertaler tot de uitgave mag bewogen hebben, begrijpen wij niet. Zijn Bijvoegsel, niet minder dan tien bladzijden groot, getuigt er van, dat hij de pen weet te voeren en aangaande den eed het gevoelen der Doopsgezinden met groote overtuiging is toegedaan. Maar waartoe dan een opstel vertaald, dat bepaaldelijk tegen THOLUCK's opvatting gerigt is, die zelfs — vreemd genoeg — zonder dat het bedoelde werk: *Verklaring der Bergrede*, genoemd was, met opgave der bladzijden achter zijnen naam wordt aangehaald? Waarom niet liever een eigen opstel geleverd, vooral daar de tweede helft van dit kleine geschrift zijne goedkeuring in geenen deele wegdroeg? Men moet, namelijk, weten, dat WEST het verbod van den Heer: *zweert ganschelijk niet!* uitlegkundig opvat in den meest onbepaalden en gestrengen zin, zoodat elke eed er door wordt afgekeurd en afgeschaft; maar tevens, in weerwil daarvan, van oordeel is, dat dit verbod nog wel eenige ruimte voor den eed onder Christenen toelaat, en juist niet vordert om hem altijd en in elk geval voor volstrekt ongeoorloofd te houden; even zoo als de echtscheiding onder *Israël*, volgens JEZUS' eigene verklaring, door God was *toegelaten om de hardigheid hunner harten*. Wij stemmen het den Vertaler gaarne toe, dat zulk eene redenering op zóó losse en ten deele zeer verwerpelijke gronden, afkeuring verdient, en meenen dat dit door hem met juistheid is aangewezen. Maar dáárin zouden wij van hem verschillen, dat wij met het uitlegkundig gedeelte van dit geschrift minder hoog zijn ingenomen. Wij kunnen nog niet anders zien, of het verbod in de Bergrede doelt, vergeleken met MATTH. XXIII: 16 en volg., uitsluitend op de ligtvaardige eeden onder de Joden in het gewone leven gebruikelijk. Er wordt daarin van den eed bij den levenden God afgelegd, met geen enkel woord gesproken. En wanneer men nu JEZUS-zelf voor KAJAPHAS zulk een eed hoort zweren, of althans overnemen, dan kán het billijkerwijze toch wel aan geen twijfel meer onderhevig zijn, of de eed is, op zich-zelf beschouwd, niet ongeoorloofd te achten, al moet men het er ook voor houden, dat het zweren onder ware Christenen eigenlijk niet te huis behoort en, bij algemeene waarheidsliefde, zonder schade ophoudt. Uit deze beknopte opgave van ons

Digitized by Google

gevoelen, dat, zoo wij meenen, vrij algemeen is en zich zonder moeite laat bewijzen, blijkt duidelijk genoeg, hoe weinig ons de *brochure* van WEST heeft kunnen behagen, en hoe weinig ook, naar ons oordeel, de Vertaler heeft uitgerigt, met enkel de gronden te bestrijden, waarop de Schrijver gezocht heeft voor den onder ons gebruikelijken eed eene uitzondering te vinden op het algemeen verbod. Dat er echter bij onze tegenwoordige Burgerlijke Wetgeving in menig opzigt misbruik van den eed gemaakt wordt, zouden wij in geenen deele durven ontkennen. Een opzettelijk onderzoek, minder naar de geoorloofdheid of wettigheid dan wel naar het regt gebruik van den eed, ware in onze dagen zeker niet overbodig. Och, dat het eens behoorlijk wierde ingesteld! Den anders niet onbekwamen Vertaler kunnen wij, van wege zijn Doopsgezind standpunt, er natuurlijk niet toe uitnoodigen.

De kleine Kempis, door G. TERSTEEGEN. *Naar de dertiende uitgave uit het Hoogduitsch vertaald. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1853. *In kl. formaat. VIII en* 132 *bl.; ingenaaid: f* : - 60; *in linnen gebonden: f* : - 90 *per ex.; bij de* 25 *ex.* » » : - 50; » » » : - 80.

Men kan in onzen tijd niet klagen dat er gebrek is aan geestelijk voedsel en opwekking tot Godsdienstig leven. Gelijk in de middeleeuwen de vrome mystieken zich beijverden om het hart te redden uit de strikken der scholen, die, spelende met de leerstellingen der Kerk, zich tegen haren banvloek achter de spitsvondige uitvlugt verscholen: dat eene Kerkelijke waarheid nog niet eene wijsgeerige waarheid behoefde te zijn; zoo treedt ook tegenwoordig de Asketiek op om het gemoed zuiver te houden van de twisten der elkander vijandig ontmoetende Godgeleerde rigtingen, die allen de waarheid meenen te bezitten als zij zich het praedikaat van wetenschappelijkheid kunnen toeeigenen of, misschien, aanmatigen. Terwijl de Godgeleerden den Heer en zijn Woord en Werk ontleden als een kruidkundige de gedroogde bloem, zoekt de Asketiek voedsel bij den levenden Heiland, die het land doorging en wèldeed.

Bij het vele dat dezer dagen wordt uitgegeven, hebben de Erven BOHN een boekje gevoegd van eenen ouden landgenoot,

Digitized by Google

die door de geheele wereld is beroemd geworden, en wiens hoofdwerk, met de eere der onsterfelijkheid gekroond, in alle *Europesche* en ook in Oostersche talen gelezen wordt. Thans wordt ons uit de overige schriften des vereeuwigden mans, in den vorm van een Handboekje, dit uittreksel aangeboden. Het is verzameld door een vromen *Duitscher*, GERHARD TERSTEEGEN, door zijne tijdgenooten vader TERSTEEGEN genoemd. Hij werd den 25sten November 1697 te *Meurs* in *Westphalen* geboren, en was een eenvoudig burgerman, die van zijn handwerk leefde, maar een waar menschenvriend, en vroom Christen, wiens gebeden niet minder gezocht waren dan zijne aalmoezen, en die, door zijne geschriften, godsdienstige liederen en uitgebreide briefwisseling, een grooten invloed, vooral op het volk, heeft uitgeoefend.

Men vindt hier eerst: een klein A B C in de school van CHRISTUS, in drie-en-twintig lessen; allen puntig en kernachtig, b. v.: *Labore et dolore — door werken en lijden*, door zuchten en weenen gewint men het rijk Gods; wellust en trots verjagen uit het paradijs. Verder bevat het boekje een vijf-honderd-tal korte spreuken, die in het leven grijpen, en het kunnen veredelen; terwijl zij den Christen van de wereld, voor zoo verre deze in 't booze ligt, aftrekken en ten hemel trachten op te voeren. 't Is een Handboekje dat men bij zich kan dragen, bij gelegenheid opslaan, en waar het oog valt, vindt het wat goeds. Zie hier daarvan enkele proeven.

»71. Te waken over de zinnen is eene bron van reinheid, eene (een) tuchtmeester des vredes, eene binnenkamer vol gebeds.

»115. Die goed nieuws wil hooren, die hoore CHRISTUS vertellen van het koningrijk der hemelen.

»263. God eischt niet dat gij uw ligchaam kwelt, maar dat gij uwe hartstogten bedwingt.

»327. In de lantaren geplaatst behoudt het licht zijn glans en gloed; zet men het daarbuiten, dan wordt het door de minste windvlaag uitgebluscht.

»358. Spreek weinig, en antwoord bescheiden. Beter is het te zwijgen dan onvoorzigtig te spreken. Wees gaarne in uwe binnenkamer, of, als gij dat niet vermoogt, waak althans over uwen mond.

»414. Het is geen wonder, dat eene godvruchtige ziel zich

Digitized by Google

geheel aan CHRISTUS houdt, daar Hij-zelf haar waardig gemaakt heeft, niet om half, om geheel tot Hem te komen.

»446. Wie zijn hart wèl bewaakt, bewaakt ook zorgvuldig de deuren van zijnen mond, opdat hij de inwendige genade der vroomheid niet verbeure door de uiterlijke onbedachtzaamheid in het spreken.

»489. Wie in vreemde zaken meester wil zijn, van dien is het geen wonder, dat hij in zijne eigene zaken geen leerling kan of wil zijn."

Wie deze spreuken, niet gezocht maar medegedeeld zoo als zij 't eerst in het oog vielen, leest, zal niet ontkennen dat onze aanbeveling op goede gronden rust. Dit werkje kan ook bij onze Roomsch-Katholieke landgenooten welkom zijn. Wij verheugden ons, het lezende, dat de weg ten leven boven Katholicisme en Protestantisme ligt. Het Christendom in de hoofden verschilt; maar in het Christendom in de harten is eenheid. Hoezeer wij er verre af zijn, de regten des verstands te betwisten, moeten wij toch naar onze levenservaring erkennen, dat het voornamelijk het hart is dat de Heer zich ter woning kiest. Wilden de strijders òf voor Conciliën òf voor Scholen dit toegeven, menig wapen zou hun uit de handen vallen.

S.

De Stroom der Zonde. Eene waarschuwende roepstem en eene gelijkenis. Door NEWMAN HALL, *Schrijver van: »Kom tot Jezus!", »Vreest niet, ik ben het!" enz. Uit het Engelsch. Naar de tiende uitgave. Te Amsterdam, bij* W. H. Kirberger. 1853. *In kl. form.* 36 *bl.* *f* : - 20.

Dit kleine boekje bevat eene allegorie, waartoe een ongeval een drietal personen op de *Niagara* overgekomen, de aanleiding gaf. Hun lot wordt roerend verhaald. Niet minder treffend stelt de gevoelvolle Schrijver de ellende voor, waartoe de mensch vervalt die eene prooi wordt van den stroom der zonde. De stijl van NEWMAN HALL is den vrienden van lectuur als deze genoeg bekend. Het zou overtollig zijn er iets van te zeggen. De verspreiding van dit stukje moge dienstbaar zijn tot vermeerdering van waakzaamheid, om de oogen geopend te houden voor zedelijk verderf, en leere

Digitized by Google

handen en harten opheffen tot Hem die den zondaar redden kan en wil.

Geschiedenis der Roomsche Kerk. Eerste Deel, 1e en 2e Aflevering. Te Dordrecht, bij H. R. van Elk. 1853. *In gr. 8vo., met platen; per Aflev. bij inteekening f* : - 65.

Wie zich moge gevleid hebben, dat de Roomsche Kerk hare vroegere onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden in onze dagen verzacht had, zal door hetgeen in de laatste jaren gebeurd is tot andere gedachten hebben moeten komen. Onder hare leden kunnen welgezinden zijn, en worden er ook werkelijk gevonden; maar *Rome* kan, indien het zich-zelf niet wil vernietigen, zijne grondbeginselen niet laten varen. Waar het zich voor eene poos gematigder toont, is dit, men vergete zulks nimmer, niet aan veranderden zin, maar aan de magt der omstandigheden toe te schrijven. Heerschen, onderdrukken van alles wat zijne aanmatigingen wederstaat, blijft de leus. Daarover te klagen en te zuchten zou weinig baten. Werkeloos nederzitten zou verraad zijn gepleegd aan de heiligste zaak. Wij gelooven vast, dat onder het bestuur van den verheerlijkten Koning der Kerk, ook die aanslagen zullen uitloopen op de verbreiding der waarheid; maar, terwijl wij in dat vertrouwen ons niet te zeer verontrusten, meenen wij dat het de pligt van iederen Protestant is, tegen het gevaar, dat zijne dierbaarste belangen dreigt, op zijne hoede te zijn, en anderen daartegen te waarschuwen. Dit in geschrifte te doen door eene duidelijke aanwijzing van de dwalingen en misbruiken welke in de Roomsche Kerk gevonden worden; op het groote onderscheid opmerkzaam te maken dat er tusschen hare leerstellingen en de leer des Bijbels bestaat, behoort tot de roeping van hen die door voorafgaande grondige studie zich daartoe bekwaam gevoelen. — Zulks is het oogmerk van deze »*Geschiedenis der Roomsche Kerk*". Wel ontbreekt het aan geene geschriften over dit onderwerp; maar de grootere werken van MOSHEIM, SCHROCK, GIESELER, zijn minder voor het algemeen geschikt, en behelzen veel dat er geene onmiddellijke betrekking toe heeft; en de uitkomende weekbladen en *brochures* bepalen zich gewoonlijk tot het

Digitized by Google

dagelijks voorvallende. Integendeel stelt zich de Heer DOWLING voor: eene zoo veel mogelijk volledige Geschiedenis van de Roomsche Kerk te leveren, van haren oorsprong af tot op onzen tijd; van hetgeen haar heeft doen worden wát zij is; van hare grove bijgeloovigheden; en van de middelen die zij aangewend heeft en nog aanwendt, om zich staande te houden en uit te breiden.

Dat het werk in des Schrijvers vaderland gunstig beoordeeld en ontvangen is, blijkt aan de 20,000 exemplaren, die er in korten tijd van verkocht zijn, en aan een tweeden, veel vermeerderden druk; ook verrijkt met het leven en de regering van den tegenwoordigen Paus PIUS IX. Wij kunnen na de lezing van de 1e en 2e Aflevering met dat gunstig oordeel ten volle instemmen, en meenen dat de Vertaler een goed werk verrigt heeft met de overbrenging in onze taal van deze belangrijke Boekdeelen, die, uit de beste bronnen geput, overal bewijzen dragen van des Schrijvers bekwaamheid, van de zorg en vlijt aan zijn onderwerp besteed, en van zijne ingenomenheid met de zaak die hij voorstaat; terwijl hij, zonder iemand door een on-Christelijken toon te verbitteren, de duidelijk voorgestelde zaken-zelve laat spreken.

Het werk zal in drie Deelen worden uitgegeven, en is verdeeld in negen Boeken, die in 25 Afleveringen het licht zullen zien. — Eene korte opgave moge den inhoud der beide Afleveringen, het eerste Boek en een gedeelte van het tweede bevattende, eenigzins doen kennen.

Het eerste Boek beschrijft »het Pausdom in zijne wording", van het vroegste bederf des Christendoms af tot het jaar 606 onzer jaartelling.

De Schrijver laat eene treffende tegenstelling voorafgaan van den nederigen Heiland, die zijn leven in eene kribbe begon en aan het kruishout besloot, en tot zijne naaste volgelingen verkoos de verachten en verworpenen naar de wereld — met diens zoogenaamden Stedehouder op aarde, in een prachtig paleis, bewaakt door krijgslieden, omringd door alle teekenen van wereldlijke grootheid en méér dan Koninklijke pracht — en hij onderzoekt vervolgens wát die overgang van nederigheid tot hovaardij heeft bewerkt. Hij vindt dien in de magt en den rijkdom, waarmede de Kerk door en sinds CONSTANTIJN, den eersten Christen-Keizer, bekleed is. Was er bij

Digitized by Google

lijden en vervolging voor de wereldgezinden en eerzuchtigen geen aanloksel om tot de gemeenschap der Christenen toe te treden, dit veranderde toen de Kerk als Staatskerk met aanzien en luister werd bekleed, en hare dienaren met waardigheden begiftigd werden; in overeenstemming met hetgeen in het burgerlijke bestuur des Rijks plaats had. Bovenal deelden in de Keizerlijke gunsten de Bisschoppen van de hoofdsteden des Rijks: *Rome*, *Alexandrië*, *Antiochië*, *Constantinopel* en *Jeruzalem*, tot wier verheffing reeds vroeger de grond gelegd was. Waren de Gemeenten oorspronkelijk de eene van de andere onafhankelijk, bestuurd wordende door Ouderlingen of Opzieners (Bisschoppen), allengs werd aan hem wien de leiding der zaken werd toevertrouwd, de laatste naam, met uitsluiting der overigen, geschonken. Vervolgens gaven de Vergaderingen, waarheen de Kerken van ééne landstreek hare afgevaardigden zonden, om over de gezamenlijke belangen te raadplegen, aanleiding, dat sommige Bisschoppen, tot bewaring der orde en welvoegelijkheid, met een gezag en eene waardigheid boven anderen bekleed werden, waaruit de Aartsbisschoppen hunnen oorsprong ontleenden. Toen de Kerk zich meer uitbreidde, en de gedaante van één groot ligchaam aannam, vond men het noodig, nevens de bijzondere Conciliën andere te beleggen, die zich over al de Gemeenten der verschillende Gewesten uitstrekten; en zoo ontstond onder de Kerkelijken een nieuwe rang, geschikt om het gansche ligchaam, welks leden wijd en zijd onder de volken verstrooid waren, in stand en eenigheid te houden, onder de benaming van Patriarchen; van welke de Bisschop van *Rome* de eerste plaats innam.

Tot zijne verheffing hadden onderscheidene omstandigheden zamengewerkt: het besluit van de Synode van *Sardes* in het jaar 347, waarbij aan een Bisschop, die zich door de Bisschoppen zijner provincie bezwaard achtte, het regt werd toegekend om zich tot dien van *Rome* te wenden; die dan schrijven zou aan de Bisschoppen in de nabijheid der provincie van den bezwaarde, om de zaak op nieuw te onderzoeken, en, die, zoo hij het noodig oordeelde, dat verhoor door eenige Presbyters zijner eigene Kerk zou kunnen doen bijwonen; — de magt, hem door den Keizer VALENTINIANUS in 372 verleend, om andere Bisschoppen te onderzoeken en te beoordeelen; — het, op grond van voorgewende Apostolische afkomst, aan

Digitized by Google

zijne beslissing onderwerpen van alle vragen betreffende de Apostolische gebruiken en leerstellingen; — de uitbreiding van het Christendom onder de heidensche volkstammen van het Westen, die zich eerbiedig aan het gezag van den *Roomschen* Stoel onderwierpen; — de glans van *Rome*, de oude hoofdstad van het Rijk; — en het voorgeven van de opvolger van PETRUS te zijn, die door CHRISTUS tot Opperhoofd zijner Kerk zou zijn aangesteld.

Met den Schrijver moeten wij dit voorgeven, waarop de Roomsche Kerk vooral steunt, als van allen grond ontbloot beschouwen, en het zelfs betwijfelen of PETRUS ooit te *Rome* geweest zij. Wanneer wij het verhaal van LUKAS in zijne *Handelingen der Apostelen* betrekkelijk de reis van PAULUS naar *Rome* en diens tweejarig verblijf in die stad; den Brief van PAULUS aan de *Romeinen;* die aan de *Efeziërs*, aan de *Colossensen*, aan FILÉMON, aan de *Filippensen*, welke alle van dáár geschreven zijn, en den Eersten Zendbrief van PETRUS inzien, en dáár, zoo min als ergens elders in de Apostolische Brieven, schijn noch schaduw van PETRUS' verblijf te *Rome* of van zijne betrekking op die Gemeente aantreffen, maar véél dat met zulk eene veronderstelling niet overeen te brengen is: — dan moeten wij inderdaad verwonderd staan, hoe men dit beweren durft volhouden. — Treffend is het bewijs volgens BARROW, dat, daar de Apostel JOHANNES nog dertig jaren nà PETRUS leefde, deze aan PETRUS' opvolger, zekeren LINUS, van wien men naauwelijks iets meer dan den naam weet, als Opperhoofd der Kerk, zou onderworpen geweest zijn, in strijd met 1 *Kor.* XII: 28.

Het was er echter ver af, dat de aanmatigingen van den *Roomschen* Bisschop overal geduld werden. DOWLING wijst op den tegenstand hem geboden in de geschillen over den tijd der viering van het Paaschfeest en in die over den doop der ketters; en staat vooral stil bij zijnen strijd over het oppergezag met den Patriarch van *Constantinopel.* Toen JOHANNES, *Jejunator* (de Vaster) bijgenaamd, den titel ontving van »Algemeene Bisschop", bestreed GREGORIUS *de Groote* zulks, als »ijdel, verfoeijelijk, godslasterlijk, helsch en duivelsch", als »de trotschheid en het karakter van den Antichrist openbarende"; maar sprak daarmede tevens het oordeel uit over zijnen opvolger BONIFACIUS III, die, slechts twee jaren na den dood van GREGORIUS, denzelfden titel najaagde en hem ook verkreeg van den

Digitized by Google

dwingeland PHOCAS, die met den moord van den Keizer, diens geslacht en aanhangers zijne regering begon. Hoe laag zich GREGORIUS en BONIFACIUS jegens dat monster van ongeregtigheid aanstelden, zien wij uit de walgelijke en laffe vleijerijen, waarmede zij hem overladen. Het gezag waarmede BONIFACIUS door hem bekleed werd, maakte de Bisschoppen eerst nu van den *Roomschen* Stoel geheel afhankelijk, en deed de in onderscheidene landen verschillende liturgiën voor die van *Rome* wijken.

Het tweede Boek schetst ons »de Roomsche dwaling in haren oorsprong" Na aangetoond te hebben, dat niet de Overlevering, maar de Bijbel alleen gezag kan hebben, wordt opgegeven, hoe, in strijd met het voorbeeld en de uitspraken der Apostelen, de ongehuwde staat reeds vroeg met eerbied werd beschouwd: hoe een CYPRIANUS, TERTULLIANUS, CHRYSOSTOMUS, AUGUSTINUS, HIERONYMUS, enz., dien eenparig verhieven, maar een CLEMENS *Alexandrinus*, JOVINIANUS, VIGILANTIUS voor de eer des huwelijks spraken. Het decreet van SIRICIUS, *Rome's* Bisschop, omstreeks het einde der vierde eeuw, waarin hij der geestelijkheid met nadruk den ongehuwden staat oplegde, vond dan ook zoo wel afkeuring als goedkeuring. In het Oosten verworpen, werd het ook in een groot gedeelte van *Frankrijk*, *Duitschland*, *Spanje* en *Engeland* nog gedurende verscheidene eeuwen niet opgevolgd.

Met den eerbied voor den maagdelijken staat ging die voor MARIA hand aan hand.

De meening dat er in den tempel van *Jeruzalem* maagden geweest waren die zich aan God hadden toegewijd, onder welke ook MARIA was opgegroeid in de gelofte van altijddurende kuischheid, deed het gevoelen ontstaan, dat zij altijd maagd is gebleven, waarop men sommige Profetische woorden op het wonderlijkst toepaste. De naam van θεοτόκος (Godbarende, moeder Gods), wie Goddelijke aanbidding moest toegebragt worden, haar reeds in de vierde eeuw door sommigen gegeven, werd door EPIFANIUS en andere *Nicesche* Kerkvaders als ketterseh verworpen, maar toch in het derde algemeene Concilie, in 431 te *Efezen* gehouden, aan haar, met veroordeeling van NESTORIUS, die haar liever χριστοτόκος, moeder van CHRISTUS, wilde noemen, toegekend. In de volgende eeuw werden twee feesten te harer eere ingesteld, dat van »MARIA-

Digitized by Google

boodschap" en van »hare reiniging", beide, zoo als de Schrijver niet zonder grond beweert, plaatsvervangers van de heidensche feesten aan PAN en CYBELE gewijd.

Uit deze opgave van den inhoud der eerste twee Afleveringen, loopende tot de beginselen en het ontstaan van het monnikendom, waarvan wij het vervolg in de derde Aflevering verwachten, kan men zien wat hier aangeboden wordt. Waar zoo vele zaken behandeld worden, komt ligt het een en ander voor waarin men van den Schrijver verschilt. In het Tweede Hoofdstuk het eerste vers enz. van den Tweeden *Brief aan de Thessalonicensen* ziet hij eene voorspelling van het Pausdom. Het is zeker niet moeijelijk trekken van overeenkomst te ontdekken; maar zouden die ook niet te vinden zijn in anderen, b. v., in MAHOMETH, JAN *van Leiden?* Eene voorspelling van zaken, wier gansche vervulling na 18 eeuwen nog ontbreekt, in eenen gemeenzamen brief, en waarvan men niet begrijpt wat de *Thessalonische* Christenen er aan zouden gehad hebben, is vreemd. Maar eene aankondiging van 't geen nabij was, van de hovaardij en het geweld van een Joodschen of Heidenschen geweldenaar, en van het gevaar van afval, dat de Christenen onder de verdrukkingen liepen, was doeltreffend.

Het verhaal van EUSEBIUS van het kruis dat CONSTANTIJN in de lucht zou gezien hebben, houdt de Schrijver voor eene fabel. Maar waarom toch? Ligtgeloovigheid, die alles wat haar gezegd wordt zonder onderzoek aanneemt, is zeker verkeerd; doch men kan ook in een ander uiterste vervallen. EUSEBIUS meldt ons dit voorval als uit den mond van den Keizer opgeteekend. Te zeggen, dat de een of de ander het zoude verzonnen hebben, is wat hard. Doelloos was het gebeurde niet. De schrikkelijke vervolgingen, die de Christenen van DIOCLETIANUS geleden en van MAXENTIUS te duchten hadden, maakten eene tusschenkomst der Godheid gansch niet overtollig. En de onberadene mildheid van CONSTANTIJN, die echter van zijn standpunt wel te verdedigen was, moge voor de Kerk in de gevolgen schadelijk geweest zijn, — de rust, die hij der fel geschokte bezorgde, de gelegenheid, die hij haar door zijn gezag en invloed verschafte, om zich uit te breiden, waren toch ook veel waard. Zelfs wanneer men het wonderbare ter zijde stelt, is het berigt niet onaannemelijk. CONSTANTIJN, gereed om den beslissenden kamp met MAXENTIUS

Digitized by Google

aan te gaan, gevoelt zich over den uitslag van den strijd zeer bekommerd, en denkt natuurlijk aan Hoogeren bijstand. Het vertrouwen op zijne Goden is bij hem geschokt; maar de God der Christenen, van wiens magt en bescherming hij had gehoord, komt hem voor den geest. Hij slaat zijn blik hemelwaarts, en aan zijnen ontroerden geest vertoont zich in de wolken iets, dat naar een kruis gelijkt. In denzelfden nacht meent hij CHRISTUS te zien in den droom, en een kruis met het opschrift: »*in hoc signo vinces*" (in dit teeken zult gij overwinnen) wordt daarop in de banieren zijner krijgslieden geplaatst. Wat ongerijmds is er in de zaak op deze wijze opgevat? — De bekeering van CONSTANTIJN levert zoo min als die van PAULUS iets op dat uitsluitend ten voordeele der Roomsche Kerk pleit, maar behoort aan de gansche Christenheid.

De titelplaat geeft eene wèl uitgedachte afbeelding van het Pausdom, zijne dwalingen en vervolgingen, door de Hervormers aan het licht gebragt. Maar waarom moest Koningin VICTORIA hier figureren? Voor de leden der Anglicaansche Kerk, als wier hoofd zij erkend wordt, moge dit goed zijn; voor de overige Protestanten, ook voor die in *Nederland*, heeft zij als zoodanig geen belang. Onder de Conciliën op het vignet uitgedrukt en insgelijks op de bijgevoegde verklaring van den Vertaler leest men »Constance" voor »Constans". Op bl. 43 is de plaats: 1 *Kor.* I: 12: »ik ben (van de partij) van PAULLS, en ik van APPOLLOS, en ik van CEPHAS", geheel onverstaanbaar overgebragt: »ik ben PAULUS, en ik APPOLLO en ik CEPHE".

Elke Aflevering is versierd met eene fraaije plaat. De eerste stelt bovenaan: CHRISTUS, *den Meester*, voor, op eenen ezel rijdende, onder het gejuich der schare, die palmtakken in de hand hebben, en beneden: DEN PAUS, *den dienaar*, op een fier paard gezeten, met zijne driedubbele kroon, omringd door zijne prelaten, even als hij prachtig uitgedost. Bij de tweede, eene eerbewijzing aan een Madonna-beeld schetsende, vroegen wij ons af: of zulke vereerders nog Christenen kunnen heeten?

De Vertaler heeft door zijne vloeijende overbrenging en bijgevoegde aanmerkingen de waarde van het werk voor den *Nederlandschen* lezer verhoogd; en de Uitgever — die zich ten slotte verbindt geene exemplaren tegen verminderden prijs

Digitized by Google

af te staan, heeft voor eene goede uitvoering gezorgd. Wij kunnen het werk met gerustheid aanbevelen, en zien met verlangen de volgende Afleveringen te gemoet.

G. V.

Oudheidkundige Verhandelingen en Mededeelingen van Dr. L. J. F. JANSSEN, *Conservator bij het Museum van Oudheden te Leyden. Eerste Stuk. Met éene plaat. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff en Zoon. 1853. *In gr.* 8*vo* 160 *bl.* *f* 1 - 80.

Vroeger, van het jaar 1842—1846, heeft de werkzame Dr. JANSSEN reeds vier Stukken *Oudheidkundige Mededeelingen* uitgegeven. Het was tegen zijnen wensch en buiten zijne schuld, dat de voortzetting daarvan gestaakt werd. De ontbinding der geachte firma LUCHTMANS was er de oorzaak van, en het was moeijelijk eene andere te vinden die zich met de uitgaaf wilde belasten. Er bleef aan Dr. JANSSEN geen andere weg over, dan zijne mededeelingen door middel van de periodieke geschriften het licht te doen zien. De *Kunst- en Letterbode* bevatte vele bijdragen, waarin hij ons voornamelijk bekend hield met de ontdekkingen te *Khorsabad* en te *Nimroud*, die tot vervolg en aanvulling van zijne belangrijke archeologische Voorlezing *over de ontdekkingen van Niniveh* konden strekken. Intusschen werd hem meer dan éénsverzocht om weder zijne *Mededeelingen* afzonderlijk uit te geven, en hij is daar nu in geslaagd bij iemand die zelf een vaderlandsch Oudheidkundige is, namelijk bij den Heer IS. AN. NIJHOFF. Wij wenschen dat het beperkt debiet van zulk eene onderneming door het toenemen van belangstelling in en beoefening van het schoone vak van Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis zich meer en meer moge uitbreiden, en dat deze *Verhandelingen en Mededeelingen* niet zullen moeten gestaakt worden, gelijk weleer de *Antiquiteiten*, door WESTENDORP en Prof. REUVENS in het licht gegeven. Het is te bejammeren dat Wetenschappelijke Werken en Tijdschriften zoo weinig bijval in ons Land vinden, zelfs bij hen die door hun vak van studie en beroep dáárin het grootste belang moesten stellen. Dáarom is onze Letterkunde zoo arm aan degelijke geschriften, bijzonder over de Oudheidkunde en

Digitized by Google

de Archeologie der Kunst, die met de Kunstgeschiedenis in een zoo naauw verband staat, en voor die der menschelijke beschaving zoo onontbeerlijk is. De beoefenaar en liefhebber daarvan is genoodzaakt uitsluitend bij de *Engelschen*, *Franschen* en *Duitschers* ter markt te gaan om zijnen weetlust te voldoen en op de hoogte van de ontdekkingen en wetenschappelijke ontwikkeling van zijnen tijd te blijven. De Oudheidkunde is geene drooge studie, zoo als velen zich verbeelden, maar een belangrijk gedeelte der historische en aesthetische wetenschap, die in onze eeuw zulke belangrijke vorderingen gemaakt heeft, dat geen echt beschaafd mensch daarvan onkundig mag blijven. Ref. is sedert bijna veertig jaren een beoefenaar en liefhebber dezer wetenschap geweest, en heeft gedurende dien tijd hare uitbreiding naauwlettend gadeslagen; hij zag dus met genoegen dat Dr. JANSSEN zijne gestaakte onderneming weder opvatte, en hij wenscht hem daarbij alle medewerking en ondersteuning van den kant van vele belangstellende lezers toe, die reeds in dit Eerste Stuk veel zullen aantreffen dat hunne aandacht in alle opzigten verdient.

Mnn vindt hier 1°.: Eene archeologische Voorlezing *over de beschaving der allervroegste bewoners van ons Vaderland, afgeleid uit de gevonden overblijfselen*, voornamelijk uit de zoogenoemde Hunnebedden, en hetgeen men daaronder of daarbij gevonden heeft. De meesten worden nog in *Drenthe* gevonden. Ook in de provincie *Utrecht* is er nog één aan de *Vuurst;* in *Friesland* waren er twee: te *Rijs* en *Steenwijk* (?), en er heeft er zich ook een bij *Zwol* in *Overijssel* bevonden. Thans worden er in *Drenthe* nog meer dan vijftig aangetroffen. Deze gedenkteekenen, uit groote graniet- en steenblokken opgerigt, dienden hetzij voor graven, hetzij voor woningen, want men heeft in sommigen enkel menschenbeenderen, in anderen enkel huisraad en wapenen gevonden. Wie waren de stichters dier ruwe maar grootsche gedenkstukken, waarvan sommige deksteenen meer dan 50,000 *Ned.* pond wegen? Dit is nog niet volkomen uitgemaakt. Men is sedert lang teruggekomen van het gevoelen dat het de *Hunnen* zouden geweest zijn. Waren het *Celten*, of *Germanen*, of *Cimbren* — die men niet met de *Celten* mag verwarren, als zijnde een volk van *Germaanschen* oorsprong —? Dit is niet waarschijnlijk, omdat de *Celten*

Digitized by Google

reeds als een eenigzins beschaafd volk voorkomen, dat akkerbouw dreef en metalen bewerkte. Even zoo min de *Germanen*, die zelfs het gebruik van het ijzer kenden, waarvan men zoo min als van koper eenige sporen in de Hunnebedden gevonden heeft. »Veilig is het" — zegt Dr. JANSSEN — »niet te zoeken naar den naam van het volk dat die vroegste steengraven stichtte en zich van steenen gereedschappen bediende, omdat men dien naam onder de historisch bekende niet met zekerheid aantreffen zal, en hulde betuigen wij gaarne aan de *Noordsche* Oudheidkundigen, die het eerst de onzigtigheid aangeraden hebben, om, met ter zijde stelling van den naam, aan een historisch-onbekend volk uit dien voortijd te denken, dien men met den naam van steen-periode bestempeld heeft." De *Noordsche* Archeologen onderscheiden drie tijdperken, waaronder zij de gedenkteekenen van den vóór-Christelijken tijd rangschikken. Het eerste of het oudste tijdperk is de steenperiode; het tweede: de koper- of brons-periode; en het derde of jongste: de ijzer-periode. Dr. JANSSEN merkt hierop aan, dat er meer gronden bestaan om steenen gereedschappen voor ouder te houden dan koperen (of bronzen), dan er gronden zijn om koperen (of bronzen) voor ouder dan ijzeren te houden, omdat er meermalen koperen gereedschappen met ijzeren dan met steenen zamen gevonden zijn. Dit is, volgens ons gevoelen, natuurlijk; want toen het koper of brons in gebruik kwam heeft men spoediger het gebruik van steenen gereedschappen laten varen, dan het gebruik van koper of brons toen het ijzer meer in zwang kwam; koperen en ijzeren gereedschappen zijn lang gezamenlijk in gebruik geweest, zoodat zij dikwijls bij elkander moeten aangetroffen worden; de prioriteit van het koper of brons tegen het ijzer wordt daardoor geenszins twijfelachtig, zoodat wij ons geheel met het gevoelen der *Noordsche* Oudheidkundigen kunnen vereenigen. De Hunnebedden zijn dus van een historisch-onbekend volk in de steenperiode opgerigt; een volk dat vóór de *Celten*, *Cimbren* en *Germanen* in het noord-oostelijk gedeelte van ons Vaderland en het Noorden van *Duitschland* gewoond heeft, en voornamelijk van de jagt en vischvangst leefde, niet geheel van eenige maatschappelijke beschaving ontbloot was, en waarschijnlijk in zijne Godsdienstige ontwikkeling op den lagen trap van het *Fetichismus* stond, maar toch eenige, hoewel ruwe

Digitized by Google

en zinnelijke denkbeelden van de onsterfelijkheid koesterde. De gang en de stijl van deze Voorlezing zijn duidelijk, geleidelijk en eenvoudig, en hebben niets dat den minder wetenschappelijk gevormden lezer van de kennisneming daarvan zoude kunnen afschrikken.

N°. 2. Eene Voorlezing *over* WINCKELMANN'S *vorming tot Oudheidkundige* levert, met eenen rijkdom van nog weinig algemeen bekende zaken, eene nog aangenamer lectuur op. Het is een belangrijk onderwerp, de ontwikkeling van het genie, trots allen tegenstand, volgens zijne neiging naar zijne bestemming, geschetst te zien. WINCKELMANN, wiens ziel voor het schoone gloeide, was tot een aesthetisch Archeoloog bestemd, en álles was daar tegen: zijne betrekking en geringe hulpmiddelen; en echter is hij dat, door volharding en eenen gelukkigen zamenloop van omstandigheden, geworden niet alleen, maar hij trad als grondlegger van de klassieke Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis op. Hij is de groote voorganger van mannen als: LESSING, K. V. MÜLLER, WELCKER, CARL BÖTTICHER, QUATREMÈRE DE QUINCI, RAOUL-ROCHETTE, EMERIC DAVID, LETRONNE en anderen, die de Archeologie en de Geschiedenis der Kunst in onzen tijd tot op eene zoo groote hoogte gebragt hebben. De briefwisseling van WINCKELMANN zelve is de hoofdbron van deze kernachtige Verhandeling, die wij vroeger reeds met genoegen in een Tijdschrift lazen, en die wij verheugd waren hier verbeterd en vermeerderd terug te vinden, als zijnde wel waardig aan de vergetelheid te worden ontrukt, die haar in het Mengelwerk van een periodiek geschrift bedreigde.

Wij vinden, ten derden, hier eene uitvoerige mededeeling van de *nieuwste ontdekkingen te Niniveh*, *Babylon en op andere plaatsen van Assyrië en Mesopotamië*. Aan Dr. JANSSEN komt de eere toe van de eenigste te zijn die zijne landgenooten met de nasporingen van BOTTA, LAYARD en PLACE heeft bekend gemaakt, welke tot uitkomsten hebben geleid, die, wat de Oudheidkunde betreft, tot de merkwaardigste van onzen tijd behooren. *Assyrië* is als ware het uit de asch en puin, waaronder zijne paleizen zoo vele eeuwen bedekt lagen, voor ons oog herrezen. De beeldhouwwerken en opschriften kunnen ons misschien nu in staat stellen om den sluijer op te ligten die de Geschiedenis der *Assyrische*, *Babylonische* en *Medische*

Digitized by Google

Rijken nog voor een groot gedeelte bedekt. Van de eerste opgravingen door BOTTA, te *Khorsabad*, en van LAYARD, te *Nimroud*, gaf Dr. JANSSEN in zijne Verhandeling *over de ontdekkingen van Niniveh*, alsmede van de door hen uitgegeven plaatwerken, een uitvoerig verslag: van de latere uitkomsten deelde hij het voornaamste in den *Konst- en Letterbode* mede, zoodat hij ons op de hoogte van het onderwerp hield, en door de vertaling van een opstel van Prof. EWALD: *de Assyrische en Babylonische ontdekkingen met betrekking tot schrift en taal*, ook tevens onze aandacht vestigde op de pogingen van die Geleerden die zich met de ontcijfering der spijker-opschriften onledig hielden.

Wij treffen hier vooreerst de vermelding van een nieuw werk van LAYARD aan: het verslag van zijne tweede reis, waarin hij de uitkomsten zijner jongste onderzoekingen en opgravingen in *Assyrië*, *Mesopotamië*, enz., gedurende 1849 en 1850, mededeelt, onder den titel van: *Discoveries in the ruins of Ninive and Babylon etc.; London* 1853; dit werk is versierd en opgehelderd met zestien platen en kaarten, en omstreeks 250 in den tekst gedrukte houtgravuren. Dr. JANSSEN beklaagt zich, dat hij te laat kennis gekregen heeft van een te gelijker tijd uitgekomen prachtwerk, getiteld: *The palace of Sennacherib, being a second Series of the Monuments of Ninive etc.; London*, in folio, met zeventig platen; waarin de fraaiste en belangrijkste door hem ontdekte beeldwerken en andere overblijfselen voorkomen, die in zijne *Discoveries* òf niet, òf slechts gedeeltelijk en op eene kleine schaal afgebeeld, òf enkel beschreven zijn. Zijn verslag had dan volledíger kunnen worden, doch hij hoopt later in de gelegenheid te zijn iets naders van dit werk te kunnen mededeelen. Na dien tijd heeft de Heer PLACE, *Fransch* Consul te *Mosul*, de taak van BOTTA weder opgevat, en wordt hierin door de *Fransche* Regering ondersteund. In September 1852 werd uit *Assyrië* berigt, dat de Heer PLACE, te *Khorsabad*, nieuwe en zeer belangrijke ontdekkingen gedaan had, waarvan hier een zeer kort verslag gegeven wordt, zoo als er ook van eene tijding van November 1852 ter loops gewag wordt gemaakt, namelijk, van het doorgraven van vijf heuvels en het vinden van den wagen van ASSUR. Vervolgens gaat Dr. JANSSEN over tot eene uitvoerige mededeeling van het reisverhaal en de oud-

Digitized by Google

heidkundige ontdekkingen van LAYARD, zoodat men een vrij volledig denkbeeld van de *Discoveries* krijgt.

Aan het einde van dit opstel wordt ten opzigte van het karakter der *Assyrische* kunst van de woorden van NIEBUHR gewag gemaakt: »Er is eene leemte in de *Grieksche* kunst die noch ik noch iemand onzer landgenooten aanvullen kan. *Egypte* heeft niet genoeg om opheldering te geven over het kunstkarakter en de Mythologie die wij in *Griekenland* ontmoeten. Dat beide niet van *Griekschen* oorsprong zijn, daarvan ben ik overtuigd, maar nog geen onzer tijdgenooten kan zeggen wie er de eerste stichters van waren. Maar de tijd nadert, dat zij die na mij komen, aan de boorden van de *Tiger* en de *Euphraat* de beginselen der *Grieksche* Kunst aanschouwen zullen." NIEBUHR zegt verder in zijne vier-en-dertigste Voorlezing over de oude Geschiedenis, door LAYARD in zijne *Discoveries* aangehaald: »dat de *Grieken* eerst laat de beeldende kunsten beoefenden, en dat hunne kunstwerken vóór de *Perzische* oorlogen barbaarsch waren; dat terstond na die oorlogen eene nieuwe wereld voor hen openging, en dat zij eerst na dien tijd met groote schreden vooruitgingen." Het is wel niet te ontkennen, dat de stijl van de *Assyrische* beeldhouwwerken veel overeenkomst heeft met den ouden (*Archaïstischen*) der *Grieksche* beeldhouwkunst. Maar even na de *Perzische* oorlogen, onder CIMON en PERIKLES, is de *Grieksche* kunststijl tot zulk eene hoogte van voortreffelijkheid gestegen, dat alle vergelijking met de *Assyrische* monumenten geheel wegvalt; dit kan niet plotseling plaats gehad hebben. Het is, daarentegen, bijna zeker, dat *Grieksche* kunstenaars voor de *Perzische* Koningen hebben gewerkt; echter is het tevens meer dan waarschijnlijk, dat de *Assyrisch-Babylonische* Kunst invloed op die der *Ionische* volkplantingen zal gehad hebben: maar dit dagteekent lang vóór de *Perzische* oorlogen, tijdens de heerschappij der *Lydische* Dynastie in *Klein-Azië*. Lang vóór dat DARIUS en XERXES *Griekenlands* onafhankelijkheid bedreigden, was dit op de baan der Kunst-ontwikkeling, met eene eigenaardige oorspronkelijkheid, tot eene grootere hoogte gekomen dan de *Assyrische bas-reliefs* aanduiden. Zoo lang men met geene grootere zekerheid dan tot nog toe den ouderdom daarvan kan aanwijzen, kan men ook niet vaststellen dat de *Assyrische* Kunstenaars voorgangers der *Grieksche* zijn geweest.

Digitized by Google

De *Grieksche* Kunst was dus vóór de *Perzische* oorlogen niet meer barbaarsch, maar droeg reeds de kiem harer schoonheid in zich.

Reeds in N°. 4 geeft Dr. JANSSEN *Nadere berigten over de Fransche ontdekkingen in Assyrië*, ontleend aan een opstel van den Heer F. MERCEY, getiteld: *Les fouilles de Ninivé*, die de belangrijkheid daarvan doen kennen. Tevens werd hij in staat gesteld om inzage te nemen van het plaatwerk van LAYARD, waarvan wij zoo even melding hebben gemaakt. Hij geeft eene beschrijving van sommige der voornaamste platen die er in voorkomen. Wij danken hem voor zijne uitvoerige mededeelingen, die ons gedeeltelijk reeds bekend waren, namelijk: het werk van LAYARD uit een artikel in de *Revue Britannique*, en het opstel van MERCEY uit de *Revue des deux mondes;* wij maken hiervan gewag, omdat het ons spijt, dat hij niet gemeend heeft van sommige tabellen, die achter de *Discoveries* voorkomen, melding te moeten maken. De eerste behelst de Koningsnamen die men op de *bas-reliefs* gelezen heeft. De tweede tabel levert de aardrijkskundige namen op, en de eigennamen die men met de gelijkende daarvan in den Bijbel heeft kunnen overeenbrengen. De derde tabel is die der namen van de dertien groote goden van *Assyrië*, zoo als Dr. HINCKS die gelezen heeft. De eerste tabel is dáárom zeer merkwaardig omdat daarop: 1°. de vermoedelijke vertaling der Koningsnamen, volgens RAWLINSON en HINCKS, opgegeven wordt; 2°. de gedenkteekenen waarop zij voorkomen, en 3°. de waarschijnlijke *data* van de regeringen der Vorsten van welke melding wordt gemaakt.

Het onderzoek dezer tabel heeft bij Ref. de overtuiging bevestigd, dat men het nog niet zeer ver in het ontcijferen van het spijker-schrift gebragt heeft; omdat Dr. HINCKS en RAWLINSON zelden in het lezen en de verklaring der Koningsnamen overeenkomen, hetgeen hem in den twijfel over de zekerheid van de verklaring der groote teksten door RAWLINSON, versterkt heeft. Hoe zeer de onderzoekingen van GROTEFEND, BURNOUF, DE SAULCY, WESTERGAARD en SCHULTZ over het spijker-schrift alle achting verdienen, zijn de uitkomsten niet evenredig geweest aan de moeite die zij zich daarvoor gegeven hebben. RAWLINSON heeft even zoo min als LAYARD de *méthode* der verklaring

Digitized by Google

van het spijker-schrift uiteengezet, zoo als weleer CHAMPOLLION *le jeune* dat der hiëroglyphen in zijne *Lettre à* DACIER, zijn *Précis du système hiéroglyphique* en zijne *Grammaire Égyptienne* gedaan heeft. Wij hebben veel achting voor mannen als LAYARD en RAWLINSON, maar bij hen, even als bij de meeste *Engelsche* Geleerden, schijnt een scherpzinnige kritische geest te ontbreken, waardoor zij te spoedig tot een besluit komen, dat den toets dier kritiek niet kan doorstaan. Wij zijn het met Prof. EWALD in het vroeger aangehaalde opstel eens: »Dat zich veel van hetgeen RAWLINSON hier meest kort ter neêrgeworpen heeft, door verdere onderzoekingen en vooral door de tot nog toe teruggehoudene verdere hulpmiddelen bevestigen moge, wenschen wij opregtelijk; maar voor als nog betaamt ons in elken opzigte groote omzigtigheid."

Eindelijk het vijfde of laatste opstel dat in deze Verzameling voorkomt, handelt over de oudheden die te *Hilversum* gevonden zijn, waarbij eene opheldérende plaat gevoegd is. Hoewel deze oudheden weinig of geene aesthetische waarde bezitten, zijn zij echter belangrijk voor de geschiedenis der beschaving van de oudste bewoners van onzen vaderlandschen grond, en zij verdienen als zoodanig ten volle de aandacht van den vaderlandschen Oudheidkundige.

Wij eindigen ons verslag, dat als van zelf uitvoerig geworden is. De belangstelling in de behandelde onderwerpen sleepte ons mede. Wij besluiten met den wensch: dat Dr. JANSSEN de noodige lust en ondersteuning moge behouden, om met zijne mededeelingen geregeld voort te gaan, en dat het hem en Dr. LEEMANS, als leerlingen en opvolgers van den voortreffelijken REUVENS, moge gelukken het vak der Archeologie en Kunstgeschiedenis bij ons in eere te brengen.

J. A. B.

Algemeene Kunstwoordentolk, bevattende de vertaling en verklaring van alle vreemde woorden en zegswijzen die in geschriften van allerlei aard, in de taal der samenleving, in handel, bedrijf enz. voorkomen; met aanduiding van de uitspraak en den klemtoon dier woorden en naauwkeurige opgave hunner afstamming en vorming, door J. KRAMERS, JZ. *Tweede, verbe-*

Digitized by Google

terde en vermeerderde druk. Eerste Aflev. Te Gouda, bij G. B. van Goor. 1853. *In gr.* 8*vo.* 96 *bl.* *f* : - 90.

Deze Eerste Aflevering van dit werk, welks vroegere uitgave bij velen onzer lezers bekend zal zijn, wordt door den Uitgever met een Prospectus begeleid, waarin het nut, ja, de noodzakelijkheid van een werk als dit met een kort woord besproken, en erkend wordt dat de behoefte, die er werkelijk aan bestaat, toch niet anders dan een noodzakelijk kwaad verdient te heeten. Wij deelen die beschouwing ten volle. Vooreerst achten wij het een ongelukkig teeken van onzen tijd, dat niet alleen alle wetenschappen die een afgerond geheel uitmaken, zoo dringend worden uitgenoodigd zich voor te stellen in het gewaad eener »populaire uiteenzetting", welke meestal, nevens het nut dat zij doet, velerlei oppervlakkigheid en halfweterij in de hand werkt: — maar dat ook de buitenste kanten dier wetenschappen, *die* gedeelten van haar gebied waardoor zij met het »dagelijksch leven" zamenhangen (dus het verste van 't middelpunt af!) in encyclopedischen, aphoristisch-electischen vorm aan jong en oud moeten aangeboden worden. Dit streven van onze dagen toch zou gevoegelijk een *Communisme der wetenschap* kunnen genoemd worden. Het miskent de wezenlijke grondslagen waarop het wetenschappelijk kapitaal en eigendom alleen kunnen rusten: het wil aan ieder een gelijk aandeel geven zonder de diepzinnige waarheid van de »verdeeling van den arbeid" te doen begrijpen. Kortom, wie eenige *Combinations-Gabe* bezit, kan in onze dagen, een Staathuishoudkundig betoog van de onschendbaarheid des eigendoms met alles wat daarmede zamenhangt, overdenkende, alle die redeneringen ook op de Wetenschap overbrengen. Verrassende, leerrijke en hoogst behartigingwaardige wenken levert zulk eene vergelijking zeer dikwijls en met velerlei toepassingen op.

Maar is dat streven reeds dáár bedenkelijk waar het vastgegronde, eerwaardige Wetenschappen geldt, het is bovenal bedroevend, het ook dáár in werking te zien waar van geene wetenschap sprake kan zijn: waar de onwetenschappelijkheid van diegenen die er de vruchten van moeten trekken, niet alleen erkend, maar zelfs tot aanleiding genomen wordt om

Digitized by Google

hen in hunne houding zoo goed mogelijk te handhaven. Van dien aard is het boven aangekondigde werk, welks doel door den titel genoegzaam uitgedrukt wordt. *De* (min of meer stout zegt de titel *alle*) vreemde woorden en uitdrukkingen, die de taal van 't maatschappelijk leven, van dagbladen, maandwerken, aankondigingen, enz. in zoo ruime mate oplevert, zullen er in verklaard en opgehelderd worden. Het boek zal dus voor den gebruiker uit het »dagelijksch leven" bij dergelijke lectuur de plaats vervullen van een zeer algemeenwetenschappelijk ontwikkelden raadgever, wien men alle die opheldering zou kunnen vragen. Uitnemend goed: maar die raadgever, indien hij levend vóór hem stond en zijn wezenlijk belang behartigde, zou hem met ernst onder het oog brengen dat deze oogenblikkelijke inlichting los en verwarrend in zijn hoofd blijft hangen, zoo lang hij haar niet weet vast te knoopen aan een ordelijk, zoo veel mogelijk volledig overzigt van die wetenschap waartoe zij behoort. En hij zou hem aanraden zich liever van het aangename rondfladderen door allerlei onbekende streken te onthouden, daar toch niets dan halve herinnering hem daaruit bijblijven kan: hij zou hem dringen, den *omvang* zijner kennis getroost te beperken, om den *inhoud* te kunnen uitdiepen. Kortom, hij zou de inlichting telkens gaarne geven, maar nooit zonder aansporing tot zulk eene studie als haar verder hoe langer zoo minder noodig maken zou.

De geachte Schrijver houde ons deze opmerkingen ten goede. Zij zijn niet tegen zijn uitmuntend boek gerigt, maar tegen velen die er misbruik van zullen maken; tegen die menigte die met gretigheid van alles gebruik maakt ter wille van hare erbarmelijke *gloriôle* van »algemeene beschaving en kennis"; tegen hen die hunne kennis uit *Conversations-lexica* en dergelijke wetenschappelijke Verkoophuizen ontleenen. Niet tegen *hen*, natuurlijk, voor wie dit boek eigenlijk bestemd is, de *practici*, die, zonder op degelijke kennis te willen aanspraak maken, telkens *behoefte* hebben aan 't geen zij hier kunnen vinden; maar tegen hen die geene andere behoefte hebben dan om »universeel" te *schijnen*, en de zelfverloochening missen die de éénige voorwaarde tot grondigheid is.

Terwijl wij dus betreuren dat er aan een dergelijk werk

Digitized by Google

behoefte bestaat, maar dat bestaan verder als een *feit* eenvoudig erkennen, hebben wij alleen te oordeelen over de wijze waarop de Heer KRAMERS zijn doel heeft bereikt. Dat oordeel kan, natuurlijk, niet eene uitgewerkte schatting van elk artikel afzonderlijk zijn, maar slechts de vraag beantwoorden: of er in het boek waarlijk gevonden wordt wát de titel belooft. Wij gelooven dat er niet alleen dát, maar méér in wordt gevonden dan noodig was. Vele kunstwoorden zijn er in opgenomen die alleen gehoord en gelezen worden door de beoefenaars der verschillende vakken waartoe zij behooren. Voor hen is de verklaring, natuurlijk, onnoodig. Verder kunnen wij bezwaarlijk gelooven dat de behoefte waarin dit werk voorzien moet, iemand verklaring zou doen zoeken van woorden als: *abhorteren*, *abjicieeren*, *abstergeren*, *abstruderen*, *adimpleren* en vele andere, inzonderheid uit het *Latijn* ontleende; hoewel vele dier woorden slechts vermeld zijn om de afleiding van een meer gebruikelijk vreemd woord te doen kennen. Waar zamenstelling plaats heeft met voorzetsels die overal en altijd dezelfde wijziging aan de beteekenis geven, had de herhaling van dezelfde woorden kunnen vermeden worden, door eenvoudig bij het eerste woord de kracht van 't bedoelde voorzetsel aan te geven. Zoo zouden in vele *lexica* belangrijke ruimten bespaard blijven, en ook in dit werk ware, b. v., de breede lijst der *anti*-namen overtollig. Wat de *juistheid* der opgaven betreft, zij laat, dunkt ons, het doel des werks in aanmerking genomen, niets te wenschen over. Duidelijk en volledig zijn de oorsprong der woorden, en de verschillende wijzigingen hunner beteekenis door de verschillende vormen heen, opgegeven. Omtrent vele artikelen vindt men zeer wetenswaardige bijzonderheden vermeld, die elders moeijelijk te vinden zouden zijn. Kortom, wij mogen, in de onderstelling dat de bewerking der volgende negen te verwachten Afleveringen aan die van deze Eerste zal gelijk zijn, aan het geheele werk een ruim debiet wenschen, dat ook door de nette uitvoering en den matigen prijs zal bevorderd worden.

J. H. G.

Digitized by Google

Het leven van BENJAMIN FRANKLIN, *door* F. A. A. MIGNET. *Naar het Fransch, door Mr.* G. MEES, AZ. *Een geschenk voor jonge lieden, ten voorbeeld hoe men door eigen vlijt en deugd tot rijkdom en aanzien kan geraken. Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 175 *bl. f* 1 - 60.

Ref. weet niet wàt van beide in het opgegeven geschrift méér te moeten prijzen, òf het innerlijk gehalte van het boekje zelf, òf de wijze waarop de Vertaler het voor ons *Nederlandsch* publiek geschikt heeft gemaakt. De taak van den laatste was niet eene eenvoudige vertaling zonder meer. In een kort, maar hoogst lezenswaardig Voorberigt heeft hij den lezer den oorsprong, den aard en het doel van MIGNETS werkje doen kennen, en tevens zijn eigen oordeel er over uitgesproken. »Sedert eenigen tijd", namelijk, »geeft de Akademie der zedeen staatkundige wetenschappen te *Parijs* eene reeks (*van*) kleine geschriften uit, die, beknopt, eenvoudig en goedkoop, ter verspreiding onder de weinig bemiddelden bestemd zijn: als tegengift vooral tegen (*) de verkeerde denkbeelden nopens bezitting, volksregering, arbeid, enz. Overbrenging uit het in ons land zoo algemeen gelezen *Fransch* is veelal doelloos; doch dit geschrift wenscht men ook in handen van hen wien alle vreemde taal ontoegankelijk of althans moeijelijk is."

Wij zullen ons verheugen als die wensch zoo ruim mogelijk vervuld wordt. Het boekje verdient dat ten volle. De vorm is, ook in de *Hollandsche* overbrenging, gelijk men dien van MIGNET kon verwachten. Deze uitstekende geschiedschrijver van de *Fransche* Omwenteling is den meesten onzer lezers bekend, althans bij name. Het zal genoeg zijn, hier op te merken dat het Volksboek evenzeer door éène groote *idée* bezield en tot een pragmatisch zamenhangend geheel bewerkt is, als de beroemde tegenhanger van THIERS' *Geschiedenis der Omwenteling*. Dat groote denkbeeld, dat overal in den loop der behandeling doorschemerende doel, is: met de aanschouwelijkheid, niet van een afgetrokken betoog, maar van eene bezielde levensbeschrijving van een groot man, te toonen, hoe krachtige inspanning van geest, volhardende vorming van karakter, op

(*) Immers liever *zóó*, dan „ter ontworteling van"?

Digitized by Google

den duur alle uiterlijke hinderpalen overwint, tot inwendige en uitwendige grootheid voert, en voor zich zelven, voor het Vaderland, voor de Menschheid, ten uitgebreiden zegen doet zijn. De man, wiens leven aldus wordt toegelicht, behoeft niet verder te worden bekend gemaakt. BENJAMIN FRANKLINS »nagedachtenis zal, zoo lang de wetenschap beoefend, het genie bewonderd, de kennis gewaardeerd, de deugd geëerd en de vrijheid begeerd zal zijn, als een dierbaar kleinood worden hooggeschat." (bl. 146.) Zijn leven wordt hier zeer onderhoudend en naauwkeurig beschreven. Overal valt het licht van 't hoofddenkbeeld des werks ook op de bijzonderheden, en waar deze voor het volk verklaring behoeven, is er bevattelijk en leerrijk niet zelden uitgeweid. Alzoo biedt deze levensgeschiedenis van FRANKLIN tevens een tafereel van den *Amerikaanschen* bevrijdings-oorlog, waaraan hij zoo ruimschoots deel nam; WASHINGTON, LAFAYETTE, en zoo vele andere hoogstgewigtige personen vinden hier weder hunne plaats, en het geheel trekt aan door verscheidenheid en leerrijken inhoud. Ook zijn wij den Vertaler dank schuldig voor het Aanhangsel, door hem, naar aanleiding van HASTINGS WILDS levensbeschrijving van FRANKLIN, achter die van MIGNET gevoegd. Wat hij overigens in zijn Voorberigt omtrent des Schrijvers bewondering voor FRANKLIN opmerkt, onderschrijven wij geheel: inzonderheid zijne kritiek over het beklagelijk tooneel, dat de zegenbede van VOLTAIRE over zijn kleinzoon oplevert, en over den brief aan Mevrouw HELVETIUS.

In zijne wetenschappelijk-historische werken is MIGNET zigtbaar de grondbeginselen der Revolutie toegedaan. Dezelfde geest openbaart zich duidelijk bij verschillende gelegenheden ook in *dit* werk. Déze strekking zal door het publiek waarvoor de vertaling bestemd is, niet worden opgemerkt en dus ook niet schaden. Maar hinderlijk-koud komt overal in FRANKLIN het gebrek aan *positief-Christelijk geloof* u tegen. Wij meenen ons niet op een bekrompen, uitsluitend standpunt te plaatsen, wanneer wij beweren dat deze leemte aan het geheele karakter van FRANKLIN, hoe levendig hier ook voorgesteld, iets onvolledigs, iets dat op zekeren afstand houdt, bijzet. Het onderscheid tusschen achten en liefhebben valt in eene Christelijke levens-sfeer nagenoeg weg: maar zeer duidelijk gevoelt men FRANKLIN te kunnen achten, bewonderen

Digitized by Google

en navolgen — maar niet ligt liefhebben. Ons heeft altijd in den grooten man bijzonder de bekende zelf-dressúring gehinderd, die in *dit* werk op pag. 22 en volgg. wordt beschreven, al wordt die schier nimmer dan, gelijk ook hier, met zekere bewondering vermeld en ter navolging aangeprezen. Koud en dor is die stelselmatige afrigting der ziel tot het aannemen en afleggen van eigenschappen die los naast elkander schijnen te staan. En liefelijk warm, ja omtrent de waarheid van zijn Goddelijken oorsprong overtuigend, is daarentegen de drang waarmede het Evangelie ons hart vervult, om, gedrongen door de liefde van CHRISTUS, onwillekeurig en naïf, zonder bijna eene veelheid van »deugden" te onderscheiden — al wat goed en schoon is en wèl luidt te bedenken.

Intusschen, dit staat vast: heeft men eenmaal geleerd, alles wat edel en rein is, te *willen* en te *moeten* bouwen ten minste op »het éénige fondament dat gelegd is," dan is verder van een man als FRANKLIN, voorgesteld op eene wijze gelijk hier, oneindig veel te leeren. Alzoo begroeten wij met vreugde deze nieuwe hulde aan de nagedachtenis van den grooten *Amerikaan* bewezen, en wenschen van harte dat het edele doel van Schrijver en Vertaler in ruime mate moge bereikt worden. Wat overigens den stoffelijken vorm betreft, het bandje en de drukletter zijn zeer behagelijk, de correctie naauwkeurig, het portret, tegenover den titel, goed getroffen.

J. H. G.

Vrouwenleven. Zangen des geloofs en der liefde, door R. BENNINK JANSSONIUS. *Te Groningen bij* P. van Zweeden. 1853. *In* 12*mo.* 80 *bl. f* 1 - 50.

Behoort het niet onder de gunstige verschijnsels onzer dagen, dat de aandacht meer dan vroeger op de verhevene roeping van de zwakkere helft van ons geslacht gevestigd wordt? Getuigt menig geschrift, in de letterkunde van verschillende volken in den laatsten tijd verschenen, niet, hoe men meer algemeen doordrongen wordt van de overtuiging, dat de vrouw een onberekenbaren invloed uitoefent? — Wat ADOLPHE MONOD, JULIA KAVANAGH, MYNSTER en zoo vele anderen over de Vrouw en het Vrouwenleven geschreven hebben, is bekend.

Digitized by Google

Door bekwame pennen is hun werk in onze letterkunde overgebragt, en wij twijfelen niet of deze en meer dergelijke werken hebben ook tot ónze vrouwen den weg gevonden. Was het dan vreemd, dat ook de Christelijke Dichter de aanblazing gevoelde van den magtigen tijdgeest, die hier de geest des Heeren is? De bundel van den Dichter BENNINK JANSSONIUS — dien wij eer wegens te groote karigheid dan van te milde mededeelzaamheid in het schenken zijner poëzij hebben aan te klagen — mag zeker met belangstelling worden ter hand genomen. Had hij niet reeds in zijne *Jonge Dooden* getoond dat hij een oog en hart heeft voor vrouwenlijden, als hij aan moeders bij de graven harer kleinen den troost des Christendoms in liefelijken vorm aanbood? En wat wordt ons hier geboden? Wij geven den inhoud op. *Vrome jeugd; Belijdenis des geloofs; Vóór 't Avondmaal; Op Palmzondag; Verborgen Deugd; Bij een Graf; Te licht; Het Feest; Weldoen; De huiszittende Arme en de Bedelaar; Vrouwen-Vereenigingen; Het weenende Kind; Het Krankvertrek; De Troosteres; Kinderen; Nonna; Moederweemoed; Een Kind; Kinderlijke Voorbidding; De Profetes Anna; Blijde Grijsheid.* De Dichter doorloopt al de tijdperken van het leven der vrouw, en houdt den blik op haar gevestigd van hare kinderdagen af tot aan hare grijsheid, om haar gade te slaan in de verschillende betrekkingen waarin zij zich heeft te bewegen. Dat het een Christelijke geest is die in de liederen ademt, laat zich reeds verwachten. Het Christendom dat hier wordt geschetst, bestaat niet in klagten en zuchten over menschelijke verdorvenheid, maar verschijnt als eene kracht, die in de vrome jeugd geen traan dan die van dankbaarheid over de liefde des Zaligmakers doet weenen; die straks dringt tot het openlijk belijden van het geloof; die later tot werken, en in lijden tot ootmoedige liefde spoort, en die nog in de grijsheid met blijdschap het goede des levens doet genieten. Voor zulk een Christendom weet de Dichter belangstelling en liefde in te boezemen. Zij alleen zullen niet voldaan zijn die meenen dat weekelijkheid en sentimentaliteit en een ijver voor begrippen, welke voor 't vrouwelijk hart geene beteekenis hebben en door haar brein niet kunnen worden verstaan, de onbedriegelijke kenmerken der vrouwelijke vroomheid zijn. En het is niet in den trant van vertoogen en berijmde Verhandelingen, dat de Dichter zijne denkbeelden uit-

Digitized by Google

eenzet. Het zijn grepen, die hij doet uit het leven. Hij doet de Christelijke vrouw zien in de eenzaamheid, in de kerk, bij het avondmaal, maar ook in het krankvertrek, bij en op het leger der smarte, maar ook in de feestzaal, maar ook in de huishoudkamer in het midden van echtgenoot en vrolijke kinderen, maar ook in het verblijf der armen. De kloosterachtige wereldverachting wordt hier niet aangeprezen. In de rijke jonkvrouw, die in haar prachtig rijtuig, gedoscht met paarlen, goud en hermelijn, zich naar hare winterpartijen begeeft, erkent hij daarom niet minder den Christelijken geest, dan in den verachten bedelaar, die de werken van Christelijke ootmoed en liefde verrigt, en in den arme, die den zegen des gebeds zich waardig toont. Het is aan alle stukken — al is de dichterlijke waarde verschillend — te bespeuren dat de Auteur telkens uitging van hetzelfde beginsel, en zich overal een zelfde doel voor oogen stelde. En is hier ook de meeste verscheidenheid van onderwerp en wijze van behandeling, zoodat elke zweem van eentoonigheid is uitgesloten; er heerscht de hoogere eenheid des geestes in, die alles doordringt en met de meeste ongedwongenheid dienstbaar maakt aan het hoogere. Is dat de geest van het boekske — zullen wij dan wel veel behoeven te spreken over den vorm? Wie des Dichters *Lentebladen* kent, zal gewis onze uitspraak niet betwijfelen, wanneer wij dien altijd vloeijend, meestal liefelijk en dikwijls krachtig heeten, naar gelang van het behandelde onderwerp. En die onderwerpen zijn altijd belangrijk, gelijk men heeft kunnen opmaken uit de hierboven aangegeven titels. Onder de meest lyrische stukken rangschikken we in de eerste plaats *Nonna*, onder de muzijkaalste *Bij een graf*, dat we gaarne door onze komponisten nevens het allerliefste *Kinderen* op muzijk zouden zien gezet, waarom we 't hier laten volgen, ook als eene proeve van des Dichters zoetvloeijendheid.

o Kindren zijn bloemen,
Geplant door den Heer;
Hoog houdt Hij ze in waarde,
En zorglijk en teêr
Zendt Hij er op aarde
Een Engel bij neêr;
Die waakt bij het bloemtjen,
Als 't slaapt in den knop;

Digitized by Google

Die houdt het verborgen
In nachten van zorgen,
En wekt in den morgen
Met kusjens het op.
Die blaast met zijn lippen
Het stof van 't fluweel
Van kelk en van blaadjens,
En zuivert de zaadjens,
En steunt onder 't wieglen
Den tengeren steel;
Die kweekt het en schenkt het
Den schittrendsten glans,
Die pleegt het en drenkt het
Met dauw van den trans;
Dan aâmt het zijn geuren,
Dan spreidt het zijn kleuren
Voor allen ten toon,
En 't bloemtjen vol onschuld, —
Wat schittert het schoon!
Bewaak het, o Engel!
De schoonheid is teêr;
Een rukvlaag — niets meer —
Brak 't af van den stengel —
En 't bloemtjen, zoo teêr,
Wie brengt het ons weêr?

Wij kunnen dus deze Zangen des Geloofs en der Liefde niet anders dan aanprijzen. Het doel met de uitgave beöogd laat zich ligtelijk omschrijven, en verdient allen lof; het bundeltje kan tot een blijvend geschenk dienen voor die jonge dochteren, welke tot lidmaten der Kerk zijn aangenomen. Geen beter cadeau bijna is haar aan te bieden, — en zeker zal het bij velen niet ontbreken. Ouders en opvoeders bevelen wij het daartoe bij het naderende Paaschfeest met volle ruimte aan: hunne lievelingen zullen er hun gewis dankbaar voor zijn, en er door worden opgebouwd ook na de gewigtigste ure des levens. Het is ook niet enkel het dichtstuk *Belijdenis des Geloofs* — dat wij onder de beste naast *Nonna* en *Het Krankvertrek* stellen — dat toont welken blik de Dichter in het hart der vrome maagd in een der plegtigste stonden van haar leven heeft geslagen; maar met hetzelfde genot zal zij ook in rijperen leeftijd het boekje ter hand nemen, als zij in ruimer of enger kring wordt geroepen om te doen wat hare hand

Digitized by Google

vindt te doen. Het is in één woord een bundeltje dat geene onzer beschaafden, wier hart voor poëzij en Christelijk geloof geopend is, op haar *porte-livre* mag laten ontbreken. Het zal er integendeel een sieraad van uitmaken, gelijk het in menig oogenblik des levens zal strekken om het inwendige leven te verhoogen en te veredelen. Aan poëzij als deze geven wij den naam van Christelijke; aan haar kennen wij kracht en invloed op het leven toe. X.

Gedichten van Mr. A. W. ENGELEN. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1853. *In gr. 8vo.* 158 *bl. f* 2 - 50.

Het was voor ons eene verrassing, toen wij dezen bundel zagen aangekondigd, van eenen man die, door de schoone navolgingen van de *Basia* van JANUS SECUNDUS, vóór het vierde eener eeuw een welverdienden lauwer had verworven. Hoe zelden zagen wij in den laatsten tijd iets van zijne hand verschijnen. Hoe was zijn naam schier verdrongen door de namen van anderen, die nà hem zijn opgetreden. Zal hij aan dien naam nieuwen luister bijzetten? Wij namen de gedichten met belangstelling in handen. Had men reeds bij de verschijning zijner eerste *Poëzij* opgemerkt, dat het de schoonheid van uitdrukking, de gekuischte smaak, de krachtige en vloeijende versbouw was, waardoor hij zich het gunstigste onderscheidde — het liet zich immers verwachten, dat hij in rijperen leeftijd méér dan schoone vormen zou geven, — dat hij ons door rijkdom van gedachten, in het behagelijkste kleed gedost, zou treffen en wegslepen. Moeten wij het niet terstond bekennen dat deze hooge gedachte niet is verwezenlijkt? Leg deze »Gedichten" naast de *Poëzij* en zie hoe beiden op elkander gelijken. Indien de Uitgever niet het laatste werk kostbaarder uitgevoerd, maar in het eenvoudiger gewaad der eerstelingen had aangeboden, de lezer zou meenen twee gelijktijdig uitgegeven deelen van den Dichter te hebben. Even onberispelijk, schoon en krachtig als de vroegere, vloeijen de regels daarheen. In zijne Alexandrijnen toont hij zich nog den waardigen discipel van VONDEL en BILDERDIJK. Van het gezochte en onnatuurlijke, van het bombast en valsch vernuft, waarvan eene jeugdiger school zich niet altijd heeft vrijgehouden, bleven de

Digitized by Google

Gedichten van ENGELEN vreemd. De geest der Klassieke Oudheid had hem daartoe al te zeer doordrongen. Door dien geest bezield, zou hij in verouderde woorden en onhollandsche woordvoegingen zijne sieraden niet zoeken. Maar nu het innerlijke? Het eerste stuk heeft tot onderwerp *Judas Iscarioth*, en is in Drie Zangen verdeeld. De Dichter had vroeger reeds een dichtstuk van dien naam gegeven, en heeft zich later opgewekt gevoeld om het verschrikkelijk verraad en uiteinde van den gevallen Jonger breedvoeriger te schilderen. Reeds toen had hij de vreeselijke regels durven schrijven:

's Hemels raadsbesluit staat onverwrikbaar vast,
Dat eer Gods almacht de aard had aan het niet onttogen — — —
Tot heil van de aard en 't zondig menschelijk geslacht,
Een wezen uit den stam van Adam voortgebracht,
Bestemd had, om aan 't woên der hel ter prooi gegeven,
Voor nooit gehoorde ellend en gruwelen te leven,
Waarvan 't herdenken blijft door alle de eeuwen heen:
Want zoo de Godheid zelf, als Midd'laar opgetreên,
Den kruisdood maken zou met allèr schuld beladen,
Dan *moest* een sterveling den Eeuwigen verraden.

Deze regels zijn ook met vele andere in het laatste dichtstuk opgenomen, en geven het oogpunt te kennen waaruit ENGELEN den ongelukkige beschouwt. Zijne opvatting »kwam hem voor, niet slechts de eenige te zijn welke voor eene dichterlijke behandeling vatbaar was, maar te gelijk de eenige welke èn met den geest èn met de letter van het Bijbelsch verhaal is overeen te brengen." Iedereen zal erkennen dat de heer ENGELEN met de laatste bewering zich een voorstander betoont van de ergste orthodoxie, en hoezeer onze voorstelling van den God des Evangelies ons gebiedt zulk eene opvatting in de ergste mate onwaar en onwaardig te achten, willen wij er den Dichter nog niet hard om vallen. Duide hij het ons niet ten kwade, dat wij, dergelijke voorstellingen der goden in het *Grieksche* treurspel latende voor hetgeen zij zijn, niet de minste schoonheid kunnen erkennen in een stuk, dat er op aangelegd is om voor den verrader als het slagtoffer van eene onwederstaanbare hoogere magt medelijden op te wekken, en ons van vreeze doet krimpen voor het verhevenste Wezen. Het is de geest der Heidensche Oudheid, die uit het dichtstuk

Digitized by Google

spreekt; maar wat wij aan ÆSCHYLUS bij het lezen van den *gekluisterden Prometheus* vergeven, vergeven wij niet aan den Christen onzer dagen. — Het is diezelfde geest, de geest der „eeuw van helden en van goôn", die hem hier doet zeggen van MARIA:

Zij heilge Moeder Gods — —
Wie duizenden alom, met plechtig eerbetoon,
Aanroepen in 't gebed, als voorspraak bij den Zoon,
Vergeefbre dwaling in het oog van d' Albehoeder
(Zoo 't dwaling heeten mag) voor al wie, eenge Moeder,
Van diepen eerbied voor uw heilgen naam vervuld,
En neêrgebogen onder 't wicht van zonde en schuld,
Niet dan bemoedigd door uw voorspraak en gebeden,
Den Zoon, hun God en hun Verlosser nadertreden.

Dat de *Voorzang* ons DA COSTA herinnert is niet in het voordeel van ENGELEN, die ons hier gelegenheid geeft om den grooten afstand op te merken die er tusschen beiden bestaat. Maar onverklaarbaar moet het menigeen voorkomen, dat onze Dichter in een *Slotzang* op een zoo somber stuk nog met innig welbehagen kan spreken van zijne *Roosjens*, minnedichten, wier dartele toon maar al te zeer een blosjen op schuchtere wangen riep. Misschien wordt echter dat schijnbaar zoo tegenstrijdige in den *Judas* en in de *Roosjens*, die in éénen adem hier worden genoemd, wat duidelijker, wanneer wij opmerken dat zoo wel 't eene als het andere op denzelfden bodem is gegroeid en aan te merken is als de vrucht van aanhoudende studie der *Grieksche* zangers, die buiten zijn hart omging. En hebben wij geen regt om zulks te gelooven, als wij den Dichter elders aan *Mina* hooren zeggen, bij het aanbieden van eenige *Minnedichtjens*, door hem zelven al te dartel genoemd:

— Dat uw blik den armen vriend vergeef,
Wat zangtoon hij ontlokte aan de elpen snaren,
Zijn *hart* is vrij van 't geen zijn hand misdreef.

Hier hebben wij toch de onderscheiding die door CATULLUS kon worden voorgestaan als hij zong:

— *Castum esse decet pium poetam*
Ipsum: versiculos nihil necesse est;
Qui tum denique habent salem ac leporem
Si sunt molliculi ac parum pudici,
Et, quod pruriat, incitare possunt.

Digitized by Google

Het is eene leer die door het Christendom ten sterkste wordt gewraakt. Maar hoe weinig de orthodox Gereformeerde en de Roomschgezinde redenen hebben om zich te verheugen over eenen helper als den heer ENGELEN, blijkt uit de *Mijmering*, waarin onze Dichter eene heel flaauwe navolging van *die Götter Griechenlands* leverde en nog eens de „eeuw van helden en van goôn, verheerlijkt in der Grieken zangen," roemt.

Toen bloeide de aard in eeuwge jeugd
En ademde al 't geschapen vreugd,
Toen was het menschdom meer verheven (!)
— — — — — — — — — —
Hoe godlijk (!) was *toen* 't aardsch geslacht,
Hoe menschlijk toen de hemelingen.

Onder de zegeningen dier eeuw telt hij ook dat *Leucades rots* de hopeloos minnenden wenkte en het bruisend golfgeklots de wond, die ongeneeslijk bloedde, heelde. De goden, zegt hij, der oudheid zijn verdwenen, maar één wonder is gebleven: zij hebben de wonderkracht der *Grieksche Zee* aan onze stroomen medegedeeld. En nu eindigt hij:

o Zuiderzee, o Scheldestroom!
Nog nadren hoopvol tot uw zoom
Wie Amors pijl de borst doorgriefde;
Gij schenkt, als eens 't Leucadisch meir,
De rust aan 't rustloos harte weer,
En heelt de onheelbre wond der liefde.

Dit, wakker krijgsheld, voelde uw hart;
Gij, die voor liefdes bittre smart,
In d' opgang uwer levensjaren
Te wreed beproefd, een wijkplaats zocht,
En wijk- en rustplaats vinden mocht
In 't harte van de Scheldebaren.

Wat doet ENGELEN hier anders dan een blinkend waas over den zelfmoord werpen? Of zal hij u ook hier weder toeroepen dat zijn hart vrij is van 't geen zijne hand misdreef? Het wordt ons al te gevaarlijk, en de voorvechters der steilste voorverordinering en der Maria-vergoding zullen huiverig en met schaamte hier eerder de ergste veroordeeling vinden hunner inzigten, als zij verdedigd worden door iemand dien zij zóó over den zegen van het *polytheïsme* hooren mijmeren.

Digitized by Google

Het ontbreekt onzen Dichter ten eenenmale aan oorspronkelijkheid. Wij hebben hier: een Fragment uit AESCHYLUS' *gekluisterden Prometheus*; *Orpheus en Euridice*, vrij gevolgd naar VIRGILIUS; de *Kindermoordenares*, (hoe is het mogelijk, dat dit vers van SCHILLER, dat reeds door groote vrienden des Dichters om zijne afstootende onnatuurlijkheid is verworpen — nog eenen kweekeling der Klassieke Oudheid tot het vervaardigen eener navolging kon verleiden?); *de Kluizenaar*, Fragment uit WIELANDS *Oberon*; *Israëls kracht*, vrije navolging van *Psalm* 137; *Maria bij het kruis*, vrij gevolgd naar het kerkgezang *Stabat mater*; *Grafschrift*, naar 't Hoogduitsch. Maar lees nu de overige gedichten, die den naam van oorspronkelijk dragen, en zie hoe zeer het vers *Herinnering* dezelfde gedachten aanbiedt als dat *aan eene beek nabij Elburg*, — gedachten die, in het gedicht *in een Album*, reeds in de *Poëzij* werden opgedischt, en die u reeds bekend waren uit het meesterstuk van SCHILLER: *Die Ideale*. Wat blijft er dan over dan *de Cholera*, *een droom* eenigzins *à la* BYRON, en eenige gelegenheids-verzen, die onze Dichter zonder schade voor de letterkunde in de portefeuille had kunnen bewaren. Onder deze zouden wij 't grootste stuk: *Europa na de Omwentelingen van* 1848, echter niet terstond rangschikken. Het is het laatste van alle vervaardigd, en een der weinige bewijzen, dat de Dichter nog niet geheel oog en hart heeft gesloten voor den tijd waarin hij leeft — maar hoe zeer wij den aanhef toejuichten, — dáár waar de heer ENGELEN ons had moeten medevoeren op een hooger standpunt, en op de geschiedenis der laatste jaren den blik des zieners had dienen te werpen, — verkiest hij liever ons een kort uittreksel van het gebeurde in de verschillende Staten te geven, en onbevredigd leggen wij het stuk neêr, om ons te verwonderen over den titel: *Neêrlands Marseillaise*, aan een nieuw *Wilhelmus* gegeven, dat onder de vele liederen van dat *genre* eene eervolle plaats bekleedt, al werpen wij er het vóórlaatste couplet uit.

En hiermede hebben wij ons oordeel uitgesproken over den bundel. Hij heeft ons even als een vroegere getoond: waarin de zwakte, waarin de kracht van onzen Dichter bestaat. De vraag is bij ons opgerezen: zou dan een man als ENGELEN in het geheel geen invloed kunnen uitoefenen op onzen tijd, op ons volk en op onze Letterkunde? En hoezeer wij zulks, wan-

Digitized by Google

neêr wij enkel het oog op dezen bundel vestigen, meenen te moeten ontkennen, zoo staat het nogtans vast, en deze gedichten hebben er ons in versterkt: hij kan met zijn talent groote winsté doen. De Klassieke Letterkunde, onder ons volk eens zoo hoog in eer en rijk in invloed, wordt allengs minder beoefend en begrepen. Hare voortbrengselen moeten voor die der nieuwere vrij algemeen wijken. Toch is het eene zekere waarheid, die door de onkunde alleen betwijfeld wordt, dat op het gebied van het schoone de Ouden het tot een zoo hoogen trap van volmaking hebben gebragt, dat het bestuderen van hunne meesterstukken nimmer kan verwaarloosd worden dan tot schade der nieuwere Letterkunde. In andere landen brengt men de schatten der Klassieke Letterkunde onder het volk. Wie heeft zoo zeer de geschiktheid om hiermede onze Literatuur te verrijken als ENGELEN? Waarom geeft hij ons niet het vervolg van VIRGILIUS, zoo meesterlijk voor een gedeelte ons aangeboden? En wat is er niet na BILDERDIJK, DA COSTA, 'S GRAVENWEERT veel op dat gebied te vinden. Wat TEN KATE doet voor de nieuwere Literatuur, als hij TASSOOS kunstgewrocht ons te genieten geeft, dat zou ENGELEN voor de Klassieken doen. En met meerdere toejuiching dan deze bundel, die te weinig van den tijd is waarin hij wordt uitgegeven, zou zulk een arbeid door ons worden begroet. Y.

Gedichten van S. J. V. D. BERGH, J. BREESTER, AZ., P. A. DE GENESTET, J. V. LEEUWEN, H. J. SCHIMMEL, C. P. TIELE *en anderen. Uitgegeven ten behoeve eener Bewaarschool, op te rigten te Boskoop. Te Amsterdam, bij* J. C. Loman Jr. 1853. *In* 12*mo.* 49 *bl.* *f*:-60.

Er worden op den titel verscheiden namen genoemd die een voldoenden waarborg opleveren, dat in dit kleine boeksken ware poëzij is te vinden. De kooper zal zich bij de lezing niet vinden teleurgesteld. Hij zal daarenboven de bijdragen van den heer TIELE met genoegen lezen. Zijne liederen, blijkbaar in den trant der nieuwere *Duitsche* dichtschool geschreven, hebben zekere losheid, die zonder twijfel geen nadeel er bij zal lijden wanneer de Auteur zich meer op zoetvloeijendheid en gemakkelijkheid van versificatie toelegt. Liever dan dit hier in het breede aan te wijzen, bevelen wij het bundeltje van ganschor

Digitized by Google

harte aan. Het doel, dat den Auteurs voor den geest staat, is ongetwijfeld schoon, en wanneer men zulke goede middelen aanwendt om dat doel te bereiken — wie zal dan reden hebben tot klagen? V.

Ernst en Luim, verzameld uit de Waldblumen *van* C. HERLOSZSOHN, *door Mr.* C. M. A. SIMON VAN DER AA, *Procureur bij het Provinciaal Geregtshof van Friesland en de Arrondissements-Regtbank te Leeuwarden. Te Leeuwarden, bij* V. Meursinge. 1852. *In gr.* 8*vo.* 250 *bl. f* 2 - 40.

De »Verzamelaar" van deze »arabesken, humoresken en vertellingen" (*) kan zich verzekerd houden, dat wij ze, naar zijn wensch, met eene »goedwillige stemming" ter hand genomen hebben. Niet dat de naam van den Schrijver, aan wien hij ze ontleende, ons daar aanleiding toe gaf. HERLOSZSOHN toch heeft den vlugtigen roem, dien hij bij lezers van een bepaalden stempel een korten tijd genoot, reeds lang weder overleefd; zoodat wij twijfelen of zelfs zijn naam in ons land bekend zal zijn buiten den kring der opzettelijke beoefenaars van de geschiedenis der Letterkunde. Maar de beloften in het Voorwoord gedaan omtrent het gehalte van 't geen volgen zou, deden ons hopen dat hier wel het schoonste uit de vaak onbeduidende menigte van HERLOSZSOHNS geschriften zou zijn overgenomen. In die verwachting zijn wij echter bitter teleurgesteld, en kunnen aan de »vrienden" geen dank weten, wier »bijval en goedkeuring" den Verzamelaar hebben »te rade doen worden deze schetsen een ruimeren kring te laten doorwandelen." In plaats van den »diepen waarheidszin," dien de Voorrede den Schrijver toekent, vonden wij door het geheele

---

(*) Wij weten niet of de eerste twee benamingen van den Schrijver of van den Verzamelaar afkomstig zijn. In beide gevallen vermoeden wij dat op den klank dier woorden een weinig voor 't effect zal zijn gespeculeerd. De stukken ten minste hebben van de *Arabeske* niets dan het grillige en ongeregelde, volstrekt niet het eigenlijk wezen dier figuur, diepte van fantazij en éénheid te midden van schijnbaar planlooze vormen. En *humoresken* kan men ze dán zelfs niet noemen, als ter bepaling van den Humor niet op STERNE of JEAN PAUL, maar op het wilde spel van een SAPHIR of dergelijke gedachten-broddelaars gezien wordt.

Digitized by Google

boek slechts eene banale, laffe wereldbeschouwing, die alleen lezers van zeer beperkten geest, van zeer ongevormden smaak kan aantrekken — die soort van gezochte geestigheid, welke meestal in niets beters bestaat dan in de woorden, op den klank af, door elkaâr te laten spelen, zonder op den onzin der gedachten te letten, en die door den Schrijver-zelven onmogelijk kan gemeend zijn. De bestanddeelen dier wereldbeschouwing zijn genoeg bekend uit dien vloed van *soi-disant* humoristische lectuur, die in de matte, krachtelooze literatuur van de achttiende eeuw voor een tijd bijval vond, maar thans, op gelukkig slechts enkele uitzonderingen na, door edeler ernst of frisscher geestigheid is verdrongen. Die geest straalt ook nog in dit werk overal door. Geliefkoosde themata zijn: de *Vrouwen* altijd dwaas en ondragelijk, twistziek, ijdel en heerschzuchtig; de *Liefde* iets zinnelijks, iets voorbijgaands, zekere uit de lucht vallende fataliteit. Zij heeft, b. v., de volgende »levenstijdperken: verliefd worden, dweepen, smachten, toenadering, om den hals vallen, razend worden tot doodschietens toe, meesmuilen, ijverzucht, plagerij, verloving, verkoeling, huwelijk, einde!" (bl. 9). De *huisvrede* »ontstaat in den gewonen gang van zaken langs dezen weg: pruilen, tegenspraak, woordenwisselingen, krakeel, bliksem, donder en — diepen stilstand". (bl. 12.) Zelfs profanie wordt ter wille van dergelijke geestelooze tirades niet geschroomd, inzonderheid waar hare pijlen op haar geliefkoosd doelwit, het huwelijk en al wat er toe behoort, gerigt worden. Zoo heet dat, b. v. (bl. 31), »de voorbereidingsschool voor het Hemelrijk: want even als hij alleen tot het geluk en de zaligheid des hemels kan ingaan die gereinigd en gelouterd is door het vagevuur der rampen en beproevingen, evenzoo" enz. enz. Zoo vernemen wij (bl. 35), dat de getrouwheid der Vrouwen »eene uitvinding is van de middeleeuwen, die in losse fragmenten tot op onzen tijd is overgekomen en den schoonklinkenden naam van *mode* heeft aangenomen." Zoo leest men (bl. 39) van den Bruids-staat de volgende treffende schildering: »Een genius van bevallige gedaante komt met bloemenkransen in de handen aanvliegen en drukt ze der bruid en den bruidegom op de haren, en zij bloost en hij raakt geheel buiten zich-zelven, drukt haar vast aan zijn vurig kloppend hart, drinkt eenige flesschen wijn, en roept uit: Ik ben de geluk-

Digitized by Google

kigste kerel op aarde!" Na de vermelding van dergelijke staaltjes zal 't wel geen verder betoog behoeven, dat, in plaats van »echt humoristischen toon", hier bijna niets gevonden wordt dan flaauwe sentimentaliteit (men oordeele, b. v., uit bl. 14, waar de sterren zich moeten laten welgevallen »zeker geheiligde meisjes-oogen te zijn, die van liefde hebben gestraald en in den dood zijn gebroken"), en niets beduidend gebabbel (b. v. de zoogenaamde *humoreske* over boeken en vrouwen, bl. 20; of de *Carnavals-arabeske*, bl. 41), in plaats van »zuivere, ongedwongene en aangename uitdrukking van belangrijke en dikwijls verrassende gezegden", bijna niets dan bij de haren aangesleept valsch vernuft en vermoeijende woordspelingen zonder beteekenis (b. v. »de krans", bl. 23, en dergelijke.) Het eenige wat op dit alles eene uitzondering maakt, is de leerrijke vertelling van bl. 100 tot 126, getiteld: *de Zonderlinge Kennis*, waarin aanschouwelijk wordt getoond, hoe heilzaam onze onbekendheid met de toekomst en met elkanders inwendige gezindheid voor ons is. Maar over het geheel betreuren wij de moeite aan het doorlezen van dit werk ten koste gelegd, en raden den Heer VAN DER AA zeer dringend aan, zich voor toekomstige vertalings-werkzaamheden, indien hij die vóórheeft, de rigting waarin hij zijne bekwaamheden nuttig kan aanwenden, liever te laten aanwijzen door den zoo wèlverdienden lof, aan zijne bearbeiding van BASTIATS uitstekende Staathuishoudkundige werkjes toegekend. J. H. G.

Mijn Roman, of verscheidenheden uit het leven in Engeland, door PISISTRATUS CAXTON (E. L. BULWER). *Naar het Engelsch. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1853. *In gr.* 8*vo. IV Deelen, te zamen* 2058 *bl. f* 21 - :

Dit werk bevat 2058 bladzijden, en kost *f* 21.—; ziedaar de redenen waarom men er zoo weinig, ja, veel te weinig van hoort spreken. Een roman van vier Deelen, of wel van vijf, — daar het vierde zich nog in twee lijvige boeken liet splitsen; — en dat in een tijd waarin heel de wereld het drok heeft, en er bij al het haastig jagen nog zoo veel tijd te kort komt! — Die uitgave mag eene groote onderneming, ja, schier een waagstuk heeten. Sir BULWER schijnt met gemak ge-

Digitized by Google

schreven te hebben, en dat doet een deel wel eens uitdijen. Hij heeft rustig zijne draden afgesponnen, en zijne beeldengalerij voltooid — want zoo moeten wij zijn arbeid noemen.

Men zal dezen aanhef vrij koel vinden, als men het werk reeds heeft gelezen; doch men meene niet dat die koelheid ontstaat omdat het hier moeijelijk valt eenigen lof uit te brengen terwijl men zijne afkeuring poogt te verbloemen — neen, het is veelmeer omdat de rijkste en krachtigste woorden, die alleen voor de hulde aan meesterwerken moesten gebezigd worden, zoo vaak worden verkwist en vermorst aan allerlei vodderijen. Wij vreezen schier geene woorden te zullen vinden krachtig genoeg voor de hoogste ingenomenheid, en om het publiek te doen begrijpen dat dit werk *niet* alledaagsch is, niet behoort tot die drooge *Engelsche* boeken, die aan onze kusten jaar op jaar worden aangevoerd, en die best in hun vaderland hadden mogen begraven worden. Hoe zal ik mijn denkbeeld duidelijk maken? Welnu dan: »Mijn Roman" van BULWER is een prins onder de boeken; — dat gezegde is, geloof ik, nieuw; althans het heeft nog nooit in de Courant gestaan. Nu geloof ik dat de lezer mij zal begrijpen, en ik verzoek hem elk woord van den lof en de hulde die ik aan dit werk toezwaai, te willen opvatten in zijne volle kracht en klem. Neemt deze boekdeelen met u naar het land, huisvaders en huismoeders! gij neemt een wijs vriend, een gezellig, aangenaam, boeijend, leerrijk onderhoud daarin mede. Bij den regentijd in den zomer, bij den huiselijken haard in den winter zij BULWER uw huisgenoot! Gij neemt toch anders ook wel eens drie deelen romans en een paar deelen ernstiger lectuur mede naar buiten, of doet die tegen de winteravonden op. De beelden-galerij, de verscheidenheden van *Engeland* te doorloopen, zoo meesterlijk geschetst, zoo treffend geteekend, bij die bezielde groepen te vertoeven, ze te genieten, er in t'huis te worden, daarvoor moet men zich den tijd gunnen, — maar niemand zal zich dien tijd beklagen. Eenvoudig, rustig is de aanvang; de eerste kennismakingen hebben niets ongemeens: maar allengs wordt het tooneel breeder, en veel rijker gestoffeerd; de karakters ontwikkelen zich, en het tafereel boeit steeds meer; ja, tot de allerlaatste bladzijde toe blijft gij gaarne volgen wat zoo diep indringt in het gemoed als in het verstand, zoo zeer het gevoel beweegt als de verbeelding streelt.

Digitized by Google

Boven alles onderscheidt zich dit werk door den edelen en reinen grondslag waarop het is gebouwd, het fondament van groote en verhevene beginselen, die het maatschappelijk en huiselijk leven moesten doordringen en verheffen, en die elk regtschapen mensch verkwikken en sterken waar hij ze aantreft. De wereldkennis, hier zoo ongemeen gebezigd, heeft te meer waardij omdat Sir BULWER-zelf tot de aanzienlijkste geslachten behoort, en de politieke kuiperijen in zijn vaderland door eigene ervaringen heeft leeren kennen. Doch even boeijend en treffend als hij ons den rijken, nobelen en toch eenvoudigen land-edelman schetst, ons den stedeling en den staatsman maalt, even natuurlijk geeft hij ook de beelden van lieden uit allerlei stand, tot zelfs den gewetenloozen brandstichter, den ketellapper die staatkundige tractaatjes verspreidt. Het streven onzer eeuw, het jagen naar kennis, naar magt en naar geld, geeft hij ons in zeer uiteenloopende karakters; in het teedere, reine en verheven gemoed, het dichterlijke, arme dorpgenie LEONARD tegenover den sluwen, arglistigen egoïst RANDAL LESLIE, en deze laatste in zijn streven naar magt, tegenover den belangwekkenden, achterhoudenden EGERTON, die wederom zoo merkwaardig uitkomt tegen dat losse en bevallige beeld van MARLEY. De naïve en achtenswaardige dorpspredikant bij den *Italiaanschen* philosooph en hunne betrekking, of het huis van den rond-gullen land-edelman met diens lieve huisvrouw en zoo diep misleiden zoon FRANC. De baron LEVI, de Mammon in persoon, de vampyr der groote wereld, naast den *parvenu* RICHARD, met zijne feesten en zucht om gezien en opgemerkt te worden; de trots van een adellijk huis tegenover den niet min onbuigzamen burgertrots van de AVENELS. Dat alles gaat voorbij u, of, liever, in dit alles leeft en zweeft gij voor een tijd, terwijl BULWER u leert opmerken, verstaan en voelen, met die hem eigene gave van fijne onderscheiding en diepte van doorzigt. Hij beschouwt de wereld te gelijk met het oordeel des waren wijsgeers en het geloof van den Christen. Hij toont u haar woelen en worstelen, om er levenswijsheid uit op te zamelen. Ja, ware levenswijsheid, geboren uit ervaringen van allerlei aard, en opgezameld door een wijsgeerig denker als BULWER, dat is niet wat elke uit het *Engelsch* vertaalde roman ons biedt. Voor dezen zal elk lezer den Vertaler en Uitgever dankzeggen, terwijl wij 't het meesterstuk van den Schrijver achten. De vertaling heeft zeer veel goeds,

Digitized by Google

en was moeijelijk; slechts op enkele plaatsen stuit men op eene te letterlijke vertaling, waardoor het *Hollandsch* dáár onbegrijpelijk wordt, en te dikwijls op eenigzins platte woorden. Wij hadden, om het belangrijke van den inhoud, dit uitnemend werk minder kostbaar gewenscht dan de keurige uitgave het nu heeft gemaakt; mogt het nogtans in vele huizen opgenomen worden, als eene parel van zeldzame waarde, en het sieraad van elke huis-bibliotheek.

Bloemen en Vruchten, bijeenverzameld door CATHARINA SINCLAIR, *Schrijfster van »Olivia", »Mathilda", enz. Te Utrecht, bij* N. de Zwaan. 1853. *In gr.* 8*vo.* 343 *bl. f* 3-:

De titel van dit boek en de naam van de Schrijfster deden ons iets anders verwachten dan wij hier aantroffen. Bloemen zijn er vergaderd, en aardige ook; vruchten vonden wij spaarzamer, althans als men aan het woord vruchten het denkbeeld van verkwikkend voedende, sterkende, liefelijke bestanddeelen verbindt. Wij achten zulke verzamelingen meer luchtig loofwerk en bevallig gebladerte dan wel bepaald voedsel voor verstand en hart; en het zou ons zeer bevreemden als de Schrijfster die aanteekeningen gemaakt had met het doel om ze in druk te geven. Aardige anekdoten, losse trekken en gezegden vindt men er van allerlei gehalte, en daaronder eene menigte van weinig beteekenis. De Vertaler had er liever eene Keurlezing uit moeten geven, en er de dorre bloemkens en onrijpe vruchten uitschieten. Toch zal dit werk zijne liefhebbers wel vinden. Beminnaars van het zonderlinge, van korte trekken, van merkwaardige gezegden van beroemde personen, vinden hier hunne gading. Enkele staaltjes mogen dit staven.

»TALLEYRAND zeide, om te kennen te geven hoe zeer hij *Amerika* haatte: Het is een land waar iemand zijn geliefkoosden hond zou verkoopen. — Een wijs man moet het geld in zijn hoofd, maar niet in zijn hart hebben. — Koop wat gij niet noodig hebt, en weldra zult gij moeten verkoopen wat gij niet missen kunt. — Het auteurschap, zegt SCHLEGEL, is, naar gelang van den man die het bezit, eene schande, een tijdverdrijf, een dagelijksche arbeid, een handwerk, eene kunst, eene wetenschap of eene deugd. — Het krachtigste middel om altijd gelukkig te wezen is, kleine

Digitized by Google

zaken niet zwaarder te schatten dan zij zijn. — OLIVIER CROMWELLS gebed vóór den maaltijd was gewoonlijk: »Sommigen hebben spijs, maar kunnen niet eten; anderen kunnen eten, maar hebben geene spijs; ik heb beiden: de Heer zij geloofd!" — Toen Dr. CHALMERS het ouderlijk huis verliet, viel het scheiden hem zoo zwaar, dat hij, om langer naar de zijnen te kunnen zien, ten achterste voren (?) op zijn paard ging zitten. Niet alleen had dit het gewenscht gevolg, maar het was ook oorzaak, dat hij in zeer opgeruimde stemming aftrok, daar zijne houding iedereen, en hem-zelven niet het minst, deed lachen. — Ik gebruik mijn zondag altijd om mijne rekeningen op te maken, zei een spotter tot een geestelijke. Gij zult ondervinden, Mijnheer! hernam deze, dat de dag des oordeels juist op dezelfde wijze wordt doorgebragt. — Toen men SOCRATES vroeg: wat men wint door te liegen, antwoordde deze: niet geloofd te worden wanneer men waarheid spreekt. — De *Hindoes* vergelijken een slecht bestuur bij iemand die op zijn hoofd tracht te wandelen en met zijne voeten te denken. — SIDNEY SMITH zegt, dat er drie dingen zijn, die iedereen meent te kunnen doen, een klein stuk land bebouwen, een chais sturen, en een artikel in een maandwerk schrijven. — ROUSSEAU, de meest gevoelige Schrijver, zond al zijne vijf kinderen, zoodra zij ter wereld kwamen, naar het vondelings-huis, en nam alle voorzorgen om nooit als hun vader bekend te worden. — VOLTAIRE gaf de volgende definitie van een geneeskundige: Hij is een ongelukkig man, van wien men elken dag het wonder verwacht om de gezondheid met de onmatigheid te verzoenen. — Toen men PLUTARCHUS vroeg: waarom hij in zijne geboortestad bleef wonen, nu die zoo klein en onbeduidend geworden was, antwoordde hij: Ik blijf opdat zij niet nóg geringer worde. — De geestelijken, zeide NAPOLEON eens, beschouwen deze wereld als eene diligence, waarin zij naar eene andere wereld reizen. — Een verstandig man kan somtijds in verlegenheid zijn hoe een gesprek te beginnen, maar een dwaas weet nooit te eindigen."

Schetsen met de Pen. Door ALEXANDER V. H. *Te Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1853. *In kl.* 8*vo.* 107 *bl., ingenaaid f* 1-20, *gebonden f* 1-50.

De teekenstift van ALEXANDER V. H. heeft ons reeds menig-

Digitized by Google

maal verteld dat hij zijne natuurgenooten had bekeken, dat hij wist hoe ze zijn, en dat er zoo zijn. Wij verheugen ons, de vruchten van zijn geest en vernuft, zijne schetsen met de pen, vroeger verstrooid, in een keurig bundeltje verzameld te zien. Het is een allerprettigst boekje voor wie niet al te bang is voor wat studenticositeit, en het den luimigen Schrijver vergeven kan, dat hij aan de vroeger reeds in het licht verschenen stukjes niet heeft getipt en geknipt, geknutseld en geplooid. Zij moesten blijven wat ze waren: luchtige schetsen, schilderachtige omtrekken, ongedwongen op het papier gebragt, als grillige kinderen eener vrolijke fantazij. Wel zouden wij, in het belang van lezeressen vooral, gewenscht hebben dat de Schrijver, hier en daar, een ander tusschenwerpsel had gebezigd, waardoor de schets niets van haar leven en hare natuurlijkheid zou hebben verloren, en gewis een grooter publiek zou hebben gewonnen; terwijl wij nu wel eens van ruw of gemeen hoorden gewagen, hoewel het zoo niet kan zijn gemeend door den auteur. »De nacht vóór het examen" is zoo geestig als »het paardrijden van PIET en de zijnen" prettig is. »ANTJES aandoenlijk einde" is een keurig stukje, een sermoen voor wie nooit preken hooren noch preken lezen. »De bladen uit het reisverhaal" doen naar méér wenschen. Wie is zoo stroef van geest en gelaat, dat hij bij de geschiedenis van VAN GOVEREN zich van een vrolijken lach kan onthouden? Wij vinden in den kleinen THEODOOR niets onnatuurlijks. De Schrijver geeft in deze naïve schets-zelve duidelijk, door de onvergelijkelijke beschrijving der schooljeugd, te verstaan, dat niet alle jongens het zoo weemoedig opvatten als dit éénig kindje. »Meester VERKNIJP" is onbetaalbaar. Scholen en schoolmeesters laten, ten deele, nog wel te wenschen en te verbeteren over, bij al den hoogen roem aan het Lager Onderwijs toegezwaaid. — Maar de laatste geschiedenis, op eene legende gebouwd... dáár heeft de Schrijver zeker zijn talent in ten toon gespreid boven al de andere schetsen; het is eene meesterlijke schets — maar afgrijzingwekkend akelig, en wij raden onze lezeressen in gemoede, als zij wat zenuwachtig vallen, niet verder te lezen dan tot N°. 470, of, zoo zij het durven wagen, toch vooral niet na klokke tien... De uitvoering is even keurig en smaakvol als de inhoud geestig is. Het bevallig plaatwerk van dezen kunstenaar is te gunstig bekend om iets te mogen zeggen over de schoone fantastische

Digitized by Google

plaat, die het boeksken opent. Wij leggen dit werkje neder met den vurigen wensch, dat het verschoond blijve van het lot van meest alle letterproducten die iets oorspronkelijks hebben en opgang maken — en dat lot is: van de baan te openen voor eene menigte akelige navolgingen op dat spoor.

Wat eene Moeder vermag. Naar het Engelsch van GRACE AGUILAR, *door* CHONIA. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* A. Jager. 1853. *In gr.* 8*vo.* 658 *bl. f* 5 - 80.

Het oordeel over boeken zoo wel als over alle andere zaken wordt beheerscht door het standpunt van den beoordeelaar, en van het beginsel dat hij ten maatstaf bij zijne eischen aanneemt. Wil men de werken van GRACE AGUILAR alleen aan de kunst toetsen, dan kan het oordeel niet altijd gunstig zijn; zij laten in dát opzigt wel eens te wenschen over. Wij willen hier echter niet treden in de beschouwing der gebreken van werken wier Schrijfster ons oordeel toch niet lezen zou, en die reeds boven het aardsche verheven is. Het vóór ons liggende boek heeft echter ééne gunstige zijde: de zedelijke strekking geeft het eene waarde die het gemis van andere schoonheden aanmerkelijk vergoedt.

Twee moeders worden er ons in voorgesteld: zusters, zeer ongelijk van inborst en beginselen, die men de dwaze en de wijze moeder zou kunnen noemen. De dwaze treedt al in den aanvang des boeks van het tooneel, maar de vruchten harer dwaasheid overleven haar zeer lang. De wijze neemt de weezen van hare zuster tot zich, en poogt de aangerigte schade in hunne gemoederen te herstellen. Vergeefs — want de goede tante ziet wel de uitwerkselen, maar zij kent de oorzaken niet genoeg van de verschijnselen die zich voordoen, vooral in het karakter van het nichtje ELLEN — een óvergevoelig, schroomvallig, in vele opzigten achterlijk kind, dat het ongeluk had hare moeder zeer te mishagen, en wel in die mate, dat zij altijd achter werd gesteld voor haren vluggen, schoonen en aanvalligen broeder EDUARD, den afgod en het troetelkind der moeder, die alle ondeugden voor edele eigenschappen in hem wist te verklaren. Bij den knaap ontwikkelt deze handelwijze den aanleg tot een verregaand egoïsme, tot trotschheid en ligtzinnigheid, terwijl het meisje er te schroomvalliger en ach-

Digitized by Google

terhoudender door wordt. Vóór de dwaze moeder hare kinderen aan hare broeder en zuster overlaat, strooit zij eerst nog de zaden van wantrouwen en vrees in de kinderlijke harten. Zij is zéker, dat haar afgod van zijn troon zal genomen worden, ja, dat men zijne edele eigenschappen ligt als ondeugden straffen zal; en nu laat zij ELLEN de gelofte afleggen, van alle straf zoo veel mogelijk van den broeder af te weren en hem alle leed te verzachten. Het miskende kind, verrukt van met zoo veel vertrouwen begunstigd te worden, belooft, en ontvangt daarop eenige haar anders vreemde liefdeblijken harer moeder, die in haar overspannen zieltje diepe indrukken achterlaten en kracht geven aan de belofte — en zij doet de keuze van de grootste zelfverzaking voor haren broeder, dien zij-zelve ook ongemeen lief heeft. Uit deze verhouding wordt een leven vol miskenning geboren, bij het gebruik en misbruik, dat de eigenbatige, loszinnige EDUARD van de edelmoedigheid zijner zuster maakt, tot dat ten laatste haar lijden en vernedering om zijnentwil zóó hoog gaat, dat het hem bekend wordt, treft, beschaamt en verteedert. Het lijden der arme ELLEN is aandoenlijk, het beeld der wijze moeder voorbeeldig, en het geheel kan bij *Nederlandsche* moeders niet alleen, maar ook voor broeders en zusters leerzaam en nuttig zijn; zoo zij smaak hebben om huiselijke tafereelen te lezen, die in de kleinigheden des dagelijkschen levens geschetst zijn — doch niet met de pen eener BREMER. De *Engelsche* dames zijn altijd langwijlig, en het Eerste Deel van een *Engelschen* roman altijd taai. 't Is of men niet op gang kan komen. Zoo is het ook hier. Het Eerste Deel is vol koude gesprekken — en *Engelsche* kinderen uit de boeken zijn magtig philosophisch en pedant. De Hemel beware de »*Hollandsche* jongens"! Hier en daar stoot men op zonderlinge uitdrukkingen, die CHONIA, zijns ondanks, moeten zijn ontsnapt. Het vignet is weinig geschikt om tot lezen uit te lokken. De kwijnende figuur *en négligé*, die meer vóór den stoel dan er op schijnt te zitten, ziet er niet opwekkend uit. Wij wenschen intusschen dit boek in handen van alle dwaze moeders en egoïstische broeders, terwijl ook goede moeders en goede broeders er nog wel een wenk en woord in kunnen aantreffen dat hun tot nut kan zijn.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Verhandelingen, uitgegeven door TEYLER'S *Tweede Genootschap. Zeven-en-twintigste Stuk. Bevattende een antwoord op de vraag: Wat leert de Geschiedenis aangaande de vereeniging der geestelijke en wereldlijke Oppermagt in den Kerkelijken Staat? Te Haarlem, bij* de Erven François Bohn. 1852. *In gr. 8vo. XVIII en* 248 *bl. f* 2-:

Indien men den Paus van *Rome* alleen als wereldlijk Vorst beschouwt, dan is er wel geen twijfel aan, of voor de wettigheid (legitimiteit) van zijn gezag bestaan ruim zoo vele, indien niet méér bewijzen, als eenig Vorst voor het zijne zou kunnen aanvoeren, en voor den Regtsgeleerde zoude het vermoedelijk gemakkelijker vallen, de gegrondheid der eersten, dan die der laatsten te betoogen; maar voorzeker zoude men eene te zware taak op zich nemen, indien men beproeven wilde de wettigheid der vereeniging beide van het wereldlijk en geestelijk gezag aan te toonen of te verdedigen. Intusschen heeft men het meermalen beproefd, doch dan ook zijne redenering gebouwd op een beginsel dat aan alle mogelijke tegenspraak onderworpen was, ja dat, van naderbij beschouwd, den toets niet konde doorstaan, zoodat bij het wegzinken van den grondslag, het geheele gebouw van gevolgtrekkingen van zelf moest ineen storten.

»CHRISTUS is de Koning der Koningen! Hij heerscht over álles, en heeft PETRUS als zijn plaatsvervanger achtergelaten. Van dezen Vorst der Apostelen zijn de Pausen de wettige opvolgers; dat wil zeggen: als zoo vele PETRUSSEN zijn zij de plaatsvervangers en vertegenwoordigers van den verheerlijkten CHRISTUS op aarde; derhalve zijn zij in het geestelijke de onfeilbare wetgevers, en die hen hoort, hoort CHRISTUS. In het tijdelijke zijn zij, daarenboven, de opperheeren, en de Vorsten hunne leenmannen: want CHRISTUS is de Koning der Koningen, en zij zijn door Hem geroepen om zijne vertegenwoordigers onder de menschen te zijn. Dit Pauselijk bewind draagt den naam van *Theokratie;* opstand daartegen, of afval daarvan

Digitized by Google

is rebellie tegen CHRISTUS en tegen God, en die zich daaraan schuldig maakt, is verloren; daarom zijn ook de ketters — verdoemd."

Het is hier de plaats niet om het dwaze (of moesten wij niet liever schrijven: het God-onteerende?) dezer stellingen aan te toonen, wat reeds honderdmaal gedaan is; maar genoeg zal het zijn aan te merken: dat deze middeleeuwsche begrippen in onze dagen op nieuw door Roomsche Kanonisten worden hervoort geroepen en verdedigd; en dat nog in dezen jare, in een uit het *Spaansch* in het *Fransch* vertaald, en aan Paus PIUS IX opgedragen geschrift de stelling voorkomt: »dat de vereeniging van geestelijke en wereldlijke magt noodzakelijk is, om den Paus zijne hooge bestemming te doen bereiken van de *Rotssteen* der Kerk en der Maatschappij te zijn; dat, wat het wereldlijk gebied betreft, dit tot het levensbeginsel des Pausdoms behoort; niet alleen omdat de Opperpriester van *Rome* daardoor onafhankelijk wordt, maar ook omdat hij daardoor in staat wordt gesteld om het werk van den CHRISTUS voort te zetten, en om voldoende slotsommen te verkrijgen wanneer hij zich tot beschermer der Volken tegen de Koningen verklaart, en de steun der Koningen tegen de woelingen der Natiën is." Men kan deze redenering lezen op bladz. 394 en volgg. van het werk getiteld: *Le Pape en tous les tems, et spécialement au XIXe Siècle, par le Docteur Don* JUAN GONZALEZ, *Examinateur Synodal de l'Archevêché de Tolède et autres Diocèses, et Grand Aumônier de l'Hôpital Général de Madrid; traduit de l'Espagnol, et dedié à N. T. S. P. le Pape* PIE IX, *par le Comte* CHARLES DE REYNOLD-CHAUVENCY, *Chevalier des Ordres de St. Jean de Jerusalem, etc. Paris, à la Librairie de Piété et d'éducation* D'AUGUSTE VATON, *Éditeur, rue du Bac, N^o^.* 50. 1854.

Indien de onpartijdigheid gebiedt te erkennen dat de Pauselijke oppermagt gedurende de middeleeuwen somtijds van een weldadigen invloed is geweest, tot voorkoming van oorlogen, tot het beteugelen van Vorsten in hunne misdadige ondernemingen, en tot het bewaren der rust onder de Volken; ja, indien wij zelfs eene negative waarde aan de vereeniging van het geestelijk en wereldlijk gezag des Pausen van *Rome* toekennen, en met SCHILLER (*Geschichte des dreyszigjährigen Krieges, 1ster Theil, 2tes Buch*) vragen: »Wat zou er wel van

Digitized by Google

de Reformatie, en wat van de vrijheid der *Duitsche* Vorsten zijn geworden, als de Bisschop te *Rome* en de Vorst te *Rome* steeds één en hetzelfde belang hadden gehad": zoo neemt dit toch niet weg, dat wij die vereeniging, zoowel op zich-zelve als in hare algemeene strekking beschouwd, strijdig noemen met den geest des Christendoms, wiens Goddelijke Insteller met zoo vele woorden geleerd heeft dat zijn Rijk niet van deze wereld is, en dat er onder zijne leerlingen geene heerschappij moet zijn!

Wél, voorwaar, heeft derhalve het achtbare TEYLERS Genootschap te *Haarlem* met den geest en de behoeften des tijds geraadpleegd, toen het ten jare 1849 een antwoord verlangde op de vraag: »Wat leert de Geschiedenis aangaande de vereeniging der geestelijke en wereldlijke Oppermagt in den *Kerkelijken Staat*? Blijkt die Vereeniging, bij den tegenwoordigen toestand der *Europesche* Staten, volstrekt noodzakelijk te wezen? Welke gevolgen zouden uit eene afscheiding dezer magten te vermoeden zijn? In hoe verre zouden die gevolgen, zoo voor de Roomsch-Katholieke Kerk als voor het Christendom in 't algemeen, dienstbaar, of nadeelig kunnen worden?"

Het Genootschap wees in zijne vergadering van den 6den December 1850, op drie ingekomene Verhandelingen, den gouden eerepenning toe aan den Heer HERMANN GUSTAF HASSE, Phil. Doct., en Evangelisch Predikant te *Leulitz* bij *Wurzen* in *Saksen*, als die voldoende de uitgeschrevene vraag had beantwoord; en wij mogen er gerust bijvoegen: als die op de meest wetenschappelijke en grondigste wijze een onderwerp had behandeld, waarin de beide groote afdeelingen der Westersche Christenheid een zoo onmiddellijk belang stellen.

Om den lezer eenigermate in staat te stellen tot eene juiste beoordeeling van het gewigt dezer Verhandeling, die niet één antwoord op éene vraag, maar op vier vragen even zoo vele antwoorden bevat, wilden wij eerst een kort uittreksel geven der beschouwing van het een of ander punt, dat ons boven alles belangrijk toescheen; maar spoedig moesten wij van dit voornemen afzien, omdat wij ons verlegen vonden in de keuze, en ten slotte onzeker waren wat wij al dan niet hier minder belangrijk zouden noemen; — wat toch aan de eene zijde beschouwd, van ondergeschikt belang schijnt te zijn, is, van den anderen kant gadegeslagen, van het hoogste gewigt, en,

Digitized by Google

wij besloten dus liever een kort overzigt mede te deelen van den rijken inhoud dezes werks, dat op de onverdeelde belangstelling van een iegelijk dien het om »waarheid" te doen is, de onbepaaldste aanspraak heeft.

In een lezenswaardig »*Vorwort*", van 18 bladzijden, plaatst ons de Schrijver op het standpunt van waar wij zijne Verhandeling moeten beschouwen: niet als een theoretisch betoog, maar als eene geschiedkundige ontwikkeling van, en bewijsvoering voor zijn onderwerp. Trouwens, daar de vraag was: wat leert de Geschiedenis aangaande de vereeniging der geestelijke en wereldlijke Oppermagt in den *Kerkelijken Staat?* zoo moest ook de Geschiedenis de proeven leveren, en als leermeesteres, *magistra vitae*, de gewigtige uitspraak omtrent de bestaande daadzaak doen. De gelegenheid wordt tevens gepast waargenomen ter wederlegging van zoo vele schijngronden, die voor de wettigheid en noodzakelijkheid dezer vereeniging als nog worden te berde gebragt. Is er sedert het opstellen dezer Verhandeling veel, bijzonder in *Italië*, voorgevallen, wat op de zienswijze des Schrijvers invloed had kunnen uitoefenen; zoo moet zijne verklaring: dat zijn gevoelen, wel verre van door de plaats gegrepen hebbende gebeurtenissen geschokt te zijn geworden, er veel meer door bevestigd is, — door ons als een bewijs worden opgevat voor de hechtheid der gronden waarop hij zijn geheele betoog gevestigd heeft.

Een literarisch-historisch overzigt van het onderwerp dient tot Inleiding op de Verhandeling (bl. 3—8). Wij vernamen er onder anderen de bijzonderheid uit: dat de ex-priester van het Oratorium PIERRE CLAUDE FRANÇOIS DAUNOU de vermoedelijke Schrijver is geweest van het in der tijd zoo veel opzien gebaard hebbend *Essai Historique de la puissance temporelle des Papes, et sur les abus, qu'ils ont fait de leur Ministère spirituel.* Ook eene *Nederduitsche* vertaling zag daarvan in 1812 het licht (bij W. VAN BERGEN, te *Breda*). Het is derhalve een oorspronkelijk *Fransch* werk, en het voorgeven als of 't uit het *Spaansch* zoude zijn overgezet, is verdicht. HASSE berigt ons dat hij het, als hoogst zeldzaam geworden, zich slechts met moeite heeft kunnen verschaffen, waarom wij vermoeden dat het zal zijn opgekocht, ten einde de openbaarmaking van historische feiten, die alles behalve gunstig voor den

Digitized by Google

Pauselijken Stoel konden werken, zoo veel mogelijk te beletten.

Gaf de uitgeschrevene prijsvraag aanleiding tot vier vragen; — zij worden ook allen met de grootste naauwkeurigheid overwogen en beantwoord. De eerste is: Wat leert de Geschiedenis met betrekking tot de vereeniging der geestelijke en wereldlijke Oppermagt in den *Romeinschen* Staat? Die vereeniging wordt nu beschouwd, zoo ten aanzien van haar *bestaan* als van hare *gevolgen;* en het *bestaan* wordt aangetoond niet *oorspronkelijk*, maar *toevallig*, en *onregtmatig* te zijn, en de *gevolgen* worden aangewezen in elk opzigt *noodlottig* te zijn *voor de Kerk en de Godsdienst*, *voor den Kerkelijken Staat*, *voor het Pausdom*, en *voor het algemeen Europeesch Staatsleven* (bl. 9—189).

Tot beantwoording der tweede vraag: Blijkt die vereeniging, bij den tegenwoordigen toestand der *Europesche* Staten, volstrekt noodwendig te wezen? treedt de Schrijver vooreerst in eene beschouwing van den tegenwoordigen toestand der *Europesche* Staten, die over het algemeen reeds sedert lang niet meer op Kerkelijken grondslag is gevestigd; hij toont voorts aan dat het bestaan van andere Staten, en zelfs van den *Romeinschen*, niet meer bepaald afhangt van de vereeniging der beide magten in den laatstgenoemden; waardoor hij in de derde plaats tot de negative beantwoording der voorgestelde vraag komt, als in affirmativen zin *noch gevorderd wordende door het bestaan der Christelijke Kerk in het algemeen, noch door dat der Roomsche Kerk in het bijzonder* (bl. 190—210).

Bij de derde vraag: Welke gevolgen zouden uit eene afscheiding dezer magten te vermoeden zijn? spoort de Schrijver eerst de wijze na, waarop de afscheiding der beide magten in den *Kerkelijken Staat* zoude kunnen plaats grijpen; en wijst dan de vermoedelijk onmiddellijke gevolgen aan, die uit de opgegevene *volmaking*, *afscheiding*, en *verbinding* der tot dusver vereenigde Regerings-magten in het Roomsch-Kerkelijk en Staatkundig gebouw zouden voortvloeijen, zoo ten opzigte van *dit Kerkelijk* en *Staatkundig gebouw zelf*, als in *zijne betrekking tot het buitenland* (bl. 211—228).

Eindelijk treedt hij, ter beantwoording der vierde vraag, in een onderzoek van het *voordeelige* of *nadeelige* dezer gevolgen, zoo voor de *Roomsche Kerk in het bijzonder*, als voor

Digitized by Google

het *Christendom in het algemeen* (bl. 229 tot aan het einde).

Reeds uit de eenvoudige opgave van den hoofdinhoud der Verhandeling, zoo als wij die aan den Schrijver ontleenden, wordt het ieder duidelijk, welke gewigtige onderwerpen hier ter sprake komen, en van zelf wordt nu de belangstelling opgewekt, om deswege het oordeel eens mans te vernemen die allezins bevoegd is het uit te spreken; een oordeel, dat op historische feiten rust, voor zoo ver 't het verledene en tegenwoordige betreft, en, ten aanzien der toekomst, op den aard der zaak en op de ervaring gevestigd is. Wij houden ons verzekerd, dat ieder na de lezing van het geheele stuk zich overtuigd zal gevoelen van het hooge belang dat niet alleen de Godsdienstige, maar ook de Staatkundige wereld heeft bij de ontwikkeling van zoo vele, en zoo gewigtige waarheden, als hier, in een betrekkelijk kort bestek, met helderheid voorgedragen, met kracht betoogd, en overal met de fakkel der Geschiedenis toegelicht worden. Hoezeer wij vertrouwen dat deze Verhandeling in de boekverzameling van elkeen zal worden gevonden die er prijs op stelt, om met kennis van zaken te kunnen spreken over zoo dikwerf geopperde vragen, als vooral in de jongste tijden gedaan, en te *Rome* in de stormachtige avondzitting van 9 Februarij 1849 der geïmproviseerde *Romeinsche* Republiek, met 140 tegen 20 stemmen, ten nadeele van de wereldlijke magt der Pausen, beantwoord zijn geworden (*): zoo kunnen wij ons toch niet onthouden, tot staving van onze gunstige meening aangaande de waarde van dit werk, enkele proeven mede te deelen. Wij kiezen daartoe wat de Schrijver zegt aangaande het onregtmatige van het bestaan van het Pauselijk regerings-dualisme (bl. 86). Hoezeer de Schrijver vooraf verklaard heeft dat hij met het voorstellen zijner meening geenszins een aanval bedoelt op de nieuwere staatkundige theorie, die, volgens oude praktijk, in elke volbragte daadzaak (*fait accompli*) ook den toereikenden staatkundigen regtsgrond ziet voor hare regtsgeldigheid en regtmatigheid: ziet hij zich evenwel gedrongen,

(*) De *Romeinsche* Constituente nam toen het volgende besluit: 1°. het Pausdom is met der daad en van regtswege van het wereldlijk bestuur des *Romeinschen* Staats vervallen (*decadato*); 2°. de *Roomsche* Bisschop zal daarvoor alle noodige waarborgen erlangen, dat hij zijn geestelijk gezag onafhankelijk kan itoefenen.

Digitized by Google

in naam der Godsdienst en van het geestelijk Kerkgezag, te protesteren tegen het regt der vereeniging van Kerkelijk en wereldlijk gezag, en noemt het onregtmatig, al bestaat het ook daadwerkelijk sedert eeuwen. »Niemand anders" — gaat hij voort — »dan de Geschiedenis, noemt haar zoo, wijl geene andere regtbank dan de Geschiedenis de uitspraak doet, dat de Stichter des Christendoms eene zoodanige magts-vereeniging *niet* gewild heeft, en dat zij met het wezen van geene van beiden, noch der geestelijke noch der wereldlijke, overeenstemt, maar iets onnatuurlijks, en in zich-zelf tegenstrijdigs is, onafhankelijk nog van hare gevolgen. — Voor het gezag en de onomstootelijke regtskracht van het enkele woord van CHRISTUS tot zijne Jongeren, als tot de geestelijke leidslieden van hen *die door hun woord in Hem gelooven zouden*, en derhalve ook tot PETRUS, wiens navolger de *Roomsche* Bisschop wil zijn: »gij weet dat de Vorsten der volken over hen heerschen; *maar alzoo zal het onder u niet zijn!* — voor het gezag van dit woord van CHRISTUS *verdwijnt de regtmatigheid van elk burgerlijk verdrag*, onder menschen, die ooit aan een drager van het geestelijk gezag in zijne Kerk een wereldlijk Vorstelijk gezag, en meer dan een aardsch bezit toegekend hebben; en hoeveel meer dan nog de regtmatigheid van *elken staatkundigen maatregel*, waardoor de drager van het eerste gezag stout genoeg geweest is, zich eene soort van het laatste toe te eigenen!

»Men kan het derhalve slechts als eene *tijdelijke dwaling*, maar geenszins als een verbindenden en afdoenden regtsgrond beschouwen, wanneer zoodanige overeenkomsten, en zulke maatregelen, als wij reeds zagen, werkelijk hebben plaats gegrepen, en de vereeniging van het tweeledig oppergezag in den *Kerkelijken Staat* van lieverlede en toevallig hebben te wege gebragt; zoodat wij daarin wel eene *toelating*, maar volstrekt geen werk der Voorzienigheid mogen erkennen, daar wij anders ook de zonde, die overal in de ontwikkeling der menschheid, sedert den eersten val, zich zoo magtig, en sedert duizenden van jaren onafgebroken en steeds toenemend, vertoont, insgelijks een werk der Voorzienigheid zouden moeten noemen."

Bekend is de meening van THIERS: dat de wereldlijke magt des Pausen, tot handhaving zijner geestelijke onafhankelijkheid,

Digitized by Google

onvoorwaardelijk wordt gevorderd; en gretig is deze uitspraak van den beroemden staatkundigen Geschiedschrijver door de Ultramontanen als eene ontegenzeggelijke waarheid aangenomen. Maar met klem van redenen toont HASSE, bij de beantwoording der tweede vraag (bl. 202 en volgg.), aan: »dat deze meening het bewijs harer ongegrondheid met zich voert; want, dat zij niet alleen door de Geschiedenis, gelijk zulks vroeger was aangetoond, wordt weêrsproken, maar ook op eene ongerijmdheid van de grofste soort berust. Immers geeft zij te kennen dat de geestelijke onafhankelijkheid des Pausen (want eene andere kan wel niet bedoeld zijn) afhankelijk is van zijn wereldlijk gezag, en dáárin haar' steun vindt. Eene *blasphemie*, voorwaar, tegen den geest, en wel, zoo als hare verdedigers noodzakelijk moeten toegeven, indien zij zich niet in nieuwe tegenspraak met zich zelven willen verwarren — tegen den Heiligen Geest!"

Het ware te wenschen dat de drijvers der noodzakelijkheid eener duurzame vereeniging van het tijdelijk gezag des Pausen met zijn geestelijk gebied, door eene onbevooroordeelde lezing van hetgeen de Schrijver daartegen aanvoert, tot beter inzien konden gebragt worden. Doch daar het hun niet te doen is om waarheid, maar om de handhaving van een beginsel waarmede hun belang staat of valt, is er weinig hope op de vervulling onzer wenschen. In 1849 scheen de tijd geboren te zijn, dat er eene scheiding der beide magten, naar welke, wat men ook zeggen moge, de *Romeinsche* bevolking over het algemeen vurig verlangt, zoude plaats grijpen: maar, vreemde bajonetten, vooral *Fransche*, hebben de vereeniging met geweld in stand gehouden, en de dubbelzinnige rol die het *Fransche* Gouvernement destijds gespeeld heeft, is voor de regtbank der goede trouw en der eere onverantwoordelijk.

Wij zouden te uitvoerig worden, wanneer wij bij de beantwoording der derde vraag wilden blijven stilstaan, en aantoonen op welke wijze de Schrijver begrijpt dat de scheiding der beide oppermagten in den *Kerkelijken Staat* niet zoude mogen, en langs welke wegen hij meent dat zij zoude kunnen plaats grijpen: wij wijzen dus alleen op de ontwikkeling van zijn gronddenkbeeld, of zijne hoofdstelling: dat de tot dusver zoogenoemde *Kerkelijke Staat* moet ophouden een »*Staat der Kerke*" (*Stato della Chiesa*) te zijn, maar als »Kerk en Staat

Digitized by Google

van *Rome*" (*Chiesa e Stato di Roma*) een geheel eigenaardigen regeringsvorm moet aannemen, welken hij de *Collegiale* noemt, en waarin een, uit een gelijk getal geestelijken en wereldlijken bestaand, en dus *gemengd* opperbestuur (*Supremo e Sovrano Collegio*) de regten der wereldlijke Landsregering zoude uitoefenen.

In dit ontwerp, dat zich aan de bestaande gesteldheid van zaken zoo na mogelijk aansluit, wordt, in plaats der *vereeniging*, eene *volmaking* en *verbinding* aangenomen, waarin de regten der beide regerings-elementen, die tot dus ver in ééne hand vereenigd zijn, onverlet worden gehandhaafd; dien ten gevolge wordt gescheiden wat gescheiden moet worden, en bij elkander gehouden wat daarvoor vatbaar is; in overeenstemming èn der schenkingen èn der plaatselijke omstandigheden, ingevolge hare eeuwen lange ontwikkeling. Op deze twee grondslagen rust het ontwerp, niet naar een denkbeeldig, maar naar een historisch regt. De gemengde zamenstelling van het hoogste Regerings-Collegie, uit evenveel geestelijke als wereldlijke leden, beantwoordt boven alles aan de schenking van PEPIJN, die het *Exarchaat*, en de *Pentapolis*, *aan* de *Heilige Roomsche Kerk*, *en Republiek* overliet. Zij is ook in overeenstemming met het oudste gebruik der Pausen, die gewoon waren (zoo als dit vroeger uit den *Codex Carolinus* is aangetoond) een *Dux* en een *Presbyter*, d. i. *een wereldlijken* en *een geestelijken beambte*, ter gemeenschappelijke uitoefening van de regten der Regering, af te vaardigen.

Hoe men ook over de meening des geleerden Schrijvers moge oordeelen, zeker is het, dat zij in den grond nederkomt op eene opheffing der Pauselijke autokratie; en hij-zelf verklaart dat de geest van zijn ontwerp dáárin is gelegen, dat het tot dus ver bestaande geestelijk oppergezag zijne Souvereiniteits-regten met nieuwe wereldlijke organen *deele*, voor zoo ver het de Landsregering van den *Romeinschen* Staat betreft, maar *ze in het eigenlijk gezegd Kerkelijk bestuur zich voorbehoude* (bl. 219).

Ongetwijfeld hebben wij zoo veel zien gebeuren dat vroeger voor onmogelijk gehouden werd, en de grenzen van het rijk der mogelijkheid zijn in onze dagen op eene zoo verbazende wijze uitgezet, dat wij de verwezenlijking der opgegevene theorie naauwelijks onder de ongeloofelijke dingen durven rangschikken; en toch is er te veel dat tegen de waarschijnlijkheid pleit, dat zij ooit *kan* verwezenlijkt worden,

Digitized by Google

om er vooreerst iets meer dan eene bloote theorie in te zien. Immers, om eene dergelijke reorganisatie van de Pauselijke hiërarchie te kunnen verwachten, moet men ook van de onderstelling uitgaan, dat zij van hare zijde zich geneigd zal betoonen om eene *suprematie* te laten varen, naar welke zij eeuwen lang gestreefd heeft, en de begrippen van INNOCENTIUS III en BONIFACIUS VIII te verloochenen; maar dan zoude het Pausdom ook ophouden het Pausdom te zijn! Men zoude verder moeten gelooven dat zoodanig plan weêrklank zoude kunnen vinden in den *Romeinschen* volksgeest; en de ondervinding heeft toch zoo overtuigend geleerd dat hij ten eenenmale afkeerig is van alle deelneming der geestelijken aan het wereldlijk gezag; terwijl, eindelijk, het duidelijk woord des Heeren: »Mijn Rijk is niet van deze wereld", ons zedelijk belet een onverdeelden bijval aan den voorslag des Schrijvers te schenken.

Wel is waar heeft hij er niets tegen wanneer men dien slechts als een overgangs-maatregel wil beschouwen (bl. 218); maar, behalve de boven aangevoerde bezwaren, gelooven wij dat zoodanige overgangs-maatregel spoedig, of na verloop van tijd, òf de oude *despotie* weder zoude in het leven roepen, òf haar geheel zou vernietigen, al naar mate het magtig geestelijk, of het vrijheid-ademend wereldlijk element de overhand krijgen zoude.

In verband met deze beschouwingen moeten wij dan ook beoordeelen wat de Schrijver zegt van de *onmiddellijke gevolgen*, die er, zoowel voor *het Roomsch-Kerkelijk en Staatkundig stelsel*, als *in zijne betrekking tot het buitenland*, uit de verwezenlijking van zijn ontwerp zouden voortvloeijen; en wat er van den waarborg zij der *Europesche* groote Mogendheden, die de Schrijver meent, dat het nieuwe stelsel zouden moeten handhaven: dit hangt ongetwijfeld af van het gewigt dat men *subjectief* hecht aan de waarde, bestendigheid, en uitvoering van dergelijken waarborg. Ook in ónze dagen hebben wij de kracht van zoodanigen waarborg, zelfs onder den titel van een *Heilig Verbond*, aan ons Vaderland door de groote Mogendheden verleend, op zijn eigenaardigen prijs leeren schatten.

Alleen *van het standpunt des Schrijvers* de zaak beschouwende, kunnen wij volmondig toestemmen wat hij bij de

Digitized by Google

beantwoording der vierde vraag in het midden brengt aangaande de gevolgen, die uit zijne theorie, in de praktijk overgegaan, zoowel voor de *Roomsche* Kerk in het bijzonder, als voor het Christendom in het algemeen, zullen voortvloeijen. Ja, *indien* de Paus het van zich verkrijgen kan, liever een navolger van CHRISTUS in zelfverloochening, dan een opvolger van CONSTANTIJN in het wereldlijk gebied te worden; ja, *indien* hij alleen zijne herderlijke zorg als een echt *navolger* van PETRUS, in diens Evangelischen zin, aan de kudde wijdt, waarvan hij niet de Heer, maar de Opziener is, in plaats van zich in te laten met de dingen der wereld die niet tot zijn ambt behooren: dan kan zulks niet anders dan weldadig op de *Roomsche* Kerk werken, want de gegronde verwachting is dan daar, dat zij eene rein-Christelijke Kerk zal worden; en ook het Christendom in het algemeen zal er onbedenkelijk veel bij winnen. Maar wanneer zullen al deze dingen geschieden? Wanneer zal het morgenrood eener betere toekomst voor *Rome* aanbreken? Voorzeker eerst dán als geene *decretalen* van ISIDORUS, maar alleen het Evangelie zijn wetboek zal zijn, want dan zal van zelfs de Paus van zijn zetel stappen, gedachtig aan het woord des Meesters: »Onder u zal geene heerschappij zijn"; dan zal hij (blijve ook zijn Bisschops-rang, en de vorm zijner Kerk) waarlijk een dienaar van CHRISTUS, en zijn hoogste titel inderdaad die van *servus servorum Dei* (knecht van Gods knechten) zijn. En wat is het beste middel om die toekomst te vervroegen? De verspreiding des Bijbels! Door het Woord Gods te verdonkeren is *Rome* in duisternis weggezonken, en alleen door het licht dezes Woords te ontsteken kan *Rome* weder helderziende worden!

In weerwil onzer bedenkingen, die wij niet mogten terughouden, verblijden wij ons in den hoogst belangrijken arbeid des Schrijvers, die, vooral wat het geschiedkundig gedeelte betreft, in ons oog, eene beslissende waarde heeft. Met regt achten wij daaraan den gouden eerepenning door TEYLERS Genootschap toegewezen, en prijzen de lezing daarvan in onderscheiden opzigten volmondig aan. Jammer, dat de *Hoogduitsche* stijl hier en daar moeijelijk, haast schreven wij: soms *aenigmatisch* is, door den vreemdsoortigen periodenbouw en de min gewone uitdrukkingen, die wij, zeker niet tot be-

Digitized by Google

vordering der Wetenschap, op onderscheidene plaatsen hebben aangetroffen, en die de lezing bemoeijelijken.

A. C. W. P.

De Geschiedenis der Apostelen. Voor meergevorderde jongelieden bewerkt door Mevr. de Wed. A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *Na haren dood uitgegeven, met eenige levensbijzonderheden der Schrijfster. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1853. *In kl.* 8*vo. XLIV en* 292 *bl. f* 2 - 60.

Met eerbied hebben wij dezen laatsten arbeid der ontslapen waardige vrouw in handen genomen, die gedurende haar geheele leven zoo onvermoeid en nuttig is werkzaam geweest. Thans oogst zij daarvoor in betere gewesten de gunstigste beoordeeling in, die aan menschelijk werk ten deel kan vallen. Zij heeft den Heer goed en trouw gediend, en haar loon (wie zou er aan twijfelen?) is nu de kroon der geregtigheid. Werkende is zij ingesluimerd: zoet en zacht zij haar de ruste!

Wij onthouden ons van verderen lof aan de ontslapene: hij is ook reeds door anderen uitgesproken. Wat zouden wij, bovendien, meer en beter omtrent haar kunnen leveren, dan de dochter nu geeft in het *niets over hare moeder*". 't Is waar, dat woord is een eenvoudig levensberigt; maar die vrouw te beschrijven zoo als zij was en arbeidde, is reeds de hoogste lofrede. Allen die de ontslapene hoogschatten, zullen hare dochter voor dit kunsteloos gedenkstuk danken.

Zeventig boeken of boekjes had de waardige vrouw reeds geschreven, en zij had nog vele plannen in hoofd en hart toen haar de pen uit de hand viel bij de afwerking van dit boek, dat geenszins van uitputting, maar van geestkracht getuigenis draagt. De verklarende Geschiedenis der Apostelen is eenvoudig, ja, maar zeer onderhoudend geschreven. Het geheel is rijk doorweven met zedekundige opmerkingen en raadgevingen aan hare jonge vrienden en vriendinnen. Wie het werkje leest zal de *Handelingen der Apostelen* beter verstaan, en waarschijnlijk zich ook opgewekt gevoelen om een beter mensch te worden.

Digitized by Google

Haar zoon heeft dit werk zijner onvergetelijke moeder aan den *Rotterdamschen* Remonstrantschen Predikant H. N. VAN TEUTEM, en den Hervormden Predikant van *Gouda* J. BROEDELET, met dankbetuiging voor de vriendschap die zij haar bewezen hebben, opgedragen.

Tiental Leerredenen van C. FRANSEN VAN ECK. *Derde druk. Voorafgegaan door: »Ter nagedachtenis van* CORNELIS FRANSEN VAN ECK", *door* P. C. MOLHUYSEN. *Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1853. *In kl.* 8*vo. XXVIII en* 221 *bl. f* 1 - 50.

Ruim het vierde eener eeuw is verloopen na de eerste verschijning van dezen bundel, en nog is er eene nieuwe uitgave van noodig; niettegenstaande sedert dien tijd vele verzamelingen van Leerredenen, ten deele veel meer op effect ingerigt, zijn uitgegeven en den smaak van het publiek wellig eenigzins overprikkeld hebben. Die overprikkeling vindt hier geene bevrediging. Kernachtig, zaakrijk, helder, praktisch — ja, dat zijn de preken van den man die zoo lang een sieraad was van het *Deventersch* Athenaeum, maar 't geen men *éblouisseren* noemt doen zij in geenen deele. Toch worden zij nog genoeg gezocht om een herdruk te vorderen. Dat verblijdt ons. 't Is een teeken dat de smaak voor het degelijke, voor gezond voedsel ten behoeve van verstand en hart, nog leeft; dat hetgeen zijne waarde niet van den vorm, maar van de zaken-zelve ontleent, nog niet onopgemerkt ter zijde wordt gelegd. Het voortreffelijk tiental verdient eene eervolle plaats onder het beste 't welk van dien aard op vaderlandschen bodem het licht heeft gezien.

Den Eerw. MOLHUYSEN danken wij voor het ware en warme woord over den voortreffelijken Schrijver, dat hij vroeger elders had geplaatst, doch hier heeft laten herdrukken. — Wij behoeven dit net gedrukte boekje slechts aan te kondigen, en doen dat met ingenomenheid.

Zondagszegen en Zondagsvloek. Vier Leeredenen van F. AHLFELD, *Predikant aan de Nicolaï-Kerk te Leipzig. Naar de*

Digitized by Google

derde Duitsche uitgave. Te Utrecht, bij Kemink en Zoon. 1853. *In kl.* 8*vo.* 73 *bl. f* :-40.

Ref. behoort geenszins tot hen die het uitgeven van Leerredenen in het algemeen afkeuren, en meenen dat door de gemakkelijkheid van de Preken te kunnen lezen de lust om ze te gaan hooren zou verminderen. Immers, de ondervinding heeft geleerd dat juist zij die veel en gaarne de openbare Godsdienst-oefeningen bijwonen, ook de meeste Leerredenen lezen. Daarom zijn sedert de verbazende uitbreiding der homiletische lectuur de kerken niet minder bezocht dan vroeger. — Intusschen begint men den lust tot Preken lezen bij ons godsdienstig publiek op eene zware proef te stellen, door het stapels van gelegenheids-, maandelijksche, en nagelatene Leerredenen, enz. voor te zetten. Moeten wij reeds daarin om verschillende redenen onzen Predikers spaarzaamheid aanraden, wij kunnen niet anders dan een afkeurend oordeel uitspreken over het vertalen van Preken. Dát toch is eene meer dan overbodige zaak in óns Land, waar men, zelfs in elk *genre* van elke rigting eene menigte Leerredenen ontvangt. En, inderdaad, de rigting waarvan ook de pers van KEMINK EN ZOON een orgaan is, levert zoo overvloedig Preken en andere godsdienstige lectuur, dat er aan vreemde hulp niet de minste behoefte bestaat. — Ook de vóór ons liggende Leerredenen leveren er op nieuw een bewijs van, dat vertaalde Preken onmogelijk zoo goed kunnen zijn als oorspronkelijke. Immers, een goed prediker let in zijne wijze van voorstelling, opheldering, toepassing, enz. wel degelijk op de geaardheid en ontwikkeling van het volk waaronder hij leeft en van de Gemeente waarvoor hij spreekt. De meest doeltreffende Leerredenen zijn derhalve die welke met het oog daarop worden opgesteld. Die waarheid is zóó gegrond, dat men bijna zoude kunnen zeggen: Leerredenen die voor alle volken en tijden goed zijn deugen nergens.

Onze ingenomenheid was dan ook niet groot met het boeksken dat, onder den titel: *Zondagszegen en Zondagsvloek*, de vertaling van vier Leerredenen van den *Leipziger* Predikant AHLFELD behelst, van wien vóór korten tijd nog vijf Leerredenen, onder den titel: *de Christen in zijn huis*, bij dezelfde Uitgevers zijn verschenen. — Door geen Voorberigt wordt de noodza-

Digitized by Google

kelijkheid dier overbrenging op onzen bodem aangetoond. Het schijnt dat Vertaler en Uitgevers geen woord van opheldering noodig geacht, en de vertaling van Leerredenen als eene allezins gewone zaak beschouwd hebben. — Wat het boekje zelf aangaat: het is zeer eenvoudig en gemoedelijk. Op eene stichtelijke viering van den Zondag wordt aangedrongen, en op den zegen of den vloek gewezen die uit de verschillende wijze van Zondagsviering voortvloeit. — Van onze verdere aanmerkingen willen wij slechts die noemen welke klaar doen zien hoeveel beter de Uitgevers gedaan zouden hebben met een oorspronkelijk *Hollandsch* werkje over de Zondagsviering te leveren. Dat drie van de vier Leerredenen teksten hebben uit het Oude Testament en slechts ééne uit het N. T. is niet eigenaardig. Een woord van CHRISTUS of zijne Apostelen over dat onderwerp treft dieper dan een woord van MOZES of de Profeten. — Het is den *Nederlandschen* lezer ook hinderlijk dat hij lezende van *ons vaderland*, *onze schutterij*, *onze landraden*, *onze schouten*, *onze fabrieken*, *onze fabrieksheeren*, *onze boeren*, *onze landbezitters*, enz. altijd aan *Duitschland* heeft te denken; dikwerf komen er ook qualiteiten en zaken voor die in *Nederland* vreemd zijn. Te gekunsteld voor het godsdienstig gestemd hart van ons *Nederlanders* zijn voorts uitdrukkingen als de volgende: »Ook de Heidenen hebben den zevenden dag voor heilig gehouden, zoo lang het laatste vonkje der Goddelijke hqwelijksgift, die God in den beginne aan ons geslacht gegeven heeft, in hen nog niet geheel uitgeblusscht was." — »Het moet de dag zijn, waarop de Christen vooral aan de hemelpoort zijnen geestelijken teerpenning afbidt, dien hij de gansche volgende week voor zijne wandeling door de woestijn noodig heeft." — »Gij, Vader! reinig het vat onzer zielen van den zuren drank der zorgen en moeiten des daags, en giet daarin het liefelijke water van Uwe genade, den vreugdewijn der kinderen Gods", enz. Daarmede stappen wij van het boeksken af.

†—.

Handboekje ter opleiding in het Christendom, door J. C. SCHULTZ JACOBI, *Predikant te Rotterdam. Tweede druk. Te Zutphen, bij* A. E. C. van Someren. 1852. *In kl.* 8*vo.* 32 *bl. f* :-15.

Dit Handboekje, waarvan bereids de tweede druk is ver-

Digitized by Google

schenen, bevat stellingen waarin de Evangelieleer uitgesproken wordt, over: I. De Bedoeling des Christendoms; II. Den Stichter des Christendoms; III. De Vereischten tot het Christendom; IV. Christelijk Geloof; V. Christelijke Liefde; VI. Christelijke Hoop; VII. Den Heiligen Geest; VIII. De Gemeente. — De voornaamste uitspraken des Bijbels waarop die stellingen gegrond zijn, vindt men doorgaans aangewezen. De manier om stellingen in plaats van vragen en antwoorden bij het godsdienstig onderwijs ten grondslag te leggen, is in óns Land ongewoon. Wij voor ons kiezen ook verre weg den ouden vorm; en de niet onaardige opmerking van MENKEN, die de vraagboekjes afkeurt, is evenzeer van toepassing op boekjes als dit. De leerling die eene stelling van buiten leert en opzegt verschilt niet van hem die antwoorden op vragen leert. Aldus zegt MENKEN: »*Es ist doch nicht vernünftig, etwas aus einer Menschenseele herausfragen wollen, wovon man vorher mit Gewissheit weiss dass es nicht darin ist, und, nach der Natur der Sache und der Seele, nicht darin sein kann.*" — Doch *variis modis bene fit.* — Terwijl intusschen de oordeelvelling daarover beter in een Godgeleerd Tijdschrift dan hier ter plaatse voegt, mogen wij den Eerwaarden Schrijver den lof niet onthouden, die hem toekomt, voor de kortheid, duidelijkheid, volledigheid, en vooral voor den regt Evangelischen zin, die men in elke stelling aantreft. Het boekje worde dan meer en meer wat het worden kan: voor velen ten zegen; zoowel tot bewaring en versterking, als tot verkrijging des geloofs. Geschiedt zulks, dan zal een derde druk spoedig noodzakelijk worden, en de Schrijver in de gelegenheid zijn van een paar bescheidene opmerkingen gebruik te maken. Naar onze meening zou bij die stellingen bij welke geen of maar één Bijbeltekst gevoegd is, nog deze of gene andere bewijsplaats gevoegd behooren te worden. De keurige *breede Tekstenrol* van vader BROES zou hem daartoe behulpzaam kunnen zijn. Voorts zouden de namen der Bijbelboeken; de Tien Geboden; het Onze Vader; de Twaalf Artikelen des Geloofs, en méér van dien aard, aan het Handboekje bij den herdruk toegevoegd, de waarde daarvan zeer vermeerderen.

†—.

Digitized by Google

Handleiding tot de Erfopvolging bij Versterf, voorafgegaan en gevolgd door eenige Aanteekeningen betrekkelijk de Huwelijksgemeenschap en den afstand daarvan; betrekkelijk Inventaris; het aanvaarden en verwerpen van Erfenissen; het voorregt van Boedelbeschrijving en Boedelscheiding, alles, zoo veel mogelijk, toegelicht voor allen, die, zonder eenen Regtsgeleerde te raadplegen, met het bovenstaande wenschen bekend te worden, door J. LANSEN CROIN, *Candidaat-Notaris te Sluis. Te Utrecht, bij* C. van der Post, Jr. 1852. *In gr. 8vo. VIII en* 69 *bl. f* :-90.

De tamelijk omslagtige titel van dit werkje waarborgt iederen kooper tegen teleurstelling. Hij weet toch wat hij daarin zal vinden, en in zoo verre is eene inhouds-opgave reeds op den titel, misschien niet geheel af te keuren.

De erfopvolging bij versterf maakt den hoofdinhoud dezer Handleiding uit. De wettelijke bepalingen omtrent de huwelijksgemeenschap, zoowel volgens het *Fransche* als het *Nederlandsche* Regt, omtrent inventaris, het aanvaarden en verwerpen van erfenissen, het voorregt van boedelbeschrijving en boedelscheiding, gaan daaraan vooraf en worden daaraan toegevoegd. De Aanteekeningen bepalen zich tot eenige verwijzingen en voorbeelden. Doch bij den hoofdinhoud van het boek — de erfopvolging bij versterf — levert de S. meer eigen arbeid. De verschillende omstandigheden waaronder eene erfenis openvalt, de onderscheidene belanghebbenden daartoe geroepen, worden achtervolgens opgegeven; terwijl de S. daarna in becijferingen treedt, om het aandeel te bepalen waartoe ieder in de gegeven gevallen geregtigd zal zijn. Zoo vinden wij hier voorbeelden en becijferingen: bij erfopvolging in de wettige nederdalende-, opgaande- en zijdlinie; bij erfopvolging wanneer er natuurlijke (wettelijk erkende) kinderen aanwezig zijn; eindelijk de bepalingen der Wet omtrent de legitieme portie toegepast op de onderscheidene boven genoemde gevallen.

De redeneringen van den S. zijn helder en duidelijk, en zijne berekeningen, zoo het ons voorkomt, juist. Wij hopen dat het boekske nut zal doen; ook omdat alsdan „een der schoonste wenschen" van den S. zal vervuld zijn. (Zie het Voorwoord.)

Digitized by Google

Wij nemen echter de vrijheid te betwijfelen of de zaak voor „niet regtsgeleerden" (voor wie uitsluitend dit werkje geschreven is) veel helderder zal zijn geworden, en of zij in voorkomende gevallen den raad en bijstand van deskundigen (waarvoor de S., gelijk meer zijner Collega's, hoe vreemd! magtig bevreesd schijnt) wel zullen kunnen ontberen. In allen gevalle zal het voor den S. zelven geene verloren moeite zijn geweest.

B.

Staathuishoudkundige harmoniën, door FRED. BASTIAT. *Naar de tweede, met door den Schrijver nagelaten handschriften vermeerderde uitgave, uit het Fransch overgebragt door Mr.* C. M. A. SIMON VAN DER AA, *Proc. bij het Provinc. Geregtshof van Friesland en de Arrond.-Regtbank te Leeuwarden. Eerste Deel. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1858. *In kl.* 8*vo. XII en* 442 *bl. f* 3-:

Velen onzer lezers zullen met de *Harmonies Économiques* van BASTIAT reeds in het oorspronkelijke bekend zijn: maar welligt niet met de latere uitgave, naar welke deze vertaling is bezorgd.

Eenige vrienden van den vroegtijdig ontslapen Staathuishoudkundige hebben eenen herdruk van dit werk uitgegeven, en daarbij gevoegd wat zij nog in de portefeuille van hunnen achtingwaardigen vriend gevonden hebben, en hetgeen bestemd was om bij eene latere uitgave daaraan te worden toegevoegd; die fragmenten zijn belangrijk; en de lezer der vertaling kan er zich aanvankelijk reeds van vergewissen, wanneer hij over *ruiling* (bl. 178 en volgg.), over *waarde* (bl. 250 en volgg.), en over *rijkdom* (bl. 283 en volgg.) vele nieuwe, slechts gedeeltelijk uitgewerkte denkbeelden vindt opgeteekend; doch het Tweede Deel, hetwelk in den loop van dit jaar zal worden uitgegeven, zal nog onderscheidene nieuwe Hoofdstukken bevatten, die in de eerste uitgave niet begrepen waren. Zoowel in het reeds bekende als in het nieuw bijgevoegde zal men den scherpen blik, het helder oordeel, en den practischen geest des Schrijvers bewonderen.

Maar wij behoeven het werk van BASTIAT niet aan te be-

Digitized by Google

velen; wij hebben slechts rekenschap te geven van de vertaling: en wij aarzelen niet, die vertaling uitnemend geslaagd te noemen. Zij draagt de kenmerken van grondige studie en wetenschappelijken zin. De Vertaler heeft BASTIAT begrepen, en zijne gedachten in zuiver *Hollandsch* wedergegeven; terwijl eene enkele opheldérende aanteekening of verwijzing van tijd tot tijd daarneven gevoegd is, b. v. bl. 14 en 190. Om ééne aanmerking te maken, stippen wij aan, dat de Vertaler bij het overbrengen der Voorrede van de *Fransche* Uitgevers, de woorden: »een bijtend vlugschrijver van de school van PAULUS LODEWIJK" met den naam van COURRIER had behooren aan te vullen, en de voornamen PAUL LOUIS dus liever onvertaald had moeten laten.

Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, verzameld en uitgegeven door Mr. IS. AN. NIJHOFF. *IXe Deel, 1^e en 2^e Stuk. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff en Zoon. 1853. *In gr. 8vo.* 110 *en* 224 *bl. f* 2-:

De geleerde NIJHOFF gaat voort ons hier de proeven te leveren van zijne bekwaamheid en vlijt, in Bijdragen en Verhandelingen, welke, met die zijner medearbeiders, voor de Geschiedenis, inzonderheid van *Gelderland*, hoogst belangrijk zijn. — Wij zullen van elk der beide Stukken een kort verslag geven.

Het eerste wordt geopend met een berigt van den Verzamelaar-zelven omtrent »het Klooster *Bethlehem* of *Bielheim* bij *Doetinchem*". Is van de meeste dier geestelijke stichtingen, welke vooral in de veertiende en vijftiende eeuw in ons Land zulk eene magt en invloed bezaten, weinig bekend, door het verloren gaan der oorkonden die licht konden geven, het Archief van het genoemde klooster was bewaard gebleven, en door den Heer W. A. VAN SPAEN gebruikt in zijne »Inleiding tot de Historie van *Gelderland*". Naderhand veronachtzaamd, zoodat zelfs de plaats waar het zich bevond onbekend was geworden, deed een gelukkig toeval het den Heer NIJHOFF terugvinden. Uit zijne mededeelingen leeren wij: dat zeker Priester FRANCO, van wien wij niet meer vernemen dan dat hij was: »*Literarum quidem Sacrarum non imperitus, sed animo*

Digitized by Google

præcipue in externa pietatis exercitia propenso", zich in die toen veelal onbebouwde en weinig bevolkte streek van het Graafschap *Zutphen* kwam nederzetten, en, door de welwillendheid der Marktgenooten, een aanzienlijk stuk gronds ontving tot het stichten van eene houten kapel met eenige woningen daaromtrent; hetwelk tusschen de jaren 1178 en 1182 moet plaats gehad hebben. Opmerkelijk voor de kennis van dien lang verloopen tijd, en een bewijs voor de zelfstandigheid der Marktgenooten, is de bijzonderheid in de oorkonde van het jaar 1200 voorkomende, waarbij het klooster in het bezit van zijne goederen, vrijheden en regten bevestigd wordt: dat de Graaf van *Gelre* niet als zoodanig, maar als eerste in rang der medegeërfden optreedt. Het duurde niet lang, of het getal van de bewoners des kloosters, door den Bisschop van *Utrecht* en de aanzienlijksten des Gewests beschermd, en met hen de inkomsten der stichting, namen toe, daar de vroomheid dier dagen het niet aan rijke giften liet ontbreken.

Door schenkingen, erfmakingen en het verleenen van vrijdommen groeiden de bezittingen verbazend aan; maar met die vermeerdering hielden heerschzucht, hoogmoed, hebzucht, luiheid en andere ondeugden gelijken tred. Heftige geschillen ontstonden zoo onder de kloosterlingen-zelve, als met die van naburige stichtingen en hun geestelijk Opperhoofd. Was hunne vereeniging aan de ontginning van woeste gronden niet ondienstig geweest, en gaven zij voedsel aan eenige takken van nijverheid: van de beoefening van kunst of wetenschap vernemen wij niet; ofschoon het geenszins ontbrak aan verordeningen omtrent de vervulling hunner Kerkelijke pligten, levenswijze, voeding, kleeding, verdeeling en gebruik der inkomsten; welke verordeningen echter niet altijd naauwgezet opgevolgd werden, of naijver en geschil onder de kloosterbroeders verhinderen konden. Bovendien hadden zij veel te lijden in den burgerkrijg tusschen de HEEKERENS en BRONKHORSTEN, en bij de worsteling om de heerschappij tusschen de Hertogen van *Gelderland* met die van *Bourgondië* en KAREL V. Had het klooster door zijne vereeniging met andere tot een algemeen kapittel reeds van zijne oude regten verloren, en hadden brandschattingen en verwoestingen het veel van zijne bezittingen doen verliezen, zoodat het onder zware schulden gebukt ging, het doordringen der Hervorming bragt aan zijn bestaan een onher-

Digitized by Google

stelbaren slag toe. Want ook tot den omtrek des kloosters drongen de stralen van het licht in *Duitschland* ontstoken door. Uit dien tijd wordt ons van een kweekeling dezer geestelijke stichting, den Pastoor van *Doetinchem*, HENRIK HOESELMAN *van Bronkhorst*, van ketterij beschuldigd, de verdediging medegedeeld, die van zijn regt inzien in de Evangelische waarheid en ware godsvrucht een schoon getuigenis aflegt. Bij het weder overgaan van *Doetinchem*, op den 12den Julij 1579, aan de Staatsche zijde, nadat het weinige dagen te voren door SCHENK voor den *Spanjaard* gewonnen was, geraakten de kloosterlingen, die binnen de stad eene toevlugt gezocht hadden, gevangen. Aan vijf van hen werd, in 1593, uit de overgeblevene goederen van het gesloopte klooster een onderhoud toegelegd, en het overschot *"ad vere pios usus"* aangewend. — De Bijlagen dienen tot opheldering en bevestiging van het in het Stuk voorkomende.

Uit dezelfde hand ontvangen wij: een kort berigt van zekere bij gelegenheid van een verschil over de grensscheiding tusschen het Ambt van *Kessel* en het Graafschap *Hoorne* afgelegde verklaringen, die inderdaad zeldzaam mogen heeten, en een bewijs leveren van het gebrekkige der toenmalige bepalingen te dien opzigte, en van de moeijelijkheid om de ontstane geschillen te vereffenen.

Als een vervolg op hetgeen in het VIIIe Deel dezer Bijdragen te vinden is, geeft de Heer J. F. OLTMANS: nog eenige bijzonderheden, door hem opgespoord, van een weinig bekenden zeeman, WEMBERICH VAN BERCHEM, tot Vice-Admiraal van *Holland* en *West-Friesland* opgeklommen; die ten blijke verstrekken, waartoe een paar regelen op eene grafzerk den aandachtigen beschouwer leiden kunnen. Wie er lust en gelegenheid toe hebben, worden uitgenoodigd, om AITZEMA, CAPELLEN en de Notulen der Admiraliteit of de Resolutiën van *Holland* in te zien, waar men, denkelijk, nog meer berigten zal vinden omtrent een man, die zich vooral in een gevecht tegen twee *Duinkerksche* schepen moet onderscheiden hebben.

Eindelijk wordt nog in een klein Stuk, geteekend: L. PH. C. B., tegen de bewering van Mr. G. VAN HASSELT, dat de naam van *Gelderland* niet vóór het jaar 1545 aangetroffen wordt, en dat

Digitized by Google

men dien, waar hij vroeger voorkomt, van de Voogdij of het Drost-ambt van de stad en het land van *Gelre* verstaan moet, aangetoond: dat die benaming reeds veel vroeger, zelfs reeds in de dertiende eeuw in gebruik was, om in 't gemeen al die streken aan te duiden welke onder de heerschappij der *Geldersche* Vorsten stonden.

Onder de »Aankondigingen, Berigten, enz." vinden wij: een uittreksel uit het Archief der Vereeniging van *Duitsche* geleerden, in 1819 opgerigt, ten doel hebbende: »de opsporing en bekendmaking van de geschrevene bronnen der Geschiedenis van *Duitschland* in den ruimsten omvang en dus ook van *Nederland*, gedurende de middeleeuwen". Tot opsporing dier bronnen zijn op kosten der Vereeniging letterkundige reizen in verschillende landen van ons werelddeel ondernomen, en in het meestal jaarlijks uitkomend Archief, reeds tot tien Deelen aangegroeid, de uitkomst van het gedane onderzoek, dat meer dan eene dorre opgave van titels, nommers en gevonden oorkonden behelst, vermeld. De Heer DELPRAT, die van de *»monumenta Germaniae historica"*, waarvan reeds twaalf Deelen het licht zien, in zoo ver zij voor ons Land belangrijk zijn, aan de Tweede Klasse van het voormalig Koninklijk *Nederlandsch* Instituut een verslag had gegeven, deelt ons hier een uittreksel mede van den inhoud van het Archief, in zoo ver het op *Nederland* betrekking heeft. Met voorbijgaan van hetgeen in de boekerijen van ons Land, met name in die van *'s Hage*, *Leiden*, *Amsterdam* en *Utrecht* berustende, hier voorkomt, dat, even als het uit de *»Comptes rendus de l'académie de Bruxelles"*, en uit de gedrukte *»inventaires"* van GACHARD overgenomene, als meer bekend mag verondersteld worden, vinden wij dan hier: in alphabetische orde de namen opgegeven der onderzochte bewaarplaatsen of boekerijen, met aanwijzing van de bouwstoffen, welke zij gezegd worden in handschrift voor de Vaderlandsche Geschiedenis te bezitten, onder welke vooral die te *Brussel*, *Middelhil* en *Weenen* rijk mogen heeten. — Groot gemak zullen de onderzoekers onzer Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde in deze opgave vinden, en den Heer DELPRAT dank zeggen voor de moeite, die hij zich wel heeft willen getroosten, om het in de Archieven fragmentarisch gegevene bij elke stad of plaats tot één geheel te brengen. Wij hopen dat hem de tijd

Digitized by Google

niet zal ontbreken tot uitvoering van zijn voornemen, om aan het publiek mededeeling te doen van het door hem omtrent de *»monumenta"* aan het Instituut voorgelegde.

Uit dezelfde pen is gevloeid: eene beschouwing van de *»Histoire abrégée de l'Église métropolitaine d'Utrecht par* M. G. DUPAC DE BELLEGARDE"; zijnde een vermeerderde herdruk van de vroegere uitgaven van 1765, 1770 en 1784, welke vermeerderingen men te danken heeft aan den Heer VAN DER HOEVEN, Archivarius van den Aartsbisschop van *Utrecht*, aan de wetenschap in jeugdigen leeftijd ontvallen.

Het hoofd-oogmerk van het werk is: het verband aan te wijzen tusschen de Roomsch-Katholijke Kerken der zoogenaamde Oude Kleresije (Jansenisten) en de aloude Christenkerk, door WILLEBRORD in het leven geroepen. Tot dat einde geeft DUPAC in het Eerste Hoofdstuk, meest naar de *»Batavia Sacra"* van VAN HEUSSEN, eene beknopte geschiedenis van den oorsprong en de stichting der eerste Christenkerken in *Nederland*, meer bijzonder der *Utrechtsche;* en bedient zich in de volgende Hoofdstukken, loopende tot het jaar 1784, van ongedrukte bescheiden, vooral uit het Archief zijner Gemeente. Hij beschrijft de *Utrechtsche* Bisschoppen, als van de elfde eeuw af *»une vie peu Épiscopale"* leidende; de nadeelige gevolgen, welke de magtiging van Paus ALEXANDER III in het jaar 1145 aan de Kapittels van St. MAARTEN en St. BONIFACIUS gegeven, na zich sleepte, om tot de keus eens Bisschops over te gaan zonder het volk of de ingezetenen te raadplegen; en de ergerlijke tooneelen en groote onheilen, die de scheuring der *Utrechtsche* Kerk tusschen RUDOLF *van Diepholt* en SWEDER *van Culenburg* veroorzaakte. Hoe groot de onbekwaamheid en onkunde der toenmalige geestelijkheid moeten geweest zijn, bleek uit het onderzoek door DAVID *van Bourgondië* gedaan van drie honderd, die zich tot de priesterlijke wijding hadden aangeboden, van welke niet meer dan drie de vereischte kennis hadden. — Een blijk van des Schrijvers onpartijdigheid en eene opmerkelijke bekentenis in den mond van een Roomsch-Katholijk vinden wij in zijn onderzoek naar de redenen, waarom de lands-plakaten, op het einde der zestiende eeuw tegen de *Roomsche* geestelijken uitgevaardigd, hier en daar gehandhaafd werden. Voor een groot deel wijt hij die aan de Jezuïten: *»à leur esprit seditieux, leur doctrine*

Digitized by Google

meurtrière, leur avidité pour amasser des richesses, et pour surprendre surtout la simplicité des vierges et des veuves, dont ils extorquaient de riches legs en leur faveur". Hoe weinig de rustige Roomschgezinden daarvan te lijden hadden, blijkt uit den allengs verbeterden toestand der *Roomsche* Kerk, door DUPAC toegeschreven aan hunne vaderlandsliefde en trouwhartigen ijver bij de gebeurtenissen van 1672 en 1673 aan den dag gelegd. Minder gunstig teekent VALKENIER (*Verward Europa*, D. I, bl. 433 en volgg., 499, 500) hunne houding bij den overtogt der *Franschen* over den *Rijn* bij het Tolhuis, na hunne komst te *Utrecht*, *Zutphen*, *Doesburg* en bij het beleg van *Grave*. — Het overige van het werk geeft verslag van de aanstelling en de werkzaamheden der Vicarissen, die na het overlijden van den Aartsbisschop FREDERIK SCHENK tot het bestuur der Roomsch-Katholijke Kerk hier te Lande geroepen werden, en van de lotgevallen dier Kerk, welke in 1622 niet meer dan zes-en-vijftig Gemeenten telde, maar zich allengs opbeurde en uitbreidde, niettegenstaande de onophoudelijke twisten onder de geestelijkheid, welke onder PETRUS CODDE op eene geheele scheuring uitliepen, die tot heden toe niet is geheeld geworden. — Wij gelooven met den Heer DELPRAT, dat dit werk de *Nederlandsche* Kerkgeschiedenis met gewigtige en voor een goed deel min algemeen bekende bouwstoffen helpt verrijken en in zoo verre aanbeveling verdient.

Ten slotte geeft ons de Heer NIJHOFF eene aankondiging van de »*Beknopte Geschiedenis van Friesland in Hoofdtrekken*" door W. EEKHOFF. Gaarne erkennen wij met hem, dat dit werk eene betrekkelijke waarde heeft en voor de lezing in de huisgezinnen geschikt zijn kan; maar de geschiedenis van een volk dat zulk eene groote rol gespeeld heeft, van een land waar vroeger en later zoo veel merkwaardigs is voorgevallen, welks bewoners zich nog door veel eigenaardigs van die der andere Gewesten van *Nederland* blijven onderscheiden, en waaromtrent de latere onderzoekingen zoo veel licht hebben doen opgaan, in één Deel te zamengedrongen, kan niet anders dan zeer onvolledig zijn.

Het Tweede Stuk wordt geopend met eene belangrijke Bijdrage van den Heer P. NIJHOFF: »over de Heeren en de Heerlijkheid van *Keppel*". Door den tegenwoordigen eigenaar uitgenoodigd, om het Archief van dit Huis te rang-

Digitized by Google

schikken en te beschrijven, deelt hij, volgens verkregene vergunning, het voor de geschiedkunde belangrijke mede van *Keppel*, welks stichting tot overoude tijden, misschien wel tot die der *Romeinen* opklimt; dat onder de Hertogen van *Gelderland* zulk een magtigen invloed uitoefende; welks aangrenzend stadje later een brandpunt der Kerkhervorming voor die oorden werd; en waar de trotsche LODEWIJK XIV, in Junij 1672, aan de Staatsche Gezanten die vernederende eischen deed, welke, zoo zij ingewilligd waren, den val der Republiek zouden veroorzaakt hebben.

Bij wijze van Inleiding wordt ons hier eerst gegeven: eene lijst van de Heeren van *Keppel*, beginnende met DIRK, in 1272, terwijl uit het Archief van het klooster *Bethlehem* nog een vroegere Heer WOUTER op het jaar 1200 vermeld wordt. Door het huwelijk van BEATRIX, dochter van WOLTER, met RODERIK, Heer van *Voorst*, werd *Keppel*, omstreeks 1330, aan de heerlijkheid *Voorst* gebragt. De in schranderheid en kundigheden uitmuntende JOHAN *van Pallant*, met ELIZABETH, de erfdochter van *Voorst*, gehuwd, werd door KAREL V, ten behoeve zijner vrouw, met *Keppel* en *Voorst* beleend. Hij begunstigde de Hervorming, waardoor hij meermalen in ongelegenheid kwam. Zijn zoon FREDERIK, die hem in 1565 opvolgde, hield zich daarentegen aan de zijde van *Spanje*, hetwelk hem op het verlies van zijn Slot, en gevangenneming, en de verwoesting zijner bezittingen kwam te staan, zonder dat hem zijne aan de *Spaanschen* bewezene diensten vergoed schijnen. Later verzoende hij zich met de Staten. Van hem daalt in eene regte lijn af de in 1852 gestorvene Minister van Eeredienst, en de tegenwoordige Heer van *Keppel*. — Hierop volgt eene opgave van den inhoud van den inventaris, in zoo verre deze van geschiedkundig belang is; terwijl eindelijk, in Bijlagen, de voornaamste stukken van het Archief worden medegedeeld, die tot toelichting en bevestiging van het in de Verhandeling vermelde, en tevens tot opheldering van *Gelderlands* Geschiedenis in het bijzonder, en van die des Vaderlands in het algemeen dienen kunnen.

Mr. R. W. TADAMA geeft als een Aanhangsel op zijn in het jaar 1846 uitgegeven werk: „WILLEM Graaf *van den Berg* en zijne tijdgenooten" de proces-stukken, die voldoende opheldéren wat er nog in de onderhandelingen van den Graaf met

Digitized by Google

Spanje en in zijne loslating duister was. Zij stellen de waarheidsliefde van VAN REYDT, waaromtrent in den laatsten tijd bij sommigen twijfel is ontstaan, boven verdenking; maar geven ook aan het gedrag van den Graaf *van den Berg* een minder ongunstig aanzien. Wel verdienen zijne besluiteloosheid, eer- en baatzucht onze verachting, en zijne onderhandelingen met den vijand zijn niet te verdedigen; maar hij handelde niet uit opzettelijke ontrouw en boosheid des harten; vrees van bij de zegepraal van PARMA zijn Stadhouderschap te zullen verliezen, deed hem beproeven beide partijen te vriend te houden, om, hoe het ook liep, zich-zelven te vrijwaren. Vreemd moet het schijnen, aan den man die zich, in 1572, zoo zorgeloos en laf gedragen, en *Gelderland* met *Overijssel* aan ALVA ter prooi gelaten had, weinige jaren later het hoogste gezag over het eerstgenoemde Gewest op nieuw in handen te zien stellen, hoewel het schrijven van WILLEM I veel meer een af- dan aanraden behelsde. Waarschijnlijk hebben de zucht van sommigen om zelven het roer in handen te houden en hunne bijzondere belangen te bevorderen, en de weifeling en *Spaansch*gezindheid van anderen tot deze betreurenswaardige keuze veel toegebragt. Des te grooter lof komt aan een LEONINUS, SLUYSKEN, VAN REYDT en andere getrouwen toe, die, van buiten door een overmagtigen vijand, van binnen door bevreesde of verraderlijke medestanders bedreigd, moed hielden, en door eenen tijdigen maatregel het veege Gewest van den ondergang redden. Men verheugt zich, dat de deugniet UYTTENHAM ten laatste loon naar werken ontving.

Nog vinden wij twee kleinere Stukken: »*Nijmegen en de Jezuïten in* 1555", waaruit wij zien, hoe zij reeds bij hunne eerste komst hier te Lande in het oog liepen, en van hetzelfde beschuldigd werden dat men hun in latere tijden heeft ten laste gelegd; en: »*een vrijgeleidbrief van* KAREL *van Egmond*, Hertog van *Gelre*", als eene kleine bijdrage tot de handelsgeschiedenis.

De »Aankondigingen en Berigten" bevatten: 1°. van de hand van den Verzamelaar, eene beknopte schets van het werk van den Archivarius DE JONGE: »*Nederland* en *Venetië*", mede in dit Maandwerk aangekondigd; 2°. eene beschouwing van den Heer DIRKS van twee Verhandelingen over »*de Munten der voormalige Graven en Hertogen van Gelderland van de*

Digitized by Google

vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend", en over *»de Munten der voormalige Heeren en Steden van Gelderland, gedurende hetzelfde tijdvak*", beide door P. O. VAN DER CHIJS; door TEYLERS Tweede Genootschap uitgegeven: ook afzonderlijk in den handel; — Verhandelingen, die te meer den penningkundigen welkom zullen zijn, daar de Munten van *Gelderland* tot heden toe het minst bekend waren; 8°. van den Verzamelaar: een verslag van de eerste drie Deelen der 2e Serie, door de *»Commission royale d'histoire"* te *Brussel* uitgegeven, bevattende, voor zoo veel zij op de Geschiedenis van *Noord-Nederland* betrekking hebben: een uitvoerig beredeneerd overzigt, door den Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK aan de Commissie medegedeeld, van het verhaal omtrent het verblijf van KAREL V in het klooster te *Yuste*, door een der monniken van dat klooster, nader door de latere onderzoekingen van GACHARD te *Simancas* gedaan, opgehelderd; — het ontwerp eener Geschiedenis van het zoogenaamd Overkwartier of Kwartier van *Roermond*, door J. B. SIJBEN, in 1777 Pensionaris van het *Oostenrijksche* gedeelte van *Gelderland;* — van GACHARD: uittreksels uit rekeningen (in het Archief te *Rijssel* bewaard) van ontvangers-generaal en van ontvangers der verbeurd verklaarde goederen ter zake van de onlusten in de zestiende eeuw, over de jaren 1573—1596; — van denzelfden: uittreksels uit het verhaal van een ooggetuige van de opmerkelijkste gebeurtenissen te *Doornik* in de jaren 1565 en 1566 voorgevallen; — van den Heer GACHET: een te *Arras* gevonden klaaglied in de *Fransche* taal op de nederlaag der *Vlamingen* en het sneuvelen van ADOLF *van Gelre* voor *Doornik* in 1477; — eindelijk nog: onuitgegevene brieven uit den tijd van MAXIMILIAAN *van Oostenrijk* en van FILIPS II tot op FRANS I, door GACHARD; — insgelijks onuitgegevene brieven aan VIGLIUS, door den Heer DE RAM; en de welgelijkende portretten van MARIA THERESIA, hare familie, ministers, enz.

Uit deze opgave zal de lezer den inhoud leeren kennen van het in de beide Stukken aangebodene, die zich meer door innerlijke gehalte en goede correctie, dan door formaat en papier aanprijzen. Het min kostbare der uitgave moge echter de meerdere verspreiding dezer Bijdragen bevorderen, tot wier voortzetting wij den Heer NIJHOFF gezondheid en lust toewenschen.

G. V.

Digitized by Google

Klassisch Woordenboek, bewerkt door Dr. W. HECKER. 1ste *Aflevering. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1853. *In* 12*mo.* 120 *bl. f* :-90.

Onze grootvaders en overgrootvaders — om niet hooger op te klimmen — behielpen zich op de *Latijnsche* Scholen met de Woordenboeken van HOOGSTRATEN en PITISCUS, of wel met de Aanteekeningen van MINELLIUS en FARNABIUS, om de oude klassieke Schrijvers te verstaan, en gebruikten in hunne woningen de dikke Kwartijnen van STEPHANUS, LOYDIUS en anderen. Toen FRIESEMAN en SCHELLER in plaats van HOOGSTRATEN en PITISCUS, en de *Bipontijnsche* en *Stereotype* uitgaven in plaats van MINELLIUS en FARNABIUS en de edities *in usum Delphini* werden ingevoerd, begon men de noodzakelijkheid van een historisch-mythologisch en antiquarisch Woordenboek te gevoelen, en HERMANNUS BOSSCHA schreef zijne *Bibliotheca Classica*, waarvan, in 1825, te *Deventer* eene derde, verbeterde uitgaaf verscheen. Ook dit werk, hoe veel beter ook dan de vorige, is verouderd. Groot en helder toch is het licht dat ook in de laatste jaren over deze vakken opging, en algemeen was de wensch, zoo van meesters als leerlingen, dat een kundig man de hand op nieuw aan den ploeg mogt slaan, en een Woordenboek bewerken, dat op de tegenwoordige hoogte der wetenschap stond. Dr. HECKER heeft die begeerte beginnen te vervullen. De aanvang van zijn werk ligt voor ons, en wij mogen het niet ontveinzen dat dit begin ons naar het vervolg en einde doet verlangen. Het is kort en zakelijk, duidelijk en naauwkeurig, zonder die aanteekeningen onder elk woord, welke het werk van BOSSCHA kostbaar maken en den leerling, voor wien toch die arbeid bestemd is, niet nutten. Wij keuren ook het denkbeeld goed, niet in het *Latijn*, maar in het *Nederduitsch* te schrijven. Nu toch kan het ook den beoefenaar der Geschiedenis en Oudheidkunde dienen, die zich niet op de oude talen heeft toegelegd, terwijl de Dichter, wijl er de uitspraak der woorden, de kortheid of lengte der syllaben in wordt vermeld, het naauwelijks missen kan.

Tot proeven van de bewerking geven wij:

Digitized by Google

ATTĬCUS, T. Pomponius, (i), rom. ridder, 109 v. C. te Rome geb., gew. kortweg Atticus genoemd en dit wel naar zijn langdurig verblijf te Athene (87—75), waar hij zich geheel en met het schoonste gevolg aan de letteren wijdde, die ook later den lust zijns levens uitmaakten. Hoewel hij met zijn groot vermogen steeds als ambteloos burger leefde en zich opzettelijk buiten alle politieke partijen hield, was hij echter om zijn beschaafden geest en edel karakter met de aanzienlijkste staatslieden van elke kleur vertrouwd. De briefwisseling, die zijn boezemvriend Cicero jaren lang met hem onderhield, bestaat nog, en levert ons eene onschatbare bijdrage tot de kennis van beider karakter, terwijl zijne geschiedkundige werken geheel verloren geraakt zijn. Door Corn. Nepos is 't leven van Atticus uitvoerig en fraai geschreven.

ĂVĪENUS, Rufus Festus, (i), rom. dichter uit de laatste helft der 4de eeuw n. C., wiens hoofdwerk eene beschrijving der aarde (*Descriptio orbis terrae*) is en nog bestaat.

BELGAE (arum) Βέλγαι, germaansche volksstam, met een uitgestrekt gebied in 't N. O. van Gallie, ten N. door den Rijn, ten W. door den Oceaan, ten Z. door de Sequăna (Seine) en Matrŏna (Marne), ten O. door 't land der Trevīri begrensd, hielden 7 jaren lang onverschrokken den oorlog tegen Caesar vol en scheurden zich 't allereerst in Gallie weêr van Rome los.

Deze Eerste Aflevering loopt tot CĔPHĂLOEDĬUM.

Het werk verdient op de scholen ingevoerd te worden, en is, naar ons gevoelen, uitmuntend bearbeid.

Algemeene Geschiedenis, van de vroegste tijden tot op de tegenwoordige dagen. Een Leer- en Leesboek ten behoeve van Onderwijzers en ten gebruike op Gymnasiën en Instituten ingerigt; door T. KNUIVERS, *Onderwijzer te Enkhuizen. Eerste Deel. Oude Geschiedenis tot op* AUGUSTUS' *heerschappij. Met eene kaart. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1853. *XII en* 551 *bl. f* 3 - 60.

Sedert eenige jaren zijn er hier zoo vele vertaalde en ook oorspronkelijke Algemeene Geschiedenissen in het licht ver-

Digitized by Google

schenen, dat men vragen mag: of het wel noodig was nog eene nieuwe uit te geven? De *Algemeene Geschiedenis* van J. VON MULLER, en het *Handboek van de Geschiedenis der Oude Staten*, van HEEREN, zijn zoo voortreffelijk in hunne soort, dat zij voor de studie der historie onmisbaar genoemd mogen worden. Dit is ook het geval met het zoo volledige *Handboek der Algemeene Geschiedenis* van SCHMIDT, hetwelk echter, misschien wel om zijne degelijkheid, geen grooten opgang schijnt gemaakt te hebben. Van de oorspronkelijke Algemeene Geschiedenissen noemen wij die van DORN SEIFFEN, BOSSCHA, POL, ENGELEN, en de meer uitvoerige Oude Geschiedenis van RIEDEL, waarvan te gelijk eene verkorting het licht zag. Voor de historische studie zijn er in onze taal dus werken in overvloed voorhanden, die, al hebben zij niet allen dezelfde waarde, toch méér dan voldoende zijn om met de feiten der Oude, Middeleeuwsche en Nieuwere Historie bekend te doen worden.

Een geschiedkundig werk waaraan nog behoefte bestaat, zou zulk een algemeen overzigt der wereldhistorie zijn, waarin met breede en fiksche trekken de lotgevallen des menschdoms geschetst worden, met betrekking tot deszelfs voortgang in beschaving, in kunsten, in wetenschappen en in godsdienstige en zedelijke ontwikkeling. Zulk een overzigt zou niet uit staatkundige en wijsgeerige redeneringen moeten bestaan, maar uit eene kernachtige keus der gebeurtenissen, die het groote vraagstuk van de bestemming der menschheid op aarde in een helder daglicht plaatsen, en het zou tevens aldus ingerigt moeten zijn, dat het eene Handleiding ware voor verder onderzoek, terwijl het de slotsommen bevatte van de vroegere historische nasporingen.

In dat opzigt laten de Algemeene Geschiedenissen die hier in de laatste jaren zijn geschreven, nog veel te wenschen over, en schijnen zij, in plaats van het resultaat van oorspronkelijke navorschingen te bevatten, aan elkander te zijn ontleend, of uit eenig buitenlandsch werk te zijn overgenomen. De onderzoekingen der geschiedvorschers, zoo als die van NIEBUHR, WASCHMUTH, HÜLLMANN, REHUC, GUIZOT, AUGUSTIN THIERRY, enz. zijn hier nog als ongebruikt; terwijl zij dienen konden om de voordragt van het begrip der feiten en van het karakter der volken en tijden boven die der Schrijvers van de achttiende eeuw te verheffen.

Digitized by Google

Aan die vereischten, dunkt ons, wordt in het werk dat wij nu aankondigen, meer voldaan dan in andere werken van dien aard. Het is eene geleidelijke en pragmatische voorstelling der hoofdzaken, en men vindt er over de beschaving, de godsdienst, den regeringsvorm, de kunsten en wetenschappen, der verschillende volken, méér aanduidingen dan gewoonlijk. Evenwel voldoet het ons geenszins ten vollen. Die aanduidingen konden zeker hier niet anders dan kort zijn; maar zij moesten behelzen wat het volk en den tijd bijzonder karakteriseert, en hiervoor, zoo wel als voor de aanwijzing van de overblijfselen van de oude kunst, moeten de juiste en beste bronnen zijn gebruikt geworden; doch dat schijnt niet altijd gedaan te zijn. De S. maakt van de *Assyrische*, *Egyptische*, *Indische*, *Perzische* en *Chinesche* oudheden en godsdienststelsels uitvoeriger gewag, doch daar zijn de echte bronnen, zoo als de werken van BOTTA, LAYARD, CHAMPOLLION, LETRONNE, COLEBROOKE, ANQUETIL, BURNOUX, enz. niet bij aangegeven. Hier en daar zijn wel nieuwere geschriften aangehaald; maar 't zijn bronnen van de tweede hand, die gevaar doen loopen, dat men de zaken niet met die naauwkeurigheid voorstelt welke in eene Handleiding voor onderwijzers en in een Leer- en Leesboek voor Gymnasiën en Instituten vereischt wordt. In een Geschiedkundig Handboek als dit is eene volledige aanwijzing noodig der hoofdbronnen, zoo als die in het Handboek van HEEREN over de *Geschiedenis der Oude Staten* en vooral in dat van SCHMIDT van de *Algemeene Geschiedenis* voorkomt. Dit stelt den onderwijzer in staat, om aan het aangestipte meer uitbreiding te geven, en den leerlingen den weg te wijzen naar de plaatsen waar zij het meer uitvoerige en meer volledige over de onderwerpen kunnen vinden.

Het is een nog niet beslist vraagstuk, hoe men de Algemeene Geschiedenis moet behandelen: Synchronistisch, dat is: in een algemeen overzigt der gebeurtenissen bij de verschillende volken in tijdvakken verdeeld; of Ethnographisch, dat is: door de geschiedenis van ieder volk afzonderlijk van haar begin af tot op haar einde of tot op onzen tijd toe te vervolgen. De Schrijver doet het Ethnographisch, zonder in het Voorberigt de reden er van op te geven. De Ethnographische *méthode* is de gemakkelijkste, doch heeft hare eigenaardige

Digitized by Google

bezwaren: zij plaatst de geschiedenissen der verschillende volken slechts naast elkander, buiten haar onderling verband, zoodat men dikwijls genoodzaakt is om in herhalingen te vervallen, of ook om in de geschiedenis van een volk, b. v. van de *Carthagers* of de *Perzen*, van een ander volk te spreken waarvan men nog niet heeft gewaagd. Wat den tijd betreft moet men vaak van de latere tot den vroegsten weder opklimmen of teruggaan. Bij die wijze van behandeling mist men alzoo het overzigt van het geheel der wereldgeschiedenis, en de Schrijver heeft wel eene Synchronistische tafel der voornaamste gebeurtenissen geleverd, maar dat gebrek is er nog geheel niet door weggenomen. De andere *méthode*, om de geschiedenis der verschillende volken gelijktijdig, in perioden verdeeld, te behandelen, heeft ook wel hare moeijelijkheden, door de versnippering der verhalen van de lotgevallen der Rijken en Staten, doch zij maakt de herhalingen onnoodig, door de verschillende Natiën onmiddellijk met elkander in aanraking te brengen. Voor de Oostersche volken, zoo als de *Chinezen*, de *Indiërs*, de *Assyriërs*, *Meders*, *Babyloniërs* en ook *Egyptenaren*, tot aan hunne overheering door de *Perzen*, is de Ethnographische *méthode* genoegzaam; maar voor die der overige Natiën en Staten der Oudheid is zij minder geschikt.

De werkzame Schrijver houde ons deze aanmerkingen ten goede. Zijne inzigten omtrent den aard en de strekking der Geschiedenis in het algemeen kwamen ons juist voor, en wij wenschen hem niet alleen lust en krachten toe om voort te gaan, maar ook dat zijne Algemeene Geschiedenis, als eene der beste van onzen tijd, moge strekken om de weetgierige jeugd tot het lezen van meer uitvoerige geschiedwerken voor te bereiden. B.

Dagboek eener Reis door Bengalen, in 1837 *en* 1838, *met eenige vrijmoedige opmerkingen betreffende beginselen van Koloniaal Bestuur, door* P. ARRIENS, *destijds Kapitein ter Zee, en Kommandant van Z. M. Fregat De Bellona. Te 's Gravenhage, bij* de Gebr. van Cleef. 1853. *In gr.* 8*vo. VIII en* 246 *bl. f* 2-40.

Eene reis door *Bengalen* van een *Nederlander* kan niet anders dan welkom wezen; maar zij moet dubbel welkom zijn van

Digitized by Google

den Heer ARRIENS, die Zijne Koninklijke Hoogheid Prins HENDRIK heeft vergezeld eerst op een togt naar *Java* en onze voornaamste bezittingen in den *Asiatischen Archipel*, vervolgens naar *Calcutta*, en van daar te land naar de voornaamste plaatsen van het *Britsche* Rijk in *Bengalen*.

Waarom dit verhaal eerst nu in het licht verschijnt, verneemt men uit de Voorrede. Dáár wordt ook met andere woorden gezegd: dat, vermits een nieuw reglement op het beleid der regering in *Neêrlandsch Indië* bij de Tweede Kamer in overweging is, de Heer A. meende dat zijne ervaring, gedurende een langen diensttijd verkregen, misschien eenig licht over dit onderwerp zou kunnen verspreiden. Aan dezelfde reden hebben ook de Vrijmoedige Opmerkingen, waarvan op den titel wordt gesproken, haren oorsprong te danken. — Zij beginnen op bl. 221, waar het verhaal der reis eindigt. Die opmerkingen zijn allezins belangrijk. Eene vergelijking tusschen de *Hindoes* en de *Javanen* doet zien waarin zij elkander gelijken, en waarin zij van elkander verschillen, en hoe de *Javanen*, naar des S. oordeel, moeten behandeld worden. Maar juist omdat die Opmerkingen belangrijk zijn, vinden wij 't jammer dat het werk niet in Hoofdstukken is verdeeld, met toelichtende opschriften, vermits men dan terstond zoude weten waar zij beginnen, zonder noodig te hebben daartoe het geheele verhaal na te lezen.

Over de ontvangst van Prins HENDRIK te *Calcutta*, en de eer aan Z. K. H. in *Bengalen* bewezen, heeft de Heer A. niet gesproken, dan wanneer dat volstrekt noodig was, zoo als bij de vermelding van feesten, op bl. 17 en elders. — Wanneer echter de gelegenheid zich aanbiedt om erkentenis te betuigen wegens voorkomendheid waarvan de Schrijver zelf het voorwerp is geweest, wordt dit niet door hem verzuimd. Aan de verdienste van wetenschappelijke mannen, zoo als de Heer JAMES PRINSEP, broeder van den Secretaris-Generaal, en anderen, wordt regtmatige lof gegeven.

Om den Vorstelijken reiziger de teleurstelling te vergoeden die hij ondervond door de afwezigheid van den Gouverneur-Generaal Lord AUCKLAND, werd aan Z. K. H. door den waarnemenden Gouverneur-Generaal voorgesteld: eene palankijn-reis naar de Opper-Provinciën te doen, ten einde Lord AUCKLAND aldaar te ontmoeten. Ofschoon de Prins zich velerlei

Digitized by Google

ontberingen en onaangenaamheden zou moeten getroosten, werd echter daartoe besloten. Z. K. H. werd op die reize alleen vergezeld door den S. en door den *Britschen* Kapitein CAINE, die als *Aide-de-Camp* door den Gouverneur-Generaal aan den Prins was toegevoegd.

Met eene palankijn reizende, »heeft men" — lezen wij bl. 28 — »over dag de hitte te verduren, en des nachts de koude van het klimaat, waarbij dan nog komt de stank der toortsen, die, van oud katoen en linnen gemaakt, voortdurend met olie worden bevochtigd, en door de dragers, èn uit gewoonte, èn om meer togt te hebben, steeds aan de windzijde worden gedragen. — — Maar de grootste plaag, die men bij het reizen op deze manier heeft te verduren, is het stof dat van den weg oprijst, waarbij vooral niet mag vergeten worden het akelig steunend, klagend geluid, dat de dragers maken om in de maat te loopen. Behoeft men slechts een korten weg af te leggen, duurt de togt maar eenige weinige dagen, dan mag deze manier van reizen uitmuntend worden geheeten; de dragers leggen gewoonlijk 4, ja 5 mijlen (*Eng.*) in het uur af, zoodat men goed voortspoedt, indien men zich niet te lang in de bungalow's ophoudt; — is het traject daarentegen lang, dan wordt het eene wezenlijke plaag, ja het wordt eindelijk onuitstaanbaar."

De Heer A. deelt, hier en daar, bijzonderheden mede ten aanzien van den vroegeren regeringsvorm onder de *Hindoes* en onder de Mohammedaansche Vorsten. — Van de veroveraars wordt inzonderheid met lof vermeld: ACBAR *de Groote*, die van 1556 tot 1605 regeerde. Hij wordt ook genoemd JELLAH-OED-DIEN-MOHAMED. — (Bl. 47) »Deze waardige souverein, die aan het genie van een uitstekend Veldheer de bekwaamheden paarde van een groot Staatsman, begreep dat alle vervolging om den wille der godsdienst, ook in zijn eigen wèlbegrepen belang, behoorde te worden gestaakt. Hij gaf veldheersplaatsen aan *Hindoes*, en schonk hun eer en aanzien, zonder zich met hunne godsdienst te bemoeijen. Hij handhaafde ook de wijze waarop de belastingen door hen werden geïnd, en zijn voorbeeld wordt bijna getrouwelijk tot op den huidigen dag gevolgd." — Ook elders wordt ACBAR geprezen om zijne »regtvaardigheid en gematigdheid".

Over het verkeer met de *Hindoes* en Mohammedanen, in

Digitized by Google

betrekking tot de godsdienst, zegt de Schrijver (bl. 53): »De *Engelschen* hebben, met evenveel tact als wijsheid, de meeste achting betoond voor de bijgeloovige vooroordeelen der *Hindoes;* zij hebben te dien opzigte met de meeste kieschheid gehandeld, en te meer zoo, dewijl zij zeer wel weten, dat zendelingen in hunnen heiligen ijver reeds groote onrust onder de *Hindoe*-bevolking hadden verspreid. — Een zeer verlicht *Engelsch* Staatsman zegt: »De Bijbelvertalingen zelfs, beschouw ik als gevaarlijk, uit hoofde zulks aanleiding zou kunnen geven tot ongunstige vergelijkingen tusschen *onze leer* en *onzen wandel*, waardoor wij ons aan hunne billijke verachting zouden kunnen blootstellen." "

Tijdens het verblijf der reizigers in *Bengalen* werden onderscheidene provinciën — ten gevolge van droogte in de natte moesson — door hongersnood geteisterd, eene plaag door welke het land van tijd tot tijd wordt bezocht. »Gedurende onze reis" — staat er op bl. 58 te lezen — »was de hongersnood ten top gestegen. Op menigvuldige plaatsen aan den weg lagen dooden en stervenden, ja somtijds vond men er in de nabijheid der wèlvoorziene winkels van hunne beter door de fortuin bedeelde landgenooten. Liever stierven zij den hongerdood dan van ons voedsel te nuttigen, dat hun (door hunne godsdienst) verboden is." — Zoo ook leest men (bl. 147): dat de palankijndragers, in den letterlijken zin des woords uitgehongerd, niets van de reizigers wilden aannemen, ofschoon zij wel eens de palankijn lieten vallen, dewijl ze in geene twee dagen hadden te eten gehad.

Over de uitgebreidheid van het *Britsch* gebied in *Azië* leest men het volgende (bl. 81): »*Hindostan* — en onder deze benaming versta ik hier de gansche uitgestrektheid lands die regtstreeks in de magt der *Engelschen* is, of onder hunnen invloed staat — *Hindostan* is onder hun krachtig, eenvoudig beheer, toch bijna een te uitgestrekt gebied. Zij noemen het: »*an overgrown Empire*". Hoe het zij, de gewapende magt en het ontzag daardoor ingeboezemd, is het eenige middel waardoor zij zich kunnen staande houden; belaagd van buiten, zien zij zich somtijds genoodzaakt, ten einde te behouden hetgeen zij hebben, om tegen wil en dank verder te gaan dan de grenzen eener voorzigtige staatkunde. Dit heeft zijne nuttige zijde, want het houdt de militairen in beweging, strekt

Digitized by Google

hun tot eene oefenschool, voedt hunne eerzucht, versterkt de discipline, bindt hen hechter zamen; — maar aan de andere zijde bestaat er eene grens die niet kan worden overschreden. Een land dat in taal, zeden, wetten en gewoonten geheel vreemd is, dat eene bevolking telt van meer dan 150,000,000 zielen, wordt bestuurd door een handvol ambtenaren; aldaar wordt de orde gehandhaafd door eene geringe militaire magt." — Een paar bladzijden verder komen deze slotbedenkingen voor: »De zedelijke magt, die de *Europëer* zoo lang op het gemoed des inlanders heeft uitgeoefend, zal eindelijk door het langdurig verkeer, hare toovermagt verliezen. Zou het niet tot de mogelijkheden kunnen behooren, dat door de inlandsche troepen in hun godsdienstig gevoel te kwetsen en door andere bijkomende omstandigheden, het onderling vertrouwen verbroken en de magt der overheerschers geknakt werd? Het is een wèlgevuld en wèlbewaard kruidmagazijn, waarvoor men niet de minste vrees koestert; komt er echter toevallig eene enkele vonk in, dan vliegt alles in de lucht. Maar al moge het bestaan van zoo iets denkbaar zijn, zoo bestaat het echter nog niet, en met kracht handhaven de *Engelschen* hun gezag in deze bezittingen."

Na eene reis van acht dagen en nachten, bereikten de reizigers te *Futtehpoor* het kamp van den Gouverneur-Generaal. Bij de aankomst van Z. K. H. werd een Koninklijk salut gedaan en stonden de troepen onder de wapenen. De beschrijving van het kamp (bl. 66), en van de *Durbars* of audiëntiën, waar grootere en mindere Radja's op verschillende wijze ontvangen worden, is zeer onderhoudend. Bij eene jagtpartij, in gezelschap van Lord AUCKLAND, werden vier-en-twintig olifanten door de jagers bereden. Ook van andere jagtpartijen wordt gesproken, die allen bijdroegen om den olifant te doen kennen als buitengewoon zachtaardig, verstandig en behoedzaam.

Veel belangrijks wordt er medegedeeld over de Dynastiën, welke in *Hindostan* elkander zijn opgevolgd: hoe deze en gene Vorsten hebben geregeerd, en hoe de *Engelschen* zich vaak uit moeijelijke of hagchelijke toestanden hebben weten te redden. — Ook de beschrijvingen van het land, de steden, de tempels, de voorname gebouwen, en de prachtige of vervallen grafsteden zullen met genoegen worden gelezen. Aangaande

Digitized by Google

de moorddadige *Thugs*, die talrijke broederschap van worgers, vindt men naauwkeurige berigten. Evenzoo van BEGUM SIMROE of SOMBRE, eerst danseres, later Keizerin en vervolgens de vrouw van een *Europeschen* avonturier. — Jammer dat de moord van den Resident FRASER niet wat uitvoeriger wordt verhaald. KURREEM KHAN werd teregtgesteld op den 26sten Augustus 1835, en zijn meester, op wiens last hij den moord had gepleegd, op den 8sten October 1835. Die meester was SHUMSOEDIEN KHAN, Nabab van *Ferozipore*, die meende door FRASER grootelijks benadeeld te zijn. Sir CHARLES METCALFE legde veel veerkracht aan den dag, door zoo groote gestrengheid; maar bij de teregtstelling van den Nabab waren ook onderscheidene regementen infanterie en cavallerie, en een artillerie-park opgerukt, terwijl de poorten van *Delhi* gesloten waren, om het volk verwijderd te houden.

Voor een gedeelte werd de *Ganges* bereisd, die almede onaangenaamheden oplevert. De stoomboot van *Benares* naar *Calcutta* kostte ruim *f* 300.—, buiten voeding en drank, en de reis duurde 15 dagen. Met andere vaartuigen duurt ze natuurlijk nog veel langer. Rivier-opwaarts worden de gewone vaartuigen door menschen aan eene jaaglijn getrokken. Dit gaat zoo langzaam, dat een regement inlandsche troepen van *Chittagong* naar *Merut* bijkans een geheel jaar onder weg was. En toch worden de goederen, uit andere werelddeelen, van *Calcutta*, met vaartuigen naar de Boven-Provinciën verzonden. — Behoeft men zich te verwonderen over de duurte der vrachten?

Wij gelooven dat het publiek den Heer ARRIENS dank verschuldigd is voor de uitgave van dit Dagboek. De Uitgevers hebben voor fraai papier en een goeden druk gezorgd.

Lentebloemen. Ernst en Luim van W. N. PEYPERS. *Te Amsterdam, bij* Peypers en Lintvelt. 1853. *In* 12*mo*. 166 *bl. f* 2-:

Een bundel van iemand die nog onbekend is op het gebied onzer Letterkunde, wordt ons hier aangeboden; een bundel die aanspraak zou hebben op lof, indien het innerlijke aan 't uiterlijke beantwoordde. Waarom moeten wij reeds terstond aanvangen met de betuiging: dat wij ons hier niet zien ge-

Digitized by Google

schonken wat wij hoopten? De Auteur heeft verklaard: dat deze *trits* (een trits is maar een drietal; de meening is: verzameling) van zwakke lentebloemen, wier teeder blaad'rental nog op geen schoon kan roemen, als een schaamle krans wordt aangeboden, — maar heeft zeker tot het uitgeven moed gekregen door de gedachte, dat de opdragt aan onzen beroemden Dichter J. VAN LENNEP eene voldoende verschooning zou zijn voor alle zwakheden der bloemen, — dat wij echter niet kunnen gelooven. De aanneming van eene opdragt is immers nog geheel iets anders dan eene aanprijzende Voorrede. De stukken hier aangeboden zijn van verschillenden aard, maar de »Ernst" is even flaauw als de »Luim". De Auteur beweegt zich in zijn eerste stuk op het gebied der legende, dat in de laatste tijden meer geliefd is geworden; maar zijn *Reinout van Gelre* had ten minste, bij het weinig belang dat de zaak-zelve inboezemt, niet zoo geheel ontbloot moeten zijn van dichterlijke beschrijvingen en treffende passages, waardoor mannen als VAN LENNEP en HOFDIJK aan hunne stukken meer glans en waarde verleenen. Het gedicht: *de Kloosterjonkvrouw*, is ongelukkig van dien aard, dat wij er niet van mogen zwijgen. Wij vinden hier eene stervende non, die aan een Priester verklaart dat zij het kind was van eene fanatieke moeder en van een wulpschen slechten vader. De moeder had tot troost hare dochter aan MARIA gewijd, en beloofd dat deze zich in 't haar zou *strikken* den *krans* die *bindt* aan JEZUS. Die moeder *lag* haar 't leed op, nu, vóór een jaar, in 't klooster te gaan. Maar de kloosterjonkvrouw beminde jonker ALFRED. ALFRED wist in het klooster te komen, en brak (N.B.!) daartoe de spijl voor het venster van de cel. De vrucht hiervan blijkt later; — de gevallene bad om den dood voor zich of voor haar kind, en — God verhoort nu die bede. Zij zegt dat zij gerust sterft omdat God goed is, en dat in 't boek der wet (!) geschreven staat: dat na den nacht een milder zonneschijn hier boven toelacht. Zij sterft. Maar daar staat de Priester nu verlegen, niet wetende wat hij aan moet vangen, omdat hij van de nonnenschaar voor 't kind geen bijstand kon erlangen, nu juist ALFRED den ijzeren stang weêr los maakt, — natuurlijk bij 't zien van 't gebeurde ontroerd wordt, maar tegen den morgen, aan de zijde van den Priester, met zijn kind het gebouw verlaat. De zaligste hereeniging in den hemel werd hem door den Priester verzekerd, en de gestorvene wordt voorgesteld als het

Digitized by Google

schuldloos offer van sombren waan en moederdwang! Wij onthouden ons van aanmerkingen op het stuk; de lezer heeft het reeds veroordeeld en zal het ons dank weten, dat wij hem niet met den inhoud van *de Kloosterbroeder* zoeken bekend te maken. Het ontbreekt ook dáár niet aan tafereelen, die een blos van schaamte en verontwaardiging op de wangen kunnen jagen, en ons dwingen tot de vraag: hoe het mogelijk zij, dat er een Uitgever te vinden was voor verzen, die, ook afgezien van den geest, van dichterlijke verdienste ten eenemale zijn ontbloot, en enkel getuigen dat de maker poëzij van VAN LENNEP en VAN ZEGGELEN heeft gelezen, en in het zamenbrengen van rijmen zekere gemakkelijkheid heeft verkregen? Het zou een te onaangenaam werk zijn, hier ook nog blijken aan te voeren van zijne onkunde op het gebied van taal en stijl. Tot het uitwieden van nutteloos onkruid, dat op zijnen akker nu te welig groeit, moge het hem niet aan de gewenschte hulp ontbreken. x.

Poëzij, door J. P. HASEBROEK. *Tweede, veel vermeerderde druk. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In* 12*mo.* 292 *bl. f* 2-50.

Het zal niemand bevreemden, dat de Heer HASEBROEK bij het uitgeven van het genoemde bundeltje met blijdschap terugziet naar de dagen zijner dichterlijke jonkheid. Toen zijn vriend BEETS was opgetreden en met een niet alledaagsch talent ons volk smaak had weten in te boezemen voor de Byroniaansche poëzij, — ontbrak het niet aan mannen die het verkondigden dat voor onze Letterkunde een nieuwe dag was aangebroken, die de rijkste vergoeding zou brengen voor het vele flaauwe, dat tot dus ver voor poëzij was aangeboden. Het was in dien tijd dat HASEBROEK met zijn bundel »*Poëzij*" optrad. Kon het wel anders, of de lof aan den eenen geschonken, mogt men niet onthouden aan den ander, die in dezelfde school zich had gevormd? Had men geene reden om te wijzen op eene menigte van nieuwe gedachten? Moest men niet hier het dichterlijk vernuft hulde doen? Werd men niet getroffen door den rijkdom van innig gevoel, waardoor de poëzij indruk moest maken op het gemoed? Liet menigeen zich niet wegslepen door het schitterende waas dat er over

Digitized by Google

de verzen verspreid lag? Maar de verwachtingen, die menigeen opvatte, als zou met dergelijke stukken de wedergeboorte onzer vaderlandsche poëzij aanbreken, zijn zij vervuld geworden? Een tijd lang trokken zich de beide mannen nu terug. Allengs begon de kritiek hare stem te verheffen tegen de eerst zoo luid geprezene rigting, en men verzettede zich tegen de meening als kon van de navolging van *Engelsche* voorbeelden het heil voor de *Nederlandsche* Letterkunde dagen. De voorspelling: dat de vreemde loot, die men op haren stam had ingeënt, spoedig zou verwelken, en sterven, werd bewaarheid. En BEETS had moed en zelfverloochening genoeg om in een vers aan VONDEL in den trant van BARBIER — zichzelven aan te klagen over zijne eerste manier, en verscheidene nieuwe gedichten, oorspronkelijker dan die zelfbeschuldiging, bewezen het hoe ernstig hij het had gemeend. Van HASEBROEK ontvangen wij nu eenen bundel waarin hij, met uitzondering van een enkel stuk: *De Harp* getiteld, dat hij te regt verwerpen mogt, zijne eerste stukken aanbiedt, die wij niet meer hebben te beoordeelen. Het zal wel niet ontkend mogen worden, dat hier telkens de schoonste bewijzen worden geschonken van 's mans dichterlijk genie, al zou het weinig moeite kosten te wijzen op bladzijden die getuigen dat op de geroemde oorspronkelijkheid door den kenner der nieuwste *Engelsche* en *Fransche* literatuur wel iets valt af te dingen, en dat het streven om nieuwe denkbeelden aan te bieden hem al te dikwijls tot gezochtheid en onnatuurlijkheid verleid heeft. Dat er voor gevoel, hier en daar, wel wat sentimeels wordt gegeven, dat de schitterende steenen niet altijd echte diamanten zijn, dat er, in plaats van dichterlijke inspiratie, vrij wat regelen de kenmerken dragen van uit het hoofd te zijn ontstaan, dat de rhetoriek niet zelden de poëzij in den weg treedt, — wie zal 't ontkennen? Van de nieuwe verzen, waarmede HASEBROEK ons thans begiftigt, is wel het minst van deze gebreken vrij *Victoria*, in de manier van de verzen op *De Vrouw* geschreven. Er is door anderen, die het talent van onzen Dichter missen, te veel reeds in deze manier gewerkt, dat gelukkig reeds lang is vergeten, — om niet te wenschen, in het belang onzer Letterkunde, dat het *genre* hiermede geheel onderga. Wij hebben gelukkig nog producten ontvangen waardoor wij meer stof hebben om den Heer

Digitized by Google

HASEBROEK voor dezen vermeerderden druk dank te zeggen. Het is echter niet voor *het blinde Meisje*, dat in zeventien coupletten eene reeks van redeneringen houdt over haar ongeluk, en deze begint met de mededeeling: dat het weêr morgen is, en dat op gouden wieken AURORA roeit door 't ruim der lucht, de Oosterpoort met roode vingertoppen ontsluit, en op 't geurig kruid juweel- en pareldroppen strooit, terwijl zij zichzelve voorhoudt wat zij al mist, en vragen doet als deze:

'k Weet dat men 't minnewicht een blinddoek strikt voor de oogen,
Doch zal een maagd het hart eens jonglings kluistren mogen,
Wier oog hem nooit haar liefde meldt? —

om op te sommen wat treurige dingen zich bij man en kroost op zouden doen, in het geval dat zij eens trouwde en kinderen ontving enz. Dan geven wij verre de voorkeur aan *Moederlijden*, waarin eene gevallene met meer waarheid en gevoel bij het lijk van haar kind zit te peinzen. Maar wij hebben nog hooger lof voor verzen als: *Dertig Jaren; Duurstede; Bedevaart;* die wij voor de beste der nieuwere aangeboden stukken houden. In het laatste Gedicht, in 1839 vervaardigd, beklaagt zich HASEBROEK er over, dat de bedevaarten naar *Jeruzalem* door de reizen naar *Parijs* zijn vervangen, en niemand zal ontkennen dat dit echt poëtisch denkbeeld in waardige, krachtige regelen is uitgedrukt, al ware een enkele regel wat lam; b. v.:

Weergalmt Parijs van wulpsche zangen — — —
Waaraan 't gekitteld oor blijft hangen,
Indien de schaamte 't niet belet.

Het laatste couplet, waarin aan LAMARTINE als „den Christenpelgrim onzes tijds" driewerf eere wordt gebragt, zou echter niet den meesten indruk maken, al ware het ook niet dat sedert dien tijd LAMARTINE zich van eene geheel andere zijde had doen kennen, en er meer kans zich vertoont dat het weêr voor *Franschen* zelfs mode zal worden om, zoo dan niet *door* de *zool gedragen* (?), toch per scheepsgelegenheid de bedevaarten naar *Jeruzalem* te ondernemen. Voortreffelijk ook is het Dichtstuk *Duurstede*. Hier hebben wij echte poëzij, al kunnen wij ons niet vereenigen met de allertreurigste schildering, die wij hier vinden, van ons volk in den tegenwoordigen

Digitized by Google

tijd. Het is onwaarheid, het is miskennen van het geloof, dat onder ons volk zich nog te krachtig openbaart, wanneer er gezegd wordt:

Ach een bouwval, naauwlijks meer,
Is er van de burgt gebleven
Die GELOOF heet in den Heer,
Hier een muurbres — ginds een steenhoop,
Elders gansch tot stof vergaan,
Zie 'k dien bouwval, zwak en krachtloos,
Voor mijn droevige oogen staan.

Zoo HASEBROEK dit vers in het jaar 1848 had gemaakt, met het oog op hetgeen er in *Duitschland*, in 't vaderland der Hervorming, plaats greep, mogt men hem gelooven. Onder *geloof in den Heer* moeten wij immers niet het geloof aan de *Formulieren van Eenigheid* verstaan? Wij zouden gaarne de vierde Afdeeling overschrijven, waar de Dichter verschijnt zoo als hij, bezield van heilige geestdrift, vol vuur en kracht, de taal doet hooren:

Waant gij dat Luthers en Calvijnen
Alleen behoefden te verschijnen
Om *met één enklen slag* het werk
Der Kerkherschepping te vol*dragen*?

Geen Luther heeft het werk voltogen,
Geen Zwingli heeft de taak volbragt,
Waarop al de eeuwen starende oogen,
Waarnaar de schepping hijgend smacht.
Veel nieuwe Luthers moeten dagen,
Veel Zwingli's martelkroonen dragen
Eer 't menschdom van 't hervormen rust,
Nog menig waterbad moet stroomen,
Nog menig vuurdoop op ons komen
Eer de aarde Christus' voetzool kust.

Ziedaar Christelijke poëzij zoo als wij er meer verlangen, zoo als wij regt hadden te verwachten van hem, die in zijn *Dertig Jaren* — waarvan de vorm ons den Droom van BYRON herinnert — op zoo uitstekende wijze het beeld schetst van den man, die in het dienen van God zijne ruste, de oplossing van alle raadselen des levens heeft gevonden. Het is dit gedicht, waarop de Auteur wijst, als op het stuk waarin men »den

Digitized by Google

sleutel tot den verderen inhoud kan aantreffen." Dáár klinkt het hooger akkoord, waarin zich de uiteenloopende tweeklank der volgende Gedichten oplost. Hier vindt men de dankbare uitdrukking van 's mans overtuiging: dat »hij het thema gevonden heeft, waarnaar hij in de eerste melodiën zijner dichterlijke jongelingschap als tastende zocht." Zult gij niet bij het lezen van deze woorden u voorstellen dat de hoogere geest, die nu den man bezielt, ook zijne poëzij zou hebben doordrongen, dat er in zijne gedachten meer waarheid en schoonheid zoude gevonden worden, dat uit de zoo gezuiverde bron een stroom van liederen breeder, helderder, meer verfrisschend dan vroeger, ons zou hebben mogen verkwikken? Zal het leven waarin hij zich verblijdt, zich niet moeten mededeelen? Moet het niet zich ook in bezielde woorden openbaren? Zal het den waren Dichter, die u reeds wist te boeijen toen hij nog slechts zoekende was, niet gemakkelijk vallen u met zich op te heffen, nu hem in plaats van een beeld, de waarachtige schoonheid-zelve is verschenen?

Hoe is hieraan voldaan? Wij zouden niet gaarne den Dichter aanklagen wanneer hij ons meer Gedichten had geleverd als: *De Obelisk van Luxor te Parijs*, en: *Uit Italië*, ofschoon wij uit het eerste zeker dit couplet hadden uitgeworpen:

Een vrijspraak, als die Vorst in *tijds*
Zich tot den Koning heeft begeven
Die *aller schulden schuldvergeven*
Voor volk en Vorst, tot de eigen *prijs*
Verwierf, toen hij een *bloedprijs* plengde
Op *erger dan schavottenhout*,
Waar hij een kroon *van meer dan goud*
Met meer dan menschenbloed besprengde.

Het Gedicht: *Februarij* 1848 *en* 1850, zouden wij naast deze twee eene eervolle plaats aanwijzen, indien de uitdrukking aan de gedachte iets meer beantwoordde. Van het gezochte, waaraan de stukken van een vroeger tijdperk leden, zijn de latere niet vrij te spreken. Integendeel, bij eene naauwkeurige vergelijking zal het blijken, dat dit gebrek hoe langer zoo meer hem is eigen geworden. De bewijzen hiervoor zijn er te veel in getal, dan dat zij den man van smaak zouden ontgaan; ze hier aan te voeren zou ons niet aangenaam zijn.

Digitized by Google

Eenvoudigheid en natuurlijkheid, worden zij ten onregte in de Christelijke poëzij verlangd? Zijn het niet de goede vruchten die de goede boom moet voortbrengen? Voorzeker; en *Kerkhofbloemen*, *Verhuizen*, *Vaarwel aan Zeeland*, waarin deze eigenschappen worden aangetroffen, zullen daarom met genoegen worden gelezen, terwijl er een vonnis van veroordeeling moet worden uitgesproken over verzen als: *Sneeuw*. Hoe is het mogelijk, dat iemand van talent tot zulke smakelooze, geestelooze spelingen kan vervallen als die wij hier lezen:

Ja een God van liefde is Hij
Die u schiep, o sneeuw!
Maar schoon eeuw aan eeuw
't Schepslenheir zijn bode zij,
Wat zegt aller mond
Bij 't geen 't Woord verkondt?

Dat verkondt, o mensch, uw schuld
Is als de aarde zwart,
Zwart als nacht uw hart
Met der zonden slijk vervuld,
Zwart 't bevlekt gelaat
Waar haar merk op staat.

Maar — het zwartste wordt rein in de waschfontein van JEZUS, die sneeuwblank, met een glans bedekt, bliksemhel voor 't englenoog nederdaalt, om te doen wat geene wolksneeuw, zelfs geen licht der zon kon doen: ons onbevlekt maken; en:

Welkom, welkom dan bij ons
Lieve vlokken, daalt!
Zilvre vlokken, straalt!
Zachte vlokken, strooit uw dons.
Maar *Gij, daal veel meer,*
Jezus, onze Heer!

Met een verzoek aan den Kersdag om 's Dichters zonden blank te sneeuwen, eindigt dit Gedicht, dat gij zeker eer in de *Lofzangen Israëls*, *Sions Dichtbanket*, en dergelijke zoete mystieke rijmbundels, waarin de vorige eeuw nog al rijk was, zoudt zoeken, dan onder de voortbrengselen van iemand die eene zoo eervolle plaats onder de Dichters van onzen tijd zich zag toegekend. Wij hebben het met droefheid gelezen.

Digitized by Google

Zijn dat de nieuwe liederen die den Heere worden gezongen? Het is mogelijk, dat bij een zeker gedeelte dergelijke taal voor vroom en zalvend en gemoedelijk doorgaat; maar dat iemand als HASEBROEK zich zal laten misleiden door de voorstelling: dat het de eisch des Christendoms is, de gave die in hem is, dus aan te wenden, dat betreuren wij om den wil van hem, die zoo veel meerder kon, — om den wil onzer Letterkunde, die geen grond had bij zijne optrede tot de vooronderstelling: dat de naam van HASEBROEK naast dien van JAN LUIKEN zou moeten worden geschreven. De Dichter meent te mogen eischen: »zijn werk niet aan een ideaal of aan het werk van een meer begaafden geest, maar aan zijn eigen kunstvermogen en gave gemeten en daarnaar beoordeeld te zien". Wij willen niet anders, wanneer wij zeggen dat de Auteur van *Duurstede* geheel andere Gedichten had kunnen en moeten leveren dan: *Domburgs Torenbrand*, *De Aartsbisschop van Parijs*, *De Christus Consolator*, waarin, evenmin als in het anders wel betere *Requiescat*, de herhaling van de slotregels in elk couplet voorzeker geene vergoeding geeft voor de vele prozaïsche verzen die wij hier ontvangen. Wat is het toch dat de vleugels van het dichterlijk genie aldus heeft geknot? Het zij verre van ons, dat wij over iemands godsdienstige begrippen den staf zouden breken. BILDERDIJK sleept ons mede, en weet ons te bezielen door zijne Christelijke poëzij, al is het dat zijne ultra-orthodoxe denkbeelden ons niet smaken. Maar — zou men 't aan het Christendom wijten dat een Dichter is ondergegaan? Neen, de Geest des Christendoms is het die levend maakt, het is alleen de letter die — ook het talent — doodt. De Christen zegt: het oude is voorbijgegaan; het is alles nieuw geworden. Het Christendom herschept en vernieuwt en reinigt ook den aanleg, het gevoel, de verbeelding des Dichters, en wij rekenen het eene geheel verkeerde en onware beschouwing, die hoogst nadeelig werkt en menigeen van het Christendom verwijderd houdt, wanneer men op rekening daarvan schrijft het gezochte, het mystieke, het platte, dat den man van smaak moet tegenstaan. Het vers: *Dertig Jaren*, zou ons op het denkbeeld moeten brengen, dat wij bij den hier vermelden vooruitgang des Dichters — ja, andere onderwerpen misschien zouden zien behandeld, andere denkbeelden zouden aantreffen, andere vormen zouden vinden, — maar het moest

Digitized by Google

doen verwachten dat de latere poëzij, zoo wel wat wezen als vorm betreft, reiner van vroegere smetten, rijker zou worden. Teleurstelling was ons bereid. Mogen wij hopen dat de Dichter, wiens talent wij gewis niet miskennen, later den treurigen indruk uitwissche, dien wij thans ontvingen? Zijn vriend BEETS, aan wien de bundel is opgedragen, heeft door zijne hoogstvoortreffelijke *Korenbloemen* onze Letterkunde in waarheid verrijkt. Onze vurige wensch is het, dat de Heer HASEBROEK ons in de gelegenheid stelle om te erkennen dat hij zijn vroeger verworven naam evenzeer wist te handhaven.

V.

Blikken in het huiselijk leven en het menschelijk hart. Uit het Engelsch van GRACE AGUILAR. *Door* M. J. DE LANGE. *II Deelen. Te Utrecht, bij* D. Post Uiterweer. 1853. *In gr.* 8*vo.* 628 *bl.* *f* 6 - 45.

Volgens het Naschrift van den Vertaler, zijn de in bovengemeld boek bijeengevoegde stukken na den dood der Schrijfster door hare moeder verzameld uit onderscheidene Tijdschriften, en wij twijfelen niet of het zijn de eerste proeven van hare pen. Dat eene moeder al deze stukken als kostbare kleinoodiën aan de vergetelheid heeft willen ontrukken, is ons zeer verklaarbaar, en dat de vrienden van de Schrijfster die hare overige werken bezaten, nu ook gaarne een bundel aannamen die de verzameling voltooide, is zeer natuurlijk; maar waarom deze weinig beduidende arbeid vertaald moest worden, is niet te verklaren, dan door de zucht van den boekhandel om te profiteren van een naam. Want wie »de Dagen van BRUCE" heeft gelezen herkent hier de Schrijfster schier niet. De familie PEREZ, het uitgebreidste stuk dat hier voorkomt, is eene Joodsche familie-geschiedenis. — Zoo ver als de Schrijfster in hare voorstelling van de werkelijkheid afwijkt, zoo ver wijkt zij ook soms van de waarheid der geschiedenis af in hare historische schetsen. — De overige stukjes hebben allen iets behagelijks en liefs, en zijn gemoedelijk en godsdienstig geschreven. De vertaling is vrij goed, en druk en vignet zijn aangenaam voor het oog. Wij twijfelen niet of ook deze bundel zal alweder zijnen weg vinden, ofschoon wij dergelijke producten in overvloed bezitten.

Digitized by Google

THERÈSE, *door den Schrijver van: »Réalités de la vie domestique", enz. Te Alkmaar, bij* H. J. van Vloten. 1853. *In gr.* 8*vo.* 384 *bl. f* 3-40.

THERÈSE is, ten gevolge van hetgeen haar als kind wedervaart, maar vooral door teleurgestelde liefde, geheel overgegeven aan godvruchtige bespiegelingen en handelingen van vroomheid. Er is daarin vrij wat overdrevens. Het werk zal buiten twijfel gretige lezers vinden; maar dat neemt de gebreken niet weg. Vroomheid uit een ongelukkigen minnehandel gesproten, grenst uit haren aard doorgaans aan dweeperij, wier vlagen echter veelal ophouden wanneer de hoop op eene echtelijke verbindtenis weder levendig wordt. Ref. heeft dat meer dan ééns waargenomen. Als THERÈSE het geluk ziet der vrouw die gehuwd is met den man dien zij (T.) heeft lief gehad, dan verheugt zij zich, niet in dier plaats te zijn, omdat zij anders zich aan hem en aan hare kinderen zou hebben toegewijd, en niet aan den Verlosser; maar zulke gevoelens, meent Ref., zijn verre van Evangelisch, en rieken sterk naar de kloosterlucht. De bestemming der vrouw is: echtgenoot en moeder te zijn; als zij dat is in den waren zin des woords, dan is zij eene Christinne, zoo als het door den Heer wordt verlangd. — Wat er ook gezegd wordt aangaande opofferende liefde, is niet zeer duidelijk. In één woord: wonden des harten als die welke hier worden voorgesteld, mogen de oorzaken zijn van een godsdienstig leven, maar dat leven mist het beginsel van belangeloosheid, en, door de heelbaarheid dier wonden, ook den waarborg van duurzaamheid. — Intusschen heeft Ref. er niets tegen dat men dit gevoelen als subjectief beschouwe. — Zijne aanmerking betreft den grondslag van het werk, die hem verkeerd voorkomt, gelijk dat in romans wel méér het geval is. De bewerking overigens is niet onverdienstelijk. Het boek is onderhoudend en ook dáárom voor Leesgezelschappen bijzonder geschikt.

De uitvoering is goed. Ook de stijl en de correctie zijn loffelijk, en het vignet is niet onbevallig.

Digitized by Google

De Maandbode op het gebied der Christelijke beschaving. Deel I—XIII. Te Amsterdam, bij W. H. Kirberger. 1851—53. *f* :-60 *als vervolgdeel; f* :-80 *ieder afzonderlijk Deel.*

Met volhardenden ijver voldoet de *Maandbode* aan zijne belofte, om op het gebied van Geschiedenis, Christendom, Wetenschap en Kunst wetenswaardige bijzonderheden te verzamelen. Dertien Deeltjes liggen vóór ons, met zorg en smaak uitgevoerd, en elk den geringen prijs dien het kost meer dan waardig.

Het historische gedeelte van den inhoud, dat verre het uitvoerigste is, bevat: eene geschiedenis der kruistogten; — de historie der Pausen, tot 1605 afgewerkt; — het leven van MAHOMET, — en de lotgevallen der *Waldenzen.* Wijders vindt men: de mensch, in zijne stoffelijke, zedelijke en maatschappelijke verhouding; — karakters en tooneelen uit het tijdperk der Hervorming; — het leven van JOHANN KASPER LAVATER; — 's levens laatste uren, als getuigenissen van stervenden: — het leven van JULIUS CAESAR; — eene schets van de geschiedenis der Jezuïten-Orde; — het leven van JOH. HEINR. JUNG, bijgenaamd STILLING, in zijne jeugd en jongelingsjaren.

Van enkele Deelen hebben wij reeds vroeger verslag gedaan, en daarbij ons gevoelen over dit voor velen zeker leerzaam, en goedkoope Maandwerk uitgesproken.

Wij wenschen den bode voortdurend geluk op zijne togten; maar bevelen hem naauwkeurigheid aan in 't mededeelen van de historische feiten, en in het vermelden der jaartallen. — Als hij voortgaat belangrijk en onderhoudend te zijn, gelijk tot dus verre, zal gewis niemand den prijs zijner berigten te hoog vinden, maar een toenemend debiet zijn loon zijn.

Daar het bestek ons niet vergunt op Maandschriften — hoe verdienstelijk ook — telkens terug te komen, zeggen we met dien welgemeenden wensch hem voor goed vaarwel.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Losse bladen uit de Geschiedenis van de invoering der Kerkhervorming in Nederland. Herinneringen voor het Nederlandsche volk uit de jaren 1521—1581. *Door* J. I. DOEDES, *Theol. Doct., en Predikant te Rotterdam. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1853. *In kl.* 8*vo.* 83 *bl. f* : - 50.

»Losse bladen uit de Geschiedenis van de invoering der Kerkhervorming in *Nederland*", zoo heet dit werkje te regt. Méér moet men er niet in zoeken. Dáárom evenwel achte niemand deze »herinneringen" uit de gedenkwaardige jaren van 1521—1581 minder gewigtig. Wij hebben ze met grootere belangstelling gelezen dan menig doorloopend, geregeld verhaal der Vaderlandsche of Kerkelijke Geschiedenis.

Uit BRANDT, wiens »Historie der Reformatie" in zoo menig aantrekkelijk verhaal de voorvallen dier dagen schetst, en uit andere vroegere en latere berigten, wordt, onder de opschriften: »verdrukking, lijden, geloofsmoed, zegepraal", het in de verschillende gewesten en steden van *Nederland*, inzonderheid te *Utrecht* in dien bangen tijd gebeurde, voorgesteld.

Hoe reeds vóór het optreden van LUTHER de eerbied voor de Roomsche Godsdienst, hare instellingen en plegtigheden verminderd was, leeren wij ook hier (bl. 4) uit het voorbeeld van zekeren HANS UYTTENHOLE, die in 1514 beboet en tot het doen eener bedevaart naar *Rome* veroordeeld werd, omdat hij op vollen aschdag vleesch gegeten had, maar wiens stoutheid slechts de algemeene bewondering wekte. Hoe weinig de plakaten, die sedert 1521 elkander opvolgden, en de ijver der geloofsonderzoekers den stroom der nieuwe denkbeelden keeren konden, zag Keizer KAREL zelf zich gedwongen te belijden in zijn schrijven aan het hof van *Utrecht* in 1545 — onder de Bijlagen opgenomen; en wordt ten volle blijkbaar uit de beide publicatiën van den Raad dier stad in 1551 en 1552, waarvan de laatste in deze woorden vervat was: »alzoo dagelijks de jonge knechts en kinderen meer en meer zich onderwinden, als men de processie draagt in de Domkerk en voorts

Digitized by Google

op de straten, tegen de Heeren en andere dienaars, en mede tegen elkander vechterij, kijfachtige woorden en andere onzedigheid te bedrijven", zoo wordt verboden zich hieraan in het vervolg schuldig te maken (bl. 11).

Onder de opschriften: »lijden en geloofsmoed", worden nu tafereelen geleverd van vervolgingen en verdrukkingen, in vuile kerkers, met schaars toegedeeld voedsel, aanvechtingen en bedreigingen van den eenen, beloften van den anderen kant, het verlangen naar gade en kroost, dikwijls onverzorgd achtergelaten, gevolgd door martelingen en pijnigingen, die gewoonlijk in den dood door zwaard of vuur eindigden. Dat er niet veel noodig was om iemand in de handen der vervolgers te doen vallen, zien wij uit het (bl. 20) medegedeelde omtrent zekeren CORNELIS PIETERSZ., »die veroordeeld werd om strengelijk gegeeseld en daarna verbannen te worden, omdat hij, toen zijn oom JAKOB STOELWECK, in zijn leven Pastoor van *de Vaart*, overleden was, als zijn medeërfgenaam gevonden en onder zich gehouden had onderscheiden boeken van LUTHER, KARLSTAD, MELANCHTON en meer andere gereprobeerde auteurs, zoowel in druk als geschreven, en in eenige van die had gelezen; terwijl hij zich verontschuldigde met te zeggen, dat hij niet had geweten aan wien hij ze ter hand stellen moest."

Maar indien het hart wegkrimpt bij de beschouwing van het ligchamelijk en geestelijk lijden dier martelaren, wij verheugen ons over de standvastigheid onder de verdrukkingen, die ons de eerste tijden des Christendoms herinnert. Bezweken al sommige, andere waren door banden, pijn noch dood aan het wankelen te brengen. Hen, die op de bedreiging »van verbrand te zullen worden" blijmoedig spraken: »die mij waardig acht om zijns naams wil met geduld te lijden, zal mij ook wel begenadigen, dat ik de pijnlijkheid des vuurs zal kunnen verdragen"; — die op de vraag: »hoe zij met zulk eene zware keten geboeid, slapen, eten of drinken konden"? ten antwoord gaven: »zij zijn mij eerlijk; ik acht ze dierbaarder dan gulden ketenen, gouden ringen en andere diergelijke kostbare juweelen"; — die naar de strafplaats gaande, hunnen medegevangenen om het geloof in den Heere JEZUS toeriepen: »lieve broeders! ik heb mijn voet nu gezet op den dorpel des martelaarschaps; hebt goeden moed als sterke helden van

Digitized by Google

JEZUS CHRISTUS, opgewekt door mijn voorbeeld! verdedigt de Evangelische waarheid tegen alle ongeregtigheid!" — die de houtmijt, waarop zij stonden, in brand ziende steken, uitriepen: »dit schijnen mij rozen te zijn, die men onder mij strooit"; — en die in het midden der vlammen loofden en baden: »Uw wil alleen is heilig, hemelsche Vader! vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen! — hen beklagen wij niet, maar achten ze veeleer gelukkig, als gezaligd in hun lijden om CHRISTUS' wille. Wat Zijne kracht ook in de zwakkere kunne vermag, blijkt hier onder anderen uit de voorbeelden eener vrouw, die op de bedreiging: »gij vreest den dood niet, omdat gij dien niet gesmaakt hebt", het rustig antwoord gaf: »dat is waar, ook zal ik dien nimmer smaken, want CHRISTUS heeft gezegd: indien iemand mijn Woord bewaart, hij zal den dood niet smaken in eeuwigheid"; en van eene moeder, die, nadat zij reeds door de monniken tot de herroeping van hare gevoelens was gebragt, door de treffende geloofstaal van haren zoon bewogen werd om zich met hem te laten verbranden.

Ten slotte volgt, onder het opschrift: »zegepraal", de openbare preek; de worstelstrijd tegen *Spanje;* de afzwering van FILIPS; en de volkomen overwinning, door den Vrede van *Munster* bekroond.

Behalve den reeds genoemden brief van KAREL V zijn nog onder de Bijlagen opgenomen: het lied van LUTHER op den marteldood van HENDRIK VOES en JOHANNES ESCH, met eene *Hollandsche* overzetting van den Heer L. VAN HOOGEVEEN STERCK; van denzelfden Hervormer de Brief aan de Christenen in *Holland*, *Braband* en *Vlaanderen* in betrekking tot de genoemde getuigen van JEZUS; van HERMAN SCHINCKEL, wiens kloekmoedigheid en bedaardheid in zijne laatste uren ons BRANDT verhaalt, vier afscheidsbrieven, de eerste den dag vóór zijnen dood aan zijne huisvrouw, de drie laatsten op zijnen sterfdag aan zijne kinderen ter gedachtenis geschreven; benevens het *Wilhelmuslied.* Wij danken den Schrijver voor de uitgave. Zulke stukken verdienen niet alleen bewaard, maar ook algemeen bekend, en vooral in onze dagen in het geheugen geroepen te worden.

Onze grootouders hadden gewoonlijk naast hunnen huis-Bijbel het martelaarsboek liggen. Het laatste is nu uit vele

Digitized by Google

woningen verdwenen, en heeft ook in inhoud en vorm voor onzen tijd veel gebrekkigs. Maar wie uwer, mannen en vrouwen van het eenmaal van *Spanjes* en *Romes* dwingelandij vrijgevochten *Nederland!* voor kleinen prijs, in een kort bestek, naar het leven wenscht geteekend te zien wat uwe vaderen geleden hebben ter bekoming van de vrijheid, die gij thans geniet, om God naar zijn Woord te dienen, hij sla deze bladen op, leze ze zijnen kinderen en onderhoorigen voor, en stelle ze aan minvermogenden in handen. God geve dat nooit weêr een vader of moeder de smart ondervinde door H. SCHINCKEL in den brief aan zijne jongste dochter zoo aandoenlijk uitgedrukt, bij de gedachte aan zijne, toen hij gevangen werd weggeleid, hem schreijend naloopende kinderen!

Mogt de Schrijver nog meer dergelijke losse bladen in zijne *portefeuille* hebben, dat hij ze niet achterhoude! Heeft hij de geleerde wereld door zijne bekroonde Verhandeling over de Tekstkritiek, en door andere schriften aan zich verpligt, de Hervormde Kerk en al wie in *Nederland* op zijne Evangelische belijdenis prijs stelt, is hem voor het hier geleverde dank schuldig. — Eene enkele fout hebben wij gevonden, aan den voet van bl. 45, waar »neef" in plaats van »zoon" moet gelezen worden.

De Hervorming herdacht. Kerkrede over JAK. III: 5^{b}, *van* C. C. CALLENBACH, *Predikant te Nijkerk. Uitgesproken op den Gedenkdag der Hervorming*, 6 *November* 1853. *Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1853. *In gr.* 8*vo.* 28 *bl.* *f* :-25.

De 31ste October, sinds het Derde Eeuwfeest der Reformatie, ook in de Hervormde Kerk van *Nederland* jaarlijks herdacht, is in het vorige jaar, na den Pauselijken aanval en de hatelijke taal der Pauselijke Allocutie over hetgeen den *Nederlandschen* Protestant boven alles waard is, met verhoogde belangstelling gevierd. Eenige Leeraren hebben zelfs de uitgave nuttig of noodig geacht van hunne toen gehoudene toespraken, waarin de aanleiding tot en de zegeningen van de Hervorming, de vervolgingen door de vaderen verduurd, in hun pogen om God naar hunne overtuiging te dienen, werden herinnerd, en de Gemeenten tot het regt waarderen van hare

Digitized by Google

zoo duur verworvene voorregten werden opgewekt. Ook de Eerw. CALLENBACH meende zijne toen uitgesproken Leerrede, behelzende: een historisch overzigt van de beginselen, wording, en uitbreiding der Hervorming, en van hare instandhouding tot op den huidigen dag, door den druk meer algemeen bekend te moeten maken.

Naar aanleiding van JAKOBUS' woorden: »ziet een klein vuur, hoe grooten hoop houts het aansteekt", volgens den tekstenrol van BROES, voert hij ons eerst naar de klooster-cel te *Erfurt*, waar eene verslagene, God zoekende ziel vruchteloos in werktuigelijke verrigtingen rust en troost hoopt te vinden, tot dat een Bijbel, in het klooster aan eene keten vastgeklonken (karakteristiek voor den man die bestemd was hem los te maken!) zijne aandacht boeit, en de raadgevingen van STAUPITZ met de eenvoudige Christelijke taal van een ouden vromen monnik zijne geschokte ziel tot rust bragten, en met het te *Rome* opgemerkte sterkten, tot het te keer gaan van den schandelijken aflaathandel in de door hem aangeslagen 95 stellingen, die het kleine vuur waren, dat zoo grooten hoop houts aanstak.

De Schrijver zoekt in het tweede Deel zijner rede aan te toonen dat het, even als 100 jaar vroeger met HUSS, gemakkelijk zou geweest zijn, den brand in den aanvang te blusschen, hetzij door LUTHER te verpletteren, hetzij door aan zijne ergernis te gemoet te komen. Wij houden het altijd voor gewaagd te beslissen wát er zou gebeurd zijn indien men anders gehandeld hadde. Mogelijk is het, dat de Hervorming, wanneer men dadelijk den sterken arm had aangewend, in de geboorte zou zijn verstikt, maar toch ook zeer waarschijnlijk, dat het vuur daarmede nog niet zou zijn uitgedoofd geweest. De tijden waren niet meer dezelfde als eene eeuw te voren. Allerwege waren de geesten tegen *Rome* in beweging gekomen. In verschillende landen waren reeds vóór LUTHERS optreden vele Hervormingsgezinden, zoo als de spoed getuigt waarmede zijne stellingen tegen den aflaat verbreid, en de gunst waarmede zij ontvangen werden. »Het was" — zoo luidt het getuigenis van een tijdgenoot (*) — »als of de

(*) FREDERIK MYCONIUS; over welken te weinig bekenden mede-arbeider van LUTHER men met genoegen lezen zal het: „iets over hem", in het *Nieuw Christelijk Maandschrift*, uitgegeven door de Ringsvergadering van *Amsterdam*, N°. X, 1831.

Digitized by Google

Engelen waren uitgezonden om den inhoud heinde en ver over de aarde te verkondigen". Wat zou het dan geholpen hebben, al hadde men het hoofd van LUTHER doen vallen? Anderen zouden in zijne plaats zijn opgetreden. En wat de afschaffing der misbruiken betreft: »*Rome ne recule pas*". De vruchteloos afgeloopen Conciliën van *Pisa*, *Constans*, *Bazel* hadden het zonneklaar doen zien welk vertrouwen in zijne beloften was te stellen. Spoedig, wanneer men ook uit nood iets toegegeven had, zou het weder den ouden weg gegaan zijn.

De Schrijver doet te regt opmerken hoe men, van de onverschilligheid en verachting, waarmede men den onbekenden monnik bejegende, teruggekomen, beproefde wat vroeger had moeten geschieden, maar hoe het nu zeker te laat geworden was. Terwijl *Romes* aanhangers sluimerden, had de waarheid voortgangen gemaakt. Aan de zijde van LUTHER stond de jeugdige MELANTHON, wiens geleerdheid hem groote dienst deed. Scharen stroomden naar *Wittenberg*, om zich aan de voeten te zetten der mannen die het Evangelie weder aan het licht hadden gebragt. LUTHER ging voort door zijne schriften de Hervorming krachtdadig te bevorderen. De banbliksem, door den vertoornden Paus afgeschoten, had zijne kracht verloren. Te *Worms* vierde de verworpen monnik zijne zegepraal. Door den Keurvorst FREDERIK beschermd, vond hij ook in andere landen, vooral in *Zwitserland*, moedige helpers. In *Schotland* en *Nederland* drong de Hervorming van alle zijden door. CALLENBACH gewaagt, wat ons Vaderland betreft, van GUIDO DE BRES. Waarom ook niet van HENDRIK VAN ZUTPHEN, JOHANNES PISTORIUS, ENGEL MERULA, en anderen, die, zoo veel vroeger dan DE BRES, van de waarheid, ten koste van hun leven, getuigenis aflegden? Wat de vervolgingen om de Godsdienst vermogten, leeren ons de woorden van ERASMUS: »in *Brussel* zijn eerst twee (niet *drie*, gelijk op bl. 24 gezegd wordt, want de een werd in de gevangenis van kant geholpen) verbrand, en van toen af begon die stad LUTHER eerst ter deeg te begunstigen". Noch de *Smalkaldische* krijg, noch de woede van ALVA, noch de BARTHOLOMEüs-nacht, noch de dertigjarige oorlog, noch de herroeping van het Edict van *Nantes* hebben het vuur der Hervorming kunnen blusschen.

De Schrijver spreekt vervolgens »van het verderf en de verwoesting door het ongeloof in de vorige eeuw aan de

Digitized by Google

Kerk der Hervorming gebragt". Dat ook *Nederland* daarin gedeeld heeft, is maar al te waar. Verstaat men echter door ongeloof eene geheele verloochening en verwerping der Christelijke waarheden, dan geven wij hem in bedenking, of de uitdrukking: »dat er een kern overbleef, die bleef getuigen", niet te sterk is. Immers verschil van opvatting over sommige leerstukken heeft vroeger zoo wel als later bestaan, en zal waar het onderzoek des Bijbels vrij is, blijven bestaan, zonder dat men daarom kan gezegd worden, de Hervormde Belijdenis niet toegedaan te zijn. Wij hadden gewenscht dat CALLENBACH dit niet voorbijgezien hadde, daar zijne wijze van voorstelling aanleiding geven kan om achtingwaardige mannen te doen verdenken als in gevoelens deelende van welke zij zeker eenen afkeer hebben.

Het laatste punt: »dat het vuur der Hervorming in onze harten branden moet", is ál te kort uitgevallen. De middelen om dat vuur bij ons-zelven en anderen te onderhouden, en hoe dat vuur branden moet in Christelijke gezindheden en daden van godsvrucht en liefde, hadden breedere aanwijzing en sterkeren aandrang verdiend. Bij de opmerking: »dat het vuur der Hervorming in menig hart niet brandt door onverschilligheid en wereldliefde", trof ons de verklaring: »zulken zijn hier in deze vergadering niet." — Gelukkig de Leeraar, die dit van zijne Gemeente kan getuigen! Waren alle Gemeenten in *Nederland* zóó gesteld, wij zouden voor geen afval te duchten hebben. Evenwel, de Schrijver neemt zijn gezegde eenigzins terug, wanneer hij vervolgens spreekt van vele zijner Gemeenteleden, »die blijven weigeren aan den Heere JEZUS CHRISTUS hand en hart te geven". Hierbij komt nog de vermaning (bl. 7): »dat niemand onzer door wereldliefde en zondelust de oogen voor het licht sluite of gesloten houde!"

Deze Hervormings-Leerrede beveelt zich overigens aan door eenvoudigheid, duidelijkheid, en tevens beknoptheid van stijl en eene wijze van voorstelling, die, zonder eene voor de bevatting van het gros der hoorders te hooge vlugt te nemen, en vrij van gezochte beeldspraak en tegenstellingen, het verstand onderrigt en het hart beweegt.

Uit de opgave zien wij, dat er viermaal gezongen is. Zoo behoort het, dunkt ons, bij feestelijke gelegenheden. Dáárdoor wordt de Gemeente op het groote gewigt van den dag meer

Digitized by Google

opmerkzaam gemaakt, en haar ook een werkdadiger aandeel aan de feestviering gegeven. Doch wij vonden het vreemd, terwijl de Leerrede met »een vaste burgt is onze God" besluit, Gezang 156 geheel vergeten te zien.

Het Protestantisme in Nederland. (*Overgenomen uit de Nederlander*, *Nieuwe Utrechtsche Courant*, 1853.) *Te Utrecht*, *bij* Kemink en Zoon. 1853. *In gr.* 8*vo.* 55 *bl.* *f* :- 50.

Waarom dit stuk uit *den Nederlander* afzonderlijk moest uitgegeven worden, bevatten wij niet. Wie met hetgeen hier opgedischt wordt gediend zijn, weten immers waar zij te regt kunnen komen.

Dat bij den Pauselijken aanval aan een wijken van het Protestantisme niet viel te denken, »omdat" — gelijk wij bl. 12 lezen — »al de Protestanten, hoe zeer onderling ook in drijfveeren en beginselen verdeeld, nogtans, door gemeenschappelijken afkeer van den Paus en zijne instellingen, volkomen vereenigd en tot een vasten kern zamengesloten waren", was, zou men zeggen, een verschijnsel, dat elken Protestant en 't meest hen die op regtzinnigheid en vroomheid bogen, moest doen juichen. Maar zoo is het niet. Wie niet als de Schrijver denken, vinden geene genade, al hebben zij ook krachtdadig medegewerkt tot afwering van het gemeenschappelijk gevaar, al zijn het ook »mannen vol godsdienstzin, die betoonen liefde te bezitten voor Vaderland en Protestantisme, en afkeerig te zijn van onregt en kwade trouw" (bl. 26).

Dat de Synode en de Synodale Commissie 't weder moeten misgelden, kan dan ook niet bevreemden. Maar waarom aan de Synode de bevoegdheid ontzegd van het bezorgen eener nieuwe Bijbelvertaling? Zonderlinge tegenstrijdigheid! Vroeger werd de Synode van de organisatie van 1816 uitgegaan, van zekere zijde in adressen geprovoceerd tot handhaving der Hervormde leer en openlijke afkeuring van hetgeen daarmede zoude strijden, en nu mag de Synode door de veel vrijer keuze der Kerk benoemd, aan eene nieuwe Bijbelvertaling de hand niet slaan. Maar wie zijn daar dan bevoegd toe? *De Nederlander* en zijne vrienden alleen? — Wij verlangen die nieuwe vertaling geenszins. Niet omdat wij voor de gebreken

Digitized by Google

der gewone blind zijn: maar omdat wij niet gelooven dat er haast bij is; omdat zij die aan eene betere overzetting behoefte gevoelen, in die van VAN DER PALM en na hem uitgekomene wel voldoening kunnen vinden; en omdat wij voor nieuwe verdeeldheid duchten in eenen tijd waarin eensgezindheid meer dan ooit gevorderd wordt.

Aan onbewezene beschuldigingen, aan tegenspraak met zichzelve en aan eenzijdige en partijdige beschouwingen is in dit geschrift geen gebrek. Zoo zijn het (bl. 44) *sommige* Hoogleeraren en Predikanten die zich schuldig maken aan het daar opgenoemde, maar onmiddellijk daarop lezen wij: »dat deze of soortgelijke rampzalige overtuigingen zich van *het meerderdeel* der Leeraars hebben meester gemaakt." Een weinig verder wordt gesproken »van de *bijna algemeene* ontheiliging van den Dag des Heeren en van het *algemeene* lasteren en vloeken, dat regelmatig van ouders op de kinderen, van de heeren op de dienstboden wordt overgeplant." Of beide zoo algemeen is laten wij voor rekening van den Schrijver. Maar waarom verheffen de vele, volgens hem, getrouwe Leeraren niet sterker hunne stem tegen die misbruiken? Of schiet hunne kracht zoo wel als die der anderen te kort? En was het in vroegere dagen dan zoo veel beter? Wij behoeven BRAKEL, VAN DER KEMP, en SMIJTEGELD slechts op te slaan, om overtuigd te worden dat er toen ook nog al iets aan scheelde.

De Nederlander verwacht alle heil van de herstelling van het gezag der Formulieren. Wij vragen niet: of hij en zijne partij het onderling eens zijn over het verbindend gezag dier schriften? ofschoon wij reden hebben daaraan te twijfelen. Maar hoe ver zal die verbindtenis gaan? Zal zij onvoorwaardelijk in alles zijn? Dan kunnen wij al wat sinds drie eeuwen tot opheldering der Heilige Schriften in het licht gekomen is wel achter de bank werpen, en zullen CHRISTUS en zijne Apostelen voor GUIDO DE BRES en URSINUS moeten wijken. — Of zal men uitzonderingen vergunnen? Wij vermoeden dit, omdat wij lezen: »dat het niet om den vorm, maar om den inhoud te doen is." De naauwkeurige bepaling van hetgeen tot den vorm en tot den inhoud behoort, zal dan een eerste vereischte zijn. Zal dit zoo gemakkelijk gaan? Dat het niet aan hen onbreken zal, die zich in dezen tot keurmeesters zullen opwerpen, gelooven wij wel, maar of de anderen

Digitized by Google

zich ligt met hunne uitspraken zullen vergenoegen, is eene tweede vraag.

Dat herstel der Formulieren zal dan de Hervormde Kerk tegen *Rome* in veiligheid stellen en den voortgang van het Pausdom stuiten! Wanneer wij op de antecedenten zien, dan boezemt ons dat weinig gerustheid in. Of dagteekent de opbeuring der Kerk van *Rome* in ons Vaderland niet van den tijd dat het Formuliergezag bevestigd werd, en heeft de handhaving van dat gezag gedurende één en eene halve eeuw de uitbreiding van die Kerk kunnen verhinderen? Veel meer verwachten wij van de regte kennis der Evangelieleer en van het geloof aan God en den Verlosser in de zielen geprent en in daden zich openbarende. Met CHRISTUS in het hart wisten de martelaren, ook zonder Formulieren, te sterven.

Wij betwisten den Schrijver het regt niet, om voor hetgeen hij als waarheid beschouwt te ijveren, maar zouden wenschen dat zijn ijver meer gematigd ware; terwijl de hier aangeslagen toon eer zal verbitteren dan ingang vinden.

Over het Stemregt in de Hervormde Kerk. Door een voormalig Kerkeraadslid. Te Rotterdam, bij H. V. van Gogh. 1853. *In gr.* 8*vo.* 30 *bl. f* :- 30.

Onder de vele twist-appels, waarom thans, helaas! in de Hervormde Kerk gestreden wordt, behoort ook het stemregt der Gemeente, door de Synode, onder den indruk van het merkwaardige jaar 1848, als beginsel aangenomen in het *Algemeen Reglement*. De theorie scheen zóó bij uitnemendheid fraai, en het Kerkelijk leven, dat kwijnde, scheen daardoor ter gepaster ure zóó zeer aangewakkerd te zullen worden, dat men tot het gewaagd besluit kwam, om een algemeen of onbeperkt stemregt in te voeren, bij de beroeping van Predikanten en de benoeming van Ouderlingen en Diakenen. Maar nu de tijd gekomen is om de schoone theorie, bij een *Reglement op de Kerkeraden*, in praktijk te brengen, stuit men, zoo als wel te voorzien was en menigeen reeds vroeger profeteerde, op onoverkomelijke zwarigheden, en het blijkt dat de uitvoering de Gemeente zal blootstellen aan de grootste ellende en verwarring, ja, de oorzaak worden kan van den ondergang

Digitized by Google

der gansche Kerk. Het is daarom te hopen dat men, tijdig tot bezinning gekomen, op zijne voetstappen terugkeeren en minstens de fraaije zaak onuitgevoerd laten zal. En om van de noodzakelijkheid hiervan allen te overtuigen, die voor overtuiging vatbaar zijn, daartoe is de *brochure* die wij hier aankondigen, door de bekwame hand van een voormalig Kerkeraadslid, blijkbaar geen Predikant, geschreven en uitgegeven. Wij komen er voor uit, dat wij over dit onderwerp nog niets gelezen hebben, dat ons zóó in alle deelen voldeed. Het bewijs hier geleverd voor de onmogelijkheid der uitvoering, vooral met het oog op groote Gemeenten, is, zoo wij meenen, onwederlegbaar. En het is, zooveel wij weten, ook zelfs nog niet op eenigerlei wijze tegengesproken geworden. Mag men hieruit opmaken dat men er allerwege mede instemt? Het tegendeel is, helaas! waar. De partij die onze Kerk beweegt, laat zich niet overtuigen en wendt zelfs geene enkele poging aan om te wederleggen, maar gaat inmiddels eenvoudig voort, om te *Rotterdam*, te *'s Hage*, te *Amsterdam*, en misschien elders vereenigingen te vormen, tot handhaving, zoo 't heet, van het regt der Gemeente, als of dat regt niet zeer betwistbaar en, wèl beschouwd, volstrekt onuitvoerbaar ware. Met welk een naam moet zulk een gedrag bestempeld worden? Bovendien, op politiek terrein schaart men zich onder de vanen van den teruggang en veroordeelt men, ofschoon men er zich tijdelijk van weet te bedienen, de regtstreeksche verkiezingen, terwijl men op Kerkelijk terrein het onbeperkt stemregt wil hebben ingevoerd zonder anderen census dan dien der bedeeling! Dat kan toch immers niet eerlijk heeten, zelfs niet consequent. En wat al hoogere belangen staan er, waar het de Kerk geldt, op het spel! Die belangen nu zullen toevertrouwd worden aan de groote menigte, waaronder zoo veel naam-Christendom gevonden wordt, zoo veel onkunde, ligtzinnigheid en betweterij. Allen zullen stembevoegd zijn, die slechts belijdenis des geloofs hebben afgelegd. En de bloei der Hervormde Kerk zal daarvan het gewenscht gevolg wezen. *Credat Judæus Apella!*

Wij zeggen den onbekenden Schrijver dank voor zijn geschrift, zouden over Kerkelijke aangelegenheden gaarne meer zulke stemmen uit de Gemeente vernemen, en verblijden ons dat de Synode, die dit jaar zal geroepen worden om te beslissen, zóó goede voorlichting ontvangen heeft.

Digitized by Google

De ware Vrede der Kerk, en: Zult gij verloren gaan? Twee Leerredenen, door ATHANASE COQUEREL, *Predikant bij de Hervormde Gemeente te Parijs. Uit het Fransch vertaald door* J. A. SNELLEBRAND, *Theol. Doct. Te Amsterdam, bij* F. C. M. Scheffer. 1854. *In kl.* 8*vo.* 76 *bl.*

Bekend is het welk een strijd er in de Hervormde Kerk van *Frankrijk*, even als overal elders, gestreden wordt over vrijheid en gezag. Maar niet algemeen weet men tot welk een graad van hevigheid die strijd ontwikkeld is, en welk een aandeel de Heer COQUEREL er aan genomen heeft. Het een zoo wel als het ander kan meerendeels blijken uit de beide Leerredenen, wier vertaling wij hier aankondigen. Zij zijn oorspronkelijk voor de vuist, gelijk men dat heet, uitgesproken, onder den indruk der bewegingen, in de Gemeente te *Parijs* door de invoering der regtstreeksche verkiezingen van Kerkeraadsleden veroorzaakt, en eerst daarna opgeschreven en in het licht gezonden. Wij hebben, bij de lezing, de zeldzame welsprekendheid van den beroemden Kanselredenaar bewonderd, en kunnen ons begrijpen, wat zijne bezielde woorden op zijn talrijk gehoor in die oogenblikken moeten hebben uitgewerkt. Ook heeft hij onze volle sympathie, waar hij voor de vrijheid van onderzoek en prediking, die ook in ons Vaderland van meer dan ééne zijde bedreigd wordt, de vrijmoedige stem verheft, en zich, in naam van het Protestantisme, het onbetwistbaar regt handhaaft, om naar overtuiging en geweten te spreken. Er komen hier passages voor, die allerwege verdienen gehoord en behartigd te worden en waarop niets valt af te dingen. Toch kunnen wij ons daarom nog niet met elk zijner woorden en denkbeelden vereenigen, en zijn er vooral verre af, om amen! te zeggen op den inhoud der tweede Rede, die antwoord zoekt op de vraag, of zij die hem en eenige zijner ambtsbroeders hooren, zullen verloren gaan, ook wanneer hunne prediking meer of minder afwijkt van de Kerkelijke leerstellingen van vroegere dagen. Zonder de overredende kracht, die deze pathetische rede voor zijn gehoor, in die omstandigheden, gehad zal hebben, te willen voorbijzien, is de gang dien zij neemt, ons zóó vreemd, de gedachtenreeks die zij ontwikkelt, zóó onbestemd, en het

Digitized by Google

resultaat waartoe zij leidt, zóó weinig bevredigend, dat wij er in geen geval onze goedkeuring aan schenken kunnen. Vooral is de opvatting van het begrip van *geloof* hier, in ons oog, uiterst gebrekkig en onschriftmatig. COQUEREL spreekt, even als zij wie hij bestrijdt, enkel van een geloof *aan* leerstukken, niet van het geloof *in* JEZUS CHRISTUS, dat, waar het gevonden wordt, niet zoo zeer zaak des verstands, als wel des harten is, of liever des gemoeds. Het is, naar onze innigste overtuiging, niet het geloof aan regtzinnige of vrijzinnige leerstukken, dat zalig maakt, maar alleen van het geloof in CHRISTUS is de zaligheid afhankelijk. Zoowel onder de meest regtzinnige als onder eene meer vrijzinnige prediking kan de zondaar verloren gaan, indien hem dat geloof in CHRISTUS ontbreekt, dat minder eene overtuiging des verstands, als wel eene stemming of gesteldheid des gemoeds is, waardoor hij bij CHRISTUS-zelven het heil zijner ziele zoekt en door Hem leeft. Onverschillig is daarom de opvatting der waarheid die in CHRISTUS is, in geenen deele. Zij kan dat geloof des harten, waarop het boven alles aankomt, zoowel belemmeren als bevorderen, zoowel er toe uitlokken als er van afschrikken. Zij moet, zal zij de ware zijn, in overeenstemming worden gebragt met het Woord van God, dat van den CHRISTUS getuigt. Maar al ware zij ook de meest zuivere en ware, zonder eenig onvermijdelijk inmengsel van menschelijke dwaling, toch heeft zij op zich-zelve geene de minste waarde, waar het de vraag geldt: *zult gij verloren gaan of niet?*

Wij stellen er prijs op, dat deze opmerking niet worde voorbijgezien door de lezers dezer altijd merkwaardige Leerredenen, die, naar het ons voorkomt, door den Heer SNELLEBRAND vertaald zijn op eene wijze die weinig of niets te wenschen overlaat.

Preken, uitgegeven om Evangelisch licht te verspreiden en Christelijk leven aan te kweeken. Achtste jaar. Te Koevorden, bij D. H. van der Scheer. 1853. *In gr.* 8*vo.* 204 *bl. f* 1-20.

Het twaalftal Preken dat thans vóór ons ligt, is zamengebragt door verschillende Leeraren, die meest in het Noorden onzes Vaderlands bij de Hervormde Gemeente werkzaam zijn.

Digitized by Google

Dr. L. S. P. MEYBOOM, te *Groningen*, behandelt: JEZUS' voorstelling in den tempel (LUK. II: 22—35); H. CANNEGIESER, J.JZ., te *Metslawier:* De toekomstige zaligheid der Christenen (*Hebr.* IV: 9); A. H. PAREAU, te *Assen:* JEZUS CHRISTUS, ons voorbeeld van liefde tot elkander (JOH. XIII: 34); W. C. VAN DER ZWAAG, te *Dronrijp:* De Christelijke deelneming in elkanders vreugde en smart (*Rom.* XII: 15); H. A. KREMER, te *Hemelum*, ter bevestiging van Lidmaten, en ter voorbereiding voor het H. Avondmaal: JOH. XVI: 13ᵇ [31ᵇ]; P. DE GOEIJE, te *Heerenveen:* De verborgene zonden (*Ps.* XIX: 13ᵇ); H. M. C. VAN OOSTERZEE, te *Oirschot:* JEZUS CHRISTUS het Hoofd der Gemeente (*Eph.* I: 22ᵇ); U. P. GOUDSCHAAL, te *Scheemda:* De troostrijke zekerheid dat bij de liefde Gods alles medewerkt ten goede (*Rom.* VIII: 28ᵃ); W. VERWEY, te *Winschoten:* De opwekking van den jongeling te *Naïn* (LUK. XI: 7—16); Dr. E. J. DIEST LORGION, te *Groningen:* Het heil der liefde tot JEZUS (JOH. XIV: 23); J. J. HARTMAN, te *Blankenham:* Rust der ziel alleen bij JEZUS te vinden (MATTH. XI: 28); A. L. LESTURGEON, te *Oosterhesselen:* De martelaarsdood van JACOBUS (*Hand.* XII: 2).

Wij vinden hier verschillende onderwerpen behandeld. De lezer merkt het dat zij, op ééne na, allen over teksten uit het Nieuwe Testament spreken. En behoort het niet aldus te geschieden in een bundel die bestemd is om Evangelisch licht te verspreiden en Christelijk leven aan te kweeken? Dáár moet op den voorgrond staan: de blijde boodschap van de verschijning van den Heer. Dáár moet geput worden uit den rijkdom van CHRISTUS, die nimmer kan worden uitgeput. Alle medearbeiders toonen het te gevoelen. En waar de Eerw. DE GOEIJE — helaas, aan zijne Gemeente, huisgezin en vrienden in den bloei des levens ontrukt — een Psalmwoord ter behandeling koos, daar bleef hij niet staan op het Oud-Testamentisch standpunt. Hij toonde de Schriften des Ouden Verbonds te lezen met het oog waarmede PAULUS ze wil gelezen hebben: met het oog door 't geloof in JEZUS verlicht, en wendde zijn tekstwoord aan tot stichting eener Christelijke Gemeente. En ziedaar eene der grootste verdiensten dezer Leerredenen opgegeven. Worden er in deze dagen, helaas! niet Leerredenen uitgegeven die meer strekken om 't zuiver Evangelisch licht te verdonkeren en het Christelijk leven te ondermijnen? — Verschijnt er niet menige predikatie, die door

Digitized by Google

den Schrijver en den Uitgever op den titel en in Couranten zelfs wordt aangeprezen, als moetende dienen om te voldoen aan de behoefte van onzen tijd, maar die geen ander doel heeft dan de Gemeenten tegen hare Leeraars op te zetten? — Eere den medearbeiders aan dezen bundel, die doordrongen zijn van hunne verhevene roeping en den kansel niet aldus willen verlagen. Niet het hoofd zal door het hier aangeboden werk verhit; niet het hart verbitterd worden. Op die stichting die het doel en het werk der liefde is, is alles aangelegd. Het verstand ziet zich hier, evenzeer als het hart, voedsel en versterking aangeboden. Of er echter wel niet eene of meer in mogten opgenomen zijn, waardoor het godsdienstig publiek eenig licht zag werpen over sommige duistere Bijbelplaatsen, is eene vraag. De bundel zou er niet minder om zijn, en dan geheel met het doel overeenkomen. Hoe gaarne hadden wij voor zulk eene de Preek van den Eerw. CANNEGIESER gemist, die nog eens een tekst koos, waarover Dr. P. A. KOPPIUS (1848, bl. 51) en G. J. BRANDT WIJSMULLER (1850, bl. 33) reeds Preken hadden gegeven, die bovendien in elk opzigt oneindig beter waren. De Redactie moest, meenen wij, na de eerstgeplaatste Preek, de twee lateren over hetzelfde onderwerp hebben afgewezen, en zoo ook den Eerw. HARTMAN hebben uitgenoodigd een ander, maar even verdienstelijk stuk te zenden, omdat dezelfde tekst reeds in 1850 (bl. 149), al ware 't juist niet op betere wijze, door U. P. GOUDSCHAAL was behandeld. Zóó voortgaande wordt er toch ligt aanleiding gegeven tot de klagte, dat men telkens in weinig anderen vorm het oude, bekende weêr ontvangt, en men baant den weg tot vergelijkingen, die niet altijd voor de onderscheidene medewerkers aangenaam zijn.

Vraagt men naar de manier, die door de verschillende Predikers gevolgd wordt, — deze is even als de geest, op eene enkele uitzondering na, ongeveer dezelfde. Wij vinden er over 't algemeen eene logische orde (die over *Hebr.* IV: 9 is echter ook in dat opzigt wel niet eene der besten) en eene prijzenswaardige eenvoudigheid in heerschen. Lees de schetsen, en gij zult ontdekken dat er nergens bijna de minste jagt gemaakt wordt op dat kunstige, dat tegenwoordig, hier en daar, zoo zeer wordt begeerd en nagejaagd. Nergens

Digitized by Google

werden wij verrast door iets buitengewoons of iets schitterends. Alleen de laatste Preek, die van den Heer LESTURGEON, maakte eene uitzondering. Niemand toch zal het alledaagsch en gewoon noemen, wanneer de Prediker, sprekende over den marteldood van JACOBUS, de aandacht vestigt: 1°. op het bloedige zwaard; 2°. op de geslagene wonde; 3°. op de blinkende kroon; 4°. op de leidende hand. Het dichterlijk vernuft laat zich hier duidelijk opmerken. Wat de bewerking aangaat, — wie smaak hebben in het overladen en gewend zijn aan eene opeenstapeling van beelden, tegenstellingen, verrassende wendingen, zullen door dezen bundel niet worden bevredigd. Er heerscht over het geheel helderheid, degelijkheid en kalmte in, die toonen dat het den Sprekers meer om de groote zaak: verlichting en heiliging der Gemeente, te doen is, dan om het opwekken van aandoeningen, die wel den Prediker naam, maar der Gemeente niet altijd blijvenden zegen kunnen aanbrengen. Verre is het er echter van verwijderd, dat aan den stijl geene zorg zou zijn besteed. De namen der meeste medewerkers zijn daartoe te gunstig bekend. Platheid van uitdrukking treffen wij hoogst zelden aan. Waardig is de toon. Bij den een is er meer levendigheid dan bij den anderen. De een spreekt meer tot de hoorders, de ander redeneert wat meer. Maar onderscheidt zich, b. v., het werk van den Predikant van *Oosterhesselen* door keurigheid van taal en stijl, door dichterlijkheid van uitdrukking — het is er verre van verwijderd dat hij zich daardoor zou hebben laten bewegen om waarheid en natuurlijkheid er aan ten offer te brengen. Ook hier is degelijkheid en rijkdom van zaken, die in een waarlijk schoon kleed worden aangeboden. Zoo vindt men hier één geest bij verscheidenheid van gaven. Wij mogen de Gemeenten waarin zulke mannen werkzaam zijn, gelukkig noemen, en met den wensch, dat de Predikers ook op deze wijze nog dikwerf hun licht zullen laten schijnen, prijzen wij bij voortduring Preken aan, waardoor Evangelisch licht verspreid en Christelijk leven zoo uitnemend kan worden bevorderd.

A.

Digitized by Google

Redevoering ter nagedachtenis van BERZELIUS, *uitgesproken in de openbare zitting der Academie van Wetenschappen, te Berlijn, den 3den Julij* 1851; *door* HEINRICH ROSE. *Uit het Hoogduitsch door* J. P. C. VAN TRICHT, *Apotheker. Te Arnhem, bij* W. H. Stenfert Kroese. 1852. *In gr. 8vo.* 70 *bl. f* :-70.

Onder de wetenschappelijke mannen van onvergankelijken roem behoort ook BERZELIUS, de groote Chemicus, die te *Stokholm* het Hoogleeraarambt gedurende eene lange reeks van jaren bekleedde, en wiens naam en verdienste, vooral in de Scheikundige Wetenschap, nimmer zullen verloren gaan, ten ware eenmaal de Scheikunde-zelve te niet ginge.

BERZELIUS trad op toen VOLTA zijne kolom had daargesteld; en zijn eerste geschrift handelde over de werking van de electrische kolom op zout-oplossingen. Met PONTIN gelukte het hem amalgamaas met potassium, sodium, calcium en baryum te vormen. Later ontleedde hij, door middel der kolom van VOLTA, het ammoniak en verkreeg het bekende ammonium-amalgama. Hij legde zich vooral ook toe op de quantitatieve ontleding der mineralen. Hij ontdekte met HIERINGER een nieuw metaal: het cerium. Als bron-arts onderzocht hij onderscheidene natuurlijke minerale wateren van *Zweden;* en bragt in *Stokholm* eene inrigting tot vervaardiging van kunstmatige minerale wateren tot stand.

Tot op BERZELIUS hadden de onderzoekingen in het gebied der dierlijke scheikunde op dezelfde wijze plaats als in dat der onbewerktuigde stoffen; doch hij wees een anderen, meer wetenschappelijken weg aan, en hoe ver hij daar boven anderen verheven was, kan blijken aan eene vergelijking van zijne ontleding des bloeds met die van FOURCROY. In het algemeen gaf hij de resultaten dier onderzoekingen als afzonderlijke Voorlezingen in het licht. In betrekking tot de herleiding van het kiezelzuur en de samenstelling van gegoten ijzer heeft hij zich bijzonder verdienstelijk gemaakt. Later — en daarmede vangen eigenlijk de wetenschappelijke verdiensten van BERZELIUS aan — vestigde hij, door den arbeid van DAVY daartoe geleid, zijne aandacht op de scheikundige evenredigheden, of de hoeveelheden waarin zich de ligchamen met elkander verbinden, en hij begon daarmede hoofdzakelijk door het

Digitized by Google

zuurstofgehalte der loogzouten te onderzoeken. Om daarin tot volkomen zekerheid te geraken onderzocht hij alle belangrijke scheikundige verbindingen op nieuw, en begon in 1810 den uitslag van dit reuzenwerk bekend te maken. Met zeer geringe hulpmiddelen zelfs wist hij buitengewone uitkomsten te verkrijgen; hetgeen den man van genie en talent kenmerkt. Hij voerde de spirituslamp met dubbelen luchtstroom in, en bediende zich het eerst van platina-kroesjes. Daarenboven wees hij vele andere kleine, maar zeer gewigtige bewerkingen en handelwijzen aan, zoo als: trechters, bekerglazen, spuitflesschen, enz. Hij heeft verder de mogelijkheid der scheikundige bewerking in het studeervertrek aangetoond, en ze daardoor uit hare kelderachtige en koude werkplaatsen verlost. Bij zijne onderzoekingen voerde hij ook de buisjes van elastieke gom in, waardoor de zamengestelde proeven met gas uitvoerbaar werden gemaakt.

BERZELIUS heeft ook de symbolen of teekenen voor de verschillende elementen der verbindingsverhoudingen in 1815 ingevoerd; zij zijn om hunne gemakkelijkheid een onschatbaar hulpmiddel. Hij was het ook die het electro-chemisch stelsel met de leer der enkelvoudig bepaalde evenredigheden verbond, verdeelde de ligchamen in electro-positieve en electro-negatieve, en bragt de zuurstof en de daarmede overeenkomende stoffen tot de electro-positieve. Daar alle verbindingen niet volgens deze leer konden worden verklaard, nam hij eene dusgenoemde katalytische kracht aan, of die der aanraking.

Nadat hij zich tien jaren onafgebroken met het onderzoek naar het atoomgewigt der ligchamen had bezig gehouden, gaf hij in 1818 Tabellen uit, waarin omstreeks 2000 enkelvoudige en zamengestelde ligchamen voorkwamen. Ook over het onderzoek van organische ligchamen maakte hij belangrijke ontdekkingen bekend, die door GAY-LUSSAC en THÉNARD werden in het werk gesteld.

BERZELIUS regelde eerst de mineralen naar hunne electro-positieve, maar naderhand naar hunne electro-negatieve bestanddeelen, en bragt in dit stelsel gedurig verbeteringen aan. Later gaf hij eene Verhandeling uit: »Over het gebruik van de blaasbuis in de Scheikunde en de Mineralogie", waarmede hij zich eene groote vaardigheid had eigen gemaakt, en die voor de mineralogen onmisbaar is geworden.

Digitized by Google

In het bijzonder verdient zijne ontdekking van het *selenium* te worden genoemd, waarover hij een uitstekend werk heeft geschreven.

BERZELIUS schreef voorts eene groote hoeveelheid monographiën over verschillende onderwerpen, vooral omtrent zijnen strijd met DAVY over den aard van het *chlorium*.

Hij hield zich ook ernstig bezig met het onderzoek der zwavelzouten, hetgeen daaruit blijkt, dat hij niet minder dan 120 zwavelmetalen quantitatief heeft ontleed.

Hij legde zich ook toe op het onderzoek van de zeldzamer voorkomende metalen, en dit gaf aanleiding tot een zeer uitgebreid werk over de ontleding van het natuurlijke platina-erts.

Het laatste groote werk van dezen beroemden Scheikundige was dat over de Meteoorsteenen. Zijn Leerboek der Scheikunde is voorzeker in het bezit van elken degelijken scheikundige. Naast dit veelomvattend geschrift verdienen zijne Jaarberigten genoemd te worden, die de vorderingen der Natuurkundige Wetenschappen behelzen, en sedert 1820 tot 1846 door hem zijn uitgegeven.

BERZELIUS geraakte, na jaren van behoefte — meestal het lot van groote mannen — tot eer en aanzien, zonder dat hij die zocht. Zoo zeer was geheel zijn leven aan de Wetenschap gewijd, dat zelfs onder de smarten, die eene pijnlijke ziekte hem in den laatsten tijd veroorzaakte, zijne gedachten geheel alleen bij haar bepaald bleven.

ROSE heeft hem als wetenschappelijk man voortreffelijk beschreven, en de Heer VAN TRICHT heeft door het vertalen zijner Redevoering eene wezenlijke dienst aan velen bewezen en zijne taak waardig volbragt.

Het leven en het maaksel der Dieren. Door W. VROLIK, *Secretaris der Koninklijke Academie van Wetenschappen. Tweede Deel. Eerste Stuk. Te Amsterdam, bij* M. H. Binger en Zonen. 1853. *In gr.* 8*vo.* 280 *bl. f* 2 - 60.

In het Eerste Stuk des Tweeden Deels van dit belangrijk werk worden de volgende onderwerpen in even zoo vele Hoofdstukken behandeld: — De herkaauwende zoogdieren; —

Digitized by Google

de tweehoevige; — de eenhoevige; — de walvischsoortige zoogdieren; — de buideldragende zoogdieren; — de vogelbekdieren; — de kloakdieren; — de bewerktuiging van den mensch, met die der zoogdieren vergeleken. Elk Hoofdstuk bevat weder een naauwkeurig overzigt van het maaksel der daarin behandelde dieren.

Bijzonder gewigtig is dit Stuk wegens de beschrijving van dieren die tot onzen veestapel behooren; te meer omdat de onderhoudende trant waarin het, ofschoon naar de eischen der wetenschap, geschreven is, 't voor eenen uitgebreiden kring van lezers bruikbaar maakt.

Het geheel sluit zich aan de vertaling van Prof. SCHLEIDENS Plantenkunde, die bij dezelfde Uitgevers het licht ziet.

Wij hopen, zoo als wij reeds bij de aankondiging van het Eerste Deel hebben gezegd, na de geheele voltooijing van het werk, er een nader verslag van te leveren, meer overeenkomende met zijne uitstekende waarde. Voor het tegenwoordige bepaalt zich Ref. tot het schenken van verdienden lof aan de Uitgevers, die voor een bevallig en sierlijk kleed zorgen. Het werk-zelf heeft geenen lof noodig; doch het aan te prijzen is eene behoefte voor elk die de wetenschap waardeert.

Toelichting en Verdediging van eenige daden van mijn bestuur in Indië, in antwoord op sommige vragen van Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG, *Oud-Raad van Indië, door* J. J. ROCHUSSEN, *Minister van Staat, Oud-Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië. Te 's Gravenhage, bij* de Gebroeders van Cleef. 1853. *In gr.* 8*vo. XIV en* 212 *bl. f* 1-60.

Ofschoon het in den geest des tijds ligt — dat wij niet willen ontkennen — doet het ons toch eenigzins pijnlijk aan, als wij zien hoe hooggeplaatste ambtenaren, nadat zij uit hunne ambtsbetrekkingen eervol zijn ontslagen, tegen elkander in het publiek optreden over daden van bestuur, waarin de een zoo wel als de ander betrokken is geweest. Wij, die, op een ander standpunt geplaatst, nimmer geschroomd hebben te prijzen of af te keuren, naar gelang wij zulks in het belang, of overeenkomstig de eer, van het Vaderland oordeelden; wij vinden ook geene reden om onze meening over dit verweer-

Digitized by Google

schrift van den Oud-Gouverneur-Generaal niet uit te spreken. — Voor zoo ver nogtans als wij de hier aangebodene stukken beschouwen buiten betrekking tot de aanleiding, en enkel als opheldering van verschillende gebeurtenissen gedurende de bewindvoering van den Heer ROCHUSSEN in *Indië*, kunnen wij niet afzijn hem voor de mededeeling onze erkentenis te betuigen. — Daar echter de zaken niet uit haar verband mogen worden gerukt, en de »Toelichting en Verdediging van eenige daden van bestuur" zonder de aanleiding niet zou zijn aan het licht getreden, zijn wij verpligt van die aanleiding kortelijk te gewagen.

In des Schrijvers Voorwoord wordt gesproken over het Ontwerp van Reglement op het beleid der Regering in *Nederlandsch-Indië*, en hoe dat van vele kanten is beoordeeld, in dier voege, dat de beantwoording der vraag steeds moeijelijker werd: Wat is waarheid? Wat is ten deze Staatspligt? Wat Staatsbelang? Wij vernemen verder hoe de Oud-Raad van *Indië* CORNETS DE GROOT »zijne stem kwam voegen bij die van hen welke het regerings-ontwerp bestrijden, als berustende op grondslagen, niet, of niet meér bestaanbaar met de eischen van den tijd waarin wij leven, en als in strijd met de duurzame belangen van den Moederstaat, en met onze verpligtingen jegens de talrijke bevolkingen door de Voorzienigheid aan onze hoede, zorg en leiding toevertrouwd."

Dit wordt door den Heer R. een »beslissend te voorschijn treden" genoemd, waarvan (bl. VII) reden gegeven wordt op eene wijze die, moge zij al niet geheel juist wezen, evenwel zich menschkundig verklaren laat. — Iets verder doet de Heer R. als een lievelingstelsel van den Heer CORNETS DE GROOT uitkomen: »dat de Gouverneur-General met geen eenhoofdig gezag moet bekleed blijven, maar dat, even als vóór 1836, de regering over *Nederlandsch-Indië* in den door den Gouverneur-Generaal gepresideerden Raad moet gevestigd zijn"; en laat daarop volgen dat hij »geheel overbodig en geheel buiten verband met hetgeen hij bewijzen wil", de navolgende vragen, niet zonder warmte en zelfs niet zonder bitterheid opeenstapelt. »Waarin trouwens heeft het eenhoofdig gezag zich in *Indië* dan toch wel onderscheiden? In de overdrijving van het Cultuurstelsel? In de expeditiën naar *Bali*? In het weder geheel verlaten van dat eiland? In de *Britsche* vestiging op

Digitized by Google

de Noordkust van *Borneo*? In de verwikkelingen met de *Chinezen* op de Westkust van *Borneo*? In de expeditie naar de *Soeloe-Eilanden*? In de gebeurtenissen te *Batavia* in Mei 1848? In het voorkomen van den hongersnood der *Javanen* te *Damak* en *Grobogan*? In hulp, toen de *Javanen* door epidemische ziekten werden geteisterd? In de bekende oppositie te *Djokjokarta*? In het bannissement van den Bisschop GROOFF? In het opheffen van den druk der inwoners van de *Molukkche Eilanden*? In het recepissen-stelsel? In de *Palembangsche* onlusten? In den opstand der *Bantamsche* bevolking? In het ontslag van den Heer SENN VAN BASEL?"

»Zal deze periode" — zoo lezen wij verder in het Voorwoord van den Heer R. (bl. x) — »zin en beteekenis hebben, dan is het geene andere dan deze: »al de aangehaalde zaken zijn behandeld door den Gouverneur-Generaal, zonder raadpleging of overeenstemming met den Raad, en allen zijn verkeerd behandeld; — ware daaromtrent bij meerderheid van stemmen in den Raad beslist, de uitslag zou anders en beter zijn geweest." En vermits de meesten dier gebeurtenissen plaats gehad hebben tijdens het bestuur van den Heer ROCHUSSEN, en op dat bestuur in dier voege een blaam is geworpen door den man die Secretaris-Generaal in *Indië*, waarnemend Secretaris-Generaal bij het Departement van Koloniën, en Raad van *Indië* is geweest, heeft de Heeft R. gemeend die blaam te moeten uitwisschen door de »ongegrondheid dier beschuldigingen in het openbaar te betoogen."

»Daartoe in staat gesteld" — zegt de Heer R. (bl. XII) — »door de welwillendheid van den Minister van Koloniën — die mij de raadpleging der zich in het archief bevindende bescheiden wel heeft willen vergunnen — heb ik, tot de vervulling der mij gestelde taak overgaande, de door den Heer CORNETS DE GROOT gewraakte feiten of handelingen elk afzonderlijk toegelicht en daardoor eenige, hoezeer dan ook onvolledige bijdragen geleverd tot de geschiedenis van mijn bestuur; — een bestuur waarin vele en velerhande moeijelijkheden, meer welligt dan onder dat van eenig ander, elkaâr hebben opgevolgd."

Voor zoo verre derhalve de gebeurtenissen opgesomd door den Heer CORNETS DE GROOT, tot het bestuur van den Heer

Digitized by Google

ROCHUSSEN behooren, voor zoo verre ook worden ze in deze »Toelichting en Verdediging" ter sprake gebragt.

Wij gelooven niet dat wij, bij de behandeling dier verschillende punten, alhier elf in getal — want de vestiging der *Engelschen* op de Noordkust van *Borneo* behoort hier niet te huis, als vroeger hebbende plaats gegrepen — behoeven stil te staan. Zij behooren ongetwijfeld onder de gewigtigste gebeurtenissen van het bewind des Heeren R., en zijn in der tijd in het Vaderland niet weinig besproken geworden. Of ze destijds allen met zaakkennis zijn toegelicht, en of ze meestal gunstig of ongunstig zijn beoordeeld geworden, behoeft hier niet te worden onderzocht. Het is ons genoeg van de »Toelichting en Verdediging", die zeker reeds in het bezit is van elk die in het bestuur van *Nederlandsch-Indië* belang stelt, te getuigen dat zij gematigdheid en waardigheid ademt, en voorts de algemeene aandacht te vestigen op de bijdragen die zij bevat tot de geschiedenis van de vijfjarige Opperlandvoogdij van den Heer ROCHUSSEN. Dat de toelichting van zoo vele belangrijke gebeurtenissen eene algemeene belangstelling verdient, spreekt van zelf. En van eene zoo bevoegde hand komende, moet ze elk hoogst welkom zijn.

Twee bedenkingen mogen wij niet achterhouden. De eene betreft het zoogenoemde lievelingstelsel van den Heer CORNETS DE GROOT: dat het eenhoofdig gezag zou behooren plaats te maken voor een bestuur waar de Gouverneur-Generaal niet meer zou wezen dan *primus inter pares*. — Wij begrijpen niet hoe 't mogelijk zij, dat een man, dien wij moeten veronderstellen vertrouwd te zijn met de geheele geschiedenis van de verrigtingen der *Nederlanders* in *Indië*, zoodanig een stelsel kan voorstaan. Zijn niet de bewijzen menigvuldig, dat, bij gewigtige voorvallen of omstandigheden, overal waar hij die zich aan het hoofd bevond, niet vrij was in zijne handelingen, de zaken zijn bedorven geworden, of in bedenkelijken toestand zijn geraakt! Weet de Heer CORNETS DE GROOT niet dat een rigtig bestuur onzer *Oost-Indische* Bezittingen, wanneer de Gouverneur-Generaal niet meer ware dan *primus inter pares*, eene onmogelijkheid zou zijn! Is 't hem niet duidelijk geworden, dat, waar hij die zich aan het hoofd bevond — en wij bedoelen hier niet enkel den Gouverneur-Generaal, maar ook de Gouverneurs van Buiten-Etablissementen — bij gewigtige

Digitized by Google

voorvallen, met verstand naar eigen oordeel handelde, ja, soms tegen de letter zijner voorschriften aan de verantwoordelijkheid zijner daden op zich nam, en met kracht en nadruk te werk ging, zonder zich aan het gevoelen van den hem toegevoegden Raad te storen — den dank des Vaderlands heeft verdiend, en behouden heeft de bezitting of het gezag dat hem was toevertrouwd. De Heer CORNETS DE GROOT kon toch even als wij zich, onder anderen, herinneren het verhaal van dien Gouverneur van *Makassar*, die een *Boegineesch* of *Makassaarsch* oproerling ter dood veroordeelde en onmiddellijk deed teregtstellen, hoewel hij geene doodvonnissen mogt ten uitvoer leggen zonder voorafgaande magtiging van *Batavia*. Had hij dat niet gedaan; had hij den oproerling niet onverwijld gestraft, dan zou de bevolking gemeend hebben dat hij de inlandsche grooten uit vreeze ontzag, en het oproer waarschijnlijk verre om zich hebben gegrepen. Door zijne beslotenheid echter was het oproer met éénen slag gedempt. — Wij voor ons zouden het Vaderland beklagen, als het nieuwe Reglement op het beleid der Regering in *Nederlandsch-Indië* een ander stelsel kwame te huldigen dan dat van het éénhoofdig, ja, des noods willekeurig gezag: — onder eene verantwoordelijkheid nogtans, niet enkel bestaande in bloote vormen. — Wie in onze Overzeesche Bezittingen met oppergezag bekleed is, moet, wanneer het er op aan komt, onbelemmerd kunnen handelen. Kleingeestig verwijl moet geene onherstelbare schade aan het Vaderland berokkenen. — Heeft niet ook het Bestuur van *Britsch Indië* zelfs nog onlangs getoond, hoe Gezagvoerders in het *Britsch Indisch* Rijk handelen mogen tot bevordering van het algemeene nut.

Onze tweede bedenking betreft de omstandigheid dat de Heer ROCHUSSEN, met toestemming van den Minister van Koloniën, van bescheiden in het Koloniaal Archief voorhanden, heeft gebruik gemaakt. Dit gebruik maken van oorkonden tot dezen tijd behoorende, wordt door de Redacteurs van het *Oost-Ind. Tijdschrift* en van *De Indiër* gelijk gesteld met het publiek maken van geheime stukken door Dr. VAN HOËVELL. Maar die handelingen zijn hemelsbreed van elkander onderscheiden. Het publiek maken van stukken geschiedt door den Heer R. MET *de vergunning* van den Minister van Koloniën, en tot verdediging van eigen bestuur, en met de grootst

Digitized by Google

mogelijke kieschheid, want uit »voorzigtigheid en bescheidenheid" blijft in de »Toelichting en Verdediging" wel eens eene gebeurtenis zonder die volledige opheldering, welke misschien voor de duidelijkheid zou kunnen verlangd worden. De openbaarmaking door den Heer v. H. geschiedt daarentegen alleen ten gevolge van *niet* geoorloofde mededeelingen door ambtenaren en anderen, zonder daartoe geroepen of verpligt te zijn, en is alzoo te laken.

Bij die ongeoorloofde openbaarmaking denken wij er aan hoe, te midden van de onregtvaardige eischen van het *Britsch* Gouvernement, in het jaar 1836, omtrent de zoogenaamde verkrachting van het Tractaat van 17 Maart 1824 door *Nederland*, de *Bengaalsche* tijdingen het tarief door den *Britschen* Gouverneur-Generaal op den 25sten April 1836 uitgevaardigd, medebragten. Daaruit bleek hoe te *Calcutta* het Tractaat voor vreemde handelaren veel ongunstiger werd toegepast dan te *Batavia*, waardoor de reclame van het *Britsch* Gouvernement ten laste van het *Nederlandsche* Gouvernement, geheel kwam te vervallen. Voor zoo veel wij weten heeft toen geen enkel *Londensch* Dagblad dat tarief opgenomen of daar zelfs maar op gezinspeeld. Eene lofwaardige Nationaliteit deed de *Britsche* Dagbladen dat stilzwijgen bewaren. — Nu steke elk de hand in zijnen boezem, en vrage zich af: hoe hij, waar het de eer of het belang des Vaderlands geldt, behoore te handelen.

L.

Oranje boven!!! Eene historische bijdrage. Te Amsterdam, bij A. H. van Gorcum. 1854. *In gr.* 8*vo.* 95 *bl.* *f* 1-:

Ofschoon de inhoud van deze bijdrage wel vorderde dat de Schrijver zich door opgave van zijnen naam aansprakelijk stelde, heeft hij, om redenen hem-zelven het best bekend, verkozen in het donker te blijven. — Het werkje is, volgens den aanhef, eene zedelijke beoordeeling van het feit dat men »den heiligen naam van vaderlandsliefde en volkszin (den kreet van *Oranje Boven*) misbruikt en geschonden heeft door dien naam tot eene partijleuze te maken, en bevat, om te bewerken dat ORANJE, BOVEN alle partijleuzen verheven worde (N.B.!!) eene hoogst partijdige schets van de Geschiedenis des Vader-

Digitized by Google

lands in de laatste drie eeuwen. In die soort van schets wordt bovenal het Huis van *Oranje* als aan de kaak gesteld. List, eigenbaat, heerschzucht, en wat niet al meer wordt den Prinsen die als Stadhouder hebben geregeerd en Koning WILLEM I ten laste gelegd; hunne deugden en verdiensten omtrent het Land worden verzwegen, hunne gebreken en feilen, met verwerping van hetgeen tot verschooning kan dienen, worden opgehaald en vergroot, en hunne tegenstrevers worden in het gelijk gesteld.

De Schrijver heeft doorgaans de bronnen waaruit hij geput heeft, *niet* opgegeven, wijl die (bl. 95) »voor den lezer zeer vervelend zijn." Die zorg voor het genoegen der lezers is minst genomen overdreven. Wie in aanteekeningen en aanhalingen geen belang stelt, slaat ze over; doch voor anderen zijn ze noodig tot staving van des Schrijvers goede trouw en onpartijdigheid. Te meer is er behoefte aan omdat de wijze waarop de S. van sommige genoemde bronnen gebruik maakt, hoegenaamd geene geruststelling omtrent de verzwegene inboezemt. Zoo wordt BILDERDIJK bijgebragt om de onwettigheid van den opstand tegen *Spanje* te betoogen; doch waarom dien Schrijver, die aan het hoofd prijkt van hen, welke (bl. 16) gezegd worden »uit oude oorkonden en authentieke bescheiden de geschiedenis geschreven te hebben" (*), dan ook niet in zijne voorstelling van MAURITS, WILLEM II, WILLEM III, WILLEM IV en de Gouvernante gevolgd? Op dezelfde wijze bedient men zich van WAGENAAR. Bij de vermelding van het huwelijk van WILLEM *van Oranje* met ANNA *van Saxen* worden uit VAN DER HORST uittreksels geleverd; maar van zijn tegenschrijver BAKHUIZEN VAN DEN BRINK gezwegen, als of hij niet bestond. Van den *Luikschen* Hoogleeraar BORGNET, wiens werk en dat van zijnen Vertaler VAN VLOTEN de aandacht van elken Geschiedvorscher verdienen, wordt met geen woord gerept. — Die handelwijze en de inhoud van het werk zijn waarlijk niet geschikt om vertrouwen in te boezemen. Van de eerste tot de laatste bladzijde vinden wij eene reeks van beschuldigingen, de eene al partijdiger, hatelijker en bitterder dan de andere. Als eene verdienste van het geschrift zal men

(*) Hoe BILDERDIJK WAGENAAR heeft nageschreven, kan men in ARENDS *Algemeene Geschiedenis des Vaderlands* telkens aangewezen zien.

Digitized by Google

kunnen beschouwen, dat het aan mannen als OLDENBARNEVELD en DE WIT regt doet. Of echter de Schrijver, van zijn standpunt, als ijverig Roomsch-Katholijk, tegen al wat de grootheid en den bloei der Republiek herinnert ingenomen, die mannen prijst uit ware hoogachting, dan wel alleen om hunnen tegenstand aan het Huis van *Oranje*, is een hoogst twijfelachtig vraagpunt.

Om den inhoud en geest van het werkje te doen kennen, weten wij niet beter dan van des Schrijvers mededeelingen en beschouwingen een overzigt te geven, waarbij het aan geene stof tot aanmerkingen zal ontbreken.

Eene Inleiding behelst, met een wijsgeerig vertoon, de voorstelling: »hoe de geschiedenis van het menschdom niets anders is, dan de geschiedenis van den voortdurenden strijd tusschen het goede en het kwade, waarvan ook die van ons Vaderland het schouwspel oplevert"; terwijl uit het vervolg blijkt, dat hier onder het goede: boven alles het Roomsch-Katholicisme en zijne voorstanders; onder het kwade: de Hervorming en de Prinsen *van Oranje* zijn te verstaan. Aan die voorstelling getrouw, wordt (bl. 5) beweerd: »dat het een dwaalbegrip is, *Nederlands* onafhankelijkheid van de vervallen-verklaring van FILIPS af te rekenen, daar het reeds vroeger onder de Grafelijke regering onafhankelijk was." De Schrijver speelt hier met woorden. Waar is het, dat *Nederland* onafhankelijk was, in zoo ver het zich allengs aan de leenroerigheid van het *Duitsche* Rijk onttrok; maar onwaar, dat het volk op eene wijze bestuurd werd, waarop het, volgens zijne regten en privilegiën, door den Vorst bezworen, aanspraak had. Reeds FILIPS *van Bourgondië* en KAREL *de Stoute* hadden daarop inbreuk gemaakt. KAREL V ging verder; getuige het gebeurde met *Gent*, de plakaten door hem uitgevaardigd en de geestelijke onderzoekers door hem aangesteld, aan welke vrijgelaten werd, om zonder achtgeving op costumen of privilegiën te vonnissen; terwijl FILIPS II, daarin de voetstappen zijns vaders drukkende, nog sterker voortsloeg. — »Dat de *Nederlanden* onder FILIPS evenmin van *Spanje* afhankelijk waren, als onder WILLEM III van *Engeland*", zal bezwaarlijk geloof vinden. Hebben de *Engelschen* ook hunne soldaten herwaarts gevoerd; hunne regtbanken hier opgerigt; de hoogste ambten ingenomen; kasteelen gebouwd; schattingen

Digitized by Google

als de tiende penning geheven; de edelen en burgers ter dood gebragt; en tooneelen aangerigt als door de *Spanjaarden* te *Mechelen*, *Zutphen*, *Naarden*, *Maastricht*, en *Antwerpen*? Was het niet de *Spaansche* Raad te *Madrid*, van wien alles uitging en zonder wiens vergunning het *Brusselsche* Bewind niets doen kon; en was het niet de *Spaansche* Inquisitie, die het vonnis over al de *Nederlanders*, met weinige uitzonderingen, als kettersch of kettergunstig velde? Is het te denken dat ons volk zich aan de hagchelijkste kansen blootgesteld en de bloedigste worsteling tegen eenen overmagtigen vijand jaren lang volgehouden zoude hebben, alleen omdat »toevallig de *Spaansche* Konings- en de *Nederlandsche* Gravenkroon door één Hoofd gedragen werden"? Hoe is dit zeggen ook overeen te brengen met hetgeen op bl. 14 den *Nederlandschen* Edelen, die KAREL V naar *Spanje* gevolgd waren, op eene zeer vergrootende wijze wordt ten laste gelegd?

»Onze voorouders" — lezen wij (bl. 6) — »genoten niet alleen vrijheid en onafhankelijkheid, — zij hadden ook eerbied voor het gezag. Het zigtbaar Hoofd der Kerk werd als der Vorsten vader en als de scheidsregter over hunne geschillen beschouwd, die hun de handen oplegde, hen kroonde en zalfde, en uitspraak deed, wanneer Volk en Vorst het oneens waren." Hierbij is vergeten: dat die geestelijke vader en scheidsman Koningen en Keizers op den nek trapte, in den ban sloeg, afzette, de landen met interdict belegde, en wie met zijn vaderschap niet gediend waren, de *Albigenzen*, *Waldenzen*, *Stadingers*, *Wicklefiten*, *Hussiten* te vuur en te zwaard vervolgde. — Dat er »vóór het opkomen der Hervorming in de geheele Christenwereld slechts één leer, die der *Roomsche* Kerk, bestond" (bl. 7), is onwaar; want, behalve de opgenoemde partijen, was er de talrijke *Grieksche* Kerk, die sinds de elfde eeuw zich van *Rome* geheel gescheiden hield. — En dat »de Hervorming overal met beroerten en oproeren vergezeld ging" is zoo; maar het was, gelijk in de eerste tijden des Christendoms, te *Jeruzalem*, te *Filippi*, te *Efeze*, en waar het Evangelie gepredikt werd: door den tegenstand van hen die het licht haatteden. Is er ooit iets goeds zonder tegenwerking tot stand gekomen? De Schrijver erkent zelf: »dat onder de Geestelijkheid een hoog gestegen zedebederf heerschte". Hij voegt er, wel is waar, bij: »in enkele

Digitized by Google

streken"; maar toont daardoor geringen eerbied voor de onfeilbare uitspraak van den Paus, die door zijnen Legaat op den Rijksdag te *Neurenberg* in November 1523 de verklaring deed afleggen: »dat de besmettende krankheid, van het hoofd tot de leden, van de hoogste tot de lagere prelaten voortkruipende, zich wijd en zijd had uitgegoten". — Op bl. 8 vindt men, dat de Hervorming »die door eeuwen van arbeid en zelfopofferende liefde tot stand gebragte majestueuse stichtingen heeft doen instorten"; doch wat waren die stichtingen anders dan die tallooze kloostergestichten met heirscharen van ledigloopende monniken en nonnen; die vette prebenden en rijke inkomsten der geestelijken, wier schraapzucht het grootste gedeelte der landen had ingeslokt, zoodat zelfs *Roomsche* Vorsten, FILIPS *de Goede* en KAREL V er perk aan moesten zetten? — Zeker als LUTHER en CALVIJN, gelijk HUSS en SAVONAROLA, waren verbrand, dan zagen wij in *Nederland*, gelijk in *Italië* en *Spanje*, de kerken, de kloosters en de geestelijkheid in volle pracht en glans, maar ook de akkers onbebouwd, de nijverheid verbannen, het volk arm, de straten met uitgehongerde bedelaars, en de gevangenissen met misdadigers gevuld.

Maar de Schrijver tracht zijne beweringen met historische gronden te staven. Hij zoekt (bl. 8—27) te betoogen: dat de afstand van KAREL V, door het volk bemind, hetwelk in dien afstand een blijk van heldenmoed en opoffering zag, nadeelig werkte voor het bestuur van zijnen zoon; dat echter FILIPS dien afkeer niet verdiende; dat hem niets kan verweten worden, dan eene toegevendheid en dadeloosheid die onbestaanbaar waren met het den Souverein voorbehouden opperbestuur; dat het zijn oogmerk niet was om de *Spaansche* Inquisitie in te voeren; dat evenmin de vrijheden des lands door hem zijn aangerand, maar zijn eed hem verpligtte het Protestantismus, als een openbaren opstand tegen Kerk en Staat, uit te roeijen; dat voorts het vertrek des Konings naar *Spanje*, de verwijdering van GRANVELLE, de bandeloosheid der met schulden beladene edelen, de list en heerschzucht van *Oranje*, en de ongewone gestrengheid van ALVA voor de oorzaken der beroerten te houden zijn.

In het eerste punt, gelooven wij, is 't waarheid, dat men den afstand en het vertrek van KAREL ongaarne zag; niet zoo-

Digitized by Google

zeer omdat de liefde tot hem zoo groot en algemeen was; want de beginselen der Hervorming waren reeds bij zijn leven algemeen verspreid, en zijne vervolgingen om de godsdienst moesten dus bij velen misnoegen wekken; — maar veel meer omdat men van den *Spaanschen* FILIPS nog strengere maatregelen duchtte. KAREL kende beter den aard en de zeden van het volk, waaronder hij geboren en opgevoed was; sloeg minder roekeloos voort; en zocht van den eenen kant te vergoelijken wat hij van den anderen misdreven had. In zoo ver moest dan eene vergelijking tusschen zijn bestuur en dat van zijnen opvolger voor den laatsten ongunstig uitvallen. Maar eene andere vraag is het: of FILIPS, zoowel Heer der *Nederlanden* als Koning van *Spanje*, niet verpligt zij geweest zich met de gezindheden en instellingen van zijne onderhoorigen alhier bekend te maken; waartoe hem de gelegenheid niet ontbrak? Hij had reeds vroeger dit land bezocht, en vertoefde er na het aanvaarden der regering gedurende vier jaren; dus lang genoeg om te weten wie de *Nederlanders* waren. Waarom ook, toen het misnoegen zich meer openbaarde en het verkeerde zijner maatregelen blijkbaar werd, gaf hij geen gehoor aan den raad van de Hertogin van *Parma*, VIGLIUS, HOPPERUS, of waarom ten minste toen niet herwaarts gespoed, om in persoon kennis van den staat van zaken te nemen?

Dat hij een hoog begrip had »van de volstrektheid zijner Koninklijke magt", kan hem niet verontschuldigen. Want niet als Souverein Koning, maar slechts als Hertog, Graaf, Heer was hij gehuldigd, en had hij zich bij eede verbonden »de oude vrijheden, voorregten en gewoonten ongeschonden te laten." Dat hij dien eed gehouden heeft, ontkennen wij. Kon die eed erger overtreden worden, dan door het aanstellen en in stand houden van geloofsonderzoekers, die vonnisden zonder acht te slaan op vrijheid of voorregt en zonder hooger beroep, en aan welke dus het goed en leven van groot en klein was prijs gegeven? Zegt men: »dat hij de handhaving van het *Roomsche* geloof bezworen had" — die handhaving sloot niet noodzakelijk de verpligting in om elke afwijking van dat geloof te vuur en te zwaard te vervolgen. Moest hij, ook toen het getal der Hervormden zoo groot was geworden, dat er aan geene uitroeijing meer te denken viel, in zijne wreede maatregelen nog blijven volharden? Had het voorbeeld

Digitized by Google

van *Duitschlands*, *Engelands* en *Frankrijks* Vorsten hem niet tot gematigdheid behooren te stemmen? Het is waar: FILIPS gaf toe, willigde in, gelijk op bladz. 10 gezegd wordt: »afschaffing van geloofsonderzoek, verzachting der bloedbevelen, algemeene vergiffenis, verwijdering van GRANVELLE, terugroeping der *Spaansche* troepen" — maar hij deed dat niet in de orde als hier voorkomt; want de terugroeping der *Spaansche* benden en de verwijdering van GRANVELLE ging de verzachting der plakaten, de afschaffing van geloofsonderzoek en de algemeene vergiffenis vooraf. En hoe was dat toegeven en inwilligen? Het *Spaansche* krijgsvolk werd teruggeroepen, niet, zoo als FILIPS beloofd had, reeds drie of vier maanden, maar eerst ruim een jaar na zijn vertrek, en geenszins tot te gemoetkoming aan den dringenden wensch van het volk, maar tot herstelling van zijne verliezen bij de onderneming tegen *Tripoli*. GRANVELLE werd verwijderd, toen het misnoegen tegen hem ten top was gestegen. De plakaten werden eerst toen zij in hunne gestrengheid niet langer waren uit te voeren, in de zoogenaamde *moderatie* (moorderatie) verzacht; terwijl de afschaffing van geloofsonderzoek en de algemeene vergiffenis (maar onder voorwaarde van terugkeering tot de *Roomsche* Kerk) niet kwamen voor het te laat was. — En wat beteekent het: »dat FILIPS de *Spaansche* Inquisitie in *Nederland* niet heeft ingevoerd"? De bestaande gaf de *Spaansche* in gestrengheid en wreedheid weinig of niet toe, en als men toch moest sterven, verschilde het niet, of de Inquisitie den naam van *Spaansche* al of niet droeg.

Om de *Nederlanders* tegenover FILIPS in het ongelijk te stellen, wil men het doen voorkomen »als of ALVA's geweldig beheer eene afwijking van FILIPS' gewoon bestuur was". Evenwel bestonden er reeds vóór ALVA's komst gegronde klagten, bij het verbond en verzoekschrift der Edelen blootgelegd. En wie dan de Koning, die ALVA toch wel zal gekend hebben, zond hem herwaarts; gaf hem volmagt om te handelen; schonk niet alleen zijne goedkeuring, maar moedigde hem ook aan tot het doordrijven van den tienden penning; en bekrachtigde zijne bedrijven door de gunst waarmede hij hem ontving, en door het vertrouwen dat hij toonde, bij den togt tegen *Portugal*, in hem te blijven stellen. Het is dus een voorwendsel, gezocht om den Koning vrij te pleiten, wanneer men,

Digitized by Google

na de mislukking van het beraamde ontwerp, de schuld alleen op ALVA werpt. Ware hij geslaagd, men behoeft er niet aan te twijfelen of zijne gestrengheid, al hadde hij nog meer dan 18,000 menschen door beulshanden doen ombrengen, zou bij den Schrijver wel verschooning gevonden hebben. Bij ongeluk »stond de geniale en energieke Kardinaal niet meer aan het roer" (bl. 60).

Velen van den *Nederlandschen* adel hebben in daden getoond door zedelijke en godsdienstige beginselen gedreven te worden. Dat zij, althans sommigen hunner, in schulden staken, wordt zelfs hier (bl. 14) aan »de karig toegemeten weldaden des Konings" geweten. Hoe had dan FILIPS voor hen, die voor zijnen vader in *Duitschland*, *Italië* en op de *Barbarijsche* kust, en voor hem bij *St. Quentin* en *Grevelingen* hun leven gewaagd hadden, zoo weinig over? Was dit het loon voor hunne trouwe diensten? Maar men ging verder. Men gebruikte hen in kostbare, niets opbrengende gezantschappen, en bekleedde hen met slecht bezoldigde waardigheden, om hen door behoefte en gebrek afhankelijk en gedwee te maken. (Verg. HOOFT, B. I, bl. 5.) Indien het waar zij, dat de Edelen, door hunne schulden genoopt, in troebel water hebben zoeken te visschen, dan heeft FILIPS slechts loon naar werk ontvangen; dan is hijzelf in den kuil gestort, dien hij voor anderen gegraven had.

Dat de Prins van *Oranje*, omdat hij zijne schulden niet kon voldoen, den opstand verwekt heeft, is een zeggen van zijnen tegenstander GRANVELLE. De Prins was bij zijn huwelijk met ANNA *van Saksen* een der rijkste edellieden. Niet hij, maar zij deed de voordeeligste verbindtenis. Hij heeft met dat huwelijk noch de aanverwanten zijner vrouw, noch FILIPS bedrogen; maar is wat hij beloofd heeft, getrouw nagekomen. Waarom heeft de Schrijver, bij zijne aanhalingen uit VAN DER HORST, het tegenschrift van BAKHUIZEN VAN DEN BRINK verzwegen, dat in het midden des vorigen jaars in het licht is verschenen en hem niet onbekend kan gebleven zijn? — Om te gelooven wat aan het hoofd van bl. 18 voorkomt behoeven wij een ander gezag dan dat van een man, die BALTHAZAR GERARDS, PIERRE DU FOUR en PIETER PANNE tot hunne moordaanslagen had aangezet. (HOOFT, B. XX, bl. 895, WAGENAAR, D. VIII, bl. 399 en D. IX, bl. 13.)

En wat »de godsdienst van WILLEM I" aangaat: hij verkeerde

Digitized by Google

in gelijken toestand met vele anderen, die van het te *Trente* bijeengeroepen Concilie herstel der misbruiken en heeling der scheuring verwachtten. Dat hij het verschil tusschen de Lutherschen en Calvinisten niet van zoo groot gewigt oordeelde, en zich bij de laatsten voegde, van wier aantal, invloed en ijver alleen de redding des lands te wachten was, zal geen weldenkende hem tot oneer rekenen.

Wat ook sommigen mogen zeggen, het blijkt uit de Geschiedenis maar te klaar, dat niet alleen »de tiende penning", maar vooral de godsdienst de groote drijfveer was van de worsteling tegen *Spanje;* dat deze, bij het terugvallen der Waalsche Provinciën, de Noordelijke, waar de Hervorming was doorgedrongen, liever het uiterste deed wagen, dan voorslagen aannemen waarbij hare godsdienstvrijheid miskend werd. — Indien »de Edelen en Consistoriën den beeldstorm hebben aangestookt, dan moet men bekennen dat zij geen beter middel hebben kunnen kiezen om hunne belangen te benadeelen, zoo als de uitkomst 't heeft geleerd. Maar het bewijs voor die aanklagt moet nog geleverd worden. — De beroerten te *Gent* waren IMBYZE te wijten, die ten laatste, toen hij het Gewest aan PARMA wilde overleveren, toonde wie hij was. Dat echter de Hervormden, na duizend wreedheden verduurd te hebben, eindelijk weêrwraak namen en soms te ver gingen, was, hoewel verkeerd, in een tijd van zoo groote spanning en verbittering der partijen, naauwelijks anders te wachten; en dat zij na den afval der *Walen*, bij het heulen van vele Roomschgezinden met *Spanje*, en derzelver verraderlijk gedrag te *Brussel*, *'s Hertogenbosch*, *Groningen*, *Brugge*, *Nijmegen*, voor hunne godsdienst krachtdadig zorgden, is hun niet kwalijk te nemen. — Om den lezer eenen goeden maatstaf te geven, waarnaar hij den invloed kan afmeten, dien het Roomsch-Katholicisme of het Protestantisme op de zedelijkheid der Vorsten uitoefent, had bij hetgeen bladz. 29 en elders voorkomt iets dienen gevoegd te worden van hetgeen ook door *Roomsch*gezinde Schrijvers, omtrent Katholieke, aller-Christelijkste Koningen, ja, zelfs omtrent allerheiligste Vaders, die Stedehouders Gods op aarde (!) berigt wordt.

Doch waarom wordt de afzwering van den 26sten Julij 1581 bepaaldelijk aan WILLEM I te laste gelegd? Het waren immers de Staten van *Holland*, *Zeeland*, *Utrecht*, enz. die

Digitized by Google

FILIPS van de regering vervallen verklaarden. Ongetwijfeld heeft de Prins op dit besluit invloed gehad. Maar hoe vele redenen had hij er voor, die door ALVA gevonnisd was, wiens goederen verbeurd verklaard waren, en wiens zoon men in *Spanje* gevangen hield! Had niet het doemvonnis des dwingelands, waarbij een prijs op zijn hoofd gesteld werd, hem aan het staal van elken sluipmoordenaar overgegeven, en daarmede elken band verbroken en elke aarseling doen ophouden? Onbegrijpelijk is de afkeuring des Schrijvers van de beweegredenen waarbij FILIPS vervallen verklaard werd. Van een man die in de wijze waarop hij de daden van den voorlaatsten Koning veroordeelt, hoogst vrijzinnige beginselen aan den dag legt, had men meer gelijkheid aan zich-zelven mogen verwachten.

Korter dan WILLEM I worden de drie volgende Stadhouders behandeld. FREDERIK HENDRIK komt er met een paar schrammen af. Meer moeten MAURITS en WILLEM II lijden. De Schrijver neemt (bl. 30) het voorkomen aan van groote sympathie voor OLDENBARNEVELD, »die MAURITS tot Stadhouder en Hoofd der Republiek gemaakt, met vaderlandsche melk gevoed en met heilzame raadgevingen ondersteund had". Dat het land en ook MAURITS veel aan OLDENBARNEVELD verschuldigd waren, zal niemand ontkennen; maar wie durft ook loochenen dat de diensten weêrkeerig door MAURITS bewezen, groot waren? In den treurigen toestand waarin de zaken bij den dood van WILLEM I zich bevonden, was het zoo begeerlijk niet, Stadhouder te worden over Gewesten waarvan het Opperbewind te vergeefs aan *Frankrijk* en *Engeland* was aangeboden. Schrijvers die niet kunnen gezegd worden voor het huis van *Oranje* te zijn, erkennen toch: »dat in dat tijdsgewricht de bescherming der Staatsche partij op zich te nemen meer dan mannenwerk en voor de zwakke schouders van den 17jarigen MAURITS te zwaar was". (WAGENAAR, D. VIII, bl. 13.) En van die zoo zware taak heeft hij zich niet alleen roemrijk gekweten, maar door beleid en moed de grondslagen gelegd van de magt en grootheid der Vereenigde Provinciën. Zeker schatte hij OLDENBARNEVELDS diensten niet gering, maar zelfs misschien te hoog; doch daar hij niettemin op zijn gezag naijverig was, ontstond eindelijk de botsing, die zulk eene treurige ontknooping heeft gehad. Stelt de S. OLDENBARNEVELD,

Digitized by Google

in zijn ijveren voor de vrijheid van de Souvereiniteit der Provinciën, onbepaald in het gelijk, hij neemt dan als bewezen aan wat juist het punt van geschil uitmaakte: of het hoogste gezag bij de Algemeene Staten dan wel bij de Staten der bijzondere Gewesten berustte.

Een voorstander van OLDENBARNEVELD laat zich hieromtrent dus uit: »het gansche geschil over de regtvaardigheid of onregtvaardigheid der vonnissen (over OLDENBARNEVELD, DE GROOT, HOGERBEETS gegaan) hangt af van dit ander: of den Algemeenen Staten de opperste magt toekomt over de Vereenigde Gewesten, dan of de Staten van elk Gewest binnen hun Gewest de opperste magt hebben over alles wat niet aan het Bondgenootschap afgestaan is. Het laatste was het gevoelen van OLDENBARNEVELD en van hen die 't met hem hielden; het eerste werd door Prins MAURITS en door vele anderen beweerd. Hieruit moest dan ook een verschillend oordeel volgen over 't gedrag der beschuldigden: kwam den Algemeenen Staten de opperste magt toe, dan waren zij zeker schuldig, omdat zij zich tegen de besluiten der Algemeene Staten dikwijls hadden gekant; doch zoo de opperste magt aan de Staten der bijzondere Gewesten behoorde, waren zij onschuldig, als niets gedaan hebbende dan op last dier Staten en binnen de palen van derzelver gebied. (WAGENAAR, D. X, bl. 379.)

Wat men ook als het meest op de Unie van *Utrecht* gegrond beschouwe; klaarblijkelijk is het, dat een regeringsvorm in welken ieder Gewest, ja, elke stad oppermagtig is, allergebrekkigst verdient te heeten, en dat de gevolgen van zulk een staat van zaken vooral in hagchelijke tijden, gelijk in 1672, 1747 en 1780, allerdroevigst moesten zijn. Als MAURITS en WILLEM II in die overtuiging gehandeld hebben, dan vertoont zich, alle persoonlijke verschillen ter zijde gesteld, hun gedrag in een geheel ander en beter licht.

Dat WILLEM III in de oogen der Ultramontanen genade kunne vinden, laat zich niet verwachten. Ware hij er niet geweest, dan zou de Republiek en met haar de Hervormde Kerk in 1672 zijn gevallen; dan was JAKOBUS II in zijne plannen tegen het Protestantismus van *Engeland* welligt geslaagd, en welke die plannen waren, hier met den schoonschijnenden naam van »gewetensvrijheid voor allen" bestempeld,

Digitized by Google

bleek middagklaar in de *Fransche dragonnades* na de opheffing van het Edikt van *Nantes;* dan had *Europa* zich niet onder ORANJES aanvoering vereenigd tegen den bijgeloovigen en heerschzuchtigen LODEWIJK XIV! — Men behoeft zich dan ook niet te verwonderen, dat het, volgens déze Bijdrage, niet de burgerij was, die, in den radeloozen toestand waarin het land in Junij 1672 verkeerde, op WILLEM III als Redder het oog sloeg, maar een muitziek en opgezet graauw, dat hem ter wille van eene partij verhief; — ook niet, dat hier met zoo zigtbaar welgevallen bij den moord van de DE WITTEN vertoefd wordt; en — dat ORANJE, volgens den S., niet op de uitnoodiging van de aanzienlijkste personen naar *Engeland* is overgestoken, maar zijnen schoonvader van den troon heeft gebonsd, aangevuurd door heerschzucht en hoogmoed. Ten blijke van den laatsten wordt (bl. 43) zijne bijna Koninklijke hofhouding vermeld; als of die met den toenmaligen luister der Republiek niet overeenkwam. Over de wettigheid van de geboorte des Pretendents behoeven wij niet te twisten, daar zij die er belang bij hadden, niet goed hebben gevonden in den tijd de noodige opheldering te geven; maar dit is zeker, dat het kind zelfs in Roomschgezinde landen voor ondergeschoven gehouden werd, en er, van de gelofte aan de Lieve Vrouw van *Loretto* en de Jezuïtische voorspellingen te *Rome* (*) af, zeer veel zamenliep om regtmatigen argwaan te verwekken. Dat de Roomsche weduwe van KAREL II en nog eenige Roomsche getuigen »verklaarden tijdens de verlossing der Koningin in de Kamer geweest te zijn", was niet voldoende. De *Hollandsche* Ambassadeur, de Prinses van *Denemarken* en de Aartsbisschop van *Canterbury* hadden er bij tegenwoordig moeten zijn. Overigens hebben de herhaalde vruchtelooze pogingen, door den Pretendent tot het winnen van de kroon aangewend, voor de geheele wereld bewezen, dat *Engeland* niet om een gril, noch door *intrigues* verleid de STUARTS heeft afgezworen.

(*) MISSONS *Reisen*, D. I, bl. 192—194, 376, 377, volgens den vijfden druk. Wat deze geleerde reiziger in hetzelfde Deel (bl. 316—323, 330—348) omtrent de Pausin JOHANNA schrijft, ter wederlegging van BLONDEL en CHEVREAU, en tot handhaving van de berigten van ANASTASIUS en POLONUS, verdient, ook na het door den Hoogleeraar KIST aan het licht gebragte, de aandacht. Men zal er onder anderen uit zien, hoe de aan sommige ANASTASII gepleegde verminkingen hem zeer goed bekend waren.

Digitized by Google

Op gelijke wijze wordt op bl. 47 de omwenteling van 1747 met hare gevolgen voorgesteld als ontstaan, niet door den overmoed der Aristokraten en den *Fransehen* inval, maar door eene partij werkende met »valsche beschuldigingen en door het gemeen met geld, drank en schoone woorden op te ruijen." Dat onder de voogdijschap der Prinsesse-Weduwe »de handel meer en meer in verval raakte, en zij er zich niet om bekreunde of de ingezetenen van *Nederland* te gronde gingen", gelijk bl. 50 gezegd wordt, is stellig onwaar. Want aan haar had men te danken dat er geen krijg met *Engeland* losbrak, die, bij den gebrekkigen staat der zeemagt, de heillooze uitwerkselen welke men in 1780 ondervond, reeds toen zoude berokkend hebben; terwijl door het bewaren der onzijdigheid »de kooplieden schatten wonnen, ofschoon zij klaagden dat hun de keel werd afgestoken." (BILDERDIJK, D. XII, bl. 16.)

De voortdurende zwakheid der land- en zeemagt onder WILLEM V was te wijten aan die ongelukkige Souvereiniteit der Provinciën, waarvan de Schrijver zich zulk een groot voorstander betoont, en waarbij ieder slechts zijn bijzonder belang voorstond. De Raad van State met den Prins aan het hoofd drong jaren achtereen op 't herstel van beiden aan, doch vruchteloos. Om het verschil van 200,000 gulden werden de noodzakelijkste herstellingen achterwege gelaten, en nog wierp men, toen de wrange vruchten van het verzuim geplukt werden, de schuld op den Prins. Zeer onbillijk worden ook (bl. 53) de vervolgingen van 1787 aan hem toegeschreven. Want wien is het onbekend waartoe de verbittering der partijen vervoert, en hoe ligt de onderliggenden, wanneer zij zegepralen, tot weêrwraak overslaan?

Eindelijk komt de Schrijver tot adem. Want het trotsche, heerschzuchtige, onderdrukkende ORANJEHUIS verdween voor de magt der vrijheid, door de half naakte *Fransche* broeders voor de kleinigheid van honderd millioen gulden, bij den afstand van *Maastricht*, Staats-*Vlaanderen*, *Vlissingen*, enz. aangebragt; terwijl NAPOLEON nog krachtiger deed gevoelen van welken aard die vrijheid was. Jammer maar, dat het volk, van de *Fransche* broederschap genoeg hebbende, »den hoogmoedigen en heerschzuchtigen WILLEM I" inriep, of althans niet iemand van de denkwijze des Schrijvers tot zijnen raadsman koos en diens raadgevingen opvolgde! — Als dit laatste

Digitized by Google

ware gebeurd, dan is er geen twijfel aan, of *Holland* en *België* zouden beide tevreden zijn geweest, de handel in *Holland*, en de nijverheid in *België* zouden dan gebloeid hebben, zonder elkander in het minste te hinderen. Dat de Koning zelf de laatste krachtdadig bevorderde, stelt hij weinig op prijs; want »*België* schatte zijne geestelijke, zijne eeuwige belangen oneindig hooger dan al de stoffelijke welvaart die de Koning het aanbragt; *België*, dat bij uitnemendheid Katholijke land van de zestiende eeuw (nadat het de Protestanten vermoord of verjaagd en zijne voornaamste steden voor de helft ontvolkt had) tot op den dag van heden, en dat nu onder zijne Constitutie van 1830 zoo gelukkig leeft" (bl. 61, 66). Sommigen, die jaar op jaar van daar overkomen, om zich in *Nederland* te vestigen, en de armen die met zwavelstokken, en bezems, of bedelende de grensprovinciën afloopen, zijn zeker voor dat geluk onvatbaar! Bij zulk eene denkwijze moet het voor den Schrijver en zijne vrienden op den duur in *Nederland*, dat land van verdeeldheid, verwarring en verdrukking, en »onder die stijve *Hollanders*", niet zijn uit te houden. Alleen in *België*, waar (bl. 65, 84) een stroom van denkbeelden de lucht zuiver maakt en de schadelijke dampen, die in *Holland* opstijgen, verdrijft; alleen in de losse, aangename *Belgische* kringen kunnen zij leven. Is 't hun ook dáár welligt nog niet zuiver genoeg, dan maar naar *Spanje*, waar vroeger wie een beeld schuin aanzag ter eere Gods werd verbrand, en waar men nog heden den Protestanten eene eerlijke begrafenis misgunt; of naar *Toskane*, *Napels*, de *Romagna*, het domein der bravo's, waar de wegen en straten van bedelaars wemelen, maar ook de oogen verlustigd worden door het aanschouwen van de weelde der geestelijken in hare hoogste ontwikkeling.

De lijst der voorouders van het Socialisme, in de Aanteekening op bl. 54, had met nog andere kunnen vermeerderd worden, b. v. met de ongehoorzame kinderen des Heiligen Vaders, die het hem dikwijls binnen *Rome* te bang maakten; daarentegen behooren de *Albigenzen* en *Waldenzen*, die in stilte het goede bevorderden en om hunne zedelijkheid zelfs den lof der tegenstanders inoogsten, en de *Lollards*, die in plaatse van de nalatige Priesters de kranken en stervenden verpleegden, er zeker niet op.

Digitized by Google

En die Bijdrage moet nu eene onpartijdige, uit echte bronnen geputte Bijdrage tot de Geschiedenis des Vaderlands heeten! — Zoo iemand, na het bijgebragte, nog twijfelt wat er mede beoogd wordt, hij leze het op bl. 82, t. w.: »de geschiedenis der voormalige Republiek als een gesloten tijdvak te beschouwen". Daarom moeten de gebeurtenissen zoo zwart afgemaald, de feilen van het voorgeslacht opgehaald en breed uitgemeten, en het Huis, dat met *Nederlands* politieke en godsdienstige vrijheid opgegroeid en vereenzelvigd is, door het slijk gesleurd worden. Daarom wordt gezwegen van den voorbeeldeloozen bloei der zestiende en zeventiende eeuw, en hoe de elders om de godsdienst vervolgden hier een toevlugtsoord hebben gevonden. Hoe vele duizenden Roomschgezinde vreemdelingen vonden er mede werk en brood, wier nazaten, nu tot welvaart gestegen, het volk, dat hunne vaderen opnam, verguizen! Wat zou men zeggen van eene Geschiedenis van *Griekenland*, *Rome* of eenigen anderen Staat, waarin al het goede verzwegen werd!

Maar wij moeten terug tot den tijd »toen hij, die iets ondernam tegen de goddelijke leer der Katholijke Kerk, zoo wel schuldig was aan gekwetste majesteit, als hij die iets tegen de veiligheid van den Staat beraamde" (bl. 6). Het is goed, dat men wijst waarheen men ons brengen wil, opdat wij, meer dan ooit, bedenken en elkander voorhouden wat het den Vaderen gekost heeft zich van de kluisters te ontdoen, die men bezig is op nieuw voor ons te smeden.

Het slot der Bijdrage is boven alles curieus. Nadat de Schrijver zijne gal heeft uitgestort, blijkbaar om het Huis onzer Vorsten in minachting te brengen, en verdeeldheid te zaaijen tusschen Vorst en Volk, laat hij den wensch volgen: dat de spreuk »eendragt maakt magt" met zorg worde behartigd en geen ijdele klank meer zij! Of zij voor hem-zelven iets meer zij dan een ijdele klank, laten wij over aan zijn geweten. Maar dat allen, die in *Nederland* geene dienaren van *Rome* zijn; die het Protestantismus beschouwen als de vrijmaking van ondragelijke banden; die de deugden van het voorgeslacht, en de groote diensten door het Huis van ORANJE aan den lande bewezen, erkennen, en die ooren hebben om te hooren, en oordeel bezitten om te verstaan, zijne vermaning tot getrouwheid aan die spreuk zullen houden voor hetgeen zij is, naar den aard van het geschrift, kunnen wij den Schrijver wel verzekeren.

G. V.

Digitized by Google

Jongelingsdroomen door JAN VAN BEERS. *Tweede druk. Te Amsterdam, bij* H. J. van Kesteren, *en te Antwerpen, bij* Hendrik Peeters. 1854. *In kl.* 8*vo.* 164 *bl. ingen. f* 1-50; *geb. en verguld f* 2-25.

Het is een hard oordeel dat er door eenen Schrijver, in de *Nieuwe Boekzaal* die te *Arnhem* wordt uitgegeven, in een overigens zeer belangrijk stuk over de Protestantsche Kerk in *België*, wordt uitgesproken, als wij lezen: »Het *Vlaemsch* van heden is hetzelfde als het *Nederduitsch* van vóór drie of vier eeuwen, echter hier en daar wat meer gefranciseerd. Het *Vlaemsch* heeft geheel en al den *Franschen* periodenbouw, de *Fransche* zegswijzen uitgedrukt in oud-*Nederduitsche* woorden, en bovendien nog doorspekt met *Fransche* termen. Het *Vlaemsch* is: één enorm *Gallicisme*. Het heeft al de gebreken en de armoede van het *Fransch* en ook die van het *Nederduitsch*, omdat het van het laatste niet de ontwikkeling heeft mede ondervonden en gedeeld." Wij, die met de lezing van VAN BEERS bezig waren, toen dit artikel ons onder de oogen kwam, hadden groote geneigdheid om er eenige waarheid in te erkennen. Evenmin als wij het fraai zouden vinden, wanneer een Dichter onzer eeuw de taal van VONDEL en HOOFT schreef, evenmin kunnen wij in het gebrekkige der taal, in de *Fransche* woorden, woordvoegingen en spreekwijzen groote sieraden zien der *Vlaamsche* poëzij. Toch zijn wij er ver van af om zulke redenen onze broeders aan te klagen, die als de Corypheën der *Vlaamsche* Letterkunde optreden. Integendeel zijn wij gereed om ook hierbij hunne verdiensten te erkennen. En indien wij hier reeds terstond de verklaring geven, dat wij den bundel van VAN BEERS met groote voldoening neêrlegden en met het plan om nog menig stuk te herlezen, dan is zulks om getuigenis te geven, dat de poëzij van dezen Dichter de rijkste schoonheden bezit, die hetgeen er in de taal zijns volks gebrekkig mag zijn, op eene betooverende wijze bedekken en wegnemen. Er ligt voor ons eene frischheid over, die ons iets geeft van het genot dat wij op een vroegen lentemorgen smaken, als wij op de nog niet geopende bloesems den dauw zien glinsteren. De *Noord-Nederlandsche* Muze mag, onzes inziens, op de *Vlaamsche* nederzien met de vreugde waarmede eene volwassene, ontwikkelde maagd neêrziet op

Digitized by Google

eene jongere zuster, die, als kind door vreemden aan 't ouderlijk huis ontroofd, buiten 's lands in kloosters verborgen en opgevoed en daardoor onbekend, eensklaps, door gelukkige omstandigheden ontsnapt, en ofschoon lang gedwongen de taal van de vreemden te spreken, de liefde voor het ouderhuis, voor de taal van vader en moeder heeft bewaard. Duid het haar niet ten kwade. Zij is niet op de scholen geweest die de oudere zuster heeft doorgeloopen, — de spelling, de uitspraak is haar niet zóó goed geleerd. Maar zij heeft een helder hoofd en een hart vol lust en ijver, en zij heeft het er op gezet om hare afkomst eere aan te doen. Haar gelaat moge dan niet hetzelfde zijn, de trekken der zusters zijn zoo sprekend en duidelijk, dat wij er ons nog niets dan goeds voorstellen, — en welke dan nu ook de invloed zij, die op *Vlaamsche* Letterkunde wordt uitgeoefend, zij zal later niet minder op hare vrijheid, dan op hare vroomheid prijs weten te stellen, en voor het middeleeuwsch gewaad, dat listige vrienden bij haar zoo keurig noemen (zij weten wel dat de jonge maagd niet ongevoelig is voor dergelijke lofspraak en vleitaal), een kleed weten te kiezen, dat meer met haar eenvoudig, vrolijk, vriendelijk voorkomen in overeenstemming is. Zoo mag zij dan nu ook de vertellingen die zij in hare jonkheid hoorde, ons voordragen; — de naïviteit, de gevoeligheid, de levendigheid, waarmede zij het doet, neemt ons in, en wij zouden het onverstandig en bespottelijk vinden, wanneer wij die verhalen beantwoordden met redeneringen, die van geleerdheid, maar niet van zin en smaak voor poëzij getuigen. Dat wij hier dus een verhaal lezen als *Livarda*, vinden wij niet vreemd. Het was even natuurlijk, dat de *Vlaamsche* Dichter zich er toe getrokken gevoelde, als dat geen onzer Protestantsche *Noord-Nederlandsche* Dichters aan de bewerking van deze legende dacht. Ook de *Vlaamsche* Dichter P. T. KERCKHOVEN had hetzelfde onderwerp in »de Engel en het zieltje" behandeld, maar zal het zeker ons niet ten kwade kunnen duiden, wanneer wij aan zijnen kunstbroeder den palmtak toereiken. Gij luistert naar de teedere bezielde woorden van het meisje, dat met eene ziel vol van de eerste liefde deze aarde moet verlaten, en zich na het sterven aan een uur van de vreeselijkste teleurstelling dier liefde en hope ziet blootgesteld, die moeije-

Digitized by Google

lijker is dan honderd jaren in 't vagevuur haar zouden hebben kunnen wezen. In de beschrijvingen is hij een meester. Wie heeft het niet reeds opgemerkt in de *Bloem uit het volk*, waardoor VAN BEERS het eerst bij ons is bekend geworden? Wel blijkt in dien liefdevollen zorgelijken blik waarmede hij de ijverige, onschuldige maagd aanstaart, die gij daar voor uw oog ziet, met haar hart, met hare onschuld, met de gevaren rondom zich, dat hij waarheid zingt wanneer hij spreekt:

Daar is een Geest, een hemelgeest
Dien velen vluchten, als bevreesd
Voor 't ruischen zijner blanke veder;
Maer ik bemin hem teêr en hy,
De goede Geest, bemint ook my
Want dikwils daelt hy by my neder.
— — — — — — — —
En wie, wie is die goede Geest
Die altoos wacht houdt by mijn hert?
O! velen zijn voor hem bevreesd;
Want 't is een broeder van de Smert;
Maer ook een broeder van de Hoop!
En ik, o 'k min den hemelling
Van wien ik in mijn levensloop
Zoo dikwils lafenis ontving:
Den Geest der droeve mijmering!

Het is die Geest, die den jongeling doet droomen *bij de wiege van een kind des armen*, die hem *bij 't kerkportaal* zulke treurige visioenen toont, die hem met zulk een diepen weemoed op de blijde kermis aan *den zieken jongeling* doet peinzen, en straks weêr *op de kermis* met zoo veel gevoel de geschiedenis van REGINA, het slagtoffer der ijdelheid, doet aanschouwen. Wij hebben eerbied voor den man, die zulk een oog heeft voor de zonden en kwalen die in de maatschappij, die hem omringt, worden gevonden. Hij deelt ons mede wat zijn binnenste gevoelt, en terwijl hij ons doet gloeijen van verontwaardiging bij de, helaas, maar ál te juiste schildering van die slaven der zonde, die, zoo als JEAN PAUL zegt: louter voor een middagslaapje op een vreemd bloembed zich neêrleggen en onverschillig van de geknakte bloemstengels weêr opspringen — doet hij uwe tranen vloeijen bij de schets der ongelukkige slagt-

Digitized by Google

offers. In het hart van den jongeling die zóó droomt, erkennen wij eene zwaarmoedigheid die ons hooge achting inboezemt. Is zij niet de vrucht van een diepen, vromen eerbied, waarmede hij vervuld is, voor die kuische, reine liefde, die hem hier een paradijs van de aarde zal moeten scheppen. Hij kende die liefde in haren rijken zegen, en zijn hart wenschte dat allen toe; hoe kon hij het dragen, dat dáár, hier en ginds de Satan met het kleed der Heilige zich tooide, om de schoonste gaarde te doen verdorren, de zuiverste bronnen te vergiftigen. Van daar dat nu zelfs bij eene wieg van een arm kind zijne verbeelding hem reeds sidderen doet voor hare toekomst door voorstellingen, die wij te overdreven en onnatuurlijk vinden, die misschien in ons Vaderland nog niet zulk eene diepe armoede, noch zulk eene zedeloosheid in onze steden en dorpen kennen. Het is toch wel zeker, dat men tot zulke onderwerpen als VAN BEERS kiest, zich niet zal laten leiden, indien men niet aanhoudend redenen had om over de beleediging van zijn rein gevoel in de wereld te klagen. Er spreekt dan ook te veel waarheid in deze poëzij. De schetsen zijn blijkbaar naar het leven geteekend. En doet ons de Dichter hier een blik werpen in het leven van het volk in de *Vlaamsche* Gewesten, wij hopen dat een beter loon dan bewondering hem ten deel zal vallen. Hij kan en moet gehoord worden door rijk en arm, en zijn geest moge algemeen worden, en aller oog zich openen voor de krankheden, die, helaas, toch ook te zeer het ligchaam der maatschappij bij ons en de overige Christelijke volken hebben aangetast. Wij willen niet zeggen dat dit *genre* ons bijzonder aantrekt, en wij hopen dat de opgang dien VAN BEERS door deze stukken heeft gemaakt, onze halve en kwart Poëten niet tot navolgingen zal verleiden. Hij-zelf zal het ook gevoelen dat hier het *omne nimium nocet* van toepassing is. Wij hebben ons dan ook verkwikt bij de *Lievelingsdroomen* van den jongeling, die ons de hoop der reine liefde zoo schoon voor den geest voeren, en ons dringen tot den wensch, dat hij de vervulling er van aanschouwen moge, en ons in menig heerlijk lied deelgenooten make van zijn geluk. Wachte hij zich voor weekelijkheid en die sentimentaliteit, waardoor een talent als het zijne zou kunnen kwijnen en ondergaan. De verzen: *De rozelaer op mijne ven-*

Digitized by Google

ster, *'t mystieke Roosken*, *'t was een Hof*, *Lelie en Roos*, *Vergeet mij niet* behooren tot die tuin-literatuur, die in den tijd van FEITH onder ons zijne beoefenaars in getale bezat, maar gelukkig, zoo wij hopen voor altijd, is uitgebloeid. *De Jongeling en de Duif* behoort ook onder dezelfde dichtsoort, en zal even als het andere rijmlooze vers, in den trant waarin vele *Duitschers* in KLOPSTOCKS tijd werkten, getiteld: *Licht*, zeker wel spoedig zijn vergeten, terwijl de overige stukken met de reeds genoemde krachtig zullen medewerken om aan VAN BEERS eene eerste plaats onder de Dichters van *Zuid-Nederland* te verzekeren. Waar de jongeling zóó droomt, wat zal daar de man straks niet kunnen doen tot de ontwikkeling van taal en letteren, — en langs dien weg ook tot de verheffing van zijn volk?

V.

Liefde. Romantisch verhaal van Lady CHARLOTTE BURY. *Uit het Engelsch. II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1853. *In gr.* 8*vo.* 631 *bl. f* 6-20.

De liefde wordt in dezen roman door eene vrouw in eene vrouw geschetst. De begrippen van liefde zijn in Miss ELTON, opgevoed bij eene ongehuwde romaneske tante, zeer overdreven. Zij huwt met Lord HERBERT, die haar vurig bemint en in wien zij het ideaal van haren hartstogt meent gevonden te hebben; maar die Lord geeft zich allengs aan vermaken, aan jagt, spel, weddingschappen, en ook aan eene slechts het geld van den aanbidder bedoelende *Italiaansche* zangeres over.

Lady HERBERT wordt, natuurlijk, zeer ongelukkig, en te meer, omdat zij altijd in eene wereld van idealen zweeft, en naar deze hare eischen en verlangens regelt. Hare dochter, SARAH geheeten, wordt in dezelfde beginselen door haar opgevoed.

Als Lord HERBERT zijn vermogen nagenoeg geheel heeft verkwist, gaat hij door met ANNA, een meisje dat in hare jeugd door hem is opgenomen. Zekere Sir CHARLES LENNARD is eigenlijk de SAMIËL der familie; hij leent den Lord geld, en zet hem steeds tot nieuwe uitspattingen aan.

Digitized by Google

Lord HERBERT sterft in een tweegevecht met den broeder van ANNA; en zijn boedel is in een droevigen staat; maar nu doet zich een weldoener op, die al de schulden betaalt, en beide de moeder en de dochter in zijn huis opneemt.

Die weldoener is Lord DE MONTMORENCI, de voogd van SARAH, en de platonische minnaar van de Lady. Maar SARAH koestert eene even overdrevene liefde voor MONTMORENCI, als hare moeder weleer koesterde voor Lord H. Daar staan nu moeder en dochter benard en verlegen. SARAH bekent hare liefde jegens DE M. aan hare moeder, en deze, want zij bemint DE M. ook, offert háre liefde op. Doch nu komt SARAH achter dat geheim, en neemt, om hare moeder gelukkig te doen worden, de huwelijksvoorslagen van een ander aan en huwt met dezen. — Ongelukkig breekt de Cholera uit, die de Lady tot haar slagtoffer maakt, en haar nog slechts even den tijd gunt om aan DE MONTMORENCI te belijden dat zij hem óók bemindc. Daarmede is er een einde aan dezen roman.

Wie lust heeft overdrevene liefde, misdadige hartstogtelijke liefde, wellustige liefde, platonische liefde, en nog andere *nuançen* van liefde te leeren kennen, zal dit werk met genoegen kunnen lezen. Voor vrouwen is er veel leerzaams in; doch aan mannen, gelooven wij, zal het weinig behagen.

Als de Schrijfster het doel heeft gehad om te overdrijven, is zij uitmuntend geslaagd. De vertaling is goed, en de uitvoering tamelijk; doch naar den prijs van het werk te oordeelen, had de Uitgever bij het Tweede Deel wel een nieuw titelvignet mogen geven.

De godvruchtige jonge Arbeider, of KAREL DUNSDON, *geschetst in zijne jeugd, zijne treffende bekeering, zijn verder leven en zijnen dood. Naar het Engelsch; door* P. J. VAN WEYGERDEN, MZ., *te Vianen. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1853. *In kl.* 8*vo.* 39 *bl. f* : - 40.

Het is ons eene duistere vraag: wáárom men dit verhaaltje in onze taal heeft overgezet; want Ref. kan er de reden niet van bevroeden. Wij zullen hier echter niet onderzoeken of er behoefte aan was. Als de Uitgevers er rekening bij vinden,

Digitized by Google

hebben wij er in zóó verre vrede meê, daar het verhaal, ofschoon geheel *Engelsch* van kleur, niet onleerzaam is, en tot matigheid, zedigheid en andere deugden kan opwekken.

Tafereel der Omwentelingen in Europa, in eene volgreeks van Kaarten, door A. J. LASTDRAGER. *Strekkende voor dit werelddeel ten vervolge op den Atlas der Oude Wereld, van* G. U. A. VIETH *en* C. PH. FUNKE. *Te Tiel, bij* de Wed. D. R. van Wermeskerken. *In Atlas-formaat en gr.* 8*vo.* 10 *Kaarten en* 38 *bl. f* 1 - 90.

Uit het »Berigt tot Inleiding" verneemt men dat hier aangeboden wordt eene vertaling van KOCH, *Tableaux des révolutions de l'Europe, depuis le bouleversement de l'Empire Romain en Occident jusqu'à nos jours.* De tegenwoordige uitgave bevat echter drie kaartjes meer dan dat werk en de vroegere overzetting; namelijk N°. 1: de *Romeinsche* Heerschappij in *Europa* ten tijde van TRAJANUS, in het begin der tweede eeuw van onze tijdrekening; N°. 9: de veroveringen der *Franschen* onder de Republiek en door NAPOLEON, 1792—1814, en N°. 10: de verdeeling of toestand van *Europa* op het einde van 1815. Het werk heeft derhalve in doelmatigheid veel gewonnen.

De naam van den Heer LASTDRAGER is reeds genoeg om dit werk te doen kennen als een nuttig werk. Dat de Aardrijkskunde onmisbaar is bij de beoefening der Geschiedenis, behoeft niet door ons herinnerd te worden; maar eene reeks van Tijdkaarten of een Historische Atlas, is iets waarvan onze tijd vooral het nut heeft ingezien, en de behoefte aan welke ook hij getracht heeft te vervullen. Zoo heeft men voor de wereldgeschiedenis den *Historischen Atlas* van KRUSE, en voor ons Vaderland den met buitengewone zorg bearbeiden *Historischen Atlas* van den Oud-Hoogleeraar MEES, waarvan wij zoo gaarne de Afleveringen elkander met meer spoed zouden zien volgen, indien dat met de naauwkeurige bearbeiding is overeen te brengen. — Zulke Atlassen echter zijn kostbaar, en het komt er op aan, dergelijke goedkoope werken te hebben

Digitized by Google

die ook voor schoolgebruik geschikt zijn. Aan déze eischen beantwoordt het aangekondigde *Tafereel.*

Het is van belang eene zigtbare voorstelling te geven van den toestand voortgebragt door de vergrooting, verkleining, of verandering der Staten, en dat doet de Heer LASTDRAGER beknopt en toch duidelijk. De cijfers die in den tekst worden vermeld, vinden wij op de kaart tot aanduiding der besprokene gewesten. B. v., in de verklaring der eerste kaart, lezen wij: »Nu breidden de *Romeinen* hunne overwinningen uit ten Oosten van de *Adriatische Zee.* Verschillende oorlogen stelden hen in het bezit van *Illyrië* (10), *Epirus* (11) en *Macedonië* (12), eerlang door dat van *Griekenland* (*Achaje*) (13) gevolgd." — In dier voege is het gemakkelijk, ook wanneer de namen der gewesten er niet bij stonden, de bedoelde landen te vinden. — Aan het einde der verklaring van iedere kaart volgt een Tijdrekenkundig Overzigt, tot herinnering van de voornaamste gebeurtenissen, voorgevallen gedurende het tijdvak door de kaart voorgesteld. — Bij de achtste kaart echter, die een groot tijdvak ten onderwerp heeft, namelijk sedert de helft der vijftiende eeuw tot omtrent het jaar 1792, zijn de jaartallen op zijde van den tekst geplaatst.

Op verschillende wijze komt alzoo de Heer L. te gemoet aan het geheugen der leerlingen van de hoogere klassen der middelbare of lagere scholen; voor welke wij gelooven dat het werk bestemd is. Ook voor dezulken echter die niet meer onder de leerlingen zijn te rangschikken, kunnen deze Tijdkaarten en hare uitlegging bij de beoefening der Geschiedenis van groot nut wezen.

Wij bevelen derhalve dit »Tafereel" aan. Kleine vlekjes, hier en daar ontmoet, waren te onbeduidend om ze aan te teekenen; maar wij raden den Heer L. om 't te vermeerderen met een bladwijzer en eene opgave van den inhoud der onderscheidene kaarten, die het gebruik gemakkelijker zullen maken.

Eerste Lessen in de Oude Aardrijkskunde, naar de leerwijze van GAULTIER *bewerkt, door* I. J. J. SNELLEBRAND, *Instituteur*

Digitized by Google

te Amsterdam. Te Amsterdam, bij L. F. J. Hassels. 1853. *In kl.* 8*vo. VIII en* 66 *bl. f* : - 50.

De Vertaler heeft gemeend dat er behoefte bestond aan een Eerste Leerboek voor de oude Aardrijkskunde, wel niet voor Gymnasiën, maar toch voor de zoogenaamde Instituten of het middelbaar onderwijs, en heeft daartoe als punt van uitgang bewerkt een Leerboek in het *Fransch* vervaardigd door, of naar de leerwijze van GAULTIER. Ten einde te kunnen strekken tot inleiding voor de beoefening van Dr. A. FORBIGER, *Handboek der Oude Aardrijkskunde*, door Dr. E. MEHLER, heeft hij het werkje, hier en daar, gewijzigd en aangevuld; ook heeft hij, ten einde het nut te vergrooten, de namen van plaatsen, rivieren, gebergten, enz., zoo als ze hedendaags gebruikt worden, bij de oude namen gevoegd.

Het komt ons voor, dat de Heer SNELLEBRAND zich van zijne taak behoorlijk heeft gekweten, zoodat de onderwijzers, die aan zoodanige »Eerste Lessen" voor hunne kweekelingen behoefte gevoelen, dit werkje met vrucht zullen kunnen gebruiken. Door de bijvoeging eener beknopte bijzondere beschrijving van de vier groote rijken der oude wereld, en van »eenige bijzondere togten der Ouden", heeft de bewerker aan deze Aardrijkskundige Lessen meerdere waarde bijgezet. Het komt ons onder verbetering voor, dat de Heer S. misschien nog beter zou gedaan hebben, als hij, des noods, in plaats van die togten, de beschrijving gegeven had van *Egypte*, *Phenicië* en *Palestina*.

Op bl. 28 staan onder de kleinere eilanden der *Middellandsche Zee* de *Pitijnsische;* dit zal eene drukfout zijn. Het moet wezen *Pityusische*, naar het *Grieksche* woord *Pitus*, dat pijnboom beteekent. De voornaamsten dier eilandjes zijn *Ivica* of *Iviza* en *Formentera*. — Wij merken dit enkel aan omdat de benamingen in dergelijke werken vooral naauwkeurig behooren te wezen, en wenschen den Heer SNELLEBRAND alle voldoening op zijnen arbeid.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Het Christendom, zijn geest en aard, zijne verbastering en uitzigten op herstel. Een boek voor allen, die aan God, deugd en onsterfelijkheid gelooven; door een voormalig Roomsch-Katholiek Pastoor. Te Amsterdam, bij Joh^{s}. van der Hey en Zoon. 1852. *In gr.* 8*vo.* 273 *bl.* *f* 2 - 75.

Het gebeurt niet zelden, dat een Roomschgezinde, met de schromelijke dwalingen zijner Kerk bekend geworden en van het dwangjuk der Priesterheerschappij verlost, langs den weg van bloot verstandelijk onderzoek, tot geheel tegenovergestelde gevoelens vervalt en schipbreuk lijdt met geheel zijn algemeen Christelijk geloof. De twijfelzucht, eenmaal opgewekt, geeft voedsel aan zeker gevaarlijk scepticisme en slaat ligt tot uitersten over. Daartegen is slechts één enkel behoedmiddel, waardoor ook de Hervormers der zestiende eeuw bewaard zijn gebleven tegen de *Scylla*, waarin sommigen hunner tijdgenooten, met vermijding der *Charybdis*, gevallen zijn. Dat behoedmiddel bestaat daarin, dat de eischen des gemoeds zich luide doen gelden en daarvoor bevrediging gezocht worde bij den éénigen Zaligmaker, die voor zondaren gestorven is en opgestaan, volgens de Schriften. Zwijgen daarentegen die hoogere behoeften, en zoekt enkel het verstand tot helderheid van inzigten te geraken, zonder ook aan het schuldgevoelend en heilbegeerig harte eene stem te gunnen, dan is het te vreezen, dat de slotsom van het onderzoek in overeenstemming zijn zal met de resultaten eener bloot natuurlijke Godsdienstleer, meer of minder Christelijk gekleurd, maar toch, van nabij beschouwd, losgescheurd van den wortel des Christendoms, zoo als wij dat door het Evangelie kennen.

Hiervan mag, helaas! het boek, dat wij thans aankondigen, tot eene bedroevende en waarschuwende proeve strekken. Wij betwijfelen geen oogenblik de waarheidsliefde en den welmeenenden ijver van den voormaligen Roomsch-Katholieken Pastoor, ons bij name niet bekend, die het geschreven heeft. Wij prijzen zelfs gaarne den ernst, waarmede hij

Digitized by Google

getracht heeft zich-zelven rekenschap te geven van zijne overtuiging in de allerheiligste zaak. Maar wij betreuren het desniettemin, dat hij — de uitdrukking worde ons niet ten kwade geduid! — op doolpaden geraakt is, waarop wij hem ongaarne volgen zouden. En nu hij met dit uitvoerig geschrift is opgetreden, nu duchten wij daarvan wel geen gevaar voor de goede zaak des Christendoms, die wij van heeler harte zijn toegedaan; maar wij kunnen toch de vreeze niet onderdrukken, dat het hier en daar schade aanrigten en de verwarring van onze dagen vermeerderen zal. Reeds de titel, sprekende van hen, »die aan God, deugd en onsterfelijkheid gelooven", is genoegzaam, om 's mans standpunt te doen kennen. Als motto staan de woorden van FR. V. SCHILLER daarnevens:

Dem Menschen wird nimmer sein Werth geraubt,
So lang er noch an die drei Worte glaubt.

En daaraan beantwoordt de inhoud volkomen. Het Christendom is enkel leer en voorbeeld, en meer niet. Het is — zoo wordt hier de aard en het wezen des Christendoms beschreven — »eene instelling ter verzedelijking van den mensch, om hem tot de kennis zijner betrekking tot God en zijne medemenschen, en tot den ouden pligt, hem van den beginne af door den Schepper in het eigen hart geschreven, terug te brengen, en zulks langs eenen hem niet onbekenden weg, waarop hij slechts gewezen moest worden, om hem te herkennen." JEZUS is slechts de mensch bij uitnemendheid. Hij kwam, om ons op het pad der zedelijkheid en godsdienst onwaardeerbare diensten te bewijzen. Zijn dood was enkel het natuurlijke gevolg der heilrijke stichting, door Hem ondernomen; een gevolg, door Hem duidelijk voorzien, 't welk Hij met onwankelbaren godsdienstigen heldenmoed heeft getrotseerd, zoodat Hij door dit offer, aan de waarheid en aan de menschheid gebragt, zich het regt op onze hoogste bewondering, eerbied, liefde en dankbaarheid heeft verworven. En zijne opstanding? Wij willen 's mans denkbeelden daarover, als ten proeve, een weinig uitvoeriger mededeelen; tot hunne beschouwing voelen wij ons te meer opgewekt, daar wij eerst onlangs het heugelijke Paaschfeest met de gansche Christenheid weder hebben gevierd.

Hij begint met de erkenning, die wij gaarne *ad notam*

Digitized by Google

nemen, dat de Schriften des N. Verbonds het wegens de opstanding van JEZUS uit den dood, in den letterlijken zin des woords opgevat, met elkander volkomen ééns zijn. Gewaagd acht hij het, de mogelijkheid dier gebeurtenis te ontkennen, en even gewaagd, te zeggen dat de gewijde Schrijvers bedriegers waren. Ook valt hier, volgens hem, niet te vermoeden dat zij zouden misleid zijn geworden door den schijn. Daaruit moest nu volgen, zou men meenen, dat de waarheid van het feit niet kan betwijfeld worden. Maar neen! daar de kritische onderzoeker dat feit voor zijn stelsel van godsdienstleer of, wil men liever, voor zijne opvatting des Christendoms niet meent te behoeven, en billijk genoeg is, om de historische berigten, die wij daaromtrent bezitten, in hunne waarde te erkennen, moet de groote gebeurtenis langs een anderen weg onzeker worden gemaakt. Daartoe beroept hij zich op de onzekerheid, die er zou bestaan, of de H. Schriften wel onveranderd uit de handen der Schrijvers zijn gegaan, aan wie zij worden toegeschreven, vooral die der ooggetuigen MATTHEÜS en JOHANNES. De geschiedenis, zoo vervolgt hij, wijst hunne geschriften eerst aan nadat de Schrijvers meer dan honderd jaar dood zijn, en dan nog niets dan afschriften. Het is dus mogelijk, dat de tekst geleden hebbe: hiermede eindigt hij zijn onderzoek naar een historisch feit, waarmede, naar het oordeel van den Apostel PAULUS, het gansche Christendom staat of valt. Welk eene schromelijke ligtvaardigheid! De zaak ware toch wel een dieper en grondiger onderzoek waardig. De echtheid en ongeschondenheid der Evangelische Schriften laat zich niet met een enkelen pennestreek in twijfel stellen. Er is grove onwaarheid in dat beweren: dat wij daaromtrent volkomen onzeker zouden zijn. Wij maken ons sterk, met genoegzame *évidentie* te kunnen bewijzen dat die onzekerheid niet eenmaal bestaat. Dat bewijs is in elk Handboek tot de kennis der H. Schriften te vinden. Het verdient gewogen en zegevierend wederlegd te zijn, eer men zich de vrijheid veroorlooft, om over een zoo gewigtig punt, als de opstanding des Heeren, *sicco pede* heên te stappen. En van waar, dat de Schrijver daartoe den moed heeft? Naar onze overtuiging, zegt hij, hangt de waarde des Christendoms van dat feit niet af, en zelfs de grootheid van JEZUS' karakter wint of verliest er niet bij, of Hij van de dooden is opgestaan

Digitized by Google

of niet. Wij gelooven het gaarne, mits men zich eerst een Christendom van eigen maaksel gevormd en den Zaligmaker, den Zoon van God, tot een bloot voortreffelijken mensch vernederd hebbe.

Ex ungue leonem! zegt het spreekwoord, dat hier van toepassing is. Onzes inziens, ligt de πρῶτον ψεῦδος van 's mans onderzoek in de miskenning van de waarde der H. Schriften, waaraan hij zich schuldig maakt. Het Christendom is een historisch verschijnsel, waarvan die Schriften de geloofwaardige oorkonde behelzen. Betwijfelt men hunne geloofwaardigheid, zoo wordt het onmogelijk, om den aard en geest des Christendoms regt te leeren kennen. Men kent er den oorsprong niet van en loopt gevaar, om, gelijk hier geschied is, een historisch raadsel langs een anderen dan historischen weg te willen oplossen. Hoe dit hier is geschied en tot welke allertreurigste resultaten het scepticisme, hier gehuldigd, leidt en noodwendig leiden moet, het lust ons niet, om dit nog in het breede op te sommen. Den Christen wordt met zijnen Zaligmaker alles ontnomen waarop hij prijs stelt. Het Avondmaal, b. v., wordt gezegd niet te voegen bij het Christendom, dat van zuiver geestelijken aard is. De gedachtenis van JEZUS zal wel blijven bestaan, al tracht men haar juist niet levendig te houden onder den een of anderen vorm. Ook de Doop is volstrekt overbodig. Elk zinnebeeld, dat de zaak duidelijk voor oogen stelt, hetzij dit door afwassching, door oplegging der handen, of op hoedanige wijze ook geschiede, kan doelmatig worden aangewend volgens de behoefte der tijden, maar heeft overigens voor het geestelijk Christendom geene de minste waarde. Het bidden is geoorloofd, mits men er niet zoo zeer gemeenschaps-oefening met den Allerhoogste, en minder nog, in het geloof aan genadige verhooring, een middel om te ontvangen onder versta, maar enkel het gevoel van onze afhankelijkheid van God, onze erkentelijkheid aan Hem, ons kinderlijk vertrouwen op Hem, en onzen eerbied voor zijnen hoogsten wil. En is de gemeenschappelijke Godsdienst-oefening onder de Roomschgezinden bitter bedorven, ook bij de Protestanten vereischt zij verbetering. Die verbetering moet echter niet gezocht worden in vermeerdering van zinnelijke plegtigheden; wij stemmen dit gaarne toe en zouden wenschen, de bladzijde, die daarover handelt, te

Digitized by Google

kunnen uitschrijven. Maar even weinig behaagt ons de voorslag tot verbetering, hier gedaan. »Indien b. v." — zoo lezen wij — »een armverzorger (iedere gemeente heeft toch de hare) openlijk verslag deed van de bestaande behoefte der Gemeente of der wijk, waarin de kerk gelegen is, van alle gezindheid zonder onderscheid, van den dringenden nood des oogenbliks, met aanwijzing van namen en plaatsen, voor zoo ver de kieschheid veroorloofde; of indien men zich om eene aalmoes of om eenige liefdadige ondersteuning melden mogt bij de Eerdienst, gelijk men zich nu meldt om een openbaar gebed of eene dankbetuiging; indien de vergadering kon worden opgewekt, om onverwijld in eenig dringend geval te voorzien en elk zijne gift ging nederleggen, met vermijding van alle ostentatie, zoodat de linkerhand niet ziet wat de regterhand doet, dan zou de Eerdienst een eerbiedwaardiger aanzien krijgen en het godsdienstig gevoel er krachtig door worden opgewekt." Wij zouden meenen, dat deze maatregel met de Eerdienst, als zoodanig, slechts in verwijderde betrekking staan zou, maar kunnen tevens verzekeren, dat iets dergelijks, *mutatis mutandis*, onder Protestanten geene zeldzaamheid is. Alleen vragen wij: wáármede de ongenoemde Schrijver in dát geval zijne hoorders zou trachten te bewegen tot milddadigheid? Aan die Christelijke drangredenen, die thans gebezigd worden en, blijkens de ondervinding, veel vermogen, zou het hem ten eenemale ontbreken. Van geene genade, ons geschied, van geen Zaligmaker, voor ons gestorven en opgestaan, van geene dankbare wederliefde, om CHRISTUS' wil betoond, zou hij gewagen kunnen. Het gebod der algemeene menschenliefde zou hij kunnen herhalen zonder meer, en wat zou dat uitwerken tegenover de baatzucht der kinderen van ADAM! In 't algemeen — en hiermede eindigen wij — heeft hij veel van een hovenier, die zich beklaagt over de onvruchtbaarheid van den boom, en nu den verstandigen raad geeft en in praktijk brengt, om hem bij den wortel, waarop hij gegroeid is en waaruit hij onzigtbare levenskracht ontleent, af te kappen, opdat hij meer en betere vruchten dragen moge. *Sapienti sat.*

S.

25 April 1854.

Digitized by Google

Een Tafelboek. Door J. HERMAN DE RIDDER, *Christenleeraar. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1853. *In gr.* 8*vo.* 280 *bl. f* 3 - :

Het ontbreekt den Eerw. DE RIDDER, thans Remonstrantsch Predikant te *'s Hage*, niet aan talenten. Hij weet onderhoudend en levendig te schrijven en in zijne geschriften het nuttige aan het aangename te paren. Alles, wat hij schrijft, draagt den Christelijken stempel, al is het juist niet altijd van bepaald godsdienstigen inhoud. Vooral heeft hij een geopend oog voor het praktische Christendom, in verband met de teekenen en behoeften des tijds. En waar bij iets goeds bevorderen kan door zijnen invloed, zijne voorspraak, zijn eigen voorbeeld, daar blijft hij niet achter. Reeds heeft hij meer dan één kleiner stukje geschreven, waaruit dat gebleken is. Maar thans treedt hij met een uitvoeriger boekdeel voor den dag, dat wij als eene welkome gave van zijne hand met vreugde begroeten.

De titel: *een tafelboek*, klinkt een weinig zonderling. In een goed geschreven brief aan zijnen vriend Dr. D. HARTING te *Enkhuizen*, die de plaats van een Voorwoord vervangt, geeft hij eenigermate rekenschap van dien gekozen naam. Tegenover een dagboek, dat hij een streng *vis-à-vis* noemt met ons eigen *ik*, en daarom voor de uitgave ongeschikt keurt, beschrijft hij zijn tafelboek als »een aanteekenboek van herinneringen uit goede en kwade uren, van ontmoetingen op den levensweg, en verschillende ervaringen die men hier en daar opdeed, wier verlevendiging voor ons zelven niet van alle belang ontbloot is en wier openlijke mededeeling anderen van eenig nut zou kunnen zijn. Zulk een boek" — zegt hij — »noem ik, in navolging van vader CATS, een *tafelboek*." Of hiermede de titel, die gekozen schijnt, om allerlei bijeen te voegen, wat dienen kan tot bevordering van echt Christelijk leven, genoegzaam geregtvaardigd zijn zou, laten wij onbeslist. Zeker is het, dat de inhoud van het boek daardoor nog zeer weinig is aangeduid. Ook de vijf rubrieken, waaronder hier de verschillende opstellen gerangschikt zijn en die *persoonlijk*, *huiselijk*, *openlijk*, *werkdadig* en *voorbeeldig leven* heeten, doen ons daarnaar nog slechts raden en gissen, terwijl

Digitized by Google

een kort Slotwoord dienen moet, om aan te wijzen, dat het leven der Christenen in al deze opzigten een beeld, een afdruk moet zijn van CHRISTUS' leven op aarde. Wij zien daarin eene zwakke poging, om eenheid te brengen in de verscheidenheid der stof, en ontkennen niet, dat hier zekere eenheid te bespeuren is, zonder daarom te beweren dat zij het boek in alle zijne deelen streng beheerschen zou. Er is dan ook, zoo wij meenen, eenige verschoonlijke grootspraak in het zeggen, dat, enkele reeds elders geplaatste »stukjens", hier opgenomen, »aanmerkelijk gewijzigd en dus gestempeld" zijn, »dat de eenheid ongeschonden bewaard bleef".

Maar wat vindt men dan toch wel in dezen bundel? vraagt gij. Een vlugtig overzigt moge die vraag beantwoorden.

Onder *persoonlijk leven* treft ge een stukje aan met het opschrift: *uw Vader weet wat gij van noode hebt*, dat wij met veel genoegen gelezen hebben: meer echter om den Evangelischen toon, die er in heerscht, dan om de kracht der bewijzen, die er in aangevoerd worden; en een ander, getiteld: *hoe de Bijbel het sterven afteekent*, dat slechts het sterven van MOZES op *Nebo* beschrijft en ons in zoo verre heeft teleurgesteld. — Onder *huiselijk leven* wordt u het *eerste gebedjen* van DE RIDDERS oudsten lieveling warm geteekend, zoodat 't elk wèlgeplaatste ouderhart goed doet; en in een dag, met een welkomen gast doorgebragt, wordt u beschreven, waarin de eigenlijke *wellevendheid*, d. i. de kunst om wèl te leven, bestaat. Er komt daarin veel waars voor, dat algemeene behartiging verdient, ofschoon de personificatie der wellevendheid, hoe wèlgeslaagd ook, ons toch niet in allen deele bevredigd heeft. — Onder *openlijk leven* vindt gij eene *Utopiaansche kermisvoorstelling*, gestoffeerd met de *Engelsche* fabel van de oude huisklok, die hier uit de brieven aan ERASTUS is overgenomen. De voorstelling is niet onaardig, maar toch hier en daar een weinig onnatuurlijk en zwak. Zij moet dienen, om het regte gebruik van den korten en vlugtigen levenstijd aan te bevelen. *Wat een arm dorp verrijken kan* verhaalt de philanthropische werkzaamheid van den Predikant te *Schönefeld*, nabij *Leipzig*, in 1847 en later, die waardig is gekend en nagevolgd te worden. *Op straat* bevat allerlei schertsende en ernstige aanteekeningen van een groven diamantslijper, waaruit heel wat te leeren is, en *bedelarijwering* geeft verslag

Digitized by Google

van hetgeen daartoe in de laatste jaren binnen *Gouda* met wijs beleid en niet zonder vrucht en zegen gedaan is. — Onder *werkdadig leven*, waartoe men meenen zou, dat een en ander reeds genoemd stukje gebragt moest zijn, wordt *een Hoogduitsche prent* beschreven, uitgegeven door de *Badensche* Vereeniging voor inwendige zending, die aanleiding geeft tot de vermelding van velerlei schoons op dat gebied. Voorts wordt hier gesproken van hetgeen te *Elberfeld* gelukt is tot bevordering van werkdadige zamenwerking, en ook te *Parijs* geschiedt, ten einde te voorkomen, dat de vele *genootschappen*, die er allengs ontstaan zijn, elkander niet vijandig verdringen. Wij meenen, dat iets dergelijks, hier en daar, in ons Vaderlands reeds beproefd wordt, maar zouden niet durven beweren, dat de navolging daarvan allerwege even wenschelijk ware. Eindelijk wordt nog het *Javaansche Nieuwe Testament* — thans zou men van den *Javaanschen Bijbel* kunnen spreken — met warmte vermeld en daarbij de Evangelisatie van *Java* ernstig aanbevolen. Er had daarover echter meer belangrijks kunnen gezegd zijn. De zaak is te gewigtig, om oppervlakkig besproken te worden. — Onder *voorbeeldig leven* vinden wij *een kapitalist op bloote voeten*, den eersten bewoner van de buurtschap *Hoenderloo*, op eigenaardige wijze gekarakteriseerd; *een schaapherder* geteekend, die de stichter geworden is eener Evangelische Kerk te *St. Louis* nabij *Bazel; een meesterknecht*, THOMAS WRIGHT, die bij uitnemendheid veel voor gevangenen gedaan heeft; *een schoenmaker*, FRICKE, die wel een zendeling heeten mag van den echten stempel; *twee kinderlooze weduwen*, wier voorbeeld ter navolging wordt aangeprezen met woorden van W. H. SURINGAR, ontleend aan zijn eerste verslag aangaande *Nederlandsch Mettray*, en *een apologeet*, zijnde URLSPERGER, wiens zegenrijke werkzaamheid in *Duitschland* zeker minder bekend was, dan zij verdiende te zijn. Deze laatste opstellen vertoonen te zamen eene galerij van Christelijke philanthropen, waarop het oog met welgevallen, met dankbare blijdschap rusten moet.

Wat dunkt u, die dit leest? Indien de inhoud, hier kortelijk opgegeven, u behaagt, dan durven wij u met vrijmoedigheid tot den aankoop en de lezing uitnoodigen, waarover gij u in dát geval zeker niet beklagen zult. Het is ligte kost, die hier wordt aangeboden, verteerbaar zelfs voor eene

Digitized by Google

zwakke maag; maar er is voedsel in voor verstand en hart, en hier en daar is ook krachtige spijze, van wier gebruik wij ons wat goeds durven beloven. Het boek is dan ook niet bestemd om in de bibliotheek geplaatst te worden onder de geleerde boekwerken die gij bezit; neen, op uwe huistafel en in de handen uwer huisgenooten is het op zijne plaats, en, in verlorene oogenblikken opgevat, brengt het u van tijd tot tijd een vruchtbaar denkbeeld voor den geest, waarmede gij voor u-zelven of anderen winst kunt doen. Gevoelt gij echter voor de onderwerpen, hier besproken, geene de minste sympathie, zoo laat dit boek ongekocht en ongelezen! Het is dan voor u niet geschreven, en gij zoudt, na eene vlugtige inzage, gevaar loopen den Schrijver onregt te doen. Wij danken hem voor zijn *Tafelboek*, al zijn wij ook met elk gedeelte niet evenzeer ingenomen en niet blind voor de zwakke plaatsen, die er in voorkomen. En terwijl wij hem aanmoedigen, om de gave die in hem is aan te kweeken en niet ongebruikt te laten, durven wij vertrouwen, dat hij ons den wensch niet zal ten kwade duiden, dien wij hier uitspreken, dat elk volgend geschrift van zijne hand in dit *genre* getuigenis moge dragen van zijne toeneming in degelijkheid en diepte.

S.

De invoering der Pauselijke Bisschoppen in Nederland. Herinneringen, Toelichtingen, Mededeelingen en Raadgevingen voor Nederlandsche Protestanten en Catholieken, door P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen, bij* de Erven C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1853. *In gr.* 8*vo.* 128 *bl.* *f* 1 - 30.

Het Protestantisme in betrekking tot den Staat. Door C. W. PAPE, *Ridder der Orde van den Ned. Leeuw, Oud-President van de Synode der Ned. Herv. Kerk, en Emeritus-Predikant. St. I, II. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. *In gr.* 8*vo.* 164 *en* 44 *bl.* *f* 1 - 80.

Wat is een Paus? en: Wie is de Paus? Beknoptelijk uit de Geschiedenis bijeengebragt, door B.....S. *Te Utrecht, bij* C. Bielevelt. 1853. *In gr.* 8*vo.* 60 *bl.* *f* :- 50.

Wij voegen deze geschriften bijeen, omdat zij allen hun

Digitized by Google

oorsprong verschuldigd zijn, zoo niet onmiddellijk aan het gebeurde in April des vorigen jaars, dan toch aan de hand over hand toenemende aanmatigingen van het Ultramontanisme, dat zich in ons Vaderland voor de eenige »Catholieke" Kerk wil doen doorgaan. Zullen wij onze aankondiging beginnen met het onze te zeggen over de zaak-zelve en over de wijze waarop de Pauselijke aggressie ten onzent is bestreden, en over de vruchten die de gansche *no-popery-question* gedragen heeft? Stof ware daarvoor wel genoeg, en zal er nog veel meer zijn, wanneer de beschouwingen van een onzer Tijdschriften over de »April-beweging" (*) zullen zijn voltooid. Maar wij achten eene breedvoerige uiteenzetting van onze zienswijze hieromtrent ten deele noodeloos, ten deele onvoegzaam, ten deele ontijdig. Noodeloos, in zoo ver men den algemeenen geest kent van dit ons Tijdschrift, prijs stellend op eigen vrijheid in 't godsdienstige, maar die ook gaarne gunnend aan anderen; verdraagzaam tegenover andersdenkenden, kloek tegenover aanmatigende heerschzucht en vermetel exclusivisme. Onvoegzaam, in zoó ver wij geen oogmark hebben om ons ongevergd in eenen strijd te wikkelen, dien we niet zouden kunnen ontgaan, waar 't ontvouwen van eigen inzigt onvermijdelijk tegenspraak van anderer voorstelling zou moeten met zich brengen. En ontijdig ook, voor zoo ver tot eene kalme, gansch van allen hartstogt vrije beoordeeling de indruk nog te versch en de wonde nog te pijnlijk is.

Wij beschouwen dus liefst deze stukken op haar zelve, en kunnen dat ook, in zoo verre zij ten deele in 't geheel niet en ten deele slechts van ter zijde hun belang ontleenen aan den indruk des oogenbliks. Bij de meer algemeen-letterkundige strekking van dit Tijdschrift, en bij den overvloed aan boeken en boekjes, die liggen wachten, dat toch de beurt eenmaal aan hen kome, moeten we kort zijn — kort, tot oppervlakkigheid toe.

Het geschrift van den Hoogleeraar HOFSTEDE DE GROOT strekt om: — eenen blik te werpen op de twee tegenovergestelde standpunten, waaruit men de Roomsch-Katholieke Kerk

(*) 't Zal niet noodig zijn te zeggen, dat we „*De Gids*", en wat we daarin bedoelen.

Digitized by Google

kan beschouwen; — het standpunt te beschouwen, waarop *Rome* de Roomsch-Katholieke Kerk in *Nederland* tracht te plaatsen; — de gevolgen te schetsen, die wij hebben te wachten, indien wij de zaak haren loop laten; — op de middelen te wijzen, die wij hebben aan te wenden, om deze gevolgen te keeren.

Wat het *eerste* aangaat, zet de Hoogleeraar het strijdige uiteen van Romanisme en Katholicisme; hoewel de zaak op zich-zelve bekend en ook bij de vraagstukken van het vorige jaar herhaaldelijk besproken is, zal men dit standpunt van beschouwing door de hier gegeven heldere voorstelling òf te beter leeren kennen, òf zich te duidelijker herinneren. Dat *ten tweede* de Pauselijke Brief van 4 en de Allocutie van 7 Maart 1853 regtstreeks ten doel hebben om alle nationale zelfstandigheid aan het Katholicisme in *Nederland* te onthouden en ons vaderland onder het juk van *Rome* te brengen, wordt door de beide bedoelde stukken, en de aanteekeningen er op, in het licht gesteld. De te vreezen gevolgen worden geschetst door in de *derde* plaats te wijzen zoo op 't geen *Rome* in vele andere rijken van *Europa* gedaan heeft en nog doet, als op hetgeen reeds in ons Vaderland heeft plaats gehad. Hieronder behoort ook het intrekken van toelagen of het verminderen van traktementen van onderwijzers, vooral indien zij Protestanten zijn. Wij beamen zulks ten volle, maar moeten bij deze gelegenheid zeggen, dat wij herhaaldelijk in de Dagbladen eene advertentie der uitgave van dit geschrift hebben aangetroffen, waarin — zoo als 't heet in eene »aankondiging" — worden opgegeven namen van plaatsen als of daar *Protestantsche* onderwijzers aldus in hun bestaan zouden zijn verkort, terwijl nogtans op eenige van die *Roomsche* onderwijzers werkzaam zijn. De misstelling ligt niet bij den Hoogleeraar-zelven, maar bij den »aankondiger". De Auteurs — wij spreken hier geheel in het algemeen — mogten dikwijls wel voorkennis hebben van de advertentiën hunner Uitgevers: veel onzin en walgelijke blaaskakerij zou daardoor worden voorgekomen.

Bij de middelen, eindelijk, gaat de Hoogleeraar uit van de overtuiging, »dat wij van den Staat niets afdoends" tegen de voortschrijdende aanmatigingen van *Rome* »te wachten hebben". Dat hebben de gebeurtenissen geleerd, en de Wet op

Digitized by Google

de Kerkgenootschappen — dat doode paard aan een boom! — ligt daar om het te bewijzen. Wij merken echter op, dat de schuld ten deele bij ons-zelven te zoeken is: de jammerlijke tweedragt der Protestanten onderling, en vooral de houding dergenen die zich Protestanten noemen, maar in waarheid de Gemeente naar het Roomsche grondbegrip van gehoorzame onderwerping aan de Kerk willen terugvoeren, — heeft gemaakt, dat de Staat, al hadde hij meer *willen* doen, toch niets meer wezenlijks zou hebben *kunnen* tot stand brengen. En 't is dan ook éénheid van beginsel en bedoeling, die nadrukkelijk ook hier wordt aangeprezen. Voorts wordt ontkend, „dat wij in stoffelijke middelen afdoende hulp tegen *Romes* aanval moeten zoeken". Wij zijn het met den Hoogleeraar ten volle eens: Evangelisch licht verspreiden is de eenige weg. Maar op grond eener veeljarige opmerking van 't geen onmiddellijk onder onze oogen voorvalt, voegen we er bij, dat, waar het op stoffelijke middelen aankomt, wij bij geene mogelijkheid met al onze Maatschappijen, hoe nuttig die ook werken, tegen *Rome* kunnen concurreren: dáár is — want van geldelijke poging tot proselyten-jagt spreken wij niet; deze zijn ondanks *Romes* leugen- en lastertaal, aan het Protestantisme geheel vreemd — *altijd* geld om eene nering te behouden, de kern eener Gemeente te vormen, enz. Maar dáár worden ook de handen ineengeslagen, en eene van de voornaamste, ofschoon misschien 't minst opgemerkte oorzaken van het geslotene der Roomsche gelederen ligt naar onze overtuiging daarin, dat dáár alles uitgaat van de Kerkzelve; terwijl bij de Protestanten het beschermen van de huisgenooten des geloofs in uitwendig bestaan, en het nemen van maatregelen tot stichting en uitbreiding van Gemeenten, genoegzaam geheel aan afzonderlijke Vereenigingen is overgelaten.

De Eerw. PAPE, een man van helderen, vasten, door gerijpte ondervinding geoefenden blik in het wezen en de belangen van Christendom, Kerk en Protestantisme, heeft een gedeelte van den tijd zijner eervolle en wèlverdiende rust besteed aan het geschrift, waarvan wij het vóór ons liggend gedeelte met groote ingenomenheid hebben gelezen en nu aankondigen. Allerbelangrijkst is de vraag naar de ware betrekking van het Protestantisme tot den Staat. *Rome*, niet

Digitized by Google

meer bij magte om Vorsten te treden op den nek en Keizers voor zich te doen sidderen, volgt thans, met behendigheid partij trekkende van een loop der gebeurtenissen, dien het met onbegrijpelijke list ten deele zelf heeft voorbereid, eene andere taktiek. Het fluistert den grooten der aarde in, dat het Protestantisme de troonen bedreigt, en dat wie rustig daar zitten wil, niet beter kan doen dan zich te werpen in de armen der Moederkerk, bij welke alleen heul en steun te vinden is tegen het monster van omwenteling, communisme en volks-despotisme. Dat de gebeurtenissen der laatste jaren juist het tegendeel bewijzen, en dat het is alsof de loop der wereldgeschiedenis even vóór en even ná de helft der negentiende eeuw heeft moeten strekken om beter den staatkundigen invloed van Romanisme en Protestantisme aan den dag te brengen, — wat geeft *Rome* er om, de Geschiedenis in het aangezigt te weêrspreken, als het maar zijne plannen kan doorzetten?

't Is dus inderdaad eene belangrijke vraag, die de Eerw. PAPE zich ter beantwoording heeft voorgelegd. Hij behandelt de zaak zóó, dat hij *eerst* onderzoekt, wát het Protestantisme zij (in het Eerste Stuk), *daarna* aantoont in welke betrekking het zich tot den Staat bevinde (in het Tweede); *eindelijk* de hoofdzakelijke bezwaren en bedenkingen overweegt, die tegen het Protestantisme en zijne betrekking tot den Staat, worden te berde gebragt, welk gedeelte nog volgen zal.

In bijzonderheden kunnen we niet treden, maar mogen niet nalaten, dit mannelijk-kalme, rondborstig-bescheidene, zaakrijk-bevattelijke geschrift ernstig aan te bevelen. Er zijn — ook hier boven wezen wij er op — zoo vele Protestanten, die niet helder bewust zijn van het ware wezen der zaak, en daardoor ook niet kunnen komen tot een helder inzien in de kracht van het Protestantisme. En de mannen van den Staat? Zoo lang zij het levend en levenwekkend, bezielend, volmakend beginsel des Christendoms verwarren met eene reeks van godsdienstwaarheden, zullen zij onregt doen aan 't geen zij te dwaas versmaden. Mogten zij, ook door de lessen van geschiedenis en ondervinding onderwezen, inzien, dat in het beginsel des waarachtigen Christendoms de kracht der regeringen en de welvaart der volkeren ligt!

Digitized by Google

Het laatst opgegeven stukjen is meer dan het schijnt, en verdient beter lot dan weg te drijven met den stroom der stukjes van den dag. Het behelst een zeer goed geschreven geschiedkundig overzigt van den voortgang en de ontwikkeling der Roomsche Hiërarchie, en eene korte herinnering van PIUS IX, waarin regt gedaan wordt aan 's Pausen maatregelen gedurende de eerste jaren zijner regering, maar tevens aangewezen wordt hoe sterk dit afsteekt bij de zwakke onbeduidendheid, waartoe de man, van wien men zich zoo veel scheen te mogen beloven, vervallen is, nu hij zich heeft gebogen onder het Jezuïtisme, 't welk niet alleen het Protestantisme haat met eenen onverzoenlijken haat en bedreigt met eene rustelooze vervolging, maar dat ook de Kerk-zelve, die het zegt te beschermen, verlamt en in ketenen klinkt. En de Heilige Vader mag het willen weten of niet — ook hij zit op zijnen Pauselijken zetel voor zijne »vrienden van het Genootschap van JEZUS" te beven.

O. V. O.

Het Leerstelsel der Roomsch-Katholieke Kerk: »buiten de Kerk geene zaligheid", naar aanleiding van, en in verband met een merkwaardig voorval uit den jongsten tijd. Beoordeeld door Dr. C. ULLMANN, *Hoogleeraar te Heidelberg; vrij vertaald en, naar aanleiding van het onlangs gebeurde in Nederland, met eenige aanmerkingen vermeerderd door* B. TE GEMPT, *Lid van het Provinciaal Kerkbestuur van Gelderland, en Predikant te Batenburg. Te Amsterdam, bij* C. L. Brinkman. 1853. *In gr.* 8*vo.* 61 *bl.* *f* :-50.

De Heer TE GEMPT houde het ons ten goede, dat wij nu eerst gewag maken van deze door hem uitgegevene *brochure*, die ons niet vroeger in handen gekomen is. Zij behoort, zoo 't schijnt, tot den stortvloed van kleinere geschriften, die ten vorigen jare, ten gevolge der »April-beweging", in het licht verschenen zijn. Regtstreeks echter staat zij daarmede niet in betrekking, daar zij grootendeels de vertaling bevat van hetgeen ULLMANN in de *Stud. u. Krit.* geschreven heeft over het gebeurde in *Baden*. Bekend is het, dat de Aartsbisschop van *Freiburg* de lijkdienst geweigerd heeft des overleden Groot-Hertogs LEOPOLD, door de Landsregering plegtig uitge-

Digitized by Google

schreven. Wat door den beroemden ULLMANN daarover in het midden gebragt is, verdient allezins gelezen te worden. Of het daarom ook vertaald moest worden, is eene andere vraag. Maar in dat geval zouden wij eene onverminkte vertaling hebben gewenscht, en ook de aan- en opmerkingen van den Heer TE GEMPT zonder groote schade hebben kunnen missen. Wat hij nu geleverd heeft, komt ons minder belangrijk voor, en zijne *brochure* is reeds, zoo wij vermoeden, met vele anderen harer tijdgenooten aan de vergetelheid prijs gegeven. Waartoe haar dan hier nog vermeld? Om hem vriendelijk te verzoeken, dat hij, zoo hij weder eens voor het publiek mogt optreden, meer zorgvuldig lette op den vorm van zijn schrijven. Zulke lange, onbehagelijke volzinnen, als hij hier gegeven heeft, zijn inderdaad onbetamelijk. Het Voorberigt, met zeer kleine letter gedrukt, telt er op twee volle bladzijden slechts vier à vijf. Ziet, dat kan er toch waarlijk niet door. s.

Almanak voor Christelijke Huisgezinnen, voor het jaar 1854. *Eerste Jaargang. Te Amsterdam, bij* D. H. Fikkert. *In kl.* 12*mo.* 48 *bl.* *f* : - 10.

Het doel des Uitgevers was: »ieder Christelijk gezin in de gelegenheid te stellen, op eene minkostbare wijze zich een Jaarboekje te kunnen aanschaffen, waarvan de inhoud nuttig is en stichtelijk van aard." Een goed doel, behoudens de aanmerking die steeds met meer regt tegen den dagelijks aanwassenden stroom van stichtelijke lectnur kan worden gemaakt, en, trouwens, allerwege reeds genoeg is uitgesproken en herhaald. Wij gelooven dat dit Jaarboekje den blaam verdient van, wat den inhoud der stukken betreft, zich noch door oorspronkelijkheid van vinding, noch door kernige zaakrijkheid, noch door kracht van uitdrukking, noch door innigheid des geloofs te onderscheiden, en dat dus de vraag moet gedaan worden, wier mogelijkheid op zich-zelve reeds geen goed teeken is: *waartoe* dit boekje toch in de wereld gezonden? Ja, waartoe? Wij vragen dat, afgezien nog van de onbeduidendheid des inhouds, ook om den titel *Almanak*, dien het boekje voert. Overal waar, gelijk hier, dat woord slechts

Digitized by Google

dient om ingang te verschaffen aan eenige stukjes die op zich-zelf niets periodieks hebben, en die niemand in een Almanak zou zoeken indien er niet een *Kalender* vóór stond, wekt die titel een gevoel van ongeduldige bevreemding bij ons op. *Almanakken* van dien stempel met stukjes van landbouwkundigen inhoud mogen doeltreffend zijn, omdat de meeste landlieden door eigenaardige vooroordeelen weêrhouden worden van iets te lezen dat dien titel niet voert: *Almanakken* voor industrie, koophandel, administratie, Kerkelijke of civiele verordeningen mogen noodzakelijk zijn, om de jaarlijksche veranderingen op elk gebied van 't geen hier genoemd is, ter algemeener kennisse te brengen; maar letterkundige, stichtelijke, wetenschappelijke *Almanakken zijn* geene *Almanakken*, tenzij de inhoud die na den Kalender volgt, bepaald periodiek van natuur zij, verwijzende op belangrijke tijden en gelegenheden die in dezen jaarkring voorkomen, b. v. het uitstekende Evangelische Jaarboekje van PIPER, en meer andere ook ten onzent.

Er zal noch in onze stichtelijke, noch in onze periodieke litteratuur eenige leemte gevoeld worden, wanneer de eerste Jaargang van dezen Almanak, naar wij den Uitgever welmeenend raden, ook zijn laatste wezen zal.

J. H. G.

De Kerk, School en Wetenschap in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Door D. BUDDINGH. *Tweede Stuk. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1852. *In gr.* 8*vo.* 270 *bl. f* 2-30.

In het Voorberigt meldt de Heer B. wat hij in vroegere jaren al heeft geschreven om in het onderwijs hier te Lande eene meer Christelijke en praktische strekking te bevorderen. Zóó voorbereid kon hij 't heilzame van die strekking in de Staten van *Noord-Amerika* (de titel schijnt eene reize door het geheele Gemeenebest aan te duiden) te beter beoordeelen; en hij aarzelt niet om haar eene hoofdoorzaak te noemen van de snelle vorderingen dier Staten in stoffelijke welvaart. Zijn werk is in deze dagen, nu wij eene nieuwe Schoolwet voor *Nederland* verwachten, van zeer groot belang.

Behagelijk is reeds de schets in de Voorrede (bl. XII) van

Digitized by Google

het *Amerikaansche* stelsel van vrij onderwijs gegeven; of hij die zonder vooringenomenheid heeft geschreven, laat zich niet beoordeelen; alzoo men daartoe dezelfde nasporingen *in loco* zou moeten doen. Wij bepalen ons derhalve tot het geven van een overzigt van den inhoud; met bijvoeging van slechts enkele aanmerkingen, tot welke wij aanleiding vonden.

Het werk is afgedeeld in zeven §§, en bevat daarachter een aantal Aanteekeningen betreffende de Geschiedenis van het Onderwijs en der Letterkunde.

In de eerste § geeft de S. de Geschiedenis van het Schoolwezen, in *Nieuw-Nederland* en andere Staten, met eene lofrede op de voorschriften van de *Dordsche* Synode; die wij echter, als nog heugenis hebbende van den staat van het onderwijs vóór 1806, wat de uitvoering op de scholen betreft, niet kunnen beamen. — Alles was toen, gelijk overvloedig bekend is, werktuigelijk, en geenszins verstand, zedelijkheid of godsdienstzin ontwikkelende (wij spreken in 't algemeen); zoodat de theorie der *Dordsche* Vaderen schaars eenig praktisch nut aanbragt. De eerste § is niet van toepassing op onzen hedendaagschen toestand, en wij kunnen dus zonder verdere uitweiding overgaan tot de volgende.

»Pas" — lezen wij hier — »was de onafhankelijkheid van het Gemeenebest erkend, of de groote WASHINGTON sprak tot het Congres: »Gij koestert zekerlijk met mij de overtuiging, dat niets uwe bescherming zoo zeer verdient als de bevordering van wetenschap en letteren. In *ieder* land zijn zij de hechtste grondslagen van het openbare welzijn; maar in een land als het onze, waar de maatregelen der regering zoo onmiddellijk door de algemeene denkwijze bepaald worden, zijn zij dubbel noodzakelijk. Het volk moet leeren zijne regten en derzelver waarde te erkennen; leeren onderdrukking en noodwendige uitoefening van magt van elkander te onderscheiden; noodzakelijke opbrengsten van willekeurig opgelegde lasten, en den echten geest van vrijheid van teugelloosheid; opdat het de eersten liefhebbe en de laatsten verafschuwe. Bevorder dan, als een voorwerp van de eerste noodzakelijkheid: Instellingen ter algemeene verspreiding van kennis. Naar gelang de inrigting van een Gouvernement de openbare opinie versterkt, zal het verligt worden." Ook JEFFERSON zeide: »Dat hoe grootere regten een Staat aan zijne burgers toekent, hoe

Digitized by Google

meer voor hunne opvoeding en de ontwikkeling van den volksgeest moet worden gezorgd." En hij schreef: »Verre de belangrijkste bepaling in ons wetboek is die van de verspreiding van kennis onder het volk. *Geen andere grondslag kan er uitgedacht worden voor het behoud der vrijheid en van het geluk.* Onderneem eenen kruistogt tegen onkunde en stel eene wet in en verbeter haar voor de opvoeding van het algemeene volk; want, zonder dat wij behoeven te zien op de lessen van de Geschiedenis der oude wereld, in alle deelen der Aarde en van alle tijdperken, geven ons de grond waarop wij wonen en zijne bewoners — — de geduchte les: dat 't geen volk geoorloofd is in onkunde te leven, zonder daarvoor gestraft te worden." MADISON sprak de merkwaardige woorden: »Het wordt algemeen erkend (behoorde algemeen erkend te worden) *dat alleen een wèl onderwezen volk ook bestendig een vrij volk kan wezen.*"

Hoogst belangrijk is de mededeeling der denkbeelden van deze verlichte mannen over den invloed der moeders en der onderwijzers op het volk; en over den toestand der laatsten, en de noodzakelijkheid om hunnen stand te verheffen en van nijpende zorgen te bevrijden. Opmerkelijk is het daarbij: dat zij allen een *nationaal* onderwijs, zoo geheel verschillende van bandeloosheid, welke hier in de laatste jaren zoo vele verdedigers gevonden heeft, voorstonden. Inderdaad, elk *Nederlander* die belang in de toekomst van zijn kroost en van zijn Land stelt, behoort deze § te lezen, te overdenken en de grondstellingen dier vrijheidszonen ook hier te helpen vestigen. Zoo dachten wij, tot dat we op bladz. 88 en volgg. zagen dat wel de *theorie* van die beroemde mannen zoo is geweest; maar dat in de *praktijk* evenwel heerscht wat *wij losbandigheid* zouden noemen. De Verbonds-regering of 't *Congres* kan, namelijk, uit hoofde van de Grondwet en de algemeen heerschende gevoelens, het onderwijs niet onmiddellijk leiden; en zoo is er, even als alle Godsdienst-oefening, ook het onderwijs vrij, en eene *volkszaak*, door geen Ministerie van onderwijs geleid of bestuurd. Ofschoon het Congres een zes-en-dertigste van de Staatslanderijen voor de scholen heeft bewilligd, waardoor in onderscheidene Staten zelfs zeer aanzienlijke schoolfondsen zijn ontstaan, is er echter geen *algemeene* kas, noch *algemeen schoolplan;* maar alle bewegingen

Digitized by Google

gaan met goed gevolg (zegt de S.), hier van de Staten der Graafschappen (Provinciën), ginds van enkele personen uit; zoo dat iedereen er onderwijs mag geven, en het dikwijls gebeurt dat daar, waar het algemeen heerschende stelsel van *openbare* scholen is doorgedrongen, een aantal familiën zich vereenigen om voor hunne kinderen een onderwijzer te onderhouden. Een zoodanig onderwijzer behoeft geene toestemming tot het geven van onderrigt, en elk onderwijst wáár en wát hem goed dunkt, terwijl alleen zij die hem aanstellen over zijne geschiktheid en bekwaamheden hebben te oordeelen. Alleen de door den Staat (de Provincie) ondersteunde onderwijzers zijn aan een examen voor eene bijzondere Commissie onderworpen; want ook de Staat geniet dezelfde vrijheid als elk *individu*, om dit te zijner verantwoording te verlangen. Nu gaat de S. over om ons de denk- en zienswijze, volgens welke dit *vrijheids-stelsel* wordt verdedigd, te leeren kennen. Hierin zullen wij hem niet volgen; eensdeels omdat het bestek tot deze aankondiging dit niet vergunt, en anderdeels dewijl zulke grondbeginselen ook hier in de laatste jaren door tweeërlei factiën overruim zijn aangedrongen geworden. Doch, hoe de S. (blijkbaar met dezen stand van zaken ingenomen) hen kan roemen die, zoo als WILLIAM COOPER, een goed *nationaal opvoedingsstelsel* voorstonden, en dan zeggen kan dat er in de *Vereenigde Staten*, door hunne pogingen, een *stelsel van* onderwijs geboren werd, is ons niet begrijpelijk. Immers dáár waar ieder kan doen wat hij wil, is een *nationaal* opvoedings-stelsel ondenkbaar. — Vervolgens doet de S. een terugreisje naar onze scholen; voor welke hij, op de bekende gronden harer beweerde kleurloosheid, gelijke vrijheid als in *Amerika* heerscht goed acht, daar hij, ter oplossing van de gemoedsbezwaren, naar gindsche henen wijst.

Op bladz. 44—45 echter stuiten wij, indien wij goed lezen, weder op eene tegenstrijdigheid. Daar staat: »Niet van *Staatswege* wordt daar onderwijs gegeven; de zorg voor een behoorlijk onderwijs, voor scholen, naar de plaatselijke behoeften ingerigt, berust op de burgers zelven; geheel op dezelfde wijs als de zorg voor kerken op de gemeente-leden berust. Maar de Staat ondersteunt de *openbare* school, het algemeene onderwijs. Elke stad, elk dorp is aan het algemeene welzijn verschuldigd voor eene volkomene opleiding

Digitized by Google

voor (tot) het bedrijvig leven, van de bewaarschool af tot het hooger onderwijs (toe) zorg te dragen; en zoo gaat de school *van het volk zelf uit* [terwijl vroeger gezegd is, dat de Staat de openbare onderwijzers aanstelt] en omvat niet maar een bijzonder gedeelte, of is niet maar voor meer of min gegoeden bestemd: elk heeft dezelfde aanspraak op en toegang tot hetzelfde onderwijs. Alle *Amerikanen* zijn *Gentlemen* of burgers, met dezelfde regten; geen onderscheid van standen rigt er scholen op, ten koste van het algemeen [even te voren is echter gezegd: dat elke stad, elk dorp verschuldigd is zorg te dragen voor een volkomen onderwijs] voor den aanzienlijken stand, gelijk dit in onze steden, tot bezwaar en nadeel van alle onderwijs, wezenlijk het geval is". *Zoo zegt de Schrijver.*

Het *Amerikaansche* stelsel komt, als wij 't goed begrijpen, dus hierop neder: Er zijn alom openbare scholen, ten koste van de Gemeenten en door den Staat gesubsidiëerd en van onderwijzers voorzien; waarvan ieder *gratis* gebruik kan maken; doch tevens staat het ieder vrij eene bijzondere school op te rigten, of zich tot huiselijk onderwijs, beide te zijnen kosten, te bepalen. Alleen waar de Staat, op verzoek, eene school bouwt, of ondersteunt, wordt een geëxamineerd onderwijzer aangesteld; doch het toezigt is vertrouwd aan Commissiën door *het volk* verkozen. — Intusschen zien wij dat ook daar botsingen zijn ontstaan door het lezen in den Bijbel, 't geen de Protestanten verkozen en waartegen de Roomsche Bisschop van *New-York* zich verzettede. De Prelaat begeerde een gedeelte van de openbare schoolgelden voor de Roomschen te hebben; die dan hunne scholen zóó zouden inrigten dat ook Protestantsche kinderen er deel aan konden nemen. Dit werd afgeslagen om redenen door den S. medegedeeld, die, ook hier toepasselijk, de aandacht van *Nederlands* wetgeving overwaardig zijn. — Het Bijbellezen (maar ook niet meer dan lezen) heeft thans in alle Staats- (*common*-, gemengde-) scholen in *Massachusetts* plaats. »De Bijbel" — zeide de Heer MANN, Secretaris van den Raad van Opvoeding — »is de erkende verkondiger van het Christendom, in den strengen zin; het Christendom heeft geen anderen gezaghebbenden verkondiger." Maar de *Amerikaansche* scholen zijn daarom toch geene Godgeleerde Seminariën, waar voor eene bepaalde Kerk- of Geloofs-leer

Digitized by Google

wordt gearbeid. Dit is door de Wet verboden. »Het stelsel" — zegt de Heer MANN — »prent alle Christelijke zedeleer in; het vestigt zijne zedeleer op den grondslag der Godsdienst; het verwelkomt de Godsdienst des Bijbels en, terwijl het den Bijbel zelf ontvangt, vergunt het dien te doen, wat in geen ander stelsel vergunt wordt: *te spreken voor zich zelven.*" Na eenige gronden ter verdediging van dit stelsel te hebben medegedeeld, gaat de S. voort: »Tot het onderhoud van zoodanige scholen, waarop 't onderwijs voor *allen vrij* (kosteloos) is, zelfs de schoolbehoeften *vrij* zijn, dragen allen bij. — — — Maar kan iemand, b. v. Roomsche of Jood, die het licht des Evangelies schuwt, zich niet met den Bijbel verdragen, of zich met die algemeene Christelijke beginselen niet verstaan, omdat zij tegen zijne overtuiging, tegen zijn geweten strijden; wel, niemand verhindert hem, met andere gelijkgestemden, eene eigene school naast de *openbare* op te rigten, die dan alleen onder zijn opzigt staat, en die hij volkomen vrij is zoo streng Kerkelijk te maken, als hij zelf verkiest." — En hier juist, vervolgt de S., waar de volkomene oplossing van alle bezwaren tegen het *Amerikaansche* vrijheids-stelsel ligt, bezwijkt doorgaans het volkomen vrije Roomsche geweten, zonder eenigen verderen strijd, voor het gezonde *Amerikaansche burger-verstand;* en wanneer niet het verstand spreekt, dan ten laatste voor den klinkenden *Amerikaanschen dollar.* — Geen *Amerikaan*, die niet liever in een goed en deugdelijk vrij, d. i. *kosteloos* onderwijs deelt, dan daarvoor te moeten betalen; dus besluit de S. met den wensch: dat in *Nederland* zulk een stelsel worde ingevoerd, dat de eenige oplossing is van den strijd over vrijheid, algeheele vrijheid, van onderwijs.

§ 3 handelt aanvankelijk bijzonder over de Zondags-scholen en vervolgens over de vakken van onderwijs op de openbare school; welke zijn: ligchamelijke opvoeding (gymnastiek); de verstandelijke opvoeding, omvattende die wetenschappelijke opleiding, welke leidt tot eene diepere kennis en toepassing der *natuurkrachten*, de ontwikkeling van landbouw, handel en nijverheid; de *Staatkundige* opvoeding, waartoe behoort: het regt begrip van de pligten en regten van den Staatsburger, Staathuishoudkunde; en *zedelijke* en Godsdienstige opvoeding — of — volgens eene andere opgaaf: voor de verstandelijke opvoeding: de Wis- en Natuurkunde, met hare onderdeelen:

Digitized by Google

rekenen, algebra, enz.; de Sterrekunde, met Cosmographie en Aardrijkskunde, als onderdeelen; Geschiedenis, vooral die der *Vereenigde Staten;* Taal en Letterkunde, waaronder behooren: spellen, lezen, schrijven, stijl, redenering en voordragt. De S. schijnt (bl. 79) te twijfelen of de veelheid der leervakken het onderwijs niet wel wat oppervlakkig moet maken. Echter herhaalt hij zijn vermoeden dat er grootendeels de reuzenschreden aan zijn toe te schrijven welke *Noord-Amerika* in landbouw, handel en nijverheid heeft gemaakt. Ons komt het stelsel (dat eerst sedert 1842 bestaat) nog te jong voor tot het opleveren reeds nu van zulke resultaten; doch wij erkennen dat het weglaten van het onderwijs van vreemde talen, waaraan op onze scholen voor den burgerstand verreweg de meeste uren besteed worden, eene tijdwinst oplevert, die ruimte voor meer degelijke zaken geeft, en van betere praktische strekking is dan bij ons. De S. bezoekt onderscheidene scholen, geeft er een voordeelig verslag van, en eindigt deze § aldus: »De *Amerikaan* heeft inderdaad verwezenlijkt wat een onzer philosopherende theoristen, vóór eenige jaren, tot verbetering van ons volks-schoolwezen, voorstelde, toen hij zijn denkbeeld van centralisatie- en centraalscholen bekend maakte. Men kent zijnen voorslag: om zoo veel mogelijk alle kinderen eener stad in één, of meer, groote gebouwen te verzamelen, en, dan het daaraan verbonden onderwijzend personeel uit éene algemeene kas te bezoldigen; van welke kas men jaarlijks eene bepaalde som tot schoolfonds voor bejaarde onderwijzers, weduwen en weezen zou kunnen inhouden. Door zulke algemeene centraal-scholen wilde hij alle privaat-scholen zoo veel doenlijk opheffen en de onderwijzers tot lands- of stads-ambtenaren verheffen. Voorzeker zou men door zoodanige stads- of landszorg de gaping tusschen de armen-school en het gymnasium, en, daardoor eene billijke klagt van den burgerstand wegnemen. Doch de privaatschool daardoor geheel opruimen, ware schadelijk voor de ontwikkeling der burgerschool zelve; die zich, even als de *Amerikaansche* openbare school, door kosteloos onderwijs zou moeten onderscheiden. De stad of Staat, die scholen voor armen en aanzienlijken onderhoudt, en daarvoor den burgerstand de kosten laat betalen, is ook zedelijk verpligt, voor dezen inrigtingen daar te stellen, waar aan de behoeften van

Digitized by Google

tijd en plaats, zoo veel mogelijk, door een Christelijk en wetenschappelijk onderwijs wordt voldaan. Ongetwijfeld heeft daarop de Grondwet het oog, als zij zegt: »*Er wordt overal in het rijk van overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs gegeven.*" En wanneer dan daartoe zulke centraal-scholen, of, wij zouden ze liever hoogere burgerscholen noemen, worden opgerigt: dan leveren die groote massa's, zoo als ik in *Amerika* zag, mits het noodige onderwijzend personeel aan die scholen verbonden zij, inderdaad het voordeel op, dat men eene betere en juiste klassificatie kan bewerkstelligen, en, zelfs met minder personeel een even goed onderwijs kan doen geven, als tegenwoordig; terwijl de onderwijzer van een onbekrompen bestaan verzekerd geene concurrentie schroomen zal, waar het beter en grondiger onderwijs betreft.

»Daarbij zouden wij wenschen, dat de belanghebbende ouders zelven, gelijk in *Amerika*, hunne school-commissiën kozen, aan wie jaarlijks het toezigt, zoo wel op de godsdienstige als wetenschappelijke strekking van het onderwijs, is opgedragen. Daardoor alleen kan men het verloren vertrouwen herwinnen, dat tegenwoordig voor *gemengde* school-commissiën, evenzeer als voor gemengde scholen, geheel verloren is (*). Men roept om vrijheid van onderwijs, en, wij voegen er onze stem nadrukkelijk bij, maar zeggen: maak eerst de school-commissiën en den onderwijzer zelven *vrij*. De *eersten* vrij van alle reactie in den boezem der vergaderingen zelven, vrij van alle elementen die den beteren geest van het onderwijs neutraliseren en de ontwikkeling van het onderwijs zelf belemmeren (†); de *laatsten* vrij van zorgen, vrij om zijne betere inzigten te volgen, vrij om zich zelven en zijne leerlingen te ontwikkelen, en met een blij gelaat het goede, godsdienstige en wetenschappelijke zaad, in hunne hoofden en harten uit te strooijen, en, men zal voeruitgang bevorderen (§).

(*) Ref. laat deze stelling geheel voor rekening van den Heer B. niet alleen; maar meent dat het gezegde niet van overdrijving is vrij te spreken.

(†) Eene veeljarige ervaring heeft Ref. deze belemmering *door de schoolcommissie* niet doen kennen. Veeleer dan daarover te klagen, heeft hij 't dikwerf betreurd dat er zekere sleur en gebrek aan activiteit was ingeslopen.

(§) Mits die vrijheid op de openbare- of Staats-scholen geene losbandigheid, maar aan regels onderworpen zij; anders zou het groote doel: natio-

Digitized by Google

»Laat daarbij de vrijheid, dat zich naast het kostelooze, openbare onderwijs, vrijelijk en zonder eenige belemmering, aan de eene zijde de Kerkelijke, en, aan den anderen kant, de bijzondere school, maar voor eigene rekening, ontwikkele (*): en, niet lang zal het duren of de *openbare burgerschool*, onder het toezigt en de zorg van vrije commissiën geplaatst, zal den besten geest ademen, en hare leerlingen onderwijzen: »*Vreest God* en *eerbiedigt den Koning!*" (†) maar daarenboven zal zij ook tevens aan wetenschappelijke en locale behoeften des tijds trachten te voldoen.

»Wij althans achten zulk eene navolging van een vrij en Christelijk onderwijs, zoo als wij ook bereids elders hebben te kennen gegeven, de eenige oplossing in den strijd over vrijheid, in het belang van alle partijen, en, tevens in het belang des Vaderlands."

In § 4 beschrijft de Heer B. de normaal-scholen, Gymnasiën voor onderwijzers en onderwijzeressen. Als voorbeeld schijnt hier die te *Albany* genomen te wezen. Deze, in 1844 opgerigt, telde, tot 1850, 1861 studenten of kweekelingen, van welke er 245 van 't mannelijke en 188 van het vrouwelijke geslacht gegraduëerd werden. Het onderwijzend personeel bestond uit zeven onderwijzers en drie onderwijzeressen. De kosten voor den Staat bedroegen, per kweekeling, slechts *f* 185. Zij waren verdeeld in drie klassen, zijnde de leervakken, in de hoogste: de hoogere algebra, geometrie, trigonometrie, landmeten, Natuurlijke Wijsbegeerte (Natuurkunde), Scheikunde, landbouwkundige Scheikunde, Wijsbegeerte, Redekunst (stijl en welsprekendheid), Staathuishoudkunde (de Grondwet), onderwijskunde, beginselen der sterrekunde en vokaal muzijk. In de mindere klassen beoefende men ook de Teekenkunst, de Geschiedenis, en de Natuurkunde van den mensch. De hoogere algebra, de trigonometrie en 't landmeten zijn voor meisjes van den cursus uitgezonderd.

Krachtig werkende middelen tot verheffing van den geest en 't karakter des volks zijn de school-bibliotheken. In *New-*

---

naal onderwijs, ligtelijk kunnen worden gemist; uit dit oogpunt zou Ref. ook tegen de *gekozene* school-commissiën stemmen.

(*) Mits met behoud van examen en bewijzen van zedelijkheid volgens de Grondwet.

(†) Hierop zou Ref. niet zonder uitzonderingen durven vertrouwen.

Digitized by Google

York werd in 1834 de uitbreiding er van aanbevolen, en in 1838 *f* 132,500— daartoe, van Staatswege, bestemd, en in 1839 voor nog vier jaren vastgesteld; zoodat, in 1843, alleen door dezen Staat, *f* 1,325,000— (*) voor het in omloop brengen van kennis en beschaving bevorderende boeken is besteed geworden; waardoor men er dan ook, reeds ten jare 1849, 1,409,154, of, gemiddeld, 125 boeken in elk der 10,621 school-bibliotheken bezat. Andere Staten volgden dit voorbeeld, en de voornaamste Auteurs verbonden zich om er toe mede te werken. Als men dien maatstaf aanneemt, en bedenkt dat er in de Republiek gerekend worden 50,000 openbare scholen te bestaan, dan zou 't geheel, zegt de S., in vijf jaren eene uitgaaf van *f* 6,250,000— (†) vorderen; waarvoor 7,500,000 boekdeelen onder 't volk in omloop zouden zijn gebragt. Een middel tot volksbeschaving zoo als noch *Engeland*, noch het vaste land van *Europa* kennen. Dat verder de mededinging der particuliere scholen aan de openbare niet schaadt, bewijst de S. uit de vermeerdering der leerlingen op de eerste, bij vermindering op de andere, tellende gene, in 1845, 625,399, in 1849, 782,315, en deze in laatstgemeld jaar slechts 72,785 leerlingen in den Staat *New-York*. Wij kunnen den S. in zijne verdere statistieke opgaven niet volgen; en nemen dus nog alleen de slotsom van zijn algemeen overzigt, wegens de geheele Republiek over. Over 1849—1850 dan, bedroegen (voor zoo verre bekend was) de schoolfondsen de som van *f* 60,588,721,50; de jaarlijksche uitgaven voor de openbare scholen *f* 15,098,850—.

In de volgende drie §§ worden de Akademiën en hoogere Instituten (ook voor 't vrouwelijk geslacht), de Universiteiten en Collegiën enz. nagegaan; waaromtrent de medegedeelde berigten en opmerkingen allezins lezenswaardig zijn; zoo dat wij den aankoop van dit werk dringend aanbevelen, aan elk die eenigen invloed op de aanstaande Wetgeving, in ons Vaderland, kan uitoefenen, of wien de zaak van het onderwijs ter harte gaat. — Jammer dat het werk niet overal even helder, en de stijl wel eens slordig is. L. J. A.

(*) De Schrijver schijnt zich in de berekening van dit cijfer te hebben vergist; want vijf maal *f* 132,500— is maar *f* 662,500—.

(†) Naar onze berekening moet men hier lezen: van omstreeks *f* 8,025,000—; waarvoor ruim 7,000,000 boekdeelen enz.

Digitized by Google

Geschiedenis der Nederlanden, van den vroegsten tot op den tegenwoordigen tijd. Door E. VAN DER MAATEN. *Met Kaarten. II Deelen. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1853. *In gr.* 8*vo. XXXIV en* 968 *bl. f* 10 - 80.

Of er aan eene nieuwe Geschiedenis van ons Land behoefte was, zou betwijfeld kunnen worden, daar het aan geene werken van grooteren en kleineren omvang ontbreekt, die ons met het voorgevallene op de plek die wij bewonen, bekend maken. Maar ieder Schrijver heeft zijne zienswijze en bedoeling; wat de aandacht des eenen ontglipt, wordt door den anderen opgemerkt; wat deze aanstipt, wordt door genen ontvouwd. Bovendien heeft de Vaderlandsche Geschiedenis in de laatste jaren reuzenschreden gemaakt. De bijzondere correspondentiën van Vorsten en Staatslieden zijn aan het licht gekomen; provinciale, stedelijke Archiven en die van adellijke huizen en geestelijke stichtingen zijn onderzocht: waardoor veel van het vóór twintig of dertig jaren uitgegevene onbruikbaar is geworden. Het zal er dus op aan komen, of deze nieuwe Geschiedenis der *Nederlanden* aan de eischen des tijds beantwoordt, en of de Schrijver met de later zoo wel als de vroeger ontslotene bronnen bekend is, en de noodige bekwaamheid bezit, om er goed uit te putten? Voldoet het werk van den Heer VAN DER MAATEN aan die vereischten? Laat ons zien!

In de Voorrede geeft hij rekenschap van zijne beginselen en bedoelingen, waaruit wij onder anderen vernemen, dat ook de Zuidelijke, thans van ons afgescheidene Provinciën in zijn ontwerp begrepen zijn. Wij kunnen dit niet anders dan goedkeuren. Die Gewesten kwamen vroeger en later met de Noordelijke in veelvuldige aanraking, en hebben, wat *Braband*, *Vlaanderen*, *Antwerpen* en *Limburg* betreft, in taal en zeden zoo veel gelijkvormigs met de onze, dat eene goede Geschiedenis van *Nederland* niet te leveren is, tenzij men er een blik op sla. Echter moeten wij in bedenking geven, of de Geschiedenis der Zuidelijke Provinciën hier niet voor den *Noord-Nederlander* wat zéér uitvoerig beschreven, en daardoor het werk voor hem eenigzins duurder is; hoewel het, daarentegen, door die uitbreiding aan den titel geheel beant-

Digitized by Google

woordt, en ook den *Belg* tot een geschikt hand- en leerboek kan strekken.

Het werk is in twee Deelen van te zamen 1000 bladzijden, compres gedrukt, uitgegeven, en voorzien van twee kaarten: de eerste van de aloude gesteltenis des Lands, de laatste van de nieuwere tijden sinds den opstand tegen *Spanje*. Korte aanteekeningen aan den voet der bladzijden en breedere achteraan helderen het in den tekst geplaatste op; de laatsten, die zich bijkans alleen tot vroegere dagen bepalen, wijzigen of verbeteren ook wel eens het voorheen gezegde; terwijl met zorg uitgevoerde chronologische Tabellen het overzigt gemakkelijk maken.

De Geschiedenis wordt behandeld in 13 tijdvakken, naar de heerschappijen die elkander opgevolgd zijn, en loopen van vóór de komst der *Romeinen* tot het jaar 1852. Aan die verdeeling is het toe te schrijven, dat de bevrijdings-oorlog tegen *Spanje*, reeds in 1568 aangevangen, tot het jaar 1581 als verschoven wordt. Dewijl echter gebeurtenissen zich niet binnen aangenomene tijdperken laten besluiten, zal eene verdeeling die niets te wenschen laat, wel nimmer te verkrijgen zijn; en de Schrijver heeft wèl gedaan zich bij zijne beschouwing van den gang der volksbeschaving door die banden niet te laten knellen.

Wat het werk-zelf betreft, moeten wij aan de kunde, bekwaamheid, vlijt en zorgvuldigheid van den Schrijver regt doen wedervaren. Elke bladzijde levert bewijzen op van zijne belezenheid en bekendheid met hetgeen tot zijn onderwerp behoort. Zelden zal men iets van gewigt te vergeefs zoeken; en hij geeft veel in weinig woorden, zonder dat zijne voorstelling droog en kronijkachtig wordt. Integendeel, de gebeurtenissen worden duidelijk ontvouwd, de personen treden meermalen handelende op, en, waar het te pas komt, verheft zich de stijl. Van des Auteurs ingenomenheid met zijn onderwerp en van zijn gevoel voor het groote en goede getuigen, onder meer, de waarlijk schoone plaatsen van WITTE *van Haamstedes* komst te *Zandvoort*, van EGMONDS en HOORNES dood, en van *Leidens* beleg op bl. 137, 311, 337 en volgg. Als eene verdienste van dit werk beschouwen wij dat VAN DER MAATEN de gelijktijdige Schrijvers telkens in hunne taal laat spreken. Die woorden, welke ons in vroegere dagen verplaatsen; den indruk dien de gebeurtenissen op de tijdge-

Digitized by Google

nooten maakten het best teruggeven; en het karakter en de denkwijze der handelende personen dikwijls beter vertoonen dan redeneringen, zullen vooral hun die niet in de gelegenheid zijn de Auteurs-zelven te raadplegen, welkom zijn. Soms, waar de woordvoeging al te gebrekkig is, ware eene kleine verandering wenschelijk geweest. — Nog grooter is in ons oog de verdienste, dat wij niet enkel de gebeurtenissen op het Staatstooneel, de lotgevallen en bedrijven van Vorsten en andere hooge personaadjen aantreffen; maar dat ook de zaak der volksbeschaving, de opkomst en bloei van handel en nijverheid, van kunsten en wetenschappen opzettelijk wordt behandeld, en van hen, die ze voorstonden en beoefenden, berigten gegeven worden. Dit geschiedt op eene wijze die ons overtuigt dat de Schrijver ook hierin te huis is. Hij openbaart zich overal als een voorstander van burgerlijke en godsdienstige vrijheid, hetwelk op zijn oordeel over personen en zaken eenen invloed uitoefent, die wel eens gunstiger of ongunstiger is, dan men zou verwachten.

Om ons gunstig gevoelen over deze boekdeelen te staven, willen wij er 't een en ander uit mededeelen, dat hunnen inhoud en geest nader zal doen kennen; met opgave tevens van 't geen wij nog meer of anders zouden verlangen, waarbij wij de tijd-orde zullen volgen.

In hetgeen van de oude gesteldheid des Lands en van de woonplaats der onderscheidene volkstammen bij de komst der *Romeinen* gezegd wordt, kan men te eerder berusten, omdat het, door de gebrekkige berigten der uitheemsche Schrijvers, die eenige leidslieden; door de veranderingen, die de bodem ondergaan heeft; en door de verhuizingen der Nomadische Stammen, niet mogelijk is tot zekerheid te geraken.

Met STARING houdt VAN DER MAATEN den *IJssel* voor den noordelijken *Rijn*-arm, op grond dat hij, behalve zijnen oorsprong uit het *Munstersche*, eenen uitloop uit den *Rijn* zal gehad hebben, nog vóór dat hij door de DRUSUS-gracht was gemaakt. — Dat de vroegste bewoners des Lands »kunsten en wetenschappen niet kenden", mag geenszins onbepaald toegestemd worden. De kennis en wetenschap der Druïden worden door de *Romeinen* hoogelijk geroemd, En daar de *Belgen* onder de *Gallen* behoorden en aan de *Batavieren* grensden, is het niet te denken, dat de bewoners des Lands geheel onge-

Digitized by Google

letterd geweest zijn. Het gezegde (bl. 8) omtrent de *Menapiërs* getuigt van hunne reeds gevorderde beschaving. En dat de kiem daarvan ook bij de *Batavieren* gelegd was, ontdekken wij uit de gretigheid, waarmede zij wat de *Romeinen* hun leerden aannamen.

Van CAESARS eersten veldtogt tegen de verbondene *Belgen* wordt te regt gezegd: »dat hij aanvankelijk verdedigenderwijze te werk ging". Doch dat de bondgenooten weldra uiteen gingen, was geen gevolg van hun ongeduld, maar van de nederlaag, die zij geleden hadden bij den aanval op CAESARS legerplaats aan de *Axona*. — De gewone lezing: »*Mosa*", door den Schrijver gevolgd, heeft vóór, maar meer tégen zich. De overtogt van den *Rijn* ten oosten van het eiland der *Batavieren* (bl. 930) door de *Usipeten* en *Tenkteren;* hunne komst binnen de landpalen der *Eburonen* en *Condrusen* (die van *Luik*, *Namen*, *Luxemburg*); de vlugt der aan de nederlaag ontsnapten over den stroom naar het land der *Sikambren* (tusschen *Keulen* en *Coblentz* of aan de *Lippe*); en de brug door CAESAR over den *Rijn* geslagen om hen derwaarts te volgen, zijn veel gunstiger voor de plaats waar *Rijn* en *Moezel*, dan waar *Maas* en *Waal* zamenvloeijen, en doen óns aan de lezing »*Mosella*" de voorkeur geven.

Hoe veel het arme, verdrukte volk aan FLORIS V te danken had en hoe zeer het hem genegen was, wordt aangewezen; doch ook niet verzwegen, dat hij dikwijls de palen van het regt te buiten ging en, hierin aan zijn vader ongelijk, de edelen te onzacht behandelde en verbitterde; waaruit de onzalige zamenspanning, die hem het leven kostte, voortsproot. — Over WOLFERT *van Borselen* denken wij gunstiger dan de Schrijver. Aan zijn bestuur was het Land, bij de heerschende verdeeldheid en verwarring, veel verschuldigd. Dat hij »heerschzuchtig van aard" was, zal hem tot geen verwijt kunnen strekken tegenover AVENNES, die het niet minder was, en reeds lang op de erfenis van Graaf FLORIS gevlamd had, en dien men verdacht hield zijnen pupil omgebragt te hebben; waarvan het gerucht zoo algemeen verspreid was, dat MELIS STOKE, die zijn werk aan AVENNES' zoon en opvolger opdroeg, er van kon gewagen. VAN DER MAATEN laat zich over hetgeen ten nadeele van AVENNES is, niet uit.

Nog minder kunnen wij ons met het getuigenis vereenigen

Digitized by Google

aan WILLEM V gegeven: »dat zijn gedrag zou te verdedigen zijn, indien het niet tegen eene moeder geweest ware, dat hij de wapenen had opgevat". Dit laatste maakt zijn gedrag, al hadde hij ook tienmaal meer gaven gehad dan BILDERDIJK hem toekent, ten eenemale onverdedigbaar; en dat zijne krankzinnigheid als eene regtvaardige bezoeking des hemels werd aangezien, behoeft niemand te verwonderen. Wee hem, die opstaat tegen den schoot welke hem gebaard heeft! Maar ook wanneer wij de betrekking tusschen moeder en zoon ter zijde stellen, zouden wij de verdediging van zijn gedrag niet op ons willen nemen. Tegen eene jaarlijksche uitkeering waren hem *Holland*, *Zeeland* en *Friesland* afgestaan. Toegegeven, gelijk men wil, dat die gelden niet voldaan konden worden, dan volgde hieruit, dat de overdragt ook ophield; gelijk hij-zelf dat erkende, door de Graafschappen aan MARGARETHA weder af te staan. Nogtans wierp hij zich op nieuw als Graaf op en ving de bloedigste worsteling aan. Doch het komt ons niet onwaarschijnlijk voor, dat zijn oneenparig gedrag reeds aan beginselen van die kwaal welke naderhand losbrak, moet toegeschreven worden.

Bij »de Bisdommen en *Friesland*" had (bl. 196) moeten gevoegd worden: *Zeeland*, waar de geestelijkheid door den Abt van *Middelburg* in de landsvergaderingen vertegenwoordigd werd, en blijkens het Edikt van FILIPS *van Bourgondië*, door de Landvoogdes in 1523 vernieuwd, een groot gedeelte van den grond in eigendom had verkregen. — Dat WILLEM BEUKELSZ. het haringkaken verbeterd heeft, zal wel waar zijn; maar, volgens nog voorhanden zijnde stukken, was het kaken reeds vroeger dan in zijn leeftijd bekend. — Krachtig en overtuigend bepleit de Schrijver de zaak van JAKOBA *van Beijeren* tegen het geweld en onregt haar door JAN *zonder Genade* en FILIPS *van Bourgondië* aangedaan. Wij vertrouwen ook dat de woorden: »zij was van aard dartel en vrolijk", niets nadeeligs omtrent haar zedelijk gedrag, waarvoor het bewijs ontbreekt, in zich sluiten. — HUGONET en IMBERCOURT werden niet tegen den wil en de smeekingen van VROUW MARIA aan de wraak des volks ten offer gebragt. Het was op haren last, dat zij aan een geregtelijk onderzoek onderworpen, aan landverraad schuldig verklaard, en onthoofd werden. Vergel. AREND, *Algemeene Geschiedenis des Vaderlands*, D. II, St. III, bl. 65.

Digitized by Google

Indien KAREL V, zoo als de Schrijver zegt, »als een trouw bondgenoot voor de Kerk streed", is het dan te begrijpen, dat hij het Opperhoofd dier Kerk kon beoorlogen, *Rome* laten innemen en plunderen, en den Paus gevangen zetten? — Rampzalig was zeker de regering van FILIPS II voor de *Nederlanden*. Maar hoe kan zij voor *Spanje* »doeltreffend" genoemd worden, daar van zijnen tijd af het verval van dat eertijds zoo bloeijende Land dagteekent? Ongetwijfeld hebben zijne tirannieke maatregelen tot onderdrukking van de regten des volks tot dat verval veel toegebragt. — Dat BARLAYMONT het: »*ce ne sont que des gueux*" tegen de Landvoogdes gesproken hebbe, en VARGAS de opligter van den Graaf *van Buren* geweest zij, wanneer het: »*non curamus vestros privilegios*" uit zijnen mond zou gehoord wezen, is door latere onderzoekingen evenmin bevestigd, als dat de Koning bij het misnoegen en den wederstand tegen den tienden penning, »het plan om dien te heffen zou opgegeven hebben". Veeleer was het de Koning van wien de maatregel uitging, en die ALVA tot volharding aanspoorde, terwijl hij niet dan door den nood gedrongen, ten laatste de zaak liet berusten. VIGLIUS verzette zich wel aanvankelijk tegen de nieuwe belasting, ook omdat hij meende dat ALVA hier op zijn eigen hand te werk ging; maar zoodra hem de wil des Konings gebleken was onderwierp hij zich.

Indien ALDEGONDE in den aanvang van 1575 naar *Heidelberg* gereisd is, om van daar de eerste Professoren naar *Leiden* te brengen, heeft zijne reis het gewenschte gevolg niet gehad; want bij de inwijding der Hoogeschool waren er geene Professoren van *Heidelberg*. Zie 'S GRAVEZANDE, *De Unie van Utrecht herdacht*, Bijvoegs., bl. 145, 146, 147.

De oorzaken der na de *Gendsche* bevrediging vernieuwde tweespalt worden zeer goed uiteengezet; doch de houding van *Oranje* tegenover Don JUAN te ongunstig voorgesteld. Deze mogt voor zich-zelven welgezind zijn, de handen waren hem gebonden. Daar, na het gebeurde met *Antwerpen*, bij volharding in gestrengheid de *Nederlanden* voor *Spanje* verloren waren, veinsde FILIPS rust en vrede aan het Land te willen schenken, »mits dat het Koninklijk gezag en het Roomsche geloof ongekrenkt bleven". En wat FILIPS daaronder begreep had men ondervonden. Konden *Oranje* en de Gewesten die

Digitized by Google

met hem vijf bange jaren lang tegen des *Spanjaards* overmagt gekampt en van diens trouwloosheid en wreedheid zoo vele proeven gesmaakt hadden, op het schoon gelaat dat Don JUAN gedwongen was aan te nemen gerust zijn, daar er alle reden bestond tot vrees dat het oude dwangstelsel zou wederkeeren, wanneer de gemoederen eenigzins bezadigd waren? Mogten zij het eeuwig Edict, dat de onderhouding van het Roomsche geloof in alle Gewesten bepaalde, en daarmede hun eigen doodvonnis onderschrijven? De loop der zaken en de verschillende bedoelingen bragten dus van zelve mede, dat de worsteling hervat werd. De verrassing van het kasteel van *Namen* verhaastte dat, maar 't had niet kunnen achterblijven. — Zoo vinden wij ook het gedrag der Hervormden, in de zorg die zij bij, vóór, en ná de Unie van *Utrecht* voor hunne Godsdienst droegen, niet zoo berispelijk. Van de Roomschgezinden konden zij — het eeuwigt Edikt, de mislukte religie-vrede, de verbindtenis der *Waalsche* Provinciën hadden het geleerd — niets verwachten; op hunne trouw — getuige de afval van RENNENBERG en CHIMAI en het gebeurde te *'s Hertogenbosch* en *Nijmegen* — mogten zij zich niet verlaten. Wat schoot den Hervormden nu over dan op hunne zekerheid bedacht te zijn? Verdraagzaamheid moge schoon zijn; bij de spanning der gemoederen en den bitteren haat der partijen ware zij — zelfs de gematigde WILLEM I zag dit eindelijk in — ontijdig geweest, en zou ze den val der Protestantsche Kerken veroorzaakt hebben. Maar wat den Roomschgezinden bij openbare Edikten werd ontnomen, werd hun oogluikend weder toegestaan; zonder dat hier tooneelen aangerigt werden als die welke men nog in 1597 in *België* aanschouwde, waar de uitoefening van alle eerdienst buiten de Roomsche gestrengelijk geweerd bleef.

Met genoegen zagen wij dat de Schrijver den wakkeren JAN *van Nassau*, aan wien de goede zaak zoo groote verpligting heeft, regt doet wedervaren. — Daarentegen vinden wij de oude beschuldigingen weder tegen DATHENUS, als »woelziek van aard, een der ergste opruijers en de vertrouweling van IMBYZE". Maar indien DATHEEN, MODET, TAFFIN, JUNIUS, ARENDS niet in de beslissende oogenblikken door hunnen ijver de slapenden wakker gemaakt, de tragen aangevuurd en aller gemoederen ontvlamd hadden, *Nederland* had de grootste kans geloopen, om de *Spaansche* Inquisitie op zijnen

Digitized by Google

grond geplant te zien! Wat er van den blaam zij op DATHEEN geworpen, kan men lezen in 's GRAVEZANDES 200-*jarige gedachtenis der Synode van Wezel*, Bijlage I, bl. 152.

Na de uitgave van dit werk is uit de processtukken, door Mr. R. W. TADAMA aan het licht gebragt, waarvan in het IXe Deel, 2^e^ Stuk der »Bijdragen van NIJHOFF" een verslag wordt gegeven, gebleken, dat de schuld van den Graaf *van den Berg* niet zoo groot was als men zich tot nog toe verbeeld had. Het aanbod om *Zutphen* in PARMA's handen te leveren geschiedde eerst toen hij wist dat de stad door TASSIS overrompeld was, en werd geantidateerd, en hij is losgelaten, niet enkel »uit respect voor zijne afkomst en betrekkingen", maar ook omdat zijne handelingen nog niet strafbaar waren.

ERNST *van Beijeren*, de opvolger van den verdreven TRUCHSES, had »een gevaarlijk nabuur voor de *Vereenigde Gewesten*" kunnen worden, maar werd het niet, »dewijl deze ERVST" — gelijk HOOFT zich uitdrukt — »niets ernstachtighs ter hand trok".

Bij ANNA *van Saksen* had WILLEM I behalve »MAURITS" twee dochters.

De *Amsterdamsche* Burgemeester BOOM weêrhield op den 3^den^ October 1587 den burgerkrijgsraad, om aan LEICESTER, door de vergunning om het wachtwoord uit te deelen, de magt in handen te stellen, om alle posten weerloos te maken en de stad te overmeesteren. »Het omringen van den Graaf door eene eerewacht, die hem van zijn gevolg afsneed", had bij een vroeger bezoek plaats. — De aanslag tegen *Duinkerken* werd door WILLEM LODEWIJK afgekeurd met redenen, die men bij REYDT vindt. »MAURITS" ontveinsde zich de bezwaren van den togt niet, maar schijnt ze voor minder gewigtig gehouden te hebben dan Graaf WILLEM deed.

De Heer VAN DER MAATEN denkt zeer gunstig over de Remonstranten. Maar als Geschiedschrijver had hij de in geschil zijnde punten minder eenzijdig moeten opgeven. Geen Contra-Remonstrant zou de voorstelling van der Gereformeerden gevoelen (bl. 494) als de zijne erkennen. En wij mogen dan, bij onze denkbeelden van gematigdheid en verdraagzaamheid, de Contra-Remonstranten ongelijk geven; in die dagen, toen men over het algemeen behoefte had aan eene bepaalde Kerkleer, meende men wat daarvan afweek niet te kunnen dulden, althans niet openlijk in de Gemeenten te mogen laten

Digitized by Google

leeren. De vijf punten, die volgens den Schrijver zóó waren, »dat zij aan de GOMARISTEN geene ergernis behoefden te geven", werden niet alleen om den inhoud, maar ook omdat zij, hunnes inziens, dubbelzinnig gesteld waren, verworpen; en zij hadden bovendien reden, om de Remonstranten van andere gevoelens te beschuldigen, die nog veel meer van de aangenomene leer afweken. Neemt men dit in aanmerking, dan behoeft men zich niet te verwonderen, dat de zaak dien droevigen loop nam, en dat de Remonstrantsche Predikanten, na de nederlaag door hunne partij geleden, afgezet werden, ook in navolging en weerwraak van hetgeen deze, waar zij vroeger de overhand had, te *'s Hage*, *Rotterdam*, *Utrecht* en elders, den Contra-Remonstrantschen Predikanten gedaan had.— Of het bij MAURITS even als bij OLDENBARNEVELD »slechts staatkunde geweest is, die hen had gedreven zich aan eene kerkelijke partij aan te sluiten", kan de Schrijver zoo min als een ander weten. Dat aan geen van beide de Godsdienst onverschillig was, hebben zij in hunne jongste oogenblikken bewezen. — Zoo heeft ook LOUISE DE COLIGNY niet »voor den haat des volks naar *Frankrijk* moeten wijken". Want zij bleef, wat ook enkele ijveraars tegen haar beproefden, bij beide partijen in genegenheid en achting. Zoo wel BAUDARTIUS als UITENBOGAARD spreken tot haren lof.

»Het geschil over de geboorteplaats van P. P. RUBBENS" mag voor beslist gehouden worden. Naar de hoogste waarschijnlijkheid komt aan *Siegen* in *Nassau* die eer toe. Vergel. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, *Het Huwelijk van* WILLEM *van Oranje met* ANNA *van Saxen*, bl. 139. — Had VAN WIJN, op WAGENAAR, reeds gegronde bedenkingen ingebragt tegen de meening, dat TROMP bij zijne ontmoeting met BLAKE voor *Dover*, in Mei 1652, de vlag zou gestreken hebben, de Schrijver erkent, »dat TROMP wel gegroet heeft, maar zonder te strijken". — Dat »uit de school van J. VAN VOORST, BORGER, VAN HENGEL, ROIJAARDS en KIST te voorschijn traden", is niet naauwkeurig. H. ROIJAARDS was een kweekeling der *Utrechtsche* school, en zijn zoon, de onlangs overleden Professor H. J. ROIJAARDS, insgelijks te *Utrecht* onder zijn vader geoefend. EWALDUS KIST was, reeds vele jaren vóór de komst van VAN VOORST te *Leiden*, Predikant, en zijn neef, de tegenwoordige *Leidsche* Professor, een kweekeling der *Utrechtsche* Hoogeschool. Bij

Digitized by Google

de vermaarde kenners en uitleggers der gewijde Schriften had vooral J. HERINGA ELIZASZ. verdienen genoemd te worden.

De oorzaken en gebeurtenissen van de *Belgische* Omwenteling, en wat daarop gevolgd is, zijn, ook volgens *Belgische* narigten, met zorg ontwikkeld; waarbij de toenmalige regering en Koning WILLEM I er niet altijd genadig afkomen. De Schrijver erkent echter het goede door den Koning voor *België* bedoeld en gesticht, en verheelt zich de zwarigheden niet van een bestuur over twee zamengekoppelde volken, die door Godsdienst en bijzondere belangen tegenover elkander stonden. Het is zeker gemakkelijker na den afloop sommige maatregelen af te keuren en te zeggen: zóó had het moeten gaan. Of het daarom beter geweest ware, is eene andere vraag. De bedroevende uitkomsten van de lang volgehouden weigering om de 24 artikelen te onderteekenen alleen aan den Koning te wijten, is niet billijk. Immers het was de Natie die hem in zijne volharding toejuichte en ondersteunde, en ware het hem gelukt de voordeelen die hij bij de niet ongunstige uitzigten in 1831 en 1832 beoogde, voor zijn volk te verwerven, de algemeene lof zou hem niet ontgaan zijn. Wij hebben niets tegen dos Schrijvers ingenomenheid met WILLEM II, maar hadden gewenscht, dat hij bij den lof hem toegezwaaid zijnen grijzen vader niet zoo ongemerkt had laten henengaan. Aan de onpartijdige nakomelingschap zij het oordeel over de beide ontslapenen verbleven.

Onze aanmerkingen, die weinig zijn in vergelijking van de vele en velerlei zaken die behandeld worden, mogen getuigen van den prijs dien wij op dit werk stellen. Wie van de Geschiedenis zijns Lands een goed overzigt verlangt, en ook de wetenschappelijke onderzoeker zal deze boekdeelen niet onbevredigd uit de hand leggen. Bij den lof daaraan gegeven, kunnen wij nog voegen: dat in korte maar fiksche trekken de inborst en de goede en kwade bedrijven der voornaamste mannen geschetst worden; dat de berigten omtrent Geleerden, Kunstenaars, Dichters, Schrijvers méér zijn dan eene bloote opgave van jaar en dag van geboren worden en sterven, en ook met het wetenswaardige van hunnen levensloop en met de betrekkelijke waarde hunner schriften of kunstgewrochten bekend maken. Des Schrijvers ingenomenheid met zijne landgenooten maakt hem echter niet blind voor hunne

Digitized by Google

afdwalingen. Zoo leert hij ons waarom de krachtige zangen der VAN HARENS op hunne tijdgenooten niet dien indruk maakten welken zij verdienden; geeft zijne afkeuring te kennen van de moedeloosheid en zorgeloosheid, die het Staatsbewind na den *Utrechtschen* Vrede beving, waarvan het verval der land- en zeemagt het gevolg was, dat in 1747 en 1780 zoo zuur opbrak; beschrijft de nadeelen der Omwenteling van 1795, maar vergeet ook het goede niet dat zij aanbragt. Aan belangrijke en ten deele nieuwe bijzonderheden ontbreekt het niet, als (bl. 59): waarom bij de *Friezen* bijna enkel allodiale bezittingen en elders zoo veel leenen waren; (bl. 276) de reden, die KAREL V van zijn oorspronkelijk voornemen, om ook de *Nederlanden* aan zijn broeder FERDINAND op te dragen, deed afzien; (bl. 286) dat FILIPS II te meer vertrouwen stelde in de vastheid van het geloof der Landvoogdes MARGARETHA *van Parma*, omdat zij door LOIJOLA, den stichter der Jezuïten-Orde, was onderwezen; (bl. 325) de bittere spot van ROBLES, toen de adel van *Friesland*, met beroep op zijne voorregten, weigerde tot herstel der dijken de hand te bieden; het (bl. 353) opgemerkte omtrent het ongelukkige van het tijdstip van Don JUANS komst in *Nederland* voor hem; (bl. 544) over het sober voedsel van onze zeelieden in de zeventiende eeuw in vergelijking van andere volken, dat hen goedkoop deed varen, en (bl. 620) eene natuurlijke verklaring der zoogenaamde dubbele ebbe; terwijl de etymologische opheldering over Vorst (voorste) (bl. 10); *allodium* en *feudum* (bl. 50); het regt der doode hand (bl. 85); Wiltenburg (bl. 944) enz. met genoegen gelezen worden.

Wij moeten dan ook, niettegenstaande wij in sommige gevallen van den Schrijver verschillen — en wie zal, bij zoo veel gedurende negentien eeuwen, eene volkomene overeenstemming verwachten? — hem met zijne wèl volbragte, waarlijk niet gemakkelijke taak geluk en zijn boek in veler handen wenschen.

Papier en druk zijn zeer goed, maar dat de correctie beter had kunnen zijn, zegt de lijst van fouten achter het werk. Wij hebben er nog meer gevonden, wel niet allen van hetzelfde gewigt, maar die wij echter, daar naauwkeurigheid van uitdrukking vooral in een historisch werk een vereischte is, gemeend hebben te moeten mededeelen, ook om, bij een herdruk, dien wij wenschen, vermeden te worden. Op bl. 3,

Digitized by Google

690, 691 zijn de N°. der aanteekeningen daarbij òf in den tekst verkeerd gezet òf vergeten; bl. 8: »was", lees: vast; bl. 35: »WILLEBORD *Aartshertog*", lees: WILLEBRORD *Aartsbisschop;* bl. 183: »FRANK *van Borselen*", lees: FLORIS *van Borselen;* bl. 198: »steden", lees: streken, en in aant. 1 is *welke* te veel; bl. 306: »werk", lees: werd; bl. 314: »LAMBRES", lees: LUMBRES; bl. 315: »1476", lees: 1576; bl. 330: 21sten Augustus", lees: 18den September; bl. 350: »OBERSTEIN", lees: OVERSTEIN; bl. 395: »PARMA", lees: ANJOU; bl. 427: »19den December", lees: 20sten December; bl. 431: »plakkaat", en bl. 433: »plakaat"; bl. 471: »1603", lees: 1600; bl. 472: »galeijen van *Duinkerken*", lees: galeijen van *Sluis*, verg. bl. 470; bl. 598: »1566", lees: 1666; bl. 613: »200,000", lees: 20,000; bl. 752: »1781", lees: 1780; bl. 868 wordt gezegd: »dat het Nationaal Congres op den 30den November geopend werd en dat de *Nassausche* Dynastie bij besluit van den 24sten November 1830 voor altijd uitgesloten werd van den *Belgischen* troon". »CAUVIN", »Don LOUIS *de Zuniga y Requesens*" zijn vreemd, te meer daar wij »Saar" voor Czaar lezen. G. V.

WISEMAN *en* CUMMING. *Redevoeringen van een Kardinaal en een Predikant; of Rome, niet de beschermster maar de vervolgster der Wetenschap. Te 's Gravenhage, bij* H. C. Susan, C.H.z. 1853. *In gr.* 8*vo.* 56 *bl. f* : - 50.

Men vindt in dit boekje eene verkorte vertaling: 1°. van eene lange Redevoering van den *Engelschen* Kardinaal WISEMAN, gehouden in de wegens hare fabrieken zoo beroemde en groote stad *Leeds;* in welke Redevoering de Spreker tracht te betoogen: »dat de Wetenschap nooit heerlijker gebloeid, nooit tot grootscher en nuttiger ontdekkingen geleid heeft, dan wanneer zij onder den invloed der Katholijke religie werd beoefend"; 2°. van eene scherpe beoordeeling en veroordeeling dier Redevoering in de *Times*, en 3°. van eene uitvoerige rede van den geleerden *Schot* J. CUMMING, die de rede van WISEMAN toetst aan de historie en het gezond verstand. Men kan de Redevoering van den in *Engeland* binnengesmokkelden Kardinaal niet zonder de grootste verbazing en inderdaad diepe verontwaardiging lezen. Immers eene zoo stoute verloochening

Digitized by Google

van onbetwistbare historische waarheden, van eenen zoo aanzienlijken geestelijke, in dezen tijd, lazen wij nimmer. De Kardinaal, die te veel gerekend heeft op de ligtgeloovigheid en onkunde der menigte, heeft echter zich-zelven tentoongesteld en aan de Roomsch-Katholieke Kerk eene slechte dienst bewezen. De *Times* en vooral de scherpzinnige CUMMING hebben den Kardinaal letterlijk uitgekleed; de *Schotsche* Leeraar heeft hem zelfs na krachtige wederleggingen in zijne allerbelangrijkste Redevoering aan de bespotting overgegeven. — De Redevoering van den Kardinaal heeft nogtans voor ons eene groote beteekenis als teeken des tijds; zij toont ons dat zelfs de hoogst geplaatste geestelijken in de Roomsch-Katholieke Kerk zich niet schamen historische feiten die tegen haar getuigen brutaal te ontkennen of te verdraaijen. Zulks toch geschiedt hier door eenen Kardinaal, in eene groote fabriekstad, voor een groot publiek, in een Protestantsch land, — hoe zal dan de lagere geestelijkheid omspringen met de Geschiedenis, in kleine steden en dorpen, en in Roomsche landen!

Als teeken des tijds moeten wij dus de Redevoering van WISEMAN, als belangrijke bijdrage voor de Geschiedenis van Kunsten en Wetenschappen die van CUMMING zeer aanbevelen. Zij zijn daarenboven uitnemend vertaald.

. †—.

Norderney-er Schetsen en Fantazieën. Een weinig lectuur voor allen die naar dat eiland heen willen, er zijn of geweest zijn, ook voor dezulken die er nooit denken te komen. Door L. E. HALBERTSMA. *Te Groningen, bij* K. de Waard. 1854. *In kl.* 8*vo.* 284 *bl. f* 2-75.

Wie meermalen het *Oost-Friesche* eiland *Norderney* bezocht, de witte duinen met hun heerlijk vergezigt beklommen, de versterkende morgenwandelingen aan dat effen Noordzeestrand gedaan, en met zekeren wellust de golfslagen opgevangen heeft; wie door de verkwikkende waterdeining strandwaarts gedragen werd, en met de daar gebroken weêr afvloeijende golf terug gleed, om in de diepere ruimte zich op nieuwe golven te werpen; — wie de geheele zoo eigenaardige leefwijze van den badgast op *Norderney*, in de kleine nette *Hol-*

Digitized by Google

landsche woningen en in het groote *Conversations-Haus*, bij ondervinding kent, — ontvangt gewis met genoegen elk berigt aangaande dat eiland en zijn aangename zeebad. — Inzonderheid zal de belangstelling wel groot zijn nu een man als HALBERTSMA den geheelen indruk van zijn badbezoek mededeelt. Zij was het ook bij ons zoo ras wij de vóór ons liggende *Norderney-er Schetsen en Fantazieën* in handen kregen, die zich bovendien reeds op het eerste gezigt ook door druk en vorm, en evenzeer door de juiste afbeeldingen van *Norderney* en het *Conversations-Haus* aanbevelen. — De goede verwachting die men door het uitwendige verkrijgt, wordt door het inwendige niet teleurgesteld. De *Emdensche* Leeraar heeft het uitnemende talent om den lezer op het eiland, in het *Conversations-Haus*, en in de nette woningen als te verplaatsen en dáár hem rond te leiden, en belang te doen stellen en te doen deelen in al hetgeen de badbezoekers zien, hooren en gevoelen. Zijne *Schetsen en Fantazieën* zijn doorvlochten met opmerkingen en wenken den nadenkenden menschenkenner waardig, en die nu en dan ook den geestigen humorist verraden. — Daarenboven zijn ze geene vlugtige, onzamenhangende schetsen en fantasiën, die nu hier, dan dáár op vallen; maar er is orde en plan in; geregelde opvolging van zaken en gedachten. Men ziet dat terstond aan de opschriften der Hoofdstukken: I. Voorbereiding tot de reis; II. Overtogt per stoomboot; III. Schepraderen, zeilen en wielen; IV. Muziek en vlaggen; V. Een jongen met karakter en barnsteen; VI. Het Conversations-huis; VII. Het Conversations-huis (vervolg); VIII. De gehuurde woning; IX. Adellijk en Burgerlijk; X. Baden; XI. De Schutterstent. Een kapittel over schieten en vechten, oorlog en vrede; XII. Wind en Golven; XIII. De Terugkeer. — Hoewel wij niet met al de denkbeelden in deze *Schetsen en Fantazieën* overeenstemmen, lazen wij echter alles met veel genoegen, en achten het werkje eene aangename en niet onbelangrijke lectuur. Wij bevelen 't daarom hun allen aan die op den titel vermeld zijn. Voor elk toch die er heen wil is het een goede gids, en verkondiger van al wat men er vinden zal en kan; voor hen die er geweest zijn is het eene levendige herinnering van aangename dagen en weken; en voor dezulken die er nooit denken te komen, kan 't welligt een middel zijn om hen van gedachte te doen veranderen. —

Digitized by Google

Norderney biedt de meest gezonde uitspanning in de zomermaanden aan. De verleiding van het spel is er door het verdwijnen der speelbank geweerd, en daardoor nu alleen op door het bad òf door de zeelucht herstelden van toepassing, wat vroeger ook van menig aan die bank geruïneerde met onzen geestigen HUYGENS kon gezegd worden:

Ziet, wat de wateren vermogen:
Hij is te paard naar 't bad getogen,
En op zijn voeten weêrgekeerd.

†—.

Lief en Leed. Verhalen door A. FAURE BEECKMAN, A. D. VAN BUREN SCHELE *en* L. J. W. TEN BOKKEL. *Te Amsterdam, bij* D. H. Fikkert. 1853. *In gr.* 8*vo.* 338 *bl. f* 2-25.

Zoo wat een ontleende, ook reeds tamelijk versleten titel. Wisten dan de drie Auteurs met den Uitgever niet een nieuwen, beteren te verzinnen? Men had bij het zamenstellen van zulk een lijvig boek toch wel een beetje vernuft aan den titel mogen besteden, die nu zoo alledaagsch is. Maar is de inhoud beter? — Wij willen met niemand over zijn smaak twisten; maar mogen 't niet verbloemen dat geen enkel der verhalen onze belangstelling heeft kunnen opwekken. Het werk is, naar ons oordeel, even armelijk geschreven als gedrukt, en bevat enkel liefde-geschiedenissen zoo als men die vóór eene halve eeuw las, en óns te weinig beduidend om er den inhoud van mede te deelen. E.

De Vinger Gods. Door JOHN CUMMING. *Naar het Engelsch. Te Amsterdam, bij* D. H. Fikkert. 1853. *In* 12*mo.* 230 *bl. f* :-75.

Vrienden van ernstige lectuur zullen in dit stichtelijk boeksken ongetwijfeld behagen vinden. De godvruchtige Schrijver ontleende zijn titel aan het woord der *Egyptische* toovenaren: *Exod.* VIII: 19, en wijst ons in verschillende spheren den vinger Gods aan. »Men verwondert zich en te regt" — zegt hij — »dat iemand zonder God, dat is zonder erkenning van het bestaan Gods leven kan. Godloochening is ook het laatste

Digitized by Google

toevlugtsoord voor het menschelijk hart, de verst mogelijke verwijdering van menschelijkheid. Godloochening is het onnatuurlijkst, huiveringwekkendst ledig, in de geheele natuurlijke, zedelijke en verstandelijke schepping. De mensch, die tot het ijzingwekkend besluit gekomen is: »Er bestaat geen God!" moet het ongelukkigste en beklagenswaardigste schepsel in het heelal zijn" enz. — De Schrijver bepaalt den lezer bij de wonderen der schepping, ook tegenover de werken van 's menschen vingeren; — vervolgens bij de wegen der Voorzienigheid, en eindelijk bij de Openbaring. Het Tweede Hoofdstuk wijst ons Gods hand aan in de verspreiding des Christendoms. Het Derde: Gods zorg in het wegnemen van hinderpalen. Het Vierde is gewijd aan het aanwijzen van den vinger Gods in zonneschijn en schaduw, een eenigzins duister opschrift en ook minder gelukkig Hoofdstuk. — Het Vijfde spoort den vinger Gods na in de voorbereiding tot de Openbaring, en het Zesde in de leiding van het kwade tot goede uitkomsten. JOHN CUMMINGS rigting is ook in ons Vaderland te zeer bekend, dan dat wij hierop den lezer hebben opmerkzaam te maken, terwijl wel niemand het bestrijden of het verdedigen van die rigting, die zoo vele vóór- als tegenstanders heeft, van ons zal verlangen. CUMMING meent dat het met de wereld ten einde spoedt — wie zal hem het tegendeel bewijzen? — *Qui vivra verra!* — Wij wenschen zijn altijd belangrijk boeksken een gunstig onthaal en vele vrienden.

E.

Schetsen uit de Pastorij van Mastland. Ernst en luim uit het leven van den Nederlandschen Dorpsleeraar. Vijfde druk. Te Schoonhoven, bij S. E. van Nooten. 1853. *In post* 8vo. 308 *bl. ingenaaid f* 1-50; *in bandje met stempel f* 1-90.

Een vijfde druk getuigt dat het werk niet beneden maar boven de kritiek staat. Het is in der tijd allerwege, ruim en breed in Waarheid in Liefde beoordeeld, aldus ook in dit Tijdschrift. De Uitgever, die ook van den vijfden druk een exemplaar aan de Redactie zond, heeft niet kunnen verwachten dat het daarom nogmaals zou beoordeeld worden; maar alleen gewenscht dat wij tot onze lezers zouden zeggen: bezit gij dit werk nog niet? welnu; koopt het dan, en leest en herleest 't,

Digitized by Google

en versiert er uw boekenrek mede; want het is nu te fraai voor uwe gewone boekverzameling! — De *Schetsen van Mastland* prijken nu in een fraaijen rooden, met goud gestempelden band. Jonge en ook wel oude Predikanten kunnen dus nu een pastoralen cursus volgen als of ze een prachtalmanak lazen. De luim, die in het werk met hoogen ernst hand aan hand gaat, heeft zich ook van 't uiterlijke meester gemaakt, en het boek komt daardoor nu zeer mogelijk ook in de handen van pastoorskens. Dat kan almede zijn voordeeligen kant hebben; want niet alle predikantsvrouwen zijn CORNELIA'S. Sommige zijn pedant schoolmeesterachtig; andere daarentegen gaan in hare bemoeijingen met het werk van den Dominé niet verder, dan tot eene Zondags-inspectie over zijn bef. Doch wij wagen onze vingeren niet aan gloeijend ijzer! Dit mogen wij zeggen: dat eene jonge predikantsvrouw van dezen ex-dorpsleeraar meer kan leeren dan uit de waterige brieven en opstellen van alle MINA'S, BETZY'S en PAULINE'S die over de vrouw in de pastorij geschreven hebben.

Wij verheugen ons dat dit nuttig werk een vijfden druk beleeft, omdat tegenwoordig, bij den grooten toevoer van geschriften, een boek slechts zoo lang waarde behoudt als het in den handel is, en hoe menig goed geschreven werk blijft geheel onbekend, en komt nooit in den handel. Nieuwe boeken zijn in onze dagen binnen tien jaren oud. Denkbeelden met en zonder inhoud en gewigt verdringen elkander. Slechts eenigen hebben eene waarde die blijft, en de *Schetsen van Mastland* behooren tot die weinigen. De beide schetsen van eene begrafenis, die de Schrijver in de latere uitgaven heeft opgenomen, hebben de waarde van 't werk nog vermeerderd. Des Burgemeesters haan, die spookte na zijn gewelddadigen dood, is op het vignet door een meer pastoraal tafereel vervangen. Wij juichen dat toe, want die haan behoorde daar minder; hoewel hij aan de eerste uitgave geen kwaad zal hebben gedaan. Doch ook zonder hem zullen er nog wel meer uitgaven moeten volgen, en wij wenschen dat vurig, opdat het werk van lieverleê in alle handen kome.

De verloren Zoon. Een Leesboek, vooral voor jongelingen die den waren weg ten leven zoeken, door H. A. BENIT, *Predikant*

Digitized by Google

bij de Evang. Luth. Gemeente te Kampen. Te Deventer, bij A. ter Gunne. 1853. *In post* 8*vo.* 65 *bl.* *f* : - 60.

De Schrijver had over den „verloren Zoon" vier Preken uitgesproken, die meer dan gewone goedkeuring vonden. Men wenschte ze te lezen. BENIT wees het aanzoek daartoe van de hand; maar gaf gehoor aan den wensch om de gelijkenis voor jonge lieden te bearbeiden. In dit licht moet men zien wat hij geeft. Zoekt men er de Oostersche parabel in, dan doet men vergeefsche moeite. De Schrijver heeft de aanleiding en 't doel er van laten varen; want als die in 't oog waren gehouden, hadde hij doen zien: hoe JEZUS in den omzwervenden zoon het beeld van den Heiden, in den t'huis gebleevenen dat van den zich heilig achtenden Farizeër, en in den vader de algemeenheid van Gods liefde voorstelt. Maar hij heeft het verhaal gemoderniseerd, en als zoodanig is het verwaterd.

In de Inleiding handelt de S. vlugtig over de gelijkenissen in het algemeen. De gelijkenis van den verloren zoon scheidt hij in drie deelen. Eerst: de zondaar; eene stem der ernstigste waarschuwing. Vervolgens: de boeteling; eene stem der mildste vertroosting. Dán: de baatzuchtige, die zich op eigen deugd beroemt; eene stem der strengste vermaning. En, eindelijk: al wat de mensch tot zaligheid behoeft te weten, kan hij in deze gelijkenis vinden (??). Het doel der parabel voorbijziende heeft de S. deze stelling opgeworpen; waaraan de Heer-zelf niet heeft gedacht; of zijn lijden en sterven is niet anders dan wat het Naturalisme der vorige eeuw er in zien wilde, en wij kunnen niet denken dat de Schrijver dit Naturalisme met het Evangelische Christendom wil vereenzelvigen. Evenwel erkennen wij gaarne dat het boekje onderhoudend en aangenaam geschreven is. Als zoodanig verdient het wel door de jeugd gelezen te worden. Het bevat ook menige zeer nuttige en doeltreffende aanmerking.

Verzoete Alsem. Een zestal Liedjes door L. VAN DEN BROEK. *Opgedragen aan den WelEd.geboren Heer* H. TOLLENS C.Z. *Te Rotterdam, bij* S. van Reyn Snoeck. *In gr.* 8*vo.* 16 *bl.* *f* : - 25.

De Dichter van deze liedjes verdiende het gewis niet dat

Digitized by Google

mannen van naam in onze Letterkunde hem voor dood verklaarden, bij het opnemen zijner bijdragen in hunne Jaarboekjes en Tijdschriften. Om te bewijzen dat er leven, dichterlijk leven nog in zijn binnenste woont, moge dit zestal liedjes dienen, die eenvoudiger zijn dan titel en opdragt beloven, maar daarom niet minder mogen gelden in onze schatting. Zonder hetgeen hier wordt aangeboden te vergelijken met andere producten, vroeger en ook nu elders door VAN DEN BROEK geleverd, zullen deze stukjes, getiteld: *Tevredenheid*, *Bij een Kinderlijkje*, *De Blinde*, *Lied der Weezen*, *Morgenlied van een Arme*, *Wiegelied van eene Weduwe*, zeker gelezen worden met den wensch, dat hij nog lang blijve leven en redenen geven tot blijdschap aan allen die te ontijdig den lauwer op zijn graf wilden planten. Z.

De bekeering van een Dronkaard. Dichterlijk verhaal door J. SMIT, *Landman te Grootebroek. Te Hoorn, bij* Gebr. Vermande. 1854. *In kl.* 8*vo.* 16 *bl.* *f* : - 20.

De Landman van wien wij ons hier een vers zien aangeboden, toont zich daarmede te scharen onder de voorstanders van de Afschaffingsgenootschappen, blijkens de volgende regels:

O gij die 't misbruik haat van 't zielverdervend vocht,
En hem veracht en schuwt, die deugd en eer verkocht
Om 't walgelijk genot, dat slechts *genot* kan heeten
Voor hem die pligt veracht, voor hem die zijn geweten
Het zwijgen oplegt of in helsch gedruisch ontvlugt,
Waar satan grondtoon slaat, de menschheid treurt en zucht;
Gij, gij, die 't *misbruik* haat, maar niet den drank wilt *weren*,
Wier leus is: *matigheid! slechts 't misbruik kan verneeren!* —
Uw leus is luttel waard! — enz.

Het denkbeeld om eenen dronkaard door het zien lijden van zijn huisgezin en door 't ondervinden der liefde van zijne brave vrouw tot bekeering te laten komen, is goed, en de verzen zijn vrij vloeijend. Het woord „*dichterlijk*" op den titel klinkt wel wat hoog, maar is zeker met eene goede bedoeling aan de wèlberijmde vertelling door den welmeenenden landman gegeven, die met dit verhaaltje toont zijn nuttigen stand tot eere te zijn. Z.

Digitized by Google

Gedichtjes voor Kinderen, door GERHARD. *Te Amsterdam, bij* W. H. Zeelt. 1854. *In kl.* 8*vo.* 44 *bl.* *f* : - 20.

Bij hen die in onze dagen zelfs op de *Kindergedichtjes* van VAN ALPHEN met minachting en spot neêrzien, zal zeker het bundeltje van GERHARD, die zich blijkbaar dien beminnenswaardigen vriend onzer kindsheid voor oogen stelde, geene genade vinden. Wij echter, die tot nog toe op andere, veel meesterlijker kindergedichten van deze berispers vruchteloos bleven hopen, wij verklaren gaarne dat GERHARD den toon en geest van zijn beroemd voorbeeld zeer goed heeft gevat. Er heerscht eene godsdienstige, zuivere strekking in al de versjes; het kinderachtige is vermeden, en de onderwerpen (vijf-en-dertig in getal) zijn wèl gekozen, terwijl maat en rijm de verdienste hebben van overeen te stemmen met de onderwerpen, en zoetvloeijend en los te zijn, zoodat de kleinen ze gemakkelijk in het geheugen zullen bewaren. Tot eene proeve strekke het volgende:

ALLES OP ZIJN PLAATS; ALLES OP ZIJN TIJD.

Alles heeft zijn eigen plaats;
Speelgoed, prenten, kleêren, boeken.
Foei, wie altijd loopt te zoeken;
Slordigheid sticht zoo veel kwaads!
Nette boeken, nette zeden;
Zindlijk speelgoed — zindlijk werk;
Wie met smaak zich weet te kleeden
Draagt van ordlijkheid het merk.

Alles heeft zijn eigen tijd;
Spelen, leeren, waken, slapen.
Foei, wie altijd loopt te gapen
Zonder lust en zonder vlijt!
Wie voorspoedig steeds wil werken,
Altijd helder, vlug van geest,
Zal de waarheid ras bemerken;
Orde geldt ook hier het meest. Z.

1. *Hoe leert het Kind spreken? Door Dr.* D. F. ESCHRICHT, *Hoogleeraar te Koppenhagen. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1853. *In kl.* 8*vo.* 34 *bl.* *f* : - 30.

2. *De Tijd. Leesboekje voor jonge Kinderen; door* L. BRUINS,

Digitized by Google

Schoolonderwijzer te Koog aan de Zaan. Te Zaandam, bij H. F. van der Scheer. 1852. *In kl.* 8*vo.* 58 *bl.* *f* : - 17½.

3. *Aanleiding tot het praktisch Rekenen, in de laagste Afdeeling der tweede Klasse, door* G. VAN SANDWIJK, *Hoofd-Onderwijzer te Purmerende. I—IV. Te Purmerende, bij* J. Schuitemaker. 1851—1853. *In kl.* 8*vo.* 8, 32, 48 *en* 48 *bl., te zamen* *f* : - 60.

4. *Vragen en Voorstellen* (,) *ter toepassing van de oefeningen met de tafel der eenheden van* PESTALOZZI; *door* W. J. DE BEER. *Ten dienste van Onderwijzers. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1853. *In kl.* 8*vo.* 134 *bl.* *f* : - 80.

5. Littérature de l'enfance. Choix de morceaux, destinés à l'usage des écoles, classes moyennes et inférieures, par A. B. MAATJES. Seconde édition, revue et augmentée. Te Amsterdam, bij *J. H. Gebhard en Comp.* 1854. In kl. 8vo. IV en 132 bl. *f* : - 60.

6. *Jongens! Wat zal er gespeeld worden? — Handboekje voor knapen bij hunne onderlinge oefeningen en spelen. Met houtsneê-plaatjes en figuren. Tweede druk. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. *In kl.* 8*vo.* *f* 1 - 25.

N°. 1. De inhoud van dit werkje beantwoordt niet aan het algemeene van den titel. Zal er betoogd worden dat een ander het kind leert spreken? òf dat de Natuur-zelve den kleine de spraak schenkt; — en dat ouders en opvoeders slechts den gang der Natuur hebben te volgen en te ondersteunen; — en hoe ze daarbij te werk moeten gaan? — Deze en nog andere vragen bragt ons de titel voor den geest. Dr. ESCHRICHT echter geeft daar geen antwoord op, maar toont eenvoudig aan dat ook het *doofstomme* kind kan leeren spreken, en daaromtrent bevat zijn werk vele nuttige wenken. Hij zegt, onder anderen, dat de dooven het geluid door de trilling der lucht kunnen gewaarworden. Rec. gelooft dat, omdat hij menigmalen in het gezelschap is geweest van eenen geheel doove, die 't zeer duidelijk bemerkte als er muzijk werd gemaakt, en ook de maat in het dansen zeer juist wist te onderscheiden. De theorie door den Schrijver ontwikkeld, is deze: »het doofstomme kind leert in eene geheel andere volgorde, dan

Digitized by Google

de volwassenen. Wanneer de volwassenen eene vreemde taal willen leeren, beginnen zij met de letters, leeren dan de afzonderlijke woorden, en eindelijk de volzinnen. Zoo klimmen zij allengs van de deelen tot het geheel op. De kinderen, daarentegen, leeren eerst de beteekenis van den geheelen volzin; ze begrijpen die uit het gebarenspel en den blik. Eerst later vatten ze de beteekenis der uitdrukkingen en afzonderlijke woorden". Het boekje beantwoordt dus niet aan den titel, maar Rec. gelooft, dat het vooral hun die bij het onderrigten van doofstommen belang hebben, zeer is aan te prijzen.

N°. 2 bevat een aantal zaken waarover het zeer gepast is de jeugd te onderhouden. Het is een nuttig geschenkje voor moeders die hare kinderen behoorlijk trachten te ontwikkelen, en tevens zeer goed voor de school; daar verschillende lessen gepaste aanleiding geven tot het verrigten van zoogenaamd stil werk in de klassen voor welke de Schrijver het bestemd heeft; ja, bijkans al de lessen kunnen daartoe dienstig gemaakt worden. Rec. beveelt het boekje, dat zich ook door den vorm en 't gebruik van verschillende lettersoorten onderscheidt, gerustelijk aan. Slechts hier en daar scheen hem eene vraag of een gezegde nog wel iets te hoog voor jonge kinderen, zoo als, b. v., op bl. 7 de vraag: »Waarom zijn de dagen niet allen even lang?" — en op bl. 15 het gezegde omtrent Louwmaand.

N°. 3. De gunstige ontvangst van het Eerste Stukje der »Aanleiding tot het praktisch Rekenen", dat nu ten vierdenmale, verbeterd en vermeerderd, is herdrukt, deed Rec. met vooringenomenheid de aangekondigde vier Nommers opvatten; want een vierde druk is, bij het groot aantal van zulke werkjes, inderdaad merkwaardig. Zijne goede verwachting werd ook niet teleurgesteld, ten minste in zoo ver hij dit werk van den Heer VAN SANDWIJK beschouwde als een élémentair leerboek voor de leerlingen eener Stads-Burgerschool, die door den beperkten tijd van hun schoolgaan een eenvoudig, doch zoo veel mogelijk volledig begrip van de eerste gronden der lagere rekenkunde behooren te ontvangen. Voor de eigenlijke volksschool dus acht Rec. dit stel rekenboekjes eene uitmuntende bijdrage. Alleen vindt hij de wijze waarop de Heer v. s. den regel van drieën blijft bewerken, niet op de hoogte van den tegenwoordigen tijd, en hij kan niet gelooven dat de

Digitized by Google

leer der evenredigheden moeijelijker is dan de hier gevolgde oude regel van drieën.

N°. 4 zou wel aanleiding kunnen geven tot het opnoemen der voordeelen die aan het rekenen uit het hoofd verbonden zijn, en tot het nasporen van de redenen waarom nog zoo vele onderwijzers die over het hoofd zien; maar dit Maandwerk is daartoe minder geschikt, en wij willen alleen vragen: of er wel eene oefening is te noemen, waaraan méér dadelijk praktisch nut verbonden is dan aan het vaardig leeren opmaken der gewone, in het dagelijksche leven voorkomende berekeningen? En of wij onze jeugd niet, bij schier elk onderzoek, zien toonen dat zij daarin weinig of geene vordering heeft gemaakt? — Rec. schat elke poging om zulke oefeningen in de school stelselmatig te doen opnemen, zeer hoog, en hij wenscht ouders en opvoeders daartoe te zien medewerken door de zorg, dat hunne lievelingen niet slechts vele en groote sommen leeren maken; maar dat zij ook goede practici worden. Om die reden wenscht Rec. het aangekondigde boekje in de handen van vele aankomende onderwijzers; en hij houdt 't er voor, dat de Heer DE BEER (de drukfouten uitgezonderd) een verdienstelijk werkje geleverd heeft.

N°. 5 is boven vele andere werkjes van dien aard aanprijzenswaardig. De spoedige invoering van hetzelve op vele scholen heeft eenen tweeden druk noodig gemaakt. De Schrijver heeft met oordeel partij getrokken van de aanmerkingen, welke in de *Nieuwe Bijdragen voor Opvoeding en Onderwijs*, Sept. 1852, geleverd zijn. Daardoor is zijn werk nog beter geworden, en wij twijfelen niet of ook deze tweede druk zal spoedig door eenen derden worden gevolgd. Wij vereenigen ons geheel met den lof aan dit boekje in de *Nieuwe Bijdragen* geschonken, en voegen er wèlverdienden lof bij voor den Uitgever, wegens de nette uitvoering.

N°. 6. Dat het geene gemakkelijke taak voor den opvoeder is, de jeugd aan geregelde spelen te gewennen, zal wel menigeen bij ondervinding weten. De tweede druk van dit nuttige werkje verwondert ons dus niet. Ref. zal er eenvoudig den algemeenen inhoud van opgeven. Men vindt hier: Spelen (niet: *spellen*), die beweging geven; Balspelen; Kogelspelen; Ligchaamsoefeningen; De gymnastische oefeningen (bij de laatste twee soorten houden wij het toezigt van meer bejaarden voor noodzakelijk); Behendigheidskunsten; Oplossing van rekenkundige (liever rekenkunstige) voorstellen; Gezelschapsspelen; Zijdewormen telen; Optische en andere kunststukken; Het schaakspel; Kunsten met de kaart; Natuur-, Schei- en Werktuigkundige proeven, en raadsels. — Deze verscheidenheid van stoffen, de zeer nette uitvoering, en de talrijke figuren maken het boekje tot een zeer nuttig en aangenaam geschenk.

S—D.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Zondags-Bibliotheek. Levensbeschrijvingen van vrome Christenen; tot opwekking en stichting der Gemeente. Uitgegeven door vrienden van het Rijk Gods. Aanbevolen door Dr. A. THOLUCK, *Professor te Halle. Uit het Hoogduitsch. Te Doesborgh, bij* W. Becking. *In kl. 8vo. Eerste Deeltje* 86 *bl. f* :-60; 1852. *Tweede Deeltje* 130 *bl. f* :-90; 1853.

De even geleerde als gemoedelijke Hoogleeraar THOLUCK verklaart van zich-zelven: »dat de levensbeschrijving van den Zendeling MARTIJN, den man die onder de *Perzische* Mahomedanen *de heilige* genoemd werd, in zijn eigen leven eene nieuwe ontwikkelings-periode gevormd heeft. Datzelfde dankte zijn vereeuwigde vriend OLSHAUSEN aan de levensbeschrijvingen van ZINZENDORF en SPANGENBERG. En menig ander werd tot geloof en godsvrucht gewekt door het leven van OBERLIN, den trouwen Leeraar van *Steinthal*." — Die waarheid, dat biographiën van personen die uitmunten in Kunst of Wetenschap, in Kerk of Staat, op het oorlogsveld of in de stille zamenleving, in godsvrucht of menschenliefde, onberekenbaren invloed hebben kunnen op de vorming en ontwikkeling van hart en geest, hebben ontelbaar velen reeds bevestigd. Grooten dank verdienen daarom niet alleen de prinsen onder de biographen, CORNELIUS NEPOS, PLUTARCHUS en anderen van den ouden tijd, voor hunne keurige levensbeschrijvingen van beroemde *Grieken* en *Romeinen;* — maar ook vele anderen van lateren tijd, die het leven van voortreffelijke mannen en vrouwen te boek stelden, hebben daarop regtmatige aanspraak. Immers, al worden ook zoo dikwerf mededeelingen van levensbijzonderheden gedaan van personen die zich weinig van den grooten hoop onderscheidden, welke mededeelingen daardoor natuurlijk weinig beduidend zijn; al missen ook vele levensbeschrijvingen het eigenaardige, waardoor zij zich moeten aanbevelen, en inderdaad eene waardige hulde brengen aan de nagedachtenis van eenen brave, — toch hebben de meeste van die *Vies*, *Notices*, *Mémoires*, *Biographies* (bij de *Franschen*); —

Digitized by Google

Lives, *Biographical Notices* (bij de *Engelschen*); — *Lebensbeschreibungen*, *Leben*, *Necrologen*, *Ehrensäulen* (bij de *Duitschers*); — *Levensberigten*, *Beschrijvingen*, *Schetsen*, *Beelden*, enz. (bij ons), — tot veel goeds, dikwerf groots en edels opgewekt in grooteren of kleineren kring. — Meer echter dan die levensbeschrijvingen in het algemeen grijpen dezulke aan welke ons buitengewoon godvreezende mannen of vrouwen doen kennen, die alle schade voor niets achtten om het Evangelie en het heil hunner onsterfelijke zielen. — Zoo onloochenbaar die waarheid is, zoo zeer is het ook te betreuren, dat zoodanige in het gemoed grijpende levensbeschrijvingen over het algemeen het minst gelezen worden door hen die er het meest behoefte aan zouden hebben. Zal dat het lot ook zijn van de vóór ons liggende *Levensbeschrijvingen van vrome Christenen?* Wij vreezen ja; maar wij mogen toch van de andere zijde ook de hoop koesteren, dat zij bij hen die ze zullen lezen veel nut en stichting zullen te weeg brengen. — MONICA opent hier de rij. En, inderdaad, wanneer men met de tweede helft der vierde eeuw wilde beginnen, dan was de even verstandige als vrome moeder van AUGUSTINUS (geb. 354 na CHR.), dien zoo beroemden en invloedrijken Kerkvader van het Westen, boven vele die eer waardig. Eene vrij naauwkeurige beschrijving van haar uit- en inwendig leven vindt men hier, en medegedeeld ook de wijze waarop zij haren zoon opvoedde, wiens uitstekende aanleg wel groote dingen van hem deed hopen, maar wiens ligtzinnige leefwijs, in het toen weelderige *Carthago*, de schoonste verwachting geheel scheen te verijdelen. Belangrijk zijn inzonderheid de medegedeelde verklaringen van AUGUSTINUS-zelven aangaande zijne zoo voortreffelijke moeder en haren invloed op zijne vorming en ontwikkeling. — Het tweede Deeltje bevat eene levensbeschrijving van JOHANNES WESSEL GANSFOORT, die, met een echt Christelijken geest bezield, een der belangrijkste voorgangers en wegbereiders der Kerkhervormers mag genoemd worden; ja, van wien LUTHER-zelf getuigde: »wanneer ik WESSEL te voren gelezen had, dan zou het mijnen vijanden kunnen toeschijnen, LUTHER heeft alles van WESSEL ontleend; zoo zeer stemt de geest van ons beide overeen." Uitnemend was *Wesselus Gansfortius Groningensis* reeds geschetst door den beroemden ULLMANN, thans Hoogleeraar te *Heidelberg* (vroeger te *Halle*), wiens zoo bekend werk: JOH. WESSEL *ein Vorganger*

Digitized by Google

LUTHERS, op eene voortreffelijke wijze, door den nu reeds overleden *Leidschen* Predikant MUNTING, in onze taal is overgebragt. Kort en eenvoudig worden in de *Zondags-Bibliotheek* bijzonderheden van zijn geloof en leven medegedeeld, en door aanhalingen uit zijne schriften gestaafd en toegelicht.

Bij de toejuiching van het denkbeeld om door levensbeschrijvingen van vrome Christenen anderen tot vrome Christenen te vormen, mogen wij echter ééne aanmerking niet weêrhouden. Zij is deze. Uit de vóór ons liggende twee Deeltjes blijkt, dat er zonder eenig bepaald plan levensbeschrijvingen van dezen en genen vromen Christen of Christin gegeven worden. Verkieselijker zoude het toch ongetwijfeld zijn indien er in de *Zondags-Bibliotheek* eene geregelde *serie* van vrome Christenen uit alle tijden geleverd wierd, en bij voorkeur die personen gekozen wierden die men als typen van eene betere denkwijze van hunnen tijd kan beschouwen. *Opwekken* en *stichten* zouden dan niet alleen zoodanige levensbeschrijvingen, maar rijk zouden zij ook zijn aan leering. Wij hopen dat een ruim debiet den Uitgever tot het doen zamenstellen daarvan opwekke. Bouwstof en bouwlieden zijn daartoe ook in óns Land overvloedig voorhanden.

Intusschen wenschen wij met den Schrijver dat het aandenken aan MONICA rijke vruchten moge dragen bij de vrouwen van onzen veelbewogen tijd, waarin zulke schitterende voorbeelden, méér dan ooit, noodig zijn; — en terwijl wij scheiden van WESSEL GANSFOORT is het ook onze bede, dat ook nu nog, in WESSELS geest, dat wil zeggen, met ware vroomheid en levendig geloof aan het Woord van God, worde voortgewerkt tot opbouwing en volmaking van onze Christelijke Kerk.

†—.

Bibliotheek voor Buitenlandsche Theologie, uitgegeven door Dr. J. C. ZAALBERG PZ., *Pred. te Deventer, en Dr.* A. W. VAN CAMPEN, *Pred. te Opperdoes. Eerste Deel. Eerste Stuk. Te Deventer, bij* J. de Lange. 1854. *In gr.* 8*vo.* 120 *en* 12 *bl.* *f* 8-: *per Jaargang.*

Wij haasten ons, zoo veel wij kunnen, om eene onderneming aan te kondigen, die onze goedkeuring en aanbeveling

Digitized by Google

verdient. De gestaakte uitgave der *Bijdragen van Buitenlandsche Godgeleerden* is weder onder een anderen titel begonnen, en, zoo 't ons voorkomt, in goede handen gevallen. Twee jeugdige mannen van wetenschappelijke vorming en erkende bekwaamheid hebben haar opgevat. En dit Eerste Stuk, waarmede zij te voorschijn treden, al beantwoordt het nog niet in alle deelen aan de verwachting, belooft toch, bij regelmatige voortzetting, voor de toekomst zoo veel goeds, dat wij er de aandacht van allen wie de beoefening der Godgeleerde wetenschap ter harte gaat, op durven vestigen. Laat ons zien wat zij hier geleverd hebben!

Onder de rubriek: *Kritiek en Exegese*, vinden wij »eene Theologische schets" van Dr. J. P. LANGE, waarin »de zoogenaamde aanstootelijke plaatsen van het Oude Testament beschouwd" worden »als middelpunten van de heerlijkheid der Oud-Testamentische Godsdienst" (bl. 1—37). Wie LANGE kent, zal wel vermoeden dat door hem hierover veel belangrijks en geniaals in het midden wordt gebragt, maar ook veel vreemds en gewaagds. Reeds het onderwerp, zoo als het dáár staat uitgedrukt, heeft iets excentrieks. Dat de zoogenaamde aanstootelijke plaatsen des O. T. zich tegenover de lichtvrienden en consorten opperbest laten verdedigen, is aan geen twijfel onderhevig; maar om er juist altijd middelpunten van de heerlijkheid des O. T. in te vinden, daartoe moet men, zouden wij haast zeggen, een LANGE zijn. Hier en daar komt hij ons dan ook voor, den bal te hebben misgeslagen. Van »BILEAMS ezelin", b. v., wordt o. a. gezegd, dat zij »bestemd is om de daadzaak aanschouwelijk te maken, dat de ezel zelfs tot profeet moet worden, wanneer de wereldsche profeet, die hem berijdt, een ezel worden wil. Deze grootsche ironie, volgens welke het genie in zijnen afval van God blinder en stomper wordt dan de ezel, waarop het rijdt; volgens welke de profeet die eenen ezel berijdt, zich in een ezel verandert die eenen profeet berijdt, is ongetwijfeld geenszins geschreven om het geloof in verlegenheid te brengen en het ongeloof stof tot lagchen te geven; en het is voorwaar de schuld der oude apologetische schooltheologie zelve, wanneer zij met den ezel van BILEAM geen raad weet, terwijl de *philisters* der hedendaagsche verlichting vol moedwil op hem ronddraven." Deze en meer andere soortgelijke plaatsen moeten

Digitized by Google

wij voor rekening van LANGE laten, en wij zouden ze bijkans zelfs aanstootelijk noemen. Ook het scheppingsverhaal wordt, in zijnen vermeenden strijd met de Natuurwetenschap, door eene enkele aanteekening van z., zoo wij meenen, beter opgehelderd dan door LANGES redeneringen. En hinderlijk is het, dat wij niet overal duidelijk bemerken kunnen, in hoe verre hij aan de waarheid der Geschiedenis, ook waar hij haar symbolisch verklaart, blijft vasthouden. Dit alles neemt echter niet weg, dat dit stuk, uit het *Deutsche Zeitschr. f. Chr. Wissenschaft u. Christl. Leben* overgenomen, in deze *Bibliotheek* op zijne plaats is.

Belangrijker echter is, onder de rubriek: *Kerk- en Dogmengeschiedenis*, een uitvoerig stuk van K. A. O. TORNWALDT, Pred. te *Dantzig*, bevattende »het leven van ADALBERT *van Praag*, Apostel der *Pruissen*" (bl. 38—71), dat met gepaste bekorting ontleend is aan NIEDNERS *Zeitschr. f. Hist. Theol.* Wij lazen het, van wege de naauwkeurigheid en volledigheid van den inhoud, met groote belangstelling. Op dien Apostel mogen de *Pruissen* roem dragen. Ofschoon van hooge geboorte, met eer en rijkdom bedeeld, verliet hij alles en werd arm; en ofschoon ook in eene voor onzen tijd vreemde wijze van zelfverloochening, zoo teekent zijn volbrengen van de nederigste dienstbetooningen toch immer eene groote mate van zelfverloochenende, zich-zelve verootmoedigende en vernederende wilskracht, die in haar beginsel uit CHRISTUS was. Eene schoone star was hij aan den overigens donkeren hemel van het Christendom zijner eeuw, die, ofschoon dan ook onder den invloed der toenmalige dwaalbegrippen, met innige liefde zijnen Heiland aanhing, voor Hem leefde en stierf. — Merkwaardig is ook het opstel van Dr. J. L. JACOBI, over »COMMODIANUS en de oud-Kerkelijke Triniteitsleer" (bl. 72—85), mede overgenomen uit het bovengenoemde *Deutsche Zeitschrift*. COMMODIANUS, een weinig bekend Christelijk Dichter uit de *Noord-Afrikaansche* Kerk der derde eeuw, staat, nevens den *Romeinschen* DIONYSIUS, als een getuige van den overgang van de Patripassiaansche wijze van voorstelling in de *Niceensche* vormen.

De rubriek: *Wijsbegeerte en Dogmatiek*, bevat »eenige" vrij uitvoerige »gedachten over gelooven en weten", van JUL. MULLER (bl. 86—119), uit datzelfde *Deutsche Zeitschrift* ontleend.

Digitized by Google

Wij betreurden, onder de lezing, de afgetrokkene wijze van uitdrukking en voorstelling, waarvan de meeste *Duitsche* Theologen, en ook MULLER, gelijk bekend is, zich plegen te bedienen. Het moet den Vertaler v. c. veel gekost hebben, om 's mans woorden overal verstaanbaar terug te geven. Wij vreezen, hoe goed hem dit ook gelukt moge zijn, dat onze Godgeleerden er door zullen afgeschrikt worden van de lezing, die echter, van wege de belangrijke resultaten er in vervat, de moeite, daaraan besteed, niet onbeloond laat, vooral daar het onderzoek een historischen gang genomen heeft. Tegenover »den wèlbekenden eisch" van velen in onze dagen, »dat wij ons voor de Belijdenisschriften der Evangelische of Lutherse Kerk zullen buigen, als voor Gods Woord, en deze boeken, die, zoo als zij vóór ons liggen, zelven ook de vruchten zijn van den theologischen arbeid van een vroegeren tijd, tot rigtsnoer van al ons theologisch denken en onderzoeken zullen maken", verdient het opmerking, den geloovigen JUL. MULLER te hooren zeggen, »dat zij bij die Theologen, over wie zij klagen, slechts stuiten zullen op besliste afwijzing, doch niet omdat zij Theologen, maar daarom, omdat zij Evangelische, slechts door Gods Woord in hun geweten gebondene Christenen zijn."

De »homiletische bladvulling" (bl. 119, 120), die hier voorkomt, verdient hare plaats, en doet den Uitgevers eere aan.

Aan deze stukken is nog een op zich-zelf staand Bibliografisch Aanhangsel toegevoegd, ditmaal uitsluitend van de hand van z. afkomstig en getuigenis dragende van zijne belezenheid en bekwaamheid. Zeven à acht boek-aankondigingen zijn er in vervat. Men heeft hem in de *Algemeene Kunsten Letterbode*, zoo wij ons meenen te herinneren, onlangs het verwijt gedaan, dat hij daarin een aanmatigenden, voor zijnen leeftijd onbescheiden toon heeft aangeslagen tegenover *Duitschlands* meest beroemde mannen. Wij achten dat verwijt onverdiend, en zouden ongaarne de *Tubingers*, tegen wie hij zich krachtig uitlaat, tegen hem in bescherming nemen. Zijn schrijftrant is misschien voor zulke boek-aankondigingen niet altijd kalm en waardig genoeg; maar overigens durven wij hem wel aanmoedigen om evenzeer tegen het wetenschappelijk ongeloof, waar het pas geeft, op te treden, als hij vroeger optrad tegen

Digitized by Google

het onwetenschappelijk drijven der regtzinnige partij in ons Vaderland.

Dit Eerste Stuk, ofschoon den Uitgevers nog blijkbaar slechts geringe voorraad van Tijdschriften en andere bouwstoffen voor hun werk ter dienste stond, getuigt van hetgeen wij, bij vermeerderden voorraad, van hen verwachten mogen. Ook van *Engeland* en *Frankrijk*, zelfs van *Amerika* zullen zij kennis nemen in 't vervolg, daar ook een *Amerikaansch* Godgeleerd Tijdschrift ter hunner beschikking staat. En vier Stukken wenschen zij 's jaars van hunne *Bibliotheek* in het licht te zenden. Wij durven hopen dat zij in hunne verwachting van een genoegzaam debiet niet zullen teleurgesteld worden, vooral wanneer zij zorgvuldig toezien, om niet allerlei, rijp en groen, op te nemen, maar eene goede keuze te doen, met het oog op de behoeften en belangen der Vaderlandsche Godgeleerde Wetenschap. De uitvoering laat niets te wenschen over; enkele drukfeilen uitgezonderd.

Reeds is, zoo wij vernemen, het Tweede Stuk verschenen. Wij zullen er, zoodra het ons geworden is, onze lezers mede bekend maken.

Maart 1854. S.

JEZUS' *Blik op de Natuur en de Menschenwereld, of: welke is de leer aangaande God en Godsdienst, die* JEZUS *uit de Natuur afleidt? Door* L. S. P. MEYBOOM, *Predikant te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J. zoon. 1853. *In gr. 8vo.* 122 *bl.* *f* 1 -:

De Eerw. Schrijver vangt aan met nader de beteekenis van den titel uit te leggen. Hij wenscht de vraag te beantwoorden: welke de *Theologia Naturalis* of Natuurlijke Godgeleerdheid van JEZUS zij; of, gelijk bl. 6 wordt gezegd, te verzamelen wat de Evangeliën opleveren van JEZUS' leer aangaande God en het wezen der Godsdienst of 's menschen betrekking tot God, voor zoo verre dat afgeleid is òf uit de zigtbare schepping òf uit de menschenwereld en hare geschiedenis, met uitsluiting van 't geen gewoonlijk bijzondere openbaring geheeten wordt. Naar de orde der bronnen wordt achtereenvolgens behandeld wat JEZUS dienaangaande aangewezen heeft uit het huiselijke, maatschappelijke, staatkundige leven der

Digitized by Google

menschen, de Geschiedenis, de algemeen menschelijke bewustheid, de stoffelijke Natuur.

Aangenaam verrassend is de rijkdom van verwijzingen naar elke van deze bronnen, die de ontwikkeling dezer schets ons dan doet aanschouwen. Zulke zamenvoegingen van 't geen in de H. Schrift overal zonder stelselmatige orde verspreid ligt, zijn reeds op zich-zelve, afgezien van 't geen er verder uit afgeleid wordt, bij uitnemendheid leerrijk en vruchtbaar: zij leerén ons den rijkdom van het Boek der boeken, ook in die opzigten waaraan wij tot nog toe geene opmerkzaamheid wijdden, telkens hooger schatten, en openen ons menige aanleiding tot een dieperen blik ook op 't geen wij onderstelden ons reeds volledig genoeg bekend te zijn. Wat hier besproken wordt, is voornamelijk het groot aantal van zoogenoemde *Gelijkenissen* van JEZUS, naar de aangewezene indeeling. Nevens de beschouwing van eenige bijzondere gezegden die onder de rubriek der gelijkenissen niet vallen, moest de S. zich tot déze wel bepalen. Eene geheele uitputting van zijn onderwerp ware uit den aard der zaak onmogelijk. Immers de taalzelve, inzonderheid in de levenvolle uitdrukking eens volksleeraars, draagt voor den opmerkzamen beschouwer in schier alle naam- en werkwoorden, ook der meest afgetrokkene beteekenis, de sporen in zich van hare afkomst — zijnde alle die benamingen door overdragt van het gebied der zigtbare schepping, die de eerste gelegenheid ter taalvorming aanbood, ontstaan. En daar de taal in hare echt-natuurlijke aanwending niet een bloot afscheidbare vorm is ter aanduiding van de beteekende zaak, maar vorm en inhoud hier innig zamenhangen, zoude, indien ook deze waarheid hier toegepast werd, het gebied van voormeld onderzoek geheel onbegrensd zijn.

Heeft dus de S. in zijne afperking van de stof der behandeling zich te regt naar de *populaire* opvatting van »de natuurlijke wereld" geschikt, het was van eene Verhandeling in het opzettelijk populaire Tijdschrift *Waarheid in Liefde* niet anders te verwachten. De gelijkenissen worden vervolgens nader in hare beteekenis en strekking verklaard, op des S. bekende hoogst duidelijke wijze: wij aarzelen echter niet te beweren dat hier en daar, b. v. op bl. 59, in de verklaring van JOH. XII: 24, en elders, de diepte der opvatting aan de bevattelijkheid der uitdrukking ten offer gebragt is.

Digitized by Google

Overzien wij dit gedeelte der Verhandeling, dat van bl. 9 —62 loopt, in zijn geheel, zoo komt ons niet alleen voor dat de laatstgemaakte opmerking tegen sommige van de bijzonderheden, ook toepasselijk is op het *résumé* dat bl. 62 gevonden wordt; — maar ook nog eene andere bedenking kunnen wij niet weêrhouden. Hoe men ook over JEZUS' *menschelijk* bewustzijn denken moge, het zal wel niet betwist worden dat 's Heeren voorstellingen omtrent de *godsdienstige* waarheid niet naar vorm en inhoud beide uit »de Natuur" waren *ontleend* of *afgeleid*, maar Hij, integendeel, naar aanleiding van de natuurverschijnselen slechts heeft ingekleed en verduidelijkt wat reeds in zijne bewustheid voorhanden was. Ook de Schrijver erkent dit bl. 73 en 81. Maar in tegenspraak daarmede is (volgens de gangbare beteekenis der woorden, niet volgens de bedoeling des S., die zich-zelven wel niet tegengesproken zal hebben) niet alleen het woord *afleidt* op den titel, maar ook zeer dikwerf zijne verklaring der gelijkenissen-zelve. In die verklaring toch wordt wel niet zelden het verband tusschen het natuurverschijnsel en de onstoffelijke waarheid als eene parallelie voorgesteld (*gelijk* dit zoo is op aardsch, *alzoo ook* op geestelijk gebied; *gelijk* bij de menschen, *evenzeer* bij God), of langs de zoogenaamde *via eminentiae* aangewezen (is dit zoo in de Natuur, hoe veel te meer dan in God); — maar dikwerf ook wordt het beschouwde Natuur-feit voorgesteld als de bron-zelve, uit welke eene te voren onbekende waarheid wordt afgeleid, volgens eene deductie, op welker zelfbedrog (gelijk op dat van SCRIVERS *Zufällige Andachten*, of van de *Sinnebeelden* van onzen JACOB CATS) het zoo juiste

„*Was Ihr den Geist der Dinge heisst,*
Das ist im Grund des Herren eigner Geist
In dem die Dinge sich bespiegeln"

toepasselijk zou zijn. Nog eens, wij dichten natuurlijk den S. deze zienswijze niet toe: wij beweren alleen dat zij door de lezers voor wie dit *populaire* Tijdschrift bestemd is, zal opgemaakt worden uit gezegden als, b. v., bl. 10: »Uit dezen trek der menschelijke natuur leidt JEZUS af, dat het met God evenzoo is" — of bl. 20, waar wij lezen van »regelen van goedwilligheid — die JEZUS — in God leert veronderstellen, juist *omdat* ze onder de menschen geldig zijn."

Digitized by Google

Op dit eerste gedeelte volgen dan (van bl. 68 tot het einde) eenige opmerkingen die er uit worden afgeleid, en waarvan de meesten zeer belangrijk zijn. Bl. 80 en volgg. ziet de S. het echt wetenschappelijke beginsel in JEZUS' leerwijze dáárin, dat Hij zijne eigene Godsbewustheid ten grondslag legde van hetgeen Hij uitsprak omtrent de Natuur. Deze stelling had nog eenige nadere ontwikkeling behoefd. Zij is gegrond op de diepzinnige waarheid: dat de echte wetenschap in overeenstemming *met* — of slechts ontwikkeling moet zijn *van* — de wetten van 's menschen eigene natuur. Eene stelling die wij wel van harte beamen, maar die toch slechts bruikbaarheid heeft waar men, gelijk de S. toont te doen, geene *voorsussetzungslose* wetenschap aanneemt, maar integendeel, als de eerste noodzakelijke onderstelling van waar moet uitgegaan worden, het *Godsbewustzijn in ons* erkent.

In Deel II wordt de waarde van JEZUS' Natuurlijke Godgeleerdheid aangetoond. Menige voor den Christen in het algemeen, voor den Prediker in het bijzonder belangrijke opmerking wordt hier ons voorgelegd. De laatste is deze, dat JEZUS' Natuurlijke Godgeleerdheid voor de volle kennis *van* en voor het volle leven *in* God niet genoeg is, daar eerst de persoon des Heeren zelve aan deze onze behoeften volkomen voldoet.

Het Theologisch-wetenschappelijke gehalte dezer Verhandeling te beoordeelen, ligt buiten den kring van dit Tijdschrift. Ons oordeel zou daartoe gemotiveerd moeten worden met eene naauwkeurigheid die wij ons *hier* niet tot taak mogen stellen. Wat den vorm betreft, het streven naar verstaanbaarheid schijnt hier en daar tot vrij gemeenzame, min waardige uitdrukkingen te hebben geleid, b. v. bl. 6, reg. 4, bl. 23, reg. 22, en elders. Naar den indruk dien herhaalde naauwkeurige lezing op ons maakte, bevat de Verhandeling zeer vele belangrijke *détails;* maar het geheel geeft, tegen de bedoeling des Schrijvers, te veel den indruk als of de Heer eigenlijk *twee*, tamelijk onderscheidene en afgescheidene bronnen voor zijn onderrigt zou hebben gehad — ééne: de »Natuur"; ééne: hetgeen Hij in zich had als de Eengeborene, die in den schoot des Vaders was.

J. H. G.

Digitized by Google

Evangeliespiegel. Huisboek ter bevordering van Christelijk leven. Vierde Deel. Te 's Hertogenbosch, bij Gebr. Muller. 1853. *In kl.* 8*vo.* 384 *bl. f* 1 - 80 *per Jaargang.*

Bij de aankondiging van een boek als de *Evangeliespiegel* vorderen de lezers zeker niet meer dan den *totaal-indruk* te vernemen dien de lezing op den Referent gemaakt heeft. Immers reeds vier jaren bestaat het Maandschrift, zamengesteld door verschillende, maar meerendeels algemeen gunstig bekende personen. De stukken die er in gevonden worden, zijn dan ook van velerlei soort; maar de *totaal-indruk* er van is ongemeen gunstig. Men vindt er heldere Evangelie-taal, warmen godsdienstzin, en eene menigte van heerlijke lessen, die over het algemeen boeijend, krachtig en treffend aangedrongen en toegepast worden. Het Evangelie met veel van zijn onuitsprekelijk en eigendommelijk schoon wordt in dezen Spiegel teruggekaatst.

Dat de onvermoeid werkzame *Oirschotsche* Leeraar VAN OOSTERZEE de meeste stukken leverde, en een nagelaten Opstel van wijlen Professor VAN OORDT (*over de bekoorlijkheid der Christelijke Broederliefde*), mogen wij niet onvermeld laten.

De *Evangeliespiegel* is waardig een algemeen huisboek te worden; rijkelijk toch kan hij bijdragen tot bevordering van het Christelijk leven. — Dat hij dit worde wenschen wij van harte.

†—.

Uw oog ten Hemel! Gedachten over Leven, Dood en Onsterfelijkheid, aan het ziekbed en voor bejaarden van dagen. Naar het Hoogduitsch. Te Leiden, bij D. Noothoven van Goor. 1854. *In kl.* 8*vo.* 99 *bl. f* : - 60.

Boekjes als het vóór ons liggende bestaan er reeds ontelbaar vele, zoo wel wat het onderwerp als de bedoeling aangaat. Ook door nieuwheid van bewerking, eigenaardigen gloed of onweêrstaanbaren indruk munt het geenszins boven andere werkjes van dien aard uit. — Er was dus geene behoefte aan, en nog minder aan de vertaling, hoe vrij dan ook, van zulk een *Duitsch* product. Weten de Uitgevers dat het

Digitized by Google

lezend publiek in dit *genre* altijd wat nieuws verlangt, dat zij dan eenen der vele Schrijvers van godsdienstige werkjes hier te Lande tot de vervaardiging van iets oorspronkelijks uitnoodigen! Landgenooten kennen beter het karakter en de geaardheid van ons volk, en weten daardoor ook beter tot het *Nederlandsch* godsdienstig hart te spreken dan vreemden. In een Land als het onze, waar zoo vele godsdienstige pennen steeds werkzaam zijn, behoeft men waarlijk niet tot de naburen de toevlugt te nemen. Men levere dan ook maar hoogst zelden vertalingen of navolgingen. — Dat het werkje overigens veel goeds bevat en ook veel goeds kan te weeg brengen, stemmen wij gaarne toe: het bepaalt met nadruk de gedachten bij *leven, dood en onsterfelijkheid;* en kan zieken en bedaagden vertrouwend het oog ten hemel doen heffen. Moge het aldus nut stichten overal waar het gelezen zal worden!

†—.

Geschiedenis der Roomsche Kerk. Eerste Deel, 3e *Aflevering*, *bl.* 97—144. *Te Dordrecht*, *bij* H. R. van Elk. 1853. *In roijaal* 8vo., *met platen; per Aflev. bij inteekening f* : - 65.

Deze Derde Aflevering, niet minder, ja, wij zouden zeggen nog rijker en gewigtiger van inhoud dan de beide vorige, geeft ons het vervolg van het Tweede Boek, Hoofdstuk IV: het monnikendom; Hoofdstuk V: de aanroeping en vereering van heiligen en hunne overblijfsels enz.; en Hoofdstuk VI, zoo ver het hier geleverd wordt: de treffende overeenkomst tusschen de Heidensche en Pauselijke plegtigheden.

Het IVe Hoofdstuk, welks aanvang nog tot de Tweede Aflevering behoort, doet ons *Egypte* als het vaderland van het monnikenwezen, en tevens de overeenkomst kennen tusschen de *Indiaansche* en Christelijke asceten, wier beider leerstelling was: »de volkomenheid der menschelijke natuur bestaat in eene vernietiging der hartstogten en van elke neiging, die de natuur òf in het ligchaam òf in den geest van den mensch heeft ingeplant"; welke stelling de bron werd van al de zelfkwellingen en dwaasheden van het monnikendom. De voornaamste voorgangers van deze geestdrijvers waren: PAULUS *de Heremiet*, die meer dan negentig jaren in de woestijn een

Digitized by Google

leven leidde dat meer den wilde dieren dan een mensch waardig was; ANTONIUS, de eigenlijke stichter van het monnikenwezen, door hem op een geregelden voet gebragt; en HILARIUS, die zich door de strengste boetedoening, waarin hij achten-veertig jaren leefde, bekend maakte. Door hun voorbeeld uitgelokt, bevolkten scharen van dweepers en ontelbare monniken-orden de wildernissen van *Egypte*, *Ethiopië*, *Lybië* en *Syrië*. Uit het Oosten verspreidde zich deze besmetting naar het Westen, vooral door toedoen van MARTIN *van Tours*, wiens begrafenis reeds door bij de 2000 monniken zijner orde werd bijgewoond. Als een voorbeeld van de ijdele en naar die van een krankzinnige gelijkende verrigtingen dier zelfpijnigers wordt bijgebragt de beruchte SIMEON *Stylites*, die zes-en-dertig jaren op eene zuil gestaan en zijn geheele leven op vijf pilaren heeft doorgebragt, waar hij den tijd sleet met gepeins en gebed, met het uitdeelen van zijnen zegen over het uit alle hemelstreken naar hem toestroomende volk, en met de dagelijksche oefening om zich zoo diep te buigen, dat zijn voorhoofd aan de teenen kwam. Hoe zijn hart daaronder gesteld werd ondervond zijne moeder, wie hij den toegang tot zich weigerde, hetgeen zij zich zóó aantrok, dat zij den derden dag na hare komst stierf. Om al deze voorbeeldige deugden en bewonderenswaardige handelingen is SIMEON door de Roomsche Kerk heilig verklaard. — Tot op het einde der vijfde eeuw leefden de monniken in afgezonderde verblijven, en werden als leeken beschouwd. Nu echter zagen zij zich door de vrome milddadigheid in staat gesteld tot het stichten van ruime en gemakkelijke gebouwen, die vooral in de nabijheid van groote steden werden opgerigt, waar zij in gemeenschap en onder één Opperhoofd leefden. Deze, (naar een *Syrisch* woord dat »vader" beteekent) »Abt" genoemd, geraakte spoedig in twist met den Bisschop, in wiens kerspel de Abdij gelegen was, en aan wiens geestelijk opzigt de Abt en de monniken onderworpen waren. Om daarvan ontslagen te worden, droegen zij hunne gestichten aan de bescherming van den Paus op, die dit gretig aannam, als noodzakelijk tot vermeerdering van zijnen invloed moetende strekken, dewijl hij in die monniken voor de hun verleende bescherming ijverige voorstanders van zijn gezag vond. Doch die vrijstelling der monniken-orden van het Bisschoppelijk regtsgebied werd de vruchtbare moeder van het bederf, dat haar van nu af aantastte.

Digitized by Google

In het Vijfde Hoofdstuk wordt, als vervolg der Roomsche dwalingen, gesproken: van de aanroeping en vereering der heiligen en hunne reliquiën. Te regt leidt DOWLING die af van den eerbied waarmede men de martelaren beschouwde, en van de gebeden op hunne begraafplaatsen uitgestort. Weldra werd aan die gebeden eene bijzondere heiligheid en kracht toegekend. Men bouwde over hunne graven kerken, en waar dit niet kon geschieden, werd eenig overblijfsel van een heilige in de prachtige gebouwen besloten, die ter hunner eere waren gesticht. Hoe die nederlegging der reliquiën in den altaar der Roomsche kerken, ten einde ze daardoor behoorlijk te wijden, tot op den huidigen dag wordt onderhouden, en met welke ceremoniën dit geschiedt, wordt verder aangetoond. Bovendien begon men omtrent de vierde en vijfde eeuw in *Egypte*, volgens het gebruik van dat land, de ligchamen der martelaren te balsemen, en in de kerken, vooral onder de altaren te plaatsen, hetgeen, door het denkbeeld hunner tegenwoordigheid aan hunne stoffelijke overblijfselen te verbinden, en met het geloof aan de kracht hunner tusschenkomst in den staat van verheerlijking, de aanroeping en aanbidding der heiligen krachtig bevorderde. — Dat evenwel in de vierde eeuw niet alleen de vereering, maar ook het gebruik van beelden in de kerken veroordeeld werd, wordt uit den ijver van EPIFANIUS in het verscheuren van eene schilderij, door hem in eene kerk gevonden, besloten. — Maar de zucht naar het omhelzen van nieuwe gevoelens; het verlangen om de Heidensche gebruiken met de Christelijke Godsdienst te vereenigen; en de geneigdheid naar eene eeredienst vol pracht en glans deden het bijgeloof toenemen. Bedevaarten naar *Palestina* en de begraafplaatsen der martelaren; stof en aarde uit *Judea* en andere oorden van eene vermeende heiligheid medegebragt als krachtige behoedmiddelen tegen het geweld der booze geesten; openbare omgangen (processiën); het toekennen van zekere kracht en heiligheid aan de kerkgebouwen, aan door bepaalde gebeden gewijd water, en aan de afbeeldingen van heilige mannen, waren hiervan het gevolg. Voor tallooze bedriegerijen en misslagen werd daardoor de deur opengesteld, waarvan de gewaande reliquiën, de valsche mirakelen, en de nooit bestaan hebbende heiligen ten bewijze worden bijgebragt. Kluchtig zijn, wat de laatsten

Digitized by Google

aangaat, de voorbeelden: van S. ORACTE, de verbasterde naam van den berg *Soracte;* van de heidensche JULIA EUODIA in eene martelares en sanctin gemetamorphoseerd (ook VIRGILIUS wordt in het *Napelsche* als zulk een heilige beschouwd; men wijst zelfs de kapel aan waar hij de mis hoorde); van den *Spaanschen* St. VIAR, ontstaan uit een brokstuk van een *Romeinsch* opschrift, ter nagedachtenis van iemand die *præfectus viarum*, d. i. »opzigter der wegen" geweest was; en van den *Engelschen* heilige AMFIBOLUS, door het kwalijk verstaan van dat woord, »eene ruwe harige pij" beteekenende, die ALBANUS droeg, toen hij de doodstraf onderging. Op gelijke wijze wordt de legende van de heilige VERONICA verklaard, aan wie CHRISTUS zijne afbeelding zou geschonken hebben in den zakdoek Hem bij het voltrekken van zijn doodvonnis geleend om zijn gelaat af te droogen, als ontsproten uit de verkeerde opvatting en verwarring van de *Latijnsche* woorden *vera icon*, d. i. »de ware afbeelding"; de vermoedelijke naam die oorspronkelijk aan den zakdoek-zelf door de eerste smeders van het bedrog geschonken werd. Tot het smeden van zulke bedriegerijen deed veel de valsche stelregel: »dat liegen en bedriegen deugd is, wanneer men daardoor de belangen der Kerk kon bevorderen". Hoe hoog het bijgeloof reeds in de zesde eeuw geklommen was, verneemt men uit den hier medegedeelden brief van een man wien het overigens aan geene goede hoedanigheden ontbrak, GREGORIUS *den Groote*, aan de Keizerin KONSTANTINA geschreven. Door denzelfden Paus werd, om de Avondmaalsviering indrukwekkender te maken, de regel der mis (*canon missæ*) ingevoerd; en ook de leer van het zoogenaamde vagevuur, door AUGUSTINUS eerst opgeworpen, vond in hem een voorstander.

In het Zesde Hoofdstuk wordt op de treffende overeenkomst die tusschen de Heidensche en Pauselijke plegtigheden bestaat, gewezen, en aangetoond dat de laatsten aan de eersten ontleend zijn. Oorspronkelijk geschiedde zulks om der menigte te gemoet te komen, en de lasteringen der Joodsche en Heidensche Priesters, die de Christenen verweten dat zij geene tempelen, altaren, offeranden, of Priesters hadden, tegen te gaan. Maar weldra ging men verder. De Christelijke eeredienst werd in de Heidensche verkeerd. Blinkende kleederen, mijters, kroonen, waskaarsen, bisschopsstaven, omgangen,

Digitized by Google

offeranden, beelden, gouden en zilveren vaten en meer andere opschik van gelijken aard werden niet minder in de Christenkerken dan in de Heidensche tempels gezien; terwijl BONIFACIUS III die gebruiken voor de geheele Kerk wettigde en voorschreef. — Uit Dr. MIDDLETON, die *Rome* niet als Godgeleerde, maar ter voldoening van zijnen smaak in de klassieke Letterkunde bezocht, doch zich door de genoemde overeenkomst getroffen gevoelde, wordt zij aangewezen: in het bidden met het aangezigt naar het Oosten gekeerd, dat, uit het gebruik der Oostersche volken vóór de komst van CHRISTUS afkomstig, nog niet opgehouden heeft; in het ontsteken van wierook; het wijwater; het branden van waskaarsen op vollen dag; en het doen van geloften en offeranden. Hoe een en ander in Heidensche tempels in zwang was, ziet men uit de aangehaalde plaatsen van VIRGILIUS en OVIDIUS. — Maar verder dan de Heidensche Priesters gaat de Roomsche Kerk in de bijgeloovige en bespottelijke besprenkeling en wijding van paarden, muilezels, enz. op het feest van St. ANTONIUS, jaarlijks op den 17den Januarij.

Ons verslag moge eenigzins doen kennen welk een rijkdom van gewigtige zaken ook hier geleverd wordt. — Wij hebben echter eene aanmerking, die ook van de beide vorige Afleveringen geldt. Het komt ons namelijk voor, dat het werk niet geheel aan den titel: »*Geschiedenis der Roomsche Kerk*", beantwoordt, maar meer de misbruiken en verkeerdheden dier Kerk voorstelt. De Schrijver heeft, onzes inziens, niet genoeg doen uitkomen, dat vele van de door hem te regt gewraakte dwalingen en bijgeloovigheden in haren oorsprong minder afkeuringwaardig, soms, op zich-zelve beschouwd, eerbiedwaardig kunnen heeten. Omtrent de gedachtenisviering der martelaren en de aanroeping der heiligen doet hij zulks opmerken, maar hij had het ook van andere afdwalingen, b. v. van het monnikendom, kunnen opgeven. Dat de vervolgingen, vooral onder DECIUS, velen in de woestijn eene schuilplaats deden zoeken; dat anderen, afkeerig van het verderf dat in de wereld heerschte, zich derwaarts begaven om in de eenzaamheid God te dienen, was, ofschoon uit minder verlichte begrippen voortgekomen, en naderhand grootelijks ontaard, nog niet te veroordeelen. Insgelijks hebben de monniken der Christenwereld veel kwaads, maar ook veel goeds aan-

Digitized by Google

gebragt: in de bebouwing van woeste streken; de bekeering van Heidensche volken; en het bewaren der schatten van kunst en wetenschap. Misschien had hetzelfde op eene andere en betere wijze kunnen gedaan worden; maar dit geeft ons geene vrijheid om het goede dat een MARTINUS, BENEDICTUS, en later WILLEBRORD, BONIFACIUS, ANSGARIUS, uit overtuiging en naar het licht hun geschonken, verrigtten, voorbij te zien. Zoo gelooven wij ook dat men in het vinden van overeenkomsten tusschen de Heidensche en de Roomsche eeredienst te ver gaan kan; want immers ook het vieren van feestdagen, bidden, danken, lofzingen, en uitspreken van den zegen was onder de Heidenen in gebruik. Wel hebben wij daarvoor het gezag van JEZUS en zijne Apostelen; maar hieruit volgt tevens, dat eenige Kerkelijke plegtigheid nog niet verwerpelijk is omdat in het Heidendom hetzelfde of iets dergelijks plaats greep, maar wel wanneer zij blijkt met den geest en inhoud van het Evangelie in strijd te zijn. Van de laatste soort blijft er waarlijk genoeg over. Laat ons voortgaan tegen de grove dolingen en verkeerdheden van *Rome* te protesteren, maar ons tevens wachten hen die het met de zaak van CHRISTUS wèl meenden, te betrekken in de schuld door heersch- en baatzucht van hunne goede bedoelingen gemaakt. — Gelijk de twee vorige Afleveringen zoo is ook deze versierd met eene keurig uitgewerkte plaat, de aanbidding op de graven der martelaren voorstellende. G. V.

De Grondslagen der Geneeskunst critisch beschouwd, door UBBO H. MEIJER. *Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1853. *In gr.* 8*vo.* 95 *bl.* *f* 1 - :

De grondslagen der geneeskunde kritisch te beschouwen is eene onderneming van niet geringe beteekenis. Het heeft in de laatste jaren geenszins aan zulke kritische beschouwingen, en zelfs niet aan een kritisch onderzoek ontbroken. Men weet dat HENLE, WÜNDERLICH en anderen niet weinig op dat gebied hebben geleverd; maar moet zich intusschen steeds het gezegde te binnen brengen: *„la critique est aisée"*; hoewel het niet te ontkennen valt dat men door de kritiek tot de waarheid moet komen.

Digitized by Google

Men schijnt het der geneeskunde niet te kunnen vergeven dat zij nog altoos op zulk een onvolkomen standpunt zich bevindt, ofschoon dit verwijt toch inderdaad onregtvaardig en onbillijk mag worden geheeten.

Telt de geneeskunde niet een groot getal uitstekende mannen, die, met een geest van onderzoek begaafd, zelfs niet hebben geschroomd de fondamenten van het eeuwen-oude gebouw te doorzoeken, om de waarheid aan het licht te brengen? Zijn er niet altijd mannen met een open hart en een naauwgezet geweten geweest, die de waarheid erkenden en overal opspoorden? Voorzeker, in onze liefde tot de kunst zouden wij welligt te ver gaan, maar huldigen naar waarde moeten wij de groote mannen, die de geneeskunde niet minder dan elke andere wetenschap of kunst sinds eeuwen telt.

Onvergefelijk is het, datgene hetwelk in den natuurlijken ontwikkelingsgang eener wetenschap als een hinderpaal optreedt, enkel aan een opzettelijk tegenstreven der beoefenaren toe te schrijven. Ook de wetenschap heeft hare partijen, en onder deze de ultra's der verschillende rigtingen. Maar aan kwaadwillig opzet te wijten wat niet zelden wezenlijke overtuiging is, verdient afkeuring. Er zijn dweepers en neologen te goeder trouw.

Zeker slaat de verlichte en in de Natuur lezende geneesheer een medelijdenden blik in de zamengestelde en soms van dwaasheden overvloeijende voorschriften van zijnen ambtgenoot; maar zal hij hem daarom veroordeelen, als een misdadiger aanklagen, of als een moordenaar leeren ontvlieden? Het is nog niet zóó ver gekomen, dat de waarheid gevonden, en nog veel minder dus aangenomen is.

Ref. heeft reeds elders aangemerkt dat elke wetenschap hare ontwikkelingsphasen heeft, en dat de geneeskunde die phasen gedeeltelijk heeft en deels nog moet doorloopen. Ref. hoopt, maar kan niet gelooven dat de tijd harer volmaaktheid spoedig daar zal zijn; en aan waarheidszin heeft het toch bij de beoefenaren der wetenschap niet ontbroken. Er zijn geneesheeren in menigte geweest, die ridderlijk de gebreken der kunst hebben erkend en blootgelegd. Éene zaak echter getuigde wel van de goede bedoeling derzulken, maar stond niet zelden al wederom den ontwikkelingsgang in den weg: de stelselzucht in de wetenschap, de *méthode* in de kunst. En

Digitized by Google

dat er onder deze kritische beschouwing een stelsel of eene *méthode* schuilt, is niet te miskennen. Ware dit niet het geval, Ref. zou zich met deze beschouwingen geheel kunnen vereenigen.

De Schrijver geeft blijken van belezenheid, grondig onderzoek, gezond oordeel, diepe inzigten, en draagt zijne zaak met veel talent en helderheid voor; — maar er ligt een stelsel, er ligt in de verte eene *méthode* in. Zijn werk is bestemd om een oud gebouw neder te werpen, en een nieuw op de puinhoopen op te trekken.

De inhoud van het geschrift is deze:

I. Inleiding. II. Geneeskundige systemen. III. Positieve rigting der Geneeskunde. IV. Onzekerheid der Therapie. V. Beginsel der Therapie. VI. Basis der behandeling. VII. Begrip van ziekte. VIII. Gevolgen voor de Pathologie. IX. Toepassing voor de Therapie. X. Rationele Therapie. XI. Bloedontlasting. XII. Besluit.

Wij verwijzen den lezer naar het kleine geschrift, maar willen eenigzins toelichten hetgeen wij over systeem en *méthode* hebben gezegd; vooral ook om den Schrijver-zelven, als het mogelijk ware, te waarschuwen tegen datgene hetwelk hijzelf te regt en niet zonder gestrengheid afkeurt.

De Schrijver zegt: »De ziekte is die eigenschap van een ziek organisme, welke maakt, dat hetzelve ziek genoemd wordt;" en dat een organisme ziek genoemd wordt, »als in 't oog vallende verschijnselen aanduiden, dat hetzelve eene verandering van een zijner gebreken bewerkt."

Om deze zeker niet zeer duidelijke verklaring eenigzins beter te doen verstaan, moet Ref. opmerken, dat de S. onderscheid maakt tusschen ziekte en gebrek, met welk laatste hij bedoelt de *praedispositio morbosa;* zoo noemt hij, b. v., het tijdperk dat eene eerlang uitbrekende *syphilis* of een *exantheem* enz. voorafgaat, een gebrek; in één woord: gebrek is overal dáár waar eene openbare of verborgene, mechanische, organische of dynamische praedispositie bestaat, hetzij geërfd, aangeboren of verkregen. Er wordt derhalve geen mensch zonder gebrek gevonden. De ziekte is niets anders dan de verheffing van het gebrek tot dien graad, dat hetzelve zich als ziekte openbaart.

De genezing komt tot stand: òf daardoor dat het zieke deel geheel gezond wordt; òf dat de gezonde (gave, zegt de S.) deelen

Digitized by Google

zich naar het zieke of gebrekkige voegen. Men ziet, volgens den S., zijn er slechts twee dingen mogelijk, en daaruit vloeit dan ook gereedelijk voort dat de herstelling van een gebrek, waaraan zich het geheele organisme geaccomodeerd heeft, om toch één geheel (alle uit gebrekkige deelen) zamen te stellen, niet tot de waarschijnlijkheden behoort, vermits men met een geheel nieuw mensch te doen heeft.

Ziedaar het systeem: praedispositie is gebrek, ziekte is gebrek in de hoogste magt; herstelling is accommodatie of transactie van het geheel aan het gebrekkige deel, of van het gebrekkige deel aan het gave geheel.

En nu de *méthode:* »Met weemoed zien wij terug op de puinhoopen der *therapie*" — zij is dus tot ruïne vervallen, en zal er dus eene therapie zijn dan moet zij gebouwd worden. »*Treurig* is deze uitkomst, maar ook *bemoedigend;* want wij staan aan 't begin van een *nieuw* tijdperk, dat eene *betere* uitkomst *voorspiegelt.*" Dus niet belooft of verzekert; — nog treuriger toekomst!

Het scepticisme leidt *noodzakelijk* tot *hervorming.* Alzoo hervorming. Zal deze hervorming langzaam zijn, zoo als alle ontwikkeling of volmaking in de Natuur; of met éénen slag, zoo als b. v. de hydropathen dat gaarne zouden zien?

Maar, wáár is het »*fondament*"? en wáár is de »*naakte waarheid*"? Welk eene onbarmhartigheid ons op puinhoopen te laten staren!

Wanneer zal de therapie »*zelfstandig*" en »*fier*" het masker »*afnemen*", om met achterlating van »*alle geheimzinnige uitdrukking*" en alle »*mysterieuse symbolen*", haar »*open*" gelaat aan de wereld te vertoonen?

De Schrijver heeft toch het gebouw omgerukt en dus het masker afgenomen, maar wij zien het open gelaat nog niet; of spiegelt de therapie zich in het water, en ligt dáár de toekomst, die zij ons voorspiegelt? Het zij zoo, de kritiek, de onverbiddelijke kritiek, die het gebouw van eeuwen in puin heeft doen vallen, zal ook nog leven als de therapie het *open* gelaat aan de wereld zal hebben vertoond.

Zoo ver Ref. met de geneeskundige wetenschap en kunst is vertrouwd — en dat is hij bijna twintig jaren — ziet hij in den ontwikkelingsgang derzelve de phasen die zij doorloopt om tot volmaking te komen. Veel is er gedaan, veel wordt

Digitized by Google

er gedaan, oneindig veel meer moet er gedaan worden; maar alles roept luide: spiegelt u aan de Geschiedenis en haast u langzaam, want de kritiek zal ook uw regter zijn!

Dit neemt niet weg dat het boekje veel leerzaams bevat, en goede gevolgen kan hebben, en dat wij daarom de lezing zeer aanbevelen. V.

Dagboek eener Reis naar Constantinopel, in 1840, *met eenige geschiedkundige mededeelingen en opmerkingen, door* P. ARRIENS, *destijds Kapitein ter Zee, en Kommandant van Zijner Majesteits Fregat De Rijn. Te 's Gravenhage, bij* de Gebroeders van Cleef. 1854. *In gr.* 8*vo. X en* 162 *bl. f* 1 - 60.

Heeft een *Nederlandsch* Zee-Officier, nu eene halve eeuw geleden, in het licht gegeven de Reize naar de *Middellandsche Zee*, en door den *Archipel* naar *Constantinopolen*, gedaan in de jaren 1783 tot 1786 met 's Lands schip van oorlog *Noord-Holland*, onder het bevel van den Kapitein ter Zee D. J. VAN RIJNEVELD — wij hebben nu vóór ons eene dergelijke Reize, doch gaande slechts van de aankomst te *Malta* den 23sten Januarij 1840, tot aan de terugkomst te *Malta* den 27sten Junij van datzelfde jaar, na vooral *Constantinopel* te hebben bezocht. Omtrent *Constantinopel* en het *Turksche* Rijk in *Europa* worden door den Heer ARRIENS zeer belangrijke bijzonderheden medegedeeld, met een aantal opmerkingen, die, vooral bij de tegenwoordige politieke omstandigheden, de aandacht van den beschaafden *Nederlander* allezins verdienen.

Het spreekt van zelf dat het onze bedoeling niet kan zijn, de beschrijving door den Heer VAN RIJNEVELD geleverd tot vergelijking te doen dienen met die van den Heer A., ofschoon de eerste, mede van wege de kaart, waarop de *Straat der Dardanellen* en die van den *Bosphorus* voorkomen, met vrucht kan worden geraadpleegd, en der lezing waardig is. Wij zullen ons evenmin veroorloven de opmerkingen door den Heer ARRIENS gevoegd bij het verhaal van zijn wedervaren in *Turkijes* hoofdstad, en zijne historische mededeelingen omtrent de vestiging der Osmanli aan de Zee van *Marmora*, door hunne verovering van de stad naar CONSTANTIJN *den Groote* genoemd, te beoordeelen of te ontleden. Echter zullen wij ons niet kunnen

Digitized by Google

onthouden hier en daar eene zijner opmerkingen over te nemen, vooral dewijl ze veelal verschillen van de zienswijze en de beschouwingen, welke de meeste Dagbladen, binnenlandsche zoo wel als buitenlandsche, aan hunne lezers voordragen.

Bij het verblijf te *Malta* verneemt de lezer eenige bijzonderheden omtrent dat eiland, over de vroegere meesters, de Ridders, eigenlijk van Sint-JAN van *Jeruzalem*, en over de tegenwoordige meesters, de *Engelschen*, waarbij (bl. 15) het volgende gevoegd is. »*Comfort* is er overal, de markten zijn steeds goed voorzien en de prijzen lager dan elders in *Italië*, en nogtans, ofschoon de *Engelschen* voor de oorspronkelijke bevolking zoo goed, zoo gracieus mogelijk zijn, is zij steeds ontevreden, steeds afgezonderd, is zij even stug en wantrouwend te hunnen opzigte gebleven als ware zij gisteren pas *Engelsch* geworden; slechts een klein gedeelte der bevolking heeft zonder blozen, en zij mogt het doen, *Engelsche* gewoonten, manieren en vooral de taal aangenomen, of heeft zich met de *Engelschen* verbroederd. Klaarblijkelijk is hier de Godsdienst de oorzaak der verwijdering, ofschoon de *Engelschen* hun daarin meer vrijheid hebben gegeven, dan zij ooit gekend of verdiend hebben."

Het fregat *De Rijn* ankert in den *Pireus*, en den lezer wordt de gelegenheid geschonken om kennis met *Athene* en het *Grieksche* Koningrijk te maken. Wat wij daaromtrent vernemen, brengt ons in eene treurige stemming, ofschoon de veertien jaren, sedert dat bezoek voorbijgegaan, voor den *Pireus* en voor *Athene* niet ongebruikt zijn gebleven. De Schrijver zegt ergens dat dit Koningrijk een stiefkind is van *Groot-Brittanje*, *Frankrijk* en *Rusland*. Zoo een der drie Rijken, dan is het *Engeland* door wie het stiefmoederlijk is behandeld. In waarheid, het is of *Engeland* al zeer spoedig berouw heeft gehad over het aandeel dat *Albion* in de schepping van dat Rijk zich heeft toe te eigenen. Wat toch heeft *Engeland* gedaan om het Koningschap in *Griekenland* met gezag te omringen? Wat heeft het gedaan om de *Grieksche* Natie tot een gevoel van zelfstandigheid en eigenwaarde te verheffen? En zou dat evenwel niet hoog noodig geweest zijn om den *Russischen* Kolossus het verder voortdringen naar het Zuiden moeijelijk te maken? — Doch waar dwalen onze gedachten heen!

Digitized by Google

Het laat zich ligt verklaren dat *Athene* er treurig uitzag. Na (bl. 24) te hebben gehoord dat geld, kapitalen er ten eenenmale gemist worden, verneemt de lezer »dat de *Turken*, getrouw aan hunne geaardheid, in den laatsten bevrijdingsoorlog, op eene jammerlijke wijze alles hebben vernield wat van eenig nut kon zijn voor degenen die na hen zouden komen. De stad werd zoodanig verwoest, dat, met uitzondering van eenige monumenten, die in hun oog volkomen nutteloos waren, geen steen op den anderen is gebleven. Het olijfbosch alleen verloor 80,000 boomen, die òf verbrand òf geveld werden, en treurig is het schouwspel, dat de vallei van *Athene* oplevert, zoodat men zich afvraagt: waarom hier gebouwd?"

Ten aanzien van een bezoek te *Eleusis* hoore men hetgeen op de terugreize voorviel. (Bl. 31) »Terwijl wij hier vertoefden, was de wind zeer aangewakkerd uit het Zuiden, een zeer warme wind; het had des nachts hard geregend, en het gevolg hiervan was, dat, toen wij een eind wegs van het dorp waren, wij onze *nvoie sacrée*" misten, — wij hadden nu eene zee vóór ons; het water kwam met kracht de vallei afstroomen, om zich over den weg in de Golf van *Salamis* te ontontlasten. Hoe ongeloofelijk ons dit alles voorkwam, en hoe hoog het water ook was (ik gis dat het op den weg 2 à 3 voet hoog stond), wij moesten er door. Trouwens wij waren tamelijk gerust omtrent den afloop onzer reis, dewijl wij den breeden, effen weg eenige uren vroeger zoo goed hadden gezien. Wij waren met twee rijtuigen; had het tweede het eerste slechts gevolgd, dan was er geene ongelegenheid uit voortgekomen; maar men volgde den raad van vader CATS niet: »een schip vooruit, een baken in zee", want het achteraankomende rijtuig ging meer links en, hetzij dat het in een greppel reed, of dat er gaten in den weg waren gespoeld, het rijtuig bleef steken, scheen om te zullen slaan, en zeelieden waren in groot gevaar van een zoetwater-rijtuigbreuk aan wal. De *Albanezen* uit het dorp, die dit zeker voorzien hadden, waren de rijtuigen gevolgd en kwamen nu te pas om die te ontladen; de heeren werden er allen uitgedragen op de schouders der *Albanezen*, en op eene hoogte, niet verre van daar, neêrgezet. Bij die gelegenheid struikelde de *Albanees* die den Heer R.

Digitized by Google

droeg, zoodat hij ter naauwernood van eene geheele duikeling vrijkwam."

Ten gevolge van de bijzondere beleefdheid van den *Franschen* Admiraal LALANDE, werd *De Rijn* door het *Fransche* stoomschip de *Lavoisier*, Kapitein D'AUBIGNY, in zes uren tijds, met eene liefelijke koelte, al zeilende en stoomende, door de *Straat der Dardanellen* gesleept, over welk vaarwater op bl. 52 en volgg. eenige bijzonderheden voorkomen; ook over de *Engelsche* vloot die, in 1807, de *Dardanellen*, in weerwil van den Sultan, doorzeilde.

Den 18den April ankerde de *Nederlandsche* oorlogsbodem, een zeldzaam verschijnsel in de zee van *Marmora*, voor *Constantinopel*. De eerste indruk dien het gezigt dier stad op den Heer A. maakte, kan men lezen op bl. 55. Omtrent de stad en hare omstreken wordt veel wetenswaardigs op eene onderhoudende en allezins duidelijke wijze verhaald. De stad heeft geenerlei overeenkomst met eene *Europesche* stad; men ziet er noch rijtuigen, noch verlichting des nachts, noch winkels; maar de straten door eene menigte van honden bevolkt. Hare ligging is verrukkelijk, en haar te mogen zien wordt door de *Turken* voor eene aardsche zaligheid gehouden. Men moet echter niet alles letterlijk opnemen wat over die stad geschreven is. De tuinen van het Serail, b. v., volgens DE LAMARTINE: *plantés de toutes sortes d'arbustes et fleurs embaumés*", staan, zoo lezen wij bij den Heer ARRIENS (bl. 80): »beneden onze meest gewone tuinen, uitgenomen de citroen- en oranjeboomen, die er in potten hoog en piramidaal opgesnoeid groeijen." — Zoo lezen wij ook verder dat DE LAMARTINE hoogst dichterlijk is in zijn *Voyage en Orient*, en bepaaldelijk op bl. 98. »Hij noemt de *Turken* steeds *tolérant*, — meent hij welligt *indolent?*" — Als zoodanig beschrijft werkelijk de Heer A. hen.

Wij vernemen (bl. 88) dat aan den *Bosphorus*, te *Unkiar Skelessi* of te *Selvi Bournou*, een gedenksteen is opgerigt, wegens het bezoek »als gast en vriend" van de *Russen* in 1833. Thans zal men te *Gallipoli* en te *Constantinopel* een gedenkteeken kunnen oprigten wegens het bezoek van *Britten* en *Fransohen*, mede »als gast en vriend". Dit bezoek zal, gelooven wij, aan *Turkijë* veel duurder komen te staan, dan dat van 1833; zeker is het, dat een der voorname doeleinden van het tegenwoordige bezoek, om, namelijk, aan de Christenen

Digitized by Google

dezelfde regten te verzekeren die de Moslemi genieten, ten eenenmale heeft gefaald, dewijl de rustige *Grieksche* Christenen de hoofdstad worden uitgedreven, en in andere deelen des rijks door de *Turksche* soldaten worden vermoord.

Over de *Janitsaren*, hunnen oorsprong, den steeds meerderen invloed dien zij verkregen, en hunne uitroeijing door den vader van den tegenwoordigen Sultan, worden belangrijke bijzonderheden medegedeeld. Is hetgeen hier te hunnen opzigte staat opgeteekend, waarheid, dan was hunne vernietiging geenszins als eene noodzakelijkheid voor het *Turksche* Rijk te beschouwen en zou, door dien moord, eigenlijk »de kern der Natie zijn vernietigd". — De berekening te dier zake (bl. 147 en 148) komt ons niet geheel juist voor.

Worden de *Turken* door den Heer A. *indolent* genoemd, ze worden ook als wreed en onmenschelijk afgeschilderd. Van MOHAMMED II, die *Constantinopel* heeft ingenomen, lezen wij, onder meer andere wreedheden uit willekeur, of wellust, of vermaak gepleegd, hoe hij een liefhebber van meloenen was, die hij-zelf kweekte, en dat hij eens, eene dier vruchten vermissende, veertien pages of kamerheeren de maag deed »opensnijden, om te zien wie de meloen gegeten had". Wij roepen met den S. uit: de menschheid gruwt van zoodanige wreedheden!

Aangaande den tegenwoordigen Sultan ontvangt de lezer eenige karaktertrekken, en ook inlichtingen omtrent den toestand des Rijks in 1840. Zoo knoopt de Schrijver het toenmalige aan den tegenwoordigen tijd, en zegt (bl. 150): »Bestaat er thans hoop om het vernieuwde Rijk te behouden, krachtiger te maken; om de vroeger beraamde plannen te verwezenlijken en met beschaving meer *Europesche* beginselen aan te nemen? *Ik* geloof het niet. Ik geloof dat, zoo lang hier *Turksche* beginselen en Mohammedaansche Godsdienst levendig zijn, de ontwikkeling van beschaving als onmogelijk moet worden beschouwd." — Hetgeen te dezer plaatse verder gezegd wordt over de *Hatti-Sheriff* van *Gulhana* — die nieuwe Grondwet van *Turkijë* — en over hare toepassing, verdient allezins behartiging, vooral omdat het komt van iemand die de werking er van gezien, en de handhaving er van bijgewoond heeft.

Op bl. 152 lezen wij: »Tot dus verre had ik vroeger mijne

Digitized by Google

beschouwingen op naauwkeurige geschiedkundige berigten van hunnen voormaligen toestand, ter neder gesteld, toen de verwikkelingen met *Rusland* ontstonden, die een nieuw, welligt beslissend tijdperk openen voor het *Turksche* Rijk en zijne toekomst. Naar aanleiding van het voorafgaande zet ik mijne beschouwingen voort". Van hier af ontvangt derhalve de lezer de denkbeelden van den Heer ARRIENS, over de uitkomst van de krisis waarin zich het *Turksche* Rijk bevindt; eene krisis waartoe ongetwijfeld *Groot-Brittanje* en *Frankrijk* — wier staatkundige beginselen zoo oneindig veel van elkander verschillen — krachtdadig hebben bijgedragen. Bij de waardering dier beschouwingen mag de lezer niet over het hoofd zien, dat ze vóór of in het begin van November 1853 zijn geschreven. Die dagteekening toch draagt de Voorrede, aan het slot waarvan de Schrijver over het ontstaan der tegenwoordige verwikkelingen het volgende zegt: »De Keizer van *Rusland* heeft een tractaat van vrede met *Turkijën*, te *Adrianopel*, gesloten, toen het hem gemakkelijk was *Turkijën* te vernietigen. Sedert is hij de grootmoedige helper der *Turken* geweest. Niettegenstaande dit alles wijkt *Turkijën* door zwakheid bij de eerste gelegenheid van die tractaten af, in eene teedere, godsdienstige kwestie, die der heilige graven. Het laat zich verschalken... Is er nu iets natuurlijker, dan dat *Rusland* beteren waarborg vraagt voor hunne nakoming!! Maar de Keizer, welke die waarborgen vraagt, zegt: ik begeer geene vergrooting van *Rusland*. De Keizer, welke die woorden spreekt, — wiens woord immer zijn zegel was, die het nimmer schond, die, even als zijne edele voorgangers, persoonlijk elken waarborg in zich vereenigt, een voorbeeld is van trouw voor alle Gouvernementen, — wordt niet alleen niet geloofd, maar gedienstige, te ijverige vrienden dwingen de *Turken* tot oorlog, verschalken hen nogmaals, winden de gemoederen op tot eene hoogte, dat er niet anders uit kan voortspruiten dan een godsdienst-oorlog, waarbij de *Turken*, ten gevolge van de verkregen hulp en raad, het eindperk van hun bestaan in *Europa forcément* te gemoet worden gedreven."

Men ziet welke de beschouwingswijze is van den Heer A., en in den loop van dit *Dagboek* kan men ontwaren op welke feiten en lotgevallen die beschouwingen steunen. Voor den *Nederlander* die als toeschouwer den strijd thans naar *Bul-*

Digitized by Google

garijé overgebragt, den strijd, welke in de *Zwarte-* en *Oostzee* zich voorbereidt, met onpartijdigheid kan gadeslaan, — is de aandachtige lezing en overweging van dit *Dagboek* zeer aan te bevelen. Wij zeggen uit dien hoofde den S. welmeenend dank voor dit tweede gedeelte uit zijne Reis-aanteekeningen, en houden de Natie aanbevolen voor meer mededeelingen en aanmerkingen over andere bezochte streken, van dezelfde geachte hand.

Brieven uit en over de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, door JONATHAN, *uitgegeven met eene Inleiding en Bijschrift door Dr.* E. B. SWALUE, *Predikant te Amsterdam. Met platen en eene kaart. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1853. *In gr.* 8*vo. XIV en* 304 *bl. f* 3 - 60.

Als men wenscht een werk te lezen dat met veel warmte en ingenomenheid vóor *Noord-Amerika* is geschreven, dan neme men dit. De Brieven behelzen eene Beschrijving niet alleen, maar ook eene Geschiedenis van de Republiek en van hare grootste Staatsmannen; maken tevens met alle de staatkundige en maatschappelijke inrigtingen der Unie bekend, en zijn zoodanig geschreven, dat men met graagte verder en verder leest; maar het werk is van partijdigheid niet vrij te spreken. Ofschoon men langs een aangenamen weg wordt geleid, de kennis die men hier van de *Vereenigde Staten* van *Noord-Amerika* opdoet, is eenzijdig, en plaatst den lezer niet op een geschikt standpunt om over de menschen en de zaken onpartijdig te oordeelen.

Dr. SWALUE-zelf berigt ons dat de *Brieven* geschreven zijn door een *Nederlander*, die door zijn langdurig verblijf in de *Unie Amerikaan* is geworden, en zegt er voorts van: »Hij is wel niet blind voor het kwade, dat ook in *Amerika* gevonden wordt, maar over 't algemeen hecht hij veel meer op het goede; is er, en te regt, zeer mede ingenomen, gelijk er in den vrijen burgerlijken en kerkelijken toestand, zoo als die daar ontstaan en bevestigd is, veel goeds gelegen is; doch hij doet het wel eens met zekere vooringenomenheid, en niet *altijd* met juiste voorstelling van 't geen in *Europa*, ook in ons Vaderland, gedaan wordt." Iets verder zegt Dr. S.: »dat

Digitized by Google

de goede bedoeling van den Schrijver niet altijd in gelijke verhouding met zijn oordeel staat". — Deze woorden van den geachten Vertaler van R. BAIRD, »*Kerkelijke Geschiedenis en Godsdienstig Leven der Vereenigde Staten van Noord-Amerika*", zullen den lezer overtuigen, dat ons oordeel niet ongegrond is.

Men verwachte evenwel niet dat wij overal waar de schilderij met te sterke kleuren is gepenseeld, ons met de wederlegging zullen inlaten. Wij leveren slechts een verslag, en behoeven dus ook maar met een enkel voorbeeld onze uitspraak te staven. Evenwel, dat de Schrijver zich JONATHAN noemt, en dus als de gepersonifiëerde »*Unie*" optreedt, geeft den lezer reeds genoeg te kennen dat hij geene onpartijdigheid van hem moet wachten.

Eene algemeene aanmerking zenden wij voorop. — De hulpvaardigheid en edelmoedigheid van den *Yankee* wordt in de »*Brieven*" met groote loftuiting verkondigd. Maar als wij eens de hulpvaardigheid te *Amsterdam*, b. v., met die te *Nieuw-York* in onze gedachten vergelijken, schijnt er wel wat op af te dingen. In de beide steden loopt en draaft ieder in bezige drukte. Wij zien te *Amsterdam* hoe bezwaarlijk 't daar is om tegen de steile sluizen of steenen bruggen op te komen, inzonderheid voor den kruijer of winkelknecht, met een zwaar geladen krui- of handwagen; maar de voorbijganger ziet naauwelijks hoe kruijer of winkelknecht vruchteloos tracht zijnen last tegen de sluis op te werken, of hij komt te hulp. Is één mensch niet genoeg, dan komen nog twee of drie helpers er bij. En naauwelijks is er hulp verleend of ieder gaat zijnen weg. Zoo is de *Amsterdamsche* hulpvaardigheid! — Te *Nieuw-York*, daarentegen, laat men ieder zwoegen en tobben zoo veel hij wil en kan; niemand bemoeit er zich mede, noch kijkt er naar; niemand gunt zich den tijd om een ander te helpen; en als iemand met zijn pak niet voort kan, is het als of de gansche wereld zegt: waarom onderneemt ge wat ge niet volbrengen kunt?

Het werk is in brieven geschreven, van welke de eerste is gedagteekend: 5 Julij 1848, de laatste: Januarij 1852. In den eersten brief wordt gesproken van de beroeringen waaraan destijds *Europa* ter prooi was, en even zoo wordt in de volgende brieven van andere gelijktijdige of kort te voren plaats gehad hebbende gebeurtenissen gewag gemaakt.

Digitized by Google

Met eene beschrijving van het jaarfeest der onafhankelijkheid wordt de reeks der brieven geopend. Daaromtrent heet het (bl. 6): »De tot bedrijvigheid en handel als in de wieg gelegde *Amerikaan* zou, voor geene uitspanning ter wereld, zijn winkel, pakhuis of kantoor sluiten: maar de verjaardag zijner onafhankelijkheid ligt hem te na aan het hart, dan dat hij niet in de algemeene vreugde zou deelen; en, zonder bevel, wordt heden alle handwerk en bedrijf gestaakt." — Hierop volgt eene schets van de onderdrukking van *Engeland* ondervonden, den moedigen tegenstand der *Amerikaansche* kolonisten, hunne bevrijding, de vestiging, uitbreiding en bloei van den Staat, die, in drie vierde gedeelte eener eeuw, eene hoogte van welvaart bereikt heeft welke, *a priori*, als onmogelijk moest worden beschouwd. Het is niet te ontkennen dat vele omstandigheden, geheel onafhankelijk van de staatkundige en burgerlijke inrigtingen der Unie, op krachtige wijze tot die ontwikkeling hebben bijgedragen; evenwel moet het verbazing wekken wanneer men verneemt dat de dertien Staten, welke zich in 1776 vereenigden, met eene bevolking van 3,250,000 zielen, in 1848 reeds tot dertig Staten, met eene bevolking van meer dan twintig millioen zielen, waren aangegroeid.

De verschillende Staten der Unie worden verdeeld in *Oostelijke* Staten, waar men zich hoofdzakelijk op de veeteelt, het boter en kaas maken toelegt; in *Middel-* en *Westelijke*, waar het verbouwen van tarwe en *Indiaansche* of *Turksche* tarwe (maïs) op groote schaal wordt gedreven, en in *Zuidelijke* Staten, waar de katoenteelt, de tabak-, suiker- en rijstbouw alle handen bezig houdt. Eene beschrijving in breede trekken van de verschillende Staten (bl. 28—120) behelst veel wetenswaardigs, en men verneemt er uit hoe rustelooze werkzaamheid en stoute onderneemzucht in de Unie tot groote uitkomsten leiden. — Zoo leest men hoe *Boston* door den ijshandel op *Azië* zeventien millioen florijnen 's jaars wint (bl. 32), en hoe JONAS CHICKERING, in 1820, zonder vermogen zijne piano-fabriek aanving, en in 1848 voor zijne werkplaats een gebouw had van vijf verdiepingen hoog, 150 voet lang, en 130 voet breed, alwaar 150 werklieden geregeld werk vonden. Uit die beide voorbeelden ziet men hoe niet de localiteit, maar rustelooze arbeid, en het niet angstig berekenen

Digitized by Google

of men wel zeker is van te zullen slagen, bij alle ondernemingen op den voorgrond moeten staan. — Mogt men dit in *Nederland* wat meer bedenken, en bovendien niet dadelijk zich laten afschrikken door het minste verlies. Door terstond van eene onderneming af te zien, wanneer ze aanvankelijk geene rekening geeft, wordt een wezenlijk verlies geleden, terwijl bij volharding het verlies in winst kan verkeeren. Er zijn nog vele bronnen van bestaan in *Nederland* en in onze Koloniën, die de *Nederlander* door zijne bezadigdheid, geduld, volharding en geldvermogen kan openen, en met voordeel exploiteren, als er maar onderneemzucht bij komt.

Over de herinneringen aan *Nederland* leest men (bl. 43): »De oude namen leven nog in veler harten, al is 't niet in *New-York* zelve, want in deze laatste stad is er welligt het minst van het *Oud-Hollandsche* karakter bewaard gebleven; doch in *Albany*, in *Schoharie* en bij de aldaar in den omtrek verspreid wonende landlieden, vindt men een aantal huisgezinnen, alwaar men zich nog in den vaderlandschen tongval en met ongedwongen gulheid *welkom* hoort noemen, zoodra men bemerkt heeft dat de bezoeker uit het *oude lieve Vaderland* (zoo als zij het nog altijd noemen) is gekomen. Ja, men vindt nog enkele huizen waar de schoorsteenen en hunne oudvaderlandsche tegeltjes, met Bijbelsche tafereelen versierd, ons aan den vroegeren tijd van meerdere eenvoudigheid en meerdere welvaart doen denken." — De »gehechtheid aan het oude Vaderland" en het »in eere houden van de moedertaal", waarvan de Schrijver op dezelfde bladzijde spreekt, toont zich te *Oranje* (*Albany*) en *Nieuw-Amsterdam* (*Nieuw-York*) jaarlijks bij het feestmaal op Sint-Nikolaasdag; doch bij oranjelinten en redevoeringen ter eere van het oude vaderland en van deszelfs groote mannen, blijft het. Tot nog toe heeft die ingenomenheid niet geleid tot eenige beoefening van de *Nederlandsche* taal en letterkunde, dan bij wijlen den Heer BLEEKER, en enkele anderen.

In de Noot van Dr. s. (bl. 55) staat: dat de Roomsch-Katholijken in *Maryland* de *meerderheid* uitmaken. Dit zal wel *minderheid* moeten zijn. Overigens is het, zoo als hij er bijvoegt: »Opmerkelijk dat de R.-Katholijken, die in *N.-Amerika*, gelijk alle gezindten, volkomen vrijheid hebben, er niet vooruitgaan, en eigenlijk niet tieren kunnen." — Dit blijkt later

Digitized by Google

uit eene Noot (bl. 197), waar het getal Roomsch-Katholijken in 1852 wordt opgegeven.

Van *Florida* wordt (bl. 68—70) gezegd: »De blanke bewoners van dezen Staat werden vroeger menigwerf door de *Indianen* verontrust en somtijds van alles beroofd; doch sedert 1842 werden dezen, na eene oneenigheid van ettelijke jaren, bij verdrag naar het »*Landschap der Indianen*" overgebragt." — Dit lezende kan men niet denken dat het daar geldt eene tot God schreijende onregtvaardigheid door het Gouvernement aan de *Florida-Indianen* of *Seminolen* gepleegd. — Nadat *Florida* door *Spanje* aan de Unie was afgestaan, zocht het Gouvernement de *Seminolen* te bewegen om dat landschap te verlaten en zich aan den westelijken oever van de *Mississippi* neder te zetten; doch zij waren daartoe natuurlijk niet geneigd; maar wat vermogten ze met slechts 2000 weerbare mannen? In 1823 werd alzoo het verdrag gesloten dat ze, na twintig jaren, het land hunner geboorte zouden verlaten. Vele beloften werden hun daartoe gedaan, en schadeloosstelling en bescherming werden hun toegezegd. Woord *geven* echter en woord *houden* waren geenszins hetzelfde. Hun vee werd gestolen, en zij kregen allerlei plagerijen te verduren. Dit bragt hen tot wraakneming, en nu heette 't dat zij zich jegens de blanke bevolking vijandig en verraderlijk gedroegen. Zij waren, zoo luidde de beschuldiging, te rusteloos om hen tot 1843 te midden der blanken te kunnen dulden, en daarop werd hun aangezegd dat zij het land hunner vaderen ruimen moesten. Wanhoop maakte zich van de *Seminolen* meester. Zij weigerden het erf hunner voorouders te verlaten en bereidden zich tot hardnekkigen wederstand. Verbittering aan de zijde der *roodhuiden*, list en verraad aan de zijde der *Yankees*, kenmerkten dezen bloedigen ongelijken strijd, en ten slotte werd het *overschot* der *Seminolen* naar het *Indian-territory* overgebragt. Die handelwijze is eener godsdienstige Natie onwaardig.

De Schrijver keurt de uitoefening der *Lynchwet* goed: immers hij prijst het, dat de inwoners van *Vicksburg* spelers in hunne stad, die het bevel om haar te verlaten poogden te ontduiken, eigenregtelijk ophingen. Zoo groot was de zedelijkheid! — »Toen vereenigden zich (bl. 79) de burgers onderling, dreven de verdervers buiten de stad en voltrokken aldaar aan hen het vonnis der regtvaardigheid. Dit geschiedt

Digitized by Google

op het continent van *Europa* niet." Neen, God zij lof! althans in *Nederland* en de naburige Staten zou die eigenregtsoefening als moord zijn vervolgd en gestraft geworden.

Ten aanzien van *Nieuw-Orleans* (bl. 81) wordt de onzedelijkheid die daar heerscht, niet geheel ontkend; maar tot het verledene gebragt, en zelfs de zedelijkheid geroemd, »in vergelijking met hetgeen daár vroeger plaats had". Intusschen is het bekend, welke grove dierlijke onzedelijkheid in de achterbuurten van *Nieuw-Orleans* heerscht, even als in die van *Nieuw-York*. Van deze stad wordt (bl. 41) weinig meer gezegd dan dat zij 430,000 zielen telt, meer dan 150 kerken, en Bijbel-, Tractaat- en Zendelinggenootschappen heeft, die »van den godsdienstigen geest der stad en der geheele provincie getuigen". — Wij zullen verder niets aanvoeren om des Schrijvers partijdigheid te doen uitkomen.

Van de *Hollandsche* Kolonie in *Michigan*, aan de oostzijde van het meer, ongeveer tegenover *Milwaukee*, vernemen wij (bl. 97) dat die Kolonie ruim 3000 zielen telt, en dat de stad *Holland*, met de dorpen *Groningen*, *Zeeland*, *Drenthe*, *Friesland*, *Overijssel*, te zamen 630 huizen heeft. — Wij herinneren ons niet dat de nederzettingen van *Nederlanders* in *Wisconsin* en *Jowa* reeds zijn vermeld. Zij zijn niet geheel onbelangrijk.

Na den lezer met den regeringsvorm te hebben bekend gemaakt, wordt (bl. 132—182) eene levensschets geleverd van elk der twaalf elkander opgevolgd zijnde Presidenten, tot aan ZACHARY TAYLOR, die in 1848 President werd. Meest allen worden met grooten lof vermeld. Wij willen evenwel geene aanmerkingen meer maken.

De verdere brieven loopen over inrigtingen van verschillenden aard. Er wordt in gesproken over de opvoeding, het onderwijs, de openbare scholen en bibliotheken, de godsdienstige gezindten, de Bijbel-, Tractaat- en Zendelinggenootschappen. Vrij uitvoerige berigten worden medegedeeld omtrent de hoogst aanzienlijke sommen welke de ingezetenen der Unie voor zoodanige inrigtingen over hebben. — Met een brief over de landverhuizing en een ander over *Amerika's* toekomst wordt het werk gesloten.

Het boek zal door ieder met genoegen gelezen worden; want de schrijftrant is wegslepend, en het is daarom te meer, dat wij op de partijdigheid van den Schrijver bedacht maken.

Digitized by Google

Van tijd tot tijd heeft Dr. S. de eenzijdigheid van den tekst in eene Noot te regt gewezen, doch op verre na niet overal waar dat, onzes oordeels, noodig was. — Tegen het beweren op bl. 236 meenen wij te moeten opkomen, want tot nog toe is ons nergens gebleken dat onze landgenooten reeds in 1620 negerslaven naar *Amerika* hebben vervoerd.

De platen zijn verdienstelijk — maar wat zullen wij zeggen van de kaart? Het is dezelfde kaart van D. VEELWAARD, Jr. die wij reeds in de *Reis van* ZIEGLER, uitgegeven bij H. FRIJLINK, hebben ontvangen. Na vijf jaren nog dezelfde schetskaart — want méér is ze niet — aan te bieden, zonder eenige verandering of aanvulling, is wat sterk. Wij betreuren dat er nog geene betere kaart westwaarts tot aan de rivier *Delhortes* — al ware het dan ook op niet grootere schaal — in *Nederland* is in het licht gekomen.

Lier en Harp. Poëzij van J. J. L. TEN KATE. *Te Middelburg, bij* van Benthem en Jutting. 1853. *In kl.* 8*vo.* 304 *bl.* *f* 1 - 90.

Wanneer de Heer TEN KATE optreedt met een bundel poëzij, heeft hij gewis niet noodig daarvoor het publiek verschooning te vragen. Als vijftienjarige knaap had hij reeds, door de uitgave van zijnen eersten bundel, de aandacht op zijn talent weten te vestigen, en de loftuitingen, die hem toen door elk wie smaak bezat en zich door geene jaloezij van het spoor liet brengen, werden geschonken, heeft hij bij voortduring zich waardig getoond. Wat reeds in het werk des kinds te bewonderen viel, bleef hem eigen toen hij de producten van zijn jongelingstijd en mannelijke jaren aanbood. Wij namen dan ook dezen bundel met hooge ingenomenheid in handen, en erkennen gaarne dat de lezing daarvan ons een rein genot heeft geschonken, hetwelk ons woorden van dank aan den Dichter en van aanbeveling aan 't publiek op de lippen legt. Wij hebben hier, behalve de *Toewijding aan Bilderdijk*, waarin hij nog eens, even als reeds in *Bladeren en Bloemen*, van zijn hoogen eerbied voor den als Dichter ongetwijfeld onovertroffen man getuigenis aflegt, een rijken voorraad van dichterlijke voortbrengselen in verschillend *genre*. Men vindt er *Levensbeelden*

Digitized by Google

en Fantazièn, *Dramatische proeven*, een *Elegie*, *Lierzangen en Harptonen*, *Mengeldichten*, en een *Mysteriespel*. En waar wij den bundel opslaan, overal hebben wij overvloedig redenen om ons te verwonderen over des Dichters begaafdheid. Lees de eerste Afdeeling — gij vindt er meestal vijfvoetige jamben, in staande rijmen, en zeker geven deze aanleiding tot stijfheid en eentoonigheid. Maar gij vindt deze klippen op eene bewonderenswaardige wijze vermeden, en het losse en het vloeijende der verzen sleept u mede, en dwingt u de lofspraak af: dat er voor de gedachten die hij hier aanbiedt, geene gepaster uitdrukking kon gevonden worden. En met welk een genoegen luistert gij naar de *terzinen*, waarin u *eens Geestes Pelgrimaadje* wordt voorgesteld met eene keurigheid van uitdrukking, die u herinnert de meesterlijke wijze waarop TEN KATE een gedeelte van DANTES *Divina Commedia* heeft weten weêr te geven. Maar, is het u bij het lezen als of gij het suizen verneemt van den liefelijken Zuidewind, die de Eolsche harp in *Italiës* dalen in beweging brengt — elders treft u de kracht van uitdrukking waarmede hij u weet te schokken en aan te grijpen. Wie weet zóó den juisten toon te vatten? Wien van onze levende Dichters staat zóó de rijkdom der taal ter dienst, wanneer hij aan het godsdienstig lied zich wijdt, of wanneer hij in dartelen toon u in het eenvoudig dorpsleven overbrengt en eene *Vollendammer* Vrijaadje naar de Natuur teekent? Wij kunnen ons niet onthouden met het naïve liedje ons Tijdschrift op te luisteren. Hoor het, lezer:

Hij.

Lief Lijsjen, gaan-jij t'avond meê
  Wat bonte schelpies sprokklen?
Daar waait geen bries — 't is blak op zee:
Lief Lijsjen, gaan-jij t'avond meê
  Wat in mijn botter smokklen?
Als jij het doen, mijn lieve Lijs!
Ik leer-je een nieuwe kermiswijs,
  Ik geef-je een nieuwen ruiker,
En — in 't vooronder wacht de anijs:
  Anijs met bruinen suiker!

Zij.

Gesmokkeld zoet, gestolen zoet:
  Ik zal bedanken moeten!

Digitized by Google

Gestolen zoet, verboden zoet;
Maar, Krelis, mien'-jij 't braaf en goed, —
Men taet (1) zit thuis te boeten (2),
Vraag hem of ik jou wijf mag zijn!
Dan steek ik jou in 't bombazijn
Van achtren en van voren;
Dan klinken wij den bruiloftswijn
Dat alle menschen 't hooren.

Hij.

Wel, Lijs! 't is snok (3), maar braaf, dat lied!
Je zullen 't niet herhalen,
En schoon ik dan een „spekdief" (4) hiet,
Ik stoor mij aan die smokklaars niet,
Ik zal accijs betalen!
Commiesjen! naar jou vader dan!...
'k Zal preeken wat ik preeken kan:
Wel spreken, die wel minnen.
'k Breng als een eerlijk visscherman
Mijn beste lading binnen.

Ziedaar Natuur en Waarheid. Dit versje, zóó los van vorm als zedelijk van strekking, is verre te stellen boven de dweeperige liedjens, waarin anderen even slechte getuigenis geven van hunne vroomheid als van hunnen smaak en inzigt in den aard van het echte Christendom, dat het menschelijke in den mensch eerbiedigt, en niet doodt maar verheft en heiligt. Het ontbreekt hier echter ook niet aan zangen die bepaald Christelijk zijn. Wij hebben daaronder te tellen: *Een zestal Liederen om op Steenbeek te zingen en overal waar men de liefde van* JEZUS *kent*, en *Het Boek der Liederen*, dat twaalf gezangen bevat, waarvan de *Pinksterhymne* wel de eerste plaats verdient. Wat ons hier bevreemdt is vooral, dat TEN KATE met enkele anderen het over zich kan verkrijgen de vrome, uitstekende MARIA MAGDALENA te schetsen als of zij vroeger in openbare zonde geleefd had. Wij weten dat dit op de Roomsche *traditie* rust, en begrijpen het dat bij de Schilders en Dichters in die Kerk de boetvaardige zondares met de voortreffelijke vriendin van den Heer wordt geïdentificëerd; maar het komt ons hoogst on-Protestantsch, hoogst bedenke-

(1) Vader. (2) Vischnetten herstellen. (3) Ongewoon. (4) Een erkende en toegang hebbende minnaar.

Digitized by Google

lijk en gevaarlijk voor, inzonderheid bij Predikanten, aan de Gemeenten een voorbeeld te geven van vertrouwen op de Overlevering, en wij weten niet waartoe zulks niet zal kunnen leiden. Het Asyl *Steenbeek* heeft niet den naam MAGDALENUM ontvangen, zoo als dergelijke stichtingen in Roomsche Landen veelal heeten, en wij keuren dit goed; maar ons hindert het daarom zeer dat die ongelukkige wezens, die dáár worden opgenomen en waarvan er menigeen straks terugkeert tot het leven der zonde, zich dien schoonen naam van MAGDALENA telkens geven. 't Is ons lasteren van de nagedachtenis eener bij uitstek vrome vrouw, wáár wij 't vinden. Vreemd is ook in *Lied IV:*

> Op Uw woord, o Leven van ons leven!
> Werpt ons *hart* den *zweetdoek* af.

Dat stuitende, walgelijke beeld, waarbij het hart vergeleken wordt met een dood mensch, die in 't Joodsche Land en elders met een zweetdoek in 't graf werd voorzien, schijnt TEN KATE bijzonder te bevallen. In weerwil van deze kleine smetten, en enkele andere platte uitdrukkingen, b. v. bl. 158, reg. 16—19, hebben wij hoogen lof, en bij het vers *Johannes op Patmos* verlangen wij vurig naar meer zulke proeven van Oud- en Nieuw-Testamentsche poëzij.

Meent iemand dat wij al te zeer de loftrompet steken, en dat wij bij het opsommen van al het schoone en goede verzuimen de gebreken aan te wijzen — wij onderschrijven gaarne het woord van den Heer HASEBROEK in de Voorrede van zijne *Poëzij:* »Ik geloof dat een Schrijver eischen mag zijn werk niet aan een ideaal of aan het werk van een meer begaafden geest, maar aan zijn eigen kunstvermogen en gave gemeten en daarnaar beoordeeld te zien. Op dit gebied geldt het van elders bekende woord: *sint ut sunt, aut non sint.* Neem ze zoo als ze zijn, of werp ze geheel ter zijde!" — Wie alleen den Dichternaam wenscht toe te kennen aan den man die, volgens BILDERDIJK, »steeds zijn eigen gids, in geens anders schreden stapt en eigen wieken klept", hij late de dichtbundels die er van TEN KATE verschenen zijn en zullen komen, liefst ongelezen. Hij zal toch zich vooraf overtuigd kunnen houden, dat hij bij iedere bladzijde zich zal te ergeren hebben over gemis aan oorspronkelijkheid, en gelegenheid moet vinden om op te merken dat bijna iedere gedachte die door nieuwheid

Digitized by Google

hem treft, in de stukken van TEN KATE, aan den een of anderen Dichter of Prozaschrijver is ontleend. De moeite om de werken van verschillende Dichters bij verschillende volken te doorzoeken, kan de zoodanige zich sparen. De buitengewone kennis toch die TEN KATE bezit van de schatten der nieuwere Literatuur, is slechts het deel van weinigen, en wanneer iemand zich heeft uitgesloofd met aan te toonen dat een tiental denkbeelden zijn overgenomen van dezen of genen vreemden Dichter, zal hij ligt nog een vijftigtal aantreffen wier oorsprong hem niet bekend is, maar die uit romans en parabelen of stichtelijke geschriften waren opgezameld. Neen, men herhale niet den reeds honderden malen gegeven raad, dat TEN KATE meer rijkdom en diepte van gedachten zal leveren. Hij kan het niet. Zijne poëzij is navolging. Vergt men ook dat de maan haar eigen licht zal geven? Ergert de vriend der Natuur zich aan het schijnsel van het maanlicht, omdat de vorstin van den nacht hare glansen heeft geleend van de zon? Anders, maar dáárom juist niet minder verkwikkend, is ons een landschap bij maanlicht; ánders bij het aanbreken of op het midden van den dag. Men vergelijkt het niet: men prijst beide. TEN KATE blijve door zijne heerlijke vormen, door zijn meesterschap over de taal, door de keurigheid van uitdrukking ons boeijen, — laat anderen naar den roem der originaliteit dingen en zich een hoogeren rang onder de Dichters waardig maken — wij willen den Heer TEN KATE hebben uitgenoodigd, om onze Letterkunde te verrijken met het overbrengen van de meesterstukken der nieuwere Letterkunde. Dáár is voor hem de lauwer te vinden. Hij kenne zijne krachten, en rekene hem niet eene te schrale glorie, den roem die er voor hem te winnen is bij tijdgenoot en nakomelingschap met het vertolken van de meest beroemde poëzij van het Buitenland. Als gij toch leest de *Elegie* van GÖTHE, de onderscheidene *Levensbeelden en Fantaziën*, die hij aan het *Laienbrevier* van LEOPOLD SCHEFER, zonder het te melden, ontleende; als gij ziet hoe meesterlijk hij, in het vers *Aan den Stoom*, eene gedachte van FREDERIKA BREMER (*Huiselijk Lief en Leed*, D. II, bl. 248) weêrgeeft; als gij u verdiept in het meesterlijk *Mysteriespel* van BYRON, *Hemel en Aarde* — dan zult gij zeggen dat er één onder onze *Nederlandsche* Dichters is die de kunst verstaat om te zorgen dat bij het overgieten het

Digitized by Google

bouquet van den wijn zuiver blijve bewaard. Werd het tot dus verre voor een *axioma* gehouden, dat iedere vertaling minder moet zijn dan het origineel — TEN KATES roem zal het wezen, door daden te toonen dat er ook op dien regel eene uitzondering is. En is onze Dichter daarvan doordrongen, dan zal hij onze Letterkunde ten duurste verpligten door vertolkingen als van TORQUATO TASSO, DANTE, MILTON en anderen, die zich over hunne introductie door zulk een voortreffelijken tolk niet hebben te schamen. Maar ééne zaak willen wij hier nog opmerken in het belang van 's Dichters naam. Hij verloochene zich-zelven en doe afstand van zijn streven om gehouden te worden voor anders, voor grooter dan hij, de rijk genoeg bedeelde, reeds is; een streven waardoor hij niet voor eene enkele keer, maar telkens en telkens het werk van een ander aanbiedt als ware het zijn eigen. In de Hervormde Gemeenten hoort men wederom zoo menige stem opgaan tegen de Leeraren. Men ijvert voor de Formulieren van Eenigheid, en veroordeelt hen die daaraan een titel of jota te kort willen doen. Dát wordt door bezadigde Christenen afgekeurd; maar eene ontrouw aan die Formulieren als waaraan zich iemand schuldig maakt die pronken wil met eens anders veeren, zal door geen liberaal Christen, van welk Kerkgenootschap, kunnen worden verdedigd. Of is men bij het overbrengen van vreemde Gedichten, zonder den Auteur te noemen, niet in openlijken strijd tegen hetgeen een dier Formulieren leert? Zie *Heidelbergsche Katechismus*, *Zondag* 42ste. — Des Dichters geest en roem is des Dichters eigendom, en even heilig en veilig moeten die voor anderen zijn als zijne overige bezittingen. Wijde ook TEN KATE zijne talenten aan de eer onzer Letterkunde en aan 't zedelijk heil der Gemeente!

Z.

Het Albumblad, *door* HENRIËTTE MARIA L***, *Schrijfster van:* »*Coquetterie*". *II Deelen. Te Schiedam*, *bij* H. A. M. Roelants. 1853. *In gr.* 8*vo.* 456 *bl.* *f* 5 - 80.

Het »Albumblad" bevat eenen familie-roman in den trant van Mevr. MAC-INTOSH. Het doel dat de Schrijfster tracht te bereiken is goed; het beginsel daar zij van uitgaat is edel, en de middelen die zij bezigt zijn gepast. Zij leert: dat geluk niet

Digitized by Google

altijd zegen is; dat eer, roem, rijkdom, op zich-zelve onvoldoende zijn om waren gemoedsvrede te stichten; dat het hart, in strijd beproefd, alleen door het Christelijk beginsel geheiligd wordt. Zulke en andere gewigtige waarheden zijn hier aanschouwelijk voorgesteld, hetgeen dikwijls meer aantrekt dan een zedelijk betoog. De invloed van zoo menig roman is heilloos, maar dank verdienen zij die hunne krachten er aan wijden om de zedelijke opvoeding en vorming van den mensch te helpen bevorderen. Op dien dank heeft de ons onbekende Schrijfster regtmatige aanspraak.

Wij maken kennis met een drietal huisgezinnen van *Rijnsdorp* in *Zuid-Holland*, namelijk: van STERMUND, den Predikant; van ELLERSHOF, den Heer van 't buitengoed *Heesterhoeve*, en van den smid VAN ARKEL. De Predikant is een bedaagd man, wiens blik even helder is als zijn hart wèlgestemd; zijne gade is eene bedrijvige Dominésvrouw, geene schoolmeesteresse, maar eene zorgvuldige MARTHA. De zoon is een hupsche knaap, die, zonder veel gerucht te maken, eene voordeelige loopbaan inslaat. FRANCISKA, hunne dochter, is het beeld van eene Christin, die door innerlijken strijd tot zedelijke volmaking wordt opgevoerd; terwijl de Godsdienst het geweten wakker houdt, en de ouderlijke raad niet over het hoofd wordt gezien. De Heer ELLERSHOF en zijne gade zijn edele menschen; de laatste is eene verstandige vrouw, en een toonbeeld van moederzorg voor aangehuwde kinderen. De beide zonen en eene dochter van ELLERSHOF slaan onderscheidene wegen in, en vinden daar wat zelden iemand ontgaat die zijn heil in 't toevallige goed der wereld zoekt. Het karakter van HERMAN VAN ARKEL is uitmuntend geteekend. Hij, het kind van een smid, onderscheidt zich door zijne buitengewone talenten. Voor de letteren opgeleid, maakt hij weldra *époque*, maar de eer en grootheid zijns naams worden hem onwillekeurig afgoden. Meer op ouderlijken wil dan uit neiging treedt hij in 't huwelijk; maar zonder dat te weten of te willen, vernietigt hij de rust der met hem dweepende FRANCISKA. Weduwnaar geworden ontdekt hij dit, maar in plaats van de geslagen wond te heelen, waartoe zijn hart hem dringt, treedt hij in 't huwelijk met eene rijke en schoone weduwe van vijf-en-twintig jaren (de dochter van den aanzienlijken ELLERSHOF), die hem als bedwelmt en boeit, maar ook de

Digitized by Google

ervaring geeft, dat voor den vrede met zich-zelven en met God, noch ligchamelijke schoonheid, noch tijdelijk vermogen, noch verworven lauweren voldoende zijn. Op den weg der eere vindt hij die evenmin als in den schoot der weelde.

Wij zijn ingenomen met den gang en de strekking van dit verhaal. Er heerscht een toon in die wèl luidt. De Schrijfster openbaart een regt godsdienstigen zin, niet verkild door dorre verstandsbegrippen, en ook niet verhit door overspannen mystiek gevoel. Nergens overdrijft zij, en waar hare personen verkeerde rigtingen nemen weet zij tegen het kwade te waarschuwen, zonder van die afgrijselijke tooneelen te schetsen voor welke het gevoel met afkeer terugdeinst.

Wij zullen ons echter wel wachten het werk geheel onberispelijk te noemen. Men zou kunnen vragen: of het optreden van elk der personen wel genoeg is gemotiveerd, en: of er niet ook van het tooneel aftreden die hunne rol nog niet hebben uitgespeeld? Wij hebben ook nog eene aanmerking op het karakter van ELLERSHOF als vader. Ons is het niet verklaarbaar, dat hij zijnen zoon HENRI — die, na eene ware dollemansstreek, zich in 't ouderlijk huis komt verbergen, en van schaamte zijne kamer niet verlaat — niet opzoekt, zijn berouw niet bestuurt, en als vergevend vader niet in de armen drukt, maar hem schier ongetroost naar *Oost-Indië* laat vertrekken, waar hij sterft. Die onvaderlijke handelwijze was, bovendien, voor den gang des verhaals niet noodig. Maar, ofschoon wij haar jammer vinden, het geheel lijdt er niet door, en wij maken geene zwarigheid dit familie-tafereel aan te bevelen aan elk die prijs stelt op iets degelijks, dat de neiging en kracht opwekt om beter en door godsdienstigen zin gelukkig te worden.

Het Leesgezelschap te Diepenbeek, door P. VAN LIMBURG BROUWER. *Derde druk. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1854. *In post* 8vo. 307 *bl.* *f* 1 - 25.

Wie kent dit geschrift van den Hoogleeraar VAN LIMBURG BROUWER niet, kort na zijnen dood in het licht verschenen? Het maakte, ofschoon zeer verschillend beoordeeld, bij zijne eerste uitgave, in 1847, grooten opgang, en werd, zoo wij ons meenen te herinneren, zeer spoedig herdrukt. Nu blijkt

Digitized by Google

echter, dat het, in weerwil van het verloop des tijds, nog bij voortduring gevraagd wordt, en dat de Uitgever eene goedkoope uitgave raadzaam heeft geacht, ook om de meer algemeene verspreiding te bevorderen. Wij verblijden ons daarover, omdat wij ons overtuigd houden, dat het boek, terwijl het literarische waarde bezit, ook veelzijdig nut kan stichten. De tijden zijn toch nog geenszins voorbij, dat het orthodoxisme zich tracht te doen gelden, en mannen van naam voor de handhaving eener eenmaal aangenomene Kerkleer strijden als met uitgetogen zwaard. Treurige verschijnselen overtuigen er ons van, dat velen nog altijd van het wèlslagen dier pogingen heil verwachten voor de toekomst. En terwijl men aan het gezond verstand het stilzwijgen oplegt, en de een den ander in heiligen ijver napraat, zonder ernstig onderzoek der Schrift, wordt de Gemeente geschokt en het werk des Heeren verwoest. Nu zijn er zeker vele andere gepaste middelen, om het drijven der Formulieren van Eenigheid in de Hervormde Kerk, die hunne historische waarde hebben, tegen te werken en allen die oogen hebben om te zien, van de dwaasheid der meening te overtuigen, dat de Kerk met het verbindend gezag dier Formulieren staan of vallen zou. Maar dat dit geschrift daartoe eene gansch eigenaardige strekking heeft en, vermits het door een leek geschreven is, ligt hier en daar te gereeder ingang vindt, valt wel allerminst te betwijfelen. Hiermede is echter niet gezegd, dat het, zoo als het dáár ligt, geene schaduwzijde hebben zou, om welke wij de algemeene verspreiding daarvan onder het volk in sommige opzigten minder raadzaam achten moeten. Wij betreuren het o. a., dat hier tegenover de Formulier-regtzinnigen, die in hunne gebreken worden tentoongesteld en scherp gehekeld, geene echt Evangelische mannen optreden, die eene betere opvatting der waarheid voorstaan, en in de Kerkleer naauwkeurig onderscheid maken tusschen hetgeen van het Evangelie afwijkt en daarmede overeenstemt. Ook komen er, hier en daar, gezegden voor, die, misbruikt, tot grove onverschilligheid in het godsdienstige zouden kunnen leiden. Maar wij meenen desniettemin, dat hier voor een iegelijk in onze dagen veel te leeren valt, en moeten erkennen dat, toen wij ons de moeite gaven, of liever het genoegen verschaften om het boek nog eens weêr in zijn geheel te lezen, de indruk daar-

Digitized by Google

van nog veel gunstiger was dan te voren. Men houde slechts het bepaalde doel, dat de bekwame Schrijver zocht te bereiken, in het oog, en zie vooral de verdiensten van den losse, gemakkelijken stijl, van de vernuftige inkleeding en doorgaans geestige voorstelling niet voorbij! Er is, sedert dit geschrift verscheen, meer soortgelijks in het licht gezonden, waarvan wij de betrekkelijke waarde gereedelijk erkennen; maar wij moeten toch aan dezen voorganger de voorkeur geven, en verblijden ons, dat het *ridendo dicere verum* hem zóó bij uitnemendheid wèl gelukt is.

Men vergelijke voorts met deze vlugtige aankondiging de breedvoeriger beoordeeling van dit werk in de *Vaderl. Letteroefeningen* van 1848, bl. 86—92.

Nieuwe Schetsen en Verhalen van Mrs. HARRIËT BEECHER STOWE, *Schrijfster van: »De Negerhut", en: »De Meibloem". Voorafgegaan door een Levensberigt der beroemde Schrijfster. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1854. *In post* 8vo. 169 *bl. f* 1 - 25.

Als iemand een meer dan gewonen roem heeft verworven, maken nieuwsgierigheid en belangstelling elk begeerig om hem te leeren kennen, en te vernemen wat hij gesproken en gedaan heeft. In de laatste jaren heeft wel niemand zoo algemeen zijn naam bekend en geëerd gemaakt als Mrs. BEECHER STOWE, en hare reis naar *Europa* was inderdaad een zegetogt. Moge die ook de toebereiding zijn tot de uitvaart der slavernij, dat schandmerk van den *Europeschen* handelsgeest! Geen wonder dat ieder gaarne wat STOWES pen ook in een ander *genre* dan de *Negerhut* voortbragt, in handen neemt, en dat de Uitgevers zich beijveren om te verzamelen wat van hare hand ginds en elders verspreid is. Intusschen ligt op dit pogen, wanneer het van de Schrijfster-zelve niet uitgaat, eene zware verantwoordelijkheid. Wie met Tijdschriften in letterkundige betrekking staat, en om een artikel wordt aangezocht, en dan goedwillig genoeg is om aanstonds de pen op te vatten, weet ook dat elke bijdrage op zich-zelve niet berekend is om zijnen roem, zoo die daarnaar moest bepaald worden, op te houden. Zulke bijdragen mogen niet misplaatst

Digitized by Google

zijn waar zij oorspronkelijk worden aangetroffen, zij zouden den Schrijver kunnen benadeelen, indien men ze onhandig in een ander gezelschap overbragt. Zoo hebben wij reeds kleine stukjes van onze Schrijfster aangetroffen die wij niet uit hare pen verwacht zouden hebben. Die teleurstelling heeft de Uitgever op zijne rekening. Gelukkig evenwel dat de Heer VAN KAMPEN zich dit niet behoeft aan te trekken. Hij heeft bij 't verzamelen van dezen bundel eene goede keus gedaan.

Vooraf gaat een wèl uitgewerkt levensberigt van de Schrijfster en van haar geslacht. Het is daarom te belangrijker, omdat het doet zien op welken weg Mrs. B. STOWE de pleitbezorgster der arme slaven werd, en wat haar bewoog als kampioen tegen het regt der onmenschelijkheid, het beginsel der barbaarschheid op te komen. Deze levensschets maakt het boek schier onmisbaar voor de bezitters van *de Negerhut*.

Het eerste stukje verhaalt hoe *Oom* SAM zijne vrijheid kreeg, en wij krijgen den jongman lief, die zijnen slaaf in vrijheid stelt. Een diepe en heilige zin ligt in het tweede stukje: »de ongetrouwe rentmeester". Luimig verhaalt zij voorts uit de papieren van een letterkundige wat hij in zijn buitenleven ondervond, toen hij buiten ging wonen om goedkoop te bestaan, maar de prooi werd van teleurstellingen, omdat hij niet wist hoe 't aan te leggen om zijn doel te bereiken. Hoog ernstig is het volgende stukje, dat het leven van eenen jongeling schetst die in de bedwelming van den drank zich rampzalig maakt. Belangrijk is de voorstelling van »twee Bijbels", de eene in een prachtband op de tafel in een *salon* gelegen, doch door den weelderigen bezitter om zijnen inhoud miskend; de andere oud en veel gebruikt op eene sombere achterkamer, in een huisgezin van onspoed en droefenis, van ziekte en kommer. Luisteren wij eens een gesprek af:

— Luistert naar mij, lieve kinderen! ik zal u iets uit dit boek voorlezen: »uw hart worde niet ontroerd; in het huis mijns Vaders zijn vele woningen." Dus ziet gij, mijne kinderen! dat wij niet altijd in deze kleine, donkere, koude kamer zullen blijven. JEZUS CHRISTUS heeft beloofd ons naar eene betere woning te brengen.

— Zullen wij daar den geheelen dag warm zijn? — zegt de kleine jongen met ernst. — En zullen wij genoeg te eten hebben?

Digitized by Google

— Ja, lief kind! — antwoordde de moeder — luister wat de Bijbel zegt: »zij zullen niet meer hongeren, en zullen niet meer dorsten; want het Lam, dat in het midden des troons is, zal hen weiden; en God zal alle tranen van hunne oogen afwisschen."

— Daar ben ik blij om — zeide MARY — want, moeder! ik kan het nooit uitstaan, als ik u zie schreijen.

— Maar, moeder! — zeide de kleine HENRY — zal God ons morgen niet wat eten zenden?

— Hoor wat de Bijbel zegt — antwoordde de moeder — zijt niet bezorgd, zeggende: »wat zullen wij eten? of wat zullen wij drinken? want uw Hemelsche Vader weet, dat gij alle deze dingen behoeft."

— Maar, moeder! — zeide MARY — als God onze Vader is, en ons lief heeft, waarom laat Hij ons dan zoo arm worden?

— O — antwoordde de moeder — onze Heer JEZUS CHRISTUS was even arm als wij zijn, en God had Hem toch zekerlijk lief.

— Was Hij zoo arm, moeder?

— Ja, kinderen! Gij weet wel hoe Hij zeide: »de Zoon des Menschen heeft niet waar hij het hoofd nederlegge." En meer dan eens staat er, dat JEZUS hongerig was, als er niemand was om Hem eten te geven.

— O, moeder! wat zouden wij doen zonder den Bijbel! — zeide MARY.

Hoe teeder en roerend is dit onderhoud; alleen zouden wij gewenscht hebben, dat zij het woord van JEZUS niet als een bewijs voor zijne armoede gebruikt had.

In het verhaal, getiteld: »het is zaliger te geven dan te ontvangen", wordt de weldadigheid geteekend. — Hoe ouders door kinderen geleid worden toont zij in een ander stukje, en zegt naar waarheid: »Zoudt gij willen weten, o vader, wat dat geloof is, dat den hemel ontsluit? Ga dan niet naar twistende Godgeleerden of tot streng voorgeschreven Formulieren, maar druk uwen kleine aan uwe borst, en lees in die heldere, vertrouwelijke oogen de les van het eeuwige leven: wees slechts voor uwen God, gelijk uw kind voor u is, en alles is wèl! Zalig zult gij waarlijk zijn »wanneer zoo een klein kind u zal leiden!"

Digitized by Google

Behagelijk stelt Mevr. B. STOWE in »de Kersmis of de goede Fee" een lief meisje voor, dat niet weet wat zij ten geschenke zal geven aan hare betrekkingen, die van alles te veel hebben, en, op vriendelijken raad, hare geschenken brengt aan dezulken die van alles te weinig hebben.

Treffend is hare beschouwing van »de twee Altaren", het eene opgerigt in 1776 voor *Amerika's* vrijheid, het andere in 1850 voor de bescherming der slavernij in 't Land der vrijheid. »De Droom van een vrij man" verdient wel wakend overdacht te worden. Het laatste stukje: »het Nieuwejaarsgeschenk", is roerend en grijpt in 't hart.

Wij danken den Heer VAN KAMPEN, dat hij 't publiek dezen bundel geschonken heeft. De uitvoering is zoo net, als het vignet keurig.

KAREL *van Bourbon, of de Koning en de Gravin. Een historisch verhaal uit den tijd van* FRANS I. *Door* S. W. FULLOM. *Uit het Engelsch vertaald door* M. v. O. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1853. *In gr.* 8*vo.* 553 *bl.* *f* 5 - 90.

De Heer MEIJER heeft door dit werk een nieuweling bij ons ingeleid, en de kennismaking met FULLOM zal het romanlezend publiek niet berouwen. Het geval is ontleend aan de woeligste tijden der *Europesche* Geschiedenis, en de personen die ten tooneele verschijnen, hebben, met en zonder roem, een onvergetelijken naam verworven. Men vindt hier eene reeks van tafereelen die, historisch nog meer dan romantisch, verdienstelijk zijn. Het geheel loopt van 't beleg van *Mezières* in 1520 verdedigd door BAYARD, den ridder zonder smet of blaam, tot op de inname van *Rome* door KAREL *van Bourbon* in 1527.

Grootsche tooneelen worden er geschilderd, als: het proces tegen den Hertog van *Bourbon;* de onbesuisde slag van *Pavia;* de gevangenschap van Koning FRANS te *Madrid;* het oproer te *Milaan;* en de bestorming van *Rome.* De historische karakters zijn over 't geheel wèl geslaagd; maar KAREL *van Bourbon* schijnt ons het best getroffen. Wij beklagen den

Digitized by Google

held, door zijn volk ontzien en geëerd; door de moeder des Konings, LOUISE *van Savoije*, vervolgd, omdat hij hare liefde zich niet wilde laten opdringen; gehaat door zijnen Vorst uit onedele afgunst; eindelijk door verbeurdverklaring zijner goederen tot verzet tegen zijnen Koning gedrongen, en stervende op de wallen van *Rome*, dat voor zijne plunderzieke benden bezweek.

Wij kunnen ons beter vereenigen met FULLOMS voorstelling van het karakter des *Franschen* Konings, dan met dat van den Vijfden KAREL. Ofschoon wij hier niet geroepen zijn om als regters op te treden, mogen wij toch aanmerken: dat KAREL tegenover FRANS met meer goede trouw heeft gehandeld, dan deze tegenover hem. De goede trouw scheên naar het woordenboek van FRANS slechts gril of luim te zijn. KAREL was meer Staatsman dan Veldheer, en zijn doel, door de Hervorming mislukt, was: het verbrokkelde *Duitschland* tot eenheid van bestuur te brengen.

Ligtzinniger, grilliger en trouweloozer Vorst dan den zoogenaamden ridderlijken FRANS hebben wij nergens ontmoet. Het is inderdaad te verwonderen, dat *Europa* zich zoo lang vermaakt heeft met het *bon mot* van *Pavia:* „alles verloren behalve de eer!" — eene mislukte aardigheid en een logen bovendien; want het was immers bovenal *de eer* welke de roekelooze Vorst verspeeld had. Zijne onbedachtzaamheid maakte eene mogelijke overwinning onmogelijk, stortte de bloem zijner ridders in 't graf, en voerde hem gevangen naar de hoofdstad zijns vijands. Wij ontkennen niet dat de voorwaarden zijner invrijheidstelling hard en drukkend waren, maar KAREL was er toe geregtigd. FRANS, kinderachtig kleinmoedig in den tegenspoed, nam ze aan, maar had dan ook geen regt om het verdrag, dat hij bezworen had, te schenden. Als hij van den troon afstand hadde gedaan ware zijne eer gered geweest; maar FRANS bezat niet wat een eerlijk man eer noemt, en niets ridderlijks dan zijn vederbos.

Zeer gunstig steekt bij hem af de beminnelijke MARGARETHA, zijne zuster, de Hertogin van *Alençon*, die voor belaagden en verdrukten even moedig tusschen beide treedt, als getrouw haren broeder in tegenspoed ter zijde staat. Wij ontmoeten Paus CLEMENS VII slechts eene enkele maal, maar moeten den

Digitized by Google

Schrijver de getuigenis geven, dat hij een goeden blik op den hoogen Kerkvorst geslagen heeft.

Het meest romantische in dit verhaal is de betrekking van den *Engelschen* ridder ESMENOËL tot COUNNA, de Gravin van *Mirandola*, en eenige avontuurlijke tooneelen te *Sevilla*, *Toledo*, *Milaan*, en elders, waartoe die aanleiding geeft.

De Schrijver heeft de Geschiedenis van den tijd vlijtig bestudeerd en goed begrepen, en de feiten getrouw uiteengezet, en toch schijnt hij van de Geschiedenis niets meer te weten dan het onderwerp dat hij behandelt. Allerwege is ons die onkunde in 't oog gevallen. Wij zijn verpligt die opmerking met bewijzen te staven.

Hoe is 't mogelijk dat eene *Spaansche* dame, die in 1525 reeds volwassen is, in *Peru* kan geboren zijn? FULLOM zegt: dat zij daar met een ouden *Hidalgo* in 't huwelijk was getreden; maar de Geschiedenis leert, dat PIZARRO eerst in 1525 in dat land voet aan wal zette.

Bl. 89 van 't Tweede Deel noemt FULLOM den *Duitschen* krijgsoverste FREUNDSBERG een volgeling van CALVIJN; toen (het was in 1527) niemand CALVIJN nog als een der hoofden van de Hervorming kende.

Hij laat HERODUS, zoo als HERODES hier genoemd wordt, JEZUS de doornenkroon op 't hoofd zetten. SIMSON noemt hij SAMSON, en de Joodsche *Nazireërs: Nazareners*.

Volgens FULLOM is LOYOLA reeds in 1526 het hoofd der Jezuïten. De waarheid is, dat LOYOLA zich toen aan de Hoogeschool van *Alcala* bevond, en aldaar bij de Inquisitie van tooverij verdacht werd gehouden.

Niets schijnt hij te weten van de vervolgingen, sedert ISABELLA en FERDINAND tegen de Joden ingesteld; anders had hij niet kunnen schrijven: »Hoewel de *Joden* te dier tijde in andere landen aan vervolgingen waren blootgesteld, genoten zij echter zeer veel vrijheid in *Spanje*, waar zij een groot gedeelte der bevolking uitmaakten". (II, 197.)

Op bl. 261 laat hij JOZUA de *Gibeonieten* in 't stof doen bijten.

Op bl. 269 lezen wij: »trok DAVID dan niet op tegen het hier [heir] van ABSALOM, hoewel hij zich tegen de *Filistijnen* moest verdedigen?" Van een *Filistijnschen* oorlog te dien tijde

Digitized by Google

weet de Geschiedenis niets. Het is waar, de Schrijver laat krijgslieden die fout begaan, maar ook dát is niet historisch; want hij had moeten weten dat de Protestantsche officieren van die dagen te bijbelvast waren voor zulke lompe vergissingen.

Deze staaltjes zullen wel voldoende zijn.

De vertaling schijnt goed te zijn; maar de correctie is beneden alle kritiek. J. H. S.

Lord CHESTERFIELD'S *Wenken voor zijnen Zoon, bij zijne intrede in de wereld. Naar het Engelsch. Te Haarlem, bij* J. J. van Brederode. 1853. *In kl.* 8*vo.* 115 *bl.* *f* : - 75.

Lord CHESTERFIELDS werken in het algemeen, en zijne brieven aan zijnen natuurlijken, maar door hem, onder den naam STANHOPE, aangenomen zoon in het bijzonder, zijn te algemeen bekend dan dat wij zijne daaruit getrokken *wenken* uitvoerig zouden behoeven aan te kondigen. Te minder behoeven wij zulks, daar vele van die wenken, lessen en raadgevingen reeds vóór lang ook door vertalingen bij ons publiek bekend zijn. Aanbeveling verdienen zij echter bij vernieuwing. Immers mogen vele ook dier bovenstaande *wenken* den toets der strenge Christelijke zedekunde niet kunnen doorstaan, zij zijn toch ontegenzeggelijk uitvloeisels van eenen diepen blik in het maatschappelijk leven en in het menschelijk hart; zij doen ons telkens eenen man kennen die, door fijne opmerking, veel levenswijsheid vergaderd had in zijnen langdurigen en schitterenden levensloop. Zij zijn, daarenboven, in hooge mate bevorderlijk om die onschatbare levenswijsheid te verkrijgen. — Hoe hoog men CHESTERFIELD schatte, blijkt onder anderen uit een niet onaardig gezegde van JOHNSON: »CHESTERFIELD was een vernuft onder de Lords, en een Lord onder de vernuften."

Den schat van opmerkingen en levenswijsheid dien men in bovenstaande *wenken* vindt, koopt men voor vijftien stuivers waarlijk niet te duur.

†—.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

De Dag des Heeren. Zondags-lectuur voor Evangelische Christenen. Door J. VAN WANING BOLT, *Predikant te Antwerpen. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1853. *In gr.* 8*vo.* 316 *bl.* *f* 1 - 60.

Om stichtelijke geschriften te lezen is de Zondag wel het meest geschikt. Misschien heeft dat den Heer VAN WANING BOLT op het denkbeeld gebragt om den Zondag-zelven, en hetgeen daarmede in verband staat, insgelijks eens tot onderwerpen van stichtelijke opstellen te maken. Hij levert er hier twintig van. Zij handelen: over den Zondag als de dag des Heeren, en als rustdag, feestdag, en sabbath; over de Zondagsviering; over den Zondag-morgen en avond; over het kleed, den schotel, den arbeid, en de uitspanning des Zondags; over den Zondag van den arme; van den kranke; van den wereldling; van de dienstboden; van de kinderen, en van den Christen; over de Zondags-school; de Zondags-gift, en de Zondags-stemming.

Bij zoo velerlei als hier gevonden wordt, zal wel niemand over dorheid of eentoonigheid klagen. Los en ongedwongen, hoewel niet zonder breedsprakigheid, is de toon en trant des Schrijvers. Zijne vertoogen zouden in degelijkheid winnen als hij kon goedvinden minder kwistig met woorden te zijn. Van onze opmerkingen bij de lezing van het twintigtal in dezen bundel laten wij het een en ander volgen.

De Schrijver is sterk ingenomen tegen het vieren van Christelijke feesten op een anderen dag dan den Zondag, en vooral tegen de dubbele feestdagen. Zijne gronden echter zijn niet voldoende om ons mede op hunne afschaffing te doen aandringen. Wat hij zeggen moge van uitputting, óns heeft het nooit aan stof ontbroken om ook op een tweeden feestdag een gepast woord te spreken; en wij hebben dan ook nooit over de opkomst der Gemeente te klagen gehad. Hoe 't in *Antwerpen* toegaat weten wij niet; maar als de Schrijver eens op den tweeden Kers- of Paaschdag in *Amsterdam*, of maar

Digitized by Google

in de woonplaats van Ref. de kerken bezocht, zou hij er alle reden vinden om te vragen: hoe 't mogelijk is tegen de viering dier dagen te kunnen ijveren? Het is zoo, hare afschaffing zou de Leeraren van menige predikbeurt ontslaan; maar de Heer BOLT zal gaarne toestemmen dat dit gemak minder zwaar weegt dan het belang van Kerk en Gemeente. Wat hij aanvoert omtrent het misbruik dat eenigen van de tweede feestdagen maken, is, helaas, op elken Zondag toepasselijk, en zoo geldt dan ook hier de spreuk: dat hij niets bewijst, die te veel bewijst.

Naar ons gevoelen behandelt de Heer BOLT ook de Zondagsviering in *Engeland* met groote eenzijdigheid, als hij die »het lijden, het doorstaan van den Zondag" genoemd wil hebben. Zoo mogen in *Engeland* dezulken oordeelen die alle godsdienstig gevoel hebben uitgeschud; maar de godvruchtige Christen oordeelt er anders over. De Godsdienst-oefening zoo wel in huis als in de kerk heeft voor hem eene vreugde en vrede die de wereld niet kan geven. Ook werpt de vergelijking die hij maakt van *Frankrijk* met *Engeland* zijn eigen gevoelen omver, en wat er bij ons te Lande op den Zondag te zien valt, is waarlijk geen bewijs tegen de *Engelsche* Zondagsviering. Dáárin echter zijn wij 't volkomen met hem eens, dat de viering van den dag des Heeren eene zaak is van het hart, die niet van burgerlijke wetten afhankelijk kan worden gemaakt.

Geheel onverklaarbaar is ons des Schrijvers bedekte hatelijke uitval over hetgeen zeker de meeste Protestantsche Leeraren in de eerste helft van het vorige jaar, in hunnen ijver voor de zaak der Hervorming, tegen 't gewetenkluisterend priestergezag der Hiërarchie gesproken hebben. Het gezegde: »Men tracht CHRISTUS, den grooten overwinnaar van dood en hel en zonde, te vernederen tot »»een overwinnaar van *Rome*,"" — »*of van ik weet niet wat*", is minder noch meer dan eene mislukte aardigheid: die, al ware zij gelukt, nog altijd zijn zou beneden den ernst en de waardigheid der zaak. Zoo vinden wij het ook jammer, dat de Heer B., die toch met Zondagslectuur geheel op praktisch gebied stond, zoo plat-hatelijk uitvaart tegen andersdenkenden die het Confessioneel beginsel voorstaan; zeggende: »Zulke confessionele factie-(?)Christenen souden ons ook zoo gaarne den Zondag, den dag des Heeren,

Digitized by Google

verknoeijen en verderven. Zij hebben er zoo de hand van, om er een cholera-, een aardappelen-, of een anti-hiërarchie-biddag van te maken." Dat is geen Zondags-woord en ook geen Zondagsche stijl. Zulke uitvallen zijn meer geschikt om te ontstichten dan om te stichten; meer om te verbitteren dan om te verbeteren. Zij bouwen de liefde niet op, maar breken die af. Als wij deze en andere bedenkingen op 't werk niet hadden, zouden wij buiten allen twijfel 't ruimschoots aanbevelen. s.

Schets van Leerbegrippen van verschillende Genootschappen, in 4 Tabellen, met eene vijfde, waarop eene proeve van Geloofsbelijdenis voor alle menschen en alle tijden. Voorafgegaan van eene aanwijzing der bronnen en een noodzakelijk Voorwoord. Te Kampen, bij K. van Hulst. 1853. *In kl.* 8vo. 39 *bl.* f: -25.

Een boekje, ondanks sommige verkeerde spellingen (*sijmbool*, *sijntagma*, enz.) en vrij talrijke *Germanismen* (*opgave*, *optrede*, *van* den opsteller vervaardigd, enz.) zeer geschikt en aanbevelingwaardig voor wie eene algemeen-verstaanbare uiteenzetting begeert van de in den titel genoemde onderwerpen. Trouwens, de ongenoemde Schrijver heeft uit eene uitstekende bron geput. Het boekje is (en het doet ons leed, dat het auteurs-geweten den S. niet gedrongen heeft er met één enkel woord van te reppen) een uittreksel uit de *Comparative Darstellung des Lehrbegriffs der versch. Christl. Kirchenparteien* van WINER. Wat den geleerden Theoloog bijzonder aangaat, is in dit uittreksel weggelaten, het overige schier woordelijk vertaald met de noodige bekorting. Het schijnt echter met eenige achteloosheid bewerkt te zijn, zoo als blijkt uit sommige der reeds genoemde spelfouten, en zelfs verkeerde vertalingen. De ergste van de laatsten staat bl. 13, waar omtrent de 129 vragen van den *Heidelbergschen Katechismus* vermeld wordt: »de beroemdste 80 zijn uit onevangelisch menschenbehagen in vele uitgaven weggelaten", — waar WINER heeft: »*die berühmteste* 80 (natuurlijk *de tachtigste*) *würde*", en verder dezelfde woorden. Gelukkig dat de S. met dit populaire werkje geen wetenschappelijk onderzoek eens anderen *als zoodanig* voor het zijne wil laten doorgaan: anders zouden wij genoodzaakt zijn,

Digitized by Google

deze wetenschappelijke charlatanerie uitdrukkelijker aan de kaak te stellen. Voor de »Geloofsleer voor alle partijen" zijn wij den S. dankbaar: trouw en zonder achterhouding van gewigtige uitspraken der H. Schrift, is hier haar hoofd-inhoud zamengebragt, al ware nog eenige meerdere volledigheid wenschelijk geweest; en wij willen den Opsteller niet verdenken van het nuttelooze en onhistorische doel, om hiermede zijdelings de noodzakelijkheid van bepaalde Geloofsbelijdenissen voor bepaalde Kerkgenootschappen te willen ontkennen. Immers bij erkenning van de noodzakelijkheid: dat het ééne goddelijke licht zich door het prisma der menschelijke eindigheid in allerlei straalbrekingen openbare, blijft het toch overal en altijd (niet het minst *thans* en *bij ons*) dringend noodig, dat wij zamen het oog rigten op de oorspronkelijke éénheid, die ons allen, ofschoon met vele hoofden en vele zinnen, toch in CHRISTUS tot één hart en ééne ziel verbindt.

J. H. G.

Bijbelsche Overdenkingen op iederen dag des jaars, voor den huiselijken kring en de binnenkamer. Naar het Engelsch van JAMES SMITH, *Schrijver van: »Het herderlijk Morgenbezoek", »Het herderlijk Avondbezoek", »Des zondaars Gids tot God en heerlijkheid", »De Vredebode voor geloovige Lijders", enz. Ten voordeele der Ned. Herv. Diakonie-scholen te Utrecht. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1853. *Post 8vo. in half zwart linnen band. VIII en* 374 *bl. f* 1 - 40.

De menigte van godsdienstige huisboeken groeit met elken dag aan, en zoo vele worden er vertaald, dat voor oorspronkelijke geschriften bijkans geene ruimte meer blijft. Uit *Engeland* vooral ontvangen wij rijp en groen. Ook deze »Overdenkingen" hebben een *Engelschen* oorsprong en dragen de kleur van dat Land. Zij zijn afkomstig van JAMES SMITH, reeds door andere stichtelijke werken bekend. De Heer VAN DEN HAM, die eene Voorrede bij dit werk gevoegd heeft, zegt er van: »De eenige aanmerking, die welligt op des Schrijvers voorstelling en uitdrukkingswijze te maken is, zou kunnen zijn, dat zij wel eens wat te Oud-Testamentisch is, doch dit is een eigenaardig gevolg van den *Engelschen* oor-

Digitized by Google

sprong, in eene vertaling nimmer geheel weg te nemen, en wie ziet dit bij zoo veel voortreffelijks niet gaarne over het hoofd? — Overigens munten reeds de teksten die aan het hoofd staan, door kortheid en kernachtigheid uit, en nimmer zagen wij het voorwerpelijk getuigenis der Schrift zoo uitnemend vereenigd met de onderwerpelijke levensbevinding des geloofs. Zonder in vrome spelingen te vervallen, blijft het eenvoudige Schriftwoord grond en bron der geheele vermaning, opwekking en vertroosting, waarvan de Schrijver uitgaat en waartoe hij telkens terugkeert." Wij kunnen ons met dit gevoelen vereenigen en hebben er niets meer bij te voegen.

Christelijk Onderwijs-boekje, ten gebruike bij Katechizatiën voor min en meer gevorderde leerlingen, opgesteld door de gezamelijke Predikanten der Nederduitsch Hervormde Gemeente van Leyden. 1e *Stukje, behelzende de Bijbelsche en Kerkelijke Geschiedenis (afzonderlijk verkrijgbaar voor* 15 *cents). Te Leyden, bij* C. C. van der Hoek. 1854. 60 *bl.*

Wanneer een volgend tijdvak den ijver voor het Christelijk onderwijs der jeugd bij de Protestanten in ons Vaderland mogt willen afmeten naar het groot aantal van vraagboekjes in onze dagen verschenen, dan zal het resultaat bij uitnemendheid gunstig zijn. Wij voor ons zouden meenen dat die maatstaf wel iets te wenschen overlaat, en zouden althans bij ons even gunstig oordeel ook nog op andere verschijnselen willen letten. Maar, hoe dit ook zij, zeker is het, dat er thans veel werk gemaakt wordt van het katechizeren, met name onder de Hervormden. En ofschoon wij niet elk vraagboekje toejuichen, dat hier en daar wordt uitgegeven, wij verblijden ons toch over de uitgave van dat hetwelk wij thans aankondigen, en vestigen daarop gaarne de aandacht der belanghebbenden. Reeds dit is een merkwaardig teeken des tijds, dat een zóó talrijk Ministerie als het *Leydsche* zich onderling heeft kunnen verstaan in zoo vele zaken, als daarin ter sprake komen. Mag het ons niet ten bewijze verstrekken van de hoogere eenheid die er, te midden van groote verscheidenheid van rigting en denkwijze, onder de

Digitized by Google

Predikanten bestaat? Maar bovendien is dit vraagboekje zeer ordelijk en doelmatig ingerigt. Het munt door duidelijkheid, beknoptheid en volledigheid uit. Het getal der Hoofdstukken komt ons wel wat groot voor; maar men kan ze, daar zij elk slechts vier vragen met eenige onbeantwoorde bevatten, gevoegelijk twee aan twee behandelen. Ongaarne echter missen wij eenig meer uitvoerig voorafgaand onderrigt aangaande den Bijbel en de verschillende Bijbelboeken. Overigens hebben wij geene aanmerkingen van eenig belang. Wij verlangen naar het Tweede Stukje, dat nog volgen moet. Beviel het ons zoo goed als dit Eerste, wij zouden er toe komen kunnen om het in te voeren op onze eigene Katechizatiën.

Geschiedenis der Roomsche Kerk. Eerste Deel, 4e *Aflevering*, *bl.* 145—192. *Te Dordrecht*, *bij* H. R. van Elk. 1854. *In roijaal* 8*vo.*, *met platen; per Aflev. bij inteekening* ƒ :- 65.

De Schrijver brengt in deze Aflevering het laatste Hoofdstuk van het Tweede Boek, over: »de treffende overeenkomst tusschen de Heidensche en de Pauselijke plegtigheden, en hoe de laatste aan de eerste ontleend zijn", ten einde.

Het bijgeloof omtrent »gelofte-gaven en geschenken", voor verlossing uit eenigen nood, vooral voor genezing van ziekten, was onder de Heidenen zeer gewoon. Met zulke offergaven — meestal metalen of steenen beelden, of afbeeldingen van de wonderbare bevrijding of genezing, en waaraan de tempels van ESCULAPIUS rijk waren — hebben de afbeeldingen van metaal of was, die in de Roomsche kerken rondom de beelden der Heiligen door dankbare leeken als offeranden worden opgehangen, eene overeenkomst, die zelfs de aandacht van den Roomsch-Katholieken Schrijver MONTFAUCON getrokken heeft. — Dat ook »de vereering van beelden" aan de Heidenen is ontleend, is maar al te zeker. DOWLING wijst aan: hoe de eerste Christenkerk er tegen ijverde; maar ook hoe de Heiligen de plaats der oude goden en halfgoden zoo zeer hebben ingenomen, dat men soms de namen der oude godenbeelden slechts veranderd heeft, en die voorts als beelden van Heiligen is blijven vereeren. Dat de Heidensche tempels in

Digitized by Google

Christelijke veranderd werden, zoo als, b. v., het Pantheon (de tempel van alle de goden) door BONIFACIUS IV »aan de gezegende Maagd en alle heiligen" werd gewijd, is minder ongerijmd. Te regt merkt de Schrijver dat aan, en wij zijn 't daarin volkomen met hem eens. Minder vereenigen wij ons met de voorkeur die hij geeft aan de heidensche goden boven de personen der heiligen; want onder de laatsten zijn er vele die, naar het licht hun geschonken, aan het menschdom uitstekende weldaden bewezen hebben, en geen JUPITER, APOLLO, BACCHUS, WODAN of FREJA kunnen vergeleken worden met een HIERONYMUS, AUGUSTINUS, BENEDICTUS *van Nursia*, WILLEBRORD, BONIFACIUS, BERNHARD *van Clairvaux*, en andere mannen van dien stempel. Wat de S. zegt van de heilige beelden langs de wegen, van den Paus, den *Romeinschen* Pontifex Maximus, en den vernederenden voetkus, en van de processiën, en zelfkastijdingen, toont duidelijk aan, dat de oude tooneelen nog heden onder nieuwe namen vertoond worden. Moeijelijk kunnen wij gelooven dat »de Selli van *Dodona*" de voorloopers der monniken zouden zijn geweest; want niet onder de vrolijke, levenslustige *Grieken*, maar aan de boorden van den *Indus* en den *Nijl* werden de zaden gestrooid, waaruit het monnikendom, onder stormen van vervolgingen en den gloed van kwalijk begrepen godsvrucht, is opgewassen. — Dat de gelijkvormigheid van de Heidensche en de Roomsche plegtigheden ontstaan is doordien men, om de Heidenen voor het Christendom te winnen, zich naar hunne gebruiken en gewoonten schikte, stellen de hier medegedeelde voorschriften van GREGORIUS *den Groote* aan AUGUSTINUS, zijnen zendeling in *Brittannië*, en aan SERENUS, Bisschop van *Marseille*, buiten twijfel. Met DOWLING zeggen wij: »de noodzakelijkheid voor die handelwijze, wanneer die ook al ooit van eenige wezenlijke kracht geweest is, heeft ten minste reeds sedert vele eeuwen volstrekt niet meer bestaan. Integendeel, de toelating van zulke praktijken komt ons voor als de regelregte weg om alle Christendom weder tot het Heidendom terug te voeren". Wij zouden zelfs de noodzakelijkheid om den Heiden door de overneming van zijne afgodische instellingen den overgang gemakkelijker te maken, in geen geval kunnen toegeven. 't Aanzien en gedoogen van 't geen niet op eens, onder massa's van onkundige en bijgeloovige menschen, is weg te nemen; dat

Digitized by Google

ware iets anders: maar zich-zelven er naar te schikken, en alzoo een zegel van goedkeuring er op te drukken, het Heidensche en Christelijke te vermengen niet alleen, maar het Christelijke voor het Heidensche te laten varen, is onverantwoordelijk. Dat het eenmaal toegelatene later niet is afgeschaft, zal wel aan de heb- en heerschzucht van wie er belang bij hadden zijn toe te schrijven.

Het Derde Boek, over den »aanwas van het Pausdom van 606—608", behandelt in het Eerste Hoofdstuk »de trapswijze toeneming der Pauselijke magt, en de duisternis, 't bijgeloof en de onkunde in dit tijdvak". — De Paus was nog altijd een onderdaan van den *Roomschen* Keizer, en zijne verkiezing moest door den Keizer, of diens Stedehouder, den Exarch van *Ravenna*, bevestigd worden. De Pausen echter zochten meer en meer hunne magt uit te breiden, zoo als blijkt uit de eigendunkelijke benoeming van THEODORUS tot Aartsbisschop van *Canterbury;* den eed door BONIFACIUS, den Apostel van *Duitschland*, aan GREGORIUS II gedaan; de strenge straf van FELIX, gekozen Aartsbisschop van *Ravenna*, die zich van *Rome* onafhankelijk verklaarde, en de aanmoediging van 't beroep (*appèl*) van de vonnissen der geestelijke geregtshoven op den Apostolischen Stoel. Op welk een eerbied en hulde de Pausen aanspraak maakten, zag de wereld bij den togt van Paus CONSTANTINUS naar het Oosten en het bezoek te *Nicomedië* bij den wreeden Keizer JUSTINIANUS.

Intusschen baande het toenemen van onkunde en bijgeloof voor MAHOMED den weg. De meeste Bisschoppen waren niet in staat eene leerrede op te stellen; velen hunner konden niet eens schrijven. Hoe 't met de redeneerkunde uitzag, toont ons het aangehaalde staaltje uit een geschrift dat aan BONIFACIUS IV wordt toegekend; en hoe groot het bijgeloof was, blijkt aan MELITUS, den eersten Bisschop van *Londen*, die denzelfden Paus bezocht, om (volgens BARONIUS) van hem te hooren, of de inwijding der kerk van *Westminster* »door S. PETRUS in persoon verrigt" (blijkens het getuigenis van den schuitenvoerder, die den Apostel over *den Theems* gezet had), voor goed en wettig moest gehouden worden; terwijl de twist over de kruinschering (*tonsuur*), als een zinnebeeld van de doornenkroon beschouwd, van den beuzelgeest der tijden getuigt. — Dat echter ELIGIUS (bl. 184) de vereischten van een goed Christen

Digitized by Google

stelde alleen »in het ontsteken van kaarsen op gewijde plaatsen, in het aanbidden der heiligen", enz., is maar eene halve waarheid; want hij vermaande ook tot een Christelijken wandel. De Vertaler moge die onnaauwkeurigheid in de Aanteekeningen vermelden.

De »Geschiedenis van den twist der Monotheliten", in het Tweede Hoofdstuk behandeld, doet zien wat er van de onfeilbaarheid der gewaande opvolgers van PETRUS te houden zij. Had Paus HONORIUS, met den Patriarch van *Constantinopel*, in CHRISTUS slechts éénen wil erkend: zijn opvolger JOHANNES IV was de leer van twee willen toegedaan, en veroordeelde in eene vergadering van al zijne Bisschoppen de eerstgemelde leer, als strijdig met het Katholieke geloof en de leer der vaderen. Van de verdeeldheden en scheuringen die daardoor ontstonden, en van de middelen van elke partij om hare meening te doen zegevieren, wordt eene schets gegeven, waarvan het slot in de volgende Aflevering zal worden gevonden.

Behoudens de gemaakte aanmerkingen, zijn wij ook met deze Aflevering zeer ingenomen. De bijgevoegde plaat stelt de Roomsche, *Schotsche*, en Oostersche kruinschering voor. De laatste figuur moest niet aan de *Schotsche* gelijk zijn, maar de tonsuur hebben van St. PAULUS, waarbij het hoofd geheel kaal werd geschoren. Het onderste gedeelte der plaat verbeeldt de oplegging der handen tot de wijding eens Abts. — De periode op bl. 151: »terwijl de verdiensten van anderen, gelijk die van DEMETRIUS, daarin bestonden, dat zij met behendigheid beroerten wisten te verwekken ter verdediging eens afgods", enz., is niet duidelijk. Er is daar sprake van heiligen, waaronder men, zoo als 't nu staat, ook den zilversmid DEMETRIUS kan begrijpen. — In den eed van BONIFACIUS zijn de woorden: »dat ik in alle zaken zal zamenspannen, *om* u", enz., onverstaanbaar. Voor »*nom* u" moet gelezen worden: »met u". V.

FILIPS II *in Spanje. Redevoering van* D. SALUSTIANO DE OLOZAGA, *uitgesproken in de openbare Vergadering van de Koninklijke Academie van Historie, te Madrid, 9 Januarij* 1853. *Met aanteekeningen en bewijsstukken; en eene bevestigingsrede*

Digitized by Google

van D. FRANCISCO MARTINEZ DE LA ROSA. *Uit het Spaansch vertaald door Mr.* P. A. S. VAN LIMBURG BROUWER. *Te Amsterdam, bij* Frederik Muller. 1853. *In gr.* 8*vo.* 80 *bl.* *f*:-90.

Eene vertaling uit het *Spaansch* is in onze dagen een vreemd verschijnsel. Voor drie eeuwen, toen *Nederland* met *Spanje* onder dezelfde Dynastie stond, was ook de kennis van de *Spaansche* taal hier te Lande niet ongewoon; maar met de afwerping van het *Spaansche* juk verdween de belangstelling in 't geen er nog overbleef van eene vroeger bloeijende letterkunde, die onder den druk van staatkundige en geestelijke dwingelandij wegkwijnde, en wier voortbrengselen, meest zoogenaamde geestelijke oefeningen en smakelooze tooneelstukken, voor den *Nederlander* weinig aantrekkelijks meer konden hebben. — Dit is in de laatste jaren veranderd. Door de gelukkige uitkomst der worstelingen om de burgerlijke vrijheid, is ook in *Spanje* de drukpers van knellende banden ontslagen; hebben de wetenschappen het diep gebogen hoofd weder opgeheurd, en wordt bovenal de Geschiedenis des Lands door bekwame handen bearbeid. Een rijke voorraad van oude oorkonden en berigten, vroeger in de kloosters als begraven, is bij de opheffing dier gestichten aan den dag gekomen; en hun onderzoek heeft een licht verspreid, dat waardig is niet alleen in *Spanje*, maar ook in andere landen, bepaaldelijk in *Nederland*, te worden gewaardeerd en aangewend tot betere beoordeeling van personen wier beweegredenen, en van gebeurtenissen wier oorzaken in het duistere lagen of verkeerd werden beschouwd.

In eene wèlgeschrevene Voorrede wijst de Vertaler aan: van welk een belang het is, voor de kennis van het karakter en de daden van *Hollands* laatsten Graaf, en ter beslissing van de regtmatigheid zijner vervallenverklaring, de berigten zijner landgenooten omtrent zijn gedrag in *Spanje*, uit de oorspronkelijke bronnen geput, te vernemen, om daaruit zijne bedoelingen met ons volk te leeren verstaan, en wat het te wachten had wanneer FILIPS in zijne ontwerpen had kunnen slagen.

Tot eene proeve levert hij: de redevoering van een *Spanjaard* van naam op het gebied der Letteren en Geschiedenis, bij zijne intrede als lid van de Koninklijke Akademie van

Digitized by Google

Historie te *Madrid* uitgesproken. In die Redevoering, getiteld: »de noodzakelijkheid van de openbaarmaking der nieuw ontdekte oorkonden uit welke de Geschiedenis van *Spanje* moet worden geput, bewezen door eenige proeven uit de tot dus ver nog onbekende Geschiedenis van dat land onder de regering van FILIPS II", — wordt uit oorkonden, herkomstig van de opgehevene kloosters van *Montserrat* en *Poblet*, het voormalig paleis der Koningen van *Arragon*, de vernietiging der *fueros* (voorregten) van dat Gewest behandeld, en worden de ware oorzaken van die gebeurtenis in het licht gesteld. De Redenaar toont aan: hoe tot dus verre gedwaald is in de opgave dier oorzaken; ook nog in het niet lang geleden verschenen werk van MIGNET, dat overigens lof verdient. Men zocht en vond die algemeen in het gebeurde met den bekenden PEREZ, vroeger de gunsteling van FILIPS II, doch naderhand met woede door hem vervolgd. De vlugt van PEREZ naar *Arragon*, en de deelneming die hij er vond, welke een gewapenden opstand tegen het Koninklijk gezag ten gevolge had, werden als de redenen beschouwd van de opheffing dier vrijheden, door *Arragon* zoo vele eeuwen lang met zorg gehandhaafd en beschermd. Maar OLOZAGA bewijst uit echte bescheiden, vooral uit de processtukken der deelhebbers aan den opstand: dat die opstand voor Koning FILIPS niet was de reden, maar slechts het voorwendsel om de lang te voren door hem beraamde afschaffing der *fueros*, waarop ook reeds FERDINAND *de Katholijke* en KAREL V inbreuk hadden gemaakt, ten uitvoer te leggen. De Redenaar toont aan: dat die opstand door FILIPS werd uitgelokt, en de *Arragonsche* vrijheid reeds te voren door hem was ondermijnd: hoe hij door het listig aanstoken van verdeeldheden en wanorden (waartoe sommige te groote vrijheden-zelve den weg baanden), door beloften en bedreigingen, omkooping en verraad werkte; tot dat de gelegenheid rijp was, en hij zijn masker afwierp, en de onvoorzigtigen, die zich in den val hadden laten lokken, zwaar deed boeten. Wie FILIPS als goedertieren doen voorkomen, kunnen ook hier de bewijzen van hunne verkeerdheid zien: in het bloed van *Sarragossa's* burgers, die niets anders gedaan hadden dan hunne regten, door den Koning bezworen, voor te staan; in het treurig lot van den Graaf *de Arranda* en den Hertog *de Villahermosa*; bovenal in de folteringen den

Digitized by Google

edelen DIEGO DE HEREDIA aangedaan, die in het ongeluk verzaakt werd door hen wier leven hij vroeger tegen de volkswoede had beschermd.

De Vertaler heeft door zijne Aanteekeningen de waarde van het werk nog verhoogd, en soms ook, zoo als, b. v., in zijne verdediging van DE MONTIGNY tegen den blaam van weifelmoedigheid door OLOZAGA op hem geworpen, den Redenaar te regt gewezen. Vraagt men: hoe 't mogelijk zij, dat gebeurtenissen die in dor tijd de algemeene aandacht trokken, gedurende meer dan twee en eene halve eeuw, zelfs in het land waar zij zijn voorgevallen, uit zulk een verkeerd oogpunt zijn beschouwd geworden? — OLOZAGA geeft er de reden van op; zij was: de absolute Koninklijke magt, die op de puinhoopen van de vernietigde vrijheden der Provinciën (want het gebeurde in *Arragon* had vroeger of later ook in de andere Gewesten plaats) zich verhief, en, door de Inquisitie ondersteund, verhinderde dat er iets in het licht kwame met hare bedoelingen strijdig, of dat hare geheime handelingen konde ontsluijeren. Wat *Nederland* van een bestuur als dat van FILIPS II te duchten had, kan te goeder trouw voor niemand (al wist hij 't nog niet uit onze eigene Geschiedenis), na het lezen van deze Redevoering, nog twijfelachtig zijn.

Doet de intreê-rede den Heer OLOZAGA, en der Akademie, die hem tot haar lid benoemde, eer aan; ook de rede, ter bevestiging van het nieuwe lid, door den Heer MARTINEZ DE LA ROSA uitgesproken, hebben wij met genoegen gelezen. Hulde doende aan het door OLOZAGA beweerde, voegt hij er de gegronde opwekking bij: om de gebeurde zaken te beschouwen in verband met den tijd waarin, en met de omstandigheden onder welke zij hebben plaats gehad, en ze niet te beoordeelen naar de gesteldheid en begrippen van onze dagen. Overtuigend doet hij zien: dat, van welken aard ook de bedekte handelingen van FILIPS zijn geweest, en hoe behendig hij de gelegenheid door het voorgevallene met PEREZ verschaft, hebbe aangegrepen, de Constitutie van *Arragon* niet meer bestaanbaar was met de veranderde omstandigheden. Voor een kleinen Staat bestemd, en met instellingen voorzien die het Koninklijk gezag geheel aan banden legden, moest zij onduldbaar zijn voor de overmagt van hem die geheel *Spanje* onder zijn gebied vereenigde, en Heer was der *Nederlanden*, der

Digitized by Google

beide *Sicilië̈n* en van de rijke landen der ontdekte Nieuwe Wereld. Die Constitutie gaf ook aan de Edelen een overwigt, waaronder de mindere standen leden, die dáárom bij de Koninklijke magt bescherming zochten. Onder de Edelenzelven ontbrak de eensgezindheid, zoo noodig tegenover die aanslagen op hunne voorregten. Voegt men daar nu bij: dat de verschillende deelen van *Spanje*, door naijver op elkander gebeten, het absolutisme, dat allen bedreigde, beurtelings bijstand boden; dat de volksgeest ontbrak, en de volks-corporatiën het vertrouwen verloren hadden; dan ziet men gemakkelijk in, dat het eene gedeelte na het andere bukken *moest*, en verwondert er zich niet meer over dat de Koninklijke magt eindelijk eene almagt werd. Maar het despotisme dolf ook zich-zelve een graf. De Dynastie, zoo groot en roemrijk, kwijnde langzaam weg onder haren last, tot op KAREL II, bij wiens dood vreemden over de *Spaansche* Monarchie beschikten.

Wordt FILIPS II en zijn tijd in onze dagen met vernieuwden lust en ijver beschouwd en beoordeeld, wij gelooven dat ook deze getuigenissen van zijne landgenooten de aandacht zullen trekken van allen die wenschen tot de regte kennis van dien Vorst en van de gebeurtenissen zijner regering te geraken. Moge nu *Spanje*, van boeijen, die het zoo lang gekweld hebben, bevrijd, onder het genot der vruchten van weldadige instellingen, en door de pogingen van wijze en brave mannen zijne verloren welvaart trachten te herwinnen, zich-zelven ten zegen, en den naburen een voorbeeld ten goede!

Wij brengen den Heer VAN LIMBURG BROUWER dank en lof toe voor het vertalen van deze belangrijke stukken. De stijl had, hier en daar, wel eens wat vloeijender kunnen zijn; maar dat wordt vergoed door de getrouwheid der overzetting, die hij zoo veel mogelijk woordelijk heeft willen leveren.

V.

PASCHIER DE FIJNE *naar zijn leven en schriften. (Uit gedrukte en ongedrukte stukken.) Met portret en fac-simile. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1853. *In gr.* 8*vo.* 388 *en* 80 *bl. f* 4-75.

Het is opmerkelijk, dat men juist in onze dagen begonnen

Digitized by Google

is de gedachtenis te vernieuwen van de godsdienst-twisten en jammertooneelen der zeventiende eeuw binnen ons Vaderland; maar bevreemden kan het ons niet, en afkeuren kunnen wij het nog veel minder. Onze dagen hebben met de toenmalige te groote overeenkomst in menig opzigt, dan dat men niet onwillekeurig door hetgeen onder onze oogen plaats vindt, wordt teruggewezen naar hetgeen toen geschied is. En wat toen geschied is, al verdiende het veeleer, om de eer onzer vaderen, vergeten dan herinnerd en te voorschijn gebragt te worden, kan weder in menig opzigt tot leering en waarschuwing strekken voor onze twistende land- en tijdgenooten. Uit dit oogpunt beschouwd, juichen wij reeds elk geschrift toe, dat ons het getrouwe beeld vertoont van die vervolgzieke dagen, en wenschen het in aller handen. En wanneer het dan bovendien nog geschied- en letterkundige waarde bezit en met talent geschreven is, dan prijzen wij de uitgave te meer en danken daarvoor Schrijver en Uitgevers beide.

Op dien dank heeft de Heer J. VAN VLOTEN, die PASCHIER DE FIJNE *naar zijn leven en schriften* met zorg geteekend heeft, regtmatige aanspraak. Hij plaatst hem nevens KAMPHUYZEN, dien CHONIA ons meer van nabij heeft leeren kennen; maar is een anderen weg opgegaan, dan deze bewandeld heeft. Niet den romantischen vorm heeft hij verkozen, maar den bloot historischen. Zijn werk vertoont ons het beeld van PASCHIER, en hij bezigt daartoe zoo wel het aaneengeschakeld verhaal van zijn veelbewogen leven, dat met zijne geboorte aanvangt en met zijnen dood eindigt, als breede, soms al te breede, uittreksels uit zijne vele schriften, die daardoor tevens voor het grootste en beste deel op nieuw zijn uitgegeven. Langs dien weg doet de onverschrokkene, levendige en geestige man-zelf zich aan den lezer kennen, en de voorstelling is, dien ten gevolge, zóó objectief mogelijk. Hier komt nog bij, dat de loop zijner lotgevallen doorgaans zonderling en romantisch genoeg is om de aandacht te trekken en bezig te houden, terwijl zijne schriften, meerendeels van kleinen omvang, naar tijdsgelegenheid, op echt populairen toon en in luimigen trant geschreven, bij uitnemendheid geschikt zijn om den toenmaligen staat van zaken toe te lichten en 's mans denkwijze en persoonlijkheid helder te doen uitkomen. Of echter het werk hierdoor niet te breed is uitgeloopen,

Digitized by Google

of PASCHIERS schriften wel juist boven anderen verdiend hadden onder de oogen van ons tegenwoordig publiek gebragt te worden, en of hij-zelf ook wel juist kan gehouden worden voor den meest waardigen vertegenwoordiger van het toenmalig Remonstrantisme: zietdaar vragen, waarop wij het bepaalde antwoord liefst terughouden. Wat hem-zelven betreft, zeker was hij, gelijk de voorredenaar van het Tweede deel zijner *Tractaaten* te regt opmerkt, »een man van een ongemeen schrander verstand, vluggen geest en kloeken moed", die »met mond en pen uitmuntend geijverd heeft". Maar een man van geleerdheid was hij niet, en hij bezat, ook naar het juiste oordeel van VAN VLOTEN, noch de effene kalmte, noch de stille, verhevene waardigheid, die wij in den edelen KAMPHUYZEN opmerken en eeren. Vooral ontbrak het hem, onzes inziens, aan dien heiligen ernst, die den Evangeliedienaar betaamt, en aan die Christelijke lijdzaamheid, die het sieraad uitmaakt van den onschuldig vervolgde. Van daar die schertsende toon in zijne schriften, ook bij de behandeling der gewigtigste onderwerpen, en dat gebruik van allerlei, ook vaak in ons oog min geoorloofde, middelen, om zich, waar hij gevaar liep, aan de vervolging te onttrekken. Hij is zelfs uitgeleerd in kunstgrepen en vermommingen, en schroomt, zoodra hij vreest herkend te worden, geene leugens. Aan aardigheden en grappen, waarvan hij zich bediende of waarmede hij zich zocht te vermaken, ontbreekt het in zijne levensgeschiedenis evenmin. Van die zijde beschouwd, trekt hij ons minder aan, al nemen wij daarbij ook zijne geaardheid, en de eeuw waarin hij leefde, in aanmerking. Maar wat wij in hem waarderen en bewonderen, is, om weder met VAN VLOTEN te spreken, »zijn onverdroten ijver, zijne onvermoeide werkzaamheid, zijne wakkere volharding in den strijd tegen zijne en der zijnen vervolgers, zijne scherpe en geestige pen, die hun zulke welverdiende kastijdingen toediende, zijne stoutheid in den aanval en zijne gevatheid in zijne, 't zij mondelinge of schriftelijke, verdediging en verandwoording". In al die opzigten is hij niet ligt door een zijner strijd- en lotgenooten geëvenaard, en het leven van geen hunner zou ons een zóó aanschouwelijk beeld vertoonen kunnen van den toenmaligen staat van zaken, als het zijne ons vertoont.

Digitized by Google

Dat aan dezen arbeid veel zorg en moeite is besteed, behoeft naauwelijks gezegd te worden. Reeds de titel maakt zoo wel van ongedrukte als gedrukte stukken gewag, waarvan VAN VLOTEN zich tot zijn oogmerk heeft bediend, na ze van verschillende kanten bijeenverzameld te hebben. En uit de Aanteekeningen, waarin nog vele merkwaardige bijzonderheden voorkomen, blijkt ten overvloede, over welk een voorraad hij te beschikken had, welk een zorgvuldig gebruik hij er van gemaakt heeft, en hoe zeer hij te huis is in al wat tot het tijdvak der *Dordsche Synode* behoort. Wij moeten het bovendien in hem prijzen, dat hij-zelf met zijn oordeel over de twistpunten dier dagen zelden te voorschijn treedt, en eene loffelijke onpartijdigheid heeft in acht genomen. Althans hij verdiende niet, gelijk geschied is, om eene enkele aanteekening gehekeld te worden, waarin hij wel erkent, dat »gelijkmatig doorgezette redeneering, van Gods zijde uit, onbetwistbaar brengt tot de noodzakelijkheidsleer der Contraremonstranten", maar tevens beweert, dat »men het den Remonstranten gewis niet euvel duiden kan, wanneer zij, van de zijde des menschen, tegen de ergerlijke toepassing dier leer in bepaalde gevallen optraden", en »het wordt" — zegt hij — »vergeeflijk, zoo zij om zulke stellingen de leer zelve verwierpen". Wat hij terstond daarop, met een enkel woord, volgen laat tot lof der zedeleer eene halve eeuw later door SPINOZA ontwikkeld, laten wij natuurlijk voor zijne eigene rekening; maar bovenstaand oordeel over den Remonstrantschen twist komt ons zóó bescheiden, zóó waar en billijk voor, dat wij het gaarne onderschrijven.

Wij slaan het oog op de dagen hier geschetst, en wenschen dat velen het met ons mogen doen. Men kan er uit leeren, tot welk eene hoogte zulke onvruchtbare godsdienststwisten stijgen kunnen, en wat wederzijdsche verbittering er uit voortkomt. Men ziet er in, hoe veel menschelijke dwaasheid en ongeregtigheid er zich in pleegt te mengen, en tot welke uitersten zij voeren kunnen. Och, of men er in onze dagen tijdig door gewaarschuwd wierd en den ijveraars, aan den eenen en den anderen kant, die het vuur van verdeeldheid vlijtig aanstoken, gehoor weigerde! »Met aandoening en meêgevoel staart het oog op zoo menig vroom en edel man, die, om de stem van zijn geweten niet te smooren, ballingschap of kerker

Digitized by Google

boven een vreedzaam en onbezorgd leven verkoos; met ontroering en deelneming ziet men aan vervolging en benaauwing ten doel staan, wien eene plaats onder de edelsten en verhevensten hunner of ook eener volgende eeuw hadde toegekomen, en hen, die aanspraak hadden mogen maken op de beste vereering hunner natuurgenooten, van den schimp en smaad van onwaardigen vervolgd". Zóó spreekt VAN VLOTEN met volle regt. Wij vragen: kan men wenschen dat zulke dagen wederkeeren? en, indien niet, zal het dan niet pligt zijn alles te vermijden in Kerk en Staat wat daarheen leiden moet?

Wij moeten nog, aan het einde, den Uitgevers den lof brengen die hun toekomt. Zij hebben voor eene keurige uitvoering zorg gedragen, en ook het portret met fac-simile schijnt wèl geslaagd te zijn, gevolgd naar het geschilderde ter Remonstrantsche kerkekamer te *Rotterdam*, ofschoon aan de oogen, volgens VAN VLOTEN, »een flaauwer en kwijnender uitdrukking gegeven is, dan den wakkeren man moet eigen geweest zijn".

Liefdadigheid en openbare onderstand. Naar het Fransch van C. DE BROUCKÈRE, *Lid van de Kamer van Vertegenwoordigers, Burgemeester van Brussel, enz. Te Zierikzee, bij* P. D. J. Quanjer. 1853. *In kl.* 8*vo. VIII en* 110 *bl. f* 1 - 10.

Men vindt hier, volgens het getuigenis van den Heer DE BROUCKÈRE-zelven, »twee redevoeringen zonder akademische vormen, of liever, twee gemeenzame gesprekken" [wij zouden liever zeggen: »toespraken", want de Heer DE B. spreekt alleen] »ten aanhoore eener welwillende vergadering".

Het beknopt overzigt door den Spreker, in de tweede bijeenkomst, van zijne eerste Verhandeling gegeven, schenkt ons eene gewenschte gelegenheid om in een kort bestek zijne beginselen omtrent liefdadigheid en openbaren onderstand in het algemeen, en tevens eene proeve van de vertaling, mede te deelen. »In de voorgaande vergadering" — zegt hij — »heb ik de eer gehad het belangrijk verschil aan te toonen, dat er bestaat tusschen liefdadigheid en openbaren onderstand; en terwijl ik de eerste aanprees, heb ik u op het gevaar gewezen,

Digitized by Google

dat er in eene te groote uitbreiding van den anderen voor de Maatschappij gelegen is. Om tot dat betoog te geraken, zijn wij te zamen opgeklommen tot de oorzaken der armoede; wij hebben over de wetten der bevolking gesproken, en gezien, dat het regt op onderstand, evenzeer als het regt op arbeid, noodlottigerwijze door eene opvolgende, maar tevens gestadig toenemende verarming, tot de gelijkheid van allen in armoede henenvoert, na alvorens alle gelijkheid van regten en alle vrijheid te hebben verwoest. — Wij hebben tot staving op het voorbeeld van *Engeland* gewezen; wij hebben een bijzonder systema van openbaren onderstand overwogen, dat door de *Belgische* Akademie is bekroond geworden, en wij zijn tot deze gevolgtrekkingen gekomen: vooreerst, dat én de Maatschappij én het Gouvernement, dat haar vertegenwoordigt, de grootst mogelijke vrijheid moeten laten aan de uitoefening van liefdadigheid; daarna, dat én de Maatschappij én het Gouvernement behooren te beschermen en te ondersteunen bij gebrek aan eerlijk winstbejag [?], de daarstelling en vorming van alle voorzorgsmaatschappijen, als spaar-, onderlinge hulp- en toevlugtskassen, assurantie-maatschappijen tegen veeziekte, hagelslag en brandschade; en eindelijk, dat én de Maatschappij én de Staat, door het Gouvernement vertegenwoordigd, het onderwijs en de opvoeding van het volk behooren te begunstigen, niet alleen tot ontwikkeling des verstands, maar ook en bovenal om de harten te vormen tot liefde voor al wat goed, tot afkeer van al wat slecht is", enz.

Er zoude op eenige van die stellingen nog al iets af te dingen zijn: zij worden trouwens minder bewezen dan betoogd; en eene enkele openbare redevoering is weinig geschikt om een geheel systema van armenverzorging af te handelen. Wat overigens over *Engeland* gezegd is (bl. 34 en volg.), bewijst slechts dat vóór 1834 de wetten op de armentax aldaar slecht zijn toegepast; maar de Spreker zegt geen woord over de schoone resultaten, die sedert 1834 door het werkhuisstelsel in *Engeland*, en vooral in *Ierland* verkregen zijn. Ook hetgeen (bl. 36) van de *Hollandsche* landbouw-koloniën wordt medegedeeld is zeer oppervlakkig en weinig beduidende.

In zijne tweede toespraak handelt de Spreker over de verschillende soorten van instellingen die ten doel hebben om aan verschillende soorten van armoede het hoofd te bieden: donatiën

Digitized by Google

en stichtingen (bl. 46); openbare instellingen van armenzorg in 't algemeen (bl. 56); de bureaux van weldadigheid (bl. 58); de bedelaarshuizen (bl. 67); de gestichten voor kraamvrouwen en voor ouden; alsmede de zuigelings-bewaarscholen [die *school* voor zuigelingen drukt de beteekenis van *crèches* zeer slecht uit] (bl. 76); hospitalen, lombarden, vondelings- en verlaten kinderen-huizen (bl. 84); krankzinnigen, doofstommen, blinden, weezen en ongeneesbaren (bl. 106). De enkele optelling toont reeds aan, dat het overzigt niet zeer diep kan gaan. Over 't algemeen hoort men meer door den man van praktijk de zaak uit de hoogte beoordeelen, dan door den wetenschappelijken onderzoeker bewijsgronden aanvoeren en ter toetse brengen.

Zijn wij met het boekje als wetenschappelijk gewrocht niet bijzonder ingenomen, wij erkennen echter dat voor praktikale beschouwing de autoriteit van een man als DE BROUCKÈRE veel waarde heeft; en juist dáárom meenen wij tegen een al te ligtvaardig aannemen van hetgeen in dit zeer onderhoudend geschreven boekje geleeraard wordt, te moeten waarschuwen.

De vertaling-zelve komt ons verdienstelijk voor, ofschoon soms niet van eenige stijfheid vrij te pleiten. Druk en uitvoering zijn uitnemend.

Tijdschrift voor het Armwezen; onder Redactie van S. BLAUPOT TEN CATE *en Mr.* W. DE SITTER. *Derde Deel. Blad* 1—9. *Te Groningen, bij* H. R. Roelfsema *en* P. S. Barghoorn. 1854. *In gr.* 8*vo. bl.* 1—148. *f* 1-45.

De Uitgevers zenden ons dit werk niet geregeld; ware het ons niet van elders bekend, wij zouden schroomelijke hiaten hebben in ons overzigt, en bezwaarlijk in staat zijn er een verslag van te geven; want ook hier geldt het: *incivile est, nisi totâ lege perspectâ, de particulâ ejus respondere.* De eene Aflevering is meer volledig, meer rijk, meer verscheiden dan de andere; men zoude dus, van tijd tot tijd slechts ééne Aflevering ziende, alligt zich een gebrekkig oordeel van het geheel vormen. Onder de verschillende breedere en kleinere stukjes in deze negen bladen vervat, hetzij Verslagen, Mede-

Digitized by Google

deelingen, Boekbeschouwingen, of Verhandelingen, is ditmaal ook een brief van den Heer S. BLAUPOT TEN CATE aan N. N. over eene stelling van den Heer Mr. C. VAN FOREEST, Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, geuit op 17 Dec. 1853, bij de discussie over het voorstel van de negen leden. De Heer VAN FOREEST had, namelijk, beweerd: „dat iedere poging, om den toestand van de eene of andere klasse der Maatschappij te verbeteren, tot nog toe geheel is mislukt, en dat er nog geen enkel oogenblik van toenadering tusschen de verschillende standen is te weeg gebragt". De Heer TEN CATE geeft zich de moeite, die stelling breedvoerig te wederleggen; — en het is ons niet gebleken dat de Heer VAN FOREEST zich tot eene refutatie heeft aangegord; ofschoon daartoe welligt bij de discussie over de Wet op het Armbestuur wel gelegenheid te nemen ware geweest. Wij gelooven dat zulk eene kleine polemiek in het Tijdschrift niet misplaatst is; zij verlevendigt de belangstelling en bevordert de verscheidenheid.

Het *Tijdschrift*-zelf blijven wij aan de belangstelling van het lezend publiek aanbevelen. Vooral na de aanneming der Wet op het Armbestuur, zal het voorzeker een schat bevatten van vragen en opmerkingen, die op de uitvoering der wet betrekking hebben; doch ook buitendien is er altijd veel in wat voor Armbesturen en wetenschappelijke beoefenaars van het Armwezen nuttig kan geacht worden.

LUTTENBERG'S *Chronologische Verzameling der Wetten en Besluiten, betrekkelijk het Openbaar Bestuur in de Nederlanden, sedert de herstelde orde van zaken in* 1813*; voortgezet door* L. N. SCHUURMAN, *Secretaris der stad Zwolle.* (1832.) *Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1853. *In gr.* 8*vo. VIII en* 124 *bl.*

Wij hebben thans niets bijzonders te voegen bij onze herhaalde aankondiging van vroegere Jaargangen; en wenschen den Verzamelaar geduld en kracht om met het lastige, maar nuttige werk rustig en volhardend voort te gaan.

Digitized by Google

De Hulpbank als middel tot voorkoming van Armoede beschouwd door Jhr. Mr. H. J. VAN DER HEIM. *Te Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1854. *In gr.* 8*vo.* 82 *bl.* *f* : - 90.

Het is een verblijdend teeken onzer dagen, dat men, buiten en behalve het aanheffen van luide klagten over steeds toenemende armoede, en het zich voorspiegelen van allerlei schrikbeelden met betrekking tot dien kanker der Maatschappij, meer en meer op middelen bedacht wordt om die kwaal in haar ontstaan te voorkomen en in haren voortgang te stuiten. Onder die preventieve middelen in den laatsten tijd, met goed gevolg naar het blijkt, aangewend, behoort ook de *Hulpbank*, die zich ten doel stelt: »door het geven van kleine geldelijke voorschotten den nijveren handwerksman, den daglooner, neringdoende of werkelooze, in staat te brengen zijn beroep, zijnen handel of zijnen arbeid uit te oefenen of uit te breiden" (bl. 8).

In bovenstaande *brochure* leert ons de Heer VAN DER HEIM die inrigting nader kennen. Hij schetst hare strekking, § 1; Hij vermeldt de buiten- en binnenlandsche Hulpbanken, hare oprigting en werkkring, § 2; en daarna bepaaldelijk over de *Nederlandsche* Hulpbanken sprekende, behandelt hij achtervolgens: het kapitaal, § 3; de wijze van uitleening en terugbetaling, § 4; de rente en boete, § 5; den persoon des leeners, § 6; den persoon des borgs, § 7; en het bestuur der hulpbank, § 8; terwijl als Bijlagen volgen een Concept-reglement voor de Hulpbank, en drie Model-staten of Tabellen bij de Jaar-Verslagen der verschillende Hulpbanken te voegen.

Wie deze wèlgeschreven *brochure* ter hand neemt, zal haar niet nederleggen zonder geheel op de hoogte gebragt te zijn van deze zoo nuttige instelling. Den Heer VAN DER HEIM, zoo wij meenen een der mede-Directeurèn der te *'s Hage* opgerigte Hulpbank, komt lof en dank toe voor de belangrijke bijdrage door hem geleverd op het gebied van armenzorg en wèlbestede weldadigheid. Moge zijn geschrift, gelijk hij-zelf wenscht en bedoelt, de oprigting van Hulpbanken daar waar ze nog niet bestaan ten gevolge hebben.

Eene opmerking zij ons ten slotte vergund, met betrekking tot de renten door de Hulpbank van de leeners gevorderd.

Digitized by Google

Dat er renten geheven worden, komt ons allezins doelmatig voor, èn voor de bank-zelve, èn voor de leeners, voor wie de hulp alzoo den schijn van aalmoes verliest. Maar een groot bezwaar, ook door den S. gevoeld (bl. 49), ligt in het hooge bedrag, vooral met het oog op de wekelijksche aflossing. Wanneer men toch *f* 100 uitleent tegen 4 pCt., en reeds de eerste week met de gedeeltelijke aflossing begint, zonder dat dit op de verschuldigde rente invloed heeft, is het gemakkelijk na te gaan, dat men per slot van rekening veel meer dan 4 pCt. ontvangt. Met vasthouding dus aan het beginsel van renteheffing, is het zeer wenschelijk voor het beoogde doel der onderneming, dat aan dit bezwaar worde te gemoet gekomen door eenen algemeenen regel, waardoor de rente slechts berekend wordt naar den tijd dat de leener werkelijk genot van het geleende kapitaal gehad heeft. B.

Mijn verblijf aan de Kaap de Goede Hoop. Schetsen van ALFRED W. COLE. *Naar het Engelsch. Te Amsterdam, bij* Gebroeders Kraay. 1854. *In gr. 8vo., met titelvignet en* 232 *bl. f* 2-50.

De belangstelling in hetgeen *Zuid-Afrika* betreft wordt met elken dag grooter. Dat is allezins natuurlijk, want daar wonen onze stamverwanten, onze broeders, die dezelfde taal spreken welke wij op moeders-schoot hebben leeren stamelen. Bovendien worden wij meer en meer bekend gemaakt met de zeden en gebruiken, met de vroegere Geschiedenis en de tegenwoordige lotgevallen van dien Zuidelijken uithoek van het groote vasteland, die vóór twee eeuwen door *Nederlanders* is bevolkt en ontgonnen geworden. De meerdere belangstelling welke de gebeurtenissen aldaar bij ons opwekken, is misschien ook toe te schrijven aan het buitengewone, het zonderlinge dier lotgevallen, want, waarlijk, wat wij er sedert een twintigtal jaren zien gebeuren, is hoogst opmerkelijk. — Doch wij hebben ons op het oogenblik niet bezig te houden met de lotgevallen van *Zuid-Afrika*, maar slechts met het wedervaren van een jongen *Engelschman*, die er geheel toevallig zijn verblijf gehouden heeft gedurende niet minder dan vijf jaren. Men zou misschien vermoeden dat hij als Officier op weg naar *Indië* — dat groote strijdperk, waar zoo vele zijner landge-

Digitized by Google

nooten schatten, aanzienlijke rangen of lauweren verwerven — ter zake van den *Kaffer*-oorlog in de *Kaap-Kolonie* is gehouden. Och, neen! Als landverhuizer was de Heer COLE in 1841 van *Gravesend*, aan boord van de *Prins Rupert*, naar *Nieuw-Zeeland* onder zeil gegaan, en, na vijf maanden komt hij, als schipbreukeling, in de *Kaapstad:* »Mijne kleederen, mijn geld, mijne brieven voor *Nieuw-Zeeland*, alles wat ik bezat, was op dit oogenblik begraven in de diepte van den oceaan. Zeven of acht duizend mijlen van huis zonder vrienden, kleederen of geld." Waarlijk een benarde toestand, die menigeen hopeloos zou hebben gemaakt, — niet zoo onzen reiziger. Hij verhaalt ons dat men in de *Kaapstad* op zijn eerlijk gezigt hem geloofde, en dat hij een koopman vond, bereidvaardig om een schipbreukeling en landverhuizer »een wissel op *Engeland* te disconteren".

In dier voege op het *Kaapsche* strand geworpen, begint hij behagen te vinden in de menschen en hunnen omgang, in de levenswijze en in het land, en hij vergeet het om mede te gaan naar *Nieuw-Zeeland* tot het helpen vestigen der nieuwe Koloniën, welke thans reeds een getal van zes uitmaken. Na zijne terugkomst in *Engeland* heeft hij zich niet gehaast zijne ontmoetingen aan zijne landgenooten bekend te maken. Welligt heeft »*The Cape and the Kaffers*" van H. WARD, of wel »*Six Months in Natal*" van den Oxonian CH. BARTER, hem daartoe opgewekt. Zeker is het, dat met zijne wijze van voorstellen, met zijn stijl, de Heer COLE niet behoefde beducht te te wezen om voor het publiek op te treden. Moge het ook waarheid wezen, hetgeen wij niet durven verzekeren, dat zijne ontmoetingen wel eens wat opgesmukt zijn, — toch is het geenszins te ontkennen dat hij een zeer aanschouwelijk beeld levert zoo van de menschen als van het land hunner inwoning of hunner geboorte. Bijna zouden wij vergeten hier bij te voegen, hetgeen ons *Nederlanders* zeker aangenaam is, dat hij van de *Hollandsche* Boeren een gunstig getuigenis aflegt.

Na de *Kaapstad* te hebben leeren kennen, bezoekt de Reiziger het wereldberoemde *Constantia*, waarvan de gastvrijheid des eigenaars even beroemd is als zijn nectar. Bij gelegenheid van wedrennen, die hij zegt dat men zoo wel als het spel, *Cricket* genoemd, overal vindt waar men *Engelschen* heeft, geeft hij de volgende beeldtenis van een *Hollandschen* Boer (bl. 41).

Digitized by Google

Het is een zware, breed geschouderde kerel, bruin van tint; hij draagt een' breeden, ronden stroohoed, een buis van grof bruin laken, eene geel lederen broek, en schoenen van dezelfde stof. In zijne mond houdt hij een kort, zwart pijpje, en in zijne hand eene rijzweep. Hij berijdt een vlug paard, dat hij een rood-schimmel noemt. Gij kunt zien dat het nooit in zijn leven gedresseerd is, en waarschijnlijk nimmer haver geproefd heeft. Het heeft een nek als een ram, en eene *croupe* als eene gans; maar zijne pooten zijn best, en zijn oog is helder en levendig. Het treedt langzaam voort, doch beweegt zich zoo gemakkelijk als eene *wherry* op het water. Het zal dien tred zoo veel uren volhouden als zijn berijder zulks verkiest. — De man is een echte *Hollandsche* Boer, en gisteren reed hij, met datzelfde paard, de zestig mijlen [van drie op een uur gaans] af, die zijne boerderij ver ligt; en toch ziet het beest er frisch uit en zal hem morgen weder naar huis dragen."

Een ieder die gereisd heeft, weet dat de eerste aanblik eener plaats ons soms welgevallig of ongevallig is, terwijl bij nadere kennismaking het omgekeerde plaats grijpt. Zoo ging het ook onzen Reiziger, toen hij te scheep naar *Port-Elizabeth* ging, om, van daaruit, met de binnenlanden kennis te maken. »Toen wij het land bereikten" — lezen wij bl. 47 — »zag ik het stadje *Port-Elizabeth* vlak voor mij, en had, mijns inziens, nimmer eene plaats gezien die er zoo ellendig uitzag. Hooge duinen strekken zich aan alle kanten uit — en daartusschen ziet men kleine witte huizen met schitterende roode daken, zonder dat men er een enkelen boom bespeurt." — »De eerste blik, noch de tweede, noch de derde, namen den slechten indruk weg, dien de plaats reeds op mij gemaakt had. Het scheen mij een leelijk, klein krot toe. Later veranderde mijne meening en koesterde ik eene groote genegenheid voor het stadje."

Alvorens *Port-Elizabeth* te verlaten, geeft de Schrijver der »Schetsen" eene »korte schets van de geschiedenis der Kolonie", die niet alleen zéér kort, maar bovendien zéér onnaauwkeurig is.

Over de *Hottentotten* wordt, op eene naïve wijze, veel waars gezegd. Men hoore (bl. 62): »Het is buiten kijf dat het ras der *Hottentotten* sterk verminderd is sedert de *Hollanders* het land in bezit namen; maar dit werd niet veroorzaakt door

Digitized by Google

de wreedheid der kolonisten. Sterke drank en ziekte (voornamelijk de kinderpokken, in dat land de eigenaardige kwaal) waren de voornaamste verwoesters. Zelfs in dezen tijd, nu de *Hottentotten* dezelfde regten genieten als de *Europeanen*, neemt hun getal schrikkelijk af. Dit is altijd het geval: waar de beschaving binnen treedt, smelten de oorspronkelijke stammen weg.

»Ik heb nooit een *Hottentot* gekend die een eigendom had, hoewel dit met vele anderen van gekleurd ras wel het geval was. Een *Hottentot* is het onverschilligste, flaauwste schepsel ter wereld. — Hij is de smerigste kerel en zal uwe kamer, laarzen, messen en vorken niet schoonhouden, tenzij gij hem gedurig narijdt; en toch zal hij zijne handen met de uiterste zorg wasschen, alvorens hij het voedsel aanraakt dat hij voor uw middagmaal gereed moet maken, hoewel hij anders van nature den grootst mogelijken afkeer koestert van de aanraking met koud water, en zoo hij in het geheel eenig linnen draagt, dat nooit uittrekt voordat hij het aan flarden gedragen heeft. Bij gevolg is hij in geen enkel opzigt een pleizierige knecht, en de vrouwen van zijn ras zijn evenmin aangename keuken- of huis-meiden. Als uwe reukzenuwen niet ongewoon stomp zijn, raad ik u nooit eerder eene kamer te bezoeken, die eene *Hottentotsche* juffer in orde gebragt heeft, dan ten minste een half uur na haar vertrek." — Te dier plaatse kan men nog meer vinden omtrent de *Hottentotten*, en over hunne bekeering tot het Christendom door de Zendelingen (bl. 116—119).

Over de schapenfokkerij, en het leven van een ongehuwden schapenboer vindt men veel belangrijks, op luimige wijze verhaald. Men verneemt ook hoe menig *Engelsch* landverhuizer, zonder geld in de *Kaap-Kolonie* gekomen, een groot boerenbedrijf voor de veeteelt aanlegt, en er ruim van leeft — alles op crediet natuurlijk — en eindelijk, wanneer de tijd van betaling komt, niet heeft om te betalen, zich dood ongelukkig noemt, en aan de Kolonie daarvan de schuld geeft. — Overigens wordt de veeteelt in het algemeen door COLE als zeer voordeelig opgegeven.

Hoezeer *Engelschman* zijnde, zwaait hij aan de gastvrijheid van den *Kaapschen* Boer hoogen lof toe. Het Zevende Hoofdstuk is bepaaldelijk aan den toestand der *Hollandsche* Boeren

Digitized by Google

gewijd, aan hunnen afkeer van het *Britsch* Bestuur, en de oorzaken daarvan. Hun voorkomen, karakter, zienswijze in het algemeen en godsdienstzin worden beschreven, en met ingenomenheid beoordeeld. Dit Hoofdstuk wordt met de volgende woorden besloten (bl. 103): »De lezer zal bemerken dat ik over het geheel een hoogen dunk koester van de *Hollandsche* kolonisten. Zij hebben buiten kijf groote gebreken, gebreken die men aan hunnen stam wijten moet, en die men in hun moederland nog heden terug vindt; maar zij bezitten tevens een ruim deel van die treffelijke hoedanigheden, welke, de geheele wereld door, den mensch, in den volsten zin van het woord, achtenswaardig maken. Deze hoedanigheden hebben zij mede aan *Holland* te danken, en zij leveren het bewijs, dat men zoo wel op de rassen, als op de individuën, het oude *Romeinsche* spreekwoord:

„*Coelum, non animum, mutant qui trans mare currunt*",

(die naar de overzijde der zee trekken, veranderen wel van luchtstreek, maar niet van gemoed) kan toepassen." — Wij voegen hierbij niets, maar laten de beoordeeling aan den *Nederlandschen* lezer.

Op eene allezins schilderachtige wijze, ja, met poëtische opgewondenheid wordt het reizen in *Zuid-Afrika* beschreven (bl. 108): »Kan er iets ter wereld meer schoon, meer betooverend zijn dan de heerlijke nachten in het rijke klimaat van *Zuid-Afrika?* — De hemel heeft eene donkerblaauwe kleur, gelijk men nooit in de meer noordelijke luchtstreken aantreft; de maan schijnt gelijk zij het alleen aan zulk een' hemel doen kan; de starren staan helder en duidelijk; eene volmaakte stilte heerscht rondom u; ginds ziet gij hooge, gewelfde (?) bergen hunne kruinen ten hemel verheffen, die nimmer door een menschelijken voet zijn betreden geworden; aan hunnen voet zijn zij beschaduwd door een donker, zwaar woud, waarin enkel een wild beest of een *Boschjesman* kan doordringen. De uitgestrekte vlakte is bedekt met aloës, *Kaapsche* struiken, wilde gewassen en tien duizende soorten van verschillende bloemen, die een tapijt vormen voor onze voeten, even schoon als de hemelboog boven ons, terwijl hetgeen ons onmiddellijk omgeeft, het penseel van een SALVATOR ROSA waardig is; het donker gebladerte van het struikgewas wordt

Digitized by Google

verguld door den gloed van het vuur, waarom hier onze *Hottentotten* het uitstekend genot van het *Dolce far niente* smaken, gelijk alleen een wilde het te genieten weet."

Na een zoo schitterend tafereel wordt echter aan den lezer evenmin de schaduwzijde onthouden van het reizen in *Zuid-Afrika*, waaronder het omverwerpen van den wagen, bij het afrijden van rotsachtig gebergte of in eene rivier, en, hetgeen meermalen voorvalt, het wegdwalen der trek-ossen gedurende den rusttijd, en het uren lang zoeken om ze terug te krijgen, tot de voltooijing van het tafereel onvermijdelijk zijn.

De schets van *Grahamstown* door den Heer COLE gegeven, is niet bijzonder voordeelig, vooral wanneer men bedenkt dat ze grootendeels door *Engelschen* is bewoond, dat dezen die stad tot de hoofdplaats der Kolonie wenschen verheven te zien, en dat, ná de *Kaapstad*, deze als de voornaamste beschouwd wordt. Intusschen is *Grahamstown*, als hoofdplaats der oostelijke Divisie of Provincie, met der daad de belangrijkste ná de *Kaapstad*.

COLE gaat naar *Fort-Beaufort* (op bl. 133 is *Port-Beaufort* eene drukfout), en voorts eenige mijlen verder, om een bezoek bij MACOMO, Opperhoofd van een magtigen *Kaffer*-stam, af te leggen, dien hij op het Fort had ontmoet. Hij kwam in de landstreek waar, kort na zijn vertrek uit de Kolonie, de *Kaffer*-oorlog heeft gewoed, en waar, inzonderheid op het einde van 1850, niet weinig dappere *Engelschen* zijn gesneuveld. Dat C. op zijn rid naar MACOMO's *kraal* niet zeer op zijn gemak was, lezen wij bl. 143.

„Zelfs in vredestijd zien de *Kaffers* den *Engelschman* alles behalve vriendelijk aan, als zij hem op hun grondgebied ontmoeten; en als zij iemand nijdig aankijken, terwijl zij den bundel werpspietsen in de hand houden, waarmede zij tot op dertig ellen afstands met juistheid te treffen weten, dan zien ze er gansch niet prettig uit. — Ik had geene vrees dat zij mij zouden vermoorden; maar ik achtte het zeer wel mogelijk, dat zij zin kregen in mijn paard, zadel en teugels, of in mijne kleederen, en zich die *sans cérémonie* zouden toeëigenen. Ik nam daarom als veiligheidsmaatregel de gewoonte aan, om ieder, dien ik tegenkwam, den weg te vragen naar

Digitized by Google

MACOMO's *kraal*, daar ik mij ten volle overtuigd hield, dat zij den moed niet zouden hebben om een gast van hun Opperhoofd te berooven."

Van zijn bezoek terugkeerende, heet het (bl. 147): »Ik reed naar *Fort-Beaufort* terug, regt in mijn schik met de afgelegde visite, en meer dan ooit overtuigd van de aangeboren arglistigheid, gierigheid, slimheid en oneerlijkheid, de lage inborst en de volslagen trouweloosheid der *Kaffers* in het algemeen, en van MACOMO in het bijzonder.

Vrij uitvoerige berigten ontmoeten wij in de »Schetsen" over de *Kaffers*, hunne geaardheid, en den invloed welken de Zendelingen op hen uitoefenen. Daar die invloed door COLE niet zeer gunstig wordt beoordeeld, voegt hij er bij (bl. 154): »Ik vrees dat velen mijner opmerkingen, betreffende deze Heeren, zullen worden uitgelegd als blijken van een hevig vooroordeel van mijne zijde tegen hen en hunnen arbeid; maar ik geef de verzekering, dat ik, in het afgetrokkene, volstrekt geen vooroordeel koester tegen Zendelingen of Zendelinggenootschappen. Het is enkel de waarheid die mij noodzaakt hunne feilen en dwalingen mede te deelen. — Laat iedereen eens nagaan welke sommen er zijn te koste gelegd alleen aan de Zendelingsposten in het *Kafferland;* hoe veel Zendelingen daarheen gegaan zijn, den tijd dien zij in dat land hebben doorgebragt, en dan vragen: welken uitslag heeft dat alles opgeleverd?" De beantwoording kan men ter aangehaalde plaats vinden, alsmede op hoedanige wijze, zijns inziens, de »Kaffer-kwestie" kan worden geregeld.

Wij moeten den lezer naar het werk-zelf verwijzen wat betreft des S. bezoek te *Colesberg*, *Graaff-Reynet*, enz., alsmede omtrent hetgeen hij verder mededeelt over de belangen van dat gedeelte van *Zuid-Afrika* dat door blanken bewoond wordt. — Uit de aangehaalde plaatsen is overigens ten volle gebleken: dat de Heer COLE op zeer onderhoudende wijze zijne ontmoetingen weet mede te deelen, en dat de Vertaler zijne taak met bekwaamheid heeft volvoerd. Vele lezers zal ook het uitwendige van het boek wel tot koopen uitlokken, en de koopers hebben maar een paar bladzijden in te zien om belangstellende lezers te worden.

Digitized by Google

Beschouwingen over het aesthetische der Bouwkunst. Eerste gedeelte. Grieksche en Romeinsche stijl. Naar het Engelsch, door een Bouwkundige. Met platen. Te 's Hertogenbosch, bij de Gebroeders Muller. 1853. *In kl.* 8*vo. VI en* 121 *bl. f* 2-:

Even als andere kunsten, is de bouwkunst in de laatste twintig jaren met meer ijver en smaak beoefend, en heeft daardoor vorderingen gemaakt, die *Frankrijk*, *Duitschland* en *Engeland* tot eere verstrekken. Vele oorzaken hebben daartoe medegewerkt; er is welligt geen andere tijd in de nieuwere Geschiedenis geweest, waarin zoo vele kerken, paleizen, schouwburgen, beurzen en hôtels, als bij het uitleggen en vergrooten van *Londen*, *Parijs*, *Weenen*, *Berlijn*, *Brussel*, en andere steden van minderen rang, zijn gebouwd geworden. In ons Vaderland is men ook hierin niet geheel ten achteren gebleven; nimmer werd er zoo veel gebouwd als thans. Het is echter eene bijzonderheid, dat het bij al de praktische uitbreiding der bouwkunst, moeijelijk zoude zijn om eenen zekeren algemeenen karaktertrek van de architectuur der negentiende eeuw aan te wijzen. Elke eeuw had haren eigenaardigen stijl. Men kan in de Geschiedenis der bouwkunst die verschillende stijlen en hunne overgangen nagaan en aanwijzen; men kan ontwikkelen hoe de eene uit de andere is voortgekomen; van den *oud-Grieksch-Dorischen* af tot den zoogenaamden *rocaille*-stijl der achttiende eeuw toe; maar welken naam men aan de voortbrengselen der hedendaagsche architectuur zou moeten geven, is onmogelijk te bepalen; omdat men zich meestal tot eene navolging der Middeleeuwsche, Romaansche en Gothische bouworden of Klassiek *Grieksche* stijlen heeft bepaald, of de verschillende bestanddeelen er van zonder keuze of smaak doореen heeft gemengd, en daar, om eene voorgewende oorspronkelijkheid te verkrijgen, nog iets *Byzantijnsch* en *Moresk-Arabisch* heeft bijgevoegd.

Zou de sedert eenige jaren meer volledige en wetenschappelijke beoefening van de Geschiedenis der Bouwkunst daar voor een groot gedeelte niet de oorzaak van zijn? Een groot licht is er in opgegaan, en men is met bouwstijlen bekend geworden die men vroeger slechts gebrekkig of in het geheel niet kende. De *Indische*, *Egyptische* en de Klassieke *Griek-*

Digitized by Google

sche architectuur is meer volledig bestudeerd, en men is dieper in den geest er van doorgedrongen. De *Byzantijnsche* en *Romaansche* bouwstijlen zijn in onze eeuw eerst in hunne eigenaardige karaktertrekken ontwikkeld, en de zoogenoemd *Gothische* heeft ons ál zijne geheimen en schoonheden ontsluijerd. Al de *nuancen* van de moderne klassieke bouwkunst, van den tijd der *Renaissance* tot op het einde der achttiende eeuw, zijn in hare bijzonderheden nagegaan; en er is dus eene onuitputtelijke bron van studie voor den architect geopend. Men schijnt echter over het algemeen nog niet op de hoogte gekomen te zijn, om dit bijna onoverzienbaar aantal bouwstoffen met vrucht, behoudens eigene oorspronkelijkheid en zelfstandigheid, aan te wenden. Er moet nog een scheppend genie opstaan, dat deze grootsche taak aanvaart; men is nog zoekende; men tast in het rond en doet proeven van verschillende combinatiën, die tot nog toe niet aan de verwachting hebben beantwoord. De hedendaagsche bouwkunst is nog in een overgangs-tijdperk, zonder een bepaald eigen karakter te bezitten; doch hieruit echter moet eindelijk iets schoons en oorspronkelijks ontstaan, als men juist en doeltreffend gebruik wil maken van de hulpmiddelen die nu meer dan ooit voorhanden zijn.

De vorming van den architect is tot heden toe vrij gebrekkig en onvolledig geweest. Het is nog niet lang geleden, dat men bij ons, wat de architectuur als kunst aangaat, zich vergenoegde met de zoogenoemde vijf Orden uit BOSBOOM of VIGNOLA te bestuderen; men was bijna geheel onkundig van de gedenkstukken der bouwkunst in *Athene* en het overige *Griekenland;* de *Romeinsche* monumenten waren meer bekend, doch men achtte het genoegzaam als men slechts de verdeelingen opvolgde die in de geijkte vijf Orden waren opgegeven. Eindelijk werden bij ons de *Architektonische Ordnungen* van LENORMANT en MAUCH, en het Klassieke maar te geleerd diepzinnige werk van CARL BÖTTICHER, de *Tektonik der Hellenen*, bekend, die een geheel ander licht over de antieke bouwkunst deden opgaan, maar zonder dat men er dat gebruik van heeft gemaakt, hetwelk geschikt was om tot eene oorspronkelijke aanwending dezer schoone en rijke kennis te leiden.

Bij sommigen is hierdoor eene eenzijdige en uitsluitende

Digitized by Google

bewondering voor de *Grieksche* architectuur, bijzonder voor den *Dorischen* bouwstijl ontstaan, die hen met zekere verachting op de andere stijlen, als: de *Ionische* en *Corinthische*, doet nederzien, en hun de *Romeinsche* bouwkunst als barbaarsch en verbasterd doet voorkomen. Het stelsel der vijf Orden wordt door hen geheel en al verworpen, maar men loopt daardoor gevaar van eene gedwongene onderwerping aan willekeurige regelen, in eene soort van regeringloosheid te vervallen, of in den *Grieksch-Dorischen* bouwtrant het eenige architectonische schoon te zien; ofschoon men het verheven oorspronkelijke van den *Gothischen* stijl niet kan ontkennen. Hierbij komt eene miskenning van de waarde van het werk van VITRUVIUS, dien men vroeger voor den wetgever in klassieke bouwkunst hield, even als ARISTOTELES in de dichtkunst, zonder dat men zich de moeite gaf om hunne schriften naauwkeurig na te gaan. VITRUVIUS zal altijd eene hooge waarde voor de geschiedenis en de beoefening der bouwkunst behouden; hij is van de Ouden die over deze kunst hebben geschreven de eenige die tot ons gekomen is, terwijl de schriften van ICTINUS over het *Parthenon*, en de werken van andere *Grieksche* architecten, spoorloos verloren zijn geraakt. Men behoeft niet, zoo als voorheen, bij zijne woorden te zweren; doch eene goede vertaling zou onze architecten overtuigen, dat bij hem veel belangrijks en nuttigs te vinden is. Zij zouden daaruit zien hoe vele noodzakelijke kundigheden in eenen bouwkunstenaar worden vereischt, en in welk verband theorie en praktijk bij hem moeten staan.

Sedert eenige jaren zijn er bij ons, behalve eene vertaling van de *Geschiedenis der Bouwkunst* van RAMÉE, eene Verhandeling van TIMMERMAN *over die der Middeleeuwen*, en een *Bouwkunstig Magazijn* uitgekomen. Het laatste, zoo wel praktisch als theoretisch van inhoud, is na het verschijnen van het Eerste Deel gestaakt moeten worden; en de zoo belangrijke *Bouwkundige Bijdragen* door de *Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst* uitgegeven, hebben ook dien algemeenen bijval nog niet gevonden dien zij zoo zeer verdienen. Men ziet hieruit dat, bij al den bloei waarin zich de praktische bouwkunst bij ons mag verheugen, het theoretische, historische en aesthetische deel nog niet zoo algemeen beoefend wordt, als zulks voor onzen tijd vereischt zoude worden tot de aankwee-

Digitized by Google

king van eenen gezuiverden smaak en tot het juist te pas brengen van die kennis, van welker noodzakelijkheid men tot nog toe niet algemeen doordrongen is, en waarvan men de hooge belangrijkheid nog niet genoegzaam inziet.

Wat het historische en aesthetische in het vak der architectuur bijzonder aangaat, zal men moeten erkennen dat daarin de kennis van velen onzer bouwkunstenaars nog zeer oppervlakkig is; de meesten hebben er ook geene genoegzame opleiding in genoten, en het is eerst sedert eenige jaren, dat men aan sommige Akademiën van beeldende kunsten begonnen is lessen er in aan de verst gevorderde leerlingen voor te dragen. Deze lessen moesten ook gevolgd worden door de architecten en bekwame werkbazen, die buitendien weinig gelegenheid hebben om zich de werken aan te schaffen en te bestuderen, welke hun, zonder eenige archeologische geleerdheid, minder tot uitbreiding van hunne kennis en tot veredeling van hunnen smaak te pas zouden komen.

Er zijn dezer dagen twee werkjes bij ons in het licht verschenen, die voor dit doel zeer geschikt zijn, namelijk: een *Overzigt van de Geschiedenis der Bouwkunst*, door den Heer BRUTEL DE LA RIVIÈRE, en de *Beschouwingen over het aesthetische der Bouwkunst*, dat wij meer van naderbij zullen beschouwen, om te zien in hoe ver het aan de vereischten voldoet, om tot de ontwikkeling van kennis en smaak in dit vak te kunnen dienen. Het is naar het *Engelsch* door een onzer bouwkundigen bewerkt, en omvat de Klassieke bouwkunst of den *Griekschen* en *Romeinschen* stijl. De inhoud er van handelt: 1°. over de Orden; 2°. de *Dorische* bouworde; 3°. over de modern *Dorische* Orde; 4°. over de *Toscaansche* Orde; 5°. over de *Ionische* Orde; 6°. over de *Romeinsche* en modern *Ionische* Orde; 7°. over de *Corinthische* Orde; 8°. over de kolomstelling (kolomniatie); 9°. over de tusschenkolomming, en besluit 10°. met eenen verklarenden bladwijzer. Het beschouwt dus in een honderdtal bladzijden de voornaamste bestanddeelen der Klassieke bouwkunst.

In een kort Voorwoord, — waarvoor wij liever *Voorberigt* zouden gelezen hebben; omdat wij 't voor een onnoodig *Germanisme* houden, — zegt de Bewerker dat het van groot belang is, dat een werk over de beginselen van eenige wetenschap of kunst, vooral indien het populair zal zijn, niet alleen regelen

Digitized by Google

opgeve, maar ook de grondbeginselen verklare. Dit is eene waarheid die bijna geen betoog behoeft, en echter meestal bij élémentaire wetenschappelijke en kunst-theoretische werken uit het oog wordt verloren. Als die verklaring duidelijk en met voorbeelden gestaafd wordt gegeven, zal daardoor de droogheid vermeden worden, welke de jeugdige beoefenaars zoo zeer van het lezen van leerboeken in hun vak afschrikt, en het vooroordeel weggenomen, dat bij de meesten van hen tegen theoretische werken over de kunst in het algemeen en over elke kunst in het bijzonder nog bestaat.

Wij zijn het derhalve met den Bewerker volkomen eens, dat: »die zich toelegt op de beoefening der bouwkunst, zich ook moet toeleggen op het kunstmatige, en er zich zoo wel theoretische als praktische kennis van verschaffen moet, door de methoden en hulpmiddelen die thans in gebruik zijn. Maar indien de kunstbeoefenaars en het publiek ooit met de bouwkunst eenigzins grondig bekend, en met haar karakter als schoone kunst gemeenzaam gemaakt zullen worden, dan moeten er andere methoden dan tot hiertoe, in ons Vaderland, gebruikelijk waren, worden geleverd; daar het in het belang der bouwkunstenaars-zelven is, dat het publiek smaak en zin voor bouwkunst verkrijge en haar als eene schoone kunst leere erkennen". Wij hebben deze woorden eenigzins gewijzigd, omdat de Bewerker overal van bouwkunde en niet van bouwkunst spreekt, hetgeen, naar ons gevoelen, minder juist is, wanneer men over de architectuur als schoone kunst handelt.

De Eerste Afdeeling: *Over de Orden*, begint met eene algemeene aanmerking over de bouwkunst, om het verschil aan te toonen tusschen het bouwen en de architectuur als kunst; een verschil dat veelal wordt voorbijgezien. Het bouwen is het praktische handwerksmatige deel, dat de conceptiën der kunst verwezenlijkt; maar de architectuur is die wijze van bouwen waarbij men méér beoogt dan datgene wat tot nut en gemak dienen kan, en waarbij men zich vooral toelegt op die schoonheid van vormen, welke het oog behaagt, de verbeelding boeit en den smaak voldoet, of daartoe de plannen opgeeft. »Orde in bouwkunstige beteekenis heeft betrekking op het zamenstelsel zoo als het door de *Grieken* en *Romeinen* in gebruik was gebragt, en dient om de kolommen en hare dekking gezamenlijk aan te duiden". Deze bepaling is eenig-

Digitized by Google

zins duister; beter ware het te zeggen dat men door Orde zekeren bouwstijl van eigenaardige zamenstelling verstaat, die eenen oorspronkelijken vorm vertoont, waardoor hij zich van alle andere bouwstijlen onderscheidt.

Wat de Klassieke bouwkunst betreft, hierin ontmoet men, namelijk in de *Grieksche* Architectuur, die de kern daarvan uitmaakt, drie verschillende bouwstijlen, te weten: de *Dorische*, de *Ionische*, en de *Corinthische*. Die bouwstijlen komen grootendeels gewijzigd in de *Romeinsche* architectuur weder voor; de twee andere stijlen, de *Toscaansche* en *Romeinsche*, kunnen van deze drie afgeleid worden: de eerste van den *Dorischen*, de laatste van de vermenging van den *Ionischen* en den *Corinthischen*, en hebben geene eigenaardige en bijzondere kenmerken. »Vroeger en ook thans nog is het bijkans algemeen in gebruik om over vijf Orden te spreken." Men verstond en verstaat hierdoor eigenlijk iets anders dan de verschillende bouwstijlen, zoo als zij ons door de *Grieksche* en *Romeinsche* monumenten kenbaar zijn geworden. Het zijn meer vastgestelde normen, waarvan de maten en evenredigheden door de *Italiaansche* bouwmeesters der *renaissance*, PALLADIO, SCAMOZZI en VIGNOLA, naar de *Romeinsche* gedenkstukken zijn opgemaakt, want de echt *Grieksche* architectuur hebben zij niet gekend. Zij vonden overblijfselen van den *Romeinsch-Dorischen*, *Ionischen*, *Corinthischen* en Compositen stijl. Zij hadden eene overlevering, dat er een *Etrurische* of *Toscaansche* bouwtrant bestaan had; hiervan wilden zij ook eene Orde vaststellen, doch zij deden niet anders dan de *Romeinsch-Dorische* wat lomper en eenvoudiger te maken, en hunne zoogenaamde *Toscaansche* Orde gelijkt zeker niet in het minste naar de oude *Etrurische* architectuur, waarvan zoo weinig overblijfselen, behalven de graf-monumenten, meestal in de rotsen uitgehouwen, overgebleven zijn. Zij kwamen dus tot het denkbeeld om vijf onderscheidene regels of normen te bepalen, die de schoonste verhoudingen, uit de monumenten afgeleid, moesten voorstellen, en waarvan men dus zoo weinig mogelijk mogt afgaan, op straf van gezegd te worden buiten de Orde te bouwen. »De algemeene leer van vijf bouworden wordt, naar wij hopen, al meer en meer verworpen." — Dit kan slechts onder zekere bepaling aangenomen worden, zoo lang de studie der oorspronkelijke, vooral *Grieksche* ge-

Digitized by Google

denkstukken niet meer algemeen doorgedrongen is; men heeft nog een leidenden regel noodig, waaraan men zich echter niet slaafs behoeft te houden, maar die met eene vrije speelruimte moet worden toegepast, wil men de anarchie in de architectuur, die in onzen tijd heerscht, nog niet meer zien toenemen. Men kan den *Toscaanschen* en *Romeinschen*, als eene ruwe bastaardsoort van den *Romeinsch-Dorischen*, en als de smakelooze vermenging van twee zeer verschillende bouwstijlen, vergeten; maar de *Grieksch-Dorische*, *Ionische* en *Corinthische* stijlen zullen zoo lang bestaan als men smaak en gevoel voor schoone bouwkunst zal behouden.

Als men tot het meer naauwkeurig bestuderen dier oorspronkelijke bouwstijlen overgaat, zal men van het groote en gewigtige onderscheid tusschen de *Grieksche* en *Romeinsche* architectuur nog meer overtuigd worden. Gaat men de ontwikkeling daarvan geschiedkundig na, dan zal men zien »dat de *Grieksch-Dorische* stijl vele in het oog loopende afwijkingen vertoont, die, hoewel zij allen deel maken van een en denzelfden bouwtrant, toch even zoo vele *Dorische* Orden daarstellen.

»De *Paestum-Dorische*, b. v., verschilt evenveel van de *Atheensche* als die van het Parthenon". (?) Bedoelt men hiermede den stijl van andere *Dorische* monumenten van *Athene*, zoo als de tempel van THESEUS en de Propyleën, dan zal men weinig afwijking van het Parthenon vinden; nimmer hebben wij ook van een bijzonder *Atheensch-Dorisch*, maar wel van een *Attisch-Ionisch* gehoord. Men kan de historische ontwikkeling der *Dorische* Orde volgen, van de overblijfselen des tempels van MINERVA te *Corinthe*, en die van de tempels van *Sicilië*, van *Paestum*, van *Egina*, van THESEUS, van *Phigalia*, tot aan het Parthenon en de Propyleën, waar de *Grieksch-Dorische* bouwstijl zijnen hoogsten trap van volkomenheid bereikte; hiervan kan men zijn verval nagaan en de wijzigingen verklaren, die hij bij de *Romeinen* onderging, en zóó duidelijk zien hoe de modern *Dorische* Orde ontstaan is, die zeker weinig overeenkomst met de *oud-Grieksch-Dorische* heeft.

Dat kan men eveneens op de *Ionische* en *Corinthische* bouwstijlen toepassen. De oudste *Ionische* monumenten bevinden zich te *Athene*, die van *Ionië* zijn betrekkelijk iets later. Men maakt dus een onderscheid tusschen het *Attisch-* of *Hellenisch-*

Digitized by Google

Ionisch en *Aziatisch* of eigenlijk *Ionisch*. Dit laatste is door de *Romeinen* het meest gevolgd, en heeft bij hen de grootste wijzigingen ondergaan, die in het modern *Ionisch* nog grooter zijn geworden; vooral door de schuinsche krullen der hoekkapiteelen op alle de andere toe te passen, waardoor die Orde geheel van den oorspronkelijken bouwstijl is ontaard. Zulks is ook het geval met den *Corinthischen* bouwtrant, waarvan ons weinig echt *Grieksche* monumenten zijn overgebleven. Als men de kapiteelen van het gedenkteeken van *Lysicrotes* (de lantaarn van DEMOSTHENES) met die van den tempel van *Tivoli*, en zelfs die van den tempel van JUPITER STATOR met die van het Pantheon vergelijkt, zal men dadelijk in het oog vallende afwijkingen bemerken. Bij de *Romeinen* heeft echter de *Corintische* bouwstijl zijne hoogste ontwikkeling verkregen; maar weldra vervielen zij in de smakelooze afdwaling der wanstaltige vermenging daarvan met de *Ionische*, die het verval hunner architectuur kenmerkt.

Als men dit alles in aanmerking neemt, ziet men dat de *Grieken* en *Romeinen* wel verschillende bouwstijlen gehad hebben, maar die met zekere vrije losheid, wat den algemeenen geest betreft, hebben gevolgd; zoodat er geen *Dorisch*, *Ionisch* of *Corinthisch* monument is, dat niet meer of mindere afwijkingen vertoont, en er geen twee zijn die men zeggen kan, dat zij, zoo als onze moderne Klassieke gebouwen, naar de Orde gebouwd zijn, of in alle onderdeelen naar elkander gelijken. De zoogenaamde *Dorisch-Ionische* en *Corinthische* Orden, die nog bestaan, moesten, naar de beste monumenten gewijzigd, als een regel aangezien worden; niet om in elke kleine afmeting, maar in het groot geheel met eenen vrije smaak te worden gevolgd, als men in den Klassieken stijl wil bouwen. De leerlingen moesten dus in plaats van de oude vijf Orden de monumenten der Oudheid bestuderen, om hierin den leiddraad hunner compositiën en de vorming van hunnen smaak te vinden.

Wij hebben ons zoo lang met de Afdeeling *over de Orden* bezig gehouden, om den geest en de strekking van het werkje dat wij aankondigen te doen kennen; over de andere kunnen wij korter zijn, omdat het meeste dat daarin voorkomt met onze wijze van zien overeenkomt, en blijken draagt van den Klassieken zin van den Vervaardiger.

Digitized by Google

Hetgeen er over de *Grieksch-Dorische* bouw-orde, of liever bouwstijl, benevens de modern *Dorische* Orde en de zoogenaamd *Toscaansche*, den *Ionischen* bouwstijl en de *Romeinsche* en modern *Ionische* Orde, den *Corinthischen* bouwstijl, en de zoogenaamde *Romeinsche* Orde voorkomt, kunnen wij gereedelijk aan de overweging der bouwkundigen en het kunstminnend publiek aanbevelen, dat hier veel zal aantreffen om zijne kennis hieromtrent, die, in het algemeen, nog zeer gering en beperkt, en soms zeer verkeerd is, voor te lichten. Ééne aanmerking kwam ons voor den geest, bij het lezen van hetgeen er volgens VITRUVIUS over den oorsprong van het *Corinthisch* kapiteel gezegd is: »dat de Beeldhouwer KALLIKRATES zoo getroffen werd door de bevallige vormen, in welke de bladeren van eene acanthus-plant rondom een hoog korfje gegroeid waren, waarop een vierkant dekstuk lag, dat hij dit afteekende en het denkbeeld vormde om een kapiteel van eene kolom daarnaar te vervaardigen". Dit was niet de Beeldhouwer KALLIKRATES, maar KALLIMACHUS; misschien ligt dat wel aan eene schrijffout.

De Afdeelingen over de kolomstelling en tusschenkolomming, alsmede het Besluit, met eenen verklarenden Bladwijzer, bevatten vele belangrijke en gegronde aanmerkingen, vooral de vergelijking van de *Grieksche* en *Romeinsche* geledingen (*moulures*) der lijsten. De *Grieksche* geledingen zijn meestal schoone kromme lijnen, van eene ongelijke waarde, die vrij uit de hand schijnen getrokken en bewerkt te zijn, zoo als de *échinus* der kapiteelen, de *kyma's* der lijsten, en de *scoties* en *torussen* der basementen. Bij de *Romeinen*, daarentegen, zijn de *moulures* allen door eene verschillende constructie met den passer te beschrijven, hetgeen een mathematisch juisten, maar meer stijven en on-aesthetischen vorm doet ontstaan. (Zie plaat VI.)

Men vindt hier verder eene korte beschrijving van den verschillenden tempelvorm bij de *Grieken*, zoo als die in *Antis*, *Prostylos*, *Amphiprostylos*, *Peristylos*, *Dipteros*, *Pseudo-dipteros*, door afbeeldingen op Plaat VII opgehelderd. — De plaatjes die bij dit werk gevoegd zijn, helderen den tekst volledig op en verstrekken het tot sieraad.

Indien men dit werkje goed bestudeert, komt men tot juiste denkbeelden omtrent de ontwikkeling der Klassieke bouw-

Digitized by Google

kunst. Men ziet dat de *Grieksche*, *Dorische*, *Ionische* en *Corinthische* bouwstijlen zich langzamerhand door het eigenaardig schoonheidsgevoel der *Grieksche* kunstenaars hebben ontwikkeld, dat zij vrij in de toepassing der hoofdvormen zijn geweest, en in de *détails* de noodige verscheidenheid hebben in acht genomen; waardoor eene losheid en bevalligheid ontstaan is, die ieder bijzonder monument op eene verschillende wijze karaktermatig versiert. Bij de *Romeinen* zijn die vormen door eene wiskundige constructie nagevolgd, hetgeen hen dadelijk hun aesthetisch karakter doet verliezen; de vrije losheid der bewerking is hier versteend en eene stijve droogheid treedt daarvoor in de plaats. Het eigenaardige der ornamentatie ging bij hen ook verloren; eene kwistige pracht verving eene gepaste versiering, waarvan men het motief altijd kon nagaan en meestal gemakkelijk raden. De *Romeinen* hebben de *Grieken* in hunne architectuur alleen in den *Corinthischen* bouwstijl gelukkig nagevolgd, maar den *Dorischen* en *Ionischen* doen verbasteren en ontaarden. In hetgeen zij als iets nieuws en oorspronkelijks hebben willen daarstellen, zoo als in den Compositen bouwstijl, zijn zij zeer ongelukkig geweest; van de invoering daarvan dagteekent het verval en den ondergang van den Klassieken bouwtrant, die door den *Byzantijnschen* en *Romaanschen* vervangen werd, om in de Middeleeuwen door eenen geheel oorspronkelijken stijl, den zoogenaamd *Gothischen* of ogivalen, te worden opgevolgd, die, hoewel in eenen anderen geest, even als de klassieke architectuur, de grootste schoonheid en verhevenheid ten toon spreidde, en even als deze een der sieraden en heerlijkste gewrochten van 's menschen schoonheids- en kunstzin werd.

Het is met de bouwkunst der *Romeinen* even als met hunne letterkunde gegaan; zoo als deze, was zij geheel van de *Grieken* overgenomen; dus miste zij ook eene echte oorspronkelijkheid, eene der wezenlijkste eigenschappen van een kunstvoortbrengsel. Bij de bouwkunst vervingen de regels en de theorie de vrije scheppingen van het kunstgenie, en de wiskundige vormen de fijne schoonheids-lijnen; even zoo als zulks in de dichtkunst en welsprekendheid plaats had, waarin men, toen het natuurlijk en eenvoudig schoon aan poëtische en rethorische regelen onderworpen werd, door prachtige en weelderige beelden het gemis aan oorspronkelijkheid poogde te vergoeden.

Digitized by Google

Die pracht en weelderigheid was het verval der Klassieke architectuur, even als het gezochte en zwellende dat van de *Romeinsche* literatuur was. Het was volgens den loop der Natuur, dat eene plant die gebloeid en vruchten gedragen had, moest verdorren en sterven. J. A. B.

Losse Dichtstukjes, Oud en Nieuw, bijeengebragt door J. SCHEFFELAAR KLOTS, (*geb.*) ROORDA VAN EYSINGA. *Te Enkhuizen, bij* H. de Ringh. 1853. *In gr.* 8*vo.* 168 *bl. f* 1-25, *geb. f* 1-60.

Volgens het Voorberigt heeft de Dichteresse dit bundeltje in het licht gegeven op verzoek van hare kinderen, en aangemoedigd door het gunstig onthaal harer *Gedichtjes voor Kinderen*. Te dingen naar lof en roem is hare bedoeling niet, want zij gevoelt zich te zwak om daar aanspraak op te durven maken. Hopende op verschooning voor »de feilen, die zich in deze verzameling bevinden", zegt zij ten slotte: »Aan u, mijne geliefde kinderen! zijn deze bladen opgedragen. Zij mogen voor u een blijvend aandenken uwer moeder zijn, die zoo gaarne in uwe harten wil blijven leven. — Ontvangt het boekje als een blijk harer liefde."

Met grootere bescheidenheid of minder aanmatiging kon het bundeltje niet worden aangeboden, en dezelfde geest van zachtheid en nederigheid heerscht in al de stukken van den inhoud. De kritiek zou er zich door ontwapend gevoelen al vond zij meer aan te merken dan het geval is. Een paar malen ontmoette Ref. een minder aangenaam letterrijm, b. v.: *Vriend*SCHAP, SCHOON, *on*SCHATBAAR *bloempje* (bl. 8), en *Doch die in Dezen stond* (bl. 13); voor het prozaïsche bijw. *zeer*, in de eerste twee verzen van *Moederliefde* (bl. 106), las hij liever: *zoo;* en het gedicht op bl. 135 en volgg., hoewel vol gevoel, en fraai van beschrijving, acht hij te zwak voor het opschrift: *De Dichter* IN VERRUKKING. Maar hij merkt dit aan minder om te gispen, dan om te toonen dat hij met aandacht gelezen heeft, en voegt er gaarne als in éénen adem bij, dat die lezing hem deze Verzameling doet beschouwen als een hoogst behagelijk en nuttig geschenk, niet alleen voor de kinderen der geachte Schrijfster, maar voor de jeugd in 't algemeen, en ook de aandacht van meer bedaagden óverwaardig.

Digitized by Google

Tot eene proeve van den aard en den bouw dezer Gedichten, aan welke verstand en hart méér deel hebben dan de verbeelding, en waarin 't gevoel de afwezigheid eener hooge vlugt van gedachten ruimschoots vergoedt, kiezen wij de toespraak *aan een behaagziek meisje* (bl. 81):

Hoe zweeft gij met dien dartlen tred
En wulpschen tooi daarheen;
Met ijdlen zin in oog en hart
En onbestemde schreên!

Met blikken waar verstrooijingszucht
En wufte min in blaakt;
Een oog dat elks bewondring trekt
En naar aanbidding haakt!

Wat waant gij, ijdel meisje! toch,
Dat elk uw schoonheid boeit,
Of dat om strijd de jonglingschap
Voor u in liefde ontgloeit?

Neen, meisje met dien ijdlen waan!
Uw schoon is niets dan schijn;
En trekt der dwazen oog alleen,
Die uwer waardig zijn.

Een hart door schijn noch praal misleid
Kent die betoovring niet,
Noch deelt in d' onverdienden lof
Dien u de vleijer biedt.

De man die ware schoonheid mint,
Wenscht nimmer u tot bruid;
Maar 't zedig meisje kiest hij zich
Ver boven andren uit.

Haar, die aan orde en huislijkheid
(Den mannen lief en waard),
Een spaarzaam overleg en vlijt,
En andre deugden paart,

Haar kiest hij tot zijn deelgenoot
In 's levens lief en leed,
Die, hoe het lot zich wisslen moog,
Slechts hem haar alles heet.

Digitized by Google

Maar 't meisje los en wuft van aard,
Dat naar verstrooijing smacht,
Is vreemd aan huislijkheid en trouw
En geeft niet wat men wacht.

Zij offert welvaart, gade en kroost
Aan mode en spilzucht op,
En voert, te vaak door eigen schuld,
Hun ongeluk ten top.

Keer, meisje! dan terug van 't pad,
Dat thans uw voet betreedt:
Het baart te laat u naberouw
En bitter zieleleed.

't Is uw bestemming niet op aard'
Te schittren voor een poos;
Maar wel een trouwe gâ te zijn
Den man, die u zich koos.

Een lieve moeder voor zijn kroost,
Die in haar kindren leeft,
En die vermaak en zingenot
Voor hem ten offer geeft.

Kies, meisje! dan een beetren weg,
Meer uw bestemming waard,
En zegen, welvaart en geluk
Verzellen u op de aard.

Of ligt raakt ge eenmaal zelf verward
In 't net, dat ge andren spreidt,
Als 't loon van 't laakbaar zinbejag
En straf der ijdelheid.

Ook jongelingen vinden hier zulke hartelijke en wijze raadgevingen; onder anderen in het Dichtstukje: *Aan mijnen Zoon bij het verlaten der ouderlijke woning* (bl. 123):

Kind van God eens afgebeden
En verkregen op mijn beê,
Neem, ter wereld ingetreden,
Nog mijn raad en zegen meê.

Aandoenlijk schoon vindt Ref. het lied op bl. 86, *Aan mijn Zuigeling* getiteld, en beginnende:

Digitized by Google

Jongen! die daar ligt te dartlen
En op moeders schoot te spartlen,
Weet dat menig vorstenzoon
Niet dit voorregt wordt geboôn.

Intusschen zijn niet al de Gedichten van denzelfden aard. Het bundeltje biedt integendeel vrij wat verscheidenheid aan. Maar tot welke *genres* de stukken behooren, uit allen ademen verstandige godsvrucht, huiselijkheid, moederliefde, en ijver voor 't geen goed en edel is, den lezer te gemoet. Gedichten als deze zullen de begaafde Schrijfster wel niet doen bewonderen, maar zeker hoog doen rijzen in de achting van allen die de Dichtkunst als een krachtig middel beschouwen tot verlichting des geestes en veredeling des gemoeds, en, niet zonder reden, haar gaarne tot bevordering van verstandelijk en zedelijk nut zien beoefenen en aanwenden. Ref. brengt der Dichteresse dank en hulde toe voor het gesmaakte genoegen, en prijst haren eenvoudigen, lieven bundel — die zich-zelven ook door den helderen druk en fraaijen band voor het oog aanbeveelt — onvoorwaardelijk aan. C. G.

Het Jezuïtismus onzer eeuw. Door TH. KÖNIG. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* Joh. van der Hey en Zoon. 1853. *Met titel en vignet in steendruk. In gr.* 8*vo.* 354 *bl.* *f* 3 - 60.

Het oogmerk van dezen roman geldt — en daarom is de titel zeer juist — niet zoo zeer de Jezuïten, maar veel meer in het algemeen het stelsel, 't welk naar hen, die het vooral hebben ontwikkeld en toegepast, den naam voert; een stelsel, dat aan het leven van de Maatschappij knaagt, niet alleen waar het zich beweegt op het veld van Godsdienst en van Staatkunde, maar inzonderheid wanneer het dringt in het gansche raderwerk der zamenleving en huiselijke levensbetrekkingen, en allerlei zelfzuchtige bedoelingen, met ijskoude onverschilligheid voor de middelen, poogt te bereiken.

Dit kwaad in den wortel aan te tasten, het in zijne verborgenste wijzigingen te vervolgen, de wonden die 't slaat, met de ongenadige barmhartigheid van een geoefend heelmeester bloot te leggen, — wie zal dat niet edel en hartverheffend

Digitized by Google

vinden? En wie zou 't willen afkeuren dat daartoe ook de romantische vorm wordt dienstbaar gemaakt?

Met die gunstige vooringenomenheid namen wij het boek op. Maar des te grooter was de teleurstelling, want hoe wèlgemeend het gronddenkbeeld moge wezen, de bewerking en vooral de vertaling zijn zoo alleronbehagelijkst, dat het ons verwonderen zou als iemand die er niet toe verpligt is, de lezing tot het einde toe vol hield.

De vrijheids-theoriën van 1848 worden aanbevolen en bestreden, in de vervelendste gesprekken, zelfs tusschen een echtpaar, waarbij het niet te verwonderen is, dat het vrouwtje uitroept: »Sla dat nu maar verder over, lieve man!" (bl. 78). Ook de lezer moet wel lust krijgen om *alles* maar »verder over te slaan", als hij dezen en dergelijken onzin leest:

»Aan het drama moet wel eene gedachte ten gronde liggen, zeggen de kunstenaars, maar deze zoogenaamde gedachte is eigenlijk eene idée [!], dat wil zeggen, het leven, dat in de aanschouwing voorgedragen is, en niet een oordeel welk veel te arm is om de volheid des levens te omvatten" (bl. 91). Niet veel beter is: »dat de menschheid uit hare misdadige oplossing en hare ondeelen wederom tot eenheid gebragt moest worden" (bl. 37).

Bl. 81 lezen wij: »MARGARETHA had in haar karakter wel iets van de MESSALINA der oude Geschiedenis; zij was in haar zedelijk gevoel wel te verzadigen, maar nooit te bevredigen". Zoo als »verzadigen" dáár tegenover »bevredigen" staat, is het onzin; maar die weet, wat ten opzigte der verfoeijelijke gemalin van CLAUDIUS het: »*quidem lassari, sed non satiari*" geldt, zal de tirade hoogst aanstootelijk vinden, zelfs in dát verband, waar over die MARGARETHA al zeer zonderling gesproken wordt.

Van de vertaling zal men genoeg hebben, als men leest: »wie zoekt echte diamanten in eene *inwatting* van koper?" (bl. 3); eene »*onomwondene* uitspraak" (bl. 13); »een *walzer* dansen" (bl. 44); »het is als hadt gij u voorgenomen, uwen voorouders *de levieten* te lezen" (bl. 69 — is dit eene drukfout voor: *metten*?); »gij moet wel filosofie gestudeerd hebben" (bl. 87). — Doch het zondenregister is lang genoeg.

Wij zijn van de geachte en achtingwaardige firma der Uitgevers iets beters gewoon. Denkelijk zijn zij-zelven met deze vertaling te leur gesteld.

V. O.

Digitized by Google

De Huisvriend. Gemengde lectuur voor Burgers in stad en land. Verzameld door J. J. A. GOEVERNEUR. *Elfde Deel.* 1853. *Te Groningen, bij* de Erven C. M. van Bolhuis Hoitsema. *In gr.* 8*vo.* *f* 3 - :

Een huisvriend die dagelijks ons weet te vervrolijken door verhaal, anekdote, scherts en merkwaardige mededeelingen, moet in elk gezin welkom zijn, te meer als hij, gelijk deze die hier voor ons is, zoo discreet is: van juist te zwijgen als wij niet meer hooren willen, te vertrekken als onze tijd is verstreken, en nooit te verschijnen als het ons niet gelegen komt. De papieren huisvriend van GOEVERNEUR bezit al deze onschatbare eigenschappen en is dus volkomen aanbevelenswaardig. Men kan hem niet vergen altijd even geestig te zijn, zijn kwinkslag is soms gelukkiger dan anders; maar hij heeft toch altoos een goed humeur, zoo als men 't noemt, en hoe veel is dat niet waard! — Elf jaren was hij ons reeds getrouw; hij is op weg om een *ami de trente ans* te worden! — Moge zijne geestkracht onverdoofd, zijn levenslust en vrolijke luim onverzwakt blijven, en er niet te veel water in zijn wijn gemengd worden! E.

Duisternis en Licht. Romantisch verhaal door U. HAMER, *Schrijver van: »Helenus", enz. II Deelen. Te Amsterdam, bij* G. Portielje en Zoon. 1853. *In gr.* 8*vo.* 505 *bl.* *f* 5 - 50.

Het doel des Schrijvers is: aanschouwelijk voor te stellen, dat de godsvrucht zich-zelve loont, en de goddeloosheid hare gevolgen niet ontgaat; dat het lot van den vrome benijdenswaardig is, zelfs te midden van ontbering en tegenspoed; maar dat de slaaf der wereld rampzalig is bij het genot van weelde en overvloed, en niets overhoudt dan ellende als hem het aardsche ontvalt. Het eerste stelt hij voor in het huisgezin van den regtschapen SCHOTMAN. Al de leden er van hebben God lief en leven naar zijne geboden. Met den voorspoed klimt hunne dankbaarheid en vermeerderen hunne werken van liefde. Maar nu komen beproeving en tegenspoed: het vuur verslindt huis en have; doch op de puinen van vernielde welvaart zegt de huisvader den lijder der oudheid na: »De Heer heeft gegeven, de Heer heeft

Digitized by Google

genomen; de Naam des Heeren zij geloofd!" Zoo blijven zij aan zich-zelven gelijk en aan hunne roeping getrouw, en worden op hunne beurt geholpen door eenen man dien zij vroeger, toen hij in nood verkeerde, hebben bijgestaan. Men krijgt die menschen lief, en verblijdt zich als 't hun weder wèlgaat.

Daar tegenover staat het huisgezin van RENARD. Die familie heeft zich geheel aan de dienst der wereld overgegeven. Man en vrouw gaan beide hun eigen weg, bederven gezamenlijk hunne kinderen, en volgen hunne lusten toomeloos op, en het einde van allen is afgrijselijk.

Hoe de ligtzinnigheid somwijlen tot staan komt en zich verbetert, wordt voorgesteld in HOOGHUIS, na zijn verboden minnehandel met Jufvrouw RENARD.

Het ontbreekt hier volstrekt niet aan effectmakende tooneelen, maar zij zijn te sterk gekleurd. De ondeugd is hier niet gesluijerd, en somtijds wel eens te veel ontkleed. De Schrijver verhaalt gemakkelijk, en houdt de aandacht gaande, zoodat men geneigd is door de vingeren te zien als hij overdrijft; maar wij kunnen dat toch niet goedkeuren. Bij nadenken zal ieder die het verhaal leest erkennen: dat de zamenvoeging van zoo veel onzedelijks niet regel maar uitzondering is — en wat baat de voorstelling van deze? Doch de romanlezer zegt misschien: »als 't verhaal mij bezig houdt, mij verrast, en mijne verbeelding spant, ben ik voldaan". Welnu, hij volge dan zijnen smaak. Doch moge hij dan ten minste het voorbeeld van den braven SCHOTMAN in zijn hart bewaren!

De beproevingen des levens. Door de Schrijfster van: »GEERTRUIDA, *of de liefde des geloofs*", *en:* »BLANCHE EVELIJN, *of de kracht des geloofs*". *Naar het Engelsch. Twee Deelen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1853. *In gr.* 8*vo.* 585 *bl.* *f* 5-70.

De »*Geertruida*" en de »*Blanche Evelijn*" hebben bij ons publiek een zeer gunstig onthaal genoten; want de *Nederlander* bemint een geloof dat lief heeft en zich met zielskracht openbaart. Waarschijnlijk zal reeds daarom dit boek met gunstige verwachting worden ontvangen, en die het leest zal ook den

Digitized by Google

tijd er aan besteed niet verloren achten. Alleen is het, naar ons gevoelen, jammer, dat de voorstelling, hier en daar, zoo wijdloopig en gerekt is. Het is een gebrek dat de Schrijfster met velen van hare landgenooten gemeen heeft; maar dit benadeelt de waarde van 't geheel niet. Misschien vinden eenige vrouwen het lief, dat hier wat anderen bagatellen noemen, zoo haarfijn wordt verteld. Als dat zoo is hebben wij er vrede meê, en volstrekt geen lust om deswege van die dames te verschillen.

»Beproevingen des levens" — hoe weinigen staan die gelukkig door! Men onderwerpt zich: dat is geene gehoorzaamheid, maar een wijken voor den sterksten, waarbij de zelfstandigheid des geestes verloren gaat. Uit dit verhaal is veel goeds te leeren. Wij worden bij eene familie ingeleid, waar in het huiselijke en maatschappelijke leven de krachten der ziel ontwikkeld worden om de beproevingen des levens zóó door te staan, dat men er door vordere in ware deugd.

De vader des gezins is een goed, maar zorgeloos man, en staat financiëel onder de leiding van zijnen broeder, een bankier, met een eerlijk boek, maar niet altijd eervolle handelingen. Bij het overlijden des huisvaders weet de bankier de nalatenschap zijns broeders aan zich te trekken, en de weduwe wordt genoodzaakt met hare kinderen haar buitengoed te verlaten. Die kinderen zijn verscheiden in humeur en karakter, zoo als men dat in groote gezinnen veelal ziet; maar onder hen is eene dochter, zwak naar 't ligchaam, doch gevoelig van hart, en die de beschermengel van allen wordt, door den invloed van de wijze leiding die haar te beurt valt bij eene oudtante; wier lessen de lezers wèl zullen doen met ze diep in hoofd en hart te prenten.

Het boek kan bijdragen om 't hart te vormen en te veredelen, en de Vertaler heeft alzoo geen nutteloos werk verrigt. Den Uitgever komt de eer toe, dat hij gezorgd heeft voor een aangenamen druk.

Lotgevallen van EUGENIUS STILLFRIED. *Uit het Hoogduitsch van* F. W. HACKLÄNDER. *Drie Deelen. Te Utrecht, bij* D. Post Uiterweer. *In gr.* 8*vo. VIII en* 933 *bl. f* 9 - 75.

Wij hadden nog niets van den Heer HACKLÄNDER gelezen,

Digitized by Google

maar de eerste kennismaking heeft ons in vele opzigten behaagd. De lotgevallen van EUGENIUS STILLFRIED herinnerden ons DAVID COPPERFIELD van CHARLES DICKENS. Niet dat wij daar aanleiding toe vonden in blijken van navolging; daartoe zijn de gedachte en uitvoering beide te oorspronkelijk; maar er zijn toestanden in het verhaal die ons den *Engelschman* voor 't geheugen riepen.

Wat de lotgevallen van EUGENIUS zijn, zullen de lezers ons niet vragen, maar liever in 't werk-zelf nasporen. Het zal wel alle Leesgezelschappen rondgaan, en dan zal men zien dat HACKLÄNDER niet terugdeinst voor gewaagde sprongen, of vreemde overgangen. Hij brengt den lezer in gezelschap met menschen van zeer verschillende karakters, en uiteenloopende belangen en betrekkingen in de Maatschappij. De familie STILLFRIED is niet groot, maar belangwekkend. Er is een booze geest in huis, de justitieraad WERNER, die de moeder in zedelijk bedwang houdt en den zoon ter deure uitdrijft. De jongeling laat zich zijn omzwerven nog al welgevallen, en maakt kennis met een bloemenmeisje, dat zijn hart verovert, en later, zonder dat te willen, het middel wordt tot herstelling van zijn verloren vrede des gemoeds, en tot vernedering van den boosaardigen justitieraad. Haar moeder, vrouw SCHOPPELMAN, is eene echte *Duitsche* groenvrouw die geld heeft; hare broeders, ware deugnieten, contrasteren scherp met hunne zuster, die een edel, beminnelijk karakter heeft. De voorgestelde tooneelen ontspannen den lezer, en inderdaad slaagt ook de Schrijver het gelukkigst waar hij den teugel viert aan zijne luim. In den kring van den Majoor Vrijheer VON BRANDER ziet men de groote wereld in alle hare nietigheid: klatergoud, zonder meer. In de keuken van Mevrouw STILLFRIED, en in de binnenkamer van vrouw SCHOPPELMAN treft men weder geheel andere figuren aan. De gebroeders SCHOPPELMAN in den kring van vrouw SCHILDER vormen eene afzigtelijke groep, ofschoon naar waarheid geteekend. Schoolmeesters en een troep reizende komedianten daarentegen brengen vrolijkheid aan. Men wordt ook in eene geheimzinnige Vereeniging geleid, niet van socialisten of staatkundige tinnegieters, maar van diepdenkende mannen, die de verveling als een middel tot spirituële opwekking dol genoeg aanwenden. Eindelijk

Digitized by Google

rust men, zonder zich vermoeid te hebben, op een vriendelijk kasteel uit, waar alles te regt komt, de ondeugd terugdeinst, het vermoeide hart tot rust wordt gebragt en de belangen der deugd zegevieren.

Wij twijfelen niet, of deze roman, hoe bont hij er uitzie, zal misschien zelfs daarom met den meesten bijval gelezen worden, en kan ieder die van ernstige bezigheid zich ontspannen wil, menig oogenblik van genoegen schenken.

Leesboek voor den Landman, tevens ten gebruike op Dag- en Avondscholen; bewerkt door J. H. VEENENDAAL, *Onderwijzer te Herveld. Te Nijmegen, bij* D. J. Haspels. 1854. *In kl.* 8*vo.* 100 *bl.* *f* : - 35.

Het aangekondigde werkje bevat: 1°. Onderwerpen uit de Natuur-, Schei- en Werktuigkunde; 2°. van de Planten in het algemeen, en de verschillende soorten van gronden die in ons Vaderland gevonden worden; 3°. over de bewerking en vruchtbaarmaking van den grond (hierin is vooral het punt van bemesting met tamelijke uitvoerigheid behandeld); 4°. het zaaijen en verzorgen van het gezaaide gewas; 5°. veldgewassen die in ons land worden aangekweekt; 6°. verbetering van den landbouw (waarin bovenal het verbeteren van de weilanden en van den veestapel onder de aandacht wordt gebragt); 7°. bijzaken. — De opgave van den inhoud kan doen oordeelen over de praktische rigting van het werkje, dat, voor zoo verre wij in staat zijn daarover mede te spreken, wel op de hoogte der wetenschap is. Wij wenschen het daarom in veler handen. Niet alleen voor jongelieden op het platte land, in de hoogste klassen der volksscholen; maar vooral ook voor landlieden die méér dan de gewone ontwikkeling verkregen hebben, en die theorie aan praktijk willen verbinden, zal het eene zeer nuttige lectuur kunnen opleveren. Aan Commissiën voor den landbouw; aan hen, die van regeringswege zijn aangesteld geworden om de belangen van den landbouw te bevorderen, mogen wij het met volle overtuiging ter verspreiding aanprijzen.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Oratio de Theologiae practicae studio, futuro Evangelii Ministro prorsus necessario; quam habuit A. NIERMEIJER, Theol. Doct., a. d. XXVIII m. Maji a. MDCCCLIII, quum ordinariam Theologiae Professionem in Academia Lugduno-Batava solenni ritu auspicaretur. Lugduni-Batavorum, apud *P. Engels.* MDCCCLIII. *In gr.* 8*vo.* 26 *bl.* *f* : - 50.

Ofschoon reeds vóór bijna veertig jaren de Hervormde, en kort daarna ook de Evangelisch-Luthersche, Kerk in ons Vaderland, in het Reglement op het examen en de toelating tot het Leeraar-ambt het onderzoek opnam over de predikkunde en over de pligten van het Herders- en Opzieners-ambt, ligt de tijd nog niet ver achter ons, dat de gewoonlijk aldus — maar min juist, althans minder volledig — genoemde »pastoraal", zoo niet geheel verwaarloosd, of maar oppervlakkig bezien, dan toch niet ontvouwd werd met die wetenschappelijkheid, op welke zij aanspraak heeft wegens de belangrijke plaats die zij in de Godgeleerdheid inneemt. De tijd is gelukkig voorbij, toen men scheen te denken dat slechts oefening in de theoretische gedeelten der Theologische wetenschap noodzakelijk was voor hen die als Evangeliedienaars in de Kerk zouden optreden, en dat, zoo al ten opzigte van de uitoefening der pligten aan het Herder- en Leeraar-ambt in de Gemeente verbonden, wenken, aanwijzingen en ten deele ook oefeningen nuttig en noodig waren, de praktijk-zelve, het leven en verkeeren in de Gemeente dat onderwijs kon en zou aanvullen — zoo niet ten deele zelfs overtollig maken. In één woord: het is lang eene vrij algemeene beschouwing, althans een vrij algemeene maatregel geweest, de voorbereiding tot het Leeraar-ambt te doen bestaan in enkel Theoloog te worden, en van het praktische alleen in zoo ver werk te maken als het kon leiden om predikgaven te ontwikkelen.

't Is ver van ons, de schuld daarvan alleen of hoofdzakelijk op het onderwijs aan de Hoogescholen zelf te leggen. Ten deele ligt het in den aard der Akademische vorming, dat zij

Digitized by Google

haar hoofddoel stelt in wetenschappelijke voorbereiding; maar ten deele ook ligt het in iets dat wel nimmer geheel zal kunnen worden weggenomen: de eenzijdige beoordeeling van den Evangeliedienaar naar zijn werk voor den kansel. Van het prediken hangt de eerste plaatsing — van het prediken hoofdzakelijk de latere bevordering in de Kerk af. Dat kan ook bijna niet anders: of iemand doelmatig katechiseert, zich een wijs herder betoont, ook aan het ziekbed — dat wordt zoo niet onmiddellijk naar buiten kenbaar, en is daardoor een minder gemakkelijke maatstaf voor de geschiktheid der personen op wie zich de keuze vestigt; het behoort meer tot het inwendige leven in de Gemeente. En doet zich bij den regtzinnigheidsstrijd onzer dagen nevens de vraag *hoe* iemand predikt, meer de vraag hooren *wat* hij verkondigt, — het is en blijft toch — dat kan niet anders — meer eenzijdig het prediken waarom heen zich alles wentelt. Dat moet ook zoo zijn, in zoo ver de Protestantsche Kerk te regt de levende Evangelie-verkondiging beschouwt als het hoofdmiddel tot opbouwing der Gemeente in Hem die haar Hoofd is. Maar naar mate men in de wetenschap en in den werkkring van den Evangeliedienaar helderder begon bewust te worden, zoo wel van het hoofddoel des ambts van dezen, als van de eigenaardige plaats die de praktische Godgeleerdheid in de reeks der onderdeelen van de theologische wetenschap inneemt, moest ook het oog er meer op worden gevestigd; vooral bij het veld winnen der waarachtige beschouwing, dat gaven des verstands, hoe onmisbaar ook, in dezen niet genoegzaam, maar ook gaven des gemoeds een onvoorwaardelijk vereischte zijn, zal men met waardigheid het ambt vervullen, waartoe de theologische Akademische jongelingschap zich voorbereidt.

Heeft men in dezen groote verpligting aan den Hoogleeraar MUURLING, die in zijn zeer voortreffelijk *Handboek der practische Godgeleerdheid*, de roeping en de werkzaamheid des Evangeliedienaars in de Gemeente van CHRISTUS ontwikkelt, als eene wetenschap die hare eigene plaats heeft in het organisch geheel der Godgeleerdheid, — allergelukkigst achten wij de keuze van het onderwerp, dat de Heer NIERMEIJER gekozen heeft voor de plegtige Redevoering, met welke hij het ambt van gewoon Hoogleeraar in de Godgeleerdheid aan de *Leidsche* Akademie heeft aanvaard. Dat

Digitized by Google

onderwerp toch is geheel in overeenstemming met de behoeften van den tijd, en de wijze waarop de jonge Hoogleeraar het behandelt, toont dat hij niet alleen die behoeften kent, maar ook berekend is om ze door zijn onderwijs te vervullen. Was het vóór eenige jaren iets kenmerkends, dat de Heer VAN GILSE het Hoogleeraar-ambt in de Godgeleerdheid, aan de kweekschool van een Kerkgenootschap dat vroeger de wetenschappelijke opleiding van de voorgangers der Gemeente minder noodzakelijk scheen te keuren, aanvaardde met het betoog dier noodzakelijkheid; — een schoon geheel daarmede vormt NIERMEIJERS ontwikkeling, dat de praktische Godgeleerdheid in het afgerond geheel der wetenschap niet kan worden gemist, en zonder de onberekenbaarste schade in de vorming van aanstaande Evangeliedienaars niet zou kunnen verwaarloosd worden. Het stuk kenmerkt den grondigen geleerde, die echte humaniteit paart aan heldere en veelzijdige kennis, en wij wenschen de *Leidsche* Hoogeschool geluk met den man, die, de plaats bekleedende van onzen ontslapen vriend VAN GORDT, zich op die plaats reeds aanvankelijk heeft doen kennen als een waardig priester der wetenschap, bij welker beoefening, ontwikkeling en onderwijzing de Algoede hem zegene, opdat hij, met zijne voortreffelijke ambtgenooten, jongelingen vorme, die niet alleen blijken geven van kunde, maar ook van geschiktheid voor het gewigtig ambt waartoe zij zullen worden geroepen in de Gemeente des Heeren!

O. V. O.

Berigten omtrent de Evangelisatie van Java, medegedeeld door J. F. G. BRUMUND, *Predikant te Soerabaija. Uitgegeven door* H. A. G. BRUMUND, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* Joh. van der Hey en Zoon. 1854. *In gr.* 8*vo.* *XXXIV en* 164 *bl.* *f* 1 - 60.

In weerwil van alle vroegere tegenwerking is de dageraad der Christelijke waarheid voor *Java* aangebroken. Velen in ons Vaderland voelen zich opgewekt om door hare bevordering eene rekening van meer dan twee eeuwen te vereffenen.

Java, of eigenlijk *Djava*, trok in de tweede helft der veertiende eeuw het begeerig oog der *Arabieren*, toen handelaren,

Digitized by Google

gelijk de *Portugezen* en *Venetianen* in het Westen. Zij trokken evenwel niet enkel specerijen uit den weelderigen grond, maar onderwierpen ook het grootste gedeelte der bevolking aan hunnen Koran, en de *Arabische* Moskee verving de voorvaderlijke tempelen van GENESA. Hebben zij met die bekeering de *Javanen* gelukkiger gemaakt? De lust en liefde voor Poëzij en Letteren is er door uitgedoofd. Uitwendig is de *Javaan* Muzelman geworden, inwendig is hij Heiden gebleven. Een Mufti uit *Constantinopel* of *Bagdad* zou in den *Javaan* te naauwernood een geloofsgenoot herkennen. Het Islamismus heeft op *Java* uitgediend; alleen de vorm er van, door *Arabischen* invloed geschraagd, bestaat nog.

Nederland heeft tot dus verre den *Javaan* niets toegevoerd, maar alles van hem getrokken; doch de tijd der vergeldende liefde is aangebroken. Eerst heeft de te zeer miskende BRUCKNER zijne krachten besteed aan de vertaling van het Boek der waarheid in de taal der *Javanen;* daarna, met betere en meer hulpmiddelen, heeft GUERICKE zijnen arbeid voltooid, waaraan het *Nederlandsche* Bijbelgenootschap anderhalve ton gouds heeft ten koste gelegd. Nu is het de vraag: of het al dan niet tijd is om het Evangelie, dat de *Javaan* nu lezen kan, ook tot zijn hart te brengen?

Van onberekenbaar nut is tot hare oplossing de inspectiereis van VAN RHIJN naar de *Oost-Indiën* geweest, en wij zien hoopvol uit naar den dag waarop ons Zendelinggenootschap van *Java* zal kunnen getuigen, wat onlangs het *Amerikaansche* omtrent de *Sandwich-Eilanden* berigtte: dat het daar zijnen arbeid als voltooid mag beschouwen.

Hoe ver dit uur op *Java* nog verwijderd zij, met blijdschap begroeten wij de eerstelingen, en gelooven dat, wanneer onze Zendelingen trachten, niet om de *Javanen* tot *Hollanders* te maken, maar hen als menschen tot CHRISTUS te brengen, de uitkomst niet falen zal. Het boek dat vóór ons ligt, geeft daar bewijzen van, en de *Amsterdamsche* Predikant BRUMUND heeft zich met de uitgave van dien arbeid zijns broeders bij alle vrienden der Christelijke Zending verdienstelijk gemaakt.

Hij opent het werk met eene lezenswaardige Voorrede, waarin hij de voornaamste bedenkingen tegen de Evangelisatie van *Java* wederlegt, en den lezer, die met den gang der zaken

Digitized by Google

minder bekend is, op de hoogte plaatst, om over het werk te kunnen oordeelen. Onder anderen zegt hij er dit van: »Van den arbeid, inzonderheid van JELLESMA en HOEZOO, en den rijken zegen, daaraan aanvankelijk van boven geschonken, wordt den Christenen in *Nederland* in de volgende bladen eene onpartijdige mededeeling aangeboden, terwijl de Schrijver daaraan, hier en daar, naar dat de gelegenheid er toe riep, losse wenken en opmerkingen omtrent den toestand der inlandsche Christen-Gemeenten op *Java*, den invloed dien het Evangelie op de nieuw bekeerden oefent, de bezwaren en beletselen waarmede het onder hen te kampen heeft, en wat meer met zijn onderwerp in verband stond, heeft toegevoegd. Had hij de *Javaansche* Christenen steeds, ook van verre, met belangstelling gadegeslagen, van het oogenblik af, dat hij zich op zijne tegenwoordige standplaats meer in hunne nabijheid gevestigd had, nam hij zich voor, hen op te zoeken, hen na te gaan, zoo veel hij vermogt hunne belangen ter harte te nemen. Aan dat voornemen heeft hij een en andermaal gevolg gegeven, en zoo ontvangt de lezer hier dan niet slechts verslag van een vlugtig en voorbijgaand, maar van een naauwgezet en meermalen herhaald bezoek; de slotsom eener ervaring, die zich over den loop van twee jaren uitstrekt, waardoor hij meer dan eens wordt in staat gesteld, vergelijkingen tusschen vroegere en latere opmerkingen en toestanden te maken."

Het werk is in Twaalf Hoofdstukken verdeeld. In het Eerste vergezellen wij den Heer BRUMUND met den Zendeling SCHOT van *Soerabaija* naar *Waroe-Djasing*, waar eerstelingen des Christendoms gedoopt worden. Van daar gaat de togt naar *Modso Warno*, en wij zien welke vruchten het Christendom reeds aanvankelijk in het gemoeds- en maatschappelijk leven van den Christen, in tegenstelling met de Mahomedanen, voortbrengt. Twee-honderd-en-veertig zielen telt de bevolking. Muzelmannen zijn er niet. Die streek is sedert vijf jaren door de nijverheid der Christen geworden *Javanen* ontwikkeld. De bosschen zijn tot het maken van bouwvelden omver gehouwen. Dáár, in de nabijheid van JELLESMA, leert de bestrijder van de Zending zijne vrees afleggen, en ziet hoe de *Javaan* door het Christendom ook tot een werkzaam, ijverig arbeider veredeld wordt.

Digitized by Google

Die gunstige indruk wordt nog vermeerderd, als wij het reisgezelschap te *Ngoro* bij den grijzen planter COOLEN, een patriarch in het midden der zijnen, ontmoeten, die den grond heeft ontgonnen, welke hem rijke vruchten opbrengt, en zijne *Javanen* tot CHRISTUS heeft gebragt en op hen wijzen kan als op levende getuigen van de waarheid: dat de godzaligheid tot alle dingen nuttig is.

Een bezoek te *Sidokari* geeft BRUMUND aanleiding om te spreken over de wijze waarop het Evangelie tot de *Javanen* is te brengen, en tevens het schoolwezen aan te roeren.

Het Vijfde Hoofdstuk verplaatst ons te *Soerabaĳa* bij de eerste Christelijke Gemeente onder de *Javanen*, en houdt ons bezig met het schoolwezen onder de *Chinezen* en de inboorlingen, en hunne opvoeding. Wij beamen wat de Schrijver ten voordeele van het Christelijk onderwijs aanvoert, en gelooven zelfs dat, indien de *Javaan*, die meer vrees heeft voor booze geesten dan wel gevoel voor Godsdienst, tot een zoogenaamd beschaafd kosmopolitisme wordt opgevoed, hij het goede zal verliezen dat hij van nature bezit, en het kwade zal aannemen dat de *Europeërs*, in zoo verre zij zonder Christelijke beginselen leven, schandvlekt.

In het Zesde Hoofdstuk leeren wij de Christelijke Gemeente te *Wioen* kennen. Ruim veertig zielen sterk, en onder meer dan drie honderd Mahomedanen verspreid, wordt zij geleid en bestuurd door den voormalig Mahomedaanschen Priester PA DASIMA. Wie dit Hoofdstuk leest, zal getroffen worden door de tegenstelling van het Christelijke met het half-Heidensche, half-Mahomedaansche leven.

Wij durven geene ruimte meer vragen, om den Schrijver op zijne belangrijke togten verder te volgen. Veel waars en menschkundigs wordt er opgemerkt in zijne berigten omtrent de *Javaansche* Christen-Gemeenten in het *Oostelijk* en *Midden-Java*. Van de Gemeente te *Depok* en *Tagal*, nabij *Batavia* gelegen, wordt niet gesproken, wijl het den Schrijver aan berigten ontbrak.

Wij stellen op dit werk een zeer hoogen prijs. Het leert ons de werkzaamheden van JELLESMA en HOEZOO kennen en waarderen, en verspreidt veel licht over het huiselijk, maatschappelijk en godsdienstig karakter der *Javanen*. Het bevat eene grondige wederlegging der bewering: dat het niet raad-

Digitized by Google

zaam zoude zijn de Evangelisatie van *Java* te beproeven; een bemoedigend woord voor hen die vreezen dat het fanatisme der Muzelmannen onoverkomelijke hinderpalen in den weg zoude werpen; en eene beschaming daarentegen voor hen die zeggen, dat de *Javaan* tegen het bestaande gezag zal opstaan, als hij het Christendom heeft aangenomen.

Wij bevelen dit werk des *Oost-Indischen* Evangeliepredikers allen vrienden en tegenstanders der Christelijke Zending op *Java* ter lezing en overweging aan.

Het Leven der Apostelen, met Aanteekeningen uit hunne Schriften. Naar het Engelsch. Te Amsterdam, bij H. W. Mooy. *In kl.* 8*vo.* 232 *bl. f* 1 - 30.

Met volle gerustheid kunnen wij dit wèlgeschreven werkje aanprijzen. Het bevat niet alleen een geleidelijk verhaal van 't geen in de *Handelingen* nopens de verrigtingen en reizen van sommige Apostelen, bijzonder van PETRUS en PAULUS, is opgeteekend, maar ook opmerkingen tot regt verstand van onderscheidene bijzonderheden in de Brieven, en mededeelingen over den lateren toestand van de Gemeenten aan welke die Brieven gerigt zijn. Ofschoon hier en daar, waar het pas geeft, eene nuttige levens-opmerking is ingevoegd, gaat het geschrift nergens mank aan het euvel — dat wel eens in zulk soort van boekjes, inzonderheid die »naar het *Engelsch*" worden uitgegeven, voorkomt — van kleine preek-aardige, en ook van de zijde der gezonde Evangeliebeschouwing niet altijd onberispelijke uitweidingen.

Het spreekt van zelf, dat niet alle voorstellingen zoo zijn, dat elk er mede kan instemmen. Zoo keurt de Schrijver wel te regt af »de tallooze denkbeeldige redenen, waarom het getal der Apostelen op twaalf gebragt werd"; maar wij vinden het met hem niet »onnoodig dat te willen verklaren", daar, onzes inziens, in MATTH. XIX: 28 geen onduidelijke wenk ligt, dat JEZUS het getal zijner Jongeren genomen hebbe naar dat van de Stammen Israëls, waardoor dan ook eenigermate het spitsvondige wegvalt, dat er schijnt te zijn in het denken aan de twaalf steenen van AÄRONS borstlap, enz. — Zoo zijn wij ook niet overtuigd, dat JOHANNES in het Openbaringsboek zou

Digitized by Google

zeggen dat hij naar het eiland *Patmos* verbannen was. Hij was er, *Openb.* I: 9, »om het Woord Gods en om de getuigenis van JEZUS CHRISTUS". Maar, gelijk wij het volstrekt onbewijsbaar achten, dat JOHANNES ter zake van zijne Evangelie-belijdenis en Evangelie-prediking naar *Patmos* verbannen is, zoo heeft NIERMEIJER, onzes bedunkens, volkomen bewezen, dat de zin is: »om het Woord Gods", enz. (de openbaringen in dat boek beschreven) »te ontvangen" (*).

Doch zulke kleinigheden benemen niets aan den lof dien we aan dit, ook uitwendig aanbevelingwaardig boekje mogen geven. Het is inzonderheid voor gevorderde Katechumenen zeer geschikt.

(*) *De Johanneïsche Schriften* (Nieuwe Werken van het *Haagsche* Genootschap, D. XIII), bl. 286—291.

De Leer der Christelijke Godsdienst naar het Evangelie, volgens den leiddraad van den kleinen Katechismus van LUTHER. *Van* JOH. HEINR. KURTZ, *Theol. Doct., en Prof. aan de Universiteit te Dorpat. Naar de vierde, verbeterde en vermeerderde Hoogduitsche uitgave. Te Amsterdam, bij* W. H. Kirberger. 1853. *In kl.* 8*vo. XI en* 238 *bl. f* 1 - 80.

Dit werkje sluit aan des Schrijvers *Leerboek der Heilige Geschiedenis*, dat óók vertaald en in 1846 te *'s Gravenhage*, bij J. ROERING, onder den titel van: *Handboek der gewijde Geschiedenis*, in het licht is verschenen. De Schrijver is bekend als een begaafd en verlicht voorstander der Luthersche Kerkleer, die hier, naar den leiddraad van LUTHERS kleinen Katechismus, in drie-honderd-vijftig paragrafen is ontwikkeld, terwijl bij elke paragraaf gewigtige en leerrijke Aanteekeningen zijn gevoegd. Wij laten in 't midden in hoe verre de Lutherschen gebleven zijn bij de leer die LUTHER als Evangelisch beleed; maar niemand zal zijn tijd verloren achten, die dit werk leest, en ziet hoe zij door eene ervaren hand wordt voorgesteld.

Wij hebben de vertaling niet tegen het oorspronkelijke kunnen vergelijken; maar op grond van verschillende *Germanismen* gelooven wij dat zij niet onberispelijk is.

Digitized by Google

De Christen in zijn huis. Vijf Leerredenen over Efez. V: 22 —33 *en* VI: 1—9. *Door* F. AHLFELD, *Predikant aan de Nicolaï-Kerk te Leipzig. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1853. *In gr.* 8*vo.* *f* : - 40.

Het werkje behoort tot die geschriften welke wij hoogst ongaarne in onze taal zien overgebragt. Keurde men het noodig dat ons lezend publiek herinnerd wierde de Christelijke verpligting van echtgenooten, ouders, kinderen, en dienstboden — er zou, buiten twijfel, door meer dan één onzer Vaderlandsche Predikers op oneindig betere wijze aan die behoefte kunnen worden voldaan. De *Hoogduitsche* Prediker is zeer sterk in het schetsen van de zonden die hij rondom zich in het huiselijk leven ziet heerschen, zoodat hij ook niet schroomt te zeggen: »Er zijn geene huwelijken des harten meer". Met een alles behalve keurig penseel worden hier zwart-gekleurde tafereelen gegeven, waaruit men, misschien, den toestand der *Duitsche* Maatschappij kan leeren kennen, maar die alle kracht verliezen bij de minste vergelijking met het leven onder ons. De Leeraar die hier zich voornam over dit onderwerp te schrijven, zou zeker óók genoeg stof vinden tot klagte over hetgeen bij ons ontbreekt, maar hij zou andere schetsen geven, en andere waarheden in betere vormen. Als proeven van kanselwelsprekendheid staan deze Leerredenen almede laag genoeg, bij de voortreffelijke Preken die ons Vaderland in rijken voorraad heeft aan te wijzen. Of wat dunkt u, lezer! van gezegden tot CHRISTUS als deze:

»In Uw sterven hebt gij Uwe arme bruid, Uwe arme Kerk, den trouwring aan haren vinger gestoken, toen Gij uitriept: Het is volbragt.

»Door zijn bloed heeft Hij zijner bruid een bruidskleed gekocht en haar gereinigd.

»De wille Gods is eene vaste, regtlijnige keten, den eenen dag is hij als den anderen. Deze wil is niet gelijk aan een weerglas, ongestadig en ieder dag weder anders."

Het zou den lezer en ons-zelven verdrieten, als wij uit dit boeksken al de platte, smakelooze, uitdrukkingen en beelden overnamen, door welke de Schrijver aan zijne Preken eenige

Digitized by Google

heerlijkheid meent bij te zetten, of al de zoo vreemd bijgebragte kleine vertellingen tusschen de opwekkingen en vermaningen verspreid. Zonder te beweren dat ook in dit werkje niet zeer nuttige wenken zijn te vinden, hopen wij toch dat met dergelijk preekwerk uit den vreemde niet langer onze Letterkunde worde bezwaard, die reeds zucht onder een stortvloed van zoogenaamd stichtelijk geschrijf zonder degelijkheid en kracht, door hetwelk de ziekelijke rigting van zoo velen voedsel in plaats van geneesmiddelen ontvangt. D.

Aan vertrekkende Vrienden. Een geschenk. Door H. A. BENIT, *Predikant bij de Evang.-Luth. Gemeente te Kampen. Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1854. *In postform.* 128 *bl.* *f* :-75.

Men ontvangt hier eene soort van mosaïk voor vertrekkende vrienden of bloedverwanten; eene verzameling van losse stukken, naar aanleiding van teksten of gebeurtenissen uit de gewijde boeken, op den toestand van vertrekkenden toepasselijk gemaakt; benevens meestal doelmatige spreuken en teksten van gewijde en ongewijde Schrijvers, voor een geheel jaar. Wie dit werk op reis gebruikt, kan er aangename oogenblikken aan te danken hebben. De Schrijver vermoeit den lezer niet door afgetrokken bespiegelingen, maar houdt hem aangenaam bezig. Alleen kunnen wij hem als gids niet aanbevelen wanneer hij zich op het gebied der Geschiedenis begeeft. Zijne voorstelling van CROMWELL is niet gelukkig. Het voorbeeld van dien man had in een juist tegenovergestelden zin gebruikt moeten worden. Als de Heer BENIT met CARLYLE, MACAULAY en MERLE D'AUBIGNÉ beter bekend ware geweest, zou zijn oordeel regtvaardiger zijn.

Intusschen wenschen wij den Schrijver voldoening toe op zijnen arbeid, al ware het enkel om het goede oogmerk dat hij getracht heeft er door te bereiken.

Gij zijt duur gekocht. Een Evangeliewoord ter gelegenheid van het Paaschfeest. Voor jongelieden die hunne Geloofsbelijdenis hebben afgelegd. Met staalplaten. Te Amsterdam, bij D. H. Fikkert. 1853. *In gr.* 8*vo.* 30 *bl.* *f* :-40.

Het schijnt dat de Uitgever in het bezit is gekomen van

Digitized by Google

een paar keurige *Engelsche* staalplaten, en deze op de best mogelijke wijze heeft zoeken te plaatsen, en daartoe — zonderling genoeg! — de uitgave beraamd heeft van het bovengenoemd *Evangeliewoord*, dat om zijn titel nog al kans heeft van verkocht te worden. Elk die het boekje in handen neemt, bemerkt terstond dat het geschreven is om de platen; maar ook dat die platen bij zulk een geschrift volstrekt niet voegen. Wat zamenhang is er tusschen het afleggen der Geloofsbelijdenis en 't geen zij voorstellen: — de koperen slang in de woestijn (*Num.* XXI: 9), en de verschijning van JEZUS aan MARIA MAGDALENA (JOH. XX: 17)? Te naauwernood wordt er in de toespraak tot de nieuwe leden der Gemeente, die hier voorkomt, van de eene en de andere gebeurtenis gewag gemaakt. Indien nu echter die toespraak regt gepast en doelmatig ware, wij zouden haar gaarne aanbevelen en meenen dat men daarbij de platen, ofschoon misplaatst, als op den koop toe, zonder schade ontvangen kon. Maar de inhoud is, opregt gesproken, van dien aard, dat de Uitgever zulk prulwerk niet in het licht moest zenden. Er is weinig orde en zamenhang en volstrekt geen stijl in. Alle gloed en warmte ontbreekt, ofschoon wij gaarne gelooven dat de Schrijver, die zich niet genoemd heeft, het wèl meent. Zijne inzigten in het Evangelie zijn zóó oppervlakkig, gebrekkig en onbestemd, dat ieder wèl onderwezen lidmaat, wien dit boekske in handen gegeven wordt, het hem zonder moeite verbeteren zou. De S. begint met te zeggen, dat het *geene hooggeleerde Bijbelkritiek* is, die hij in deze weinige bladen aanbiedt; als of het iemand ooit in de gedachten zou komen, om *geleerde Bijbelkritiek* (of wat men er onder verstaan moge; want de uitdrukking, zoo als zij hier gebezigd wordt, is ons tamelijk duister) aan jeugdige, ongeletterde mede-Christenen te debitéren! Hij strijdt voor *de leer der erfzonde*, maar blijkbaar zonder haar regt te verstaan, daar hij meent dat wij door den zondeval het beeld Gods geheel zouden verloren hebben; en hij staat *de leer van het borgtogtelijke lijden* des Heilands voor, maar zonder te bemerken dat die onschriftuurlijke spreekwijze uiterst ongelukkig gekozen is om er de Bijbelsche leer van de verzoening onzer zonden door uit te drukken! Allerzonderlingst is ook de redenering die hier voorkomt, om te bewijzen dat er, waar

Digitized by Google

JEZUS spreekt van *het eten van zijn vleesch* en *het drinken van zijn bloed*, aan geen eigenlijk eten en drinken gedacht kan worden. Wij herinneren ons ook niet, op ééne enkele bladzijde iets te hebben gevonden waardoor de jeugdige belijders gewezen worden op en gebragt tot den levenden Heer. Het is alles een geloof aan leerstukken zonder meer, met oppervlakkige waarschuwingen tegen de verleiding der zonde. Van bekeering, wedergeboorte, inwendig Christendom, geestelijk leven — geen enkel woord! Wie mag wel de *nederige* Christen zijn, die hier de pen heeft opgevat, om tot jongelieden te spreken? Wij wenschen het niet te vernemen; maar hebben toch gemeend ons oordeel over zijn geschrift en geheel deze uitgave onverholen te moeten uitspreken (*).

(*) Wie lust heeft iets degelijks te lezen en aan jeugdige lidmaten der Gemeente in handen te geven over: *Gij zijt duur gekocht!* neme Aflev. 2 van het Tijdschrift: *Licht, Liefde, Leven*, uitgegeven te *Rotterdam*.

Het Evangelie. Overdenkingen over het Geloof, de Verzoening en den Heiligen Geest; door J. L. EWALD. *Uit het Hoogduitsch. Tweede druk. Te Amsterdam, bij* D. H. Fikkert. *In kl.* 8*vo.* 304 *bl.* *f* : - 90.

De geschriften van EWALD zijn sedert eene reeks van jaren ook hier te Lande bekend en bemind. Het verwondert ons dus niet, dat een tweede druk noodig was van eenige belangrijke gedeelten uit zijne *Leerredenen over de gewigtigste en eigendommelijke leerstukken des Christendoms*, gegoten in den vorm van overdenkingen, en met weglating van het omslagtige, dat de erfzonde schijnt te moeten zijn van stichtelijke lectuur. Wegens Christelijken toon en beminnelijke godsvrucht zal zeker dit boekske ook herdrukt toegang vinden tot veler harten, gelijk de goedkoope prijs het den toegang tot veler huizen opent. Dat het zich meer beweegt op het algemeen-Christelijk standpunt dan op dat eener bepaald geprononceerde rigting, is welligt in sommiger oog een gebrek — in het onze is het eene verdienste. Met deze eenvoudige aankondiging kunnen wij vol-

Digitized by Google

staan, alleen nog aanteekenende dat op bl. 115 eene kennelijke, maar zeer hinderlijke misstelling gevonden wordt, daar op: „ik geloof dat wel, maar begrijp het", het woord *niet* volgen moet.

Tweetal Leerredenen, bij gelegenheid der Gedenkdagen, van de Kerkhervorming, en van de stichting der Westerkerk te Harlingen, uitgesproken op 6 *en* 13 *November* 1853, *door* M. A. JENTINK, *Predikant te Harlingen. Te Harlingen, bij* S. Houtsma. 1853. *In gr.* 8*vo.* 34 *bl.* *f* : - 35.

Wij dingen niets af op de belangrijkheid die deze beide Leerredenen hebben kunnen voor de Gemeente te *Harlingen*, en willen gaarne gelooven dat zij vooral ten haren behoeve zijn uitgegeven. Maar nu zij ons ter beoordeeling zijn toegezonden, mogen wij, ofschoon tot genoemde Gemeente in geene de minste betrekking geplaatst, ons aan die taak niet onttrekken. En dan doen wij hulde aan de bekwaamheid en het vernuft van den geachten Opsteller, en prijzen het in hem, dat hij van de gelegenheid des tijds een gepast gebruik weet te maken, maar kunnen overigens aan zijne opstellen geene hooge waarde toekennen; geene zoodanige althans, dat de uitgave er door geregtvaardigd wordt. De eerste stelt, naar *Gal.* II: 11—14, PAULUS voor, *protesterende tegen* PETRUS; wijst aan, dat het Protestantisme niet strijdig is met den eerbied, de voorzigtigheid en de bescheidenheid, welke wij aan den vermeenden opvolger van PETRUS verschuldigd zijn; doet, nevens het geoorloofde, vooral ook het lofwaardige van het Protestantisme, in de tegenwoordige tijdsomstandigheden, uitkomen; en zegt eindelijk, met welk wapen wij te strijden, en hoe wij dat wapen te voeren hebben. De ontwikkeling is zeer beknopt, en de Leerrede beslaat te naauwernood dertien bladzijden. Niet uitvoeriger, nog korter zelfs, is de tweede, die, naar JES. II: 3, handelt over *de belofte van het laatste der dagen*. Men zou meenen dat zij ten minste in de Westerkerk ware uitgesproken, en wel juist twee honderd jaren nadat die kerk is ingewijd met denzelfden tekst als hier behandeld is. Maar men bedriegt zich. De inwijding had plaats op

Digitized by Google

13 Nov. 1650, zoo als de Leerrede wil, terwijl uit de laatste aanteekening blijkt, dat zij eigenlijk eene geheele maand later heeft plaats gehad. De Feestpreek verliest daardoor veel van hare eigenaardigheid, en neemt bovendien een zeer ongewonen loop. Zullen wij er nog bijvoegen dat zij, meer dan wij wenschten, de kenteekenen draagt van JENTINKS bijzondere gevoelens omtrent de *eschatologie*? Maar genoeg reeds, om rekenschap te geven van onze weinige ingenomenheid met deze uitgave. Wij houden het er voor, dat de begaafde man, indien hij als Kanselredenaar of Evangeliepredikker voor het groote publiek had willen optreden, uit zijnen voorraad eene betere keuze had kunnen doen. Bij den grooten vloed van Leerredenen die onder ons in het licht verschijnen, durven wij echter hem daartoe niet onvoorwaardelijk aanmoedigen.

Zeven Pijlen in het hart van het Romanisme, door NAPOLEON ROUSSEL. *Uit het Fransch vertaald. Te Utrecht*, bij Kemink en Zoon. 1853. *In kl.* 8*vo.* 91 *bl.* *f* : - 35.

Wien zijn deze *sept flèches*, zoo als ROUSSEL ze genoemd heeft, onbekend gebleven? De bekwame Schrijver is een te geoefend boogschutter, om ligt mis te schieten. Ook thans heeft hij goed aangelegd, met vastheid zijn mikpunt gekozen, en 't, zoo wij gelooven, juist getroffen. Mogten er nu maar onder zijne tegenpartij velen zijn, die, getuigen van den strijd, er door gebragt worden tot ernstig nadenken en onderzoek! Wij bevelen de lezing en verspreiding van dit kleine geschrift aan allen aan wien de zaak der waarheid ter harte gaat. Hun deelen wij bovendien met blijdschap het berigt mede, hier door ROUSSEL gegeven, dat hij weldra tegen *Romes* verouderde muren een magtigen stormram hoopt op te rigten, waaraan hij sedert jaren arbeidt. Dat werk, uitgebreid genoeg om twee groote boekdeelen te beslaan, in genoegzaam bezadigden geest geschreven om in *Frankrijk* het licht te zien, en met een ernst om zelfs zijne tegenstanders tot nadenken te brengen, zal tot titel voeren: *De Katholieke volken vergeleken met de Protestantsche, in de drieërlei betrekking van* WELVAART, VERLICHTING *en* ZEDELIJKHEID. Zegt het voort!

Digitized by Google

Tafel van de Geschiedenis der Christelijke Kerk. Uitgave van J. M. J. VAN NES, *te Kampen.* 1854. *f* : - 60.

Tabellarische overzigten waarin historische feiten zijn opgegeven, komen het geheugen bijzonder te hulp. Men leert die zeker niet van buiten, maar vestigt er meermalen de aandacht op, en zoo hechten zich de belangrijkste data van lieverlede in het geheugen. Maar ook het opzettelijk van buiten leeren der tegenwoordige Tafel van de Kerkgeschiedenis is gemakkelijk, omdat zij in eeuwen gesplitst is, met onderscheidene Afdeelingen. De groote Afdeeling over de eerste vijftien eeuwen der Christelijke tijdrekening heeft vijf onder-Afdeelingen, als: I. Kerkelijke leer en Kerkelijk leven; II. Kerkelijk Bestuur; III. Uitbreiding der Kerk; IV. Bestrijding der Kerk; V. Kerkelijke personen. — De Tweede Afdeeling, betreffende de »Christelijke Kerk na de Hervorming", heeft tien onder-Afdeelingen: I. Hervorming in *Duitschland;* II. Hervorming in *Zwitserland;* III. Hervorming in *Zweden, Denemarken* en *Noorwegen;* IV. Hervorming in *Frankrijk;* V. Hervorming in *Engeland;* VI. Hervorming in *Schotland;* VII. Hervorming in *Nederland;* VIII. Merkwaardige gebeurtenissen en personen onder de Protestanten; IX. De Roomsche Kerk na de Hervorming; X. Bestrijders van het Christendom.

Ten einde eenig denkbeeld van de behandeling te geven, zullen wij uit de zesde eeuw, waarin MOHAMMED het wereldtooneel betrad, den inhoud der eerste twee onder-Afdeelingen doen kennen.

»*Kerkelijke leer en Kerkelijk leven.* — De beeldendienst neemt toe. — Aan zoogenaamde goede werken wordt hooge waarde toegekend. — De leer van de vergeving der zonden door CHRISTUS gaat daaronder verloren. — 528. De Benedictijner-Orde door BENEDICTUS van *Nursia* gesticht. — 544. Twist over de drie Hoofdstukken.

»*Kerkelijk Bestuur.* — De twisten om het oppergezag, door de Patriarchen van *Rome* en *Constantinopel* hevig doorgezet. (Dit slaat op hetgeen onder de vorige eeuw deswege gezegd is.) — De magt van dien van *Rome* neemt toe. — 555. PE-

Digitized by Google

LAGIUS, Bisschop van *Constantinopel.* — 590. GREGORIUS *de Groote*, een ijverig en listig voorstander van *Romes* oppermagt.

»De Christelijke Kerk na de Hervorming" loopt door tot 1851 bij de vermelding van »PIUS IX in *Rome* terug".

Het komt ons voor, dat in het tweede tijdvak *Nederland* wat mager is uitgevallen, en dat de Zamensteller der Tafel dit niet ontkennen zal, wanneer hij zijne behandeling van de Hervorming in *Frankrijk* en in *Engeland* met het opgeteekende onder *Nederland*, zonder vooringenomenheid, vergelijkt. Niet beter vinden wij 't in de rubriek »merkwaardige gebeurtenissen en personen onder de Protestanten". Is niet in de zeventiende eeuw HUIG DE GROOT en in de achttiende eeuw PERPONCHER vergeten, om van geene andere *Nederlanders* die op het Kerkelijk terrein een naam hebben nagelaten, te gewagen? Wij meenen ook dat in de zoo evengenoemde rubriek slechts vermeld behoorden te worden mannen die in Kerkelijken of Godsdienstigen zin belangrijk zijn; maar vragen dan ook: waarom de namen van WOLF, LEIBNITZ en KANT hier plaats hebben gevonden? — Onder het hoofd: »De Roomsche Kerk na de Hervorming" staat op »1552: zending onder de *Japannezen*". Dit is eene misstelling: FRANCISCUS XAVERIUS, »Apostel van het Oosten", landde in *Japan* op den 15den van Oogstmaand 1549.

Doch genoeg. Bij een tweeden druk kan de Vervaardiger gemakkelijk de aangewezen feilen verbeteren. Hij heeft een nuttig werk gedaan, en aanspraak op de erkentenis zijner landgenooten. Wij begrijpen dus niet waarom hij zijn naam heeft verzwegen. Immers deze Tafel behoort op de studeerkamer van elken Protestantschen Herder of Onderwijzer gevonden te worden, en de Studenten in de Theologie kunnen haar, nu zij er is, bezwaarlijk missen. Als wij wèl onderrigt zijn, dan is deze uitgave de eersteling van een jeugdig Boekverkooper. De Heer VAN NES ga voort zulk degelijk werk uit te geven, en altijd voor eene zuivere letter en fraai papier te zorgen, dan zal hij steeds op een ruim debiet kunnen rekenen.

Digitized by Google

Verhandeling over de regten van Schrijvers en Kunstenaars op hunne Werken, voornamelijk uit het oogpunt van het Internationale Regt; door Mr. EVERTSEN DE JONGE, *Advokaat. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1853. *In gr.* 8*vo. IV en* 355 *bl. f* 3-80.

Het doel van den S. met deze uitgave is voornamelijk: »den zamenhang en de punten van verschil van regten van Schrijvers en Kunstenaars, van oorspronkelijke Schrijvers en Vertalers, van Kunst en Nijverheid, te doen uitkomen, de wetgevingen der verschillende volken te beoordeelen en te vergelijken met de Tractaten, in één woord het verband aan te wijzen tusschen locaal en internationaal regt op dit punt." Wie er nog aan mogt twijfelen, moet er door overtuigd worden, »dat de verschillende takken eener wetenschap en in het bijzonder van het regt van iederen Staat met het internationale regt vele punten van verband en aanraking oplevert." Des Schrijvers wetenschappelijk onderzoek beweegt zich in dien kring: ook in zijn werk *over de Gezanten van vreemde Mogendheden* prees hij »algemeene toenadering, verbroedering der volken" als wenschelijk aan (bl. 332 verg. met bl. 290).

Het kan niet anders of eene monographie over een zoo belangrijk onderwerp als het hier behandelde, — waarin omtrent elk onderdeel de wetgeving van ieder der beschaafde volken medegedeeld en beoordeeld wordt, en waarin straks daarna de internationale betrekkingen van onderscheidene dezer volken worden voorgedragen, vergeleken en onderzocht, — moet de algemeene belangstelling trekken van het wetenschappelijk publiek, hetwelk bij de kennis, uitbreiding, verbetering en gelijkstelling der Nationale en Internationale Wetten en Tractaten op dit punt, naauw betrokken is.

Als eene bijzondere verdienste in des Schrijvers werk merken wij het dan ook aan, dat hij in zijn kritisch onderzoek niet slechts op de regten der Schrijvers en Kunstenaars, maar vooral ook op het belang van het publiek het oog heeft gevestigd gehouden: »De regten van het publiek in verband te brengen met de regten der Schrijvers en Uitgevers en der Kunstenaars, ziet daar de spil, waarop het geheele betoog over deze regten moet draaijen" (bl. 4). Uit dit oogpunt reeds is zijn

Digitized by Google

werk eene uitnemende bron van kennis, eene vraagbaak voor toekomstige wetgeving en diplomatische onderhandeling.

De behandeling van dit onderwerp heeft ál de verdienste van tijdigheid: *le mérite de l'àpropos*. Het Staats-kopij-regt, het eigendoms-regt van vertalingen, het eigendoms-regt van in het openbaar gehouden Redevoeringen, het door de Tweede Kamer met algemeene stemmen verworpen Tractaat met *Frankrijk*, de invoer van nadruk — deze en zoo vele andere onderwerpen, die in de laatste jaren de algemeene aandacht van den boekhandel, de regterlijke magt, de wetgeving, het publiek hebben getrokken, — dat alles en nog veel meer vindt hier eene opzettelijke en uitvoerige en grondige behandeling.

De voornaamste buitenlandsche en *Nederlandsche* geschriften zijn daarbij in den regel geraadpleegd; geen meer of min bekend Tractaat is over het hoofd gezien; geene nieuwere binnen- of buitenlandsche Wet is onvermeld gebleven. De Vaderlandsche Literatuur en Jurisprudentie zouden welligt nog eenige aanvulling hebben mogen erlangen door de vermelding van Mr. LIPMAN over het *Staats-kopijregt;* een vertoog in de *Vragen van Nederlandsch Regt*, I^e^ Stuk, bl. 35 en volgg.; de bekende Dissertatie van Mr. A. DE VRIES, over den *Eigendom van Brieven;* de uitspraak der Arrondissements-Regtbank te *Amsterdam* in de bekende zaak van STEMLER C^e^ FRIJLINK, met de gehouden pleidooijen, te vinden in het *Weekblad van het Regt*, N°. 462 en volgg.; maar vooral verscheidene stukken van F. MULLER, Mr. W. WINTGENS, enz. in de *Nederl. Jaarboeken* enz. enz.; doch voor het buitenlandsche en internationale gedeelte van het werk was veel van dit alles van minder aanbelang, en daarvan heeft de S. vooral zijn werk gemaakt, terwijl hij het binnenlandsche gedeelte zijner taak, door BODEL NIJENHUIS, VAN DER VELDEN, SWAVING, en anderen genoegzaam bearbeid, als meer bekend mogt beschouwen en minder behoefde op den voorgrond te stellen en uit te putten. Men zoeke hier dan ook geene historische beschouwing onzer Wetgeving omtrent het kopij-regt, en vooral geene beslissing omtrent de meerdere of mindere geldigheid of toepasselijkheid der oudere octrooijen of wetten deswege uitgevaardigd of ingevoerd: dit alles is elders *ex professo* behandeld, en de S. kon zich gereedelijk van dit alles onthouden: het was de beoordeeling en vergelijking der thans bestaande Wetge-

Digitized by Google

vingen en der huidige tractaten die bij hem op den voorgrond stond.

Zonder de Inhouds-opgave (bl. III en IV) blootelijk uit te schrijven, lust het ons echter ter meerdere aanbeveling een beknopt en eenigermate beredeneerd overzigt te geven van het geheele boekdeel.

In zijne Inleiding (bl. 1—10) verklaart de S. eerst welk van de twee stelsels, het erfelijke of persoonlijke der regten van Schrijvers en Kunstenaars op hunne werken, hij is toegedaan; hij is (met ons) een voorstander van het laatste. Hij geeft vervolgens op, welke onderwerpen en uit welk gezigtspunt hij behandelen zal; hij karakteriseert te regt onze *Nederlandsche* Wetgeving op dit punt, als herziening, aanvulling en beperking tevens, en bovenal verduidelijking behoevende; hij verdedigt eindelijk de aanspraken der beschaving en ontwikkeling der menschheid tegen eene onregtvaardige uitbreiding der regten van bijzondere personen.

Het Eerste Hoofdstuk handelt over de regten van Schrijvers, Uitgevers, Kunstenaren en Redenaren, en over de verschillende soorten van geschriften en kunsten, die daarbij in aanmerking komen: hij brengt het Burgerlijk regt en de verschillende Wetgevingen daaromtrent ter toetse (bl. 11—230). Bij het onderzoek naar den aard van het regt der Schrijvers (§ 1) behandelt hij drie vragen: 1°. Is eigendom van gedachten denkbaar? 2°. Kan er zijn eigendom van het manuscript? 3°. Kan, mag of moet er zijn eigendom van het opgeschrevene en later aan het publiek (door den druk enz.) medegedeelde geschrift? Vervolgens gaat hij (§ 2) de verschillende Wetgevingen met betrekking tot den aard van het regt na. Daarna volgt de beschouwing van eigendomsregt op kunstwerken; waaromtrent de regten van het publiek meer dan omtrent letterwerken beperkt zijn (§ 3). Van daar gaat hij over tot dramatische werken (§ 4), waarbij van het dubbel regt op de kopij en op de voorstelling sprake is; dan het regt op Redevoeringen in het openbaar gehouden (§ 5), hetwelk hij betwist, althans in den omvang waarin het gemeenlijk wordt gevindiceerd; over vertalingen, commentaries en compendia (§ 6); over posthume [lees: *postume*], pseudonieme en anonieme werken (§ 7); waaraan dan ten slotte nog een

Digitized by Google

woord over de regten van Corporatiën, van den Staat, en over opstellen in Tijdschriften toegevoegd wordt.

In het Tweede Hoofdstuk wordt meer bijzonder het strafregtelijk deel der zaak behandeld (bl. 231—286). De Schrijver komt tot het betoog, dat nadruk noch diefstal, noch bedrog, noch valschheid, noch beleediging, in één woord geen eigenlijk delict is (§ 1), maar veeleer eene *conventionele overtreding* (§ 2); wij zouden, in het stelsel des Schrijvers, liever zeggen: eene *burgerregtelijke regtsschennis*. In verband daarmede stelt hij voor, in plaats van boete of gevangenis, schadevergoeding met confiscatie tegen de overtreders te bedreigen; wij twijfelen echter of daarmede de regten der Schrijvers of hunner regtverkrijgenden genoegzaam gewaarborgd zullen zijn, en zien niet in, waarom niet, even als bij hoon, laster, overspel en dergelijke overtredingen, die onmiddellijk meer het privaatregt dan het algemeen belang schijnen te kwetsen, zoo ook hier, de strafregter tusschen beide treden kan: het algemeen belang is er toch ook indirect bij betrokken; in ons oog is het een *delictum sui generis*, hetwelk wel degelijk voor bestraffing vatbaar is. Iets anders is het, met den S. eenen korteren termijn voor verjaring van de overtreding aan te nemen, en zelfs aan het Openbaar Ministerie de bevoegdheid om *ambtshalve* te vervolgen te ontzeggen; wij zien daarin minder zwarigheid, omdat dit ook bij vervolging wegens enkele andere misdrijven het geval is. Voorts wordt hier ook nog over nadruk met vervalsching vereenigd, over de strafbepaling der *Nederlandsche* Wet van 25 Januarij 1817, over de toepasselijke artikelen van den *Code Pénal*, en over récidive gehandeld. In het overige van dit Hoofdstuk wordt nog over eenige onderwerpen gehandeld die, van nadruk verschillende, evenwel schennis van eigendomsregten betreffen; het plagiat [lees in het *Hollandsch: plagiaat*] (§ 3), en de aanmatiging van regten aan den Schrijver toekomende; waarbij tevens over het uitgeven van brieven zonder toestemming der Schrijvers wordt gesproken; en waarbij ten slotte achteraan komt hinken de beantwoording der vraag (die veeleer in het Eerste Hoofdstuk scheen te huis te behooren, of althans bij den aanvang van het Tweede eene plaats moest gevonden hebben), of de overtreding van nadrukken [lees: *nadruk*] door de werkelijke uitgave, dan wel door het te koop stellen of verspreiden van het

Digitized by Google

werk, of wel enkel door het nadrukken zelf is geconsummeerd [lees: *geconsommeerd*, of, liever: *voltooid*]?

Is het Tweede Hoofdstuk, onzes inziens, minder grondig bewerkt, of hebben althans de resultaten des Schrijvers te dien aanzien ons minder voldaan — met des te meer genoegen wijzen wij op het Derde Hoofdstuk, waarin de S. zijn *hobbyhorse* berijdt: de beschouwing namelijk dezer regten volgens internationaal regt. Hij behandelt hier drie vragen: 1°. Welke regten moet men aan Schrijvers, Drukkers, Uitgevers en Kunstenaars internationaal door Tractaten en Wetten tot uitvoering dier Tractaten verleenen? 2°. Welke veranderingen zou het voorgesteld Tractaat tusschen *Nederland* en *Frankrijk* van 27 Mei 1852 moeten ondergaan, in geval van weder aangeknoopte onderhandelingen tusschen deze beide Staten? en 3°. (hetgeen met de tweede vraag zamenhangt en dan ook gelijktijdig behandeld is) Welke verbeteringen zou men aan andere dergelijke Traktaten kunnen ontleenen? Zouden wij de vragen ook misschien liever anders gesteld hebben willen zien — met de uitkomsten van des Schrijvers onderzoek, strekkende om de internationale bescherming zeer te beperken en aan strenge regels van vorm te onderwerpen, kunnen wij ons best vereenigen.

Als Bijlagen volgen nog ten slotte: 1°. een beoordeelend Verslag van eenige Verslagen en Redevoeringen in 1841 in *Frankrijk* uitgebragt in de Kamer der *Députés*, vergeleken met de behandeling bij de *Pairs* in 1839, en het Ontwerp en Verslag van SIEYÈS, van 1790, enz. (bl. 333—343); en 2°. eenige mededeelingen uit een *Duitsch* boekje, eerst na het afdrukken van zijn werk den S. in handen gekomen, en in verband daarmede eene kritiek van de motieven der *Pruissische* Wet van 1837 (bl. 344—355).

Het is te betreuren, dat de S. over 't algemeen omslagtig is in zijne wijze van voorstelling, en zich niet overal met genoegzame duidelijkheid uitdrukt; waartoe veel bijbrengt de zonderlinge constructie, die hij zich veelmalen in den stijl veroorlooft, waarvan een paar voorbeelden ten blijke (bl. 113): »Dit rustte op hetzelfde beginsel, waarop men ontkende de strafbaarheid", enz., in plaats van: »de strafbaarheid ontkende"; bl. 293: »VILLEFORT viel vooral aan de gewone reciprociteit", in plaats van: »viel vooral de gewone reciprociteit aan".

Digitized by Google

Druk en uitgave zijn bijzonder net: eenige drukfeilen, als: bl. 274 *délit* voor *débit* — *corrigat* B. L.

Staathuishoudkundige Harmoniën, door FRED. BASTIAT; *naar de tweede, met door den Schrijver nagelaten handschriften vermeerderde uitgave, uit het Fransch overgebragt door Mr.* C. M. A. SIMON VAN DER AA, *Proc. bij het Provinc. Geregtshof van Friesland en de Arrond.-Regtbank te Leeuwarden. Tweede Deel. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1853. *In kl.* 8*vo.* 404 *bl.* *f* 3-:

Met bijzonder genoegen prijzen wij ook dit Tweede en laatste Deel aan der *Staathuishoudkundige Harmoniën.* Behalve het Xe Hoofdstuk, *over de concurrentie* (bl. 1—65), is al wat hier wordt aangetroffen, nieuw, aan nagelaten handschriften van BASTIAT ontleend, en door de *Fransche* Uitgevers gerangschikt naar het plan door den aan de wetenschap te vroeg ontvallen edelen man ontworpen, hetwelk op bl. 66 in zijn geheel is medegedeeld. BASTIAT heeft zijn plan niet geheel kunnen uitwerken: onderscheidene vertoogen worden slechts gedeeltelijk, andere in het geheel niet aangetroffen. Meer of minder uitvoerig wordt gehandeld over den *voortbrenger* en *verbruiker* (bl. 67—93); over de twee zinspreuken: *ieder voor zich* en *ieder voor allen* (bl. 94—106); over de *rente* (bl. 107—114); de *dagloonen* (bl. 115—183); de *spaarzaamheid* (184—191); de *bevolking* (192—256); *bijzondere* en *algemeene diensten* (bl. 257—291); *stoornissen, oorlog* (bl. 292—321); *verantwoordelijkheid, solidariteit* (bl. 322—369); *maatschappelijke beweegkracht* (bl. 370 en volgg.); *het kwaad* (bl. 385 en volgg.); *volmaakbaarheid* (bl. 391 en volgg.), en, eindelijk, de *betrekkingen van Staathuishoudkunde en Godsdienst* (bl. 399 en volgg.). Voor een gedeelte worden wij wegens dit verlies eenigermate schadeloos gesteld door andere geschriften van den beroemden Staathuishoudkundige, waarin hij die onderwerpen minder of meer uitvoerig heeft behandeld: de *Fransche* Uitgevers wijzen die aan, o. a. bl. 115, 291, 304, 343; andere punten worden door die Uitgevers-zelven eenigermate aangevuld, als: b. v. op bl. 238, 323 en volgg.: omtrent eenige hier niet opzettelijk besprokene punten, vinden wij in den loop van het werk

Digitized by Google

zelven treffende denkbeelden ontwikkeld, als: over *belasting* (bl. 259 en volgg.); *machines* (bl. 81); *vrijen handel* (bl. 24, 68, 153); *tusschenkomende personen* (bl. 85); *monopolie* (bl. 168 en volgg.); *bearbeiding van Staatswege* (bl. 143 en volgg.); *betrekking tusschen Staathuishoudkunde en zedeleer* (bl. 233, 358), — *en Staatkunde* (bl. 262, 280, 307), — *en Wetgeving* (bl. 377).

In één woord: men vindt hier over verschillende onderwerpen eene menigte belangrijke beschouwingen, bronnen en vruchten van levenswijsheid, allen in een zeer bevattelijken toon voorgedragen, en waardig om te worden gelezen, herlezen en overdacht. Bijzonder belangrijk achten wij de vertoogen over de *dagloonen*, en over de *bevolking;* in het laatstgenoemde houdt hij de eer van MALTHUS op tegen scheeve oordeelvellingen, maar erkent ook diens ongelijk, waar hij zich in zijne redeneringen te ver liet medeslepen; zie bijzonder bl. 224 en 254.

De vertaling achten wij bijzonder gelukkig: zonder het stijve keurslijf, waarin dikwerf de gedachten worden verwrongen, kenmerkt de vertolking zich door den beschaafden toon en door die innemende bevalligheid welke het oorspronkelijke tot sieraad strekken.

Ook de uitvoering is eenvoudig en net; wij stippen slechts een paar drukfeilen aan, als, op bl. 144 in het midden: *bemerken* voor *bewerken;* tusschen bl. 194 en 195 zijn de woordjes *in de* uitgevallen, enz.

Volledig zamenstel der Wettelijke Verordeningen betrekkelijk den Accijns op het Gemaal, toegelicht uit de onderscheidene Besluiten, Resolutiën en Decisiën, ten aanzien van de uitvoering en het regt verstand van dezelve opvolgelijk genomen, ingerigt zoo wel ten dienste van Molenaars, Grutters, Bakkers, enz. als van de Ambtenaren, welke met dezen Accijns in betrekking staan, en met Tabellen voor de berekening van den Accijns voorzien, door H. EVERS. *Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1854. *In gr. 8vo. VIII en 97 bl. f* :-90.

De Heer EVERS, die reeds vroeger de Wet betrekkelijk den Accijns op het Geslagt bewerkt heeft, en zich ook door andere werken betrekkelijk het belastingstelsel heeft bekend gemaakt, verrigtte, onzes inziens, ook hier eenen

Digitized by Google

zeer verdienstelijken arbeid, door eene volledige opgave te verzamelen van alle Wettelijke Verordeningen omtrent het Gemaal (bl. 1—46), en vooral door eene artikelsgewijze opsomming der menigvuldige Resolutiën en Toelichtingen van het Departement van Financiën, nopens het regt verstand der verschillende Wetsbepalingen (bl. 47—92).

Behalve deze hoogst nuttige compilatie, is het ons niet gebleken, dat de S. eenigen eigen arbeid aan dit boekske besteed heeft; indien men enkele verwijzingen, de inhouds-opgave (bl. III—VIII), en de Tafel ter berekening van den Accijns (bl. 93—97), uitzondert.

Voor de volledigheid is het maar te betreuren, dat de Wetgevende Magt weder eene nieuwe Wet, dit onderwerp van nabij betreffende, heeft aangenomen; doch daaraan kan nu de onvermoeide S. op nieuw zijne krachten wijden; misschien vindt hij, bij gebreke van Resolutiën en Decisiën, stof tot eigene aanteekening, al ware het bij uittreksel uit het Bijblad van de Staats-Courant. Naar onze bescheiden meening had in een werk als dit door den S. althans ook aan de Jurisprudentie eene plaats moeten worden ingeruimd; misschien zorgt hij daarvoor bij eenen tweeden druk. Doch dan zou het boek ook nuttig worden voor de regterlijke magt en de balie, en deze heeft hij van zijne nomenclatuur op den titel uitgesloten.

Het boek is goed gedrukt en, naar gelang van de menigte letters, niet te duur.

Beknopt Overzicht van de Geschiedenis des Vaderlands, voor mingevorderde leerlingen. Door W. A. ELBERTS, *Onderwijzer te Leiden. Tweede druk. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1853. *In kl.* 8*vo.* 147 *bl.* *f* : - 60.

Dit werkje van den Heer ELBERTS is eene verkorte uitgave van zijne *Geschiedenis des Vaderlands voor Gymnasiën en Instituten*, in 1847 in het licht verschenen, en heeft veel waardoor 't zich aanbeveelt. Met vermijding van 't geen er niet in behoort, deelt het, in geleidelijke orde, kort en duidelijk de meeste hoofdpunten mede der Vaderlandsche Geschiedenis, en ook van tijd tot tijd iets aangaande de inrigtingen des

Digitized by Google

bestuurs, de wetten en instellingen, de zeden en gewoonten des volks, den handel, de nijverheid, de kunsten en de wetenschappen; met verschillende niet onbelangrijke bijzonderheden. Van uitdrukkingen in de Geschiedenis aangenomen, en wier regte kennis voor den leerling onmisbaar is, wordt doorgaans de beteekenis opgegeven. Dat de Schrijver, om niet telkens den draad af te breken, gelijksoortige gebeurtenissen bij elkander plaatst, zonder angstvallig de tijdrekening in acht te nemen, moeten wij, met het oog op hen voor wie zijn geschrift dienen moet, goedkeuren. Vooral beschouwen wij 't als eene verdienste van dit werkje, dat het door ieder, van welke Kerk hij zij, gebruikt kan worden. Gebeurtenissen waaromtrent de gevoelens uiteenloopen, worden, zonder aan de historische trouw te kort te doen, zóó behandeld, dat het niemand kwetst. Zulk eene mededeeling van feiten achten wij voor de school voldoende. Wie naderhand lust en roeping gevoelt om er meer van te vernemen, zal de gelegenheid daartoe gemakkelijk vinden. Voor hen die zich met 't op de school geleerde tevreden houden, is het niet goed, oppervlakkig kennis te maken met geschilpunten, die men door en door moet kennen en verstaan, om er gezond over te kunnen oordeelen.

Maar tegenover dit goede, waarbij men nog voegen kan, dat de spelling naar BILDERDIJK zich, met enkele uitzonderingen, gelijk blijft, staat veel gebrekkigs over. Dat in een kort overzigt niet te verwachten is wat men in een grooter werk mag eischen, geeft nog geene vrijheid om gewigtige gebeurtenissen alleen aan te stippen of over te slaan. Wat van den opstand en strijd van CIVILIS tegen de *Romeinsche* heerschappij — de belangrijkste *épisode* uit hetgeen van onze voorvaderen de *Bataviëren* bekend is — hier voorkomt, is zeer weinig beteekenend. — Aan VAN SCHAFFELAAR en HAMBROEK is regt gedaan; doch waarom wordt ALBRECHT BEILING, wiens zielegrootheid zoo wel als die der anderen op het jeugdig gemoed weldadig werken kan, met een enkel woord afgescheept? — Van de openbare preek, die zulk een invloed op den loop der zaken heeft uitgeoefend, hooren wij niets; evenmin van den slag bij *Roemerswaal* en de andere vruchtelooze pogingen der *Spanjaarden* tot ontzet van *Middelburg*, die nog al iets merkwaardigs hebben; terwijl op het jaar 1597, een

Digitized by Google

der roemrijkste van MAURITS' leven, alleen van de nederlaag van VARAX gesproken wordt. — Met een paar bladzijden meer ware dit gebrek verholpen.

Ook op verwarde en verkeerde voorstellingen van zaken stuit men meermalen. Dat het beleg van *Haarlem* in den beginne, van wege de onguurheid des klimaats, door de *Spanjaarden* met weinig nadruk is voortgezet, wordt wedersproken door hunne ontzaggelijke aanvallen op den 21sten December en 31sten Januarij. Het verslaan van PIETER (FILIPS) DE CONINCK met de meesten van zijn volk had vijf maanden vóór de nederlaag op het *Haarlemmermeer* plaats. — Op het jaar 1672 wordt, na de uitroeping van WILLEM III tot Stadhouder en het vermoorden der DE WITTEN, aangeteekend: »Weldra hoorde men van meer verblijdende berichten. Het stadje *Aardenburg* werd manmoedig verdedigd door den vaandrig ELIAS BEEKMAN". Maar de gelukkige verdediging van *Aardenburg* geschiedde op den 25sten en 26sten Junij, vóór de aanstelling van den Prins en den dood der DE WITTEN. — Niet, zoo als hier gezegd wordt, ten gevolge van de nadeelen bij *Bergen* en *Castricum* geleden, zagen zich de *Anglo-Russen* genoodzaakt, een vrijen aftogt naar hunne schepen te bedingen. Dit gold alleen bij het nabij de laatstgenoemde plaats ondergane verlies. Het gevecht bij *Bergen* viel voor op den 19den September; eerst op den 3den October bezette de vijand *Alkmaar*, na het op den vorigen dag bij *Egmond* behaalde voordeel; en stiet drie dagen later het hoofd te *Castricum*. — Bij *Asperen* waren ten minste de *Franschen* geene overwinnaars. — »De vijand" — heet het — »ontruimde *Utrecht*, en moordde en plunderde op weg in het stadje *Woerden*". Het laatste had vóór het eerste plaats, en de marsch van MOLITOR, na het verlaten van *Utrecht*, was niet over of langs *Woerden*. — Wie van het gebeurde bij *Quatre-bras* en *Waterloo* niets anders verneemt dan hetgeen hier gemeld wordt, zal er een zeer gebrekkig denkbeeld van krijgen. Bij den aantogt van NAPOLEON, lezen wij: »vereenigden zich de *Engelschen* met de *Hollanders*, hierbij wilden zich de *Pruissen* onder BLUCHER voegen; doch deze werden bij *Ligny* op den 15den Junij overhoop geworpen". Dan volgt het gevecht bij *Quatre-bras* op den 16den, »waar de Prins van *Oranje* den vijand tegenhoudt, tot dat hij versterking krijgt", enz. — Het waren niet de *Pruissen*,

Digitized by Google

die zich bij de *Engelschen* en *Hollanders* wilden voegen; maar WELLINGTON werd door den aanval van NEY verhinderd om BLUCHER bij te staan, waardoor deze den slag bij *Ligny* verloor, die niet op den 15den plaats had, maar op denzelfden dag en tijd als het gevecht bij *Quatre-bras;* terwijl de versterking die ORANJE toen ontving, met wier hulp NEY genoodzaakt werd om af te houden, uit *Engelschen* bestond, die hier verkeerdelijk voorkomen als van den beginne af met de *Hollanders* vereenigd. Uit de opgaven van het wederzijdsch verlies van volk bij *Waterloo* zou men bezwaarlijk besluiten dat de Gealliëerden zulk eene beslissende zegepraal bevochten hebben. Dat der *Franschen* is kennelijk veel te klein voorgesteld. — Niet beter is de schets van den tiendaagschen veldtogt. »DAINE werd na het gevecht bij *Behringen* (*Hechtel*, *Helchteren*, *Houthalen*, *Curingen* zijn vergeten) teruggedreven op *Hasselt*, welke stad onzen (*onze*) troepen innamen. Na een scherp gevecht bij *Bautersum* (waar de *Hollanders* juist teruggedrongen werden) viel ook dezen (*dezs*) stad (*Leuven*) den onzen in handen".

Bovendien zijn aan de zorg, die de Schrijver zegt aan deze uitgave besteed te hebben, de volgende misstellingen ontsnapt. Onder »de Generaliteitslanden", in de Inleiding vermeld, had Staats-*Vlaanderen* genoemd moeten worden. — Van de *Batavieren* heet het: »Zij aanbaden zon, maan en sterren, in heilige bosschen, bij gebrek aan tempels, die zij niet wisten te vervaardigen". TACITUS, in zijn onschatbaar boekje: »*De moribus Germanorum*", onderrigt ons: dat de *Germanen*, waartoe de *Batavieren* behoorden, »de Godheid te groot beschouwden, om in tempelen besloten te worden", een begrip zoo verheven, en onze voorouderen zoo vereerende, dat indien wij 't vonden niet bij een Heidensch Schrijver, maar bij eenen die den waren God kende, wij meenen zouden, dat hij hun zijne eigene denkbeelden in den mond had gelegd. — De DRUSUS-gracht werd gegraven niet alleen om »*Friesland* te onderwerpen", maar ook en vooral om een gemakkelijker weg naar de zee en de rivieren de *Eems* en de *Wezer* te maken, ter bestrijding van de *Germanen*. — JOANNA was, toen zij met FILIPS *den Schoone* huwde, niet »de eenige dochter" van FERDINAND en ISABELLA; zij had eene oudere zuster, de Koningin van *Portugal*. — JAN MATTHIJSZ. was niet »van *Leiden*", maar

Digitized by Google

van *Haarlem*. Hij sneuvelde bij het beleg van *Munster* in een uitval. Het was zijn opvolger, JAN BOKELSZ. van *Leiden*, die bij de overrompeling der stad den Bisschop in handen viel en daarna »op eene wreede wijze ter dood gebragt werd". — Niet »St. JUST", maar *Yuste* was de naam van het klooster waar KAREL V zijne laatste levensdagen sleet. — Dat de nieuwe liverei, die EGMOND zijne dienaren liet dragen, »de bespotting van GRANVELLE ten doel had", werd door hem, volgens de stukken van zijn proces, op gronden ontkend. — OLIVIER VAN NOORDT zeilde in 1598 en SCHOUTEN en LE MAIRE in 1615 uit en den aardbol rond; dus niet onder het Stadhouderschap van »FREDERIK HENDRIK", maar van MAURITS. Nevens hen had SPILBERGEN moeten genoemd worden. — KAREL II bragt het grootste gedeelte zijner ballingschap in *Braband* en *Frankrijk* door. »In de Republiek" was 't hem, zoo lang CROMWELL leefde, niet raadzaam te vertoeven. — Bij de expeditie naar *Chatham* werden niet »zes groote schepen genomen", maar zes verbrand en twee opgebragt. — Te *St. Denis* was WILLEM III niet ongelukkig. — De lofspraak op hem is zeer sterk. Eene vergelijking tusschen den *Zwijger* en diens achterkleinzoon zal, om het verschil van tijden en omstandigheden, steeds moeijelijk blijven. — Onder de opgenoemde Hoogleeraren te *Leiden* ten tijde van NAPOLEONS heerschappij behoorden noch »SCHULTENS", in 1793 gestorven, noch »CLARISSE", die eerst na de Omwenteling van 1813 te *Leiden* kwam, noch »KIST", die als Predikant van *Dordrecht* overleden is.

Behalve de reeds aangeduide »onz*en* troepen" en »dez*en* stad", hebben wij nog de volgende spel- of drukfouten gevonden: bl. 7: dez*en* WILLEBRORD wordt gehouden; bl. 25: de Graaf vleide zich zijn invloed te (*zullen*) blijven handhaven; bl. 31: d*er* Adels; bl. 75: waargelders; bl. 76: HUGO DE GROOT; bl. 80: FEDERIK HENDRIK; bl. 95: In April echter (*van*) datzelfde jaar; bl. 98: bekwaamen; bl. 111: 1730 voor 1780; bl. 127: 's Keizer genegenheid; bl. 139: door d*en* moedig*en* houding; bl. 140: krachtens *d*ewelke; terwijl wij op bl. 55 lezen: BOISOT *laafde* de uitgehongerde (*Leidenaars*) met levensmiddelen. — Ook de interpunctie laat veel te wenschen over.

Het bijgevoegde Chronologisch overzigt kan al mede niet op

Digitized by Google

naauwkeurigheid roemen. Op het jaar 923, het begin van het Grafelijk Huis van *Holland*, vinden wij: DIRK II in plaats van DIRK I. — Het Huis van *Henegouwen* gaat van 1299—1345, maar daaronder is opgenomen 1350: Hoeksche en Kabbeljaauwsche twisten. WILLEM V — dat tot het Huis van *Beijeren* behoort. — Onder het opschrift: Huis van *Oostenrijk* 1482—1581, waarop wij nader terug zullen komen, is in plaats van op het jaar 1573, op dat van 1574 gesteld: »*Alkmaar* vergeefs belegerd. — Slag op de *Zuiderzee*. — ALVA vertrekt. — Don LOUIS *de Requesens*." — Dan volgt, wat het jaartal betreft, te regt: »Beleg en ontzet van *Leiden*. — Slag op de *Mokerheide*" — die vóór het ontzet van *Leiden* geleverd werd. — Onder de: Republiek der *Vereenigde Provinciën* staat tegenover 1590: »de inneming van *Breda* door middel van een turfschip", in de tweede kolom: »Edict van *Nantes*". Om verwarring voor te komen, had het Edict van *Nantes* lager gesteld, of het jaartal 1598 er bij uitgedrukt dienen te worden. — In 1619 stond RICHELIEU nog niet aan het hoofd van zaken in *Frankrijk*. — Op 1647 lezen wij: MAZARIAN voor MAZARIJN. — De Republiek werd in *Engeland* op den 19den Mei 1649 geproclameerd. — JAKOBUS II had bij 1685 moeten staan. — In 1766 was LODEWIJK XVI geen Koning van *Frankrijk*. — ALEXANDER I (*Rusland*) was in 1805 reeds vier jaren Keizer. — Van 1815—1830 regeerden over *Frankrijk* LODEWIJK XVIII en KAREL X, niet LODEWIJK FILIPS, die eerst in het laatstgenoemde jaar op den troon kwam.

Wat het derde tijdvak betreft, kunnen wij, met het oog op hen voor wie dit overzigt dienen moet, berusten in het opschrift: »Huis van *Oostenrijk*, 1482—1581". Maar met het laatste jaar had dan ook het volgende tijdperk: de Republiek der *Vereenigde Provinciën*, moeten aanvangen, dat echter tot het jaar 1590 verschoven wordt, terwijl de negen voorgaande jaren nog onder: »het Huis van *Oostenrijk*" geplakt worden. En hoe stemt deze Chronologische verdeeling overeen met die in de Inleiding opgegeven en in den tekst gevolgd, volgens welke het IIIe Tijdperk dus luidt: »De strijd tegen *Spanje*, 1482—1648. 1e Afdeeling. Van FILIPS *den Schoone* tot op de voorloopige vestiging der Republiek bij de Unie van *Utrecht*, 1482—1579. 2e Afdeeling. Van de voorloopige vestiging der

Digitized by Google

Republiek bij de Unie van *Utrecht* tot aan hare erkenning als onafhankelijke Staat bij den Vrede van *Munster*, 1579—1648". — Dat de strijd tegen *Spanje* van 1482 zou dagteekenen, lijkt nergens naar. In dat jaar en nog jaren later was er geen zweem van strijd tegen *Spanje*. Ook bij het huwelijk van FILIPS *den Schoone* met FERDINANDS en ISABELLA's dochter, die een broeder en eene oudere zuster had, werd aan geen strijd tegen *Spanje* gedacht. Het afsterven der laatsten bragt wel FILIPS op den *Spaanschen* troon, maar zelfs het misnoegen dat onder hem en in den aanvang van KAREL bewind tusschen de beide volken ontstond, verhinderde hen niet om bij *Mühlberg* en *St. Quentin* eendragtig voor dezelfde belangen te kampen. Eerst van de aanvaarding der regering door FILIPS II kan er van strijd tegen *Spanje* sprake zijn, terwijl de eigenlijke strijd eerst na de komst van ALVA losbarstte en met den inval van LODEWIJK *van Nassau* in *Groningerland* begon.

Van een tweeden druk, die van de overgeblevene fouten gezuiverd heet, hadden wij méér verwacht. De Schrijver heeft zijne taak ál te ligt geteld. Eene zorgvuldiger behandeling zou de waarde van zijn werk aanmerkelijk hebben vermeerderd. G. V.

Geschiedenis der Bouwkunst, bij eenige der merkwaardigste volken van vroegeren en lateren tijd, door P. M. BRUTEL DE LA RIVIÈRE. *Te Leyden, bij de Directie der Houtgraveer-School.* 1854. *In kl.* 8*vo. VIII en* 161 *bl., met platen. f* 2-75.

Het is geene gemakkelijke taak eene Geschiedenis van de bouwkunst te schrijven. Men moet, om haar wèl te volbrengen: eene grondige kennis vooral van het aesthetische dier kunst bezitten; met de verschillende bouwstijlen naauwkeurig bekend zijn; in het constructive daarvan geen vreemdeling wezen; de gedenkstukken die zij heeft opgeleverd genoegzaam bestudeerd hebben, en ook in de Archeologie en Algemeene Geschiedenis ervaren zijn: want geene kunst hangt met de gewoonten en lotgevallen der volken méér te zamen dan de architectuur. Bij dat alles moet haar Geschiedschrijver ook genoegzaam bekend zijn met de beeldhouw- en schil-

Digitized by Google

derkunst, die in een zeer naauw verband met haar staan. De geschiedenis dier beide kunsten houdt bijna gelijken tred met die der bouwkunst, wat het decorative aangaat, en de ornamentatie is daarvan een onafscheidbaar deel. Bovendien moet hij een juist oordeel aan een fijnen, gezuiverden smaak paren, om het karakter en de verschillende *nuancen* der voornaamste bouwstijlen grondig te waarderen, en het eigenaardige er van te kunnen aantoonen. De noodwendige vereeniging van zoo vele vereischten zal wel de oorzaak zijn, dat er nog zoo weinig goede geschiedenissen der bouwkunst in *Frankrijk*, *Engeland* en *Duitschland* zijn geschreven, en er in onze taal tot heden geene enkele bestaat. Wij waren dus verlangend deze *Geschiedenis der Bouwkunst* van den Heer BRUTEL DE LA RIVIÈRE in te zien, en met het ideaal dat wij van zulk een werk gevormd hebben, te vergelijken, ten einde voor onszelven te weten in hoe ver zij, naar ons oordeel, aan eene behoefte voldoet die zoo lang in onze kunst-litteratuur heeft bestaan. De lezing van het werkje echter heeft ons, wij kunnen 't niet ontveinzen, onvoldaan gelaten. Niet dat wij zouden eischen er alles in te vinden wat wij wel zouden verlangen: dit ware te veel geweest; maar wij misten er zelfs eenige dier hoofdvereischten, welke ons bij iedere geschiedenis der kunst van het grootste gewigt en onontbeerlijk voorkomen; namelijk: orde en zamenhang, en dat verband met de algemeene geschiedenis, waardoor de gang der kunst-ontwikkeling zigtbaar wordt en de onderlinge verwantschap der verschillende bouwstijlen duidelijk uitkomt.

Het is toch niet genoeg dat men iets zegge over de gebouwen en tempels der oude *Babyloniërs*, *Assyriërs* en *Egyptenaren*, en sommigen daarvan oppervlakkig beschrijve, of er eenige grootheidsmate van opgeve; dat men bij de Klassieke bouwkunst der *Grieken* en *Romeinen* van de verschillende Orden spreke, zonder die goed te karakteriseren; en van bloei en teruggang gewage, zonder aan te toonen waarin die bestaan hebben; dat men even zoo handele ten aanzien van de Middeleeuwsche en moderne bouwkunst, en dit met eenige algemeene geschiedkundige opmerkingen doorvlechte. Hierdoor bevordert men nog de kennis niet die de beoefenaren dier kunst zoo zeer behoeven; het kan voor den liefhebber eenig nut hebben, maar voldoet niet voor den architect.

Digitized by Google

Er is zekere ontwikkeling in de bouwkunst over het algemeen bij alle volken aan te wijzen. De bouwstijlen bij de Oostersche Natiën en bij de *Egyptenaren* mogen meer op zich-zelven staan; bij de laatsten is zelfs dit niet geheel het geval: er is een niet onduidelijk verband tusschen den *Egyptischen* bouwstijl en den *Oud-Griekschen*, wat het hoofdkarakter, namelijk het horizontale aangaat, aan te wijzen, en de Klassieke bouwkunst heeft haren invloed tot op onzen tijd doen voortduren. Men kan de genetische ontwikkeling van den *Griekschen* bouwstijl met den *Romeinschen*, *Byzantijnschen*, *Romaanschen*, *Gothischen* en wederom met de *Renaissance* en modern Klassieken stijl aanwijzen. Het Parthenon staat met de *Gothische* Domkerk, even als met de St. Pieter te *Rome*, in zekere verwantschap van oorsprong en geboorte, zoodanig, dat, indien de *Grieksche* architectuur van eenen anderen aard ware geweest, de *Gothische* en modern Klassieke óók anders zouden zijn gewijzigd. Dit vooral moet eene Geschiedenis der bouwkunst aantoonen, door eene juiste opgaaf van de kenmerkende eigenschappen der verschillende elkander opvolgende bouwstijlen, waardoor de meer of minder kennelijke overgangen aangeduid worden, en de architectuur wordt voorgesteld als een geheel; als een gewrocht van 's menschen geest, welks ontwikkeling met die der beschaving en der aesthetische opvoeding des menschdoms een gelijken tred blijft houden.

In het Voorberigt zegt de Schrijver, dat het, toen hij de zamenstelling van deze Geschiedenis der Bouwkunst op zich nam, er verre af was dat hij zoude gedacht hebben iets oorspronkelijks te leveren. Hij meende slechts een *Engelsch* werkje van TALBOT BURY, *The History and Description of the Styles of Architecture, etc.*, met eenige omwerking te vertalen; doch hij zag weldra dat dit werkje, zoo als het dáár lag, niet geschikt was om in het *Hollandsch* te worden overgebragt. Hier moest 't verkort, dáár omgewerkt en uitgebreid worden, zoodat de overzetting eindelijk bijna een oorspronkelijke arbeid werd, waarvan de bewerker meer als Schrijver, dan als Vertaler kon optreden. Wij zien hieruit dat er geen voorafgaand plan tot de zamenstelling dezer Geschiedenis bestaan heeft, en dat er dus eene geregelde orde in moest ontbreken. De inhoud der Hoofdstukken wijst dat reeds aan. Na eene Inleiding volgt een Hoofdstuk over *Ninivé*, *Babylon*

Digitized by Google

en *Egypte*, dat zeer kort en oppervlakkig is, en waarin niet eens melding wordt gemaakt van de belangrijke ontdekkingen van BOTTA en LAYARD te *Khorsabad* en *Nimroud*. Waarschijnlijk is het *Engelsche* werkje reeds vóór die ontdekkingen uitgekomen; anders zoude er zeker daarin van gesproken zijn; doch de bewerker had uit de geschriften van Dr. JANSSEN daarop betrekkelijk, voor dit onderwerp genoeg kunnen mededeelen. Even zoo is het met de beschrijving der *Egyptische* monumenten gelegen, die thans zoo zeer bekend en naauwkeurig beschreven zijn, dat men met regt daaromtrent meer volledigheid kan eischen dan men hier aantreft. Men vindt hier noch het eigenaardige van den *Egyptischen* bouwstijl, noch de wijzigingen die hij in den loop der eeuwen heeft ondergaan, noch den ouderdom der gedenkstukken, behalve bij de Pyramiden, aangegeven. Zoo wordt ook in twee Hoofdstukken, van 24 bladzijden te zamen, de geheele Klassieke bouwkunst der *Grieken* en *Romeinen* afgehandeld. Kan er iets grondigs over gezegd worden in dit kort bestek? De hoofdzaak, hoe de *Grieksche* architectuur in de *Romeinsche* is overgegaan, wordt er naauwelijks in aangeroerd. Ook de drie verschillende *Grieksche* bouwstijlen: de *Dorische*, *Ionische* en *Corinthische*, worden er niet in hunne kenmerkende eigenaardigheden aangeduid; nog minder de ontwikkeling van den *Dorischen* stijl, door welke de ouderdom der gedenkstukken daarin bepaald kan worden. In eenige regels slechts wordt het schitterende tijdperk van PERIKLES afgehandeld, en van het Parthenon ter loops in eene Aanteekening gewag gemaakt. De opgaaf en beschrijving der gedenkstukken van de *Grieksche* bouwstijlen is dus zeer oppervlakkig en verward. Er is meer gezegd over de overblijfselen uit den heldentijd, dan over die van den meerderen voortgang en bloei der architectuur. Het onderscheid van de twee *Ionische* stijlen, den *Attischen* en *Aziatisch-Ionischen*, wordt niet eens opgemerkt, en van den *Corinthischen* stijl wordt weinig of niets aangehaald.

Men vindt verder ook bijna niets van de wijzigingen die de *Romeinen* deze drie bouwstijlen hebben doen ondergaan. Een belangrijk punt in de Geschiedenis der Klassieke Bouwkunst is die overgang van de vrije schoonheidslijn tot den meetkundig-constructiven trek die er voor in de plaats kwam. De *Romeinsche* architectuur is de bron waaruit het stelsel der

Digitized by Google

vijf Orden door de *Italiaansche* bouwmeesters der *Renaissance* is afgeleid; maar hier zoekt men te vergeefs naar eenige narigten dienaangaande. In één regel wordt het onderscheid tusschen de *Grieksche* en *Romeinsche* bouwkunst opgegeven, als zijnde de verbinding van den boog met de kolomstelling der eerste, die echter wel een eigenaardigen karaktertrek van de laatste uitmaakt, maar niet alles bevat wat hierbij in aanmerking moest komen. De opgaaf en beschrijving der *Romeinsche* monumenten is even onvolledig als die der *Grieksche*.

Een moeijelijk vraagstuk is het voorzeker: hoe zich de *Byzantijnsche* bouwstijl uit den verbasterden *Grieksch-Romeinschen* stijl heeft ontwikkeld; misschien is dat wel de reden waarom men er hier niets over vindt. Ook is deze merkwaardige stijl niet genoegzaam gekarakteriseerd, en het kenmerkende der gedenkstukken daarvan niet duidelijk aangewezen. Men kan dien als een overgangstijl tot de meerdere verscheidenheid der middeleeuwsche bouwkunst beschouwen, zoo als de *Arabische*, *Moorsche* en *Romaansche* stijlen, uit wier verbinding en ontwikkeling de zoogenaamd *Gothische* of ogivale stijl ontsproot, die zich echter tot een hoogen graad van oorspronkelijkheid heeft verheven.

Doch op eens breekt hier de S. den gang van de Geschiedenis der Architectuur af, en wij worden weder naar het Oosten in *Syrië* en *Perzië* verplaatst, vervolgens naar *Indië* en *China*, om door de beschrijving der *Arabische* en *Moorsche* bouwstijlen naar *Europa* terug te keeren. Wij vinden deze verdeeling van de Geschiedenis ongepast, omdat zij de éénheid en den organischen zamenhang verbreekt. Het eerst en meer afzonderlijk hadden, dunkt ons, de Oostersche volken moeten zijn behandeld, b. v.: het eerst de bouwkunst der *Chinezen*, om daarop de *Indische*, *Perzische*, *Assyrische*, *Babylonische*, en *Syrische* te doen volgen, waardoor een geleidelijke overgang tot den *Egyptischen* bouwtrant zou zijn gebaand, die als een voorportaal der Klassieke bouwkunst kan worden aangemerkt. Van daar af had de Geschiedenis geregeld en onafgebroken tot de jongste tijden afgehandeld kunnen worden, wijl hier alles te zamenhangt en uit den *Grieksch-Romeinschen* de *Byzantijnsche* stijl ontstaan is, die als de eerste der Christelijke en moderne bouwkunst kan beschouwd worden. De verdere behandeling der Geschiedenis van de Architectuur wordt,

Digitized by Google

na een algemeen overzigt daarvan in *Noord-Europa* tot aan de vijfde eeuw, weder afzonderlijk naar de voornaamste volken, zoo als in de *Duitsche Staten*, *Frankrijk*, *Engeland* en *Nederland*, afgedeeld, hetgeen bezwaren medebrengt die op deze wijze niet waren te ontwijken.

De S. was daardoor genoodzaakt in herhalingen te vervallen, en kon de algemeene ontwikkeling der verschillende bouwstijlen niet duidelijk genoeg doen blijken; zoodat de *Lombardische*, *Angel-Saksische* en *Normandische* bouwtranten — wijzigingen van den *Romaanschen* stijl, uit de vermenging der *Latijnsche* en *Byzantijnsche* stijlen ontstaan — te veel als afzonderlijke bouwtranten uitkomen; ofschoon zij maar verscheidenheden waren van dien algemeen heerschenden *Romaanschen* stijl in het Westelijk, Zuidelijk en Noordelijk gedeelte van *Europa* tot aan het begin der twaalfde eeuw; toen zich langzamerhand eene andere rigting in de bouwkunst vertoonde, die een overgangsstijl ten gevolge had, waarin de ronde en de spitsbogenstijl zich vermengden, om eindelijk, in de dertiende eeuw, in den zoogenoemd *Gothischen* bouwstijl krachtig en oorspronkelijk over te gaan. In het door ons beschouwde werkje wordt de oorsprong van dien stijl te vroeg gesteld, namelijk in de tiende en elfde eeuw; twee malen wordt er in gesproken van uitvinders van den ogivalen stijl, en op eene andere plaats staat: dat die stijl zich niet op eens heeft vertoond, maar langzamerhand haar eigenaardig karakter heeft ontwikkeld.

De latere Geschiedenis der Bouwkunst laat hier almede veel te wenschen over; niet alleen treft men niets aan van de verschillende tijdperken van den *Gothischen* bouwtrant, maar ook van deszelfs verval en den meer en meer veld winnenden *Renaissance*-stijl wordt geen voldoend gewag gemaakt, en evenmin van den daaruit voortgevloeiden modernen of *Italiaansch*-Klassieken stijl, welke later in dien van LODEWIJK XIV en van LODEWIJK XV of den zoogenaamden *Rocaille*-stijl overging; terwijl ook niet opgemerkt wordt, dat er op het einde van de vorige eeuw eene rigting naar het meer zuivere *Grieksch*-Klassieke ontstond, die tot op onzen tijd voortduurt, en door eene diepere studie van de overblijfselen der Oudheid wordt aangemoedigd, ofschoon zich hiermede eene onbestemde en soms smakelooze vermenging van verschillende bouwstijlen

Digitized by Google

paart, die wel verwonderd moeten zijn zich bij elkander te bevinden.

De opgaaf en beschrijving der gedenkstukken van den *Gothischen* en den modern Klassieken bouwtrant is even onvoldoende, en van die van den *Russischen* bouwtrant, die toch óók eenige belangrijke eigenaardigheden bezit, zochten wij te vergeefs iets vermeld te vinden. Het laatste Hoofdstuk, dat als geheel oorspronkelijk mag worden beschouwd, is te kort om iets degelijks te kunnen bevatten; wij hadden gewenscht het in den trant van het verdienstelijk werk van SCHAYES, *Histoire de l'Architecture en Belgique*, behandeld te zien, wat de hoofdtrekken aangaat; al ware dit gedeelte daardoor wat uitvoeriger geworden dan de andere gedeelten.

Uit dit alles moge blijken, waarom het werkje van den Heer BRUTEL DE LA RIVIÈRE óns niet voldaan heeft. Dat het niet zonder verdienste is, en voor liefhebbers van de bouwkunst eenig belang kan hebben, ontkennen wij niet; maar het is geene Geschiedenis der Architectuur, en de Schrijver duide het ons niet ten kwade, wanneer wij hem voor zulk een werk nog niet genoegzaam toegerust achten. Mogt hij lust gevoelen dat werk nog eens te hervatten, dan raden wij hem aan eene gezette bronnenstudie bij *Duitsche* en *Fransche* Schrijvers, meer dan bij *Engelsche*, wien 't veelal aan historische kritiek ontbreekt; en vooral ook bevelen wij hem aan eene oplettende en vergelijkende beschouwing van de gedenkstukken der verschillende bouwstijlen: misschien levert hij dan eenmaal eene wezenlijke en onberispelijke Geschiedenis van de Bouwkunst bij de voornaamste volken. J. A. B.

De Zoogdieren, geschetst door Dr. H. SCHLEGEL. *Eene Handleiding voor het Onderwijs, en tevens bestemd voor de Bezoekers van Diergaarden en Musea. Met* 219 *houtsneé-afbeeldingen. Te Amsterdam, bij* Allart en van der Made. 1854. *In kl.* 4*to.* 360 *bl.* (*buiten de achteraan geplaatste Alphabetische Lijst en het Systematisch Overzigt*). *f* 1 - 60.

Dit werkje, reeds in 1852 bij de Gebroeders WILLEMS en LOMAN EN REUDLER in het licht gegeven, schijnt thans in de handen van andere Uitgevers te zijn overgegaan, die het met

Digitized by Google

een nieuwen titel hebben voorzien. Daar het eerst nu aan de Redactie der *Vaderl. Letteroefeningen* is ingezonden, komt de aankondiging eenigzins laat. Wij gelooven echter, dat wij het nog gerustelijk kunnen aanbevelen vooral aan bezoekers van Diergaarden en Musea, die, met de Natuurlijke Geschiedenis van het Dierenrijk onbekend, dergelijke verzamelingen met eenig nut wenschen te bezigtigen. Tot eene Handleiding voor het onderwijs, welk doel mede op den titel is uitgedrukt, achten wij het minder geschikt, omdat het ontleedkundige geheel achterwege gelaten is, hetgeen van eene wetenschappelijke behandeling der Dierkunde niet kan gescheiden worden. Ook ter lectuur kan het werk niet worden aangeprezen, omdat de, uit den aard der zaak, dorre beschrijvingen, achter elkander gelezen, vermoeijen. Het best zal men derhalve nut en voordeel uit dezen arbeid des bekwamen Schrijvers trekken, wanneer men dien telkens raadpleegt, waar men over een of ander diergeslacht of eene of andere soort eenige bijzonderheden wenscht te vernemen, waarbij de Registers aan het eind des werks zeer veel dienst zullen bewijzen. De afbeeldingen in houtsneê zijn voor een groot deel dezelfde als die bij het werk van BOITARD (*De Diergaarde te Parijs*, in onze taal in 1843 bij ELIX EN C°. uitgegeven) gediend hebben. Sommigen daarvan strekken niet tot versiering, zoo als, b. v., de afbeelding van den Zoölogischen tuin te *Londen*, die wij op bl. 14 gaarne hadden gemist. De meeste echter, uit het oorspronkelijke *Fransche* werk ontleend, zijn goed, hoezeer zij bij het drukken veelal de helderheid en duidelijkheid verloren hebben, die zij in het werk van BOITARD bezitten. Slechts enkele, in de verbeteringen onvermeld gebleven drukfouten merkten wij op, zoo als *cataplepon* (bl. 225) voor *catablepon*. Met meer uitvoerigheid bewerkt is hetgeen over de walvisch-achtige dieren in deze Handleiding voorkomt; en belangrijk is hetgeen de S. bij het gewone hert over de groote hertenjagten in *Saksen* (bl. 265, 266) mededeelt. Of hetgeen op bl. 18 bij de *Bradypi* gezegd wordt: »men kent van deze dieren slechts vijf levende soorten", wel voor de lezers voor welke dit boekje bestemd is, algemeen verstaanbaar zal wezen, moeten wij betwijfelen. Daar de S. bij het overzigt der Orden (bl. 11—18) overigens van de fossile soorten

Digitized by Google

geene melding maakt, meenen wij, dat die woorden hem hier toevallig uit de pen zijn gevloeid. J. v. d. H.

Tafereelen uit het leven en het lijden der Negers, in den vrijen staat en in de slavernij. Op waarheid gegrond. Eene bijdrage tot de Negerhut van Uncle TOM. *Te Amsterdam, bij* G. Portielje en Zoon. *In kl.* 8*vo.* 162 *bl.* *f* : - 90.

Mrs. BEECHER STOWE'S *Uncle Tom* heeft door geheel *Europa* evenzeer als in *Noord-Amerika* »*époque*" gemaakt. Heeft men reeds in de zeventiende eeuw werken die grooten bijval vonden, spoedig een aantal van navolgingen zien uitlokken, tot dat eindelijk overlading, kleurloosheid en overdrijving aan het *genre* een einde maakten, — de negentiende eeuw gelijkt daarin nog volkomen op hare overledene zusters. Zonder aanspraak te maken op de gaaf van voorspelling, gelooven wij toch te kunnen profeteren, dat ook het lijden en de martelingen der zwarte en blanke slaven, in de litteratuur, eerlang uitgeput zullen raken.

De »Zamensteller" van het nu aangekondigde werkje meende: »dat er nog wel het een en ander omtrent het door Mrs. STOWE behandelde onderwerp, in het belang der slaven, gezegd kan worden", en is daarom met dit »voor een gedeelte overgenomene" boekske opgetreden. In het Voorberigt beantwoordt hij de vraag: of er bij ons een gelijke drang tot opwekking ter verbetering van het lot der slaven als elders bestaat, met nagenoeg deze woorden: dat de behandeling der *Negers* bij ons voor het tegenwoordige het gruwzame mist, dat zij elders nog ondervinden, maar dat toch hun lot, ook in het belang onzer Kolonie, voor vele verbeteringen vatbaar is.

»Wat nu" — heet het verder — »het onderhavige werkje betreft: dit bevat niets dan waarheid. De daarin voorgestelde tafereelen mogen verschrikkelijk wezen; er komt nogtans geen enkel in voor, dan van hetgeen men, en der zake kundigen zullen dit erkennen, den ongelukkigen *Negers*, op of buiten de plek hunner geboorte, heeft doen ondergaan."

Het is onze bedoeling niet het vóór en tégen in deze zaak uiteen te zetten, of te onderzoeken in hoe verre de hier medegedeelde Tafereelen geacht kunnen worden »niets dan waar-

Digitized by Google

heid" te behelzen. Wij erkennen gaarne dat de Tafereelen levendig zijn, en eenerzijds afgrijzen, anderzijds medelijden of bewondering opwekken. Voor hen die gaarne sterk gekleurde tafereelen lezen is dit »leven en lijden der *Negers*" eene aanbevelenswaardige lectuur. Niet echter de blanke is hier de meest afschuw wekkende personaadje, maar wel de zwarte fetiche-priester, wiens rol, door al de Tafereelen heen, die van een gevleeschden duivel is.

Op bl. 152 volgen Aanteekeningen, die, tot opheldering van het een en ander dat in het werkje voorkomt, met genoegen zullen gelezen worden. Zoo vindt men eene opgave der Aardrijkskundigen en Natuuronderzoekers, die, gedurende een vijftigtal jaren, uit *Engeland* tot het nasporen der Binnenlanden van *Afrika* zijn gezonden, en belangrijke mededeelingen omtrent de *Neger*-Kolonie *Liberia*, en de afschaffing der slavernij.

Van de Uitgevers, de Heeren PORTIELJE EN ZOON, is niet anders dan eene goede uitvoering te wachten, en wij twijfelen niet of het debiet zal ook aan hunne verwachting beantwoorden.

Verhandeling over den Nederlandschen Versbouw, door Mr. PRUDENS VAN DUYSE. *Eerste Deel. Te 's Gravenhage, bij* M. Nijhoff, *te Gent, bij* H. Hoste. 1854. *In gr.* 8*vo. X en* 340 *bl. f* 2 - 50.

Dit voor rekening van het Gouvernement uitgegeven, veelomvattend werk, waarin een schat van kennis met groote zorg in het belang der kunst en tot onderrigting van hare beoefenaren is nedergelegd, wordt met meer dan gewoon genoegen door ons aangekondigd. In 1848 schreef de Tweede Klasse van het Koninklijk-*Nederlandsche* Instituut als prijsstoffe uit: *Eene geschiedenis van de Nederlandsche versificatie, met aanwijzing zoo van den oorsprong en de wetten van het rijm, als van den aard en de vereischten der onderscheidene soorten van versmaat.* De Klasse mogt daarop de voldoening smaken in déze Verhandeling een antwoord te ontvangen, dat door de beoordeelaars, zoo wij meenen met algemeene stemmen, het uitgeloofde eermetaal werd waardig gekeurd, en alzoo hare werkzaamheden kort vóór de ontbinding van 't Instituut te sluiten met de bekrooning van dit werk van den geleerden,

Digitized by Google

volijverigen *Gentschen* Archivarius, hetwelk een laatst maar ook duurzaam gedenkteeken is van de nuttigheid van haar bestaan. Wij verheugen ons dat dit heeft kunnen geschieden; want het werk voorziet in eene wezenlijke behoefte, en het Gouvernement heeft aanspraak op erkentelijkheid, dat het de taak der Klasse, na de ontbinding van het Instituut, heeft opgevat, en zorg gedragen voor de uitgave dezer vrucht van rijpe studie en veelzijdige wetenschap, die anders in het Rijks-Archief misschien begraven ware geworden, of eerst later en dan in *België* zou zijn gedrukt. Het werk omvat den metrischen, den middeleeuwschen, en den modernen versbouw. Over elken daarvan bestaan, ook in 't *Nederduitsch*, afzonderlijke werken. Wij behoeven slechts te noemen: voor de metrische dichtkunst, de in 1808 door de *Hollandsche* Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen bekroonde Proeve eener *Hollandsche* Prosodia, toegepast op het rhythmus en metrum der Ouden, door wijlen den Hoogleeraar Mr. J. KINKER; voor de middeleeuwsche poëzij het in 1849 verschenen werk over midden-*Nederlandschen* versbouw, van den Hoogleeraar W. J. A. JONCKBLOET. Over den modernen *Nederduitschen* versbouw bestaan een aantal deels beknopte, deels uitvoeriger geschriften. Een werk echter als dit, waarin *alles*, oordeelkundig getoetst en gerangschikt, bijéén wordt gevonden, wat er aangaande de *verschillende* soorten van versbouw, voor den Dichter en den Dichtkunstenaar, en voor den beoordeelaar of ook maar kunstkeurigen lezer van gedichten te weten noodig of belangrijk zij, was er niet, en den Heer VAN DUYSE komt, naar ons gevoelen, dubbele lof toe voor deze Verhandeling, wijl zij uitmunt door haren rijkdom van zaken, maar niet minder ook door hare bondigheid en helderheid, zoodat zij den geleerde niet alleen welkom, maar ook voor den minst geleerde bevattelijk is.

De moderne versbouw, in zijn verband met het tegenwoordige taal- en spraak-eigen en schoonheidsgevoel, en met de metrische gebondenheid, die de een, en met de middeleeuwsche vrijheden, die de ander inroept, is belangrijk genoeg om elk leerboek daarover aan eene bedaarde, opzettelijke beschouwing te onderwerpen. Dat zal dan ook déze Verhandeling wel door meer dan één deskundige worden gedaan, en ook wij zullen óns gevoelen er over met bescheidenheid doen kennen.

Digitized by Google

Het kan zeer mogelijk dan blijken, dat, gelijk elke vrucht van menschelijken arbeid, ook dit werk, hier of daar, niet boven alle aanmerking verheven is; maar vóóraf moeten wij het Tweede Deel inwachten. Thans gewagen wij alleen van den gunstigen totaal-indruk, dien het Eerste Deel op ons gemaakt heeft, en bepalen ons tot de enkele opgave van den Inhoud, waaruit, ook zonder de minste toelichting, de omvang en belangrijkheid van het verhandelde genoegzaam kan blijken. Zij is als volgt:

Voorrede. Eerste Deel der Verhandeling. Eerste Hoofdstuk. Geschiedenis der oude versmaat. § 1. Geschiedenis der Middennederlandsche versmaat. § 2. Proeven van 't Nevelingenvers. — Tweede Hoofdstuk. Geschiedenis van den overgang tot en invoering der nieuwe versmaat. § 1. Invoerders en voortzetters van die maat: ANNA BYNS (1530), CASTELYN (1548), JAN VAN DER NOOT (1580), De Kamer *in liefde bloeijende* (1584), JACOB DUYM (1594), KAREL VAN MANDER (1603), HOOFT (1608), YMMELOOT (1620). § 2. Schrijvers over 't rijm: CASTELYN, De Kamer *in liefde bloeijende*, PELS. § 3. Aanvallen tegen 't rijm: GERAARD BRANDT. § 4. Invoerders en voortzetters der rijmelooze verzen: BELLAMY, VAN WALRÉ, LEDEGANCK, ANDRÉ VAN HASSELT. — Derde Hoofdstuk. Geschiedenis der metrische maat: KERKHERDERE, REIZIUS, NIEUWLAND, GROENEVELD, MEERMAN, VAN DE KASTEELE, VAN ALPHEN, BELLAMY, VAN DER WOORDT, STRICK VAN LINSCHOTEN, SPANDAW, BILDERDIJK, IMMERZEEL, TEN HOET, CORNELISSEN, LULOFS, PH. DE KANTER, D. CRACCO, BORMANS, DAUTZENBERG. — Tweede Deel der Verhandeling. Eerste Hoofdstuk. Over den oorsprong van den poëtischen stijl en de beteekenis der woorden: Prosodia; Metrum; Rhythmus. — Tweede Hoofdstuk. Over den Oudhoogduitschen versbouw. — Derde Hoofdstuk. Over den rhythmus der Nevelingen. — Vierde Hoofdstuk. Over 't Dietsch Middeleeuw-vers. § 1. Over deszelfs scansie in 't algemeen. § 2. Over de Arsis. § 3. Over de Thesis. § 4. Over den Voorslag. § 5. Over de Caesuur of rust. § 6. Over de Elisie of versmelting en Hiaat of gaping. § 7. Woorden van vreemden oorsprong. § 8. Ende, ofte, enz. § 9. Over de aansluiting. § 10. Over het Dietsch middeleeuwsch rijm. § 11. Over de lyrische Dietsche Middeleeuwverzen. — Vijfde Hoofdstuk. Over het rijm. § 1. Oorsprong van het rijm. § 2. Over den voor-

Digitized by Google

letterklank. § 3. Verschillende rijmen. § 4. Over de dubbele rijmen. § 5. Over 't assonante rijm. § 6. Over onvolkomene rijmen. § 7. Over 't Monorijm. — Zesde Hoofdstuk. Over de rijmelooze verzen. — Zevende Hoofdstuk. Over de rhythmische en rijmende verzen. § 1. 't Alexandrijnsche vers in 't algemeen. § 2. Bedenkingen tegen den Alexandrijn. — Nadere beschouwing van denzelven. § 3. De cæsuur in de middenrust. Doorloop aldaar. § 4. Ineensmelting (Elisie, Synalæpha). § 5. De oversprong. § 6. Decasyllaben of vijfvoetige Jamben (al of niet rijmeloos). § 7. Trochaïsche Decasyllaben. § 8. Trochaïsche verzen. § 9. Trippelmaat. § 10. Van de verschillende sneden der dichterlijke Periode. § Over de Stance. § 12. Over de nabootsende Harmony. § 13. Over de muzikale Dichtkunst.

Wij zullen, gelijk wij reeds zeiden, na de verschijning van het Tweede Deel het werk behandelen; maar kunnen niet nalaten 't reeds nu met nadruk aan te bevelen aan elken beoefenaar der Dichtkunst, den jeugdigen vooral, en aan ieder die gaarne verzen leest, doch wien 't niet onverschillig is er eenigzins grondig over te leeren oordeelen. De eerste, hoe wèl geoefend, zal er nog véél in vinden dat hem nut, en zelfs véél dat hem nieuw is; de laatstgenoemden zullen er al dadelijk uit vernemen, dat de Dichtkunst niet een spelletje is, dat Jan en alleman onvoorbereid kan opvatten, maar inderdaad eene véélomvattende *kunst*, die gelijk, ja, méér dan éénige andere kunst, studie, oefening, kennis en inspanning vordert. De jeugdige beoefenaar, indien hij, ziende wat er aan die kunst vast is, nog voortgaat, kan er door bekend worden met regelen en wetten, en leeren rekenschap geven van 't geen hij schrijft, en geene andere verzen te schrijven dan waarvan hij rekenschap kunne geven; en de lezer van dichtwerken kan er door in staat geraken om te leeren oordeelen en onderscheiden. Het is niet te tellen, hoe dikwijls of door hoe velen ons gevraagd is: »*wát* moet ik lezen?" — Wij antwoorden nu: lees dit; dan zult ge voldoende bekend worden met de geschiedenis en de vereischten van den *Nederlandschen* versbouw in al zijne rigtingen.

De taal, zoo wel als de stijl, verdient allen lof; men zou, 't niet wetende, geenszins eene *Vlaemsche* pen in 't werk herkennen. Ook de correctie is met zorg geschied. Evenwel

Digitized by Google

hebben wij eene misstelling opgemerkt in de Nommers der paragraphen. In het Zevende Hoofdstuk schijnt § 6 te ontbreken; maar op bl. 293 staat eene § zonder Nommer. Als bij deze 8 wordt gezet, en de Nommers van de twee voorafgaanden, nu 7 en 8 (bl. 279 en 289), in 6 en 7 worden veranderd, is de volg-orde goed. De geachte Schrijver zal daarop dienen te letten bij 't stellen van den inhoud.

Het Deel is uit- en inwendig behagelijk.

C. G.

Sneeuwklokjens. Poëzij. Te Amsterdam, bij H. J. van Kesteren. 188 *bl.* *f* 1 - 80.

Het miniatuur-formaat van dit even zoo fraai als lief boekje is oorzaak, dat het eene poos onder grootere dichtbundels is verscholen geweest, gelijk vaak eene zedige vergeet-mij-niet onder in het oog vallende bloemen van den hof. Van daar, dat het niet vroeger is aangekondigd. Om 't niet weder uit het oog te verliezen haasten wij ons 't nu aan te prijzen, naar waarde.

De Verzamelaar heeft op den titel geen jaartal geplaatst, waarschijnlijk om 't boekje altijd jeugdig te doen blijven, en tot een teeken dat de poëzij die 't bevat nimmer oud wordt. Dit laatste zijn wij volkomen met hem eens. — Sneeuwklokjes zijn regt lieve witte bloempjes, en niet ongepaste beelden van de behagelijke reinheid en liefheid der gedichtjes in deze kleine verzameling. Als de titel nog een anderen zin had zouden we dien niet kunnen gissen, wijl de sneeuwklokjes voorjaarsbloemen zijn, en het werkje, volgens 't Voorberigt, in het najaar schijnt uitgegeven.... doch, daar zien wij uit den vóórzang, dat »deze ruiker" in de lente ontloken is. — Te regt staat er op den titel: poëzij; want er is — ook van de enkele minder algemeen bekende poëten, die op de inhouds-tafel voorkomen — niet één stukje in het boekske, dat niet, beide om de gedachte en den inhoud, poëzij verdient te heeten. De stukjes zijn allen kort, maar elk gedichtje is lief of fraai. Uit de keur van hetgeen der pen van vroegere en levende Dichters 't meest aanminnigs, naïfs, zoetvloeijends en zangerigs in een gelukkig oogen-

Digitized by Google

blik is ontvloeid, vindt men hier eene keurlezing, die van 't gevoel en den goeden smaak des Verzamelaars getuigt. Van sommige puikpoëten echter wier namen men niet aantreft, had óók wel iets, en van anderen ook wel méér dan één enkel stukje kunnen gekozen worden. De bijeengevoegde dichtbloemen zijn (naar de Alphabetische lijst) van BEETS, BELLAMY, BENNINK JANSSONIUS, VAN DEN BERGH, BILDERDIJK, BOGAERS, VAN DEN BROEK, CAMPHUYZEN, FEITH, DE GÉNESTET, GRAVESTEIN, DE GROOT, TER HAAR, HASEBROEK, HEIJE, HOFDIJK, HOOFT, TEN KATE, VAN LENNEP, POTGIETER, RIEHM, SCHIMMEL, SPANDAW, VAN DER STAR, STARING, TOLLENS, VONDEL, WITHUYS en VAN ZEGGELEN. Zij zijn aan de werken dier Heeren, of aan Jaarboekjes en Tijdschriften ontleend, en dus, ofschoon verspreid, reeds bekend; anders namen we gaarne er iets uit over, hoewel we, meer dan ooit, zouden verlegen staan met de keus. De verzameling is een ongemeen keurig kunstkabinetje, vol treffende proeven van den rijkdom en de zoetvloeijendheid ónzer taal, van de verdienste ónzer Poëten, en van de schatten ónzer poëzij. De reeds genoemde vóórzang:

De Lente koomt, de Lente koomt
Al sluimren nog de velden.
Ons kwam een bloemtjen uit de sneeuw
Die zoete maar vermelden.
Sneeuwklokjens, blinkt,
Sneeuwklokjens, klinkt,
Sneeuwklokjens, luidt op den winterschen akker
Lente met duizende bloemekens wakker.

Dees ruiker poëzij ontlook
Met d' eerstling onzer velden:
Dat, lieven, ook haar bloemen u
Een schoonen dag voorspelden!
Sneeuwklokjens, blinkt
Sneeuwklokjens, zingt!
Zingt op der harten nog sluimrenden akker
Rozen der liefde in de lentezon wakker!

is van den Dichter DE GÉNESTET; die dus, naar 't schijnt, »deze ruiker" heeft zaâmgebonden — het zij dan uit eigen aandrift, of op verzoek van den kunstlievenden, verdienstelijken Uitgever. Eere zij beiden voor den smaak en de zorg waarvan dit lieve boekske in alle opzigten, uit- en inwendig,

Digitized by Google

de teekenen draagt. Wij bevelen 't aan zonder eenig voorbehoud, en achten 't ook ongemeen geschikt om gegeven te worden aan vreemdelingen, als zij, belang stellende in onze taal, op eene aangename wijze met onze poëzij wenschen kennis te maken.

Het Kasteel Avon, of Heidendom en Christenzin, door Mrs. MARSH, *Schrijfster van:* »ANGELA", »EMILIA WYNDHAM", *enz. Uit het Engelsch, door* P. VAN OS. *Twee Deelen. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1854. *In gr.* 8*vo.* 590 *bl. f* 6-20.

Zonderling is de aanvang van dit werk. De Schrijfster spreekt op de eerste bladzijde van eene »zij" en een »hij", die ons niet bekend zijn gemaakt, zoodat wij den titel nog eens opsloegen, of wij ook het Tweede Deel vóór ons hadden. Neen, 't was toch het Eerste; en wij verheugden ons in stilte met zoo weinig tijdverlies een *Engelschen* roman te zijn binnen gekomen. Gewoonlijk toch zijn van die werken de eerste vijftig, soms honderd bladzijden zoo stroef en moeijelijk, zonder gang of gloed, dat men zou moeten gelooven dat de Schrijver in het begin geen weg met de stof heeft geweten, en ze niet genoegzaam omvatten en doorkneeden kon. Hier niet alzoo, ofschoon zulk een aanvang als deze voorzeker niet onberispelijk mag heeten.

Maar deze fout en menige andere onnaauwkeurigheid, die aan eene overhaaste bewerking — welligt het aandrijven van den boekverkooper — doet denken, mogen ons niet weêrhouden een ongewonen lof aan dezen zoo echt *romantischen roman* toe te zwaaijen; want zoo als men ons velerlei poëzij opdischt zonder poëzij, zoo ook fabriceert men menigen roman en novelle, die niet meer dan een dor geraamte of onbezielden omtrek van roman vertoonen, en alleen romans genoemd kunnen worden omdat zij verdichte verhalen zijn. Wij bevelen dit werk niet alleen aan alle Leesgezelschappen — dat eene heel magere hulde zou zijn bij de leesgrage toegevendheid — maar wij bevelen het vooral Heeren en Dames Auteurs van romans en novellen aan, of zij te eeniger tijd mogten begrijpen, hoe de romantiek aan de poëzij is verwant; hoe zij het leven niet bloot behoort te copiëren, maar te idealiseren, om ver-

Digitized by Google

heven en groote gedachten aanschouwelijk te maken in het drama dat voor ons ontwikkeld wordt, om zin en smaak voor het schoone en goede aan te kweeken. Men kan en moet putten uit het werkelijke leven, zonder het platte en alledaagsche over te nemen. Men moet de gronddenkbeelden weten af te zonderen, te zuiveren en te verheffen, zonder onnatuurlijk en overdreven te worden. Doch daartoe behoort men het talent en de ontwikkeling, de schitterende verbeelding, de edele dichterlijke opvatting van Mrs. MARSH te bezitten, en zonder deze gaven moest men niet zoo veel papier met letters bedekken. Gaarne gaven wij hier een overzigt van die boeijende, wegslepende tooneelen, zoo vol leven en handeling, vol ziel en poëzij; maar de lezer hebbe het volle genot van de belangwekkende geschiedenis, zoo vol diepe menschenkennis en Evangelieschen zin geschreven. De karakters zijn uitmuntend geteekend; de misdadige is geen duivel, de godvruchtige is geen engel; maar de misdadige grijpt elke verzoeking aan, in plaats van die te vlieden, en zinkt steeds dieper; de godvruchtige kan ook wankelen en mistasten, maar overwint en past op in den bangen levensstrijd. De Natuurbeschrijving is bevallig en rijk, de omgevingen zijn natuurlijk en wèlgekozen, bij al het vreemdsoortige van den zamenloop der omstandigheden. Zoo de Schrijfsters, die hier te Lande allengs beginnen te vermenigvuldigen, deze *Engelsche* zuster op zijde wisten te komen in die diepte en kracht van gevoel, die helderheid van blik en verhevenheid van opvatting — zij zouden onze Tijdschriften niet langer opvullen met vertelsels zonder ziel en merg, zonder kracht en leven; flaauwe, ziekelijke beeldjes, die als beuzelende saletjuffers verschijnen en verdwijnen, zonder iets gedaan of gezegd te hebben, dat niet honderd- en duizendmaal veel beter gezegd is. Mrs. MARSH geeft ook tooneelen uit het huiselijk en gezellig leven; maar gij zult er niet van walgen, zij zullen niemand vervelen, omdat de teekening geene flaauwe, onzekere omtrekken toont, maar fiks en degelijk is, en, in verband met groote gebeurtenissen, zin en nadruk heeft. De vrouwen zijn hier geene overspannen heldinnen, noch ook van die wegkwijnende, smeltende schepseltjes, die zoo bitter vervelend zijn. De vrouw treedt hier op in hare stille, eenvoudige waardigheid, altijd als diepgevoelig, liefhebbend gemoed, zoo wel de wilde HESTER

Digitized by Google

van de omdoolende gypsy-clan, als de fiere en beminnelijke lijdende Lady AULMER en HERNANU. Doch leer ze zelve kennen! De zelfzuchtige en de edelmoedige mannen-karakters zijn met fiksche hand in breede trekken geteekend, en komen levendig uit. Tot het einde toe bewaart de Schrijfster gloed en kracht in hare tafereelen, ofschoon wij het slot eenigzins uitvoeriger uitgewerkt hadden willen zien, en het elken lezer hard zal vallen, zoo op eens van vele lieve en belangwekkende personen te moeten scheiden. De Vertaler had de taal meer in haren rijkdom moeten doen uitkomen, dan zou de lezing oneindig aangenamer geweest zijn; nu zijn de gedurige herhalingen van dezelfde woorden hinderlijk, en de vele tegenwoordige deelwoorden onaangenaam.

Huichelarij en Verraad, of de aanslag op Bergen-op-Zoom, Anno 1581. *Historisch-romantisch tafereel uit de Nederlandsche Geschiedenis, door* G. D. L. VAN LINSCHOTEN. *Twee Deelen. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1853. *In gr.* 8*vo.* 434 *bl. f* 4 - 70.

Van dezen roman valt niet zéér veel te zeggen. De Schrijver schijnt er weinig prijs op te stellen, dat zijn werk met zorg worde gecorrigeerd. Een aantal drukfouten bewijst dat. Maar ook het werk-zelf is niet ver boven het middelmatige. Het verhaal rust op een feit, en de historische schilderij is onberispelijk; doch de gesprekken der handelende personen behooren meer tot ónzen tijd dan tot dien van den Geuzen-strijd, toen niemand op Kerkelijk gebied onzijdig was. Wij ontkennen de mogelijkheid niet, dat onder de toenmalige krijgshoofden enkelen ten eenen male vreemd kunnen zijn geweest aan 't geloof aan God zoo als Die in 't Evangelie geopenbaard is, maar wij kunnen ons in den kring waarin VAN LINSCHOTEN ons verplaatst, geen man voorstellen, die gesproken kan hebben zoo als de bevelhebber der *Fransche* huurbende zich hier uitlaat. Den Markgraaf van *Bergen-op-Zoom*, JAN *van Withem*, heeft de Schrijver een karakter toegedicht dat beter voegt aan een ruwen bandiet dan aan een edelman. De onwaardige Pater LEINGRITIUS is niet anders dan zoo als dat slag van personen doorgaans wordt voorgesteld; en de waardige Abt

Digitized by Google

BERNARD speelt eene te onbeduidende rol. De gedragingen van de gade des Markgraafs zijn raadselachtig, en die van hare dochter MARIA zijn onnoozel. Naar óns gevoelen heeft de litteratuur bij dit werk niet veel gewonnen. — Doch het is oorspronkelijk, misschien een eersteling, en een aantal vreemde romans zijn niet beter. Moge 't dan tot aanmoediging van den S. lezers vinden.

De Kinderwereld. Ernst en Luim. (,) *ontleend uit de spelen van kleine en groote kinderen, door hunnen speelmakker* N. D. TEENSTRA. *Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1853. *In gr.* 8*vo. XVI en* 256 *bl. f* 2-:

Het gebeurt soms, dat men in den spoorwagen, of op de stoomboot, of elders een reisgenoot krijgt, wiens uiterlijke niets anders dan de eenvoudigheid eens landbouwers aanduidt en weinig geschikt is om de opmerkzaamheid op zich te vestigen. Dat belooft geen aangenaam gezelschap. Maar 't gebeurt ook wel eens, dat zulk een schijnbaar eenvoudige reismakker al gaande weg, door scherpzinnige en grondige aanen opmerkingen, toont veelomvattende kundigheden te bezitten, en als men, daardoor opgewekt, met hem in gesprek komt, verwonderd doet staan over zijn gezond verstand en veelzijdige kennis. Zoo nagenoeg is 't Ref. gegaan met dit werkje. Onder een hoogst eenvoudigen titel: »*De Kinderwereld*", heeft de Heer TEENSTRA eene zeer verrassende proeve van aangenaam en nuttig onderhoud geleverd. De spelen der jeugd worden hier aangewend tot leering en stichting van meer bejaarden, en leveren menige les van bruikbare wijsheid op. De inkleeding is boeijend en draagt meermalen sporen van echten, zoo schaars bij ons te vinden, humor. Het is Ref. niet wel mogelijk, in deze aankondiging een voldoend verslag van den inhoud te geven, of een oordeel over al wat hier voorkomt. Het gaat ook met den humor zóó, dat hetgeen de een bijzonder geestig of aandoenlijk vindt, den ander minder zal treffen. Daarbij bevat dit boekje, hier en daar, ook wel iets scherps, vooral bij de aanmerkingen over politiek en landsbestuur, dat wel wat getemperd had mogen worden; immers het is gemakkelijker de maatregelen der Autoriteiten te beoordeelen

Digitized by Google

dan die te verbeteren! — Wij zullen tot proeve een der stukjes laten volgen, opdat de lezer-zelf over hetgeen hier geleverd wordt kunne oordeelen.

»*Haasje-over.* — Hierna zagen wij de jongens *haasje-over* of *bokje-springen.* De eene boog zich zeer onderdanig voor den anderen, zoodat deze hem over hoofd en hals vloog en een kortstondigen luchtsprong deed, verheffende zich op de schouders van zijn ondergeschikten makker, als een door *kuipen* in de regering gedrongen raadslid; en even als deze hoog in de lucht stijgende knapen, vliegt hij ook den adelaar hoog in de lucht na, — doch, gelooft het niet, mijne hoorders! het is een reptile, een kruiper, maar geen hoogvlieger, want zoodra hij de rustpunten, t. w. de schouders van zijnen makker of den rug van den onderdanig neêrgebogen dienaar mist, stort hij magteloos in het gras neder. Dit ziet men niet alleen van de *bokje-springers* onder de schooljeugd, maar ook van regeringsleden, die zich, hoe onbekwaam ook, vleijende of dreigende bij de kiezers in- of opdringen, en waarvan de levende voorbeelden te zeer bekend zijn, om die hier tot staving aan te halen.

»*Op stelten loopen.* — Andere knapen liepen op stelten, stapten zeer wijd en zagen, ofschoon met wankelende schreden, met een hoog verheven hoofd en trotsche blikken op hunne makkers als mindere wezens neder. — Zullen wij noodig hebben, hier ook weder eene vergelijking tusschen kleine en groote kinderen te maken? Ziet gij niet dagelijks om u verwaande menschen, die allerlei bokkesprongen maken en door hulp van anderen op zeer wankele stelten loopen? Zich zelven echter niet vertrouwende, uit gebrek aan oefening en opleiding, zijn zij voor vallen bevreesd, en deden waarlijk ook beter, om de voeten in de ploegvoor te houden. Ziet gij ook hier en daar geene jongelingen, die reeds zeer vroeg met korte beenen hoog op het paard zitten, en met Goliathsblikken verachtelijk, als uit de hoogte, op de voetgangers nederzien? Ziet gij ook niet dikwerf jonge mannen met dunne, zwakke beenen en wijde broeken en een breinloos hoofd in een grooten hoed, op het rijtuig zitten, die zich, klappende met de zweep, verbeelden, in kracht en schoonheid aan hunne paarden, en in vruchtbaarheid van hun alles omvattend verstand aan de

Digitized by Google

vruchtbaarheid hunner polder-akkers gelijk te zijn? Zijn zulke aangekleede poppen en trotsche weetnieten in het oog der verstandigen niet even bespottelijk en in gevaar van vallen, als gindsche knapen, die op geleende beenen gaan en door hunne makkers tusschen hemel en aarde (maar toch nog wat nader aan de aarde) op stelten geholpen zijn? CATS zegt:

„De kinders die op stelten gaen
Sijn rechte beelden van de waen:
Wy soecken meestal hooger schijn,
Als wy in rechte waerheyt sijn."

Voor liefhebbers van oudheden en vrienden van den *Navorscher* is hier mede veel bruikbaars. Van bl. 133 tot 254 bevat het werkje eene menigte Aanteekeningen, die bewijzen dat de Heer TEENSTRA tot de eersten behoort, en hem ook als een vlijtig en gelukkig Navorscher doen kennen. — Het uitwendige is zuiver en net, zonder opschik, en beantwoordt alzoo aan den inhoud. Ref. wenscht dit werkje vele lezers toe.

Deensche Spraakkunst, gevolgd door eenige Spreekwijzen, Lees- en Vertaal-oefeningen. Te Amsterdam, bij Weytingh en van der Haart. 1854. *In kl.* 8*vo.* 240 *bl. f* 1 - 90.

Wie maar eenigzins bekend is met de Noordsche litteratuur, betreurt het, dat in een Land als het onze, hetwelk in zoo vele opzigten met onze Noordelijke naburen sympathiseert, zoo weinig pogingen aangewend worden tot naauwere kennismaking met hetgeen ook in het Noorden op het gebied van Wetenschap en Fraaije Letteren bloeit. Slechts deze of gene taalminnaar, deze of gene koopman maken kennis met het *Deensch*. Het *Zweedsch* komt bijna in het geheel niet in aanmerking. Wij hebben, ja, enkele oorspronkelijke overzettingen, maar het zijn uitzonderingen; voor het grootste gedeelte ontvangen wij vertalingen van.... meestal slechte vertalingen. Wij hebben ons dikwijls met de vergelijking tegen het oorspronkelijke vermaakt, maar ook smartte het ons menigmalen als wij het bronwater in een modderpoel zagen uitloopen. — Daarom prijzen wij elk middel dat tot verbetering in dezen kan bijdragen;

Digitized by Google

doch het doet ons leed, dat wij, na kennismaking met het vóór ons liggende werkje, zoo weinig ingenomenheid daarmede aan den dag kunnen leggen.

Bij het vele goede dat het spraakkunstige gedeelte bevat, moeten wij opmerken, niet te begrijpen waarom men nog in een werkje als dit definitiën vinden moet van Substantieven, Adjectieven, enz., enz. De Schrijver-zelf zegt in zijn Voorberigt: »*Gereedelijk erken ik, dat een Nederlander, die zich op die taal* (de *Deensche*) *wil toeleggen, wel vooraf het Hoogduitsch zal hebben aangeleerd*", enz.; wij willen zoo veel kennis in den leerling nog niet eens vooronderstellen, maar meenen dengene die aan zulke zaken nog behoefte heeft, in allen ernst het *Deensch* te moeten ontraden. — Dat de Schrijver geene *Nederlandsche* vertaling gevoegd heeft bij de voorbeelden die hij in het *Deensch* ter opheldering zijner regels meende noodig te hebben, is een wezenlijk gebrek. Om dit aan te toonen schrijven wij slechts een enkel voorbeeld af. Op bl. 74 zegt de Schrijver: »2. Het Pronomen *anden* moet niet met het telwoord *anden* verward worden. Er is een groot onderscheid tusschen *det var en anden Sag* en *det var anden Sag*, *han fik et andet Svar* en *han fik andet Svar*, *der bliver holdt et andet Mőde* en *der bliver holdt andet Mőde* (*ø of ö*) enz.; en in verband daarmede op bl. 81: »2. Het Telwoord *anden* rigt zich, wat het geslacht betreft, naar het Substantivum, waarop het betrekking heeft, als: *jeg seer ham nu for anden Gang. Dette skete paa et andet Sted. Jeg boer in anden Etage, i andet Huus paa venstre Haand*", enz. Wij twijfelen zeer of een leerling, ook al ware hij tot zoo verre in het boek voortgeworsteld, zich hier zonder hulp zou kunnen uitredden. En zoo gaat het voort tot aan het einde. De Schrijver heeft dit gebrek, volgens zijn Voorberigt, te laat ingezien; maar iemand, »*die — niet zonder eenigen schroom — de* EERSTE *waagt te zijn om met eene Deensche Spraakkunst voor Nederlanders op te treden*", had niet zoo *overhaastig* moeten te werk gaan. Het spijt ons om het werkje, dewijl het nu zeer veel van zijne bruikbaarheid verliest. De aanvulling van het ontbrekende had ook nog *eenigzins* het gemis kunnen vergoeden aan vertaaloefeningen ter toepassing van het geleerde; iets waaraan het boekje zulk eene groote behoefte heeft; — de Schrijver zal

Digitized by Google

toch niet zijne 6 (zegge zes) bladzijden lees- en vertaal-oefeningen, die even zoo veel *Deensche* stukjes bevatten, voldoende achten. Naar ons oordeel had hij een voldoend aantal vertaal-oefeningen van het *Deensch* in het *Nederduitsch*, en vooral omgekeerd, moeten leveren, op de wijze als in »*Der Dänische Sprachmeister*, *von Dr.* A. E. WOLLHEIM"; aan welk werkje hij kennis heeft, blijkens het letterlijk overnemen van de spreekwijzen die er in voorkomen.

De Schrijver ontschuldigt zich over zijne *korte* uitspraakleer daarmede, dat die in het onlangs uitgekomen Woordenboek voor de uitspraak *zeer beknopt* behandeld wordt. Hoe het laatste eene reden voor het eerste zijn kan, is ons niet begrijpelijk; maar wij zouden de behandeling van de uitspraak eener taal waarin het zoo moeijelijk is, in óns Land ten minste, mondeling onderwijs te bekomen, zoo volledig mogelijk gewenscht hebben.

Wij maken ook nog opmerkzaam, dat de door het geheele boek heen gebruikte karakters *å* en *ő* bij de *Denen* niet bekend zijn; de daarmede overeenkomende klanken komen in druk voor onder de gedaanten van *æ* en *ø*, terwijl in letterschrift de eerste door een afzonderlijk karakter, en de tweede even als de gedrukte, soms ook wel, kortheidshalve, met *één* streepje boven de *o* voorgesteld wordt.

Dat in een werkje als dit hier en daar feilen voorkomen, is zeer verschoonbaar; wij willen dan ook geene lijst van alle minder of meer gewigtige opgeven; alleen maken wij opmerkzaam, dat hetgeen op bl. 20 voorkomt, aangaande het woord *Sőm* (*Søm*), juist omgekeerd staan moet, en dat *et Ting* niet een proces of regtsgeding is, maar de plaats, het gebouw, waar die gevoerd worden.

Wij veroorloven ons ten slotte — daar het niet te voorzien is, dat dit werkje in óns Land spoedig een tweeden druk zal behoeven — den belangstellenden raad om er, met het oog op deze aanmerkingen, een tweede stukje bij te doen vervaardigen, waardoor dit eerste eene waarde voor den leerling kan verkrijgen, die 't op zich-zelf nog niet bezit.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Practische Godgeleerdheid, of beschouwing van de Evangeliebediening voornamelijk in de Nederlandsche Hervormde Kerk. Een Handboek bij de Academische lessen. Door W. MUURLING, *Hoogleeraar te Groningen. Tweede Deel, Eerste Stuk. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon, *Academiedrukker.* 1851. *In gr.* 8*vo.* 286 *bl.* *f* 2 - 90.

Wie met het ambt van Evangeliedienaar regt bekend is; wie den rijken omvang en grooten invloed er van op het volk in het algemeen, en op elke Gemeente in het bijzonder, ja, op elk huisgezin, kent, zal voorzeker de vorming tot Evangeliedienaar als eene taak van het hoogste gewigt beschouwen. Oneindig grooter invloed toch kan de eigenlijke Evangeliedienaar uitoefenen, dan de Godgeleerde. De Evangeliedienaar grijpt in de fijnste snaren zelfs van het inwendige leven. Bij den Doop geeft hij wenken hoe Christen-ouders hun kind behooren op te voeden; het Godsdienstig gevoel en leven bij de kinderen kweekt en ontwikkelt hij; hun verstand tracht hij met ware wijsheid te vervullen; hij neemt hen op in de Kerkelijke gemeenschap, en zegent den gesloten huwelijksband in; in zaken van allerlei aard, dikwerf de meest teedere, wordt hij ambtshalve, als welmeenend vriend betrokken; aan ziek- en sterfbedden wordt hij geroepen; bij de graven staat en spreekt hij, — en overal waar hij verschijnt moet hij komen in den geest en in de kracht van zijnen Goddelijken Zender. Den geest van CHRISTUS moet hij toonen waar hij raadt, teregtwijst, vermaant, bestraft en troost. Daarbij stilstaande is het bijna onverklaarbaar, dat men vroeger zoo weinig acht sloeg op de vorming van den toekomstigen Evangeliedienaar, ja, de wetenschappelijke *Pastoraal Theologie* schier gering achtte. Die geringschatting vond men, tot het begin dezer eeuw, bij de voortreffelijkste Godgeleerden, zelfs bij den Hoogleeraar PLANCK, ontegenzeggelijk eenen der uitnemendsten, op het einde der vorige en het begin der tegenwoordige eeuw. In zijne *Einleitung in die Theologische Wissenschaften*

Digitized by Google

heeft hij haar overbodig genoemd voor elk die de zedekunde grondig bestudeerd heeft. Van die bijna onverklaarbare dwaling teruggekomen, voelde men des te meer behoefte aan degelijke en volledige handleidingen voor de *Praktische Godgeleerdheid*. In *Duitschland* werd in die behoefte spoedig voorzien; inzonderheid door den beroemden HÜFFEL, die zoo véél gedaan heeft voor de praktische vorming van toekomende Evangeliedienaars. Eene voortreffelijke handleiding gaf hij vóór reeds meer dan dertig jaren in zijn: *Wesen und Beruf des Evang.-Christlichen Geistlichen*. Na hem leverde de even praktische als wetenschappelijke MARHEINEKE zijn *Entwurf der practischen Theologie*, terwijl de ook wegens zijne dogmatische schriften zoo beroemde NITSCH, die in 1847, na MARHEINEKES dood, zijn opvolger in het Hoogleeraar-ambt te *Berlijn* werd, eene *Praktische Theologie* uitgaf, die een diep nadenken, eenen helderen blik en een godsdienstig gemoed doet kennen. — In *Nederland* echter wachtte men tot dus verre te vergeefs op een volledig Handboek door eenen *Nederlander* ontworpen, en geheel ingerigt ter dienste van aanstaande Evangeliedienaars in de *Nederlandsche* Hervormde Kerk. En terwijl wij 't meermalen bejammerden, dat de *Korte Schets der Akademische Lessen over de Evangeliebediening in de Nederlandsche Hervormde Kerk* van Vader VAN HENGEL onuitgewerkt, en dus een geraamte bleef, schoon en kunstig zamengesteld maar zonder geest en leven, wachtten wij ook met smart op het laatste Akademische Handboek der *Groningsche* Hoogleeraren, dat over de *Praktische Godgeleerdheid*. Eindelijk verscheen vóór drie jaren het Eerste Deel, waarin over de roeping en het werk van den Evangeliedienaar in het algemeen gehandeld wordt. In het Tweede Deel, waarvan het Eerste Stuk voor ons ligt, worden de verschillende en veelzijdige werkzaamheden, aan zijne betrekking eigenaardig verbonden, naauwkeurig en vrij uitvoerig in zeer logische orde ontwikkeld. In dit Stuk worden de *Katechetiek*, *Homiletiek* en *Liturgiek* behandeld. Men vindt er wat elk zij, de geschiedenis van elk, en hoe bij een en ander de Evangeliedienaar op eene waardige en nuttige wijze werkzaam kan en moet zijn. Een schat van geleerdheid, treffende opmerkingen en wenken, en echt Christelijke beginselen zijn in dit Stuk neêrgelegd.

Digitized by Google

Niet alleen voor aanstaande Evangeliedienaars, maar ook voor hen die reeds in de Heilige Bediening werkzaam zijn is MUURLINGS Handboek bijna onmisbaar.

Als het werk voltooid is, en de Uitgever niet alleen het vervolg, maar ook het Eerste Deel ter beschouwing inzendt, zullen wij gaarne op het geheel terugkomen.

†—.

LAVATER'S *Gedachten over* JEZUS CHRISTUS *in zijn verzoenend lijden en sterven en zijne voortdurende betrekking tot de zijnen, alsmede over den staat der afgescheidene zielen na den dood, en de waarde van het Evangelie. Te Leiden, bij* D. Noothoven van Goor. *In kl.* 8*vo.* 240 *bl.* *f* 1 - 90.

Wie kent JOHANN CASPAR LAVATER niet — hetzij uit eigene lezing zijner schriften, hetzij uit de zoo zeer uiteenloopende oordeelvellingen, die, dikwijls genoeg, bij allerlei gelegenheden herhaald worden, om schier iedereen tot het vestigen van eene eigene meening over den beroemden *Zwitser* aanleiding te geven? Den mensch, den prediker, den schrijver, den gelaatkundige, den dichter, den zielzorger, den Vaderlander zelf hier te willen beschrijven, zou dus eene geringschatting van de belezenheid onzer lezers kunnen schijnen; en wij hopen niet alleen, maar vertrouwen ook, dat de menigerlei bronnen die hiertoe voor ieders bevatting toegankelijk zijn, onder anderen de algemeen bekende Voorlezingen van HAGENBACH, over het wezen en de geschiedenis der Hervorming, niet vruchteloos door de meesten hunner zijn gelezen. Trouwens, zonder naauwkeurige kennisneming van den tijd, de levensomstandigheden en omgeving der Schrijvers kan men in 't algemeen niet éénen — maar allerminst LAVATER, goed verstaan. De heftige strijd tusschen oude en nieuwe geloofsbegrippen, in welks midden hij leefde, dacht en schreef: de fantastische strooptogten op het gebied van 't meest onkenbare leven des geestes, waardoor een MESMER, SWEDENBORG, STILLING, GASSNER, en duizend anderen, ten deele als voortzetting van — ten deele als reactie tegen — het nuchteren ongeloof hunner dagen, het bewijs leverden voor de waarheid, dat de menschelijke geest ten allen tijde slechts in zigzag kan

Digitized by Google

voorwaarts gaan: de alzijdigheid van zijn edelen geest, die hem, ja, den moed gaf om ook in zijn veelbewogen tijd niets menschelijks van zich vreemd te houden, maar hem ook tegenover de grootste mannen van zijn tijd, wier oordeel de nakomelingschap zou overnemen, aan velerlei scheeve beoordeelingen, aan onverdiende overschatting zoo wel als minachting prijs gaf — dit alles moet onophoudelijk in aanmerking komen waar het beeld van LAVATER ons duidelijk en juist voor den geest zal staan.

Ref. behoort tot diegenen, die in alles wat het Christelijk geloof betreft, voor besliste uitspraak huiverig zijn, overal waar de H. Schrift hun het voldoende antwoord schijnt schuldig te blijven, en die bijzonder op dit ééne punt bepaald zijn, van niets te willen bepalen waar de Schrift zelve onbepaald zich uitspreekt. Uit dien hoofde heb ik het laatste gedeelte van dit boek, van bl. 177 af, waarin gehandeld wordt over den toestand der ziel na den dood, met het minste genoegen gelezen. Het is nu eens te zinnelijk-bepaald, dan weder te schemerig-algemeen, wat ons aangaande die toekomst gezegd wordt, ofschoon nooit vergeten mag worden dat LAVATER overal waar hij, ook in zijne andere geschriften, dit punt bespreekt, altijd uitdrukkelijk verzekert, slechts gissingen te wagen, en zich vrijhoudt van, b. v., SWEDENBORGS orakeltoon. Schoone wenken zijn op te maken uit bl. 231—235, »over het zedelijk-godsdienstig karakter van JEZUS CHRISTUS", waarin wordt aangeduid hoe de liefde tot God in onzen Heer innig verbonden, één, identisch met liefde tot de menschen geweest is.

Wat het boek-zelf, op dit laatste na, betreft, wij danken den Uitgever voor het genot dat deze schoone bladzijden ons hebben doen smaken, en noodigen ieder die omtrent CHRISTUS' verzoenend lijden en sterven en omtrent zijne voortdurende betrekking tot de zijnen, helderder denkbeelden, levendiger gevoels-innigheid, vruchtbaarder gevolgtrekkingen dan de zijne waren, zich wil voorgesteld zien, ten dringendste tot de lezing uit. LAVATER acht het verzoenend lijden en sterven van CHRISTUS het middelpunt te zijn der geheele Christelijke waarheid: deze hoofdzaak als bijzaak te behandelen, gelijk het half-geloof zoo gaarne doet, is hem hetzelfde als of iemand, bewerende een portret van een bepaald mensch te leveren, slechts algemeene, aan alle menschen eigene, trekken tot een

Digitized by Google

levenloos beeld te zamen schetste. Doch verre is hij van dat knellen der waarheid in systematische vormen en uitdrukkingen, waarin, ook nog in onze dagen te dikwerf, helaas! het wezen der ware regtgeloovigheid wordt gezocht, in plaats van in ootmoedigen eerbied en eenvoudig aannemen, zóó als ze zijn, van de uitspraken van Gods Woord. Aan het bestrijden van zulk eene godgeleerde spitsvindigheid, de voldoenings-leer van ANSELMUS (ofschoon deze niet genoemd wordt), wijdt hij bl. 72—80. Wij juichen hem toe waar hij van menschelijke wijsheid en systeem, hoe dan ook genoemd, tot het eenvoudige Schriftwoord ons terugroept: ofschoon wij van het diepzinnige leerstuk, dat hij klaarblijkelijk op het oog heeft, niet van heeler harte met LAVATER (bl. 73) kunnen zeggen: »Ik beken dat ik van dit alles zoo veel als niets versta, en hetgeen ik daarvan versta ongerijmd vinde". Oorspronkelijk is verder bij de verklaring van 't verband tusschen CHRISTUS' zoenoffer en onze zaligheid, de zinvolle parallele, getrokken tusschen onzen Heer en eenige geloovigen, die in hunne mate gezegd kunnen worden opofferend te hebben geleden voor anderen. ABRAHAMS geloof, waardoor zijn zin, onder veel lijden en strijden, van de gewone ervaringen afstierf, heeft hem tot Vader van vele volken gemaakt. IZAÄK, JOZEF insgelijks. Bij dit laatste voorbeeld vergelijke men, om de eenvoudige schoonheid van LAVATERS beschouwing te doen uitkomen, de gewrongene, hoe zeer dan ook vernuftige en treffende, typiek, die KURTZ in zijn *Handboek der gewijde Geschiedenis*, en zoo vele zijner geestverwanten eveneens, aan de merkwaardige geschiedenis van JOZEF verspillen, en men merke (bl. 47 en volgg.) op, hoe vruchtbaar in gevolgtrekkingen zijne bepaling van »belooning der verdienste" wordt; namelijk: als aanbieding van stof en voorwerpen van werkzaamheid aan de zelfverworvene kracht.

Treffend is (bl. 63) de vergelijking van een erfprins die, als éénige gezonde te midden van eene door de pest geteisterde bevolking, haar rondreist, met zijn druppel voor druppel aan ieder ingeënt bloed het gansche volk redt, en zelf bezwijkt, maar in 't leven teruggeroepen zijn wèlverdienden troon beklimt.

Het tweede stuk (bl. 94—177) betoogt, op eenigzins wijdloopigen trant en dikwerf schemerig en algemeen, maar overi-

Digitized by Google

gens in bewoordingen alleen te gebruiken door een die gelooft en weet wat hij spreekt — dat JEZUS CHRISTUS voor de zijnen, in weerwil van ruimte en tijd, in weerwil van hunne onwaardigheid en zonde, gisteren en heden en tot in eeuwigheid dezelfde blijft. Hij wekt ons met al de innigheid van een persoonlijk geloof, dat tot diepgevoelde ervaring is overgegaan, tot de gemeenschap, niet alleen met een verledenen en toekomstigen — maar ook, ja, bovenal, met een tegenwoordigen CHRISTUS op..... »Met Hem willen wij over alle onze aangelegenheden vertrouwelijk spreken: Hem de stellige beden van 't heilbegeerige hart voordragen, en verwachten dat Hij ons niet zonder antwoord, niet zonder hulp zal laten: dat Hij naar zijne eeuwig onveranderlijke gezindheid en kracht, en overeenkomstig het doel waartoe Hij ons in zijn rijk heeft verordend, ons zichzelf, zoo als Hij is, zal openbaren. CHRISTUS, lieve Christenen! moet ons CHRISTUS worden! Nog is Hij ons dit niet gelijk Hij het ons kan zijn en wil zijn. CHRISTUS, Hijzelf, wiens geschiedenis ons in de Evangeliën is overgeleverd, worde voor ieder onzer eene levende bron van hulp, licht, gaven, wijsheid, kracht, ervaring!"

Overigens, LAVATER voelt zich. Hij spreekt als zijne overtuiging uit, dat sinds eeuwen geen Schrijver de zaak zóó heeft beschouwd als hij, zelfs de grootste getuigen van CHRISTUS uit de oude en latere Kerk niet — wier namen hij opnoemt. Wij voor ons houden zulke uitspraken van buitengewone mannen, gelijk LAVATER er een was, voor iets méér dan alledaagsche opgeblazenheid, en denken bij het lezen van dergelijke woorden vaak aan dien heerlijken brief van LUTHER aan zijn KAATJE, waarin hij haar verklaart, zeer goed te gevoelen »dat hij een uitverkoren werktuig Gods is geworden, in den hemel, op de aarde en in de helle wèl bekend — al moet zij ook bedenken dat God alle dagen tien *Doctors Martinus* scheppen kan". Echter is de bewering van LAVATER niet geheel waar: hij heeft zijne *voorgangers*, ook in het uitspreken van de gebedsgemeenschap met CHRISTUS, inzonderheid in de Middeleeuwen, gehad (Men zie, b. v., de *Geestelijke Stemmen uit de Middeneeuwen*, van FR. GALLE.). Moge hij onder ons en ons nageslacht vele *navolgers* vinden!

J. H. G.

Digitized by Google

De Heilige Dagen der Roomsche Kerk, beschouwd in het licht van het Evangelie. Door T. VAN SPALL, *Predikant te Klundert. Te Dordrecht, bij* H. R. van Elk. 1853. *In gr.* 8*vo. VI en* 99 *bl. f* 1 - 25.

Er is veel geschreven over de feestgetijden der Christelijke Kerk, en 't is dus niet vreemd wanneer zij ter sprake worden gebragt. Ook de Luthersche Kerk in *Duitschland* houdt vele Apostolische dagen in eere. Het oordeel daarover moge uiteenloopen; Ref. voor zich ziet er niets on-Evangelisch of onvoegzaams in, van tijd tot tijd zulke mannen te herdenken, die, gehoorzaam aan hunne roeping van den Heer, al hunne krachten, hun leven zelfs voor de heiligste zaak der menschheid ten beste gaven; mits die herdenking geene verpligting zij, en de aandacht niet aftrekke van God en CHRISTUS; — in twee woorden: mits die herinnering blijve wat zij mag en moet zijn: eene opwekking tot navolging, en nooit en nergens in menschvergoding ontaarde. Doch daarom acht hij 't ook voor Katholieken van belang te weten wát er op die dagen, naar het voorschrift der Roomsche Kerk, gevierd wordt, en in hoe verre zij met het Evangelie bestaanbaar zijn.

Het zijn deze vragen, welke de Schrijver zich voorgesteld heeft te beantwoorden; daarbij, »naar het voorschrift van den Apostel PAULUS, de waarheid betrachtende in liefde, opdat zij, zoo als ze in het Evangelie verkondigd is, door onze Roomsch-Katholieke mede-Christenen moge erkend, aangenomen en beleden worden, en wij allen te zamen den Allerhoogste mogen dienen naar Zijnen wil, wetende, dat Hij gezegd heeft: »te vergeefs eeren zij Mij, leerende leeringen, (die) geboden van menschen (zijn)."

De Schrijver beschouwt, in twee-en-twintig korte vertoogen, onderscheidene feestdagen. Hij bepaalt zich tot de Moeder des Heeren, Apostolische mannen, en enkele gebeurtenissen, zoo als: MARIA's Boodschap, de Kruisvinding, de Kruisverheffing, en den Sacramentsdag. Van de latere Heiligen wordt alleen de feestdag van LAURENTIUS behandeld, zonder opgaaf van de reden waaraan deze die uitzondering te danken heeft.

Wij twijfelen zeer of de lezers na volbragte lectuur gehéél

Digitized by Google

voldaan zullen zijn. De bewerking is er te vlugtig toe, en de historische waarde van het geschrift te onbeduidend. Het praktisch gebruik echter, dat VAN SPALL van de heilige dagen maakt, voldoet beter. Tot eene proeve van den geest en de strekking van het werkje, en van den vloeijenden, algemeen bevattelijken stijl, diene het volgende over de Kruisvinding:

»Gesteld ook eens, de R. Kerk kon bewijzen, dat het kruis, hetwelk HELENA, na meer dan drie eeuwen, te *Jeruzalem* vond, het echte kruis geweest is, hetgeen zij wel niet beproeven zal, wat zou ons dan nog dat gedenkstuk van 's Heilands vernedering en smart baten? Het mogt ons al eens het sterven van CHRISTUS herinneren, nimmer zou het dat zoo levendig, treffend en duidelijk kunnen doen, als het ons in het Evangelie beschreven is, waar Hij ons zoo sprekend in Zijne onschuld en heiligheid, in Zijne zachtmoedigheid en vergevingsgezindheid, in Zijne liefde en algeheele onderwerping aan den wil Zijns hemelschen Vaders wordt voorgesteld. — En hoe! Zoo wij het kruis vonden en CHRISTUS niet, zou ons dan dat kruis den CHRISTUS kunnen vergoeden, en zoo wij met ANDREAS Hem vinden, den Eenige en Algenoegzame, hebben wij dan nog aan dat hout behoefte? Neen, geen stuk vermolmd kruis, kon het al zoo vele eeuwen voor verrotting of verbranding bewaard blijven, waarvoor geen de minste grond van waarschijnlijkheid bestaat, moge een voorwerp van Godsdienstige vereering zijn; geen stoffelijk ligchaam, dat noch hooren noch spreken kan, noch kracht noch leven in zich heeft, is in staat om ons te vertroosten, te heiligen en te zaligen; maar Hij, de eenige Middelaar tusschen God en de menschen, Hij is de leidsman op den weg des levens, de algenoegzame Vertrooster in alle droefheid, de Helper in nood, met Wien te vinden wij alles gevonden hebben wat wij in nood en dood voor onze gelukzaligheid behoeven.

»Daarom is het niet in Uw kruis, maar in Uwen kruisdood, o, JEZUS! dat wij roemen. Door deze gewillige, heilige, liefdevolle offerande hebt Gij ons van de straf der zonde verlost en ons het eeuwige leven aangebragt, ons hart vervuld met afschrik van de zonde en dat hart in dankbare wederliefde tot U ontvlamd. Door dien dood zijn wij der wereld en is de wereld ons gekruist; wij leven niet meer voor haar, maar

Digitized by Google

voor U, dierbare Verlosser! en voor onze eeuwige, zalige bestemming! O, laat Uwe genade ons genoeg zijn, en Uwe kracht in zwakheid volbragt worden!"

Ref. waardeert het werkje als *bijdrage* tot de op den titel vermelde beschouwing, en prijst het als zoodanig aan, met den wensch, dat het ook door vele Roomsche mede-Christenen met vrucht moge gelezen worden.

Geschiedenis der Evangelisch Luthersche Gemeente te 's Gravenhage, door F. J. DOMELA NIEUWENHUIS, *Hoogleeraar te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1854. *In gr.* 8*vo.* 109 *bl.* *f* 1 -:

Wij hebben deze *Geschiedenis*, door den Hoogleeraar NIEUWENHUIS beschreven, met opmerkzaamheid gelezen, en getuigen gaarne, dat zij met zorg bewerkt is en tot in alle, ook minder bekende, bijzonderheden afdaalt. Blijkbaar is er een vlijtig gebruik gemaakt van alle bescheiden die te zijner beschikking stonden, en heeft hij niets verzuimd wat dienen kon om zijn werk zoo volledig mogelijk te doen worden. In zoo verre brengen wij hem dan ook lof en eere toe. Maar als men ons nu vraagt: of de Luthersche Gemeente te *'s Gravenhage* in hare wording, hare lotgevallen, of haren tegenwoordigen toestand belangrijk genoeg is om stof op te leveren tot een historisch verhaal, dat afzonderlijk verdient uitgegeven te worden? dan geven wij, wijzende op den inhoud van dit boekske, een ontkennend antwoord. Waar moet het heen, indien eens elke Hervormde Gemeente van soortgelijke grootte hare eigene geschiedenis, zóó uitvoerig beschreven, wenschte te bezitten? En wat belangstelling kan het opleveren voor het groote publiek, omtrent allerlei kleinere bijzonderheden, die meerendeels betrekking hebben op de uitwendige kerkelijke en finantiële aangelegenheden der Gemeente, zoo volledig te worden ingelicht als hier geschiedt? Wij meenen zelfs dat de Hoogleeraar zijnen tijd en zijne gaven oneindig nuttiger besteden kan, dan aan het zamenstellen van zulk eene, tot op zekere hoogte vrij onbeduidende, geschiedenis. En ware nu nog slechts de innerlijke gesteldheid der Gemeente, haar wasdom en bloei, hare denkwijze en rigting en de persoonlijkheid

Digitized by Google

harer verschillende Leeraren, gedurende de onderscheidene tijdvakken van haar bestaan, in een helder daglicht geplaatst! Maar daaromtrent verneemt men, zoo als niet te verwonderen is, slechts zeer weinig, en wat dienaangaande voorkomt, wordt nog als in 't voorbijgaan medegedeeld. Alleen vernemen wij, keer op keer, dat de oude Lutheranen te *'s Hage* bij uitnemendheid twistziek waren, zoodat de Kerkeraadsvergadering niet zelden het tooneel was van grove ongeregeldheid en wanorde, en de Magistraat meermalen tusschen beiden moest komen met zijn gezag. Mogt het nageslacht daaruit leeren, om toch den vrede te zoeken en te bewaren, en die les voor onze Hervormde landgenooten in ónze dagen evenmin verloren gaan, als voor hen te wier behoeve dit geschrift meer bijzonder is opgesteld!

Leesboek over de Bijbelsche Geschiedenis, voor Scholen en Catechisatiën. Door W. C. VAN DER ZWAAG, *Predikant te Dronrijp. Te Groningen, bij* F. Folkers. 1854. *In kl.* 8*vo.* 104 *bl.* *f* :-25.

De Eerw. VAN DER ZWAAG, reeds door vele voortreffelijke Bijbelsche, Kerkelijke en leerstellige vraagboekjes gunstig bekend, heeft de Katechetiek weder verrijkt met dit uitnemend Leesboek over de Bijbelsche Geschiedenis van het Oude en Nieuwe Testament. Eene aanwinst toch voor Scholen en Katechisatiën mag een boekske genoemd worden, dat kortheid, duidelijkheid en volledigheid zoo treffend vereenigt, terwijl de geringheid van den prijs wel geen hinderpaal tegen de algemeene aanschaffing en verspreiding zijn zal. Tot een blijk van de volledigheid deelen wij den hoofdinhoud der negen Hoofdstukken mede: OUD TESTAMENT. I. van ADAM tot ABRAHAM; II. van ABRAHAM tot MOZES; III. van MOZES tot DAVID; IV. van DAVID tot de *Babylonische* ballingschap; V. van de *Babylonische* ballingschap tot de geboorte van CHRISTUS. NIEUW TESTAMENT. VI. JEZUS' geboorte en verborgen leven; VII. JEZUS' openbaar leven, lijden en dood; VIII. JEZUS' hernieuwd leven en hemelsche heerlijkheid; IX. JEZUS, uit den hemel, in zijne vroegste Gemeente werkzaam.

In het belang echter van het boekske mogen wij eene enkele

Digitized by Google

op- en aanmerking niet terughouden; welligt dat de Schrijver, die meermalen getoond heeft bescheidene wenken niet te versmaden, bij eenen herdruk er gebruik van maakt. — Bij de verdeeling zouden wij liever het Derde Hoofdstuk met het einde van het tijdvak der Rigteren en dus met SAMUËL sluiten, en in het Vierde Hoofdstuk, het tijdperk der Koningen, SAUL geheel opnemen. Boven de onderafdeelingen, of aan den voet der bladzijden, zouden wij ook gaarne, zoo veel mogelijk, het Bijbelboek en Hoofdstuk zien aangewezen, ten gemakke niet alleen van hen die nadere opheldering of uitbreiding verlangen; maar ook om hen aldus den hoofdinhoud der Bijbelboeken te doen kennen, opdat zij die het boekje gebruikt hebben, op lateren leeftijd van Bijbelsche personen of zaken hoorende, terstond weten wáár er over geschreven staat. — Het tijdrekenkundig overzigt is een niet onbelangrijk bijvoegsel. Immers, terwijl de Geschiedenis de vraag: *wat is er gebeurd?* beantwoordt, geeft de tijdrekenkunde eene niet geringe opheldering door de mededeeling *wanneer* iets gebeurd is. Eindelijk let de Geschiedenis bovendien ook op de plaats wáár het is voorgevallen; doch dáaromtrent laat het *Leesboek* veel te wenschen. Twee kaartjes, des noods eenvoudig in houtsneê, het ééne van de *Oude Wereld*, het andere van *Palestina*, waarop de oude bewoners, de stamverdeeling en de verdeeling ten tijde van JEZUS, en de meest genoemde steden, vlekken, beken en bergen voorkomen, zouden, onzes inziens, de waarde van het werkje nog aanmerkelijk verhoogen.

Dat wij het boekje voor Scholen en Katechisatiën allerdoelmatigst achten en als zoodanig aanbevelen, behoeven wij zeker niet te herhalen.

†—.

Levensvragen over den Weg des Heils in CHRISTUS. *Leerredenen van* S. HOEKSTRA, BZ., *Predikant te Rotterdam. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1853. *In gr.* 8*vo.* 319 *bl. f* 3-:

De Voorrede maakt ons bekend met de aanleiding tot deze uitgaaf: het uitgesproken verlangen van velen, die het gehoorde nogmaals wenschten te overdenken. Die aanleiding komt ons zeer natuurlijk voor; want de inhoud van dit

Digitized by Google

boek is geschikter om gelezen dan om gehoord te worden: hoe populair-bevattelijk hij op zich-zelf zij, de vorm is te weinig zinnelijk, te zeer afgetrokken, om eene Christelijke toespraak, een stichtelijk woord te kunnen inkleeden. Het zijn dan ook geene Christelijke tempel-toespraken, maar slechts »Leerredenen", die op den titel zich aanmelden. Zij onderstellen in den lezer eenige ontwikkeling en geoefendheid in het overdenken van 't geen behandeld wordt; weven de denkbeelden, niet zoo zeer *tot* hem als *vóór* hem redenerende, in geleidelijke kalmte door, en doen, in hare objectiviteit, wel de denkwijze, maar doorgaans niet den persoon des Schrijvers kennen. Hare strekking is meestal helder en praktisch aangegeven: doelende bovenal op reinheid des harten en des wandels, en aandringende op aanhoudend, vurig gebed. De *levensvragen* die er in beantwoord worden, kunnen dien naam almede slechts dragen in objectieven zin; namelijk, omdat het onderwerpen zijn met wier aanneming of verwerping het Christelijk leven *op zich-zelf* te allen tijde staat of valt, en niet omdat hier zulke vragen beantwoord zouden worden die voor bepaalde menschen, of bepaald voor onze tijden en toestanden, van gewigt zijn. Dit laatste is alleen het geval met de derde Leerrede, en, in verband met de quaestiën over 't wezen der waarheid in onze dagen, ook eenigzins met de vierde.

Deze prediking heeft meer eene »Evangelische" dan eene »streng-regtzinnige" *nuance* (de woorden natuurlijk in den loopenden zin onzer dagen genomen). Dit blijkt reeds eenigzins uit de rangschikking der eerste drie onderwerpen: de waakzaamheid en zelfverloochening, die hier meer voorgesteld worden als *voorwaarden tot* het aannemen der waarheid in CHRISTUS, zouden anders meer als *gevolgen daarvan* zijn opgegeven. Verder uit den Westersch bepaalden, van verklaring-behoevende Bijbeltermen zuiveren toon dezer vertoogen (trouwens weder eene eigenschap die voor lezers meer dan voor hoorders gewenscht is). Eindelijk uit den kalmen, praktischen ernst van 't geheel.

Wat de Leerredenen ieder op zich-zelve betreft:

N°. 1 houdt, èn in de hoofd-verdeeling, èn in de (eenigzins versnipperde) onder-verdeelingen, het beeld van *ontwaken uit den slaap der zonde* getrouwelijk vast. Doch het derde hoofdpunt: het onderzoek »of en waarom het *raadzaam* zij, naar

Digitized by Google

de wekstem des Evangelies te hooren", maakt een minder aangenamen indruk. *Raadzaam* is te flaauw.

N°. 2 is levendiger, immers historisch-aanschouwelijker. Maar het laatste deel, hoe schoon ook, en, wat den inhoud zelven betreft, gepast, is niet uit den tekst afgeleid.

In N°. 3 is merkwaardig de duidelijk en schoon opgegeven zamenhang tusschen het uitwendig *gezag* der Christelijke waarheid, en de getuigenis, in het binnenste van den geloovige inwendig door den Heiligen Geest voor die waarheid afgelegd. Met krachtige, verrassende trekken doet ons de Schrijver in zijn derde deel in de Farizeën van JEZUS' tijd het beeld dergenen zien, wier onverstandige vasthoudendheid aan de leer der Vaderen ook in onze dagen met geestelijken hoogmoed gepaard gaat. Elk die in het hedendaagsch Confessionalisme meer Christelijke waarheid vindt dan in de liberaliteit der tegenpartij, moge door deze fiksche teekening tot een ernstig zelf-onderzoek worden opgewekt. Niettemin zou zij als afzonderlijke Verhandeling of Bijbel-studie gepaster en indrukwekkender zijn dan hier aan het einde eener Leerrede.

N°. 4 stelt ons in den begenadigden kwaaddoener aan JEZUS' zijde het zaligmakende geloof in JEZUS CHRISTUS voor oogen. Voor geleidelijker opklimming der denkbeelden zouden wij liever in II. van den »vereischten inhoud" en in III. (op grond daarvan) van de »heerlijke kracht" van dat geloof gelezen hebben, dan omgekeerd, gelijk hier.

N°. 5 heeft ons het minst gesticht. Deze Leerrede, die aanwijst hoe de volkomene gehoorzaamheid, de liefde en nederigheid van JEZUS ons den weg tot den Vader »welbekend" heeft gemaakt, deelt met onafzienbaar vele stichtelijke vertoogen over eenig gedeelte der schriften van JOHANNES, de gebreken van onbepaaldheid, zwevende algemeenheid van leerstellig onderwijs, subjectiviteit. Haar tweede deel is niettemin vol van menschkundige waarheid.

N°. 6 predikt ons duidelijk en met waarachtige verheffing JEZUS CHRISTUS als onzen Koninklijken Hoogepriester in eeuwigheid, en kan bezwaarlijk ongezegend blijven voor de vermeerdering der Christelijke kennis van elken oplettenden lezer.

Digitized by Google

N°. 7, over CHRISTUS die ons leven is, heeft méér nog dan de andere vertoogen in dezen bundel aanspraak op den naam van volledige Verhandeling, niet op dien van Christelijke toespraak. Toch is zij verheffend en stichtend, inzonderheid aan het einde.

N°. 8 kan met 6 een voorbeeld van uitnemende praktische Schriftverklaring heeten, gelijk vurig te wenschen ware dat zij op meer, moeijelijk-verstaanbare gedeelten der H. Schrift zóó voortreffelijk als hier werd aangewend.

N°. 9 en 10 boezemen ons groote achting voor den *persoon* des Schrijvers, als Evangelie-prediker, in. De 9e, omdat hij, bij de beschouwing van den Christen als een tempel des levenden Gods, zich vrijhoudt van eene trouweloosheid, eigen aan vele predikers die met veel ophef »getrouw" worden genoemd, namelijk van »spelingen van het vernuft, die voor de verbeelding wel aantrekkelijk, maar den ernstigen Schriftonderzoeker ongeoorloofd zijn". De 10e, omdat zij de warmste en (voor ons) de stichtelijkste uit den geheelen bundel is, en dát juist bij het bespreken van »de geloofs-ervaring des Christens als den vasten grond zijns geloofs in den Heer". Zóó kan men het Woord des levens niet verkondigen dan na het zelf te hebben hooren uitspreken in zijn hart.

N°. 11 is weder te afgetrokken, en licht, op het »uitgestrekt gebied van 't geloofsleven", de verschijnselen en feiten van het huiselijk en maatschappelijk leven veel te onbepaald en te weinig aangrijpend toe. Heerlijk, in den zin van de 10e Leerrede, is hierin de aanduiding (op bl. 270) van des Christens zielsgemeenschap met God.

Noemt de Schrijver, in N°. 12, de zalige verwachting des Christens rijk van inhoud, vast van grond en heiligend van invloed, wij aarzelen niet, deze drie praedicaten (inzonderheid het 1e en 3e) aan den geheelen bundel-zelven, die voor ons ligt, toe kennen.

J. H. G.

Zij is vast gegrond op de Heilige Bergen. Beschouwing der Evangelisch (Luthersche) Kerk, in een woord, gesproken tot de Gemeente, op Zondag 24 Julij 1853. *Door* J. DECKER

Digitized by Google

ZIMMERMAN, *Evang. Luthersch Predikant. Te Utrecht, bij* W. F. Dannenfelser. 1858. *In gr.* 8*vo.* 36 *bl.* *f* : - 50.

Gedenk hoe gij het ontvangen hebt, en houdt het. Leerrede over Openb. III *vs.* 1—6, *gehouden op den Gedenkdag der gezegende Kerkhervorming.* — 6 *Nov.* 1853. *Door* C. D. VIEHOFF, *Evangelisch Luthersch Predikant te Utrecht. Uitgegeven met een weldadig doel. Te Utrecht, bij* denzelfden. *In gr.* 8*vo.* 23 *bl.* *f* : - 30.

De Kerk van CHRISTUS mag te regt eene strijdende worden genoemd; want de strijd ligt in haar wezen, in hare wording, in haar werk, en in haar doel. De verschijning van het Evangelie des vredes was de inleiding tot een onafzienbaren krijg tusschen licht en duisternis, tusschen waarheid en bedrog. Nacht en logen heerschten alom in den geest en het gemoed, toen de waarheid en het licht nederdaalden om beiden te vervullen. Is het dan te verwonderen, dat de Christelijke Kerk nog heden strijd heeft te voeren? De Protestantsche Kerk heeft, bovendien, nog een ander tweetal vijanden te bestrijden: het wijsgeerig ongeloof in de wereld; het bij- en overgeloof door priestergezag in de Kerk van *Rome*. Die worsteling verontrust somtijds zoo wel den Staat als de Kerk. Vooral in deze dagen tracht *Rome* zijn gezag uit te breiden. Ten vorigen jare werd daardoor ook ons Vaderland in hooge mate ontrust. Hetgeen er toen geschreven en gedrukt is geworden, verdient ten deele zeker te worden bewaard, maar ook veel daarvan had slechts eene voorbijgaande waarde. Wij zouden er niet van spreken indien wij niet de bovengemelde Leerrede van Ds. DECKER ZIMMERMAN hadden aan te kondigen. Zij is in des Eerwaarden Schrijvers bekenden trant. Wij veroordeelen dien niet; maar merken slechts aan, dat hij geheel eigenaardig mag heeten. Voor den S. is hij buiten twijfel gepast, maar wij zouden hem niemand ten voorbeeld durven stellen.

Naar aanleiding van het tekstwoord schetst de Leeraar de Evangelische Kerk als gebouwd op den heiligen berggrond van Gods éénig onfeilbaar Woord; — als opgebouwd naar de grondschets van dat Woord; — als opgetrokken verder en verder naar de bestekken van dat Woord, en opwassend door dit alles vereenigd tot eenen heiligen tempel in den

Digitized by Google

Heer, die uitzigten aanbiedt, hooger schier, dan het hart ze durft denken, en de tong zou wagen uit te spreken. Vervolgens neemt hij uit den tekst aanleiding tot eenige opwekkingen, met terugzigt op sommige wachtwoorden des tijds. Die opwekkingen zijn de volgenden: Wij moeten de Evangelische Kerk hartelijk liefhebben; — wij moeten te hooge gedachten van haar koesteren, om ons harentwege al te zeer te verontrusten; — wij moeten volijverig haar voorstaan; — en wij moeten ons deelgenootschap aan haar versieren door eenen wandel harer waardig.

Eenige Bijlagen commentariëren deze Rede.

De Leerrede van den Eerwaarden VIEHOFF is een woord op den Jaardag der Hervorming. Naar aanleiding van den tekst, schetst hij: wat wij ontvangen hebben; — hoe wij 't ontvangen hebben; — en wat dienvolgens onze verpligting is.

De begaafde S. heeft een weldadig doel met de uitgave van deze Leerrede beoogd; anders zouden wij niet begrijpen wat hem bewogen konde hebben haar in 't licht te zenden. Zij onderscheidt zich door niets bijzonders, noch in vinding, noch in behandeling, noch in stijl. Wij houden ons verzekerd, dat hij veel belangrijker stukken *en portefeuille* heeft. Doch hij zal voor het debiet welligt gerekend hebben op de belangstelling zijner Gemeente-leden en Kerkgenooten in den Gedenkdag der Hervorming. In elk geval heeft hij door deze uitgave eene liefdedienst willen bewijzen, en wij zijn niet gezind haar te belemmeren. Wij wenschen integendeel, dat zij baten gegeven hebbe, en verder nog opbrengen moge evenredig aan de behoefte der beweldadigde.

R. G. RIJKENS. *De Meeningen van Mr.* G. GROEN VAN PRINSTERER *c. s., tegenover die van Mr.* J. R. THORBECKE *en anderen, over het Lager Onderwijs, bescheiden getoetst, enz. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1852. *In gr.* 8*vo.* 76 *bl.* *f* : - 90.

Ofschoon de aankondiging van dit werkje eenigzins laat verschijnt, komt zij toch niet *te* laat, daar de nieuwe Wet op het Lager Onderwijs nog tot de toekomst behoort. Hoe veel er reeds over de regeling van het Lager en Middelbaar

Digitized by Google

Onderwijs gesproken en geschreven zij, toch verdient de uitslag van dezen bescheiden toets van den Heer RIJKENS oplettend en ernstig overdacht te worden; wijl hij een onderwerp van zoo gewigtig maatschappelijk belang beschouwt met die kennis van zaken, welke zoo velen missen, die er als met beslissend gezag over geoordeeld hebben. Het werkje van den Heer R. munt daarbij uit door eene helderheid van redenering en gloed van belangstelling, die den bekwamen beoordeelaar en warmen beminnaar des Vaderlands op elke bladzijde doen kennen.

De Schrijver begint met een overzigt van de strijdende partijen, en antwoordt dan op drie vragen:

1°. Vordert de tegenwoordige toestand van ons Lager Onderwijs dat er spoedig eene Wet voor worde uitgevaardigd?

2°. Is de tijd daarvoor rijp? — Of is het noodig, dat er eene partiële voorziening plaats hebbe, tot de tijd geschikt wordt geacht om eene nieuwe Wet te geven?

3°. Zullen de Staats-scholen, die de Grondwet belooft, gemengde scholen zijn, in den geest der Wet van 1806; of zullen zij Godsdienst-scholen, b. v. Protestantsche en Roomsch-Katholijke scholen, zijn?

De eerste vraag wordt bevestigend beantwoord, omdat: 1°. geheime en openbare pogingen de bestaande Wetgeving trachten krachteloos te maken, en, geholpen door den heerschenden transactie-geest, daarin zoodanig slagen, dat er in twee jaren (1849—1851) reeds een honderdtal bijzondere scholen van de Eerste Klasse zijn opgerigt; 2°. dit kwaad, wanneer de Grondwet nog lang onuitgevoerd blijft, weldra onoverwinnelijk zal zijn, en de belangen van den Staat alsdan niet meer zullen kunnen behartigd worden; 3°. de Staats-scholen geregeld behooren te zijn alvorens de vrije hand aan de voorstanders van Godsdienst-scholen gegeven worde; 4°. het onderwijs reeds nu op vele plaatsen begint te kwijnen en te verbasteren; 5°. het lot der onderwijzers dringend voorziening vordert, indien men velen van hen niet in volslagen armoede wil laten vervallen; 6°. tot het openen van nog meer partij-scholen plannen bestaan, die, bij 't langer uitblijven van eene goede Wet, tot nadeel van 't bestaande onderwijs, zullen worden uitgevoerd.

De weede vraag wordt in gelijken zin behandeld, want behalve de reeds opgemelde redenen, ontleend aan het meer

Digitized by Google

en meer toenemen van bijzondere scholen der Eerste Klasse, en de daaruit ontstaande verderfelijke mededinging, beweert de Schrijver: dat de zaak nu zóó ruim van alle zijden door deskundige gemoedelijke mannen is beschouwd, het oordeel van achtingwaardige corporatiën eĭ zoo gemotiveerd over is uitgesproken, de ondervinding zoo beslissend is, en de herhaling van dezelfde argumenten door de verschillende partijen zoo zeer de uitputting der gronden van wederzijden bewijst, dat men geen nieuw licht er meer over verspreiden kan; terwijl eene gedeeltelijke voorziening, eigenlijk door de vijanden van de bestaande Wetgeving beoogd en driftig verlangd, hoogst nadeelig en gevaarlijk voor den Staat zou wezen. De Heer GROEN c. s. toch begeert die partiële voorziening tot wettiging der vrije opening van secte-scholen, opdat de voorafgaande autorisatie niet langer een middel zij, waardoor een gedeelte des volks in zijne gewetensvrijheid (N.B.!) aan de willekeur zijner medeburgers worde overgeleverd! Hij wil dus de Staats-scholen eenvoudig ter zijde geschoven hebben; de bijzondere scholen der Tweede Klasse inderdaad vernietigen, met den onderwijzeren het brood te ontnemen, door de lage schoolgelden, zoo als, b. v., op de school te *'s Hage*, die reeds velen op die wijze en door dat middel benadeeld, ja, broodeloos heeft gemaakt.

In het antwoord op de derde vraag toont de Schrijver het verkeerde der partij-, secte- of Kerkelijke Staats-scholen aan, als zijnde: eene onregtvaardigheid jegens de minder talrijke Protestanten, voor welke zij, om de overgroote kosten, op de meeste plaatsen niet opgerigt zouden kunnen worden. Hierbij heeft de S., naar ons inzien, nog vergeten, dat ook die van de oude Clerezie, gemeenlijk Jansenisten genoemd, gelijk regt *op*, bij meerdere behoefte *aan*, afzonderlijke scholen zouden hebben; daar de vermenging van dezen met de Roomschen voor de R-K. Kerk nog gevaarlijker zou kunnen zijn dan de vermenging met Protestanten. Hij doet voorts gevoelen: dat het niet mogelijk zou zijn dán in genoegzamen getale onderwijzers te vinden, wijl er reeds nu gebrek aan is; stelt daarbij het anti-nationale van zulk eene regeling duidelijk in het licht, en uit het vermoeden dat de zoogenaamde Kerkelijke, bijzondere, Christelijke Staats-scholen allengs door de Kerk zullen worden beheerscht, hetgeen vóór en na 1795 waarlijk geene ge-

Digitized by Google

lukkige uitkomsten heeft geleverd. Hij betoogt wijders de onmogelijkheid van genoegzame onderwijzers te vinden die tevens katechiseermeesters kunnen zijn; benevens de waarschijnlijke botsingen tusschen het Kerkelijk Bestuur ('t welk het Godsdienst-examen zou moeten afnemen), en de Staats-Commissie, bij welke de bekwaamheid des candidaats in de overige vakken zou moeten blijken. Zoo de eene goed- de andere afkeurt, wie, vraagt hij te regt, zal dan triomferen?

Des Schrijvers besluit is dus: *Gemengde Staats-scholen*, waarin de Christelijke zedeleer onderwezen, en de Godsdienst volgens het Evangelie, met uitsluiting van alle *dogma*, geleerd worde. Merkwaardig is de door hem (bl. 57) medegedeelde proef daarvan, in *Ierland* genomen. Het verslag door eene Commissie, bestaande uit een Anglikaansch geestelijke, twee Presbyteriaansche en een Methodisten prediker, benevens een Roomschen Bisschop, van het bezoek eener gemengde school gegeven, luidde o. a. aldus: — „Naar hetgeen wij in de school te *Wenry* hebben gezien, en naar hetgeen wij bijna dagelijks opmerken, kunnen wij het gunstigste getuigenis over de uitwerking van het in die school gevolgde opvoedingstelsel afleggen. Daar leeren kinderen van verschillende secten den haat en het wantrouwen afleggen, die zoo lang de vloek van ons land geweest zijn; daar maken zij de heilrijke ontdekking, dat zij, bij verschil van Godsdienstbegrippen, evenwel elkander welwillendheid en vriendschap kunnen betoonen. Wij maken van deze gelegenheid gebruik om ons eenstemmig gevoelen over de gemengde scholen te doen kennen. Wij zien daarin, de zaak in het afgetrokkene beschouwende, het best denkbare stelsel niet; maar dit is niet het ware oogpunt. Als praktische lieden moeten wij op de bestaande omstandigheden letten, op den staat van ons land, op het karakter zijner inwoners, op het aantal politieke partijen en Godsdienst-secten; en, met het oog op dit alles, zien wij in de gemengde scholen het beste praktische opvoedingstelsel hetwelk tot nog toe uitgedacht is. Wij ondergeteekenden behooren tot verschillende Kerkgenootschappen, en zijn vast en innig, elk aan zijne eigene geloofsleer gehecht; echter gelooven wij niet aan onze geloofsbegrippen in 't minste te kort te doen, door mede te werken tot schraging van een opvoedingstelsel, hetwelk gebouwd is op het beginsel om de onderscheidene geloofs-artikelen dier Kerkgenoot-

Digitized by Google

schappen, waartoe de schoolgaande kinderen behooren, onaangeroerd te laten; hetwelk aan allen volledige gewetensvrijheid verzekert; hetwelk aan den arme hetzelfde regt, dat een rijke nimmer is betwist, toekent, om de godsdienstige opvoeding van zijn eigen kind zelf te besturen; hetwelk aan de geestelijken van elke gezindheid de vrijheid laat en ruime gelegenheid geeft, om de daartoe behoorende kinderen in hunne Godsdienstleer te onderrigten; hetwelk strekt om onze pogingen tot bevordering van het zedelijk welzijn der Natie niet te splitsen, maar te vereenigen."

Zie daar 't geraamte van het werk eens mans die, o. a. in zijn *Staatsbelang en Ouderzorg*, al vroeger bewijzen zijner heldere inzigten in de behoeften eener goede opvoeding heeft gegeven; die door langdurige ervaring bevoegd is om zijne stem te doen hooren, waar 't Godsdienst, zedelijkheid, opvoeding en, door deze, het heil der zamenleving en des Vaderlands geldt. Wij bevelen dus de lezing en overdenking er van aan; vooral aan die Leden der Staten-Generaal die het goede, en *niets dan het goede* willen.

In twee opzigten verschilt Ref. van den Schrijver. Vooreerst: in zijne denkwijze aangaande den voormaligen Minister van Binnenlandsche Zaken wiens woorden hier dikwerf zijn aangehaald; maar die dan toch door de toelating van zoo vele secte-scholen, als waarover de Schrijver (bl. 15) klaagt, getoond moet hebben, dat de daden eens staatsmans in de uitvoering en toepassing der Wetten wel eens in strijd kunnen zijn met de door hem verdedigde grondbeginselen.

Het andere punt van verschil is: dat de Schrijver de onderwijzers van Staatswege aangesteld, en die hij, als belast met het Staats-onderwijs, te regt *Staatsbeambten* noemt, veronderstelt te zullen moeten worden betaald uit *Gemeentelijke schoolfondsen*, daar er aan uitbetaling van tractementen uit *'s Rijks schatkist* wel niet zou te denken zijn. (Zie bl. 78, noot 9.) Wij meenen dat de betaling der tractementen volstrekt niet uit Gemeentelijke fondsen, maar uit een *Rijksschoolfonds* behoort te geschieden; als: leidende tot een zuiniger, minder kostbaar beheer; aanmerkelijke *verligting van den Burgerstand*, voor welke nu de schoolgelden een bijna onbetaalbare last zijn; verzorging van die menigte kleine Gemeenten welke in geen behoorlijk schoolfonds, of andere betaling

Digitized by Google

des onderwijzers kunnen voorzien, en vrijwaring der onderwijzers tegen de willekeur van Gemeente-besturen, waarvan de voorbeelden bekend zijn. Eene betaling der onderwijzers uit 's Rijks schatkist zou daarbij niet méér zwarigheden hebben dan die van Predikanten en Pastoors.

Ref. vindt den prijs (*f* : - 90) te hoog, voor nog geene vijf vellen druks. Geschriften van dezen aard, bestemd om algemeene overtuiging, in eene belangrijke zaak die elkeen aangaat, te bewerken, en die dus in veler handen behooren te komen, moeten niet duurder dan 10 cents per vel zijn. Wij gelooven ook dat de Uitgever bij dien minderen prijs geene schade zou lijden. J. A. L.

Hoe mogen de Belastingen zijn? Door Mr. J. VAN KUYK. *Te Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1854. *In gr.* 8*vo.* *VI en* 53 *bl.* *f* : - 60.

De S., aan wiens *brochure* over *de Broodzetting* allerwege zoo veel bijval geschonken is, heeft zich welligt ook daardoor laten overhalen om deze Verhandeling, in een wetenschappelijk gezelschap voorgedragen, maar oorspronkelijk niet voor openbaarmaking bestemd, in het licht te geven. Aan dien oorsprong van het werkje mogen wij het veilig toeschrijven dat hier geen eigenlijk gezegd wetenschappelijk vertoog, maar veeleer een oppervlakkig *résumé* van oordeelvelling wordt aangetroffen.

Op bl. 2 heeft de S. vastgesteld, dat de belastingen moeten berusten op de vijf navolgende grondslagen: 1°. de belastingen moeten gematigd zijn; 2°. de schatkist moet er werkelijk door gebaat zijn; 3°. de belastingschuldigen moeten naar hun vermogen betalen, dat is *naar mate zij van hun vermogen genieten, naar mate van hunne verteringen:* de belasting moet aan allen dezelfde regten geven; 4°. de belastingen mogen niet van de Industrie, van de productie geheven worden, en moeten zoo min mogelijk de Industrie belemmeren of benadeelen; en 5°. de belastingen mogen niet strijden tegen de moraliteit, noch tegen de nationaliteit van een volk.

Het schijnt dat de S. zijne hoorders, en later zijne lezers, heeft willen verrassen; want niemand zoude ligt uit die vijf

Digitized by Google

stellingen met zekerheid durven afleiden dat men hier niet veel meer of minder vinden zal dan eene diatribe *ten voordeele der accijnsen* en eene philippica tegen de *income-tax*.

En toch, zoo is het. Gaan wij kortelijk na hoe de S. zijne vijf stellingen heeft uitgewerkt.

1°. (bl. 4—8). Deze stelling zal ieder gereedelijk toegeven; in de uitwerking vonden wij niets aanstootelijks, maar ook niets nieuws.

2°. (bl. 9—18). De stelling zelve is weder onbetwistbaar; maar de uitbreiding geeft stof tot bedenking: de S. toch komt hier reeds voor den dag als een voorstander der accijnsen; maar, de bezwaren erkennende eener heffing van Gemeentelijken accijns, stelt hij voor (doch dit voorstel is alles behalve nieuw!): alle accijnsen, als belasting voor binnenlandsch verbruik, alleen door het Rijk te doen heffen, vermeerderd met zoodanig bedrag als gemiddeld door de Gemeenten geheven wordt; terwijl daarentegen het Rijk aan de Gemeenten zoude afstaan de perceptie van de personele belasting en de grondlasten, onder restitutie van hetgeen zij meer ontvingen dan wat zij tot dekking voor het verlies der accijnsen behoeven. Wij zouden wel wenschen dat van Regeringswege eens berekend werd of dit denkbeeld, in cijfers overgebragt, voor verwezenlijking vatbaar ware; daar, voor zoo verre de Gemeentelijke accijnsen nog moeten behouden blijven, deze wijze van heffing zeker in vele opzigten verkieselijk zijn zoude; maar de S. had de bezwaren die tegen dit voorstel kunnen gemaakt worden, eens moeten oplossen; wij willen er nu slechts twee noemen: 1°. zal de smokkelarij daardoor niet worden vermeerderd? 2°. zal de Gemeente, die nu niet naar eenen gemiddelden maatstaf, maar naar een buitensporig hoogen maatstaf accijns heft, een genoegzaam aequivalent vinden in de Rijksbelasting op personeel en grondlasten in de Gemeente? en zoo ja, zal dan het Rijk er niet bij verliezen, of, liever, zullen niet andere Gemeenten meer belasting betalen naar mate in die Gemeente minder accijns wordt opgebragt?

Overigens zien wij hier met genoegen (bl. 14) des Schrijvers ijver tegen beschermende regten, en zijn gevoelen (bl. 17), dat de vrijstellingen van personele belasting voor woningen van den minderen stand behooren te worden uitgebreid; ook

Digitized by Google

(bl. 18) zijne voorstellen tot verbetering der patent-wet, en later (bl. 27) van het personeel.

3°. (bl. 19—28). Deze stelling achten wij betwistbaar: op zich-zelve, uit een staatshuishoudkundig oogpunt, achten wij geene belasting meer rationeel dan eene *income-tax;* maar wij erkennen gaarne alle de bezwaren die aan eene doelmatige inrigting en juiste heffing dier belasting verbonden zijn. In eene belasting op de *vertering* zouden wij dus — niet als de beste, maar als de meest uitvoerbare — slechts kunnen berusten; maar het zal straks blijken, dat de S. die *verterings*-belasting niet als eene directe belasting wil (ofschoon in verscheidene Gemeenten, met name *Dordrecht* en *Leiden*, daartoe reeds voorstellen zijn gedaan), maar de *accijns* is bij hem de hoog gevierde *verterings*-belasting. Van daar dat hij dan ook hoogelijk prijst, dat huisvaders met een groot gezin, omdat zij veel genot hebben al zijn zij ook minder bemiddeld (?!), toch hun volle deel in de verterings-belasting dragen: gelukkig voor de huisvaders, dat er gewoonlijk gunstiger voor hen over gedacht wordt. Hoe veel kinderen heeft de Heer VAN KUYK? — Doch de S. heeft er wat anders op uitgevonden; hij wil wèl de accijnsen behouden, zelfs uitbreiden tot andere voorwerpen, maar hij wil roggebrood, varkensvleesch en ééne brandstof geheel vrijmaken van accijns. Dit begint er beter naar te lijken; hier kan hij althans op onze sympathie rekenen. Maar de *Zeeuwen* eten geen roggebrood, en de *Noord-Brabanders* branden geen turf, en anderen weêr geen hout, en anderen geene steenkolen — hoe moet dit nu gaan als het Rijk de accijnsen overneemt?!

4°. (bl. 29—44). Wie zou onder deze rubriek de *oratio pro accisis* verwacht hebben? Wat zeg ik, eene weidsche lofspraak op den accijns! De S. doet hier drie vragen: 1°. of de accijnsen de industrie belemmeren? 2°. of, zoo dit dan voor enkele bedrijven waar is, die belemmering onoverkomelijk en van dien aard is, dat het niet opweegt tegen het billijke, groote gemak en voordeel van die soort van belasting, en of hetgeen er voor in de plaats zou moeten komen zoo veel beter is? en 3°. wie eigenlijk de belasting betaalt, en hoe de verbruiker er over dênkt? Men begrijpt dat des Schrijvers antwoord hoogst voordeelig uitvalt voor de accijnsen; — en, daar onze meening juist tegenovergesteld is van die van den

Digitized by Google

S., zouden wij in eene uitvoerige discussie kunnen treden; doch daartoe is het hier de plaats niet; daartoe is het bestek te beperkt; daartoe hebben wij ook geenen lust, omdat, indien de S. niet overtuigd geworden is door het boekje van DE BRUYN KOPS, *over indirecte Belasting*, en zoo vele andere, er weinig kans is, dat wij hem zullen kunnen bekeeren; maar de gronden waarmede hij het voorstel der negen leden omtrent de afschaffing van den accijns op het rundvleesch bestrijdt (bl. 34), komen ons toch al bijzonder mager voor: daaromtrent mogen wij met gerustheid naar het *Bijblad* verwijzen. Ofschoon wij nu de lofrede op den accijns niet deelen, erkennen wij gaarne dat de S. er de slotsom van *alle* redeneringen voor bijgebragt heeft, die gewoonlijk daarvoor worden aangevoerd.

5°. (bl. 44—58). De uitval tegen de *income-tax* is, onder deze rubriek, weder eene verrassing. Op bl. 48 tot 50 vermeldt de S. de grondslagen van hoofdelijke aanslagen [lees: *omslagen*] en andere plaatselijke directe belastingen; en verklaart er verre af te zijn, te durven beweren dat die grondslagen, op zich zelve beschouwd, niet goed zouden zijn; maar hij bestrijdt het beginsel. De S. gaat namelijk van de meening uit, dat geen *income-tax* uitvoerlijk zijn zou, zonder eigene, des noods beëedigde, aangifte; en dit acht hij immoreel. Zonder de praemissen toe te geven, zouden wij kunnen vragen: of het minder immoreel is, de menschen dagelijks te verlokken om den accijns te smokkelen? De S. betoogt verder: dat de accijnsen reeds circa drie eeuwen hebben bestaan, en dus zijn zij nationaal! Wanneer wij dit argument eens op andere voorwerpen wilden overbrengen, zou het gevaarlijke er spoedig van uitkomen; maar wij willen slechts gevraagd hebben: of, indien de wetenschap der staatshuishoudkunde, vroeger als zoodanig onbekend, eens aanwees dat de accijnsen als belastingstelsel verderfelijk zijn, zij desniettemin uit vóórliefde voor de oude herkomst zouden moeten bewaard blijven?

Wij behoeven bij dit alles wel niet te voegen dat wij dit boekske zeer onvoldaan uit de handen gelegd hebben, en dat het ons leed doet, voor ons aandeel, des Schrijvers wensch om »een welwillend oordeel van het publiek" slechts in geringe mate te hebben kunnen vervullen.

I. W. T.

Digitized by Google

De Bedelaar aan de Maandelijksche Kronijk te Zalt-Bommel; met Bijlagen. Te Arnhem, bij J. Azn. Doyer, *te Amsterdam, bij* J. C. Loman, Jr. 1854. *In kl.* 8*vo.* 42 *bl. f* :-15.

Op den titel afgaande, zou men welligt meenen hier eene politieke *brochure* te vinden; maar 't heeft er niets van: het is eene aanprijzing der *watergeneeskunst*, eene aanbeveling van het stelsel van VINCENZ PRIESSNITZ en zijne volgelingen (tot onze verwondering vonden wij er Dr. MAHNER niet bij genoemd), en eene levendige bestrijding van de geestrijke dranken en vooral van de jeneverstokerij, omdat zij het tot voeding bestemde graan tot »vergif" verstookt: alles opgehelderd en aangevuld met eene menigte aanhalingen uit Dagbladen en Tijdschriften.

Aanleiding tot dit boekje gaf een uitroep in de *Maandelijksche Kronijk* tegen de dronkenschap, en haar wensch, dat iemand mogt opstaan die een afdoend tegengif vond, »mogt hij vorst, geestelijke, boer of bedelaar zijn". Welnu, de zoogenaamde Bedelaar wijst dan op PRIESSNITZ en zijne waterstroomen.

Dat is nu alles goed en wèl; maar daarenboven meent de Bedelaar dat het jeneverstoken en het drinken van alcoholische dranken van Regeringswege moest verboden worden; en hij neemt het der *Kronijk* zeer euvel af, dat deze daarin nog al zwarigheid vindt.

Wij willen den S., die der Redactie de eer aandeed, ook uit de *Vaderl. Letteroefeningen* een paar bladzijden af te schrijven (bl. 35—37), tegenover zijne diatribe tegen den jeneverstoker, eens wijzen op eene behartigenswaardige plaats van BASTIAT, *Staathuishoudkundige Harmoniën*, D. II, bl. 91 en volgg., waar wij lezen: »Bedenk dit eens: wie denkt er aan om onze werklieden in het Zuiden te berispen omdat zij brandewijn stoken? Zij beantwoorden aan de aanvraag. Zij spitten de aarde om, verzorgen hunne wijngaarden, oogsten, en bearbeiden de druif, zonder er zich over te bekommeren wat men met hun voortbrengsel doen zal. Hij, die de voldoening zoekt, moet weten of die eerlijk, zedelijk, redelijk, weldadig is. De verantwoordelijkheid rust op hem. Zonder dit zou het in de wereld niet gaan. Waar zou het met ons heen,

Digitized by Google

indien de kleêrmaker moest zeggen: »»Ik zal geen kleed maken in den vorm en van de soort die men mij besteld heeft, want dit zou niet goed, maar veel te weelderig zijn, want het zou de vrije ademhaling belemmeren, enz."" Gaat het onze arme wijngaardeniers aan, of de rijke smulpapen in *Londen* zich dronken drinken aan de *Fransche* wijnen? En kan men de *Engelschen* met meer gestrengheid daarover berispen dat zij in *Indië* opium kweeken, met het bepaald doel om de *Chinezen* aan dat vergif te helpen? Neen, een beuzelachtig volk roept altijd beuzelachtige, en een ernstig volk altijd ernstige nijverheids-takken in het leven. Indien de menschheid in volmaking toeneemt, geschiedt dit niet door de zedelijke verbetering van den voortbrenger, maar door die van den verbruiker. Dat heeft de Godsdienst volmaakt goed begrepen, toen zij den rijken — den grooten *verbruiker* eene ernstige waarschuwing gaf, omtrent zijne onmetelijke verantwoordelijkheid. Van uit een ander oogpunt, en in andere bewoordingen, komt de Staatshuishoudkunde tot hetzelfde besluit. Zij houdt vol: dat men niet beletten kan *aan te bieden* wat *gevraagd* wordt; dat het voortbrengsel voor den voortbrenger niets anders is dan eene *waarde*, eene soort van munt, die het kwaad niet meer dan het goed vertegenwoordigt, terwijl het, in den zin van den verbruiker, eene nuttigheid is, eene zedelijke of onzedelijke genieting; dat, dien ten gevolge, hij, die den wensch openbaart en de vraag doet, er al de nuttige of schadelijke gevolgen alleen van moet dragen, en zich moet verantwoorden voor de Goddelijke regtvaardigheid, zoo wel als voor de openbare opinie der menschen, omtrent de goede of slechte rigting, die hij aan den arbeid heeft gegeven".

Wij treden overigens met den Bedelaar in geen Staatshuishoudkundig of Godgeleerd debat; maar verzekeren hem gaarne, dat, hoezeer wij niet in allen deele met dezelfde middelen het misbruik van sterke dranken zouden durven te keer gaan als hij wenschelijk acht, wij echter dat misbruik zelf niet minder dan hij blijven betreuren.

Van het boekske valt wijders niet veel te zeggen. Wij stuitten op bl. 25 op eene curieuse drukfout; daar staat: »De berigten uit *Rome* luiden zeer bedroevend. In onderscheidene *relatiën* heerscht het gebrek". Men leze: »in onderscheidene *legatiën*", namelijk van den Kerkelijken Staat. I. W. T.

Digitized by Google

Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, verzameld en uitgegeven door Mr. IS. AN. NIJHOFF. *IXe Deel, 3^e Stuk. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff en Zoon. 1853. *In gr.* 8*vo.* 132 *bl. f* 1 - 25.

Dit 3^e Stuk van het IXe Deel van NIJHOFFS *Bijdragen* behoeft in degelijkheid en gewigt van inhoud voor de vorige niet te wijken. De geleerde Verzamelaar vervolgt met bekwame mede-arbeiders loffelijk zijnen weg.

Het Stuk wordt geopend met eene Verhandeling »over het zinnebeeldige in de *Oud-Geldersche* water- en dijkregten", door L. A. J. W. Baron SLOET. — Van de stelling uitgaande, dat, ten tijde van CIVILIS, de landen tusschen en langs de rivieren gelegen, gewoonlijk des winters onder water stonden, en dat de vroegste bewoners op terpen of wierden hebben gewoond, oordeelt de Schrijver: dat het dijkwezen om en bij die terpen allengs uitbreiding ontving, dat de eene bedijking zich aan de andere aansloot, en dat kaden tot dijken werden opgewerkt; maar dat eenheid over eene groote uitgestrektheid lands eerst begon te ontstaan door zelfstandige vereenigingen, uit het familie-leven ontsproten, van denzelfden aard als bij de marken, tusschen welke en de polders in den aanvang veel overeenkomst bestond; doch met dit onderscheid, dat de kleine vereenigingen, bij de laatste vroeger dan bij de eerste, tot grootere zamensmolten, dewijl de polders eenen gemeenschappelijken vijand te bekampen hadden, 't geen met de marken het geval niet was. Niet vóór de elfde eeuw werden groote uitgestrektheden lands geregeld bedijkt. — Met de uitbreiding en het erfelijk worden van het Grafelijk gezag kwamen de groote polder-vereenigingen tot stand, voornamelijk in de veertiende eeuw. Het gebied over de stroomen, dat gerekend werd aan de Landshoogheid te behooren, onderwierp de oevereigenaren aan voorschriften en verordeningen; maar vernietigde ook de zelfstandigheid, de eigen wetgeving en het eigen bestuur der polders. Vele polder-gemeenschappen werden Grafelijke ambts-districten, met eenen Grafelijken ambtenaar aan het hoofd van het bestuur.

De oude water- en dijkregten verdienen echter, volgens den Schrijver, een gezet onderzoek, ook om de symbolieke handelingen,

Digitized by Google

welke zij behelzen, en die naar eenen zeer ouden tijd heenwijzen, waarvan hij 't een en ander mededeelt.

Beginnende met het waterregt, wordt betoogd, hoe, bij het wortel schieten van het denkbeeld dat de rivieren het eigendom van den Landsheer waren, ook de opkomende eilanden of waarden, gewoonlijk middelzanden genoemd, geacht werden tot zijne domeinen te behooren, maar dat de aanschotten of aanwassen in den regel kwamen ten behoeve der eigenaren van het land waarvoor zij ontstonden. Hoe de verschillen over de vraag, of het middelzand wel een eiland en niet eerder een aanschot was, ook tusschen de eigenaren van den oudhoevigen grond beslist werden, ziet men uit eene arbitrale uitspraak van 1368. — De verkrijging van eenig goed moest door eene daad worden bewerkstelligd. De symbolieke handelingen, die daarbij plaats hadden, waren het »bevaren, berijden en begaan" van waarden en zanden. Het »bevaren" geschiedde van 's Heeren wege, om een eiland in het bezit van den Vorst, later van de Provincie, te brengen. Twaalf volwassene personen voeren in eene gewone marktschuit, die een last koorn kon laden en naar de markt brengen, om het middelzand. Raakte men daarbij nergens grond, dan was de Heer in het wettig bezit van het eiland gekomen. — Het »berijden" van zanden, voor oudhoevige gronden opgekomen, had met meer plegtigheden, mede ten overstaan van het gerigt, plaats. Onder aanroeping van Gods naam, en met zinnebeeldige handelingen, die van de oude *Germanen* bij het verkrijgen van eigendom ontleend waren, menden de aanleggers een geladen mestwagen, bespannen met vier paarden, naar het zand, waar de wagen met vier medegenomene palen bevestigd werd, en keerden met de losse paarden naar den oever terug, waar zij de omstanders tot getuigen riepen van hetgeen zij gehoord en gezien hadden. Was de wagen zes weken op het zand blijven staan, dan werd het den bevaarders in wettig eigendom toegewezen. — Bij het »begaan" van een zand traden drie personen, ten overstaan van het gerigt, van het oudhoevig land door het water naar den nieuw opgekomen grond.

Gelijk later, werden er oudtijds jaarlijks drie schouwingen over de dijken gehouden. De voornaamste had in het voorjaar plaats, met het doel, om de gebreken, welke gedurende

Digitized by Google

den winter aan de dijken waren ontstaan, te leeren kennen. Het herstellen daarvan werd »gecierd" d. i. »gekeurd", een woord, dat, afkomstig van het oude *Hoogd.* »*cicoran*", naderhand »*chüren*", tegenwoordig »keuren", »verordeningen maken", beteekent de »verordening" zelve. Bij die schouw moest ieder dijkpligtige tegenwoordig zijn, en »loven", d. i. beloven, aan de »ciering" te voldoen. — Konden de landen de kosten van dijkherstellingen niet goed maken, dan liet men den dijk liggen. Verkeerde praktijken werden daarbij soms aangewend. Men versnipperde het verpligte land in zoo vele kleine perceelen, dat het verhaal hoogst moeijelijk, zoo niet onmogelijk werd. Dan ging men over tot het »inboezemen". Het land, vroeger met den dijklast bezwaard, werd opgespoord, en, in welke handen het zich ook bevond, in hoe vele deelen ook gesplitst, aan den dijk teruggegeven. Hoe ver dit regt van »inboezemen" zich uitstrekte, en op welke wijze het uitgeoefend werd, wordt aanschouwelijk voorgesteld in eene procesvoering van het jaar 1679, over een verlaten stuk dijks te *Zuilichem*, waarin de beroemde KONSTANTIJN HUYGENS betrokken was. — Behalve zulk eene oneerlijke dijkverlating kon het ook gebeuren, dat werkelijk het land, met den dijklast bezwaard, niet langer de lasten der herstelling kon goed maken. Dan kon de eigenaar den dijk wettiglijk verlaten en met het bezwaarde land overgeven. Opdat niemand zich zonder hoogen nood van zijne verpligtingen zoude ontslaan, waren de vormen, die met zulk een afstand van land gepaard gingen, niet minder vernederend, dan die bij het verwerpen van nalatenschappen plaats hadden, waarvan ten voorbeelde wordt bijgebragt het repudiëeren van den boedel haars overleden mans door de Gravinne-Weduwe van ALBRECHT *van Beijeren* (niet FILIPS *van Bourgondië*, gelijk het hier staat), in 1404.

Onze inhouds-opgave van het behandelde onderwerp, dat tot nog toe bijna onaangeroerd bleef liggen, moge den lezer doen zien wat hier te vinden is. Den beminnaren der oudheid, als ook den leden van dijk- en polderbesturen zal de Verhandeling van den Heer SLOET welkom zijn.

Wij gaan over tot de Bijdrage van Mr. H. O. FEITH, aan het Archief van de stad *Groningen* ontleend, over eene regtbank, wier geheime zittingen, wreede, niet ligt te ontkomen vonnissen, en zich wijd, ook tot sommige oorden van ons

Digitized by Google

Land, uitstrekkende magt, de schrik der dertiende, veertiende en vijftiende eeuw waren, te weten: »het Veemgerigt". Is over deze geheimzinnige vereenigingen in de laatste jaren eenig licht opgegaan — tot vermeerdering van die kennis kan ook het stuk van den Heer FEITH dienen. Het betreft de vordering van eenen DIRK VAN HEUKELOM op de regering der stad *Groningen*, die hem zekere goederen, waarop hij regt meende te hebben, zou onthouden, en bovendien van eene som gelds, zilverwerk, juweelen, enz. hem beroofd zou hebben. Nadat de eischer te *Groningen* te vergeefs regt gezocht had, en de voorspraak van andere steden en Vorsten hem niet baatte, vervoegde hij zich tot het Veemgerigt van *Wunnenberg*, eene kleine stad ten zuiden van *Paderborn;* hetwelk, na beslist te hebben dat de zaak voor zijne vierschaar behoorde, die van *Groningen* dagvaarde, doch bij niet-verschijning de burgers en ingezetenen der stad buiten allen vrede en regt sloot, en den klager volmagtigde, om hen, en allen die eenige gemeenschap of koopmanschap met hen hadden, aan te tasten en gevangen te zetten, tot dat hij voldaan was. Alle Vorsten, Edelen, Burgemeesteren, enz., in het bijzonder zij die den eed aan het Rijk gedaan hadden, in het vonnis opgenoemd, worden uitgenoodigd het ten uitvoer te leggen en DIRK de behulpzame hand te bieden, onder bedreiging van gelijke straf aan allen die hunnen bijstand zouden onthouden. — Doch de voltrekking van het vonnis gelukte niet naar wensch. De stad *Groningen* kwam er van in hooger beroep bij het Keizerlijk Kamergerigt, dat het vonnis vernietigde, omdat de zaak niet bij het *Westfaalsche* gerigt behoorde. Van den anderen kant wist VAN HEUKELOM zich, onder meerderen bijstand, dien van den magtigen KAREL *van Bourgondië* te verwerven, zonder dat de zaak daardoor ten einde kwam; die eerst in 1486, na veertig jaren geduurd te hebben, tot een vergelijk gebragt werd. — De Schrijver onderzoekt ten slotte, waarom in de onderscheidene stukken en memoriën, in welke de quaestie in het breede wordt behandeld, zoo zelden gewag gemaakt wordt van het vonnis van het Veemgerigt? en geeft daarvoor drie waarschijnlijke redenen op; waarbij wij in bedenking geven als vierde reden te voegen: dat in het laatste gedeelte der vijftiende eeuw de magt van het Veemgerigt reeds sterk begon te dalen, door eene betere beoefening der regts-wetenschappen. —

Digitized by Google

Een afschrift van den Veemgerigtsbrief, met eene verklaring van de vier aan dien brief hangende zegels, besluit deze Bijdrage.

Haar inhoud wederlegt volkomen het gevoelen als veroordeelden deze regtbanken onverhoord. Ook blijkt er uit: dat, volgens de eerste instelling, alleen misdrijven tegen het geloof, den landvrede en de eer, en de misdaden van roof, moord, brandstichting, meineed, valschheid, verraad en dergelijke tot hare bevoegdheid behoorden; maar dat zij over geene burgerlijke zaken of geldschulden mogten regt spreken. Later evenwel werden ook zoodanige ligtere misdrijven behandeld, waarover men te vergeefs bij den gewonen regter geklaagd had. Wij laten aan de lofredenaars op de Middeleeuwen de beslissing over: of, boven hetgeen in onze dagen plaats vindt, een toestand van bestuur en regtspleging te verkiezen zij, waaronder een burger in zijne woonplaats bij het zoeken van zijn regt zijn leven niet zeker was, al de ingezetenen eener stad, en wie met hen in betrekking stonden, aansprakelijk gemaakt werden voor 't geen hunne Regering mogt gedaan hebben, en een aangeklaagde voor het Veemgerigt, wanneer hij verscheen en ter dood veroordeeld werd, dadelijk aan den naasten boom werd opgehangen, of bij nietverschijning zich aan de vervolging van honderd duizend vrijschepenen, waarop hun getal gerekend werd, aan de onverwachte en doodelijke slagen van de onbekende leden en dienaren dezer regtbanken, die zich overal bevonden, prijs gegeven zag?

Van Mr. H. J. KOENEN ontvangt men »iets over de dubbele ebbe in het jaar 1672". Op grond van eene mededeeling van den Provincialen Opzigter van den Waterstaat, den Heer VAN DER STERR, omtrent eene ebbe die, op den 26sten Februarij 1853, 11 uren 41 minuten aanhield, alsmede op grond van eenen buitengewonen, verlengden en verhoogden vloed, op den 18^{den} Januarij, in de *Noordzee* voor de Hondsbossche zeewering, zoekt hij het berigt van VALKENIER, door die van BURNET en BRANDT, zoo hij oordeelt, ondersteund, omtrent de dubbele ebbe in Julij 1672 te handhaven, en het stilzwijgen van den Commissaris DE KNIJFF, die zich tijdens het gebeurde aan *den Helder* bevond, en die dagelijks aan de hooge Regering tijding gaf van de verrigtingen der vijandelijke vloot, te verklaren.

Digitized by Google

Met den Heer KOENEN zien wij in het ten vorigen jare op dezelfde plaats voorgevallene eene bevestiging van de geloofwaardigheid van VALKENIERS verhaal, dat door de overeenstemming met hem van BURNET en BRANDT nog schijnt versterkt te worden. Daartegenover staat: dat de eerste een vreemdeling was, die zijn berigt uit de tweede of derde hand had. Van waar BRANDT het zijne, dat hij jaren na het gebeurde te boek stelde, ontleend hebbe, is niet zeker; denkelijk van VALKENIER, wiens uitdrukkingen met de zijne strooken. Ook spreekt hij er alles behalve stellig over. Het is: »daarbij wordt verhaalt", »de *Tesselsche* zeeluiden spraaken daarvan als van iets wonder, dat bovennatuurlijk was". VALKENIER blijft dus alleen over; terwijl andere gelijktijdige Schrijvers wel den storm vermelden, maar niet de buitengewone ebbe. Is dit algemeene stilzwijgen omtrent een verschijnsel dat men voor een wonder moest houden, moeijelijk op te lossen, nog onverklaarbaarder blijft het gedrag van den Commissaris DE KNIJFF, en geheel niet bevredigend is de reden die KOENEN er van geeft. Hoe, de man, die opzettelijk aan *Hollands* noorderhoek op de wacht gesteld was, zou wat onder zijn oog voorviel, waarvan de *Tesselsche* zeelieden als van een wonder spraken, en wat in den meest dreigenden nood eene ongedachte redding aanbragt, onopgemerkt hebben gelaten, om zijne oogen naar elders te wenden en te onderzoeken wat aan den mond van *de Maas* en voor *Scheveningen* gebeurde, waar het buitengewone verschijnsel weinig of niet was waargenomen! — Intusschen erkennen wij, met VALKENIER, in de verijdeling van der vijanden aanslag de hand van Hem, wiens ook de zee is, die hen met zijnen stormwind overviel, zoodra het besluit om te landen genomen en vastgesteld was. — In een onlangs uitgegeven werk vinden wij deze opmerking: »Daar de storm uit het Zuid-Westen woei en op de ebbe volgde, veroorzaakte dit een aanhoudend lagen stand des waters, dien latere Schrijvers eene dubbele ebbe genoemd hebben".

Als een vervolg op de »onuitgegevene Stukken betrekkelijk de Geschiedenis der *Spaansche* heerschappij en die van den opstand tegen *Spanje*, bijzonder in *Gelderland*", deelt de Heer NIJHOFF mede: een brief van den Kanselier en Raden des Hofs van de Provincie aan de Aartshertogin Landvoogdesse,

Digitized by Google

dato den 21sten Julij 1567, waarin zij de zwarigheden bekend maken, om het artikel van de hun gezondene instructie, tot afzetting en straf van de regeerders der steden die zich in de beroerten schuldig gemaakt hadden, op die van *Harderwijk* toe te passen, waar de meesten van den Magistraat zich verdacht gemaakt en het regt der verkiezing aan zich hadden (gelijk 't ook de andere steden van het Gewest bezaten, wier overheid echter meest welgezind was); waarom zij meenen dat de afzetting te *Harderwijk* niet kan geschieden dan met den sterken arm des krijgsvolks, liefst door den Stadhouder in persoon. Verder raden zij aan, om wat te *Venlo* en *Roermonde* moet verrigt worden, ten eersten te doen; en maken ten slotte bedenking op de straf der galeijen, eenigen tot afschrik van anderen toegedacht, als in *Gelderland* ongehoord. — In het antwoord der Landvoogdes, van den 2den Augustus, meldende: dat hun nader berigt zal gegeven worden, hoe zij met hen die tot de laatstgenoemde straf mogten verwezen worden, zullen te handelen hebben, worden zij, als den regel waaraan zij zich in de overige punten te houden hebben, verwezen naar een bijgevoegd extract uit het advies van den Graaf VAN MEGEN, die zijne goedkeuring schenkt aan den voorslag van het Hof omtrent *Harderwijk*, maar aanmerking maakt over een woord in den brief, en over 't geen met *Venlo* en *Roermonde* behoorde gedaan te worden. — Dat voor ALVA'S komst de Hervorming in *Gelderland*, met uitzondering van *Harderwijk* en hare omstreken, betrekkelijk geenen grooten opgang gemaakt had, wordt ook door den inhoud dezer brieven gestaafd.

Nog ontvangen wij van den Heer L. PH.e C. VAN DEN BERG eene korte mededeeling, waaruit blijkt: dat onder de Republiek »het Hof van *Holland*", bij bijzondere brieven, aan eenige Gemeenten »wapens verleend heeft": in 1611 aan die van *Wieringer-waard;* in 1612 aan die van *de Beemster;* in 1635 aan die van *de Schermer;* en in 1641 aan *'s Graveland.*

Op de Bijdragen volgen »aankondigingen, berigten, enz.", waarvan wij een kort overzigt zullen geven.

Van het »Handboek der Middel-*Nederlandsche* Geografie, naar de bronnen bewerkt", door den laatstgenoemden Schrijver, boezemt de lof, daaraan door den beoordeelaar, den Heer TADAMA, gegeven, hooge gedachten in. — De Geographie van ons Vaderland in de Middeleeuwen, bepaaldelijk in het *Fran-*

Digitized by Google

kische tijdvak, waaraan nog weinig gedaan is, wordt hier tot het voorwerp van een opzettelijk onderzoek gemaakt. Bevelen zich vele stellingen van den Schrijver, ofschoon nieuw, aan, omtrent sommige geeft TADAMA de redenen op, waarom hij meent er van te moeten verschillen. — De uitlegging van VAN DEN BERG, die den *Rijn*-mond bij *Katwijk* ontkent, van »*Rinesmuthon*", in het Charter van 1064 bij KLUIT, *Hist. Crit.*, I, 2, 47, als eene plaats aan de vereeniging van *den Rijn* met het riviertje *de Mije*, wordt door TADAMA verworpen, als met het spraakgebruik en met de voorbeelden van *Arnemuiden*, *Leimuiden*, *Amuda* in strijd. Daarentegen zoekt hij met VAN DEN BERG »*Chinnelosara Gemarchi*" op de grenzen van *Kennemerland*. — Hoe door het vertrek der hier wonende volkstammen, die tot het verbond der *Franken* behoorden, en door dat der achter hen komende *Saksen*, naar *Brittanje*, het land voor de *Friezen* werd ingeruimd, zoodat het eerst *Frankisch*, toen *Saksisch*, en eindelijk *Friesch* is geworden, wijst TADAMA aan, die tevens aan de *Warners*, een *Saksischen* stam, die met de *Anglen* en *Saksen* herwaarts waren afgezakt, een, hoewel kortstondig verblijf, in ons land inruimt. — Met VAN DEN BERG stemt hij overeen, dat Graafschap en Gouw oorspronkelijk woorden van dezelfde beteekenis zijn geweest; maar bestrijdt, met het voorbeeld van de tegenwoordige burgerlijke Gemeente *Gorssel*, de stelling: »de Gouwen werden weder in Marken, de Graafschappen in Gemeenten of Dorpen verdeeld, beiden eenzelvig". »*Villa*", in den zin van »Kerkdorp", vormde zich eerst na de invoering des Christendoms, zonder dat de markgenooten, ofschoon door de plaats der gemeenschappelijke Godsvereering aangetrokken, aan den Schout of Rigter en later aan den Burgemeester onderworpen werden. — Omtrent VAN DEN BERGS beschouwing van de verschillende Gouwen erkent TADAMA: »een zoo moeijelijk en naauwkeurig werk is boven onzen lof verheven", en staat alleen bij enkele stil. — Het komt hem voor, dat de Schrijver de Gouw »*Texla*" te ver uitstrekt; dat die van »*Tuvanti*" juist niet ten Oosten door de *Vecht* is begrensd geweest, daar de regel: dat de rivieren de grenzen der Gouwen uitmaken, uitzonderingen lijdt; dat tot »*Hameland*" ook *de Veluwe* behoorde; en dat »*Huitingo*", gelijk ook VAN DEN BERG aanneemt, in *Saksen*, niet ver van *de Wezer* te zoeken is. — Drie Bijlagen, eene lijst der *Neder-*

Digitized by Google

landsche Hertogen en Graven in het werk vermeld, en een uitvoerig register, voltooijen het werk, dat met eene kaart voorzien is, welke boven andere de voorkeur verdient.

Aan den wetenschappelijken Schrijver, maar ook aan den kundigen Beoordeelaar brengen wij voor hunne zeker niet gemakkelijke taak onzen dank toe, en wenschen dat ons kort verslag moge medewerken, om de aandacht der onderzoekers van de oude gesteltenis des lands op dit belangrijke werk te rigten.

Wat de Kerk en de Wetenschap in den Hoogleeraar ROIJAARDS verloren hebben, zeggen ons ook de woorden waarmede de Heer DELPRAT zijne aankondiging van het Tweede Deel van »ROIJAARDS' Geschiedenis van het gevestigde Christendom en van de Christelijke Kerk in *Nederland* gedurende de Middeleeuwen", begint: »met klimmende belangstelling ontvangen wij de voortzetting van zijnen veel omvattenden en moeitevollen arbeid". — Was in het Eerste Deel het hier te lande gevestigde en geregelde Christendom tot aan de veertiende eeuw afgehandeld, in hetgeen in dit Tweede Deel voorkomt lag de kiem van het tegenwoordig zedelijk leven onzer Vaderlandsche Christenbevolking.

Het Vierde Boek geeft de geschiedenis van het *Utrechtsche* Bisdom van het begin der veertiende eeuw tot op 1528, in welk jaar de Bisschop van het wereldlijke gezag afstand deed. De vereeniging van dat gezag met het Kerkelijke wikkelde hem in gedurigen strijd, hier met aristokratie en demokratie, dáár met zijne naburen; terwijl de Bisschoppelijke waardigheid, naar mate zij in magt en luister steeg, de begeerte naar haar bezit gaande maakte; 't geen de bron werd van groote misbruiken en geld-afpersingen, waarbij vooral het Pauselijke hof eene ergerlijke rol speelde. De scheuring in de Roomsche Kerk bragt eenen toestand van gelijke verdeeldheid in het *Utrechtsche* Bisdom voort, die, nadat het onder DAVID *van Bourgondië* — wien de Schrijver, tegen het gevoelen van anderen, een in vele opzigten voortreffelijken Bisschop noemt — de laatste stralen van roem en luister had uitgeschoten, zijne onderwerping aan den magtigen KAREL V ten gevolge had. — Het Vijfde Boek draagt de geschiedenis van de Kerk zelve in het Bisdom voor: waartoe de beteekenis en strekking ontvouwd worden der Kerkelijke waardigheden van Wijbisschoppen,

Digitized by Google

Vikarissen-Generaal, enz., die de priesterlijke functiën verrigtten, waaraan de Bisschoppen, naar mate zij zich meer met het wereldlijke bezig hielden, zich minder lieten gelegen liggen. — Het Zesde behandelt den toestand der leeken, die te midden der maatschappij in verschillende rangen en standen leefden, of eene soort van middenstaat vormden, de monniken. — De vijftiende en zestiende eeuw waren, volgens het Zevende Boek, getuigen van het ontwaken van hoogere behoefte en van de zucht naar zedelijke hervorming, zigtbaar in het streven van de Broeders des Gemeenen Levens en de uit hen ontstane vereeniging der *Windesheimsche* Kanunniken. — Op de monniken-orden volgen, in het Achtste Boek, de *Nederlandsche* nonnen, waarbij van de merkwaardige inrigting en levensregelen der Bagijnen, en haar meer burgerlijk dan kerkelijk karakter een regt aanschouwelijk tafereel wordt opgehangen, »dat van grondige geleerdheid en moeitevollen arbeid in het nasporen der bronnen getuigt". Bij dezen lof aan den Schrijver gegeven, voegt DELPRAT den wensch: »dat hij lust en kracht mag behouden tot het voortzetten van zijn klassiek werk!" Die wensch is, helaas! niet vervuld. De man die dertig jaren der *Utrechtsche* Hoogeschool tot sieraad was, aan wiens uitgebreide kennis zich het beminnelijkst karakter paarde, wiens ongemaakte godsvrucht zich in werkdadigen ijver voor het goede en in belangelooze menschenliefde openbaarde, die bij zijne vele en gewigtige bezigheden nog den tijd kon vinden tot het schrijven van menig doorwrocht werk, is weggenomen toen men nog hopen mogt van zijne vlijt en geleerdheid meer vruchten te zullen plukken. Bij zijn afsterven hebben zich de klaagtoonen van ambtgenooten en leerlingen laten hooren. Maar zou een ROIJAARDS niet verdienen, dat voor zijne nagedachtenis een gedenkteeken gesteld worde, als het door WILDSCHUT voor den vader opgerigte? Aan de pen van den Hoogleeraar BOUMAN, den veeljarigen ambtgenoot des ontslapenen, ware die taak zoo goed toevertrouwd. De talrijke leerlingen en vrienden van ROIJAARDS zouden er zich dankbaar over verheugen.

De derde en vierde Aflevering van den »Historischen Atlas van *Noord-Nederland* van de zestiende eeuw tot op heden, door Mr. G. MEES, AZN.", waarvan door den Uitgever dezer Bijdragen de verdere aankondiging geschiedt, bevat twee kaarten:

Digitized by Google

de eerste de gedaante des lands in 1530, op grond van vroegere en latere berigten, van welke een oordeelkundig gebruik gemaakt is, voorstellende, en door een relaas van de gebeurtenissen des tijds, en de verandering van heerschappij der Gewesten, die achtervolgens onder de magt van KAREL V kwamen, opgehelderd. — Uit de omstandigheid, dat de zeeweringen, onder den naam van *Hondsbosch* bekend, reeds in 1413 bestonden, besluit de Heer MEES, dat het Westerstrand niet zoo aanmerkelijk is afgenomen, als men tot hiertoe gemeend heeft; en doet verder opmerken, dat *Holland* geenszins met het *Nedersticht* werd vergroot, toen het laatste door den Keizer in bezit werd genomen; dat in de mislukte pogingen om *Overijssel* en *Drenthe* als een enkel landschap te beschouwen, de reden te zoeken is, waarom het laatstgenoemde nimmer onder de titels van KAREL V of van zijnen zoon FILIPS voorkomt; en dat de vereeniging der Noordelijke *Nederlanden* onder éénen Heer hunne rust en welvaart bevorderde. Op de kaart wijzen de niet met kleuren gedekte deelen de Gewesten aan die in 1530 nog niet tot de heerschappij van KAREL behoorden, alsmede de onafhankelijke Heerlijkheden. — De kaart van 1560, toen de Noordelijke Gewesten politiek waren vereenigd, stelt de tot stand gekomen Kerkelijke verdeeling in de stichting der nieuwe Bisdommen voor. Welke redenen FILIPS II daartoe dreven, wat moeite het kostte eer de zaak te *Rome* haar beslag kreeg, en welken tegenstand de uitvoering van den maatregel in *Nederland* ontmoette, hoe eerst onder ALVA in sommige steden de nieuwe Bisschoppen van hunne Diocesen bezit konden nemen, maar hoe ook deze, gelijk de andere, voor den magtigen loop der gebeurtenissen verdwenen, wordt door den Schrijver met kennis van zaken ontwikkeld.

Eindelijk geeft Dr. STRATINGH een verslag en aanprijzing van de »werken van den *Ommelander* Edelman JOHAN RENGERS VAN TEN POST, uitgegeven door Mr. H. O. FEITH, Archivarius der Provincie *Groningen*, in drie Deelen", volgens het oorspronkelijk handschrift. Zij behandelen: eensdeels de betrekking van de *Ommelanden* tot, en hunne regten tegenover de stad *Groningen*, die in den edelman eenen ijverigen voorstander vinden; en behelzen, anderdeels, menige bijdrage tot de kennis van de merkwaardige gebeurtenissen der laatste helft van de

Digitized by Google

zestiende eeuw, zoo in *Groningerland*, als elders in ons Vaderland. — Ook dit werk, waarvan slechts honderd vijftig exemplaren gedrukt zijn, zal de aandacht, vooral van de Geschiedkundigen van het Gewest, waarvoor het in de eerste plaats bestemd is, niet ontgaan.

Wilden wij bij onze opgave van den inhoud van dit Derde Stuk, dat ook voor het oog gewonnen heeft, eenige aanbeveling voegen, wij zouden vergeten dat het een arbeid van kundige en ijverige mannen geldt, waarop het zegel der goedkeuring reeds lang gedrukt is. Voor nog strengere correctie zullen misstellingen als op bl. 114 en 116, waar tot tweemaal 1660 voor 1560 staat, en eenige ongelijkheid in de spelling verdwijnen. De prijs der aangekondigde werken worde voortaan niet verzwegen. G. v.

Arnhem en zijne Omstreken. Met een plattegrond der stad. Te Arnhem, bij Is. An. Nijhoff. (*Zonder jaartal.*) *In kl.* 8vo. 92 *bl.* *f* 1 - :

In geene betere handen kon de beschrijving van *Arnhem en zijne Omstreken* zijn gevallen, dan in die van den kundigen *Gelderschen* Archivarius, die door de verzameling en uitgave der *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* zich op den duur zoo verdienstelijk maakt.

Reeds in 1820 gaf de werkzame man zijne *Wandelingen in de Omstreken der Stad Arnhem* uit, en het vertier van dat onderhoudend werkje was zoo groot, dat er in 1836 reeds een vijfde druk van noodzakelijk geacht werd; bewijs, voorwaar, genoeg voor den opgang dien het maakte, en dat men het voor een gids hield op wien men zich, *tot op dien tijd*, veilig kon verlaten. De groote veranderingen echter, die zoo in *Arnhem* als in den omtrek, ten aanzien van vermeerderde straten, nieuwe wegen, aangelegde plaatsen, grond-ontginningen, als anderzins, sedert voorvielen, deden velen van hen die gedurig van elders deze schoonste streken onzes Vaderlands bezoeken, naar een geleider uitzien, die, bekend met de latere omstandigheden, zijn voorganger doelmatig kon opvolgen, en met voegzame beknoptheid het noodigste en merkwaardigste mededeelde.

Digitized by Google

Aan dit verlangen heeft de Heer NIJHOFF, bij het herzien zijns vroegeren arbeids, ten volle beantwoord: immers doet hij ons *Arnhem* kennen zoo als het *thans* is, en voert ons als bij de hand in diens omstreken rond, zoo als zij zich tegenwoordig voordoen. Wij zien, onder anderen, welk eene belangrijke uitbreiding aan de stad zelve, sedert 1853, is gegeven, en hoe de bevolking in bijna 30 jaren (van 1825—1853) van 10,231 tot 19,298 zielen is gestegen (bl. 11). Ook op de belangrijke veranderingen en verfraaijingen in den onmiddellijken omtrek der stad wordt gewezen, en alles medegedeeld in een boeijenden en bevalligen stijl.

Vindt men, uit den aard der zaak, in deze nieuwe uitgave veel dat in de vorige niet vermeld kon worden (waarop echter de geschiedenis van *Arnhem* zelf eene uitzondering maakt), er is daarentegen ook veel weggelaten, dat vroeger als belangrijk was aangestipt. Het is ons voorgekomen dat de Schrijver met ons in de overtuiging deelt, dat de meeste vreemdelingen *Arnhem* alléén om zijne heerlijke omstreken bezoeken, en niets minder dan wetenschappelijk genot beoogen, en hij daarom zich ook aanmerkelijk bekort heeft in de opgave van geschied- en oudheidkundige bijzonderheden; het is daaraan dan ook toe te schrijven, dat de inhoud der vóórlaatste uitgave van 156 bladzijden, in de tegenwoordige tot op 95 bladzijden is ingekrompen.

Zal dus de vreemdeling wèldoen zich deze nieuwe uitgave aan te schaffen, om niet, op de vorige afgaande, te *Arnhem* naar vestingwerken om te zien waar thans de prachtigste gebouwen staan, of naar barre heiden te vragen waar tegenwoordig uit jeugdig plantsoen de schoonste lusthuizen verrijzen: zoo kan hem toch de uitgave van 1836 in andere opzigten belangrijke diensten bewijzen, en wij weten onze meening niet beter uit te drukken dan met de woorden des Schrijvers zelven in zijn humoristisch Voorberigt: »Vraag hem" (den tegenwoordigen gids) »niet te veel over de voormalige gesteldheid der plaatsen die gij bezoekt; over hetgeen daar in vroegere eeuwen gevoeld, genoten, en geleden is. Hij zal er u niet veel, althans niets grondigs (?), van zeggen, maar u verwijzen naar zijn meer bejaarden voorganger, die de gedachtenis dier zaken bewaart, en van de verhalen die hij er van weet mede te deelen, zelfs de bronnen kan aanvoeren" (aanwijzen ?).

Digitized by Google

Wij danken den Heer NIJHOFF voor het lieve boekje, dat ook door typographische uitvoering zich aanbeveelt, en waaraan een bijgevoegde nette plattegrond van *Arnhem* in zijne tegenwoordige uitgestrektheid, geene geringe waarde bijzet, en wenschen hem, bij verlenging zijns werkzamen levens, de noodige kracht en lust toe ter bearbeiding der plaatselijke, gewestelijke en Vaderlandsche Geschiedenis, waarin zijn naam, naast dien van zijn beroemden stadgenoot G. VAN HASSELT, eene wèlverdiende plaats bekleedt.

A. C. W. P.

De Donau-Vorstendommen, in het najaar van 1853, *beschreven door een ooggetuige; benevens Brieven van het tooneel des oorlogs, bevattende een verslag van de laatste gebeurtenissen aldaar. Te Amsterdam, bij* de Gebroeders Kraay. 1854. *In gr.* 8*vo.* 102 *bl.* *f* : - 90.

Deze, den 30sten September 1853 van *Constantinopel* uitgaande reis door de *Donau*-Vorstendommen laat zich met genoegen lezen. Men wordt daarin, op onderhoudende wijze, eenigermate bekend gemaakt met den toestand dier vruchtbare, maar slecht bestuurde en reeds daardoor ongelukkige landschappen, die tot naijver- en twistbarende wrijfpunten tusschen *Rusland* en *Turkijë* schijnen bestemd te zijn, en thans onder den druk des oorlogs zuchten.

De beschrijving loopt over terreingesteldheid, steden, dorpen en rivieren; over landaard, zeden en gebruiken; over bestuur, policie, enz.; en dat alles is doorvlochten met ontmoetingen en met bewegingen en handelingen van de landtroepen en oorlogs-marine, in één woord: van de krijgs-toebereidselen welke den tegenwoordigen stand van zaken zijn voorafgegaan. De stijl is levendig en vloeijend, soms piquant en met geestige scherts, of ook wel met gemoedelijke aanmerkingen en oordeelkundige gevolgtrekkingen doorweven.

Als het »Voorwoord" niet zeide dat het werkje eene vertaling uit het *Engelsch* is, zou men dat niet merken: wij hebben geen enkel *Anglicisme* aangetroffen. Taal, spelling en interpunctie zijn mede zoo zuiver, dat we alleen de volgende feilen hebben gevonden: bl. 11: »randsels van koeijenhaar"; dat zal

Digitized by Google

moeten zijn: »van koevellen, met het haar naar buiten". Bl. 32: »*Molvo-Wallachijë*", voor: »*Moldo-Wallachijë*". Bl. 43: »derde letter", voor: »doode letter".

Het reisverhaal eindigt met het laatst van December en loopt tot bl. 68.

Bl. 71—102 bevatten vijf »Brieven van het tooneel des oorlogs", loopende van den 9den Januarij tot den 17den Februarij 1854. In deze brieven (uit de *Amsterdamsche* Courant overgenomen) wordt wel eenig licht verspreid over het nog steeds zoo donker en raadselachtig oorlogstooneel; maar de berigten en beschrijvingen zijn weinig beduidend en soms twijfelachtig; de datums stroken niet altijd (zie, o. a., bl. 74 met 85), en het geheel mist een behoorlijk verband. Zij hebben dus bloot als verhaal eenige waarde, en zijn voor de krijgswetenschap en voor de kennis van den oorlogstoestand van zeer weinig nut (1). De stijl dier brieven is ook verre beneden dien van het reisverhaal.

Men kan echter deze brieven als toegift nemen. Het werkje in zijn geheel is wel aanbeveling waardig, vooral voor Leesgezelschappen. A. v. W.

(1) Wie over den oorlog in het Oosten iets goeds wil lezen, dien zij aanbevolen: „*Précis de la guerre d'Orient. Histoire des opérations militaires tant en Europe qu'en Asie*" (in den *Spectateur Militaire*, 37e *Livraison. Juin* 1854).

Handboek voor de Geschiedenis en Aardrijkskunde der Middeneeuwen, van W. PÜTZ, *vertaald en bewerkt door Dr.* E. MEHLER *en Dr.* J. VAN GIGCH. *Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. 1854. *In gr.* 8*vo.* 408 *bl. f* 3 - 80.

De aankondiging van een werk, dat, in eene vreemde taal geschreven, maar door *Nederlanders* vertaald en bewerkt is, splitst zich natuurlijk in twee deelen: een oordeel over het oorspronkelijke mag daaraan evenmin ontbreken, als eene uiteenzetting van de wijze waarop het vertaald en bewerkt is.

Zeer juist zijn de opmerkingen van de Bewerkers in de Voorrede: »Wij achten het onkiesch en overbodig, hier bij herhaling over de voortreffelijkheid der leerboeken van PÜTZ

Digitized by Google

uit te weiden. De verspreiding, die daaraan — ondanks de overgroote menigte van hand- en leerboeken der algemeene geschiedenis, die, zeer verschillend in omvang en waarde, in den laatsten tijd het licht hebben gezien — te beurt gevallen is, (het werk had in 1851 reeds den vijfden druk beleefd) heeft ons overtuigd, dat wij onzen tijd aan geen onnut werk verspild hebben." — Was het van de geleerde Bewerkers te verwachten dat zij hunnen tijd aan een onnut werk zouden besteden? En toch, er is een groot verschil tusschen een onnut werk en een werk dat aan zijn doel beantwoordt. Is het in elk leerboek, van welke wetenschap ook, een hoofdvereischte, dat het den inhoud in den passenden vorm voor de te behandelen wetenschap uiteenzet, te meer wordt dit met regt gevorderd in een leerboek voor de Geschiedenis, wier inhoud en wijze van voorstelling in een zeer naauw verband staat met de philosophische leerstukken over God, menschheid, enz., en daardoor een overwegenden invloed uitoefent op het jeugdig gemoed. Geschiedenis is, naar ik meen, ook volgens dezen Schrijver, het aaneengeschakeld verhaal van merkwaardige feiten. Maar van welke feiten? Wat is het teeken waardoor men de merkwaardige van de niet merkwaardige kan onderscheiden? Mij dunkt, de inhoud van de geschiedenis wordt beter bepaald, als men aanneemt (niet als eene uit de lucht gegrepene hypothese, maar als het resultaat van de naauwkeurige waarneming van de gebeurtenissen), dat al hetgeen geschiedt ten doel heeft de vorming van eene zich zelve bewuste menschheid, dat wil zeggen: aantoont de wijze waarop de volken hun deel hebben bijgebragt om het besef te doen ontstaan, dat alle menschen met elkander één geheel uitmaken en, elkander wederkeerig aanvullende, naar volmaaktheid streven.

Met het oog hierop is onze eerste aanmerking op deze Geschiedenis van de Middeleeuwen gerigt, tegen de synchronistische wijze van behandeling die door den Schrijver is gevolgd. Moet iedere verdeeling van de Algemeene Geschiedenis in tijdvakken op zich zelve reeds als ondoelmatig beschouwd worden; omdat zij niet, even als een spoorwagen, aan verschillende stations halte houdt, maar aantoont hoe zich het eene feit uit het andere ontwikkelt — te meer nog komt deze ondoelmatigheid uit bij eene synchronistische behandeling, waar

Digitized by Google

de geschiedenis van ieder volk is behandeld in kleinere tijdvakken, bepaald naar de eene of andere minder of meer in het oog springende gebeurtenis bij één volk, terwijl de andere volken in dezelfde, voor hen niet passende keurs gedwongen worden. Hij die de Geschiedenis synchronistisch behandelt, doet even als degeen die de Aardrijkskunde naar de lengte en breedte waarop de plaatsen liggen behandelt; wel kan dat somwijlen zijn nut hebben, om eene proef te nemen, of iemand met den inhoud van de wetenschap goed bekend is, maar om hem dien inhoud te onderwijzen, kan zij, dunkt mij, niet dienen.

Deze aankondiging zou tot een boekdeel aangroeijen, indien wij al de volken die in dit Handboek behandeld worden, wilden nagaan. Wij kiezen er slechts twee, om daarover eenige opmerkingen te maken, namelijk de *Arabieren*, dewijl zij zoo veel hebben bijgedragen om de ontwikkeling van het menschdom in *Europa* te bevorderen, en de *Engelschen*, wier staatsregeling (een van de voornaamste middelen om de ontwikkeling van volken voor- of nadeelig te zijn) zoo wel direct als indirect een belangrijken invloed heeft uitgeoefend, en nog heden ten dage uitoefent op het lot van de volken. Waarom is er niets gezegd (bl. 82) van den maatschappelijken toestand van de *Arabieren* vóór MOHAMMED, hetgeen toch volstrekt noodzakelijk is om de door MOHAMMED ingevoerde orde van zaken te begrijpen en te beoordeelen? Te meer mag men zich hierover verwonderen, daar geleerde Orientalisten zoo vele belangrijke bijdragen hebben geleverd tot de naauwkeurige kennis van dien toestand. Ook de voorstelling van hetgeen de Islam leert: »van de grondzuilen van den Islam" (bl. 84), is, om de zachtste bewoordingen te kiezen, niet van zeer groote onnaauwkeurigheid vrij te spreken. In de geschiedenis van de eerste Kalifen mist men, onder anderen, hetgeen vooral niet had mogen ontbreken, eenige verklaring van het zoo opmerkenswaardig verschijnsel, dat de veroveringen van de *Arabieren* zich als ware het plotseling over bijna de geheele toen bekende wereld uitstrekten. Hetgeen op bl. 91 geleerd wordt, zou waarlijk niet doen vermoeden dat het dienen moet, zoo als het opschrift aankondigt, om de *staatsregeling* te leeren kennen.

De verwijzing naar Lord BROUGHAM'S *British Constitution*, *London*, 1844, zal eene naauwkeurige uiteenzetting van

Digitized by Google

hetgeen wij op de *Engelsche* Geschiedenis van dit tijdvak aan te merken hebben, overbodig maken. Had de Schrijver dit in *Engeland* zoo beroemde werk geraadpleegd, zeker zou zijne Geschiedenis veel daarbij gewonnen hebben; ja, zelfs zou niet alleen de voorstelling van menig feit anders zijn uitgevallen (b. v. in de geschiedenis van WILLEM *den Veroveraar*, bl. 223), maar zeker zouden er van de opgenomene zijn weggelaten (b. v. in de geschiedenis van EGBERT omtrent de invallen van de *Denen*, bl. 160), en anderen zijn opgenomen (b. v. in dezelfde geschiedenis, omtrent de Heptarchie).

Niettegenstaande dergelijke bedenkingen, is er evenwel ook veel goeds van dit Handboek te zeggen. De Schrijver heeft zich niet alleen bepaald, zoo als vroeger te dikwerf, helaas, geschiedde, tot het opnemen in zijne Geschiedenis alleen van oorlogen, veroveringen en dergelijke feiten, maar men vindt bij schier elk volk belangrijke mededeelingen omtrent den toestand van kunsten en wetenschappen, en het aandeel dat het volk in hare beoefening heeft gehad.

Voor de vertaling en bewerking hebben wij bijna niets dan lof. Zelden ontsiert een *Germanisme* het werk. Hartelijk hadden wij gewenscht dat de Bewerkers voor de Geschiedenis vooral van de Mohammedanen meer in het oog hadden gehouden hunne eigene woorden in de noot op bl. 6: de *Arabische* namen zouden dan niet zoo jammerlijk zijn geradbraakt. Druk en uitvoering laten weinig te wenschen over.

Korte Schets der Oude Aardrijkskunde — eene Handleiding bij het onderwijs op Gymnasiën en andere Scholen; bewerkt door Dr. D. WILLEMIER, *Oud-Rector der Latijnsche School te Gouda. Derde druk, herzien door Dr.* N. J. B. KAPPEYNE VAN DE COPPELLO, *Rector van het Gymnasium te Gouda. Te Gouda, bij* G. B. van Goor. *In kl.* 8*vo.* 72 *bl.* *f* : - 60.

»De herziener zal geene Voorrede schrijven" — zoo leest men in het Voorwoord — »om de behandeling der Oude Aardrijkskunde, als een afgezonderd vak, te verdedigen of te bestrijden: in allen gevalle houdt hij het voor noodig, dat op de scholen waar zij afzonderlijk wordt onderwezen, door de leerlingen een handboekje worde gebruikt, dat zoo veel mogelijk naar de beste en laatste bronnen is bewerkt." — Naar

Digitized by Google

ons oordeel moet de Oude Aardrijkskunde op het Gymnasium steeds eene hulpwetenschap zijn en niet als een afgezonderd vak behandeld worden. Zij moet alleen strekken om de oude Geschiedenis en de oude Schrijvers toe te lichten. Evenwel erkennen wij gaarne dat ook een overzigt van de Oude Aardrijkskunde voor sommigen zijn nut kan hebben; maar nooit mag men ver daarmede gaan. Bovendien is het ons steeds voorgekomen dat de meeste, zoo niet alle, Leerboeken van de Oude Aardrijkskunde onnaauwkeurig zijn in het aannemen van verschillende tijdperken voor die wetenschap: er is toch een groot verschil tusschen de Aardrijkskunde vóór of ná ALEXANDER *den Groote*, vóór of gedurende de *Romeinsche* Keizers. Dit boekje maakt volstrekt geen verschil.

In twee-en-zeventig bladzijden levert deze Schets een zoodanig vrij volledig overzigt van de Oude Aardrijkskunde. De behandeling van *Asia* beslaat zes-en-twintig bladzijden; die van *Libya* zes, terwijl de overigen *Europa* behandelen. Bij de meeste voorkomende oude namen zijn tusschen haakjes de tegenwoordige gevoegd, en met een paar woorden de belangrijkste bijzonderheden vermeld. Jammer dat ook niet bij de oude namen de *Genitivi* zijn opgegeven, ten minste bij die welke ligtelijk tot vergissing aanleiding geven: het boekje is immers, blijkens het Voorwoord, voor beginnenden bewerkt.

De leerling die het geluk heeft een kundigen leermeester te hebben, zal zich met vrucht van deze Schets kunnen bedienen.

I. Selections from T. B. MACAULAY'S History of England, arranged for the use of the higher Classes of Schools and for private exercise. — *Keur uit de Geschiedenis van Engeland, enz., door den Vertaler der Geschiedenis. Te 's Gravenhage, bij* H. C. Susan, C.H.zn. 1853. *In kl.* 8*vo.* 206 *bl.* *f* 1 - :

II. *Lees- en Leerboekje voor eerstbeginnenden in de Fransche Taal. Te Amersfoort, bij* Joh. van Wermeskerken, D.Rz. 1853. *In kl.* 8*vo.* *IV en* 92 *bl.*

III. *Oefeningen in het schrijven der Fransche Taal, door* H.

Digitized by Google

G. Roodhuyzen. *Eerste Stukje. Te Amsterdam, bij* L. F. J. Hassels. 1853. *In kl. 8vo. VIII en* 32 *bl.* *f* : - 25.

IV. *Leesboek voor de Jeugd, in den vorm van Zamenspraken, door* J. P. van der Maas, Jr., *Onderwijzer te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* C. L. Brinkman. 1853. *In kl. 8vo. VIII en* 88 *bl.* *f* : - 20.

V. *Kinderpraatjes. — Een nuttig Leesboekje voor de Tweede Klasse, in stad- en landscholen. N°.* 1. *Door* B. L. van Albada, *Onderwijzer te Workum. Te Koevorden, bij* D. H. van der Scheer. *In kl. 8vo.* 52 *bl.* *f* : - 15.

I. Het groote historische werk van MACAULAY is reeds aangekondigd, en naar waarde geprezen; wij hebben dus niet zoo zeer over den inhoud der »*Selections*" ons oordeel te zeggen, als wel over de wijze waarop de kundige Vertaler getracht heeft dat uitmuntende werk ook reeds vroegtijdig bij de jeugd bekend te maken. Ref. is in het algemeen geen vriend van korte uittreksels van beroemde Schrijvers, omdat er zoo dikwerf het verband in ontbreekt. De Verzamelaar echter heeft er hier, niettegenstaande de stukjes zeer kort zijn, zoo veel doenlijk voor gezorgd, dat elk als een geheel kan worden beschouwd. Voor het vervolg hopen wij echter sommige meer uitgebreide stukken te ontvangen. De vertaling der moeijelijke woorden en zinnen heeft vele verdienste; hoewel wij de aanmerking niet kunnen weêrhouden, dat de zeer vrije vertaling niet altijd voor de schooljeugd geschikt is.

II. De ons niet bekende Schrijver heeft in zijn Lees- en Leerboekje een verdienstelijk werk geleverd; wij hebben 't met belangstelling gelezen. Dit geldt den gang van zijne *méthode;* doch niet zoo geheel zijn wij 't met hem eens over de bewerking; vooral niet om de vele weinig gebruikelijke woorden die het eerste gedeelte bevat, en om de min gewone vertaling van sommige woorden. In dit opzigt wenschten wij het boekje eenvoudiger voor de eerstbeginnenden. Wij gelooven dat de Bewerker, bij eenen herdruk, wèl zal doen met op deze aanmerking te letten. Enkele fouten tegen de taal zullen dan ook verbetering behoeven.

III. Dit werkje van den zoo gunstig bekenden *Amsterdamschen* Onderwijzer, even als het voorgaande op eene wezen-

Digitized by Google

lijke *méthode* gegrond, heeft boven alles ten doel het onderwijs in de *Fransche* taal eerder met het praktische dan wel met het theoretische gedeelte te doen aanvangen. De Heer ROODHUYZEN heeft in de Voorrede zijne zienswijze, die wij volkomen beamen, uiteengezet, en dat is niet het minst merkwaardige gedeelte van het boekske. Wij zien met belangstelling het verder gedeelte van zijnen arbeid te gemoet, en kunnen het geleverde met volle overtuiging aanbevelen.

IV. Wij keuren de gedachte in de Voorrede geuit allezins goed: het is inderdaad nuttig, de jeugd door het overluid lezen van zamenspraken in den natuurlijken toon van voordragt te oefenen. Maar het doet ons leed, hier te moeten bijvoegen: dat wij den inhoud der zamenspraken minder goedkeuren niet alleen, maar ten deele zelfs afkeuren. Wie, b. v., 2. *Verwaandheid.* — DAVID *en* GOLIATH. — gelezen heeft, zal zijnen kweekelingen dusdanige taal in den mond willen leggen? De kindertoon komt ons het best geslaagd voor in de laatste gedeelten, die althans het bewijs bevatten, dat de vervaardiger wel in staat is, in dit *genre*, onderhoudende lectuur voor de jeugd te leveren.

V. In dit werkje hebben wij weinig bijzonders gevonden. Wij twijfelen of het lezen van rijmelooze versjes, met afwisseling van metrum, het voorgestelde doel zal doen bereiken. Bijzondere verdienste kunnen wij voor ons er daarom niet aan toekennen. Wat het zedelijke betreft is het echter lofwaardig, en dus ook nuttig. Waar 't gebruikt wordt zullen de kinderen er altijd wat goeds uit leeren.

Over de grondbeginselen van het onderrigt en de taktiek der Kavallerie, gevolgd door een Woord over de Rijkunst. Te Breda, bij Broese en Comp. 1852. *In gr.* 8*vo.* 145 *bl.* *f* 1 - 40.

Ofschoon wij ons niet geheel bevoegd achten om over dit werk (vroeger in den *Nieuwen Militairen Spectator* stukswijze verschenen) een oordeel uit te spreken, durven wij 't echter gerust aanbevelen. De Schrijver (een oud-hussaren-officier) toont een man van studie, ervaring en grondige kennis van zijn vak te zijn; hij staaft zijne grondbeginselen met talrijke voorbeelden uit de vroegere en latere oorlogen, en behandelt ze tot in

Digitized by Google

de geringste *détails*, met eene naauwkeurigheid die van veelzijdige kunde en zorg getuigt.

Men behoeft slechts de volgende opmerkingen in zijne Inleiding te lezen, om al dadelijk met hem ingenomen te worden:

»Het is" — zegt hij, bl. 1 — »een vrij algemeen thema van de meeste (hedendaagsche) Schrijvers, als zij zich tot de behandeling van hun onderwerp zetten, klaagliederen aan te heffen, dat er nog niets bevredigends geschreven is over de stof hunner overdenkingen; wilde men hen gelooven, dan zou men in een chaos hebben verkeerd, tot zij — nieuwe scheppers — te voorschijn gekomen zijn om het licht over de duisternis te doen schijnen. Wel is waar doet ieder lezer spoedig regt aan deze nieuwe profeten, die het verledene alle verdiensten ontzeggen, schoon dat verledene ons toch gemaakt heeft wat wij zijn, en, bij 't gemis aan bronnen, met zoo vele moeijelijkheden te kampen heeft gehad, terwijl deze eeuw rijk is door al wat vroeger beproefd, geoefend en geschreven is. Wij voor ons achten dat verledene, dat ons zijne ondervinding heeft nagelaten; wij achten het hoog; wij brengen het onze hulde toe, daar het ons de baan tot vooruitgang geopend heeft." — — »Dat de geest van vooruitgang en verbetering besta, dat hij worde aangemoedigd, wij hechten er ten volle ons zegel aan; want eene verlichte toepassing zal altijd iets te verbeteren vinden; maar men geve slechts niet toe aan dien geest van willekeurige verandering, die heel wat anders is, en in dit geval noodlottig moet werken; want een nieuw stelsel, hoe aanlokkelijk ook, levert in de toepassing altijd moeijelijkheden op om op te lossen, zoodat beproefde mannen zich niet in zoodanig voetspoor werpen, zonder vooraf de noodzakelijkheid te hebben erkend, en van de voldoende en welverzekerde voordeelen overtuigd te zijn."

Deze schoone en voor ieder, vooral in den tegenwoordigen tijd, zoo behartigenswaardige woorden, die wij gaarne onderschrijven, beloven iets goeds en getuigen tevens van den frischen, bondigen schrijftrant, die het werk kenmerkt.

Wij wenschen den Schrijver een ruim debiet, niet alleen bij de mannen van *zijn* wapen, maar ook bij die van alle overige wapenen, voor wie het mede een schat van nutte leering bevat.

A. v. W.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Het Leven van JEZUS, *den Zoon Gods en den Zaligmaker der wereld, wetenschappelijk-populair beschreven door Dr.* L. S. P. MEYBOOM. *Eerste Deel. Tweede Afdeeling:* JEZUS *gedurende zijn openbaar leven op aarde. Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1853. *In gr.* 8*vo.* 477 *bl.* *f* 4 - 25.

Het bevreemde den lezer van dit Tijdschrift niet, dat wij het voor ons liggend gedeelte van dit belangrijke werk (1) zoo lang zonder beoordeelende aankondiging lieten liggen. Wij oordeelden 't ongepast, ons daarbij te laten leiden door den indruk der onaangenaamheden die men den waardigen Schrijver in de laatste maanden heeft aangedaan, en moeijelijk, ons geheel te onthouden van eene polemische houding tegen eene partij, omtrent welke en wier stappen ten aanzien van de beroeping van Dr. MEYBOOM naar de hoofdstad, wij ons liefst hier niet uitlaten. Dat wij 's mans opvatting en voorstelling in dit boekdeel van de verheerlijking van JEZUS op den berg niet kunnen beamen — hij zelf zal 't ons niet euvel duiden dat we dit onverbloemd verklaren; zelfs voegen wij er bij: dat het ons onbegrijpelijk is, hoe een zoo helderdenkend Godgeleerde eene zoo gezochte, onwaarschijnlijke, tegenstrijdige verklaring kan voorstaan; eene verklaring, die niets heeft waardoor zij zich aanbeveelt en door niets in het verhaal wordt geregtvaardigd. Maar 't ware onbillijk, wegens die ongelukkige bladzijden de waarde van het geheele werk te miskennen; onregtvaardig, hem die ze schreef, overigens groote verdienste omtrent de levensbeschrijving van JEZUS te ontzeggen. Indien deze aankondiging voor een Godgeleerd Tijdschrift bestemd ware, zouden we ons niet mogen ontslaan van het ontwikkelen der bedenkingen, die wij tegen MEYBOOMS opvatting van JEZUS' verheerlijking op den berg hebben; hier dunkt ons zulks de plaats niet, gelijk wij over 't geheel ons

(1) Zie de Eerste Afdeeling van dit Deel vermeld *Vaderl. Letteroefeningen*, 1853, N°. VII, Boekbesch., bl. 289—301.

Digitized by Google

bij deze beoordeeling het gemengd publiek behooren voor te stellen, voor 't welk zij geschreven wordt.

Dit boekdeel heet te bevatten: JEZUS' *openbaar leven op aarde*. Het is er wel 't grootste gedeelte van, maar loopt toch slechts tot aan de uitzending der zeventig discipelen, zoodat nog ter beschouwing overblijft het voorgevallene op het Loofhuttenfeest, JOH. VII: 10, met hetgeen daarop gevolgd is tot aan en met 's Heilands laatste reize naar *Jerusalem*, en hetgeen aan zijn laatste lijden onmiddellijk voorafging. Worden de »bijzonderheden in de Evangeliën geboekt, zoo veel mogelijk naar tijds-orde beschouwd", al aanstonds valt in het oog, dat de zoogenoemde harmonie of overeenstemming en opvolging der Evangelie-verhalen door MEYBOOM veel verder is gebragt dan door een zijner voorgangers, zoodat het »leven van JEZUS" bij hem veel minder dan bij hen eene verzameling van op zich zelve staande fragmenten, maar oneindig veel beter één geheel uitmaakt, gelijk dan ook de wijze van behandeling, die alles in verband plaatst tot de persoonlijkheid en het doel van den Heer, daaraan volkomen regt doet. WIESELER is de man, die voor de harmonistiek eenen vasten grondslag heeft gelegd door het ontwerpen van eenen Joodschen Kalender, in welken verre weg de meeste voorvallen in het openbare leven van JEZUS met eene zoo verwonderlijke juistheid hunne wèlbewezen plaats erlangen, dat, terwijl men het vroeger al zeer ver meende te brengen met, door behulp van eenige tijdmerken van grooteren en kleineren omvang, eenige bakens te zetten te midden van den grooten overvloed van onzamenhangende fragmenten; nu naauwelijks eene geschiedenis van den tegenwoordigen tijd bestaat waarin met grooter juistheid, van stap tot stap, tijd en plaats zijn aangewezen, *waar* en *wanneer* alles heeft plaats gehad, en dit niet ten gevolge eener reeks van onderstellingen en onbewezen gevolgtrekkingen, maar met klaarheid en vastheid. Ofschoon van den Schrijver niet kon geëischt worden dat hij zijne lezers zou inleiden tot alle voorafgaande berekeningen en navorschingen, meenen wij evenwel zoo veel te hebben nagegaan van den loop zijner onderzoekingen, om de gronden waarop zijne tijdrekenkundige rangschikking rust, en de beginselen van welke zij uitgaat, eenigermate te kunnen beoordeelen. En wanneer dan, met behulp van allerlei aanwijzingen en wenken

Digitized by Google

door vier geheel verschillende verhalers ter loops en zonder opzet gegeven, een geheel voor ons staat, waarin bijna alle deelen naauwkeurig aaneensluiten, dan betwijfelen wij, of het wel mogelijk zij, een krachtiger en onwedersprekelijker inwendig bewijs voor de waarheid hunner verhalen bij te brengen.

Gelijk het eenvoudige doorgaans een van de hoofdkenmerken der waarheid is, zoo is het ook hier. Al de schakels der tijdrekenkunde van 's Heilands openbare leven zijn opgehangen aan één punt: dat JEZUS op een Vrijdag gekruisigd is. Nu komt men langs een hoogst eenvoudigen weg tot de slotsom: dat dit moet hebben plaats gehad op den 15den April van het jaar 783 na de stichting van *Rome;* zijnde dit het eenige jaar dat in aanmerking kan komen, waarop het Joodsche Paaschfeest zoo inviel, dat de dag der kruisiging op Vrijdag komt. De — vrij ingewikkelde — Joodsche Kalender-rekening doet nu het overige, en zoo kan men van stap tot stap, en dikwijls van dag tot dag, telkens de tijdmerken bevestigd vindende, de opvolging van JEZUS' reizen, verblijf, daden, enz. nagaan. Één voorbeeld slechts. Deskundigen weten, dat er onder de geleerden verschil is ten aanzien van het niet bepaald aangeduide »feest der Joden", JOH. V: 1, hetwelk, daar JEZUS 't te *Jeruzalem* ging vieren, een gewigtig tijdpunt in zijne levensgeschiedenis uitmaakt. De vergelijking der tijdmerken geeft ons keuze tusschen het Paasch- en het Purimfeest, ofschoon thans meest is aangenomen het laatste (1). WIESELER, en op zijn voetspoor MEYBOOM, bevestigt die opvatting, langs den weg dien hij zich afgebakend heeft, op bevredigende wijze. Blijkbaar moet dit »feest" gezocht worden tusschen JEZUS' reis naar *Samaria* (JOH. IV: 4, 5) en het Paaschfeest (VI: 4). Het Purimfeest nu is het eenige waaraan gedacht kan worden, want dit viel op 14 *Adar*, of, omdat dit jaar een schrikkeljaar was, op 14 *Veadar*. Nu viel die dag in het jaar 782 na *Romes* stichting op den 19den Maart, en die dag was juist een Zaturdag, een Sabbat, zoo als JOHANNES ook vermeldt V: 10. Behoort aan WIESELER de eer van de Joodsche Kalender-rekening in de harmonie der Evangeliën het eerst, zoo veel wij weten, naauwkeurig te hebben ingeroepen —

(1) Zie het een en ander tot staving van dit gevoelen bij VAN OOSTERZEE, *Leven van* JEZUS, D. II, bl. 6 en volgg.

Digitized by Google

MEYBOOM heeft met scherpzinnigheid op de gelegde grondslagen voortgebouwd. Als proeve van bedachtzame, wèl wikkende harmonistiek wijzen wij b. v. op de verdediging van het gevoelen, dat wij slechts aan ééne tempelreiniging te denken hebben, en wel met aanneming der Johanneïsche tijd-orde, alzoo in het begin van JEZUS' optreding. De zaak is ons tot nog toe bedenkelijk; het verschil tusschen MATTHEUS en MARKUS — één dag — is te onbeduidend om er op te hechten dat men, meer dan ééne tempelzuivering aannemende, tot drie zou moeten komen; de afwijkingen in de kleine bij-omstandigheden doen ook in ons oog niets af, en de zoogenoemde psychologische gronden, b. v., dat het voegzaam was, zoo JEZUS met zulke daad zijn openbaar leven zoo wel besloot als opende — dat, zoo de daad slechts éénmaal is voorgevallen, het waarschijnlijker is, haar te stellen bij het besluit van 's Heeren openbaar leven, toen Hij meer bekend was en grooter invloed kon hebben — neutraliseren zich min of meer, wanneer men er andere tegenover stelt, b. v.: dat JEZUS door eene zoo kloeke, aandacht wekkende daad zich wilde doen kennen als krachtig ijveraar voor Gods eer, reeds bij het begin zijner openbare loopbaan — dat Hij, indien de Synoptici gelijk hebben, het misbruik twee jaren lang moet hebben aangezien zonder het te keer te gaan, en wat dies meer zij. Vóór de herhaling der daad pleit naar onze overtuiging sterk, dat MATTHEUS en MARKUS den tijd zoo naauwkeurig bepalen, dat men, zonder onbillijk te zijn, hunne getuigenis ten dezen niet kan ter zijde leggen, om alleen die van JOHANNES te hooren. 't Is zoo: MEYBOOM merkt, op het voetspoor van KRABBE (1), aan, dat de Synoptici, slechts één Paaschfeest vermeldende, daarop alles zamendringen, maar dit schijnt bij zoo naauwkeurige tijdsbepaling naauwelijks bevredigend. Doch voor het aannemen van slechts ééne tempelzuivering, en wel in 't begin van JEZUS' openbaar leven, spreekt misschien nog ruim zoo sterk, dat de vraag der Joden naar een teeken van 't gezag waarmede Hij handelde, aan het einde eener loopbaan, door zoo talloos veel wonderen gekenmerkt, eigenlijk onzin zou zijn geweest; terwijl ook opmerking verdient hetgeen MEYBOOM aanvoert, dat het vreemd zou moeten schijnen, zoo de valsche

(1) *Vorles. über das Leben* JESU, S. 248.

Digitized by Google

getuigen *ten laatste* het woord: »Hij heeft gezegd dat Hij den tempel afbreken zou", als beschuldiging tegen JEZUS vonden, terwijl dit woord wel aanstonds zou ter sprake gekomen zijn, bijaldien het pas weinige dagen geleden was. Men ziet uit deze nog onvolledig opgegeven proeve, met hoe veel zorgvuldigheid de harmonistiek is bearbeid. Trouwens, ook in dit opzigt kan men niet zeggen dat VAN OOSTERZEE — ofschoon hij tot het resultaat van twee tempelreinigingen komt — zich zijne taak zeer gemakkelijk heeft gemaakt. Ook hij liet niets liggen wat hem dienen kon.

Het spreekt van zelf, dat iemand die op de hoogte der wetenschap staat en zich zijne taak niet gemakkelijk zoekt te maken, gedrongen wordt om omtrent vele bijzonderheden in het leven van den Heer zijn gevoelen uit te spreken. Wij denken nu niet zoo zeer aan opvatting van bepaalde plaatsen in de Evangeliën, die als klippen der uitleggers berucht zijn, zoo als onder de wonderen: de zwijnen in het land der *Gadarenen*, en onder de gelijkenissen die van den onregtvaardigen rentmeester; maar meer algemeen. En dan staan wij, bij den grooten rijkdom van zaken, verlegen, wát te kiezen. Wij bepalen ons bij den aard en de werking van JEZUS' wondervermogen.

MEYBOOM staat te hoog in kennis, ook van de Natuur-wetenschappen, om niet, met vrijen, onbevangen blik 's Heeren daden beschouwende, daarin *wonderen* te zien, of, zoo als JEZUS zelf ze doorgaans noemde, *teekenen*, wanneer Hij ze beschouwde in betrekking tot zijne tijd- en landgenooten; *werken*, wanneer Hij ze beschouwde in betrekking tot Hem-zelven. Reeds deze opmerking is van belang. De daden, die wij gewoonlijk onder den naam »wonderen" begrijpen, zijn in betrekking tot JEZUS, die ze verrigtte, de natuurlijke, met zijn wezen overeenkomstige openbaringen van zijn wezen en leven, de onvermijdelijke uitvloeisels zijner persoonlijkheid. Wij willen noch mogen vooruitloopen hetgeen MEYBOOM er als resultaat van zijne beschouwing der afzonderlijke wonderverhalen nog van zal zeggen tot volmaking van zijne Christologie, maar teekenen toch aan, dat, ofschoon hij het wezen en het karakter van wonderen in het algemeen niet omschrijft, echter een wenk gegeven wordt, dat het eenige waardoor het, onzes

Digitized by Google

inziens, tegen de bedenkingen, uit onbekendheid met al de krachten der Natuur en uit het altijd volmaakbare van den menschelijken geest ontleend, opgewassen is, daarin bestaande, dat de wilskracht alleen, zonder tusschenkomende hulpmiddelen, de gewrochten te weeg brengt. Dat hooger ontwikkeling ook in het stoffelijke eene heerschappij doet uitoefenen, die zich hoe langer zoo meer onafhankelijk maakt van werktuigelijke tusschenmiddelen, wordt met regt opgemerkt bij JEZUS' wandelen op de zee; waar wij den beoefenaar ook van de nieuwste verschijnselen op het veld der menschelijke physio- en psychologie ontmoeten. Maar dat die wilskracht, of dat verfijnde zenuwleven, of hoe men het noemen moge, zich ook aan het bloot stoffelijke dat tot JEZUS' ligchaam behoorde, of het maar nabij was, mededeelde, blijkt uit de genezing van den blinde te *Bethsaïda* (MARK. VIII: 22—26), waar Hij den lijder aanraakt en speeksel op de oogen doet; en nog meer uit de herstelling der vrouw die aan bloedvloeijing leed (MARK. V: 25—34), welke, zoo als MEYBOOM te regt opmerkt, van een bijzonder, zeer merkwaardig karakter is, vermits anders JEZUS bewust en opzettelijk de kracht liet werken die Hij bezat, terwijl hier die geneeskracht onbewust, onwillekeurig werkt en voorkomt als zetelende in JEZUS' ligchaam, ja, zelfs in zijne kleederen, zoodat zij van daar door eene aanraking kan worden uitgelokt. Met JEZUS' bewustheid staat zij in verband; maar zóó, dat zij zonder een besluit van JEZUS' wil kan werken, en eerst door de werking zelve tot zijne bewustheid komt. Van den anderen kant merken wij op: dat zij niet bij elke aanraking uitstroomt. De schare drong den Heer, en nu raakte Hem de een, dan de ander aan, en toch ontwaarde Hij niet dat er kracht uit Hem werkte. Dit gebeurde alleen op de aanraking der vrouw, die opzettelijk tot Hem was genaderd met het doel, dat die aanraking kracht *mogt* doen werken, en met de geloovige overtuiging, dat zij het ook *zou* doen. Wij leeren hier derhalve de genezende kracht van JEZUS kennen als eene, die zijnen geheelen persoon, zelfs zijn kleed doordringt en vervult, en die zich ook buiten zijn persoon kan doen gevoelen, zonder dat Hij het opzettelijk behoeft te willen. De werking geschiedt evenwel niet zonder dat Hij het gewaar wordt, en zij heeft plaats wanneer degene die haar ondervinden zal, dat wenscht en zich in 't volle vertrouwen

Digitized by Google

op die werking met JEZUS' persoon in aanraking brengt. Deze karaktertrek van JEZUS' geneeskracht zal ons later bij uitnemendheid te stade komen, om, vereenigd met alle anderen, die wij op onzen weg zullen ontmoeten, ons oordeel over het wezen van die kracht te besturen." In afwachting daarvan zeggen we dan ook slechts met een woord: dat wij nog altijd met NEANDER het meest acht geven op JEZUS' eigen verzekering, dat de vrouw hare genezing aan haar geloof te danken gehad heeft, en dat het overige eene bijgeloovige dwaling van de vrouw zij, die JEZUS op dat oogenblik niet noodig achtte te bestrijden, terwijl Hij slechts wetenschap toonde, dat iemand Hem had aangeraakt. Regt doen wij intusschen aan de naauwkeurigheid van MEYBOOM, die zich met gestrengheid houdt bij de letter van het verhaal. Dat het geloof der vrouw de genezing door aanraking van JEZUS' kleed voor haar mogelijk maakte, is buiten kijf; doch van deze zijde is omgekeerd ook weder merkwaardig de genezing aan het badwater *Bethesda* (JOH. v: 1—9): »omdat wij hier het zeldzame voorbeeld vinden van iemand, die door den Heiland genezen werd, zonder dat er bij hem geloof, met kennis van den Zoon Gods, werd aangetroffen".

Ten aanzien der naauwkeurige ontwikkeling van hetgeen als bijdrage tot de juiste kennis van het eigenlijke wezen van 's Heeren wonderkracht kan leiden, wijzen we nog op zijn wandelen op de zee; maar mogen ons niet langer hierbij ophouden.

Zoo wij toegaven in den wensch om op fraaije opmerkingen te wijzen, zouden wij gansche bladzijden uitschrijven. Slechts tot een paar bepalen wij ons.

Op JOH. v: 26, 27 wordt aangeteekend: »Kon Hij wel duidelijker en krachtiger de beschuldiging der Joden tegenspreken, dat Hij zich met God gelijk stelde? Leven had Hij in zich, gelijk de Vader, en daarom mogt Hij aanspraak maken op eene eere, gelijkvormig aan die, welke men den Vader bewees; maar terwijl de Vader dat leven oorspronkelijk in zich had, had de Zoon het *ontvangen*. Zijn leven was eene *gave* des Vaders. Geene gelijkstelling was er dus, maar ondergeschiktheid en minderheid van den Zoon onder den Vader, juist zoo als de namen van Zoon en Vader dat reeds medebrengen. En ten tweeden wordt hier door den Heer de

Digitized by Google

reden uitgesproken, waarom de Vader juist aan Hem alle oordeel en opwekking op aarde had toevertrouwd. Dat was omdat Hij menschenzoon was. Die uitdrukking zal zeker in de naaste plaats zinspelen op den naam, onder welken men volgens DANIËL veelal den Messias verstond; maar, daar het lidwoord ontbreekt en er niet staat: »*de* Zoon des menschen", ligt er toch een andere, meer algemeene zin in. Hij was mensch, de Zoon Gods in menschelijke gestalte. Daarom was alle oordeel in zijne hand gelegd, en daarom geschiedde alle levendmaking door zijne tusschenkomst. God, die altijd op redelijke wijze met redelijke menschen handelt, die altijd door menschen op menschen werkt, volgde ook hier denzelfden gang. Gelijk Hij kinderen door ouders, volken door wijzen en vorsten prikkelt, leidt, en trekt, zoo doet Hij zulks het geheele menschelijke geslacht door den Menschenzoon."

Over JEZUS' overhaast vertrek uit *Kapernaüm* (MATTH. VIII: 18, MARK. I: 37, 38, LUK. IV: 42, 43) niettegenstaande den vriendelijken aandrang der schare: »Aan dien drang wilde Hij zich onttrekken. Hij wilde rondreizen en alom prediken. Deze schijnbaar zoo onbeduidende bijzonderheid laat ons eenen diepen blik slaan in den aard van 's Heeren werk en in de wijze waarop Hij het dacht te voltooijen. Als Hij gevraagd had, hoe die van *Kapernaüm* wenschten, dat Hij arbeiden mogt, dan hadden zij Hem door hun vriendelijken, belangstellenden aandrang reeds geantwoord. Zij wilden Hem zich liefst tot hunne stad zien beperken, waar Hij zoo veel geloof vond en zoo veel zegen werkte. Zij zagen Hem liefst in elk huis, waar een kranke te genezen was. JEZUS meende daaraan geen gehoor te mogen geven. Zijne roeping was niet, ter wille van een aantal enkele personen, zijn leven te verbrokkelen, zich tot eene menigte kleine verrigtingen, voor sommigen aangenaam en nuttig, te bepalen. Hij moest onbelemmerd kunnen leven en werken voor de groote zaak: zijn werkkring was niet tot enkele gezinnen of tot eene enkele stad beperkt, maar omvatte een geheel land." En in verband ook daarmede, wat men elders leest over MARK. III: 10: »De Heer liep gevaar van verdrongen en verdrukt te worden... Van den eenen kant is het een treffend gezigt, dat de Heer zich geheel belangeloos onophoudelijk aan die scharen toewijdt, en zonder rust, lof of loon te begeeren, onver-

Digitized by Google

moeid leert, helpt en geneest. Maar van den anderen kant worden wij ook pijnlijk aangedaan door de houding van die schare, die alleen aan zich zelve denkt en voor eigene redding den redder zonder nadenken zou opofferen, die, daar Hij goed is en gaarne geven en werken wil, Hem nooit rust zou willen laten en al meer en meer van Hem vragen: wij vinden in dat tooneel een treffend beeld van de maatschappij, zoo als zij zich dikmaals vertoont. Wanneer iemand rijk is en veel aan de armen wil geven, dan verdubbelen zich de aanvragen met den dag, en als hij niet met kracht paal en perk weet te stellen en binnen de grenzen blijft, die hij niet kan overschrijden zonder zich ten gronde te rigten, hij zal geven moeten tot hij van alles is ontbloot. En zoo iemand met zijne talenten nut kan doen en hij gewillig is die talenten onvermoeid ten algemeenen nutte te besteden, dan loopt hij zoo ligt gevaar van telken dage met nieuwen arbeid overladen te worden, en geene rust te vinden voordat hij versleten, en dan niet zelden metëen ook verlaten en vergeten is. Daarom moest onze Heer zich somwijlen half met geweld aan de schare onttrekken, en overmatigen aandrang afsnijden, natuurlijk niet zonder veroordeeling van den kant dergenen, die dan van Hem niet verkregen hadden, wat zij verlangden. Want dat is zoo onze aard. Wij houden doorgaans ieder dát voor het gewigtigste en noodigste, wat wij voor ons zelve 't meest begeeren, en wie ons dat niet geeft of laat, die doet in onze schatting niet wat hij behoorde doen." Dergelijke fraaije opmerkingen zijn er vele.

Vele ook van exegetischen inhoud: *„Armen van geest"* (MATTH. v: 3); deze vertaling is niet zoo naauwkeurig als zij wezen kan; er staat eigenlijk: bedelaars voor den geest, geestelijke bedelaars. Op de vertaling afgaande, heeft men die armen van geest dikwijls voorgesteld als eenvoudige menschen, zonder veel doorzigt, die hunne behoefte gevoelen; zoodat armen van geest wel eens zoo veel beteekende als welmeenende, maar bekrompene menschen, die zich zonder eigen inzigt gewillig laten leiden en geloovig alles aannemen. Men bezigde dan deze zaligspreking des Heeren om derzulken toestand aan te prijzen, boven dien van degenen die zich in geestelijken rijkdom verheugen en eigen inzigt en kracht op prijs stellen. De meer juiste, oorspronkelijke uitdrukking leert ons beter. De

Digitized by Google

Heer noemt dezulken, die voor hunnen geest bedelen, die, in de bewustheid dat zij missen wat tot nooddruft der ziele dienen kan en het zich zelve niet kunnen verschaffen, die nooddruft elders zoeken en vragen. De grond hunner zaligspreking ligt dus niet in hunne armoede van geest; neen, deze is een ongeluk, waarvan zij verlost moeten worden [maar toch ook een geluk, in zoo ver zij dat ongeluk en die behoefte gevoelen]. Het prijzenswaardige in hen is juist dat bedelen, dat zoeken en vragen naar zielespijze en verkwikking." — Over MATTH. V: 37: *uit den boozen*, wordt gezegd: »Zoo de zonde er niet was, zoo er geene magt des boozen bestond, zouden geene eeden voorkomen [omdat zij dan niet noodig zouden zijn]. Al wat dus sterker is dan *ja* of *neen*, is inderdaad uit den booze". Wij meenen dat deze eenvoudige, maar fraaije opmerking eigenlijk van OLSHAUSEN is. Maar daar MEYBOOM nergens de Schrijvers aanhaalt, die hij heeft geraadpleegd, kan men ook nergens bepaald zeggen of hij iets nieuws opmerkt; daartoe zou men allen moeten kennen. Nu en dan wordt evenwel dat stelsel van niets aan te halen, overdreven. Zoo wordt wel de belangrijke Verhandeling van Prof. SCHOLTEN over MATTH. XII: 40 met instemming vermeld, maar er zullen zeker vrij wat lezers van MEYBOOMS werk zijn, die niet weten dat zij haar in het Tijdschrift: *Waarheid in Liefde*, te zoeken hebben.

Zelden zijn exegetische moeijelijkheden voorbijgegaan. Eenigermate is dit echter het geval met MATTH. VI: 27, waar gesproken wordt van eene el (lengtemaat) tot het leven (tijdmaat) toe te doen. De bijeenvoeging van beide is eene oogenschijnlijke ongerijmdheid: men meet den tijd niet bij de el. Doch JEZUS spreekt hier de taal des dagelijkschen levens, waarbij men stilzwijgend het leven als een weg van bepaalde lengte beschouwt en alzoo den weg met het wandelen op dien weg vereenzelvigt; even als men spreekt van een uur afstands, waaronder men ook verstaat: *gaans* of *reizens*.

Dat wij, hoe veel instemming ook hebbende voor het geheel, nogtans verscheidene bedenkingen hebben op gedeelten, zal niemand verwonderen, en MEYBOOM zelf zou eenen onzelfstandigen bijval aan zijn werk noch begeeren noch goedkeuren. Als echter deze aankondiging eene gemotiveerde beoordeeling wierd van het een en ander, hiertoe betrekkelijk,

Digitized by Google

zouden we te groote ruimte vragen en ook treden op het gebied der Theologische Tijdschriften. Slechts ééne vraag: bladz. 330 schrijft MEYBOOM: »dat JEZUS eenen mantel droeg van in 't oog vallende kostbaarheid, die zeker wel bekend geweest zal zijn". Kennelijk doelt hij hier op het »kleed zonder naad". Wij laten nu daar, dat zulk een kleed noch zoo uiterst bijzonder, noch »van zoo in 't oog vallende kostbaarheid" was. Maar in de zaak zelve komt ons de archaeologische vraag voor de aandacht: of dat kleedingstuk, waarover de krijgsknechten aan den voet van het kruis het lot wierpen, een opperkleed of een onderkleed zij geweest. MEYBOOM, aannemende dat JEZUS aan dit gewaad te herkennen was, neemt duidelijk het eerste aan; ook VAN OOSTERZEE (1). Toch gelooven we dat beiden dwalen en dat de χιτών *onder* de ἱμάτιον gedragen werd. Zoo stelt het ook VAN DER PALM voor, en hij kende door en door de *Oostersche* gebruiken. Doch 't is hier de plaats niet tot dieper onderzoek.

Overigens is het niet noodig, te herhalen wat we vroeger zeiden van de studie der Natuur-wetenschappen, die in dit werk doorstraalt; zoo vindt men, bl. 147 en eld., blijk, dat de Schrijver in de physiologie en pathologie van het menschelijk ligchaam gansch geen vreemdeling is. In hoe ver men nu die kennis hier te regt gebruikt acht tot opheldering van JEZUS' levensgeschiedenis, hangt geheel en alleen af van het oogpunt, waaruit men deze beschouwt. Staan de lotgevallen en daden van den Heer op haar-zelve als geïsoleerd feit in de wereldgeschiedenis, dan valt alle zamenhang, en dus ook alle vergelijking met andere, weg; maar het naauw verband dat er in het algemeen tusschen alle verschijnselen in de schepping bestaat, en bepaaldelijk de naauwe betrekking tusschen de wereldregering in het algemeen, en Gods weg met het menschdom in het bijzonder, verbieden ons te scheiden wat vereenigd moet blijven. De CHRISTUS-openbaring behoort tot dat groote geheel, en daarom mag voor haar ook licht opgaan uit algemeene blikken in het wezen en de inrigting van dat organisch geheel, dat door het Pantheïsme met het hoogste Wezen zelf verward, door het Christelijk openbaringsgeloof daarvan zorgvuldig onderscheiden wordt. Het kost weinig

(1) *Leven van* JEZUS, III, 342.

Digitized by Google

moeite, te zeggen of te schrijven dat eenige voorstelling afwijkt van het in de Christelijke Godsdienstleer als geijkt aangenomene, maar waarheid behoort boven alles de gids te zijn naar dat heiligdom, waarin de hoogste waarheid zelve zetelt.

De lof van gepasten stijl, vroeger aan het eerste gedeelte gegeven, komt ook aan dit boekdeel toe. Gelijk, naar het plan van den Schrijver, de wetenschap er in op den achtergrond treedt na het verleenen van hare diensten, zoo is dit ook het geval met de zorg, aan den vorm besteed. Het is geene geringe verdienste, dat de stijl, hoe goed, levendig en frisch, nergens zijne roeping miskent door de zaken te doen voorbijzien. Wat hoofdzaak is, blijft het, ook voor het oog der lezers. — Drukfouten zijn er weinige; die er nog zijn achtten we 't hinderlijkst in de cijfers, zoo als: bl. 81 staat: JOH. V:, lees: VI: 4; bl. 100 staat: 19, lees: 14 *Veadar;* bl. 180 staat: MARK. II, lees: III: 7—12.

Wij hopen spoedig weder een gedeelte te zullen ontvangen van een werk, dat, hoe men overigens des Schrijvers Evangelie-opvatting — naauwkeuriger of oppervlakkiger — moge beoordeelen, de algemeene belangstelling verdient om het onderwerp, en de algemeene aandacht als resultaat van echtwetenschappelijke studie en wèlgeslaagde poging om de wetenschap tevens vooruit te zetten en te populariseren.

O. H. M. C. V. O.

Het Anti-revolutionaire Staatsregt van Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER *ontvouwd en beoordeeld door Dr.* R. FRUIN. *Te Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1853. *In gr.* 8*vo.* 108 *bl. f* 1-:

De Anti-revolutionaire Bezwaren van Mr. GROEN VAN PRINSTERER *tegen onzen Staat en onze Maatschappij, overwogen door Dr.* R. FRUIN. *Te Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1854. *In gr.* 8*vo.* 96 *bl. f* :-90.

De Heer FRUIN heeft de verdienste van de eerste te zijn geweest die op een bij uitnemendheid geschikt tijdstip den Heer GROEN en zijn stelsel opzettelijk en stelselmatig heeft bestreden. De Heer VAN REESEMA, die hem volgde, drong

Digitized by Google

zeker dieper in het hart der anti-revolutionaire leerstellingen in; hij klom meer tot de bronnen op en toetste krachtiger den logischen bouw, maar zijne beschouwingen zijn juist daardoor niet zoo populair en eenvoudig als die van den Heer FRUIN. Van den Heer HEEMSKERK mogt men nog veel dieper en vollediger beoordeeling en uitspraak verwachten, maar hij heeft het werk, even als vroeger de Heer LIPMAN, in de beginselen laten steken, en nog altijd ziet men te vergeefs naar de vervolgen uit. De Heer VAN LIMBURG BROUWER heeft later het werkje van den Heer ROCHUSSEN onder handen genomen, maar de discipel wordt wel als bondgenoot, niet als volgeling erkend, en de pijl trof daardoor slechts van ter zijde: de Heeren JONCKBLOED, OPZOOMER, DE BOSCH KEMPER en vele anderen hebben van tijd tot tijd, meer opzettelijk of als ter loops, eene lans met den Heer GROEN gebroken; doch daarbij was volledigheid òf niet bedoeld, òf uit den aard der schermutseling ondenkbaar. — De Heer FRUIN heeft het stelsel als zoodanig aangetast en in uitmuntenden schrijfstijl en betoogtrant, op even ongedwongen als kernachtige wijze bestreden; en hij heeft de heuschheid en voorkomendheid gehad om, na eenen deloyalen en zijdelingschen aanval, met open vizier op nieuw in het strijdperk te treden — niet slechts ter zelfverdediging, die meerendeels overbodig scheen, maar — tot bestrijding van die aanvallen welke van tijd tot tijd door den Heer GROEN tegen onzen Staat en onze Maatschappij waren gerigt, waardoor hij onze constitutionele instellingen en onzen maatschappelijken toestand als gewrocht van de revolutie en als vrucht van het ongeloof in verdenking en mis-crediet had zoeken te brengen.

Het is opmerkelijk, dat de Heer GROEN tot dus verre tegen alle die bestrijders het stilzwijgen heeft bewaard: immers, een enkel couranten-artikel, waarbij tegen eene bijzondere stelling wordt te velde getrokken, of eene verguizing door een ongenoemden bondgenoot uit de hoogte uitgesproken, of een enkele schimpscheut onder een of ander uittreksel in *de Nederlander* daarhenen geworpen, verdienen dien naam niet. Welligt dat de Heer GROEN, zoodra hij wat bekomen zijn zal van den wierook hem door zijnen dichterlijken geestverwant en bewonderaar toegezwaaid, zich den tijd van zijne afwezigheid uit den parlementairen krijg zal ten nutte maken om den degen tegen de Heeren FRUIN, VAN REESEMA, en anderen te

Digitized by Google

scherpen: het bezwaar eener volledige wederlegging geeft aanspraak op langer tijdruimte dan de vruchtbare pen van den Heer GROEN anders behoeft om aan zijne van eigen citaten overvloeijende uitboezemingen lucht te geven.

Het eerste werkje van den Heer FRUIN is Referent, door misverstand, eerst te gelijk met het tweede ter aankondiging gezonden; maar de herlezing, naast en in verband met de latere *brochure*, geeft een eigenaardig genot, hetwelk hij aan het beschaafd *Nederlandsch* publiek vrijmoedig durft aanbevelen, en waardoor hem menig aangenaam oogenblik geschonken is. Men neme het dan ook voor lief, hier van de beide boekjes gezamenlijk een kort overzigt aan te treffen, hetgeen tot herlezing of nadere kennismaking moge uitlokken.

Hoe juist de Heer FRUIN de partij en het stelsel van den Heer GROEN heeft weten te beoordeelen, kan reeds dadelijk hieruit blijken, dat hij den naam van *anti-revolutionair* ongepast heeft geoordeeld en door dien van *Bijbelsch-historische* wenscht vervangen te zien, »niet zoo zeer omdat ik inderdaad geloof" — zegt hij — »dat zij op eene afkomst van Bijbel en geschiedenis, boven anderen, aanspraak heeft, maar omdat het algemeen bekend is, hoe zij zich daarop ten allen tijde beroemt". En zie, de Heer DA COSTA zelf, in zijn lofgalm aan den Heer GROEN, komt tegen de benaming van *anti-revolutionair* op, en meer en meer ziet men die door het attribuut van *Christelijk-historische school* vervangen.

Die tweeledige naam van *Bijbelsch-historisch Staatsregt* wijst tevens den weg dien de Heer FRUIN bij het beoordeelend uiteenzetten van het stelsel gevolgd is; hij onderzoekt in zijne eerste *brochure* eerst den Bijbelschen, dan den historischen grondslag.

Wat den *Bijbelschen* betreft, vraagt hij eerst: of de Bijbel in zaken van Staatsregt autoriteit is? en dan: of GROENS leerstellingen met den Bijbel overeenkomen?

Met veel scherpzinnigheid wijst de S. aan, dat men, zonder iets aan de hooge waarde van de Goddelijke openbaring in de Heilige Schrift te kort te doen, echter geenszins de stelling van den Heer GROEN, waarop hij ook zijn Staatsregt gebouwd heeft, mag aannemen: »dat voor den Christen het onderzoek binnen de grenzen der openbaring begrepen is"; en waarlijk, — ofschoon wij NEWTONS gezegde geheel beamen:

Digitized by Google

»dat halve wetenschap van de Openbaring afleidt, echte wetenschap daarheen terugvoert"; ofschoon vele vroeger wel eens betwiste uitspraken der Heilige Schrift door latere natuuronderzoekers en andere wetenschappelijke mannen bevestigd zijn geworden, — stemmen wij met den Heer FRUIN volkomen in, dat de Heilige Schrift niet als leerboek der Natuur- of Sterrekunde, noch als compendium van Staatsregt te beschouwen is. De gewijde Schrijvers hebben zich zeker menigwerf naar de denkbeelden van hunnen tijd gevoegd, en de maatschappelijke instellingen van het Mozaïsche en van het eerste Christelijke tijdperk zijn zoo geheel verschillend van de tegenwoordige, dat het onmogelijk is al wat voor die tijden en in dat land geschikt was, op den tegenwoordigen toestand over te brengen of zich dienovereenkomstig te gedragen. Het viel den Heer FRUIN dan ook niet moeijelijk, uit de geschriften van den Heer GROEN zelven en anderen het bewijs bij te brengen, dat Bijbelteksten niet altijd en onvoorwaardelijk ten leiddraad kunnen verstrekken in de betrekkingen tusschen Volk en Regering, en dat het verzet tegen onwettige overheersching, schijnbaar door den Bijbel veroordeeld, inderdaad ook den Christen-Staatsburger geoorloofd zou kunnen zijn. Men zie overigens (bl. 52 en 53) de slotsom van zijn betoog te dien aanzien, waarop dan nog eene wederlegging volgt van hetgeen door den Heer GROEN omtrent de vereeniging van Kerk en Staat op Bijbelschen grondslag was geleerd, doch waarin hij zelf niet geheel consequent gebleven schijnt.

Vervolgens gaat de Heer FRUIN over tot den *historischen* grondslag van het anti-revolutionaire Staatsregt: hij weêrspreekt de stelling van den Heer GROEN omtrent den oorsprong der Staten; hij bewijst de onwaarheid van zijn beweren, dat de Monarchie de oudste Staatsvorm is geweest der *Germaansche* volken; hij bestrijdt de onjuiste voorstelling van de Souvereiniteit, en wijst de onbestaanbaarheid aan van de beperking der Koninklijke magt zoo als die door den Heer GROEN wordt voorgesteld; ook de historische dwaling van den Heer GROEN omtrent de oude Staten-vergaderingen wordt in het licht gesteld; de *Fransche* revolutie wordt verdedigd ten aanzien van de afschaffing der adellijke privilegiën, immers voor zoo verre zij met het algemeen belang, met de maatschappelijke orde in strijd waren; eindelijk wordt op de ver-

Digitized by Google

wantschap gewezen tusschen Reformatie en Revolutie, gelijk de anti-revolutionaire leer, consequent opgevat, tot Ultramontanisme leidt.

De slotsom van het eerste geschrift is dus, dat, bij de wederlegging der anti-revolutionaire beginsels, aan het Constitutioneel Staatsregt geene losgerukte Bijbelverzen en geene historische herinneringen meer naar het hoofd mogen geworpen worden, maar dat alleen wetenschappelijke bewijsvoering, die met ervaring begint en volgens de wetten der logica voortgaat, tusschen hen en ons moet beslissen.

Het tweede werkje van den Heer FRUIN sluit zich naauw aan het eerste aan. Na eene korte wederlegging van het weinige dat door den Heer GROEN, den ongenoemden Correspondent in *de Nederlander* en den Heer ROCHUSSEN tegen hem was aangevoerd (waarbij ook op de afwijkingen wordt gewezen, die deze laatste zich van eenige door den Heer GROEN vastgehouden stellingen veroorlooft), gaat de S. op bl. 23 over om meer bijzonder te wederleggen wat door den Heer GROEN tegen onzen Staat en onze Maatschappij is te berde gebragt. Hij beschouwt eerst de anti-revolutionaire grieven tegen den revolutionairen Staat in het algemeen, en toont aan dat die alleen tegen eene op den volkswil gegronde demokratie of tegen eene willekeurige alleenheersching, geenszins tegen onzen grondwettigen Staat kunnen gerigt worden; daarna (bl. 47 en volgg.) gaat hij tot de vier bijzondere bezwaren van den Heer GROEN tegen onzen Staat over: 1°. de gesplitste Souvereiniteit, 2°. de scheiding van Kerk en Staat, 3°. het gemis van Corporatiën en Gilden, en 4°. de Centralisatie.

Bij elk dezer vier punten onderzoekt de S. inzonderheid, of die grondstellingen, waartegen de bezwaren van den Heer GROEN worden ingebragt, aan de *Fransche* Omwenteling hun oorsprong danken, of in eenigen anderen zin revolutionair kunnen genoemd worden?

Het behoeft wel geene vermelding, dat in de hoofdzaak de slotsom van het onderzoek voor de Constitutionele partij allezins bevredigend is; maar het betoog er van is ook zeer belangrijk en boeijend: wij houden het er dus voor, dat de Heer FRUIN met deze laatste *brochure* nog meer dan met de vroegere aan de zaak van onzen Constitutionelen Staatsvorm eene wezenlijke dienst heeft gedaan; zoodat het voortdurend

Digitized by Google

misbruikt verwijt van *revolutionair* wel eens een einde zal moeten nemen, of immers de Heer GROEN zich-zelf belagchelijk maken zal met op dit stokpaardje langer door te draven. Opmerkelijk achten wij het dan ook, dat de Heer DA COSTA in zijn *Open Brief*, hoe onbillijk ook in menig opzigt in zijne dichterlijk-staatkundige opvatting der beginselen, drijfveêren en bedoelingen der liberale partij, echter voor die zelfde liberale partij, behoudens het isolement zijner eigene rigting, de meeste sympathie betoont, en waar aansluiting mogelijk is, die bijzonder ten haren aanzien verlangt.

Ten slotte geeft de S. nog eene verdediging van zijne waardering der oppositie van den Heer GROEN in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, die hij eene aaneenschakeling van tracasseriën had genoemd; waarbij hij zich nu op het oordeel van een aantal leden der Kamer beroept.

Men vergunne ons, als *résumé* ook van onze eigene overtuiging ten aanzien van het anti-revolutionaire Staatsregt en de anti-revolutionaire partij, de laatste bladzijde van het tweede werkje van den Heer FRUIN af te schrijven: »Ik eindig" — zegt hij — »met eene waarschuwende herinnering. »»Onder de struikelblokken, waarop ik meende te bespeuren dat de vijanden van ons geluk de Natie en de vertegenwoordigers wenschten te verdeelen, moest, gedurende het eerste tijdvak onzer revolutie, de benaming van *revolutionair* en *niet-revolutionair* dienstbaar gemaakt worden. Ik neem u allen tot getuigen, Burgers Representanten! welk eene verdeeldheid en verwijdering onder deze benaming tusschen duizenden welmeenende vaderlanders is te weeg gebragt; — ik neem u allen tot getuigen, welk eene tallooze menigte op den klank van het woord af (hetwelk toch voor vele wijzigingen en gradatiën vatbaar is) ter goeder trouw elkander hebben begonnen te verdenken, te haten, te vervolgen. En het is niet te ontkennen dat, hoezeer verre de meesten door eenen heiligen ijver in dezen strijd deel namen, er toch doortrapte eigenbelangzoekers waren, die met gretigheid zich de gelegenheid ten nutte maakten om, onder die leus, verdeeldheid, woede en vooral verwarring door geheel het gemeenebest te verspreiden."" Zoo sprak in de Nationale Vergadering (21 Junij 1796) RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK. Thans, nu de oude partijschap dreigt te herleven; nu aanzienlijke en vrome mannen

Digitized by Google

zich geroepen achten twist en tweedragt in Kerk en Staat te wekken, de burgers in revolutionairen en anti-revolutionairen te verdeelen en tegen elkander op te zetten; nu meer dan ooit verdienen deze woorden overweging en behartiging. De verdeeldheid tusschen revolutionairen en niet-revolutionairen in de vorige eeuw heeft niet alleen de omwenteling van 1795, maar ook de *Fransche* overheersching ten gevolge gehad. Moge het ongeluk van het voorledene ons voorzigtig doen zijn voor de toekomst!" I. W. T.

De Wijsbegeerte voorgesteld in hare ontwikkeling. Eene geschiedenis der Filozofie. Door Dr. A. J. VITRINGA. *Eerste Deel, Eerste Stuk (Inleiding en eerste helft der vóór-Aristotelische Wijsbegeerte). Te Arnhem, bij* D. A. Thieme. 1854. *In gr.* 8*vo.* 118 *bl.* *f* 1 - 90.

Het is opmerkelijk dat ons Vaderland, waar kunsten en wetenschappen in de zeventiende eeuw zoo zeer gebloeid, en later zoo veel bijval gevonden hebben, en dat tevens zoo vele kunstenaars en geleerden heeft opgeleverd, daarentegen zoo weinig wijsgeeren en beoefenaren der philosophie heeft voortgebragt. Echter telt het onder zijne groote mannen een SPINOZA, een FRANÇOIS HEMSTERHUIS, een VAN HEUSDE. *Nederland* was ook het vrije gebied waar DESCARTES het eerst zijne wijsbegeerte durfde verkondigen, en dat daardoor het vaderland, of, liever, de bakermat der nieuwere philosophie kan worden genoemd; ook LOCKE en BAYLE dachten en schreven op onzen herbergzamen grond: maar men moet evenwel erkennen dat de wijsbegeerte hier nimmer algemeen door de beschaafden en geletterden naar hare waarde is geschat geworden, en dat hare beoefening zich tot enkele uitgelezen geesten heeft bepaald.

SPINOZA werd hier misverstaan en gelasterd, even als zulks vroeger met DESCARTES het geval was. FRANÇOIS HEMSTERHUIS' geschriften werden buiten 's lands meer gewaardeerd dan bij ons, waar ook LOCKE en BAYLE weinig invloed uitoefenden. Het was alleen den voortreffelijken VAN HEUSDE gegeven, om, door de bevallige vormen zijner echte humaniteit, de strengheid der bespiegelende wetenschap dermate te verzachten, dat

Digitized by Google

zij in onzen tijd meer aanhangers en beoefenaren telt dan vroeger. Dus was het niet te verwonderen, dat men, waar in de wijsbegeerte zelve zoo weinig belang werd gesteld, ook geene behoefte had aan hare geschiedenis. Zij die tot het kleine getal van hare beminnaars behoorden, konden bij *Duitsche* en *Fransche* naburen stof genoeg tot bevrediging van hunnen weetlust vinden.

Sedert eenige jaren echter zijn er meer wijsgeerige geschriften, zoo wel oorspronkelijk als vertaald, bij ons uitgekomen; onder anderen ook eene geheel omgewerkte overzetting van KANNEGIESSERS *Verkorte Geschiedenis der Wijsbegeerte*, door J. J. LE ROY, die echter minder behagelijk van stijl en vorm, dan wel degelijk van inhoud is, en ook het hoofdvereischte van eene Geschiedenis der Wijsbegeerte mist, daar zij meer eene beoordeelende opgave der verschillende stelsels in hunne chronologische opvolging, dan een tafereel van de ontwikkeling der wetenschap behelst.

Dr. A. J. VITRINGA, wiens werk wij het genoegen hebben hier aan te kondigen, heeft gewaagd eene poging te doen om die leemte in onze nationale litteratuur aan te vullen, en eene Geschiedenis der Wijsbegeerte in onze taal te leveren, die aan de eischen en behoeften van de tegenwoordige hoogte der wetenschap voldoet, en tevens betrekkelijk populair en bevattelijk genoeg ingekleed is, om onder het beschaafd en letterkundig publiek lezers te vinden. De Schrijver toont in het Voorberigt dat hij de moeijelijkheid dier taak beseft; zedigelijk erkent hij: nog niet toegerust te zijn met de veelomvattende kennis van een meer gevorderden leeftijd, in ernstige studie doorgebragt, die 't oordeel vellen over de moeijelijke punten, welke hier zoo dikwerf voorkomen, voor anderen gemakkelijker (kan) maken, dan 't zijn kan voor iemand nog jong van jaren, en wiens werkzaamheden slechts eenige uren tot studie en oefening overlaten. Hij heeft echter gemeend dien arbeid op zich te moeten nemen, en beschouwt dien als eene schatting verschuldigd aan den verlichten geest van onzen tijd en van onze Natie, die beiden eischen dat de wetenschappen niet tot den engen kring van geleerden beperkt blijven, maar dat het algemeen de vruchten van hunne onderzoekingen als een gemeen-goed der menschheid ontvange. Wij prijzen den Schrijver over den goeden dunk dien hij van zijne landgenooten koestert,

Digitized by Google

en wenschen dat zijne verwachting van belangstelling in zijne pogingen niet beschaamd moge worden. Hij heeft zich dus meer toegelegd op eene duidelijke voordragt en het leveren van proefhoudende »rezultaten", dan op het uitwerken of te berde brengen van nieuwe »kwestiën". En bovenal stelde hij zich voor: de ontwikkeling der wijsbegeerte zóó in het licht te stellen, dat de lezer daardoor tot het heldere inzigt mogt komen wat wijsbegeerte is.

De Schrijver, die zulk een doel zich heeft voorgesteld en aan zulk eene liefde voor de wetenschap en voor de Natie zoo veel bescheidenheid paart, verdient alle ondersteuning; ook van eene oplettende bescheiden kritiek, die verschuldigde eere geeft terwijl zij de aandacht vestigt op leemten of gebreken, in welke men bij 't schrijven van een werk als dit zoo ligt vervalt, door de grootheid van zijn omvang en de verscheidenheid des onderwerps en der bestanddeelen.

Dr. VITRINGA heeft zich voorgesteld de Geschiedenis der Wijsbegeerte wijsgeerig te behandelen, als een organisch geheel, waarin de verschillende stelsels »momenten" van eene voortgaande ontwikkeling zijn, die uit elkander voortkomen, elkander aanvullen, en waarvan de vroegere de zaden tot de ontwikkeling der latere bevatten. Hij doet daarom aan zijne Geschiedenis eene uitvoerige Inleiding voorafgaan, waarin hij: 1°. *de beweging of ontwikkeling van den geest als oorsprong der wijsbegeerte* beschouwt, en zeer gegronde opmerkingen omtrent het streven naar waarheid bij den ondeelige en voornamelijk bij de beroemdste volken der oudheid en der nieuwere tijden voordraagt. De menschelijke geest wendt den blik naar een verheven rustpunt, dat in staat is om de hoogere eischen van onze verstandelijke, zedelijke, en redelijke natuur te verzoenen met de aanhoudende wisselingen van het ons omringende en in ons wonende dierlijke en plantenleven. In het Oosten hebben de *Indiërs* gemeend dit doel te bereiken door de vernietiging van het eigen *ik*, door oplossing van eigen persoonlijkheid in een oneindig Natuurwezen. Deze Pantheïstische wereldbeschouwing en zelfverloochening hakte den knoop van het vraagstuk over het punt van vereeniging tusschen geest en stof door, maar loste dien niet op. De *Indiërs* zijn op de baan der bespiegeling in hunne ontwikkeling blijven staan, even als de *Chinezen*, voor welke het individu niet

Digitized by Google

anders dan een onbeduidend rad in de groote Staats-machine is. Het hoofd daarvan, de Keizer, is eigenlijk de God, van van wien alle beweging uitgaat. Dat belet de geestelijke ontwikkeling van den mensch, wien alle zijne verpligtingen onveranderlijk voorgeschreven zijn. Geen vooruitgang is daar mogelijk, geene nieuwe uitvindingen komen daar tot stand, geene verbeteringen hebben daar plaats. De leer van CONFUCIUS is geheel stoffelijk, en zijne zedelijke voorschriften dienen alleen om den mensch te doen leven blind, gehoorzaam aan het hoofd van den Staat, en in vrede met zijne medemenschen. Het godsdienstig gevoel is dus bij den *Chinees* weinig opgewekt, en hij vergenoegt zich meestal met eene koude ceremonie-dienst.

Evenmin vinden wij bij de Joodsche natie behoefte aan geest-ontwikkeling. De Jood vindt in de Wet, door zijnen JEHOVA, dien hij als eenen volmaakten patriarch beschouwt, als een onveranderlijk rigtsnoer eens op steenen tafelen gegeven, den hoofdinhoud van al hetgeen hij te betrachten heeft. Als een geloovig, niet nadenkend kind wandelt hij voort, en meent geheel aan zijne bestemming te voldoen door de voorschriften dezer Wet naauwkeurig op te volgen.

Van de geest-ontwikkeling der *Egyptenaren* weten wij weinig; de berigten aangaande de diepe wijsheid hunner priesters zijn twijfelachtig. Het eeuwen lang onveranderlijk vasthouden aan de instellingen der voorvaderen en de strenge wetten, die hun burgerlijk en politiek bestaan regelden, waren weinig geschikt om hunnen geest tot iets hoogers op te heffen. De Schrijver kan hier niet nalaten met een enkel woord te spreken over de zoo zeer opgevijzelde leer van ZOROASTER. Even als CONFUCIUS, schijnt hij alleen een zedeleeraar en daardoor hervormer van zijn volk te zijn geweest, met dit onderscheid, dat zijne leer meer theoretisch dan die van CONFUCIUS was. De strijd tusschen de beginselen van goed en kwaad komt bij hem alleen van eene praktische zijde voor; het goede zal eenmaal de zegepraal behalen: maar men vindt hier geen enkel wijsgeerig idée, geene enkele poging om geest en stof tot één te brengen.

Zoo vinden wij in het Oosten nergens het streven naar wijsbegeerte, nergens een onafhankelijk zoeken van den geest

Digitized by Google

naar waarheid, dan bij de *Indiërs*, die op den eersten trap daarvan bleven staan.

Geheel anders was het bij de *Grieken:* zij werden hierin de scheppers door hun bespiegelend genie, even als zij zulks in de kunst waren door hun fijne schoonheidsgevoel. De *Griekse* wijsbegeerte vertoont reeds bij eenen volkstam al de phasen die deze wetenschap kan doorloopen. Van de eerste ruwe pogingen tot aan eenen hoogen trap van ontwikkeling in PLATO en ARISTOTELES; verder den strijd der verschillende scholen, het Scepticismus en het verval na het wegsterven van de Alexandrijnsche school der Nieuw-Platonisten. Wij kunnen ons dus niet geheel met den Schrijver vereenigen om in de *Griekse* wijsbegeerte alleen de jongelingschap der wetenschap te zien, even als de kindsheid daarvan in de bespiegelingen der *Hindo's;* zoo zien wij ook niet den mannelijken leeftijd daarvan bij de *Romeinen* ontstaan, ofschoon wij zelfs eenigzins hoogere gedachten van hunne pogingen in die wetenschap dan de Schrijver koesteren. De *Romeinen*, ten minste CICERO en vooral SENECA, waren meer dan bewaarders van het kostelijke pand der *Griekse* geest-ontwikkeling; doch hun praktische geest was meer op den zedelijken invloed der wijsbegeerte dan op de bespiegeling gerigt. Zij bragten het Stoïcismus van ZENO en de zinnelijk verstandige voorschriften van EPICURUS in meer algemeene uitoefening; en hoewel zij dus in de moraal het verder dan de *Grieken* bragten, deden zij de wijsbegeerte in het algemeen geen stap vooruitgaan. De philosophie der oudheid is de *Griekse;* geen oorspronkelijk denker hebben de *Romeinen* daarin aan te wijzen.

Wij kunnen ons over het algemeen, en voornamelijk in de geschiedenis der wetenschappen, met die zoo zeer geliefkoosde vergelijking van de ontwikkelings-perioden met des menschen levenstijdperken van kindsheid, jongelingschap, mannelijken leeftijd en ouderdom maar niet vereenigen, al werd zij ook door mannen als VAN HEUSDE met vóórliefde gebruikt. Zij geeft aanleiding tot eenzijdige en verkeerde voorstellingen; zij doet de verschillende tijdperken eene willekeurige schikking ondergaan; zij neemt van het eene volk iets af om het bij het andere te voegen, ten einde aan die vergelijking getrouw te blijven; zij systematiseert de Geschiedenis zoodanig, dat men op het punt geraakt om in eene constructie *a priori* daarvan

Digitized by Google

te vervallen, waardoor men geheel van den weg af zou geraken, om de waarheid van de gewrochten onzer verbeeldingskracht te onderscheiden. Indien de wijsbegeerte bij de *Romeinen* in den mannelijken leeftijd was, was zij dan in de Middeleeuwen in haren ouderdom? — Zoo niet, kan dan de Scholastieke wijsbegeerte de mannelijke leeftijd genoemd worden? Of was deze niet veeleer de kindsheid der moderne philosophie? Wij kunnen dus den S. niet toegeven dat onder de *Romeinen* »niet één zedelijke wijsgeer" opstond, en dat zij »ARISTOTELES zelfs in de verte niet begrepen hebben".

Maar de *Romeinen* hebben den schat der *Grieksche* wijsbegeerte voor de *Duitschers* bewaard. De eigenlijke *Duitsche* philosophie begint met KANT: dus heeft het wijsgeerige veld bijna twee duizend jaren braak gelegen. De *Grieken* echter hadden haar slechts tot zekere hoogte gebragt; om verder te komen moest zij door den *Germaanschen* geest verjongd worden niet alleen, maar het Christendom moest zijnen krachtigen en heilzamen invloed daarop uitoefenen, want »zonder Christendom geene voleindiging der wijsbegeerte". Zoude het ook zoo ontegenzeggelijk waar zijn »dat de Christelijke verlichting daár begint waar de *Grieksche* filozofie eindigt, met het *Godsbegrip*"? Wat is het kenmerkende onderscheid tusschen de oude en nieuwere wijsbegeerte? Wij erkennen wel dat dit in de meer zuivere en zedelijke opvatting van het Godsbegrip gelegen is, waarop het Christendom heilzaam heeft gewerkt; maar de *Grieksche* philosophie had zoo wel een Godsbegrip, hoewel veel minder zuiver Theïstisch dan in de latere tijden opgevat, er bleef meestal iets Pantheïstisch aan kleven; doch is zulks nu ook niet bij de nieuwere en nieuwste *Duitsche* wijsbegeerte het geval, b. v. bij SCHELLING, HEGEL en FEUERBACH?

Het onderscheid dat men gewoonlijk maakt tusschen eene Heidensche en eene Christelijke wijsbegeerte komt ons niet juist voor. De philosophie, als wetenschap beschouwd, is noch Heidensch, noch Christelijk; zij is menschelijk, omdat hare bron en het middel van haar onderzoek de menschelijke *rede* is. Het Christendom kan door zekere algemeene waarheden eene heilzame rigting aan de bespiegeling geven; maar de overtuiging die zij zoekt is eene redelijke, rustende op bewijsbare gronden, en niet op *geloof* aan eene Goddelijke open-

Digitized by Google

baring. Zij is eene onafhankelijke wetenschap, en houdt op philosophie te zijn zoodra zij een gezag buiten de menschelijke *rede* aanneemt. Wij kunnen ons dus niet met het besluit dezer § vereenigen. »En dat verlichte denkbeeld van 't Christendom, uitgewerkt *in* den *Griekschen* geest, *door* 't *Germaansche* verstand, dat niet rust eer 't het abstracte concreet heeft gemaakt, d. i. vóór dat het een denkbeeld in al zijne diepte doorgrond heeft, — dat alles te zamen genomen is nieuwe *Germaansche* Christelijke filozofie". Wij kennen eigenlijk geene *Germaansche* noch Christelijke wijsbegeerte, maar wel eene die geheel aan den leiband van het Roomsch-Kerkelijk leerstelsel liep, de Scholastieke, en de nieuwe wijsbegeerte, die, op de vrije *Grieksche* bespiegeling steunende, in *Italië*, *Engeland*, *Frankrijk*, *Nederland*, en, eindelijk, het laatst in *Duitschland* beoefend werd, en al die verschillende opvattingen en afwijkingen weder ten toon spreidde, waarvan de *Grieksche* philosophie het tafereel reeds had opgeleverd; hoewel een meer gezuiverd Godsbegrip er in leefde, is het Materialismus en Pantheïsmus er niet uit verdwenen. Wij vinden hier de eenzijdige denkbeelden van HEGEL en zijne constructie *a priori* terug.

Overgaande tot § 2: het *voorloopig begrip der Wijsbegeerte*, vindt de Schrijver het noodig, een antwoord te geven op de vraag: *»wat is een begrip?"* De slotsom zijner uitvoerige redenering is, dat »het *begrip* (*idée*) het gedachtebeeld *over de verschijnsels* is, dat niet alleen al die verschijnsels in zich bevat, maar dat *die verschijnsels* zelve is, zoodat denken en stof één zijn". Dus is het begrip *absoluut* waar en *ident* met het voorwerp zelf. »De begrippen drukken het wezen der dingen uit". Wij hebben ons nimmer tot zulk eene hoogte van bespiegeling kunnen verheffen, en houden het er nog voor, dat wij slechts bij toenadering door onze begrippen het wezen der dingen kunnen bepalen, dat er altijd iets subjectiefs en betrekkelijks in onze kennis overblijft, en dat de *absolute* waarheid, waartoe wij door naauwkeurig onderzoek meer en meer kunnen naderen, zonder die ooit geheel te bereiken, alleen in het bezit van het *absolute* wezen of God is.

»Door het begrip wordt de stof, die voor het oppervlakkig bewustzijn een Chaos scheen, geestelijk en daardoor waar." — »Tot die vereeniging van stof (*inhoud*) en geest (*vorm*) kon de

Digitized by Google

Grieksche wijsbegeerte het brengen, en zoo ver heeft ARISTOTELES het gebragt." Passen wij het begrip op den menschelijken geest toe, dan kunnen wij er niet toe geraken, omdat wij zijne ontwikkeling van het begin tot het einde niet kunnen nagaan. Die groote vraag heeft de vóór-Christelijke wijsbegeerte niet kunnen beantwoorden, maar aan dien hoogeren eisch der rede, die zich-zelve wil kennen, die een begrip van zich-zelve maken wil, heeft het Christendom voldaan. CHRISTUS heeft ons een volmaakt Gods-idée gegeven, met het bevel: »weest volmaakt gelijk uw Vader in den hemel volmaakt is". Dus de volmaakte Godheid voorgesteld als het doel van het zedelijk streven van den menschelijken geest. Wij hebben reeds erkend dat het Gods-idée van het Christendom eenen heilzamen invloed op de wijsbegeerte heeft gehad. Dat het zedelijk beginsel van de gelijkvormigheid met God ook krachtig op het onderzoek naar den aard van den menschelijken geest heeft gewerkt, kan niet ontkend worden; maar de kiemen daarvan lagen reeds in de *idéën* van PLATO en in de zedelijke bespiegelingen der Stoïcijnen; de wijsbegeerte heeft die, later voorgelicht door die Christelijke denkbeelden, de begrippen van God, en 's menschen geest op redelijke gronden uit haar-zelve ontwikkeld. Het begrip van wijsbegeerte ligt ook in hare ontwikkeling-zelve, even als dat van 's menschen geest — »wat ligt nader voor de hand dan dat de ontwikkeling der wijsbegeerte zelve ons tot het begrip moet brengen wat wijsbegeerte is?" Wij kunnen niet inzien dat: »zoo deze gevolgtrekking juist is, het overeenkomstig den aard der zaak zoude zijn in deze Inleiding, geene bepaling te geven van 't geen wij onder wijsbegeerte verstaan, omdat zoo'n begrip het gevolg moet zijn van de geschiedkundige ontwikkeling van die wetenschap zelve, d. i. van het *zamengrijpen* van al hare momenten". Wij moeten toch weten van welke wetenschap wij de ontwikkeling moeten nagaan, om geen gevaar te loopen van voor wijsbegeerte te houden dat het in het geheel niet is.

Eindelijk komt de Schrijver ter zake. »In het algemeen dan is wijsbegeerte (het woord drukt dat reeds uit, voor zoo ver *begeeren* het streven naar het bezit van iets in zich sluit, en *wijsheid* bestaat in de kennis van hetgeen *waar* is) eenvoudig het streven naar waarheid." Wij kunnen ons met deze

Digitized by Google

bepaling, die kort en duidelijk is, wel vereenigen, vooral als wij onder de kennis der waarheid die van het wezen der dingen verstaan, en wij ons daarvan zoo juist mogelijke begrippen vormen; want men moet, volgens óns gevoelen, bij deze bepaling wel in het oog houden, dat wij de *absolute* waarheid, het *wezen* der dingen, met onze begrippen — die toch altijd subjectief en betrekkelijk blijven, en *menschelijke* begrippen zijn — nimmer volkomen kunnen bereiken.

Hiertoe, namelijk tot dit streven naar waarheid, is het middel het onafhankelijke denken; doch daarom is »onze gedachtenwereld het wezen der dingen" nog niet, maar slechts eene meer of minder juiste afspiegeling er van: wij moeten denken over onze gedachten, denken over het denken. Dit klinkt wel een weinig Hegeliaansch, even als hetgeen op het einde der vorige § over de *Germaansche* beschaving voorkwam.

»Zoo heeft dan het gebied van de wijsbegeerte een grooten omvang. Zij is *ontologie*, in zoo ver zij over het wezen der dingen handelt; *kosmologie*, voor zoo ver zij het begrip in de stof opspoort en aanwijst; zij is *psychologie*, voor zoo ver zij den menschelijken geest beschouwt; zij is *theologie*, voor zoo ver de kennis van den geest onmogelijk is zonder zuiver Godsbegrip; zij is *ethica*, voor zoo ver zij ook praktisch, als noodzakelijk gevolg van de verhouding tusschen God en mensch, den weg aanwijst, waar langs de geest het doel van zijn streven moet bereiken."

Over de andere §§, die handelen: *Over de grenzen der Wijsbegeerte of hare verhouding tot andere wetenschappen;* het *Belang der Wijsbegeerte*, en *Toepassing van het behandelde op de Geschiedenis der Wijsbegeerte*, kunnen wij korter zijn, omdat wij hierin meestal onze gevoelens terugvinden; eenige aanmerkingen zijn ons echter bij de lezing daarvan voor den geest gekomen.

Daar de wijsbegeerte, volgens het begrip der Ouden, de wetenschap der Goddelijke, natuurlijke en menschelijke dingen was, ging zij ook over de kennis van God, de Natuur en den mensch. Volgens ARISTOTELES, haar eerste wetgever, is zij in zedekunde, natuur- en bovennatuurkunde verdeeld, en heeft die verdeeling lang in acht genomen. De kennis der Natuur is later bijna eene onafhankelijke wetenschap geworden,

Digitized by Google

die zich nog in vele afdeelingen heeft gesplitst; doch zij heeft zich niet van het gebied der wijsbegeerte kunnen losscheuren; hare beginselen, even als die van alle andere wetenschappen, bleven daaronder behooren. Deze beginselen moeten wijsgeerig getoetst en bevestigd kunnen worden, willen zij echte wetenschappen zijn. »Men meent de godgeleerden, de regtsgeleerden, de geschiedkundigen zijn wijsgeeren wanneer zij hun vak wijsgeerig behandelen; maar hiervoor moeten zij wel een filozofischen geest meêbrengen," zijn zij dan niet in eenen zekeren zin wijsgeeren te noemen? Doch de wijsbegeerte heeft, in tegenstelling van de niet stoffelijke wetenschappen, haar eigen onderwerp, dat zij alleen behandelt (het begrip), waardoor zij zich van die alle onderscheidt of liever er zich boven verheft." De wijsbegeerte is dus de grondslag en de band die alle afzonderlijke wetenschappen tot een groot geheel, dat der menschelijke kennis, verbindt.

Godsdienstleer en Geschiedenis staan óók met haar in het naauwste verband; zij beschouwt beide met eenen onafhankelijken en oordeelkundigen blik; doch zij is de Godsdienst niet vijandig, zoo als sommige zich noemende wijsgeeren dat waren; zij verwringt ook de feiten en den gang der gebeurtenissen niet naar een te voren opgemaakt stelsel; zij verklaart het verband der oorzaken en gevolgen, en brengt eenheid in den chaos van de handelingen en lotgevallen der volken.

De wijsbegeerte is dus geen »zamenstel van ijdele hersenschimmen en spitsvindige redeneringen", noch *»eene duistere en afgetrokkene studie*", noch een nuttelooze strijd van elkander opvolgende stelsels, die elkander beurtelings vernietigen: dit is grondig door den Schrijver aangetoond. »Het schijnt den oppervlakkigen beschouwer vaak als of gelijktijdige wijsgeeren met elkaâr in strijd waren", — zegt hij. — »Ja, ze staan vaak lijnregt tegen elkander over, maar juist die schijnbare tegenspraak is het krachtigste middel om te zorgen, dat de rijke inhoud niet eenzijdig ontwikkeld worde, waarvan het noodzakelijke gevolg zou zijn, dat een groot deel van dien rijkdom ongebruikt zou blijven liggen."

Dat de Geschiedenis der Wijsbegeerte philosophisch moet behandeld worden, wordt zeer juist door den Schrijver betoogd; zij is geen chronologisch tafereel van de verschillende wijsgeeren en hunne stelsels, maar de ontvouwing van het

Digitized by Google

streven naar de kennis der waarheid van den menschelijken geest, waarvan de verschillende stelsels de *momenten* zijn. De Schrijver heeft, waar dit mogelijk was, zich overal tot de oorspronkelijke bronnen gewend, behalve »bij eenige Neoplatonici en Scholiasten" (Scholastici?). »De oudere geschriften over geschiedenis der filozofie gaan meestal mank aan het gebrek, dat zij zijn òf meer geschiedenissen van wijsgeeren dan van wijsbegeerte, òf eene opgave van wijsgeerige stelsels, òf, slechter nog, van meeningen." Onder de grootere werken noemt hij alleen die van BRUCKER, TIEDEMAN, BUHLE, TENNEMANN en RITTER op. Een nieuw licht is hier door de *Vorlesungen* van HEGEL *über die Geschichte der Philosophie* opgegaan; de Schrijver is de *méthode* gevolgd die deze heeft aangewezen, en zoo meesterlijk door E. ZELLER in zijne *Philosophie der Griechen, eine Untersuchung über Charakter, Gang und Hauptmomente ihren Entwickelung* is toegepast. Wij vertrouwen dat de naauwkeurige Schrijver ook die geschriften zoo als BRANDIS' *Handbuch der Geschichte der Griechisch-Römische Philosophie*, COUSINS *Leçons sur l'Histoire de la Philosophie*, en HENRI MARTINS Verhandeling *sur le Timée de* PLATON, enz. niet ongebruikt zal hebben gelaten.

Na de uitvoerige Inleiding, die wij beschouwd hebben, gaat de Schrijver tot de Geschiedenis der Wijsbegeerte zelve over. Het Eerste Deel handelt over de wijsbegeerte van het *begrip*, en het Eerste Hoofdstuk over de eenzijdige beschouwingen vóór ARISTOTELES, als pogingen om tot het begrip te komen. Hij vangt in § 1 aan met het algemeen standpunt der *Grieken* ten tijde van het ontstaan der wijsbegeerte aan te wijzen. De eerste sporen van een meer bespiegelenden geest vinden wij bij de zoogenaamde Zeven Wijzen. Hoe verstandig de spreuken en leefregels van deze mannen ook mogen zijn, onder de wijsgeeren kunnen zij nog niet geteld worden. Hunne uitspraken zijn de »rezultaten" van een lang leven rijk aan ondervinding. Wat een HOMERUS en HESIODUS deden ten opzigte van de Godsdienst der *Grieken*, dat deden de Zeven Wijzen voor het maatschappelijk en zedelijk leven: zij drukten het nog niet uitgesproken zedelijk gevoel in zedespreuken uit.

De 2e § handelt over de bronnen en de *méthode* van ARISTOTELES. Van de vroegere wijsgeeren tot op PLATO zijn geene geschriften

Digitized by Google

in hun geheel tot ons gekomen. Enkele uitspraken van hen, die door latere Schrijvers, zoo als door PLATO, ARISTOTELES en zijn leerling THEOPHRASTUS, CICERO, SEXTUS EMPIRICUS, PLUTARCHUS, DIOGENES LAËRTIUS, ATHENAEUS, SIMPLICIUS, CLEMENS van *Alexandrië*, STOBAEUS, en anderen zijn bewaard, zijn veel te onzamenhangend, om ons een duidelijk begrip van hunne wijsgeerige gevoelens te geven. Geleerden van lateren tijd hebben zich verdienstelijk gemaakt door die fragmenten te verzamelen, zoo als onze Hoogleeraar S. KARSTEN die van XENOPHANES, PARMENIDES en EMPEDOCLES. In de *Fragmens de la Philosophie ancienne* van VICTOR COUSIN vindt men ook die brokstukken van XENOPHANES tot een wijsgeerig geheel gebragt, even als die van PARMENIDES door RIAUX, waardoor een helderder licht over deze duistere leerstellingen verspreid is. De *Duitsche* geleerden MULLACH, SCHAUBACH en SCHORN hebben hetzelfde omtrent DEMOCRITUS en ANAXAGORAS gedaan. Eene geschiedenis der *Grieksch-Romeinsche* wijsbegeerte, in de teksten der bronnen zelve, is door PRELLER uitgegeven. Het eerste deel van BRANDIS reeds genoemd *Handbuch* had hier wel, nevens het werk van E. ZELLER, waarvan wij reeds gesproken hebben, verdiend aangehaald te worden.

ARISTOTELES heeft zich ook grootelijks voor de kennis der oude *Grieksche* Wijsbegeerte en de kritiek der stelsels verdienstelijk gemaakt. Daar hij de *Grieksche* Wijsbegeerte tot de leer van het *begrip* opvoerde, behandelt hij haar in hare geschiedenis ook als een begrip, d. i. hij gaat de wetenschap in hare ontwikkeling na. Onze Schrijver is dus voornemens om die geschiedenis, tot op PLATO, onder de leiding van ARISTOTELES te behandelen. ARISTOTELES beschouwt de wijsbegeerte als de wetenschap van de oorzaken of van het wezen der dingen, met andere woorden als de leer van het begrip. „Dat begrip is het wegnemen van de tegenspraak die bestaat tusschen de verscheidenheid en de eenheid der dingen, 't geen geschiedt door de zinnelijke verschijnsels tot gedachte te maken."

Dat terugbrengen van het vele en verscheidene tot eenheid is het streven van meest alle wijsgeeren geweest; maar het gebrek van de oudste philosophen bestond niet daarin, dat zij niet naar die eenheid zochten, maar wel hierin dat zij eenzijdig waren; namelijk, dat zij die zochten in iets waarin zij niet dan gebrekkig of ten deele gevonden wordt. Het begrip

Digitized by Google

heeft volgens ARISTOTELES vier bestanddeelen (*elementen*, *principen*): de *stof*, de *vorm*, *datgene waaruit de beweging ontstaat*, waardoor de stof zekeren vorm aanneemt, en *het doel*, *het waarom*, ook het *goede* genoemd.

Naar deze vier punten of zijden van het begrip beschouwt ARISTOTELES de wijsgeerige stelsels zijner voorgangers; de één heeft deze zijde van het wezen der dingen aangenomen, de ander gene; alle zijden zijn gebruikt, behalve de vierde. Het gevolg hiervan was, dat zij alle onvolledig en eenzijdig zijn geweest.

A. Het begrip is het eerst gezocht in de eenheid van het *al*, abstract beschouwd als het oneindige *zijn* of wezen.

»De eerste pogingen om eenheid tot stand te brengen waren ruw of liever abstract. Het kenmerk van dit abstract zijn, is, dat de geest eene stelling die het naast voor de hand ligt aangrijpt, zonder in staat te zijn die uit te werken en nader te bepalen," of met andere in verband te brengen, waardoor zij onvruchtbaar op haar zelve blijft staan, dus duister en onbepaald wordt. De eerste wijsgeeren hebben al dadelijk één grondbeginsel aangenomen als oorzaak der dingen; zij schenen diepzinnig in hunne uitspraken omdat zij nog niet in staat waren zich zelve rekenschap, van hunne gedachten te geven. Dit is het eerste ontwikkelingsmoment van de *Eleatische* wijsgeeren XENOPHANES, PARMENIDES en ZENO. Zij vatten het denkbeeld op, dat de stoffelijke wereld in hare aanhoudende afwisseling van verschijnselen en schijnbare verwarring tot eenheid moest gebragt worden. Maar zij poogden aan dezen eisch van den geest te voldoen door over de zinnelijke verschijnselen, als een blooten *schijn* zonder wezenlijkheid, heen te stappen, door het ware *zijn* eenig, eeuwig, ondeelbaar, onveranderlijk en onbewegelijk te verklaren, zonder in staat te zijn dit beginsel op de stof zelve te kunnen toepassen.

B. Het begrip opgevat als eenheid van eene zich zelve bewegende of veranderende stof. Dit tweede ontwikkelingsmoment komt bij de *Ionische* wijsgeeren voor; zij legden er zich op toe te vinden waarin de eenheid, of liever het oorspronkelijk beginsel van het zigtbare heelal of de natuur bestaan moest. Zij vonden die eenheid in het aannemen van een element of hoofdstof, waaruit al het stoffelijke zijn oorsprong neemt, zoo als men bij THALES, ANAXIMANDER en ANAXIMENES

Digitized by Google

beproefd vindt, en het was vooral HERAKLITUS geweest die er zich op had toegelegd, om het aanhoudende proces van het voortkomend uit- en terugkeeren der dingen in die ééne stof te verklaren. De vraag bleef nog over: door welke kracht komen uit de stof de wezens tot stand.

Het derde ontwikkelingsmoment is:

C. Het begrip gezocht als eenheid van stof met een vrij werkend beginsel van beweging, of eerste poging om de beweging als ontwikkeling voor te stellen.

EMPEDOCLES bragt het eerst zulk eene bewegende of vormende oorzaak, afgescheiden van de stof, in de wijsbegeerte. Zijne bewegende oorzaak is niet eenvoudig, maar dualistisch (vriendschap en vijandschap); zijn mengsel van de vier hoofdstoffen moest onder eene eenvoudiger formule zamengevat worden. Dat deed ANAXAGORAS, maar alhoewel hij eene grondstof en eene vormende oorzaak stelde, vervalt toch de eerste in even zoo vele deelen als de zinnelijke dingen zelve, en van den anderen kant is zijn bewegend principe »het verstand" zoo zeer afgescheiden van de stof en zoo slecht aangewend, dat men het in zijn stelsel even goed missen kan. Eindelijk komt eene naauwere verbinding van stof en bewegende oorzaak voor bij DEMOCRITUS: in zijne *atomen* is het denkbeeld van eenheid van stof ten duidelijkste uitgesproken.

Het algemeene gebrek van al de tot hiertoe beschouwde ontwikkelingsmomenten der wijsbegeerte is, wat ARISTOTELES meer in het bijzonder van EMPEDOCLES en DEMOCRITUS aanmerkt, dat zij zich alleen met de stof en bijna niet met den vorm hebben bezig gehouden.

Om tot het vierde ontwikkelingsmoment, D, te geraken, moest de vorm nader beschouwd worden. Dit deed in het afgetrokkene PYTHAGORAS met zijne volgelingen. En om tot het goede op te klimmen, moest men den mensch als zedelijk wezen beschouwen; hetgeen het eerst door SOKRATES met een gunstig gevolg beproefd werd. Door hem werd de wijsbegeerte van eene abstracte wetenschap eene concrete kennis. De methode van SOKRATES en de nog geheel abstracte Pythagorische vormen gebruikte PLATO om eene zuivere en verhevene philosophie over de vormen, door hem *Ideën* genoemd, te stichten, tot dat ARISTOTELES de afzonderlijke zijden van het begrip, stof, vorm, beweging, doel (het goede), vereenigde,

Digitized by Google

en daarmede het begrip volledig maakte en afrondde. Dit is de hoofdinhoud van het eerste gedeelte van het werk, dat wij beschouwen. De gang der ontwikkeling van het wijsgeerig *begrip* of *idée* is hier, volgens de kritiek van ARISTOTELES, duidelijk en geleidelijk voorgesteld; eene andere vraag is het echter, of zich de historische opvolging der wijsgeerige beschouwingen juist zoo toegedragen heeft? De *Eleatische* school waarmede hier aangevangen wordt, is later dan de *Ionische*. De wijsgeeren van *Klein-Azië* waren de eerste natuuronderzoekers: de afgetrokken bespiegeling moest eerst daarna komen. Niet XENOPHANES, maar PYTHAGORAS was de eerste afgetrokken bespiegelaar, en zijne school bloeide in *Italië* gelijktijdig met die van *Ionië*. XENOPHANES, die lang leefde, eerst in *Klein-Azië*, vervolgens in *Elea* in *Groot-Griekenland*, poogde te vergeefs het natuurlijk beginsel of de veelheid met de eenheid der Pythagorische bespiegeling te vereenigen. PARMENIDES, zijn leerling, klom stout tot de bewegingloze eenheid op en verachtte de zinnenwereld als eene bloot wezenlooze verschijning, en ZENO verdedigde dit gevoelen door eene spitsvindige *dialektika*. Het eerste ontwikkelingsmoment was historisch dat der *Ioniërs*, dat bij onzen Schrijver het tweede is; zijn eerste vond oorspronkelijk bij de Pythagorische wijsgeeren zijne plaats, het werd later door de *Eleaten* tot zijn uiterste doorgevoerd. Nu worden, volgens de hier aangenomen verdeeling, die wel als de logische ontwikkeling van het wijsgeerig begrip juist en grondig is, de Pythagorischen, zoo wel PYTHAGORAS en zijne onmiddellijke leerlingen, als de latere onder het vierde ontwikkelingsmoment, dat door PLATO en vooral door ARISTOTELES volledig uitgewerkt werd, geplaatst; ofschoon hunne bespiegelingen bijna gelijktijdig met die der *Ionische* wijsgeeren te stellen zijn.

Eene stelselmatige rangschikking der ontwikkelingsmomenten eener wetenschap kan logisch *juist*, en tevens historisch geheel *onwaar* zijn. Het historische in de opvolging der beschouwingswijzen mag in eene geschiedenis der wetenschappen, vooral in die der wijsbegeerte niet over het hoofd gezien worden; om geene verkeerde denkbeelden, van den voortgang daarvan te doen ontstaan. De historische ontwikkeling heeft niet altijd in eene logische orde, maar meestal volgens andere, van buiten komende oorzaken plaats. Men

Digitized by Google

kan den gang der historische feiten niet volgens eene constructie *a priori* verwringen zonder aan het juist begrip van de toedragt der zaken groote schade aan te brengen; dit is het hoofdbezwaar dat wij tegen deze behandeling van het eerste tijdvak van de geschiedenis der philosophie hebben in te brengen.

Wij zien echter met verlangen het vervolg van dezen degelijken en verdienstelijken arbeid, die welligt meer dan drie lijvige boekdeelen zal beslaan, te gemoet, en wenschen dat de Schrijver door de klimmende moeijelijkheid zijner taak niet zal afgeschrikt worden, maar door de belangstelling van het wetenschappelijk en beschaafd publiek hierin zal worden aangemoedigd. — Met de zamenvloeijing van sommige woorden, en de spelling van andere, als *filozofie*, *rezultaten*, *sofisten* enz. konden wij ons niet vereenigen, en wij zien niet in waarom wij niet bij die woorden, die meest uit het *Grieksch* zijn afgeleid, *philosophie*, *resultaten*, *sophisten* zouden blijven schrijven.

J. A. B.

Dramatische werken van Mr. J. VAN LENNEP. *Met kritiesche beschouwingen en aanteekeningen. Houtgravuren naar teekeningen van* C. ROCHUSSEN, *door* LACOSTE JEUNE, VERMORCKEN *enz. Tweede Deel. Te Amsterdam bij* P. Meijer Warnars, 1853. *In gr.* 8*vo.* 321 *bl. f* 4 - 20.

In N°. X des vorigen Jaargangs van dit Tijdschrift is het Eerste Deel behandeld, en met genoegen nemen wij de pen op om te spreken van het Tweede. De stukken daarin aangeboden behooren even als die in het Eerste Deel tot een afgeloopen tijdvak, en zijn meest allen reeds vroeger gedrukt, en bij hunne eerste verschijning van alle kanten beschouwd en beoordeeld. De kritiek kan dus ook nu weder de grootste helft van hare honderd oogen digt doen; te meer omdat de Dichter achter elk stuk, in een *Overzicht*, en hier en daar ook aan den voet der bladzijden, kritische aanmerkingen mededeelt, en dus den Recensent zijne taak verligt. Wij zullen derhalve over het werk, en de herinneringen die 't opwekt, eenvoudig spreken, waardoor de gelegenheid om aanmerkingen te maken zich van zelve zal aanbieden.

Digitized by Google

Men vindt hier, vooreerst, *Stoffel en zijne Broers*, een gelegenheidsstukje; vlugge lijst om een Harlekijnsballet, en in 1831 gemaakt om den Heer VAN HAMME, den toenmaligen *Harlekijn* bij 't Amsterdamsche tooneelgezelschap, op den feestavond zijner vijf-en-twintig-jarige verbindtenis aan den Schouwburg, als sprekende personaadje te doen optreden. 't Heet *Kluchtspel*, maar de fabel is gansch niet kluchtig, en dat kan wel de reden zijn geweest, waarom 't niet meermalen is opgevoerd. Bij eene moeder die in den nood verlaten wordt door drie zonen, voor welke zij alles heeft opgeofferd, kan men niet hartelijk lagchen al zijn de ondankbaren belagchelijk op zich-zelven. Zij wordt als wonderdadig geholpen door STOFFEL, haren vierden zoon; een druiloor in huis, maar (buiten iemands weten) de *Harlekijn* van den Schouwburg, en de lieveling des publieks. — De *intrigue* rust op de volstrekte onmogelijkheid, dat iemand in de stad waar hij talrijke familie heeft, jaren lang als acteur of danser aan 't tooneel verbonden, en de afgod des publieks zou kunnen zijn, zonder dat iemand van zijne bloedverwanten (schouwburgbezoekers bovendien) daar iets van verneemt of bespeurt. Er is meer op aan te merken, doch de Schrijver zelf hecht geene kunstwaarde aan het stukje. Intusschen is het denkbeeld om het ballet zoo te omlijsten vernuftig, de karakterschildering geestig, en de dialoog levendig.

Daarop volgt het Geschiedkundig tafereel: *Een Amsterdamsche Winteravond in* 1632; op 10 Januarij 1832 te *Amsterdam* vertoond, als deel makende van de feesten tot viering van het twee-honderd jarig bestaan der Doorluchte Schole aldaar. Een beknopt verslag van het feest gaat vooraf, met de beschrijving van eene korte zinnebeeldige voorstelling waar de representatie meê geopend werd. »Een rei van priesters," leest men, »stond op den voorgrond en zong het *Iö Vivat*." Dat klinkt alsof 't alleen in koor is gezongen; maar bedriegt ons 't geheugen niet, dan werd elk couplet geheel gezongen door den Heer DE BOER (toen 1sten ténor) en daarna voor een gedeelte in koor herhaald. Hoe 't zij, wij herinneren ons nog levendig het statig schoone der voorstelling en den diepen indruk dien de uitvoering van dat *Iö Vivat* algemeen maakte.

Niet minder aangenaam was de indruk van het geestig »geschiedkundig tafereel," dat den aanschouwer, ten huize van

Digitized by Google

den Drossaart HOOFT, in het midden van mannen en vrouwen verplaatste, bij wier namen alleen 't hart van elken beminnaar van onzen taal- en letterroem reeds warm wordt. Wij zullen over dat zoo verdienstelijke stukje niet uitweiden; het is algemeen bekend, en de eer die de Dichter er mede behaald heeft, zal stand houden in weerwil van al de aanmerkingen die er op zijn gemaakt. — In het »*Overzicht*" berispt de Heer VAN LENNEP eene kritiek er van, in 1832 in dit Tijdschrift geplaatst, waarin de burgerlijk huismoederlijke taal der gade van HOOFT is afgekeurd. Die afkeuring zeker was even ongepast als later de niet afkeuring van de hoogdravende taal en sentimenteelheid eener andere vrouw uit hetzelfde tijdvak (*Anna* in MEIJERS *Heemskerk*). Naar aanleiding van dat mislukte portret heeft steller dezes over de *Nederlandsche* vrouw uit de eerste helft den XVII^de^ eeuw elders, in der tijd zijn gevoelen uitgesproken (*Rec. ook der Rec.* 1848. N°. 10 bl. 422 en volgg.), en hij is 't daaromtrent met den Heer VAN LENNEP volkomen eens. — Dat »*Overzicht*" (bl. 73—78) is belangrijk als bijdrage tot de geschiedenis van het Amsterdamsche tooneelgezelschap, daar 't niet alleen de rolverdeeling beschrijft, maar ook in bijzonderheden treedt aangaande het voorkomen, de voordragt en 't spel van MAJOFSKI, JELGERHUIS, WESTERMAN, EVERS, M^r^ VAN OLLEFEN DA SILVA, Mr ROOBOL JELGERHUIS, Mr ENGELMAN en andere toenmalige leden van het personeel; — ook ten aanzien van den uitmuntenden tooneelschilder en décorateur PFEIFFER.

Wij laten de volg-orde der stukken in den bundel los om te spreken van »VONDELS *droom*," opgevoerd ter gelegenheid van het tweede Eeuwfeest van den *Amsterdamschen* Schouwburg (1837); een minder welgeslaagd gelegenheidsstukje, dat bij de uitvoering half vermaakte, half verveelde en geheel mislukte. De Dichter geeft in het »*Overzicht*" (bl. 253), allerlei bijkomende redenen van die mislukking op, maar de voornaamste liggen in de gebreken van het plan. Wij zullen 't vlugtig vermelden. — De *Amsterdamsche* Schouwburg is (1637) ingewijd met VONDELS »*Gysbreght van Aemstel.*" VONDELS dienstmaagd GEESJE, eene vrolijke plat-*Amsterdamsche* deerne, zit haren sinjeur te wachten. De Dichter STARTER komt uit den Schouwburg aan diens huis, om hem dank te betuigen. Nu komt ook VONDEL, te huis gebragt door de Rederijkers

Digitized by Google

en tooneellisten, die een koor te zijner eere zingen. Zij gaan heen, STARTER gaat heen, GEESJE gaat heen, en VONDEL valt op zijn stoel in slaap. Tot zoo ver is alles los, vrolijk, ongezocht, onderhoudend, — en burgerlijk. Maar nu verandert alles; nu moet het publiek eensklaps heel hoog ernstig worden en zich verbeelden dat VONDEL droomt. Het tooneel wordt met wolken bedekt. Daar verschijnen den burgerlijken VONDEL, den goeden Christen, den Christelijk vromen Dichter van den »*Gysbreght*," wie? Hemelsche heirscharen met RAFAËL aan 't hoofd; den engel dien hij in 't stuk doet nederdalen om voor *Van Aemstel* de toekomst te ontsluijeren? — Volstrekt niet. Daar verschijnen de heidensche APOLLO, met de negen Muzen. En blijft VONDEL nu droomen? Neen, althans niet voor het publiek, want hij staat op, werpt als een volbloed heiden zich aan de voeten van den heidenschen God, en neemt, als wakende personaadje, met open oogen, deel aan de gesprekken. Het groote publiek begrijpt daar niets van; want hoe komt die half naakte heidensche troep bij den »*Gysbreght*," of bij VONDEL in zijn burgerpakje te pas? — En droombeelden zijn immers zoo massief niet, en ook een droomend mensch spreekt niet geregeld met anderen! — 't Publiek echter, aan allerlei ongerijmdheden gewoon, zou zich toch wel geamuseerd hebben, even goed als in eene Arlequinade, als er maar actie ware geweest; of als APOLLO of de Muzen maar iets pleizierigs, of belangwekkends gedaan of verteld hadden; maar — de Dichter zegt het zelf: alle actie werd nu »door declamatiën en katalogussen vervangen, waarbij ieder koud moest worden en blijven tot aan het slot." — Zoo gebeurde 't ook, dat kon niet anders. — En nu nog een woord over den inhoud dier declamatiën! Zij bevatten, bij wijze van voorspelling, de geheele akelige geschiedenis der armoede van ons tooneel, en van 't verval onzer tooneelspeelkunst. Bekende dingen dus, volstrekt niet prettig, en als stoffe van profeetsij ook voor VONDEL gansch niet opbeurend. Maar VONDEL begrijpt dat niet; hij trekt zich de haren er niet om uit het hoofd, noch wordt er zelfs maar bij aangedaan: integendeel, hij is er meê in zijn schik, en roept uit, niet als een kunstenaar en Dichter, maar als een man van penningen: »*Zoo wordt de Schouwburg rijk!*" gelijk ook THALIA, sprekende van den wansmaak van eene nieuwe soort van spelen (de *Duitsche* melodrama's) er met genoegen bijvoegt: »*Zij*

Digitized by Google

brengt, en dat is veel gedaan, den Schouwburg goede winsten aan." — VONDEL, in zijn droom een regte sul zonder doorzigt, ziet éérst met genoegen het tooneel, waarop zijne treurspelverzen voor 't eerst geklonken hebben, innemen door *Italiaansche* hansworsten (maskers), en vraagt ten slotte met ongerustheid naar de opéra: of er wel opéra's zullen worden vertoond? — Hij roept uit:

Dan zeg mij, zal de zang, de zoete melody
De lieve zuster der verheven poëzy
Op Amstels Schouwtooneel haar eerplaats niet bekleeden?

en APOLLO antwoordt hem:

Gewis zij wordt aldaar *gevierd* en *aangebeden.*

Dat was in 1837 inderdaad reeds jaren lang 't geval. De opéra was en werd te *Amsterdam* werkelijk *gevierd* en *aangebeden* door het tooneelbestuur. Op zich-zelve was dat niet kwaad; maar ieder wist of kon weten, dat het ongelukkigerwijze geschiedde ten nadeele van 't hooge treur- en blijspel, en van de wezenlijke tooneelspeelkunst. Het geheele gedrag van VONDEL in den droom was VONDEL onwaardig; immers voor de ware tooneelliefhebbers die de geschiedenis van het tooneel eenigzins kenden. Maar wij zeggen niet te veel als wij het tweede gedeelte van 't stukje een *hors d'oeuvre* noemen, vloekende tegen het eerste, en dat het groote publiek vervelen moest, en de nadenkenden mishagen bovendien. — Dan kwam er ook nog bij, dat er geen slot aan is. Men hoore! Na nóg een verhaal geleiden APOLLO en de Zanggodinnen VONDEL weêr naar zijne plaats; het tooneel verandert weêr in VONDELS woonkamer, en vertoont hem weêr *slapende* in zijn stoel. Dan valt de gordijn.

Op die wijze ging de vertooning uit als eene nachtkaars. Bij zulk eene herhaalde Slaapscène moest de toeschouwer wel gapen en naar zijn bed verlangen.

De Dichter zegt (bl. 254) dat er geen middel was om 't stukje met eene *surprise* te sluiten. Wij kennen zijn vindingrijk vernuft, en daarom bevreemdt ons dat. Op 't einde van het slotkoor had men 't tooneel met *Bengaalsch* of *Grieksch* vuur kunnen verlichten, en op den achtergrond eene gelauwerde buste van VONDEL doen verschijnen met de jaartallen 1637—1837 er boven. Die zeer eenvoudige *surprise* zou stellig

Digitized by Google

effect hebben gedaan, en daarop had de gordijn kunnen vallen. Er was hoegenaamd geene noodzakelijkheid om met een donker tooneel, en een slapenden VONDEL te eindigen.

Met eenige verandering in het plan en een natuurlijker droom, had het stukje uitmuntend goed kunnen worden; want het denkbeeld om VONDEL te laten droomen was gelukkig genoeg.

Als men deze drie stukjes heeft gelezen kan men den wensch niet onderdrukken, dat de Heer VAN LENNEP het vaderlandsch tooneel verrijken moge met eenige *Hollandsche* of *oud-Hollandsche* blijspelen in verzen. Wie heeft er méér dan hij aanleg toe; wie meer dan hij de noodige bekwaamheid en geest; wie werkt vlugger? Geheel de *Amsterdamsche Winteravond* en 't eerste gedeelte van VONDELS *Droom* bewijzen dat, en doen tevens gevoelen hoe weinig moeite een blijspel hem zou kosten. Zeker niet meer dan de vertaling van eenig stuk van SHAKESPEARE. Men zegt, dat hij, na de *Romeo en Julia*, ook den *Othello* heeft overgezet. Hoe verdienstelijk dat zij, nog veel meer zal elk hem toejuichen en danken, wanneer hij zijne ongemeene gaven en bekwaamheden aan oorspronkelijke stukken besteedt in een kunstvak, dat slechts voor zeer enkele, als daartoe uitverkoren meesters toegankelijk is.

(*'t Vervolg hierna.*)

Gedichten van A. L. LESTURGEON. *Te Groningen, bij* P. van Zweeden. 1854. *In* 12*mo.* 100 *bl. f* 1 - 25.

Om in eenige kunst te slagen, moet men haar onafgebroken bestuderen en beoefenen. Ook om in de dichtkunst uit te blinken en daarbij onberispelijk in den vorm te zijn, moet men er zich geheel aan toewijden. Dat te kunnen of te mogen doen, is in ons Land slechts weinigen gegeven. Wij bezitten daardoor een aantal verdienstelijke dicht-oefenaren met te veel aanleg en liefde voor de kunst om haar vaarwel te zeggen; en die toch hunne inspraak en neiging in dat opzigt slechts nu en dan, of zelfs maar hoogst zeldzaam eens kunnen opvolgen. Bij de groote moeijelijkheid der kunst, is 't dus niet vreemd wanneer geoefende en scherpziende blikken in hunne gedichten daar somtijds kenteekenen van opmerken in den stijl, in 't gebruik van minder poëtische woorden of min welluidende spraakwendingen, in den bouw der verzen, in de

Digitized by Google

rijmklanken, in al die gedeelten van het stoffelijke en werktuigelijke wier mate van juistheid, schoonheid en zoetvloeijendheid in een dadelijk verband staat tot de meerdere of mindere kunstvaardigheid der Schrijvers. Bedriegt nu Ref. zich niet, dan ziet men aan sommige plaatsen in dit bundeltje, dat ook voor den Eerwaarden LESTURGEON de dichtkunst niet is eene zaak van opzettelijke studie, maar slechts van zeldzame verpoozing of uitspanning, en gelijk er, met betrekking tot de kunst, een aanmerkelijk verschil is tusschen den dilettant en den eigenlijken kunstenaar; tusschen hem voor wien de poëzij maar bijzaak, en dien voor wien zij hoofdzaak is, zoo kan en behoort er ook verschil te zijn in de beoordeeling van hunne gedichten. Van daar dat Ref. zich nu minder zet tot recenseren, dan tot eenvoudig aankondigen.

Het kleine bundeltje, dat zedigelijk, zonder eenige uitwendige kostbaarheid of versiering verschenen is, bevat de volgende zestien lyrische dichtstukken: *Jefta; De Maaltijd van Belsazar; Zondag; De Winter; Melancholy; Bilderdijk; Engelenwacht; Aan Nederland; Vergeten; Maneschijn; Vrouwenlof; Schoonheid; Eerste Schoolgang; Jezus' Geboorte; Kinderloos; April* 1853. Naar de twee eerstgenoemden te oordeelen, schijnen de epische stoffen minder tot het domein van den Heer L. te behooren; die twee gedichten staan in kunstwaarde ver beneden de overige. Het derde: »*Zondag*", ofschoon men een drietal verzen van het eerste couplet niet gelukkig kan noemen, steekt er al dadelijk gunstig bij af. Men hoore:

o 't Is zoo zoet in 's Heeren Huis!
De gloriekroon en 't woest gedruisch,
De valsche goôn, door de aard beleden;
Het standbeeld voor den roem gebouwd;
De grootheid, met haar flikkrend goud
En wierookgeur en staatsiekleeden:
't Is alles ijdelheid, — niets meer,
Bij 't heilig erfgoed van den Heer.

Maar in Zijn huis woont kalmte en vree!
Daar is een balsem voor het wee,
Dat ons de borst heeft opgereten;
Daar is een laafdronk voor ons hart;
Daar is een troost, die de aardsche smart
Als ras voorbijgaand doet vergeten;
Daar is een kracht, die wondren doet
En licht schept in 't bezwaard gemoed.

Digitized by Google

Jammer, dat de zoetvloeijendheid in het volgende couplet door de harde rijmklanken *voorbij gaat*, *op zij staat* wordt gestoord. Nu en dan ontmoet men zulke stroefheden; ook vreemde afkappingen: *te moet* (bl. 2 en elders), voor: te gemoet; bekortingen: *ontsluiren* (bl. 10), voor: ontsluijeren; uitbreidingen: *uw weegs* (bl. 84), voor: uw weg; overtolligheden, verouderde woordspelingen, en dergelijken meer, die allen hunne oplossing vinden in de mindere gewoonheid om in verzen te schrijven. Somwijlen vindt men ook wel eens een *Germanisme*, of een gezegde, dat den toets niet wel kan doorstaan; zoo, b. v., wordt JEFTA'S dochter (bl. 2) de »*Eenling uit haars* VADERS *lenden*" genoemd. Daarentegen echter zijn ook de schoonheden van *détail* menigvuldig, en men vergeet de leemten om gedachten en schilderingen eenen Dichter van den echten stempel waardig. In »*April* 1853", een vurigen strijdzang naar aanleiding van 's Pausen bekende *allocutie*, vindt men 't woord Rome steeds als vrouwelijk gebruikt; wij kunnen niet inzien op welken goeden grond. De fraaiste stukken zijn, naar ons gevoelen: de krachtige Ode aan BILDERDIJK, en het gevoelige *Schoonheid*, *Vergeten*, en *Kinderloos*. Wij gelooven het bundeltje niet beter te kunnen aanbevelen, gelijk 't verdient, dan door 't mededeelen van één dier gedichten, en kiezen daartoe, om des besteks wille, het korte: *Vergeten*, waarmede wij tevens eindigen, onder dankzegging aan den Dichter voor 't bij zijn werk gesmaakt genoegen.

Bloemeken, te vroeg ontloken,
  Eer de winter was voorbij
  En de blondgelokte May
Uit heur celleken (?) gebroken!
  Slechts één nachtvorst en uw roem
Ligt daar hopeloos ter neder:
Nimmer beurt ge uw kelkjen weder,
  Arme, vroeg ontloken bloem!

't Voorjaar zal weêr bloemen kweeken,
  Allerhande plant en kruid,
  Rijke tooisels voor de bruid,
Maar — ook veelbeduidend teeken —
  Gij, lief bloemken, al te vroeg
Uit den moedergrond verrezen,
Zult dan lang vergeten wezen;
  Bloemen heeft de May genoeg.

Digitized by Google

Wie zal 't zeggen waar wij rusten,
Als 't jaarhonderd (?) is vergaan:
't Zij in 't hart van d' oceaan
Of in 't zand van vreemde kusten? —
Bloemeken, te vroeg ontwaakt,
Ook wij worden eens vergeten,
Als de dood de zilvren keten
Van ons leven heeft geslaakt.

Eene Les voor Vaders. Uit het Engelsch van T. GWYNNE. *Te Amsterdam, bij* de Wed. L. van Hulst en Zoon. 1853. *In gr. 8vo.* 284 *bl. f* 3-:

Die les wordt luchtig en luimig genoeg gegeven. Het tooneel is geheel *Engelsch;* de handeling wordt in een der Graafschappen geopend, te *Londen* voortgezet, en waar zij begon, geëindigd. Het personeel contrasteert sterk, en dat bevordert het effect van 't stuk. THOMAS WARREN, een Baronet uit de vorige eeuw, en type van al hare gebreken zoo als die in de groote wereld van *Brittanje* geadeld waren, is een vader gelijk er onder dat slag van menschen nog wel meer zullen zijn. Na het beste gedeelte zijns levens aan zingenot prijs gegeven te hebben, huwde hij, meer dan veertig jaren oud, een jong, beeldschoon meisje; maar verborgen hartzeer deed haar spoedig ten grave dalen. Een afschuw van kinderen hebbende, deed hij zijn eenigen zoon van de hand, regt verheugd dat zijn jongere broeder zich met de opvoeding, die hem walgde, wilde belasten. Die broeder, *Squire* WARREN, was een landedelman, en dolle liefhebber van de vossenjagt. Voor dat landvermaak werd de Jongeheer JACK opgeleid, en hij deed zijne opvoeding eer aan. Hij was, toen wij hem op het tooneel zagen treden, tusschen de negentien en twintig jaren oud, ruim zes voet lang, sterk, breed geschouderd, en een flink jager, maar tamelijk dom op elk ander punt dan de jagt, linksch en bedeesd van manieren, doch niet geheel vrij van hardnekkigheid; over 't geheel een goede jongen, ofschoon niet van de slimsten. *Zóó* was de zoon van den verfijnden man naar de wereld uit de kluiten gewassen.

Jaren waren er verloopen, en Sir THOMAS was grijs geworden. Toen hij in de galante wereld zijn afscheid kreeg, dacht

Digitized by Google

hij aan de diplomatieke wereld, en van den weerstoot aan zijn zoon, dien hij in zoo lang niet had gezien, en wiens zonderlinge brieven hem niet begeerig hadden gemaakt, meer van hem te weten. Op eens echter vat hij het besluit, om hem tot een staatsman te maken, en in het Parlement te doen schitteren. Nu haalt hij hem te huis, en 't is inderdaad kluchtig te zien hoe de ongemanierde vossenjager, in het *tenu* van een *dandy*, door een half dozijn *Fransche* drilmeesters bewerkt wordt, tot dat de een na den ander zijne beschaving opgeeft. Men ergert zich aan den ouden dwaas, die, eindelijk ziende dat er van den armen jongen geen staatsman is te maken, hem toch tot een man naar de wereld wil vormen. Hij neemt zelf die opvoeding bij de hand, en doet dat zoo slim, dat de geplaagde JACK aan 't duëlleren raakt en door een doodelijken stoot aan de teedere zorgen zijns vaders wordt onttrokken.

Men leest het boek nu eens knorrig dan weêr lagchend, met verachting van den gewetenloozen, zelfzuchtigen ouden zondaar, en met medelijden voor zijn slagtoffer. Al is de schildering wat sterk en hier en daar zelfs te sterk gekleurd, er ligt toch waarheid genoeg in, om er lessen uit te trekken, en wij achten het niet onnut GWYNNE's raad aan de vaders hier over te nemen.

»Vaders! alvorens gij uwe zonen een bijzonder levenspad aanwijst, bestudeert, zoo gij kunt, hun onderscheiden karakter, aanleg en begaafdheden. Hoe dikwijls zien wij niet mannen in het leger of de zeedienst, die, als zij hunne eigene neiging hadden mogen volgen, voortreffelijke Geestelijken of Regtsgeleerden geweest zouden zijn, en die, bij den dood huns vaders, het krijgsmansberoep verwisselen voor een ander, dat meer met hunne inborst overeenkomt! En omgekeerd, hoe dikwijls zien wij niet een lusteloos *nonchalant* Geestelijke, die geen hart voor zijn beroep heeft, en van verveling vergaat, terwijl hij zich als krijgsman roemvol onderscheiden zou hebben, ware 't niet, dat zijn vader gezegd had: »die jongen moet een Geestelijke worden!" — Dan weder zien wij een Regtsgeleerde, die pen en inkt en bedompte, warme kamers en regtsstudie en praktijk verfoeit, iemand, wiens negingen, wiens verlangens zich alle naar de zee rigtten; maar de wil zijns vaders wees hem een beroep aan, waarbij het meer op werk-

Digitized by Google

zaamheid van het hoofd aankwam, en de knaap wordt, zonder de minste liefde voor de studie, of veel aanleg daartoe, *bongré malgré*, tot de balie gedwongen. Zoo iemand zult gij, in zijn vacantietijd, op het zoute water zien leven — roeijende, zeilende, stoomende, op koopvaardijschepen togten doende — en met een bezwaard hart naar pruik en tabbaard terugkeeren! — Ik wil niet zeggen, dat, dewijl een knaap »Robinson Crusoë" gelezen heeft, zijn verlangen bevredigd moet worden, door hem op avontuur uit te zenden, om schipbreuken te ondergaan en negers, zoo als »VRIJDAG" te ontmoeten, evenmin als men hem een roover moet laten worden — een karakter, waarvoor sommige knapen een sterk *penchant* hebben, — omdat zijne geestdrift opgewekt is door het leven van *Robin Hood* of *Dick Turpoor;* maar het is een smartelijk gezigt, iemand zijn leven te zien verslijten in dagelijksche werkzaamheden van een beroep, waarin hij geen smaak vindt — dat hem misschien tegen de borst stuit, — en waartoe de wil eens vaders hem gedoemd heeft, nog voor dat hij loopen of spreken kon."

FRIEDRICH PERTHES *in zijn leven en bedrijf geschetst door zijnen zoon* CLEMENS THEODOOR PERTHES, *Hoogleeraar in de Regten te Bonn. Met bekorting uit het Hoogduitsch vertaald door* C. M. MENSING. *Eerste en Tweede Deel. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1853. *In gr.* 8*vo.* 465 *bl. f* 5 - 50.

Een hoogst belangrijk boek, dat wij met klimmende belangstelling gelezen hebben en nu ook met groote vrijmoedigheid aanbevelen. Reeds hadden wij met den inhoud eenige kennis gemaakt door het lezen van een uitvoerig verslag, daarvan, geplaatst, zoo wij meenen, in de *Studien und Kritiken*, toen wij deze beide deelen der *Nederduitsche* vertaling in handen kregen; maar nu moeten wij verklaren, dat onze verwachting nog zeer verre overtroffen is. PERTHES, wiens naam door zijnen uitgebreiden boekhandel in geheel *Europa* is beroemd geworden, was inderdaad een uitstekend man, en heeft grooteren invloed uitgeoefend dan men vermoeden zou. Door een allergelukkigst huwelijk verbonden aan de beminnelijke dochter van MATTHIAS CLAUDIUS, in be-

Digitized by Google

trekking geplaatst tot de voornaamste mannen van zijnen tijd, die de meest uiteenloopende rigtingen vertegenwoordigden, getuige van de groote gebeurtenissen zijner dagen en daarin zelf voor een deel mede betrokken, onvermoeid werkzaam ten nutte van zijn vaderland en de wetenschap, en door alles wat er met en rondom hem gebeurde, veelzijdig gevormd, was hij waardig om in zijn leven en bedrijf uitvoerig geschetst te worden. En nu zijn eigen zoon, wien daartoe de meest naauwkeurige kennis zijner wisselende lotgevallen en een schat van intieme brieven, van en aan en over hem geschreven, ter dienste stonden, die taak op zich genomen en volbragt heeft, nu is daaruit een werk ontstaan, wel al te breed uitgeloopen misschien en soms al te zeer afdalende tot kleine bijzonderheden, maar dan ook zóó volledig, zóó aanschouwelijk van voorstelling en zóó vol van belangrijke *détails*, dat wij er, èn op zich-zelf, èn als bijdrage tot de geschiedenis van onzen tijd, hoog mede zijn ingenomen, voor zoo ver wij het kennen. »Van het oogenblik af" — zeggen wij den bekwamen Uitgever na — »dat hij als boekverkoopers-loopjongen te *Leipzig* in de leer besteld wordt en door geduld en ontbering, door vlijt en oppassendheid het vertrouwen van zijnen meester begint te winnen, tot dat hij, vele moeijelijkheden doorgeworsteld en eindelijk zijn eigen heer en meester geworden, den woeligen strijd des levens aanvaardt en voleindigt, houdt hij onze belangstelling in alles wat hem bejegent gaande, en trekt hij onze genegenheid, ja, menigmaal onze bewondering tot zich. Ongemeen is de zelfstandigheid, die zich al vroeg in hem ontwikkelt, zeldzaam het vertrouwen op eigen krachten, dat hij onder alle wederwaardigheden openbaart, maar aangenamer nog treft ons dat verband, waarin hij dat vertrouwen brengt met het vertrouwen op God, den almagtigen bestuurder der menschelijke lotgevallen. Zoo wel zijne roeping als zijnen tijd begrijpende, tracht hij zijne handelsondernemingen dienstbaar te maken aan het belang der maatschappij, aan den bloei der wetenschap en de eer van zijn vaderland, en weet hij tevens van de omstandigheden des tijds, hoe benard en ontmoedigend zij voor anderen mogen schijnen, partij te trekken voor zijne eigene welvaart. Zoo wist hij zijnen boekhandel tot eene in *Duitschland* destijds ongekende hoogte te verheffen

Digitized by Google

en zich-zelven tot het middenpunt te maken, om hetwelk de wetenschappelijke mannen van zijnen tijd zich gaarne vereenigden."

Het spreekt van zelf, dat zulk een boek over zulk een man, als wij hier aankondigen, zich niet in den gewonen zin des woords beoordeelen laat. Onzes inziens, beantwoordt het aan al de eischen, die men gewoon is aan zoodanig eene levensbeschrijving te doen. Is soms de volledigheid tot overgroote uitvoerigheid overdreven, men vergeeft het den zoon, dat hij niets kan terughouden van hetgeen hij aangaande zijnen vader te vermelden heeft, en ziet zich voor die uitvoerigheid schadeloos gesteld door de kennismaking met den ganschen hoogst belangrijken kring waarin de overledene zich bewoog. En legt hij zoo wel den in- als uitwendigen mensch, zoo wel zijn karakter en gemoedsbestaan als zijne afwisselende lotgevallen en werkzaamheden voor ons bloot, hij doet het met onpartijdigheid, dat hem evenzeer vereert als de piëteit, die in geheel zijn werk doorstraalt. Wel verre van met ijdele lofspraken zijne nagedachtenis te huldigen, laat hij enkel de geschiedenis spreken en voert hij vooral hem-zelven, uit zijne brieven, sprekende in. Hij doet het doorgaans op de meest ongedwongen wijze, en stelt ons daardoor in staat, om den waardigen man en geheel zijne omgeving regt te leeren kennen.

Wil men eene proeve zoo wel van hetgeen PERTHES was als van den trant waarin hij hier geschetst wordt? Wij ontleenen haar aan hetgeen, in den loop zijner levensbeschrijving, gezegd wordt van zijne *geestontwikkeling*. »PERTHES had" — zoo lezen wij (D. I, bl. 129) — »van zijne vroegste kindschheid af er dikwijls zelfs met angst en benaauwdheid naar gestreefd, om zich zelven en geheel zijn doen en willen in overeenstemming met den wil des Eeuwigen te brengen. In beschaving en kennis vorderende, had hij gezocht zijn doel steeds door meer geestelijke middelen te bereiken, en toch moest hij zich zelven bekennen, dat de wil diep in zijn binnenste verholen een andere was dan de wil Gods, en dat de neiging, om zijnen eigen wil tegenover dien van God door te zetten, zelfs dan de overhand behield, wanneer zijn inwendige angst daarover grooter werd dan zijne ligtzinnigheid en zijn trots. Toen PERTHES nu, verontrust door deze be-

Digitized by Google

wustheid, met zoo vele belangrijke personen in aanraking kwam, die de steeds dieper gaande kennis van des menschen betrekking tot God als de groote taak van hun leven beschouwden, moest de ontwikkeling en bevestiging van zijn geestelijk bestaan eene vooral godsdienstige rigting nemen. Lang reeds was het voorheen door hem gekoesterd denkbeeld, dat de mensch bestemd was, om zich door het vermogen van zijnen verstandigen wil tot een redelijk wezen te vormen, hem bekrompen en verkeerd voorgekomen. Allengs had hij het gevoel, als het onmiddellijke bewustzijn zijner ziel, voor de eenige kracht erkend, welke in staat was, om den mensch frisch en moedig, tegenover God en de wereld, door het leven te voeren; maar, ook onder den invloed van JACOBI, bleef er tweespalt in zijn binnenste, even als te voren. In de *Holsteinsche* en *Munstersche* kringen echter, waarmede hij in aanraking was gekomen, had hij menschen gevonden, die het op eene wijze, gelijk hem vroeger nooit was voorgekomen, met zich zelven eens schenen te zijn. Het werd hem tot zekerheid, dat het de liefde was, diep in hun binnenste gegrond, welke hen te midden van het gewoel der wereld hunne gemoedsrust, blijmoedigheid en zelftevredenheid niet deed verliezen. Hij gevoelde, dat hij, om de liefde, als blijvende toestand der ziel, ook voor zich te kunen verwerven, de tusschenkomst van een menschelijk wezen behoefde, en niemand op aarde was hem nader dan zijne CAROLINE. Weldra echter ontwaarde hij, dat de liefde tot God zich niet uit datgene, dat hij de liefde tot de menschen genoemd had, als het ware van zelf ontwikkelen zou, omdat zij niet alleen in mate, maar ook wat het voorwerp betrof, en derhalve in haar wezen, van dezen verschilde. Ofschoon hij zich van de steeds reiner en sterker wordende liefde tot CAROLINE vast en zeker bewust was, week hij toch angstig voor God terug. Als een' voor de liefde ondoordringbaren muur zag hij tusschen God en zich zelven zijn eigen vroeger leven en den tegenwoordigen toestand van zijn binnenste staan, waarin hij als grondrigting den wil om zonder God te zijn, en een strijden tegen God niet kon miskennen. Het kwam hem onmogelijk voor, dat de scheiding des menschen van God door den mensch zelven overwonnen zou kunnen worden. Mijn innerlijke angst vordert iemand, die in mijne plaats genoeg doet,

Digitized by Google

schreef hij aan CAROLINE, en een donker gevoel ontstaat bij mij, hetwelk eenen God verlangt, die als mensch de menschelijke ellende heeft gedragen. Voor PERTHES stonden de feiten der Openbaring als historische gebeurtenissen ontwijfelbaar vast; maar van Gods genade hangt het af, zeide hij tot MOLTKE, wanneer en hoe sterk zij in mijn binnenste levend zullen worden. Een worstelen en streven ontstond nu in hem, opdat, gelijk hij het uitdrukte, de ongeschapen Zoon des Vaders ook werkelijk zijn God wierde; de voor hem onloochenbare werkelijkheid der menschwording Gods verlangde hij voor zich als eene geheel zijn aanzijn vervullende idée. Nu begon de Heilige Schrift met geheel hare magt op zijne ziel te werken, en helpend, opwekkend en bevestigend stond CLAUDIUS hem ter zijde, gedeeltelijk door een steeds inniger wordend persoonlijk verkeer, gedeeltelijk door zijne geschriften. Vooral werd hij levendig getroffen door het »Eenvoudig huisvaderlijk berigt over de Christelijke Godsdienst." Hij verwierf eene zekerheid van overtuiging, eene rust voor zijn innerlijk leven, gelijk hij vroeger nooit had gekend."

Men zou het met bekorting medegedeelde de zoogenoemde bekeeringsgeschiedenis van PERTHES kunnen noemen, en zal in de beschrijving daarvan niet ligt de meesterhand, door grondige menschenkennis bestuurd, miskennen. Men ziet er bovendien uit, hoe grooten invloed de strenggeloovige CLAUDIUS op hem verkreeg, en zal dit te gemakkelijker weten te verklaren, waneer men acht geeft op het bijkans volslagen gebrek, dat hij leed aan echt Christelijke opvoeding en ontwikkeling, tot op den tijd dat hij met zijnen beroemden schoonvader in naauwe betrekking kwam. Maar, indien men nu uit het medegedeelde de gevolgtrekking wou afleiden, dat PERTHES, na zulk eene levenservaring, een ondragelijke mysticus of bekrompene piëtist geworden ware, hoe zou men zich dan bedriegen! Veeleer blijkt uit het vervolg zijner geschiedenis, dat zijn innerlijk Christendom een hoogst weldadigen en krachtigen invloed heeft uitgeoefend op zijne gansche persoonlijkheid, zoodat hij daardoor eerst geworden is de uitstekende man, dien hij zich, ook in het werkdadige leven, bij toeneming betoonde te zijn, zonder dat hij aan anderen juist denzelfden weg van bekeering voorschreef, dien hij be-

Digitized by Google

wandeld had, of voor eigene begrippen streed tegen andersdenkenden. Dit blijkt o. a. ten duidelijkste uit *de briefwisseling*, door hem gehouden *met den oudsten zoon* MATTHIAS, die sedert Paschen 1820 te *Tubingen* in de Theologie studeerde (D. II, bl. 174). »De door het leven rijp geworden man" — zoo schreef hij — »die zijne overtuiging niet op den weg der wetenschap heeft opgedaan, mag den jongen theologant, die aan het begin der studiën staat, geene grenspalen willen zetten, of hij loopt gevaar van mis te tasten." Hij vermeed daarom ook bijna altijd de behandeling der theologische bedenkingen en godsdienstige twijfelingen, welke den jongeling nu en dan verontrustten; maar bragt daarentegen niet zelden de geheele verhouding van zijnen zoon tot het beroep, waartoe hij zich voorbereidde, ter sprake. En ook CAROLINE, welk een groot gewigt zij ook aan het vaste punt in het hart hechtte, was er verre van verwijderd, om daarvan een rustbed voor haren zoon te willen maken en hem daardoor moeite en arbeid te willen besparen. »Laat het u ernst zijn met de studie der logica" — schreef zij eens — »het gebrek hieraan werkt al te nadeelig; verleden zondag heb ik eene preek gehoord, waarin veel goede wil en veel goeds in bijzonderheden was, maar alles zoo door elkander, dat men met zijne gedachten en aandoeningen herwaarts en derwaarts werd gedreven; over het geheel moet er geleerd en gedacht worden, eer men onderwijzen en spreken kan. Ik dank God, dat gij leeraars hebt, die wetenschap en eerbied voor het geloof in zich vereenigen."

Dit weinige zij ter aanbeveling genoeg! Het Tweede Deel eindigt met CAROLINE'S *laatste levensdagen* en het vertrek van PERTHES met zijne vier kinderen uit *Hamburg* naar *Gotha*, waar hij den 25sten Maart 1822 aankwam en hem, gelijk hij hoopte, een niet werkeloos, maar stil en rustig leven verbeidde. Wij verlangen daaromtrent in een *derde* en, zoo wij vermoeden *laatste deel*, dat wij echter nog niet ontvangen hebben, meer te vernemen en den belangwekkenden man tot aan zijn levenseinde te volgen.

De vertaling is door iemand geschied wiens naam borg staat voor hare deugdelijkheid en die, zelf praktisch ervaren in het vak van den boekhandel, zijn talent aan de levensbeschrijving van een boekverkooper wèl besteed heeft. Door

Digitized by Google

de bekorting, die hij zich, in overleg met den Uitgever, veroorloofde, zijn den *Nederlandschen* lezer eenige uitweidingen bespaard, welke de politieke geschiedenis van dien tijd betreffen en meerendeels van locaal belang voor *Duitschland* zijn.

Algemeene Geschiedenis voor de Scholen. Door J. C. NEUMAN, *Schrijver van het: »Nieuw Schoolboek over de Geschiedenis van ons Vaderland". In drie Deelen. Eerste Deel (Oude Geschiedenis). Te 's Gravenhage, bij* J. M. van 't Haaff. 1854. *In* 8vo. *III en* 275 *bl. f* 1 - 10.

Deze Algemeene Geschiedenis heeft, bij sommige gebreken, veel waardoor zij zich aanbeveelt. In een duidelijken, beknopten stijl, en met geleidelijke orde worden, in dit Eerste Deel, de voornaamste gebeurtenissen, van de schepping der wereld tot op den ondergang van het *Westersche* Rijk, het jaar 476 na CHRISTUS, medegedeeld; de volken die in het Oosten, Zuiden en Westen der toen bekende wereld de hoofdrol speelden, achtervolgens beschouwd: in oorlog en vrede, in hunne staatkundige, burgerlijke en huiselijke betrekkingen; en een goed overzigt gegeven van hunne zeden en gewoonten, Godsdienst, uitvindingen, kunsten, geleerdheid, akkerbouw, veehoederij, onderlinge betrekkingen en handel, met aanwijzing van het onderscheid in landaard, levenswijze en gezindheid. Ook van hunne beroemde mannen vinden wij hier korte maar juiste schetsen; terwijl de gevolgen van goede en kwade bedrijven, en de oorzaken van de welvaart en den bloei, of van den achteruitgang en den val der Staten worden aangetoond, met opmerkingen en lessen wèl geschikt om in jeugdige gemoederen liefde tot de deugd en afkeer van de ondeugd aan te kweeken. Elke reeks van Afdeelingen wordt met vragen besloten, waarop de antwoorden in het behandelde voor den leerling te vinden zijn, en elk tijdvak met een chronologisch overzigt. Zeer gepast achten wij ook de verdeeling der Oude Geschiedenis in de vier tijdvakken: het eerste van den oorsprong des menschelijken geslachts tot op de stichting der *Perzische* Monarchie door CYRUS; het tweede: van CYRUS tot ALEXANDER *den Groote;* het derde: van ALEXANDER *den Groote* tot de alleenheersching van AUGUSTUS; het vierde: van AUGUSTUS tot den ondergang van het *Westersche* Rijk.

Digitized by Google

Onder de *Oostersche* volken missen wij de *Parthen*, die in hunne maatschappelijke inrigtingen, regeringstelsel, en wijze van krijgvoeren veel eigenaardigs hadden, en langen tijd voor de alles dwingende *Romeinen*, toen deze op den top hunner magt stonden, geducht waren. Zoo wel als de *Bactriërs*, de Staten van *Klein-Azië* en de *Syriërs* hadden zij eene plaats verdiend. Onder de *Westersche* volken wordt alleen gesproken van de *Grieken*, *Macedoniërs* en *Romeinen:* — waarom ook niet van de *Spanjaarden*, *Gallen*, *Germanen* en *Britten?* Konden deze al niet met de eerstgenoemden in merkwaardige lotwisselingen, in magt en beschaving wedijveren — zij hebben echter, vooral de *Gallen* en *Germanen*, in de Oude Geschiedenis geene zoo geringe of smadelijke rol gespeeld, om geheel niet, of maar ter loops van hen te gewagen. — Op andere plaatsen had de Schrijver zich kunnen bekorten. In eene Algemeene Geschiedenis mag zeker die van het eerste menschengeslacht, en de *Israëlitische*, hier tot de verwoesting van *Jeruzalem* door TITUS, behandeld, niet ontbreken; doch vermits dit werk uit zijnen aard voor reeds gevorderde leerlingen is bestemd, die geacht mogen worden met de voornaamste gebeurtenissen des Bijbels bekend te zijn, hadden de lotgevallen van het *Israëlitische* volk wel beknopter vermeld kunnen worden. Te regt beslaan de *Grieken* en *Romeinen* de ruimste plaats. Evenwel, bij den rijkdom van stof hier voorhanden, had de Schrijver zich te meer voor herhalingen moeten hoeden. Zeker kon de ethnographische *méthode*, door hem gevolgd, daartoe ligt verleiden. Doch waarom niet, bij de beschouwing van het *Perzische* Rijk, slechts met een woord van de oorlogen met de *Grieken* en met ALEXANDER *den Groote* gerept, om die bij de geschiedenis der laatsten opzettelijk te behandelen, daar wij ze nu tweemalen ontvangen. In de beschrijving der *Lydiërs* en *Karthagers* zijn zulke herhalingen vermeden. Wij vatten ook niet waarom wel de vermaarde Dichters, Geschiedschrijvers, Redenaars, Wijsgeeren en Kunstenaars van *Griekenland*, maar niet die van *Rome* zijn opgegeven.

Verder zijn ons de volgende misstellingen voorgekomen. Op bl. 239 staat: »HASDRUBAL zich met HANNIBAL vereenigd hebbende, zoo stond *Rome's* lot op nieuw zeer hagchelijk", 't moet zijn: »als HASDRUBAL zich met HANNIBAL vereenigd had,

Digitized by Google

zou *Romes* lot op nieuw zeer hagchelijk hebben gestaan". Het was vóór dat die vereeniging geschieden kon, en om ze te beletten, dat de beide Consuls schielijk tegen den eersten optrokken, en het geluk hadden hem te verslaan. Bl. 250 wordt de zegepraal op SERTORIUS en SPARTACUS aan POMPEJUS toegekend. Doch de eerste, die gewoon was van POMPEJUS' krijgsbekwaamheden met niet grooten lof te spreken, viel door verraad; en de roem van den laatsten overwonnen te hebben behoort aan CRASSUS. Aan het verraderlijk ombrengen van CRASSUS, bij de onderhandeling met den vijandelijken bevelhebber (bl. 251), had zijne nederlaag, vlugt en omsingeling dienen vooraf te gaan.

Wij gelooven dat deze *Algemeene Geschiedenis* door hen voor wie zij bestemd is met nut zal worden gebruikt.

G. V.

Twee Hoofdbeletselen, die er voor den Onderwijzer kunnen bestaan in de vorming der Jeugd. — Wenken voor Ouders. Door J. P. GOEDHART, *Onderwijzer te Dordrecht. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1853. *In gr.* 8*vo.* 21 *bl.* *f*:-25.

Het Onderwijs, een voorwerp van de aanhoudende zorg der Natie. Redevoering ter opening der Algemeene Vergadering van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap, gehouden te Zwolle den 5*den Augustus* 1853, *door* P. HOFSTEDE DE GROOT. *Te Zwolle, bij* de Erven J. J. Tijl. 1853. *In gr.* 8*vo.* 28 *bl.* *f*:-25.

1. De bezwaren door den Heer GOEDHART behandeld, zijn geheel van praktischen aard. De ouders behooren den onderwijzer niet slechts als een loontrekkenden dienaar te beschouwen; mogen hem in het bijzijn der kinderen nimmer beoordeelen, veel minder veroordeelen, en moeten vooral den kinderen niet toegeven in hunne klagten over den onderwijzer, maar hem handhaven in zijn gezag, en in alles hun vertrouwen in zijn onderwijs en leiding doen blijken. Als deze hoofdbeginselen van heilzaam verband tusschen het huis en de school geheel of ook maar ten deele uit het oog worden verloren, ontstaan daaruit voor den onderwijzer moeijelijkheden, die hem 't wèl vervullen zijner gewigtige taak bezwaarlijk, zoo niet

Digitized by Google

onmogelijk maken. Deze wenken mogen voor verstandige ouders overbodig schijnen; vele anderen kunnen er uit leeren tot hun eigen en hunner kinderen welzijn. Het geschriftje is overwaardig gelezen en behartigd te worden.

2. Deze verdienstelijke Redevoering is wèl geschikt om ouders en opvoeders te leeren belang stellen in het lot van het onderwijs en ook in dat van de onderwijzers. — Zulke geschriften te lezen, kan, bij de op handen zijnde regeling van het onderwijs, niet anders dan nuttig zijn. Wij wenschen de Redevoering in veler handen.

Aanschouwelijk Onderwijs in het Dierenrijk, of Handboekje voor aankomende Onderwijzers, Onderwijzeressen en Bewaarschoolhouderessen, ten gebruike bij Platen van de voornaamste en nuttigste Dieren; door J. SPAAN, *Schoolonderwijzer te Haarlem. Te Haarlem, bij* C. Zwaardemaker. 1854. *In kl.* 8vo. 78 *bl.* *f* :-45.

De uitvoerige titel geeft voldoende aanwijzing van het doel waarmede dit werkje is opgesteld. Het moet tot handleiding dienen om met de kinderen te spreken, hen opmerkzaam te maken en te ondervragen bij het aanschouwen van afbeeldingen, zoo als die welke bij HOOGSTRATEN te *Zwolle* zijn uitgegeven. Eerst geeft de Schrijver een voorbeeld van de wijze »op welke men de platen zou kunnen behandelen", gelijk hij zegt, d. i., hoe men bij het gebruik der platen met de kinderen spreken kan. Dit voorbeeld is dramatisch voorgesteld (bl. 5—9). Hierop volgen, zonder stelselmatige orde, beschouwingen over eenige dieren, waarvan de onderwijzers of onderwijzeressen gebruik kunnen maken; voor dezen toch en niet voor kinderen is dit boekje opgesteld. De stijl laat veel te wenschen over, en de opvolging der denkbeelden is somtijds zeer vreemd. Zie hier een voorbeeld. »Het bloed" (der koe) »dient tot bereiding van bloedworst en van sommige dingen. De darmen om er worst in te stoppen, de blaas om potten met ingelegen goed te bedekken, enz. De koe bewijst wel Gods almagt, wijsheid en liefde! Waarin?" Dit diene mede tot eene proeve van den schrijftrant. Over de wetenschappelijke waarde van dergelijk een werkje iets te zeggen, zou weinig overeenkomen met het doel dat zich de Schrijver heeft voorgesteld. Aankomende onderwijzers, onderwijzeressen en bewaarschoolhouderessen, die dergelijk eene aanwijzing behoeven, mogen beoordeelen wat zij uit dit Handboekje goeds en bruikbaars kunnen opdelven.

J. v. d. H.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Geschiedenis der Christelijke Kerk, in tafereelen. Bewerkt door Prof. P. HOFSTEDE DE GROOT, *Dr.* B. TER HAAR, *Prof.* N. C. KIST, *Prof.* W. MOLL, *Prof.* F. J. DOMELA NIEUWENHUIS, *Dr.* J. J. VAN OOSTERZEE, *Ds.* C. W. VAN DER POT, *Prof.* H. J. ROIJAARDS, *Dr.* E. B. SWALUE, *en Prof.* P. J. VETH. *Tweede Deel. Tweede tijdvak. Met platen. Te Amsterdam, bij* G. Portielje en Zoon. 1853. *In kl. folio.* 320 *bl. f* 6-40 *bij inteekening, in losse bladen.*

Met welgevallen heeft ons oog op de vorige tooneelen uit het leven der Christelijke Gemeente gerust. Wij staarden met eerbied op de edele mannen die in woord en schrift schatting bragten aan het rijk der waarheid, en verkwikten ons bij de aanschouwing der bloemen van poëzij op *Oosterschen* en *Westerschen* bodem geplukt. Thans echter worden wij geleid als op eene heide vol doornen en distelen, door mannen gezaaid die den vrede minder lief hadden dan den twist, en den haat boven de liefde stelden. Wij hebben zeker geen regt tot klagen dat er in de Christelijke Kerk geschillen ontstonden; dit verschijnsel getuigt van haar gewigt en belang; maar dat de uiteenloopende beantwoordingen van levensvragen, waartoe de objectiviteit van 't Christendom zelve schijnt uit te lokken, in geschillen ontaardden, die de maatschappelijke rust verstoorden, den vrede in de Kerk verbraken, en 't geluk in 't huiselijk leven verwoestten, dat mogen wij hoogst betreurenswaardig vinden. Men zou kunnen vragen: of de Schrijvers der tafereelen deze twistende partijen niet met een enkelen trek konden geschetst hebben, wanneer zij die niet zwijgend mogten voorbijgaan? Maar die partijen behooren tot de geschiedenis, en kunnen in onzen tijd tot eene waarschuwing strekken; leerende, waartoe men vervalt, als driften het verstand beheerschen, vooroordeelen het oordeel verblinden, en eindelijk de geschillen over de waarheid bij meerderheid van stemmen worden beslist.

Prof. KIST behandelt de geschiedenis van het Ariaansche

Digitized by Google

twistgeding over de vraag, die ook nog heden ten dage mannen van wetenschap verdeelt: »Wie is de CHRISTUS?" en geeft eene schets van den oorsprong, het ontstaan, den voortgang, de gedurige afwisseling, den uitslag, en de beteekenis van dezen strijd. De Schrijver verbergt daarbij geenszins zijne vóórliefde voor de Arianen. Wij betwisten die niet, maar verwonderen ons, dat hij, de algemeen bekende wreedheden der *Wandalen* tegen de *Niceanen* voorbijgaande, hunne handelingen als zoo vele maatregelen tegen het onzedelijk gedrag der *Romeinsche* inwoners doet voorkomen, en de zaak daardoor, naar het ons toeschijnt, in een valsch licht stelt. Wij althans kunnen ons niet vereenigen met het besluit dat hij er uit trekt, zeggende: »Maar dit zelfde doet daarom juist een nieuw licht voor ons opgaan over de luide klagten, welke in de geschiedenis over de verdrukking der Katholieke Kerk door hare Ariaansche overheerschers, vooral in *Afrika*, worden aangeheven. Helaas! men achtte in zijn regtzinnig geloof zich verkort, wanneer men in zijn onzedelijk leven naar verdienste gestraft en bedwongen werd." Aldus beweerde men ook vóór twintig jaren, dat zij, die zich toen, zij 't ook onberaden, van de Hervormde Kerk scheidden, niet om hunne, zij 't ook onstuimige orthodoxie, maar om hun verzet tegen de reglementen en de wetten van den Staat werden vervolgd. Maar de vervolging van den regtschapen EUGENIUS onder de regering van HUNNERIK, de uitdrijving van bijna zes duizend geestelijken en leeken naar de brandende woestijn, en zoo vele andere wreedheden, die het hart doen bloeden, wederleggen feitelijk des S. gunstige opvatting. Ook deze geschiedenis bevestigt ons in het gevoelen, dat de mensch niets en niemand ontziet, wanneer hij voor eigen meeningen, zij mogen dan al of niet orthodox zijn, te velde trekt.

De Hoogleeraar HOFSTEDE DE GROOT hangt een zwart tafereel op van de twisten ontstaan door NESTORIUS en EUTYCHES, die, wijzer dan wijs, wilden vaststellen, waarin de menschelijke en de Goddelijke natuur in CHRISTUS òf vereenigd òf gescheiden zijn. Belangrijk zijn des Hoogleeraars opmerkingen over de twisten in de *Grieksche* en *Oostersche* Kerk; elk die ze leest doe er zijn voordeel mede.

Met weemoed zagen wij op het tafereel van de Donatiaansche en Pelagiaansche twisten, omdat de rijkbegaafde Schrij-

Digitized by Google

ver aan de Kerk en aan de wetenschap ontvallen is. Prof. ROLJAARDS behoorde tot het klein getal bezadigde mannen, die voor hetgeen zij belijden met bescheidenheid uitkomen. Van hem, gelijk van MELANTHON, kan gezegd worden, dat hij zijne pen nimmer doopte in de gal van den Theologischen haat.

»Twee personen treden daar voor ons op, die beide vertegenwoordigers geweest zijn van beginselen, welke zich gedurende vele eeuwen in de *Westersche* Kerk openbaarden, en die beurtelings, schoon dan ook in verschillende mate, den strijd voerden tegen de Katholieke Kerk. — De één meer de man van het oogenblik, die plaatselijk zijnen naam gaf aan eene bestaande partij, haar voor eene wijle aanvoerde, en naar aanleiding van bijzondere omstandigheden toen uitbreidde en regelde; de ander invloedrijk in de *Westersche* Kerk tot op onze dagen, omdat hij denkbeelden en meeningen uitsprak, die zich telkens tegenover den heerschenden geest der *Westersche* Kerk openbaarden; — de een meer praktisch-fanatiek; de ander een streng en consequent handhaver eener zedeleer die op verstands-gronden berustte en minder uit het diepste des gemoeds was geput; — de een op Kerkelijk grondgebied voorvechter in den strijd tegen het verband van Kerk en Staat, hetwelk zich toen voor de eerste maal vestigde en van dien tijd af dagteekent; de ander op zedelijk levensgebied de Christelijke voorstellingen opnemende.

»Maar tegenover beide staat gelijktijdig AUGUSTINUS, dat kolossale beeld der *Westersche* Kerk, de dialectisch-dogmatische Godgeleerde, de onverwinnelijke handhaver der Kerkelijke eenheid en der Katholiciteit, zoo wel in Kerkvormen en 't Kerkbestuur als in de leer. Waar hij verschijnt, daar verheft zich de kolossale gestalte beurtelings tegen beide, en verslaat ze beurtelings door het Kerkelijk gezag van het *Westen* en door zijn overwegenden invloed, ofschoon hij hunne grondstellingen en leermeeningen geenszins uit de Kerk kan verdrijven; slechts dit voorkomt hij, dat zij de Kerk overmeesteren, dat zij zich vestigen als Kerkgenootschap naast de eene thans reeds gevestigde Katholieke Kerk van het *Westen*. — Dat driemanschap vertoont ons de hoofdrigtingen van dien tijd onder de Christenen van het *Westen*. Geen hunner is dus als een voorbijgaand verschijnsel te beschouwen, maar veeleer zijn zij de typen van aan het Christendom verwante

Digitized by Google

of daarop overgeplante heerschende beginselen, wier onderlingen strijd wij in hunne geschiedenis zien uitgedrukt."

Zoo als ROLJAARDS altijd schreef, worden ook hier deze geschillen zonder hartstogt of partijzucht eenvoudig en klaar behandeld.

De geschiedenis dier onderscheidene twisten beslaat bijkans zeventig bladzijden. Wij gelooven dat den Schrijvers de roem toekomt van in een kort bestek veel duisters te hebben opgehelderd.

Van daar af komt men op een vreedzamer gebied. Prof. MOLL verspreidt veel licht over de betrekking van Kerk en Staat gedurende dit tijdvak, en over den toestand en de ontwikkeling van Gemeente en geestelijkheid. Menig beschaafd lezer, die de Kerkelijke Geschiedenis niet tot een bepaald voorwerp van onderzoek heeft gemaakt, zal hier ontdekken hoe het mogelijk is geweest, dat de Kerk, vooral in het *Westen*, gedurende de Middeleeuwen kon worden wat zij toen geworden is, en nog heden is: eene Roomsch-Katholieke.

Het volgende tafereel ontvangt men van Dr. SWALUE, die het Kerkbestuur en de Kerkelijke tucht in dit tijdvak schetst. Veel waars en nuttigs wordt van de Conciliën in dien tijd gezegd, die *Grieksch* van oorsprong, bij hunne werkzaamheden hunne afkomst niet verloochenden. Trouwens, ook hier is menige ARISTIDES veroordeeld, omdat hij onder anderen invloed stond, en anders sprak, dan de vergaderde vaders, die meenden dat zij de mond des Heiligen Geestes waren. Ook latere tijden hebben het woord, dat GREGOOR van *Nazianze* uitsprak, niet gelogenstraft: »Als ik de waarheid zal zeggen, ben ik zóó gestemd, dat ik iedere verzameling van bisschoppen ontvlugt, daar ik nog van niet ééne een goed einde heb gezien, en geene Synode ken, die het kwaad niet veeleer vermeerderd, dan weggenomen heeft; want eene onbeschrijfelijke twist- en heerschzucht zitten daar voor, en eer zal iemand er de beschuldiging moeten hooren, dat hij tot regter zich opwerpt over de verkeerdheid van anderen, dan dat hij er in slagen zou er anderen van te overtuigen."

Het drooge aan de behandeling van den grooten en kleinen ban eigenaardig verbonden, heeft Dr. SWALUE vermeden in de voorstelling van het bekende geval van AMBROSIUS met Keizer

Digitized by Google

THEODOSIUS, en het banvonnis door den edelen SYNESIUS, Bisschop van *Ptolemaïs*, tegen den Prefekt ANDRONIKUS uitgesproken. Wij beslissen niet over het verschil van SWALUE met NEANDER omtrent de ontmoeting tusschen den *Milaneschen* Kerkvoogd en den Keizer aan de kerkdeur te *Milaan;* maar vereenigen ons volgaarne met het gevoelen van den eersten, dat AMBROSIUS goed regt had om te handelen zoo als hij gedaan heeft. Geene geboorte, roem, of stand, zelfs niet de troon geeft iemand regt om straffeloos booze daden te plegen, en de Godsdienstleeraar is bevoegd ieder uit de Kerkelijke gemeenschap te sluiten die zich hare zegeningen onwaardig maakt. Eerst toen heeft de Kerk hare bevoegdheid overschreden, toen zij den mensch in zijne maatschappelijke regten, die buiten haar bereik liggen, aantastte. AMBROSIUS was geen Zevende GREGOOR, of Derde INNOCENTIUS.

Het veertiende tafereel, waar wij Prof. MOLL dankbaar voor zijn, beschrijft de ontwikkeling der Christelijke feestgetijden, en wanneer en hoe zij werden gevierd. Veel wordt daarbij onder de aandacht gebragt, dat licht werpt over verschijnselen die zich nog in ons tegenwoordig leven voordoen; over godsdienstige zeden, en gewoonten tot de openbare eerdienst van ons en andere Kerkgenootschappen betrekkelijk, die niet, of kwalijk verstaan worden, als men van haren oorsprong, hare oudste gedaante en hare bedoelingen niet weet. Wij zijn den Schrijver ook verpligt voor hetgeen hij over de plaatselijke inrigting der Kerk heeft gegeven. Men zal daaruit zien, dat, bij 't bouwen en inrigten der kerken, *Jeruzalems* tempel zoo veel mogelijk tot modèl werd genomen, en 't heeft ons eenigzins bevreemd, dat de Hoogleeraar dit niet heeft aangemerkt.

Bij dit tafereel zijn twee platen gevoegd, voorstellende de kerk van St. CLEMENS te *Rome*, benevens het plan, en den Bisschoppelijken zetel in die kerk, met eene voldoende verklaring er van.

Een ongemeen levendig tafereel hangt de Hoogleeraar DOMELA NIEUWENHUIS op van de openbare Godsdienst-oefening gedurende dit tijdperk. De voorstelling er van is zoo aanschouwelijk, als of men die bijwoonde; men hoort en ziet hoe er toen gepredikt werd en wat daarbij voorviel. Vooral boeit

Digitized by Google

zijne beschrijving van de Avondmaalviering. Hij geeft daarin, wat in de gewone Kerkelijke Geschiedenis doorgaans gemist wordt en waarnaar de lezer toch zoo gretig verlangt: het geheel van hetgeen er gesproken, gebeden, gezongen en gedaan werd. Dit tafereel is een sieraad onder het vele voortreffelijke, dat de Verzamelaars in de beeldengalerij hebben geleverd.

Dr. SWALUE plaatst daarnevens een tafereel van de vereering der Heiligen, en de bedevaarten, van hare waarde en onwaarde, van het goede dat er aanleiding toe gaf, en van het misbruik dat er uit voortvloeide.

Levendig is ook de voorstelling door Ds. VAN DER POT van de verbreiding des monnikendoms na ANTONIUS. Hij leidt ons daarin door de woestijn van *Egypte*, en de rotsen van *Syrië*, en beschouwt met een onbevooroordeelden, vrijen, Christelijken blik dit verschijnsel in de Christelijke Kerk, hetwelk zoo veel goeds en zoo veel kwaads heeft veroorzaakt. Zijn oordeel is volkomen het onze.

Eene moeijelijke taak, eindelijk, heeft Prof. DOMELA NIEUWENHUIS nog volbragt door het Christelijk huisgezin te schetsen. Zoo iets, dan is het leven in de binnenkamer een geheim, dat de Muze der Historie, vooral in den ouderen tijd, toen het openbaar leven alles gold, niet vermogt te ontsluijeren. Wat den S. geweigerd is vergoedt hij met de nagedachtenis van drie vrouwen, sieraden der Christelijke Kerk, ANTHUSA, NONNA en MONIKA, te vereeren, en een blik te werpen op de wijze waarop de oude Christenen hunne dooden aan het stof der aarde toevertrouwden, hen eerden, en voor hen baden. Deze beschouwing is geïllustreerd met eene plaat, voorstellende eene oud-Christelijke sarkophaag, die zich in 't *Leidsch* Museum van Oudheden bevindt, toegelicht door Prof. MOLL.

Zoo zijn wij aan 't einde van dit Tweede Deel gekomen, even rijk in zaken als uitmuntend in behandeling. De geleerde zamenstellers oogsten eer in van hunnen arbeid. Men moge aan dit werk den titel van tafereelen willen betwisten, het is eene geschiedenis, die diep in het wezen der gebeurtenissen en in 't innerlijk leven der personen dringt, welke op het tooneel dier tijden gehandeld hebben. De typographische uitvoering laat niets te wenschen over. Het plaatwerk is

Digitized by Google

loffelijk. De Uitgever verdient alle aanmoediging bij deze onderneming, welke onze litteratuur met een voortreffelijk werk verrijkt.

J. H. S.

Godsdienstige Beschouwingen en Overdenkingen, gevolgd naar het Fransch van FÉNÉLON. *Vijfde druk. Bewerkt door* J. TICHLER, *Theol. Doct., en Pred. te Leyden. Te Amsterdam, bij* Ten Brink en de Vries. 1852. *XV en* 130 *bl., in linnen f* 1-60; *ingenaaid f* 1-25.

Wij kenden van deze *Godsdienstige Beschouwingen en Overdenkingen* reeds eene en andere vroegere uitgave, toen ons daarvan de vijfde druk, bewerkt door Dr. TICHLER, van wege de Uitgevers werd ter hand gesteld. Zij beklaagden zich, dat de aankondiging van dezen druk in de *Vaderl. Letteroefeningen* achterwege gebleven was, en begeerden haar ook thans nog, na verloop van twee jaren. Was het verzuim, zoo wij meenen, onwillekeurig, het gevraagd herstel kon niet geweigerd worden, nu het een zoo nuttig en stichtelijk boek gold als dit, hetwelk, onzes inziens, waardig is algemeen gelezen en verspreid te worden. Wie kent den waarlijk vromen FÉNÉLON niet, die in de schatting der gansche Christenheid eene eerste plaats bekleedt onder de voortreffelijke mannen die de Roomsch-Katholieke Kerk heeft opgeleverd, en door wiens geschriften zoo veel nut gesticht is onder Roomschen en on-Roomschen beide? Men vindt hier eene beknopte bloemlezing uit zijne *Oeuvres Spirituelles*, in der tijd met zorg bewerkt door Mej. TEMMINCK, en nu door TICHLER nog eens naauwkeurig nagezien en met een en ander Hoofdstuk uit het oorspronkelijke vermeerderd. Alles is even eenvoudig als waar, even innig en gemoedelijk als helder, wat men hier bijeen vindt, en menigeen zal het onder de lezing verbazen, dat daarin een man ons toespreekt, die als Aartsbisschop van *Kamerijk* zich boog voor het oppergezag van den Paus van *Rome*. Och, of alle Bisschoppen en Aartsbisschoppen der Roomsche Kerk naar hem eenigermate geleken, en de strijdlustige Protestant van onze dagen van hem leeren mogt het één noodige te

Digitized by Google

zoeken en te behartigen, dat te midden van verdeeldheid en twist zoo ligtelijk wordt voorbijgezien!

Het beeld van FÉNÉLON, dat tegenover den titel prijkt, en de band van het boek getuigen mede van de zorg der Uitgevers om het werk zoo fraai te doen verschijnen als 't door zijne inwendige waarde verdient. Wij maken geene zwarigheid om 't zonder eenig voorbehoud algemeen aan te bevelen.

Bijbelsch Dagschrift, of de invloed des Christendoms op huiselijk en maatschappelijk geluk, in Godsdienstige overdenkingen op iederen dag des jaars 1853. *Met Platen. Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots en Comp. 1853. *In gr.* 8*vo.* 882 *bl. f* 4-80.

Wat wij, een jaar geleden, van dit *Bijbelsch Dagschrift* gezegd hebben (1), zouden wij gaarne herhalen, daar het zich tot in dezen zeventienden Jaargang vrij gelijk is gebleven. Wij kunnen het bij voortduring met vrijmoedigheid aanbevelen, en verblijden ons vooral over den Evangelischen toon en geest die er in heerscht. De namen van verreweg de meeste medearbeiders staan daarvoor ook genoegzaam borg. Men heeft hier geene schadelijke uitersten te vreezen. En blijkbaar wordt het praktische doel met groote zorg in het oog gehouden, zoodat de heilbegeerige Christen hier voor elken dag voedsel vindt geëvenredigd aan zijne behoeften.

Nog iets, bepaaldelijk tot de Uitgevers gerigt. Zij maken, gelijk wij bemerkt hebben, tot aanprijzing van dit *Dagschrift* op billetten van inteekening gebruik van onze vorige aankondiging, en deelen daarvan een goed deel mede. Wij duiden hun dit geenszins ten kwade. Maar is het opregt, is het geoorloofd, vragen wij, dat zij daaruit, zonder het op eenigerhande wijze te doen blijken, zulke gedeelten achterwege houden en weglaten, die den ruimschoots gegeven lof eenigermate beperken? Daarom zij het nog eenmaal gezegd, dat niet elk opstel even gelukkig is uitgevallen, en sommigen zich al te zeer in het algemeene verliezen, zonder dat er daarom één enkel onder gevonden wordt hetwelk zijne plaats ten eenenmale onwaardig zijn zou, of waarvan de lezing en overpeinzing niet hier en daar een gunstigen indruk kan hebben achtergelaten.

---

(1) *Vaderl. Letteroefeningen*, 1853, Bockbeschouwing, bl. 487, 488.

Digitized by Google

De eeuwigheid des Goddelijken Woords te midden der onbestendigheid en vergankelijkheid van al het ondermaansche, overwogen in eene Leerrede over 1 PETR. I: 24, 25, *gehouden ter gedachtenis van vervulde vijf-en-twintig-jarige Evangeliedienst in de Evangelisch-Luthersche Gemeente te Zierikzee, den* 26 *Maart* 1854, *door* P. J. ANDREÆ, *Theol. Doctor, en Predikant dier Gemeente. Uitgegeven ten voordeele van een viertal weezen, Predikants-kinderen. Te Zierikzee, gedrukt bij* P. D. J. Quanjer. 1854. *In gr.* 8*vo.* 25 *bl.* *f* : - 40.

De Heer ANDREÆ houde het ons ten goede, dat we, als hij over de uitgave dezer Gelegenheids-rede ons vooraf had geraadpleegd, hem ernstig die zouden ontraden hebben, omdat zij ons voorkomt de uitgave niet te verdienen. Reeds de keuze van den tekst, waarvoor de lijdensprediking dien dag zwijgen moest, vinden wij verkeerd. Was er dan geen tekst te vinden voor het doel der rede gepast, doch waarin ook naar het kruis van CHRISTUS werd heengewezen? Indien dat kruis de hoofdinhoud en het middelpunt van des Leeraars vijf-en-twintig-jarige prediking te *Zierikzee* heeft uitgemaakt, moest het dan niet vooral op dien blijden gedenkdag zijner prediking door hem op den voorgrond geplaatst en met de vreugde des geloofs als omhoog geheven zijn geworden? Daarentegen wordt er hier, midden in de lijdensweken, van gezwegen, en bekomt de Gemeente slechts eene voorstelling van het Woord Gods, opgevat in den meest algemeenen zin, en, ook waar het beperkt wordt tot het Evangelie, weinig naauwkeurig omschreven. En terwijl de onbestendigheid en vergankelijkheid van het ondermaansche in enkele, weder zeer algemeene en gewone, trekken wordt herinnerd, is de wijze waarop de eeuwigheid des Goddelijken Woords in het licht gesteld wordt, zóó weinig overtuigend en bevredigend, dat wij er ons bij de hoorders geen blijvenden indruk van kunnen denken. Maar misschien vergoedt dan het meer individuële, dat hier, naar den aard eener Gelegenheids-preek, betrekkelijk Leeraar en Gemeente voorkomt, wat er aan de behandeling van het gekozen onderwerp ontbreekt? Ook dat niet. Het is veeleer zoo onbestemd en oppervlakkig, als of de vijf-en-twintig jaren

Digitized by Google

niets hadden opgeleverd, dat op den gedenkdag verdiende vermeld en herinnerd te worden! Wij hooren hier de taal der ervaring evenmin als wij iets van eenigen warmtegloed van wederzijdsche liefde bespeuren. Toch schijnen Leeraar en Gemeente het te zamen tamelijk wèl gehad te hebben en met elkander tevreden te zijn, gelijk er ook vrede schijnt te heerschen tusschen den Spreker en zijne overige Protestantsche ambtsbroeders te *Zierikzee*, en daarover verblijden wij ons. Wij zijn er ook verre af van te meenen dat Ds. ANDREÆ geen ijverig en achtingwaardig Herder en Leeraar zijner Gemeente zijn zou, en nemen zelfs van harte deel in het voorregt, hem geschonken. Maar wij beweren niettemin, dat zijne Feestrede anders ingerigt, of niet uitgegeven, althans niet aan het algemeene oordeel onderworpen had moeten worden. Nu dat eenmaal geschied is, mogen wij niet prijzen wat ons voorkomt gebrekkig te zijn. En al ware het ook, dat de weezen, ten wier voordeele de Preek is uitgegeven, er minder voordeel door kunnen hebben, wat zou er van de kritiek worden, indien zij zich door zulke overwegingen moest laten besturen!

De houding die Rome's Bisschoppelijke Hiërarchie vooral in de zes laatste jaren in Europa heeft aangenomen. Een Woord van waarschuwing voor Nederland. Uit het Hoogduitsch vertaald; en voorafgegaan door een Woord van aanbeveling van S. H. KOORDERS. *Te Amsterdam, bij* C. L. Brinkman. 1854. *In gr.* 8*vo.* 45 *bl.* *f* :- 50.

Dit uit het *Zeitschrift für Protestantismus und Kirche* vertaalde Stuk handelt over zaken die, ofschoon ten deele niet nieuw, echter ál de aandacht verdienen; inzonderheid van die Protestanten welke nog steeds onbekommerd zijn omtrent de gevaren die het Protestantisme omringen. *Romes* Hiërarchie, op den bodem geworteld van eene afdeeling der Kerk van Dien, Wiens rijk niet is van deze wereld, en Die zijnen volgelingen op het hart drukte: »Leer van mij dat Ik zachtmoedig ben en nederig van harte", wordt hier beschouwd in hare werking en uitbreiding, vooral in de laatste zes jaren.

De Schrijver onderzoekt eerst: wat tot hare vernieuwde

Digitized by Google

magtsontwikkeling geleid heeft. Hij vindt dat in het besef harer voorstanders, dat er krachtdadig gehandeld moest worden, om haar uit de vernedering, waarin zij bij den aanvang dezer eeuw gezonken was, op te beuren. Daartoe diende: de eendragtige zamenwerking van al de leden der Kerk tot één zelfde doel, waaraan de regten der lagere geestelijkheid en van het Episcopaat werden opgeofferd; en de verkiezing van Kardinalen ook buiten *Italië*, toen 't bleek, dat de eigenlijke magt der Roomsche Kerk niet daar binnen gelegen was. Innerlijk bevestigd, en in wèlgesloten eenheid rondom het Hoofd der Kerk, nam de Hiërarchie tegenover den Staat eene houding aan, naar de verschillende omstandigheden gewijzigd, doch alom met het vroeger doel: »de opperheerschappij over de Koningrijken der aarde", voor oogen. Wat de wereldlijke magt te wachten heeft, wanneer 't haar gelukt alle vermogens aan zich te onderwerpen en onbelemmerd naar alle zijden te ontwikkelen, is niet moeijelijk te voorspellen. Zonder voor eenigen Staatsvorm eene bijzondere vóórliefde te kweeken, tracht de Hiërarchie zich elke verandering van regeringstelsel ten nutte te maken, gelijk 't het laatst in *Frankrijk* gebleken is. In *Duitschland* en *Italië* kantte zij zich tegen de revolutie aan, omdat deze zich der Kerk vijandig betoonde, maar in *Ierland* daarentegen, deed zij het vuur der beweging door hare leden aanblazen. Voorts slaat de S. een blik op de houding van den Staat tegenover de Hiërarchie, en geeft reden van de begunstiging die zij, boven de Protestantsche Kerk, in onderscheidene landen van de regeringen geniet. Het eindbesluit dier beschouwing is: »in een tijd van vernielzucht, die zich tegen Staat en Kerk vijandig aankant, is het natuurlijk, dat zij zich tegen den gemeenschappelijken vijand vereenigen." — Die vereeniging wordt, onzes inziens, bestendigd door de echtverbindtenissen van Roomsche Vorsten met Protestantsche Vorstinnen, en omgekeerd, en de opvoeding der Vorstelijke telgen in het Roomsche geloof. Welk verzet tegen *Rome* is, waar dit plaats heeft, van de Hoofden der Staten te wachten! — De S. wijst op het onderscheid tusschen geloovige Katholieken, van welke de Protestanten niets te vreezen hebben, en de kampioenen der Hiërarchie, van welke zij alles hebben te duch-

Digitized by Google

ten, en noemt als bewijzen van het laatste: de pogingen om den *Elzas* te Katholiseren; de woelingen in de *Oostenrijksche* en andere *Duitsche* Staten, in *Zwitserland*, *Engeland*, en *Nederland*. Hij vergeet echter ook niet te gewagen van den der Hiërarchie vijandigen geest die in *Frankrijk*, vooral in het *Zuiden*, voorts in *Italië*, meer bijzonder in *Sardinië*, en in *Boheme* ontwaakt, en van den nadrukkelijken tegenstand haar door de regering van *Beijeren* geboden. Ten slotte wordt het eigenlijk doel der Jezuïten-missies door hem opgegeven.

Wij achten beide, dit wèlgeschreven Stuk, en de belangrijke Voorrede van den Heer KOORDERS, allezins geschikt om nut te stichten; inzonderheid om de oogen te ontsluiten van hen die in de Hiërarchische woelingen geen kwaad zien, en bevelen ze ter lezing en overweging aan.

Zegepraal des Evangelies, of openlegging der redelijke gronden, die mij van een Atheïstisch ongeloof tot aanneming der zaligmakende waarheid in CHRISTUS *bragten. Door* ALEXANDER HARRIS. *Naar den vierden druk uit het Engelsch, door* C. S. ADAMA VAN SCHELTEMA, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* de Wed. L. van Hulst en Zoon. 1854. *In gr.* 8*vo.* 256 *bl.* *f* 2 - 60.

In langen tijd is ons geen boek, over een onderwerp als het op den titel genoemde, onder de oogen gekomen, dat door zijne oorspronkelijkheid een zoo weldadigen indruk op ons maakte als dit. De behoefte aan gezag brengt de menschen, met slechts enkele uitzonderingen, tot ondergeschiktheid aan de leiding dergenen die zich op den voorgrond stellen; en dat niet alleen in bloot-menschelijke dingen, maar ook in zulke waar voor den Christen geen gezag, behalve dat van God alleèn, mag bestaan. Men bedriegt zich, als men den aard en het wezen van 't zoogenoemd *Méthodisme* alleen bij angstvallige, vormelijke *Puriteinen* zoekt. Het *Méthodisme*, d. i. het stellen van bepaalde regelen van bekeering, is bij alle rigtingen evenzeer te vinden. Er is ook een „vrijzinnig" *Méthodisme*, een volgen van zekeren door gezagvoerende toongevers aangewezen weg. En in elke rigting

Digitized by Google

zoekt men doorgaans meer om elkander te behagen, en in elkanders geest en vormen zich uit te drukken, dan in vollen zin de waarheid, en niets dan de waarheid, te spreken.

Buitengewoon vrij van die menschendienst toont zich de Schrijver. De lotgevallen van ALEXANDER HARRIS, een landverhuizer, die, na een groot gedeelte van zijn leven in *Australië* te hebben doorgebragt, thans op den *Engelschen* geboortegrond zijne dagen slijt, zijn voornamelijk ten behoeve zijner kinderen door hem beschreven. Zij zijn, bloot als feiten beschouwd, te menigvuldig, en niet belangrijk genoeg, om er eenig verslag van te geven; maar het licht dat de Schrijver er op laat vallen, is hoogst gewigtig, en te treffend om niet elken nadenkenden lezer terstond te boeijen. Zijne lotgevallen zijn in vollen nadruk leidingen Gods. Indien wij ze met Paulinische uitdrukkingen moesten schetsen, zouden wij zeggen: Naardien het hem niet goed dacht, God in erkentenis te houden, zoo heeft hem God ook overgegeven in een verkeerden zin. Hij moest het in zich-zelven en in anderen aanschouwen, hoe de waarheid door ongeregtigheid onderdrukt wordt, ja, de uitersten des kwaads moest hij rondom zich zien (bl. 8—11). Dit was echter om het sluimerend bewustzijn van Gods wet in hem op te wekken: de wet is bij hem tot aanvankelijke geldigheid gekomen (bl. 11—16), maar als prikkel der zonde, die in eene gruwelijke Godslastering (ontroerend tafereel, bl. 17) haar paroxysme bereikt. Doch hij was van CHRISTUS gegrepen. Velerlei uitreddingen uit levensgevaar deden hem nadenken over de dingen die boven zijn. Het geloof aan onsterfelijkheid, de behoefte aan vernieuwde pogingen ter zedelijke reiniging (bl. 100) ontwaakten weder. Op het onbevredigende dier pogingen volgde diepe neerslagtigheid (bl. 113); doch op den kreet zijner ziele: „ik ellendig mensch, wie zal mij verlossen?" werd hem door een paar Zendelingen, getrouwe boden van CHRISTUS, antwoord gebragt (bl. 114). Bange verzoekingen (bl. 116) en strijd van allerlei aard verhinderden hem nog den vrede Gods voor zich-zelven aan te grijpen; slechts deed een allermerkwaardigste droom (bl. 119) hem al de rampzaligheid van een door God verlaten toestand beseffen [Over de beteekenis van al deze leidingen des Heeren geeft de S. zelf bl. 121—125 een over-

Digitized by Google

zigt]. Eindelijk, na eene zware ziekte, doet CHRISTUS door de pen eens getrouwen Evangeliedienaars hem begrijpen dat Zijne genade hem genoeg is (bl. 140). Nu mag hij in waarheid met PAULUS betuigen: »Dáárom is mij barmhartigheid geschied, opdat JEZUS CHRISTUS in mij, die de voornaamste der zondaren ben, al Zijne langmoedigheid zou betoonen, tot een voorbeeld dergenen die in Hem gelooven zullen ten eeuwigen leven."

Wie uit het leven van HARRIS een nieuw bewijs voor dezen of genen bepaald-afgebakenden bekeeringsweg wil putten, zal het boek onbevredigd uit de handen leggen. Vooral zij die door bekeering niets anders kunnen verstaan dan een plotselingen, geheel onmiddellijken overgang van de zonde tot het leven in God, zullen zich moeijelijk met dit boek kunnen vereenigen. Men vindt er geen zweem van conventionele termen en vormen, maar overal eenvoudigheid en bezonnen helderheid van gedachte en voorstelling, zonder eenige overdrijving, ook dáár waar zij voor de hand lag, b. v. bij de beschrijving van zijn droom, of in het XIIe Hoofdstuk bij die van de aandoenlijke omstandigheden van zijn huwelijk. Het karakter van HARRIS als schrijver is: mannelijke opregtheid. Hij schroomt niet, met vele verootmoedigende bewijzen uit zijn eigen leven aan te toonen hoe ver en moeijelijk de afstand is van erkenning der zonde tot hare verzaking, van verzaking der zonde tot aanneming van het goede, van het verstand tot het hart, en van het hart tot de lippen en het leven. Met kalmte erkent hij, ook ná zijne bekeering, velerlei menschenvrees, weifeling en ijverloosheid te betreuren gehad te hebben. Nergens verliest hij zich in algemeene, schijnbaar diep gevoelde, maar inderdaad slechts conventionele bejammeringen zijner zonde; maar overal geeft hij bepaaldelijk *zijne* zonden op. Ziedaar een onbedriegelijk kenmerk van opregtheid.

De redeneringen waarmede het werk doorvlochten is, en die van bl. 150 af bijna het geheel innemen, moeten als geheel van subjectieve waarde, als getrouwe uitdrukkingen van HARRIS' binnenste beschouwd worden. Velen daarvan echter zijn ook op zich-zelve beteekenisvol. Zoo, b. v., zijne opmerking hoe de leidingen Gods met het menschdom volgens

Digitized by Google

de H. S. denzelfden gang hebben als die met den afzonderlijken mensch (bl. 82); zijne bespiegeling over het weder herkennen der afgestorvenen in de eeuwigheid (bl. 220); zijne ervaringen, dat het antwoord op gebeden om verlossing uit verzoekingen dikwerf daarin bestaat, dat wij in andere omstandigheden worden overgebragt (bl. 7), en dat hij, sinds 't heilig houden van den Zondag, in de overige dagen der week veel minder onvoorziene belemmeringen in zijn werk ondervonden, en wekelijks veel meer afgewerkt heeft (bl. 99). De opmerkingen over de *Phrenologie* (bl. 46) en over de studie der Klassieke Letteren (bl. 248) gaan wij met stilzwijgen voorbij, omdat onze bedenkingen daartegen met de hoofdzaak van dit werk in te los verband staan en te uitvoerig voor dit bestek zouden worden.

De Eerw. Vertaler heeft het werk met eene zeer lezenswaardige Voorrede verrijkt, en, op kleine misstellingen na (1), zijne taak als naar gewoonte uitmuntend volbragt. Wij besluiten deze aankondiging met de mededeeling van bl. 148, minder als proeve van het geheel, dan om de kostelijkheid der woorden:

»Een jong mensch, die geene vaste gevoelens heeft met opzigt tot hetgeen godsdienstig waar en zedelijk verpligtend is, is gelijk aan een reiziger, die zijne ochtenduren, welke hem een goed eind wegs moesten doen vorderen, en bij het komen van de hitte en den last des daags met een vrolijk vooruitzigt omtrent het eind zijner dagreis vervullen, verkwist met lusteloos langs allerlei dool- en kruiswegen om te zwerven, zonder met ernst een oog te vestigen op de handwijzers, die hem veilig op den regten weg zouden hebben voortgeleid. Een ander, die het laatste niet verzuimt en rustig voortgaat, zal de helft van den weg hebben afgelegd in den tijd dien de eerste in nietige onbeslistheid verbeuzelt. Maar er is aan deze zaak nog een ander kwaad verbonden, dat niet van minder gewigt is, al moge het oppervlakkig ook meer als eene bijzaak zich voordoen; — zulk

(1) B. v. bl. 9: „*Mozoleum*"; bl. 21, reg. 10: „geplaatst *is*", voor: geplaatst *zij*; bl. 125: „*althëist*"; bl. 170, reg. 11: „*luchthartigheid*", voor: *verademing, verligting van hart*, of iets dergelijks.

Digitized by Google

een weifelaar geeft voedsel aan eene natuurlijke verkeerde eigenschap zijner ziel; hij geeft toe aan de innerlijke neiging om niet te beslissen in zaken die eene beslissing eischen. Die neiging staat nu eens in verband met gebrek aan ernst in ons karakter, dan weder met eene te groote ingenomenheid met zaken welke niet het hoofdvoorwerp van ons denken en streven moesten zijn. Gelukkig nog voor den dwalende als onder zulke omstandigheden hem zijn doelwit niet geheel uit het gezigt geraakt, en hij niet eindelijk geheel verwilderd en zorgeloos op zulke wegen afdoolt, die zijne reis ijdel maken en hem zijne belooning doen missen.

»O, het behoeft met ons alzoo niet te zijn. Laat het jongelieden slechts voorgehouden en op het gemoed gedrukt worden, dat, waarheen dan ook, hunne reis naar eenig levenseinde heenleidt. Er wordt niemand gevonden, die den gewonen loop des menschelijken levens volbrengen mag, wiens karakter niet eene klaarblijkelijk te onderscheiden rigting genomen heeft. Laat hen ter harte nemen, dat geen reiziger zijn koers behoort te nemen naar het meer of minder gemakkelijke der voor hem liggende paden, maar naar hunne geschiktheid om hem te brengen waar hij wenscht aan te landen; en laat hen, nadat zij de tastbare waarheid van het gezegde hebben moeten toegeven, met de meest ernstige naauwlettendheid wegen, of wel het geheel getuigenis van hemel en aarde zich kan hebben vereenigd om een logenachtig feit te boodschappen, en of zij niet *in eigen binnenste* een deugdelijken grond van zekerheid kunnen vinden, dat zij waarheid moeten behelzen als zij getuigen van het bestaan eener hemelsche stad die als toekomstig vaderland ons wacht. Wanneer zij slechts beproeven willen om met moed eenige schreden voort te gaan op den aangewezen regten weg, zullen zij, zelfs reeds door de neveldampen van hunnen morgenstond heen, van verre de torens der toekomende woonstede zich zien verheffen en schitteren, en heeft slechts eens hun oog die voorboden der heerlijkheid en zaligheid gezien, zij zullen dan den verderen weg met blijdschap reizen."

Jeugdige lezers! bewaart die woorden in uwe harten!

G.

Digitized by Google

Geschiedkundige Herinneringen aangaande de voormalige vestingen Steenwijk, Kuinre en Blokzijl, bijeenverzameld door S. F. KLIJNSMA, *Luitenant-Kolonel-Ingenieur, Oud-Kommandant van het Bataillon Mineurs en Sappeurs, Lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, enz. Te Meppel, bij* H. J. Gelderman. 1853. *In gr.* 8*vo.* 205 *en* LXXXIII *bl.* *f* 1 - 80.

Wij zullen deze »*Geschiedkundige Herinneringen*" omtrent drie kleine *Overijsselsche* steden als monographiën moeten beschouwen, en ofschoon geene dier plaatsen zelfs maar twee duizend inwoners telt, kan toch de onbeduidendheid van hare bevolking nog geenszins tot de onbeduidendheid van hare geschiedenis doen besluiten. Al ware het echter zoo, dan zouden toch de inboorlingen en de bewoners dier steden de bijzonderheden, in deze »*Herinneringen*" aangeboden, zeker met genoegen lezen en herlezen. Doch die steden in den Noordwesthoek van *Overijssel* waren als vestingen, in vroegeren tijd, geenszins van belang ontbloot; *Kuinre*, in vorige tijden eene heerlijkheid, meer nog *Steenwijk*, zijn als vestingen op de grenzen van het *Oversticht* tegen *Friesland*, in de Bisschoppelijke tijden, en later, van niet weinig gewigt geweest. Zoo komt het dan ook, dat de Heer KLIJNSMA, vroeger Hoofd-Officier bij het wapen der Genie, »*Geschiedkundige Herinneringen*" over die drie voormalige vestingen heeft bijeenverzameld.

Uit het Voorberigt vernemen wij dat de Schrijver, in de jaren 1850 en 1851, in de *Steenwijker* Courant, »de herinneringen heeft verlevendigd van belangrijke gebeurtenissen, die vooral, in de dagen onzer worsteling tegen *Spanie*, te *Steenwijk* en *Blokzijl* zijn voorgevallen", en hoe een later, nader onderzoek en »de inzage van nieuwe bronnen" hem heeft opgewekt om dat »onderwerp op breeder schaal te bewerken". Het opgezamelde over *Kuinre*, de spitse des driehoeks naar het *Noordwesten*, heeft eene geschikte plaats in de »*Herinneringen*" gevonden.

De mededeelingen over *Steenwijk* zijn verreweg het uitvoerigst en beslaan niet minder dan de eerste 172 bladzijden en de 83 bladz. Bijlagen. Wie echter, die aan het belangrijke beleg denkt, dat *Steenwijk* in 1580 en 1581 zoo glansrijk heeft door-

Digitized by Google

gestaan, zal het, in een geschrift als het tegenwoordige, te veel vinden, dat aan dit vermaarde beleg zeventig bladzijden zijn toegewijd? Maar ook aan zijne buitengewone bekwaamheid, beradenheid en moed, gedurende dat beleg aan den dag gelegd, heeft JOHAN VAN DEN CORNPUT zijn wèlverdienden roem te danken. — Men vergunne ons een paar plaatsen uit dat beleg hier aan te halen (bl. 19): »De *Rennenbergers*" [de veste werd door den afvalligen Graaf VAN RENNENBERG belegerd] »wisten, in spijt van het wèlonderhouden geweervuur der belegerden, eene ton met brandende stoffen gevuld tegen de hamei (slagboom) buiten de Gasthuispoort te rollen, waarna zij haar deden ontvlammen, om zoo doende de genoemde poort te vernielen. Dit baarde den belegerden groote bekommernis; doch een soldaat van CORPUTS" [men zeide kortheidshalve CORPUT] »vendel, AART VAN GRONINGEN genaamd, bood zich aan om den brand te blusschen. Hij werd tot dat einde langs eene ladder den wal afgelaten, en zwom met een lederen emmer in den mond over de gracht. Met de grootste koelbloedigheid wierp hij de ton omver en ging bedaard en bij herhaling met zijn emmer water scheppen, om het vuur uit te blusschen, niettegenstaande eene hagelbui van kogels hem, bij het schijnsel der vlammen, om de ooren floot. Toen de brand was uitgedoofd, keerde de koene krijgsman zich om, en beet den vijand toe: »Schelmen en fielten die gij zijt! ik ben AART VAN GRONINGEN, een brouwers zoon!" Onverlet zwom hij daarna de gracht weder over naar de stad, waar VAN DEN CORNPUT hem met lof overlaadde en eene hand vol daalders schonk."

In de volgende passage treffen wij de uitvinding aan van de telegraaf (bl. 27): »Bij zijn schrijven aan de Staten had CORNPUT hun tevens dén sleutel medegedeeld tot eene in cijfers te houdene briefwisseling, met opgave van zekere seinen, welke des nachts door middel van lantaarnen, en bij dag door witte gespannen doeken heen en weder te bewegen, gegeven zouden worden. — Doch men maakte er geen gebruik van." — Zoo bleef die uitvinding destijds buiten toepassing en geraakte voor geruimen tijd in vergetelheid.

RENNENBERG had met gloeijende kogels de stad in brand geschoten, en daar de huizen veelal met riet waren gedekt, en onderscheidene zolders vol stroo en andere brandbare

Digitized by Google

stoffen lagen, geraakten binnen korten tijd ongeveer zeventig huizen en eenige schuren in brand (bl. 29). »Toen" — zegt de Schrijver verder — »RENNENBERG oordeelde, dat de geheele stad ongeveer in asch zou liggen, zond hij tegen den avond twee trompetters naar de *Onniger*-poort, om de vesting op te eischen. De Hopman PLAET, die aan deze poort de wacht had, antwoordde hun kortaf, dat men aan deze opeisching geen gehoor gaf, maar dat ieder zijn pligt zou doen, waarna hij hun dreigend beval, met den meesten spoed te vertrekken. — Met dit beraden antwoord deed hij den Staten op dat oogenblik eene wezenlijke dienst, want ware het voorstel van RENNENBERG op heeterdaad in overweging genomen, dan lijdt het bijna geen twijfel, of *Steenwijk* had zich in dien kommerlijken toestand overgegeven."

Ziedaar hoe de geschiedenis van het beleg van *Steenwijk* wenken van algemeene toepassing bevat. Wij spreken er niet van hoe krijgsbevelhebbers of aanvoerders daaruit veelvuldige lessen kunnen trekken. Inderdaad is die geschiedenis zoo belangrijk, dat ieder haar met genoegen leest, en velen haar ook met nut zullen lezen.

Wij twijfelen zeer of ook 't verhaal der twisten door het vertrek van den Predikant PETRUS HOFSTEDE in 1745 in de stad ontstaan, zoo algemeen met genoegen zal gelezen worden. Ook hier echter (te beginnen met bl. 117) kan men menige les putten uit den twist tusschen den Magistraat en den Kerkeraad, nu eene eeuw geleden. Hoe die gebeurtenis aanleiding gaf tot andere moeijelijkheden, waarin H. C. FLEDDERUS gewikkeld werd, kan men in de »*Herinneringen*" en uit oorspronkelijke stukken in de Bijlagen zien.

Over *Kuinre*, *Kuinder* of *Kuunder* wordt gehandeld van bl. 173—192. In vroegere eeuwen schijnt *Kuinre* een Graafschap te zijn geweest, en er moeten, volgens de Heeren F. VERACHTER en A. J. B. DE ROIJE VAN WICHEN, nog muntstukken van *Kuinre* bestaan. *Kuinre* werd door Graaf HERMAN aan den *Utrechtschen* Bisschop FREDERIK VAN BLANCKENHEIM verkocht. De oorkonden deswege vindt men op bl. 178 en volgg. Daarin staat onder anderen (bl. 185): »die voerscreven amptlude sollen die ondersaten van der *Cuynre* bescheydelicke regeren nae oren olden rechtte, dat se by HERMANS tiden van *Cuynre*, ende synen voervaderen van oldes plegen te hebben."

Digitized by Google

Aan het slot over *Kuinre* verneemt de lezer ook iets aangaande het vroegere kasteel, en ontvangt hij de afteekening van een paar grafschriften van het jaar 1500 en van iets later.

De herinneringen over *Blokzijl* of *Blokziil*, volgens de gewone uitspraak, worden afgehandeld van bl. 193—205. Wellig had de Verzamelaar omtrent die stede nog wel eenige bijzonderheden méér kunnen opsporen en mededeelen.

Wij danken intusschen den Heer KLIJNSMA voor het ons geschonkene. Vooral hetgeen over *Steenwijk* is geleverd achten wij belangrijk en der mededeeling overwaardig. — De Uitgever GELDERMAN heeft voor eene nette uitvoering gezorgd, hetgeen te meer lof verdient om den lagen prijs waarop het werk gesteld is. Voor de zinscheidingen is niet overal behoorlijk zorg gedragen, en hier en daar hebben wij eene drukfout, hoewel niet zinstorende, opgemerkt.

Zes Jaren in Suriname. Schetsen en Tafereelen uit het Maatschappelijke en Militaire leven in deze Kolonie, door A. KAPPLER, *vroeger in Nederlandsche dienst. Tweede Deel. Te Utrecht, bij* W. F. Dannenfelser. 1854. *Met een gezigt op het Paleis van den Gouverneur-Generaal te Paramaribo, van de rivierzijde gezien. In gr.* 8*vo.* 137 *bl. f* 3 - 80 *de Twee Deelen.*

Was het eerste gedeelte der »*Schetsen en Tafereelen*" (zie de *Vaderl. Letteroefeningen* van 1854, Boekbesch., bl. 172, enz.) onderhoudend geschreven, en deelde 't vele bijzonderheden mede omtrent de Kolonie *Suriname*, niet minder is dat het geval met het vervolg van dit verhaal. Bij het begin van het Tweede Deel wordt de Schrijver, die reeds op de *Westelijke* grenzen der Kolonie was geweest, naar de *Oostelijke* grenzen gedetacheerd. Hij gaat naar de *Marowyne*, welke rivier de grensscheiding is tegen de *Fransche* Kolonie *Cayenne*. Hier wordt KAPPLER Kommandant op den post *Prins Willem Frederik*, bezoekt *Armina*, hooger-op aan de *Marowyne*, waar een officier het bevel voerde, onder wiens bevelen hij stond. Hij legt ook een bezoek af te *Mana*, in de *Fransche* Kolonie, waar een vrouwenklooster en een établissement voor den landbouw gevonden worden. Het verblijf als korporaal op dien post werd ongelukkig verlevendigd door het stranden van een koop-

Digitized by Google

vaardijschip aan den mond der rivier, waardoor echter de kleine bezetting vnn *Prins Willem Frederik* goede dagen kreeg, en de Kommandant van den post eenige honderden gulden rijker te *Paramaribo* terug kon komen, toen hij werd afgelost en als fourier naar de hoofdplaats vertrok. Hij bezocht later, met verlof, de *Boven-Suriname*, *Mauritsburg*, de *Blaauwe Berg*, en *Victoria*, zoodat hij beter dan menig ander zeggen kan, de Kolonie in verschillende rigtingen te hebben leeren kennen. Na een zesjarigen diensttijd keerde KAPPLER terug naar *Europa*, alwaar hij in den aanvang van 1842 aankwam. Daarmede eindigt het reisverhaal; doch de Schrijver had een zoo groot behagen gevonden in het *Tropische* Gewest, en vooral in zijn verblijf aan de oevers van de *Marowyne*, dat hij eerlang terugkeerde, en, vergissen wij ons niet, in de Kolonie *Suriname* zich gevestigd heeft. — Wij zullen eenige trekken uit het verhaal overnemen.

De post *Prins Willem Frederik*, aan de monding der *Marowyne* was, zoo lezen wij (bl. 5), »nog oneindig slechter dan hij, van het strand af gezien, ons had toegeschenen, want hij bestond slechts uit drie hutten, waarvan de eerste, aan de rivier staande, den grootschen naam van kommandantswoning droeg. Eene andere heette kazerne; deze leunde onder eenen hoek van nagenoeg 40° tegen de bakkerij, die eene tegenovergestelde rigting had aangenomen. Alle waren van palissaden gebouwd, met bladeren der pina-palm gedekt, en zoo volmaakt tegen den regen en de moskieten beschut, dat, wanneer deuren en vensters gesloten waren, de geiten door de openingen tusschen de palissaden vrijelijk in huis konden komen. Wanneer het regende, bleef er ter naauwernood een plaatsje overig om de geweren droog te houden, en wanneer het hevig woei, nam men, om gegronde redenen, de wijk in de opene lucht." Deze verblijven voor de verdedigers des vaderlands lieten, zoo als men ziet, veel te wenschen over. Aan wien lag de schuld?

Het stranden van het schip gaf aanleiding tot menig grappig tooneel. Men hoore. »Toen ik toevallig" (in het schip) »eenige groote doozen met zijden dames-hoeden, bloemen en linten vond, stormden allen" (de *Indianen* en hunne vrouwen, die met K. naar boord waren gegaan) »op mij los en verzochten er om. Ik gaf hun den geheelen rommel, die toch

Digitized by Google

weinig waarde had; en nu vielen zij als hongerige wolven er op aan, en de voorsten, die het geluk hadden, er meerdere van magtig te worden, zetteden deze boven elkander op, terwijl zij, die er geene kregen, zich geenszins tevreden betoonden.

»Onderscheidene blikken trommels met zoogenaamd sinterklaasgoed, allerlei figuren, zoo als stoombooten, dieren enz. voorstellende, en met stukjes bladgoud beplakt, trokken evenzeer hunne aandacht, en wel niet uit hoofde van den aangenamen smaak, want geen hunner wilde zelfs eens de proef nemen om er van te eten, maar wegens de figuren, die zij zoo koddig vonden. Zij regen ze aan koorden en droegen ze zoo lang om den hals, tot dat de koek, van zweet en water doorweekt, als brij langs hun ligchaam afdroop. Men verbeelde zich nu een paar dozijn roode, naakte menschen in laarzen en schoenen, met stapelsgewijs den een op den ander geplaatste en met bloemen opgetooide dameshoeden, behangen met halssnoeren van sinter-klaasgoed, bezig de masten en touwladders op en af te klimmen."

Omtrent de *Karaïben* en *Arrauwaken* kan men (bl. 25 en volgg.) eenige bijzonderheden vinden, ook aangaande het verschil tusschen die beide volkstammen. (Daar staat *Arnotta*, in plaats van *Anotta;* de overige drukfouten, die wij ontmoet hebben, zijn te onbeduidend om er melding van te maken). Over de levenswijze dier wilden ontvangt de lezer menig belangrijken wenk. Met de visschen, dieren en gewassen der *Marowyne* en naburige bosschen, in zoo ver die tot voedsel dienen, wordt men almede bekend gemaakt. — Bij de wilden speelt de sterke drank, hun door de *Europeërs* bekend geworden, helaas! eene groote rol. — De S. zegt (bl. 53): »Wanneer men hunne geneigdheid tot den drank uitzondert, zijn hunne hartstogten veel minder hevig dan die der *Indianen* van *Noord-Amerika*. Daarom twijfel ik ook, of de beschaving wel ooit groote vorderingen onder hen maken zal. Van onzen kant wordt echter ook volstrekt niets gedaan om hen tot eenen hoogeren trap van beschaving te brengen; doch ook bij onze naburen de *Franschen*, die deze zaak zeer ter harte nemen, en de *Indianen* in scholen laten onderwijzen, bespeurt men geenen grooteren vooruitgang. De eenigste magneet waardoor zij aangetrokken worden, is, helaas! de brandewijn,

Digitized by Google

en de borrelflesch mag nooit leêg worden, wanneer zij eenige dienst zullen bewijzen. Wie hun te drinken geeft, is hun vriend. Voor andere diensten en weldaden zijn zij gevoelloos; dankbaarheid is hun vreemd. Ook beleedigingen worden vergeten, en nooit heb ik bespeurd dat twisten en gewelddadigheden voorvielen, indien de algemeene rustverstoorder, de brandewijn, de gemoederen niet verhit had."

Hoe KAPPLER van het gesloopte wrak van het koopvaardijschip eigenaar werd, en welke daarvan de gevolgen waren voor hem en voor de verdere manschappen op den post, kan men op bl. 68 en volgg. vernemen. Dát, alsmede 't verhaal van zijn bezoek op *Mana*, bij de *Fransche* Abdis van de Orde *des Soeurs de St. Joseph de Chiny*, is zeer belangwekkend. Men leest de *»Schetsen en Tafereelen"* niet alleen met veel genoegen, maar verneemt er ook veel wetenswaardigs uit omtrent *Suriname*. Het werk verdient ruimschoots aanbeveling.

Polen en Hongarijë, vóór en gedurende den Vrijheids-oorlog in 1849*; in geschiedkundige Schetsen, door Graaf* J. W. SOBOLEWSKI. *Naar het onuitgegeven oorspronkelijk handschrift bewerkt. Te Utrecht, bij* D. Post Uiterweer. 1853. *In kl.* 8*vo.* 235 *bl. f* 2 - 20.

Wie kent den strijd niet der vrijheidlievende *Polen* en *Hongaren* tegen de overmagt van hunne beheerschers. Het zou onverklaarbaar kunnen schijnen, dat zij bescherming noch ondersteuning hebben gevonden bij eenige *Westersche* Mogendheid, terwijl *Turkijë* thans nagenoeg half *Europa* op zijne zijde heeft tegenover *Rusland*.

De Schrijver zegt: »Op den zadel van het strijdros, moedig het slagzwaard tegen den vijand te trekken, dat is de voorname deugd van den *Pool*". — Als dat zoo is, en wij vinden reden om het te gelooven, dewijl er overal waar men oorloogt, *Poolsche* soldaten en legioenen zijn te vinden, dan is het ook verklaarbaar, hoe het beginsel van hunne onderdrukking gelegen is in deze eigenschap, of, volgens den Schrijver, in deze deugd. De dapperheid in tijden van gevaar is vereeringwaardig, maar anders ligt de voornaamste deugd voor elken mensch in de betrachting van alle stille deugden,

Digitized by Google

maar vooral niet in het beoefenen van die middeleeuwsche ridder- en schijndeugdèn, die hoofdzakelijk bestonden in de kunst om den evenmensch met zekere gemakkelijkheid en vlugheid den schedel te kloven of het hart te doorboren. — Wij willen echter de overheersching door *Rusland* of *Oostenrijk* volstrekt niet verdedigen.

De Schrijver behandelt, na eene Inleiding, de volgende onderwerpen: *Polen*. Deszelfs eerste drie verdeelingen; zijne deelneming aan de veldtogten onder NAPOLEON, met de beschrijving der Omwenteling in 1830, en een kort tafereel van zijnen tegenwoordigen staatkundigen toestand, en van de gebeurtenissen van den laatsten tijd. — Het Koningrijk *Hongarijë*. *Hongarijë* onder Koningen uit verschillende Huizen. Koningen uit het *Oostenrijksche* Huis. MURAHD PACHA, of BEMS leven, daden en dood. De *Europesche* gezanten aan het hof van ABDUL MEDSCHID en hunne houding jegens de uitgewekenen. De Sultan en zijn Serail. Het zomersaizoen in de *Turksche* residentie. Het *Turksche* leger en zijne aanvoerders.

Polen werd tot driemalen toe gedeeld, zoodat er bijkans niets van overbleef, en *Rusland*, *Oostenrijk* en *Pruissen* ook de laatste overblijfselen onder elkaâr verdeelden. Het gedrag van STANISLAUS AUGUSTUS is de laatste verraderij tegen *Polen* geweest, en heeft het land zijne zelfstandigheid geheel benomen.

De onafhankelijkheidskamp van *Hongarijë* wordt duidelijk en levendig geschetst. De *intrigues* van het *Oostenrijksche* hof, de genialiteit, schranderheid en volksliefde van KOSSUTH, het ellendige verraad van GORGEY, de wreedheid van HAYNAU, de listigheid van JELLACHICH, de misvattingen der *Hongaarsche* bestuurders, de *Oostenrijk* vernederende tusschenkomst van *Rusland*, alles wordt niet zonder talent en in eenen boeijenden verhaaltrant medegedeeld. Omtrent veel van 't geen *Turkijë* betreft levert echter de ondervinding dezer dagen iets beters.

Landen als *Polen* en *Hongarijë* wekken de sympathie op van al die volken, wier beschaving voor afgrijselijke wreedheden terugdeinst, en wier edelmoedigheid groot genoeg is om 't overheerschen van zwakkeren te verfoeijen.

Digitized by Google

Brieven over de Welsprekendheid; door J. STEENMEIJER, *Predikant te Arnhem. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff en Zoon. 1853. *In kl.* 8*vo.* 288 *bl. f* 3-:

Het ware overbodig de grootendeels door ons beaamde lofspraken te herhalen, waarmede deze voortreffelijke Brieven, eerst, vóór een twintigtal jaren, in de *Godgeleerds Bijdragen* gedrukt, thans afzonderlijk uitgegeven, door alle Tijdschriften die er melding van maakten, zijn begroet. Wij weiden dus niet uit over de schoonheid, puntigheid en klaarheid van den stijl, noch over de grondigheid der zaken; maar vergenoegen ons met de lezing, herlezing en dóórdenking van den inhoud dier Brieven aan alle jeugdige Godgeleerden ten dringendste aan te bevelen. Hoogst merkwaardig is in onze dagen de verschijning van een geschrift, zóó doorweven niet alleen met velerlei vaak tot een glimlach nopende aanhalingen uit de geschriften, maar ook en bovenal doortrokken met den geest der Ouden. Aan de verhevenste uitspraak der *Oud-Grieksche* letterkunde, de plaats uit de »*Politeia*", waar PLATO'S verrukte verbeelding zich tot eene profetie aangaande den versmaadden en gekruisigden Godmensch verheft, wordt men op bl. 93 en 94 onwillekeurig herinnerd. Dat zulk een man de afgesleten schimpschoten op »Recensenten" niet aan *would-be*-geestige Schrijvers van den tweeden rang overgelaten, maar ze (bl. VIII, 7 en 123, b. v.) in de gewone vormen herhaald heeft, is te bejammeren, doch zal ons niet weêrhouden het een en ander omtrent den inhoud van het werkje in 't midden te brengen.

Van de tallooze definitiën, die sedert ARISTOTELES tot op dezen oogenblik toe van de welsprekendheid gegeven zijn, hebben altijd dezulke noodzakelijk gefaald, die gegrond waren niet op het historisch beloop van de kunst zelve, maar op een voorafgedacht »wezen der zaak" De bepaling werd dan eenvoudig eene uitdrukking van hetgeen hij, die haar gaf, zelf onder de welsprekendheid verstond, en niet eene opgave van de kenmerken waarmede zij zich objectief, in de geschiedenis, vertoond heeft. Of de Heer STEENMEIJER dat gebrek heeft vermeden, blijve aan zijn eigen scherpzinnig oordeel overgelaten. Onbetwistbaar heeft hij eene schrede voorwaarts

Digitized by Google

gedaan. Waar niet zoo zeer van de welsprekendheid, als eene levende, zelfstandige persoonlijkheid buiten den geest, dan wel van den welsprekende gehandeld wordt, daar wordt veel van de verwarrende en nuttelooze abstractie vermeden, waaraan de meeste Verhandelingen over dit onderwerp hare doelloosheid te wijten hebben. Maar als de welsprekende mensch hier voorkomt als degene »wiens spraak altoos was de zuivere uitdrukking eener geheel welgestelde ziel", dan beweren wij, hiermede niets verder gevorderd te zijn. Wèl is dan (en dat is zeker een groote voortgang) de zaak van den *vorm* op het *wezen* teruggebragt, maar de eenvoudige vraag blijft over: wanneer is de ziel nu »geheel welgesteld"? En op die vraag geeft ons, bij alle onze hoogachting voor PLATO, de zielkundige oplossing in zijne *Republiek* geen bevredigend antwoord. Als STEENMEIJERS merkwaardige bewijsvoering algemeen aangenomen en behartigd wierd, zou aan de wetenschappelijke opvatting der welsprekendheid gelijke dienst zijn gedaan als KANT aan de philosophie heeft bewezen; zij ware dan van een verkeerden grondslag afgebragt, maar de betere zou evenwel in quaestie blijven (Dat bezwaar is evenmin uit den weg geruimd door THEREMIN, in zijn werkje: *Die Beredtsamkeit eine Tugend*).

De wijze waarop de S. (bl. 13 en 14) zijn gedurig aanwenden van allerlei Bijbelplaatsen en gezegden verdedigt, pleit hem zeker van de smakelooze loszinnigheid vrij, die hierin bij zoo vele anderen in het dagelijksch leven doorschemert, en dan billijke ergernis verwekt. Met dat al heeft hij ons niet overtuigd. Wij meenen dat Bijbelplaatsen slechts dán voegzaam kunnen aangebragt worden, wanneer de gedachte die men uitdrukt, zekere verwantschap of betrekking (zelfs die van tegenstelling) met de gebruikte Bijbelplaats heeft. Waar, b. v., een onzer beroemdste Predikers van het menschelijk hart zegt: »Vaak is die kleine wereld daarbinnen gejaagd en onstuimig, en indien de registers beschreven moesten worden van elken verborgenen kamp, ik achte dat ook de wereld zelve de geschrevene boeken niet zoude vatten", daar is eene treffende analogie tusschen het inwendig gemoedsleven des Christens en de uitwendige levensgeschiedenis van onzen Heer, omtrent welke JOHANNES aan het slot van zijn Evangelie de laatste woorden bezigt.

Digitized by Google

Maar als de S., b. v., in zijne Voorrede zegt: »veelmaals en op velerlei wijze" uitgenoodigd te zijn tot het laten herdrukken zijner Opstellen, dan kan dit bezwaarlijk met de gedachte aan den verheven aanhef van den Brief aan de *Hebreën* worden zamengebonden, zonder een inderdaad hinderlijken indruk te verwekken. In eene Noot van die (overigens meesterlijke) Voorrede wordt eene gewrongene aanwending aangehaald van een Bijbelwoord door VINET in zijne *Homilétique ou théorie de la prédication.* Ook voor ónzen »nuchteren zin" is dit staaltje — wij erkennen het gaarne — »wat al te poëtiesch"; maar toch durven wij met vertrouwen den S. aanraden, dat boek weder te openen en het niet bij de eerste bladzijde te laten. VINET bezit bij andere uitnemende verdiensten ook deze, dat hij een voorbeeld mag heeten in heiliglijk over heilige zaken te spreken.

Des Schrijvers uitval op de »Redekunst" (bl. 127) is bij de eerste uitgave in 1830 regtmatiger geweest dan hij nu is. Toen was nog de redekunst, even als hare halfzuster de logica, enkel een onderwijs in vormen zonder inhoud: en beider »hatelijke pretensie", ook nog in dien tijd, wordt zeer juist geschetst met de woorden: »Is het niet, als of wij, op een bordje aan de woning van den schermmeester, met groote letters, geschreven vonden: HIER ONDERWIJST MEN DE DAPPERHEID"? Maar die ijdele taak hebben beide wetenschappen sedert de laatste jaren geheel vaarwel gezegd. Thans bezitten ze wel degelijk inhoud, en hebben een hooger doel dan den geest tot bewustheid te brengen van 't geen hij zonder haar toch reeds onbewust uitvoert. De redekunst is niet meer de kunst van 't smeden van eenige spraakfiguren, maar de kunst om ware en juiste gedachten op doeltreffende wijze in woorden uit te drukken. Wij kunnen niet nalaten, ten bewijze hiervan opmerkzaam te maken op het beknopte, maar zaakrijke en nog te weinig bekende *Lehrbuch der Rhetorik*, van HEINRICH RICHTER, Professor der Philosophie in *Leipzig*, 1853; inzonderheid op de allezins lezenswaardige Voorrede. Het ware zeer te wenschen dat dit boek, met kleine wijzigingen vertaald, en op de hoogste klassen van onze Gymnasiën oordeelkundig gebruikt wierde.

Op bl. 250 staat: »Gedurende het preken moest er verboden zijn, dat eenige personen, met lange stokken, waaraan men

Digitized by Google

zakjes en schelletjes heeft vastgemaakt, rondliepen door de vergadering, om der geloovigen aalmoes op te vangen." — Dat klinkt zeer aardig; maar door velen (en hun onregt is door deze puntige voorstelling niet bewezen) wordt het uitreiken der liefdegiften als een daadwerkelijk betoon van datzelfde geloof dat hen tempelwaarts heeft gevoerd, en dus als eene heilige handeling, als een wezenlijk deel van de eeredienst beschouwd en behartigd.

De laatste 12 bladzijden: »over de onafhankelijkheid van geest in den bedienaar des Evangeliums", zullen bij velen den onaangenamen indruk maken als of er zekere on-protestantsche verheffing werd aangeprezen van den Leeraar boven de Gemeente, die te regt als de dierbaarste belofte vasthoudt dat »zij allen zullen van God geleerd zijn." Jammer! want alles wat daarin overigens wordt gezegd, vooral op bl. 285: »BARTHOLO, de Christenleeraar mag veel doen om des lieven vredes wil — — maar één ding mag hij niet", mogt vooral in ónze dagen wel van de daken worden verkondigd.

G.

Dramatische werken van Mr. J. VAN LENNEP. *Met kritische beschouwingen en aanteekeningen. Houtgravuren naar teekeningen van* C. ROCHUSSEN, *door* LACOSTE JEUNE, VERMORCKEN, *enz. Tweede Deel. Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1853. *In gr.* 8*vo.* 321 *bl. f* 4 - 20.

(*Vervolg en slot van bladz.* 613.)

De drie gelegenheidsstukken beslaan een vierde van den inhoud. Wie 't werk koopt zal niet klagen over te veel wit papier, want de druk is zeer compres. *Haarlems Verlossing*, eene gedramatiseerde voorstelling in vier bedrijven, met zang, naar muzijk uit verschillende opéra's van ROSSINI; *Saffo*, Zangspel in vijf bedrijven, muzijk van J. B. VAN BREE; *Soliman de Tweede, of de drie Sultanes* (naar 't *Fransche* Blijspel van FAVART), Zangspel in twee bedrijven, muzijk van ... OBERG; *De Bergwerkers*, Zangspel in drie bedrijven, naar 't *Hoogduitsch* van KÖRNER, muzijk van A. BERLIJN, en *Harald*, Zangspel in drie bedrijven, waarvan de muzijk onvoltooid is gebleven, maken verder den inhoud uit. Het laatstgenoemde

Digitized by Google

Zangspel, welks fabel, en ook een gedeelte van den tekst, is overgenomen uit het gedicht: *Harald the Dauntless*, van WALTER SCOTT, verschijnt hier voor het eerst. De Dichter is gelukkig geweest in de keuze en 't behandelen dier romantische stof, en hoe los en vloeijend ook hier, gelijk in de andere Stukken, de verzen zijn die gezongen moeten worden, blijke uit de volgenden; waaromtrent wij echter aanmerken, dat zij tot de fraaisten uit het werk behooren:

JUNNAR. Hoog is de nood der bark, op 't strand geslagen,
By golfgeklots en dreigende onweêrvlagen;
Maar hooger, als het dobbrend hout
Een valschen loods is toevertrouwd.

Hoog is de nood des pelgrims, die by 't zwerven
Door Ramaas zand, en spijs en drank moet derven;
Maar eindloos hooger klimt zijn nood,
Wanneer zijn gids zijn val besloot.

Hoog is de nood des helds, beroofd van wapen,
Als 't staal hem dreigt en bondgenooten slapen;
Maar erger is het, leent zijn oor
Der vleitaal van een vrouw gehoor.

HARALD. Wat wil die taal, durft gy de bloem der schoonen,
Mijne Irmengarde honen?

JUNNAR. Zy moge schoon zijn, doch misschien
Zal de aard er nog wel schooner biên! —
Hoe ravenzwart haar vonklend oog,
Hoe bruin haar vlecht ook wezen moog,
Hoe rijk haar stem in melody,
Hoe welgevormd haar leest ook zij,
Ware ik een Deensche held als gy,
Ik koos een Deensche maagd voor my; —

Een maagd als Noordsche sneeuw zoo blank,
Als Noordsche dennen fijn en rank,
En langs wier frissche rozenwangen
De blonde vlechten sierlijk hangen,
En blinken als het zonnevuur,
Wier oog, zoo rein als 't luchtazuur,
Een spiegel strekt van echten trouw,
Waar zy, die ik my kiezen zou.

Digitized by Google

Een Deensche maagd
Deelt onverzaagd
't Vermaak, dat haar gemaal behaagt.
Zy spant den boog, en zwaait den speer,
Blikt, als haar held den vijand tart,
Kloekmoedig op den kampstrijd neêr,
Drukt hem verwinnaar aan het hart,
Of sterft kloekmoedig aan zijn zij.....
Een Deensche maagd voor my.

De andere Zangspelen zijn bekend. Wie billijk is zal ze niet lezen zonder te erkennen dat de Heer V. L. zich ook als opéra-dichter bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt, en het gevoel hoog te schatten dat hem 't eerst bewoog om een opéra-tekst te schrijven. »Het deed mij in de ziel aan" (zegt hij, bl. 127) »zoo vaak ik buiten 's Lands met minachting over *Hollandsche* letterkunde, *Hollandsche* poëzy, *Hollandsche* kunst hoorde spreken. Wy arme schrijvers moeten ons, by de onbekendheid onzer taal in den vreemde, de scheve oordeel*vellingen*, welke men elders over ons *velt*, (?) of liever de volkomen onwetendheid van ons bestaan, wel getroosten; maar de toonkunstenaar, de schilder, de beeldhouwer, de graveur, de bouwmeester, spreken een taal die overal verstaan wordt, en men zoude zeggen, dat het alleen van hen afhing zich door de geheele wereld bekend te maken. En toch dit is niet altijd het geval. De meesten onzer kunstenaars, en wel meer byzonder de verdienstelijksten onder hen, missen den trant om ook het buitenland op hunne voortbrengselen opmerkzaam te maken. Zy reizen ongaarne op hun beroep; zy hebben den slag niet van zich bij vermogende en invloedhebbende Mecenen in te dringen; zy zoeken de gelegenheden niet op om zich vermaard te maken. Dit althands was, gelijk met velen, ook het geval met mijn geachten vriend J. B. VAN BREE. — Ik meende dat dit anders moest, dat dit anders kon zijn. Er was, dacht my, een middel te vinden waardoor hy by de geheele muzykale wereld roem verwerven kon. — *Vervaardigde* (?) VAN BREE een opera, dan zou de kans bestaan, dat eerlang ook buiten 's lands zijne muzyk zou gespeeld en toegejuicht worden." — Met dat lofwaardig oogmerk zette hij zich voor zijnen vriend aan de *Saffo*, en in het vroege voorjaar van 1832 kon de Heer VAN BREE aan de muzijk beginnen. Het

Digitized by Google

gezegde op bl. 129: »algemeen was nu de verwachting dat de muzijk in het najaar van 1832 gereed zou zijn", en dat het toen niet gereed komen der muzijk (bl. 83) eene »te leur stelling" wordt genoemd, kan den Heer VAN BREE niet zoo aangenaam zijn; maar hier vraagt men: hoe iemand verwachten *kon*, dat een *Hollandsch* Componist bij zulk een kolossaal werk muzijk zou kunnen leveren in zes of zeven maanden? De muzijk kwam gereed in het begin van 1834, en dat, dunkt ons, was héél spoedig. Kort na de zamenstelling van het opéra-personeel, of liever na de eerste opvoeringen van het Zangspel *Tancredo*, werd door een ander Dichter aan één onzer *toenmalige* »koryfeën in de muzijkale wereld" gevraagd: of hij genegen zou zijn een Zangspel te componeren; en de geniale, maar niet rijke man antwoordde: »Ja, dat zou mijn wensch en vreugd zijn. Maar ik mag er niet aan denken. 't Is een werk van misschien een jaar, en ik moet leven van mijne lessen. Ik zou mij ruïneren aan een Zangspel, omdat 't mij de lessen, die ik er voor zou moeten opofferen, niet kan vergoeden." Dat antwoord was zóó tastbaar gegrond, dat de vrager geene verdere moeite deed om een Componist voor zijn werk te vinden. Wie geen vreemdeling in onze kunstwereld is, kan 't ook weten dat er vakken bestaan wier scheppingen alleen roem geven, en dat onze Meesters daarin niet vrij genoeg zijn om er iets groots in te ondernemen en in ééns af te werken. Dat de Heer v. B. met de *Saffo* binnen twee jaren tijds gereed kwam, getuigt van eene stalen vlijt.

De vrienden van het Zangspel zullen dit Deel niet lezen zonder aan het *Nederduitsche* opéra-gezelschap te denken, en met ons te betreuren dat het niet in stand is gebleven. De wederoprigting er van te *Amsterdam* was een verdienstelijk werk, dat algemeen werd toegejuicht. 't Werd echter reeds dáárdoor onhoudbaar, dat de kosten van het tooneel er bijkans door verdubbelden, zonder dat de speel-avonden vermeerderd werden. Men bedacht niet dat de liefhebbers van 't Treur- en Blijspel, van 't Drama en Melodrama, en van 't Zangspel verschillende soorten van publiek vormen, wier uiteenloopende smaken gelijkelijk, voor de schouwburgskas, op schatting kunnen worden gesteld. Dat het Zangspel op de gewone avonden gegeven, en 't zelfde stuk soms weken lang herhaald werd, verbeterde de inkomsten niet, deed de

Digitized by Google

acteurs en actrices werkeloos blijven, en moedeloos worden, en verdreef de gewone schouwburgbezoekers. Zoo werd het Zangspel nadeelig voor de kas en voor het tooneel; doch dat lag niet aan het Zangspel, maar aan de misrekening. Men heeft dus ook zeer ten onregte het verval des tooneels wel eens willen wijten aan den smaak van den Heer VAN LENNEP voor het Zangspel en voor romantische voorstellingen, en aan zijnen invloed op het bestuur van den schouwburg. Wij gelooven dat de dienst van een vindingrijken, vruchtbaren en hulpvaardigen geest, hoedanig diens rigting ook zij, eene onberekenbaar groote waarde heeft voor elk tooneelbestuur: als dat bestuur ervaren en niet eenzijdig is, kan er geen ander *genre* van kunst onder lijden. Dat zou 't best blijken als er nu een *Nederduitsch* opéra-gezelschap nog eenmaal te *Amsterdam* tot stand kwame, en 't dan speelde op Dingsdag en Donderdag, gelijk tegenwoordig 't *Hoogduitsche*.

Met al die stukken, voorafspraken, en overzigten geeft het werk zoo veel stof tot nadenken, dat elk die het tooneel in de laatste dertig jaren heeft gevolgd en gadegeslagen, er ligt een boekdeel over vol kan schrijven. Ons bestek gebiedt ons te eindigen. Wij doen dat met hulde aan den Heer VAN LENNEP, en aanbeveling van dezen toegelichten herdruk van zijnen tooneelarbeid. Het werk is niet alleen belangrijk voor elken verzamelaar van des Dichters menigvuldige uitgaven, maar bevat ook, door de verscheidenheid van den inhoud, eene hoogst aangename lectuur. Als de ruimte 't gedoogde verheugden wij onze lezers met de koddige parodie der fabel van de *Saffo* (bl. 183—190); doch wij moeten de pen nederleggen. Wèlverdienden lof echter schenken wij ten slotte aan den Uitgever voor de fraaije uitvoering, en aan den Heer ROCHUSSEN, aan wiens geestige en smaakvolle teekenpen wij de houtgravuren danken, die het werk versieren, en niet alleen fraai zijn van snede, maar ook goed van druk.

MARIEKEN VAN NIJMEGEN, *eene Nederlandsche Volks-legende uit de XVI^de^ eeuw, met eene Inleiding, Woordverklaring en Aanteekeningen. Te 's Gravenhage, bij* Martinus Nijhoff. *In gr.* 8*vo.* *XIV en* 58 *bl.* *f* : - 90.

Eenige maanden geleden werden van dit werkje 56 exem-

Digitized by Google

plaren, naar de *Utrechtsche* uitgaaf van 1608 en de *Antwerpsche* van 1615, in *België* herdrukt. De Heer v. vergeleek beide uitgaven, »die van enkele grove misstellingen en van schromelijk textbederf op sommige plaatsen niet zijn vrij te pleiten", verbeterde zoo »door vergelijking der beide edities als naar eigen gissing" den tekst, en gaf dien met Inleiding, Woordverklaring en Aanteekeningen, waarin hij van zijne verbeteringen rekenschap geeft, in het licht. Het werkje, waarvan geen handschrift meer schijnt te bestaan, maar dat ook in het *Engelsch* en onlangs in het *Hoogduitsch* is overgezet, werd omstreeks 1465 opgesteld en behoort tot de reeks der *Maria-legenden*.

Zeker Priester (hierop komt de inhoud neder), Heer GIJSBRECHT, zond zijne nicht naar *Nijmegen*, twee groote mijlen van zijne standplaats gelegen, om levensbehoeften te koopen. Langer dan zij gedacht had, moest zij in de stad blijven; de avond begon te vallen, en de weg was onveilig. Zij besloot dus tot den volgenden morgen bij eene moei haren intrek te nemen. Deze, nog verhit door eene hevige kijfpartij met vier of vijf vrouwen, om Hertog ADOLFS wil, die zijn vader had doen vangen, zoodat zij eer eene dolle of verwoede duivelin, dan een Christenmensch scheen, bejegende haar met smadelijke woorden en vuile verwijten, waarop zij wanhopig en kwaadaartig de stad verliet, zich buiten, onder een boom nederzette, en de bescherming inriep van »Godt oft den Duyvel". Zij vervloekte zich-zelve, wilde zich verhangen of de keel afsnijden, en riep uit:

„Comt nu tot my en helpt my beclagen,
God oft den Duyvel, het is my alleleens."

Hierop verschijnt haar de vijand »die altijd zijn strikken en netten spreit, hakende altijd naar de verdoemenis der zielen", en doet haar den voorslag zich geheel aan hem over te geven, met belofte haar terstond te leeren

..... „sonder gelijcke
De seven vry consten: musijcke, retorijcke,
Logica, grammatica en geometrie,
Arithmetica ende alchimisterie,
Dwelc alle consten zijn zeer notable."

Digitized by Google

MARIEKEN hoort naar de stem van den verleider en besluit hem te volgen. Omtrent één punt kunnen beide het niet eens worden. Satan wil niet dat zij zich langer MARIEKEN zal laten noemen. Zij moet den naam van LIJNCKEN, GRIETKEN, of LIJSKEN aannemen. Daartoe kan zij niet overgaan; zij mag MARIA, die zij dagelijks, van jongs af had aangeroepen, »met eender bedinge", MARIA, al haar troost en hoop, daar zij naar haar heette, niet verloochenen. Eindelijk komen beide overeen, dat zij, naar ééne letter van haren naam, EMMEKEN zal genoemd worden.

Nu gaat de vijand met zijne boel naar *'s Bosch*, vervolgens naar *Antwerpen*, waar zij zes jaren lang zich aan overdaad en wellust overgeven en velen in het verderf slepen. Aan het einde van dit tijdperk begint MARIEKEN naar haren oom te verlangen, en haalt haren medgezel over om haar naar *Nijmegen* te vergezellen, waar het juist »Ommeganck dag" was en het »spel van Masscheroen" werd vertoond. Hier verneemt zij dat hare moei zich-zelve van kant heeft gemaakt, en wenscht het spel te zien. De booze weigert haar zulks; doch geeft eindelijk schoorvoetende toe. Zij begeeft zich onder de aanschouwers, luistert toe, en zegt:

„Heere Godt, hoe wert mijn bloet verwermende
In 't hooren van desen waghenspele!
Ic hoor der reden ende argumenten so vele,
Dat ic puer achterdensken crijghe en berou."

De booze poogt haar te bewegen, om hem te volgen. Zij weigert, blijft staan, en hoe langer zij hoort, hoe grooter haar berouw wordt:

„Nu eerst" (zegt zij) „beginnen my de tranen t'ontsincken
Even dichte over mijn wanghen klaer;
Och, welck een wroegen heb ick ontfangen daer,
In 't hooren der woorden. O Heere der Heeren!" —

De booze dringt sterker aan op terugkeering:

„Laet ons gaen" (zegt hij) „ergens in 't schoenste van der steden
Een kanne wijns meten."
„Laet my met vreden" (is haar antwoord)
„Ende vliedt van my, fel vyandt boos!
Wee my, dat ick u oyt verkoos
Ende aenriep u, verghetende die Godtheit ontfermhertelijc.
Och, och, ick crijghe sulcken berou hertelijck."

Digitized by Google

Nu grijpt Satan haar aan, sleurt haar »hoogher dan eenige kercke oft huys", in 't gezigt van 't verzamelde volk, en van Heer GIJSBRECHT, die zich onder de toeschouwers bevindt, door de lucht, en werpt haar van boven neêr op de straat, meenende haar den hals te breken. GIJSBRECHT snelt toe, erkent zijne nicht, die alleen bezwijmd, niet verpletterd is, spreekt haar toe, brengt haar naar zijne woning, en rent met haar, na vergeefsche pogingen om hare absolutie te verwerven, naar den Paus te *Rome*. Dezen biecht zij hare zonden, en ontvangt van hem drie ijzeren ringen, die zij »vast ende stranghe" om hals en armen moet sluiten en zoo lang dragen, tot dat zij versleten zijn en van zelve afvallen; dán eerst zouden al hare zonden vergeven, niet eer zou zij ze »los of quyt zijn". Zij doet gelijk haar bevolen is, verlaat vervolgens met haren oom *Rome*, en begeeft zich te *Maastricht* als non in het klooster der bekeerde zondaressen. Hier leeft zij zóó heilig en doet zij »sóó strenge penetentie, dat haar die ontfermhertighe CHRISTUS" alle hare zonden vergeeft, en een engel tot haar zendt, die haar, terwijl zij lag en sliep, de ringen afdeed, »waeraf EMMEKEN zeer blijde was".

Naar ons oordeel is deze legende eene tweede *Nederlandsche* uitgaaf niet waardig, en had de Heer v., zonder schade voor onze letterkunde, in de *Utrechtsche*, en de oude en nieuwe *Belgische* editie kunnen berusten. Zij heeft noch aesthetische, noch taalkundige waarde. De Heer v. had zijne tijd en pen aan betere dingen kunnen besteden. De R.-K. Kerk kan evenmin als de wetenschap en de kunst met den herdruk van zulke dwaze fabelen gediend zijn. Het is toch geen wierook voor haar, dat eene maagd, opgevoed bij en door een geestelijke, zoo ellendig staat met God en Christendom, dat ze bij den eersten tegenspoed de hel aanroept, en eene lichtekooi wordt, en bijzit van den duivel. De taalkundige aanmerkingen hebben weinig te beteekenen. De Heer v. had den »minder taalvorschenden en wetenschappelijken lezer", toen hij ze schreef, op het oog. Hij verklaart dan ook: *eenpaerlyc*, *achterlende*, *bet*, *hoot*, *deyret*, *ten wert*, *labeuse*, *gelaetty*, enz.; doch waarom laat hij den lezer naar de beteekenis van *ontbeyt*, *vremd bediet*, *ke*, *verjus*, *wachermen tyt*, *Godwouts*, *ghebrac*, *wter*, *gru*, *veysen*, *strange*, *beguyt*, *saen*, *verseren*, *cadet*, en vele andere woor-

Digitized by Google

den gissen? Het is echter hier de plaats niet om bij zijne kritische opmerkingen en tekstverbeteringen stil te staan. Zulks past beter in een onzer taalkundige Tijdschriften.

De Oude Belgen. Geschiedkundige Tafereelen. Door LODEWIJK GERRITS. *In Twee Deelen. Te Antwerpen, bij* Kennes en Gerrits; *te 's Gravenhage, bij* Martinus Nijhoff. *In kl.* 8*vo.* 334 *bl. f* 1 - 50.

Van de oudste gesteldheid van ons Land, en van de levenswijze en zeden zijner bewoners is ons maar weinig bekend. Wij zouden daaromtrent geheel onwetend zijn gebleven, indien niet de komst der *Romeinen* hier te Lande ten minste voor een gedeelte den nevel verdreven en ons eenigzins bekend gemaakt had met hen die wij als onze Voorouders begroeten. Over die kennismaking behoeven wij ons niet te schamen. TACITUS' Jaar- en Historische Boeken, en zijn onschatbaar werkje over de ligging, zeden en volken van *Germanië*, doen ons in de *Germanen* en *Batavieren* volken zien, die in wetenschap en beschaving bij de *Romeinen* wel moesten achterstaan, maar hen in zedelijkheid en deugd ver vooruit waren, en die in den HERMANS- en CIVILIS'-strijd bewezen hebben dat zij voor hunne afhankelijkheid alles veil hadden, ofschoon zij ten laatste voor de *Romeinsche* krijgskunde moesten zwichten.

Wat van de *Batavieren* geldt, mag ook van de *Belgen* gezegd worden. Toen *Romes* grootste Veldheer, na het verslaan van ARIOVISTUS, *Gallië* als een veroverd land begon te behandelen, sloten de *Belgen* een verbond tot bescherming van hunne vrijheid, en trokken vereenigd den vijand te gemoet. Bij den aanval op CAESARS legerplaats aan de *Axona* afgeslagen en verstrooid, bleven de *Nerviërs* — onverbasterde *Germanen*, die ál wat op hunne krijgsdapperheid nadeelig werken kon, buiten hunne landpalen sloten, omstreeks het tegenwoordig *Henegouwen* wonende — moed behouden, en leverden met de *Atrebaten* en *Vermandiërs* aan de *Sambre* een slag, die langen tijd voor de *Romeinen* zeer hagchelijk stond, en hunne geheele nederlaag ten gevolge zou gehad hebben, indien niet door de

Digitized by Google

tijdige aankomst der achter zijnde legioenen de kans gekeerd en door de *Romeinen* eene overwinning behaald was, waarbij de *Nervische* volkstam bijna uitgeroeid werd. De *Aduatikers*, die van de *Kimbren* afstamden en in het *Namensche* hun verblijf hielden, te laat gekomen tot bijstand van hunne bondgenooten, trokken zich in hunne op eene hooge rots gelegene hoofdstad terug; maar zij moesten mede 't hoofd buigen, toen uit de hoog opgetrokken *Romeinsche* schietgevaarten tal van steenen in hunne stad geworpen werden, en eene laatste wanhopige poging ter overrompeling van de vijandelijke legerplaats mislukte. — Die worsteling van een vrijheidminnend volk wordt ons in deze Tafereelen voor oogen gesteld.

De Schrijver heeft zich tot zijne taak wèl toegerust. Het werk levert veelvuldige bewijzen van zijne bekendheid met de toenmalige gesteldheid van den bodem, de zeden en gewoonten der *Oude Belgen*, hunne eerdienst, maatschappelijke en huiselijke gebruiken, hunne oorlogskunst, wapenrusting en kleeding, hunne onverschrokkenheid en vrijheidszucht, maar ook hunne zorgeloosheid te midden van de grootste gevaren; terwijl hij van de *Romeinen* afbeeldingen geeft, die niet vleijend, maar over het geheel naar waarheid zijn. Soms gaat hij in zijne verheffing of verontschuldiging van zijne landgenooten te ver, b. v. wanneer hij (D. II, bl. 156) van den trouweloozen aanval der *Aduatikers* zegt: dat de *Belgen* voor de eerste maal afweken van het gegeven woord, dat tot nu toe hun geheiligd was gebleven, al ware het dan ook aan eenen vijand verpand. Men behoeft CAESARS *Commentariën* slechts te doorbladeren, en alleen te letten op de wijze waarop AMBIORIX SABINUS en COTTA in het verderf lokte, om overtuigd te worden, dat *Gallen* en *Belgen* evenmin als *Romeinen* kiesch waren in de keuze der middelen tot bereiking van hunne oogmerken. Dat zij nu »voor de eerste maal" van hun gegeven woord waren afgeweken, is niet waarschijnlijk. Het is voor de eerste maal, dat wij van hen hooren, dat CAESAR met de *Aduatikers* in aanraking kwam; en wanneer wij hen nu een verdrag van overgave zien sluiten met het doel om den daarop zich verlatenden vijand te beter te verschalken, dan geeft dat waarlijk geene reden om gunstig te denken over hunne goede trouw. In het algemeen zijn de »Tafereelen" zeer

Digitized by Google

onderhoudend. De Schrijver bezit de gave om goed te schilderen. Men volgt hem met steeds klimmende belangstelling: langs de breede, nog door geene dijken beperkte stroomen; door de eeuwen heugende bosschen; in de zamenkomsten en op de offerplaatsen der Druïden; naar de drinkgelagen der op hunne zwaarden of pieken leunende *Aduatikers*, waar overgroote bekers, met het toen reeds geliefkoosde bier gevuld, in één teug geledigd werden; op het woelig oorlogsveld, waar wilde, zich opofferende moed tegen geoefende krijgskunde hardnekkig maar vruchteloos kampt; in CAESARS prachtige tent bij de verfijnde en weelderige vermaken der *Romeinsche* legerhoofden; en bij de zachtere tooneelen in de visschershoningen, en aan de krank- en sterfbedden.

De karakters van SIEGFRIED, HILDA, den Opper-druïd, en VERTIKO, zijn goed volgehouden. De laatste was echter geen *Gallische* spion, gelijk hij hier genoemd wordt, maar een *Nerviër* van eerlijken huize. Voor afwisseling is gezorgd. De liefde speelt ook hier hare rol. Dat echter de fiere zoon van BODUOGNAT, den Hoofdvorst der *Nerviërs*, na den roemrijken val van zijnen vader en zijne broeders, en bij het verlies van zijne in slavernij weggevoerde moeder, op het oogenblik dat hij zich aan de spits zijner bondgenooten tot den uitersten kamp bereidde, op eene arme en zwakke visschersdochter zoo sterk zou verliefd zijn geworden, klinkt ál te romantisch, en is met de *Spartaansche* zeden der *Nerviërs* niet overeen te brengen. Ook tegen de toenmalige aardrijkskundige uitgestrektheid van *België*, en de historische waarheid zondigt de Schrijver wel eens. Zoo laat hij (D. I, bl. 9) »de *Belgen* buiten hunne grenzen, tot in het land der *Gallen* den vijand te gemoet snellen", en zegt: »dat de eerste slag, aan de boorden der *Aisne*, door de *Gallen* met den onderstand van eenige *Belgische* volkstammen geleverd werd". Maar *België* strekte zich toen en eeuwen later, zelfs tot vóór 200 jaar, veel zuidelijker uit dan thans, en werd in CAESARS tijd door de *Matrona* en *Sequana* (de *Marne* en *Seine*) van het eigenlijke *Gallië* gescheiden (*Commentariorum de Bello Gallico*, Lib. I, Cap. I). De *Axona* (*Aisne*), waar de slag voorviel, vloeide langs de uiterste grenzen der *Remers* (die van *Rheims*), welke mede tot de *Belgen* behoorden (*Comm.*, L. II C. V); terwijl uit de naauw-

Digitized by Google

keurige opgave van de namen en het getal der volkstammen en van de magt door ieder hunner op de been gebragt (*Comm.*, L. II, C. IV) blijkt, dat niet de *Gallen*, maar de *Belgen*, zelfs met uitzondering der den *Romeinen* toegevallene *Remers* (*Comm.*, L. II, C. III) daar streden. Dat, volgens de voorstelling (D. I, bl. 149), de gevangen genomene vrouwen der gevallen *Nervische* Opperhoofden tot de laagste slavendiensten in de vijandelijke tenten zouden vernederd zijn, is strijdig met CAESARS berigt, dat hij uit medelijden de overgeblevene grijsaards, kinderen en vrouwen binnen hunne grenzen en steden heeft laten blijven, met verbod aan de naburen om die weerloozen eenigen overlast aan te doen (*Comm.*, L. II, C. XXVIII). Wat (D. II, bl. 26) gezegd wordt van den hoogen prijs dien de *Oude Belgen* op hunne paarden stelden, was op de *Nerviërs* niet toepasselijk, wier krijgsmagt uit voetvolk bestond, terwijl zij van de ruiterij geen werk maakten, die hun in hun land en volgens hunne wijze van verdediging meer tot hinder dan tot nut zou geweest zijn (*Comm.*, Lib. II, C. CXVII). — Intusschen verheugen wij ons in deze »Tafereelen" eenen geest aan te treffen, die, ware hij vroeger in *België* heerschende geweest, 't bewaard zoude hebben, om langer dan twee eeuwen een wingewest van vreemden te zijn.

Het formaat is gelukkig gekozen; maar de spelling en woordvoeging zijn dikwijls onuitstaanbaar, zoo als, b. v., door 't herhaalde gebruik van den vierden waar de eerste, en van den eersten waar de vierde naamval moest staan, en van *hen* en *haar* voor *zich*, benevens uitdrukkingen als: »de troepen in werking stellen" (D. I, bl. 133), »wij zullen gelukken" (D. II, bl. 39), enz. G. V.

Album van Buitenlandsche Lettervruchten. Aflev. 1—3. *Te Middelburg, bij* de Gebroeders Abrahams. 1854. *In gr.* 8*vo.* 240 *bl. Prijs per Jaargang f* 6-:

Het doel van dit Album is: de uitgezochte voortbrengselen der buitenlandsche pers op het gebied der letterkunde meer algemeen te doen kennen. De Redactie zegt, dat, hoewel er jaarlijks een aantal werken uit den vreemde worden vertaald,

Digitized by Google

nog vele meesterstukken van verdienstelijke Schrijvers bij ons nagenoeg geheel onbekend blijven, vooral die welke eene hoogere strekking hebben, en niet zoo zeer behooren tot de gewone romanlitteratuur. De meeste onzer Tijdschriften bewegen zich bijna uitsluitend op het gebied der romantiek. Het »Album" zal zich, in tegenstelling daarvan, meer bepaald ten doel stellen: bijdragen tot de land- en volkenkunde behoorende, reisbeschrijvingen, schetsen uit het volksleven, tafereelen uit het leven van beroemde mannen, plaatsbeschrijvingen en dergelijke mede te deelen, hoewel het *genre* van verhalen en novellen niet zal worden uitgesloten.

Nu is de vraag: of het aanvankelijk geleverde aan dit programma voldoet? Wij kunnen niet anders zeggen dan dat de Redactie over het algemeen met smaak gekozen en voor verscheidenheid gezorgd heeft. Belangrijk zijn: »de Schetsen uit het leven in *Londen*"; — »Een bezoek in een paar fabrieken van *Manchester*"; — »De ontvolking der Hooglanden van *Schotland*", — en »De ondekkingen in de Noordpoolstreek". Op het gebied van Geschiedenis en Staatkunde hebben ons »De Staatkunde van LODEWIJK XIV"; — »De *Noord-Amerikaansche* expeditie naar *Japan*", — en »De blik op de Staatkunde van *Engeland*", bijzonder bevallen. Lezenswaardig zijn verder: de levensbeschrijving van den Kardinaal MEZZOFANTI, den weergaloozen talenkenner, en het leven van HAYDN, dat met talent is geschreven.

Van de novellen en verhalen is het eerste stuk, eene vertelling van FERDINAND STOLLE, »het misverstand" getiteld, vol overdrijving en onwaarschijnlijkheden. Beter voldeed ons het historisch-romantisch verhaal van FONTANE, getiteld: JAMES MONMOUTH.

Het gewenschte gunstig onthaal bij het publiek zal waarschijnlijk niet achterblijven, als de Redactie zich beijvert om uit de beste geschriften van het buitenland goede artikelen te kiezen.

Geographisch Woordenboek der geheele Aarde; door J. KRAMERS, JZ. *In één Boekdeel. Aflevering* 1—10. *Te Gouda*,

Digitized by Google

bij G. B. van Goor. 1853. *In gr.* 8*vo.* 480 *bl.* *f* : - 75 *per Aflevering.*

Het zamenstellen van een Aardrijkskundig Woordenboek is eene hoogst lastige en vermoeijende taak, die niet alleen geenszins in hare volle waarde wordt geschat door hen die zoodanigen arbeid zich ten nutte maken, maar waarvan ook de moeijelijkheid, zoo wij meenen, in haren geheelen omvang, in geenen deele wordt gewaardeerd door hem die den arbeid gaat ondernemen. Is men eenmaal aan het werk, dan komen de bezwaren. — Wij herinneren ons althans zeer wel hoe wij in der tijd door den Heer J. VAN WIJK, RZ., bij de zamenstelling van zijn *»Algemeen Aardrijkskundig Woordenboek"*, hebben hooren klagen over het afmattende van dien arbeid. Ruim vijf jaren (1821—1826) besteedde hij daaraan, en ware hij niet bezield geweest door de edele zucht om zijn arbeid zoo volledig mogelijk te maken, hij hadde zich niet aan het *»Supplement"* gewaagd. Die laatste arbeid nam hem nog acht jaren (1835—1842) lang ál den tijd weg, dien hij aan zijne gewone bezigheden kon ontwoekeren. Wij moeten derhalve den Heer KRAMERS dank zeggen voor zijne ijzeren vlijt en rustelooze arbeidzaamheid om zijnen landgenooten zulk een *Woordenboek* te schenken, nadat, zoo weinige jaren geleden (in het jaar 1850), een *»Geographisch-Statistisch-Historisch Handboek"* door hem is in het licht gezonden.

Bij de uitgave van dit *Woordenboek* moeten wij vooral de aandacht onzer landgenooten op twee omstandigheden vestigen; namelijk: 1°. dat het werk in één Boekdeel zal worden zamengevat, waardoor degenen die het gebruiken willen, van de moeite ontslagen zijn, om een tweede en soms een derde Boekdeel in handen te nemen, wanneer zij in het eerste te vergeefs hebben gezocht; 2°. dat de uitgave met snelheid voortgaat: want in één jaar tijds zijn de nu aangekondigde Tien Afleveringen in het licht gekomen, waardoor het werk bereids tot letter L is gevorderd; zoodat wij gelooven niet te veel te zeggen, wanneer wij de hoop en tevens de verwachting uitdrukken, dat het geheel vóór het einde van 1854 zal zijn verschenen. Wanneer bij een dergelijk werk tusschen het eerste en het laatste gedeelte eene groote tijdruimte verloopt,

Digitized by Google

kan het niet missen of in het eerste ontbreekt vaak iets waarvan in het laatste melding gemaakt wordt. In dier voege kon, b. v., onder *Amsterdam*, geen gewag zijn gemaakt van een spoorweg op *Utrecht*, terwijl bij de behandeling van *Utrecht* van den spoorweg zou kùnnen gesproken worden, als reeds eenigen tijd bestaande.

Het »*Geographisch Woordenboek*" is rijk aan inhoud, en daarom heeft de Zamensteller zich in de noodzakelijkheid bevonden, zijne groot octavo bladzijden in twee kolommen te splitsen, ieder van meer dan honderd regels, zoodat eene zeer fijne letter is gebruikt. Toch zijn de verschillende karakters en ook de cijfers zeer duidelijk, zoodat voor een werk dat van tijd tot tijd moet geraadpleegd worden, noch letter, noch cijfer genoegzame duidelijkheid mist. — Ten einde alle mogelijke misstellingen, in een werk als het tegenwoordige zoo onvermijdelijk, kan het wezen, aan het slot van het werk te herstellen, zal er aan het einde eene *Alphabetische Lijst van verwijzingen* geplaatst worden, om de misstellingen of overgeslagene namen op te nemen, en om het zoeken van plaatsen, die wel eens op verschillende wijze gespeld worden, onder die van elkander afwijkende letters, te doen kennen, en aan te wijzen waar de woorden te vinden zijn.

Terwijl wij de groote waarde van dit *Aardrijkskundig Woordenboek* erkennen, zullen wij, zonder aan die verdiensten te kort te doen, ons enkele aanmerkingen veroorloven, waarvan de Heer KRAMERS des verkiezende in zijne verwijzingen zal kunnen gebruik maken.

Bij *Aardenburg* wordt opgegeven: »graanhandel en landbouw, weleer groot en bloeijend, met 5 markten en 74 straten". Het komt ons voor, dat het hier niet duidelijk is of het »weleer" ook slaat op 5 markten en 74 straten. Bij den Heer VAN DER AA staat, in het »*Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden*": *de stad had*, terwijl er van *Aardenburgs* toestand eenige eeuwen geleden wordt gesproken. In dier voege ook spreekt het »*Handboek*" van den Heer K., en zeker is het, dat dit stadje, hoe net en zindelijk het zijn moge, zoo vele straten en marktpleinen niet telt. — Zou het niet goed geweest zijn, dáár en elders, voor zoo veel *Nederland* aangaat, ook de kerkgebouwen te vermelden? In groote steden is

Digitized by Google

dat niet overgeslagen, en zijn tevens door K. de praalgraven in de kerken opgenoemd. Een algemeen gebrek is het derhalve niet. — Het is evenwel verre van ons, omtrent *Nederland* eene groote uitvoerigheid te verlangen. Zij kan hier evenmin omtrent *Nederland* als omtrent eenig ander Rijk plaats vinden. Men bedenke dat *de geheele aarde* wordt behandeld in één Boekdeel. Hij derhalve, die ten opzigte van het een of ander Rijk uitvoerigheid zoekt, moet andere werken ter hand nemen; zoo als het bekend is, dat, voor zoo veel *Nederland* betreft, het uitvoerige »*Woordenboek*" van den Heer A. J. VAN DER AA tot een gids kan strekken, die wel nimmer zal verlegen laten. Waar zoude het heen, indien het »*Geographisch Woordenboek*" van den Heer KRAMERS zich tot zoodanige uitvoerigheid voor de geheele Aarde wilde verbreeden!

In het artikel *Amsterdam* gelooven wij, dat (bl. 80) bij de kerken eenige misstellingen zijn ingeslopen. Op het »*Berigt*" aan de binnenzijde van het schutblad dier Aflevering, worden eenige fouten verholpen, maar ofschoon het getal R.-K. kerken, volgens dat »*Berigt*" moet verbeterd worden tot 18, meenen wij nog dat het onjuist is. Ook is er niet *één* kerk van de Jansenisten of Oud-Roomschen, maar, bedriegen wij ons niet, dan is het getal *twee*, en de 9 Synagogen zullen wel tot *drie* moeten worden verminderd. — Het cijfer der bevolking van de hoofdstad zal dat moeten zijn van den 1sten Januarij 1851, doch dit is niet opgegeven.

Bij sommige plaatsen zal het noodig wezen om in de »Lijst van verwijzingen" te doen zien, waar men ze te zoeken hebbe. B. v. zal men *Baarle*, d. in het District *Breda*, *Baarle*, d. in het District *'s Hertogenbosch*, *Baarle*, buurt in het District *Vollenhoven*, *Baarle*, Adel. Huis nabij *Didam*, *Baarle*, d. in *O. Vlaanderen*, schrijven *Baarle*, of *Baerle*, of wel *Baerlo*? — De buurten of buurschappen en adellijke huizen worden waarschijnlijk in het »*Geogr. Woordenboek*" niet opgenomen, althans wij hebben eenige der door ons hier opgenoemde plaatsen niet kunnen vinden. Doch het is zoo: ze zijn van geringe beteekenis. — *Barlaimont*, *Barlaymont*, *Berlaimont*, en zoo vele andere plaatsen, zullen mede onder de verwijzingen behooren te worden opgenomen. — Daar wij toch aan het vragen zijn: waar zullen de *Baai-Eilanden*, nabij *Honduras*, sedert een

Digitized by Google

paar jaren tot eene *Britsche* Kolonie verheven, eene plaats vinden? — Het onderscheid tusschen *Calcutta*, Hoofdstad der *Britsche* Bezittingen in *Hindostan*, en *Calicut*, tot het Presidentschap *Madras* behoorende, zal almede op de meergezegde »Lijst" moeten worden aangewezen.

Californië belooft thans meer belangrijk te worden dan vroeger onder de Missiën van Jezuïten of Dominikanen. Niet eigenlijk van wege het goudgraven, — ofschoon daardoor de volkstroom er aanvankelijk is heen gelokt, — maar door landbouw en handel. Te regt zegt de Schrijver aan het slot van zijn artikel over *Californië* (bl. 163): »Langzamerhand maakt de chaos van verwarring in *Californië* voor eene betere orde van zaken plaats, en in dit schoone, wel met *Italië* vergeleken land, dat zoo ongemeen gunstig voor den handel gelegen is, en zulk een buitengewonen plantenrijkdom bevat, heeft men reeds een begin gemaakt met de akkers regelmatig en vlijtig te bebouwen, om zoo doende 's lands welvaart op hechter steunsels te vestigen, dan door goudzoeken in de *»diggings"* en *»gulches"*.

Op bl. 145 vernemen wij hoe het kolossale *Britsche* Rijk bezittingen heeft in al de vijf werelddeelen, alles te zamen eene bevolking tellende van ongeveer 130,000,000 zielen op eene uitgestrektheid van honderd en vijftig duizend vierkante geographische mijlen. De beschermde of cijnsbare Staten in *Azië* bedragen bovendien 47 millioen zielen. Ook zegt de Heer K. daarvan: »Het *Britsche* Rijk is het magtigste en uitgebreidste van de wereld; in bevolking doet het alleen voor het *Chinesche* Rijk onder". — De oppervlakte van het *Russische* Rijk in *Europa*, *Azië* en *Amerika* is ongetwijfeld grooter, doch die grootere oppervlakte ligt voor het meerendeel onder de bevrozene luchtstreek. Wat de bevolking aangaat, in *Azië* aan *Groot-Brittanje* gehoorzamende, deze wordt wel eens begroot op honderd en vijf millioen, en de cijnsbare op vijf-en-vijftig millioen, dus gezamenlijk op 160 millioen zielen, terwijl in het *»Woordenboek"* opgegeven wordt: 93,500,000, en 47,000,000, hetgeen een verschil van bijna twintig millioen zielen oplevert.

Het artikel *Europa* is op eene zeer belangrijke wijze behandeld. Men vindt (bl. 301) eene vergelijking der voornaam-

Digitized by Google

ste Staten van *Europa*, hunnen Regeringsvorm, de grootte in □ geogr. mijlen, de bevolking in 1850, en de verhouding van de sterfte tot de bevolking. Uit de vergelijking ontwaren wij dat die verhouding in *Nederland* staat als van 1 tot 33, zijnde de middelterm, welke bij de berekening der levenskansen in het algemeen wordt aangenomen. — Over de menschenrassen welke *Europa* bewonen, wordt gesproken, en de verschillende familiën van den stam opgegeven. Wat voorzeker voor velen belangrijk zal wezen, is de »vergelijkende opgave van 't gebruik, dat er in 1846 van het volksonderwijs in de voornaamste Staten gemaakt werd". — *Nederland* staat, volgens die vergelijkende opgave, met *Saxen*, in de gunstigste verhouding.

De Zamensteller heeft overal getracht door eene tabellarische voorstelling de verdeelingen der Rijken en Staten den lezer duidelijk te maken. Zoo ontmoeten wij, b. v., bij *Griekenland* of *Hellas* de drie groote verdeelingen, alsmede de Departementen, de bevolking van ieder Departement en de hoofdplaatsen. — De bevolking is, in het laatste tiental jaren, met ruim tien ten honderd vermeerderd. Hoe jammer, dat niet van buiten af de ontwikkeling van orde en beschaving van dat jonge Rijk wordt in de hand gewerkt! De gebeurtenissen welke thans in die streken onrust en ramp over de bevolking brengen, zullen de volksbeschaving merkelijk vertragen.

Op de spelling der woorden moet vooral worden acht gegeven. Wij erkennen gaarne dat, bij een werk als het tegenwoordige, zulks uiterst moeijelijk is, en uit hoofde der van elkander afwijkende spelling, zoo als wij bereids bij het spreken over de »Lijst van verwijzingen" hebben doen gevoelen, wordt die moeijelijkheid nog grooter. Wij kunnen dan ook niet anders doen, dan deswege de meeste zorg aanbevelen. Bij *Irun*, b. v., *Spaansche* grensstad, in de Prov. *Guipuzcoa*, ontbreekt in het laatste woord eene letter. Bij de behandeling der Provincie is de spelling juist, doch had men welligt aldaar over luchtstreek en voortbrengselen wat meer bijzonderheden verlangd.

Een werk als het tegenwoordige is in ieder beschaafd huisgezin onmisbaar. Onmogelijk toch is het, voor wie ook, bekend te wezen met alle plaatsen, welke bijna dagelijks in de

Digitized by Google

Nieuwsbladen vermeld worden. Eene vraagbaak als het »*Geographisch Woordenboek*" van den Heer KRAMERS is uit dien hoofde eene behoefte. Wij wenschen dien Heer lust en krachten toe om zijne taak naar behooren en spoedig af te werken. Een ruim vertier, al mogt het niet thans alreeds tot aanmoediging strekken, zal ongetwijfeld eerlang aan Bewerker en Uitgever wèlverdiende voldoening verschaffen.

Beknopt Overzigt der Geschiedenis van ons Vaderland. Van den vroegsten tijd tot op onze dagen. Door J. KWANTES. *Vierde, verbeterde en veel vermeerderde druk. Door* D. W. BOSCH, DZ. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1853. *In* 8*vo*. 128 *bl.* *f* : - 50.

Dat dit beknopte overzigt der Geschiedenis van ons Vaderland gunstig ontvangen is, bewijst deze vierde druk, door den Heer BOSCH verbeterd, en vermeerderd met eene schets van de geschiedenis der overige *Nederlandsche* Gewesten, nevens die van *Holland* en *Zeeland*. Het aantal leerboeken en overzigten van de Vaderlandsche Geschiedenis neemt gedurig toe; maar men kan niet ontkennen dat ook de navorsching der Geschiedenis immer voortgaat, en steeds in het vroeger aangenomene nieuwe leemten openbaart, en aan het licht brengt wat vroeger in het duistere lag. — Dat de Heer BOSCH met de vruchten van latere onderzoekingen bekend is getuigt dit werkje, 't welk van zijne kunde en bekwaamheid vele bewijzen levert. Zonder in het minutieuse te vervallen, of zich op te houden met de ontwikkeling van beginselen, beweegredenen, oorzaken en zamenhang, die in grootere werken te huis behoort, worden, in eene geleidelijke orde, klaar en beknopt de hoofdgebeurtenissen medegedeeld, en zelden iets van gewigt overgeslagen. Ook heerscht hier eene loffelijke onpartijdigheid, die wel haar gevoelen niet ontveinst, maar personen en daden laat spreken. Bij bedrijven van edelmoedigheid staat de Schrijver, met aanwijzing van het leerzame en navolgingwaardige, iets langer stil. Wij gelooven dus dit werkje, hetwelk naauwkeurige chronologische tafels bevat, en zich ook door zuiverheid van taal en stijl onderscheidt, aan elk die het voornaamste, dat op den vaderlandschen grond is

Digitized by Google

voorgevallen, wenscht te vernemen, te kunnen aanbevelen, en oordeelen dat het vooral den onderwijzer tot een geschikten leiddraad kan dienen.

Ter voldoening aan zijn verlangen in zijn Voorwoord uitgedrukt, maken wij den Heer BOSCH op de volgende misstellingen opmerkzaam. In de Noot op bl. 24 wordt verkeerdelijk gezegd: »dat omstreeks dezen tijd" (het ontstaan der Hoeksche en Kabbeljaauwsche twisten) »voor het eerst hier te lande van het buskruid werd gebruik gemaakt bij de belegering van het slot *Rozenburg* bij *Leiden*"; want reeds in 1328 bediende men zich in *Gelderland* van lange kanonnen. — »Dat de afbeelding van den *Hollandschen* tuin op 's Graven munt en zegel zinspeelde op de insluiting van het slot *Hagestein* met paalwerk", zoo als het in de aant. op bl. 26 heet, valt met reden te betwijfelen. Men had die afbeeldingen reeds onder Hertog ALBRECHT. — Bl. 30. WILLEM BEUKELSZOON heeft waarschijnlijk tot de verbetering van het haringkaken veel toegebragt; maar het kaken zelf had vóór zijnen tijd reeds plaats. »Een grafteeken te zijner eere opgerigt" is te *Biervliet* niet te vinden; maar wel is er een geschilderd glas in de Hervormde kerk, waarop hij is voorgesteld met een haring in de eene, en een mes in de andere hand. — »Dat KAREL V", gelijk men op bl. 42 leest, »door den tegenspoed, dien hij in den krijg ondervond, is bewogen om van de regering afstand te doen, en zijne overige dagen in afzondering door te brengen", wordt door de onlangs openbaar gemaakte stukken van zijn verblijf in het klooster *Yuste* niet bevestigd: hij had het voornemen daartoe veel vroeger opgevat; terwijl die stukken tevens leeren: dat hij in zijne afzondering geenszins »het gestrengste leven der monniken leidde". — Bl. 51. De nadere Unie van *Brussel* werd »ook door *Holland* en *Zeeland*" (voorwaardelijk) geteekend. — Bl. 52. De aanbiedingen, die de Koning aan ORANJE deed doen, onder voorwaarde dat hij deze Gewesten zou verlaten, waren zoo »schitterend" niet. — Op de laatst genoemde bl. wordt, bij de vermelding van het sluiten der Unie van *Utrecht*, gezegd: »dat het den Hertog *van Parma* gelukt was, de tien overige landschappen door list tot onderwerping aan *Spanje* te brengen", en op bl. 60: »dat FARNEZE van den dood van WILLEM I gebruik maakte, om bijna geheel *Vlaanderen*, *Brussel*, *Mechelen* en *Antwerpen* te

Digitized by Google

veroveren". Hoe is het laatste met het eerste overeen te brengen? De waarheid is: dat de afval der *Waalsche* Gewesten tot de Unie van *Utrecht* leidde, en dat de onderwerping der andere *Belgische* Provinciën aan *Spanje* later volgde. — Bl. 59. ANJOU stierf niet »in 1583", maar in 1584, ééne maand vóór den moord aan ORANJE gepleegd. — »Onder de steden door MAURITS gedurende het beleg van *Ostende*, en ter vergoeding voor het verlies van die stad, ingenomen", is (bl. 63) *Sluis* met de omliggende plaatsen vergeten. — Bl. 72. In den eersten *Engelschen* oorlog bekleedde DE RUYTER geen hoogeren rang dan van »Vice-Admiraal", waartoe hij zich op het einde van den oorlog verheven zag. — Bl. 73. TROMP keerde uit den driedaagschen zeeslag bij *Portland* niet »zegevierend" terug: hij had slechts het geluk het tegen den magtiger vijand uit te houden, en de meeste koopvaarders onder zijn geleide behouden binnen te brengen. — Bl. 77. »Het in brand steken van het overschot der *Engelsche* vloot bij *Upnor*" is zoo te verstaan: dat dit lot nog drie schepen trof. — Op bl. 80 had het behoud van *Muiden* door de dienstmaagd WALBURG, het onder water zetten van *Holland*, en het vruchtelooze beleg van *Groningen* door de *Munsterschen* — in Junij, Julij en Augustus voorgevallen — vooraf moeten gaan aan de wreedheden door de *Franschen*, op hunnen terugtogt, te *Bodegraven* en *Zwammerdam* — in het laatst van December — bedreven. — Bl. 81. Vóór den slag tegen de *Franschen* in de nabijheid van den *Etna*, waarin DE RUYTER gekwetst werd, was een andere bij de *Liparische* eilanden geleverd, op den 8sten Januarij 1676. — Onduidelijk is 't geen op bl. 82 staat: »Intusschen was FILIPS VAN ALMONDE met eene vloot ter ondersteuning van de *Denen* tegen de *Zweden* naar de *Oostzee* vertrokken. Deze, zich met de *Deensche* vloot onder C°. TROMP vereenigd hebbende, behaalde op de *Zweden* eene luisterrijke overwinning bij *Oland*". — Bl. 86. Voor *Malaga* bleef de zege onbeslist; beide partijen schreven ze zich toe. — Aan geen der veldslagen van 1704—1709, bl. 102 opgenoemd, kan COEHOORN hebben deel gehad, vermits hij toen reeds was overleden.

G. V.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Nieuwe Leerredenen door J. P. HASEBROEK. *Te Breda, bij* Broese en Comp. 1853. *In gr.* 8*vo.* 347 *bl. f* 3-:

Met méér dan gewone belangstelling namen wij dezen bundel Leerredenen ter hand, die ons ter beoordeeling werd toegezonden. Was de vroegere bundel, door HASEBROEK uitgegeven, ons niet onder de oogen gekomen, wij zagen ons thans in staat gesteld om kennis te maken met zijnen preêktrant, en den sleutel te vinden tot verklaring van den opgang, door hem gemaakt in de Gemeente. Wij meenden bovendien van den begaafden Dichter evenmin als van den *Amsterdamschen* Leeraar iets alledaagsch te mogen verwachten. En bij den naam van Kerkelijke regtzinnigheid, die hem nagaat, waren wij — waartoe het ontveinsd? — dubbel verlangende om te weten: of en in hoe verre zijne prediking daartoe aanleiding geeft, en daaraan beantwoordt. Thans doen wij verslag van onze bevinding. Wij doen het, onzer onpartijdigheid bewust, en volkomen bereid, om zoo wel het vele goede te prijzen, dat hier gevonden wordt, als om ook de schaduwzijde te toonen, die wij meenen te hebben opgemerkt. Onze lezers mogen daaruit dan besluiten tot de eigenaardigheden en de waarde van dezen bundel.

Eene keurig gestelde opdragt aan Dr. G. D. J. SCHOTEL gaat vooraf, die getuigenis draagt van innige vriendschapsbetrekking tot hem. De vermelding van den naam van VAN DER PALM, die daarin voorkomt, deed ons goed. Wij hooren dien beroemden naam gaarne uit den mond van HASEBROEK, die, zoo wij meenen, veel aan hem verschuldigd is.

De twaalf Leerredenen, in den bundel vervat, zijn van gemengden inhoud en dan ook, zoo veel wij bemerken kunnen, niet gerangschikt naar zekere vooraf vastgestelde orde. Een vlugtig overzigt van de daarin behandelde onderwerpen zal ons doen zien welk eene verscheidenheid hier gevonden wordt.

De eerste draagt, naar *Col.* III: 11^{b}, tot opschrift: CHRISTUS ons alles; en wijst aan dat CHRISTUS den Christen alles mag,

Digitized by Google

wil, kan, zal en moet zijn. — De tweede, na het Avondmaal gepredikt, bevat, naar JEREM. IV: 3b, eene wekstem ter bekeering. De nieuwe landontginning des landmans, waarop gezinspeeld wordt in den tekst, wordt hier voorgesteld als het beeld van de vernieuwing onzes inwendigen levens. De overeenkomst wordt gevonden in den toestand die beiderlei vernieuwing voorafgaat, in den arbeid die beiderlei vernieuwing vergezelt, en in de vrucht die beiderlei vernieuwing volgt. — De derde heet: zondebeschouwing, en spreekt, volgens *Ps.* CXXX: 3, over de talrijkheid, schandelijkheid en schadelijkheid onzer zonden. — De vierde stelt in den Apostel PAULUS, naar 1 *Thess.* II: 1—11, een toonbeeld voor den Evangeliedienaar aan de Gemeente voor oogen. — PONTIUS PILATUS wordt, naar aanleiding van MATTH. XXVII: 2b, in de vijfde geschetst als mensch, als regter, als getuige tegenover ons. — JEZUS voor HERODES, of liever: JEZUS, naar HERODES gezonden, voor HERODES gesteld, door HERODES ondervraagd en door HERODES bespot, maakt, volgens LUK. XXIII: 6—12, den inhoud uit der zesde. — De waarschuwing tegen de lokstemmen der liefde, die MATTH. XVI: 21—23 voorkomt, wordt in de zevende beschouwd met het oog op Hem van wien zij uitgaat, op ons tot wie zij komt, en op den raad dien zij bevat. — De achtste handelt over de eeuwigheid, en neemt uit de herinnering van den engel, *Openb.* X: 5, 6, aanleiding tot de overpeinzing van deze vier bijzonderheden, dat er, namelijk, een leven der eeuwigheid is, dat er in dat leven verschil bestaat van lotsbedeeling, dat dit verschil in den tijd wordt voorbereid, en dat wij de ure der beslissing naderen. — Aangaande de verzekerdheid der hoop, *Hebr.* VI: 11 genoemd, wordt, na eene zeer uitvoerige Inleiding, in de negende aangewezen, dat het ons, om van de echtheid onzes geloofs verzekerd te zijn, uit de vergelijking met het Evangelie blijken moet, dat wij onze toestemming geven aan de waarheden, gehoorzaam zijn aan de geboden, en vertroost worden door de beloften, die het Evangelie bevat; waaraan dan nog eene Narede is toegevoegd, even uitvoerig bijkans als de Inleiding. — Op het Pinksterfeest is de tiende gehouden, waarin, naar *Openb.* XXI: 5, gesproken wordt over de aanvankelijke herschepping der wereld, waarin zij bestaat, door wien zij wordt tot stand gebragt, en in hoe verre zij nog verdere uitbreiding

Digitized by Google

te wachten heeft. Overeenkomstig dit plan wordt éérst gewezen op de vernieuwing van het Godsverbond, de hervorming van de zedelijke gedaante der wereld en de herschepping van den inwendigen mensch; daarna op het middel waardoor die vernieuwing is uitgewerkt, de werktuigen die daarbij zijn gebezigd, en de hindernissen waarover zij heeft gezegepraald; en eindelijk op de herschepping der geheele menschheid, de geheele herschepping der menschheid en de herschepping der menschheid in haar geheel. — De brief aan *Sardis*, *Openb.* III: 1—6, wordt in de elfde, en die aan *Laodicea*, *Openb.* III: 14—22, in de twaalfde Leerrede zóó behandeld, dat zij telkens met de ontwikkeling van den tekst aanvangt en met de toepassing daarvan op ons eindigt.

Na deze inhoudsopgave geven wij nu ons oordeel over dit predikwerk gaarne op in eenige bijzonderheden.

En dan beginnen wij liefst met te prijzen al wat wij goeds en voortreffelijks gevonden hebben. De onderwerpen, hier behandeld, zijn belangrijke, en de teksten, ofschoon meerendeels zeer gewoon, zijn wèl gekozen en doorgaans met oordeel gebruikt. Tot de keuze van 1 *Thess.* II: 1—12 zou HASEBROEK misschien niet gekomen zijn, indien de wekelijksche kapittelpreek te *Middelburg* hem er niet toe gebragt en verpligt had. Toevallig is het zeker, dat hier geene andere historische stoffen behandeld zijn dan ontleend aan de lijdensgeschiedenis van den Heer, en dat niet minder dan vier Leerredenen genomen zijn uit de *Openbaring* van JOHANNES. Het gebruik van JEREM. IV: 3^{b} gemaakt, is allezins vernuftig en gepast. Waar grootere teksten behandeld worden, is doorgaans de verklaring even volledig als wèl doordacht en onderhoudend. Dat de vierde, elfde en twaalfde weinig meer dan verklaring en toepassing behelzen, strekt haar niet tot oneere. De overige plannen zijn doorgaans even geleidelijk en eenvoudig. Allen bewegen zich vrij en gemakkelijk, en loopen naar de ontworpene schets regelmatig, maar ongedwongen af. Er heerscht hier, met opzigt tot de *dispositie* der stof, eene groote verscheidenheid, die wij niet aarzelen navolgingwaardig te noemen. Zoo wel de tiende, die, meer dan de overigen, in deelen en onderdeelen gesplitst is, als de negende, die zich, wat den vorm betreft, sterk onderscheidt door eene zeer uitvoerige Inleiding en Narede, achten wij onberispelijk. Ook de

Digitized by Google

opschriften zijn in den regel voor den inhoud bij uitnemendheid gepast. — Voorts roemen wij den zuiveren stijl en de gekuischte taal, waarvan HASEBROEK zich bedient. Hij is overal verstaanbaar zonder plat te worden, sierlijk zonder overladen te zijn, en, waar zijne rede zich verheft, daar gaat zij toch niet boven het bereik van een gewoon stads-gehoor. Aan oratorische wendingen ontbreekt het evenmin als aan pathetische plaatsen. Doorgaans spreekt hij de taal des gevoels, en hij weet ook aan het algemeen bekende door schoone, soms verrassende vormen nieuwheid bij te zetten. Vooral rigt hij zich tot de verbeelding, tot het hart en het geweten zijner hoorders, en tracht hen beurtelings te schokken en te vertederen, te ontgloeijen en tot tranen toe te bewegen, wakker te schudden en tot de besliste keuze des geloofs te brengen. Zijne redenen zijn gekenmerkt door hoogen en heiligen ernst. De waarheid die in CHRISTUS is, staat overal op den voorgrond, en niet slechts op geloof en bekeering, maar ook vooral op heiligmaking wordt krachtig aangedrongen. Soms worden ook on-Evangelische begrippen, die in de Gemeente gevonden worden, teregt gewezen en bestreden. Geen lijdelijk Christendom is het, dat hier gepredikt wordt, maar zulk een, hetwelk, in afhankelijkheid van God en onder inwachting van den bijstand zijns Geestes, naar volkomenheid streeft. Allerminst zijn deze Leerredenen er op aangelegd, om de vlag der Kerkelijke regtzinnigheid tegenover andersdenkenden hoog op te steken, of over meer liberale rigtingen van onze dagen een veroordeelend vonnis te doen hooren. Doorgaans is de voorstelling der waarheid Evangelisch; meestal wordt zij in Bijbelsche bewoordingen opgegeven. Kortom, deze preêkbundel munt door zoo vele niet gewone gaven, aan den Prediker eigen, uit, en beveelt zich in zoo menig opzigt gunstig aan, dat wij over de uitgave ons dankbaar verblijden.

Wil men eene en andere proeve tot staving van ons hier uitgesproken oordeel? Welaan, in antwoord op de vraag, wie tot den arbeid, die tot vernieuwing onzes inwendigen levens gevorderd wordt, bekwaam is, lezen wij bl. 49: »Geliefden! Ik heb straks op het voorbeeld eener moeder gewezen. Laat mij hetzelfde beeld nog eens mogen ter hulp roepen. Wat bekwaamt eene moeder tot de offers, die zij aan haar kind brengt? Gij antwoordt: de kracht der liefde. Wat doet haar

Digitized by Google

lagchen tegen de smarten, tot wier prijs zij haar kind koopt? de kracht der liefde. Wat doet haar niet alleen in, maar ook voor haar kind leven? de kracht der liefde. Wat doet haar niet alleen in, maar ook voor haar kind lijden? de kracht der liefde. Wat doet haar niet alleen in, maar ook als de nood dreigt voor haar kind sterven? de kracht der liefde. Wat doet haar, als eene andere RIZPA, bij het graf van haar kind de wacht houden, en ook dan nog moeder blijven als haar kind, dat haar moeder maakte, het hare niet meer is? de kracht der liefde. Ziet daar het gansche geheim: de liefde is de grootste wonderdoenster, die het anders ondoenlijke vermag. Van duizend dingen, waarvan het heet: hoe is het mogelijk? is het antwoord: bij den mensch zonder liefde is het onmogelijk; maar bij de liefde zijn alle dingen mogelijk, alle dingen zijn mogelijk dengene die lief heeft."

Eene tweede proeve ontleenen wij aan bl. 241, waar gezegd wordt, dat het middel, waarvan zich de Heilige Geest ter uitwerking van de geloofsverzekerdheid in den Christen bedient, »niet bestaat, zoo als sommigen gewild hebben, in engelen, die uit den hemel komen om ons te zeggen, dat wij genade in Gods oogen gevonden hebben en dat onze namen geschreven staan in het boek des levens des Lams. Dat middel bestaat niet, zoo als anderen beweren, in buitengewone verrukkingen des geestes, waarbij wij, als andere PAULUSSEN, ons naar het paradijs opgetrokken gevoelen, om daar nooit aanschouwde dingen te zien, of nooit gehoorde klanken te vernemen. Dat middel, eindelijk, bestaat ook niet uitsluitend, zoo als sommigen schijnen te drijven, in zoodanige geweldige schokken en schuddingen in het inwendige leven, waarbij men als door een tooverslag uit den nacht der diepste geestelijke ellende in het volle licht des geloofs en der blijdschap wordt verplaatst. Dat middel is ongelijk eenvoudiger."

Nog eene laatste proeve, genomen uit de achtste Leerrede: over de eeuwigheid. »Juist dit, dat ons lot hiernamaals in de eeuwigheid in den tijd wordt voorbereid, en dat de mensch geoordeeld zal worden naar hetgeen hij hier gedaan heeft, o hoe vermeerdert het het geluk des hemels. Zoo weet dan de vrome: hij is, — o ja! naar den eeuwigen vrederaad des Allerhoogsten; — o ja! door de hulp en genade van CHRISTUS, die met hem was; — maar hij is dan toch, onder en door

Digitized by Google

de Goddelijke genadeleiding, de werkmeester zijner eigene gelukzaligheid. En schoon hij al de eere van zijn behoud aan Hem laat, in wien hij als zijn Verlosser geloofd heeft, het is dan toch uit zijn eigen, en niet uit eens anders geloof, dat hij mag leven. Gij die weet, hoe zoet het is onder de lommer van den boom te zitten, dien gij zelf hebt geplant, en de druiftrossen te smaken van den wijnstok, dien gij zelf gekweekt, gesnoeid en verpleegd hebt, gij zult de waarde daarvan gevoelen: gij zult beseffen, hoe dat zelfbewustzijn van een medearbeider Gods aan zijne eigen zaligheid geweest te zijn, een hemel in den hemel wezen zal."

Wij komen nu tot de schaduwzijde van dezen kansel-arbeid, waarvan wij de loffelijke en zelfs uitstekende eigenschappen vermeld hebben.

Onze eerste aanmerking betreft het gebruik, dat in deze leerredenen doorgaans van den tekst gemaakt wordt. Met uitzondering van de vierde, zesde, zevende, elfde en twaalfde, waarin meer of minder uitvoerige pericopen behandeld zijn, maakt het Schriftwoord, dat aan het hoofd staat, niet zoo zeer het onderwerp en de bezielende kracht der gansche Leerrede uit, maar is slechts het motto, dat spoedig ter zijde geschoven, of hoogstens nu en dan eens herhaald wordt. Over *Col.* III: 11^b wordt gepredikt zonder dat er acht geslagen is op het verband der rede. Aan JEREM. IV: 8^b wordt enkel het beeld ontleend, dat in de preek wordt uitgewerkt. In plaats van *Ps.* CXXX: 3 zou menig ander Bijbelwoord even gepast kunnen staan aan het hoofd der derde Leerrede, ofschoon er aan het einde gebruik gemaakt wordt van vs. 4. Niemand zal beweren dat MATTH. XXVII: 2^b meer dan motto is, om over PILATUS te spreken. *Openb.* X: 5, 6 wordt verschillend verklaard; maar hier wordt niet eens gezegd welke verklaring de voorkeur verdient: uit het woord van den engel, *dat er geen tijd meer zijn zal*, wordt slechts, op den klank af, aanleiding ontleend om te spreken over de eeuwigheid. Dat er, waar gehandeld wordt over *de verzekerdheid der hoop*, van *Hebr.* VI: 11 veel meer gebruik had kunnen gemaakt zijn, en dat in dat geval de Leerrede over dat onderwerp een gansch anderen loop zou genomen hebben, lijdt bij ons geen den minsten twijfel. En *Openb.* XXI: 5, hoe gelukkig ook aangewend, zoodat zelfs de hoofdverdeeling gebouwd is op de onderschei-

Digitized by Google

dene woorden van den tekst, geeft slechts het hoofdidenkbeeld aan, dat in de preek op den voorgrond treedt, en meer niet. Dit motto-preken keuren wij af. Wij weten wel, dat het veelmalen en door velen geschiedt. Wij kunnen het bij voorkomende gelegenheden zonder aarzeling gedoogen, en zijn er verre af, om elke leerrede mislukt te achten, die in dit opzigt berisping verdienen zou. Maar desniettemin, ja, dáárom juist geven wij in bedenking, of HASEBROEK niet gevaar loopt, om misbruik te maken van zijne vrijheid. Onze prediking mist ligt, wanneer de tekst enkel motto is, dat zuiver Bijbelsch karakter, dat hare aanbeveling zijn moet bij de Gemeente. Aan de eere der Schrift doen wij te kort, wanneer wij haar slechts vergunnen, om het opschrift voor onze leerrede te leveren zonder meer. En bij gestrenge voortgezette Bijbelstudie zal het ons allengs onmogelijk worden, om eenig belangrijk onderwerp anders dan aan de hand van den een of anderen gewijden Schrijver te behandelen.

Eene tweede aanmerking heeft betrekking op de plannen en opschriften van sommigen dezer stukken. De eerste leerrede behaagt ons in dit opzigt allerminst. Wij missen er dien *lucidus ordo* in, waarop wij prijs stellen, en zouden meenen dat, indien men over dat onderwerp volgens dien tekst mogt willen prediken, de *dispositie* eene gansche andere zou moeten zijn. Omtrent de derde vragen wij, of het niet vrij mat en flaauw klinkt, dat er, na de voorstelling van de talrijkheid en schandelijkheid onzer zonden, nog zal gesproken worden over hare *schadelijkheid:* er had hier, onzes inziens, eene krachtiger uitdrukking kunnen en moeten gekozen zijn. En de opgave van de laatste drie onderdeelen der tiende leerrede lijdt aan groote onduidelijkheid, die eerst bij de ontwikkeling allengs wijkt. Zoo laten ook de opschriften wel iets te wenschen over. Doorgaans zijn zij wat ál te kort en daardoor minder juist. Die der tweede en der achtste leerrede zijn zeker te algemeen van uitdrukking. Dat der derde is met haren inhoud in strijd, die niet *de zonde*, maar *onze zonden* in overweging neemt. En of onder *de lokstemmen der liefde*, waartegen in de zevende gewaarschuwd wordt, niet meestal geheel iets anders wordt verstaan, dan hier bedoeld is, zouden wij den anders naauwkeurigen Spreker wel in bedenking willen geven.

Digitized by Google

Met onze derde aanmerking brengen wij de vraag ter sprake: of de Prediker zich in den regel niet méér, dan hier geschied is, heeft toe te leggen op de verheldering van het verstand zijner hoorders, op kalme en bezadigde ontwikkeling der Christelijke waarheid? Het eigenlijk didaktische element ontbreekt in deze leerredenen bijkans geheel. Geene enkele is van zuiver leerstelligen of zedekundigen inhoud; geene enkele is, b. v., toegewijd aan de ontvouwing van eenig bepaald gedeelte van het Paulinisch leerbegrip. Er is geen twijfel aan, of de Gemeente heeft in onze dagen behoefte aan vermeerdering van Christelijke kennis. Het verstand, vooral der meergevorderden, heeft zijne onmiskenbare regten, zonder dat er daarom, waar deze in het oog gehouden worden, dor en droog behoeft te worden gepredikt. En HASEBROEK, optredende in de hoofdstad, telt zeker niet weinigen onder zijne hoorders, die voorlichting en teregtwijzing en verhelderd inzigt in de waarheid van hem begeeren te ontvangen. Wij moeten vreezen dat hij op hunne behoeften te dezen opzigte te weinig bedacht is, en hen in zoo verre doorgaans onbevredigd van zich laat gaan. Het algemeen bekende, wij zeiden het reeds, weet hij onder schoone, soms verrassende vormen te herhalen en telkens bij vernieuwing voor te stellen; maar het min bekende en dieper liggende, dat daarom voor menigeen niet minder belangrijk is, wordt doorgaans niet aangeroerd. Daarmede staat ook het breedsprakige van den stijl, waarvan uit de medegedeelde proeven reeds blijken kan, in betrekking. Er is hier over het algemeen meer uitvoerigheid dan diepte. HASEBROEK is meer de orator die declameert, dan de theoloog die de resultaten van zijn naarstig onderzoek in populairen vorm mededeelt en tot het wezen der dingen zoekt door te dringen. De voorstelling is dan ook meestal zeer plastisch en er meer op aangelegd om de verbeelding te ontgloeijen dan het verstand tot nadenken op te wekken. Soms, als wij onder het lezen ons verbeeldden hem te hooren, waren wij geneigd om hem toe te roepen: »Eilieve, zeg ons nu toch ook eens in meer eigenlijke bewoordingen wat gij daar enkel in gewijde beeldspraak ons verkondigt!" Het is zoo, *non omnia possumus omnes*, en het schijnt meer de gave van HASEBROEK te zijn, om tot het gevoel en het geweten te spreken dan wel tot het verstand. Maar, hoe hoog wij ook die gave schatten, zij kan eenzijdig

Digitized by Google

worden ontwikkeld en gebruikt, de *pathos* der rede kan overdreven worden, en, waar het gevoel aan den teugel der rede weet te ontkomen, daar zal wel van geene wèlgegronde overtuiging meer sprake kunnen zijn; daar loopt men gevaar, om te verzeilen op de klippen der verderfelijkste dweeperij. Men begrijpe ons wèl! HASEBROEKS preektrant zou, bij eenzijdige ontwikkeling, zulke uitersten kunnen in de hand werken en gevaarlijk kunnen worden voor den welstand der Gemeente, die zoo wel in de kennis als in de genade des Heeren moet opwassen. Zijne leerredenen onderscheiden zich, gelijk wij zagen, door velerlei voortreffelijks, dat bij anderen te vergeefs gezocht wordt. Een weinig meer eenvoudigheid en diepte, een weinig meer kalme redenering en bezadigde voorstelling der Christelijke waarheid, dan bij hem gevonden wordt, en vooral meer zuiver Bijbelsche en Evangelische elementen, aan den diepzinnigen PAULUS, allermeest aan den onvergelijkelijken, éénigen Meester ontleend, die gesproken heeft zoo als nooit eenig mensch op aarde — en HASEBROEK zal met zijne onmiskenbare gaven een navolgingwaardig voorbeeld van kanselwelsprekendheid geworden zijn.

Vraagt iemand, in de vierde plaats: aan welke leerredenen van dezen bundel wij om verschillende redenen de voorkeur geven zouden? het is reeds gebleken, dat en waarom de vierde, elfde en twaalfde ons bij uitnemendheid behaagd hebben. Ook voor de vijfde en zesde hebben wij, van wege het menschkundige der teekening, hoogen lof, al kunnen wij het niet goedkeuren dat CHRISTUS bij de lijdensprediking meer of minder op den achtergrond staat. En niet minder, meenen wij, bevelen de tweede, zevende en tiende zich in menig opzigt gunstig aan. Hieruit volgt nu, dat wij met de overigen minder ingenomen zijn. Wij geven daarvan gaarne rekenschap met een enkel woord. In de eerste, getiteld: CHRISTUS *ons alles*, heerscht, ook afgezien van het min gepast gebruik, daarin van den tekst gemaakt, zekere onbestemdheid en min geregelde orde, waardoor de goede indruk belemmerd wordt. Het wordt, dunkt ons, niet regt klaar, hoe CHRISTUS des Christens álles is, en wij twijfelen zeer, of de voorstelling, hier van den Heer gegeven, volledig en waar genoeg, althans de regt geschikte is, om den mensch tot Hem op te leiden. In de derde mishaagt ons die breede optelling van onze zonden,

Digitized by Google

zonder dat er eigenlijk over de zonde zelve regtstreeks gesproken wordt. Dat telkens terugkeerende referein: *telt, Toehoorders! telt!* tot negen malen toe herhaald op weinige bladzijden, maakte op ons een hoogst zonderlingen indruk, en scheen, naar ons gevoel, in strijd te zijn met den ernst des onderwerps, te meer daar toch de menigte onzer overtredingen ontelbaar is, en de schuld van den overtreder ook eigenlijk niet zoo zeer gelegen is in de veelheid zijner zondige woorden en daden, als wel in de strafwaardigheid der zonde zelve, waarvan zij de uitvloeisels zijn. Het is eene preek meer geschikt om den zondaar te verschrikken en zelfs te bedwelmen, dan om hem tot ware zelfkennis op te leiden. De achtste, over de *eeuwigheid*, is, zoo wij wèl zien, zeer sterk gekleurd. Al te *plastisch* is ons de beschrijving der eeuwigheid in het eerste deel, als *een oceaan zonder oevers, een afgrond zonder bodem, eene ruimte zonder grens.* Ook meenen wij dat ons van de zaligheid der regtvaardigen in de toekomende eeuw nog wel andere voorstellingen in het Evangelie gegeven worden dan de beeldsprakige in de *Openbaring* van JOHANNES, die hier bij voorkeur wordt medegedeeld. En tot eene vergadering van Christenen mogt over de eeuwigheid nog wel een weinig anders gesproken worden, dan hier geschied is, waar het er enkel op schijnt aangelegd, om door de zucht naar zelfbehoud de menschen te bewegen tot het geloof. Wij zien, eindelijk, de verdiensten niet voorbij, die de negende aanbevelen. Meesterlijk is de tentoonstelling gelukt van het gevoelen dergenen die van geene *verzekerdheid der hoop* hooren willen. Ook wordt hier menig on-Evangelisch begrip dienaangaande bestreden en teregt gewezen. En toch, als het er nu op aankomt, om te bepalen waarin die begeerlijke verzekerdheid bestaat, en langs welken weg zij verkregen wordt, dan vinden wij ons teleurgesteld. Wij vreezen althans, dat aan het einde de meeste hoorders evenzeer blijven dobberen tusschen hoop en vreeze, als zij misschien vroeger deden.

En hoe staat het, eindelijk, met HASEBROEKS vermeende Kerkelijke regtzinnigheid? Zij is, wij zeggen dat met blijdschap, eene bedachtzaam gematigde, vermengd met velerlei echt Evangelische elementen, vrij van angstige bekrompenheid, ruim in het aanbod van Gods genade, zoodat zij, gewogen op de weegschaal van *Dordrecht*, in menig opzigt te

Digitized by Google

ligt zou bevonden worden. Er is menig Leeraar in de Hervormde Kerk, misschien ook wel onder zijne ambtgenooten te *Amsterdam*, die weinig anders predikt en, bij verschil in bijzaken, zich met de hoofdzaken, zoo als zij hier voorgesteld worden, opperbest kan vereenigen, zonder nog voor regtzinnig, in den gewonen zin des woords, bekend te staan. Maar doorgaans toch gebruikt men minder sterke bewoordingen, dan waaraan HASEBROEK de voorkeur geeft, en bedient men zich minder dan hij van gewijde beeldspraak. Dit neemt echter niet weg, dat hier en daar plaatsen voorkomen, die, zoo wij meenen, den toets van het zuiver Evangelie niet of niet volkomen kunnen doorstaan, en waarin de oude dogmatiek doorschemert of doorstraalt. Wij geven daarvan ten slotte eene en andere proeve, die wij met vol vertrouwen overlaten aan het oordeel onzer lezers.

Bl. 13: »Aan de eene zijde staat God in het ontoegankelijke licht zijner heiligheid en regtvaardigheid, dat tegenover de zonde een verterend vuur des toorns wordt. Aan den anderen kant staat de mensch in den diepen nacht zijner verdorvenheid en schuld, die tegenover de heiligheid Gods zich dubbel somber en dreigend vertoont. En tusschen die beide staat de wet van *Sinaï*, door haar middelaar zelven eene vurige wet genoemd. Die wet, zij doet over het hoofd van den overtreder onophoudelijk het wee! wee! der veroordeeling klinken. Die wet, zij moet worden verzoend, eer het tusschen God en den mensch weder tot eene verzoening kan komen. Maar wie, die haar verzoenen, dat is, met andere woorden, wie die hare weeën doorstaan, hare oordeelen dragen en alzoo hare vurige pijlen uitblusschen kan? Wie?....."

Bl. 240: »Ik zal u niet behoeven te herinneren, hoe in het werk onzer zaligheid aan elken der drie personen in het Goddelijke wezen eene eigenaardige plaats wordt toegekend. Eerst komt de Vader, die naar zijn ondoorgrondelijk welbehagen in menschen van eeuwigheid het ontwerp des vredes maakt, en op grond daarvan in de volheid des tijds zijnen Zoon zendt. Daarna komt de Zoon, die, in de gestaltenisse Gods zijnde, mensch wordt, en in die dubbele natuur als Godmensch, en alzoo als middelaar Gods en der menschen, aan den satan den mensch als buit ontrukt en hem tot een eigendom des Vaders maakt. Eindelijk komt de Heilige Geest, die dien

Digitized by Google

mensch als een onvervreemdbaar eigendom Gods met zijn zegel verzegelt, en hem zelven te gelijk inwendig het onderpand zijner zaligheid in het harte geeft!"

Hier leggen wij de pen neder. Wij vertrouwen dat wij genoeg gezegd hebben, om deze leerredenen te doen kennen in hare niet geringe, maar toch ook betrekkelijke waarde. Den begaafden Prediker, van wien wij in denkwijze minder sterk verschillen dan hij misschien vermoedt, reiken wij gaarne de broederhand. Zijn arbeid zij gezegend in de Gemeente des Heeren!

JEZUS' *Joodsch-Theokratische Godgeleerdheid, of wat heeft* JEZUS *aangaande God en Godsdienst geleerd? Met een beroep op de bronnen, waarop de Joden plagten te wijzen. Door Dr.* L. S. P. MEYBOOM, *Predikant te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1854. *In gr.* 8*vo.* 89 *bl.* *f* :-70.

Deze titel, hoe uitvoerig ook, is toch niet ten volle duidelijk, en geeft aanleiding tot vele vragen. Dr. MEYBOOM schijnt zelf dat gevoeld te hebben, zoodat ZEerw. den titel nog nader omschrijft en toelicht, zeggende (bl. 4): »Wanneer wij onderzoek doen naar 's Heeren Joodsch-Theokratische Godgeleerdheid, dan bedoelen wij het gebruik dat Hij maakt van Staatsregeling, Wet en Profeten, vaderen en schriften, denk- en leefwijze van het Joodsche volk; met één woord van de Godsregering en al wat onder en door haar bij de Joden was ontstaan, en zijne leer aangaande God en Godsdienst, door Hem met een beroep op dat alles voorgedragen. Misschien drukken wij de vraag, die wij willen beantwoorden, het duidelijkst en eenvoudigst in dezer voege uit: *Welke is de leer van* JEZUS *aangaande God en Godsdienst, die door Hem werd voorgedragen met een beroep op de bronnen, waarop de Joden plagten te wijzen?*" — De beantwoording dier vraag leidt tot een drieledig onderzoek, namelijk: wat JEZUS opneemt als den Joden reeds bekend; — wat Hij aanwijst als in de Godsregering en het Theokratisch Jodendom voorhanden, maar door de Joden minder goed begrepen; — wat Hij in de Joodsche Godsregering ziet en aanwijst in betrekking tot den CHRISTUS en zijn Rijk; — terwijl dat onderzoek gevolgd wordt door

Digitized by Google

eenige opmerkingen aangaande het gebruik dat de Heer van de Godsregering en het Theokratisch Jodendom maakte, om daaruit God en Godsdienst te doen kennen, en aangaande het verband tusschen zijne *Theologia Naturalis* en zijne *Theologia Judaico-Theocratica*, — en opmerkingen aangaande het gebruik dat Hij ons en anderen leert maken van de bronnen, die den Joden ter dienste stonden, of eenig ander volk, aan hetwelk het Evangelie verkondigd wordt, ter dienste staan.

In de beantwoording van de eerste der drie vragen wordt vooral gewezen op het Godsbegrip der Joden, waarvan JEZUS gebruik maakt om zijne leer daarop te bouwen of aan te sluiten. Inzonderheid komt hier de *daemonologie* der Joden ter sprake. Daarin vonden wij veel wat wij reeds in MEYBOOMS *Leven van* JEZUS, Eerste Deel, Eerste Stuk, gelezen hadden, veel ook dat tot aanvulling van het in dat werk medegedeelde kan strekken. Hoe veel belangrijks en vernuftigs daarover ook is in het midden gebragt, gelooven wij echter dat de duivelen-quaestie nog verre van geëindigd is.

In het tweede deel vindt men eene opsomming, met belangrijke opmerkingen, van Oud-Testamentische uitspraken die door JEZUS in het regte licht zijn geplaatst. Dat is een uitmuntend stuk, met bladzijden vol licht en leven.

Met het derde deel kunnen wij ons minder vereenigen. Het geheel wegredeneren der eigenlijke Messiaansche profetiën wilde ons en zal velen met ons niet behagen. Wij houden het integendeel er voor, dat er in het O. T. vele profetiën zijn die uitsluitend betrekking hebben op den Messias en zijn lot, en dat JEZUS zich daarop als zoodanig ook beroept. Neen, niet bij gevolgtrekking past JEZUS Oud-Testamentische uitspraken op zich-zelven toe; maar omdat vele inderdaad bepaalde voorzeggingen nopens den Messias en zijn lot waren.

Evenmin kunnen wij met den Bijbel in de hand instemmen met de slotsom die Dr. MEYBOOM, na belangrijke verklaringen, mededeelt aangaande *de toekomst des Heeren en de laatste dingen*, zeggende: dat JEZUS wel bij herhaling spreekt van zijne komst en van een oordeel, maar daarbij niet verder in de toekomst loopt, dan tot den eersten tijd na *Jeruzalems* val, wanneer de snelle verbreiding des Evangelies onder de volken der aarde het teeken zijner komst zal zijn, en de schifting der volken in geloovige burgers des koningrijks en

Digitized by Google

in ongeloovigen, die er buiten blijven, het oordeel zal zijn, dat van Hem uit zal gaan. Wat er méér gevonden wordt, zegt Dr. MEYBOOM, is inkleeding, beeldspraak, vorm.

Gelijk het geheele stuk den degelijken Godgeleerde en den Levensbeschrijver van JEZUS doet kennen, zoo geven ook de verschillende wenken en opmerkingen, waarmede Dr. MEYBOOM zijn onderzoek eindigt, blijken van veel menschenkennis. Allen die het Tijdschrift *Waarheid in Liefde* (uit welks Jaargang voor 1854, Tweede Stuk, dit is overgedrukt) niet bezitten, raden wij aan dit werkje te koopen. Ook zij die, even als wij, zich niet in alles met den geleerden Schrijver kunnen vereenigen, zullen er veel in vinden dat voor den tijd van lezing en de geringe kosten ruimschoots schadeloos stelt. Den geleerden man toch, die in den Bijbel en bepaaldelijk in het leven, de woorden en daden van JEZUS geheel te huis is, vindt men schier op elke bladzijde terug.

†—.

De Augsburgsche Confessie, bevattelijk verklaard door E. LEHMAN *en* H. SCHNABEL, *Evang.-Luth. Predikanten in Saksen. Uit het Hoogduitsch. Met eene Inleidende Voorrede van* LUDW. C. LENTZ, *Evang.-Luth. Predikant te Amsterdam. Met een op staal gegraveerd portret en fac-simile van Dr.* M. LUTHER. *Te Amsterdam, bij* Allart en van der Made. 1854. *In gr.* 8*vo. VI en* 292 *bl. f* 2-:

Onder de gedenkstukken der Kerkhervorming is de *Augsburgsche* Confessie, als zuiver opgevatte, helder uitgesproken apologie van het Christendom, een der voornaamste. Men kan niet op historische gronden bewijzen dat de belijders van *Augsburg* haar bestemd hebben tot eene wet des geloofs. Zij is een verweerschrift geweest, en de Rijksdag van *Augsburg* was eene soort van herhaling dier Koninklijke zitting, waarin de Apostel PAULUS de Christelijke waarheid verdedigde tegen het Farizeïsme, dien schadelijken uitwas der Joodsche eeredienst. De eenvoudige, gematigde, maar krachtige Confessie heeft een indruk gemaakt, dien alleen de magt van 't zwaard beletten kon algemeen te worden. Wel mogt LUTHER in zijne regtmatige vreugde juichen: »Nu is voor de gansche wereld de belij-

Digitized by Google

denis openbaar gemaakt, die voor den Keizer vrijmoedig beleden en standvastig gehouden is, en waarbij de papisten, hoe vijandig zij zijn, ons van geene dweeperij kunnen beschuldigen. Hoe verheug ik mij in den tijd te leven, waarin het woord is vervuld geworden: *„Ik spreek van uwe getuigenissen voor Koningen."*"

De Heeren LEHMAN en SCHNABEL hebben zich voorgesteld dat belangrijke stuk te verklaren en te toetsen, ten bewijze dat de Hervormers zich op een zuiver Evangelisch-Bijbelsch standpunt bewogen hebben. Zij hebben, naar ons gevoelen, hunne taak lofwaardig volbragt, en een boek geleverd dat wel verdient gelezen en herlezen te worden. Het werk is eene belangrijke bijdrage om elk te overtuigen dat de leer betreffende God en CHRISTUS, en de zonde en genade, zoo als die door de Hervormers is voorgedragen, overeenkomt, en, bij alle vooruitgang der wetenschap, immer zal blijven overeenkomen met de onveranderlijke uitspraken van het Evangelie.

De Heer LENTZ heeft het werk met eene wèlgeschreven Voorrede geopend.

Het universele karakter der Gustaaf-Adolf-Vereeniging en hare uitbreiding in Nederland, door CARL EULER. *Te Haarlem, bij* C. Zwaardemaker. 1854. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.* *f* : - 30.

Wij haasten ons met de aankondiging van dit kleine, maar belangrijke geschrift, omdat wij het in aller handen wenschen. De zaak der Gustaaf-Adolf-Vereeniging, die daarin besproken wordt, is eerst sedert een groot jaar in ons Vaderland aan de orde gekomen, toen een tweetal afgevaardigden uit *Duitschland* haar met krachtige woorden onder ons aanbeval. Hier en daar, vooral te *Leiden*, *Haarlem*, *Amsterdam*, *'s Hage*, en elders, vormden zich, ten gevolge daarvan, plaatselijke Afdeelingen. Ook te *Utrecht* is dat niet te vergeefs beproefd. En wat de Heer EULER, een van de warmste voorstanders dier Vereeniging, in eene openbare zamenkomst aldaar gesproken heeft, dat geeft hij in dit boeksken, aan allen die het in handen nemen, te lezen.

De inhoud beantwoordt aan den titel en moet dienen om

Digitized by Google

den aard, het doel en de werkzaamheden der Gustaaf-Adolf-Vereeniging te doen kennen in haar universeel karakter. Zij sluit niemand uit, biedt overal hulp, en maakt geen onderscheid tusschen Protestanten, van welke afkomst, Geloofsbelijdenis of dogmatisch standpunt ook. Allen, in en buiten *Duitschland*, zijn haar even welkom, hetzij als medeleden, die aan het liefdewerk deelnemen, hetzij als hulpbehoevenden, die ondersteuning vragen. Uit haren oorsprong, hare statuten en hare geschiedenis, gedurende de jaren van haar bestaan, wordt dit bewezen, en menige bijzonderheid, aangaande den nood die allerwege heerscht en dringend voorziening vordert, wordt hier medegedeeld, om aan te toonen hoe zeer daartoe eene algemeene zamenwerking wordt vereischt. Die bijzonderheden worden eindelijk door een en ander plaatje opgehelderd, en de uitgave is geschied ten voordeele der Protestantsche Gemeente *Feldkirchen* in *Oostenrijk*.

Het valt echter niet te ontkennen dat er in één enkel opzigt iets is af te dingen op dit betoog. Er wordt namelijk § 2 der Algemeene Statuten gesproken van »de Luthersche, Hervormde en Vereenigde of Unirte Gemeenten", en voorts van »de zoodanigen, welker overeenstemming met de Evangelische Kerk voldoende blijkt". Toen nu de Afdeeling *Nederland*, bij hare vestiging, in plaats daarvan, gewaagde van »Protestanten *van alle Kerkgenootschappen zonder onderscheid*, die slechts van hunne instemming met eene der Protestantsche Kerken hebben doen blijken", heeft deze meer algemeene en onbepaalde uitdrukking zwarigheid ontmoet bij het Hoofdbestuur in *Duitschland*, dat geene Afdeeling erkennen kon, tenzij § 2 woordelijk werd overgenomen en getrouw nageleefd. En op de verklaring, die werd ingezonden, dat die gebezigde uitdrukking, boven de oorspronkelijke, meest voegzaam was voor ons Vaderland, deels omdat wij hier geene *Unirte* Gemeenten kennen, deels omdat men ook voor de Doopsgezinden en Remonstranten deel verlangde aan dit liefdewerk, ontving men ten antwoord, dat van de oorspronkelijke bewoordingen niet kon worden afgeweken, en dat ook, in overeenstemming daarmede, de medewerking van de Doopsgezinden en Remonstranten moest zijn uitgesloten. Men ziet hieruit, dat het karakter der Vereeniging, hoe weinig exclusief ook, toch niet in allen deele zóó *universeel* is, als men

Digitized by Google

wenschen zou. Maar daarbij verdient dan ook met lof vermeld te worden, dat de Afdeeling *Nederland*, wel verre van de uitgeslotene broeders prijs te geven, besloten heeft, om zich, buiten organisch verband met de *Duitsche* stichting, als *Nederlandsche* Gustaaf-Adolf-Vereeniging te vestigen. Zij was hiertoe wel genoodzaakt en verpligt, maar deed het dan ook van goeder harte. Of zij daardoor bevorderlijk is geweest aan hare uitbreiding en haren bloei, zal de uitkomst moeten leeren. Wij voor ons maken geene de minste zwarigheid, om voor haar bij alle Protestanten medewerking te vragen, en zullen ons verblijden, wanneer velen toetreden tot hare gemeenschap. Ook daartoe zij de lezing aangeprezen van EULERS geschrift.

CHOULANT's *Handboek der bijzondere Ziektekunde en Genezingsleer van den Mensch. Naar den vijfden druk, nogmaals op nieuw bewerkt door Prof.* H. E. RICHTER, *in het Nederduitsch overgebragt door Dr.* L. ALI COHEN. *Eerste Deel. Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1854. *In gr.* 8*vo. VIII en* 680 *bl. f* 6 - 90.

De Hoogleeraar CHOULANT te *Dresden*, door zijne grondige historische en bibliographische studiën, ook in ons Vaderland met roem bekend, gaf reeds vóór vele jaren (1831) een voor het Akademisch onderwijs bestemd *Handboek der speciële Pathologie en Therapie van den Mensch* in het licht, hetwelk vooral in *Duitschland* grooten opgang gemaakt en daarom herhaalde malen eene vernieuwde uitgaaf gevorderd heeft. Toen er vóór eenige jaren aan eene vierde uitgaaf van dat werk behoefte was, begreep de verdienstelijke Schrijver, die zich steeds door bescheidenheid en humaniteit gekenmerkt heeft, daartoe de hulp van jeugdiger krachten te moeten inroepen, vreezende dat zijn boek anders welligt niet aan het standpunt der wetenschap zou blijven beantwoorden. Des Schrijvers ambtgenoot, HERMAN EBERHARD RICHTER, die als tegenwoordig Hoofd-Redacteur van SCHMIDT's *Jahrbücher* en als Auteur van het *Organon der Physiologischen Therapie* (*Leipzig*, 1850), waarvan Doctor GOBÉE eene *Hollandsche* vertaling bezorgde, ook ten onzent gunstig bekend is, nam die taak op zich, en het is

Digitized by Google

aan hem, dat wij ook de laatste of vijfde uitgaaf, welke volgens bovenstaanden titel door den Heer ALI COHEN in het *Nederduitsch* werd overgebragt, verschuldigd zijn. Naar ons oordeel is dit Handboek, in zijnen tegenwoordigen vorm, een der beste hulpmiddelen voor de studie der praktische geneeskunde, eensdeels dewijl het duidelijkheid en eene zeer matige uitgebreidheid met groote volledigheid paart, anderdeels dewijl daarin de jongste vorderingen der wetenschap met eene behoorlijke kritiek werden opgenomen en tot een zamenhangend geheel zijn verwerkt geworden. De door den Schrijver gevolgde systematische rangschikking beveelt zich niet alleen door geleidelijkheid aan, maar moet ook uit een wetenschappelijk oogpunt beschouwd, onze goedkeuring wegdragen. Daar zij geheel op eenen anatomisch-physiologischen grondslag staat, biedt zij het voordeel aan, dat de theoretische beschouwing der ziektevormen aan de physiologische kennis van het menschelijk organisme beantwoordt; dat de ziekte-verschijnsels uit de bekende verrigtingen der afzonderlijke organen, maar niet uit denkbeeldige *ziekte-wezens* afgeleid worden; dat tot eene juistere en meer bepaalde diagnose aanleiding wordt gegeven, doordien zij het onderzoek van de aangetaste weefsels en organen doet uitgaan, en dus bovenal de zitplaats der ziekten tracht op te sporen; eindelijk, dat zij bevorderlijk is aan de doelmatigheid der behandeling, dewijl zij ons steeds de bijzondere eigenschappen en behoeften der zieke organen herinnert. Evenwel meene men daarom niet, dat de verdeeling van den Schrijver voor onberispelijk gehouden moet worden; integendeel draagt ook zij de blijken van onvolkomenheid aan zich. Zoo klinkt het, b. v., vreemd, dat de koortsen onder de vaatziekten, maar de *typhus*, de gele koorts en de pest onder de *dyskrasiën* en *kachexiën* gerangschikt worden. Was er niet veel meer grond om de blaauwzucht of *kyanosis* onder de organische hartziekten dan onder de ziekten der laatstelijk genoemde klasse op te nemen? Verdienen de ziekten van de dronkaards, wegens derzelver *aetiologisch* moment, onder de *vergiftigingen* te worden opgenomen, terwijl aan de watervrees en de hondsdolheid, die onbetwistbaar door het opnemen eener smetstof in het bloed worden te weeg gebragt, eene plaats onder de ziekten van het ruggemerg wordt aangewezen? Moet de melancholie alléén onder de *morbi mentales* vermeld worden,

Digitized by Google

en zijn er niet vele ligtere vormen dier ziekte, die met even-veel regt als de *hypochondrie* en de *hysterie*, tot de *nerveuse hyperaesthesiën* kunnen gebragt worden? Deze en andere bedenkingen mogen den Schrijver echter tot geen verwijt worden aangerekend, dewijl er alsnog, wegens de onvolkomenheid onzer wetenschap, geene in alle opzigten bevredigende klassificatie is daar te stellen, en dewijl men daarin, uit den aard der zaak, veel aan de subjectieve zienswijze van den Schrijver moet overlaten. Wat de *méthode* betreft, die bij de beschrijving der bijzondere ziekte-soorten gevolgd wordt, hecht de Schrijver te regt aan een naauwkeurig objectief onderzoek het meeste gewigt, en tracht — na eene behoorlijke uiteenzetting van de verschijnsels, het verloop, de tijdperken, den duur en de uitgangen — eerst de verwijderde en aanleidende oorzaken, en vervolgens de naaste oorzaak of fundamentele stoornis op te sporen, ten einde op den vermoedelijken aard van deze laatste de voorzegging en behandeling te laten steunen. Wij zullen daarop welligt bij eene aankondiging van het Tweede Deel, waarnaar de verdienstelijke Vertaler niet te lang late wachten, terugkomen, dewijl het ons eerst dán mogelijk zijn zal, om den inhoud van het werk in zijn geheel te kunnen overzien en waarderen.

Handboek der Physica en der Meteorologie, door Dr. JOH. MÜLLER, *Hoogleeraar in de Natuur- en Werktuigkunde aan de Hoogeschool te Freiburg, in Breisgau. Vertaald door Dr.* F. RIENDERHOFF, *Officier van Gezondheid der Tweede Klasse. Met* 529 *tusschen den tekst gedrukte houtsneé-platen. Te Amsterdam, bij* Loman en Reudler. 1852. *In gr.* 8*vo.* 560 *bl. f* 5 - 40.

Niet dikwijls verschijnt er eene vertaling van een zoo degelijk en uitvoerig geschrift op dit gedeelte van het gebied der Natuurkundige Wetenschappen.

Het werk begint met eene Inleiding en handelt vervolgens over de nagenoemde onderwerpen: — Algemeene eigenschappen der ligchamen; — Het evenwigt der krachten; — Het evenwigt der deelen van vaste ligchamen onder elkander; — Het evenwigt der vloeistoffen; — Moleculaire werkingen tusschen vaste en vloeibare ligchamen, en tusschen de afzonder-

Digitized by Google

lijke deelen der vloeistoffen zelve; — Het evenwigt der luchtvormige vloeistoffen, en de drukking van den dampkring; — Aantrekking tusschen luchtvormige en vaste, en tusschen luchtvormige en dropvormig vloeibare ligchamen; — De beweging en versnellende krachten; — Wetten van de beweging der vloeistoffen; — Beweging der gazen; — Gehoorleer: wetten der golfbeweging in het algemeen, en van de geluidgolven in het bijzonder; — Wetten der slingeringen van muzijkale toonen; — De stem en het gehoor; — Het licht. Inleiding; — Terugkaatsing van het licht; — Breking van het licht; — Ontbinding van het witte licht; — Het oog en de optische werktuigen; — Inferentie-verschijnselen; — Scheikundige werkingen van het licht; — Magnetismus en electriciteit: wederkeerige werking der magneten op elkander en op magnetische ligchamen; — De magnetische werking der aarde; — De electrische werkingen; — Electriciteit door verdeeling; — De electrische krachten; — De gebondene electriciteit; — Het electrische licht en de bewegingen van geëlectriseerde ligchamen; — Galvanismus: de electrische aanraking en de galvanische keten; — Werkingen van den galvanischen stroom; — Electromagnetismus; magnetische werkingen van den stroom; — Inductie-verschijnselen; — Thermo-electrische stroomen en dierlijke electriciteit; — De warmte. Uitzetting; — Verandering van den aggregatie-toestand; — Soortelijke warmte der ligchamen; — Voortplanting der warmte; — Verschillende bronnen der warmte; — Meteorologie: Verdeeling der warmte op de oppervlakte der aarde; — De drukking der lucht en de winden; — De vochtigheid van den dampkring; — Optische verschijnselen van den dampkring; — De electriciteit van den dampkring; — Aanhangsel: Verhoudingen van het nieuwe *Fransche* maatstelsel tot andere stelsels.

Om een overzigt te geven van den belangrijken inhoud hebben wij de moeite gedaan de Hoofdstukken te noemen, ofschoon natuurlijk de behandelde onderwerpen veel menigvuldiger zijn. Het werk getuigt van groote naauwkeurigheid, en onderscheidt zich ook door eene duidelijkheid, welke niet altijd in die mate in werken van dezen aard gevonden wordt. Voor zelf-onderrigt evenzeer als voor het onderwijs van anderen is dit boek uitnemend geschikt. Hadden wij eene aanmerking, zij zou dan betrekking moeten hebben tot de warmte

Digitized by Google

en het meteorologisch gedeelte over het algemeen, waar in de toepassing, zoo wij meenen, nog meer bijzonderheden hadden kunnen worden aangeroerd. De Vertaler heeft zijn moeijelijken arbeid loffelijk volbragt. Ook op de correctie is weinig aan te merken. De houtsneê-figuren zijn meest allen fraai, en ook de binder heeft medegewerkt om aan het degelijke boek een behagelijk aanzien te geven. Het werk verdient dus in alle opzigten aanbeveling, en Ref. wenscht beide aan Vertaler en Uitgever de voldoening toe van een ruim debiet, waaraan trouwens wel niet is te twijfelen in eenen tijd, in welken de Natuurkundige Wetenschappen met zoo veel ijver en vrucht worden beoefend.

Handleiding tot de kennis van het Nederlandsche Staatsregt en Staatsbestuur, *door Jhr. Mr.* J. DE BOSCH KEMPER. *Te Amsterdam*, *bij* Johannes Muller. 1853. *In kl.* 8*vo.* *XXIV en* 432 *bl.* *f* 3 - 90.

Dit nuttige werk voldoet in hooge mate aan eene algemeen erkende behoefte. Het bevat eene beknopte, voor mondelinge uitbreiding vatbare schets van de *Nederlandsche* Staats-instellingen, en menig nuttige wenk ook daar waar het geschreven Staatsregt te kort schoot. Voor den beschaafden man van smaak, voor de akademische leerschool zal deze Handleiding juist berekend zijn, en geschikt om toereikende kennis te verschaffen — of door eigene oefening en voortgezet onderwijs uit te breiden — van datgene wat de wèl opgevoede *Nederlandsche* staatsburger, die uit eigene oogen zien en eigen bevinding raadplegen wil, behoort te weten en te behartigen. Voor den meer eenvoudigen burgerman, den kiezer, die tot naauwgezette overweging van staatsregt noch opleiding noch tijd heeft, is dit werk minder geschikt. Het is jammer, dat tot dus verre in de behoefte aan eene populaire en meer beknopte en eenvoudige handleiding niet is voorzien. De Heer KEMPER zeide te regt in zijn Voorberigt: »Bij eenen regeringsvorm, waarbij een uitgebreide volks-invloed op regeringszaken plaats vindt, hangt bijna alles af van den volksgeest. Sluimert hij, dan is er stilstand. Wordt hij door zelfzucht of partijdrift aangeprikkeld, dan is er tweedragt. Is hij door

Digitized by Google

kennis verlicht en door opgewekte wilskracht sterk, dan is hij de steun, die het goede voor wankelen behoedt, en het middel, dat voortdurend het gebrekkige verbetert." Ieder staatsburger in eenen constitutionelen Staat behoort bekend te zijn met den omvang van de staatszorg en met zijne pligten en regten, en bovendien met de voorwaarden van algemeene welvaart en volksgeluk; van daar, dat de beginselen van het staatsregt en van de staatshuishoudkunde een deel van het opvoedings-stelsel behooren uit te maken van elken stand in de maatschappij, maar eenvoudiger en meer beperkt naar mate van de mindere geest-ontwikkeling en vatbaarheid; meer volledig en stelselmatig, naar gelang van meerdere beschaving en betere opleiding. Voor de staatshuishoudkunde wordt dit reeds meer algemeen bevroed, voor het staatsregt behoort dit nog schier geheel tot de utopiën.

Overigens hangt er natuurlijk alles van af, in welken geest de handleiding geschreven, het onderrigt gegeven wordt. De verschillende stelsels kunnen wel verschillende handleidingen en uiteenloopende leerboeken noodig hebben: wij zouden, bij voorbeeld, voor de staatshuishoudkunde geen leerboek wenschen, waarin het nut der accijnsen op eerste levensbehoeften werd betoogd, en evenmin voor het staatsregt eene handleiding waarin de volks-souvereiniteit gepredikt werd.

Zulke boeken moeten eenen gematigden geest ademen, geene strijdvragen behandelen, althans niet zonder het *tegen* zoo wel als het *vóór* op te geven. In dit opzigt voldoet ons juist grootelijks het werk van den Heer KEMPER: het draagt geene politieke vaan, of 't moest die van het *juste milieu* zijn. Alleen moeten wij opmerken dat de S., niet altijd gedachtig aan het *»la critique est aisée, mais l'art est difficile"*, geene gelegenheid laat voorbijgaan, om den laatstvorigen Minister van binnenlandsche zaken te bestrijden wegens hetgeen hij, als zoodanig, naar des S. meening, min voldoende geregeld of geheel verzuimd heeft. Over het algemeen echter is de S. in zijne oordeelvelling niet onbillijk, en soms schroomt hij niet eene opmerking mede te deelen of eene teregtwijzing te geven die van eene vrijzinnige zienswijze getuigt: wij wijzen slechts op de bisschops-quaestie van het vorige jaar (bl. 424 en volgg.). Zoo willen wij ook de aandacht vestigen op hetgeen (bl. 410 en volgg.) over het onderwijs gezegd wordt. Hoe weinig

Digitized by Google

dit zij, er blijkt uit, dat het daarover aanhangige Wetsontwerp de goedkeuring des S. niet zou hebben weggedragen; evenmin als zijne beginselen omtrent Armbestuur geheel met die van de sedert in het leven geroepen Wet strooken. Bij eene volgende uitgave zullen de inmiddels aangenomen organieke en andere meer belangrijke Wetten (1) zeker in de Handleiding worden opgenomen. De S. heeft te regt, in afwachting daarvan, de uitgave van deze eerste proeve niet langer opgehouden. Het is echter te hopen dat, in het belang van de koopers der eerste uitgaaf, de verbeteringen en aanvullingen ook afzonderlijk verkrijgbaar zullen worden gesteld.

Ons bestek laat natuurlijk geene beoordeeling toe van een werk, hetwelk, bij verschil van inzigten, menigvuldige stof tot wisseling van denkbeelden zoude opleveren, en nimmer volledig, maar altijd voor verdere volmaking vatbaar is; gelijk de S. zelf getuigt.

Wij willen ons dus bepalen tot een eenvoudig overzigt, om den omvang van het werk aan te duiden. De uitgebreide inhouds-opgave zal den lezer gemakkelijk de nadere bijzonderheden wijzen.

Na eene beknopte (wel wat afgetrokken) Inleiding (bl. 1—28), geeft de S. eene *geschiedkundige* schets van den *Nederlandschen* Staat en van het *Nederlandsche* Staatsregt (bl. 29—44). Daarop volgt het eigenlijke Staatsregt, verdeeld in drie boeken: I. *Van het Rijk en zijne inwoners* (bl. 45—82), gesplitst in vier afdeelingen: 1. van het Rijk; 2. het Staatsburgerschap; 3. Staatsburgerlijke verpligtingen, en 4. Staatsburgerlijke regten. II. *De Regeringsvorm* (bl. 83—243), verdeeld in twee zeer ongelijke afdeelingen: 1. de Wet; eene beknopte beschouwing van de verschillende soorten van Wetten, in betrekking tot hen die er door geregeerd worden, en 2. de Regering; eene doorloopende uitvoerige beschouwing van de Grondwet en beredeneerd verslag van derzelver voornaamste bepalingen. III. *Staatszorg*, is het meest omvattend (bl. 244—432); dit boek is verdeeld in negen afdeelingen: 1. Staatszorg tegenover het buitenland; 2. omtrent de verdediging des

(1) Aangenomen zijn sedert deze uitgave o. a. het *Indisch Regeringsreglement*; de *Wet op de Kerkgenootschappen*; de *Wet op het Armbestuur*; enz. enz.

Digitized by Google

Lands; 3. omtrent de goederen en finantiën van den Staat; 4. omtrent de handhaving der burgerlijke en staatsburgerlijke regten; 5. Policiezorg; 6. Staatszorg ter bevordering van de welvaart (deze afdeeling bevat veel meer dan Staatsregt en Staatsbestuur: zij daalt af tot onderwerpen die meer bijzonder staats- en landhuishoudkunde, handel en nijverheid, enz. betreffen; maar waarvan de behandeling, hoe ongezocht ook, niet te min de volledigheid tot volkomenheid brengt); 7. Staatszorg voor de volksbeschaving; 8. Staatszorg omtrent de Godsdienst, en 9. omtrent het Armwezen.

Het is opmerkelijk, dat de geachte S. juist in den tusschentijd, die na de uitgave der eerste helft van zijn geschrift verstreken is, en vóór hij de tweede helft had afgewerkt, geroepen is om als Hoogleeraar het Staatsregt te *Amsterdam* te onderwijzen. Hij verklaart dan ook in zijn *Naschrift* dat hij deze Handleiding als leiddraad bezigt bij zijne voordragten: daarvoor is zij bij uitnemendheid geschikt; ofschoon zij toch ook eene aangename en onderhoudende lectuur oplevert voor hen die de mondelinge toelichting zullen moeten missen.

T.

Hoe Nederland te verdedigen is. In ruwe trekken aangeduid, door een Oud-Soldaat. Te Nijmegen, bij J. F. Thieme. 1853. *In gr.* 8*vo. XII en* 110 *bl. f* 1 - 70.

Wij zijn met dien oud-soldaat ingenomen, omdat hij gemeenlijk boeken levert waarin, naar het ons voorkomt, goede beginselen met belangeloozen ijver worden voorgestaan, en aan het publiek met een hoogst nuttig doel ter overweging aangeboden. Zijne beschouwingen hebben dan ook steeds veler aandacht getrokken, en zijn zelfs niet zonder invloed geweest op de beraadslagingen over krijgszaken in 's Lands vergaderzalen.

Ook wij hebben daarom *dit* werk, welks titel de oplossing belooft van een voor elken *Nederlander* zoo belangrijk vraagstuk: »*Hoe Nederland te verdedigen is*", met groote belangstelling gelezen en herlezen; maar, terwijl het een schat van voorstellen bevat, met welke wij ons in de hoofdzaak zeer wel kunnen vereenigen, vonden wij ook menigen trek die ons

Digitized by Google

wat ál te »ruw", òf gewaagd, òf onjuist is voorgekomen.

Hoe Nederland te verdedigen is wordt ook door den Schrijver niet aangewezen; hij geeft alleen op *waarmede* het is te verdedigen. Wij zouden echter met die niet-overeenstemming tusschen titel en inhoud vrede hebben, wanneer niet dezelfde Schrijver (althans een zich noemende *oud-soldaat*) dat onderwerp, vroeger, in zijne »*Denkbeelden over eene zuiniger en doelmatiger zamenstelling van het Nederlandsche Leger*", en »*Nadere ontwikkeling dier denkbeelden*", ofschoon eenigzins anders, zeker in minder ruwe trekken en op degelijker en verdienstelijker wijze had behandeld. En ook dien terugkeer tot hetzelfde onderwerp zouden wij over het hoofd zien (want wat goed en nuttig is, kan niet te dikwijls, noch op te vele wijzen worden gezegd en aanbevolen), bijaldien de Schrijver, wanneer hij zegt: »zóó moet het zijn, omdat het goedkooper is", daarbij ook maar bewezen of aangeduid had *waarom* en *hoe*.

Wij kunnen niet alles aanwijzen wat ons als onjuist of onbewezen is voorgekomen, en zullen alzoo ter loops slechts het een en ander aanstippen, om den lezer ten opzigte van dit geschrift tot behoedzaamheid te stemmen.

Op bl. 7 staat: »*Nederland* moest de organisatie zijner legermagt daarheen brengen om, binnen 8 dagen na het overschrijden der *Belgische* grenzen door de *Fransche* troepen, 30,000 man met 64 bespannen vuurmonden in de positie van *Antwerpen* te kunnen doen rukken; dit getal in 14 dagen tot 50,000 doen klimmen, en daarenboven binnen 3 weken (1) nog 40,000 man in *Noord-Braband* slagvaardig houden", enz.

Als men nu (bl. 14) het bestendig onder de wapens blijvend gedeelte van onze krijgsmagt te lande op 20,000 man ziet gesteld, behoeft het wel geen bewijs, dat zulk eene snelle uitbreiding en verplaatsing van troepen onmogelijk is, zelfs al ware men eenigermate voorbereid.

Op bl. 10 wordt voorgesteld *Engeland*, wanneer 't door

(1) Is hier de bedoeling: binnen die 8 + 14 dagen? of, binnen 3 weken na die 8 + 14 dagen? of: „en daarenboven *te gelijk* nog 40,000"? enz. — Het laatste schijnt met „slagvaardig houden" het best te strooken. 't Is in elk geval onduidelijk, en verraadt te veel vlugtigheid in eene bepaling, wier naauwkeurigheid van groot gewigt is.

Digitized by Google

Frankrijk met eene landing bedreigd mogt worden (1), binnen 8 à 14 dagen met een hulpkorps van 30,000 à 50,000 man bij te staan, en aangeraden ons leger zoo in te rigten, dat die magt in dien tijd (daartoe tijdig genoeg?) in de zeehavens ter inscheping gereed zij. — Al ware 't niet onmogelijk in een zoo kort tijdsbestek die troepenvereeniging tot stand te brengen, en de noodige transportschepen gereed te hebben, dan zou het nog, in de gegeven omstandigheid, niet raadzaam zijn ons land dusdanig van troepen te ontblooten en daardoor bijna weerloos te maken.

Op bl. 12 wordt een gevoelen uitgesproken waarmede wij geenszins kunnen instemmen; namelijk, dat: »de kavallerie die voor geene snelle uitbreiding vatbaar is, daarom een ongeschikt wapen is voor *Nederland*".

Dat eenig wapen hier niet vatbaar is voor snelle uitbreiding, is nog geene reden om het ongeschikt te verklaren; wanneer men maar in tijd van vrede 't nagenoeg op zoodanigen voet brengt als 't in tijd van oorlog behoort te zijn.

Dat is mede van toepassing op de genie, de artillerie, en vooral op het personeel der officieren en der kaders in 't algemeen. — De kern des legers, zijn beste gedeelte, is het minst vatbaar voor snelle uitbreiding.

Op bl. 13 wordt eene verhooging van ongeveer 2 millioen gulden op het budget voor Marine voorgesteld; om door eene sterke uitbreiding der marine en der mariniers gedeeltelijk te kunnen voorzien in de bezetting der kustvestingen. — Dat zou geheel verkeerd zijn. Jan-maat is aan land niet te huis; als hij dáár en vooral in eene vesting goed ware, zou hij op zee niet deugen. De ondervinding heeft dat voldoende geleerd. — En ook de mariniers kunnen onze artillerie niet vervangen; zij staan voor de vestingdienst tot deze in verhouding als weinig geoefende schutterij tot goede infanterie.

Wij zijn het eens met den Schrijver, dat het *Nederlandsche* leger in weinige dagen slagvaardig moet kunnen zijn; maar om het op dien voet in te rigten, zullen er jaarlijks aanzienlijker uitgaven worden vereischt, dan het tegenwoordige budget gedoogt, en als het op dien voet gebragt is, zullen buiten-

(1) Daar zal *Engeland* nu in de eerstvolgende jaren, waarschijnlijk, geen gevaar van hebben.

Digitized by Google

gewone gebeurtenissen in naburige landen, zoo als er in *Frankrijk* meermalen hebben plaats gehad, altijd nog meer uitgaven kunnen noodig maken.

Om de finantiële bezwaren tegen de voorgestelde organisatie (bl. 16—18) uit den weg te ruimen, geeft de Schrijver twee middelen aan de hand (zie bl. 19):

Vooreerst: onderluitenants aan te stellen in de plaats van 2e luitenants;

Ten tweeden: de hooge rangen, in tijd van vrede, te laten ontbreken.

De aanstelling van onderluitenants, of als luitenant dienstdoende onderadjudanten, keuren wij geheel af, wanneer zij geschieden moet met vermindering van een luitenant per compagnie. Twee luitenants per compagnie is in tijd van oorlog reeds te weinig; zelfs dán wanneer ze beide onder de wapens present en alle hoogere rangen vervuld zijn. Verliezen (zij zullen bij den verbeterden staat der vuurwapenen betrekkelijk het grootste zijn aan officieren), ziekte, speciale zendingen, detacheringen, enz. zouden dan de meeste compagniën al spoedig zonder luitenant doen zijn; en in oorlogstijd is de dienst van den luitenant te gewigtig om die bijna uitsluitend te doen verrigten door personen, van welke er niet velen tot den effectiven rang van luitenant bevorderd kunnen worden.

Maar nu komt er, volgens den Schrijver, nog de plotselinge aanvulling der hoogere rangen bij, en dat zal door opklimming in rang niet zonder invloed blijven op de luitenantsplaatsen. Waarmede moeten dan al de te-korten worden aangevuld? Met onderluitenants? Maar dat kan niet, want deze zijn tot luitenant niet allen geschikt en bekwaam.

Aan de opleiding der officieren wil de Schrijver veel zorg besteed, en het verkrijgen van den officiersrang moeijelijk gemaakt hebben. Dat beamen wij ten volle; ja, wij gaan verder en wenschen dat ook op de hoofdofficiersrangen toegepast te zien: wij willen geene geïmproviseerde luitenants en, nog minder, geïmproviseerde generaals. Daarom zeggen ook wij — doch zonder zijne gevolgtrekking te maken — hetgeen de Schrijver (bl. 12) van de kavallerie zegt: »Het personeel der luitenants en der hoogere rangen is voor geene snelle uitbreiding vatbaar; laat er dan vooral niet ontbreken, maar zorg dat gij in tijd van vrede het noodige getal hebt voor tijden

Digitized by Google

van gevaar, en zorg tevens dat die rangen met goed, zeer goed personeel bezet zijn."

Het traktement door den Schrijver voor den onderluitenant bepaald, is te gering.

De onderluitenants, van de Militaire Akademie herkomstig, zullen gelijken rang hebben met de adelborsten der 1e Klasse, d. i. een weinig minder dan 2e luitenant, en in allen gevalle meer dan onderadjudant.

Een onderadjudant der infanterie heeft:

aan	soldij	per	dag	*f* 1,—	of *f*	365,—	per	jaar.
»	brood	»	»	» 0,09	» »	32,85	»	»
»	kleedingfonds	»	»	» 0,25⁵	» »	93,07⁵	»	»
»	slaapfourn.	»	kwartaal	» 0,62⁵	» »	2,50	»	»
					dat is	*f* 493,42⁵	per	jaar.

en bovendien vrije woning in de kazerne; terwijl hij, ongehuwd zijnde, voor 30 cents daags aan de onderofficierstafel deel neemt.

De onderluitenant zou, om met *f* 500— of *f* 600— 's jaars rond te komen, in de kazerne moeten logeren en aan de onderofficierstafel eten, dat om meer dan ééne reden niet goed is. Geeft men echter hem méér traktement, dan zal de besparing op het budget van oorlog zoo groot niet zijn als de Schrijver zich voorstelt.

Wij zouden daarom liever den rang van onderluitenant in tijd van vrede laten ontbreken, maar, daarentegen, om te voorzien in de behoeften van het oogenblik, dien bij het uitbreken van oorlog tijdelijk invoeren. Na het einde van den oorlog kan men dien rang langzamerhand weêr laten vervallen, door die onderluitenants welke geen officiers-examen kunnen afleggen, bij voorkomende gelegenheden, tot plaatselijke adjudanten, administrateurs, betaalmeesters, enz. te benoemen.

Op bl. 36 en 37 zegt de Schrijver: »Geen vrijwillig soldaat wordt namelijk aangenomen, dan eerst voor een jaar; kan hij in dien tijd niet lezen en schrijven leeren (*niet leeren*), of is zijn gedrag niet goed, dan mag hij niet voor langeren tijd, bij geen (*eenig*) korps van het leger aangenomen worden. Zoo veel mogelijk moet men uit het leger die lieden weren die nergens anders (*kunnen*) te regt komen. Het leger moet niet het uitschot, maar de keur der bevolking in zich bevatten."

Digitized by Google

Dat is te veel gevergd. Een soldaat kan, zonder te kunnen lezen en schrijven, zeer goed voor zijne dienst zijn; is zijn gedrag goed, dan is het al wèl: soldaten behoeven geene geletterden te zijn. Behalve dien, de vrijwilligers bieden zich niet zoo in menigte aan, dat men het puik kunne uitlezen. Het ware zeker goed als het leger uit de keur der bevolking bestaan kon; maar de keurlingen der bevolking verbinden zich niet voor 25 cents daags. Ten opzigte van soldaten zal ook steeds de keur meer in jeugd, kracht en moed bestaan, dan in geletterdheid, bijzondere geest-ontwikkeling en fijne beschaving; de aard van het wapenberoep brengt dit van zelf mede. Tucht en geoefendheid moeten er, door toezigt en leiding hunner superieuren, bijkomen.

Op bl. 38 stelt de Schrijver voor: »De zamenstelling der milicie- en schutter-depôts, 48 in getal, over het geheele land verdeeld, elk eene compagnie vormende van 50 hoofden, namelijk: »1 kapitein; 2 luitenants; 2 onderluitenants (uit de klasse der onderofficieren); 10 onderofficieren; 3 hoornblazers (waaronder (*onder welke*) 1 korporaal); 12 korporaals; 20 vrijwillige soldaten. — De kapiteins en luitenants zouden zijn de oudsten van het leger. De onderluitenants, onderofficieren en minderen zouden genomen worden uit die manschappen van het leger, die anders de gelederen verlaten om te kunnen huwen." — Deze allen zullen gehuwd mogen zijn.

Als dat personeel dan tevens het ervarenste, geschiktste en bekwaamste uit het leger is, hebben wij er vrede meê. Het gehuwd zijn echter beschouwen wij als een kwaad; ofschoon 't niet is te vermijden.

Wij gelooven evenwel dat het oprigten van schutter- en militie-depôts zoo vele en zoo velerlei bezwaren zal ontmoeten, dat men die moeijelijk tot stand en in praktijk zal kunnen brengen. Van dien aard zijn, b. v., de kosten voor het bouwen van kazernen, enz.; de moeijelijkheid om, wanneer men zich tot gehuwden bepaalt, een personeel te vinden zóó uitgelezen, dat het takt, beleid, wilskracht en zelfverlooche-ning genoeg bezitte om alle hindernissen en tegenkantingen weg te ruimen of te overwinnen; daarenboven, op het platteland: de te verre afstanden voor 't bijwonen der oefeningen en bij gevolg ook voor het toezigt.

Onze burgerij is zeer handelbaar en inschikkelijk, wanneer

Digitized by Google

men haar ongemoeid en ongehinderd laat in hare beroepsbezigheden; zij is zelfs ongemeen vaderlandlievend. Maar zij beschouwt de belangen van het vaderland, zoo als natuurlijk is, niet met een krijgsmans-oog, maar met een burgermans-oog, en oordeelt dat het vaderland beter gediend is met landbouw, handel en nijverheid, dan met krijgs-oefeningen. — Het strijdige van wederzijdsche inzigten en belangen zal aan die depôts-oprigting groote, zoo niet onoverkomelijke, hinderpalen in den weg werpen.

Het beste dat, waarschijnlijk ook met goed gevolg, tot oefening van de schutterij der voornaamste steden, voor 't Land kan worden gedaan, zou zijn: haar te laten exerceren met de troepen van het garnizoen. De regeling daarvan is ligt zóó te maken, dat de praktische oefeningen, zoo wel voor de officieren als de manschappen der schutterij, doeltreffend en tevens zonder persoonlijken hinder of aanstoot zijn. De theoriën zouden op gelijksoortige wijze kunnen plaats hebben. — De meeste stedelijke schutterijen (het grooter getal althans) zouden aldus spoedig, door hare geoefendheid, eene kern van aansluiting kunnen worden voor minder geoefende schutterijen.

Hoofdstuk V en VI, over de organisatie der artillerie en der genie, komt ons voor het best te zijn uitgewerkt. Daar vindt men grondige redeneringen, en geene losse grepen, zoo als hier en daar in de andere Hoofdstukken.

In Hoofdstuk VII draaft de Schrijver weder door op zijn oude thema: *algeheele afschaffing der geregelde kavallerie*. Hij wil die vervangen zien door 1000 manschappen ongeregelde ruiterij, dienstdoende als maréchaussées of grensjagers. Deze moeten voor een goed gedeelte uit vrijwilligers der militie bestaan, en zich-zelven montéren en uitrusten.

Voor het onderhouden der gemeenschap bij de verdediging onzer rivieren en dijken, bij verkenningen, bij het geleiden van convooijen, ter bescherming van de infanterie en artillerie op de vlakten, tot het doen van *charges*, tot het vervolgen van een vlugtenden vijand, en, in 't algemeen, zoo lang wij met vijandelijke kavallerie te doen kunnen krijgen — zullen wij altijd geregelde kavallerie noodig hebben.

En al konden wij met die handvol ongeregelde ruiterij volstaan: van waar nog zal men ze bekomen? Het grensjagerschap is in het oog des volks niet zeer begeerlijk, en valt niet

Digitized by Google

sterk in zijnen smaak. Onze *twee* compagniën maréchaussées kunnen reeds nu slechts met moeite voltallig gehouden worden, door er de beste manschappen uit de kavallerie en infanterie van het leger bij over te plaatsen; en vrijwilligers uit de militie, gelooven wij, zullen zich niet drok aanbieden. Wie zich, met paard en al, kan uitrusten, zal, veeleer dan dit te doen, een plaatsvervanger stellen.

Hoofdstuk VIII handelt over een *Depôt der Indische troepen*, hier te lande op te rigten. Wij vinden daar veel doelmatigs in, maar keuren het af de soldaten *twee* jaren hier te houden. Er zijn voorbeelden, dat manschappen voor de koloniën geëngageerd, deserteren uit ongeduld. Ieder gaat gaarne zoo spoedig mogelijk zijne bestemming te gemoet.

Op bl. 108 leest men: »Is eenmaal de soldatenschool tot twee bladzijden, de pelotonsschool tot welligt acht zijden en de bataillonsschool tot een vel druks ineengedrongen, en (*zijn*) de andere reglementen evenredig in omvang verminderd", enz. — Als dat eenmaal gebeurde, welk een ruim veld zou er dan open zijn voor de uitleggers, die 't nooit ééns zouden worden! — Bekorting in deze zaak is zeer mogelijk en ook wenschelijk; maar de voorgestelde gaat te ver.

Eindelijk gelooven wij, dat het, als men den Schrijver met cijfers naging, blijken zou, dat zijn stelsel, ofschoon bezuinigingen aangevende, toch meer uitgaven zou vorderen dan 10 millioen, waarmede hij in de Voorrede zegt te willen volstaan. Zulk eene becijfering echter zou nog wel een honderd bladzijden méér beslaan dan geheel de aangekondigde *brochure*, en wij zullen er dus hier maar niet aan beginnen.

't Papier en de druk zijn goed; maar de redactie is zoo gebrekkig, dat er de duidelijkheid vaak door lijdt, die in een geschrift als dit hoofdvereischte is. Een Schrijver van zóó uitgebreide kennis moest op taal, stijl en interpunctie niet achteloos zijn.

Niettegenstaande onze vlugtige aanmerkingen bevelen wij het werk elken belanghebbende aan. Men leze en oordeele echter met behoedzaamheid.

V. W.

Digitized by Google

Op Reis. Bladen uit de Portefeuille van J. J. VAN OOSTERZEE. *Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1853. *In gr.* 8*vo.* 224 *bl.* *f* 2 - 25.

De bestaande gelegenheden om spoedig en gemakkelijk te reizen, lokken in het schoone saizoen velen uit om daar gebruik van te maken, en ver afgelegene, vroeger moeijelijk te bereiken streken te bezoeken. Eene menigte onzer landgenooten begeeft zich des zomers *op reis* om den schoonen *Rijn*, of, verderop, de gewesten van eeuwig ijs en sneeuw te bezigtigen; of in de badplaatsen in het *Nassausche*, *Hessische* of *Badensche* een tijd lang te vertoeven. Menig hunner heeft ook de indrukken, die de tooneelen van rijker dan het onze begiftigde landen op hem gemaakt hebben, aan het publiek medegedeeld, en dat is nuttig en verdienstelijk. Als de beschrijving die indrukken geheel en naar waarheid afspiegelt, kunnen ze ook hen die nimmer van huis gaan, in het genot en genoegen der reize eenigermate doen deelen, en indien het reisverhaal als zoodanig naauwkeurig is, kan 't ieder tot eene handleiding dienen en ten gids strekken, die later zich naar de bezochte streken voelt heengetrokken. Maar zoo nuttig als deze, zoo doelloos en gevaarlijk zijn zulke reisverhalen, waarin men die volle, getrouwe afspiegeling der ontvangen indrukken vruchteloos zoekt, en die, daarenboven, door 't gebrekkige of verkeerde hunner aanwijzingen, teleurstellingen en schaden kunnen berokkenen aan de onkundigen die er op afgaan. Ook de Eerw. VAN OOSTERZEE is op reis geweest, en in een tamelijk dik boekdeel, dat echter ook veel wit papier bevat, is hetgeen hij zag, gevoelde en genoot, ook door hém beschreven. Hij voert den lezer niet alleen naar en door *Duitschland*, *Zwitserland*, of *Italië*, maar ook nog naar andere streken, en wij hebben de uitgave van dat werk te danken aan het verlangen, den Schrijver van meer dan ééne zijde bekend geworden, om zijne verstrooijelingen op letterkundig gebied bijeenvergaard te bezitten. Zoo ontvangen wij hier bijeen wat vroeger in Tijdschriften is geleverd. Het boek bevat zes reisschetsen. Vier daarvan hebben *de Brocken*, *vom Ilsenstein*, *de Rosztrappen*, en *de Wartburg* tot opschrift. De twee daarop volgende verplaatsen ons in *Londen*, in de *West-*

Digitized by Google

minster-Abdij, en doen ons eene *Avondmaalviering in den vreemde* bijwonen, tijdens het verblijf van den Schrijver in die wereldstad gedurende de tentoonstelling in 1851. Heeft het publiek zoo gunstig over deze schetsen geoordeeld, dat zij nogmaals in druk moesten verschijnen — wij wenschen het bij de herlezing gaarne hetzelfde genot toe dat het vroeger heeft gesmaakt. Intusschen zijn wij er niet geheel over voldaan.

Wij gelooven gaarne dat de naam, dien de Heer VAN OOSTERZEE als kanselredenaar heeft verworven, menigeen met belangstelling dit reisboek zal doen openen en lezen; maar al zij het eene aanbeveling voor sommigen, dat het werk wemelt van vrome uitweidingen — wij voor ons, wanneer wij telkens en telkens, waar we schilderingen van eene heerlijke natuur verwachteden, teksten en exclamaties ontmoeten, dan leggen wij het boek neêr. Het is ons dan als hoorden wij, in het gebergte en in het dal, boven het gebruis van stroomen en winden uit, de stem eens predikers die zich alleen in kanselwerk te huis gevoelt. Verre zij het van ons, dat wij het in eene reisbeschrijving zouden afkeuren, wanneer de Schrijver op de grootheid des Scheppers opmerkzaam maakt. Wij verlangen dat zelfs, en vooral van VAN OOSTERZEE; gelijk wij 't in de voortreffelijke *Alpenrozen* van wijlen VAN SENDEN waarderen. Maar wij wenschen daarbij, dat het uit de beschrijving blijke, dat de reiziger in zijn binnenste met groote aandoeningen was vervuld, en dat er in zijne taal oorspronkelijkheid, gloed en leven heerschen. Dát echter wordt hier te veel gemist. De vergelijkingen en beelden zijn gezocht, of ze zijn gewoon en alledaagsch. Als wij, b. v., bij het vermelden van nevelachtig weder op de *Brocken* eene bladzijde lezen over »de dikke wolken en dampen, voortgezweept door de orkanen der hartstogten, die in de kleine wereld daarbinnen triomf en heerschappij aan het licht van boven betwisten", enz.; — als wij bij elke gelegenheid gewezen worden op de treffende punten van overeenkomst tusschen eene pleizierreis en de pelgrimsreize van den vromen Christen *à la* BUNJAN; — als wij in den waterval aan de *Reichenbach* een sprekend beeld moeten zien van het water des levens (!) — dan is het ons als of de S. even goed zulke bladen zou hebben geschreven als hij niets van dat alles hadde gezien. Er is te weinig onderscheid tusschen de wijze waarop

Digitized by Google

hij iemand voorstelt naar den een of anderen tekst waarin van reizen iets voorkomt, en de wijze waarop hij van zijne togten melding maakt.

En hoe oppervlakkig is alles behandeld! Hoe onbeduidend is 't wat hij mededeelt van *Freiburg*, van het *Höllenthal*. Men zou haast denken dat hij ze niet gezien heeft, zoo spoedig maakt hij er zich van af. En is hij dan slapende het *Kirchzarter-Thal* en het *Himmelreich* gepasseerd? Of had hij vroeger iets gezien dat den *Höllenpas* evenaarde? En hoe slordig is de beschrijving van de reis door het *Schwartzwald!* Niet *Feltzkirch*, maar *Lentzkirch*, niet *Pon-dorf*, maar *Bonndorf* liggen aan de route, en *Schleizheim* ligt aan genen kant van de *Wutach*, reeds op *Zwitsersch* gebied. Zoo als die plaatsen hier genoemd worden, achter elkander, is het of zij worden aangetroffen eer men aan de *Titisee* komt (door den S. ook al verkeerd *Pickli-See* genoemd). En dan *Schaffhausen!* Waarlijk, men moet zeggen dat de Schrijver alles behalve naauwkeurig is in zijne mededeelingen.

Het Hôtel WEBER, b. v., is niet even buiten de poort van *Schaffhausen*, maar ¾ uur van daar. Ook ligt het op de hoogte, en niet in de laagte, zoo als de Schrijver zegt. Hij schijnt het Hôtel WEBER, dat zich eenige honderde voeten boven den val verheft, te verwarren met de Restauratie, die beneden aan den lageren oever, tegenover den waterval ligt. Juist het standpunt uit de laagte, waarop de Schrijver stond, doet den val krachtiger uitkomen, dan wanneer men hem uit de hoogte ziet. Op de naauwkeurigheid der eigennamen schijnt de S. volstrekt niet te letten. In dezen zelfden brief toch vindt men gewag gemaakt van den *Oeteliberg* tegenover *Zurich:* hij heet *Hütli* of *Uetliberg*, en wordt ook door de *Zurichers*, en stellig ook door Prof. LANGE zoo genoemd. Welligt vindt iemand 't kleingeestig, dat *wij* zoo op namen letten; maar wie in den vreemde reist, moet vooral de namen goed kennen, of hij loopt gevaar verkeerde aanwijzingen te bekomen of uitgelagchen te worden, en daaraan stelt de S. bloot al wie zijne beschrijving tot gids nemen. Zoo vinden we op bl. 131: *Beggenrud*, in plaats van *Bukenrud;* bl. 153: *Rosenrawi*, voor *Rosenlani*, bij herhaling op bl. 156; op bl. 168: *Unterzeen*, voor *Untersee*. In een boek dat betrekkelijk zoo duur is, moesten zulke gebreken niet gevonden worden. Daarenboven, waar

Digitized by Google

wij hoopten eene schets te zullen vinden van eene ontmoeting te *Zurich*, waarop de S. zelf bijzonder prijs toont te stellen, wordt in drie bladzijden verhaald, dat hij een uur heeft moeten loopen om te *Zurich* Prof. LANGE te vinden, en dat deze hem tot gids heeft gestrekt, en later op een *Abendbrot* heeft onthaald, zonder iets het geringste van het vele belangrijke daar gehoord en gesproken. Waarlijk, de vroeg ontslapen VAN DER HOEVEN heeft in zijne *Academiereis* een voorbeeld gegeven van beschrijven, dat v. o. wel eens had mogen bestuderen. Welk eene frischheid en waarheid is dáár in de opmerkingen en gedachten! Welk eene losheid en levendigheid in den stijl! Hier, daarentegen, wat armoede, die voor het oog van scherpzinnige, waarlijk gevoelige lezers zigtbaar is, door het kleed heen van hoogklinkende, schoonschijnende phrases! Als letterkundig verschijnsel heeft dit werk zeer geringe waarde, in weerwil van enkele *détails*, aan welker verdienste wij gaarne hulde brengen.

Gedichten, zoo oude als nieuwe, van Mr. J. VAN LENNEP. *Tweede druk. Te Amsterdam, bij* Gebr. Kraay. *In kl.* 8*vo.* 250 *bl.* *f* 1 - 50.

Het is sedert eenigen tijd als of zich in onze letterkunde een afkeer van vertaalde poëzij openbaart. Doorblader maar onze Tijdschriften en Jaarboekjes, en gij zult ontdekken dat er ten dezen aanzien eene groote verandering heeft plaats gevonden. Terwijl in vroegere tijden onze Dichters als om strijd de gouden vruchten van buitenlandsche poëzij dadelijk op *Hollandsche* schotelen aanboden, schijnt men tegenwoordig zich hiervan algemeen te onthouden. Wat kan daarvan wel de reden zijn? Is het omdat de kritiek te hooge eischen doet aan den vertaler, en menigeen daardoor wordt afgeschrikt? Wordt er te veel studie en inspanning gevergd, en vreest men dat ook de voortreffelijkste navolgingen, met het oorspronkelijke vergeleken, ver daar beneden gesteld, en verworpen zullen worden? Of heeft men zich geërgerd aan het verwijt dier buitenlanders, welke meenen dat onze geheele letterkunde uit navolgingen bestaat, en dat het ernstig bestuderen van de *Hollandsche* taal en letteren eene te schrale belooning aanbiedt,

Digitized by Google

wijl men er niets van eenig belang in vindt, hetwelk men in eene andere taal niet reeds kent en bezit? Wil men nu de *Grieksche* en *Romeinsche*, *Engelsche*, *Fransche* en *Hoogduitsche* voorbeelden laten varen, en streeft men naar oorspronkelijkheid en zelfstandigheid, opdat onze vaderlandsche litteratuur eene getrouwere uitdrukking worde van het karakter, den geest en de behoefte des volks? Dit laatste beginsel ware zeker het prijzenswaardigste. Maar wij kunnen niet geneigd zijn dat voor het ware te houden, wanneer wij, *exceptis excipiendis*, in de bundels van menig Dichter, die met ophef wordt begroet, maar al te duidelijk zien, dat er in de manier van vreemden wordt gewerkt, zóó, dat de vreemdeling er overvloedige aanleiding in moet vinden om zijne beschuldiging te herhalen. Nog minder kunnen wij dat beginsel voor 't ware houden, wanneer wij opmerken dat sedert eenigen tijd sommigen onzer Zangers 't getal hunner oorspronkelijke gedichten schijnbaar vergrooten, door de namen te verzwijgen der uitheemsche Dichters aan welke zij die hebben ontleend. Deze handelwijze verdient alle afkeuring, en wie haar zoekt te verontschuldigen met het voorbeeld van BILDERDIJK, bewijst niets anders dan dat het gemakkelijker is de gebreken dan de deugden van een groot man na te volgen, en zijn waardig op de allerlaagste plaats onder het *imitatorum servum pecus* gezet te worden. Al blijft het een tijd lang voor het publiek verborgen, dat de schoonste gedachten in hunne geschriften niet hun, maar anderen toebehooren, de kritiek maakt het toch openbaar, en veroordeelt hen, ook wanneer zij zich met de ongeoorloofde handelwijze van den grooten Dichter zoeken te verdedigen. Is BILDERDIJK zoo groot bij hen, dat zijne zonden zelfs als navolgenswaardige deugden moeten gelden — de regtvaardige kritiek verwerpt hunne drogredenen, dewijl waarheid, opregtheid en eerlijkheid onafscheidelijk moeten zijn van elken mensch, overal en in alles.

De bovengenoemde bundel van onzen bekwamen Dichter J. VAN LENNEP onderscheidt zich dáárdoor, dat hij voor het grootste gedeelte uit vertaalde poëzij bestaat, en het nam ons dadelijk er voor in, toen wij zagen dat hij niet gezocht heeft dit te ontveinzen. Wij vinden hier uit het *Russisch* van W. CHUKOWSKI: *Het Herinneringsfeest bij Borodino;* uit het *Slavonisch: Trojan*, *Koning der Serviërs*, en uit het *Illyrisch: De*

Digitized by Google

stervende Heyduk, en *De Ban der Kroaten* — talen in welke de Dichter weinig gevaar liep te worden nagegaan; maar hij deelt het mede, evenzeer als hij meldt: aan SCHILLER één, aan DE LAMARTINE vier, aan BYRON drie, aan ROBBERT BURNS achttien, aan THOMAS MOORE drie, aan TENNYSON vier, aan DELILLE en aan FREILIGRATH één, en aan het *Latijn* twee stukjes ontleend te hebben. Wij juichen dat toe, en 't heeft ons het genot verhoogd bij het lezen der verzen, hoewel de meesten ons reeds bekend waren. Wij behooren geenszins tot dezulken die het leveren van goede navolgingen afkeuren. Het is door BILDERDIJK meermalen erkend: dat hij 't vertalen, van de meesterwerken der Ouden vooral, schier onmisbaar rekende voor elk die naar den dichterlijken lauwer streeft, en hoe veel heerlijks heeft onze letterkunde aan deze zijne studie niet te danken! Wij wijzen daartoe niet alleen op die meesterstukken van navolging, waarin de *Nederlandsche* Zanger het origineel bijna altijd evenaarde en dikwijls overtrof; wij beroepen ons op zijne oorspronkelijke stukken, die overal den man toonen, die met ijzeren vlijt en volharding tot in de verborgenste schatkameren der echte poëzij bij de verschillende volken was doorgedrongen en daar zich had gevoed en gevormd. Wat zou VONDEL zijn geweest, zoo hij niet getracht had het werk van de meesters in de kunst op eene waardige wijze over te brengen? En zoo het Vaderland op VAN LENNEP roem mag dragen; zoo wij telkens reden vinden om dat losse, gemakkelijke, levendige in zijne poëzij te bewonderen; zoo wij zijn meesterschap over taal en vormen in de verschillende *genres* waaraan hij zich wijdt, met verbazing opmerken — is het alles niet hem eigen geworden omdat hij, van zijnen jeugdigen leeftijd af, zich er op heeft toegelegd in den geest der meest uitstekende modellen door te dringen? Wij wijzen daarom ook nu gaarne de jeugdige beoefenaren van onze letterkunde op dezen bundel, en wenschen dat zij het oorspronkelijke leggen naast deze navolging. De vergelijking van het een met het ander zal niet zonder vrucht voor hen zijn. Bij het lezen der vertalingen meent men inderdaad iets oorspronkelijks te lezen. De Heer VAN LENNEP doet met zulke treffelijke vertalingen onzer letterkunde eene wezenlijke dienst. Men vindt daar geen zweem in van stijfheid en onnatuurlijkheid, waaraan overzettingen wel eens mank gaan.

Digitized by Google

Maar den Dichter dank en hulde toebrengende, voelen we ons toch gedrongen te vragen: waarom hij verzwegen heeft dat van de vier Feestliederen (bl. 121) de eerste drie ontleend zijn aan VICTOR HUGO, *Odes*, L. IV, O. X, XI, XII: *Le Chant de l'Arène*, *Le Chant du Cirque*, *Le Chant du Tournoi;* dat van *Don Ramiro* en van *Donna Inez* het origineel te vinden is bij HEINRICH HEINE, *Buch der Lieder*, onder de titels: *Don Ramiro* en *Donna Clara;* dat JEAN REBOUL de Dichter is van *De Engel en het Kind* (*L'Ange et l'Enfant*); dat THOMAS MOORE de maker is van het vers dat aanvangt: *Zaagt ge immermeer* (*Juvenile Poems*), onder den titel: *Nonsense?* Wij hadden ook gaarne zien opgegeven dat hij tot het schrijven van het vers: *Hoe loopt de Dusse langs het hol van Neander*, gebragt is door de lezing van de *Cataract of Lodore* van ROBERT SOUTHEY. Niet dat wij 't verzwijgen van dit laatste als een plagiaat beschouwen; integendeel: dit vers is meer een wedstrijd met den *Engelschen* gelauwerden Poëet, waarin VAN LENNEP, tegenover den man die den rijkdom van het *Engelsch* al spelende wilde bloot leggen, den rijkdom van het *Nederduitsch* doet uitkomen. Hier vooral toont hij zich een meester in den vorm, die van zijne heerschappij over taal en metrum de overtuigendste blijken geeft, en hij zou gewis met het vermelden meer dan met het verzwijgen van den naam des *Engelschen* Dichters zich hebben bevoordeeld. In het algemeen heeft het uitgeven van vertalingen of navolgingen voor eigen werk, waarin VAN LENNEP, even als TEN KATE, zoo weinig naauwgezet schijnt, ten gevolge, dat men ook bij andere, wezenlijk oorspronkelijke stukken vraagt: van wien is dat overgenomen? Wij wenschten bij VAN LENNEP, die in het staatkundige en letterkundige op zulk eene buitengewone hoogte is geplaatst, ook wat dit punt betreft, meer ernst te vinden. Tegenover zoo velen die ligter hem kunnen verguizen dan evenaren, is hij verpligt alles na te laten wat zijn wèlverdienden roem zou kunnen schaden. Als wij van ernst spreken bedoelen wij ook, dat hij zich wat minder bezig houde met luimige poëzij, als waaruit het laatste gedeelte van den bundel bestaat. Er zijn er buiten twijfel die ook met deze verzen dweepen, en de eerste helft des bundels misschien ongelezen laten; maar toch getuigen ook deze luimige verzen, naar ons gevoelen, dat de echte humor, die ook den ernstigsten man doet glimlagchen,

Digitized by Google

niet datgene is waardoor VAN LENNEP zoo zeer uitmunt. Daarin staat hij, naar onze meening, beneden anderen, vooral in het buitenland. En als wij dan bedenken dat er zoo vele anderen zijn aan wie het berijmen van anekdoten en het parodiëren van helden uit de *Grieksche* Mythologie veilig kan worden overgelaten, dan zouden wij wenschen dat hij zich steeds levendig voor den geest stelle: dat zijn rijk talent hem heilige verpligtingen oplegt, en dat maatschappij en letterkunde van den man wien zoo veel is toevertrouwd, ook met regt veel mogen eischen. Wij eindigen onze beoordeeling met een gedeelte van zijne *Gedachten bij de Tentoonstelling te Londen*, die van zulk een ernst getuigen, en alleen méér waarde hebben dan alles te zamen wat hij in den laatsten tijd als luimige poëzij heeft aangeboden:

Ik dool door de onafzienbre zalen,
En 't is, by al die tooverpracht,
Of in het rijk der Idealen
Een goede geest my overbracht.
Die fabels, die in 't lieflijk Oosten,
Om 't menschdom van zijn leed te troosten,
Verbeelding had gedicht weleer;
Die sprookjens, die mijn kindsheid streelden,
Haar zoo veel zoete droomen teelden,
Ik vind ze hier bewaarheid weêr.

Maar wijl ik rondblik, opgetogen
Door al de wondren, hier vergaêrd,
Daar treft van ver een vlag mijn oogen,
Der Vaadren vlag, zoo wijd vermaard.
'k Vraag: zal hem Neêrland hier bewaren
Den rang, sints lang vervlogen jaren
Verworven in der volkren ry?
Met kloppend hart, met rassche schreden
Ben ik die vlag naby getreden,
En 'k vind — een donkre woesteny.

Is dit het Neêrland, dat voor dezen,
In schutse van 't Bourgondisch Huis,
Als 't Land der wondren werd geprezen
Tot aan 't verwijderd golfgedruisch?
Het Land, dat later 's waerelds schatten
Wist in zijn schuren saam te vatten,

Digitized by Google

En weêr te strooien de aarde rond?
Het Land, dat, als in pelgrimstochten,
Des waerelds Natiën bezochten,
Dat nergens toen zijn weergaê vond?

En thands! — men moog' de namen prijzen
Dier enklen, ja, wier kunsttrofeên,
Hoe karig, nog aan de aard bewijzen
Dat Neêrland niet geheel verdween; —
Maar, ach! ondanks hun loflijk pogen,
Toch straalt het helder elk in de oogen
Hoe diep en droevig Neêrland zonk.
Beklagenswaard beloop der tijên!
Geen roofstaat zelfs van Barbarijen,
Die niet met hooger luister blonk.

Van waar die omkeer, Landgenooten?
Zegt, hebt gy Nijverheid en Kunst
Voor eeuwig van uw grens verstooten,
Voorheen bij u zoo hoog in gunst?
Neen: zagen we ook by zwakker kinderen
Der vaadren wakkren geest verminderen,
Nog is hy niet geheel vergaan:
En — mocht ook Neêrland meerdren wijken,
Nog had hier onder 's waerelds Rijken
Zijn naam en glorie mogen staan.

Wie is 't dan, die de schuld zal dragen,
Mijn dierbaar Neêrland, van uw schand?
Den Staatsbestuurder wil ik 't vragen:
'k Wil 't vragen aan den Fabriekant.
Van dezen moet ik 't antwoord hooren:
„De aêloude veerkracht ging verloren,
„De ziel voorheen van elken kring." —
Van genen durf ik op mijn klachten
Één woord maar tot bescheid verwachten,
Het ijskoud woord: „Bezuiniging!"

Ach! beiden hebben haar vergeten,
De les, die de ondervinding leert:
Altijd werd de eer in 't slijk gesmeten
Van wie niet eerst zich zelven eert.
Gezach en rijkdom ga verloren;
Licht wordt een blijder tijd geboren,

Digitized by Google

Dat noeste vlijt hem wedervindt;
Maar, wat op aard eens is herwonnen,
Is eenmaal de eer eens volks geschonnen,
Geen wilskracht, die haar ooit herwint.

Y.

De Profecy der Starren. Dramatische Legende, door W. J. HOFDIJK. *Proef-uitgave, met Prospectus. Te Amsterdam, bij* L. F. J. Hassels. 1854. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.* *f* : - 40.

»Voor ieder, die belang stelt in den bloei der *Nederlandsche* letteren, is het een verblijdend teeken, dat de Rederijkerskamers en Genootschappen voor uiterlijke Welsprekendheid in aantal groeijen, in omvang winnen, in bloei toenemen. Thans, nu de Rederijkerskamers niet meer verzensmedende fabrieken zijn, maar zich uitsluitend toeleggen op het bevorderen eener goede voordragt, is die bloei en die ijverige ondersteuning dubbel belangrijk." Zoodanig is de aanhef van het Prospectus des Uitgevers van den bundel Dramatische Tafereelen, voor Rederijkerskamers en soortgelijke Vereenigingen voor Uiterlijke Welsprekendheid, tot welken het aangekondigde Dichtstuk behoort. Wij zijn 't hierin met den Uitgever volkomen eens, en erkennen met hem dat het noodig is geworden eene ruime keuze van Dramatische Poëzij te bezitten. Bij al den schat van Treur-, Tooneel- en Blijspelen, die onze oude en nieuwe letterkunde kan aanbieden, is toch de keuze van stukken voor het bedoelde einde niet groot; omdat verreweg de meesten alleen voor het tooneel geschikt zijn, en in schier allen vrouwenrollen voorkomen, die ook in de meeste Kamers niet bezet kunnen worden. De onderneming heeft alzoo waarborgen genoeg van een goeden uitslag, als zij goed en doelmatig wordt uitgevoerd; en wie zou aan zulk eene uitvoering twijfelen, bij 't lezen der namen van de Dichters op het Prospectus genoemd. Van de Heeren DE BULL, HOFDIJK, VAN LENNEP, SCHIMMEL en WITHUYS, die, bovendien, met de behoeften en krachten der Kamers van nabij bekend zijn, mag men wat goeds verwachten, zoo als reeds blijkt aan »*De Profecy der Starren*", door den Heer HOFDIJK; een Stuk in twee bedrijven, zonder vrouwenrollen, dat reeds verschenen is, en waarschijnlijk binnen kort in verschillende Kamers zal worden voor-

Digitized by Google

gedragen. Wij kunnen ons thans niet in eene kritische beschouwing van dat Gedicht verdiepen, en moeten die, bij gemis van ruimte, tot een volgend Nommer uitstellen; maar laten deze vlugtige aankondiging in het belang der Kamers voorafgaan; opdat het werk den Rederijkeren spoedig bekend worde. Moge 't bij hen ook de onderscheiding ontmoeten, die 't in alle opzigten verdient!

MARK LINDEN, *de Goudpletter. Een Verhaal uit den tachtigjarigen Oorlog. Uit het Engelsch. Twee Deelen. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1854. *In gr.* 8*vo.* 665 *bl. f* 6 - 60.

De lezers van dezen roman zullen ongetwijfeld vragen: wie is de Schrijver? wie de *Engelschman*, die het beroemde feit, dat *Leiden* in de gedenkrollen der geschiedenis eene blijvende eereplaats doet bekleeden, zoo naar het leven geteekend heeft? Wij hebben 't insgelijks gevraagd, maar zelfs de Vertaler weet er niet op te antwoorden. Het zij ons daarom genoeg te kunnen zeggen, dat de Schrijver in het schilderen van de fel benarde stad, in den bangen tijd van honger en kommer, pest en ellende, uitmuntend geslaagd is. De lezing daarvan wekt huivering door het aanschouwelijke der voorstelling. De romantische inkleeding echter is het spel eener stoute en weelderige verbeelding, die, zonder zich veel om de waarschijnlijkheid te bekreunen, beelden, toestanden en voorvallen naar welbehagen schept.

De held van het stuk is PAUL VAN DER WERF, een broeder van den toenmaligen beroemden burgervader. Hij woont te *Brussel*, is een vermogend en geacht handelaar, en treedt in 't huwelijk met eene *Italiaansche* dame; maar hoe edel en braaf zijne gade zij, beider geluk wordt verwoest door de kwaadaardigheid van een valschen vriend, den Graaf MONTCULI (waarvoor men leze MONTCUCULI), en door de onstuimige drift en onberadenheid van den echtgenoot zelven. VAN DER WERF, het bedrog ontdekt hebbende, wordt in een tweegevecht met den verrader getroffen, en valt in 't water. Men houdt hem voor dood, en ook de lezer denkt er hetzelfde van; maar toch treedt hij later weder op het tooneel onder een anderen naam,

Digitized by Google

en met een meer *Spaansch* dan wel *Hollandsch* karakter. Hij treedt op als een boosaardige wreker, die niet rust eer hij den belager van zijn huiselijk geluk in 't verderf heeft gestort. De geheimzinnige stelling waarin de Schrijver PAUL VAN DER WERF, die nu MARK LINDEN geworden is, geplaatst heeft, brengt toestanden te weeg, die alleen in de doolhoven der verbeelding te huis behooren — maar de lezing boeit.

De goudpletter heeft een beschermeling, wiens gunstig en edel karakter elk inneemt, en die later blijkt zijn zoon te zijn. Tien tegen een als men dat onder het lezen niet reeds vermoedt, maar toch begrijpt men niet hoe 't mogelijk zij; want wat kon de brave moeder bewegen zich van haar kind te ontdoen? Wij zouden wel lust hebben nog meer aanmerkingen over andere plaatsen te maken, waar de onwaarschijnlijkheid in 't oog springt: bij voorbeeld, bij 't nachtelijk bezoek van JUAN, als *Spaansch* officier, in de woning van des burgemeesters dochter, en waar de burgemeester onvergezeld zich buiten de stad begeeft, om een onbekende te woord te staan; maar wij zouden daarbij meer van den loop der zaak moeten openbaren dan bij 't aankondigen van een roman nuttig is.

Dat PAUL VAN DER WERF zijne gade terugvindt, en beide hunnen zoon herkennen, behoort tot de ontknooping.

De avonturen zijn fantastische verdichtingen, met het beleg en ontzet van *Leiden* als omlijst. Episodisch ontvangt men nog andere historische tafereelen, zoo als van den afstand van Keizer KAREL V als Heer der *Nederlanden* te *Brussel*, en van het soldaten-oproer te *Antwerpen* in tegenwoordigheid van den Landvoogd REQUESENS.

Wij hebben, in weerwil van de aanmerkingen, geen lof genoeg voor de uitvoering van het boek. De vertaling is wèlgelukt. *Saprischen* en *Faleriaansche* wijn zal wel eene drukfout zijn voor *Cyprischen* en *Falernischen*. Dat een *Engelschman* schrijft: »Zutphen" en »van Meijer" is begrijpelijk, maar minder begrijpen wij waarom de Vertaler die eigennamen niet veranderde in »van Zutphen" en »Meijer" Doch dit zijn kleinigheden, welke de gewone lezer niet eens opmerkt, en die den opmerkzamen weinig hinderen. Wij hebben het boek met genoegen gelezen, en gelooven dat dit bij ieder die het in handen krijgt, het geval zal zijn.

Digitized by Google

Oud en Nieuw, uit de Portefeuille van NARRATOR, *bijeenverzameld door* J. VAN HARDERWIJK. *Te Rotterdam, bij* E. van Vliet, Az. *In* 16*mo. VIII en* 88 *bl. f* 1-:

De prijs is duur voor honderd-vijftig anekdoten, zonder hoogere waarde dan die, welke men in de gewone Almanakken ontmoet, waaruit ze ook verzameld schijnen. Niet dat wij daarmede de waarde van dit boeksken willen verkleinen; dat zij verre. Het is zeer geschikt om den tijd te korten als men zich in eene trekschuit verveelt; mits men zich dan nog niet ergere over eenige *Germanismen* en zonden tegen de taal en den stijl. Verder is het ook een goed *répertoire* voor hen die gaarne door het opsnijden van oude anekdoten anders drooge gezelschapskringen zocken op te vrolijken.

RUTH. *Een Verhaal, door de Schrijfster van:* »MARY BARTON". *Uit het Engelsch vertaald door* C. M. MENSING. *Twee Deelen. Te Utrecht, bij* D. Post Uiterweer. 1854. *In gr.* 8*vo.* 698 *bl. f* 6-:

RUTH is een ouderloos meisje, dat door haren voogd op eene naaischool wordt besteed, om daar opgeleid te worden tot de niet benijdenswaardige betrekking van modemaakster. Zij is een kind der natuur, en op zestienjarigen leeftijd nog geheel onschuld. Op eenen avond, dat zij op een bal de dames moet helpen, als deze iets aan hare kleederen mogten scheuren, ziet haar een jong mensch, BELLINGHAM geheeten, die hare schoonheid opmerkt, en het plan vormt om haar te verleiden. Zij is niet onverschillig omtrent haren bewonderaar, en vindt de zamenkomsten en wandelingen met hem zeer aantrekkelijk; ja, vindt er geene zwarigheid in om eene reis met hem te doen, en in volkomen gemeenschap met hem te leven. Dat alles vindt deze RUTH hoogst natuurlijk en aangenaam.

Op eene wandeling echter zegt haar een knaap, dat zijne mama haar een gemeen vrouwspersoon noemt, en nu eerst komt zij tot de opmerking, dat hare betrekking met B. on-

Digitized by Google

zedelijk is. Dit maakt haar neerslagtig, doch de liefde brengt haar geweten tot zwijgen.

Maar B. wordt ziek, en door zijne moeder, eene hooghartige vrouw, bezocht, en door haren invloed bewogen om zelf die betrekking af te breken.

De verlatene wil nu in wanhoop zich 't leven benemen, maar wordt in de uitvoering van dat besluit verhinderd door Mr. BENSON, een geestelijke, en zeer goedhartig man. Deze neemt haar ook in zijne woning op, en daar wordt zij moeder. Dat alles maakt in het kleine stadje, waar Mr. BENSON woont, niet weinig opspraak. B. tracht de afgebroken betrekking tot RUTH te hernieuwen, doch te vergeefs, en biedt zelfs aan haar te huwen; maar ook dát voorstel wijst zij van de hand. Daarentegen onderscheidt zij zich door het oppassen der kranken bij 't woeden eener hevige, besmettelijke ziekte, en sterft als eene heilige.

Het werk is niet zonder verdienste, maar de karakters zijn zeer overdreven en zonderling. Ook de moraal is goed; maar de grondslag der fabel is niet waarschijnlijk. Het boek is echter onderhoudend, en de vertaling zoo als men die van den Heer MENSING gewoon is; terwijl de Uitgever met onbekrompenheid heeft gezorgd voor de uitvoering, zoo als ook daaruit blijkt, dat elk Deel een eigen vignet heeft.

WILLIAM WALLACE, *Bevrijder zijns Vaderlands. Historisch-Romantisch Tafereel. Twee Deelen. Te Amsterdam, bij* Joh. van der Hey en Zoon. 1853. *In gr.* 8*vo.* 620 *bl.* *f* 6-:

De geschiedenis van een magtig volk moge vele verbazende en bewonderenswaardige feiten opleveren, die van een klein, maar dapper en tegen 't geweld van overmagt worstelend volk is doorgaans niet minder rijk in daden van moed en zelfopoffering, en aan vermetelheid grenzende ondernemingen. Geen ander tafereel is zoo boeijend en indrukwekkend als dat van een kamp voor vrijheid en zelfstandigheid; geen aantrekkelijker en verheffender voor het gevoel dan dat eens helds, die, vertrouwende op den Hemel, en sterk in de bewustheid van het goed regt dat hij voorstaat, met een handvol getrouwen het lot braveert, den dood veracht, en zegevierend zijne

Digitized by Google

vaan plant op den grond aan een overweldiger betwist en aan diens benden ontwrongen.

Wij hebben vroeger *De Dagen van Bruce* aangekondigd, die met de *William Wallace* eenigzins in verband staat, en eigenlijk eerst na dezen laatsten, waarop hij eene soort van vervolg uitmaakt, behoort gelezen te worden. Op dit verband vestigen wij de aandacht van hen die met beide de verdienstelijke werken nog onbekend mogten zijn.

WILLIAM WALLACE was de afstammeling van een oud *Schotsch* geslacht. Het *Schotsche* volk ging gedrukt onder de dwingelandij van EDWARD, Koning van *Engeland*. De *Schotsche* edellieden, tot vasallen van dien Vorst vernederd, werden met hardheid behandeld, en elk verzet, elke schrede tot zelfstandigheid werd onverbiddelijk gestraft. *Engelsche* bevelhebbers voerden de bevelen van hunnen strengen meester soms met nog grootere gestrengheid uit. WALLACE werkt op de lijfeigenen en landlieden, en verkrijgt ook allengs een aanhang onder de edelen. In de wouden en 't gebergte met zijne volgers zwervende, wint hij zoodanig aan in magt, dat eindelijk het *Engelsche* leger door hem geslagen, en op eene ingenomen sterkte zijne banier geplant wordt. Tusschen die voorvallen heeft de S. menige belangrijke handeling gevlochten; vooral boezemen de geliefde van WALLACE, en zijn getrouwe schildknaap groote belangstelling in. Naar Ref. oordeel echter hadden de uitvoerige beschrijvingen der gevechten aanmerkelijk kunnen worden verkort.

Ofschoon wij dezen roman beneden den *Bruce* stellen, zal hij toch niet zonder belangstelling gelezen worden. De vertaling mag voldoende heeten; voor het niet vertalen der motto's zijn de aangevoerde redenen aannemelijk.

Druk en uitvoering zijn goed; maar de eerste is zoo ruim, dat men vraagt: of 't verhaal niet in één Deel had kunnen gegeven worden? — Het titelvignet, dat voor beide de Deelen hetzelfde is, zouden wij fraai noemen, als 't ons niet voorkwam misteekend te zijn in sommige gedeelten. Deze aanmerkingen echter weêrhouden ons niet het werk aan te bevelen.

BEATRICE, *of de hedendaagsche Jezuïten in Engeland; door* CATHARINA SINCLAIR. *Naar het Engelsch door* C. M. MENSING.

Digitized by Google

Twee Deelen. Te Sneek, bij van Druten en Bleeker. 1853. *In gr. 8vo. 636 bl. f* 6 - :

Men zegt, en wij gelooven het gaarne, dat deze roman in *Engeland* evenveel indruk en opgang gemaakt heeft als »*De Negerhut*". Beide roeren zij de teederste snaren des levens aan, en zijn door vrouwen geschreven, die van nature reeds bekend zijn met de wegen naar het binnenste des gemoeds. BEECHER STOWE ijvert voor de vrijheid van een ongelukkig menschenras, dat voor velen geene waarde heeft dan als handels-artikel. CATHARINA SINCLAIR ijvert voor de vrijheid van haar volk, dat door vijanden belaagd wordt, die het geweten kluisteren, den geest blinden, en den geheelen mensch maken als tot een lijk. Zij heeft den handschoen van het Jezuïtisme opgenomen, en verheft hare stem tegen zijne listige handelingen om de oude Protestantsche veste te verzwakken. Ook speelt zij niet met drogbeelden, maar gebruikt de verdichting alleen om overbekende historische feiten aangenaam te bekleeden. Haar doel is: de oogen te openen van haar volk, dat door *Rome* bestemd is om boetvaardig den pantoffel des Heiligen Vaders te kussen.

Het boek beantwoordt volkomen aan den titel. Geen enkelen stap doet de S. zijwaarts. De Jezuïten worden beschreven zoo als zij, dunkt ons, uitwendig en inwendig zijn. Als velen hunner het boek in handen krijgen, zal menigeen wel verbaasd opzien van het getrouwe der afbeelding. Jufvrouw LORRAINE, AMBROSE en vooral vader EUSTACE zijn Jezuïten, die tot meerdere eere van God, die *hunne* Kerk is, een wreedaardig spel drijven met de rust en 't geluk en zelfs met het leven hunner werktuigen. Lord EAGLESCAIRN, Jufvrouw TURTON en de gade van den Lord zijn marionetten, door de draden welke vader EUSTACE in de hand houdt in beweging gebragt. MAC ALLAN ALPINE, Lady ANNA, BESSIE MAC RONALD en de argelooze Predikant CLINTON zijn de voorwerpen der verleiding. Zij raken allen in den strik verward, doch worden er later weder aan onttrokken. Sir EVAN, Lady EDITH, en vooral BEATRICE, de heldin van 't stuk, toonen getrouwe, moedige en edelmoedige Protestanten te zijn, en tusschen die allen beweegt zich de gulle Lord JONA, die Roomsch is, maar het Jezuïtisme in zijne duistere gangen heeft bespied.

Wij zullen het beloop des verhaals niet mededeelen, maar

Digitized by Google

gelooven te kunnen zeggen, dat het meesterlijk is verwikkeld en ingekleed. De Schrijfster heeft alle aanspraak op lof. Misschien vindt men de gesprekken der verliefden en verloofden wat gerekt; maar de Schrijfster heeft daar denkelijk adem bij geschept, en na zoo menig lagen aanslag tegen de zielerust van belangwekkende slagtoffers, die gelegenheid tot verademing ook aan de lezers willen gunnen. Of de vertaling getrouw zij, kunnen wij niet beoordeelen; maar de correctie is slordig.

Wij vroegen na de lezing ons af: of het met de wetten der zedelijkheid overeenkomt, zulke misdrijven, in het kleed der verdichting, eenig Genootschap aan te wrijven? Meermalen hebben wij ons verklaard tegen de romantische afschildering van zedelijke gebreken, die men als de vruchten eener Kerkelijke rigting beschouwd wil hebben; maar is 't hier geene andere zaak? De ware Jezuït zal in de gedragingen van EUSTACE, LORRAINE en AMBROSE geene misdaden zien, maar, integendeel, loffelijke werken. Bovendien heeft de S. niets verhaald of gezegd dat niet allerwaarschijnlijkst tot het gebied der feiten behoort. Dit wordt begrijpelijk door hetgeen tot uitbreiding van het Pauselijk gezag te *Edinburg* gebeurt, dat met Roomsche Zendelingen van beiderlei kunne als overstroomd is. Daar nam, b. v., een wèlgezeten man twee meiden in dienst, die zich Protestantsch noemden; maar allengs merkte hij, dat zijne kinderen den neus optrokken voor JOHN KNOX en al wat de Hervorming betreft. Nu ging hij aan 't onderzoeken en ontdekte dat de meiden Zendelingen waren, die zijne kinderen op haren trant onderwezen in de Kerkelijke Geschiedenis. — Een Protestantsch meisje diende bij niet-Protestanten, die haar Pausgezinde boeken te lezen gaven, en zij werd Roomsch, maar, op aanmaning van den geestelijke, zonder dat te openbaren; zoodat zij onder de Protestanten vertrouwd bleef, tot dat een toeval hare verandering deed blijken.

Zulke berigten omtrent de middelen die daar gebezigd worden, niet in twijfel trekkende, kan men aannemen dat de S. van overdrijving niet is te beschuldigen. Intusschen doen die berigten ook vermoeden, dat 't, zelfs onder de hoogere standen, in *Engeland* met de Godsdienstkennis en overtuiging armelijk moet zijn gesteld. Dit toch is wel zeker, dat de Protestant tegen alle verleiding bestand is, wanneer hij geen vreemdeling is maar vast staat in het Woord van God.

Digitized by Google

1. *Holland. Almanak voor* 1855. *Uitgegeven door Mr.* J. VAN LENNEP. *Te Amsterdam, bij* Gebroeders Kraay. *XLIV en* 208 *bl. f* 3 - 90.

2. *Vergeet mij niet* (*Muzen-Almanak*) *voor* 1855. *Te Amsterdam, bij* J. H. Laarman. *VIII en* 280 *bl. f* 3 - 90.

3. *Christelijke Volks-Almanak, voor het Jaar* 1855. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. *XXIV en* 164 *bl. f* :- 60.

4. *Almanak voor de Jeugd.* 1855. *Te Amsterdam, bij* H. J. van Kesteren. *XVI en* 143 *bl. f* :- 90; *in karton f* 1 - 40; *geb. in linnen f* 2 - :

Als een oud jaar de laatste bloemen uit de tuinen doet verdwijnen, treedt de boekhandel te voorschijn met bloemen van velerlei kunst, naar elks gading tot bouquetten gemaakt, deels ten nuttigen gebruike, maar de meesten om der liefde en vriendschap tot geschenken te dienen op den dag des nieuwen jaars, of op de feestdagen die er aan voorafgaan. De dorre wintermaand is in dat opzigt eene ware lentemaand voor de liefhebbers van lectuur van smaak. Jaarboekjes, tot wier inhoud al wie de dichtpen voeren gaarne bijdragen, komen dan allerwege uit, met gravuren en prachtbanden voor de rijken en aanzienlijken, met lithographiën en carton voor de minder gegoeden, met houtsneden en perkament voor den boer en zoogenaamden gemeenen man. Dat de tegenwoordige December daarin van zijne voorgangers niet verschilt, bewijzen bij aanvang reeds de bovengenoemde Jaarwerkjes, die zoo vroeg zijn verschenen, dat wij ze, ofschoon maar vlugtig, reeds nu kunnen aankondigen. Zij toonen ook weder, hoe de gedienstige handel meer en meer zorgt dat ieder keuze hebbe niet alleen naar zijn vermogen, maar ook naar zijnen smaak. Bij die hulde aan den ondernemingsgeest der Uitgevers, past wel eene vraag van aangename verwondering: hoe 't mogelijk is zoo vele Jaarwerkjes met verhalen en gedichten gevuld te krijgen in ons kleine Land? Het heugt ons nog, hoe elk der uitgevers van slechts drie of vier Almanakken in miniatuur-

Digitized by Google

formaat, telkens moeite had om bijdragen te vinden voor drie of vier bladen druks. Dat er tegenwoordig zóó veel goeds, schoons en bruikbaars geschreven wordt, als de handel jaarlijks voor een twintigtal, ten deele zelfs dikke bundels noodig heeft, is een verheugend bewijs van den sedert vermeerderden, altijd nog toenemenden smaak voor dicht- en letteroefening. Evenwel, om zoo veel Jaarboekjes gevuld te krijgen, moeten sommige redactiën niet ál te keurig zijn; want hoe sterk het aantal dichtoefenaars en novellisten toeneme, het aantal meesters van den eersten rang zal wel altijd beperkt blijven. Voor jeugdige schrijvers en kunstoefenaars is 't echter zoo nuttig en aanmoedigend, gelegenheid te hebben om de vruchten hunner studiën aan het publiek te doen kennen, dat het verkeerd zoude zijn wanneer men over het verschillen der aangeboden stukken in kunstwaardij, zich wilde ergeren. Dit besef heeft altijd bij 't aankondigen van Jaarboekjes onze pen bestuurd, en zal 't ook nu doen. Waar geene bijzondere redenen ons tot aanmerkingen nopen, zullen wij eenvoudig den inhoud noemen; dat is ook 't billijkst, bij de onzekerheid des oordeels, na eene eerste nog maar vlugtige lezing. Het publiek is met onze Dichters en Schrijvers genoeg bekend, om, hoorende wie tot een werk bijdragen, zelf een oordeel op te maken over de waardij van dat werk in zijn geheel; waarop 't aankomt. Over 400 à 500 stukken afzonderlijk te oordeelen (alleen 't genoemde viertal bevat er 120), laten we voor de liefhebbers over.

N°. 1. De *Holland*, in een smaakvollen prachtband, met keurige platen, allen van *Nederlandsche* graveurs, naar teekeningen van HERMAN en MARIE TEN KATE, C. ROCHUSSEN, C. SPRINGER, en ALEXANDER V. H., onderscheidt zich, gelijk vroeger, door een zeer uitvoerigen Kalender van den Heer STAMKART, en de satirieke Korte Kronijk van den Redacteur, maar vooral door de verscheidenheid der stukken onderling, in geest en toon. Velen zullen met leedwezen te vergeefs zoeken naar nieuwe koddige bijdragen van den SCHOOLMEESTER, maar toch gaan luim en ernst hier hand aan hand. De Heeren VAN ZEGGELEN, VAN DEVENTER, BEETS, VAN DEN BERGH (S. J.), BINGER, VAN DEN BROEK, DE GENESTET, en een paar ongenoemden, droegen minder of meer luimige gedichtjes bij. Onder

Digitized by Google

de proza-stukken vindt men ook een luimig (hoewel moeijelijk te volgen) verhaal van een *Gastmaal aan 't strand*, waarin (gelijk in de *A-saga*) geene vokaal voorkomt dan de *a*. Tot eene proeve diene de aanhef:

»'t Was paaschmaandag van 't jaar twaalf maal twaalf maal twaalf, 't jaar van ra ra wat? waarvan almanak van dat jaar, dagblad, krant, dag aan dag 't waar jaartal had; waar ADAMA ALLARDA VAN PALLAND lang daarna van sprak; 't was dan daags na paasch-sabbat van dat jaar, 't laatst van Maart, dat JAN, NA, JAAP, KAAT man aan maagd, paar aan paar, naast malkaar aan 't strand kwam. KLAAS had aan d'arm ANT (waar KLAAS mal naar was), naast NA, lang al AARTS hartlap. AARTS vaâr was daar al, enz.", zeven bladzijden lang. Deze bijdrage is méér curieus dan mooi, en zou als letterkundige aardigheid verdienstelijker zijn geweest als de S., wijl er reeds eene *E-legende*, *O-sprook* en *A-saga* bestaat, in plaats van 't *Gastmaal* eene *U-klucht* of *U-zucht*, of een *I-brief* of *I-lied* hadde geleverd. Ernstige stukken in gebonden stijl vindt men, behalve ook van een paar der reeds genoemde Heeren, van DE BULL, DIDYMUS, DERCKSEN, GEWIN, HOFDIJK, ALEXANDER V. H., TEN KATE, LANGEREIS, VAN LENNEP, SCHIMMEL, SMIT, WIJSMAN en TATUM ZUBLI. Onder die stukken is er maar één, namelijk: *het Christendom*, dat niet geheel zal kunnen voldoen; vooral niet hun die in dichtmaat poëzij verlangen. In proza droegen verder bij: de Heeren VAN STOLK, SCHELTEMA en TINARLO (?), wiens novelle: *Groote Boonen*, zeker algemeen met veel genoegen zal worden gelezen. VAN LENNEPS *Een bedrukte Vader*, de droevigste épisode uit *Vondels* leven [zijne ruïne, door zijn zoon], zal evenzeer behagen, doch wij hadden 't slot liever anders gewenscht. Of, 't ware belangrijk geweest als men van den Schrijver gehoord had, niet alleen van de plompe onwetendheid van VONDELS zoon, die óf zijne botheid, óf zijne verwaarloosdheid vereeuwigd heeft door de vraag: »of Josef niet Katholyk was geweest?"; maar ook wat VONDEL als vader en opvoeder heeft beteekend voor zijne kinderen: inzonderheid voor dien stompzinnige, die zoo veel méér onderrigting en leiding noodig had. Is hij een even zoo zorgvuldig en verstandig vader als groot en vruchtbaar Dichter geweest, dan moet men hém beklagen; maar heeft hij om 't verzenmaken zijn vaderpligt verzuimd, dan moet men mede-

Digitized by Google

lijden hebben met zijn verwaarloosden zoon. De vraag: wat VONDEL voor zijne kinderen zij geweest? ontstaat bij den nadenkende als van zelf uit den schijnbaar liefdeloozen eersten der twee slot-alexandrijnen van zijn *Jozef in Dothan*, die ook dit verhaal eindigen:

> Ach de ouders teelen 't kint, en *voeden 't op met smart:*
> Het kleine treet op 't kleet, het groote treet op 't hart.

Dat opvoeden *met smart*, met stiefouderlijk leed over alle moeite en offers, is, Gode zij lof! uitzondering; de regel is: dat ouders hunne kinderen opvoeden met vreugde, met teedere zorg en liefde, en met geduurzaam beleid; en als er kinderen zijn die de ouders *op 't hart treden* (dat toch niet zoo gewoon is!) dan ligt dat veel zeldzamer aan der kinderen aard, dan aan der ouderen wijze van opvoeding. Eene oplossing der vraag: wat VONDEL zij geweest als vader? is, in verband met de ramp, die hem in hoogen ouderdom goed en onafhankelijkheid deed verliezen, gewigtig: óf voor zijne eer; óf, anderen ter waarschuwing. Wij vestigen er de aandacht op des Heeren VAN LENNEP; wien we overigens dank zeggen voor zijn regt levendig en schilderachtig verhaal. Ons bestek vergunt niet dat we iets uit het fraaije boekje overnemen; maar de keus zou ook zwaar vallen. In 't algemeen is deze Jaargang in fraaiheid, degelijkheid en gelukkige afwisseling van ernst en luim aan de vorige Jaargangen gelijk, en dus allezins aan te bevelen.

N°. 2. De *Vergeet-mij-niet* (*Muzen-Almanak*) is keurig gebonden, en prijkt met het portret van den begaafden DORBECK, en met afdrukken van drie fraaije *Hollandsche* en twee buitenlandsche gravuren; de eerstgemelden naar teekeningen van SCHELFHOUT, en H. en M. TEN KATE. Ofschoon de letter-inhoud slechts een paar luimige stukjes bevat, vindt men er toch eene rijke verscheidenheid van stoffen en maten; te méér nog doordien de Zamenstellers (men ontmoet hier doorgaans méér *Belgische* namen dan in andere Jaarboekjes) tot twee verschillende landen en tot de twee strijdende kerken behooren, zoodat ook in geest en strekking beide de *Vlaamsche* en de *Hollandsche* school, en beide het Catholicisme en Protestantisme er in leven en werken. Dat de lust om te vertalen

Digitized by Google

verflaauwd zoude zijn, zoo als de geachte beoordeelaar van VAN LENNEPS *Gedichten* meent (zie hiervoren, bladz. 715), wordt eenigzins twijfelachtig gemaakt door de vele vertalingen en navolgingen hier aangeboden. Men ontvangt er drie van Mr. KOENEN, naar COWPER, VON HARDENBERG en BARTH, en tien van DE KANTER, naar HÖLTY. LAURILLARD en VAN DEVENTER geven elk eene navolging naar SCHILLER. Oorspronkelijke gedichten bevat het boeksken, van ALBERDINGK THIJM (in de gezuiverde Nibelungenmaat), ANNA BEETS, VAN DEN BERGH (S. J. en W. J. N. H.), BRESTER, DAUTZENBERG (oude liedekens), DIDYMUS, PRUDENS VAN DUYSE, DORBECK, GEWIN, HASEBROEK, VAN DER HOOP, TEN KATE, VAN LENNEP, MUSKEYN, SIFFLÉ (in verband met BILDERDIJKS onvoltooid *epos*), TOLLENS, WARNSINCK, WIJSMAN, VAN ZEGGELEN (ditmaal ernstig) en TATUM ZUBLI. Een paar der bijdragen zijn buitengemeen fraai, en wij gelooven dat er onder allen niet ééne is die niet verdient poëzij te heeten. Bij de kleine aanmerkingen die wij op de gedichten te maken hebben kunnen we, evenmin als bij de schoonheden die ons troffen, nu stilstaan. In proza hebben VAN DER BILT LAMOTTE, E. J. HASEBROEK en A. SNIEDERS, JR. zeer verdienstelijke novellen geleverd. Op die van den *Vlaamschen*, laatstgenoemden Schrijver hebben we evenwel een paar bedenkingen. De titel van zijn verhaal is: *De Gasthuisnon;* maar nu moeten we vragen: welke nonnen bedoelt hij? Hij spreekt (bl. 225, r. 9 v. o.) van HET, dus van *één* gasthuis; waarschijnlijk 't gasthuis in de stad zijner woning. Hebben dan de nonnen van een klooster aldaar, hare diensten verbonden bij uitzondering aan dát gasthuis? Of heeft hij zich in 't lidwoord vergist, en zijn er niet alleen te *Antwerpen*, maar ook elders in *België* nonnen, die hare liefdediensten wijden aan *de* gasthuizen in 't algemeen, doch ook alleen aan gasthuizen? Of noemt hij gasthuisnonnen de liefdadige vrouwen die, ook door velen in *Nederland*, *Soeurs de la charité* worden genoemd, maar die hare zorgen daar *niet* tot gasthuizen beperken? Dit had in eene Noot opgehelderd dienen te worden. — Met des S. bewondering en eerbied voor vrouwen die 't genoegen en de gemakken der wereld uit menschenmin opofferen, om te leven voor de verzorging van kranken en gekwetsten, zonder aanzien van persoon of rang, stemmen wij hartgrondig in: mits hij er gééne van buitensluite; maar zij

Digitized by Google

komen ons niet billijk voor, wanneer hij ze toeëigent alléén aan dezulken dier vrouwen, die tevens nonnen zijn. Het liefdewerk en de kloostergelofte zijn geheel verschillende zaken, zoo als blijkt aan de Protestantsche Pleegzusters, en ook aan de *Soeurs de la charité*, die mede, zoo wij gelooven, niet alle nonnen zijn. — Hoedanig men voorts over de toewijding en de gelofte moge denken, zij moeten vooral geene tijdelijke uitreddingen zijn; zoo als dat het geval is met freule ISIDORA: die *gasthuisnon* wordt omdat zij, als onbemiddelde jonkvrouw, vernederd wordt door de familie die haar verpleegt, en versmaad en in 't openbaar gehoond wordt door den jongeling dien zij bemint. Zelfs op zijn standpunt heeft dus de *Vlaamsche* S. de heldin van zijn verhaal in dat opzigt niet in het gunstigste licht geplaatst. — Regt degelijk, welgemeend en nuttig vinden wij de prozaïsche méditatie van Dr. DONKERSLOOT over de *Geëngageerden*, en de vrijheden van velen hunner in elkanders omgang, zelfs voor het oog der wereld. Zijne woorden zijn niet malsch, maar gegrond. In het algemeen vinden wij dezen Jaargang, behoudens onze vroegere aanmerkingen op den titel en de ten deele uitheemsche gravuren, niet minder schoon van inhoud dan fraai van band.

N°. 3. De Eerw. Redacteur van den *Christelijken Volks-Almanak* heeft dit jaar minder hulpe gevonden dan in het vorige. Wij missen twaalf van zijne toenmalige mede-arbeiders, en daaronder de Heeren ADAMA VAN SCHELTEMA, VAN DEN BROEK, LESTURGEON, VIEHOFF, DE RIDDER en J. L. M., JR., den begaafden Schrijver van 't lieve verhaal *Rijk en Arm*. Hun verlies is gelenigd, maar niet vergoed door de medewerking van de Heeren DERCKSEN, DUISDEIKER, JELLEMA, en een tiental ongenoemden, wier Initialen geen licht kunnen verspreiden over de waardij van hun werk, waaraan over 't algemeen poëtische verheffing ontbreekt en dat ten deele zeer zwak is. Gelukkiglijk zijn de Heeren GEWIN, GRAADT JONCKERS, JONCKERS, MELJER, VAN DER NOORDAA en QUACK aan 't vaandel getrouw gebleven, en hunne bijdragen en die van ERICA, MAGDALENA en D. D. versieren het boekje. Vooral behaagt ons GEWIN'S wijze raad *Aan eene jeugdige Dweepster*, en de arme, echt vrome *Zwerver* van QUACK. Met zulke stukjes kan het boekje nut stichten. — Van de proza-stukken achten

Digitized by Google

we twee van den Redacteur: *Wat ontbreekt mij nog?* en: *Een groot gewin* (waarschijnlijk fragmenten uit toepassingen van leerredenen), hier geheel misplaatst. Zulke soort van tractaatjes behooren niet in Jaarboekjes te huis. Gepaster is zijn JOZEF'S *raad.* Zijne beschrijving van de op eene der prenten afgebeelde *Evangelische kerk te Turyn* zal met belangstelling en genoegen worden gelezen. Behalve de vertaling van een lief verhaaltje van Mrs. BEECHER STOWE, en eene korte biographie van F. MYCONIUS, een vriend van LUTHER, ontvangt men, als bijdrage tot een *Nederlandschen Uncle* TOM: *De Baander*, van C. C. te *Gouda;* eene schets uit het leven der vrije slaven in onze fabrieken. Zij beweegt het hart en is naar onze waardeering het loffelijkste en beste stuk uit den bundel, die, al ware 't alleen om dit en de andere geprezene bijdragen, zijn geringen prijs ruim waard is. Het boekje is met vier lithographische prentjes geïllustreerd.

N°. 4. Met genoegen kondigen wij dezen *Almanak voor de Jeugd* aan, die onder de redactie van den Heer ISING en door de zorgen van den Uitgever, een der aangenaamste en fraaiste boekgeschenkjes is voor jonge lieden van 8—14 jaren. De zes stevige lithographiën, naar den geestigen H. F. C. TEN KATE, zijn behagelijk en zuiver van teekening, en levendig en natuurlijk van ordonnantie, en, even als de sierlijke, met kindergroepen in slingers van loof geïllustreerde titel, uitmuntend goed bij den Heer BINGER gedrukt. Ook de letter, het papier en de druk van den inhoud zijn keurig. Maar 't keurigst van al is de inhoud-zelf. Men zal dit gaarne gelooven als we de namen noemen der Dichters en Schrijvers, die tot dezen Jaargang weder vruchten van genie en goeden smaak geleverd hebben, wèl berekend om op de geesten en gemoederen van jeugdige lezers boeijend en nuttig te werken. De Redacteur opent en sluit het lieve boekje. Vóóraan vindt men zijn met smaak omlijsten historischen Kalender, die, bij de cijfers der dagen van elke maand, gedenkwaardige vroegere gebeurtenissen herinnert, en, bij elke maand, eenig merkwaardig feit uit de Vaderlandsche Geschiedenis, of uit de levens van beroemde mannen kortelijk beschrijft. Aan het slot biedt hij der jeugd weder een aardig tooneelstukjen aan, in twee bedrijven, dat met weinig personen kan worden bezet. Het

Digitized by Google

stukjen is in proza en heet *Neef* AUGUST. Verder bestaat de inhoud uit vier vertellingen in proza, waarvan eene insgelijks van den Heer ISING, en de overigen van de Heeren DE BULL, VAN LENNEP en LUBLINK WEDDIK. Als we hier een lauwer moesten toekennen, zouden we dien in vieren deelen. Het poëtische gedeelte bevat allerliefste bijdragen van de Heeren VAN DEN BERGH, BINGER, DE BULL, VAN CHARANTE, VAN DAM VAN ISSELT, GEWIN, HOFDIJK, SOPHIA VAN LOON, PARSON, VAN ZEGGELEN, en van twee ons niet bekenden: OOM DIRK en J. C. v. E. Men ziet hieruit, dat onze voorname letterhelden meer en meer zich, ten beste der jeugd, bij den Redacteur aansluiten. Wij hebben nog den Heer PRUDENS VAN DUYSE niet genoemd, doch met opzet. Om deze vlugtige aankondiging behagelijk te sluiten, geven we tot eene proeve de twee poëtische diamantjes, waarmede hij dit fraaije boeksken, onder den titel: *Twee Dichtstukjens uit Vlaanderen*, beschonken heeft:

I.

'T KINDERGEBED.

Heere lief, geef aan mijn ziele
Wieken van den Seraphijn,
En wanneer ik voor U kniele,
Moge ik opgetogen zijn.

Heere lief, geef aan mijn ziele
Mede een Seraphijnenluit,
En wanneer ik voor U kniele,
Vloei ze in dankgezangen uit.

Heere lief, geef aan mijn ziele
Zuivren Seraphijnengloed,
En hy klimm', wanneer ik kniele,
U als wierook te gemoet.

II.

HEMELSPRAAK.

Als de purpren zon gaat slapen,
Zegt zy aan ons Lieven Heer:
„Goeden avond, beste Vader!
Wek by tijds my morgen weêr."

Als de sterrekens ontwaken,
Met hun gouden kleedren aan,
Zeggen zy tot duizend englen:
„Komt, en laat ons spelen gaan!"

Als het zilvren maantjen opstaat,
Met zijn lachend aangezicht,
Zegt het: „Kind, ik koom eens kijken
Of je stil te slapen ligt."

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

De Gelijkenissen van den Zaligmaker, door C. E. VAN KOETSVELD. *Eerste Aflevering, bevattende eene voorloopige Inleiding en overzigt van het geheel (Met de plaat behoorende bij de eerste gelijkenis). Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1854. *In gr. 8vo. XII bl. f* : - 40.

Eene schoone onderneming, die wij gaarne bevorderen door het aankondigen van deze Eerste Aflevering.

De gelijkenissen van den Zaligmaker, vóór anderhalve eeuw door VITRINGA behandeld, zijn in den laatsten tijd meer of min verwaarloosd geworden. Slechts drie vertalingen, naar het *Hoogduitsch* van BAUER, EWALD en LISCO, verschenen daarover onder ons. Wel werd er over afzonderlijke gelijkenissen geschreven en komen zij, b. v. in VAN DER PALMS *Bijbel voor de Jeugd*, in VAN OOSTERZEE'S *Leven van* JEZUS, en elders, achtereenvolgens ter sprake. Maar er is nog geen Vaderlandsch geleerde opgestaan, die het ondernomen heeft om een eigenlijk en volledig geheel, uit de gelijkenissen zamengesteld en daarbij op de hoogte der wetenschap, voor ons publiek te leveren. Geen wonder, dat reeds hier en daar het plan gevormd werd om deze gaping aan te vullen. De Heer VAN KOETSVELD echter is thans anderen, die misschien van een dergelijk plan zwanger gingen, vóór geweest. Reeds had hij er vroeger de lezers zijner geschriften op voorbereid. Men wist dat hij sedert vele jaren zich bezig hield met de behandeling der onderscheidene gelijkenissen, ten einde daaruit bouwstoffen te verzamelen tot een uitvoerig werk. En nu hij met zijn plan is te voorschijn getreden en met de uitvoering daarvan een begin heeft gemaakt, nu verblijden wij ons, dat deze arbeid in zóó goede handen gevallen is. De Eerste Aflevering althans boezemt ons omtrent den uitslag de meest gunstige verwachtingen in.

Zij behelst eene voorloopige Inleiding en overzigt van het geheele werk, en is niet bestemd om een deel daarvan uit te

Digitized by Google

maken; daar zij later zal vervangen worden door eene meer volledige Inleiding en juiste opgave van den inhoud. Maar, bij wijze van prospectus is zij juist geschikt om het gevormde plan te doen kennen en tot de inteekening uit te lokken. Het blijkt toch daaruit, dat v. K. zich vóór alle dingen met ernst rekenschap heeft trachten te geven van de beteekenis die er aan het woord *gelijkenis* moet worden toegekend. Wij schrikten eerst, toen wij zagen in wat ruimen zin hij het opvat, zoodat hij er niet minder telt dan zes-en-zestig, maar konden ons toch, bij nader inzien, met zijne opvatting allengs vereenigen. »De *gelijkenis*" — zegt hij — »is eene aanschouwelijke voorstelling uit het dagelijksch leven, gebezigd om eene godsdienstige waarheid uit te drukken." Volgens hem is de eerste en eenvoudigste vorm, die meer aanschouwelijkheid geeft aan de rede, *de spreuk*. Eene andere, nog meer aanschouwelijke vorm is *de vergelijking*, die, gewijzigd, bij *het voorbeeld*, *het zinnebeeld*, *de allegorie* en *de fabel* ten grondslag ligt. Fabelen vindt men in de redenen van JEZUS niet; maar bij MATTHEUS worden de meeste zinnebeelden, bij LUKAS alleen de zuivere voorbeelden aangetroffen, en aan het Evangelie van JOHANNES is de allegorie bijzonder eigen, terwijl woord en vorm der eigenlijke parabel daaraan vreemd is. Bovengenoemde opvatting nu sluit de eenvoudige spreuken en beelden van den Zaligmaker buiten; maar daarentegen het zinnebeeld, het voorbeeld en de allegorie zijn daarin begrepen, indien er slechts *handeling* in is en zij de uitdrukking bevatten eener algemeene of historische *waarheid*. Van daar het groot getal van gelijkenissen door v. K. genoemd, waarmede wij, bij deze juiste onderscheiding der soorten, vrede kunnen hebben. Voorts merkt hij op, dat zij altijd genomen zijn uit het dagelijksche leven en dat daarin altijd de mensch werkzaam is. En eindelijk heeft hij begrepen ze te moeten rangschikken, ten einde daaruit één groot geheel te vormen. Hij is daarin op zeer vernuftige wijze geslaagd. *Het koningrijk der hemelen* vindt hij door de gelijkenissen voorgesteld in zijnen algemeenen *aard en voortgang*, in zijne *vestiging en strijd*, in zijne *inwendige huishouding en eindelijke voltooijing;* en *het Evangelie des koningrijks* vindt hij er door geschetst tot in bijzonderheden, waaraan hij de namen geeft van: *zonde en genade*, *geloof en liefde*, *het gebed*. Onder deze rubrieken zijn niet minder dan een-en-

Digitized by Google

zestig gelijkenissen geplaatst; de overigen laten zich tot inleiding en besluit gebruiken.

Zóó zeer wij dit plan goedkeuren, behoudens enkele bedenkingen, daartegen bij ons opgerezen, die echter vermoedelijk bij de uitvoering zullen wegvallen, even zoo zeer koesteren wij, afgaande op het daaromtrent verder door v. k. medegedeelde, de meest gunstige verwachting aangaande de zorg, die door hem besteed zal worden aan het moeijelijk werk der juiste opvatting en verklaring van 's Heilands gelijkenissen. Vooral zal hij trachten op zijne hoede te zijn tegen dat vaak ergerlijk spel des vernufts, dat daarmede vroeger en later, en ook nog soms in onze dagen, gedreven is. Zelfs betuigt hij dat de overhelling van onzen tijd tot allerlei scholastiek en mystiek hem een sterke spoorslag is geweest tot het ijverig aanvatten en moedig doorzetten van dezen arbeid.

Wij verblijden ons ook daarover, dat v. k. de eischen der wetenschap, die aan zijne onderneming gedaan worden, zich niet ontveinsd heeft. Toch is de stichting der Gemeente, in den zin van opbouwing des geloofs, daarvan het hoofddoel. Wij gelooven dat dit een en ander best zal kunnen zamengaan, wanneer hij zich van alle *vertoon* van geleerdheid zorgvuldig onthoudt en ook op den *vorm* zijner voordragt gestreng acht geeft. Zelfs mogen wij van den begaafden man te dezen opzigte iets zeer uitstekends verwachten.

Minder zijn wij ingenomen met den uiterlijken vorm waarin dit werk verschijnen zal. Het groot formaat waarin deze Aflevering gedrukt is, heeft voor de lectuur in ons oog iets min behagelijks. Aan het gewoon octavo zouden wij de voorkeur geven. Wij weten wel dat gezegd formaat gekozen is ten gevalle der 67 oorspronkelijke platen, die er aan toegevoegd worden; maar juist die platen verzwaren den prijs van het werk zóó zeer, dat wij ons het gemis er van zouden kunnen getroosten, in de hope, dat de inhoud er meer algemeen door verspreid zou worden. Thans zal het werk, als het voleindigd is, te staan komen op niet minder dan *f* 25 à 30. En een prachtwerk, zoo als het nu worden zal, loopt altijd gevaar om meer bezien dan gelezen te worden. Wel gelooven wij gaarne, dat de platen, onder het oog van den Schrijver door een verdienstelijken teekenaar bewerkt en met zorg in staal gegraveerd, bij de verklaring der gelijkenissen behooren.

Digitized by Google

Ook wenschen wij de studie niet voorbij te zien, die er aan besteed zal worden, waarvan de plaat bij deze Aflevering gevoegd, ook volgens het oordeel van deskundigen, goede getuigenis geeft. Maar toch, zoo kostbaar eene onderneming wordt niet ligtelijk populair. En waarom geene inteekening beproefd op het werk, zoo wel zonder als met de platen? Het zou toch regt jammer zijn, als zij thans, van wege den hoogen prijs, òf schipbreuk leed, òf alleen binnen den beperkten kring der hoogere standen aanmoediging vond. De gansche Gemeente heeft bij zulk een werk belang, zouden wij meenen.

Ten slotte vermelden wij nog, dat het geheele werk in drie jaren *kan* en, zonder geheel buitengewone omstandigheden, binnen vijf jaren *zal* voltooid worden, en dat de geachte Schrijver zelfs de noodige schikkingen heeft gemaakt, waardoor het, zoo hem onverhoopt de pen vroeger uit de hand viel, naar de door hem reeds verzamelde bouwstoffen, zoo goed mogelijk zal worden ten einde gebragt door een ongenoemden vriend zijner jeugd.

Wij hebben hiermede genoeg gezegd, om de aandacht van allen die in 's Heeren gelijkenissen en haar regt verstand en gebruik belang stellen, op deze onderneming te vestigen, en zullen gaarne over de Afleveringen die achtereenvolgens in het licht verschijnen, ons oordeel met bescheidenheid uitspreken. Voor 's hands echter moeten wij het bij deze aanprijzende aankondiging laten berusten. Den Heer VAN KOETSVELD zij lust en ijver toegewenscht tot de gewigtige taak die hij vrijwillig op zich nam! Zijn leven blijve gespaard, om haar, naar den wensch van zijn hart, te kunnen volbrengen! En aan de vereischte aanmoediging van de zijde des publieks ontbreke het hem zoo min als zijnen wakkeren Uitgever! Wij zijn daaromtrent, van wege de kostbaarheid der onderneming, wel niet zonder zorge, en hebben nog niets vernomen van de uitgave der Tweede Aflevering, die reeds in de vorige maand zou verschenen zijn; maar wij hopen toch in elk geval, dat zij niet achterwege zal blijven. Het ware voor onzen leeftijd en voor ons publiek eene onuitwischbare schande, zoo gebrek aan genoegzame deelneming daarvan de oorzaak ware. *Quod Deus avertat!*

20 Oct. 1854.

Digitized by Google

De Bijbel, volgens de overzetting van Dr. MARTINUS LUTHERUS, *met Inleidingen en opheldernde Aanteekeningen voorzien door* OTTO VON GERLACH, *Licentiaat, Consistoriaalraad, Super-Intendent, en eerste Prediker aan de St. Elisabeths-Kerk te Berlijn. Naar het Hoogduitsch door* W. F. BARBIERS, *Predikant bij de Evang.-Luth. Gemeente te Gouda. Opgedragen aan H. M. de Koningin der Nederlanden. O. T. 8 Afl. N. T. 5 Afl. Te Amsterdam, bij* Allart en van der Made. 1853, 1854. *In gr. 4to., elke Aflevering 3 vellen. f* : - 30 *op gewoon en f* : - 60 *op best papier.*

Beide de Eerw. Vertaler en de Uitgevers hebben een groot maar ook een loffelijk werk ondernomen. Dit laatste blijkt eenigzins aan het ruim getal inteekenaren. Wij ontvingen acht Afleveringen van het Oude Testament, die niet verder gaan dan tot *Exodus* XXVII, en vijf Afleveringen van het Nieuwe Testament, die ons nog maar brengen tot MATTHEUS XXVI. Welk een uitvoerig werk zal dus het geheel worden! De bijval er aan geschonken, bewijst op nieuw dat de Bijbel in onzen tijd, en ook onder de Lutherschen in *Nederland* een dierbaar boek is. Wij verblijden ons over dit verschijnsel; want de Bijbel is een geschenk des Hemels, wiens heilig woord licht ontsteekt in de duisternis, wapenen schept tegen de aanmatigingen van bijgeloof en gewetensdwang, en vrede kweekt in de harten. De Bijbel is het groote volksboek voor alle eeuwen, dat te vergeefs door het ongeloof bespot en door het bijgeloof verdonkerd wordt. Te regt mogt ERASMUS zeggen: »Ik houde het geheel niet met hen die de Heilige Schriften door ongeleerden in hunne landtaal volstrekt niet willen gelezen hebben; als of CHRISTUS zulke verborgen leeringen had voorgedragen, die naauwelijks van eenige weinige Godgeleerden verstaan kunnen worden, en als of het een steun ware voor de Christelijke Godsdienst, dat men den Bijbel niet kent. De geheimen der Koningen moet men welligt verbergen; maar CHRISTUS wil zijne verborgenheden volstrekt bekend gemaakt hebben. Ik wenschte dat alle vromen het Evangelie, en de Brieven van PAULUS lazen. Waren zij toch in alle talen overgezet, opdat zij niet slechts door *Schotten* en *Ierlanders*, maar ook door *Turken* en *Saracenen* gelezen konden worden! Verondersteld dat

Digitized by Google

velen over haar lachten, anderen zouden met die Heilige Schriften ingenomen worden. Mogt de landbouwer daaruit zingen bij den ploeg, de wever in zijnen weefstoel, en de wandelaar de onaangenaamheden zijner reis door hare verhalen verzachten!"

Terwijl in de Hervormde Kerk van ons Vaderland eene nieuwe Bijbelvertaling wordt voorbereid, verschijnt deze overzetting van de reeds drie eeuwen oude vertaling van Dr. MAARTEN LUTHER, met Inleidingen en Aanteekeningen van een bekwamen *Berlijner* Godgeleerde.

De Lutherschen in *Nederland* hebben zich van den beginne af van eene vertaling van LUTHERS overzetting bediend, en het was zeker de scherpe afscheiding tusschen de hoofd-afdeelingen van het Protestantismus in ons Vaderland, en de hooge eerbied voor den beroemden *Duitschen* Bijbeltolk, die hen — ook meestal *Duitschers* of van *Duitschen* oorsprong — weêrhield, om de vertaling bij de Hervormden, en ook bij de Remonstrantsche en Doopsgezinde Broederschap ingevoerd, aan te nemen.

Toen de Evangelisch-Luthersche Kerk zich gereglementeerd had, behoorde het tot hare eerste werkzaamheden, eene nieuwe en verbeterde uitgave van den bestaanden Lutherschen Bijbel te geven. Die uitgave is bewerkstelligd, en over het algemeen met goedkeuring ontvangen. Het spreekt van zelf, dat VON GERLACH den tekst van LUTHER opgenomen heeft, en deze is door den Heer BARBIERS getrouw teruggegeven, zonder daarin op te nemen de veranderingen of verbeteringen, waardoor zich de *Nederlandsche* uitgave van 1823 onderscheidt. Wij zijn ook van meening, dat de Vertaler van dit werk daartoe geen regt heeft gehad. Hij moest teruggeven wat hij in den *Hoogduitschen* tekst vond. De Heer VON GERLACH heeft in de Aanteekeningen verbeterd wat in LUTHERS vertaling gebrekkigs voorkomt.

Voor de Vijf Boeken van MOZES is eene beknopte, maar zaakrijke Inleiding geplaatst. Uitvoeriger is die tot de Boeken des Nieuwen Testaments. Zij is doorweven met vele leerrijke opmerkingen; geeft den inhoud der Boeken op, en handhaaft zoo wel hunnen Goddelijken als menschelijken oorsprong. Zij is wetenschappelijk genoeg om den denker te bevredigen, en tevens populair. De inhouds-opgave voor elke Afdeeling

Digitized by Google

verduidelijkt wat men lezen zal. Met elkander vormen zij een volledig overzigt der Bijbelsche Geschiedenis, en bevatten eene heldere voorstelling van hetgeen in den tekst voorkomt. Om zich daarvan te overtuigen, leze men slechts de inhoudsopgave vóór *Exodus* XX, en die vóór de Bergrede. De noten aan den voet der bladzijden verklaren 't woord en den zin, verbeteren waar 't noodig is den tekst, en helderen dien op bij het licht, dat in onze dagen over de Natuur- en Aardrijkskunde, over de Geschiedenis en Oudheidkunde is opgegaan. Zij ademen tevens het doel der Openbaring: heiliging van hart en wandel. Waar 't te pas komt, worden de valsche of scheve gevolgtrekkingen verhoed, die uit eenig gezegde des Heeren (b. v. MATTH. XVI: 18 en XXII: 21) zijn afgeleid.

Wij moeten 't aan de Theologische Tijdschriften overlaten, de dogmatische waarde van sommige Aanteekeningen te toetsen, en gevoelen ons ook niet geroepen over het Godgeleerd standpunt waarop VON GERLACH zich geplaatst heeft, eene uitspraak te doen: het is die van het oude geloof, maar in de vormen van dezen tijd; vasthoudend aan de opvatting der Hervormers: geenszins ontkennend, afbrekend of betwijfelend. Wij kunnen alleen over de algemeene strekking van het werk spreken, maar dan durven wij ook beweren, dat zij den boeke waardig is, waaraan VON GERLACH zijne krachten besteedt. Alles ademt een echt Christelijken zin; helderheid gaat met eenvoudigheid gepaard. En inderdaad, als het geheel overeenstemt met het gedeelte dat wij gelezen hebben, zal het voor ieder, onverschillig van welk Kerkgenootschap, die den Bijbel wil verstaan, een huisboek zijn, dat met vrucht en zegen voor verstand en hart zal gebruikt kunnen worden.

S.

Blik op Italië, als tegenwoordig beter dan ooit voor het Evangelie te winnen. Door P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1854. *In gr.* 8*vo.* 26 *bl.* *f* :-30.

De onvermoeid werkzame Schrijver doet ons een helderen blik werpen op het tegenwoordig *Italië*. Met levendige kleuren schetst hij een tafereel van dat klassieke land, zoo als 't

Digitized by Google

hem mondeling geschetst werd door den Heer M. V. DESIDÉRY, die in den verloopen zomer ons Vaderland bezocht. DESIDÉRY, uit *Ancona*, in den Kerkelijken Staat, afkomstig, was vroeger Roomsch, maar is nu lid der Evangelische Gemeente te *Nice*, en met den toestand van *Italië* grondig bekend.

Zelfs de middelstand te *Rome* heeft nu meer dan ooit een afkeer van het Pauselijke juk. Men verfoeit het afschuwelijk regeringstelsel, dat elk zoo zwaar drukt. Het volk ziet dagelijks meer in, dat landbouw, nijverheid, handel, eene regtvaardige wetgeving, een goed geordend geldelijk beheer, opvoeding, alle vooruitgang in één woord onmogelijk is, zoo lang het wereldlijk gezag in handen van Priesters is. Wat de Godsdienst betreft: men gelooft te *Rome* aan niets, volgens veler getuigenis; eene eigenlijke ongodisterij heerscht er onder menschen van eenige verstandelijke ontwikkeling. »Als de *Fransche* soldaten" — zegt een reiziger — »*Rome* door de eene poort uittrokken, zouden de Paus en de Kardinalen verpligt zijn, door de andere de vlugt te nemen; alleen door de hulp der *Fransche* wapenen kunnen zij zich op hunne zetels handhaven." — De oorzaak van de onderdrukking aller kerkelijke en staatkundige vrijheid ziet de bevolking in de Geestelijkheid, en met name in de Jezuïten; zoodat het de algemeene overtuiging is, dat er geene verbetering is te erlangen, dan door den val des Pausdoms, en de dán alleen mogelijke vrijheid van geweten en drukpers.

Men moet erkennen dat de hooge Geestelijkheid met Paus en Jezuïten alles doet om deze overtuiging te bevestigen. Zoo boden in den aanvang van 1854 de *Piemontesche* Bisschoppen den Koning een Adres aan, over den voortgang van het Protestantisme, waarin zij verklaren, dat de Geologie leidt tot Pantheïsme, de Geschiedenis tot Scepticisme, en de teekenkunst tot onzedelijkheid.

Hoe men in *Italië* naar 't Evangelie verlangt, en hoe 't er hier en daar met vreugde wordt aangenomen, vindt men in dit kleine geschriftje treffend vermeld. Het gelukkigst werkt de Evangelieprediking, door bekeerde Priesters, in *Sardinië*, vooral in de hoofdstad *Turijn*. — Gaarne zouden we daaromtrent nog iets overnemen van de mededeelingen die ons deze beginselen van hervorming, dat ontwaken tot nieuw leven, aanschouwelijk maken; maar beide 't geschriftje en ons

Digitized by Google

bestek zijn daartoe te klein. Doch onze aankondiging kan het werkje zelf meer gezocht doen worden, en dat is genoeg. Niemand van diegenen onzer lezers, die in den kerkelijken en staatkundigen toestand van *Italië* belang stellen, late dit stukje ongelezen.

Het Protestantisme in zijne betrekking tot den Staat. Door C. W. PAPE, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Oud-President van de Synode der Ned. Herv. Kerk, en Emeritus Predikant. IIIe Stuk. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1854. *In gr.* 8*vo.* 169 *en* 42 *bl.* *f* :-90.

Dit laatste Stuk van PAPE's hoogst voortreffelijk geschrift behelst de »oplossing der bezwaren tegen het Protestantisme", die de schrandere Schrijver, »ten einde het verwijt te ontgaan, dat hij ze op zijne wijze voorstelt, om zich den gemakkelijksten weg ter oplossing te banen", zoo veel mogelijk met de eigen woorden der bestrijders opgeeft. Hij weêrlegt ze met dezelfde helderheid, bezadigdheid en kracht, als waardoor zich de beide vorige Stukken kenmerken. Het geheel achten we in het algemeen, maar voor onze dagen in 't bijzonder, een onwaardeerbaar boek, en er zijn, naar ons inzien, weinige die meer verdienen verspreid, gelezen en behartigd te worden. De waardige Schrijver heeft aanspraak op den dank van alle weldenkenden in den lande voor zijnen uitstekenden arbeid, die een gedenkstuk is van klaarheid, van diep inzien in den gang der zaken, en van Evangelische wijsheid. Wij vernemen met groot genoegen dat aan dit belangrijk geschrift eene *Fransche* vertaling zal te beurt vallen. Het worde daardoor nog te meer gelezen. Voor staatslieden is het onontbeerlijk. De keurige uitvoering beantwoordt aan den rijken inhoud.

Bezoek in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, in het jaar 1850, *door* C. BORGMAN, *Landbouwer te Kloosterburen. Te Groningen, bij* A. L. Scholtens. 1854. *In gr.* 8*vo.* 227 *bl.* *f* 2-25.

Ziende hoe vele vertalingen van werken over *Noord-Amerika*

Digitized by Google

de drukpers ons aanbiedt, is het ons aangenaam ook een oorspronkelijk werk over de *Vereenigde Staten* te ontvangen. Uit den titel zien wij dat de Schrijver reeds vier jaren geleden die belangrijke Unie heeft bezocht, wier Westelijke grenzen tot aan den *Stillen Oceaan* reiken, terwijl de Oostelijke Staten door de *Atlantische Zee* bespoeld worden. Hij heeft echter hier en daar zijne Aanteekeningen gewijzigd en er ook noten bijgevoegd, om 't werk overeenkomstig den tegenwoordigen staat van zaken aldaar aan te vullen.

De Schrijver doet zich kennen als een landbouwer, en 't is derhalve wel na te gaan, dat hij de zaken in *Noord-Amerika* ook als zoodanig voornamelijk heeft beschouwd. Zijn werk heeft dus bijzondere waarde voor hen die den staat van den landbouw in de Unie wenschen te kennen. Zij worden daarbij tot vergelijking gewezen op de Provinciën *Groningen* en *Friesland*.

De Heer BORGMAN bezocht voornamelijk den Staat *Nieuw-Yersey*, een der kleine Oostelijke Staten, tusschen de *Delaware* en den *Oceaan*, en in het Noorden aan den Staat *Nieuw-York* palende. Daar hadden zich sedert kort nabestaanden van hem gevestigd, en hunnen toestand aldaar te leeren kennen was zijn doel. Hij bezocht ook andere *Nederlandsche* gezinnen in dezelfde streek, en daarna ook omstreeks *Lancaster*; waarheen hij over *Albany*, *Buffalo* en *Rochester* ging. Op die wijze vernemen wij dat in de laatste jaren niet alleen in de Westelijke of Nieuwe Staten, maar ook in de Oude Staten wèlgestelde huisgezinnen uit *Nederland* zich gevestigd hebben.

Voor den niet-landbouwkundige is het evenzeer als voor den landbouwer een genoegen, onzen *Groningschen* landgenoot over de bouwerij, over de grondsoorten, de verbouwde gewassen en hunne opbrengst, te hooren spreken. Hij maakt den lezer bekend met de prijzen der bouwgronden, en hoe de *Noord-Amerikaan*, weinig bedreven in de kunst van bemesting, drok gebruik maakt van ploeg- en dorsch-machines, omdat bij hem »tijd geld is", en alles door hem wordt aangewend om handen-arbeid uit te sparen, terwijl hij tevens weinig tijd voor het »*dolce far niente*" over heeft.

Van *Antwerpen* gaat onze reiziger met een émigranten-schip naar *Nieuw-York* onder zeil. »Den 20ten Junij" — zegt hij — »kwamen de goederen der émigranten aan boord van de

Digitized by Google

Gertruda, hetwelk niet weinig drukte veroorzaakte. Verbeeld u, b. v., eene breede straat, bezet door ongeveer 200 landverhuizers, met hunne kisten, pakken, doozen, enz. tegenover een driemastschip — sommigen bezig deze bagaadje in 't schip te brengen, anderen de veelal grof linnen bedden aan te vullen met stroo, waarvan zich een kleine berg op straat bevond — voorts geroep en gejoel door elkander, terwijl kooplieden bezig waren met rondventen, om zoo, voor 't laatst, nog iets aan den, over 't algemeen, armen landverhuizer te verdienen — en gij zult u van zulk een chaos wel eenig denkbeeld kunnen vormen."

Den eersten indruk bij zijne aankomst te *Nieuw-York* geeft B. weder in dezer voege. Bl. 25: »Bijkans verlegen wat ik het eerst van *Nieuw-York* zal mededeelen, begin ik met te zeggen dat vele zaken een vreemdsoortigen indruk op mij maakten. De veelal in *Engelschen* trant gebouwde huizen, met hunne bijna platte daken en ongewoon groote, geverwde of vergulde opschriften (tusschen de verdiepingen), de drukte en bedrijvigheid, welke ik nergens eerder (bevorens?) van dien aard aanschouwde; voorts de over het algemeen zeer goede paarden der karrelieden, en de karren zelve, wier bakken minstens voor de helft op veêren rustten, gaven aan het oog veel afleiding."

Uit *Plainfield*, bij zijnen broeder en verdere familie, verneemt de lezer veel over de maïs-cultuur, die »in meest ál de Middel- en Noordelijke Staten als hoofdproduct" moet worden aangemerkt. Bl. 36: »Volgens statistieke opgaven leverde dit gewas in 1840, 387,000,000, en in 1843 de verbazende hoeveelheid van 400,000,000 bushels in de V. E. Staten op." — »Dat de *maïs*" (lezen wij iets verder) »hier een der voornaamste voedingsmiddelen uitmaakt van mensch en vee, spreekt wel van zelf. Voor het mesten van het laatste wordt zij bijna uitsluitend aangewend; terwijl de gemalen *maïs* als pannekoek, of op verschillende wijzen tot brood gebakken, of wel gebroeid, steeds een gezond en welsmakend voedsel oplevert. Velen houden zelfs de nog onrijpe aren, met de pit gekookt, voor eene lekkernij. — Verder wordt uit dezelve niet alleen wijn en whisky gefabriceerd, maar ook olie, molasses (stroop) en suiker bereid. Het stroo of liever de stengels der *maïs* leveren beter voedsel op voor het vee, dan eenig ander stroo

Digitized by Google

van graangewassen." — Ook verder vindt men over den maïsbouw veel belangrijks, alsmede over de vruchtopvolging of vruchtwisseling, de bewerking des lands, de werktuigen daarbij gebruikt, over de wijze van oogsten, over de gewone leefwijze der landbouwers, de gebouwen eener boerderij, en hetgeen verder daarbij in aanmerking kan komen. — Vele wenken komen hier voor, welke bij den *Nederlandschen* landbouwer en landeigenaar niet weinig behartiging verdienen.

Aangaande de »leefwijze der landbouwers" (bl. 51) lezen wij o. a.: »Toen ik den eersten zondag van mijn verblijf, met eenige leden mijner familie naar eene Presbyteriaansche kerk reed, verwonderde ik mij niet weinig over de kleederdragt, vooral der vrouwen, welke van parasols en waaijers tegen zon en warmte voorzien, en zeer algemeen naar de *Parijsche* mode gekleed, deze kerk bezochten. — In dier voege verdwijnt des zondags alle onderscheid van stand. Bovendien wordt de zondag er meer algemeen aan ernst en gebed gewijd, dan bij ons."

De S. geeft velerlei statistieke berigten, vooral betreffende *Nieuw-York*. — De beschrijving van de *Crotow-aqueduct* (waterleiding), die 38¼ *Eng.* mijl lang is, en gemiddeld 35 millioen gallons water aan *Nieuw-York* in ieder etmaal toevoert (bl. 89—96), is bijzonder belangrijk. Dat reuzenwerk is hoogst weldadig voor de bevolking dier groote stad, die in 1850 ruim 515,000 zielen telde, en 40 jaren vroeger nog geen 100,000 inwoners had.

Bij gelegenheid van een bezoek te *Nieuw-Brunswijk* leest men (bl. 100): »In deze stad merkten wij onder de namen op de uithangborden, of tusschen de verdiepingen, ook nog eenige *Hollandsche* op, en tevens zelfs enkele huizen welke met *Oud-Hollandsche* dakpannen gedekt waren. Van de *Nederlandsche* taal vernamen wij echter niets. Deze moet door de afstammelingen der vroegere émigranten, op zeer weinige uitzonderingen na, geheel verleerd of vergeten zijn. Zoo hoorde ik, b. v., eens van een man, die op eene fraaije buitenplaats bij *Plainfield* woonde, dat hoewel zijn overgrootvader een *Nederlander* was geweest, hij echter niets van die taal verstond." — Dit vinden wij betreurenswaardig bij de émigratie naar *Noord-Amerika;* het tweede geslacht vergeet reeds de vaderlijke taal, en alle betrekking op *Nederland* gaat verloren.

Digitized by Google

Over den *Amerikaanschen* of Arendploeg vindt men wetenswaardige opgaven (bl. 105 en volgg.). De Schrijver is bovendien, zoo wij meenen, genegen om aan de belangstellenden nog verdere opheldering te geven.

Op het *Staten-Eiland* werd eene *Camp-meeting* (Godsdienstige bijeenkomst in het open veld) door den S. bijgewoond. Het zonderlinge daarbij was, dat het getal der nieuwsgierigen wel 1000 van beiderlei sekse bedroeg, en tienmaal zoo sterk was als dat der zwarte gemeente. Wij zouden hier gaarne nog wat meer bijzonderheden omtrent zoodanige *Camp-meetings* vernomen hebben. Ook wordt niet gezegd door welke secte die bijeenkomsten, in dag- en nacht-predikatiën verdeeld, gehouden worden.

Over de grootte en de prachtige inrigting der stoombooten, die van *Nieuw-York* de reislustigen naar andere gedeelten der Unie vervoeren; over de gemakken welke de spoortreinen aanbieden, in welke men van den eenen wagen in den anderen kan komen, en over velerlei andere zaken en inrigtingen, kan de lezer hier zijne weetgierigheid bevredigen. De watervallen van *Niagara* worden mede beschreven; men vindt den diepen indruk van die grootsche natuurtooneelen op het gemoed van den Schrijver, eenvoudig maar gevoelvol uitgedrukt.

Wij hebben dit reisverhaal met evenveel genoegen als belangstelling gelezen, en bevelen 't algemeen aan, maar vooral ook aan hen die op onpartijdige en ongekunstelde berigten over Land- en Volkenkunde prijs stellen. Het werk verdient onderscheiding, en is ook aangenaam voor het oog door de fraaije letter en het heldere papier.

Handboek der Aardrijkskunde, bewerkt naar J. G. F. CANNABICH *en andere voorname Aardrijkskundigen door* H. FRIJLINK. *Te Amsterdam, bij* Hendrik Frijlink. 1854. *In gr.* 8*vo. XVI en* 264 *bl. f* 2 - 40.

In een tijd als de tegenwoordige, waarin belangrijke gebeurtenissen in verschillende, vaak ver van elkander verwijderde streken van ons wereldrond elkander niet zelden met verbazende snelheid opvolgen, is elk hulpmiddel om den lezer op de hoogte van de vorderingen der wetenschap te houden,

Digitized by Google

welkom. Met genoegen ontvingen wij dus ook dit »*Handboek*" van den Heer FRIJLINK, wiens ijver om de Aardrijkskunde door de uitgave van Kaarten en Handleidingen te bevorderen, allen lof verdient. Volgens het Voorberigt zijn, tot de zamenstelling van dit werk, behalve CANNABICH, vele andere aardrijkskundigen uit den jongsten tijd geraadpleegd, en is voorts gebruik gemaakt van die geloofwaardige berigten welke den bearbeider tot zijn oogmerk dienstig voorkwamen.

Het werk is, met gepaste afwisseling van letter, voor de meer bijzondere berigten over de Staten en Rijken, zoo digt gedrukt, dat op ééne bladzijde méér staat dan op twee bladzijden gewonen druks. De prijs is derhalve zeer matig.

De Bladwijzer, bij een Aardrijkskundig Handboek zoo onmisbaar, bevat vijftien bladzijden in vier kolommen, ieder van 65 regels, en is dus ongemeen rijk in zaken. Misschien echter verdient het geene navolging dat de *ij* en *y* bijeen zijn gevoegd; hoewel de Schrijver in de »Inhouds-opgave" daarop aandachtig maakt.

Alles is duidelijk en beknopt behandeld, en voor een praktisch doel berekend. Uit dien hoofde wordt op weinige bladzijden der »Inleiding" te zamengedrongen wat in andere werken misschien tienmaal zoo vele bladzijden beslaat. Wat strekken moet om de aarde te doen kennen als wereldligchaam, en in betrekking tot andere wereldligchamen, of in hare eigenschappen, en voortbrengselen uit het dierenrijk, delfstoffelijke of plantenrijk, is hier, gelijk van zelf spreekt, slechts met weinige woorden aangeduid.

Velen zullen, wanneer zij 't »*Handboek*" openen, *Rusland* opslaan, om de volkstammen, voortbrengselen en hulpbronnen te leeren kennen van een Rijk dat, besprongen door twee magtige Westelijke Staten van *Europa*, rijke hulpbronnen zal behoeven, om in dien aanval met eere staande te blijven. Men verbeelde zich echter niet in dit »*Handboek*" uitvoerige berigten te zullen vinden daaromtrent, of meer bijzonder omtrent de steden en sterkten in de *Krim*, waarop thans aller oogen gevestigd zijn. Het Gouvernement *Tauriê*, waartoe de *Krim* behoort, wordt (bl. 130) in weinige regels afgehandeld, met vermelding van de steden *Simferopol*, *Feodosia*, *Baktsjisarai*, en van *Sevastopol*, doch als oorlogshaven, en niet als vesting. Wil men uitvoeriger berigten, dan moet

Digitized by Google

men werken raadplegen als, b. v., van onzen landgenoot H. DIJKEMA, wiens Drie Deelen over *Rusland* veel belangrijks behelzen.

Het werk doorbladerende, komt het ons voor, dat het *Eiland Borneo* wat ál te vlugtig is behandeld. Over de voortbrengselen is er geen enkel woord, en toch is het belangrijk genoeg om zijne goudmijnen nabij de *Westkust*, en diamantgroeven en steenkoolbeddingen op de *Zuidkust*.

Zou niet mede, behalve van »*Laboeang* (*Labowang*), eilandje voor de baai van *Borneo* (liever hier *Broenai*), in 1848 wederregtelijk door de *Engelschen* bezet", ook melding behooren gevonden te worden van *Sarawak*, beoosten *Tanjong Datoc*, door BROOKE in bezit genomen, en thans, zoo wij ons niet vergissen, met *Laboeang* onder *Britsch* bestuur getrokken?

Op bl. 192 had kunnen gezegd worden dat de *Kaapstad*, hoofdplaats van het geheele *Kaapland* of de *Kaapkolonie*, tevens hoofdplaats is der *Westelijke Provincie* en gelegen aan de ruime *Tafelbaai*. — Dat *Grahamstown* »eene nieuw aangelegde plaats is", betwijfelen wij, vooral om zoo vele vlekken of steden in de *Kaapkolonie* na *Grahamstown* aangelegd. — Op de volgende bladzijde is de benaming *Oranje-rivier-sociëteit* waarschijnlijk eene drukfout, en zal zij moeten wezen *Oranje-rivier-Souvereiniteit;* zoo als ook eene drukfout op bl. 192 wordt gevonden, waar *moeras* staat in plaats van *moes*.

Het zou, verbeelden wij ons, niet te onpas geweest zijn (bl. 199 en 200), bij de ontdekkings-togten van PARRY en ROSS, tevens gewag te maken van den rampspoedigen togt van Sir JOHN FRANCKLIN, die tot herhaalde togten ter opsporing heeft aanleiding gegeven.

Wij willen geene aanmerkingen meer maken, ofschoon, b. v., bl. 227 en 228 daartoe ruime gelegenheid aanbieden. Een Aardrijkskundig Handboek waarop geene aanmerkingen te maken zijn, wegens uitlatingen, onnaauwkeurigheden, of drukfeilen, behoort tot de onmogelijkheden. Als zij enkel in de min belangrijke gedeelten gevonden worden, behoort men den zamensteller te prijzen, en dat is hier het geval. — En voor de volledigheid — de grenzen van een Handboek in het oog houdende —, en voor de naauwkeurigheid, geven wij den Heer H. FRIJLINK wèlverdienden lof. Wij wenschen het werk in veler handen.

Digitized by Google

Merkwaardige Kasteelen in Nederland, door Mr. J. VAN LENNEP *en* W. J. HOFDIJK. *Tweede Deel. Te Amsterdam, bij* G. W. Tielkemeijer. 1854. *XIV en* 202 *bl. f* 9-60 *de Twee Deelen.*

Dit werk is met een zoo gunstig gevolg bekroond, dat de Heeren VAN LENNEP en HOFDIJK er roem op mogen dragen. Men ziet uit de lijst van inteekenaren, welk een aantal afstammelingen van edele geslachten hunne belangstelling aan dit historisch album hebben geschonken. Voorop gaat de naam des Konings, en wat regt aangenaam moet zijn geweest, zoo wel voor den Uitgever als voor de Schrijvers, is de bijzonderheid, dat Zijne Majesteit, eer hem eenig verzoek daartoe was gedaan, op het werk uit eigen beweging heeft ingeteekend.

Wij hebben dit Deel met hetzelfde nut en genoegen als het voorgaande gelezen. Vroeger hebben wij de kasteelen van *Egmond*, *Brederode*, *Torenburcht*, van *Arckel*, *Westhoven*, *Haemstede*, *Aldegonde*, van *Heusden* en te *Gemert* beschouwd; nu worden ons de kasteelen van *Montfoort*, *IJsselstein* en *Ammersode*, en het Vorstelijk *Loo* voorgesteld.

De geschiedenis van *Montfoort* is eene schoone bijdrage tot onze oudere vaderlandsche historie, en zij is hier niet alleen met levendige kleuren geschilderd, maar ook door eene fraaije romance: »*De Dochter van Holland*", opgeluisterd. De tijd heeft zijn vreedzaam mos doen groeijen over de plek waar eens koene ridders het lied der minnezangers hoorden, of het zwaard aangordden; op de plaats die van krijgsgeschrei en soldatenliederen weergalmde, spelen nu dartele knapen, en de grond zoo vaak van het bloed der strijders doorweekt, brengt klaver en bloemen voort. Zoo volgen de gebeurtenissen elkander op; zoo doet de tijd de dingen van gedaante veranderen, dat de geschiedenis van het kasteel van *Montfoort* eindigt in — eene kostschool.

»Daar zijn oogenblikken in het leven, waarop men waarlijk in verzoeking komt om te wenschen, dat sommige sprookjens uit de kinderkamer zich mochten verwerkelijken. Dat zijn wel het minst oogenblikken van kortswijl en luim — meer van hoogen ernst, en verreweg de meesten onzer hebben ze wel eens doorleefd. Hetzij ge koopman zijt, en u een (want gij zijt *Hollanders!*) rechtvaardigen mammon tracht te

Digitized by Google

verwerven; krijgsman, en de rust onzer dagen verwenscht, wijl ze u belet bloedige lauweren te winnen; geleerde, en dus het recht hebt om aan alles, soms ook aan u-zelf te twijfelen; staatsman, en zoo doordrongen van de voortreffelijkheid uws stelsels, dat ge des noods den throon uws Konings zoudt ondermijnen, om u-zelf op het republikeinsch presidentskussen te plaatsen (?) — ja, schoon ge dit alles te gelijk waart — dan nog is wel eens een oogenblik in uw leven geweest, waarop ge gewenscht hebt — »dat toch steenen eens konden spreken!"

»Het was dan, wanneer ge u in de sombere, zwaarmoedige bouwvallen van de eene of de andere burcht bevondt, en de geschiedenis daar de geheimen van den voortijd zoo spaarzaam ontsluierde, dat ge die donkere wulfsels, die holle gangen, die ledige hallen, die gewelfdooze zalen, wel zoudt hebben willen ondervragen, indien ge ook maar half verzekerd waart geweest een enkel antwoord te zullen ontvangen."

De Schrijvers toonen dat zij, om dit antwoord zoo klaar en volledig te geven als mogelijk is, niet alleen gebruik maken van 't geen anderen vóór hen reeds zoo breedvoerig over de kasteelen door hen behandeld geschreven hebben, maar ook de oorkonden en bescheiden die zij kunnen magtig worden, met vlijt ontginnen, om den oorsprong en de latere geschiedenis dier kasteelen in een helder licht te plaatsen.

De overlevering dat het *Loo* door MARTEN VAN ROSSEM zou zijn gesticht, wordt ook hier wederlegd, doordien het blijkt in de zestiende eeuw behoord te hebben aan den *Geldersch* Hertogelijken Maarschalk JOHAN BENTYNCK. De Heer HOFDIJK geeft eene aanschouwelijke voorstelling van de schoone Natuur in die heerlijke streek; en verplaatst den lezer in het gewoel rondom het *Jachtslot*, bij der bezitteren en hunner gasten geliefkoosde jagtvermaken. Vervolgens beschrijft hij het slot zelve, waar Prins WILLEM III verpoosde van den wereldstrijd tegen den magtigen LODEWIJK, dien hij belette *Europa* te kluisteren; waar Koning WILLEM I van staatszorgen uitrustte en afstand deed van den troon, en waar de regerende Koning, tot dus verre, als onder de vleugelen van den vrede, slechts feestvierende scharen onthaalt.

Wie de geschiedenis van zijn land lief heeft, en beseft dat

Digitized by Google

groote handelingen en bewegingen zamenhangen met talloos veel kleine, die vroeger of gelijktijdig hebben plaats gehad, zal in de lezing van dit werk niet alleen genoegen, maar ook wetenschappelijk genot vinden, zoo als Ref. dat in zijne jeugd reeds vond, in NIDEKS, LE LONGS en REISIGS *Kabinet van Nederlandsche en Kleefsche Oudheden*, met die fraaije afbeeldingen in koper, van de Huizen, Sloten en Kasteelen in *Nederland*, en de beschrijving van hunne geschiedenis tot op het einde der achttiende eeuw.

Wij wenschen den Schrijveren, bij de verdiende aanmoediging eener zoo ruime en vereerende inteekening, bestendige gezondheid en lust, om het werk met dezelfde ijver en zorg te kunnen voortzetten.

Het plaat- en kaartwerk laat, dunkt ons, niet te wenschen over. In het algemeen is de uitvoering smaakvol en prachtig.

Verspreide Gedichten van A. J. DE BULL. *Te 's Gravenhage, bij* P. H. Noordendorp. 1853. *In 8vo.* 154 *bl.* *f* : - 90.

Wij gevoelen dat de Dichter met het verzamelen van zijne Gedichten, die in Tijdschriften en Jaarboekjes waren gedrukt, eene groote dienst heeft bewezen aan allen die op zijne poëzij prijs stellen. Had hij door het *»Beeld der Toekomst"* zich reeds gunstig bekend gemaakt, meer dan een gedicht van meer of minder omvang verscheen en getuigde evenzeer van den dichterlijken geest des Zangers; terwijl de uitstekende wijze waarop hij zijne Gedichten voordraagt, zeker niet weinig heeft toegebragt om zijnen roem te vermeerderen, en velen te stemmen tot ingenomenheid ook met die verzen aan welke de naauwlettende kritiek geenszins een onbepaalden lof kan schenken. Wij, die dezen bundel onpartijdig en aandachtig hebben gelezen, zijn er ver van verwijderd de innerlijke waarde van DE BULL'S Gedichten in verdenking te willen brengen. Reeds door de onderwerpen waaraan hij bij voorkeur zijne liederen wijdt, voelen wij ons aangetrokken. Hij heeft zijne gevoelens uit zuivere bronnen geput waar hij op bijbelsch gebied ons roert, en *Davids Harp*, *Petrus en Kornelius*, *Eene bladzijde uit de Heilige Schrift in onze dagen herdacht*, *Rhode*, en

Digitized by Google

Uw koninkrijk kome ons aanbiedt. Wij hebben een tijd gehad waarin onze letterkunde overstroomd werd met bijbelsche poëzij, en herinneren ons nog massa's van kwartijnen waarin de lotgevallen van personen uit het Oude en Nieuwe Testament waren berijmd. Als de goede auteurs hier en daar eens eene schildering van een morgen en avond en van eene engelenverschijning hadden gegeven, en hun verhaal met eene hoeveelheid onverduwbare theologie doorvlochten hadden, meenden zij hun werk gerust naast dat van HOMERUS te mogen plaatsen. Maar zelfs hunne tijdgenooten hebben niet immer in die dwaze inbeelding gedeeld, en een later geslacht heeft hunne rijmwerken niet slechts tot voorbeelden gesteld hoe Bijbelpoëzij *niet* moet wezen, maar ook wel eens beweerd dat bijbelsche poëzij niet gelukken kan, wijl zij altijd moet achterstaan voor de onnavolgbare verhevenheid en eenvoud der Heilige Schriften. Men zou echter, als die uitspraak waarheid behelsde, op denzelfden grond den dichter en den schilder óók moeten ontraden zich aan het schetsen van de heerlijke Natuur te wagen, wijl ook de voortreffelijkste schets van een land- of zeegezigt met het werk des grooten Scheppers niet is te vergelijken. Menig dichtstuk is er dan ook bij ons, gelijk elders, dat geschiedenissen des Bijbels tot onderwerp heeft, en onder de schoonste sieraden onzer Christelijke letterkunde behoort geteld te worden. Doch om zulke werken voort te brengen is er méér noodig dan de bekwaamheid om een bijbelsch verhaal in vloeijende verzen te berijmen en er, bij wijze van toepassing, eenige poëtische leeringen aan vast te hechten. Diepe studie wordt daartoe vereischt van den tijd, en van het land, en van de karakters, en van den geest der personen, en wie deze studie niet schroomt, en door haar met de noodige bekwaamheden toegerust, stoffen aan de gewijde geschiedenis ontleent, zal, een dichter zijnde van den echten stempel, die gewisselijk ook waardiglijk behandelen. Dat echter de Heer DE BULL aan die studie veel gedaan zoude hebben, kan moeijelijk worden beweerd. *Davids Harp* is eene opwekking aan de dichters onzes tijds, om voor waarheid, regt, vrijheid en schoonheid te strijden, waarin echter DAVID slechts in een paar regels als voorbeeld wordt aangehaald, en dat met de volgende regels eindigt:

Digitized by Google

't Oog op verleden en toekomst geslagen,
Al uwe kracht ter ontwikling besteed,
Moedig de neevlen des geestes verjagen (*verjaagd*),
't Beeld van den Heer in den boezem gedragen,
Dichter! zoo wordt ge waarachtig profeet.

De titel van het vers deed ons verwachten dat er ten minste iets ter karakterisering van de psalmen des Koninklijken harpenaars in zou te vinden zijn, en dat er niet zoo geheel diens geest in zou ontbreken. *Eene bladzijde uit de Heilige Schrift in onze dagen herdacht* is niet meer dan eene berijming van de opwekking van LAZARUS, waarin de Dichter spreekt: over den naderenden vreeselijken doodslaap, en de ontbinding van wat in CHRISTUS' bloed gegrondvest werd, en de afschuwelijke tweedragt, eigenbaat, trots, heerschzucht, afgunst en broederhaat voorgesteld worden als rondom hunne prooi vergaderd, en de Heer gebeden wordt om te wekken wat zedelijk is gestorven. PAULUS *voor* AGRIPPA had in meer bezielde, krachtiger verzen geschilderd moeten worden, als hij bestemd was om de flaauwhartige zonen dezer eeuw te dringen om zijn voorbeeld na te volgen. RHODE zou stoffe hebben kunnen geven tot eene bevallige teekening van de trouwe, in het huiselijk lief en leed deelende dienstbode; maar wij vinden er niet anders dan eene overbrenging van het bijbelsch verhaal over PETRUS' gevangenschap, redding, en ontvangst aan de deur van het geliefde huis, met deze toepassing:

Hoe vaak zijn wij, o Heer, als zij!
Wij bidden om Uw komst, en wij
Betwisten wat getuigen spreken!
Gij komt tot ons, klopt aan, en ziet,
Doof, blind zijn wij voor stem en tecken —
Wij oopnen u de poorte niet!

Geef ons, als Rhode, een open oor,
Voor het (?) gelooven door 't gehoor,
Als wij de stem der waarheid hooren!
En — schold men ons ook dwaas, als haar —
Blijv' de overtuiging, eens geboren
Uit het (?) gehoorde, onwankelbaar!

De dialoog PETRUS *en* KORNELIUS kan ook den geoefenden Bijbellezer niet voldoen, die er volstrekt niet de taal in hoort

Digitized by Google

van den krijgsman, die naar de hoogste waarheid jaren lang vurig gestreefd, en een moeijelijken strijd gestreden heeft, en nu den van God gezonden, door eene engelenverschijning aangekondigden, op de innigste gebeden beloofden dienaar des Eeuwigen voor zich ziet. De eerste woorden mogen den lezer bevredigen — hij verwacht te regt dat de toon zal klimmen; maar daar komt PETRUS water werpen in den gloed, en nu volgt er een zeer bedaard gesprek, waarin PETRUS in zeer algemeene en onbepaalde uitdrukkingen het een en ander uit het leven van den Heiland mededeelt, dat, naar sommige woorden van den Hoofdman te oordeelen, hem reeds bekend moest zijn, of hem even goed kon worden medegedeeld door andere Christenen. De vurige Apostel ijvert hier volstrekt niet om geestdrift voor zijnen Meester op te wekken, en is dus het tegendeel van hetgeen hij volgens zijne daden, redevoeringen en brieven geweest is. Wij begrijpen niet waarom de Dichter niet liever *Hand.* x: 34—48 voor zich heeft gelegd, dan hadden we misschien gloed, leven en kracht gevonden, waar ons nu flaauwheid en koude tegen waaijen.

Op het gebied der Kerkelijke Geschiedenis beweegt zich DE BULL in *Diana*, *Merula*, en den *Profeet van Florence*. Wij kunnen hem daar oneindig meer lof geven. De beschrijving van het weelderig leven, dat onder het Heidendom voor het hoogste gold, is levendig; en verrassend is de schildering van de verlorene en hervondene ziel in het eerste stuk, terwijl de schoone dood van den beroemden MERULA waardig en met kracht wordt geteekend.

De *Profeet van Florence* is te regt met hooge ingenomenheid begroet. Er is aanmerking gemaakt op den aanhef, die eene herhaling scheen van den aanhef van het *Beeld der Toekomst;* maar de wijze waarop hij er hier partij van trekt om *Italiës* kranken toestand te schilderen, is uitstekend gelukt. Wij houden er niet van, het werk van den eenen dichter met dat van een ander dichter te vergelijken, als of het eene 't model ware waaraan het andere getrouw moeste beantwoorden, en gelooven dat het niet regtvaardig is aan de *Savonarola* van LENAU het stuk van DE BULL te toetsen. Onze Dichter geeft daartoe althans geene aanleiding. Lof komt hem toe voor menigen levendigen, krachtigen trek, waarmede hij ons in den tijd en tot den persoon dien hij schetst, over-

Digitized by Google

brengt; er is gang en gloed in; en het dramatische, en de afwisseling van maat doen er een heerlijk effect. Jammer is het echter, dat het stuk niet meer is afgewerkt. Blijkens het begin had hij 't op breeder schaal aangelegd. De Dichter schijnt zich tegen het einde ook gehaast te hebben, en van den dood des martelaars is op verre na niet die partij getrokken, die er van getrokken kon en moest worden. De geschiedenis van dien dood, eenvoudig medegedeeld, maakt oneindig dieper indruk dan de vijfde afdeeling van DE BULL'S vers, die de treffendste bijzonderheden voorbijgaat, tot schade voor den indruk van het geheel. Wij hopen op dit terrein den Dichter nog dikwijls te zullen begroeten, waar hij zonder twijfel reeds zijne schoonste lauweren gegaard heeft, en waar er meer voor hem te vinden zijn, die nog groenen zullen als de namen van hen die ons den tijd des bijgeloofs als den tijd der waarachtige poëzij voorstellen, reeds lang zijn vergeten. Neen, waarheid en dichtkunst staan niet tegenover elkander, maar zijn door den naauwsten band aaneengeweven. Het bijgeloof moge in zijne verblinding het ware geloof miskennen en met den naam van ongeloof betitelen — het zal nog in onze dagen ál zijne krachten bijeenverzamelen; maar zijn einde is nabij. — DE BULL ziet met een helder oog en een warm hart de starre in den nacht van vroeger eeuw, die voor de liefhebbers van een donkeren hemel verborgen blijft, en daarom is zijne poëzij waar en goed en schoon te noemen. Laat zij dan eenige sieraden missen, die bij anderen zijn te vinden; laat de uitdrukking niet altijd aan de voortreffelijke gedachte beantwoorden; laat hier en daar nog iets zijn aan te merken op het niet genoeg poëtische, op het minder vloeijende zijner verzen — wij rekenen dat gering, waar ons wezenlijke schoonheden telkens worden aangeboden. Weldadig moet het werken als de lezer bestendig gevoerd wordt tot de meest verkwikkende bronnen. Welk vaderlandsch hart klopt niet van warme aandoening, en stemt niet in met de schoone regels op de schilderij van VAN HOVE, waarop JACOB VAN CAMPEN eenen vriend zijn plan voor het *Amsterdamsche* raadhuis (thans Koninklijk paleis) vertoont: — dat is echte poëzij, vol kracht en ernst. En zijn het niet de snaren van het zuiverst gevoel die hij in beweging brengt als hij in »*Een Drama van den dag*" een greep doet in het leven van een varensgast, wiens ouderdom

Digitized by Google

zoo veel medelijden verdient? Of, als hij *In Moeders arm* de moedervreugd, en in *Drie Stemmen* moedersmart en moedertroost zoo roerend schetst? Of als hij in *Een Geestenstem* en in de Legende van den *Drachenfels* de sterkte des geloofs, in 't vers: *Eduard III voor Calais*, en in *Na een Bezoek in de cellulaire Gevangenis*, den magtigen invloed der liefde, dat deel der Godheid ons geschonken tot een evenwigt tegen al het lage der menschelijke natuur, met fiksche trekken schildert? Wij willen onze aankondiging besluiten met de aanhaling der slotregelen uit dit laatstgenoemde gedicht:

— de kweekling in die muren
Is, hoe eenzaam, niet alleen,
Want een Engel Gods, DE LIEFDE,
Zweeft gedurig om hem heen.

't Is geen vrouw met mannentrekken,
Die den schuldige verbeidt,
Wreed hem in een poel van gruwlen,
Met haar vlammend zwaard geleidt...
Maar een reine maagd, wier blikken
Hem meêlijdend gadeslaan,
En wier mond hem, diep gevallen,
Vriendlijk noodigt op te staan;
Die zijn handen, hoe bezoedeld,
Zonder vrees of aarzlen vat,
Om hem zorgvol voort te leiden,
Op een nieuw en beter pad.
Van wier lippen 't woord „vergeving"
Hemelsch in zijn ooren suist,
Als de woeste storm der driften
In zijn ziel heeft uitgebruist.
Van wier lippen hij vertroosting,
Levenswijsheid, raad erlangt,
Uit wier hand hij brood des levens
Tot vernieuwd bestaan ontfangt.

Die zijn oog de toekomst opent,
Voor (tot?) een nieuwen dag hem wekt,
En met zilverblanke vleuglen
Het verledene bedekt.

T.

Digitized by Google

Legaat eener Moeder aan haar nog niet geboren Kind. Door ELISABETH JOCELINE. *Naar den herdruk van de uitgave van* 1625, *uit het Engelsch vertaald door Ds.* J. DE LIEFDE. *Te Amsterdam, bij* M. H. Binger en Zonen. 1854. *In kl.* 8vo. 96 *bl.* *f* :-75.

De Heer DE LIEFDE, die zich de moeite getroostte het bovengemelde werkje in het *Nederduitsch* over te brengen, meldt in zijn Voorberigt: dat hij »het Voorberigt van den laatsten *Engelschen* Uitgever, als voor ons van minder aanbelang, heeft achterwege gelaten", en wij willen niet ontveinzen te wenschen dat hij over het geheele boekjen alzoo hadde gedacht. Wij kunnen zijn gevoelen niet deelen: »dat de overzetting van dit boeksken eene ware aanwinst voor onze stichtelijke letterkunde" is; want niet enkel in de lang gerekte gebeden, maar in ál deze bladen is te veel »dat de aanmerking van overdrijving moeijelijk kan ontgaan" — en te weinig dat wij een gezond voedsel voor onze *Nederlandsche* vrouwenschaar achten.

De approbatie die het moederlijk legaat voorafgaat, heeft te veel van eene notariële akte om aantrekkelijk te wezen. Daarin wordt, onder anderen, nog medegedeeld dat de Schrijfster, »toen zij haar einde voelde naderen, in het geheim bevel gaf om een nieuw laken te koopen, ten einde haar daarmede te omwinden — dus bereidde zij zich" — lezen wij daar — »en wijdde zich Hem toe, die in een nieuw graf rustte, waarin nog niemand gelegd was geweest". Verder lezen wij: »Nu was het omstreeks dezen tijd, toen zij den dood te gemoet zag, dat zij alleen in hare binnenkamer tusschen God en haar zelve deze vrome overdenkingen schreef, waarin zij *op eene wonderlijke wijze tot hare eigene ingewanden spreekt.* Het mag u vreemd schijnen deze regels van eene moeder te ontvangen, die stierf toen gij geboren werdt. Octob. 12 — 1622", enz.

Het moederhart van 1622 en dat van 1854 zal zich, wat er ook onder de zon veranderde, wel zoo tamelijk gelijk zijn gebleven, en wij twijfelen niet of elke Christelijke vrouw die moeder hoopt te worden, zal, wat de hoofdidéën aangaat, wel ongeveer hetzelfde denken als deze vrouw, die haar geschrift geenszins bestemde voor het publiek, maar voor haren man en voor haar kind. Voor deze had het legaat eene onschat-

Digitized by Google

bare waarde, voor dien was het een heiligdom; voor ons is het een boekje dat wel in zijn geboorteland had mogen blijven.

De Schrijfster is van het denkbeeld uitgegaan dat zij hare verlossing niet zou overleven, en schreef in alle bijzonderheden aan haren man over hetgeen zij aangaande het kind begeerde, en vervolgens aan dat kind zelve. Als zij een zoon ter wereld bragt moest hij predikant worden. Een ongeboren kind voor den kansel te bestemmen, moge heel vroom schijnen, maar wij gelooven dat zulke bestellingen niet navolgenswaardig zijn, en dat het een hooger standpunt van geloovig vertrouwen is om in het gezigt van den dood alles aan Gods voorzienige leiding over te laten, dan alzoo over de toekomst te beschikken. Als het kind eene dochter ware, zegt zij: »ik begeer dat hare opvoeding zich bepale tot het leeren van den Bijbel, het huishouden, schrijven en handwerken; iets anders behoeft eene vrouw niet te leeren." — De Schrijfster schijnt gemeend te hebben dat kennis noodzakelijk de wijsheid moet uitsluiten. Het gansche legaat, hoe wèlgemeend, draagt ál te zeer den stempel van bekrompenheid en overdrijving, om ons aangenaam zijn. Het had een familiestuk behooren te blijven. — De gebeden welke de Schrijfster haar kind aanbeveelt, en die zich door niets dan door omhaal van woorden onderscheiden, maken een *derde* van het boeksken uit, en zijn klaarblijkelijk er aan toegevoegd tot bladvulling.

De Slavernij, *door* HARRIËT BEECHER STOWE. *Vervolg en Sleutel op de Negerhut.* 4 *Stukken.* *Te Haarlem*, *bij* A. C. Kruseman. 1858. *In* 8*vo.* 704 *bl.* *f* 7 - 20.

»Men heeft het meermalen betwijfeld, of de tafereelen in *Uncle Tom's Cabin* eene onpartijdige voorstelling geven van de slavernij gelijk die tegenwoordig bestaat" — dus vangt de geachte Schrijfster der »*Negerhut*" dit vervolg of deze apologie aan, welke zij genoodzaakt is geweest in het belang der groote zaak, die zij met geheel hare edele ziel voorstaat, op te stellen. Wij gelooven haar gaarne als zij verklaart dit werk met veel smart geschreven te hebben. Zij heeft zich die moeite getroost om haar aangevallen boek nader toe te lichten en te bewijzen dat zij nergens overdreef of bezijden de waarheid

Digitized by Google

ging in een »werk dat, meer misschien dan eenig ander, eene verzameling en aaneenschakeling van werkelijke gebeurtenissen is, van werkelijk verrigte bedrijven, van werkelijk gesproken woorden, te zamen gegroepeerd met het oog op eene algemeene strekking: op dezelfde wijs als de mozaïkwerker zijne brokjes van verschillende steenen tot eene schilderij groepeert. Het zijne is een mozaïk van edele steenen — dit is een mozaïk van feiten.

»Uit het oogpunt der kunst beschouwd, zou het misschien niet raadzaam wezen om aan te duiden, uit welke mijn en welk gewest ieder stukje van het mozaïk-tafereel afkomstig is, en evenmin raadzaam het schitterend weefsel der verdichting uit te rafelen, om te toonen uit welke stoffelijke schering en inslag het geweven is, en met welke verwen gekleurd.

»Doch dit boek heeft een hooger doel dan dat der kunst, en daardoor is het van de zijde van het publiek aan eischen blootgesteld, welke gewoonlijk niet aan een werk van verdichting gedaan worden. Het wordt als eene werkelijkheid behandeld — gezift, onderzocht en op de proef gesteld; en daarom mag het voegzaam wezen, dat het als eene werkelijkheid verdedigd worde."

Wij achten het schrijven van dezen *Sleutel* op TOMS *hut* als eene daad van waarachtige zelfverloochening zeer hoog, want het aldus anatomiseren van een kind onzes breins moet een zure arbeid zijn, alleen mogelijk voor een groot doel en eene belangrijke zaak. Lieden die gaarne weten willen hoe een boek gemaakt wordt, vergelijken slechts de »*Negerhut*" met dezen »*Sleutel*" — zij zullen er de stof vinden waaruit de bekwame hand der Schrijfster hare beelden geboetseerd heeft. — Zoo opent de schilder ons zijne portefeuille met studiën naar het leven, met schetsen naar de natuur, die hij gebruikt heeft om zijne compositie te ontwerpen. De Schrijfster legt hare bronnen bloot, geeft inzage van de oorspronkelijke en echte bescheiden — en nu vindt gij al de personen die u in de »*Negerhut*" geboeid hebben, hier weder, of eigenlijk, gij ziet u omringd van spiegels, waarin gij die beelden in allerlei positiën herkennen zult. — Gij ziet ze allen weder in de verschillende portretten waaraan hunne beeldtenis ontleend was. Al de figuren toch in *Uncle Tom's Cabin* zijn typen, die elk eene klasse van menschen karakteriseren — en ofschoon de geachte Schrijfster

Digitized by Google

dezen harden arbeid ondernam alleen ter liefde van de goede zaak, zij heeft er inderdaad haren roem mede verhoogd — de *»Negerhut"* toch wint in ons oog aanmerkelijk uit het oogpunt der kunst, nu wij de bronnen der Schrijfster overzien kunnen; nu men na kan gaan hoe zij dat deeg omvat en doorkneed en aan zich onderworpen heeft met meesterlijke hand. Vond de *»Negerhut"* ingang in schier alle huizen, wij wenschen van harte dat geen enkele lezer van dat werk verzuime ook dit te lezen. Kloek en krachtig is de taal der edele vrouw in dit strijdperk voor de menschenregten der *Negers;* diep en onbevangen is steeds haar kalme blik op het leven en het hart der menschen. Onmogelijk is het zonder groote uitvoerigheid een geregeld verslag van dit allerbelangrijkst werk te geven. Een blik op den rijken inhoud lokke tot nadere kennismaking uit.

Inhoud van het eerste gedeelte. — 1. Inleiding. — 2. Mr. HALEY. — 3. Mr. en Mrs. SHELBY. — 4. GEORGE HARRIS. — 5. ELIZA. — 6. Oom TOM. — 7. OPHELIA. — 8. MARIE ST. CLARE. — 9. ST. CLARE. — 10. LEGREE. — 11. Een proefje van wat er in den wettigen handel voorkomt. — 12. TOPSY. 13. De Kwakers. — 14. De geest van ST. CLARE.

Tweede gedeelte. — 1. Inleiding — de drukpers. — 2. Wat is slavernij? — 3. SOUTHERS proces — het *non plus ultra* van menschlievendheid der wet. — 4. Beschermende wetten. — 5. Beschermende wetten van *Zuid-Carolina* en *Louisiana* — het halsijzer in *Louisiana* en *Noord-Carolina.* — 6. Beschermende bepalingen ten aanzien van voedsel, kleeding, arbeid, enz. — 7. Regtspleging. — 8. De goede oude tijd. — 9. Matige tuchtiging en toevallige dood. — 10. Aangenomen beginselen. De Staat tegen LEGREE. — 11. De zegepraal van het regt voor de wet. — 12. Vergelijking van de *Romeinsche* slavenwet met de *Amerikaansche.* — 13. De menschen beter dan hunne wetten. — 14. De *Israëlitische* slavenwet vergeleken met de *Amerikaansche.* — 15. Slavernij is despotismus.

Derde gedeelte. — 1. Wordt de slaaf door de openbare meening beschermd? — 2. Hoe de openbare meening door de opvoeding gevormd wordt. — 3. De verstrooijing der huisgezinnen. — 4. De slavenhandel. — 5. Voorvallen uit een wettigen tak van handel, of waarheid die vreemder klinkt dan verdichting. — 6. Geschiedenis der EDMONDSONS. — 7. Geschiedenis van EMILY RUSSELL. — 8. Menschenroof. — 9. De

Digitized by Google

slaven, zoo als zij naar de eigene beschrijving hunner meesters zijn. — 10. Het arme blanke uitschot.

Vierde gedeelte. — 1 en 2. De invloed der *Amerikaansche* Kerk op de slavernij. — 3. Martelaarschap. — 4. De slavernij in de oorspronkelijke Kerk vergeleken met de *Amerikaansche*. — 5. Is het Godsdienststelsel, waarbij de slavernij geduld wordt, volgens het Evangelie? — 6. Hoe werkt het Christelijk beginsel op de slavernij? — 7. Het Christendom heeft de slavernij feitelijk afgeschaft. — 8. Is de slavernij met het Evangelie overeen te brengen? — 9. Komt het Godsdienstig onderrigt, dat men den slaaf geeft, met het Evangelie overeen? — 10. Wat behoort er gedaan te worden?

De vertaling heeft iets ongemakkelijks en is niet altoos juist en duidelijk; het is als of de Vertaler niet wel de ware kracht der woorden heeft gewogen, althans hij had er dikwijls gepaster kunnen kiezen.

De Kimrische Diluvie. Historische Roman door EUG. ZETTERNAM. *Te Antwerpen, ter drukkerij van* E. de Backer, Zirkstraet. 1853. *In kl.* 8*vo.* 198 *bl.*

Even vreemd als menig lezer op zal zien, als hij in den eersten regel van bovengenoemd *Vlaamsch* boeksken leest: »Naar men zegt, leefden er eertijds negers in ons nog woeste vaderland" — even verwonderd, als hij de laatste bladzijde bereikt heeft, zal hij nog eens op den titel terugzien, of hij wel goed heeft gelezen, dat het geëindigde verhaal ten opschrift draagt: *Kimrische Diluvie.* Wij willen ons niet in gissingen verdiepen, maar zouden gaarne van den Schrijver zelven vernemen wat hij met dien titel heeft willen uitdrukken. Zoo veel wordt intusschen elken lezer duidelijk, dat de roman ons in de dagen terugvoert toen de *Eburonen* aan de *Maas* woonden; een krijgshafte *Belgische* stam, die zijne kudden in de kale vlakten van het diepe woud (*Ardenna*) het karige voeder liet afgrazen, en hier en daar een stuk gronds met graan bezaaide, om als de uitgeputte onbemeste gronden braak ligging behoefden, in andere weêr vruchtbare streken een nieuw dorp op te slaan.

In zulk een *Eburonen* dorp leidt ons de *Vlaamsche* Schrijver

Digitized by Google

binnen. Met veel talent teekent hij de zeden en gewoonten van dezen stam, en laat ons kennis maken met de uitgelezen helden waarop die mogt bogen: LUK en KORIS de gezworenen, en COM den ouden roemruchten aanvoerder, met diens pleegzoon, den belangwekkenden jongeling CENDIORIX. Meesterlijk achten wij de teekening van 's jongmans inwijding en bevordering van knaap tot strijder, aanvoerder en opvolger van COM. Er is hier, als door geheel het werk, veel kracht en tevens veel fijnheid van karakterbeschrijving; ook zijn de natuurschetsen bevallig en gevoelvol. — De stijl is dichterlijk en edel, en heeft in het eigenaardige der *Vlaamsche* naïve en schilderachtige bewoordingen zoo iets liefelijks, dat ons menigmaal de zielvolle lettervruchten van CONSCIENCE herinnerd werden.

Zullen wij den lezer het genot der verrassing betwisten, en hem zoo veel zeggen van den inhoud, dat hij zich zou kunnen inbeelden het werkje reeds gelezen te hebben? — Neen, hij geniete het volkomen in al de afwisseling der levendige en rijke tooneelen, zoo fiksch gegroepeerd, met zulke losse, sierlijke decoraties omgeven, dat wij zouden wenschen dat bladz. 198 ons slechts op het einde van een Eerste Deel had gebragt. — Doch het is welligt juist dit beknopte, dat het treffende der voorstellingen zoo verhoogt, die ons een blik doen slaan op het leven dier oude stammen, zoo eenvoudig en toch zoo fel bewogen, gekenmerkt door onmenschelijke wreedheden en edele menschelijkheid, door groothartige heldendaden en kleingeestig bijgeloof. En ofschoon de bescheiden hier ontbreken, om met genoegzaam regt van een *historischen* grondslag te kunnen spreken, zoo levert juist dat halflicht van aloude oorkonden een ruim veld voor eene dichterlijke fantasie. — Het slot kwam ons een weinig overhaast voor. Gaarne hadden wij ook meer van VELEDA geweten; haar, zoo magtig door de liefde, als de oude KENTHUHU door haren onmenschelijken wraaklust, hadden wij liever wat meer *en relief* gezien. De beide wigchelaressen teekenen ons treffend de overgroote magt des bijgeloofs en den veelomvattenden invloed der vrouw op het lot der volken.

Wij danken den Schrijver voor dit kleine boeksken dat zoo vele groote oogenblikken en meesterlijke passages heeft. De trouw, de moed, de vaderlandsliefde, de eerzucht van den

Digitized by Google

held die alles voor de glorie van zijn stam veil heeft, tegenover de zelfzucht van den trotschen priester, die voor den roem van zijne ijdele kunsten de teederste regten der menschelijkheid verkracht, dat alles is in breede, koene trekken gemaald, die eene vaste hand openbaren, en zich gunstig onderscheiden boven de steeds veldwinnende middelmatigheid op het romantisch gebied. E.

Boheemsche Joden. Verhalen door LEOPOLD KOMPERT. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* J. H. L. VAN OVEN. *Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer 1854. *In gr.* 8*vo.* 306 *bl. f* 3-:

In onzen tijd, waarin over geheel de beschaafde wereld de kreet van »vrijheid" gehoord wordt, en zich de zucht naar vrijheid zelfs dikwerf in tooneelen van bandeloosheid en wanorde openbaart, is het geen wonder, dat de begaafde KOMPERT nogmaals een beroep gedaan heeft op de regtvaardigheid, om de slavenketen der Joden te verbreken in die landen, waar vooroordeel en onverdraagzaamheid hen nog aan het *Ghetto* gekluisterd houden, en hen afweren van het verkeer met hunne Christelijke landgenooten. Terwijl hem onderscheidene wegen openstonden, om zijne in ons Vaderland reeds lang verkondigde en toegepaste stellingen onder het oog van zijne landgenooten te brengen, heeft hij daartoe een der aantrekkelijkste omkleedselen, den romanvorm, gekozen. Wie echter het boek leest om der geschiedenis wille, en niet doordringt in den geest en de bedoelingen des Schrijvers, zal zich welligt te leur gesteld vinden; terwijl bovendien onze landgenooten noch de typen der onder hen levende Joden, noch het nut der wenken door den Schrijver gegeven — welke immers bij ons sedert lang in praktijk zijn gebragt — erkennen zullen. Daarom stellen wij dit op den voorgrond: deze roman is voor de gedachten, terwijl anders de gedachten voor den roman zijn — de typen zijn die van *Boheemsche* Joden en kunnen den *Nederlander* slechts een historisch belang inboezemen. Dat neemt niet weg, dat velen met ons het boek met warme belangstelling zullen lezen. Het bevat drie verhalen, waarvan het laatste: »*Trenderl*", uitsluitend een locaal belang heeft. Die aanmoediging toch aan de Joden in *Bohemen* gegeven om

Digitized by Google

zich te oefenen in de handwerken en bedrijven hunner overige landgenooten, om te trachten zich in beschaving met dezen op dezelfde lijn te plaatsen; om den kleinhandel (hun eigendom bij uitnemendheid) vaarwel te zeggen, en zich zonder vrees aan te sluiten aan de werkzaamheid der groote maatschappij, van welke zij zich tot den huidigen dag afgezonderd hielden — die aanmoediging is in ons Vaderland overbodig, waar de individuën die waarheid reeds lang hebben begrepen, en zelfs maatschappijen, met magtige en hoog geplaatste beschermers aan het hoofd, de toepassing dier leer op de menigte beproeven.

Het eerste verhaal; *»De Paklooper"*, bevat de geschiedenis van een Joodschen doctor, die uit liefde voor eene zijner leerlingen, CLARA, op het punt staat zijn geloof af te zweren, maar daarvan wordt teruggehouden door het gezigt van zijne grijze ouders en zijn vroom broertje en zijne lieve zuster; door de gedachte aan het verdriet, dat deze stap hun zou veroorzaken, en vooral aan de klove, die hem voor altijd van zijne familie zou scheiden, welker innerlijk leven hij nu eerst heeft leeren schatten en waarderen. De Schrijver keurt den overgang tot eene andere kerkleer zonder volkomene overtuiging, niet goed, maar verkondigt toch in het tweede verhaal: *»De Verlorene"*, de heilrijke leer: dat liefde de grondslag is van alle godsdienst, welke ook hare bijzondere dogmata zijn mogen, en dat de overgang tot eene andere Kerk de banden der natuur en des bloeds niet behoort te verbreken. Meesterlijk zijn in dat stukje de karakters geschetst: JOSSEF, de vurige en geloovige Jood, tegenover STEPHAN, den ongeloovigen Katholiek; de vergevingsgezinde grootmoeder en de door liefde tot het Christendom bekeerde DINA, tegenover PAWELS vader en de ligt- en bijgeloovige ANETZKA, zijn gelukkig gevondene en geteekende beelden. Het tooneel der hereeniging aan het sterfbed der grootmoeder is treffend. Meer willen wij er niet van zeggen, om den lezer van het boek zelf niet het genoegen te benemen door eene ontwikkeling der *intrigue*.

En de vertaling? Ja, de vertaling en de uitvoering laten nog al wat te wenschen over: taal en stijl zijn niet genoegzaam gekuischt, en de denkbeelden van den Schrijver zijn niet altijd juist weêrgegeven. Maar zoo min wij den

Digitized by Google

Vertaler met onverdienden lof willen prijzen, zoo min willen wij hem door te strenge berisping afschrikken. Door oefening zal hij veel leeren — en dat is ook zeer noodig. Wij hebben ons alleen de moeite getroost het eerste stukje voor taal- en drukfouten te doorloopen, en teekenen van deze aan: bl. 7: *zich bedanken* (*bedanken* als *reflexivum*); bl. 9 en 18: *gezond*, voor: *gezondheid;* ibid.: *afwende*, voor: *afwendde;* bl. 10: *ja, tot over honderd jaar*, voor: *tot honderd jaar;* bl. 12 en 59: *gebedboek;* bl. 15: *en een jongen? dat;* ibid.: *bewaart*, voor: *bewaard;* bl. 16: *verstoorde*, voor: *verwoeste;* bl. 21 en 30: *een goed Jood;* bl. 34: *Gisteren had* BENJAMIN *het zullen hooren*, voor: *zou* BENJAMIN *het gehoord hebben* (aan deze fout maakt de Vertaler zich meermalen schuldig); bl. 35: *het ontbrak er nog aan, dat zij niet geweend heeft;* bl. 41: *u beeld;* bl. 54; *men mogen;* bl. 61: *Bal Teschuha*, voor: *teschuba*, enz.

Het titelvignet is ook niet gelukkig uitgevallen.

G.

Vertellingen voor mijne Zonen. Naar het Hoogduitsch van A. VON KOTZEBUE. *Vrij bewerkt door* A. VAN DER HOEVEN, *Instituteur te Hoorn. Hoogst nuttig Leesboek voor aankomende Jongelingen aan de Inrigtingen voor Opvoeding en Onderwijs. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1854. *In kl.* 8*vo.* 269 *bl. f* 1 - :; *op best papier, met platen, in prachtband f* 2 - 20.

Met gerustheid prijzen wij deze vertellingen van VON KOTZEBUE aan, die jongelingen welke voor dezen of genen misslag boeten, of door hunne goede hoedanigheden zich de algemeene achting verwerven, voor oogen stellen, om daardoor in jeugdige gemoederen de liefde voor de deugd aan te kweeken. Zij zijn onderhoudend en boeijend, en dragen overal blijken van fijn gevoel en diepe menschenkennis. Overdrevene, dikwerf dwaas antiliberale stellingen, die zoo vaak in KOTZEBUE'S schriften, vooral van lateren tijd, worden aangetroffen, vindt men hier niet. Ook van het minder kiesche en dubbelzinnige dat sommige zijner dramatische schriften ontsiert, is hier geen zweem. Hij schreef deze *Vertellingen* voor zijne zonen, en het vaderlijke gevoel deed hem alles vermijden wat een ongunsti-

Digitized by Google

gen invloed op zijne kinderen kon uitoefenen. — Daarenboven heeft de vrije bewerking van den ijverigen, zoo gunstig bekenden VAN DER HOEVEN de waarde van het werkje nog aanmerkelijk vermeerderd. Ouders en opvoeders zij 't aanbevolen.

†—.

Aan den Haard. Geschiedenissen uit het dagelijksche leven, FRANS HOFFMANN *naverteld*, *door* J. J. A. GOEVERNEUR. *Te Groningen*, *bij* de Erven C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1854. *In kl.* 8*vo.* 244 *bl.* *f* 1 - 50.

Wie in de lange winteravonden eenen aangenamen verteller aan den huiselijken haard begeert, koope dit boekjen. Waar HOFFMANNS geschiedenissen en opmerkingen uit het dagelijksche leven door GOEVERNEUR worden naverteld, kan de verveling geen duur hebben. Méér dan dit weinige zal wel niet noodig zijn om op dit werkje de aandacht te vestigen.

†—.

Allereerste beginselen der Practische Onderwijskunde, *voornamelijk ten dienste van Kweekeling-Onderwijzers*, *door* J. W. REGT. *Te Gouda*, *bij* G. B. van Goor. 1854. *In kl.* 8*vo.* 110 *bl.* *f*:-75.

Met belangstelling namen wij dit boekje ter hand, omdat wij het gevoelen deelen van den Heer REGT: dat er schier niets op dit gebied verscheen van de hand van onderwijzers, en dat de wijsgeerige behandeling in de uit den vreemde hier overgebragte werken de jeugdige onderwijzers zeer tegen het gedeelte van hunne voorbereidingstudiën inneemt, dat de Heer R. met grond de hoofdwetenschap van zijn vak noemt. Wij gevoelden ons echter aanvankelijk te leur gesteld, toen wij in het zielkundig deel van het boekske slechts al het oude wedervonden. Niet dat wij het nieuwe als *nieuw* waarderen, maar omdat hier het oude nog veel te wenschen overlaat. Het Lager Onderwijs van zeer nabij kennende, deelen wij den hoogen lof niet altoos, die er te vaak aan wordt toegezwaaid op de groote vertooning die de veelweterij der scholieren kan maken, als zij

Digitized by Google

met allerlei lapwerk van kundigheden zeer schitterend zijn uitgemonsterd, en toch inderdaad zoo weinig ontwikkeld en gevormd werden. Dit is ook het geval met een al te groot deel der onderwijzers-zelven; zij weten vrij wat, letterlijk en vast — maar met te weinig oordeel, te weinig ontwikkeling. Zij bewegen zich in een zoo engen gedachtenkring, dat hunne bekrompenheid het onderwijs kleingeestig maakt, en de ware vorming des leerlings vaak meer belemmert dan bevordert. Zij gaan veelal van zoo scheve en gebrekkige denkbeelden uit, over den mensch, zijne bestemming en ontwikkeling, dat wij wel wenschten nog eenmaal te zien dat grootere geesten zich de zaak van de opleiding der onderwijzers aantrokken, of althans hun betere geschriften over den mensch verschaften. De Heer REGT heeft op zijn standpunt zijn best gedaan, ofschoon hij wel eerst iets beters over Anthropologie en bepaald Psychologie had mogen lezen. De vorm dien hij koos was ook niet zeer gelukkig: wat is drooger lectuur dan stelling aan stelling, tot 585 toe! De onzamenhangende volzinnen zijn weinig uitlokkend, en zullen, vreezen wij, den weerzin in de onderwijskunde bij jonge onderwijzers wel niet overwinnen. De Schrijver is een groot vereerder van PESTALOZZI — dien wij wel bewonderen als een groot man en wijsgeerig denker, maar ongaarne, tenzij met zeer groote wijziging, gevolgd zien in zijne kunstbewerkingen van den menschelijken geest. Men geloove toch niet dat al wat een kind nazegt en van buiten leert, het waarlijk wijzer maakt en ontwikkelt. Geloof niet, b. v., dat een kind beter weet waar zijn neus zit, als het volgens PESTALOZZI op de maat kan opdreunen: tusschen de oogen onder het voorhoofd boven den mond, enz., dan wanneer het nooit door PESTALOZZIsche oefeningen zoo ver gebragt is. — Alle moeders zouden zijn zoogenaamd »*Boek voor Moeders*" eene onverdragelijke verveling noemen, en eene kwelling voor haar en hare kinderen. — De mensch is van nature een denkend wezen omdat hij een redelijk wezen is — het kind zal denken, ook zonder vormleer; men leere het slechts *na*denken en opmerken over de dingen die hem *omgeven*, maar niet, volgens P., allereerst zich te bepalen bij zijne *eigene* persoon, zijn *eigen* ligchaam. — De vormleer is daarenboven zoo verbazend ab-

Digitized by Google

stract voor kinderen, daar zij inderdaad eene soort van mathesis is; wat toch kan er ongepaster voor den *kinderlijken* geest zijn, dan een onderwijs dat zich aan lijnen en punten vastknoopt! Het is dan ook eene ware marteling voor de meeste kinderen, tenzij zij werktuigelijk in den sleur mede opdreunen, wat de mond wel uitspreken, doch geen kindergeest in waarheid volgen kan. Des onderwijzers liefde voor P. daargelaten, bewijst de verdere inhoud van dit werkje echter zijne bedrevenheid en ervaring in het schoolonderwijs, en kan zijn boekje eene welkome verschijning voor menig jong onderwijzer zijn; ofschoon wij niet achten dat het *geheel* aan de bestaande behoefte voldoen kan. Zijne denkbeelden over belooning en straf zijn zeer juist en helder. Met regt noemt hij de *stellige* straffen of belooningen tuchtmiddelen die op den *laagsten* trap staan, omdat zij het minst van allen op de innerlijke overtuiging des leerlings werken. Over belooningen sprekende, vraagt hij: »Wat zal men bij het kind beloonen? Zijne vlijt — zijne gehoorzaamheid? — maar daardoor bevordert hij immers zijn eigen geluk? Zullen wij andere deugden beloonen? — maar iedere goede daad brengt immers hare eigenaardige belooning met zich. Bovendien liggen de wortelen van 's kinds daden dikwijls zeer diep in het gemoed verborgen, en is het uit dien hoofde niet gemakkelijk de eigenlijke beweegoorzaak op te sporen, die tot handelen geleid heeft; en deze dient men toch altijd te kennen, om over de zedelijke daad met juistheid te oordeelen. Bedenkt men nu nog, dat het schoolleven in overeenstemming behoort te zijn met het maatschappelijk leven, en men in het laatste schaars (beter: *spaarzaam*) is om goedkeuring of belooning weg te schenken, dan volgt daaruit, dat het kind gewend moet worden om zonder *uitzigt op lof of loon* het goede te verrigten", enz.

De Schrijver behandelt in vijf Hoofdstukken het volgende: Hoofdstuk I. Over den mensch en de grondstellingen van het onderwijs. II. Over de stof van het onderwijs. III. Over de leerwijze. IV. Over de schooltucht. V. Over den onderwijzer. De gebeden welke hij op bl. 101 geeft als modèl, kwamen ons voor weinig voorbeeldig te zijn. Het geheele werkje ademt iets godsdienstigs, maar eene godsdienstig-

Digitized by Google

heid die wij gaarne een dieper blik hadden zien slaan in het wezen van den mensch en zijne betrekking tot God. Intusschen twijfelen wij geenszins of dit boeksken kan voor kweekeling-onderwijzers zeer dienstig zijn; zij zullen er althans eene handleiding tot eene goede school-ordening in aantreffen, en menig nutten wenk van een ervaren voorganger.

Catalogus van Boeken, Plaatwerken en Kaarten, over de Nederlandsche Bezittingen, enz. Verzameld door en (à contant) verkrijgbaar bij den Boekhandelaar FREDERIK MULLER, *te Amsterdam* (1 *October* 1854). *In gr.* 8*vo.* 103 *bl.* *f* : - 60.

Deze Catalogus, dien wij aan de vlijtige nasporingen van den werkzamen Heer F. MULLER te danken hebben, levert eene verzameling van 1264 Nommers Boekwerken over de voormalige en tegenwoordige Bezittingen en Koloniën van *Nederland*, zoo wel uit het oogpunt van Land- en Volkenkunde, en Natuurkundige beschrijving, als Geschiedenis. Daarop volgen een honderdtal Nommers over Taal- en Letterkunde, en voorts van N°. 1361—1400 Kaarten van *Nederl. Oost- en West-Indië*. Dien Catalogus doorbladerende ziet men hoe rijk onze taal is aan grootere en kleinere geschriften over onze vroegere en tegenwoordige Koloniën, welke men zich bij den Heer F. MULLER, te *Amsterdam*, kan aanschaffen. De werken met namen van Schrijvers uitgegeven, zijn alphabetisch onder de namen der Schrijvers gebragt, maar bovendien heeft men aan het slot een Alphabetisch Register van behandelde onderwerpen, waar men bijeen vindt alles wat, b. v., over *Batavia*, wat over *Ceylon*, wat over *Java*, enz. in den Catalogus voorkomt. Deze Catalogus is eene groote aanwinst voor hen die zich met de studie van de eene of andere onzer tegenwoordige koloniale Bezittingen wenschen bezig te houden, en wij zeggen den Heer MULLER dank voor dat belangrijk geschenk.

Digitized by Google

REGISTER

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

Aguilar (*Grace*), Dé Dagen van *Bruce*. Bl. 45

——— Wat eene Moeder vermag. Twee Dln. 239

——— Blikken in het huiselijk leven en het menschelijk hart. Twee Dln. 286

Ahlfeld (*F.*), Zondagszegen en Zondagsvloek. Vier Leerr. 253

——— De Christen in zijn Huis. Vijf Leerr. 489

Albada (*B. L. van*), Kinderpraatjes. Leesboekje voor de 2e Klasse. No. 1. 578

Album van Buitenlandsche Lettervruchten. Afl. 1—3. 671

Alexander V. H., Schetsen met de Pen. 237

Almanak voor Christelijke Huisgezinnen. 1854. 351

——— (Christelijke Volks-) voor 1855. 729

——— voor de Jeugd, voor 1855. 729

——— (Muzen-). Zie Vergeet mij niet.

Andersen (*H. C.*), Winteravond-vertellingen. 89

Andreae (Dr. *P. J.*), De Eeuwigheid des Goddel. Woords, enz. Gedachtenis-rede. 641

Apostelen (Het Leven der), met aanteekeningen uit hunne Schriften. Naar het Engelsch. 487

Arbeider (De Godvruchtige jonge), of *Karel Dunsdon* geschetst, enz. 333

Arnhem en zijne Omstreken (*Nijhoff*). 570

Arriëns (*P.*), Dagboek eener Reis door Bengalen, in 1837 en 1838, enz. 272

——— Dagboek eener Reis naar Constantinopel, in 1840, enz. 405

B.

B.....s, Wat is een Paus? en: Wie is de Paus? 345

Barbiers. Zie *Gerlach*.

Barger (*G.*), Antwoord aan den Heer *C. Broere*. 112

Digitized by Google

Barter (*C.*), Zes Maanden in Natal, enz. Bl. 70
Bastiat (*F.*), Staathuishoudkundige Harmoniën. Eerste Dl. 258
——— ——— Tweede Dl. 502
Bedelaar (De) aan de Maandelijks. Kronijk te Zalt-Bommel. 557
Beecher Stowe (Mrs. *Harriët*), Nieuwe Schetsen en Verhalen. 426
——— De Slavernij. Vervolg en Sleutel op de Negerhut. 4 Stukken. 761
Beer (*W. J. de*), Vragen en Voorstellen, enz. 382
Beers (*Jan van*), Jongelingsdroomen. 2e druk. 328
Benit (*H. A.*), De Verloren Zoon. Leesboek, enz. 378
——— Aan vertrekkende Vrienden. Een Geschenk. 490
Bennet (*Georgina*), De Pligten der Vrouw. 47
Bennink Janssonius (*R.*), Vrouwenleven. Zangen des Geloofs en der Liefde. 221
Beproevingen des Levens (De). Twee Dln. 477
Berkum (*J. P. van*), Zonde en Geloof, of Ontmoetingen en Verhalen uit mijne Evangeliebediening. 99
Blaupot ten Cate (*S.*) en Mr. *W. de Sitter*, Tijdschrift voor het Armwezen. Derde Dl., blad 1—9. 451
Bolt (*J. van Waning*), De Dag des Heeren. Zondags-lectuur voor Evangelische Christenen. 433
Boon (Dr. *C.*), Afscheids-preek te Medemblik [1 Mei 1853]. 106
——— Intreê-preek te Zuidwolde [8 Mei 1853]. 106
Borgman (*C.*), Bezoek in de V. S. van N.-Amerika, in 1850. 745
Bosch, Dzn. (*D. W.*). Zie *Kwantes*.
Bouman (Prof. *H.*), Chartae Theologicae. Lib. I. 193
Bouwkunst (Beschouwingen over het Aesthetische der). Eerste gedeelte. Grieksche en Romeinsche Stijl. 461
Braun (*J.*), Bidt voor ons! Eene stemme uit Frankrijk aan de Protestanten in Nederland. 16
Broek (*L. van den*), Verzoete Alsem, Zestal Liedjes, enz. 379
Brouckère (*C. de*), Liefdadigheid en Openbare Onderstand. 449
Bruins (*L.*), De Tijd. Leesboekje voor jonge Kinderen. 381
Brumund (*J. F. G.*), Berigten omtrent de Evangelisatie van Java. 483
Brutel de la Rivière (*P. M.*), Gesch. der Bouwkunst, bij eenige der merkwaardigste volken, enz. 510
Buddingh (*D.*), De Kerk, School en Wetenschap in de V. S. van Noord-Amerika. 2e Stuk. 352
Bull (*A. J. de*), Verspreide Gedichten. 754
Bulwer (*E. L.*), Mijn Roman, enz., door *Pisistratus Caxton*. 233
Burder (*G.*), Preken voor Zeelieden — door *Swalue*. 54
Bury (Mrs.), Liefde en Pligt. 192

Digitized by Google

Bury (*Charlotte*), Liefde (Roman). Twee Dln. Bl. 332

C.

Callenbach (*C. C.*), De Hervorming herdacht. Kerkrede — op 6 Nov. 1853. 292

Campen (Dr. *A. W. van*). Zie *Zaalberg*.

Chenevière (Prof. *M.*), Over het Goddelijk Gezag van de Schrijvers en de Boeken des N. V. 195

Chesterfield's (Lord) Wenken voor zijnen Zoon. 432

Chonia [*Kindermann*], De val van het laatste bolwerk der Protestanten in Frankrijk, La Rochelle, in 1627. 154

Choulant's Handboek der bijzondere Ziektekunde en Genezingsleer van den Mensch. Naar den vijfden druk (door Prof. *H. E. Richter*), uit het Hoogd. door Dr. *Ali Cohen*. Eerste Dl. 697

Christendom (Het), zijn geest en aard, enz. — door een voormalig R.-K. Pastoor. 337

Cole (*Alfred W.*), Mijn Verblijf aan de Kaap de Goede Hoop. 454

Coquerel (*Athanase*), De tweede Dood, en de eeuwigheid der Straffen. 12

——————— De ware Vrede der Kerk, en: Zult gij verloren gaan? 300

Cumming. Zie *Wiseman*.

Cumming (*John*), De Vinger Gods. 376

D.

Dagschrift (Bijbelsch). 1853. 640

Deensche Spraakkunst. Zie S.

Dijkema (*H.*), Handboek voor de kennis van Rusland. (Derde of laatste Deel van 's Schrijvers: Reizen naar, in en door Rusland). 177

Dissel (*S. van*), De Bijbel, ten gebruike van Kinderen. 97

Doedes (Dr. *J. I.*), Losse Bladen uit de Gesch. van de invoering der Hervorming in Nederland. 289

Donau-Vorstendommen (De), in het najaar van 1853. 572

Dowling. Zie Roomsche Kerk (Gesch. der).

Dreux (*P. de Grient*), Waakt en Werkt. Opwekkings-rede om als Protestanten waakzaam en werkzaam te zijn. 100

E.

Elberts (*W. A.*), Beknopt Overzicht van de Geschiedenis des Vaderlands. 2e druk. 504

Digitized by Google

Elise, Eene Star in den Nacht. Schetsen uit het laatst der XVe Eeuw. Bl. 133

Engelen (Mr. *A. W.*), Gedichten. 225

Eschricht (Dr. *D. F.*), Hoe leert het Kind spreken? 381

Euler (*C.*), Het universele karakter der Gustaaf-Adolf-Vereeniging, en hare uitbreiding in Nederland. 695

Evangelie-Spiegel. Huisboek, enz. 395

Evers (*H.*), Volledig Zamenstel der Wettel. Verorden. betrekkelijk den Accijns op het Gemaal, enz. 503

Evertsen de Jonge (Mr.), Verhandeling over de Regten van Schrijvers en Kunstenaars op hunne Werken, voornamelijk uit het oogpunt van het Internationale Regt. 497

Ewald (*J. L.*), Het Evangelie. Overdenkingen over het Geloof, de Verzoening en den Heiligen Geest. 2e druk. 492

F.

Fénélon, Godsd. Beschouwingen en Overdenkingen. 5e druk, door Ds. *Tichler*. 639

Fransen van Eck (Prof. *C.*), Tiental Leerredenen. 3e druk. Met: »Ter nagedachtenis van...." door Ds. *P. C. Molhuysen*. 253

Frijlink (*H.*), Handboek der Aardrijkskunde, naar *Cannabich*, en anderen. 749

Fruin (Dr. *R.*), Het Anti-revolutionaire Staatsregt van Mr. *Groen van Prinsterer*. 592

———— De Anti-revolutionaire Bezwaren van Mr. *Gr. v. Prinsterer* tegen onzen Staat en onze Maatschappij. 592

Fullom (*S. W.*), *Karel van Bourbon*, of de Koning en de Gravin. Twee Dln. 429

G.

Gasverbruik (Handleiding tot een zuinig), enz. 117

Gedichten van *S. J. van den Bergh*, *J. Brester*, *Az.*, enz. enz. Ten behoeve eener Bewaarschool te Boskoop. 230

Gempt (*B. te*). Zie *Ullmann*.

Gerhard, Gedichtjes voor Kinderen. 381

Gerlach (*O. von*), De Bijbel, volg. de overz. van Dr. *M. Luther*, met Inleid. en Aant. Uit het Hoogd. door *W. F. Barbiers*. O. T. Afl. 1—8. N. T. Afl. 1—5. 741

Gerrits (*L.*), De Oude Belgen. Gesch. Tafereelen. Twee Dln. 668

Geschiedenis der Christel. Kerk (Tafel van de). 495

Geschiedenis der Christel. Kerk, in Tafereelen. (Amst. bij *Portielje*). Tweede D. (2^e^ Tijdv.) Afl. 1—7. 29

———— Vervolg. 633

Digitized by Google

Geschiedzangen (Nederlandsche), naar tijds-orde gerangschikt, en toegelicht. Tweede D. Bl. 138

Gij zijt duur gekocht. Evangeliewoord, enz. 490

Goedhart (*J. P.*), Twee Hoofdbeletselen voor den Onderwijzer in de vorming der Jeugd. 631

Goeverneur (*J. J. A.*), De Huisvriend. 1853. Elfde D. 476

——— Aan den Haard. Geschiedenissen uit het dagelijksche leven, *Frans Hoffmann* naverteld. 769

Greef (*J. H. de*), Praktische Handleiding tot de studie der Hebreeuwsche taal. 61

Groot en Goed. Prenten-Magazijn voor de Jeugd (bij *Schuitemaker*). N°. 1—10. 142

Groot (Prof. *P. Hofstede de*), De Invoering der Pauselijke Bisschoppen in Nederland. Herinneringen, enz. 345

——— Het Onderwijs, voorwerp van de aanhoudende zorg der Natie. Redevoering. 631

——— Blik op Italië, enz. 743

Gwynne (*T.*), Eene Les voor Vaders. 621

H.

Hackländer (*F. W.*), Lotgevall. van *Eug. Stillfried*. Drie Dln. 478

Halbertsma (*L. E.*), Norderney-er Schetsen en Fantazieën. 374

Hall (*Newmann*), De Stroom der Zonde. 200

Hall (Mr. *M. C. van*), Mr. *J. van der Linden* en Mr. *J. D. Meijer* als Regtsgeleerden herinnerd. 27

Hamer (*U.*), Duisternis en Licht. Romant. Verhaal. Twee Dln. 476

Harderwijk (*J. van*), Oud en Nieuw, uit de Portefeuille van *Narrator* bijeenverzameld. 724

Harris (*A.*), Zegepraal des Evangelies, enz. 644

Hasebroek (*J. P.*), Poëzij. 2e druk. 279

——— Nieuwe Leerredenen. 681

Hasse (Dr. *H. G.*). Zie: *Teyler's* Tweede Genootschap.

Hawthorne (*N.*), De Scharlaken Letter. 78

——— De Roman van Blijdendal. 86

Hecker (Dr. *W.*), Klassisch Woordenboek. 1e Afl. 268

Heide (*A. van der*), Bijbelsche Vertroostingen en Godsdienstige Overdenkingen, naar — *Lavater*. [Nieuwe uitgave]. 109

Heim (Mr. *H. J. van der*), De Hulpbank als middel ter voorkoming van Armoede beschouwd. 453

Heyningen (*G. P. Kits van*), Beelden uit het verleden. 39

Hiërarchie (De houding van Rome's Bisschoppelijke). 642

Hoek (*J.*), *Mina* en *Betzy*. 2e druk. 42

Hoekstra (*S.*), Nieuwe besch. v. *Jezus'* persoon en werkzaamh. 5

Google

Hoekstra, *Bz.* (*S.*), Levensvragen over den Weg des Heils in *Christus*. Leerredenen. Bl. 543

Hofdijk (*W. J.*), De Profecy der Starren. Dramatische Legende. 721

——— Zie *Van Lennep*.

Hoffmann (*F.*). Zie *Goeverneur*.

Holland. Jaarb. voor 1855. Onder Red. van Mr. *J. van Lennep*. 729

Houwen (*F. J.*), De Aardbol. 2e druk. 48

J.

Jager (Dr. *A. de*), Redevoering. 89

James (*J. Angell*), De Weg des Geloofs, of het beeld van den waren Geloovige. 148

Jans (Tante), Het eerste Boekje. 48

Janse, *Bz.* (*L.*), Bijdrage tot het onderzoek naar de oorzaken der geslachtsverhouding bij de geboorten. 163

Janssen (Dr. *L. J. F.*), Oudheidkundige Verhandelingen en Mededeelingen. 1e Stuk. 208

Jentink (*M. A.*), Twee Leerredenen, naar aanleiding van de Pauselijke Allocutie, op 7 Maart 1853. 100

——— Twee Leerredenen. Gedenkdag der Hervorming, 6 Nov., en Stichting d. Westerkerk te Harling., 13 Nov. 1854. 493

Joceline (*Elizabeth*), Legaat eener Moeder aan haar nog niet geboren Kind (door Ds. *J. de Liefde*). 760

Joerg (Dr. *J. C. G.*), De Opvoeding van den Mensch ter zelfbeheersching. 64

Johanna, Het Leven van *Jezus*, voor jonge Lieden. 145

Jonathan, Brieven uit en over de Vereen. Staten van Noord-Amerika. Uitgegeven door Dr. *E. B. Swalue*. 411

Jonge (Mr. *J. C. de*), Nederland en Venetië. 16

Jongens! Wat zal er gespeeld worden? Handboekje, enz. 382

K.

Kappler (*A.*), Zes Jaren in Suriname. Schetsen en Tafereelen, enz. Eerste D. 172

——— ——— Tweede D. 652

Kate (*J. J. L. ten*), Lier en Harp. Poëzij van — 417

Kavallerie (Over de grondbeginselen van het onderrigt en de taktiek der), enz. 579

Kavanagh (*Julia*), Christelijke Vrouwen, geschetst als voorbeelden van Godsvrucht en liefdadigheid. Vrij naar 't Eng. door *Adama van Scheltema*. 127

Kehrer (*Albertine*), Gedichten. 84

Digitized by Google

Kemper (Jhr. Mr. *J. de Bosch*), Handleiding tot de kennis van het Nederl. Staatsregt en Staatsbestuur. Bl. 701

Kersfeest (Het), de blijde Paaschdag en de Pinkstermorgen. 48

Klijnsma (*S. F.*), Geschiedk. Herinneringen aangaande de voormalige vestingen Steenwijk, Kuinre en Blokzijl. 649

Knuivers (*T.*), Algemeene Geschiedenis. Eerste D. 269

Koetsveld (*C. E. van*), Het Licht op den Kandelaar. Een woord van ernst en vrede. 100

——— De Gelijkenissen van den Zaligmaker. Eerste of proef-Aflev. 737

Kompert (*L.*), Boheemsche Joden. Verhalen. 766

König (*Th.*), Het Jezuïtismus onzer eeuw. 474

Kotzebue (*A. von*), Vertellingen voor mijne Zonen (door *A. van der Hoeven*). 768

Kramers, Jz. (*J.*), Algemeene Kunstwoordentolk. 2e druk. Eerste Aflev. 215

——— Geograph. Woordenboek der geheele Aarde. Aflev. 1—10. 672

Kuenen (*A.*), Oratio de accurato Antiquitatis Hebraïcae Studio, caet. 60

Kuyk (Mr. *J. van*), Hoe mogen de Belastingen zijn? 553

Kurtz (Dr. *J. H.*), De Leer der Christel. Godsd. — naar den Kleinen Katechismus van *Luther*. 488

Kwantes (*J.*), Beknopt Overzigt der Geschiedenis van ons Vaderland. 4e druk (door *D. W. Bosch, D.zn.*). 678

L.

*L**** (*Henriëtte Maria*), Het Albumblad. Twee Dln. 422

Landverhuizing (De) naar de V. S. van N.-Amerika. 75

Lansen Croin (*J.*), Handl. tot de Erfopvolging bij Versterf, enz. 257

Lastdrager (*A. J.*), Tafereel der Omwentelingen in Europa, in eene volgreeks van Kaarten. 334

Lavater's Gedachten over *J. C.* in zijn verzoenend lijden en sterven, enz. 535

Lehman (*E.*) en *H. Schnabel*, De Augsb. Confessie bevattelijk verklaard. 694

Leerbegrippen (Schets van) van verschillende Genootschappen, in Tabellen. 435

Leer- en Leesboekje voor eerstbeginn. in de Fransche taal. 577

Lennep (Mr. *J. van*), Dramatische Werken. Tweede D. 613 en 660

——— Gedichten, zoo oude als nieuwe, van — 715

——— Zie Holland.

——— en *W. J. Hofdijk*, Merkwaardige Kasteelen in Nederland. Tweede D. 752

Digitized by Google

Lesturgeon (*A. L.*), Gedichten. Bl. 618

Liefde (Ds. *J. de*). Zie *Joceline.*

Lief en Leed. Verhalen door *Faure Beeckman*, *van Buren Schele* en *ten Bokkel.* 376

Limburg Brouwer (*P. van*), Het Leesgezelschap te Diepenbeek. 3e druk. 424

Linden (Mark), de Goudpletter. Verhaal uit den tachtigjarigen Oorlog. Twee Deelen. 722

Linschoten (*G. D. L. van*), Huichelarij en Verraad, of de aanslag op Bergen-op-Zoom, 1581. 527

Loeff (*A. Rutgers van der*), De wederkeerige Opvoeding. 59

Lubojatzki (*F.*), 1848, of Nacht en Licht. 46

Luttenberg. Zie *Schuurman.*

M.

Maandbode (De) op het gebied der Christelijke beschaving. Deel I—XIII. 288

Maas, *Jr.* (*J. P. v. d.*), Leesb. voor de Jeugd, in Zamenspraken. 578

Maaten (*E. van der*), Geschied. der Nederlanden. Twee Dln. 362

Maatjes (*A. B.*), Littérature de l'Enfance. Choix de morceaux, etc. Deuxième Édit. 382

Macaulay. Selections from *T. B.* — History of England. 577

Mac-Intosh (*Maria J.*), *Alice Montrose.* 84

Marieken van Nijmegen, eene Nederl. Volks-legende uit de XVIe eeuw. 664

Marsh (Mrs.), Het Kasteel Avon, of Heidendom en Christenzin. Twee Dln. 525

Mastland (Schetsen uit de Pastorij van). 5e druk. 377

Meerten (*L. A. van*), Over eenige Voedingsmiddelen voor den Mensch, bij schaarschheid of gebrek. 116

Meerten, *Schilperoort* (Mevr. Wed. *A. B. van*), De Geschiedenis der Apostelen, voor meergevorderde Jongelieden bewerkt. 252

Meijer (*Ubbo H.*), De Grondslagen der Geneeskunst critisch beschouwd. 401

Meyboom (Dr. *L. S. P.*), *Jezus'* Blik op de Natuur en de Menschenwereld, enz. 391

——— Het Leven van *Jezus.* Eerste D. 2e Afd. 581

——— *Jezus'* Joodsch-Theokrat. Godgel. 692

Mignet (*F. A. A.*), Het Leven van *Benjamin Franklin.* 219

Monod (*Adolphe*), *Paulus.* 14

Müller (Dr. *J.*), Handboek der Physica en der Meteorologie (door Dr. *F. Rienderhoff*). 699

Digitized by Google

Muller (*Fk.*), Catalogus van Boeken, Plaatwerken en Kaarten over de Nederl. Bezittingen. Bl. 772

Muurling (Prof. *W.*), Practische Godgeleerdheid. — Handboek, enz. Tweede D., 1e Stuk. 533

N.

Nathusius (*Maria*), *Klaartje*. Een Tafereel uit de volksklasse. 47

Netscher (*P. M.*), Les Hollandais au Brésil; notice historique sur les Pays-Bas et le Brésil au XVIIe Siècle. 23

Neuman (*J. C.*), Alg. Geschiedenis voor de Scholen. Eerste D. 629

Niermeijer (Prof. *A.*), Oratio [Inauguralis] de Theologicae practicae Studio, futuro Evang. Ministro prorsus necessario. 481

Nieuwenhuis (Prof. *F. J. Domela*), Geschied. der Ev.-Luth. Gem. te 's Gravenhage. 541

Nijhoff (Mr. *Is. An.*), Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde. IXe D. 1e en 2e Stuk. 259

——— ——— IXe D. 3e St. 559

——— Zie Arnhem.

Noback (*F.*), De Koopmans-leerling. 92

O.

Olozaga (*D. Salustiano de*), *Filips II* in Spanje, enz. 441

Onderwijsboekje (Christelijk), ten gebruike bij Katechizatiën, — door de Herv. Pred. te Leiden. 1e Stukje. 437

Oog (Uw) ten Hemel! Ged. over Leven, Dood en Onsterfelijkh. 395

Oordt, *J. W. z.* (*J. F. van*), Nagelaten Leerredenen. 49

Oosterzee (*H. M. C. van*), Het Beeld van *J. F. van Oordt*, *J. W. z.* — laatst Hoogleeraar te Leiden. 1

Oosterzee (*J. J. van*), Rome's Overwinnaar. Toespraak en Gebed [10 April 1853]. 100

——— Op Reis. Bladen uit de Portefeuille van — 712

Oranje boven!!! Eene historische Bijdrage. 313

Os (*P. van*), Keur der nieuwste en belangrijkste Reisverhalen, voor de Jeugd bewerkt. Jaarg. 1852. 67

P.

Pantheon. Tijdschrift. Eerste Deel. 161

Pape (*C. W.*), Het Protestantisme in zijne betrekking tot den Staat. Stuk I en II. 345

——— St. III. 745

Pauline B., De Vrouw, om en in de Pastorie. 183

Perthes (*C. T.*), *Friedrich Perthes* in zijn leven en bedrijf geschetst. Eerste en Tweede D. 623

Digitized by Google

Peypers (*W. N.*), Lentebloemen. Ernst en Luim. Bl. 277
Preken, uitgegeven om Evangelisch licht te verspreiden en Christelijk leven aan te kweeken (Koevorden). 8e Jaarg. 301
Protestantisme (Het) in Nederl. Overgedr. uit *de Nederlander*. 296
Prudens van Duyse, Verh. over den Nederl. Versbouw. Eerste D. 519
Pütz (*W.*), Handboek voor de Geschiedenis en Aardrijkskunde der Middeneeuwen. 573

R.

Regt (*J. W.*), Allereerste beginselen d. Prakt. Onderwijsk., enz. 769
Regtsgeleerde Adviezen (Vierde Verzameling van). 170
Ridder (*J. Herman de*), Een Tafelboek. 342
Rijkens (*R. G.*), De Meeningen van Mr. *Gr. v. Prinsterer* en van Mr. *J. R. Thorbecke*, over 't Lager Onderw., bescheid. getoetst. 548
Rochussen (*J. J.*), Toelichting en Verdediging van eenige daden van mijn bestuur (in O. I., tegen *Cornets de Groot*). 308
Roodhuyzen (*H. G.*), Oefeningen in het schrijven der Fransche taal. 1e Stukje. 577
Roomsche Kerk (Geschiedenis der). [*Dowling*]. 1e en 2e Afl. 201
——— 3e Afl. 396
——— 4e Afl. 438
Rose (*H.*), Redevoering ter nagedachtenis van *Berzelius*. 305
Roussel (*Napoleon*), Zeven Pijlen in het hart v. het Romanisme. 494
Ruth. Een Verhaal. Twee Deelen. 724

S.

Sandwijk (*G. van*), Aanleid. tot het prakt. Rekenen. I—IV. 382
Scheffelaar Klots, geb. *Roorda van Eysinga* (*J.*), Losse Dichtstukjes, oud en nieuw, bijeengebragt. 471
Scheltema (Dr. *S. P.*), Vervolg op den Strijd van de Matigheid tegen de Afschaffing. 114
Schlegel (Dr. *H.*), De Zoogdieren geschetst, enz. 516
Schnabel. Zie *Lehman*.
Scholten (Prof. *J. H.*), Het wezen der Hervorming. Leerrede. 153
Schotel (Dr. *G. D. J.*), *Anna Maria van Schurman*. 76
Schreber (Dr. *D. G. M.*), Nadeelige ligchaamshoudingen en kwade gewoonten der Kinderen. 66
Schultz Jacobi (*J. C.*), Handb. ter opleiding in het Christendom. 255
Schuurman (*L. N.*), *Luttenberg's* Chronol. Verzamel. der Wetten en Besluiten betrekkel. het Openbaar Bestuur in de Nederl. sedert 1813 — voortgezet (over 1829—1831, en Alphab. Register over 1821—1830.). 171
——— over 1832. 452

Digitized by Google